ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ

ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΩΝ ΕΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩ ΕΠΑΡΧΙΩΝ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ

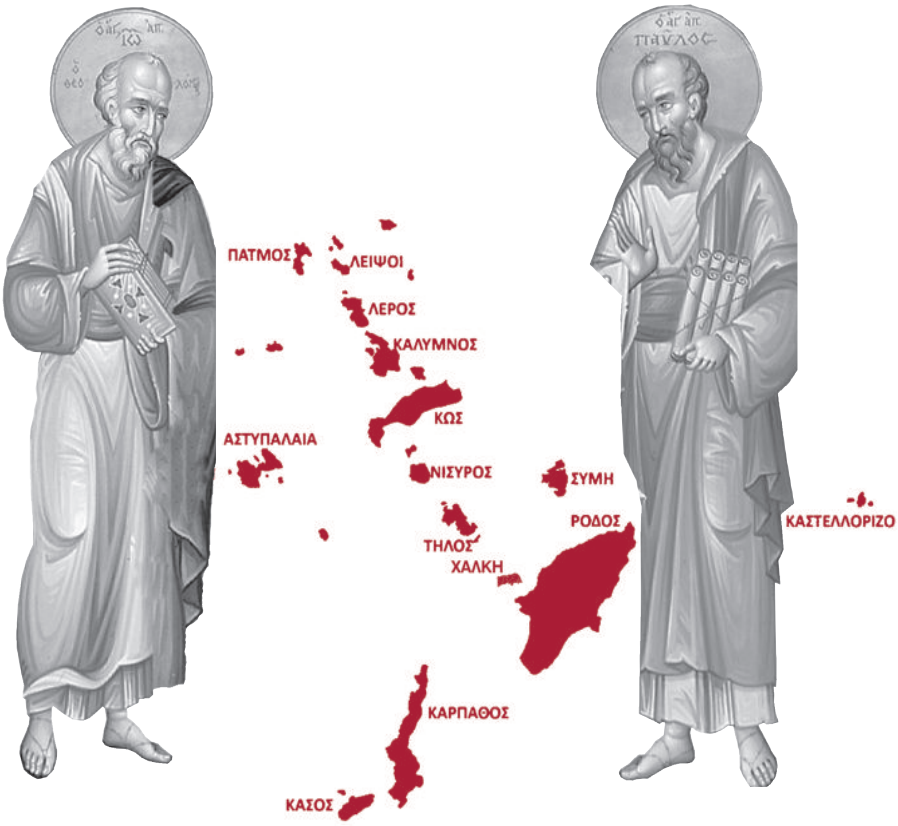

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄,
ΕΤΟΣ ΙΑ΄,
ΤΕΥΧΟΣ ΚΒ΄,
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ
2019

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ

ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΩΝ ΕΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩ
ΕΠΑΡΧΙΩΝ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄, ΕΤΟΣ ΙΑ΄, ΤΕΥΧΟΣ ΚΒ΄,
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ 2019

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ

ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΩΝ ΕΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩ ΕΠΑΡΧΙΩΝ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄, ΕΤΟΣ ΙΑ΄, ΤΕΥΧΟΣ ΚΒ΄,
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ 2019
ISSN: 1792-0507

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ
Διευθυντής Συντάξεως
Μητροπολίτης Ρόδου Κύριλλος

Μέλη:

1. Ἀθανάσιος Μουστάκης
Ἱερά Μητρόπολις Κώου καί Νισύρου

2. Πρωτοπρεσβύτερος Ἀμφιλόχιος Σακαλλέρος
Ἱερά Μητρόπολις Λέρου, Καλύμνου καί Ἀστυπαλαίας

3. Ἀρχιμανδρίτης Καλλίνικος Μαυρολέων
Ἱερά Μητρόπολις Καρπάθου καί Κάσου

4. Γεώργιος Πετρόπουλος
Ἱερά Μητρόπολις Σύμης

5. Ἀρχιμανδρίτης Πολύκαρπος Γρύλλης
Πατριαρχική Ἐξαρχία Πάτμου

ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ
«ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ»
Ἱερά Μητρόπολις Ρόδου - Πλατεῖα Ἐλευθερίας - Τ.Κ. 85 100 Ρόδος
Τηλ. 22410-44555, Fax 22410-73480
e-mail: imrodou@gmail.com

Ἐκδοτική Παραγωγή

ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ Α.Β.Ε.Ε.
Ἀρδηττοῦ 12-16, 116 36 Ἀθήνα
Τηλ.: 210.921.7513, 210.921.4820 • Fax: 210.923.7033
www.eptalofos.gr • e-mail: info@eptalofos.gr

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ Α΄
Πατριαρχικά Μηνύματα

Λόγος Κατηχητήριος ἐπί τῇ ἐνάρξει τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς 7

Πατριαρχική Ἀπόδειξις ἐπί τῷ Ἁγίῳ Πάσχα 13

ΜΕΡΟΣ Β΄
Μελέτες

Ἀποκάλυψη τάφου στό Ἱερό τοῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου στή Ρόδο
Ἄννα-Μαρία Κάσδαγλη 19

Ὁ τάφος στόν Ἱ. Μητροπολιτικό Ναό στήν πόλη τῆς Ρόδου τῆς Δωδεκανήσου. Ἡ ἀνθρωπολογική ἀνάλυση
Lisa Nencioni 49

Τό «Ρόδον τῆς Ρόδου»: 2.426 χρόνια ἐπιβίωσης (καί ἀναβίωσης) ἑνός νομισματικοῦ τύπου
Στεφανάκης Ἐμμανουήλ 81

Χριστιανικά Μνημεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως
Ἰωάννης Ἠλ. Βολανάκης 89

Τό φαινόμενο τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας ἐπί βασιλείας τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (306-337) καί τοῦ Μ. Θεοδοσίου (379-395)
Γεώργιος Κ. Σκουδρινούδης 185

Οἱ Ἅγιοι ἰατροί καί ἡ ποιμαντική ἀντιμετώπιση τῶν ἀσθενῶν κατά τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας
Γρηγόριος Νανακούδης 227

Ἡ ἐκ βάθρων ἀνακαίνιση τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ζωγράφου: Ἀνάλυση καί παρουσίαση ἐφαρμογῶν προληπτικῆς συντηρήσεως
Νικόλαος Μαντζούρης 351

Ἀκολουθίαι τοῦ Ὁσίου καί Θεοφόρου Πατρός ἡμῶν Ἀμφιλοχίου τοῦ ἐν Πάτμῳ
Σεβ. Μητροπολίτου Ρόδου κ. Κυρίλλου 367

Ὁ Ὅσιος Γέροντας Ἀμφιλόχιος Μακρῆς: Ἡ προσφορά του στόν ἐπανευαγγελισμό καί τήν ἐν Χριστῷ μαρτυρία στήν οἰκουμένη. Θεολογική-Ἐπικοινωνιακή ἐξέταση
Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος 443

Ἡ ὑποδειγματική ἀντίσταση τοῦ Ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἐπί Ἰταλοκρατίας
Ἀντίπα Νικηταρᾶ..... 479

Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί Δωδεκάνησα. Ἡ Κυριακή τῆς Ὀρθοδοξίας
Μηνᾶς Ἀλ. Ἀλεξιάδης 491

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ

ΛΟΓΟΣ ΚΑΤΗΧΗΤΗΡΙΟΣ ΕΠΙ ΤΗ ΕΝΑΡΞΕΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΗΣ

† Β Α Ρ Θ Ο Λ Ο Μ Α Ι Ο Σ
ΕΛΕΩι ΘΕΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ,
ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ
ΠΑΝΤΙ ΤΩι ΠΛΗΡΩΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ, ΧΑΡΙΣ ΕΙΗ ΚΑΙ ΕΙΡΗΝΗ
ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΚΑΙ ΚΥΡΙΟΥ ΗΜΩΝ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ,
ΠΑΡ' ΗΜΩΝ ΔΕ ΕΥΧΗ, ΕΥΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΩΡΗΣΙΣ

Ἀδελφοί καί Τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά,

Χάριτι τοῦ πανδώρου Θεοῦ, ἐφθάσαμεν καί ἐφέτος εἰς τήν Ἁγίαν καί Μεγάλην Τεσσαρακοστήν, εἰς τό στάδιον τῶν ἀσκητικῶν ἀγώνων, διά νά καθάρωμεν ἑαυτούς, συνεργοῦντος τοῦ Κυρίου, ἐν προσευχῇ, ἐν νηστείᾳ καί ταπεινώσει, καί νά εὐτρεπισθῶμεν πρός ἔνθεον βίωσιν τῶν σεπτῶν Παθῶν καί ἑορτασμόν τῆς λαμπροφόρου Ἐγέρσεως τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ. Μέσα εἰς ἕνα κόσμον πολλαπλῶν συγχύσεων, ἡ ἀσκητική πεῖρα τῆς Ὀρθοδοξίας ἀποτελεῖ τιμαλφέστατον πνευματικόν κεφάλαιον, ἀνεξάντλητον πηγήν θεογνωσίας καί ἀνθρωπογνωσίας. Ἡ εὐλογημένη ἄσκησις, τό πνεῦμα τῆς ὁποίας διαποτίζει σύνολον τόν καθ' ἡμᾶς τρόπον τοῦ βίου, –*«Ἀσκητισμός εἶναι ὁλόκληρος ὁ Χριστιανισμός»*–, δέν ἀποτελεῖ προνόμιον τῶν ὀλίγων ἤ τῶν ἐκλεκτῶν, ἀλλά *«ἐκκλησιαστικὸν γεγονός»*, κοινόν ἀγαθόν, κοινήν εὐλογίαν, καί κοινήν κλῆσιν διά πάντας ἀνεξαιρέτως τούς πιστούς. Οἱ ἀσκητικοί ἀγῶνες δέν εἶναι, βεβαίως, αὐτοσκοπός, δέν ἰσχύει ἡ ἀρχή *«ἡ ἄσκησις διὰ τὴν ἄσκησιν»*. Ὁ στόχος εἶναι ἡ ὑπέρβασις τοῦ ἰδίου θελήματος καί τοῦ *«φρονήματος τῆς*

σαρκός», ἡ μετάθεσις τοῦ κέντρου τῆς ζωῆς ἀπό τήν ἀτομικήν ἐπιθυμίαν καί τό *«δικαίωμα»* εἰς τήν *«οὐ ζητοῦσαν τὰ ἑαυτῆς»* ἀγάπην, κατά τό βιβλικόν, *«μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος»*[1].

Αὐτό τό πνεῦμα κυριαρχεῖ καθ' ὅλην τήν μακράν ἱστορικήν πορείαν τῆς Ὀρθοδοξίας. Εἰς τό Νέον Μητερικόν συναντῶμεν μίαν ὑπέροχον περιγραφήν αὐτοῦ τοῦ ἤθους τῆς παραιτήσεως ἀπό τό *«ἐμόν»* ἐν ὀνόματι τῆς ἀγάπης: *«Παρέβαλόν ποτε σκητιῶται τῇ ὁσίᾳ Σάρρᾳ, ἡ δὲ παρέθηκεν αὐτοῖς κανίσκιον μετὰ χρειῶν· οἱ δὲ γέροντες ἀφέντες τὰ καλά, ἔφαγον τὰ σαπρά. Εἶπε δὲ αὐτοῖς ἡ τιμία Σάρρα· 'ὄντως ἐν ἀληθείᾳ, σκητιῶταί ἐστε'»*[2]. Αὐτή ἡ κατανόησις καί ἡ θυσιαστική χρῆσις τῆς ἐλευθερίας εἶναι ξένη πρός τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας, τό ὁποῖον ταυτίζει τήν ἐλευθερίαν μέ ἀτομικάς διεκδικήσεις καί δικαιωματισμόν. Ὁ σύγχρονος *«αὐτόνομος»* ἄνθρωπος δέν θά ἔτρωγε τούς σαπρούς καρπούς, ἀλλά τούς καλούς, καί θά ἦτο βέβαιος ὅτι τοιουτοτρόπως ἐκφράζει καί χρησιμοποιεῖ αὐθεντικῶς καί ὑπευθύνως τήν ἐλευθερίαν του.

Εἰς τό σημεῖον αὐτό εὑρίσκεται ἡ ὑψίστη ἀξία τῆς ὀρθοδόξου θεωρήσεως τῆς ἐλευθερίας διά τόν σύγχρονον ἄνθρωπον. Πρόκειται περί μιᾶς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία δέν ἀπαιτεῖ ἀλλά μοιράζεται, δέν διεκδικεῖ ἀλλά θυσιάζεται. Ὁ ὀρθόδοξος πιστός γνωρίζει ὅτι ἡ αὐτονομία καί αὐτάρκεια δέν ἀπελευθερώνουν τόν ἄνθρωπον ἀπό τόν κλοιόν τοῦ ἐγώ, τῆς αὐτοπραγματώσεως καί τῆς αὐτοδικαιώσεως. Ἡ ἐλευθερία, *«ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσεν»*[3], ἐνεργοποιεῖ τάς δημιουργικάς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, πραγματώνεται ὡς ἄρνησις τοῦ αὐτοεγκλεισμοῦ, ὡς ἀπροϋπόθετος ἀγάπη καί κοινωνία τῆς ζωῆς.

Τό ὀρθόδοξον ἀσκητικόν ἦθος δέν γνωρίζει διχασμούς καί δυϊσμούς, δέν ἀπορρίπτει τήν ζωήν, ἀλλά τήν μεταμορφώνει. Ἡ δυϊστική θεώρησις καί ἀπόρριψις τοῦ κόσμου δέν εἶναι χριστιανική. Ὁ γνήσιος ἀσκητισμός εἶναι φωτεινός καί φιλάνθρωπος. Εἶναι χαρακτηριστικόν τῆς ὀρθοδόξου αὐτοσυνειδησίας, ὅτι ἡ περίοδος τῆς νηστείας εἶναι διαποτισμένη ἀπό σταυροαναστάσιμον χαράν. Καί οἱ ἀσκητικοί ἀγῶνες τῶν ὀρθοδόξων, ὅπως καί συνολικῶς ἡ καθ' ἡμᾶς πνευματικότης καί ἡ λειτουργική ζωή, ἀναδίδουν τό ἄρωμα

1. Α΄ Κορ. ι΄, 24.
2. Π. Β. Πάσχου (ἐπιμ.), *Νέον Μητερικόν* (Ἀθῆναι: ἐκδ. Ἀκρίτας, 1990), 31.
3. Γαλ. ε΄, 1.

καί τό φῶς τῆς Ἀναστάσεως. Ὁ Σταυρός εὑρίσκεται εἰς τό κέντρον τῆς ὀρθοδόξου εὐσεβείας, δέν εἶναι ὅμως τό τελικόν σημεῖον ἀναφορᾶς τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτό εἶναι ἡ ἀνεκλάλητος χαρά τῆς Ἀναστάσεως, ὁδόν πρός τήν ὁποίαν ἀποτελεῖ ὁ Σταυρός. Κατά ταῦτα, καί εἰς τήν περίοδον τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, ἡ βιωματική πεμπτουσία τῶν Ὀρθοδόξων παραμένει ὁ πόθος τῆς *«κοινῆς ἀναστάσεως»*.

Εὔχεσθε καί προσεύχεσθε, τιμιώτατοι ἀδελφοί καί τέκνα ἐν Κυρίῳ, νά ἀξιωθῶμεν, ἄνωθεν ἐπινεύσει καί ἀρωγῇ, πρεσβείαις δέ τῆς Ἁγιοπρώτου Θεοτόκου καί πάντων τῶν Ἁγίων, νά διατρέξωμεν χριστοπρεπῶς καί χριστοτερπῶς τόν δόλιχον τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, ἀσκοῦντες μετ᾽ εὐφροσύνης, ἐν ὑπακοῇ πρός τόν κανόνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, τό *«κοινὸν ἄθλημα»* τῆς παθοκτόνου νηστείας, προσκαρτεροῦντες τῇ προσευχῇ, βοηθοῦντες τοῖς πάσχουσι καί τοῖς ἐν ἀνάγκαις, συγχωροῦντες ἀλλήλοις καί *«ἐν παντὶ εὐχαριστοῦντες»*[4], διά νά προσκυνήσωμεν εὐσεβοφρόνως τά *«Ἅγια καὶ Σωτήρια καὶ Φρικτὰ Πάθη»* καί τήν ζωηφόρον Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου καί Θεοῦ καί Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὯΙ ἡ δόξα καί τό κράτος καί ἡ εὐχαριστία εἰς τούς ἀπεράντους αἰῶνας. Ἀμήν.

Ἁγία καί Μεγάλη Τεσσαρακοστή ,βιθ΄

† Ὁ Κωνσταντινουπόλεως
διάπυρος πρός Θεόν εὐχέτης πάντων ὑμῶν

4. Πρβλ. Θεσσ. ε΄, 18.

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΕΠΙ ΤΩ ΑΓΙΩ ΠΑΣΧΑ

† Β Α Ρ Θ Ο Λ Ο Μ Α Ι Ο Σ
ΕΛΕΩι ΘΕΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ,
ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ
ΠΑΝΤΙ ΤΩι ΠΛΗΡΩΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ,
ΧΑΡΙΝ, ΕΙΡΗΝΗΝ ΚΑΙ ΕΛΕΟΣ
ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΕΝΔΟΞΩΣ ΑΝΑΣΤΑΝΤΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ

Τιμιώτατοι ἀδελφοί καί προσφιλέστατα τέκνα ἐν Κυρίῳ,

Διατρέξαντες ἐν νηστείᾳ καί προσευχῇ τόν δόλιχον τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, φθάσαντες δέ τό σωτήριον πάθος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, καθιστάμεθα σήμερον κοινωνοί τῆς χαρᾶς τῆς λαμπροφόρου Ἐγέρσεως Αὐτοῦ.

Τό βίωμα τῆς Ἀναστάσεως ἀνήκει εἰς τόν πυρῆνα τῆς ταυτότητος τῶν Ὀρθοδόξων. Ἑορτάζομεν τήν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου ὄχι μόνον κατά τό Ἅγιον Πάσχα καί τήν πασχάλιον περίοδον, ἀλλά κάθε Κυριακήν καί εἰς κάθε Θείαν Λειτουργίαν, ἡ ὁποία εἶναι πάντοτε ὁλόφωτος πανήγυρις. Ἡ χριστιανική ζωή εἰς ὅλας τάς πτυχάς της, εἰς τήν θείαν λατρείαν, εἰς τήν βιοτήν καί μαρτυρίαν μας ἐν τῷ κόσμῳ, ἔχει ἀναστάσιμον πνοήν, δονεῖται ἀπό τήν νίκην τοῦ Ἀναστάντος Χριστοῦ ἐπί τοῦ θανάτου καί ἀπό τήν προσδοκίαν τῆς αἰωνίου Βασιλείας Του.

Ὁ ἄνθρωπος δέν δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ νά διαχειρισθῇ τόν φόβον καί τό ἀναπόφευκτον τοῦ θανάτου, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τῆς ζωῆς του καί ὄχι μόνον εἰς τό τέλος της. Ἡ αἴσθησις ὅτι ἡ ζωή του εἶναι *«πορεία πρὸς τὸν θάνατον»*, ἄνευ ἐλπίδος διαφυγῆς, δέν ὁδηγεῖ εἰς τόν ἐξανθρωπισμόν τῆς ἀναστροφῆς του καί εἰς ἐνίσχυσιν τῆς εὐθύνης καί τῆς μερίμνης του διά τό παρόν καί τό μέλλον. Μᾶλλον, ὁ ἄνθρωπος συρρικνώνεται,

ἀποκόπτεται ἀπό τά οὐσιώδη τοῦ βίου, καταλήγει εἰς τόν κυνισμόν, τόν μηδενισμόν καί τήν ἀπόγνωσιν, εἰς τήν φενάκην τῆς ἀκωλύτου αὐτοπραγματώσεως καί εἰς τόν ἀχαρίτωτον εὐδαιμονισμόν τοῦ *«φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν»*. Ἡ ἐπιστήμη, ἡ κοινωνική καί πολιτική δρᾶσις, ἡ οἰκονομική πρόοδος καί ἡ εὐημερία δέν δύνανται νά προσφέρουν διέξοδον. Ὅ,τι εἶναι δημιούργημα τοῦ ἀνθρώπου φέρει τό στίγμα τοῦ θανάτου, δέν σώζει, ἀφοῦ καί αὐτό ἔχει ἀνάγκην σωτηρίας. Ὁ πόθος τῆς αἰωνιότητος δέν καλύπτεται μέ ἐπίγεια ἀγαθά, δέν ἱκανοποιεῖται μέ τήν παράτασιν τῆς ζωῆς μας καί μέ ὑποσχέσεις ψευδῶν παραδείσων.

Ἡ Ὀρθοδοξία προσφέρει εἰς τόν σύγχρονον λογοκρατούμενον ἄνθρωπον τήν Ἀλήθειαν τοῦ σωτηριώδους Εὐαγγελίου τῆς Ἀναστάσεως. Δι' ἡμᾶς τούς Ὀρθοδόξους, τό Πάσχα δέν εἶναι ἁπλῶς ἀνάμνησις τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ἀλλά βίωσις καί τῆς ἰδικῆς μας ἀναγεννήσεως ἐν Χριστῷ Ἀναστάντι, πρόγευσις καί βεβαιότης τῆς ἐσχατολογικῆς πληρώσεως τῆς θείας Οἰκονομίας. Ὁ πιστός γνωρίζει ὅτι ἡ ὑπαρξιακή πληρότης εἶναι δῶρον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ἐν Χριστῷ, ἡ ζωή μας μεταμορφώνεται, μετατρέπεται εἰς πορείαν πρός τήν θέωσιν. Οἱ χριστιανοί διακρίνονται, κατά τόν Ἀπόστολον Παῦλον, ἀπό τούς *«λοιπούς»*, τούς *«μὴ ἔχοντας ἐλπίδα»* (πρβλ. Α΄ Θεσσ. δ΄, 13). Ἐλπίζουν εἰς Χριστόν, ὁ ὁποῖος εἶναι, *«ἡ ζωὴ καὶ ἡ Ἀνάστασις ἡμῶν»*, *«ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος καὶ ὁ ζῶν»* (Ἀποκ. α΄, 17-18).

Ἡ σωτήριος παρουσία τοῦ Χριστοῦ εἰς τήν ζωήν μας καί ἡ ἐλπίς τῆς ἐπουρανίου Βασιλείας εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμέναι εἰς τήν χριστιανικήν ὕπαρξιν, ἡ ὁποία ἐνεργεῖ καί πραγματώνεται ὡς δημιουργική καί μεταμορφωτική δύναμις ἐν τῷ κόσμῳ. Δέν εἶναι καθόλου τυχαῖον, ὅτι πρίν ὁ νεωτερικός πολιτισμός κατανοήσῃ καί ἐγκαθιδρύσῃ τόν ἄνθρωπον ὡς δημιουργόν τῆς ἱστορίας, οἱ πιστοί ἐκλήθησαν νά καταστοῦν *«Θεοῦ συνεργοί»* (πρβλ. Α΄ Κορ. γ΄, 9). Ἀποτελεῖ πλήρη παρανόησιν τῆς Ὀρθοδόξου αὐτοσυνειδησίας καί τοῦ κοινωνικοῦ καί φιλανθρώπου ἔργου τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν ὑποστηρίζηται ὅτι ἡ Ὀρθοδοξία εἶναι ἐσωστρεφής, ἀκοσμική καί ἀδιάφορος διά τήν ἱστορίαν καί τόν πολιτισμόν.

Ἱερώτατοι ἀδελφοί καί τέκνα ἀγαπητά,

Τό Πάσχα δέν εἶναι ἁπλῶς ἡ μεγαλυτέρα ἑορτή καί πανήγυρις τῶν Ὀρθοδόξων. Ἀνάστασις εἶναι ὅλη ἡ πίστις, σύνολος ἡ ἐκκλησιαστική ζωή, ὁλόκληρος ὁ πολιτισμός τῆς Ὀρθοδοξίας, ἡ ἀνεξάν-

τλητος πηγή, ἐκ τῆς ὁποίας ἀντλεῖ καί τρέφεται ἡ ἐσχατολογική ὁρμή τῆς ὀρθοδόξου βιοτῆς καί μαρτυρίας. Ἐν τῇ Ἀναστάσει καί ἐκ τῆς Ἀναστάσεως γνωρίζομεν οἱ πιστοί τόν αἰώνιον προορισμόν μας, ἀνακαλύπτομεν τό περιεχόμενον καί τήν κατεύθυνσιν τῆς ἀποστολῆς μας ἐν τῷ κόσμῳ, εὑρίσκομεν τό νόημα καί τήν ἀλήθειαν τῆς ἐλευθερίας μας. Ὁ κατελθών ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς καί συντρίψας τάς πύλας τοῦ Ἅδου καί τό κράτος τοῦ θανάτου, ἀναδύεται ἐκ τοῦ τάφου ὡς ἐλευθερωτής τοῦ ἀνθρώπου καί ἁπάσης τῆς κτίσεως. Αὐτό τό δῶρον τῆς ἐλευθερίας καλεῖται ὁ ἄνθρωπος νά ἀποδεχθῇ ἐλευθέρως, ἐντασσόμενος εἰς τήν *«κοινότητα τῆς θεώσεως»*, τήν Ἐκκλησίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ ἐλευθερία εἶναι θεμέλιον, ὁδός καί προορισμός. Ἡ χριστοδώρητος ἐλευθερία βιοῦται καί ἐκφράζεται ὡς *«ἀληθεύειν ἐν ἀγάπῃ»* (πρβλ. Ἐφεσ. δ΄, 15), ὡς γεγονός κοινωνίας καί ἀλληλεγγύης. *«Ὑμεῖς γὰρ ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί· μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκί, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις»* (Γαλ. ε΄, 13). Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ *«ὑπάρχομεν μὲ τὸν τρόπον τῆς Ἀναστάσεως»*, ἀφορῶντες εἰς τήν *«κοινὴν Ἀνάστασιν»* ἐν τῇ ἀνεσπέρῳ ἡμέρᾳ τῆς Βασιλείας.

Μέ αὐτάς τάς σκέψεις, δοξάζοντες ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ τόν Ἀναστάντα καί *«ἀνατείλαντα πᾶσι τὴν ζωήν»* Κύριον, τόν Θεόν *«μεθ' ἡμῶν»* καί *«ὑπὲρ ἡμῶν»*, τόν ἐπαγγειλάμενον ἔσεσθαι μεθ' ἡμῶν μέχρι τερμάτων αἰῶνος, καί ἀναβοῶντες τόν πασχάλιον πανευφρόσυνον χαιρετισμόν *«Χριστὸς Ἀνέστη!»*, δεόμεθα τοῦ πανδώρου Ποιητοῦ καί Λυτρωτοῦ τοῦ κόσμου, ὅπως καταυγάζῃ τήν ζωήν πάντων ἡμῶν διά τοῦ φωτός τῆς πανσωστικῆς Ἀναστάσεως Αὐτοῦ καί χαρίζηται τοῖς πᾶσι χαράν πεπληρωμένην καί πάντα τά σωτήρια δωρήματα, ἵνα ὑμνῆται καί εὐλογῆται τό πανάγιον καί ὑπερουράνιον ὄνομα Αὐτοῦ.

Φανάριον, Ἅγιον Πάσχα ,βιθ΄

† Ὁ Κωνσταντινουπόλεως
διάπυρος πρός Χριστόν Ἀναστάντα
εὐχέτης πάντων ὑμῶν

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΑΝΝΑ-ΜΑΡΙΑ ΚΑΣΔΑΓΛΗ
Ἀρχαιολόγος

«Τάφος κοινὸν χρέως φύσεως ἀνθρωπίνης»

ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ ΤΑΦΟΥ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΝΑΟΥ ΤΩΝ ΕΙΣΟΔΙΩΝ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΣΤΗ ΡΟΔΟ

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΝΑΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1522-1912)

Κατά τούς παλαιοχριστιανικούς χρόνους, ὡς τίς ἀρχές τοῦ 7ου αἰώνα, εἶναι εὔλογο νά ὑποθέσουμε ὅτι μητροπολιτικός ναός τῆς Ρόδου ἦταν ἡ μεγάλη παλαιοχριστιανική βασιλική τῆς πόλης, πού ἀποκαλύφθηκε στό οἰκόπεδο Χατζηανδρέου στή διασταύρωση τῶν ὁδῶν Παύλου Μελᾶ καί Χειμάρρας, στούς πρόποδες τοῦ ὑψώματος τῆς ἀρχαίας ἀκρόπολης. Γιά τούς πρώτους Βυζαντινούς αἰῶνες δέν ἔχουμε ἀρκετά στοιχεῖα, ἀλλά ἡ μεγάλη σειρά ἀναθηματικῶν νομισμάτων στό ἁγίασμα πού βρίσκεται κάτω ἀπό τό ἱερό τῆς Παναγίας τοῦ Κάστρου ὑποδηλώνει ὅτι ἐκεῖ πρέπει νά βρισκόταν ἡ ἕδρα τοῦ βυζαντινοῦ μητροπολίτη καί πρίν ἀπό τόν 11ο αἰώνα. Ὅταν οἱ Ἱππότες τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ τάγματος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τῆς Ἱερουσαλήμ κατέλαβαν τή Ρόδο τό 1309, ἡ ὀροφή τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ εἶχε καταρρεύσει, πιθανότατα ἀπό τόν μεγάλο σεισμό τοῦ 1303. Ὁ ναός παραχωρήθηκε ἀπό τόν πάπα Ἰωάννη ΚΒ΄ (1316-1334) στή νεοσύστατη λατινική ἀρχιεπισκοπή,[1] καί ἀποκαταστάθηκε μέ τήν προσθήκη σταυροθολίων, πιθανότατα μέ τή συν-

1. A. Luttrell, *The Town of Rhodes 1306-1356,* Ρόδος 2003, σ. 101-109.

δρομή τεχνιτῶν ἀπό τήν Ἀμμόχωστο τῆς Κύπρου. Τό ἔργο ἦταν πρωτοβουλία τοῦ Λατίνου ἀρχιεπισκόπου Balian (1322-1324), πού διατηροῦσε ἰσχυρούς δεσμούς μέ τή Μεγαλόνησο πρίν μετοικίσει στή Ρόδο.[2]

Ἡ Ὀρθόδοξη μητρόπολη τῆς Ἱπποτοκρατίας, ἀφιερωμένη στήν Παναγία, ἔχει ταυτιστεῖ μετά τήν ἐκτίμηση τῶν δεδομένων πού προέκυψαν ἀπό τίς ἀνασκαφικές ἔρευνες τῆς περιόδου 1985-1987 μέ τόν βομβαρδισμένο ναό πού σήμερα εἶναι γνωστός ὡς Ἀρχάγγελος Μιχαήλ ἐπί τῆς πλατείας Ἀθηνᾶς στή μεσαιωνική πόλη.[3] Ἀρχιτεκτονικά συγγενεύει μέ τή βυζαντινή μορφή τῆς Παναγίας τοῦ Κάστρου[4] καί ἡ ἵδρυσή του στή θέση μικρότερου μεσοβυζαντινοῦ ναοῦ τοποθετεῖται ἀπό τά νομισματικά εὑρήματα στίς πρῶτες δεκαετίες τῆς Ἱπποτοκρατίας. Ὁ ναός μετατράπηκε σέ μουσουλμανικό Τέμενος ἀφοῦ οἱ Χριστιανοί τῆς πόλης ἐκδιώχθηκαν ἀπό τούς κατακτητές καί ἐγκαταστάθηκαν στά μαράσια γύρω ἀπό τή μεσαιωνική ὀχύρωση.

Ἡ ἱστορία τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῆς πόλης τῆς Ρόδου μετά τήν ὀθωμανική κατάκτηση τῆς Ρόδου τό 1523,[5] εἶναι θολή. Σύμφωνα μέ τόν καθολικό μισιονάριο Πέτρο Φαγγόνη, τό 1645 ἡ μητρόπολη τῶν Ὀρθοδόξων βρισκόταν στή συνοικία Παξιμάδα καί ἦταν ἀφιερωμένη στήν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου.[6] Ἀναφορά στή συνοικία τῆς Παξιμάδας, ἐκτός τῶν τειχῶν, ὑπάρχει ἤδη σέ ἔγγραφο τῆς Ἱπποτοκρατίας τοῦ 1381.[7] Ὁ ἱστορικός Ζαχαρίας Τσιρπανλῆς ἔχει χωροθετήσει τή συνοικία αὐτή δυτικά τῆς μεσαιωνικῆς πόλης, βα-

2. M. Olympios, «Networks of Contact in the Architecture of the Latin East: the Carmelite Church in Famagusta and the Cathedral of Rhodes», JOURNAL OF THE BRITISH ARCHAEOLOGICAL ASSOCIATION 162 (2009), 46-56 [29-66].

3. Ἑλ. Παπαβασιλείου & Ἀ. Μ. Κάσδαγλη, «Ντεμιρλί τῆς Ρόδου: Ἡ συμβολή τῆς νομισματικῆς μαρτυρίας στήν ἑρμηνεία τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων», ὑπό δημοσίευση στό περιοδικό ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, ὅπου καί βιβλιογραφία.

4. A. Gabriel, *La cité de Rhodes II, Architecture civile et religieuse,* Παρίσι 1923, σ. 185-188.

5. N. Vatin, *L'Ordre de Saint-Jean-de-Jérusalem, l'Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes 1480-1522,* Παρίσι 1994, σ. 366, 509.

6. Ζ. Τσιρπανλῆς, *Στή Ρόδο τοῦ 16ου-17ου αἰώνα. Ἀπό τούς Ἰωαννίτες Ἱππότες στούς Ὀθωμανούς Τούρκους,* Ρόδος 2002, σ. 90-91, 198.

7. Ζ. Τσιρπανλῆς, «Γνωστά καί ἄγνωστα εὐαγῆ ἱδρύματα στή μεσαιωνική πόλη τῆς Ρόδου (14ος-16ος αἰ.)», *Φιλερήμου Ἀγάπησις,* Τιμητικός τόμος γιά τόν καθηγητή Ἀγαπητό Γ. Τσοπανάκη, Ρόδος 1997, σ. 734, σημ. 11. Luttrell, «Slavery

σιζόμενος σέ χάρτη πού δημοσίευσε ὁ Γάλλος περιηγητής καί μετέπειτα διπλωμάτης Choiseul-Gouffier, πού ἐπισκέφθηκε τή Ρόδο τό 1776.[8] Ὁ χάρτης αὐτός εἶναι προβληματικός, μολονότι ὁ Choiseul-Gouffier ἦταν ἐπιβάτης σέ πλοῖο τοῦ ὁποίου κυβερνήτης ἦταν ὁ μαρκήσιος τοῦ Chabert,[9] πού συνοδευόταν ἀπό ὁμάδα ἀρχιτεκτόνων καί καλλιτεχνῶν. Στίς ἀτέλειες τοῦ χάρτη, ἐνδεχομένως λόγῳ ἔλλειψης χρόνου ἤ καί πρόθεσης γιά τοπογραφικές μετρήσεις, περιλαμβάνονται ἡ λανθασμένη ταύτιση καί χωροθέτηση τοῦ φρουρίου τοῦ Ἁγίου Νικολάου καί τοῦ πύργου τοῦ Naillac, ἡ τοποθέτηση 'κήπων' στά βόρεια τοῦ Παλατιοῦ τοῦ Μεγάλου Μαγίστρου, ἡ λανθασμένη χωροθέτηση τουρκικῶν νεκροταφείων καί τό σχηματικό περίγραμμα τῆς μεσαιωνικῆς ὀχύρωσης.

Ὅμως, βασικότερο πρόβλημα τοῦ χάρτη τοῦ Choiseul-Gouffier ἀποτελοῦν τά σφάλματα προοπτικῆς, στά ὁποῖα ἀσφαλῶς συνέβαλε τό γεγονός ὅτι οἱ λεπτομέρειες τῆς μεσαιωνικῆς ὀχυρωματικῆς γραμμῆς δέν εἶναι εὐδιάκριτες ἀπό τά περίχωρα, ἐπειδή εἶναι 'χωμένες' στήν τάφρο γιά ἀμυντικούς λόγους. Ἐνδεικτική τοῦ ἀποπροσανατολισμοῦ τῆς γαλλικῆς ἀποστολῆς εἶναι ἡ τοποθέτηση τοῦ ὑψώματος 'πού κατασκεύασε ὁ Σουλεϊμάν γιά νά χτυπήσει τήν πόλη' *(«Montagne que fit elever Soliman pour battre la Ville»)* στά δυτικά τῆς ὀχύρωσης: ἡ θέση τοῦ ὑψώματος αὐτοῦ ἀντιστοιχεῖ στήν περιοχή τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, γιατί στόχος του ἦταν τά ὀχυρά τοῦ νοτιοδυτικοῦ τμήματος τῆς μεσαιωνικῆς πόλης.[10] Ἐξίσου ἐσφαλμένη εἶναι ἡ τοποθέτηση τοῦ Νιοχωριοῦ στά δυτικά τῆς μεσαιωνικῆς πόλης. Ἔτσι, δέν μποροῦμε νά βασιστοῦμε σ' αὐτόν γιά τή χωροθέτηση τῆς συνοικίας τῆς Παξιμάδας, ἄν καί εἶναι πολύτιμη ἡ ἀναφορά σ' αὐτήν, ὅπως καί ἡ ἀπεικόνισή της ὡς ἀστικοῦ πυρήνα λίγο πιό πέρα ἀπό τό ὕψωμα τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων.

Ἐνημερωτικό τευχίδιο τοῦ 1988, πού ἐνδεχομένως περιλαμβάνει στοιχεῖα αὐθεντικῆς παράδοσης σχετικά μέ τόν ναό τῆς Παξιμάδας,

---

at Rhodes: 1306-1440», Bulletin de l'Institut Historique belge de Rome XLVI-XLVII (1976-1977), σ. 97A.

8. Auguste de Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grèce,* τ. 1, Παρίσι 1782, ἔναντι σ. 106.

9. Joseph Bernard, marquis de Chabert (1724-1805), Γάλλος γεωγράφος καί ἀστρονόμος.

10. Ζ. Τσιρπανλῆς, *Ἀνέκδοτα Ἔγγραφα γιά τή Ρόδο καί τίς Νότιες Σποράδες ἀπό τό ἀρχεῖο τῶν Ἰωαννιτῶν Ἱπποτῶν 1421-1453,* Ρόδος 1995, σ. 105.

ἀναφέρει ὅτι ἡ ἐκκλησία χτίστηκε περί τό 1400 καί ἦταν γνωστή ὡς Παναγία Θολαρίτσα.[11] Πιό χρήσιμη εἶναι ἡ ἀναφορά τοῦ φρα Giacomo Bosio (1544-1627), ἱστορικοῦ τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν Ἱπποτῶν, στούς ναούς πού οἱ Ἰωαννίτες εἶχαν κατεδαφίσει ἐν ὄψει ἐπικείμενης ἐπίθεσης τοῦ ἴδιου τοῦ Μωάμεθ στή Ρόδο τό 1481, ἕνα χρόνο μετά τή μεγάλη πολιορκία τοῦ 1480.[12] Ὁ κατάλογος τῶν ναῶν πού βρίσκονταν σέ ἀπόσταση βολῆς πυροβόλου ἀπό τά τείχη (περίπου 500 μ. τήν ἐποχή ἐκείνη), καί θά ἦσαν χρήσιμα γιά τόν ἐχθρό ὡς ταμπούρια, τούς ἀπαριθμεῖ ξεκινώντας ἀπό τά βόρεια, κάνοντας κύκλο γύρω ἀπό τό στεριανό τεῖχος ἀντίθετα ἀπό τή φορά τῶν δεικτῶν τοῦ ρολογιοῦ ὡς ἑξῆς: «*Chiesa di Sant' Antonio; il Mulino, ch' era vicino alla detta Chiesa; la Chiesa di San Michele, che si chiamava di Mastro Stefano; la Chiesa di San Michele, ch' era dinanzi al Beluardo; tre Mulini della picciola guardia; la Chiesa Catrifeteni; la Chiesa ch'era nel Giardino del Papasso Niquita Sonti; la Chiesa di Scaros; la Chiesa di Santa Caterina; la Chiesa di Aliteni;*[13] *la Chiesa di Santo Honofrio; la Chiesa dell' Elemonitra;*[14] *la Chiesa di San Giorgio di Proventura; la Chiesa di Santa Anastasia; la Chiesa di Paximedes; la Chiesa di Santo Mena; la Chiesa di Santa Maura; la Chiesa di S. Nicolo Tusmo tu Chorio; la Chiesa di Santa Maria del Gesù; la Chiesa di San Giorgio, vicina alla predetta; il Mulino della Candia; la Chiesa d' Ipopanti*».

Ἀπό τούς παραπάνω δεκαεννέα ναούς, ὁρισμένους μποροῦμε νά τούς τοποθετήσουμε μέ ἀρκετή ἀληθοφάνεια στόν χάρτη: ὁ δρόμος γιά τόν Ἅγιο Ὀνούφριο[15] περνοῦσε ἀπό τήν πύλη τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, νότια τῆς πύλης Amboise μέ κατεύθυνση πρός τά νοτιοδυτικά.

---

11. Δ. Μαστρογιάννης, «*Ἱστορικό*» *Ἱεροῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ Ρόδου Τά Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου,* Ρόδος 1988.

12. G. Bosio, *Dell' Istoria della Sacra Religione et illustrissima Militia di San Giovanni Gierosolimitano,* Venezia 1695, τ. 2, σ. 432: «*Chiese, e Monasterii fuori della Città di Rodi, da' Nostri rovinati per sospetto di nuovo assedio*».

13. Τσιρπανλῆς 1995, σ. 106. Ζ. Τσιρπανλῆς, «Ἀπό τή Ρόδο στή Μάλτα. Οἱ Ροδίτες πρόσφυγες καί οἱ βυζαντινές εἰκόνες τῆς Παναγίας Δαμασκηνῆς καί τῆς Παναγίας Ἐλεημονήτρας», ΔΩΔΩΝΗ 18 (1988), σ. 200. Παπαχριστοδούλου 1972, σ. 300.

14. Τσιρπανλῆς 1988.

15. Luttrell 2003, σ. 130-31, ὅπου τό ὄνομα τοῦ ναοῦ σέ λατινικό ἔγγραφο τοῦ 1382 ἔχει παραφθαρεῖ σέ Firisi ἀπό τό ἑλληνικό Ἅη-Νόφρης. Πιθανολογεῖται ὅτι ὁ Ἅγιος Ὀνούφριος βρισκόταν στήν περοχή τῆς μεγάλης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τοῦ οἰκοπέδου Χατζηανδρέου.

Ἡ Ἐλεημονήτρα[16] βρισκόταν ἔξω ἀπό τή θέση μάχης τῆς *γλώσσας* τῆς Ἀγγλίας, ὁπότε ἀπέναντι ἀπό τό δυτικό τμῆμα τοῦ νότιου τείχους. Μετά ἀναφέρονται ἡ Ἁγία Ἀναστασία[17] καί ὁ ναός τῆς Παξιμάδας,[18] ἡ μία μετά τήν ἄλλη, ὅπως σήμερα συναντᾶμε τήν Ἁγία Ἀναστασία καί τή Μητρόπολη. Ἀκολουθοῦν ἄλλοι ναοί καί, τέλος, ὁ μύλος τῆς Ἀκαντιάς μέ κάποια Ὑπαπαντή, πού κλείνουν τόν κατάλογο. Συνεπῶς, ἡ συνοικία καί ὁ πρώιμος μητροπολιτικός ναός τῆς Τουρκοκρατίας βρισκόταν στά νότια τῆς μεσαιωνικῆς πόλης, σέ ἀπόσταση ἀπό τήν *'città'* μισό περίπου μίλι σύμφωνα μέ τόν Φαγγόνη.

Ὁ Φαγγόνης κατέγραψε καί τίς διαστάσεις τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ 1645: μῆκος 7 κάννες, πλάτος 4 κάννες καί ὕψος 6, ἐπειδή λόγῳ τῆς παρουσίας τοῦ φρουρίου τῆς Ρόδου δέν ἐπιτρεπόταν ἡ δόμηση ὑψηλότερων κτιρίων.[19] Διέσωσε ἐπίσης τήν πληροφορία ὅτι, στόν τάφο μητροπολίτη τοῦ 16ου αἰώνα πού εἶχαν ἐκτελέσει οἱ Τοῦρκοι μέ ἀνασκολοπισμό, προσέτρεχαν καί ἐγκοιμοῦνταν Ἕλληνες πιστοί πού ὑπέφεραν ἀπό τόν 'τεταρταῖο πυρετό' τῆς ἐλονοσίας. Ὁ Τσιρπανλῆς εἰκάζει ὅτι ὁ προσκυνηματικός αὐτός τάφος βρισκόταν στά μαράσια, ἴσως στόν περίβολο τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ. Ταυτίζει, μέ ἐπιφυλάξεις, τόν μητροπολίτη αὐτόν μέ τόν ἀρχιεπίσκοπο Εὐθύμιο πού ἐκτελέστηκε ἀπό τούς Τούρκους τό 1529[20] – ἄν καί οἱ πηγές ἀναφέρουν καί δεύτερο Ἕλληνα μητροπολίτη ἐκτελεσθέντα μέ τόν ἴδιο τρόπο ἀπό τούς Τούρκους περί τό 1572, τοῦ ὁποίου τό ὄνομα δέν εἶναι γνωστό.[21]

Εἶναι λοιπόν σχεδόν βέβαιο ὅτι ὁ ναός τῆς Παξιμάδας, πού προφανῶς εἶχε ἀποκατασταθεῖ μετά τήν κατεδάφισή του τό 1481, ταυτίζεται μέ τήν Παναγία «Θολαρίτσα», ἡ ὁποία ἀντικαταστάθηκε ἀπό τόν μητροπολιτικό ναό πού ἀνοικοδόμησε ἐκ βάθρων ὁ μητροπολίτης Ἱερεμίας (1733-1758) τό 1750.[22] Σύμφωνα μέ τόν ἀρχιτέκτονα Γ. Ντέλλα, ὁ ἀρχικός σταυροθολιακός ναός ἦταν πιθανῶς μονόχω-

16. Βρισκόταν ἀπέναντι ἀπό τή θέση ἄμυνας τῆς Ἀγγλίας, στά νότια τείχη.

17. Σημερινή Ἁγία Ἀναστασία;

18. Σημερινή Μητρόπολη;

19. Τσιρπανλῆς 2002, σ. 91, 198. Ἡ ροδιακή κάννα ἰσοδυναμοῦσε μέ 196,8 ἑκ.

20. Τσιρπανλῆς 2002, σ. 37-41, 94.

21. Τσιρπανλῆς 2002, σ. 44, 94.

22. Χ. Παπαχριστοδούλου, *Ἱστορία τῆς Ρόδου, ἀπό τούς προϊστορικούς χρόνους ἕως τήν Ἐνσωμάτωση τῆς Δωδεκανήσου (1948),* Ἀθήνα 1972, σ. 517. Γ. Ντέλλας, «Οἱ Σταυροθολιακές ἐκκλησίες τῆς Δωδεκανήσου (1750-1924)», ΔΩΔΕ-

ρος, μέ τρία νευρωτά σταυροθόλια.[23] Ἀρχιερατεύοντος τοῦ Ἰακώβου ἐκ Πάτρας (1839-1856) ἐπεκτάθηκε πρός τά βόρεια, τά δυτικά καί τά νότια καί μετατράπηκε σέ τρίκλιτο μέ πρόναο καί γυναικωνίτη μᾶλλον περί τό 1842. Ἀμφίβολης χρονολόγησης παραμένει ἡ σημερινή τριμερής διαμόρφωση τοῦ ἱεροῦ, πού μπορεῖ κι αὐτή νά χρονολογεῖται στά 1842 ἤ νά εἶναι παλαιότερη. Ἡ ἑπόμενη τρίκλιτη προσθήκη, πρός τά δυτικά, περιλάμβανε νάρθηκα μέ πατάρι καί δύο καμπαναριά, πιθανῶς μεταξύ 1877-1888, ἐπί μητροπολίτη Γερμανοῦ. Ἡ τελευταία οὐσιαστική παρέμβαση, μέ τήν ὁλοκλήρωση τῶν καμπαναριῶν καί τή γενική ἐπισκευή τοῦ ναοῦ, χρονολογεῖται στό 1959, μετά ἀπό τούς σεισμούς τοῦ 1956-1957.[24]

Ὁ μητροπολιτικός ναός τῆς πόλης τῆς Ρόδου, σήμερα ἀφιερωμένος στά Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, βρίσκεται στή συμβολή τῶν ὁδῶν Ἀρχιεπισκόπου Δαμασκηνοῦ καί Μητροπόλεως, 500 περίπου μέτρα νότια τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη πού ὁδηγεῖ στό ἐσωτερικό τῆς μεσαιωνικῆς πόλης, δηλαδή σέ ἀπόσταση πού δέν ἀπέχει πολύ ἀπό τήν ἐκτίμηση τοῦ Πέτρου Φαγγόνη. Στά δυτικά του, στό ἴδιο οἰκοδομικό τετράγωνο, βρίσκεται τό νεοκλασικό κτίριο τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς,[25] πού χτίστηκε τό 1872-1874 καί ἀντικατέστησε παλαιότερο σχολικό κτίριο στήν ἴδια περίπου θέση, χτισμένο ἀπό τόν μητροπολίτη Παΐσιο Καμπάνη περί τό 1830.[26] Ὁ ναός εἶναι κηρυγμένο ἱστορικό διατηρητέο μνημεῖο καί προστατεύεται ἀπό τήν ἀρχαιολογική νομοθεσία.[27]

ΚΑΝΗΣΟΣ Ζ΄ (Ἰανουάριος-Ἰούνιος 2012), *Κατάλογος Σταυροθολιακῶν Ἐκκλησιῶν Δωδεκανήσου* (ψηφιακός), σ. 1-3.

23. Γ. Ντέλλας 2012, «Οἱ Σταυροθολιακές ἐκκλησίες τῆς Δωδεκανήσου», σ. 246. Οἱ διαστάσεις πού προκύπτουν ἀπό τήν ἀποκατάσταση τοῦ Ντέλλα γιά τόν σταυροθολιακό ναό τοῦ 1750 εἶναι ἴσως κάπως μικρότερες ἀπό αὐτές πού κατέγραψε ὁ Φαγγόνης ἕναν αἰώνα νωρίτερα.

24. Ὅ.π.

25. Μ. Μαριά, *Ἐκπαιδευτήρια τῆς Δωδεκανήσου,* Ρόδος 2008, σ. 14-16.

26. Ἡ χρονολογία πού ἀναφέρεται στό βιβλίο τῆς Μαριά εἶναι 1833, ἀλλά στόν κατάλογο τῶν μητροπολιτῶν Ρόδου τόν Παΐσιο Καμπάνη διαδέχθηκε ὁ μητροπολίτης Μεθόδιος στίς 13 Μαΐου 1831: Ντέλλας 2012, σ. 63. Ἴσως ὅμως ἡ προσφορά τοῦ Παϊσίου ἦταν κληροδότημα.

27. Ἀπόφαση 23084/737/25-8-1948 (ΦΕΓΔΔ 10/23-9-1948) ἀρ. 267.

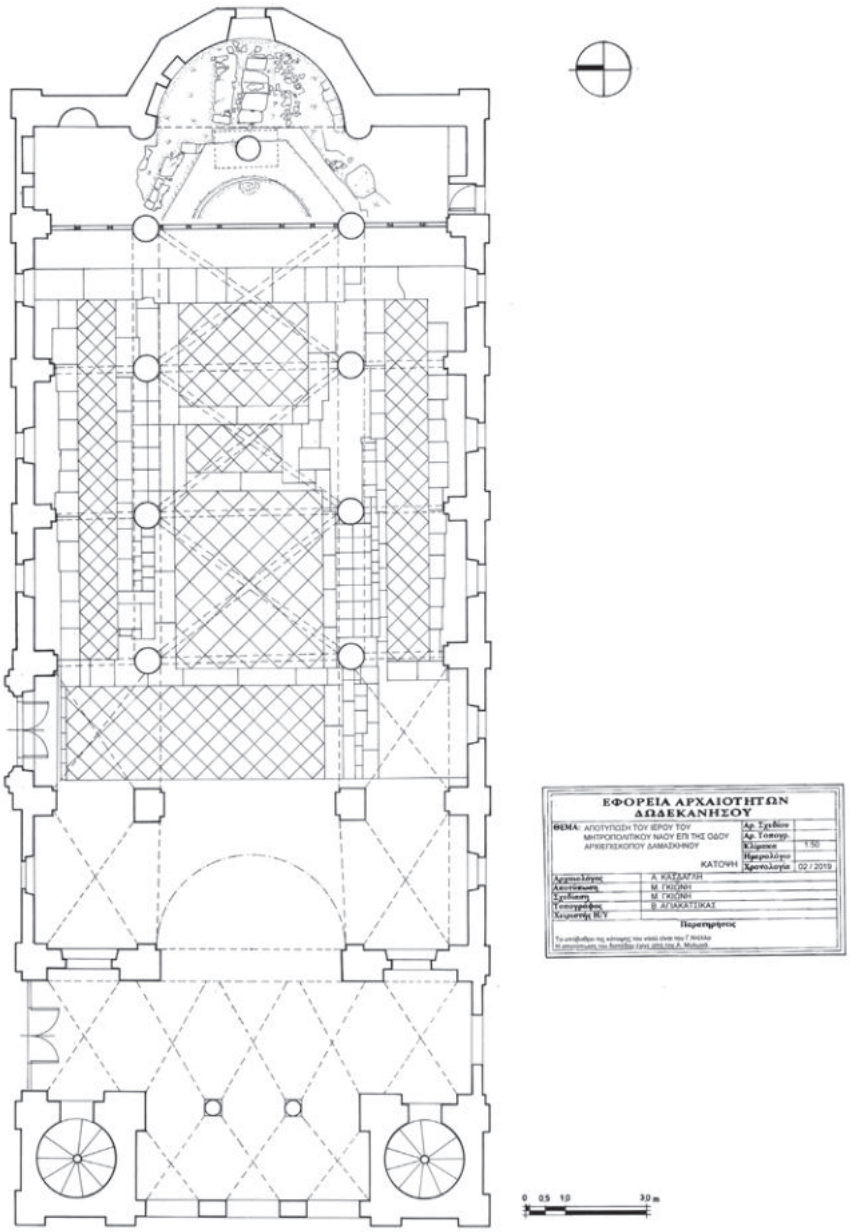

Εἰκ. 1.

Κάτοψη τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, μέ τό παλαιό μαρμαρόστρωτο δάπεδο καί τήν ἀνασκαφή τοῦ ἱεροῦ.

(Μ. Γκιώνη, Ἀ. Μυλωνᾶς, Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δωδ/σου)

Η ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Στίς ἀρχές Φεβρουαρίου τοῦ 2018, μέ τήν ἔγκριση τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, ἄρχισαν στό ἐσωτερικό τοῦ ναοῦ ἐργασίες γιά τήν ἀνάδειξη καί ἐπισκευή παλαιότερου μαρμάρινου δαπέδου πού βρισκόταν περί τά 10 ἑκ. χαμηλότερα ἀπό τό ὑφιστάμενο (Εἰκ. 1). Στίς 11 Φεβρουαρίου κληθήκαμε, ὡς ἐκπρόσωποι τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, νά ἐρευνήσουμε τάφο πού εἶχε ἀποκαλυφθεῖ πίσω ἀπό τήν Ἁγία Τράπεζα, ὅταν ξηλώθηκε τό δάπεδο τοῦ ἱεροῦ (Εἰκ. 2). Ἴχνη παλαιότερου δαπέδου χαμηλότερα ἀπό αὐτό πού εἶχε ἀποξηλωθεῖ δέν ὑπῆρχαν. Στό ἱερό, ἐκτός ἀπό τόν τάφο, ἡ ἀποξήλωση τοῦ δαπέδου ἀποκάλυψε θεμέλιο ἁψίδας παλαιότερου ναοῦ μέ δύο ἐπάλληλα ἡμικυκλικά θεμέλια. Ἡ ἁψίδα αὐτή εἶχε ἐσωτερικά χορδή περίπου 3,5 μ. καί ἐξωτερικά ἦταν ἡμιεξαγωνική, μέ μέγιστο πλάτος ἴδιο μέ τό κεντρικό κλίτος τοῦ ναοῦ. Πρός τά ἀνατολικά καί τά νοτιοανατολικά τό θεμέλιο τῆς ἁψίδας εἶχε ἐνισχυθεῖ ἐξωτερικά μέ πέδιλο πλάτους περίπου 0,4 μ.

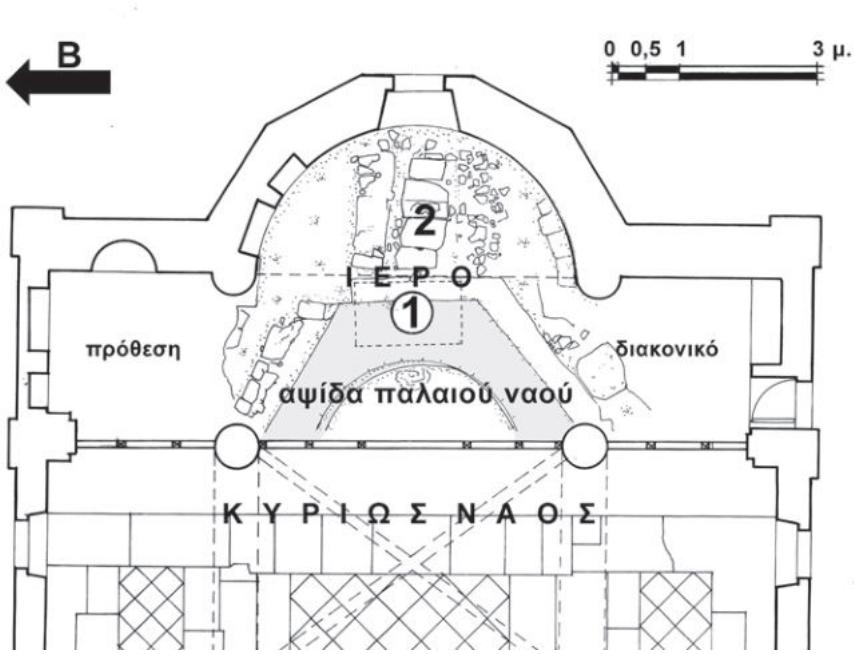

Εἰκ. 2.
Κάτοψη τοῦ ἱεροῦ: 1. Βάση Ἁγίας Τράπεζας. 2. Τάφος.

Μέ τήν πρώτη ματιά ἦταν φανερή ἡ ἐξέχουσα σημασία τοῦ τάφου. Πρίν ἀπό τήν ἀνέγερση τῆς σημερινῆς τριμεροῦς ἁψίδας, βρισκόταν στό προαύλιο ἀκριβῶς ἔξω ἀπό τό ἱερό, σέ ἐπαφή μέ αὐτό πρός τά ἀνατολικά. Ἔτσι, σύμφωνα μέ τήν παραδοσιακή θρησκευτική ἀντίληψη περί ταφῆς, οἱ ψυχές τῶν κεκοιμημένων τοῦ τάφου θά μποροῦσαν νά ἐπωφελοῦνται τόσο ἀπό τή γειτνίαση μέ τήν Ἁγία Τράπεζα, πού ὡς γνωστόν θεμελιώνεται σέ ἱερά λείψανα, ὅσο καί ἀπό τό ἱερό μυστήριο τῆς Θείας Εὐχαριστίας.

Ἡ προνομιοῦχος χωροθέτηση μᾶλλον δήλωνε τάφο δωρητῶν, εἴτε τοῦ ἀρχικοῦ μεσαιωνικοῦ ναοῦ εἴτε τῆς πρώιμης Μητρόπολης, ἐφόσον τό 1481 ὁ ἀρχικός ναός ἔπεσε θύμα τῶν προετοιμασιῶν γιά τήν ἀντιμετώπιση δεύτερης πολιορκίας, ἀπό τόν Μωάμεθ Β΄ αὐτοπροσώπως: ὁ σουλτάνος τελικά πέθανε καθ' ὁδόν –μᾶλλον– πρός τή Ρόδο[28] στίς 3 Μαΐου, ἀλλά οἱ Ἰωαννίτες πρέπει νά εἶχαν ἤδη 'ξηλώσει', μετά ἀπό ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου, τούς ναούς γύρω ἀπό τά τείχη τῆς πόλης ὅπου οἱ πολιορκητές θά μποροῦσαν νά στήσουν κανόνια.

Ἄλλο σημαντικό στοιχεῖο ἀποτελοῦσε τό γεγονός ὅτι τό μῆκος τοῦ τάφου καθόρισε τήν καμπύλη τῆς ἁψίδας τοῦ νέου, μεγαλύτερου, μητροπολιτικοῦ ναοῦ. Ἐπίσης, ἀξιοσημείωτη κατά τήν ἀνοικοδόμηση αὐτή ἦταν ἡ διαμόρφωση τοῦ θεμελίου τῆς ἁψίδας τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ γιά τήν ἔδραση τῆς νέας Ἁγίας Τράπεζας ἔτσι ὥστε ἡ κεφαλή τοῦ τάφου (δυτ. ἄκρο) νά βρίσκεται ἐν μέρει τοὐλάχιστον κάτω ἀπό τό Θυσιαστήριο.

Ὁ τάφος ἦταν κιβωτιόσχημος, μήκους 2,12 μέτρων, μέ πλατύτερο τό δυτικό ἄκρο (0,68 μ.) ἀπό τό ἀνατολικό (0,37 μ.) Καλυπτόταν μέ ἑπτά πλάκες ἀπό πωρόλιθο: οἱ πέντε βρισκόντουσαν ἐν σειρᾷ (Εἰκ. 3) καί ἦταν δυνατόν νά ἀφαιρεθοῦν, ἐνῶ οἱ ἄλλες δύο ἦσαν τοποθετημένες ἀντικρυστά στήν κεφαλή τοῦ τάφου κάτω ἀπό τό θεμέλιο τῆς Ἁγίας Τράπεζας. Φαίνεται ὅτι, πρίν κτισθεῖ ὁ σημερινός ναός, ὁ τάφος προστατευόταν ἀπό οἰκίσκο, πιθανότατα προσβάσιμο ἀπό τά βόρεια, ἐφόσον διατηρεῖται ὀρθογώνιο θεμέλιο διαστάσεων 1,95 x 2,35 μ. γύρω ἀπό αὐτόν, μέ διαμόρφωση πού προσομοιάζει μέ κατώφλι στή βόρεια πλευρά. Τό πέρας τοῦ τάφου βρίσκεται σέ ἀπόσταση περίπου 0,30 μ. ἀπό τήν ἐσωτερική παρειά τῆς ἁψίδας τοῦ σημερινοῦ ναοῦ.

28. Ὁ σουλτάνος εἶχε κρατήσει μυστικές τίς προθέσεις του ἀλλά οἱ Ἰωαννίτες ἦσαν σίγουροι, καί πιθανότατα διέθεταν ἀξιόπιστους πληροφοριοδότες.

Εἰκ. 3.
Καλυπτήριες πλάκες τοῦ τάφου.

Ὅταν σηκώθηκαν οἱ 5 πλάκες (Εἰκ. 4), στίς **19 Φεβρουαρίου,** οἱ παριστάμενοι βρέθηκαν μπροστά σέ ἕνα συνονθύλευμα ἀπό ἀνακατεμένα ὀστᾶ, ἀνακομιδές παλαιότερων ἐνταφιασμῶν, πού ἀπλώνονταν σέ βάθος 0,40 μ. ἀπό τό περιχείλωμα τῆς κατασκευῆς. Στό δυτικό μέρος τοῦ τάφου, πάνω ἀπό τά ὀστᾶ, ὑπῆρχαν τά ἀσβεστοποιημένα κατάλοιπα σπόγγου, πού προφανῶς εἶχε χρησιμοποιηθεῖ σύμφωνα μέ τό ἔθιμο γιά τόν καθαρισμό τῶν ὀστῶν μέ κρασί πρίν τήν ἐπανατοποθέτησή τους στό μνῆμα. Δέν ἦταν γνωστό τό βάθος τοῦ τάφου, καί ἦταν ἀδύνατο νά ἐκτιμηθεῖ ὁ χρόνος πού θά ἀπαιτοῦσε ἡ ἔρευνα ἐνῶ τά περιθώρια ἦταν πολύ περιορισμένα: ἔπρεπε τό δάπεδο τοῦ ἱεροῦ νά ἀποκατασταθεῖ πρίν τή Σαρακοστή.[29]

Σέ τέτοιες περιπτώσεις, ὅταν ὁ ἀρχαιολόγος δέν ξέρει τί θά τοῦ προκύψει, κάνει ὅτι εἶναι δυνατόν γιά νά καταγράψει αὐτά πού βλέπει ὅσο πληρέστερα γίνεται. Ἔτσι, ὅταν ὁλοκληρωθεῖ ἡ ἀνασκα-

29. Καθαρή Δευτέρα στίς 11 Μαρτίου.

Εἰκ. 4.
Ἀφαίρεση καλυπτήριων πλακῶν, ἄποψη ἀπό Α.

φική διαδικασία, εἶναι δυνατή ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐκτίμηση στοιχείων πού ἀρχικά ἦταν δυσεξήγητα. Ἐκτός ἀπό τά στενά χρονικά περιθώρια καί τήν πληθώρα τῶν ὀστῶν, ὑπῆρχαν καί ἄλλες δυσκολίες. Τά ὀστᾶ ἦταν σέ πολύ κακή κατάσταση: ὑγρασιασμένα, εὔθρυπτα καί πολλά ἤδη σπασμένα. Ἐπίσης, ὑπῆρχε χῶρος γιά νά δουλέψει μόνο ἕνας ἀνασκαφέας ἀνά πᾶσα στιγμή, ἐνῶ τό Ἱερό ἦταν μισοσκότεινο (Εἰκ. 5).

Φωτογραφήθηκε ἡ ἀρχική κατάσταση τοῦ τάφου, τυπώθηκαν οἱ φωτογραφίες καί ἀφαιρέθηκαν ἀπό συντηρητή ἀρχαιοτήτων ἐπιφανειακά ὀργανικά ὑλικά ὅπως ὁ σπόγγος πού προαναφέρθηκε καί λιγοστά ἴχνη ὑφασμάτων πού σώζονταν πάνω στά ὀστᾶ. Ἀπό τίς **20 Φεβρουαρίου** ἡ ἐργασία ὀργανώθηκε ὡς ἑξῆς: Ὁ ἀνασκαφέας, ὁ ἔμπειρος τεχνίτης ἀνασκαφῆς Στράτος Κουφός, δούλευε ξαπλωμένος πάνω ἀπό τό ἄνοιγμα τοῦ τάφου σέ ξύλινη παλέτα, μέ τά χέρια

Εἰκ. 5.
Οἱ συνθῆκες ἐργασίας στήν ἀνασκαφή.

καί τό κεφάλι στό ἐσωτερικό τοῦ τάφου, ὑπό τό φῶς προβολέα πρόχειρα στημένου δίπλα του. Ἀποκάλυπτε καί καθάριζε ἕνα-ἕνα τά ὀστᾶ μέ πινέλο, μαχαιράκι καί ὀδοντιατρικά ἐργαλεῖα, συγκεντρώνοντας τό χῶμα σέ κουταλάκι, πού σιγά-σιγά γέμιζε πλαστικό δοχεῖο ἀκουμπισμένο δίπλα στό μνῆμα. Κάθε ὀστό πού ἀφαιροῦσε ἔπαιρνε ἀριθμό πού σημειωνόταν καί στήν ἀντίστοιχη φωτογραφία τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου (λ.χ. Εἰκ. 6). Στή συνέχεια φυλασσόταν ἀπό ἀρχαιολόγο πού στεκόταν δίπλα, σέ πλαστική σακκούλα τρυπημένη γιά νά «ἀναπνέει» ὥστε νά ἀπομακρυνθεῖ σταδιακά ἡ ὑγρασία, μαζί μέ καρτελάκι ὅπου ἀναγραφόταν ὁ ἀριθμός του, ἡ ἡμερομηνία, τό εἶδος τοῦ ὀστοῦ καί ἡ θέση του στόν τάφο. Οἱ σακκούλες τακτοποιοῦνταν προσωρινά σέ ἀρχαιολογικά φορεῖα[30] (Εἰκ. 7).

30. Φορεῖα μέ ξύλινο σκελετό καί μεταλλικό πλέγμα πού ἐπιτρέπει τόν ἀερισμό τῶν εὑρημάτων.

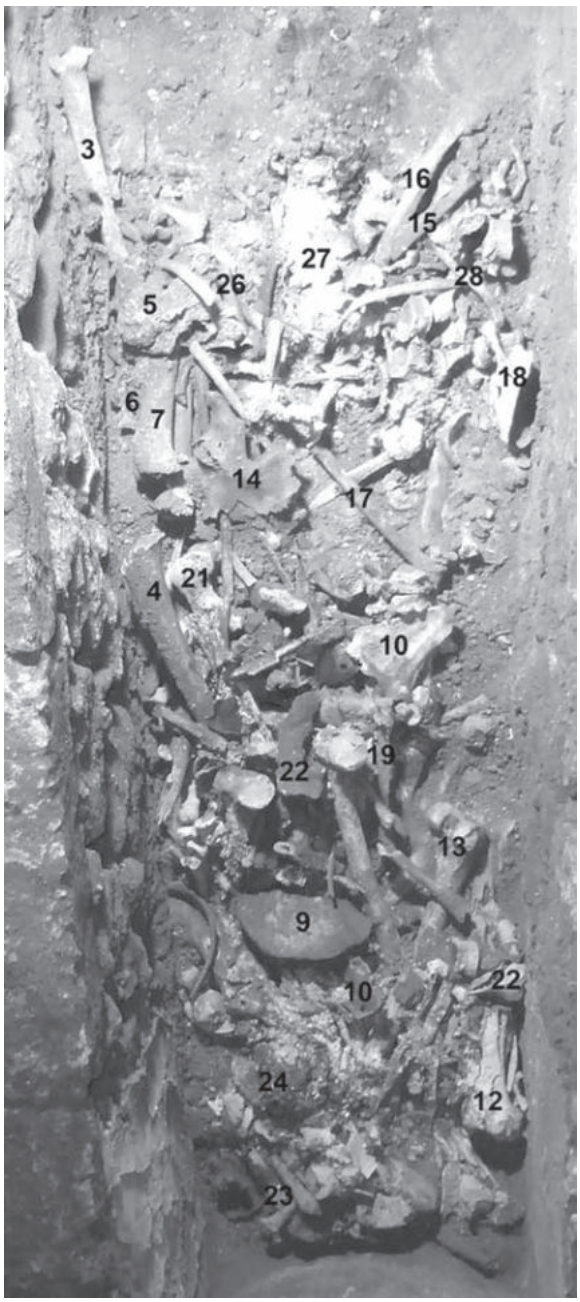

Εἰκ. 6.
Δεύτερη φάση περισυλλογῆς διάσπαρτων ὀστῶν.
Στόν ἀρ. 24 διακρίνονται τά ὑπολείμματα τοῦ σπόγγου.

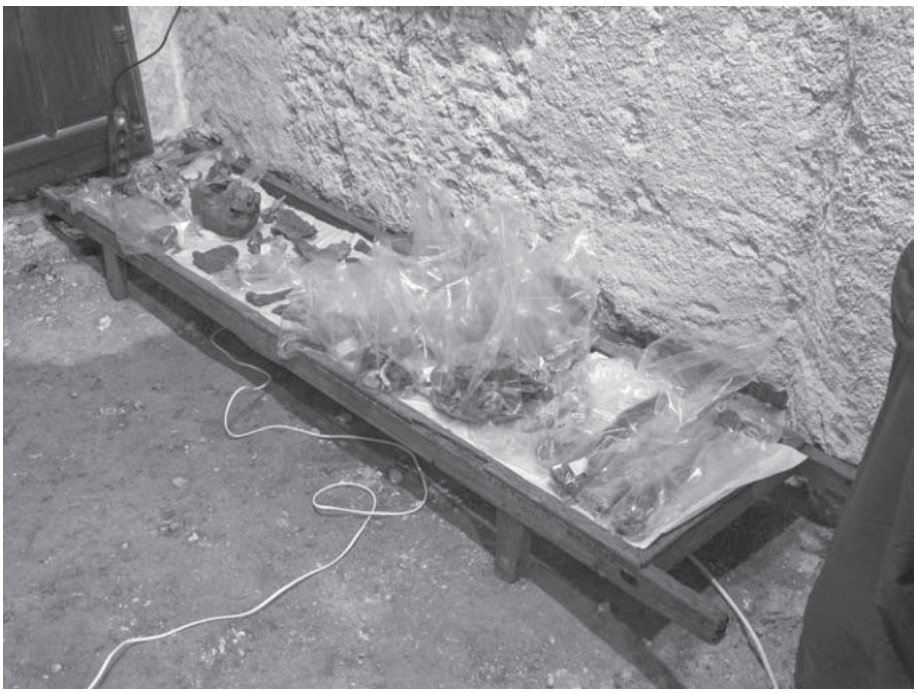

Εἰκ. 7.
Καταγεγραμμένα ὀστᾶ σέ φορεῖο.

Ὀστᾶ θρυμματισμένα ἤ πολύ μικρά γιά νά ἀναγνωριστοῦν ἀμέσως φυλάσσονταν μαζί μέχρις ὅτου γίνει δυνατή ἡ ἐξέτασή τους σέ καταλληλότερες συνθῆκες. Τό χῶμα ἀνάμεσα στά ὀστᾶ κοσκινιζόταν συστηματικά γιά νά συγκεντρωθοῦν ὀστάρια, θραύσματα, καρφιά καί τυχόν ἄλλα μικροευρήματα πού ἡ ὑγρασία στό ἐσωτερικό τοῦ τάφου εἶχε καλύψει μέ λάσπη καί δέν διακρίνονταν εὔκολα.

Σύντομα, κάτω ἀπό τήν ἀρχική στρώση ὀστῶν ἀπό ἀνακομιδές, φάνηκε ἀρθρωμένος σκελετός ἐνήλικα, πού φωτογραφήθηκε, μετρήθηκε καί ἐξετάστηκε ἀπό συντηρητή (Εἰκ. 8). Στό στέρνο τοῦ σκελετοῦ βρέθηκαν ἴχνη ἀπό δύο εἴδη ὑφάσματος, ἐνῶ κάτω ἀπό τά ὀστᾶ τῶν πελμάτων του βρέθηκαν τά σιδερένια πέταλα ἀπό τά ὑποδήματα μέ τά ὁποῖα εἶχε ταφεῖ. Στίς **22 Φεβρουαρίου** ὁ σκελετός εἶχε πλήρως ἀποκαλυφθεῖ. Σημειώθηκε μέ ἀκρίβεια ἡ θέση του στό ἐσωτερικό τοῦ τάφου καί στή συνέχεια τά ὀστᾶ του περισυνελέγησαν ἕνα-ἕνα, ἀριθμήθηκαν καί φυλάχθηκαν. Ἔγινε νέα φωτογράφιση τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου καί συνεχίστηκε ἡ ἀφαίρεση τῶν

Εἰκ. 8.
Ἀρθρωμένος σκελετός ἀρ. 1.

ὀστῶν ἀπό τίς ἀνακομιδές ἀνάμεσα στίς ὁποῖες εἶχε ταφεῖ. Κάτω ἀπό τά διάσπαρτα αὐτά ὀστᾶ συναντήσαμε συμπαγή στρώση χώματος κολλώδους ὑφῆς, πού χαρακτήριζε διακριτή παλαιότερη στρώση σχετικά ἀνεπηρέαστη ἀπό τίς μεταγενέστερες ἀνακομιδές. Στή στρώση αὐτή, σέ βάθος 0,61 μ. ἀπό τό χεῖλος τοῦ τάφου, ἀποκαλύφθηκε νέος ἀρθρωμένος σκελετός, πού καταλάμβανε τά δυτικά 2/3 τοῦ ἀνοικτοῦ τμήματος τοῦ τάφου. Στό ἀνατολικό 1/3 τοῦ τάφου, στήν ἴδια στρώση, εἶχαν προσεκτικά συγκεντρωθεῖ τά ὀστᾶ τρίτου ἀτόμου, πού προέρχονταν ἀπό παλαιότερη ταφή, προφανῶς γιά νά δημιουργηθεῖ χῶρος (Εἰκ. 9). Γεγονός ἰδιαίτερα συγκινητικό, πάνω στό στέρνο τοῦ δεύτερου σκελετοῦ, ἀναπαύονταν τά λείψανα μικροῦ παιδιοῦ.

Δυστυχῶς, μικρά ὀστᾶ ἀπό τίς μεταγενέστερες ἀνακομιδές εἶχαν περάσει στά διάκενα ἀνάμεσα στά νέα εὑρήματα, δυσχεραίνοντας τόσο τόν καθαρισμό ὅσο καί τό ξεχώρισμα τῶν μικρῶν ὀστῶν τῶν τριῶν ἀτόμων πού εἶχαν μόλις ἀποκαλυφθεῖ. Ὅπως εἴπαμε, ἐπρόκειτο γιά τήν τακτική ἀνακομιδή ὀστῶν ἐνηλίκου ἀνδρός,[31] τήν κανονική ταφή νεαροῦ ἀτόμου,[32] καί μικροῦ παιδιοῦ. Ὁ νεανικός σκελετός καταγράφηκε ὡς σκελετός 2, τό βρέφος καταγράφηκε ὡς σκελετός 3, ἐνῶ ὁ ἄνδρας τῆς τακτικῆς ἀνακομιδῆς ὡς σκελετός 4.

31. Αὐτό ἦταν ἐμφανές ἀπό τό μέγεθος καί τή στιβαρότητα τῶν ὀστῶν.

32. Ἐκτός ἀπό τό ἐμφανῶς μικρότερο μέγεθος τοῦ δεύτερου ἀρθρωμένου σκελετοῦ, οἱ σπόνδυλοι τῆς λεκάνης δέν εἶχαν ἀκόμη συνενωθεῖ γιά νά σχηματίσουν τό ἱερό ὀστό, κάτι πού συμβαίνει πρίν τήν ἡλικία τῶν 20 ἐτῶν.

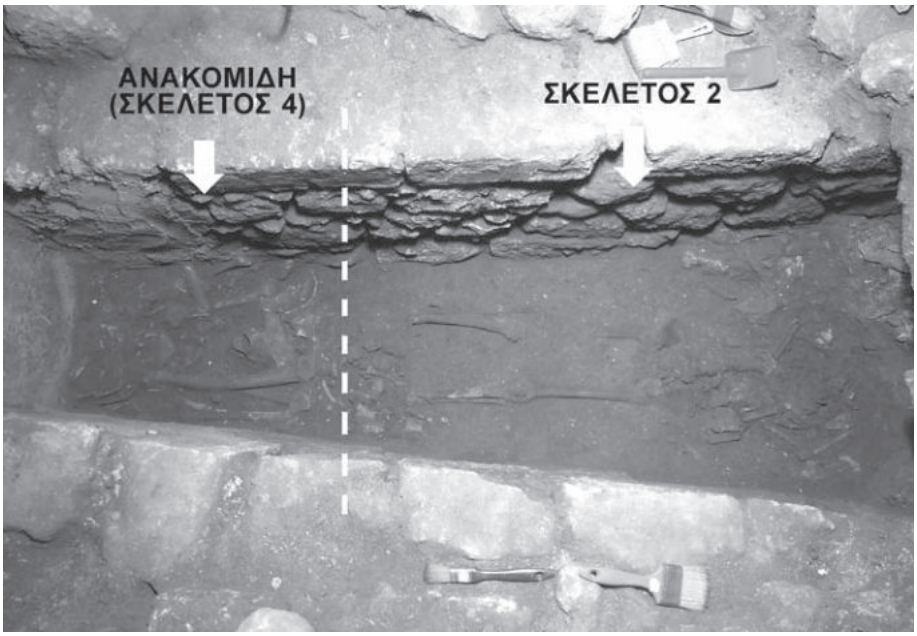

Εἰκ. 9.
Σκελετοί ἀρ. 2 (ἀρθρωμένος, δεξ.) καί 4 (τακτική ἀνακομιδή, ἀριστ.)

Ἀφαιρέθηκαν πρῶτα τά ὀστᾶ τῆς τακτικῆς ἀνακομιδῆς (σκελετός 4) γιά νά μπορέσει ὁ τεχνίτης νά δουλέψει πιό ἄνετα πατώντας μέσα στόν τάφο. Ὡς τίς **25 Φεβρουαρίου** οἱ σκελετοί 2 καί 3 εἶχαν καθαριστεῖ ἐπιφανειακά (Εἰκ. 10), ἀλλά ὁ βρεφικός σκελετός 3, τοῦ ὁποίου τά κάτω ἄκρα εἶχαν διαταραχθεῖ ἀπό μεταγενέστερη δραστηριότητα στό ἐσωτερικό τοῦ τάφου, ἔπρεπε νά ἀπομακρυνθεῖ προσεκτικά γιά νά ἀποκαλυφθεῖ καί τό ὑπολειπόμενο τμῆμα τοῦ θώρακα τοῦ νεανικοῦ σκελετοῦ 2. Γιά νά γίνει αὐτό, ἔπρεπε νά ἀφαιρεθεῖ τό κάτω μέρος τοῦ σκελετοῦ 2.

Ὁ καθαρισμός γύρω ἀπό τά ὀστᾶ τοῦ σκελετοῦ 2 ἐπέτρεψε τήν πρόσβαση στό καλυμμένο δυτικό πέρας τοῦ τάφου κάτω ἀπό τήν Ἁγία Τράπεζα. Ἐκεῖ, ὅπως διαπιστώθηκε, εἶχαν συγκεντρωθεῖ τά κρανία ἀπό τίς ἀνακομιδές τοῦ τάφου, ἀπό τά ὁποῖα μόνο τρία διατηροῦσαν ἀκόμη τό σχῆμα τους. Μεταξύ τῶν ὀστῶν ἀπό τίς ἀνακομιδές πού εἶχαν κυλήσει ἤ σπρωχθεῖ στό δυτικό ἄκρο τοῦ τάφου, ξεχώριζαν ὁρισμένα σέ ἐπαφή μέ τό θεμέλιο τῆς Ἁγίας Τράπεζας, πού ἔδιναν, τρόπον τινά, τήν εἰκόνα ἀναδίπλωσης τοῦ κορ-

Εἰκ. 10.
Θώρακας σκελετοῦ 2 καί σκελετός 3 (παιδικός).

μοῦ 'καθημένου' ἐνήλικου ἀνδρός (ὠμοπλάτες, σπόνδυλοι, ὀστᾶ λεκάνης σέ κακή κατάσταση διατήρησης), στόν ὁποῖο δόθηκε ὁ ἐνδεικτικός ἀριθμός «σκελετός 5». Τά ἐπιφανειακότερα ἀπό τά ὀστᾶ αὐτά περισυνελέγησαν στίς **26 Φεβρουαρίου** καί μετά προχωρήσαμε στήν ἀφαίρεση τῶν ὀστῶν τῶν κάτω ἄκρων καί τῆς λεκάνης τοῦ νεανικοῦ σκελετοῦ 2 καί τόν καθαρισμό τοῦ βρεφικοῦ σκελετοῦ 3, πού ἀπαιτοῦσε μεγάλη προσοχή.

Στίς **27 Φεβρουαρίου** φωτογραφήθηκαν, ἀποτυπώθηκαν καί ἀφαιρέθηκαν τά ὀστᾶ τοῦ σκελετοῦ 3 καί συνεχίστηκε ὁ καθαρισμός τῆς κεφαλῆς τοῦ τάφου κάτω ἀπό τήν Ἁγία Τράπεζα, πού ὁλοκληρώθηκε στίς **28 Φεβρουαρίου** – ὁπότε φωτογραφήθηκαν, ἀποτυπώθηκαν καί ἀπομακρύνθηκαν τά ὀστᾶ τοῦ ἄνω τμήματος τοῦ σκελετοῦ 2. Ὁ τελικός καθαρισμός τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου περατώθηκε τήν **1η Μαρτίου** καί ἀκολούθησε σχεδιαστική ἀποτύπωσή του ἀπό τήν σχεδιάστρια Μαριρένα Γκιώνη. Διαπιστώθηκε ὅτι ὁ πυθ-

μένας τοῦ τάφου, σέ βάθος 0,70 μ. περίπου ἀπό τό χεῖλος, ἦταν ἀπό χῶμα. Ἡ νοτιοανατολική γωνία τῆς λιθοδομῆς τοῦ τάφου εἶχε ὑποστεῖ ἐπισκευή καί ἐπάλειψη μέ ἀσβεστοκονία.

Δουλεύοντας ἐντατικά γιά ἐννέα ἡμέρες, ὅπως μαρτυρεῖ καί ἡ διαρκής βιντεοσκόπηση τῆς ἐργασίας ἀπό τόν ἐφημέριο τοῦ ναοῦ πατέρα Ἰσίδωρο Παφιάκη, ἡ ἀνασκαφική ἐργασία στόν τάφο ὁλοκληρώθηκε, τά ὀστᾶ μεταφέρθηκαν γιά φύλαξη προσωρινά στό ὑπερῶο τοῦ ναοῦ καί ὁ χῶρος παραδόθηκε γιά τήν ἀποκατάσταση τοῦ δαπέδου τοῦ ἱεροῦ. Λήφθηκε μέριμνα γιά τή διατήρηση τοῦ τάφου καί γιά τήν ἀποτύπωση τῆς θέσης τῆς ἀψίδας τοῦ παλαιοῦ ἱεροῦ στό νέο πλακόστρωτο δάπεδο.

Συνολικά, συγκεντρώθηκαν 149 ἀριθμημένοι σάκκοι, κυρίως μέ ὀστᾶ πού προέρχονταν ἀπό ἑπτά τουλάχιστον ἄτομα, ἐπειδή στόν τάφο δέν βρέθηκε κανένα ἐνδιαφέρον κτέρισμα. Μέ ἐξαίρεση τά πενιχρά ὑπολείμματα ὑφάσματος καί μεταλλικά στοιχεῖα ἀπό ἐξαρτήματα ἐνδυμάτων, τά ὑπόλοιπα εὑρήματα ἦσαν καρφιά καί μικρά χάλκινα ἐλάσματα, μερικά γυάλινα καί πήλινα θραύσματα καί ἐλάχιστα ζωϊκά ὀστάρια καί δόντια, τά περισσότερα ἀπό τά ὁποῖα μᾶλλον προϋπῆρχαν στό ἔδαφος τῆς περιοχῆς τοῦ ἱεροῦ (βλ. Παράρτημα Εὑρημάτων στό τέλος).

Συνοψίζοντας, ἀπό τόν τάφο, πού εἶχε βάθος περίπου 0,70 μ. καί εἶχε κτιστεῖ σέ ἐπαφή μέ τό ἱερό παλαιότερης ἐκκλησίας, συγκεντρώθηκαν τά ὀστᾶ ἀπό 6 καί πλέον ἄτομα. Ἀπό αὐτά τά τρία βρέθηκαν ὡς ἀρθρωμένοι σκελετοί, πού ἐκπροσωποῦσαν ἕναν ἐνήλικα, ἕνα μικρό παιδί καί νεαρό ἄτομο κάτω τῶν 20 ἐτῶν. Ἀπό τά ἀνασκαφικά δεδομένα προκύπτει ἡ ἑξῆς διαδοχή στή χρήση τοῦ τάφου:

1. Ἀνδρική ταφή τῆς ὁποίας τά ὀστᾶ στή συνέχεια τακτοποιήθηκαν στό ἀνατολικό τμῆμα τοῦ τάφου (ἀνακομιδή), ἐνῶ τό κρανίο παρέμεινε στό δυτικό ἄκρο προκειμένου νά ἐνταφιαστεῖ τό

2. Νεαρό ἄτομο.

3. Μικρό παιδί ἐναποτέθηκε στήν περιοχή τοῦ στέρνου τοῦ ἀτόμου 2, ὁπότε ὑπάρχει καί τό ἐνδεχόμενο νά ἐνταφιάστηκαν ταυτοχρόνως.

Οἱ σκελετοί τῶν παραπάνω ἀτόμων διατηρήθηκαν σέ συγκριτικά καλύτερη κατάσταση, ἐπειδή ἡ κολλώδης καί συμπαγής ἐπίχωση στό κάτω στρῶμα τοῦ τάφου ἐμπόδισε τήν ἀφαίρεσή τους ὅταν προέκυψε ἀνάγκη γιά μεταγενέστερους ἐνταφιασμούς.

4. Τελευταῖος ἐνταφιασμός ἦταν ἐκεῖνος τοῦ σκελετοῦ 1 (ἐνήλικα), πού ἀφοῦ τοποθετήθηκε στόν τάφο σκεπάστηκε μέ τά ὀστᾶ πού εἶχαν ἀφαιρεθεῖ γιά νά δημιουργηθεῖ χῶρος γι' αὐτόν. Ἡ διαδικασία τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ὀστῶν πού προέρχονταν ἀπό παλαιότερους ἐνταφιασμούς περιέλαβε τελετουργικό καθαρισμό τους μέ σπόγγο καί κρασί, πού ἐναποτέθηκαν στόν τάφο στήν περιοχή τῶν γονάτων τοῦ τελευταίου ἐνταφιασμοῦ.

Ὁ ἀριθμός τῶν ἐνταφιασμῶν μετά ἀπό τό βρέφος 3 παραπάνω, ἀλλά καί ἐκεῖνος τῶν ἀτόμων πού ἐνδέχεται νά τοποθετήθηκαν στόν τάφο, μεμονωμένα ἤ περισσότερα τοῦ ἑνός ἄτομα τή φορά, δέν μπορεῖ νά προσδιορισθεῖ. Εἶναι ὅμως ἐμφανής ἡ προσπάθεια συγκέντρωσης τῶν κρανίων στό δυτικό πέρας τοῦ τάφου. Ἐπίσης, σέ κάποια ἀπό τίς φάσεις χρήσης τοῦ τάφου, σκελετικό ὑλικό πού δέν εἶχε τελείως ἀποσυνδεθεῖ «σπρώχθηκε» πρός τό δυτικό πέρας τοῦ τάφου – ἐάν δέν ἦταν αὐτή ἡ ἀρχική του θέση.

Πάνω στά ὀστᾶ τοῦ τελευταίου ἐνταφιασμένου βρέθηκαν ὑπολείμματα ἀπό δύο διαφορετικά ὑφάσματα, ἐνῶ φοροῦσε ὑποδήματα ἐνισχυμένα μέ σιδερένια πέταλα στά τακούνια. Πουθενά δέν βρέθηκαν ἴχνη κτέρισης, ἄν καί τά λιγοστά γυάλινα θραύσματα πού ἦσαν διασκορπισμένα στό ἐσωτερικό τοῦ τάφου ἐνδεχομένως συνανήκουν καί προέρχονται ἀπό μικρό φυσητό φιαλίδιο ἤ ἄλλο σκεῦος.

Ὅλοι οἱ ἐνταφιασμοί ἔγιναν πρίν ἀπό τήν ἀνέγερση τῆς α΄ φάσης τοῦ σημερινοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ, καί οἱ παλαιότεροι ἐνδέχεται νά χρονολογοῦνται στήν ὕστερη Ἱπποτοκρατία. Ἡ παρουσία τοῦ τάφου ἐπηρέασε τή διάμετρο τῆς νέας κόγχης τοῦ ἱεροῦ, πού σκόπιμα κτίστηκε μέ τρόπο ὥστε νά τόν περιλάβει στό ἐσωτερικό του. Ἄλλωστε, ἡ πάκτωση τῆς Ἁγίας Τράπεζας ἐν μέρει πάνω ἀπό τήν κεφαλή τοῦ τάφου, ἐνδεχομένως ὑποδηλώνει τήν ἀνάμνηση παρουσίας τιμωμένων λειψάνων στό ἐσωτερικό του.

Ἐκτός ἀπό τόν τάφο, ἡ ἀνασκαφική διερεύνηση στό ἱερό ἐντόπισε μικρή ὑπόγεια θολωτή κατασκευή διαστάσεων 1 x 0,64 μ. μέ ὀρθογώνιο ἄνοιγμα στήν ὀροφή της σέ ἐπαφή μέ τόν ἀνατολικό τοῖχο τοῦ διακονικοῦ. Ἐπίσης, σέ ἐπαφή μέ τή βορειοανατολική πλευρά τῆς παλαιότερης κόγχης διατηροῦνταν λείψανα ἐπιμήκους εὐτελοῦς κατασκευῆς ἀπό ἀργολιθοδομή. Σημειώθηκε ἐπίσης ἡ παρουσία γλυπτῶν σπολίων σέ δεύτερη χρήση: α) Ζεῦγος ἀπό μαρμάρινα ἐρεισίχειρα ἑκατέρωθεν τῆς ποδιᾶς τοῦ παραθύρου πού μᾶλλον

προέρχονται ἀπό ἐπισκοπικό θρόνο, κοσμημένα μέ περίτεχνο ἔμπλεκτο ρόδακα ὀθωμανικῆς τεχνοτροπίας σέ πλαίσιο ἀπό φολίδες καί β) λιθόπλινθος πού ἔχει τοποθετηθεῖ ὡς βόρειο ἐπίκρανο στήν κόγχη τοῦ ἱεροῦ, ἐπί τοῦ ὁποίου διακρίνεται ἀπόσπασμα ἐγχάρακτης, πιθανότατα ἀφιερωματικῆς ἐπιγραφῆς, σέ δύο στίχους:

...I]OC TOV... ...NEV N... / ...T[I] CYΓK[A]TETEΘ[H... ...HCA[Γ]A

Η ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Ἡ παρουσία τοῦ τάφου στό ἱερό, καί τό περιεχόμενό του, προκάλεσαν πολλές ἀπορίες, καί ἐνθάρρυναν θεωρίες πού ἡ κατάσταση τῶν ὀστῶν δέν ἐπέτρεπε νά ἀξιολογηθοῦν. Ἔτσι, γιά νά διαλευκανθεῖ κατά τό δυνατόν τό μυστήριο, μέ μέριμνα τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως, τό σκελετικό ὑλικό ἀπό τόν τάφο ἐξετάσθηκε λεπτομερῶς ἀπό τήν ἀνθρωπολόγο Lisa Nencioni,[33] μεταξύ 10 καί 26 Ἰουλίου 2019, μέ τή συνδρομή τοῦ τεχνίτη ἀνασκαφῆς Στράτου Κουφοῦ καί τῆς γράφουσας. Γιά τήν ἐργασία παραχωρήθηκε ἀπό τή Μητρόπολη αἴθουσα τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς (σήμερα Ἐνιαῖο Εἰδικό Ἐπαγγελματικό Γυμνάσιο-Λύκειο Ρόδου), διαθέσιμη ἐφόσον τό σχολεῖο πού στεγάζεται ἐκεῖ εἶχε κλείσει γιά τό καλοκαίρι, προκειμένου τά λείψανα νά μήν ἀπομακρυνθοῦν ἀπό τόν χῶρο τοῦ ναοῦ.

Ὁ στοιχειώδης ἐξοπλισμός μεταφέρθηκε στήν αἴθουσα ἀπό τά ἐργαστήρια συντήρησης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, καί ρυθμίστηκαν τό ὡράριο ἐργασίας, ἡ πρόσβαση στόν χῶρο μελέτης καί οἱ κανόνες ἀσφαλείας γιά τήν ἀποφυγή προβλημάτων. Στή συνέχεια, μεταφέρθηκε στήν αἴθουσα τό σκελετικό ὑλικό ἀπό τό ὑπερῶο τοῦ ναοῦ (Εἰκ. 11). Μέ χαρά μας διαπιστώσαμε ὅτι ἡ πάροδος πενταμήνου εἶχε ἐπιδράσει εὐνοϊκά στήν κατάσταση τῶν ὀστῶν πού,

33. Ἡ ἀνθρωπολόγος Δρ. Lisa Nencioni εἶναι πτυχιοῦχος Βιολογικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Τμήματος Scienze Matematiche, Fisiche e Naturali τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πίζας (1995), μέ εἰδίκευση στήν ἀνθρωπολογία ἀπό τό Πανεπιστήμιο τῆς Φλωρεντίας (1999), σέ συνεργασία μέ τό Τμῆμα Μοριακῆς Βιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Manchester (Institute of Science & Technology). Ἡ πείρα της στήν ἔρευνα πεδίου προέρχεται ἀπό ἀνασκαφές ἐκτεταμένων ρωμαϊκῶν νεκροταφείων στήν περιοχή τῆς Ρώμης ἐνῶ ἔχει δημοσιεύσει καί ἔρευνες σχετικά μέ τήν παλαιοπαθολογία καί τίς συνθῆκες διαβίωσης πού βασίζονται σέ ἀνθρωπολογικό ὑλικό τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων ἀπό τή Βόρεια Ἰταλία. Εἶναι παντρεμένη μέ Ἕλληνα καί ζεῖ μόνιμα στή Ρόδο.

Εἰκ. 11.
Ἡ ἀνθρωπολογική ἔρευνα σέ ἐξέλιξη.

παρότι ἰδιαίτερα εὐπαθῆ, εἶχαν στεγνώσει καί σχετικά σταθεροποιηθεῖ.

Ἡ πρώτη φάση τῆς ἐργασίας ἀφοροῦσε τόν καθαρισμό μέ τό χέρι καί μέ ὀδοντιατρικά ἐργαλεῖα κάθε ὀστοῦ καί θραύσματος ἀπό τήν ξεραμένη λάσπη καί τό χῶμα. Αὐτή ἡ διαδικασία ἦταν χρονοβόρα καί ἐπίπονη, ἐφόσον τά περισσότερα μικρά ὀστᾶ εἶχαν περισυλλεγεῖ κατά ὁμάδες, καί χρειάστηκε νά ξεχωριστοῦν χωρίς νά χαθοῦν οἱ πληροφορίες τῆς προέλευσής τους (λ.χ. Εἰκ. 12). Μετά χωρίστηκαν κατά εἴδη καί, ὅπου ἦταν δυνατόν, ἔγιναν συγκολλήσεις.

Ἡ φθορά πού παρουσίαζαν τά περισσότερα ἀπό τά ὀστᾶ τῶν ἀνακομιδῶν στήν περιοχή τῶν ἀρθρώσεων δυστυχῶς ἀπέκλεισε τή δυνατότητα νά καταλογισθοῦν μέ βεβαιότητα σέ συγκεκριμένο σκελετό. Πρόσθετο πρόβλημα ἀποτέλεσε τό γεγονός ὅτι ἡ εἰκόνα πού παρουσίαζαν τά ὀστᾶ (χρῶμα, ἀντοχή, ἐπιμέρους φθορές, ἐπικάθηση ἁλάτων) ὀφειλόταν κατά κύριο λόγο στή θέση τους στόν τάφο: περισσότερο εἶχαν καταπονηθεῖ ἐκεῖνα πού ἦσαν πιό ἐκτεθειμένα στόν

Εἰκ. 12.
Δεῖγμα διαχωρισμοῦ ὀσταρίων καί θραυσμάτων.

ἀέρα, αὐτά πού βρίσκονταν σέ ἄμεση γειτνίαση μέ τό ὄξινο περιβάλλον τοῦ σπόγγου, καί ἐκεῖνα πού εἶχαν γιά ἱκανό διάστημα ἐκτεθεῖ σέ ἐναλλαγές ὑγρασίας, ἐνῶ δέν ἔλειπαν καί ἴχνη μηχανικῆς βλάβης ἀπό σκαπτικά ἐργαλεῖα.

Ὅμως, τό ξεχώρισμα σέ εἴδη καί ἡ καταμέτρηση χαρακτηριστικῶν ὀστῶν ὅπως αὐτά τῆς λεκάνης, τά μακρά ὀστᾶ καί τά σωζόμενα κρανία, ὁδήγησαν σέ ὁρισμένα ἀσφαλῆ ὅσο καί ἀπρόσμενα συμπεράσματα. Κατ' ἀρχήν διαπιστώθηκε ὅτι ὁ σκελετός 1 ἀνῆκε σέ γυναίκα ἡλικίας περίπου 42-43 ἐτῶν. Ὁ σκελετός 2 (Εἰκ. 13) ἀνῆκε σέ παιδί 9-10 ἐτῶν, καί τό παιδάκι στό στέρνο του (Εἰκ. 14) ἦταν ἡλικίας 3-4 ἐτῶν. Ὁ σκελετός 4 (Εἰκ. 15) ἀνῆκε σέ ἄνδρα περίπου 40 ἐτῶν. Ὅμως, ἐκτός ἀπό αὐτούς, μέσα ἀπό τήν πληθώρα τῶν διάσπαρτων ὀστῶν, ξεχώρισαν ἀκόμη 12 ἄτομα. Ἀπό αὐτά, σύμφωνα μέ τήν ἀνθρωπολογική ὁρολογία, τό ἕνα ἦταν μέσος ἤ ὥριμος ἐνήλικος, δηλαδή μεταξύ 45 καί 55 ἐτῶν (Σκελετός 6, Εἰκ. 16), δύο ἀκόμη μέσοι ἐνήλικες, μᾶλλον ἄνδρες 35-40 ἐτῶν περίπου (Σκελετός 5, Εἰκ. 15 καί Σκελετός 7, Εἰκ. 16), ἕνας νεαρός ἐνήλικος, μᾶλλον κορίτσι 20-24 ἐτῶν (Σκελετός 8, Εἰκ. 16), καί 8 ἀνήλικοι ὡς ἑξῆς: δύο παιδιά μεταξύ 10-12 (Εἰκ. 17), ἕνα μικρότερο παιδί 4-5 ἐτῶν καί πέντε νήπια ἡλικίας ἀπό 3 μηνῶν ὥς δύο ἐτῶν (Εἰκ. 18).

Εἰκ. 13.
Σκελετός ἀρ. 2 (παιδικός).

Εἰκ. 14.
Χαρακτηριστικά ὀστᾶ σκελετοῦ ἀρ. 3 (μικροῦ παιδιοῦ).

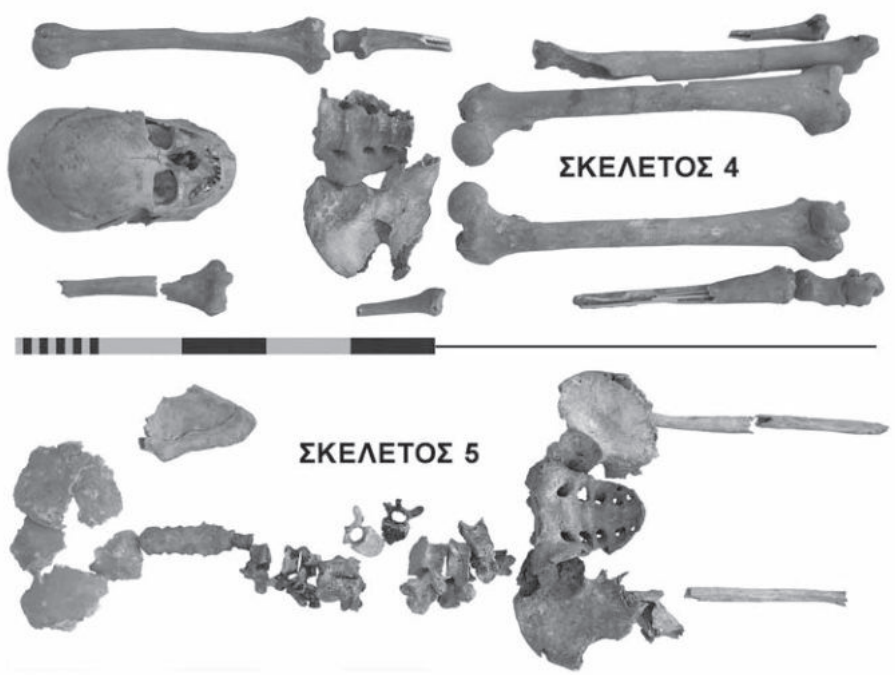

Εἰκ. 15.
Χαρακτηριστικά ὀστᾶ σκελετῶν ἀρ. 4 καί 5 (ἐνηλίκων).

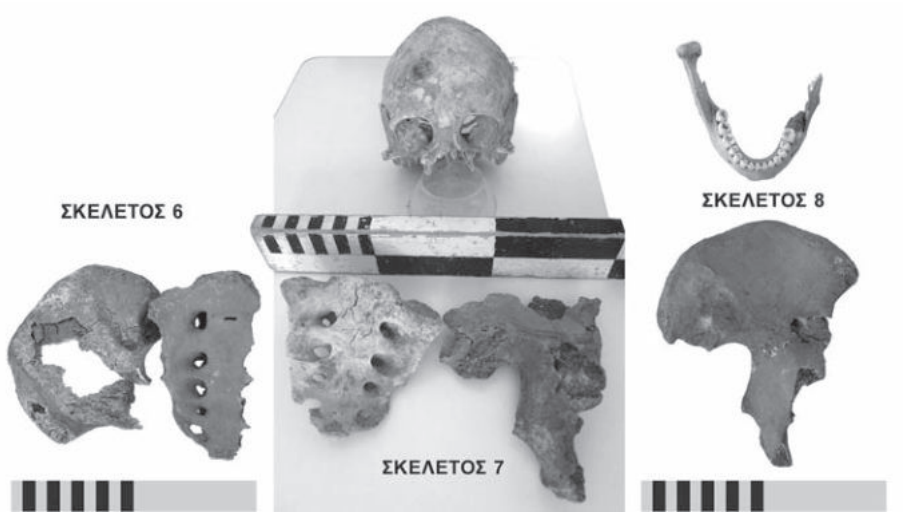

Εἰκ. 16.
Χαρακτηριστικά ὀστᾶ σκελετῶν ἀρ. 6, 7 καί 8 (ἐνηλίκων).

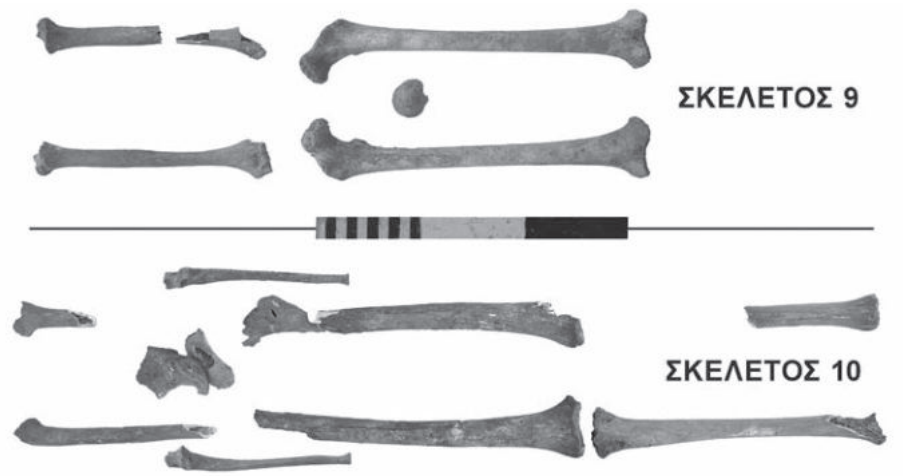

Εἰκ. 17.
Χαρακτηριστικά ὀστᾶ σκελετῶν ἀρ. 9 καί 10 (παιδικῶν).

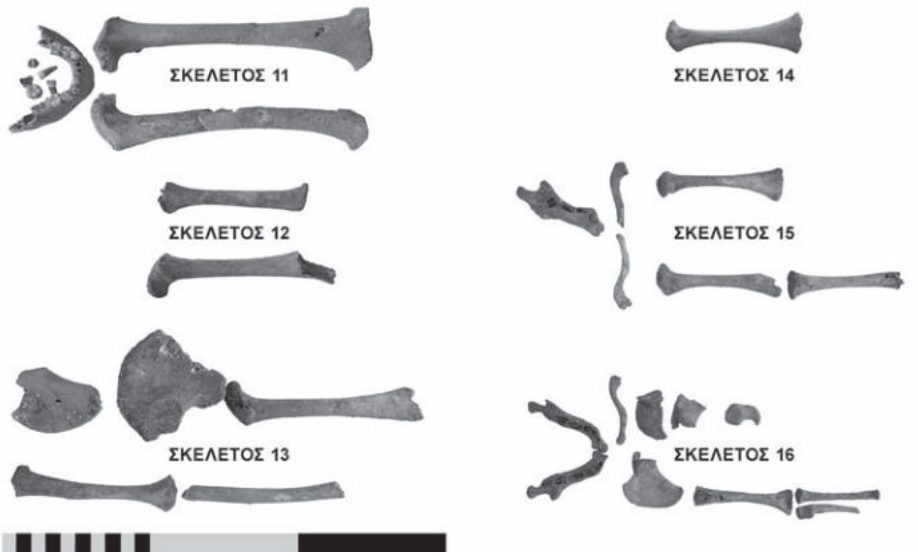

Εἰκ. 18.
Χαρακτηριστικά ὀστᾶ σκελετῶν ἀρ. 11-16 (μικρῶν παιδιῶν καί νηπίων).

Γιά περισσότερες λεπτομέρειες εἶναι ἐνδιαφέρον νά ἀνατρέξει κανείς στήν ἀναλυτική ἀνθρωπολογική ἔκθεση πού ἀκολουθεῖ. Ἡ εἰκόνα πού δίνει ὅμως τό σκελετικό ὑλικό εἶναι ἑνός οἰκογενειακοῦ τάφου τῆς προβιομηχανικῆς ἐποχῆς, μέ ὑψηλή παιδική θνησιμότητα ἀλλά καί χαμηλό προσδόκιμο ζωῆς γιά τούς ἐνήλικες. Ἄν ληφθεῖ ὑπόψη ἡ προνομιοῦχος θέση τοῦ τάφου, σέ ἐπαφή μέ τό ἱερό, πού ἐνδεχομένως σημαίνει ὅτι ἀνῆκε στήν οἰκογένεια τῶν κτητόρων τοῦ ναοῦ, ἔχουμε νά κάνουμε μέ μία κοινωνία γενικά ταλαιπωρημένη ἀπό στερήσεις καί ἄλλα προβλήματα.

Τό πότε χρονολογεῖται ὁ τάφος εἶναι δύσκολο νά τό ποῦμε ἐλλείψει κτερισμάτων. Ἡ παντελής ἀπουσία νομισμάτων, πού ἀφθονοῦν στούς τάφους τῆς τειχισμένης πόλης τῆς Ἱπποτοκρατίας, ὑποδηλώνει ἴσως τήν πρώιμη Τουρκοκρατία, πρίν τό 1750 καί ἐνδεχομένως καί ἀρκετά πρίν τό 1645, ὅταν ὁ ναός ἦταν ἤδη μητροπολιτικός. Ὅμως δέν εἴμαστε κἄν σέ θέση νά γνωρίζουμε τί σημαίνει ἡ ἔλλειψη κτερισματικῶν κερμάτων, ἐπειδή ἡ ἀρχαιολογία εἶναι συγκριτική ἐπιστήμη καί δέν ἔχουμε ἀνάλογο ὑλικό γιά τά ταφικά ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων ἀπό τά περίχωρα τῆς πόλης καί τήν ὕπαιθρο κατά

τήν ὕστερη Ἱπποτοκρατία: γιά παράδειγμα, καί στόν Ἅγιο Νικόλαο στά Τριάντα, πού εἶναι μεσαιωνικός ναός, δέν βρέθηκαν νομίσματα στίς ταφές πού ἐρευνήθηκαν.

Ἀκόμη καί ἡ θεωρία περί οἰκογενειακοῦ τάφου θά ἦταν καλό νά ἐπιβεβαιωθεῖ, κάτι πού εἶναι δυνατόν νά κριθεῖ μέ ἀνάλυση τοῦ γενετικοῦ ὑλικοῦ (DNA) πού ἴσως διατηρεῖται σέ μερικά ὀστᾶ, παρά τήν κακή κατάσταση στήν ὁποία τά βρήκαμε. Ἔτσι, ἔχει γίνει δειγματοληψία ἀπό 13 ὀστᾶ ὅπου ἦταν πιθανόν νά διατηρεῖται τό γενετικό ὑλικό, καί ἐλπίζεται ὅτι κάποιο εἰδικευμένο ἐργαστήριο θά δώσει σύντομα ἀπαντήσεις σχετικά μέ τυχόν συγγένειες ἐξ αἵματος μεταξύ τῶν ἐνταφιασθέντων. Πάντως, δέν μπορεῖ νά ἀποκλεισθεῖ ὅτι ὁ τάφος φιλοξένησε καί ἀνθρώπους πού ἀρχικά εἶχαν ταφεῖ ἀλλοῦ, ἤ ὅτι κάποιο ἀπό τό σκελετικό ὑλικό πού εἶχε ἀρχικά ἐνταφιαστεῖ ἐκεῖ δέν ἀφαιρέθηκε ἀπό τόν τάφο ἀργότερα. Δέν μποροῦμε νά ποῦμε ἄν ἡ Παναγία ἡ Θολαρίτσα λεγόταν ἔτσι ἐπειδή δίπλα στό ἱερό της ὑπῆρχε θολαράκι πού κάλυπτε τόν τάφο πού βρήκαμε, κι ὄχι ἐπειδή «εἶχε σχῆμα θόλου μέ πλαγίας ἐξωγκώσεις σχήματος θόλων», ὅπως νόμιζε ὁ παπά-Δημήτρης Μαστρογιάννης τό 1988. Οὔτε μποροῦμε νά ποῦμε ἄν τά λίγα ὀστᾶ πού ταυτίζονται μέ ὥριμο ἄτομο ἡλικίας ὡς 55 ἐτῶν ἀνήκουν στόν μαρτυρικό πρῶτο ἀρχιεπίσκοπο τῆς Τουρκοκρατίας, τόν ἅγιο Εὐθύμιο ἤ, ἔστω, στόν ἀνώνυμο ἀλλά ἐπίσης τελευτήσαντα μαρτυρικά διάδοχό του τό 1572.

Τά ὀστᾶ, μέ ἐξαίρεση τά μικρά τεμάχια πού ἐλήφθησαν γιά τήν ἀνάλυση DNA, μετά ἀπό τήν ἀπρόσμενη πρόσφατη περιπέτειά τους συσκευάσθηκαν προσεκτικά σέ κιβώτια, γιά νά προστατευθοῦν κατά τό δυνατόν ἀπό περαιτέρω φθορά, καί ἐπανατοποθετήθηκαν στόν τάφο στίς 8 Αὐγούστου (Εἰκ. 19), μέ ἕνα Τρισάγιο γιά ἀποχαιρετισμό. Δέν ξέρουμε ποιοί ἦσαν αὐτοί οἱ ἐπισκέπτες ἀπό τό παρελθόν, ἀλλά εἶναι πιά δύσκολο νά τούς ξεχάσουμε.

Πέρα ἀπό τήν ἐπίσημη ὑποστήριξη τῆς Μητρόπολης στήν ἐρευνητική ὁμάδα, ὀφείλουμε νά εὐχαριστήσουμε ἀπό καρδιᾶς τόν ἐφημέριο τοῦ ναοῦ πατέρα Ἰσίδωρο, τούς ἐπιτρόπους καί τούς ἀνθρώπους πού φρόντιζαν καθημερινά τόν ἱερό χῶρο: μᾶς συμπαραστάθηκαν μέ κάθε τρόπο, φιλόξενα καί διακριτικά.

Εἰκ. 19.
Ἐπιστροφή τῶν λειψάνων στόν τάφο.

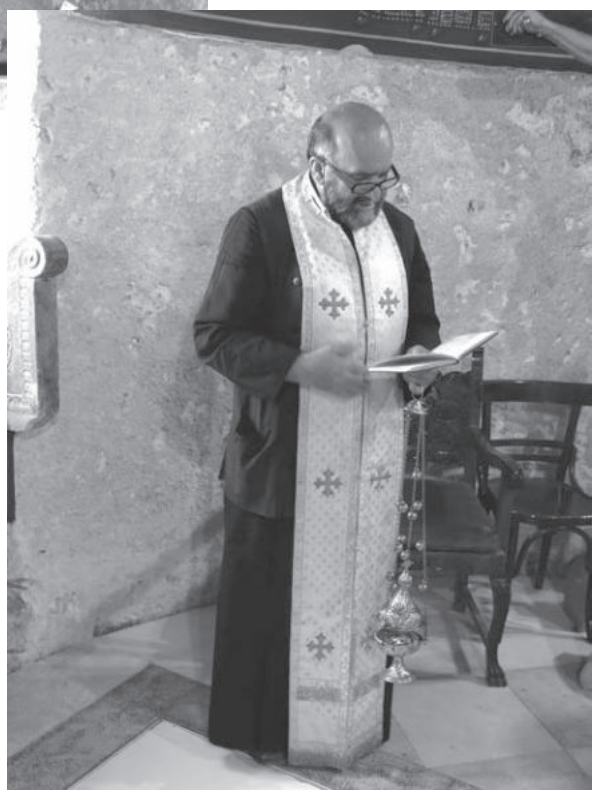

Εἰκ. 20.
Τρισάγιο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

12-14 Φεβρουαρίου	Δ15: Καρφί, Δ16: Γυάλινα θραύσματα.
20 Φεβρουαρίου	Δ1: Σιδερένιο πέταλο ἀπό ὑπόδημα, Δ2 α, β, γ: Δέρμα σόλας, Δ3: Ὀργανική ὕλη ἐπικολλημένη στούς σπονδύλους τοῦ στέρνου, Δ4: Σπόγγος, Δ5: Χάλκινο ἔλασμα, Δ6: Ὕφασμα [ἀπό τήν περιοχή τῆς δεξ. παλάμης τοῦ σκελετοῦ 1], Δ7: Κορδόνι κάτω ἀπό τήν ἀριστ. παρυφή τῆς λεκάνης, Δ8: Σιδερένιο πέταλο ἀπό ὑπόδημα ἀπό τό Α τμῆμα τοῦ τάφου, 53. Ὄστρακα, Δ9: 2 κομματάκια κάρβουνο, Δ10: Σιδερένιο καρφί, Δ11: Χαλκός, Δ12: Γυάλινα θραύσματα.
21 Φεβρουαρίου	58. Ὄστρακα, Δ13: 3 Γυάλινα θραύσματα, Δ14: Κομματάκι κάρβουνο, Δ17: Ἀταύτιστο ὑλικό, 64. Ὄστρακα, Δ18: Ὑπόλειμμα ὀργανικῆς ὕλης, μᾶλλον ὑφάσματος, πού βρέθηκε στόν ἀριστερό βραχίονα τοῦ σκελετοῦ 1, Δ19: Ἀταύτιστο ὑλικό, Δ20: Ὑπόλειμμα ὀργανικῆς ὕλης, μᾶλλον ὑφάσματος, πού βρέθηκε στά δεξιά τῆς σπονδυλικῆς στήλης τοῦ σκελετοῦ, 5 ἑκ. δυτ. τῆς λεκάνης. Δ46: Ὀργανική ὕλη ἀπό δεξιά ὠμοπλάτη Σκ. 1.
22 Φεβρουαρίου	Ὄστρακα πού βρέθηκαν κάτω ἀπό τόν Σκ. 1: 82, 85. Δ21: Πέταλο δεξιοῦ ὑποδήματος Σκ. 1, Δ22: Πέταλο ἀριστεροῦ ὑποδήματος Σκ. 1, Δ23: Καρβουνάκια, Δ24: Θραύσματα γυαλιοῦ, Δ25 α, β: Χάλκινοι κρίκοι, Δ26: Χάλκινο δισκίο, ἴσως νόμισμα. Καλυμμένο δυτικό πέρας τοῦ τάφου: 88. Θραύσματα ἀπό μάρμαρο, Δ27: Καρβουνάκι.
25 Φεβρουαρίου	Ἀνάμεσα στά ὀστᾶ τῆς τακτικῆς ἀνακομιδῆς: Δ30: Κομμάτια ἀπό ὑδραυλικό κονίαμα (κορασάνι), Δ31: Μεταλλικό [θραῦσμα Fe]. Ἀπό τόν καθαρισμό τοῦ σκελετοῦ 2: 96. Ὄστρακα, Δ28: Καρβουνάκι, Δ29: Γυάλινα θραύσματα.
26 Φεβρουαρίου	Ν πλευρά τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ τάφου: 117. Ὄστρακα, Δ32: Θραῦσμα ἀπό ὑδραυλικό κονίαμα, Δ33: Σωληνωτό μεταλλικό [Fe?] μικροαντικείμενο. Κοσκίνισμα χώματος κατά τήν ἀπομάκρυνση τοῦ κάτω ἡμίσεος τοῦ Σκ. 2: 129. Ὄστρακα.
27 Φεβρουαρίου	Ἀφαίρεση παιδικοῦ σκελετοῦ 3: Δ34: χάλκινος κρίκος. Δ35: Βελόνα πού βρέθηκε στήν περιοχή τοῦ τραχήλου τοῦ Σκ. 3. Δ42: Χάλκινος κρίκος (δίπλα στό 145).

28 Φεβρουαρίου	Δυτικό ἄκρο τοῦ τάφου: Δ40: Καρφί πού βρέθηκε κάτω ἀπό τήν κνήμη ἀρ. 136. 146: Ὄστρακα πού προέρχονται ἀπό τόν καθαρισμό τῆς δυτικῆς ἄκρης τοῦ τάφου. Δ41: Σιδερένιο καρφί πού βρέθηκε στή δυτική παρυφή τοῦ τάφου. 148. Ὄστρακα, Δ43: Καρφί, Δ44: Θραῦσμα ἀπό ὀστέινο τέχνεργο.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΑ

Ὀργανικές ὕλες

Δέρμα σόλας ὑποδήματος, ἐλάχιστα ὑπολείμματα ὑφάσματος, κορδόνι, θραῦσμα ἀπό ὀστέινο μικροαντικείμενο, σπόγγος, σκόρπια κομματάκια κάρβουνο.

Μέταλλα

Σίδηρος: 4 πέταλα ἀπό ὑποδήματα, 4 καρφιά, σωληνωτό μικροαντικείμενο.
Χαλκός: 4 κρίκοι, καρφίτσα, ἔλασμα, δισκοειδές μικροαντικείμενο.

Ἄλλες ἀνόργανες ὕλες διάσπαρτες στήν ἐπίχωση

Ἀρκετά ἀλλά μικροῦ μεγέθους ὄστρακα, λίγα θραύσματα γυαλιοῦ, θραύσματα ἀπό μάρμαρο καί ὑδραυλικό κονίαμα (κορασάνι).

LISA NENCIONI
Ἀνθρωπολόγος

Ο ΤΑΦΟΣ ΣΤΟΝ Ι. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟ ΝΑΟ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ ΤΗΣ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ. Η ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά τήν ἀνακαίνιση τοῦ Ἱ. Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ τοῦ 18ου αἰώνα στήν πόλη τῆς Ρόδου, ἀποκαλύφθηκε κτιστός τάφος κάτω ἀπό τό μαρμάρινο δάπεδο τοῦ Ἁγίου Βήματος. Κάτω ἀπό τίς καλυπτήριες πλάκες του ἀποκαλύφθηκε πλῆθος ἀπό σκελετικό ὑλικό. Κοντά στήν ἐπιφάνεια τά ὀστᾶ ἦσαν διάσπαρτα, ἀλλά σέ χαμηλότερα στρώματα βρέθηκαν καί ἀρθρωμένοι σκελετοί. Βασιζόμενοι σέ ταφονομικά καί ἀρχαιολογικά δεδομένα (πληροφορία Α. Μ. Κάσδαγλη) καί σύμφωνα μέ τούς Duday *κ.ἄ.* (2006), μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ τάφος περιεῖχε συλλογικούς ἐνταφιασμούς, πού ὁρίζονται ὡς ἐναποθέσεις νεκρῶν σέ βάθος χρόνου, ἀκολουθώντας τή φυσική θνησιμότητα. Εἰδικότερα, ὑπάρχουν δεδομένα πού ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ τάφος ξανανοίχθηκε πάνω ἀπό μία φορά γιά νέους ἐνταφιασμούς: ὁ πιό πρόσφατος νεκρός παραμεριζόταν γιά νά δημιουργηθεῖ χῶρος γιά νέους ἐνταφιασμούς. Σέ μερικές περιπτώσεις, ἡ πρακτική τῆς ἀνακομιδῆς ἔγινε μέ προσοχή: τά κρανία στή μία πλευρά, τά μακρά ὀστᾶ στήν ἄλλη. Σέ ἄλλες περιπτώσεις οἱ παλαιότεροι σκελετοί ἁπλῶς ἀφαιροῦνταν καί νεότεροι νεκροί ἔπαιρναν τή θέση τους στόν τάφο. Κατόπιν, ἔριχναν τά παλαιότερα ὀστᾶ στόν τάφο χωρίς ἰδιαίτερη προσοχή (περισσότερες πληροφορίες στήν ἀρχαιολογική ἔκθεση).

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Τό σκελετικό ὑλικό περιλάμβανε ἕξι πρωτογενεῖς ἐναποθέσεις (δηλ. ἡ ἀποσύνθεση τοῦ σώματος ἔλαβε χώρα στόν χῶρο ὅπου βρέθηκε ὁ σκελετός, Duday *κ.ἄ.*, 1990): τά ἄτομα **1, 2** καί **3** σέ ἀνατομική συνοχή, καί ἄλλους τρεῖς σκελετούς **4, 5** καί **10**, τῶν ὁποίων τά ὀστᾶ εἶχαν τακτοποιηθεῖ μέ προσοχή. Τό ὑπόλοιπο σκελετικό ὑλικό βρέθηκε πλήρως διαταραγμένο, ὡς ἄτακτο συνονθύλευμα.

Μετά ἀπό τόν καθαρισμό καί τήν ἀποκατάσταση τῶν ὀστῶν κατά τό δυνατόν μέ κόλλα βινυλίου, ἐξετάσθηκαν τό φύλο καί ἡ ἡλικία θανάτου, μέ τή χρήση τυποποιημένων μορφομετρικῶν δεικτῶν. Γιά ἀνήλικα ἄτομα, ἡ ἡλικία καθορίστηκε μέ τίς μεθόδους τῶν France καί Horn, 1988, σέ συνδυασμό μέ στοιχεῖα ἀπό τούς Iscan καί Kennedy, 1989 καί Ubelaker, 1989. Γιά τούς ἐνήλικες ἀκολουθήθηκαν ἄλλες μέθοδοι, βασισμένες στούς Meindl καί Lovejoy, 1985, Lovejoy, 1985, Lovejoy *κ.ἄ.*, 1985 καί τέλος Acsádi καί Nemeskéri, 1970. Ὁ καθορισμός τοῦ φύλου ἐφαρμόστηκε μόνο στούς ἐνήλικες, ὅπου ἔχει ὁλοκληρωθεῖ ὁ φυλετικός διμορφισμός, μέ τίς μεθόδους τοῦ Ferembach *κ.ἄ.*, 1977-79 καί σέ μερικές περιπτώσεις αὐτές τοῦ Bass (1987). Ὅπου ἦταν δυνατόν, τό ὕψος τῶν ἀτόμων ὑπολογίστηκε μέ τή μέθοδο τῶν Trotter καί Gleser (1952, 1958, 1977), χρησιμοποιώντας συγκεκριμένα ἀνθρωπομετρικά δεδομένα ἀπό τά μακρά ὀστᾶ (Martin καί Saller, 1957).

Τό ποσοστό κινητικότητας καί οἱ ἀλλαγές τοῦ μεταβολισμοῦ πού ὀφείλονται, γιά παράδειγμα, σέ ὀξεῖες ἤ χρόνιες ἀσθένειες ἤ διατροφικές ἐλλείψεις, μποροῦν νά ἐπηρεάσουν τή μορφή καί τή δομή τῶν ὀδόντων καί τῶν ὀστῶν. Στήν παροῦσα μελέτη ἐξετάστηκαν κάποιοι μή μετρικοί δεῖκτες βιομηχανικῆς καταπόνησης καί οἱ βασικοί διατροφικοί καί παθολογικοί δεῖκτες καταπόνησης.

Ἐντοπίσθηκαν ἀλλοιώσεις στή σπονδυλική στήλη, εἰδικά ὄζοι τοῦ Schmorl, ἀρθροπάθειες καί ἐνθεσοπάθειες, ὡς ἐνδείξεις τοῦ βαθμοῦ καθημερινῆς ἐργασιακῆς καταπόνησης (Iscan καί Kennedy, 1989). Ἡ παρουσία φλεγμονῶν τοῦ περιοστέου (περιοστίτιδες), τοῦ συμπαγοῦς ὀστοῦ (ὀστεΐτιδες), καί τοῦ μυελοῦ (ὀστεομυελίτιδες) ἔχει ἀνιχνευθεῖ ὡς γενικός δείκτης τῆς ὑγείας καί τῶν τραυματισμῶν.

Ἐπιπλέον, ἐξετάσθηκαν ἡ πορώδης ὑπερόστωση καί ἡ ὑποπλασία τῆς ἀδαμαντίνης. Ἡ πρώτη παρουσιάζεται ὡς μακροσκοπικό πορῶδες πού παρατηρεῖται στήν κόγχη καί τήν ἐπιφάνεια τῶν κρα-

νιακῶν ὀστῶν, καί ἀποτελεῖ ἔνδειξη σιδηροπενικῆς ἀναιμίας, πού μπορεῖ νά ὀφείλεται σέ διάφορα αἴτια (κληρονομικές αἱμολυτικές ἀσθένειες, ἀνεπαρκή διατροφή, προβλήματα στήν ἀπορρόφηση ἤ ἀφομοίωση τοῦ σιδήρου, ἤ ἀπώλεια σιδήρου λόγῳ προσβολῆς ἀπό παράσιτα: Stuart-Macadam, 1992).

Ἡ ὑποπλασία τῆς ἀδαμαντίνης ἀφορᾶ ἀνεπάρκεια στό πάχος τῆς ἀδαμαντίνης τῶν ὀδόντων, ἀποτέλεσμα διαταραχῆς (καταπόνησης) κατά τήν ἀδαμαντινογένεση. Αὐτές οἱ ἀτέλειες παραμένουν ὁρατές στή μύλη τοῦ δοντιοῦ, ἐπειδή ἡ ἀδαμαντίνη δέν ἀνανεώνεται. Ἔτσι, ἀποτυπώνουν ἀπροσδιόριστες φάσεις καταπόνησης (πού καθορίζονται ἀπό διατροφικές ἐλλείψεις ἤ ἀσθένειες) τήν ἐποχή τῆς διαμόρφωσης τῆς μύλης τῶν δοντιῶν (Goodman καί Rose, 1990). Γιά κάθε ἄτομο ἡ παρουσία ὑποπλασίας καταγράφηκε καί ἡ ἡλικία κατά τήν ὁποία αὐτή συνέβη ὑπολογίστηκαν μέ βάση τίς ἀναδρομικές ἐξισώσεις τῶν Goodman καί Rose (1990). Τέλος, ἐντοπίσθηκαν οἱ βασικές ὀδοντοφατνιακές παθολογίες (τερηδόνα, περιοδοντίτις, περιακρορριζικές ἀλλοιώσεις, τρυγία), ἐφόσον μποροῦν νά παράσχουν δεδομένα σχετικά μέ τίς διατροφικές συνήθειες καί τό ἐπίπεδο στοματικῆς ὑγιεινῆς.

Μετά ἀπό αὐτή τήν πρώτη φάση στό σκελετικό ὑλικό πρωτογενοῦς ἀπόθεσης (**1, 2, 3, 4, 5** καί **10**), ξεχωρίστηκαν τά ἀνάκατα ὀστᾶ ἀνηλίκων ἀπό ἐκεῖνα τῶν ἐνηλίκων. Καί στίς δύο περιπτώσεις, ὁ συνολικός ἀριθμός τεμαχίων ἀπό τή δεξιά καί τήν ἀριστερή πλευρά κάθε ὀστοῦ καταγράφηκαν, γιά νά ἐκτιμηθεῖ ὁ πιθανός ἀριθμός ἐνταφιασμένων.

Ζεύγη ὀστῶν πού συνανῆκαν ἐντοπίστηκαν μέ μακροσκοπική ἐξέταση καί διά τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς (Abbe, 2005) ἤ ὀστεομετρική ταξινόμηση (Thomas *κ.ἄ.,* 2013). Ἡ μακροσκοπική ταύτιση ἀφορᾶ τήν παρατήρηση ὁμοιοτήτων στή μορφή τῆς δεξιᾶς καί τῆς ἀριστερῆς πλευρᾶς, καί τήν ταφονομική εἰκόνα (χρῶμα, κηλίδωση κ.λπ.), ἐνῶ ἡ ὀστεομετρική ταξινόμηση βασίζεται σέ ποσοτικές μετρήσεις ὅπως τό μέγιστο μῆκος καί ἡ διάμετρος στό μέσον τῆς διάφυσης (Byrd καί Adams, 2003, Thomas *κ.ἄ.*, 2013). Στούς ἀνηλίκους, ἡ ὀστεομετρική μέθοδος ἦταν ἰδιαίτερα χρήσιμη, ἐπειδή τά ὀστᾶ ἀναπτύσσονται μέ γοργούς ρυθμούς καί τό μῆκος τῶν βασικῶν μακρῶν ὀστῶν χρησιμοποιήθηκε ἐπίσης γιά νά ξεχωρίσει τά ἄτομα μέ βάση τήν ἡλικία θανάτου.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Ἀτομικά στοιχεῖα καί πληροφορίες παρατίθενται γιά κάθε σκελετική ἑνότητα, ξεχωρίζοντας τούς ἐνήλικες ἀπό τούς ἀνηλίκους. Ἐπιπλέον, συντάχθηκε κατάλογος ἀπό τά κύρια ὀστᾶ τῶν ἐνηλίκων, μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση στά στοιχεῖα πού ἦταν χρήσιμα γιά τόν καθορισμό τοῦ ἐλάχιστου ἀριθμοῦ ἀτόμων (MNI = minimum number of individuals).

ΕΝΗΛΙΚΕΣ

Ἐνήλικα θεωροῦνται τά ἄτομα τῶν ὁποίων ἡ ἡλικία θανάτου ὑπερβαίνει τό 20ό ἔτος.

ΑΤΟΜΟ 1

Ὁ σκελετός ἀποτελοῦσε πρωτογενή ἐναπόθεση, μέ πολλά ἀπό τά ὀστᾶ ἀνατομικά ἀρθρωμένα. Ἡ κατάσταση διατήρησης τῶν ὀστῶν ἦταν κακή.

ΦΥΛΟ	θήλυ
ΗΛΙΚΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ	43,3 ἔτη (40-45 ἔτη)
ΥΨΟΣ	153,5 cm
ΦΛΕΓΜΟΝΕΣ	ὄχι
ΤΡΑΥΜΑΤΑ	ὄχι (;)
ΣΠΟΝΔΥΛΙΚΗ ΣΤΗΛΗ	ὀστεόφυτα στόν L5
ΠΟΡΩΤΙΚΗ ΥΠΕΡΟΣΤΩΣΗ	/*
ΥΠΟΠΛΑΣΙΑ ΑΔΑΜΑΝΤΙΝΗΣ	/
ΟΔΟΝΤΟΦΑΤΝΙΑΚΕΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΕΣ	/

* Μή παρατηρήσιμη.

Η ἀκρολοφία τοῦ μηριαίου ὀστοῦ φαίνεται ἀρκετά ἔντονη, στοιχεῖο πού μαρτυρεῖ ἰσχυρές μυικές προσφύσεις. Παρατηρεῖται ἀνωμαλία στά ὀστᾶ τοῦ κρανίου: τό ἰνιακό ὀστό, στήν ἀριστερή πλευρά παρουσιάζει τοπική διόγκωση. Δέν ὑπάρχει ἴχνος τραύματος ἤ ἐκ νέου σχηματισμός ὀστίτη ἱστοῦ στήν ἐσωτερική ἤ τήν ἐξωτερική ἐπιφάνεια (Εἰκ. 1 καί 2). Ἐσωτερικά δέν ὑπάρχουν ἴχνη ὑπεραγγείωσης. Αὐτή ἡ ἀλλοίωση προσομοιάζει μέ κρανιακό ὀστέωμα. Τά ὀστεώματα ἀποτελοῦν τούς συνηθέστερους καλοήθεις ὄγκους στό

κρανίο, συνήθως χωρίς συμπτώματα (Yudoyono *κ.ἄ.,* 2018). Ἡ αἰτιολογία τους ἀποτελεῖ ἀκόμη θέμα συζήτησης. Μπορεῖ νά ἀφοροῦν γνήσιες νεοπλασίες ἤ ἀκόμη νά ἀποτελοῦν ἀντίδραση τοῦ ὀργανισμοῦ σέ τραύματα ἤ μολύνσεις ὅπως ἡ φυματίωση ἤ ἡ σύφιλις (Giuffra *et al.,* 2019).

Εἰκ. 1.
Ἰνιακό ὀστό ἀτόμου 1.

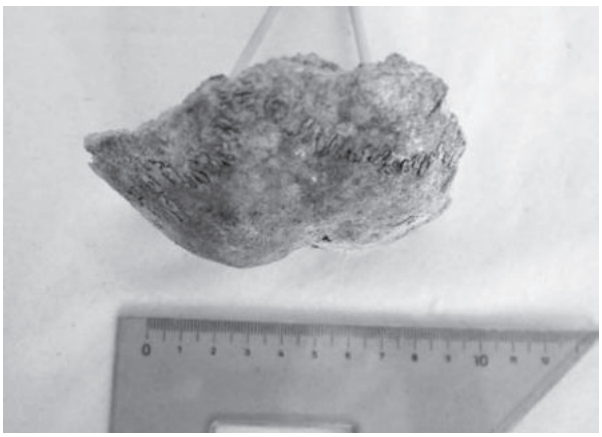

Εἰκ. 2.
Ἰνιακό ὀστό ἀτόμου 1. Προφανής διόγκωση στήν ἀριστερή πλευρά.

Σέ θραῦσμα πλευρᾶς παρατηρεῖται μερική ὀστεοποίηση τοῦ πλευρικοῦ χόνδρου (Εἰκ. 3). Γενικά θεωρεῖται φαινόμενο πού συνοδεύει τήν πάροδο τῆς ἡλικίας.

Εἰκ. 3.
Πρόσθιο θραῦσμα πλευρᾶς μέ ὀστεοποίηση τοῦ χόνδρου.

Σκελετικά στοιχεῖα πού συνελέγησαν:

- Θραύσματα τοῦ κρανίου
- Τά σώματα ὁρισμένων ἀπό τούς αὐχενικούς σπονδύλους (C2-C5)
- Ὀσφυικοί σπόνδυλοι (θραῦσμα τοῦ L1)
- Θραύσματα τῶν ἀριστερῶν πλευρῶν
- Θραῦσμα ἀπό τήν ἀριστερή ὠμοπλάτη
- Δύο θραύσματα ἀπό τό ἀριστερό βραχιόνιο ὀστό (μέ τήν ἐπίφυση)
- Ἐγγύς θραύσματα ἀπό τήν ἀριστερή κερκίδα καί ὠλένη
- Ἱερό ὀστό
- Δεξιό μηριαῖο
- Θραύσματα ἀπό τό ἀριστερό μηριαῖο
- Θραύσματα ἀπό τό δεξιό ἀνώνυμο ὀστό (ἰσχιακό καί κοτύλη)
- Δεξιό ἀνώνυμο ὀστό (ἐλλείπει τό ἡβικό τμῆμα)
- Δεξιά καί ἀριστερή ἐπιγονατίδα
- Δεξιά περόνη
- Θραῦσμα ἀπό τή δεξιά κνήμη
- Θραῦσμα ἀπό τήν ἀριστερή κνήμη καί περόνη
- Ἀριστερός καί δεξιός ἀστράγαλος
- Ἀριστερή καί δεξιά πτέρνα
- Διάφορα ταρσικά καί μεταταρσικά ὀστᾶ καί φάλαγγες δακτύλων.

ΑΤΟΜΟ 4

Ὁ σκελετός ἐντοπίσθηκε σέ δευτερογενή ἐναπόθεση, καί τά ὀστᾶ ἦσαν προσεκτικά τακτοποιημένα στό ἕνα ἄκρο τοῦ τάφου, μαζί μέ

τά σκελετικά ὑπολείμματα ἄλλου ἀτόμου (10, ἀνηλίκου). Τά ὀστᾶ ἦσαν σέ καλή κατάσταση διατήρησης (Εἰκ. 4).

Εἰκ. 4.
Κρανίο καί γνάθος ἀτόμου 4.

ΦΥΛΟ	ἄρρεν
ΗΛΙΚΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ	38 ἔτη (36-40 ἔτη)
ΥΨΟΣ	176,5 cm
ΦΛΕΓΜΟΝΕΣ	ὄχι
ΤΡΑΥΜΑΤΑ	ὄχι
ΣΠΟΝΔΥΛΙΚΗ ΣΤΗΛΗ	/*
ΠΟΡΩΤΙΚΗ ΥΠΕΡΟΣΤΩΣΗ	ὄχι
ΥΠΟΠΛΑΣΙΑ ΑΔΑΜΑΝΤΙΝΗΣ	ναί (1- 2- 3,5-4,5-8,8 ἔτη, Εἰκ. 5)
ΟΔΟΝΤΟΦΑΤΝΙΑΚΕΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΕΣ	Ἐν ζωῇ ἀπώλεια, τρυγία, περιοδοντίτις

* Μή παρατηρήσιμη.

Εἰκ. 5.
Γνάθος τοῦ ἀτόμου 4. Γραμμές ὑποπλασίας ἀδαμαντίνης στόν κάτω ἀριστερό κυνόδοντα.

Ἡ βάση τοῦ ἱεροῦ ὀστοῦ παρουσιάζει στοιχεῖα ὀστεοαρθρίτιδας καί ὀστεόφυτα.

Σκελετικά στοιχεῖα πού συνελέγησαν:

- Σχεδόν ἀκέραιο κρανίο
- Σχεδόν ἀκέραια κάτω γνάθος
- Θραύσματα πλευρῶν
- Θραῦσμα τοῦ δεξιοῦ βραχιονίου (ἄπω ἐπίφυση)
- Ἀριστερό βραχιόνιο
- Ἐλλιπής ἀριστερή ὠλένη καί ἄπω τμῆμα τῆς ἀριστερῆς κερκίδας
- Ἱερό ὀστό (ἐλλείπει θραῦσμα ἀπό τήν ἀριστ. πλευρά)
- Δεξιό καί ἀριστερό μηριαῖο
- Θραύσματα ἀπό τό δεξιό ἀνώνυμο ὀστό (ἰσχίο καί κοτύλη, καί θραύσματα ἀπό τό ἰλιακό)
- Ἀριστερή ἐπιγονατίδα
- Ἄπω θραῦσμα τῆς δεξιᾶς κνήμης
- Σχεδόν ἀκέραια ἀριστερή κνήμη (ἐλλείπουν μόνο μικρά θραύσματα τῆς ἐπιφύσεως)
- Ἀριστερός (θραῦσμα) καί δεξιός ἀστράγαλος
- Δεξιά πτέρνα
- Λιγοστά ταρσικά καί μεταταρσικά ὀστᾶ.

ΑΤΟΜΟ 5

Ὁ σκελετός βρέθηκε σέ δευτερογενή ἀπόθεση, καί τά διάφορα στοιχεῖα του εἶχαν συγκεντρωθεῖ προσεκτικά στή μία πλευρά τοῦ τάφου. Τά ὀστᾶ εἶναι σέ κακή κατάσταση διατήρησης.

ΦΥΛΟ	ἄρρεν
ΗΛΙΚΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ	36,3 ἔτη (35-38 ἔτη)
ΥΨΟΣ	/*
ΦΛΕΓΜΟΝΕΣ	ἐλαφρά περιοστίτις (περόνες)
ΤΡΑΥΜΑΤΑ	ὄχι
ΣΠΟΝΔΥΛΙΚΗ ΣΤΗΛΗ	ὀστεοαρθρίτις, ὄζοι τοῦ Schmorl, σύμφυση παρυφῶν (βλ. παρακάτω)
ΠΟΡΩΤΙΚΗ ΥΠΕΡΟΣΤΩΣΗ	/
ΥΠΟΠΛΑΣΙΑ ΑΔΑΜΑΝΤΙΝΗΣ	/
ΟΔΟΝΤΟΦΑΤΝΙΑΚΕΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΕΣ	/

* Μή παρατηρήσιμο.

Οἱ περισσότεροι ἀπό τούς σπονδύλους παρουσιάζουν στοιχεῖα ὀστεοαρθρίτιδας (πορῶδες, φθορά καί ὀστεοφυτικές προσεκβολές) καί ὁ Τ7 ἔχει ὄζο τοῦ Schmorl. Παθολογικές ἀλλοιώσεις ἐπηρεάζουν τό χαμηλότερο τμῆμα τῆς θωρακικῆς σπονδυλικῆς στήλης ἀπό τόν σπόνδυλο Τ8 ὡς τόν Τ11 (Εἰκ. 6). Οἱ παρυφές τῶν σωμάτων ἔχουν συνενωθεῖ στούς Τ8 καί Τ9 (πρόσθια δεξιά ἐπιφάνεια). Τό ἴδιο φαινόμενο χαρακτηρίζει τούς Τ10 καί Τ11 (πρόσθια ἀριστερή ἐπιφάνεια). Τό σῶμα τοῦ σπονδύλου Τ11 ἐπίσης ἐπηρεάζεται ἀπό μερική καταστροφή τῆς ἄνω ἐπιφάνειας, μέ μείωση τοῦ πάχους, ὅπως ἀποκαλύπτει ἡ ἀκτινογραφία (Εἰκ. 7). Τά τόξα δέν φαίνεται νά ἐπηρεάζονται. Ἀλλοιώσεις στίς πρόσθιες παρυφές τῶν σωμάτων τῶν σπονδύλων ἐπηρεάζουν ἐπίσης τό ὀσφυικό τμῆμα τῆς σπονδυλικῆς στήλης. Οἱ L1 καί L2 ἔχουν ἀναπτύξει ὀστεόφυτα πού ἐφάπτονται χωρίς νά ἔχουν συνενωθεῖ. Ὀστεοφυτικές προσεκβολές παρατηροῦνται ἐπίσης στούς ὀσφυικούς L2 καί L3 (Εἰκ. 8). Ἡ εἰκόνα πού παρουσιάζουν οἱ σπόνδυλοι ἴσως ὑποδηλώνει ἀπολίπανση τοῦ ὀστίτη ἱστοῦ, πού θά μποροῦσε νά ἀφορᾶ ὀστεοπενία/ὀστεοπώρωση, ἤ ὑπασβεστιαιμία. Ἐπίσης, μία βακτηριακή μόλυνση (λ.χ. φυματική ἤ βρουκελλωτική σπονδυλίτις) δέν μπορεῖ νά ἀποκλειστεῖ ὡς πιθανό αἴτιο.

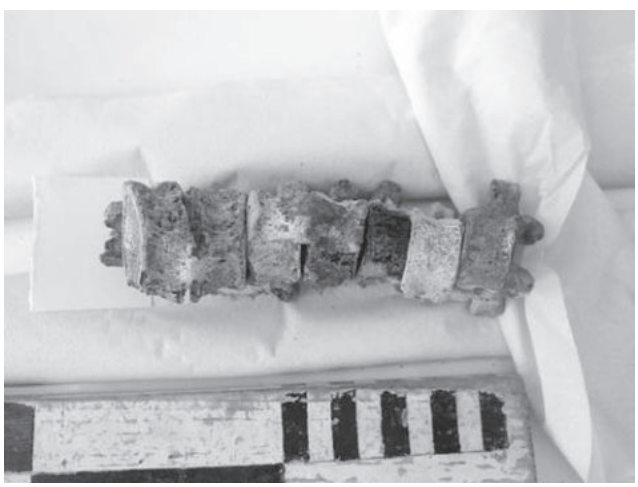

Εἰκ. 6.
Θωρακικοί σπόνδυλοι (T5-T11) ἀτόμου 5. Ἐνθεσοφυτικές γέφυρες ἐπηρεάζουν τούς Τ8-Τ9 καί Τ10-Τ11.

Εἰκ. 7. *Ἀκτινογραφία τῶν σπονδύλων T5-T11 τοῦ ἀτόμου 5. Μερικῶς κατεστραμμένη περιοχή στό πρόσθιο τμῆμα τοῦ T11.*

Εἰκ. 8.
Ὀσφυικοί σπόνδυλοι τοῦ ἀτόμου 5 (L1-3).
Ὀστεοφυτικές προσεκβολές στίς παρυφές καί μεγάλο ὀστεόφυτο στόν L1.

Σκελετικά στοιχεῖα πού συνελέγησαν:

- Θραύσματα τοῦ κρανίου
- Θραῦσμα τῆς δεξιᾶς ὠμοπλάτης
- Σῶμα στέρνου
- Ἱερό ὀστό (ἐλλείπει μέρος τῆς ἀριστερῆς πλευρᾶς)
- Σπόνδυλοι (Τ5 ὥς Τ11, L1 ὥς L3)
- Δεξιό ἀνώνυμο ὀστό (ἐλλείπουν τό ἰσχιακό καί τμήματα τοῦ ἰλιακοῦ τμήματος)
- Μεγάλο τμῆμα τοῦ δεξιό ἀνώνυμου ὀστοῦ (ἰλιακό)
- Θραῦσμα διάφυσης τῆς δεξιᾶς περόνης
- Διάφυση τῆς ἀριστερῆς περόνης (ἐλλείπει θραῦσμα).

ΑΤΟΜΟ 8

Τά ὀστᾶ πού καταλογίζονται στό ἄτομο αὐτό βρέθηκαν μεταξύ τοῦ διάσπαρτου σκελετικοῦ ὑλικοῦ. Τό δεξιό ἀνώνυμο ὀστό βρισκόταν κοντά στόν σκελετό 5. Συγκροτήθηκαν μέ κριτήρια τό φύλο καί τήν ἡλικία θανάτου καθώς καί τήν ταφονομική τους ἐμφάνιση. Γιά τό ταίριασμα τῆς ἄνω καί τῆς κάτω γνάθου ἐλήφθησαν ἐπίσης ὑπόψη μορφολογικές ὁμοιότητες. Τά ὀστᾶ εἶναι σέ καλή κατάσταση.

ΦΥΛΟ	θήλυ (;)
ΗΛΙΚΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ	22 ἔτη (20-24 ἔτη)
ΥΨΟΣ	/
ΦΛΕΓΜΟΝΕΣ	/
ΤΡΑΥΜΑΤΑ	/
ΣΠΟΝΔΥΛΙΚΗ ΣΤΗΛΗ	/*
ΠΟΡΩΤΙΚΗ ΥΠΕΡΟΣΤΩΣΗ	/
ΥΠΟΠΛΑΣΙΑ ΑΔΑΜΑΝΤΙΝΗΣ	ναί (1 - 2- 2,5 - 3 - 4 - 5 -6 - 7,5 - 8,3 ἔτη)
ΟΔΟΝΤΟΦΑΤΝΙΑΚΕΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΕΣ	τρυγία, τερηδόνα (1 δόντι), περιοδοντίτις

* Μή παρατηρήσιμη.

Σκελετικά στοιχεῖα πού συνελέγησαν:

- Ἀριστερό τμῆμα ἄνω γνάθου
- Σχεδόν ἀκέραια κάτω γνάθος
- Δεξιό ἀνώνυμο ὀστό (ἐλλείπει τό ἰσχιακό τμῆμα)

ΑΤΟΜΑ 6 ΚΑΙ 7

Τά ὀστᾶ τῶν ἀτόμων αὐτῶν προέρχονται ἀπό τό διάσπαρτο σκελετικό ὑλικό. Τό ταίριασμα τῶν ὀστῶν ξεκίνησε ἀπό τά ἱερά καί τά ἀνώνυμα ὀστᾶ, ἐφόσον τά δύο ἐφαρμόζουν ἀπολύτως ὅταν ἀνήκουν στό ἴδιο ἄτομο. Ἔτσι ὑπολογίστηκαν τό φύλο καί ἡ ἡλικία θανάτου καί ἄλλα πιθανῶς συνανήκοντα στοιχεῖα ἐκτιμήθηκαν συνακολούθως.

ΑΤΟΜΟ 6

Τά ὀστᾶ του βρίσκονται σέ μέτρια κατάσταση διατήρησης. Ἀποτελεῖται ἀπό τό ἱερό ὀστό (ἀρ. 11) καί τμῆμα τοῦ δεξιοῦ ἀνώνυμου ὀστοῦ (ἀρ. 98, ἰλιακό). Τό φύλο καί ἡ ἡλικία θανάτου βασίζονται σέ περιορισμένα δεδομένα, ἄν καί ὁρισμένα ἀπό αὐτά θεωροῦνται ἔγκυρα κριτήρια.

ΦΥΛΟ	ἄρρεν (;)
ΗΛΙΚΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ	49 ἔτη; (45-55 ἔτη)
ΥΨΟΣ	/
ΦΛΕΓΜΟΝΕΣ	/
ΤΡΑΥΜΑΤΑ	/
ΣΠΟΝΔΥΛΙΚΗ ΣΤΗΛΗ	/*
ΠΟΡΩΤΙΚΗ ΥΠΕΡΟΣΤΩΣΗ	/
ΥΠΟΠΛΑΣΙΑ ΑΔΑΜΑΝΤΙΝΗΣ	/
ΟΔΟΝΤΟΦΑΤΝΙΑΚΕΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΕΣ	/

* Μή παρατηρήσιμη.

ΑΤΟΜΟ 7

Τά ὀστᾶ του εἶναι σέ κακή κατάσταση. Ταυτίζεται τό ἱερό ὀστό ἀρ. 45) καί μέρος ἀπό τό ἀριστερό ἀνώνυμο ὀστό (ἀρ. 14). Τό κρανίο ἀρ. 1 (ἐλλείπουν ἡ ἄνω καί κάτω γνάθος) ἔχει ἀναχθεῖ στό συγκεκριμένο ἄτομο μέσῳ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς, μορφολογικῶν ὁμοιοτήτων, τοῦ φύλου καί τῆς ἡλικίας θανάτου.

ΦΥΛΟ	ἐνδεχομένως θῆλυ
ΗΛΙΚΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ	38,3 ἔτη (35-42 ἔτη)
ΥΨΟΣ	
ΦΛΕΓΜΟΝΕΣ	/

ΤΡΑΥΜΑΤΑ	/
ΣΠΟΝΔΥΛΙΚΗ ΣΤΗΛΗ	/*
ΠΟΡΩΤΙΚΗ ΥΠΕΡΟΣΤΩΣΗ	ναί
ΥΠΟΠΛΑΣΙΑ ΑΔΑΜΑΝΤΙΝΗΣ	ναί (1 - 2 - 2,5 - 3 - 4 - 5 -6 - 7,5 - 8,3 ἔτη)
ΟΔΟΝΤΟΦΑΤΝΙΑΚΕΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΕΣ	/

* Μή παρατηρήσιμη.

ΑΝΗΛΙΚΑ ΑΤΟΜΑ

Ὁ ἐλάχιστος ἀριθμός ἀτόμων ὑπολογίζεται στά ἑπτά, μέ κριτήριο τόν ἀριθμό τῶν ἀριστερῶν βραχιονίων καί τῶν δεξιῶν μηριαίων ὀστῶν. Ὅμως, ὁ πιθανότερος ἀριθμός τῶν ἀτόμων μπορεῖ νά ἐκτιμηθεῖ ἀπό τήν ἡλικία θανάτου σέ δέκα, ἀκόμη καί ἄν ἡ ὑπερεκτίμηση δέν μπορεῖ νά ἀποκλειστεῖ ἐντελῶς, ἐπειδή ὁρισμένα ἀπό αὐτά ἡλικιακά βρίσκονται πολύ κοντά.

ΑΤΟΜΟ 2

Ὁ σκελετός βρέθηκε σέ πρωτογενή ἐναπόθεση, μέ πολλά ἀπό τά ὀστᾶ ἀνατομικά ἀρθρωμένα, ἄν καί τεκμηριώνεται ἡ μερική διατάραξή του. Ἡ κατάσταση διατήρησης τῶν ὀστῶν εἶναι κακή.

ΦΥΛΟ	/
ΗΛΙΚΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ	9,6 ἔτη (9-11 ἔτη)
ΥΨΟΣ	/
ΦΛΕΓΜΟΝΕΣ	ναί
ΤΡΑΥΜΑΤΑ	ὄχι (?)
ΣΠΟΝΔΥΛΙΚΗ ΣΤΗΛΗ	/
ΠΟΡΩΤΙΚΗ ΥΠΕΡΟΣΤΩΣΗ	/*
ΥΠΟΠΛΑΣΙΑ ΑΔΑΜΑΝΤΙΝΗΣ	ναί (0,9 - 2,5 - 3 - 3,8 - 4,5 - 5,1 - 5,5 ἔτη)
ΟΔΟΝΤΟΦΑΤΝΙΑΚΕΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΕΣ	τρυγία

* Μή παρατηρήσιμη.

Τρεῖς ἀπό τίς τελευταῖες δεξιές πλευρές παρουσιάζουν σημάδια ἐλαφρᾶς φλεγμονῆς τοῦ ὀστίτη ἱστοῦ στό περιόστεο (περιοστίτις), πορῶδες καί ἐλαφρά ἀνάπτυξη νέου ὀστίτη ἱστοῦ (Εἰκ. 9). Αὐτή ἡ ἀνωμαλία ἔχει τοπικό χαρακτήρα καί παρατηρεῖται στήν κάτω πα-

ρυφή τῶν ὀστῶν. Αὐτή ἡ περιοχή ἀντιστοιχεῖ στό σημεῖο πρόσφυσης τοῦ ὀδοντωτοῦ ὀπισθίου κάτω μυός. Σέ ἐνήλικες μπορεῖ νά θεωρηθεῖ κοινό φαινόμενο, ἀλλά αὐτό δέν ἰσχύει γιά τόσο νεαρά ἄτομα. Ἀπαιτεῖται περαιτέρω ἔρευνα.

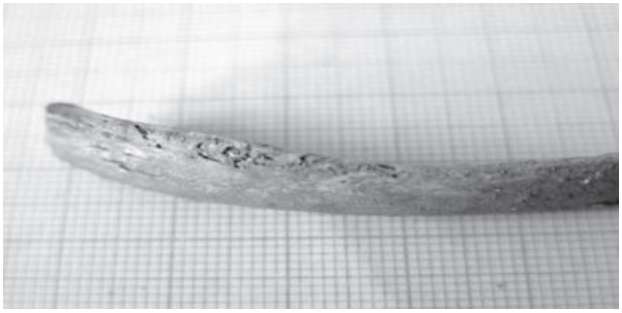

Εἰκ. 9.
Θραῦσμα μίας ἀπό τίς τελευταῖες πλευρές. Πορῶδες, ἐλαφρά ἀνάπτυξη νέου ὀστίτη ἱστοῦ στήν παρυφή.

Σκελετικά στοιχεῖα πού συνελέγησαν:

- Κάτω γνάθος (σχεδόν ἀκέραια)
- Τά σώματα ὁρισμένων ἀπό τούς αὐχενικούς σπονδύλους (C2-C5)
- Θωρακικοί σπόνδυλοι (T4-T10)
- Ὀσφυικοί σπόνδυλοι (L1, L2, L4, L5)
- Θραύσματα ἀπό τίς δεξιές καί ἀριστερές πλευρές
- Σχεδόν ἀκέραιες ἀριστερή καί δεξιά ὠμοπλάτη
- Δεξιό καί ἀριστερό βραχιόνιο
- Ἀριστερή καί δεξιά ὠλένη
- Ἀριστερή καί δεξιά κερκίς
- Ἱερό ὀστό (σχεδόν ἀκέραιο)
- Ὁρισμένες φάλαγγες ἀπό τό ἀριστερό χέρι
- Δεξιό καί ἀριστερό μηριαῖο
- Δεξιό καί ἀριστερό ἀνώνυμο ὀστό (ἰλιακό)
- Δεξιά ἐπιγονατίδα
- Δεξιά καί ἀριστερή περόνη
- Θραῦσμα ἀπό τή δεξιά κνήμη
- Ἀριστερή κνήμη
- Ἀριστερός ἀστράγαλος
- Θραῦσμα ἀπό τήν ἀριστερή πτέρνα
- Λιγοστά ταρσικά καί μεταταρσικά ὀστᾶ καί φάλαγγες δακτύλων ποδῶν.

ΑΤΟΜΟ 3

Ὁ σκελετός ἐντοπίσθηκε σέ πρωτογενή ἐναπόθεση, σέ ἐπαφή μέ τόν σκελετό 2. Πολλά ὀστᾶ ἦσαν ἀνατομικά ἀρθρωμένα, ἄν καί τεκμηριώνεται ἡ μερική διατάραξή του. Τά ὀστᾶ εἶναι σέ καλή κατάσταση.

ΦΥΛΟ	/
ΗΛΙΚΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ	3,25 ἔτη (2,5-4 ἔτη)
ΥΨΟΣ	/
ΦΛΕΓΜΟΝΕΣ	ὄχι
ΤΡΑΥΜΑΤΑ	ὄχι
ΣΠΟΝΔΥΛΙΚΗ ΣΤΗΛΗ	/
ΠΟΡΩΤΙΚΗ ΥΠΕΡΟΣΤΩΣΗ	/*
ΥΠΟΠΛΑΣΙΑ ΑΔΑΜΑΝΤΙΝΗΣ	/
ΟΔΟΝΤΟΦΑΤΝΙΑΚΕΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΕΣ	ὄχι

* Μή παρατηρήσιμη.

Σκελετικά στοιχεῖα πού συνελέγησαν:

- Θραύσματα τοῦ κρανίου
- Ἐλλιπής κάτω γνάθος
- Θωρακικοί σπόνδυλοι (T1-T10, διαρρηγμένοι)
- Θραύσματα πλευρῶν
- Ἀριστερή ὠμοπλάτη καί δεξιά (ἐλλιπής) ὠμοπλάτη
- Δεξιό καί ἀριστερό βραχιόνιο
- Ἐγγύς θραύσματα τῆς ἀριστερῆς ὠλένης καί ὁλόκληρη δεξιά ὠλένη
- Ἀριστερή καί δεξιά κερκίς.

ΑΤΟΜΑ 13, 15, 16

Στήν ἴδια περιοχή μέ τόν σκελετό 3 ἐντοπίσθηκαν ἄλλα ἀνάκατα ὀστᾶ πού ἀνήχθησαν σέ τρεῖς ἀκόμη ἀνηλίκους (13, 15, 16).

ΑΤΟΜΟ 13

ΦΥΛΟ	/
ΗΛΙΚΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ	2 ἔτη (1-3 ἔτη)
ΥΨΟΣ	/
ΦΛΕΓΜΟΝΕΣ	/

ΤΡΑΥΜΑΤΑ	/
ΣΠΟΝΔΥΛΙΚΗ ΣΤΗΛΗ	/
ΠΟΡΩΤΙΚΗ ΥΠΕΡΟΣΤΩΣΗ	/*
ΥΠΟΠΛΑΣΙΑ ΑΔΑΜΑΝΤΙΝΗΣ	/
ΟΔΟΝΤΟΦΑΤΝΙΑΚΕΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΕΣ	/

* Μή παρατηρήσιμη.

Σκελετικά στοιχεῖα πού συνελέγησαν:

- Κάτω γνάθος (σχεδόν ἀκέραια)
- Θραύσματα σπονδύλων
- Θραύσματα ἀπό τίς ἀριστερές καί δεξιές πλευρές
- Σχεδόν ἀκέραια δεξιά ὠμοπλάτη
- Ἀριστερό βραχιόνιο
- Θραῦσμα κερκίδος
- Δεξιό μηριαῖο
- Ἀριστερό ἀνώνυμο ὀστό (ἰλιακό).

ΑΤΟΜΟ 15

ΦΥΛΟ	/
ΗΛΙΚΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ	5 μῆνες (4-6 μῆνες)
ΥΨΟΣ	/
ΦΛΕΓΜΟΝΕΣ	/
ΤΡΑΥΜΑΤΑ	/
ΣΠΟΝΔΥΛΙΚΗ ΣΤΗΛΗ	/
ΠΟΡΩΤΙΚΗ ΥΠΕΡΟΣΤΩΣΗ	/*
ΥΠΟΠΛΑΣΙΑ ΑΔΑΜΑΝΤΙΝΗΣ	/
ΟΔΟΝΤΟΦΑΤΝΙΑΚΕΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΕΣ	/

* Μή παρατηρήσιμη.

Σκελετικά στοιχεῖα πού συνελέγησαν:

- Κάτω γνάθος (ἀριστ. ἥμισυ)
- Ἀριστερή καί δεξιά κλείδα
- Δεξιό καί ἀριστερό μηριαῖο
- Δεξιά καί ἀριστερή περόνη
- Ἀριστερή κνήμη.

ΑΤΟΜΟ 16

ΦΥΛΟ	/
ΗΛΙΚΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ	3 μῆνες (2-4 μῆνες)
ΥΨΟΣ	/
ΦΛΕΓΜΟΝΕΣ	/
ΤΡΑΥΜΑΤΑ	/
ΣΠΟΝΔΥΛΙΚΗ ΣΤΗΛΗ	/
ΠΟΡΩΤΙΚΗ ΥΠΕΡΟΣΤΩΣΗ	/*
ΥΠΟΠΛΑΣΙΑ ΑΔΑΜΑΝΤΙΝΗΣ	/
ΟΔΟΝΤΟΦΑΤΝΙΑΚΕΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΕΣ	/

* Μή παρατηρήσιμη.

Σκελετικά στοιχεῖα πού συνελέγησαν:

- Θραῦσμα κρανίου
- Ἐλλιπής κάτω γνάθος
- Ἀριστερή ὠμοπλάτη
- Θραῦσμα τῆς δεξιᾶς ὠμοπλάτης
- Ἀριστερή κλείδα
- Θραύσματα πλευρῶν
- Ἀριστερό βραχιόνιο (τό ἐγγύς ἥμισυ τμῆμα)
- Δεξιό βραχιόνιο
- Ἐγγύς θραύσματα τῆς δεξιᾶς ὠλένης
- Δεξιά κερκίς.

ΑΤΟΜΟ 10

Ὁ σκελετός βρέθηκε σέ δευτερογενή ἐναπόθεση καί τά ὀστᾶ εἶχαν συγκεντρωθεῖ προσεκτικά σέ μία πλευρά τοῦ τάφου, μαζί μέ ἐκεῖνα ἄλλου ἀτόμου (**4**, ἐνήλικος). Τό σκελετικό ὑλικό βρίσκεται σέ μέτρια κατάσταση διατήρησης.

ΦΥΛΟ	/
ΗΛΙΚΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ	10 - 11 ἔτη
ΥΨΟΣ	/
ΦΛΕΓΜΟΝΕΣ	/
ΤΡΑΥΜΑΤΑ	/
ΣΠΟΝΔΥΛΙΚΗ ΣΤΗΛΗ	/
ΠΟΡΩΤΙΚΗ ΥΠΕΡΟΣΤΩΣΗ	/*
ΥΠΟΠΛΑΣΙΑ ΑΔΑΜΑΝΤΙΝΗΣ	/
ΟΔΟΝΤΟΦΑΤΝΙΑΚΕΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΕΣ	/

* Μή παρατηρήσιμη.

Σκελετικά στοιχεῖα πού συνελέγησαν:

- Θραῦσμα διαφύσεως δεξιοῦ βραχιονίου
- Μικρό θραῦσμα διαφύσεως ἀριστεροῦ βραχιονίου
- Ἀριστερή καί δεξιά ὠλένη
- Δεξιό καί ἀριστερό μηριαῖο (ἄπω τμῆμα διαφύσεως)
- Θραύσματα τοῦ δεξιοῦ καί τοῦ ἀριστεροῦ ἀνώνυμου ὀστοῦ (ἰσχιακό)
- Θραῦσμα τῆς ἀριστερῆς κνήμης
- Δεξιά κνήμη.

ΑΤΟΜΑ 9, 11, 12, 14

Τό σκελετικό ὑλικό πού ἔχει κατανεμηθεῖ στά συγκεκριμένα ἄτομα βρέθηκε μεταξύ τῶν διάσπαρτων ὀστῶν. Ἡ ἀναγνώριση τῶν συνανηκόντων ὀστῶν τῶν ἀτόμων **9, 11, 12** καί **14** ἔγινε μέσῳ ἀποκλεισμοῦ τῶν παράταιρων στοιχείων καί ὀστεομετρικῆς ταξινόμησης. Ἰδιαίτερη προσοχή δόθηκε στήν προσπάθεια νά συσχετισθοῦν μέ τούς ὑπόλοιπους ἀνηλίκους, ὥστε νά ἀποφευχθεῖ διπλομέτρηση κάποιου ἀτόμου.

ΑΤΟΜΟ 9

Τό κρανίο ἀρ. 132 καταλογίσθηκε στό συγκεκριμένο ἄτομο βάσει τῆς ἡλικίας θανάτου. Γιά τόν λόγο αὐτό, ἡ γνάθος 133 ὑπήχθη στό κρανίο 132, λαμβάνοντας ὑπόψη μορφολογικές ὁμοιότητες.

ΦΥΛΟ	/
ΗΛΙΚΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ	12 ἔτη (11-13 ἔτη)
ΥΨΟΣ	/
ΦΛΕΓΜΟΝΕΣ	Ναί (?)
ΤΡΑΥΜΑΤΑ	?
ΣΠΟΝΔΥΛΙΚΗ ΣΤΗΛΗ	/
ΠΟΡΩΤΙΚΗ ΥΠΕΡΟΣΤΩΣΗ	Ναί
ΥΠΟΠΛΑΣΙΑ ΑΔΑΜΑΝΤΙΝΗΣ	Ναί (1,5 - 2,7 ἔτη)
ΟΔΟΝΤΟΦΑΤΝΙΑΚΕΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΕΣ	1 τερηδόνα, 1 ἀπώλεια ἐν ζωῇ, τρυγία, περιοδοντίτις

* Μή παρατηρήσιμη.

Ἀνωμαλία ἀμφίβολης αἰτιολογίας ἐπηρεάζει τό δεξιό βρεγματικό ὀστό τοῦ κρανίου (Εἰκ. 10). Διαβρωτικές βλάβες κυμαινόμενης σο-

βαρότητας ἀπαντοῦν στήν ἐπιφάνεια τοῦ ὀστοῦ, συγκροτώντας ἕνα σχεδόν κυκλοτερές σχῆμα. Σέ μερικές ἀπό αὐτές νέος ὀστίτης ἱστός φαίνεται ὅτι εἶχε ἀρχίσει νά δημιουργεῖται, καί ὁρισμένες ἀπό αὐτές ἐκτείνονται στή *διπλόη* (μεσαία στοιβάδα τῶν κρανιακῶν ὀστῶν). Περιθανάτιες βλάβες θά ἦταν δυνατόν νά θεωρηθοῦν ὡς αἴτια. Ὑπάρχουν ἐπίσης διάσπαρτα σκασίματα, εἰδικά στήν ἰνιακή περιοχή. Μερικές μικρές κοιλότητες παρατηροῦνται στή μαστοειδή περιοχή. Ἡ ἐσωτερική ἐπιφάνεια τοῦ κρανίου δέν παρουσιάζει ἀνωμαλίες. Αὐτές οἱ κακώσεις θά μποροῦσαν νά συνδέονται μέ κάποιο τύπο τρυπονηματωστικής ἀσθένειας (Ortner, 2003), πού ἀφοροῦν λοιμώδεις παθολογίες προκαλούμενες ἀπό ὑποεῖδος τοῦ βακτηριδίου *Treponema pallidum*. Ὑπάγονται σέ τρεῖς κατηγορίες: σύφιλη, ἐνδημική σύφιλη καί τροπική μόρωση. Ἡ φλεγμονή πού προκαλεῖ ἡ μόλυνση ἐπηρεάζει τόν σκελετό στό τρίτο καί τελικό στάδιο, καί τό κρανίο εἶναι ἡ συχνότερα πληττόμενη περιοχή (Marden and Ortner, 2009).

Στήν παροῦσα περίπτωση, ὁ βαθμός φθορᾶς ἀφορᾶ πρώιμο στάδιο, σύμφωνα μέ τήν κατηγοριοποίηση τοῦ Hackett (1976), καί αὐτό κάνει τή διάγνωση δυσκολότερη (Zuckerman, 2018), ἐφόσον ὁ ὑπόλοιπος σκελετός δέν φαίνεται νά ἔχει ἐπηρεαστεῖ.

Εἰκ. 10. *Κρανίο τοῦ ἀτόμου 9. Διαβρωτικές βλάβες στό δεξιό βρεγματικό ὀστό.*

Σκελετικά στοιχεῖα πού συνελέγησαν:

- Ἀριστερό βραχιόνιο
- Κρανίο (ἰνιακό, τμήματα βρεγματικῶν καί κροταφικῶν, ἀριστερή ἄνω γνάθος)
- Κάτω γνάθος
- Δύο θραύσματα τοῦ δεξιοῦ βραχιονίου
- Δεξιό καί ἀριστερό μηριαῖο.

ΑΤΟΜΟ 11

ΦΥΛΟ	/
ΗΛΙΚΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ	4-5 ἔτη
ΥΨΟΣ	/
ΦΛΕΓΜΟΝΕΣ	/
ΤΡΑΥΜΑΤΑ	/
ΣΠΟΝΔΥΛΙΚΗ ΣΤΗΛΗ	/
ΠΟΡΩΤΙΚΗ ΥΠΕΡΟΣΤΩΣΗ	/*
ΥΠΟΠΛΑΣΙΑ ΑΔΑΜΑΝΤΙΝΗΣ	/
ΟΔΟΝΤΟΦΑΤΝΙΑΚΕΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΕΣ	/

* Μή παρατηρήσιμη.

Σκελετικά στοιχεῖα πού συνελέγησαν:

- Κάτω γνάθος (μεγάλο θραῦσμα)
- Δεξιό καί ἀριστερό μηριαῖο.

ΑΤΟΜΟ 12

ΦΥΛΟ	/
ΗΛΙΚΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ	2 ἔτη (1 - 3 ἔτη)
ΥΨΟΣ	/
ΦΛΕΓΜΟΝΕΣ	/
ΤΡΑΥΜΑΤΑ	/
ΣΠΟΝΔΥΛΙΚΗ ΣΤΗΛΗ	/
ΠΟΡΩΤΙΚΗ ΥΠΕΡΟΣΤΩΣΗ	/*
ΥΠΟΠΛΑΣΙΑ ΑΔΑΜΑΝΤΙΝΗΣ	/
ΟΔΟΝΤΟΦΑΤΝΙΑΚΕΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΕΣ	/

* Μή παρατηρήσιμη.

Σκελετικά στοιχεῖα πού συνελέγησαν:

- Ἀριστερό βραχιόνιο
- Δεξιό μηριαῖο (σχεδόν ἀκέραιο).

ΑΤΟΜΟ 14

ΦΥΛΟ	/
ΗΛΙΚΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ	6 μῆνες- 1 ἔτος
ΥΨΟΣ	/
ΦΛΕΓΜΟΝΕΣ	/
ΤΡΑΥΜΑΤΑ	/
ΣΠΟΝΔΥΛΙΚΗ ΣΤΗΛΗ	/
ΠΟΡΩΤΙΚΗ ΥΠΕΡΟΣΤΩΣΗ	/*
ΥΠΟΠΛΑΣΙΑ ΑΔΑΜΑΝΤΙΝΗΣ	/
ΟΔΟΝΤΟΦΑΤΝΙΑΚΕΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΕΣ	/

* Μή παρατηρήσιμη.

Σκελετικά στοιχεῖα πού συνελέγησαν:

- Ἀριστερό μηριαῖο.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ ΕΝΗΛΙΚΩΝ ΑΝΑΜΙΚΤΩΝ ΟΣΤΩΝ ΚΑΙ ΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΛΑΧΙΣΤΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ ΑΤΟΜΩΝ

- Δεξ. μηριαῖο 8 + ἀριστ. μηριαῖο 13 (τό ἴδιο ἄτομο)
- Δεξ. μηριαῖο 4
- Δεξ. μηριαῖο 45 (λείπουν οἱ ἐπιφύσεις)
- Ἀρ. κνήμη 24 + δεξ. κνήμη 7 (τό ἴδιο ἄτομο)
- Ἀρ. κνήμη 46 + δεξ. κνήμη 3 + 6 (τό ἴδιο ἄτομο)
- Ἀρ. κερκίς 17 + δεξ. κερκίς 19 + ἀριστ. ὠλένη 15 (τό ἴδιο ἄτομο)
- Ἀρ. κερκίς 61
- Δεξ. ὠλένη + ἀριστ. ὠλένη (καί οἱ δύο ἀρ. 48, τό ἴδιο ἄτομο)
- Δεξ. βραχιόνιο 46 + ἀριστ. βραχιόνιο 16 (τό ἴδιο ἄτομο)
- Δύο ἀριστ. ὠμοπλάτες (26 καί 28)
- Πλάγια πλευρά δεξ. ὠμοπλάτης (40)
- Ἀρ. καί δεξ. ὠμοπλάτη (104 καί 139, τό ἴδιο ἄτομο)
- Ἀρ. ὠμοπλάτη (10)
- Δεξ. ὠμοπλάτη (36)

- Κύριο τμῆμα στέρνου (ἀρ. 30)
- Διάφορα θραύσματα ἀπό μακρά ὀστᾶ
- Σειρά σπονδύλων.

Τό πιό συχνά σωζόμενο ὀστικό ἀποτμῆμα στό δεῖγμα φαίνεται νά εἶναι ἡ ἄπω ἐπίφυση τοῦ ἀριστεροῦ βραχιονίου (4 τεμάχια). Αὐτό συμφωνεῖ μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐνηλίκων σκελετῶν ἀπό τούς ὁποίους λείπει τό τμῆμα αὐτό, ἐπιβεβαιώνοντας ὅτι ὁ πιθανότερος ἀριθμός ἐνηλίκων στόν τάφο εἶναι ἕξι.

Τά ὀστᾶ **ἀρ. 57** (δύο τεμάχια) καί **107** (εἰκ. 10) χαρακτηρίζονται ἀπό τό πολύ μικρό τους μέγεθος. Ἡ ὑφή τοῦ ὀστοῦ ὑποδεικνύει μᾶλλον ἀνθρώπινη προέλευση. Ἡ κακή κατάσταση διατήρησης καί ἡ μερική στρέβλωσή τους δέν ἐπιτρέπουν νά διακρίνουμε ἄν ἀνήκουν σέ κάποιο ἀπό τά βρέφη ἤ πρόκειται γιά ὀστᾶ ἐμβρύου.

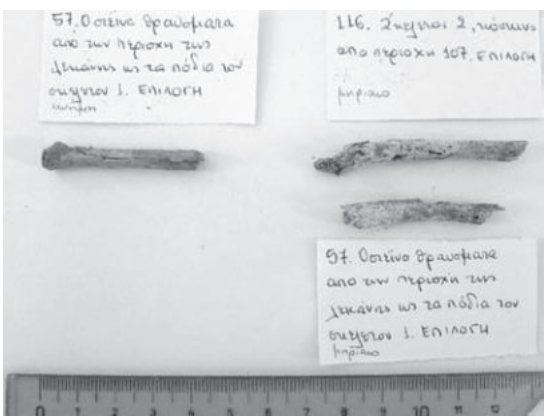

Εἰκ. 10. *Μικρά θραύσματα ὀστῶν ἀμφίβολης ταυτότητας.*

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΤΑ ΑΝΑΜΙΚΤΑ ΟΣΤΑ

Τό **δεξιό** καί **ἀριστερό μηριαῖο ἀρ. 8 καί 13** ἀνήκουν στό ἴδιο ἄτομο. Τό 13 (δεξ.) εἶναι ἀκέραιο, ἐνῶ τό 8 (ἀριστ.) εἶναι σπασμένο σέ δύο τεμάχια καί μέρος ἀπό τή διάφυση ἐλλείπει (Εἰκ. 11). Λόγῳ τῆς ἀπουσίας ἄλλων διαγνωστικῶν ὀστῶν, οἱ ἀνθρωπομετρικές διαστάσεις τῶν μηριαίων χρησιμοποιήθηκαν γιά τόν καθορισμό τοῦ φύλου. Οἱ τιμές πού προκύπτουν βρίσκονται μεταξύ ἄρρενος καί

θήλεος. Ἡ τέλεια ἅρμοση μεταξύ τῆς κοτύλης πού ἀνήκει στό ἄτομο 7 (πιθανῶς θῆλυ ἀλλά μέ ὁρισμένα ἐνδιάμεσα χαρακτηριστικά) μέ τή μηριαία ἐπίφυση ἀρ. 13, ἐπιτρέπει τήν ὑπόθεση (μέ ἐπιφυλάξεις) τά μηριαῖα νά ἀνήκουν στό ἄτομο 7. Ἡ ἡλικία πού ὑπολογίζεται ἀπό τήν ἀκτινογραφία εἶναι μεταξύ 38 καί 42 ἐτῶν.

Ἡ ἐπιφάνεια τῆς διαφύσεως παρουσιάζει ὁρισμένες βλάβες πού ποικίλλουν ὡς πρός τήν ἐμφάνιση, τή σοβαρότητα καί τό εἶδος. Ὅλες ἔχουν ὡς κοινό χαρακτηριστικό τήν παντελῆ ἔλλειψη ἰχνῶν ἐπούλωσης καί δέν φαίνεται νά ὀφείλονται σέ πρόσφατη ἀλλοίωση (ἀπό ἀρπακτικά ζῶα ἤ ἀνθρωπογενή διατάραξη τοῦ τάφου). Ἄν συνέβαινε κάτι τέτοιο, θά ἦταν ἀναμενόμενη ἡ παρουσία παρόμοιων ἰχνῶν καί σέ ἄλλα ὀστᾶ τοῦ τάφου. Γι' αὐτό εἶναι ἀποδεκτή ἡ πιθανότητα περιθανάτιων βλαβῶν. Ὁρισμένες ἀπό αὐτές φαίνεται πιθανόν νά προέρχονται ἀπό ἀμβλύ θλαστικό πλῆγμα (σωματικές βλάβες μή διαμπερεῖς πού ὀφείλονται σέ πρόσκρουση, τραῦμα ἤ ἐπίθεση) (Εἰκ. 12, 13). Σέ ἄλλες περιπτώσεις τό ὀστό φαίνεται νά ἔχει "ἀποκοπεί" (Εἰκ. 14). Ἄλλες βλάβες χαράζουν τήν ἐπιφάνεια τοῦ ὀστοῦ μέ διάφορους τρόπους (Εἰκ. 15). Τέλος, στό πρόσθιο πλάγιο τμῆμα τοῦ ἀριστεροῦ μηριαίου, παρατηρεῖται βαθειά τομή (Εἰκ. 16), τῆς ὁποίας ἡ ἐμφάνιση παραπέμπει σέ τραῦμα ἀπό αἰχμηρό ὅπλο.

Εἰκ. 11. *Δεξιό μηριαῖο 8 καί ἀριστερό μηριαῖο 13. Πιθανῶς ἀνήκουν στό ἄτομο 7.*

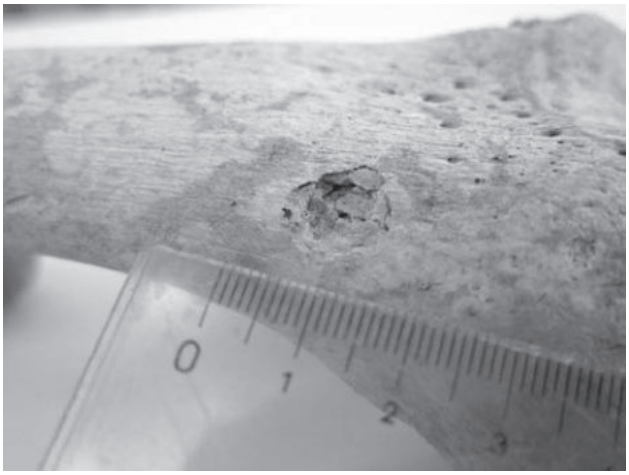

Εἰκ. 12. *Ἄπω τμῆμα ἀριστ. μηριαίου 8. Πιθανό ἀμβλύ θλαστικό πλῆγμα.*

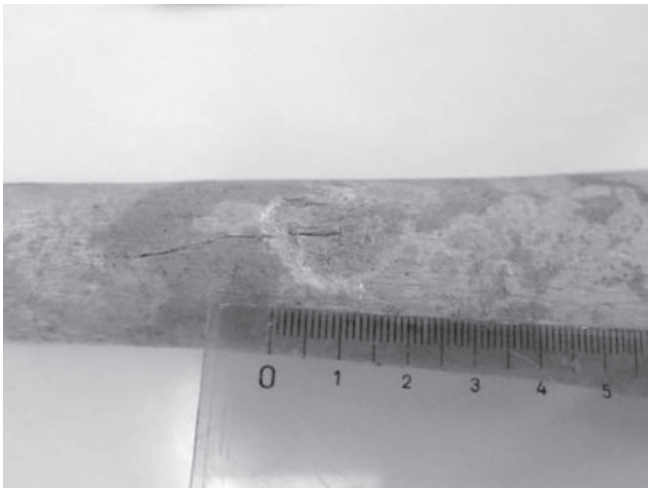

Εἰκ. 13. *Ἄπω τμῆμα ἀριστ. μηριαίου 8. Πιθανό ἀμβλύ θλαστικό πλῆγμα.*

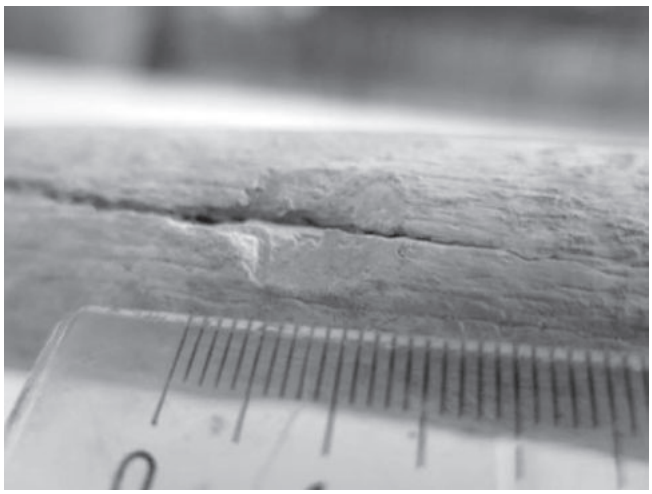

Εἰκ. 14. *Μεσαῖο τμῆμα διαφύσεως τοῦ ἀριστεροῦ μηριαίου 8. Πιθανόν τραῦμα ἀπό αἰχμηρό ἀντικείμενο.*

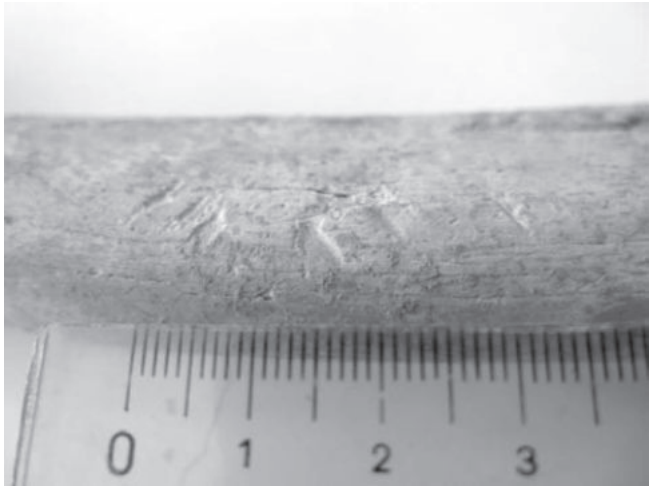

Εἰκ. 15. *Ἄπω πλάγιο τμῆμα διαφύσεως τοῦ ἀριστεροῦ μηριαίου 8. Ποικίλες χαράξεις.*

Εἰκ. 16. *Ἄπω ἐπίφυση τοῦ ἀριστεροῦ μηριαίου 8. Πιθανό τραῦμα ἀπό αἰχμηρό ἀντικείμενο.*

Σύμφωνα μέ ὁρισμένους ἀνθρωπομετρικούς ὑπολογισμούς, τό **δεξιό μηριαῖο 4** ἀνῆκε σέ ρωμαλέο ἄνδρα. Αὐτά τά χαρακτηριστικά ἁρμόζουν στό ἄτομο **6.** Ἐφόσον ἡ κοτύλη τοῦ ἀνώνυμου ὀστοῦ πού ἀνήκει στό ἄτομο 6 ἐλλείπει, αὐτή ἡ ὑπόθεση δέν εἶναι δυνατόν νά τεκμηριωθεῖ.

Λόγῳ μορφολογικῆς ὁμοιότητας, τό **δεξιό μηριαῖο 46** θά μποροῦσε νά ἀνήκει στό ἄτομο **5,** ἀκόμη καί ἄν ἡ ὑπόθεση αὐτή θά πρέπει νά ἀντιμετωπιστεῖ μέ ἐπιφύλαξη.

Ἡ **δεξιά κλείδα 40** παρουσιάζει στοιχεῖα ἐπουλωμένης βλάβης (Εἰκ. 17). Παρατηρεῖται ἀνάπτυξη νέου ὀστίτη ἱστοῦ, καί ἡ ἄπω περιοχή φαίνεται στρεβλωμένη.

Τμῆμα τοῦ κάτω μέρους σπονδυλικῆς στήλης **(σπόνδυλοι 47-48-30)** πού περιλαμβάνει τέσσερα θωρακικά σώματα σπονδύλων (T8-T11) φέρει ὀστεόφυτα καί ὄζους τοῦ Schmorl (Εἰκ. 18). Ἐνθεσοφυτική γέφυρα συνδέει τούς T11-T10, καί ἕνα ἀκόμη ἐμφανές ὀστεόφυτο προβάλλει ἀπό τό ἄνω τμῆμα τοῦ T10. Ἡ εἰκόνα αὐτή θά μποροῦσε νά σημαίνει βαριά βιομηχανική καταπόνηση πού ἐπηρέασε τή σπονδυλική στήλη. Μιά ἄλλη πιθανή ἐξήγηση θά μποροῦσε νά εἶναι τό εἶδος τῆς πάθησης πού ἐπηρεάζει τό ἄτομο 5, ἄν καί περαιτέρω ἐπιβεβαίωση θά εἶναι δύσκολο νά ἀναζητηθεῖ.

Εἰκ. 17. *Δεξιά κλείδα 40.*
Τό πλάγιο τμῆμα φέρει ἴχνη ἐπουλωμένου τραύματος.

Εἰκ. 18. *T8-T11 (47, 48, 30).*
Ἐνθεσοφυτική γέφυρα μεταξύ σπονδύλων T11 καί T10.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τό ὑπό ἐξέταση σκελετικό ὑλικό περιλαμβάνει 16 ἄτομα, 6 ἐνήλικες (3 ἄρρενες καί 3 θήλεις) καί 10 ἀνηλίκους. Στόν πίνακα πού ἀκολουθεῖ παρουσιάζεται ἡ κατανομή τῶν ἀτόμων ἀνά ἡλικιακή κατηγορία.

ΗΛΙΚΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ ΣΕ ΕΤΗ	0-3	4-12	13-20	21-35	36-50	51+	ΣΥΝΟΛΟ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΤΟΜΩΝ	6	4	0	1	5	0	16

Πίν. 1. *Ἠλικιακές κατηγορίες τῶν ταφέντων.*

Μολονότι τό δεῖγμα δέν ἐπαρκεῖ γιά στατιστική ἀνάλυση, λόγῳ τοῦ περιορισμένου ἀριθμοῦ τῶν ἐνταφιασμένων, μπορεῖ νά παρατηρηθεῖ ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν νηπίων εἶναι ἀρκετά ὑψηλός, εἰδικά σέ παραβολή μέ τόν ἀριθμό στήν τελευταία κατηγορία (μηδενικός). Αὐτό μπορεῖ νά συνδέεται μέ τίς δυσκολίες πού γενικά ἀντιμετώπιζε ἡ εὐαίσθητη περίοδος τοῦ ἀπογαλακτισμοῦ (0-3 ἔτη), ἀλλά διάφορες ἄλλες ἐναλλακτικές ἐξηγήσεις δέν μποροῦν νά ἀποκλεισθοῦν. Στήν πραγματικότητα, πιθανῶς τά ἄτομα **3, 13, 15** καί **16** ἐνταφιάστηκαν μαζί, ἴσως ὡς θύματα τοῦ ἴδιου γεγονότος. Τέλος, ἡ ἀπουσία ἀτόμων πού εἶχαν ξεπεράσει τό 50ό ἔτος θά μποροῦσε νά ἑρμηνευθεῖ ὡς ἔνδειξη δύσκολων συνθηκῶν διαβίωσης. Αὐτό φαίνεται νά ἐνισχύεται ἀπό τήν ἀνάλυση τῶν βασικῶν δεικτῶν διατροφικῆς καί παθολογικῆς καταπόνησης. Ἀπό τά τρία παρατηρήσιμα ἄτομα τά δύο ὑπέφεραν ἀπό πορωτική ὑπερόστωση, δύο στά τέσσερα παρουσιάζουν ἴχνη φλεγμονῆς τοῦ ὀστίτη ἱστοῦ καί, τέλος, πέντε στά πέντε εἶχαν ὑποπλασία τῆς ἀδαμαντίνης (ὁ τελευταῖος αὐτός δείκτης παραπέμπει σέ ἐπεισόδια καταπόνησης κατά τήν παιδική ἡλικία).

Ἐπιβεβαίωση τῶν παραπάνω συμπερασμάτων παρέχεται ἀπό τή σπονδυλική πάθηση πού παρατηρεῖται στό ἄτομο 5, πού παρουσιάζει ἐντυπωσιακή ἀπολίπανση τοῦ ὀστίτη ἱστοῦ πού μπορεῖ νά συνδέεται μέ τεκμήρια ἔντονης φυσικῆς καταπόνησης. Αὐτή ἡ ἀνωμαλία θά μποροῦσε ἐπίσης νά εἶναι ἀποτέλεσμα βακτηριακῆς μόλυνσης (λ.χ. φυματική ἤ βρουκελλωτική σπονδυλίτιδα). Παρόμοια κατάσταση ἀπαντᾶ στούς σπονδύλους Τ8-Τ11 **(47, 48** καί **30)** ἀπό τά ἀναμικτα ὀστᾶ, τῶν ὁποίων ἡ ἀλλοίωση θά μποροῦσε ἐπίσης νά συνδέεται μέ ὑψηλή φυσική καταπόνηση. Ἐπιπλέον, θά πρέπει νά ληφθεῖ ὑπόψη τό ἐνδεχόμενο παρουσίας κρανιακοῦ ὀστεώματος στό ἄτομο **1** καθώς καί πιθανή διάγνωση τρυπονηματωσικής ἀσθένειας στό ἄτομο **9.**

Ἡ ἐκτίμηση τῶν ὀδοντοφατνιακῶν προβλημάτων δέν ὑποδεικνύει ἰδιαίτερα ἐπιβαρυμένη στοματική ὑγεία. Ἡ γενική παρουσία τρυγίας ἦταν φυσική συνέπεια τῆς ἔλλειψης στοματικῆς ὑγιεινῆς. Ἡ τερηδόνα δέν ἦταν τόσο διαδεδομένη (ἀπαντᾶ μόνο σέ δύο ἀπό τά πέντε παρατηρήσιμα ἄτομα) καί, τέλος, καταγράφονται δύο περιπτώσεις ἀπώλειας δοντιῶν ἐν ζωῇ (ἡ μία ἀφοροῦσε ἀνήλικο).

Παρατηρήθηκαν δύο περιπτώσεις πιθανῶν περιθανάτιων βλαβῶν καί μία περίπτωση ἐπουλωμένης βλάβης.

Συμπερασματικά, βασιζόμενοι στά ἀρχαιολογικά καί ἀνθρωπολογικά δεδομένα, μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ὑπό μελέτη τάφος περιεῖχε ἕναν οἰκογενειακό πυρήνα τοῦ ὁποίου ἡ ὑγεία καί οἱ συνθῆκες διαβίωσης δέν φαίνεται νά ἦσαν ἰδιαίτερα καλές. Ὑπάρχουν τεκμήρια γιά τήν ταυτόχρονη θνησιμότητα παιδιῶν γιά ἄγνωστους λόγους, ἐνδείξεις γιά μολυσματικές βακτηριογενεῖς ἀσθένειες καί στοιχεῖα πού μποροῦν νά συνδεθοῦν μέ σωματική βία. Ὁρισμένες ἀπό τίς παραπάνω ἐκτιμήσεις ἀπαιτοῦν περαιτέρω ἐνδελεχή ἔρευνα (παλαιοπαθολογική ἀνάλυση καί ἀνάλυση DNA – γιά τόν τελευταῖο αὐτό στόχο, ἔγινε λήψη 13 ἀντιπροσωπευτικῶν δειγμάτων ἀπό τό σκελετικό ὑλικό).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Abbe E. N. L., 2005. 'A case of commingled remains from rural South Africa'. *Forensic Science International* 151: 201-206.

Acsádi G., Nemeskéri J., 1970. *History of human life span and mortality.* Akademia Kiadò, Βουδαπέστη.

Bass W. H., 1987. *Human osteology, a laboratory and field manual.* Missouri Archaeological Society. University of Missouri, Columbia.

Byrd J. E. καί Adams B. J., 2003. 'Osteometric sorting of commingled human remains'. *Journal of Forensic Science* 48: 717-723.

Duday H., 2006. 'Archaeothanatology or the archaeology of death'. Gowland R and Knüsel C. (ἐπιμ.). *Social Archaeology of Funerary Remains.* Oxbow Books, Ὀξφόρδη, 30-56.

Duday H., Cortaud P., Crubezy E., Sellier P., Tiller A., 1990. 'L'Anthropologie "de terrain": reconaissance et interpretation des gestes funéraires'. E. Crubézy *et al.* (ἐπιμ.), *Anthropologie et Archéologie: dialogue sur les ensembles funéraires, Réunion de Bordeaux, 15-16 juin 1990,* Numéro special des Bullettins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris N.S. 2 (1990): 29-49.

Ferembach D., Schwidetzky I., Stloukal M., 1977-79. 'Raccomandazioni per la determinazione dell'età e del sesso sullo scheletro'. *Rivista di Antropologia* 60: 5-51.

France D. L. and Horn A. D., 1988. *Lab manual and workbook for physical anthropology,* 49: 103-110.

Giuffra V., Minozzi S., Riccomi G., Naccarato A. G., Castagna M., Lencioni R., Chericoni S., Mongelli V., Felici C., 2019. 'Multiple osteomata from medieval Tuscany, Italy (ca. 10th-12th AD)'. *International Journal of Palaeopathology* 25: 56-61.

Goodman A. H., Rose J. C., 1990. 'Assessment of systemic physiological perturbations from dental enamel hypoplasias and associated histological structures'. *Yearbook of Physical Anthropology* 33: 60-100.

Hackett C. J., 1976. *Diagnostic criteria of syphilis, yaws and treponarid (treponematoses) and of some other diseases in dry bones.* Springer Verlag, Βερολίνο.

Iscan M. Y., and Kennedy K. A. R., 1989. *Reconstruction of life from the skeleton.* Νέα Ὑόρκη.

Lovejoy C. O., 1985. 'Dental wear in the Libben population: its functional pattern and role in the determination of adult skeletal age at death'. *American Journal of Physical Anthropology* 68: 47-56.

Lovejoy C. O., Meindl R. S., Pryzbeck T. R., Mensfort R. P., 1985. 'Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: a new method for the determination of adult skeletal age at death'. *American Journal of Physical Anthropology* 68: 15-28.

Marden K., Ortner D. J., 2009. 'A case of treponematosis from Pre-Columbian Chaco Canyon, New Mexico'. *International Journal of Osteoarchaeology* 21 (1): 19-31. Διαθέσιμο στόν ἱστότοπο στό Wiley InterScience (www.interscience.wiley.com) DOI: 10.1002/oa.1103

Martin R., Saller K., 1957-1959. *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung.* Fischer, Στουτγάρδη.

Meindl R. S., Lovejoy C. O., 1985. 'Ectocranial suture closure: a revised method for the determination of skeletal age at death based on the lateral-anterior sutures'. *American Journal of Physical Anthropology* 68: 57-66.

Ortner D., 2003. *Identification of pathological conditions in human skeletal remains.* Academic Press, Λονδίνο.

Stuart-Macadam P., 1992. 'Porotic hyperostosis: a new perspective'. *American Journal of Physical Anthropology* 87: 39-47.

Thomas R. M., Ubelaker D. H., Byrd J. E., 2013. 'Tables for the metric evaluation of pair-matching of human skeletal elements'. *Journal of Forensic Science* 58: 952-956.

Trotter M., Gleser G. C., 1952. 'Estimation of Stature based on measurements of Stature Taken during Life and the Long Bones after Death'. *American Journal of Physical Anthropology* 10: 463-514.

Trotter M., Gleser G. C., 1958. 'A re-evaluation of estimation of stature based on measurements taken during life and the long bones after death'. *American Journal of Physical Anthropology* 16: 79-123.

Trotter M., Gleser G.C., 1977. 'Corrigenda to "Estimation of Stature from Long Limb Bones of American Whites and Negroes"'. *American Journal of Physical Anthropology* 47: 255-6.

Ubelaker D. H., 1989. *Human skeletal remains: excavation, analysis, interpretation.* Οὐάσιγκτον.

Youdoyon F., Sidabutar R. H., Dahlan R. H., Gill A. S., Ompussunggu S. E., Arifin M. Z., 2018. 'Surgical management of giant skull osteomas'. *Asian Journal of Neurosurgery* 12: 408-411.

Zuckerman M. K., 2018. 'Recovering the Lived Body from Bodies of Evidence: Interrogation of Diagnostic Criteria and Parameters for Disease Ecology Reconstructed from Skeletons within Anatomical and Medical Anatomical Collections'. Stone, P. K. (ἐπιμ.), *Bioarchaeological Analysis and Bodies.* Springer Verlag, Βερολίνο: 89-107.

ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

ΤΟ «ΡΟΔΟΝ» ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ: 2.426 ΧΡΟΝΙΑ ΕΠΙΒΙΩΣΗΣ (ΚΑΙ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ) ΕΝΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ

Ἡ νομισματοκοπία τῆς ἀρχαίας πόλεως Ρόδου θεωρεῖται πώς ξεκίνησε ἀμέσως μετά τόν συνοικισμό, κατά τό ἔτος ἵδρυσής της (408/7 π.Χ.) καί διήρκησε μέχρι καί τήν περίοδο βασιλείας τοῦ ρωμαίου αὐτοκράτορα Κόμοδου (180-192 μ.Χ.).[1]

Η γένεση

Ἡ μεγάλη παραγωγή τοῦ νομισματοκοπείου τῆς Ρόδου, κατά τίς πρῶτες δεκαετίες λειτουργίας του, θά μποροῦσε νά ἀποδοθεῖ στήν ἐπιτακτική ἀνάγκη χρηματοδότησης τῆς οἰκοδόμησης τῆς νέας πόλης. Οἱ πρῶτες ἐκδόσεις περιελάμβαναν, κατά κύριο λόγο, τετράδραχμα καί ἡμιδραχμα, ἐνῶ ὀβολοί ἐκδόθηκαν σέ περιορισμένη ποσότητα καί χρησιμοποιήθηκαν γιά μικρό μόνο χρονικό διάστημα. Τά πρῶτα ἀργυρᾶ τετράδραχμα τῆς Ρόδου **(εἰκ. 1)** ἀπεικόνιζαν στήν ἐμπρόσθια ὄψη τήν κεφαλή τοῦ θεοῦ Ἥλιου, κατενώπιον ἤ ἐλαφρῶς στραμμένη κατά τρία τέταρτα καί στήν ὀπίσθια, μέσα σέ ἔγκοιλο τετράγωνο, τό ρόδο μέ τήν ἐπιγραφή ΡΟΔΙΟΝ (ἐν. νόμισμα). Τό

1. Γιά μία συνοπτική καί κατά τό δυνατόν καλύτερα δομημένη παρουσίαση τῆς ἤδη γνωστῆς νομισματικῆς παραγωγῆς τῆς Ρόδου, ἀπό τό 408/7 π.Χ. ἕως τόν 1ο αἰώνα μ.Χ., βασισμένη στή νεότερη ἔρευνα, βλ. Στεφανάκης, Μ.Ι. καί Δημητρίου, Ε., *Τά Νομίσματα τῆς Νήσου Ρόδου κατά τήν Ἀρχαιότητα: Ἰαλυσός–Λίνδος–Κάμιρος–Ρόδος*, Ἀθήνα: Καρδαμίτσα, 2015, 221 σελίδες, 27 πίνακες, 153 Α/Μ εἰκόνες, 5 χάρτες (ISBN: 978-960-250-417-8).

«λαλοῦν σύμβολον»[2] τῆς πόλης συνοδευόταν, ἐνίοτε, ἀπό δευτερεύοντα σύμβολα (ἀετό, ρόπαλο, χτένα, γαρίδα, σφίγγα κ.ά.), τά ὁποῖα ἐνδέχεται νά ἀντιπροσώπευαν ἐτήσιες ἐκδόσεις, ἐνῶ οἱ ἐπιγραφές ΤΑΥΡΟ, ΞΕΝΟ ἤ ΞΕ, οἱ ὁποῖες ἐμφανίζονται στίς ὀπίσθιες ὄψεις ὁρισμένων τετραδράχμων, φαίνεται ὅτι ἀντιστοιχοῦσαν σέ ὑπογραφές χαρακτῶν (σφαγιδογλύφων). Πάνω ἀπό τό ρόδο ὑπῆρχε ἐπιγραφή μέ τό ἐθνικό ΡΟΔΙΟΝ.[3]

Εἰκ. 1

Ἐκδοῦσα ἀρχή: Δῆμος Ροδίων **Ὀνομαστική ἀξία:** Τετράδραχμο.

Ὕλικό: ἄργυρος. **Διάμετρος:** 24 χιλ.

Βάρος: 15.15 γρ. **Ἄξονας:** 1

Μέγιστη ποσότητα διάθεσης: ἄγνωστη.

Χρονολογία ἔκδοσης: περ. 408/7-404 π.Χ.

Προέλευση: Ἐμπόριο. Classical Numismatic Group Inc. Triton XIV, 04.01.2011, 328 (https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID = 175432). Ex Freeman & Sear FPL 11 (Spring/Summer 2006), no. 55; Numismatica Ars Classica 27 (12 May 2004), lot 194; Gordon McLendon Collection (Christie's New York, 12 June 1993), lot 57 and front cover; Marmaris Hoard (IGCH 1209)

Δημοσίευση: Στεφανάκης, Μ.Ι. καί Δημητρίου, Ε., *Τά Νομίσματα τῆς Νήσου Ρόδου κατά τήν Ἀρχαιότητα: Ἰαλυσός-Λίνδος-Κάμιρος-Ρόδος,* Ἀθήνα: Καρδαμίτσα, 2015, 131, εἰκ. 1.

Ἐμπρόσθια ὄψη: Κεφαλή Ἡλίου στραμμένη κατά ¾ πρός δεξιά μέ πλούσια μακριά κώμη.

Ὀπίσθια ὄψη: Ρόδον. Στό πεδίο πάνω, ΡΟΔΙΟΝ [ΝΟΜΙΣΜΑ], στό πεδίο κάτω δεξιά ἀετός ἱστάμενος ἐπί βράχου πρός τά δεξιά. Ἡ παράσταση ἐντός ἐγκοίλου τετραγώνου.

2. Το ἀντικείμενο, δηλαδή, τό ὁποῖο τό ὄνομα εἶναι ὁμόηχο καί παραπέμπει ἀπευθείας στό ὄνομα τῆς πόλης (ρόδον – Ρόδος, μῆλο – Μῆλος, κλπ.).

3. Στεφανάκης καί Δημητρίου, ὅ.π. παραπάνω, 130-132.

Η άνθιση

Στό β΄ μισό του 4ου αἰ. π.Χ. ἡ οἰκονομική εὐημερία τῆς Ρόδου, ἀλλά καί οἱ ὑποχρεώσεις τῆς ἀπέναντι στόν σύμμαχο Μακεδόνα στρατηλάτη, Ἀλέξανδρο Γ΄, τήν ὁδήγησαν νά ἐγκαινιάσει τή χρυσή της νομισματοκοπία. Οἱ νέοι, χρυσοί, στατῆρες **(εἰκ. 2)** ἐκδίδονται σέ ἀττικό βάρος καί στούς τύπους τῶν ἤδη κυκλοφορούντων ἀργυρῶν διδράχμων, μέ ἕνα τσαμπί σταφύλια καί τό γράμμα Ἐ, μέ τή διαφορά ὅτι ἐδῶ το τσαμπί συνδέεται μέσω ἑνός ἑλικοειδοῦς βλαστοῦ μέ τόν μίσχο τοῦ ρόδου. Θεωρεῖται ὅτι οἱ πρῶτοι αὐτοί χρυσοί στατῆρες τῆς Ρόδου σηματοδοτοῦν τήν ἔναρξη τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας στό νησί καί ἐκδόθηκαν γύρω στό 332 π.Χ. γιά νά ἀποσταλοῦν, ὡς οἰκονομική ἐνίσχυση μαζί μέ δέκα ροδιακά πλοῖα, στόν Ἀλέξανδρο Γ΄ (τόν Μεγάλο), κατά τή διάρκεια τῆς πολιορκίας τῆς Τύρου[4].

Εἰκ. 2

Ἐκδοῦσα ἀρχή: Δῆμος Ροδίων **Ὀνομαστική ἀξία:** στατήρας (δίδραχμο).

Ὑλικό: χρυσός. **Διάμετρος:** 17.78 χιλ.

Βάρος: 7,97 γρ. **Μέγιστη ποσότητα διάθεσης:** ἄγνωστη.

Χρονολογία ἔκδοσης: περ. 333-332 π.Χ.

Προέλευση: British Museum, Department of Coins and Medals, 1867,0506.9 (Rollin & Feuardent 1867)

Δημοσίευση: A Catalogue of *Greek Coins in the British Museum* vol. 18, Head, B.V.: Caria and the Islands, London 1897, σελ. 231, πίν. XXXIV, 5. Στεφανάκης καί Δημητρίου, ὅ.π. παραπάνω, 142, εἰκ. 20.

Ἐμπρόσθια ὄψη: Ἀνεπίγραφη κεφαλή Ἡλίου κατά ¾ πρός δεξιά μέ πλούσια μακριά κώμη.

Ὀπίσθια ὄψη: Ρόδον. Ἀπό τόν μίσχο τοῦ ἐκφύεται ἕνα μπουμπούκι στά δεξιά κι ἕνα τσαμπί σταφυλιῶν στά ἀριστερά. Στό πεδίο πάνω, ΡΟΔΙΟΝ [ΝΟΜΙΣΜΑ], κάτω ἀριστερά, Ε.

4. Βλ. Στεφανάκης καί Δημητρίου, ὅ.π. παραπάνω, 141-142.

Ἡ φήμη τῆς Ρόδου ἀπογειώνεται μετά τήν ἐπιτυχῆ ἀπόκρουση τῆς πολιορκίας τῆς πόλης ἀπό τόν Δημήτριο Α΄ τῶν Μακεδόνων, στό ἑξῆς ἀποκαλούμενο καί «Πολιορκητή» τό 305/4 π.Χ., καί τήν ἀνέγερση τοῦ περίφημου Κολοσσοῦ (294-282 π.Χ.), πρός τιμήν τοῦ προστάτη τῆς πόλης, θεοῦ Ἥλιου. Τό ἐγκαίνιο τοῦ ἔργου, πού μετέπειτα θεωρήθηκε ὡς ἕνα ἐκ τῶν ἑπτά «θαυμάτων» τοῦ ἀρχαίου κόσμου, φαίνεται νά μνημονεύει μία ἀσυνήθιστη ἀνεπίγραφη σειρά ἀργυρῶν διδράχμων, ἡ ὁποία χρονολογεῖται στό α΄ μισό του 3ου αἰώνα π.Χ. καί κοσμεῖται στήν ἐμπρόσθια ὄψη μέ τήν ἀκτινοστεφή κεφαλή τοῦ Ἡλίου σέ κατατομή πρός δεξιά καί στήν ὀπίσθια μέ τό ρόδο, συνοδευόμενο ἀπό κέρας Ἀμάλθειας, κηρύκειο ἤ ὀκτάκτινο ἄστρο καί ἀπό τά γράμματα ΕΥ, Α **(εἰκ. 3)** ἤ ΝΙ. Ἡ παράσταση τῆς ὀπίσθιας ὄψης συμπληρώνεται μέ τήν παρουσία ἑνός ἤ δύο μπουμπουκιῶν. Ξεχωριστό στοιχεῖο ἐδῶ, εἶναι ὅτι σέ ἀντίθεση μέ τήν πλειονότητα τῶν μέχρι τότε ροδιακῶν νομισμάτων, τά πέταλα τοῦ ρόδου κυρτώνουν, συνήθως, πρός τά δεξιά. Πιθανολογεῖται ὅτι ἡ στεφανωμένη μέ ἀκτίνες κεφαλή εἰκονίζει τόν ἴδιο τόν Κολοσσό[5].

Εἰκ. 3

Ἐκδοῦσα ἀρχή: Δῆμος Ροδίων **Ὀνομαστική ἀξία:** στατήρας (δίδραχμο).

Ὑλικό: χρυσός. **Διάμετρος:** 20 χλ.

Βάρος: 6,42 γρ. **Μέγιστη ποσότητα διάθεσης:** ἄγνωστη.

Χρονολογία ἔκδοσης: περ. 304-265 π.Χ.

Προέλευση: Ἐμπόριο. Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG, Auction 89, 08.iii.2004, 1397.

Δημοσίευση: Στεφανάκης καί Δημητρίου, ὅ.π. παραπάνω, 145, εἰκ. 25.

Ἐμπρόσθια ὄψη: Ἀκτινοστεφής κεφαλή Ἡλίου (Κολοσσός;) κατά τομή πρός δεξιά μέ πλούσια μακριά κώμη.

Ὀπίσθια ὄψη: Ρόδον, ἀπό τόν βλαστό τοῦ ὁποίου ἐκφύονται δύο μπουμπούκια. Στό πεδίο ἀριστερά Α, στό πεδίο δεξιά κηρύκειον.

5. Βλ. Στεφανάκης καί Δημητρίου, ὅ.π. παραπάνω, 144-145.

Ὁ μαρασμός

Κατά τήν περίοδο βασιλείας τοῦ ρωμαίου αὐτοκράτορα Τιβερίου (14-37 μ.Χ.), ἡ Ρόδος ἐγκαταλείπει πλέον τίς ἀργυρές ἐκδόσεις καί περιορίζεται στήν ἔκδοση μεγάλων χάλκινων νομισμάτων, τά ὁποῖα πρόκειται νά κυριαρχήσουν στήν οἰκονομία τοῦ νησιοῦ. Οἱ νέες, χάλκινες, σειρές ἐκδίδονται μέχρι καί τήν περίοδο βασιλείας τοῦ αὐτοκράτωρα Νέρωνα (54-68 μ.Χ.) καί ἀφοροῦν σέ μεγάλα χάλκινα νομίσματα μέ τίς ὑποδιαιρέσεις τους. Ἡ μεγαλύτερη ὑποδιαίρεση ζύγιζε ἀπό 20 γρ. ἕως 30 γρ., ἐνῶ, ἡ μικρότερη ἀπό 4 γρ. ἕως 5 γρ., καί φαίνεται ὅτι θεωροῦνταν δραχμές καί ὀβολοί ἀντίστοιχα.

Ἡ παραδοσιακή εἰκονογραφία ἐν μέρει ἐγκαταλείπεται καί τή θέση τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἡλίου παίρνει στίς μεγαλύτερες ὑποδιαιρέσεις ἡ ἀκτινοστεφής κεφαλή τοῦ Διονύσου κατά τομή πρός τά δεξιά, ἐνῶ τό ρόδο διατηρεῖται στήν ὀπίσθια ὄψη **(εἰκ. 4)**. Ἡ συγκεκριμένη σειρά ἐκδίδεται ἀπό τόν ΤΕΙΜΟΣΤΡΑΤΟ, ὑπεύθυνο ἀξιωματοῦχο τοῦ νομισματοκοπείου, ὁ ὁποῖος αὐτοπροσδιορίζεται πλέον ὡς *ταμίας*[6]. Εἶναι ἡ τελευταία φορά πού τό ρόδον θά κοσμήσει τήν ὀπίσθια ὄψη τοῦ ροδιακοῦ νομίσματος ὡς βασικός εἰκονογραφικός τύπος καί λαλοῦν σύμβολο, πρίν ἡ νομισματοκοπία τῆς Ρόδου πάψει ὁριστικά μετά τήν περίοδο διακυβέρνησης τοῦ αὐτοκράτορα Κόμοδου (180-192 μ.Χ.).

Εἰκ. 4

Ἐκδοῦσα ἀρχή: Δῆμος Ροδίων
Ὀνομαστική ἀξία: δραχμή.
Ὑλικό: χαλκός.
Διάμετρος: 33 χιλ.
Βάρος: 22.55 γρ.
Ἄξονας: 12
Μέγιστη ποσότητα διάθεσης: ἄγνωστη.

6. Βλ. Στεφανάκης καί Δημητρίου, ὅ.π. παραπάνω, 163-164.

Χρονολογία ἔκδοσης: α΄ μισό 1ου αἰ. μ.Χ.

Προέλευση: Ἐμπόριο. V Auctions 260, 03.iii.2011, 25. ex Lindgren H.C., 1989. Ancient *Greek Bronze Coins: European Mints from the Lindgren Collection,* California, no 700.

Δημοσίευση: Roman Provincial Coinage I: A. Burnett, M. Amandry, P.P. Ripollès, *From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC-AD 69)*, 1992, 2748.4. Στεφανάκης καί Δημητρίου, ὅ.π. παραπάνω, 163, εἰκ. 61.

Ἐμπρόσθια ὄψη: Ἀκτινοβολοῦσα κεφαλή νεαροῦ Διονύσου, κατά τομή πρός δεξιά, μέ στεφάνι κισσοῦ στά μαλλιά.

Ὀπίσθια ὄψη: Ρόδον. Ἀπό τόν μίσχο τοῦ ἐκφύονται δύο μπουμπούκια, ἀνάμεσά σε παπαρούνα στά ἀριστερά κι ἕνα στάχυ στά δεξιά. Στό πεδίο πάνω, ΡΟΔΙΩΝ, δεξιά κι ἀριστερά του ρόδου ΤΑ ΜΙ Α ΤΕΙ ΜΟ ΣΤΡ ΑΤΟΥ.

Ἡ ἀναβίωση

Τό 2018 ἡ Ἑλληνική Δημοκρατία προχώρησε στήν ἐν μέρει ἀναβίωση τοῦ ἀρχαίου ροδιακοῦ νομίσματος, θέτωντας σέ κυκλοφορία μιά ἀναμνηστική σειρά κερμάτων ἀξίας 2 εὐρώ, πού κοσμοῦνται στήν ὀπίσθια (ἐθνική) τους ὄψη μέ τό ρόδο, «λαλοῦν σύμβολον» τῆς Ρόδου, ἐμπνευσμένο ἀπό ἀρχαῖο νόμισμα τῆς πόλης[7].

Ἡ νομισματική σειρά **(εἰκ. 5)** μνημονεύει τήν 70η ἐπέτειο (2018) τῆς Ἕνωσης τῶν Δωδεκανήσων μέ τήν Ἑλλάδα. Μετά τή λήξη τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μέ βάση τή Συνθήκη Εἰρήνης μεταξύ των Συμμάχων Δυνάμεων καί τῆς Ἰταλίας, πού ὑπογράφτηκε στό Παρίσι στίς 10 Φεβρουαρίου 1947, *«ἡ Ἰταλία ἐκχωρεῖ εἰς τήν Ἑλλάδα ἐν πλήρει κυριαρχία τάς νήσους τῆς Δωδεκανήσου…».* Τό Ἑλληνικό κράτος προσαρτεῖ τά Δωδεκάνησα στίς 9 Ἰανουαρίου 1948, μέ τό ἄρθρο 1 τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. 518 *«Περί προσαρτήσεως τῆς Δωδεκανήσου εἰς τήν Ἑλλάδα»*,[8] μέ τήν ἐπίσημη τελετή τῆς ἐνσωμάτωσης νά πραγματοποιεῖται δύο περίπου μῆνες ἀργότερα, στίς 7 Μαρτίου 1948[9].

7. Εὐρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα-Εὐρωσύστημα: «Ἀναμνηστικά κέρματα τῶν 2 εὐρώ–2018» στό <https://www.ecb.europa.eu/euro/coins/comm/html/comm_2018.el.html>.

8. Νόμος 518/1948, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος* 9/1/1948, Α΄, φ. 7.

9. «Ἑορτασμός τῆς Ἐνσωματώσεως τῆς Δωδεκανήσου (7 Μαρτίου 1948), *Δωδεκανησιακή Ἐπιθεώρησις,* τεῦχος 2-4 (Φεβρ.-Ἀπρίλ. 1948), 53-65.

Ὅπως προβλέπεται καί στό σχετικό Προεδρικό Διάταγμα 70/2018, ἀπό 15/11/2018 καί ἑξῆς τέθηκαν σέ κυκλοφορία 750.000 νέα ἀναμνηστικά κέρματα τῶν δύο εὐρώ, μέ θέμα *«70 χρόνια ἀπό τήν ἕνωση τῶν Δωδεκανήσων μέ τήν Ἑλλάδα»* (παράλληλα κυκλοφόρησαν καί ἄλλα 750.000 κέρματα μέ θέμα «Κωστής Παλαμᾶς-75 χρόνια μνήμης»). Ὅπως, ἐπίσης, ἀναφέρεται στό ἴδιο Διάταγμα, *«τά κέρματα αὐτά κόπτονται-τυπώνονται ἐφάπαξ σέ ποσότητα 750.000 τεμαχίων ἀνά θέμα, μέ τήν παράσταση τῆς ἐθνικῆς ὄψης διαφορετική ἀπό τά κυκλοφοροῦντα ἑλληνικά κέρματα τῆς ἀξίας αὐτῆς. Ἡ παράσταση ἐπί τῆς κοινῆς ὄψης καί τῆς στεφάνης καί τῶν δύο ὡς ἄνω κερμάτων εἶναι ἴδια μέ τά κυκλοφοροῦντα ἑλληνικά κέρματα τῆς ἀξίας αὐτῆς μέ ἔτος κοπῆς τό 2018».*[10]

Ἡ ὀνομαστική ἀξία τοῦ νομίσματος ἀναγράφεται μόνο στήν κοινή ὄψη σύμφωνα μέ τίς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 4 (πάρ. 1) τοῦ Κανονισμοῦ (ΕΕ) ἀριθ. 729/2014 τοῦ Συμβουλίου τῆς 24ης Ἰουνίου 2014 *«γιά τήν ὀνομαστική ἀξία καί τίς τεχνικές προδιαγραφές τῶν κερμάτων σέ εὐρώ πού τίθενται σέ κυκλοφορία».*

Εἰκ. 5

Ἐκδοῦσα ἀρχή: Ἑλληνική Δημοκρατία **Ὀνομαστική ἀξία:** €2

Ὑλικό: δακτυλίου: χαλκονικέλιο· πυρήνα: νικέλιο-ὀρείχαλκος

Διάμετρος: 25,75 χιλ. **Βάρος:** 8,50 γρ.

Πάχος στεφάνης: 2,20 χιλ.

Μορφή στεφάνης: λεπτή ὀδόντωση/ περιφερειακή γραφή.

Μέγιστη ποσότητα διάθεσης σέ φυσίγγια: 748.000 τεμάχια

10. Προεδρικό Διάταγμα 70/2018 - ΦΕΚ 131/Ἀ/19-7-2018: Θέση σέ κυκλοφορία δύο νέων ἀναμνηστικῶν κερμάτων κυκλοφορίας τῶν 2€ κοπῆς 2018 μέ θέμα: α) «ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ – 75 ΧΡΟΝΙΑ ΜΝΗΜΗΣ» καί β) «70 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΌ ΤΗΝ ΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩΝ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ» καί καθορισμός τῶν κύριων γνωρισμάτων τους.

Παράδοση: μετά τίς 15/11/2018

Ἐμπρόσθια (κοινή Εὐρωπαϊκή) ὄψη: Χάρτης τῆς Εὐρώπης καί ἀναγραφή τῆς ὀνομαστικῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος, 2 EURO. Στό ἀριστερό τμῆμα τοῦ δακτυλίου τοῦ κέρματος, τά 12 ἀστέρια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἕνωσης.

Ὀπίσθια (ἐθνική) ὄψη: Στόν ἐσωτερικό κύκλο τοῦ κέρματος (πυρήνα), στό κέντρο ρόδο. Ἡ παράσταση περιβάλλεται ἀπό σχηματοποιημένο κυματισμό. Ἐντός του πυρήνα, περιμετρικά του θέματος, «1948-2018 Η ΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩΝ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ» καί «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ», ἀνθέμιο (σῆμα τοῦ Ι.Ε.Τ.Α.) καί τό μονόγραμμα τοῦ καλλιτέχνη (Γιῶργος Σταματόπουλος). Περιμετρικά στό δακτύλιο τοῦ κέρματος, τά 12 ἀστέρια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἕνωσης.

Ἔτσι, 2.426 χρόνια ἀπό τήν γέννεσή του καί περίπου 1970 χρόνια μετά τήν τελευταία του ἐμφάνιση ἐπί νομίσματος, τό ρόδον τῆς Ρόδου ἀναβίωσε ἀπό τό σύγχρονο Ἑλληνικό κράτος σέ μιά ἀναμνηστική κοπή πού μνημονεύει τήν ἀρχαία συνοικισμένη πόλη τῶν Ροδίων (408/7 π.Χ.), τήν Ἕνωση τῶν Δωδεκανήσων μέ τή Ἑλλάδα (1948), τήν πλήρη ἔνταξη τῆς Ἑλλάδας στήν Εὐρωπαϊκή Ἕνωση (1η Ἰανουαρίου 1981) καί στήν Οἰκονομική καί Νομισματική Ἕνωση καί τήν υἱοθέτηση τοῦ ἑνιαίου νομίσματος (1η Ἰανουαρίου 2002), δένοντας, κατά προέκταση, τήν ἑλληνική (ροδιακή) ἀρχαιότητα μέ τήν Εὐρώπη τοῦ 21ου αἰώνα.

Δρ ΙΩΑΝΝΗΣ ΗΛ. ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ
Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Ε.Τ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ἀφιερώνεται στήν Αὐτοῦ θειοτάτη Παναγιότητα
τόν Οἰκουμενικόν Πατριάρχην κ.κ. Βαρθολομαῖον Α΄,
τιμῆς καί σεβασμοῦ ἕνεκεν

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ ἑπτάλοφος, κειμένη σέ μιά μαγευτική τοποθεσία, πού περιβάλλεται σχεδόν ἀπό ὅλες τίς πλευρές της ἀπό τή θάλασσα, μέ τούς πολυάριθμους Ἀρχαιολογικούς Χώρους, τά διάφορα Μουσεῖα της, τά πολλά καί πολύ σπουδαῖα Μνημεῖα της καί τήν πολύ πλούσια Ἱστορία της, ἀπετέλεσε καί ἐξακολουθεῖ νά ἀποτελεῖ ἕναν τόπον ἀξιοζήλευτον, τόν ὁποῖον πάρα πολλοί ἄνθρωποι ἀπό ὅλον τόν κόσμον ἐπισκέπτονται ἐτησίως. Καί ὁ ἀριθμός τῶν ἐπισκεπτῶν κατά τά τελευταῖα ἔτη συνεχῶς αὐξάνει.

Ὑπολογίζεται ὅτι ὁ σημερινός μόνιμος πληθυσμός τῆς Κωνσταντινουπόλεως (İstanbul) ἀνέρχεται σέ περίπου 17.000.000 κατοίκους, ὥστε αὐτή ἀποτελεῖ μίαν ἀπό τίς μεγαλύτερες, πολυανθρωπότερες, ὡραιότερες καί πλέον ἐνδιαφέρουσες πόλεις ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου.

Ἡ Κωνσταντινούπολη ἐπί ἕνδεκα καί πλέον αἰῶνες περίπου (330-1453 μ.Χ.) ἀπετέλει τήν πρωτεύουσα τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς πρώην Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία ἐκχριστιανισθεῖσα ἀπετέλεσε τή λεγόμενη Βυζαντινή Αὐτοκρατορία. Οἱ Βυζαντινοί αὐτοκράτορες ἐφιλοδόξουν νά κοσμήσουν τήν πρωτεύουσάν των μέ ὑπέροχα μνημεῖα καί ἔργα ὑψηλῆς τέχνης. Κάτι τό ὁποῖο ἐπεδίωξαν συστηματικά καί τό ἐπέτυχαν.

Ἐπίσης ἐπί πεντακόσια χρόνια περίπου (1453-1923 μ.Χ.) ἡ πόλη αὐτή ἀπετέλεσε τήν πρωτεύουσα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία γιά ἕνα μεγάλο χρονικό διάστημα ἦταν ἡ μεγαλύτερη πολιτική, στρατιωτική, οἰκονομική, καλλιτεχνική καί γενικότερα πολιτιστική δύναμη στήν Οἰκουμένη. Καί οἱ Ὀθωμανοί σουλτάνοι ἐφιλοδόξουν νά κοσμήσουν τήν πρωτεύουσάν των μέ ἐξαίσια μνημεῖα καί ἔργα τέχνης. Τό ἐπεδίωξαν συστηματικά καί τό ἐπέτυχαν.

Καί ὅπως ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ Α΄ (527-565 μ.Χ.) ὑπῆρχαν ὅλες οἱ ἀπαιτούμενες εὐνοϊκές προϋποθέσεις καί ἐπραγματοποιήθησαν τόσα πολλά καί μεγάλα ἔργα, τά ὁποῖα ἔκτοτε ἀποτελοῦν ἀντικείμενα θαυμασμοῦ ὅλης τῆς ἀνθρωπότητας, τό ἴδιον περίπου συνέβη καί μετά μίαν χιλιετίαν περίπου, ἤτοι κατά τόν 16ον αἰ. μ.Χ., ὁπότε ἡ Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία ἔφθασε στό ἀπόγαιον τῆς ἀκμῆς της.

Τότε ἐδημιουργήθησαν ἀνάλογες εὐνοϊκές προϋποθέσεις, μέ ἀποτέλεσμα νά ἱδρυθοῦν μεγάλα καί σημαντικά ὑπό κάθε ἔποψη ἐξεταζόμενα μνημεῖα, τά ὁποῖα ἀποτελοῦν ἀντικείμενα θαυμασμοῦ καί πραγματικά κοσμήματα τῆς Κωνσταντινουπόλεως-İstanbul ἤ Stambul.

Ὁ γράφων εἶχε τήν εὐκαιρία κατά τό παρελθόν νά ἐπισκεφθεῖ περισσότερες φορές τήν Κωνσταντινούπολη, τούς Ἀρχαιολογικούς Χώρους, τά Μουσεῖα καί τά Μνημεῖα της.

Κατά τό χρονικόν διάστημα ἀπό 26-8-2014 ἕως 11-9-2014 τοῦ ἐδόθηκε ἡ εὐκαιρία νά πραγματοποιήσει ἕνα ἐπιστημονικόν-ἐρευνητικόν ταξίδι στήν Κωνσταντινούπολη καί μέ μεγαλύτερη ἄνεση χρόνου κατόρθωσε νά ἐπισκεφθεῖ, νά ἐρευνήσει ἐπί τόπου, νά μελετήσει, νά σπουδάσει καί νά γνωρίσει καλύτερα καί σέ βάθος τά Μνημεῖα καί τήν Ἱστορία τῆς πόλεως καί τῆς γύρω ἀπό αὐτήν περιοχῆς[1].

1. Ἐπιθυμῶ καί ἀπό τή θέση αὐτή νά ἐκφράσω τίς θερμές μου εὐχαριστίες πρός ὅλους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἐβοήθησαν τόν γράφοντα καί συνέβαλαν οὐσιαστικά στήν ὁλοκλήρωση τῆς μετά χεῖρας ἐργασίας. Εἰδικότερα εὐχαριστῶ τούς ἑξῆς: 1) Τήν Αὐτοῦ θειοτάτην Παναγιότητα τόν Οἰκουμενικόν Πατριάρχην κ.κ. Βαρθολομαῖον, ἡ εὐλογία καί οἱ εὐχές τοῦ ὁποίου ἐνίσχυσαν καί ἐστήριξαν τόν γράφοντα, 2) τόν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Ρόδου κ.κ. Κύριλλον, ὁ ὁποῖος συμπεριέλαβε τήν μετά χεῖρας ἐργασία στό περιοδικόν «ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ», 3) τόν Πανοσιολογιώτατον Ἡγούμενον π. Ἀντώνιον καί τούς Πατέρες τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου, τῶν Δομινικανῶν τοῦ Γαλατᾶ (Sen Piyer Kilise, Karaköy), γιά τή φιλόφρονα ὑποδοχήν καί τή φιλο-

Καρπός τοῦ τελευταίου αὐτοῦ ταξιδίου εἶναι ἡ μετά χεῖρας ἐργασία, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στά χριστιανικά μνημεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί εἰδικότερα στή σημερινή κατάσταση καί χρήση των.

ξενίαν των, κατά τήν παραμονήν τοῦ ὑπογραφομένου στήν Κωνσταντινούπολη, 4) τόν παλαιόν συνεργάτην καί ἀγαπητόν φίλον, Πανοσιολογιώτατον π. Dr. Nikolaus Wyrwoll, ὁ ὁποῖος παντοιοτρόπως συμπαραστάθηκε στόν γράφοντα, τόν ἐβοήθησε καί συνέβαλλε μεγάλως στήν πραγματοποίηση τοῦ ἐρευνητικοῦ προγράμματός του, 5) τόν Αἰδεσιμολογιώτατον π. Δοσίθεον Ἀναγνωστόπουλον, Ἐφημέριον τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Παναγίας Εὐαγγελιστρίας Ταταούλων καί στενόν συνεργάτην τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, γιά τήν ἠθική συμπαράσταση, τίς πληροφορίες του καί τή βοήθειάν του, 6) τόν εὐσεβῆ Ὀρθόδοξον Κλῆρον καί τόν φιλόχριστον λαόν, πού ἀποτελοῦν τό ποίμνιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στήν Κωνσταντινούπολη, διά τίς πολύτιμες πληροφορίες των καί τή βοήθειάν των, 7) τόν φιλοπρόοδον, φίλον καί φιλόξενον λαόν τῆς Τουρκίας διά τή φιλόφρονα ὑποδοχήν καί τίς πληροφορίες του καί τέλος 8) τή σύζυγο καί συνεργάτιδα, φιλόμουσον καί φιλότεχνον Δρ. Μαρία Gehlhoff-Βολανάκη, Ἰατρό καί τά παιδιά μας Ἠλία καί Χριστίνα, καθώς ἐπίσης καί τίς ἐγγονές μας Ἀντιγόνη καί Νεφέλη Θ. Ἀρβανίτη, γιά τήν ἠθική συμπαράσταση, κατανόηση καί βοήθειάν των.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. Γενικές παρατηρήσεις

Ὁ Προκόπιος ὁ Καισαρεύς[2], ὁ ἐπίσημος ἱστοριογράφος τῆς ἐποχῆς καί τῶν ἔργων τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ (527-565 μ.Χ.), ἀναφερόμενος στήν ἀγαπημένη του Κωνσταντινούπολη, γράφει μεταξύ ἄλλων, ὅτι ἡ πόλη περιβάλλεται γύρω γύρω ἀπό μία γιρλάντα, ἡ ὁποία σχηματίζεται ἀπό ὕδατα.

Ἄν καί πάρα πολλά ἔχουν ἀλλάξει κατά τό διάστημα τῶν δεκατεσσάρων καί πλέον αἰώνων πού διέρρευσε, ἀπό τότε πού ὁ Προκόπιος συνέθεσε τόν σχετικόν αὐτόν ὕμνον γιά τήν Πόλη, ἀκόμη καί αὐτό τό ὄνομά της ἔχει ἀλλάξει καί δέν παρέμεινε τό ἴδιον, ὅμως ἡ χάρη τῆς Πόλεως στηρίζεται καί σήμερα κατά ἕνα μεγάλο μέρος στά ὕδατα, τά ὁποῖα τήν περιβάλλουν, τήν χωρίζουν καί τήν ἑνώνουν συγχρόνως. Τό ὡραιότερον τμῆμα στό ὑδάτινον αὐτό στεφάνι εἶναι ὁ Βόσπορος, αὐτό τό ἰδιόρρυθμον θαλάσσιον στενόν μεταξύ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καί τῆς Θάλασσας τοῦ Μαρμαρᾶ, τό ὁποῖον χωρίζει τό εὐρωπαϊκόν τμῆμα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπό τό ἀσιατικόν καί τά προάστιά του.

Στό ΝΑ. πέρας τοῦ Κερατίου Κόλπου καί στήν ἀνατολική ἀκτή αὐτοῦ κεῖται ἡ συνοικία τοῦ Γαλατᾶ, ἐνῶ στή δυτική ἀκτή καί στήν

---

2. Ὁ Προκόπιος ὁ Καισαρεύς κατήγετο ἀπό τήν Καισάρεια τῆς Παλαιστίνης. Ἐγεννήθηκε στά τέλη τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. καί ἀπεβίωσε κατά τό ἔτος 563. Σχετικά μέ τόν βίον του ὀλίγα εἶναι γνωστά. Ἐσπούδασε νομικά καί κατά τό 527 μ.Χ., ὕστερα ἀπό ἐπιθυμία τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ, ἠκολούθησε τόν στρατηγόν Βελισσάριον στίς ἐκστρατεῖες του ἐναντίον τῶν Περσῶν, τῶν Βανδάλων καί τῶν Γότθων.

Ὁ Προκόπιος συνέγραψε τήν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς του σέ τρία ἔργα, ἤτοι: 1) Τό πρῶτον ἀπό αὐτά ἐδημοσιεύθη τό ἔτος 544-545 σέ ὀκτώ βιβλία καί ἱστορεῖ τούς πολέμους τοῦ Βελισσαρίου. 2) Τό δεύτερον ἔργον: «Περί τῶν τοῦ δεσπότου Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων» ἤ «Περί Κτισμάτων», ἐδημοσιεύθη τό ἔτος 560 καί ἐξαίρει τό οἰκοδομικόν ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Αὐτό ἀποτελεῖ πολύτιμον βοήθημα διά τούς Ἀρχαιολόγους, τούς Ἱστορικούς καί τούς Ἱστορικούς τῆς Τέχνης. 3) Τό τρίτον ἔργον: «Ἀνέκδοτα» (Historia arcana), ἐδημοσιεύθη πολλά ἔτη μετά τόν θάνατον τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ καί ἐμφανίζεται ὡς Θ΄ Βιβλίον τῶν πολεμικῶν ἱστοριῶν. Τοῦτο ἀποτελεῖ λίβελλον καί ἀναφέρεται στήν ἰδιωτική ζωή τοῦ Ἰουστινιανοῦ καί τοῦ Βελισσαρίου, καθώς καί τῶν συζύγων των Θεοδώρας καί Ἀντωνίνης. Βλ. Ἄρθρον «Προκόπιος, ὁ Καισαρεύς», *ΘΗΕ*, τ. 10 (Ἀθῆναι 1967), στ. 618.

περιοχή τῆς Ἑπταλόφου ἁπλώνεται ἡ αὐτοκρατορική Πόλη, ἡ ὁποία φέρει τώρα καί αἰῶνες τήν ὀνομασία İstanbul ἤ ἁπλῶς Stambul[3]. Ἡ πόλη, ἡ ὁποία ἱδρύθηκε στήν περιοχή αὐτή κατά τήν ἱστορική διαδρομή της ἔφερε διάφορα ὀνόματα, τά ὁποῖα συνδέονται ἄμεσα μέ τήν ἱστορία της, ἤτοι:

2. Βυζάντιον

Ὡς γνωστόν, σύμφωνα μέ ὑπάρχουσα παλαιά παράδοση, στή θέση αὐτή, ὅπου εὑρίσκεται σήμερα ἡ Κωνσταντινούπολη καί ἐπί τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς, ἄποικοι προερχόμενοι ἀπό τά Μέγαρα, μέ ἀρχηγόν τόν Βύζαντα, ἵδρυσαν μίαν ἀποικία περί τό ἔτος 680 π.Χ., ἡ ὁποία ὀνομάσθηκε ἀπό τόν ἱδρυτήν αὐτῆς Βυζάντιον.

Σύμφωνα μέ τήν ὑπάρχουσα παράδοση, οἱ Μεγαρεῖς ὑπό τόν Βύζαντα καί πρίν ἀπό τήν ἀναχώρησή των ἀπό τήν ἰδιαιτέραν των πατρίδα, ἀπευθύνθησαν στό Μαντεῖον τῶν Δελφῶν καί ἐζήτησαν τή συμβουλή τοῦ θεοῦ. Τότε ὁ Ἀπόλλων διά μέσου τῆς Πυθίας τούς παρήγγειλε, νά ἱδρύσουν τήν ἀποικίαν των *«ἀπέναντι ἀπό τήν χώραν τῶν τυφλῶν»*[4], χωρίς ἄλλους προσδιορισμούς καί περισσότερες διευκρινίσεις. Ἐναπέκειτο ἀποκλειστικά σ' αὐτούς νά ἀνακαλύψουν *«τήν χώραν τῶν τυφλῶν»* καί ἀπέναντί της νά ἱδρύσουν τήν ἀποικίαν των. Οἱ Μεγαρεῖς ἀκολούθως ἐπεβιβάσθησαν σέ πλοῖον καί ἀνεχώρησαν, ἀναζητώντας *«τήν χώραν τῶν τυφλῶν»*. Ἐπέρασαν τά Δαρδανέλλια καί τόν Ἑλλήσποντον καί ὅταν ἔφθασαν στήν Χαλκηδόνα (σημερινόν Kadıköy), ἡ ὁποία ἦτο κτισμένη στά Στενά καί ἐπί τῆς ἀσιατικῆς παραλίας, ἀντίκρυσαν τήν ἀπέναντι κειμένην τοποθεσίαν καί κατέληξαν στό συμπέρασμα, ὅτι *«ἡ χώρα τῶν τυφλῶν»* ἦταν ἡ Χαλκηδόνα, διότι οἱ ἱδρυτές αὐτῆς ἦσαν τυφλοί, ἐφόσον δέν ἀντελήφθησαν τά πλεονεκτήματα τῆς ἀπέναντί των ἀκριβῶς κειμένης καί ὑπερτερούσης ὑπό πᾶσαν ἔποψη θέσεως.

Ἔτσι οἱ Μεγαρεῖς ὑπό τόν οἰκιστήν Βύζαντα κατέληξαν στήν ἵδρυση τῆς νέας ἀποικίας στήν ἑπτάλοφον εὐρωπαϊκήν περιοχήν, ἡ ὁποία ἀπό τόν οἰκιστήν της ἔλαβε τήν ὀνομασία *«Βυζάντιον»*.

Κατά τό ἔτος 628 π.Χ. μία ἄλλη ὁμάδα ἀποικιστῶν, ὑπό τόν Ζεύξιππον ἐγκατεστάθη στή νέα πόλη. Μεταξύ αὐτῶν εὑρίσκοντο

3. J. Freely, *Türkei*, München 1992, σ. 13.

4. Στράβων, *Γεωγραφικά*, VII, 20.

καί πολλοί Ἀργεῖοι, διότι στήν Ἀκρόπολη τῆς νέας πόλεως ἀνηγέρθη ναός πρός τιμήν τῆς πολιούχου θεᾶς τοῦ Ἄργους, τῆς Ἥρας[5]. Ὁ οἰκισμός αὐξήθηκε σύντομα, ἀπέκτησε πολλούς κατοίκους καί ἐγνώρισε μεγάλην ἀκμήν.

Κατά τό ἔτος 512 π.Χ. τό Βυζάντιον κατελήφθη ἀπό τόν βασιλέα τῶν Περσῶν Δαρεῖον τόν Α΄, τόν υἱόν τοῦ Ὑστάσπους (550-485 π.Χ.). Τό ἔτος 405 π.Χ. καί στά πλαίσια τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου (431-404 π.Χ.) ἡ Σπάρτη ἐκυρίευσε τό Βυζάντιον, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐμποδίζει τή μεταφορά δημητριακῶν πρός τήν Ἀθήνα, γεγονός πού ἐσφράγισε καί τήν τύχη τῶν Ἀθηναίων.

Κατά τό ἔτος 146 π.Χ. τό Βυζάντιον κατελήφθη ἀπό τούς Ρωμαίους καί ἔκτοτε ἀπετέλεσε τμῆμα τῆς ἀχανοῦς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας.

Διασημότερον ἀπό τόν οἰκισμόν τοῦ Βυζαντίου εἶναι τό θαλάσσιον στενόν, ὅπου περί τό 680 π.Χ. αὐτός ἱδρύθηκε, ἤτοι ὁ Βόσπορος. Αὐτή ἡ θαλάσσια ὁδός, ἡ ὁποία ἔχει μῆκος 32 χλμ. καί στό στενότερον σημεῖον της περί τά 700 μ. πλάτος, ἦταν ἡ κοίτη ἑνός ποταμοῦ, ἡ ὁποία στά πλαίσια μιᾶς φυσικῆς καταστροφῆς ἐβυθίσθηκε, μέ ἀποτέλεσμα τά νερά τοῦ Εὐξείνου Πόντου (τῆς Μαύρης Θάλασσας), ὁ ὁποῖος μέχρι τότε ἦταν μιά λίμνη, νά χυθοῦν στήν Αἰγαιίδα. Οἱ κορυφές τῶν βουνῶν, οἱ ὁποῖες ὑπερεῖχαν τῆς ἐπιφανείας τοῦ νεροῦ, ἀπετέλεσαν τά νησιά τοῦ Αἰγαίου Πελάγους.

Ὁ Βόσπορος καί τά Δαρδανέλλια –ἕνα δεύτερον θαλάσσιον στενόν, τό ὁποῖον διά τῆς λεγομένης θάλασσας τοῦ Μαρμαρᾶ χωρίζονται– ἀποτελοῦν τή μοναδική σύνδεση μεταξύ τῆς Μεσογείου Θαλάσσης καί τοῦ Εὐξείνου Πόντου καί εἶναι ἡ εἴσοδος πρός τόν Καύκασον, τήν Κριμαία, τίς ρωσσικές στέππες καί τήν περιοχήν τῶν ἐκβολῶν τοῦ Δουνάβεως.

Θεωρεῖται πολύ πιθανόν, ὅτι ἀκριβῶς ἀπό τό σημεῖον αὐτό ἐπέρασαν οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι ἀπό τήν Ἀσία στήν Εὐρώπη, σέ μίαν ἐποχή, ὅταν ἀκόμη οἱ βόρεια τοῦ Εὐξείνου Πόντου κείμενες στέππες ἐκαλύπτοντο ἀπό πάγους (ἐποχή τῶν παγετώνων).

Ἡ μεγάλη σημασία τῶν δύο αὐτῶν θαλασσίων στενῶν –τοῦ Βοσπόρου καί τῶν Δαρδανελλίων– ἤδη κατά τήν ἀρχαιότητα, μαρτυρεῖται ἀπό τήν ἀναφοράν των σέ δυό μεγάλους μυθολογικούς κύκλους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων: τῆς Ἀργοναυτικῆς Ἐκστρατείας καί

5. Βλ. Ἄρθρον «Βυζάντιον», *ΜΕΕ*, τ. 7 (Ἀθῆναι ἄν. χρον. ἔκδ.), σ. 831.

τοῦ Τρωϊκοῦ Πολέμου (περίπου 1194-1184 π.Χ.). Ὁ μύθος τῶν Συμπληγάδων ἐξελίχθηκε σέ ἕνα σύμβολο γιά τήν ἀνεμπόδιστη διέλευση διά μέσου τῶν στενῶν τοῦ Βοσπόρου, ἡ ὁποία κατά τά ἑπόμενα 3000 χρόνια πάλιν ἔπρεπε νά διασφαλισθεῖ μέ ἀγῶνες.

Ὅσον ἀφορᾶ στόν Τρωϊκόν Πόλεμον, τοῦ ὁποίου τό τελευταῖον ἔτος περιγράφει ὁ Ὅμηρος στήν Ἰλιάδα, πρόκειται λιγότερον γιά τήν ὡραίαν Ἑλένη καί περισσότερον γιά τήν ἐλεύθερη διέλευση διά μέσου τῶν Δαρδανελλίων, ἡ ὁποία εὑρίσκετο ὑπό τόν ἔλεγχον τῶν Τρώων. Σύμφωνα μέ μίαν ἄλλην ἐκδοχήν, ὁ Τρωϊκός Πόλεμος ἀπηχεῖ τούς ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων, προκειμένου νά δυνηθοῦν νά ἐγκατασταθοῦν στίς περιοχές τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου ἐκατοικοῦσαν παλαιότεροι πληθυσμοί.

3. Νέα Ρώμη - Κωνσταντινούπολη

Ἡ πόλη τῆς Ρώμης ἐξελίχθηκε μέν στήν πορεία τῆς Ἱστορίας σέ κέντρον τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ὅμως ἀσφαλῶς ὁ ρόλος της αὐτός ἐξηρτάτο περισσότερον ἀπό τή γεωγραφική της θέση. Ὅσον ἀφορᾶ στήν οἰκονομία καί τόν πολιτισμόν, ἐδέσποζε τό ἀνατολικόν τμῆμα τῆς Μεσογείου Θαλάσσης, τό ὁποῖον ἀπό χιλιετηρίδες εἶχε ἀναπτύξει ἕναν ἀκμάζοντα ἀστικόν πολιτισμόν καί μίαν πολύ παραγωγική γεωργίαν.

Ἡ μεγάλη συνεισφορά τῆς Ρώμης συνίστατο σέ τοῦτο, τό ὅτι αὐτή εἶχεν ἀναπτύξει ἕνα λειτουργικόν διοικητικόν σύστημα, μέσῳ τοῦ ὁποίου ἦταν σέ θέση νά διαχειρίζεται τά ὑλικά καί πνευματικά ἀγαθά αὐτῆς τῆς περιοχῆς καί συγχρόνως νά φροντίζει γιά τήν εἰρήνην καί τήν ἀσφάλειαν.

Παρά ταῦτα τό σύστημα αὐτό κατέρρευσε κατά τό τέλος τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. καί μάλιστα ἐξ αἰτίας κυρίως ἐσωτερικῶν διαλυτικῶν τάσεων, παρά ἐξωτερικῶν ἀπειλῶν καί κινδύνων.

Ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτορας Διοκλητιανός (284-305 μ.Χ.) καί οἱ συνεργάτες του προσεπάθησαν νά ἀντισταθοῦν στόν ἐκφυλισμόν καί τή διάλυση τοῦ Κράτους καί διέγνωσαν, ὅτι ἡ Ρώμη ὡς πρωτεύουσα δέν ἀρκοῦσε πλέον γιά τήν ὁμαλή διοίκηση αὐτοῦ. Ἔτσι ὁ Διοκλητιανός ἀπεφάσισε νά κάνει τή Νικομήδεια, πόλη κείμενη στήν ἀσιατική πλευρά τῆς θαλάσσης τοῦ Μαρμαρᾶ (Μικρά Ἀσία), πρωτεύουσα τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας.

Ὁ αὐτοκράτορας Μέγας Κωνσταντῖνος (313-337 μ.Χ.), ὁ ὁποῖος

διέθετε μεγάλη διορατικότητα, διεῖδε ὅτι ἡ θέση, στήν ὁποίαν ἔκειτο ἡ ἀρχαία ἀποικία τῶν Μεγαρέων, τό Βυζάντιον, συνεδύαζε πολλά πλεονεκτήματα καί ἀπεφάσισε τή μεταφορά τῆς πρωτευούσης τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἀπό τήν Παλαιά Ρώμη στή Νέα Ρώμη.

Τά ἐγκαίνια τῆς νέας πρωτεύουσας ἐτελέσθησαν μέ μεγάλη ἐπισημότητα τό ἔτος 330 μ.Χ. καί αὐτή ἔλαβε τό ὄνομα *«Νέα Ρώμη»*, σέ ἀντιδιαστολή πρός τήν «Παλαιάν Ρώμη». Ἀργότερα ὅμως ὀνομάσθηκε *«Κωνσταντινούπολη»*, πρός τιμήν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Αὐτή ἐγνώρισε μεγάλη ἀκμή καί ἐπί μίαν καί πλέον χιλιετηρίδα ἦταν ἡ μεγαλύτερη, πολυανθρωπότερη, λαμπρότερη καί ἡ πλέον πολιτισμένη πόλη ὁλοκλήρου τῆς Οἰκουμένης.

4. İstanbul

Ὡς γνωστόν, ἡ Κωνσταντινούπολη κατελήφθη ἀπό τούς Ὀθωμανούς Τούρκους τήν 29ην Μαΐου τοῦ ἔτους 1453 μ.Χ.[6] Ἔκτοτε καί μέχρι τό ἔτος 1923 μ.Χ. ἀπετέλεσε τήν πρωτεύουσα τῆς Μεγάλης Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Τότε μετονομάσθη σέ İstanbul ἤ Stambul, ὀνομασία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ παραφθορά τῆς ἑλληνικῆς ἔκφρασης «(πηγαίνω) στήν Πόλη», διότι ὅταν ἔλεγαν «ἡ Πόλη», ἐννοοῦσαν χωρίς καμμίαν ἀμφιβολίαν τήν Κωνσταντινούπολη.

Οἱ Ὀθωμανοί σουλτάνοι ἐφιλοδόξουν νά κοσμήσουν τήν πρωτεύουσάν των μέ παντοειδῆ μνημειώδη οἰκοδομήματα, πρᾶγμα τό ὁποῖον καί ἐπέτυχαν. Τά βυζαντινά μνημεῖα ἄλλαξαν ὡς ἐπί τό πλεῖστον χρήση, πολλοί χριστιανικοί ναοί μετετράπησαν σέ μουσουλμανικά τεμένη, τά περισσότερα ἀπό τά ὁποῖα εὑρίσκονται σέ χρήση μέχρι σήμερα. Αὐτό ἀπέβη τελικά θετικόν γιά τά μνημεῖα αὐτά, διότι μέ τό νά χρησιμοποιοῦνται ὡς τεμένη ἐξησφαλίσθη καί ἡ συντήρησή των καί ἔτσι διατηροῦνται ἕως καί σήμερα.

Σέ ἄλλες περιπτώσεις στή θέση χριστιανικῶν ναῶν ἀνηγέρθησαν μουσουλμανικά τεμένη. Ἐνδεικτικά ἀναφέρεται ὡς παράδειγμα ὁ ναός τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπου ἦσαν καί οἱ τάφοι τῶν Βυζαν-

6. Δέν θά πρέπει νά ἐκπλήσσει ἡ ὑπό τῶν Ὀθωμανῶν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατά τήν ὁποίαν ἐτερματίσθη καί ὁ βίος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Περισσότερον ἐκπληκτικόν εἶναι, ὅτι ἐπί 1100 ἔτη καί πλέον ἡ Βυζαντινή Αὐτοκρατορία μέ πρωτεύουσαν τήν Κωνσταντινούπολη, ἀπετέλεσε τή μεγαλύτερη πολιτική, στρατιωτική, οἰκονομική, καλλιτεχνική καί πολιτιστική δύναμη τῆς Οἰκουμένης.

τινῶν αὐτοκρατόρων. Ὁ λαμπρός αὐτός ναός τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων[7] κατεδαφίσθηκε μετά τήν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπό τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων (1453), ὕστερα ἀπό ἐντολή τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ Β΄ τοῦ Πορθητοῦ (1451-1481) καί στή θέση αὐτοῦ ἀνηγέρθη μεγαλοπρεπές μουσουλμανικόν τέμενος, μέ τήν ὀνομασία «τέμενος Fatih», ἤτοι «τέμενος τῆς νίκης», σέ ἔνδειξη εὐχαριστίας τῶν κατακτητῶν πρός τόν Θεόν, ὁ Ὁποῖος τούς ἀξίωσε νά καταλάβουν τήν Κωνσταντινούπολη.

Τό μοναδικόν βυζαντινόν μνημεῖον, τό ὁποῖον δέν μετεβλήθη ποτέ σέ μουσουλμανικόν τέμενος καί τό ὁποῖον παραμένει στήν κυριότητα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι καί σήμερα, εἶναι ὁ παλαιός ναός τῆς Παναγίας τοῦ Μουχλίου ἤ Παναγία Μουχλιώτισσα (Kanlı Kilise), στή συνοικία τοῦ Φαναρίου καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον, περί τῆς ὁποίας θά γίνει ἐκτενέστερος λόγος κατωτέρω.

7. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 360-361, εἰκ. 225 (κάτοψη).

ΚΥΡΙΩΣ ΜΕΡΟΣ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Γενικές παρατηρήσεις

Ένας κατάλογος, ὁ ὁποῖος προέρχεται ἀπό τό ἔτος 425 μ.Χ., ἤτοι ἀμέσως μετά τήν ὁλοκλήρωση τοῦ θεοδοσιανοῦ τείχους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναφέρει μεταξύ ἄλλων, ὅτι στήν πρωτεύουσα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ὑπῆρχαν τότε τά ἑξῆς σημαντικά δημόσια οἰκοδομήματα, ἤτοι: πέντε αὐτοκρατορικά ἀνάκτορα, ὀκτώ Θέρμες (δημόσια Λουτρά) καί δεκατέσσερις ναοί. Ὁ ἀριθμός αὐτός τῶν ναῶν θά πρέπει νά θεωρηθεῖ πολύ μικρός γιά τήν πρωτεύουσα ἑνός χριστιανικοῦ Κράτους.

Μόνον δύο ναοί μποροῦν μέ σχετική πιθανότητα νά θεωρηθοῦν ὅτι προέρχονται ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (313-337 μ.Χ.), ἤτοι: ὁ ναός τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καί ἐκεῖνος τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, ὅπως πιθανῶς καί δύο Μαρτύρια, ἤτοι: τοῦ Ἁγίου Ἀκακίου († 7/5/306) καί τοῦ Ἁγίου Μοκίου († 11 Μαΐου, ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ, 284-305 μ.Χ.). Ὡς σχετικά ἀσφαλές θά πρέπει ἐπίσης νά θεωρηθεῖ, ὅτι ὁ υἱός τοῦ Μ. Κωνσταντίνου αὐτοκράτορας Κωνστάντιος Β΄ (337-361) ἀνήγειρε τήν πρώτη Ἁγία Σοφία.

Ἀπό τούς τρεῖς ἀρχαιότερους ναούς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤτοι: τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τῆς Ἁγίας Εἰρήνης καί τῆς Ἁγίας Σοφίας, δέν διατηρεῖται σήμερα κανείς στήν ἀρχική του μορφή. Σχετικά μέ τή μορφή τῶν πρώτων αὐτῶν χριστιανικῶν ναῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μποροῦμε μόνον ὑποθέσεις νά κάνουμε, στηριζόμενοι σέ ἀσαφεῖς περιγραφές καί κυρίως στίς γνώσεις μας, ἀναφορικά μέ τήν ἀρχιτεκτονική τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς.

Ἡ κάτοψη καί ἡ ὅλη μορφή τῶν ναῶν αὐτῶν ἐμιμοῦντο τίς ρωμαϊκές βασιλικές. Αὐτές ἦσαν μεγάλων διαστάσεων οἰκοδομήματα, ἐνεφάνιζαν συνήθως ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη καί ἐχωρίζοντο συνήθως σέ τρία ἤ σέ ὁρισμένες περιπτώσεις καί σέ ἀκόμη περισσότερα κλίτη. Οἱ βασιλικές καί οἱ μιμούμενοι αὐτές χριστιανικοί ναοί ἐκαλύπτοντο μέ ξύλινες στέγες καί κεραμίδια. Σέ μιά στενή πλευρά των, ἠνοίγετο συνήθως μία ἡμικυκλική ἀψίδα, ἐντός τῆς ὁποίας ἔκειτο ὁ θρόνος τοῦ αὐτοκράτορα ἤ τοῦ δικαστοῦ.

Οἱ Χριστιανοί ἐχρησιμοποίησαν κατά τήν ἀνέγερση τῶν ναῶν αὐτῶν τόν προϋπάρχοντα αὐτόν ἀρχιτεκτονικόν τύπον, τόν ὁποῖον διεμόρφωσαν ἀνάλογα καί προσήρμοσαν στίς ἀνάγκες τῆς χριστιανικές λατρείας. Στήν ἀψίδα ἐτοποθετήθηκε ὁ θρόνος τοῦ Ἐπισκόπου, ἐδημιουργήθηκε χαμηλό τέμπλον, τό ὁποῖο ἐχώριζε τό Ἱερόν Βῆμα ἀπό τόν κυρίως ναόν, ἱδρύθηκε νάρθηκας καί πρό αὐτοῦ ὑπῆρχε ὡς ἐπί τό πλεῖστον ἕνα εὐρύχωρον αἴθριον. Ἐπίσης ὑπῆρχαν διάφορα προσκτίσματα, μεταξύ τῶν ὁποίων συμπεριελαμβάνοντο καί τά ἑξῆς: τό Βαπτιστήριον, τό Σκευοφυλάκιον, τό Πρεσβυτέριον, τό Ἐπισκοπεῖον σέ καθεδρικούς ναούς, ὅπου ὑπῆρχε ἡ ἕδρα τοῦ Ἐπισκόπου κ.λπ. Ὁ ναός κατά τήν ἐποχήν ἐκείνην ἀπετέλει τό κέντρον τῆς χριστιανικῆς ζωῆς τῆς Ἐνορίας καί τῆς Κοινότητας.

Ι. ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

1. Η ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΒΑΠΤΙΣΤΟΥ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΣΤΟΥΔΙΟΥ

Στήν Κωνσταντινούπολη ἀπό πολύ ἐνωρίς ἀνηγέρθησαν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, περισσότερες παλαιοχριστιανικές βασιλικές. Ὅμως συνεπείᾳ φυσικῶν αἰτίων (σεισμοί, πυρκαϊές, πλημμύρες, φυσική γήρανση κτιρίων κ.λπ.), ἀλλά καί τῶν ἱστορικῶν γεγονότων (στάσεις), οἱ περισσότερες ἀπό αὐτές, εἴτε κατεστράφησαν, εἴτε ἐπί τῶν ἐρειπίων αὐτῶν ἀνηγέρθησαν ἄλλοι χριστιανιακοί ναοί ἤ ἀργότερα μουσουλμανικά τεμένη.

Ἀπό ὅλες τίς πρώϊμες παλαιοχριστιανικές βασιλικές τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκείνη, ἡ ὁποία διατηρεῖται μέχρι σήμερα, ἄν καί ἐρειπωμένη, εἶναι ἡ βασιλική τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, ἡ ὁποία ἀπετέλει τό Καθολικόν τῆς ἄλλοτε μεγάλης, πλουσίας καί περιφήμου Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Στουδίου.

Ἡ βασιλική αὐτή ἱδρύθηκε κατά τό ἔτος 454 μ.Χ. ὑπό τοῦ Πατρικίου Ἰωάννου τοῦ Στουδίου, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μέ τόν ἱστορικόν Θεοφάνην[8]:

8. Θεοφάνης ὁ Ὁμολογητής (περί τό 760-817 μ.Χ.). Πρόκειται γιά βυζαντινόν ἱστοριογράφον, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε τή συνέχιση τῆς μή συντελεσθείσης Χρονογραφίας τοῦ Γεωργίου Συγκέλλου († 810/811 μ.Χ.). Αὐτή ἀρχίζει ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορα Διοκλητιανοῦ (284-305 μ.Χ.) καί φθάνει μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαήλ Α΄ τοῦ Ραγκαβέ (813 μ.Χ.). Ν. Β. Τωμαδάκης,

«ἔκτισεν τόν ναόν τοῦ Προδρόμου καί Μοναχούς τῶν ἀκοιμήτων ἐν αὐτῇ κατέστησεν»[9].

Ἡ ὀνομασία *«Μονή τῶν ἀκοιμήτων»* προῆλθεν ἀπό τό γεγονός, ὅτι σέ ὁρισμένα μοναστήρια καθ' ὅλη τή διάρκεια τῆς ἡμέρας καί τῆς νύκτας ἐτελεῖτο ἀκαταπαύστως ἡ θεία λατρεία. Οἱ Μοναχοί ἐχωρίζοντο σέ τρεῖς ὁμάδες καί ἑκάστη ἀπό αὐτές ἔφερε τήν εὐθύνη γιά τήν τέλεση τῆς λατρείας γιά χρονικόν διάστημα ὀκτώ ὡρῶν. Οἱ ὁμάδες αὐτές ἐνηλλάσσοντο, μέ ἀποτέλεσμα νά τελεῖται καθ' ὅλον τό εἰκοσιτετράωρον καί ἀκαταπαύστως ἡ θεία λατρεία[10].

Ἡ βασιλική τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ τοῦ Στουδίου ἦταν μεγάλων διαστάσεων οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον ἀνῆκε στόν τύπον τῆς τρίκλιτης, ξυλόστεγης ἁπλῆς, ἑλληνιστικῆς βασιλικῆς[11]. Ὁ κυρίως ἄξονας τοῦ οἰκοδομήματος ἔκειτο ἀπό Δ. πρός Α. καί ἐνεφάνιζε μικράν ἀπόκλιση πρός ΝΑ. Τό κυρίως σῶμα τῆς βασιλικῆς ἐνεφάνιζε ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη (ἐσωτ. διαστ. 25,00 x 24,00 μ.) καί ἐχωρίζετο μέ δύο κιονοστοιχίες σέ τρία κλίτη.

Ἑκάστη κιονοστοιχία ἀπετελεῖτο ἀπό ἑπτά μαρμαρίνους, κυλινδρικούς, ἀρράβδωτους κίονες ἀπό πρασίνου χρώματος μάρμαρον, μέ μέλανες κηλίδες οἱ ὁποῖοι ἐστηρίζοντο ἐπάνω σέ ἐπίσης μαρμάρινες βάσεις καί ἐστέφοντο μέ μαρμάρινα κιονόκρανα. Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι οἱ κιονοστοιχίες ἔφεραν εὐθύ ἐπιστύλιον καί ὄχι ἡμικυκλικά τόξα. Αὐτό εἶναι ἕνα ἀρχαΐζον στοιχεῖον καί ἀποτελεῖ ἔνδειξη συντηρητικῆς τάσεως, τήν ὁποίαν συναντοῦμε καί σέ ἄλλους τομεῖς δραστηριότητας στήν Κωνσταντινούπολη[12].

Ἀπό τά τρία κλίτη τό μεσαῖον (πλάτ. 12,00 μ.), ἐπερατοῦτο πρός Α. σέ μίαν ἁψίδα, ἐσωτερικά ἡμικυκλική (χορδῆς 8,00 καί βέλους 5,00 μ.) καί ἐξωτερικά τρίπλευρη ἤ ἡμιεξαγωνική. Στό μέσον ἑκάστης τῶν τριῶν πλευρῶν τῆς ἁψίδας ἠνοίγετο ἀνά ἕνα παράθυρον. Πιθανῶς ἐντός τοῦ χώρου τῆς ἁψίδας θά ὑπῆρχε ἡμικυκλικόν σύν-

«Θεοφάνης, ὁ Ὁμολογητής», *ΘΗΕ*, τ. 6 (Ἀθῆναι 1965), στ. 365-366. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνους ἐξεδόθη ὑπό τοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου καί βιβλιοθηκαρίου C. De Boor, σέ δύο τόμους, Leipzig 1883-1885.

9. Θεοφάνης, ἔκδοση Βόννης, Α΄, σ. 175. Πρβλ. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 290.

10. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 163.

11. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 289-290, εἰκ. 168 (κάτοψη). Ch. Delvoye, *Βυζαντινή Τέχνη* 1994, σ. 45-46, σχ. 2 (κάτοψη), εἰκ. 5.

12. Ch. Delvoye, *Βυζαντινή Τέχνη* 1994, σ. 45.

θρονον, τό ὁποῖον δέν διετηρήθη. Ἐπί τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ μεσαίου κλίτους ὑπῆρχε τρίβηλον ἄνοιγμα, μέσῳ τοῦ ὁποίου τοῦτο ἐπεκοινώνει μετά τοῦ χώρου τοῦ νάρθηκα.

Τό Ἱερόν Βῆμα περιωρίζετο στό πλάτος τοῦ μεσαίου κλίτους. Ἄν καί δέν διατηρεῖται τό τέμπλον, θεωρεῖται βέβαιον, ὅτι τοῦτο θά ἦτο χαμηλόν, ὅπως συνέβαινε κατά κανόνα στίς παλαιοχριστιανικές βασιλικές καί θά ἀπετελεῖτο ἀπό μαρμάρινα θωράκια καί ἐπίσης μαρμάρινους πεσσίσκους τετραγώνου διατομῆς. Στό μέσον τοῦ Ἱεροῦ Βήματος θά ἔκειτο ἡ Ἁγία Τράπεζα, ἡ ὁποία δέν διατηρεῖται.

Τό μεσαῖον κλίτος ἐκαλύπτετο μέ ξύλινη, ἀμφικλινῆ ἤ σαμαρωτή ὀροφή καί κεραμίδια. Ἡ ὀροφή αὐτοῦ ἔκειτο ὑψηλότερα τῆς ὀροφῆς τῶν πλαγίων κλιτῶν.

Τό νότιον κλίτος (πλάτ. 4,50 μ.) ἐπερατοῦτο πρός Α. σέ μίαν εὐθείαν πλευράν, στό μέσον τῆς ὁποίας ἠνοίγετο μία εἴσοδος. Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἠνοίγετο δεύτερη εἴσοδος. Τοῦτο ἐκαλύπτετο μέ ξύλινη, ἐπικλινῆ ὀροφή, χαμηλότερη ἐκείνης τοῦ μεσαίου κλίτους καί κεραμίδια.

Τό βόρειον κλίτος (πλάτ. 4,50 μ.) ἐπερατοῦτο πρός Α. σέ μίαν εὐθείαν πλευράν, στό μέσον τῆς ὁποίας ἠνοίγετο μία θύρα. Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἠνοίγετο ἐπίσης μία εἴσοδος. Τοῦτο ἐκαλύπτετο μέ ξύλινη, ἐπικλινῆ ὀροφή, χαμηλότερη ἐκείνης τοῦ μεσαίου κλίτους καί κεραμίδια.

Δυτικά τοῦ κυρίως σώματος τῆς βασιλικῆς ἦτο προσκεκολλημένος ὀρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας (ἐσωτ. διαστ. 24,00 x 5,00 μ.). Στό μέσον τῆς νοτίας καί βορείας αὐτοῦ πλευρᾶς ἠνοίγετο ἀνά μία εἴσοδος. Στό μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ νάρθηκα ὑπῆρχε τρίβηλον ἄνοιγμα καί ἑκατέρωθεν αὐτοῦ ἠνοίγετο ἀνά μία εἴσοδος. Ὁ νάρθηκας ἐκαλύπτετο μέ ξύλινη, ἐπικλινῆ ὀροφή καί κεραμίδια.

Ἡ βασιλική ἔφερεν ὑπερῷα (γυναικωνίτες), τά ὁποῖα ἔκειντο ἄνωθεν τοῦ νάρθηκα καί τῶν πλαγίων κλιτῶν. Δυτικά τοῦ νάρθηκα ἦτο προσκεκολλημένον εὐρύχωρον, τρίστωον αἴθριον.

Ἡ βασιλική αὐτή τοῦ Στουδίου ἦταν κτισμένη ἀπό ὀπτοπλίνθους (τοῦβλα) καί ἀσβεστοκονίαμα. Μεταξύ τῶν πλίνθων παρεμβάλλοντο ὁριζόντιες σειρές ἀπό λίθους, πρός στερέωση τοῦ οἰκοδομήματος καί πρός διάσπαση τῆς μονοτονίας τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων αὐτοῦ. Πρόκειται γιά τεχνική, ἡ ὁποία συνηθίζεται κατά τήν ὕστερη ρωμαϊκή ἐποχή καί συνεχίζεται κατά

τήν παλαιοχριστιανική ἐποχή. Οἱ ἐσωτερικές ἐπιφάνειες τῶν τοίχων ἔφεραν ὀρθομαρμάρωση.

Στούς τοίχους τοῦ οἰκοδομήματος ἠνοίγοντο πολυάριθμα καί εὐρύχωρα ὀρθογωνίου σχήματος, τοξωτά ἄνω παράθυρα, ὥστε νά εἰσέρχεται ἄπλετον τό φῶς ἀπέξω καί νά καταυγάζεται τό ἐσωτερικόν τοῦ ναοῦ, πρᾶγμα σύνηθες στά παλαιοχριστιανικά μνημεῖα.

Στή Μονή τοῦ Στουδίου καί ἐπί τῆς ἐποχῆς πού Ἡγούμενος αὐτῆς ἦταν ὁ Θεόδωρος Στουδίτης[13], ὁ ὁποῖος ἦτο ἐπιφανής προσωπικότητα καί ἔπαιξε σημαίνοντα ρόλον κατά τή διάρκεια τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων, ἀναφέρεται ὅτι ἐμόναζαν περίπου ἑπτακόσιοι Μοναχοί.

Ἡ Μονή τοῦ Στουδίου ἐρημώθηκε στίς ἀρχές τοῦ 13ου αἰ. μ.Χ., ὅταν οἱ Σταυροφόροι τῆς Δ΄ Σταυροφορίας κατέλαβαν κατά τό ἔτος 1204 τήν Κωνσταντινούπολη. Ἡ κάρα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ἡ ὁποία ἐφυλάσσετο στή Μονή αὐτή μετεφέρθη στήν Ἀμιένη. Ἀργότερα ἡ Μονή ἀνακαινίσθηκε ἀπό τόν αὐτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ τόν Παλαιολόγον (1259-1282).

Μετά τήν Ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπό τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων καί κατά τό ἔτος 1486, ὁ σουλτάνος Βαγιαζίτ Β΄ (1481-1512), ἐδώρησε τή Μονή τοῦ Στουδίου στόν ἀνώτερον Σταυλάρχην του (İmrahor = Σταυλάρχης) İlyas Bey. Κατά τό ἔτος 1512, τό Καθολικόν τῆς ἄλλοτε Μονῆς τοῦ Στουδίου μετετράπη σέ Μουσουλμανικόν τέμενος (İmrahor Camii) καί συνεδέθη μέ ἕνα Ἵδρυμα Δερβισῶν.

---

13. Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ἐγεννήθη κατά τό ἔτος 759 μ.Χ. στήν Κωνσταντινούπολη καί ἐνωρίς προσῆλθε στόν Μοναχικόν βίον. Ἀκολούθως ἔγινε Ἡγούμενος τῆς Μονῆς Σακκουδίωνος, ἡ ὁποία εὑρίσκετο πλησίον τῆς Προύσης, ὅπου διεδέχθη στήν Ἡγουμενείαν τόν θεῖον του Πλάτωνα. Κατά τή διάρκεια τῆς Εἰκονομαχίας (726-843 μ.Χ.) ὁ Θεόδωρος ἐτέθη ἐπί κεφαλῆς τῶν εἰκονοφίλων, ὁ ὁποῖος ἀπό τοῦ ἔτους 797 ἐγκατεστάθη στή Μονή τοῦ Στουδίου. Διετέλεσε Ἡγούμενος αὐτῆς κατά τήν περίοδον 798-826. Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ἔγραψε πραγματεῖες θεολογικές, ἀπό τίς ὁποῖες ἡ ἐκτενέστερη καί σπουδαιότερη ἐπιγράφεται: «Λόγοι ἀντιρρητικοί». Ὁ Θεόδωρος ἀνεδείχθη σέ γενναῖον μαχητήν καί πρόμαχον τῶν εἰκονοφίλων. Ἐδιώχθη λόγῳ τῶν εἰκονοφίλων του πεποιθήσεων καί ἐνεργειῶν, ἐρραβδίσθη, ἐφυλακίσθη καί ἐξωρίσθη στή Μετώπη, Βονέτα καί Σμύρνη. Ἀπεβίωσε κατά τό ἔτος 826, εὑρισκόμενος στήν ἐξορία, σέ ἡλικίαν 67 ἐτῶν καί ἐτάφη στό νησί τῆς Πριγκήπου. Ἀργότερα ἀνεκηρύχθει Ἅγιος καί ὡς τοιοῦτος τιμᾶται μέχρι σήμερα ὑπό τῆς Ὀρθοδόξου Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 262. Πρβλ. Ἐγκυκλοπαιδεία «ΝΕΑ ΔΟΜΗ», τ. 11 (Ἀθήνα ἄν. χρον. ἔκδ.), σ. 147-148.

Τή νότια κιονοστοιχία τοῦ ναοῦ κατέστρεψε κατά τό ἔτος 1766 ἕνας σεισμός, ἐνῶ τήν ὀροφή καί τήν κιονοστοιχία τοῦ ὀρόφου μιά πυρκαϊά τοῦ ἔτους 1792. Ἕνας ἄλλος σεισμός, πού ἔλαβε χώραν κατά τό ἔτος 1894 κατέστρεψε τήν καινούργια ὀροφή καί τούς ξύλινους ὀρόφους τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ καί ἔκτοτε παραμένει ὡς ἐρείπιον. Ἡ βασιλική τοῦ Στουδίου ἀποτελεῖ ἀξιόλογον μνημεῖον καί εἶναι ἐπισκέψιμον[14].

2. Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΣΟΦΙΑΣ: ΒΑΣΙΛΙΚΗ - ΒΑΠΤΙΣΤΗΡΙΟΝ – ΧΑΡΑΓΜΑΤΑ

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος δέν προέβλεψε διά τήν νέαν του πρωτεύουσα, τήν Κωνσταντινούπολη, κανένα καθεδρικόν ναόν. Ὁ ναός τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἀρχικά προορίζετο γιά νά χρησιμεύσει ὡς Μαυσωλεῖον αὐτοῦ καί τῶν μελῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς Οἰκογενείας. Κατά τό ἔτος 356 ἤ 357, μέ τήν εὐκαιρία τῆς μεταφορᾶς τῶν λειψάνων τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Ἀνδρέου, Τιμοθέου καί Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ ὁ ναός αὐτός ἀφιερώθηκε στούς Ἁγίους Ἀποστόλους.

Α) Η ΒΑΣΙΛΙΚΗ

Στή θέση, ὅπου ὑψώνεται σήμερα ὁ ναός τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἱδρύθηκε ἀρχικά ἀπό τόν αὐτοκράτορα Κωνστάντιο Β΄ (337-361), υἱόν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, μιά χριστιανική βασιλική, ἀφιερωμένη στόν Ἰησοῦ Χριστόν καί ἔλαβε τήν ὀνομασία *«Μεγάλη Ἐκκλησία»*, τά ἐγκαίνια τῆς ὁποίας ἐτελέσθησαν στίς 15-2-360.

Αὐτός ὁ ναός ἐπυρπολήθη στίς 20-6-404 μ.Χ. ὑπό τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, σέ ἔνδειξη διαμαρτυρίας διά τήν ἐξορίαν τοῦ ἱεροῦ Πατρός ὑπό τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου (395-408). Ὕστερα ἀπό σύντομον χρονικόν διάστημα ὁ ναός αὐτός ἀνοικοδομήθηκε. Ἡ ἀνοικοδόμησή του διήρκεσε δέκα ἔτη καί τά ἐγκαίνιά του ἐτελέσθησαν στίς 10-10-415. Καί ὁ ναός αὐτός κατεστράφη ἀπό πυρκαϊά κατά τό 532 μ.Χ., κατά τή διάρκεια τῆς λεγομένης *«Στάσης τοῦ Νίκα»*.

---

14. Ἀ. Πασπάτης, *Βυζαντιναί Μελέται,* Κωνσταντινούπολις 1877, σ. 343 κ.ἑ. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 289-290. A. van Millingen, *Byzantine churches in Constantinople,* London 1912, σ. 35 κ.ἑ. J. Ebersolt - A. Thiers, *Les églises de Constantinople,* Paris 1913, σ. 3 κ.ἑ.

Ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανός (527-565) ἀπεφάσισε ἀκολούθως τήν ἀνέγερση στήν ἴδια θέση τοῦ καί σήμερα σωζομένου ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τό ἀποκορύφωμα τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ὁ Ἰουστινιανός ἀνέθεσε στόν Ἀνθέμιον τόν Τραλλιανόν καί τόν Ἰσίδωρον τόν Μιλήσιον τήν εὐθύνην διά τόν σχεδιασμόν καί τήν ἀνέγερση τοῦ νέου ναοῦ.

Σέ μίαν ἐπιφάνειαν ὀρθογωνίου σχήματος (διαστ. 77,00 x 71,70 μ.) ἀνηγέρθη ὑπό τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ ναός τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καί σ' αὐτόν συνεδυάσθη διά πρώτην φοράν ὁ ἀρχιτεκτονικός τύπος τῆς τρικλίτου βασιλικῆς μετά τοῦ τρουλλαίου ναοῦ[15]. Ὡς προδρομικά οἰκοδομήματα τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας θεωροῦνται τά ἑξῆς: 1) ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Πολυεύκτου καί 2) ὁ ναός τῶν Ἁγίων Σεργίου καί Βάκχου. Ὁ ἡμισφαιρικός τροῦλλος τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀποτελεῖ τό χαρακτηριστικόν γνώρισμα τοῦ οἰκοδομήματος (διάμ. 31,00 καί ὕψος τοῦ πρώτου τρούλλου 49,00 μ. ἀπό τῆς ἐπιφανείας τοῦ δαπέδου). Ὁ τροῦλλος ἐφαίνετο ὡς νά ἐκρέματο μέ μίαν χρυσή ἁλυσίδα ἀπό τόν οὐρανόν.

Ὕστερα ἀπό τήν παρέλευση πέντε ἐτῶν καί δέκα μηνῶν ἀπό τήν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν, ἤτοι στίς 27-12-537, ὁ Ἰουστινιανός ἐγκαινίασε τόν ναόν τῆς Ἁγίας Σοφίας[16]. Κατά τήν εἴσοδόν του σ' αὐτόν σύμφωνα μέ ὑπάρχουσα παράδοση, ἔκπληκτος ἀνεφώνησε: *«Νενίκηκά σε Σολομῶν!»,* ἐννοώντας προφανῶς, ὅτι ὁ ναός τῆς Ἁγίας Σοφίας ὑπερέβαλε κατά πάντα τόν περίφημον ἐκεῖνον ναόν τοῦ Σολομῶντος στά Ἱεροσόλυμα[17].

Ὅμως, ὅπως ἀπεδείχθη μέ τήν παρέλευση τῶν χρόνων, προέκυψαν σοβαρά στατικά προβλήματα. Ὕστερα ἀπό σειρά σεισμῶν ὁ τροῦλλος τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐνεφάνισε ρωγμές καί στίς 7-5-558 κατέπεσε. Οἱ

15. Προκόπιος Καισαρεύς, *Περί Κτισμάτων.* Παῦλος Σιλεντιάριος, *Ἔκφρασις τῆς Ἁγίας Σοφίας.* Εὐ. Ἀντωνιάδης, *Ἔκφρασις τῆς Ἁγίας Σοφίας,* τ. 1-3, (Ἀθῆναι 1907-1909). Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 350-358, εἰκ. 222-223 (κάτοψη-τομή). Δ. Κωνσταντινίδης, «Σοφίας τοῦ Θεοῦ ναός ἐν Κωνσταντινουπόλει», *ΘΗΕ,* τ. 11 (Ἀθῆναι 1967), στ. 324-342.

16. Ἡ ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας σέ τόσον σύντομον χρονικόν διάστημα, προϋποθέτει τέλεια ὀργάνωση καί ἄριστον συντονισμόν τῶν ἐργασιῶν, καθώς καί ἐπάρκεια οἰκονομικῶν, ὑλικῶν καί τεχνικῶν μέσων. Τά ὑλικά προήρχοντο ἀπό ὅλα τά μέρη τῆς Αὐτοκρατορίας καί ἦταν σέ ποιότητα ὅτι καλύτερον ὑπῆρχε.

17. Α΄ Παραλειπομένων ΚΒ΄, 1-19 καί Β΄ Παραλειπομένων Α΄- Ε΄. Ἰεζεκιήλ Μ΄-ΜΓ΄. Βλ. καί «Ναός Σολομῶντος», *ΘΗΕ,* τ. 9 (Ἀθῆναι 1966), στ. 308-314.

ἀρχιτέκτονες, οἱ ὁποῖοι ἐργάσθησαν γιά τήν οἰκοδόμηση τοῦ ναοῦ ἦσαν ἤδη νεκροί καί ὁ Ἰουστινιανός ἦταν ἡλικίας 76 ἐτῶν.

Τότε ἐσχηματίσθηκε μία Ἐπιτροπή, τελοῦσα ὑπό τόν ἀρχιτέκτονα Ἰσίδωρον τόν νεώτερον, ἀνεψιόν τοῦ ἀρχιτέκτονα Ἰσιδώρου τοῦ πρεσβυτέρου, ἡ ὁποία ἀνέλαβε τήν ἐκτέλεση τῶν ἀναγκαίων ἐργασιῶν γιά τήν κατασκευή νέου τρούλλου καί τήν ἀποκατάσταση τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος. Ὁ τροῦλλος ὑψώθηκε κατά ἑπτά μέτρα (συνολικόν ὕψος τοῦ νέου τρούλλου 56,00 μ.) καί στίς 24-12-562 ὁ ναός τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐγκαινιάσθηκε ἐκ νέου. Ὁ δεύτερος τροῦλλος διατηρεῖται μέχρι σήμερα. Κατά τά ἔτη 989 καί 1346 κατέπεσαν ἐκ νέου τμήματα τοῦ τρούλλου, ὅμως αὐτός ἐπισκευάσθηκε χωρίς σημαντικές ἀλλαγές καί ἀλλοιώσεις. Κατά τήν ὑπό τῶν Σταυροφόρων τῆς Δ΄ Σταυροφορίας κατάληψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατά τό ἔτος 1204 ὁ ναός τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐσυλήθηκε.

Ὅταν οἱ Ὀθωμανοί Τοῦρκοι κατέλαβαν τήν Κωνσταντινούπολη κατά τό 1453 ὁ ναός τῆς Ἁγίας Σοφίας μετετράπη σέ μουσουλμανικόν τέμενος καί ἀνηγέρθησαν γύρω ἀπό αὐτόν μιναρέδες. Ὁ ναός ἐλειτούργει ὡς τέμενος μέχρι τό α΄ μισό τοῦ 20οῦ αἰ., ὁπότε ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ Μουσταφά Κεμάλ Ἀτατούρκ (1923-1938)[18] μετετράπη σέ Μουσεῖον καί ὡς τέτοιο συνεχίζει νά λειτουργεῖ μέχρι σήμερα, δεχόμενον καθημερινῶς χιλιάδες ἐπισκέπτες, πού προέρχονται ἀπό ὅλες τίς χῶρες τοῦ κόσμου. Κατά τή μετατροπή τοῦ ναοῦ σέ τέμενος ἔγιναν μόνον περιορισμένης ἐκτάσεως ἀλλαγές: κατασκευή κόγχης προσευχῆς (Μιχράμπ) μέ κατεύθυνση πρός τή Μέκκα, ἀνέγερση ἄμβωνα (Μιμπέρ) κ.λπ. Ἔτσι ἡ ἀρχική ἐντύπωση τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ διατηρεῖται σχεδόν ἀναλλοίωτη μέχρι σήμερα.

Β) ΒΑΠΤΙΣΤΗΡΙΟΝ

ΝΔ. τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό αὐτόν διατηρεῖται τό συγκρότημα τοῦ Βαπτιστηρίου[19], τό ὁποῖον εἶναι ἀρχαιότερον τῆς βασιλικῆς τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τοῦτο ἀνηγέρθη πιθανῶς κατά τόν 5ον αἰ. μ.Χ., ἀλλά ἐξακολούθησε νά χρησιμοποιεῖται ὡς Βαπτιστήριον καί μετά τήν ἀνέγερση ὑπό

18. Ὁ Μουσταφά Κεμάλ, ὁ ἐπονομασθείς «Ἀτατούρκ» (= πατέρας τῆς Τουρκίας) ἐγεννήθηκε κατά τό ἔτος 1880 στή Θεσσαλονίκη καί ἀπεβίωσε στήν Κωνσταντινούπολη τό ἔτος 1938.

19. Ἰ. Βολανάκης, *Βαπτιστήρια* 1976, σ. 3 κ.ἑ.

τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Πρόκειται γιά εὐρύχωρον οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον ἀποτελεῖται ἀπό δύο μέρη, ἤτοι:

1) Προαύλιος ἤ ἐξώτερος οἶκος τοῦ βαπτίσματος

Στά δυτικά τοῦ οἰκοδομήματος κεῖται ὁ λεγόμενος «Προαύλιος» ἤ «Ἐξώτερος οἶκος τοῦ βαπτίσματος»[20]. Πρόκειται γιά ὀρθογωνίου κατόψεως χῶρον, στό μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ὁποίου ἀνοίγεται μία θύρα, μέσῳ τῆς ὁποίας εἰσέρχεται κάποιος, προερχόμενος ἀπό τήν αὐλή τοῦ ναοῦ. Στό μέσον τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται δεύτερη θύρα, μέσῳ τῆς ὁποίας ὁ προαύλιος οἶκος ἐπικοινωνεῖ ἄμεσα μετά τοῦ ἐσωτέρου οἴκου τοῦ βαπτίσματος ἤ τοῦ φωτιστηρίου. Ὁ προαύλιος ἤ ἐξώτερος οἶκος τοῦ βαπτίσματος ἐκαλύπτετο μέ συνδυασμόν σταυροθολίων καί καμαρῶν.

Στό προαύλιον ἤ ἐξώτερον οἶκον τοῦ βαπτίσματος ἐλάμβανε χώραν τό πρῶτον μέρος τῆς τελέσεως τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος, ἤτοι: ἡ ἀνάγνωση τῶν ἀφορκισμῶν ἤ ἐξορκισμῶν, ἡ ἀπόταξη τοῦ Σατανᾶ καί ἡ σύνταξη στόν Χριστόν[21].

2) Ἐσώτερος οἶκος τοῦ βαπτίσματος ἤ Φωτιστήριον

Ἀνατολικά τοῦ προαυλίου ἤ ἐξωτέρου οἴκου τοῦ βαπτίσματος εἶναι προσκεκολλημένος ὁ ἐσώτερος οἶκος τοῦ βαπτίσματος ἤ τό φωτιστήριον[22]. Πρόκειται γιά χῶρον, ὁ ὁποῖος σέ κάτοψη ἐμφανίζει ἐξωτερικά σχῆμα τετράγωνον καί ἐσωτερικά ὀκταγωνικόν. Στό ἐσωτερικόν τοῦ χώρου αὐτοῦ καί ἐντός τοῦ πάχους τῶν τοίχων σχηματίζονται ὀκτώ κόγχες, ἐναλλάξ, τέσσερις ἡμικυκλικές καί τέσσερις ὀρθογώνιες. Στό κέντρον τοῦ φωτιστηρίου ἐπικάθηται χαμηλός, τυφλός, ἄνευ τυμπάνου, ἡμισφαιρικός τροῦλλος. Στό μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ φωτιστηρίου ἀνοίγεται μία κόγχη, ἐσωτερικά ἡμικυκλική καί ἐξωτερικά τρίπλευρη ἤ ἡμιεξαγωνική.

Ἡ τοιχοποιΐα τοῦ Βαπτιστηρίου ἀποτελεῖται ἀπό ὀπτοπλίνθους καί ἰσχυρόν ἀσβεστοκονίαμα. Ἐξωτερικά οἱ ἐπιφάνειες τῶν τοίχων εἶναι ἁρμολογημένες καί ἐσωτερικά ἐπιχρισμένες. Πιθανῶς ἀρχικά οἱ ἐσωτερικές ἐπιφάνειες τῶν τοίχων ἔφεραν ὀρθομαρμάρωση.

---

20. Κύριλλος Ἱεροσολύμων, *Μυσταγωγικαί Κατηχήσεις* I, 2. Cyrille de Jérusalem, Catéchèses Mystagogiques. A. Piédegnel, SC, τ. 126 (Paris 1966), σ. 87. Ἰ. Βολανάκης, *Βαπτιστήρια* 1976, σ. 21.

21. Ἰ. Βολανάκης, *Βαπτιστήρια* 1976, σ. 20-22.

22. Κύριλλος Ἱεροσολύμων, *Μυσταγωγικαί Κατηχήσεις,* II, 1, SC, τ. 126 (1966), σ. 104.

Στό κέντρον τοῦ φωτιστηρίου ἔκειτο ἡ κολυμβήθρα τοῦ βαπτίσματος, ἡ ὁποία σήμερα εἶναι τοποθετημένη σέ παρακείμενον δωμάτιον, κείμενον βόρεια τοῦ φωτιστηρίου καί νότια τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ἡ κολυμβήθρα μετεφέρθη στό παρακείμενον δωμάτιον, ὅταν κατά τόν 17ον αἰ. τό βαπτιστήριον μετετράπη σέ Μαυσωλεῖον, ὅπου ἐτάφησαν οἱ σουλτάνοι: 1) Μουσταφά Α΄ κατά τό ἔτος 1639 μ.Χ. καί 2) Ἰμπραήμ Α΄, κατά τό ἔτος 1648 μ.Χ. Πρόκειται γιά μεγάλων διαστάσεων μονολιθική κολυμβήθρα ἀπό φαιόχρωμο μάρμαρο, μέ φλεβώσεις, ἡ ὁποία διατηρεῖται σέ ἄριστη κατάσταση (ἐξωτερικές διαστάσεις: μῆκος 3,26, πλάτος 2,52 καί ὕψος 1,50 μ. Ἐσωτερικόν βάθος 1,20 μ.). Ὁ πυρήνας αὐτῆς σέ κάτοψη ἔχει σχῆμα ἐλλειψοειδές. Στό δυτικό καί ἀνατολικό αὐτῆς τμῆμα σχηματίζονται ἀνά τρεῖς βαθμίδες, οἱ ὁποῖες ἐχρησίμευαν γιά τήν κάθοδο καί τήν ἄνοδο τῶν βαπτιζομένων. Στό ἄνω τμῆμα τῆς κολυμβήθρας καί πλησίον τοῦ χείλους αὐτῆς ἀνοίγεται μία κυκλική ὀπή (διαμ. 0,05 μ. περίπου), διά τήν ἔξοδον τοῦ ὕδατος σέ περίπτωση ὑπερεκχείλησης. Τό πάχος τοῦ πυθμένα τῆς κολυμβήθρας εἶναι 0,30 μ. καί τό κατώτερο τμῆμα αὐτῆς (ὕψους 0,25 μ. περίπου) ἔκειτο ὑπό τήν ἐπιφάνειαν τοῦ δαπέδου τοῦ φωτιστηρίου. Τό πάχος τῶν χειλέων τῆς κολυμβήθρας εἶναι 0,23 μ. Στήν ἄνω ἐπιφάνειαν τῆς μίας στενῆς πλευρᾶς αὐτῆς διατηρεῖται ἐγχάρακτος, ἀνισοσκελής σταυρός.

Τόσον τό Βαπτιστήριον, ὅσον καί ἡ κολυμβήθρα προέρχονται ἀπό τά μέσα περίπου τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. ἤ καί παλαιότερον.

Γ) ΧΑΡΑΓΜΑΤΑ

Σέ πάρα πολλά σημεῖα τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων καί τῶν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας καί εἰδικότερα στίς ἐπιφάνειες πού εὑρίσκονται στά ὑπερῷα αὐτοῦ (γυναικωνίτης) διατηροῦνται σήμερα πολυάριθμα χαράγματα, τά ὁποῖα οἱ κατά καιρούς πολυπληθεῖς ἐπισκέπτες ἐχάραξαν, προκειμένου νά διαιωνίσουν, εἴτε τό ὄνομά των καί τήν ἡμερομηνίαν τῆς ἐπισκέψεώς των στό μνημεῖον, εἴτε γιά ἄλλους σκοπούς.

Τά χαράγματα αὐτά κέκτηνται μεγάλην σημασίαν, διότι παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες διά τόν ἱστορικόν καί ὄχι μόνον καί φανερώνουν τή διαχρονική λειτουργία τοῦ μνημείου, ὡς χριστιανικοῦ ναοῦ ἀρχικά, ὡς μουσουλμανικοῦ τεμένους ἀργότερα καί τελευταία (ἀπό τοῦ ἔτους 1933 ὥς σήμερα) ὡς Μνημείου καί Μουσείου.

Μεταξύ τῶν χαραγμάτων αὐτῶν συγκαταλέγονται καί τά ἀκόλουθα, τά ὁποῖα εἶχε τήν εὐκαιρία νά ἀντιγράψει ὁ γράφων κατά τήν τελευταίαν ἐπίσκεψή του (Σεπτέμβιος 2014) στό μνημεῖον:

α) Χαράγματα ἀκριβῶς χρονολογημένα

Ὑπερῴα

Νότια πτέρυγα:

1) « + Κ Ι Π Δ C 1451 θ μ».

2) «1/ + Ω Χ(PICT)E, CΩTHP HMΩN, MNHCΘHTI COY [ΔΟΥΛΟΥ] ΙΩ(ΑΝΝΟΥ) Τ(ΟΥ) ΚΥΡΙΟΥ [ΗΜΩΝ] 2/ 1565 3/[----] Ι Α ECTI».

Δυτική πτέρυγα

3) « / 1592 /+ Τ Ρ Ν».

Νότια πτέρυγα

4) « / 1611».

5) «/ +1858».

6) «/ Στρατής / 1870».

7) « /Δ Π / 1878».

8) «/ + Coριμβάνος/---------/ 1896».

9) « 1910».

10) «1920».

11) «/ Ν Ε Α / 4-7-1950».

12) « / MUSTAFA/ SU(LEIMAN) / 5-7-1973».

β) Χαράγματα, μή φέροντα χρονολογία

Ὑπερῴα

Νότια πτέρυγα:

1) «HALUDAN----------α».

Ἐγχάρακτη ἐπιγραφή τῶν Viking, πιθανῶς τοῦ 9ου αἰ. μ.Χ.

2) «CAB(B)AC N. MO(NAXOC)»

3) « + CTEΦANOC KEΦAΛAC»

4) «MIXAHΛ / TOY K[---------]».

5) «Π(ETPOC) PHΓYNΩC».

6) «ΒΑΡΔΑC».
7) «+ Χατζ(ή) Ιω(άννης) Φ(ωτίου)».
8) «Ν(ΙΚΟΛΑΟΣ) ΔΑΡΑΡΙΓΓΙΔΗΣ».
9) «Nicholo de Pier othodneli».
10) «Φ(ΩΤΙΟC)»
11) «ΓΡΗ(ΓΟΡΙΟC)»
12) «ΠΡΟΚΟΠ(ΙΟC)»
13) «ΑΝΔΡΕΑC»
14) «+ΚΩΝCΤΑΝΤΙΝΟC Ο ΙΒΗΡΩΝ»
15) «ΙΩ(ΑΝΝΗ)C Η[-----]»
16) «[-----]ΙΖΥ ΓΡΗΓΟΡΙΩ»
17) «ΔΗΜΗΤΡΙΟC»
18) «ΧΡΙΣΤΟΦΙΑΣ»
19) «ΠΑΠΑ Ν(Ε)ΙΛΟC----».

3. Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

Σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τόν ναόν τῆς Ἁγίας Σοφίας, ΒΔ. τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος τῶν παλαιῶν ἀνακτόρων τῶν Ὀθωμανῶν σουλτάνων (Τορ Καρι) καί ἐντός τοῦ ἐκτεταμένου κήπου, ὁ ὁποῖος τά περιβάλλει, ἀριστερά ὡς πρός τόν εἰσερχόμενον ἀπό τήν περιοχήν τῆς Ἁγίας Σοφίας καί κατευθυνόμενον πρός τήν Ὑψηλήν Πύλην, ὑψώνεται ὁ ναός τῆς Ἁγίας Εἰρήνης.

Ἡ Ἁγία Εἰρήνη σηματοδοτεῖ τή θέση τοῦ ἀρχαιότερου βυζαντινοῦ ναοῦ, τοῦ ἐπισκοπικοῦ ναοῦ τοῦ Βυζαντίου, ὁ ὁποῖος πιθανῶς ἀνηγέρθη ἐπί τῶν ἐρειπίων ἀρχαίου ναοῦ τῆς προχριστιανικῆς ἐποχῆς, πού ἦταν ἀφιερωμένος στή θεά Ἀφροδίτη καί τοῦ ὁποίου τά θεμέλια ἀνεσκάφησαν κατά τό ἔτος 1945.

Στή θέση αὐτή ἱδρύθηκε ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (324-337 μ.Χ.) ἕνας χριστιανικός ναός, ὁ ὁποῖος μέ τήν πάροδον τῶν χρόνων ἐγνώρισε καταστροφές καί δηώσεις.

Ὅταν ὁ αὐτοκράτορας Κωνστάντιος Β΄ ἀνήγειρε τόν πρῶτον ναόν τῆς Ἁγίας Σοφίας, τότε τά δύο αὐτά οἰκοδομήματα, τά ὁποῖα ἐνώνοντο μέ τό αἴθριον, ἀποτελοῦσαν τό οἰκοδομικόν συγκρότημα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὅμως ὁ καθεδρικός ναός ἦταν ἡ Ἁγία Σο-

φία. Αὐτή ἀποτελοῦσε συγχρόνως τόν ναόν, ὅπου ἐστέφοντο οἱ αὐτοκράτορες καί ἦταν ἐπίσης ἡ ἕδρα τοῦ Πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ αὐτοκράτορας μποροῦσε νά εἰσέλθει στήν Ἁγία Σοφία ἀπ' εὐθείας ἀπό τά ἀνάκτορα καί τά οἰκοδομήματα τοῦ Πατριαρχείου ἔκειντο ἀκριβῶς δίπλα ἀπό τόν ναόν τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Ὁ ἀρχικός ναός τῆς Ἁγίας Εἰρήνης κατεστράφη κατά τή *«Στάση τοῦ Νίκα»* (532). Στήν ἴδια θέση καί ἐπί τῶν ἐρειπίων τῶν παλαιοτέρων οἰκοδομημάτων ἀνηγέρθη ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527-565 μ.Χ.) ὁ καί σήμερα σωζόμενος μεγαλοπρεπής ναός, ὁ ἀφιερωμένος στήν εἰρήνην τοῦ Θεοῦ. Τό οἰκοδόμημα ἔχει ἀναστηλωθεῖ καί στερεωθεῖ τελευταία, εἶναι ἐπισκέψιμον καί χρησιμοποιεῖται γιά τήν πραγματοποίηση ἐντός αὐτοῦ ὁρισμένων πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων.

Ὁ ναός τῆς Ἁγίας Εἰρήνης εἶναι ἕνα μεγάλων διαστάσεων οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον εἶναι κτισμένον στόν τύπον τῆς τρίκλιτης βασιλικῆς μετά τρούλλου[23]. Ὁ κυρίως ναός ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη καί χωρίζεται μέ δύο σειρές στηριγμάτων, ἑκάστη ἀπό τίς ὁποῖες περιλαμβάνει πέντε κίονες καί δύο πεσσούς, σέ τρία κλίτη. Οἱ κίονες εἶναι κυλινδρικοί, ἀρράβδωτοι, ἀποτελούμενοι ἀπό φαιόχρωμον γρανίτη, δέν ἔχουν ὅλοι τό ἴδιον ὕψος καί φαίνεται νά προέρχονται ἀπό ἀρχαιότερα οἰκοδομήματα (Spolia). Οἱ κίονες στηρίζονται σέ ἀνισοϋψεῖς μεταξύ των βάσεις, στέφονται μέ κιονόκρανα καί ἑνώνονται μεταξύ των μέ ἡμικυκλικά τόξα. Τό μεσαῖον κλίτος περατοῦται πρός Α. σέ μίαν μεγάλην ἀψίδα, ἐσωτερικά ἡμικυκλικήν καί ἐξωτερικά πεντάπλευρη. Στό μέσον αὐτῆς ἀνοίγονται τρία μεγάλων διαστάσεων παράθυρα, τοξωτά ἄνω. Ἐντός τοῦ χώρου τῆς ἀψίδας περικλείεται ἡμικυκλικόν σύνθρονον, τό ὁποῖον ἀποτελεῖται ἀπό πέντε σειρές ἐδωλίων καί διατηρεῖται σέ πολύ καλή κατάσταση.

Τό Ἱερόν Βῆμα, ἄν καί δέν διατηρεῖται, περιωρίζετο στό πλάτος τοῦ μεσαίου κλίτους. Θά ἐχωρίζετο τοῦ κυρίως ναοῦ μέ χαμηλόν, μαρμάρινον τέμπλον (πεσσίσκοι - θωράκια) καί στό μέσον αὐτοῦ θά ἵστατο ἡ Ἁγία Τράπεζα. Ἑκατέρωθεν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ἐσχηματίζοντο ὀρθογωνίου κατόψεως χῶροι, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκοντο σέ ἄμεση ἐπικοινωνία μέ αὐτό καί ἀπετέλουν εἶδος Παραβημάτων.

Τό δάπεδον τοῦ μεσαίου κλίτους ἐκαλύπτετο ἀρχικά μέ ἐξαγωνικοῦ σχήματος πλάκες ἀπό ἐρυθρόχρωμον μάρμαρον (πορφυρίτην), τμήματα τοῦ ὁποίου διατηροῦνται κατά χώραν.

23. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 370, εἰκ. 232 (κάτοψη-τομή).

Τό ἀνατολικόν καί τό δυτικόν τμῆμα τοῦ μεσαίου κλίτους καλύπτονται μέ ἡμικυλινδρικές ὀροφές, ἐνῶ στό κέντρον αὐτοῦ ἐπικάθηται μεγάλων διαστάσεων ἡμισφαιρικός τροῦλλος, ὁ ὁποῖος στηρίζεται κυρίως ἐπί τεσσάρων ἰσχυρῶν πεσσῶν.

Τό νότιον κλίτος εἶναι σχετικά μικροῦ πλάτους καί περατοῦται πρός Α. σέ μίαν εὐθείαν πλευράν. Τοῦτο καλύπεται κατά τό μεσαῖον τμῆμα αὐτοῦ μέ ἡμικυλινδρική ὀροφή. Στό ἀνατολικόν καί δυτικόν τμῆμα αὐτοῦ σχηματίζονται ὀρθογωνίου κατόψεως χῶροι, οἱ ὁποῖοι καλύπτονται ἐπίσης μέ ἡμικυλινδρικές ὀροφές. Ἄνωθεν τοῦ νοτίου κλίτους ὑπάρχει ὑπερῷον (γυναικωνίτης), ἡ πρόσβαση στό ὁποῖον ἐγίνετο ἀπό τό ὑπερῷον, τό εὑρισκόμενον ἄνωθεν τοῦ νάρθηκα.

Τό βόρειον κλίτος εἶναι ἐπίσης σχετικά μικροῦ πλάτους καί περατοῦται πρός Α. σέ μίαν εὐθείαν πλευράν. Ἄνωθεν αὐτοῦ ὑπάρχει ὑπερῷον. Τό μεσαῖον τμῆμα αὐτοῦ καλύπτεται μέ καμάρα, καθώς καί τό ἀνατολικόν καί δυτικόν τμῆμα αὐτοῦ.

Δυτικά τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι προσκεκολλημένος μεγάλων διαστάσεων νάρθηκας. Αὐτός ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη, τό ἰσόγειον τμῆμα αὐτοῦ καλύπτεται μέ συνδυασμόν σταυροθολίων καί ἄνωθεν αὐτοῦ ὑπάρχει ὑπερῷον (γυναικωνίτης), προσβάσιμον μέ κτιστές κλίμακες ἀνόδου καί καθόδου.

Δυτικά τοῦ κυρίως ναοῦ κεῖται εὐρύχωρον, τετράστωον αἴθριον.

Ὁ ναός εἶναι κτισμένος ἀπό ὀπτοπλίνθους καί ἰσχυρόν ἀσβεστοκονίαμα. Οἱ ἐσωτερικές ἐπιφάνειες τῶν τοίχων αὐτοῦ καί στά χαμηλότερα τμήματα αὐτῶν ἔφεραν ὀρθομαρμάρωση, λείψανα τῆς ὁποίας διατηροῦνται σέ ὁρισμένα σημεῖα. Στά ἀνώτερα τμήματα τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων ὑπῆρχαν ψηφιδωτά, τά ὁποῖα δέν διατηροῦνται.

Εἰδικότερα στήν ἐπιφάνεια τοῦ τεταρτοσφαιρίου τῆς ἁψίδας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ὑπῆρχε ψηφιδωτή παράσταση ἀνεικονική. Ἐπρόκειτο γιά ἀνισοσκελῆ σταυρόν, οἱ κεραῖες τοῦ ὁποίου ἐπερατοῦντο στά ἄκρα σέ σταγόνες. Φαίνεται ὅτι ὁ διάκοσμος αὐτός προήρχετο ἀπό τήν ἐποχήν τῆς Εἰκονομαχίας (726-843).

Κατά τό ἔτος 564 ὁ ναός ἐπυρπολήθηκε ἐκ νέου. Ὕστερα ἀπό ἐντολή τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀναστηλώθηκε καί συνέχισε τή λειτουργία του. Κατά τό ἔτος 740 ἐξ αἰτίας σεισμοῦ ὁ ναός ὑπέστη σοβαρές βλάβες καί ἀνοικοδομήθηκε. Ἡ ἐκ νέου ἀνοικοδόμηση τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρή-

νης ἦταν τό μοναδικόν παράδειγμα ἀνεγέρσεως μεγάλου οἰκοδομήματος κατά τήν περίοδο τῆς Εἰκονομαχίας.

Μετά τήν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπό τῶν Ὀθωμανῶν (1453) ὁ ναός τῆς Ἁγίας Εἰρήνης ἐχρησιμοποιήθη γιά διάφορους σκοπούς καί γιά ἕνα μεγάλον χρονικόν διάστημα ὡς ἀποθήκη ὅπλων καί πολεμικοῦ ὑλικοῦ[24].

Ὅταν τά παρακείμενα ἀνάκτορα τῶν Ὀθωμανῶν σουλτάνων (Τορ Καρι) περιεβλήθησαν μέ ἕνα τεῖχος κατά τό ἔτος 1460, τότε ἐχωρίσθησαν γιά πάντα οἱ δύο ναοί, ἤτοι ὁ ναός τῆς Ἁγίας Σοφίας καί ἐκεῖνος τῆς Ἁγίας Εἰρήνης. Ἐπειδή ἡ Ἁγία Εἰρήνη ἔκειτο ἐντός τῆς αὐλῆς τῶν ἀνακτόρων τοῦ σουλτάνου, αὐτή ἐχρησιμοποιήθηκε κατά καιρούς ὡς ἀποθήκη ὅπλων καί δέν μετετράπη ποτέ σέ μουσουλμανικόν τέμενος, μέ ἀποτέλεσμα νά διατηρηθοῦν οἱ γυμνές ἐπιφάνειες τῶν τοίχων τοῦ οἰκοδομήματος, πού ἀπαρτίζονται ἀπό ὀπτοπλίνθους καί ἔτσι δέν ἐκαλύφθησαν μέ ἐπίχρισμα ἀσβεστοκονιάματος. Σήμερα μπορεῖ κανείς νά ἀντικρύσει τίς ἐπιφάνειες τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης στήν ἀρχική αὐτῶν μορφή.

Κολυμβήθρα παλαιοχριστιανικοῦ βαπτιστηρίου

ΝΑ. τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό αὐτόν, ἐκτείνονται τά παλαιά ἀνάκτορα τῶν Ὀθωμανῶν σουλτάνων (Τορ Καρι = ἡ Πύλη μέ τό κανόνι), τά ὁποῖα περιβάλλονται ἀπό περισσότερες εὐρύχωρες αὐλές καί ἐκτεταμένους κήπους. Σήμερα τά ἀνάκτορα αὐτά ἀποτελοῦν Μουσεῖον, εἶναι ἐπισκέψιμα καί χιλιάδες ἐντόπιοι καί ξένοι τά ἐπισκέπτονται καθημερινῶς.

Στόν κῆπο τῶν ἀνακτόρων αὐτῶν διατηρεῖται μεταξύ ἄλλων μιά τετράφυλλος, μονολιθική κολυμβήθρα ἀπό φαιόχρωμον μάρμαρον, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπό τό φωτιστήριον παλαιοχριστιανικοῦ βαπτιστηρίου[25]. Δέν εἶναι βέβαιον, ἄν ἡ κολυμβήθρα αὐτή προέρχεται ἀπό τόν πλησίως κείμενον ναόν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης ἤ ἐάν ἔχει μεταφερθεῖ στή θέση αὐτή ἀπό ἄλλη περιοχή.

Πρόκειται γιά ὄχι μεγάλων διαστάσεων κολυμβήθρα, ὁ πυρήνας τῆς ὁποίας ἐμφανίζει σέ κάτοψη τετράγωνον σχῆμα (διαστ. 0,60 x

24. Εἶναι ἀξιοσημείωτο, ὅτι ἕνα σπουδαῖο μνημεῖο, ἀφιερωμένο ἀρχικά στήν εἰρήνη τοῦ Θεοῦ, γιά μεγάλο χρονικό διάστημα ἐχρησιμοποιήθηκε ὡς ἀποθήκη πολεμικοῦ ὑλικοῦ.

25. Ἰ. Βολανάκης, *Βαπτιστήρια* 1976, σ. 3 κ.ἑ.

0,60 καί βάθους 0,80 μ. περίπου). Σέ ἑκάστη πλευρά τοῦ τετραγώνου αὐτοῦ ἀνοίγεται ἀνά μιά κεραία, ἡ ὁποία περατοῦται σέ μίαν ἡμικυκλικήν ἀψίδα[26]. Σέ μιά ἀπό τίς κεραῖες τῆς κολυμβήθρας ὑπάρχουν δύο βαθμίδες, οἱ ὁποῖες προφανῶς ἐχρησίμευαν γιά τήν κάθοδον καί τήν ἄνοδον τῶν βαπτιζομένων. Ἡ κολυμβήθρα αὐτή θά ἔκειτο στό μέσον τοῦ φωτιστηρίου ἑνός παλαιοχριστιανικοῦ βαπτιστηρίου καί μετεφέρθη στή θέση αὐτή.

Πρόκειται γιά ἔργον καλῆς τέχνης καί διατηρήσεως καί προέρχεται πιθανῶς ἀπό τόν 5ον αἰ. μ.Χ.

4. Ο ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΣΕΡΓΙΟΥ ΚΑΙ ΒΑΚΧΟΥ (KÜÇÜK AYA SOFYA)

ΝΔ. τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, τοῦ Αὐγουσταίου, ἀλλά καί τοῦ Sultan Ahmet Camii καί σέ μικρήν ἀπόσταση ἀπό αὐτά, σέ χαμηλότερον ἐπίπεδον, ὄχι μακριά ἀπό τήν παραλίαν, ὑψώνεται ὁ ναός τῶν Ἁγίων Σεργίου καί Βάκχου, γνωστός καί ὡς «Μικρή Ἁγία Σοφία» (Küçük Aya Sofya), ὁ ὁποῖος ἀνηγέρθη μεταξύ τῶν ἐτῶν 527-536.

Σύμφωνα μέ νεώτερα στοιχεῖα φαίνεται, ὅτι ὁ ναός αὐτός ἀνηγέρθη ἀπό τό αὐτοκρατορικόν ζεῦγος τοῦ Ἰουστιανιανοῦ καί τῆς Θεοδώρας, μέ πρωτοβουλία τῆς Θεοδώρας, ὡς ἀπάντηση στήν ὑπό τῆς Anicia Juliana[27] ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Πολυεύκτου (524-527) στήν Κωνσταντινούπολη. Ἡ Θεοδώρα ἀφιέρωσε τόν ναόν αὐτόν στόν Ἅγιον Σέργιον, ὁ ὁποῖος ἦταν πολύ ἀγαπητός στή Συρία καί προστάτης τῆς πόλεως Ρεσαφά (Resafa), καθώς ἐπίσης καί στόν μαθητήν του Βάκχον.

Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι τόσον ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Σεργίου, ὁ ὁποῖος ἔκειτο παρά τό Ἐπισκοπικόν ἀνάκτορον τῆς πόλεως Ρεσαφά, ὅσον καί ἐκεῖνος τοῦ ἰδίου Ἁγίου, ὁ ὁποῖος ἀνηγέρθη κατά τό ἔτος 512/513 στήν πόλη Bosra, ἀνήκουν στόν ἀρχιτεκτονικόν τύπον τῶν

26. Ἰ. Βολανάκης, *Βαπτιστήρια* 1976, σ. 109-110, εἰκ. VIII, α-γ.

27. Ἡ Ἀνικία Ἰουλιανή ἦτο κόρη τοῦ αὐτοκράτορα Φλαβίου Ἀνικίου Ὀλυβρίου, πρός χάριν τῆς ὁποίας ἐγράφη ὁ Κώδικας τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Codex Constantinopolitanus, med. Graec. 1), ὁ ὁποῖος περιέχει τά ἔργα τοῦ Διοσκουρίδου τοῦ Πεδανίου ἤ Ἀναζαρβέως ἤ Ταρσέως (περίπου 7-80 μ.Χ.) καί ὁ ὁποῖος φυλάσσεται σήμερα στήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη τῆς Βιέννης. Πρόκειται γιά τόν ἀρχαιότερον διατηρούμενον χειρόγραφον κώδικα μέ τά ἔργα τοῦ Διοσκουρίδου. Βλ. Ἀρ. Π. Κούζης, «Διοσκουρίδης Πεδάνιος ἤ Πεδάκιος», *ΜΕΕ*, τ. 9 (Ἀθήνα ἄν. χρον. ἔκδ.), σ. 421-422.

περικέντρων οἰκοδομημάτων, μέ ἐξέδρες καί προσκτίσματα, γεγονός πού μᾶς κάνει νά ὑποθέσουμε, ὅτι ἡ Θεοδώρα ἐπεδίωκε μέ τήν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Σεργίου καί Βάκχου στήν Κωνσταντινούπολη, κάτι περισσότερον ἀπό τό νά ἀντιπαραβάλλει ἁπλά τόν ναόν αὐτόν πρός ἐκεῖνον τοῦ Ἁγίου Πολυεύκτου, τόν ὁποῖον ἀνήγειρε πρίν λίγα χρόνια ἡ Anicia Juliana στήν ἴδια πόλη.

Ἡ Θεοδώρα ἀποσκοποῦσε ἐπί πλέον νά εἰσαγάγει στήν Κωνσταντινούπολη τόν Μονοφυσιτισμόν, τήν τιμήν στόν Ἅγιον Σέργιον καί ἕναν ὁρισμένον ἀρχιτεκτονικόν τύπον. Ὅπως ὅμως καί νά ἔχουν τά πράγματα, μέ τόν κεντρικόν ἡμισφαιρικόν τροῦλλον, ὁ ὁποῖος στηρίζεται ἐπάνω σέ μιά ὀκταγωνική βάση, τίς ἐξέδρες, τίς ὀρθογώνιες κόγχες καί τό ἐπιστύλιον πού φέρεται ἐπάνω σ' αὐτές, τά φύλλα ἄκανθας καί μίαν ἐπιγραφή πρός δόξαν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ζεύγους, τό οἰκοδόμημα αὐτό τῆς Θεοδώρας, συγκρινόμενον πρός τόν ναόν τοῦ Ἁγίου Πολυεύκτου, φαίνεται νά ὑστερεῖ καί νά εἶναι μικροτέρας σπουδαιότητας ἀπό ἐκεῖνον.

Γιά πρώτη φορά, μέ τήν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας στήν Κωνσταντινούπολη, ἐδημιουργήθηκε ἕνα οἰκοδόμημα ἀντάξιον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Πολυεύκτου. Ἀνεξάρτητα ἀπό τό γεγονός, ποίαν ἐπίδραση εἶχε ὁ ναός τῶν Ἁγίων Σεργίου καί Βάκχου, ὅμως ἡ κάτοψη αὐτοῦ –ἕνα ὀκτάγωνον φερόμενον ἐπάνω σέ ἕνα ὀρθογώνιον– τελεσίδικα ἀπεμακρύνθη ἀπό τή μορφή τῆς δρομικῆς βασιλικῆς καί εἰσήγαγε ἕνα νέον ἀρχιτεκτονικόν τύπον.

Ὁ ναός τῶν Ἁγίων Σεργίου καί Βάκχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ἕνα πάρα πολύ ἐνδιαφέρον οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον διατηρεῖται σέ ἄριστη κατάσταση[28]. Τελευταία τό μνημεῖον αὐτό ἔχει ἀναστηλωθεῖ, στερεωθεῖ καί συντηρηθεῖ καί ἀποτελεῖ ἕνα πραγματικόν κομψοτέχνημα. Πρόκειται γιά ἕνα ὄχι πολύ μεγάλων διαστάσεων συγκρότημα, τό ὁποῖον ἔχει ἀνεγερθεῖ στή θέση ἀρχαιοτέρου οἰκοδομήματος[29]. Αὐτό εἶναι κτισμένον ὡς ἐπί τό πλεῖστον ἀπό ὀπτοπλίνθους

28. Τόν ναόν τῶν Ἁγίων Σεργίου καί Βάκχου ἐπεσκέφθη ὁ γράφων τό πρῶτον κατά τό ἔτος 1987. Τότε δέν εἶχε ἀκόμη στερεωθεῖ καί συντηρηθεῖ καί ἡ εἰκόνα τήν ὁποίαν ἐνεφάνιζε δέν ἦτο ὅτι τό καλύτερον. Κατά τό ἔτος 2014 ὁ γράφων ἐπεσκέφθη τελευταία τόν ναόν αὐτόν, μετά τό πέρας τῶν ἐργασιῶν ἀναπαλαίωσης καί συντήρησης αὐτοῦ. Σήμερα ὁ ἐπισκέπτης τοῦ μνημείου αὐτοῦ ἀποκομίζει τίς καλύτερες τῶν ἐντυπώσεων.

29. Κατά τή διάρκεια τῶν τελευταίων ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν τοῦ μνημείου ἀπεκαλύφθησαν λείψανα τοίχων καί δαπέδων παλαιοτέρου οἰκοδομήματος, τά

καί ἰσχυρόν ἀσβεστοκονίαμα. Οἱ ἐπιφάνειες τῶν τοίχων ἐσωτερικά καλύπτονται μέ ἐπιχρίσματα καί ἐξωτερικά εἶναι ἁρμολογημένες.

Κυρίως ναός

Ὁ κυρίως ναός ἐμφανίζει ἐξωτερικά σχεδόν τετραγώνου σχήματος κάτοψη[30]. Ἐσωτερικά ὁ κεντρικός πυρήνας αὐτοῦ εἶναι ἕνα κανονικόν ὀκτάγωνον. Εἰδικότερα στό ἐσωτερικόν τοῦ οἰκοδομήματος καί ἐντός τοῦ πάχους τῶν τοίχων ἀνοίγονται ὀκτώ κόγχες, τέσσερις ἡμικυκλικές καί τέσσερις ὀρθογώνιες. Ἑπτά ζεύγη κιόνων, κάθε ἕνα ἀπό αὐτά ἱστάμενον ἐντός τοῦ ἀνοίγματος ἑκάστης κόγχης, πλήν τῆς ἀνατολικῆς, ὅπου τό Ἱερόν Βῆμα, ἑνώνονται μεταξύ των καί μέ τούς παρακείμενους τοίχους ἤ πεσσούς, φέρουν εὐθύ ἐπιστύλιο καί στηρίζουν τά ὑπερῷα ἤ τόν γυναικωνίτη, ὁ ὁποῖος περιθέει τόν ναόν, μέ ἐξαίρεση τόν χῶρον τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Ἄλλη σειρά κιόνων, φερομένη ἐπί τῆς προηγουμένης στηρίζει τήν ὀροφήν. Στό κέντρον τοῦ κυρίως ναοῦ ἐπικάθηται χαμηλός, ἄνευ τυμπάνου, ἡμισφαιρικός τροῦλλος.

Στό μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἀνοίγεται μία κόγχη, ἐσωτερικά ἡμικυκλική καί ἐξωτερικά τρίπλευρη ἤ ἡμιεξαγωνική, ἐπί τῆς ὁποίας ἀνοίγονται τρία εὐρύχωρα, ὀρθογωνίου σχήματος, τοξωτά ἄνω παράθυρα. Πιθανῶς ἐντός τῆς κόγχης αὐτῆς ὑπῆρχε σύνθρονον, τό ὁποῖον ὅμως δέν διετηρήθη.

Τό Ἱερόν Βῆμα φαίνεται ὅτι κατελάμβανε τό τμῆμα τοῦ ναοῦ, τό ὁποῖον κεῖται δυτικά τῆς προηγουμένης ἀψίδας καί θά ἐχωρίζετο τοῦ κυρίως ναοῦ μέ μαρμάρινον, χαμηλόν τέμπλον, ἀποτελούμενον ἀπό πεσσίσκους καί θωράκια.

Ὁ ναός φέρει πλούσιον μαρμάρινον διάκοσμον, ἀποτελούμενον ἀπό κίονες, φερομένους σέ βάσεις καί στεφομένους μέ περίτεχνα μαρμάρινα κιονόκρανα, σέ ὁρισμένα ἀπό τά ὁποῖα διατηρεῖται τό μονόγραμμα τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ. Ἐπίσης στό ἐσωτερικόν τοῦ ναοῦ καί πάνω ἀπό τούς κίονες, μαρμάρινον γεῖσον περιθέει τόν ναόν, μέ μακροσκελῆ ἐπιγραφήν, στήν ὁποίαν γίνεται ἀναφορά τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ζεύγους τῶν κτητόρων τοῦ ναοῦ, ἤτοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ καί τῆς Θεοδώρας.

ὁποῖα κεῖνται χαμηλότερα τῆς στάθμης τοῦ σημερινοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ. Ὁρισμένα ἀπό αὐτά διατηρήθησαν καί εἶναι ὁρατά σήμερα στόν ἐπισκέπτη.

30. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 212-213 (κάτοψη-τομή).

Νάρθηκας

Δυτικά τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι προσκεκολλημένος ὀρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας, ὁ ὁποῖος καλύπτεται κατά μέν τά δύο ἄκρα ἀπό καμάρες, κατά δέ τό κέντρον αὐτοῦ μέ σταυροθόλια. Στήν ἀνατολική αὐτοῦ πλευρά ἀνοίγονται τρεῖς θύρες, πού ὁδηγοῦν στόν κυρίως ναόν. Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται μία εἴσοδος καί ἑκατέρωθεν αὐτῆς ἀνά δύο παράθυρα.

Πρόπυλον

Δυτικά τοῦ νάρθηκα εὑρίσκεται Πρόπυλον, ἀνοικτόν κατά τή νοτίαν, δυτικήν καί βορείαν αὐτοῦ πλευράν, τό ὁποῖον φαίνεται νά εἶναι μεταγενέστερον. Στή δυτική αὐτοῦ πλευρά ἵστανται ἕξι κυλινδρικοί, ἀρράβδωτοι, μαρμάρινοι κίονες. Τό Πρόπυλον καλύπτεται μέ πέντε χαμηλούς, τυφλούς, ἄνευ τυμπάνου ἡμισφαιρικούς τρούλλους. Βόρεια τοῦ ναοῦ καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό αὐτόν κεῖνται διάφορα νεκρικοῦ χαρακτήρα οἰκοδομήματα (Μαυσωλεῖα), καθώς καί εὐάριθμοι τάφοι τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Ὁ ναός τῶν Ἁγίων Σεργίου καί Βάκχου περιβάλλεται σήμερα μέ εὐρύχωρη αὐλή.

Πλησίον τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Σεργίου καί Βάκχου ἔκειντο τά ἀνάκτορα τοῦ Ὁρμίσδα καί νότια αὐτοῦ ἦταν προσκεκολλημένος ὁ ναός τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου. Οἱ δύο αὐτοί ναοί, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἱστορικός Προκόπιος ὁ Καισαρεύς, συνείχοντο καί μάλιστα συνεκοινώνουν καί ἦσαν καί οἱ δύο λαμπρότατοι: *«Οὕτω, ἄμφω ἀγαστά τά ἱερά ταῦτα ξυμβαίνει εἶναι, ὥστε διαφανῶς τῆς τε πόλεως ὅλης καί οὐκ ἥκιστα τῶν βασιλείων ἐγκαλλώπισμα τυγχάνει εἶναι»*[31].

Τά ἀνάκτορα τοῦ Ὁρμίσδα καί ὁ παρακείμενος ναός τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων σύντομα κατεστράφησαν, ὅμως ὁ ναός τῶν Ἁγίων Σεργίου καί Βάκχου διατηρήθηκε.

Κατά τό ἔτος 1509 ὁ ναός αὐτός μετετράπη ἀπό τόν Hüseyin Ağa, τόν Προϊστάμενον τῶν Λευκῶν Εὐνούχων στά ἀνάκτορα τοῦ σουλτάνου, σέ ἕνα μουσουλμανικόν τέμενος καί αὐτό εἶχε ὡς συνέπεια τό οἰκοδόμημα νά χρησιμοποιεῖται καί νά συντηρεῖται καί γι' αὐτό ἀκριβῶς διατηρεῖται σέ πολύ καλή κατάσταση μέχρι σήμερα. Στή θέση τοῦ αἰθρίου ἀνηγέρθη ἕνας Τεκές (εἶδος Μονῆς) Δερβισῶν.

31. Προκόπιος Καισαρεύς, *Περί κτισμάτων,* σ. 186. Μ. Γεδεών, «Κωνσταντινούπολις», *ΜΕΕ,* τ. 15 (Ἀθῆναι ἄν. χρον. ἔκδ.), σ. 618.

5. ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ (PALACE BASILICA)

Στήν περιοχή, ὅπου εὑρίσκονται σήμερα τά ἀνάκτορα τῶν Ὀθωμανῶν σουλτάνων (Top Kapı) καί τά ὁποῖα, ὡς γνωστόν, ἀνηγέρθησαν στή θέση, ὅπου ἔκειντο τά ἀνάκτορα τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, πού μέ τή σειράν των εἶχαν ἱδρυθεῖ στή θέση τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως τοῦ Βυζαντίου, ἀνεσκάφη κατά τό ἔτος 1937 μία παλαιοχριστιανική βασιλική, ἡ ὁποία ὀνομάσθηκε «ἀνακτορική βασιλική» (Palace Basilica). Πρόκειται γιά μία τρίκλιτη, ξυλόστεγη βασιλική, τοῦ ἁπλοῦ ἑλληνιστικοῦ τύπου[32].

Τό κυρίως σῶμα τῆς βασιλικῆς ἐχωρίζετο μέ δύο κιονοστοιχίες, ἑκάστης ἀποτελουμένης ἀπό ἕξι μαρμάρινους, κυλινδρικούς, ἀρράβδωτους κίονες, σέ τρία κλίτη. Οἱ κίονες αὐτοί ἐφέροντο ἐπάνω σέ βάσεις καί ἐστέφοντο ἀπό μαρμάρινα κιονόκρανα[33]. Οἱ κιονοστοιχίες ἐστηρίζοντο σέ στυλοβάτη.

Τό μεσαῖον κλίτος τῆς βασιλικῆς αὐτῆς ἦτο εὐρύτερο τῶν πλαγίων καί ἐπερατοῦτο σέ μίαν ἀψίδα πρός Α., ἐσωτερικά ἡμικυκλική καί ἐξωτερικά πεντάπλευρη. Στό μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ μεσαίου κλίτους ἠνοίγετο μία θύρα, μέσῳ τῆς ὁποίας αὐτό ἐπεκοινώνει μετά τοῦ ἐσωνάρθηκα. Τοῦτο ἦτο ὑπερυψωμένον σέ σχέση μέ τά πλάγια κλίτη καί ἐκαλύπτετο μέ ξύλινη ἀμφικλινῆ ἤ σαμαρωτή ὀροφή, ἡ ὁποία ἐξωτερικά ἔφερε κεραμίδια.

Τά πλάγια κλίτη ἦσαν στενότερα τοῦ μεσαίου καί ἐπερατοῦντο πρός Α. σέ εὐθεῖες πλευρές. Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτῶν πλευρᾶς ἠνοίγετο ἀνά μία θύρα, μέσῳ τῆς ὁποίας ἐπεκοινώνουν μετά τοῦ ἐσωνάρθηκα. Τά πλάγια κλίτη ἐκαλύπτοντο μέ ξύλινες, ἐπικλινεῖς ὀροφές, χαμηλότερες ἐκείνης τοῦ μεσαίου κλίτους καί ἐξωτερικά ἔφεραν κεραμίδια.

Δυτικά τοῦ κυρίως σώματος τῆς βασιλικῆς ἦτο προσκεκολλημένος ὁ ἐσωνάρθηκας, ὁ ὁποῖος ἐκαλύπτετο μέ ξύλινη, ἐπικλινῆ ὀροφή, ἡ ὁποία ἔφερε κεραμίδια.

---

32. Ἀν. Ὀρλάνδος, *Βασιλική* 1 (1952), σ. 61, εἰκ. 34. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 162 κ.ἑ. καί σ. 169, εἰκ. 99.

33. Σέ μίαν αἴθουσα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκτίθεται σχέδιον κατόψεως τῆς ἐν λόγῳ βασιλικῆς, ἡ ὁποία συνοδεύεται ἀπό σχετικές πληροφορίες.

Σέ μία δεύτερη οἰκοδομική περίοδο δυτικά τοῦ ἐσωνάρθηκα προσετέθηκε καί δεύτερος νάρθηκας (ἐξωνάρθηκας), ὁ ὁποῖος ἐκαλύπτετο μέ ξύλινη ὀροφή καί κεραμίδια.

Ἡ βασιλική αὐτή ἀνηγέρθη κατά τόν 5ον αἰ. μ.Χ. καί πιθανῶς δέν ἐχρησίμευε ὡς χριστιανικός ναός, ἀλλά μᾶλλον ἐξυπηρετοῦσε διοικητικές ἀνάγκες τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀνακτόρων.

6. ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΟΛΥΜΒΗΘΡΑ (ΑΥΛΗ SÜLEYMANİYE CAMİİ)

ΝΔ. τοῦ τεμένους τοῦ Σουλεϊμάν (Süleymaniye Camii) καί στόν χῶρον τῆς εὐρύχωρης αὐλῆς, ἡ ὁποία περιβάλλει τό τέμενος αὐτό καί εἶναι κατάφυτη ἀπό δένδρα, θάμνους καί διάφορα ἄνθη, κεῖται μία μαρμάρινη, μονολιθική, κολυμβήθρα, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπό τό φωτιστήριον παλαιοχριστιανικοῦ Βαπτιστηρίου[34] καί φαίνεται νά μετεφέρθη ἐκ τῶν ὑστέρων στή θέση αὐτή.

Ἡ κολυμβήθρα αὐτή εἶναι κατασκευασμένη ἀπό φαιόχρωμον μάρμαρον καί ἔχει τό σχῆμα ἐλεύθερου σταυροῦ[35]. Στό κέντρον αὐτῆς ὑπάρχει τετραγώνου σχήματος πυρήνας (πλευρᾶς 0,58 μ.), σέ ἑκάστη πλευρά τοῦ ὁποίου ἀνοίγεται ἀνά μία κεραία ἀνισοσκελοῦς σταυροῦ. Οἱ διαστάσεις τῆς κολυμβήθρας εἶναι οἱ ἑξῆς: ἐξωτερικά: 1,97 x 1,65 x 0,40 μ. καί ἐσωτερικά: 1,80 x 1,42 x 0,25 μ. Ἐσωτερικά τό βάθος τῆς κολυμβήθρας ἀνέρχεται σέ 0,30 μ.

Ὡς γνωστόν, κατά τήν παλαιοχριστιανικήν ἐποχήν (4ος-6ος αἰ. μ.Χ.) καί παρά τούς χριστιανικούς ναούς ἔκειτο συνήθως τό Βαπτιστήριον, ἀποτελούμενον ἀπό τόν προαύλιον ἤ ἐξώτερον οἶκον τοῦ βαπτίσματος καί τόν ἐσώτερον οἶκον τοῦ βαπτίσματος ἤ φωτιστήριον. Στό κέντρον τοῦ φωτιστηρίου ἔκειτο ἡ κολυμβήθρα, ἡ ὁποία ἐχρησίμευε γιά τήν τέλεση τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος[36].

34. Τήν κολυμβήθρα αὐτή εἶδε ὁ γράφων στίς 3-9-2014, κατά τήν ἐπίσκεψή του στό τέμενος. Ἐντός αὐτῆς ἔχει φυτευθεῖ μικρός φοίνικας, δηλαδή χρησιμεύει ὡς εἶδος γλάστρας.

35. Ἰ. Βολανάκης, *Βαπτιστήρια* 1976, σ. 124-126, εἰκ. ΙΧ, β καί σ. 127-128, εἰκ. ΙΧ, η.

36. Ἰ. Βολανάκης, *Βαπτιστήρια* 1976, σ. 3 κ.ἑ.

II. ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

7. Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΜΥΡΕΛΑΙΟΥ (BODRUM CAMİİ)

Ὁ Ρωμανός Α΄ ὁ Λεκαπηνός (920-944), πενθερός τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ΄ τοῦ Πορφυρογεννήτου (913-959)[37], ἤδη πρίν τή στέψη του σέ συναυτοκράτορα, ἀπέκτησε ἕνα οἰκόπεδον στήν Κωνσταντινούπολη, ἐπί τοῦ ὁποίου, μαζί μέ ἄλλα, ἔκειντο τά ἐρείπια ἑνός περίκεντρου οἰκοδομήματος (Rotonda) τῆς ὕστερης ἀρχαιότητας, τό ὁποῖον μέ μίαν ἐξωτερική διάμετρον κατόψεως 42,00 μ. ἦταν τό δεύτερον σέ μέγεθος κυκλικόν ἀρχαῖον οἰκοδόμημα, μετά τό Πάνθεον τῆς Ρώμης (ἐσωτ. διάμ. κατόψεως 44,00 μ. καί μέγιστο ὕψος 44,00 μ. ἀπό τῆς ἐπιφανείας τοῦ δαπέδου).

Δέν ὑπάρχουν πληροφορίες, προερχόμενες ἀπό φιλολογικές πηγές, οἱ ὁποῖες νά ἀναφέρονται στό οἰκοδόμημα αὐτό. Ἐπίσης δέν ἔγιναν σχετικές ἀρχαιολογικές ἔρευνες, οἱ ὁποῖες πιθανῶς θά προσεκόμιζαν στοιχεῖα ἀναφορικά μέ τήν ἐποχή τῆς ἱδρύσεως, τόν κτήτορα καί τόν σκοπόν, τόν ὁποῖον ἐξυπηρετοῦσε τό οἰκοδόμημα αὐτό.

Τό κυκλικῆς κατόψεως οἰκοδόμημα αὐτό (ἐσωτ. διάμ. 30,00 μ.), εἶχε στήν ἀνατολική καί τή δυτική πλευρά του ἀνά μία ὀρθογωνίου σχήματος κόγχη, ἐνῶ στή ΒΑ., ΝΑ., ΒΔ. καί ΝΔ. εἶχε ἀνά μία ἡμικυκλικήν κόγχην. Στή νότια καί στή βόρεια πλευρά αὐτοῦ ἠνοίγετο ἀνά μία εἴσοδος. Δέν ὑφίσταται καμμία ἔνδειξη, ὅτι οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ (πάχ. 6,10 μ.) ἔφεραν κάποτε ἕναν ὄροφο.

Ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρωμανοῦ Α΄ τοῦ Λεκαπηνοῦ ἔγιναν διάφορες ἐργασίες στό οἰκοδόμημα αὐτό, ἤτοι: ἐντοιχίσθησαν οἱ δύο εἴσοδοι τῆς Ροτόντας, στό ἐσωτερικό αὐτῆς ἐτοποθετήθησαν ὀγδόντα (80) κίονες, οἱ ὁποῖοι ἐστήριζαν μίαν ὀροφή καί τό οἰκοδόμημα αὐτό μετετράπη σέ ὑδατοδεξαμενή. Ἐπάνω σ' αὐτήν καί περίπου στό μέσον της, ἀνηγέρθη ἕνα ἀνάκτορον, ἀποτελούμενον ἀπό ἰσόγειον καί ὄροφον.

Λίγο μετά τή στέψη του σέ συναυτοκράτορα ὁ Ρωμανός Α΄ Λεκαπηνός ἀνήγειρε ΒΑ. τοῦ ἀνακτόρου αὐτοῦ ἕναν ναόν, ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο νά ἀποτελέσει τό Μαυσωλεῖον τῆς Οἰκογενείας του. Ὁ

37. Ὁ Ρωμανός Α΄ Λεκαπηνός ἔδωσε κατά τό ἔτος 919 μ.Χ. τήν κόρη του Ἑλένη ὡς σύζυγον στόν νεαρόν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον Ζ΄ Πορφυρογέννητον, ὁ ὁποῖος ἦταν τότε ἀνήλικος καί ἐπετροπεύετο ἀπό μίαν Ἐπιτροπή, ἀποτελούμενην ἀπό τόν Πατριάρχην Νικόλαον, τή μητέρα του Ζωή Καρβοναψήναν, τόν πενθερόν του Ρωμανόν Λεκαπηνόν καί ἄλλους.

ναός αὐτός, ὁ ὁποῖος ὀνομάζετο *«Μυρέλαιον»*, πιθανῶς ὁλοκληρώθηκε στίς ἀρχές τοῦ ἔτους 922, ἐπειδή ἡ σύζυγος τοῦ Ρωμανοῦ Α΄ Λεκαπηνοῦ, ἡ Θεοδώρα, ἡ ὁποία ἀπεβίωσε στίς 20-2-922, ἐτάφηκε πρώτη ἐδῶ.

Ἡ στενή σχέση τοῦ ναοῦ τοῦ Μυρελαίου μέ τό παρακείμενον ἀνάκτορον, ἀπαιτοῦσε μίαν ἀσυνήθιστη ἀρχιτεκτονική λύση. Προκειμένου καί τά δύο αὐτά οἰκοδομήματα νά κεῖνται στό ἴδιον ἐπίπεδον, οἰκοδομήθηκε ὁ ναός αὐτός ἐπάνω σ' ἕνα ἄλλο κτίσμα, τό ὁποῖο ναί μέν ὁμοιάζει μέ ἕναν ὑποκείμενον ναόν, ὅμως αὐτό δέν ἐχρησίμευσε ποτέ ὡς τέτοιος.

Ἡ κάτοψη τοῦ ναοῦ τοῦ Μυρελαίου ἔχει τή μορφή τοῦ ἑλληνικοῦ σταυροῦ (ἰσοσκελής σταυρός) καί φαίνεται, ὅτι μιμεῖται τήν κάτοψη τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Λιβός, ὅμως στό Μυρέλαιον χαρακτηρίζεται ἀπό μεγαλύτερη σαφήνεια. Σέ ἀντίθεση πρός τόν ναόν τῆς Μονῆς τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Λιβός, ὁ ναός τοῦ Μυρελαίου δέν εἶχε κανένα πρόσκτισμα, ὥστε ἡ ἀρχιτεκτονική αὐτοῦ νά ἐξαίρεται καί νά ἐμφανίζεται μέ μεγαλύτερη καθαρότητα καί εὐκρίνεια.

Οἱ τοῖχοι τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ, τοῦ νάρθηκα, τῆς κεντρικῆς ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, τῆς Προθέσεως καί τοῦ Διακονικοῦ διατρυπῶνται ἀπό πολυάριθμα παράθυρα, τά ὁποῖα ἐντυπωσιάζουν τόν ἐπισκέπτη. Οἱ τέσσερις ἡμικυλινδρικές ὀροφές τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ κεῖνται πολύ ὑψηλότερα ἀπό ὅτι ἡ ὀροφή τοῦ νάρθηκα, ἐνῶ τίς ὀροφές τῆς Προθέσεως καί τοῦ Διακονικοῦ ὑπερβάλλει κατά τό ὕψος καί τό μέγεθος ὁ κεντρικός τροῦλλος τοῦ ναοῦ. Στό τύμπανον τοῦ τρούλλου ἀνοίγονται ὀκτώ (8) μεγάλου σχήματος παράθυρα. Ἡ ὕπαρξη πολυαρίθμων παραθύρων εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τόν ἄπλετον φωτισμόν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ αὐτοῦ.

Ἡ κάποτε πλούσια διακόσμηση τοῦ ναοῦ τοῦ Μυρελαίου, μέ ὑαλοφράγματα, κυμάτια καί ψηφιδωτά, ἀποδεικνύεται ὕστερα ἀπό τήν ἀποκάλυψη πολυαρίθμων σχετικῶν σπαραγμάτων.

Ὁ μεγαλύτερος υἱός τοῦ Ρωμανοῦ Α΄ Λεκαπηνοῦ καί συναυτοκράτορας Χριστόφορος ἐτάφηκε τό ἔτος 931 ὡς δεύτερον μέλος τῆς οἰκογενείας στό Μυρέλαιον. Ὁ ἕτερος υἱός τοῦ Ρωμανοῦ Α΄, Κωνσταντῖνος Λεκαπηνός, ἐπίσης συναυτοκράτορας, ἐτάφη τό ἔτος 946 στό Μυρέλαιον. Τό 948 ἀπεβίωσε στήν ἐξορίαν ὁ Ρωμανός Α΄ καί ἐτάφη στό Μυρέλαιον. Ἐπίσης ἐδῶ ἐτάφη ἡ κόρη τοῦ Ρωμανοῦ Α΄

Ἑλένη, σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου Ζ΄ τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἡ ὁποία ἀπεβίωσε κατά τό ἔτος 961, δύο ἔτη ὕστερα ἀπό τόν σύζυγόν της Κωνσταντῖνον Ζ΄ Πορφυρογέννητον.

Ἀργότερα ὁ ναός τοῦ Μυρελαίου μετετράπη σέ Καθολικόν μίας γυναικείας Μονῆς, στήν ὁποίαν ἀπεσύροντο τά θήλαια μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς Οἰκογενείας.

Ὅταν κατά τό ἔτος 1203 οἱ Σταυροφόροι τῆς Δ΄ Σταυροφορίας, λίγο πρίν τήν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπ' αὐτῶν, ἐπετέθησαν στήν Κωνσταντινούπολη, ὁ ναός τοῦ Μυρελαίου ὑπέστη ζημίες ἐξ αἰτίας μίας πυρκαϊᾶς. Τό ἔτος 1400 ἀναφέρεται ἡ Μονή αὐτή γιά τελευταία φορά.

Ἕναν αἰώνα ἀργότερα ὁ Μεγάλος Βεζίρης Mesih Πασάς, ὁ ὁποῖος προήρχετο ἀπό τή Δυναστεία τῶν Παλαιολόγων καί μαζί μέ τόν ἀδελφόν του, τόν μετέπειτα Γενικόν Διοικητήν τῆς Ἀνατολίας Has Murat Paşa, ἀνετράφη στά ἀνάκτορα τοῦ σουλτάνου Mehmet ΙΙ τοῦ Πορθητοῦ (1451-1481), μετέτρεψε τόν ναόν τοῦ Μυρελαίου σέ μουσουλμανικόν τέμενος, μέ τό ὄνομα Bodrum Camii. Ἡ ἱδρυτική πράξη τοῦ τεμένους αὐτοῦ, στό ὁποῖον ὑπῆρχε ἐπίσης μία Σχολή σπουδῆς τοῦ Κορανίου (Medrese), χρονολογεῖται στόν Ὀκτώβριο τοῦ ἔτους 1501[38].

8. Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΤΕΠΟΠΤΟΥ (ESKİ İMARET)

Ἡ οἰκονομική καί στρατιωτική ἀνασυγκρότηση τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἔφθασε στίς ἀρχές τοῦ 11ου αἰ., κατά τήν περίοδον τοῦ αὐτοκράτορα Βασιλείου Β΄ (976-1025), στήν ὑψίστη αὐτῆς ἀκμή. Ἡ Κωνσταντινούπολη ἀριθμοῦσε τότε περίπου διακόσιες χιλιάδες (200.000) κατοίκους. Ὁ Βασίλειος Β΄ ἦταν ἕνας αὐστηρός στρατιώτης, ἔμεινε ἄγαμος καθ' ὅλον του τόν βίον καί ἦταν ἐξαιρετικά οἰκονόμος. Δέν ἀνήγειρε στήν Κωνσταντινούπολη κανένα μεγάλον δημόσιον οἰκοδόμημα καί συγκέντρωσε μεγάλα πλούτη γιά τό Κράτος, τά ὁποῖα ἀργότερα ἐσπατάλησαν πολύ γρήγορα οἱ διάδοχοί του.

Ὁ αὐτοκράτορας Ἀλέξιος Α΄ ὁ Κομνηνός (1081-1118) ἀνέθεσε τήν εὐθύνη τῆς διακυβέρνησης τῆς Κωνσταντινουπόλεως στή μητέρα του Ἄννα Δαλασσηνή, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἀσχολήθηκε μέ τό νά ἐνισχύσει τή δύναμή του στό Κράτος.

38. St. Yerasimos, *Konstantinopel* 2009, σ. 86-87.

Ἡ Ἄννα Δαλασσηνή ἵδρυσε μίαν Μονή σέ μίαν περιοχή, ἡ ὁποία ἀποκλίνει πρός τό Χρυσοῦν Κέρας καί κεῖται ἀριστερά τῆς κοιλάδας πού ἀρχίζει ἀπό τό Ὑδραγωγεῖον τοῦ Οὐάλεντος καί καταλήγει στή θάλασσα. Τή Μονή αὐτή ἀφιέρωσε στόν Ἰησοῦν Χριστόν «Παντεπόπτην», δηλαδή Ἐκεῖνον, ὁ Ὁποῖος ἐποπτεύει καί ἐπισκοπεῖ τά πάντα. Ἡ Μονή αὐτή θά πρέπει νά ἱδρύθηκε μεταξύ τῶν ἐτῶν 1081-1087, ἔτος κατά τό ὁποῖον ἀναφέρεται γιά πρώτη φορά σέ σχετική φιλολογική πηγή.

Ἡ κάτοψη τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς αὐτῆς ἐμφανίζει τή μορφή τοῦ ἑλληνικοῦ λεγομένου σταυροῦ. Οἱ τέσσερις (4) κίονες, ἐπί τῶν ὁποίων ἐφέρετο ὁ τροῦλλος, ἀντικατεστάθησαν κατά τήν ὀθωμανική περίοδο ἀπό ὀκταγωνικούς πεσσούς. Στό κέντρον τοῦ ναοῦ ὑψώνεται ὁ ἡμισφαιρικός τροῦλλος (διαμ. 4,50 μ.). Τό τύμπανον, ἐπί τοῦ ὁποίου φέρεται ὁ ἡμισφαιρικός τροῦλλος, εἶναι ἐσωτερικά κυλινδρικόν καί ἐξωτερικά δωδεκάπλευρον. Σέ ἑκάστη πλευρά αὐτοῦ ἀνοίγεται ἀνά ἕνα παράθυρον.

Στίς τέσσερις γωνίες τοῦ ναοῦ κεῖνται ἰσάριθμα διαμερίσματα. Τό Διακονικόν καί ἡ Πρόθεση ἐμφανίζουν τετράκογχη κάτοψη καί καλύπτονται μέ τρούλλους, ἐνῶ τό ΝΔ. καί τό ΒΔ. γωνιαῖον διαμέρισμα ἐμφανίζουν σταυροειδῆ κάτοψη καί καλύπτονται μέ σταυροθόλια.

Δυτικά τοῦ κυρίως σώματος τοῦ ναοῦ εἶναι προσκεκολλημένος ὁ νάρθηκας, ὁ ὁποῖος καλύπτεται μέ συνδυασμόν τριῶν σταυροθολίων. Ἐπάνω ἀπό τόν νάρθηκα κεῖται ὁ γυναικωνίτης.

Δυτικά τοῦ νάρθηκα εἶναι προσηρτημένος ὁ ἐξωνάρθηκας, ὁ ὁποῖος προσετέθηκε ἀργότερα. Αὐτός περιλαμβάνει τρία ἐπί μέρους τμήματα, ἤτοι: ἕναν κεντρικόν, ὀρθογωνίου κατόψεως χῶρον, ὁ ὁποῖος καλύπτεται μέ ἡμισφαιρικόν τροῦλλον καί ἑκατέρωθεν αὐτοῦ ἀνά ἕναν ἐπίσης ὀρθογωνίου κατόψεως χῶρον, ὁ ὁποῖος καλύπτεται μέ σταυροθόλιον. Στό μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐξωνάρθηκα ἀνοίγεται ἡ εἴσοδος.

Ἡ Ἄννα Δαλασσηνή ἐπέρασε τά τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς της στή Μονή τοῦ Παντεπόπτου, ὅπου ἐπίσης συνήθιζαν νά ἀποσύρονται καί ἄλλοι ἀνώτεροι κρατικοί ἀξιωματοῦχοι καί ὑπάλληλοι.

Κατά τή διάρκεια τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπό τῶν Σταυροφόρων τῆς Δ΄ Σταυροφορίας κατά τό ἔτος 1204, ἡ Μονή τοῦ Παντεπόπτου, λόγῳ τῆς θέσεώς της πάνω ἀπό τό «Χρυσοῦν Κέρας», μετετράπη σέ Στρατηγεῖον τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξίου Ε΄.

Κατά τή χρονική περίοδο τῆς Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204-1261) ἡ Μονή τοῦ Παντεπόπτου παραχωρήθηκε στό Τάγμα τῶν Βενεδικτίνων, οἱ ὁποῖοι τή μετέτρεψαν καί πάλιν σέ Μονήν, λειτουργίαν τήν ὁποίαν διετήρησεν ἕως τό ἔτος 1453.

Μετά τήν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπό τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων καί τήν κατάλυση τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (1453) καί πιθανῶς λόγῳ τῆς καλῆς διατηρήσεως τοῦ ὅλου οἰκοδομικοῦ συμπλέγματος τῆς Μονῆς τοῦ Παντεπόπτου, αὐτό μετετράπη ὡς ἕνα ἀπό τά πρῶτα θρησκευτικά οἰκοδομήματα σ' ἕνα μουσουλμανικόν Ἵδρυμα. Τοῦτο περιελάμβανε ἕνα τέμενος, μίαν Σχολήν σπουδῆς τοῦ Κορανίου (Μεδρεσέ) καί μίαν κουζίνα (İmaret), ὅπου παρεσκευάζετο φαγητόν γιά τούς ἐνδεεῖς καί ἔλαβε τό ὄνομα «Eski İmaret» (= τό παλαιόν Ἰμαρέτ), σέ ἀντίθεση μέ τό «Yeni İmaret» (= τό νέον Ἰμαρέτ), πού ἵδρυσεν ὁ σουλτάνος Mehmet II (1451-1481) στή θέση τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων.

Ἡ ὑπό τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ Β΄ τοῦ Πορθητοῦ κατά τό ἔτος 1473 ἐκδοθεῖσα ἰδρυτική Πράξη ἀναφέρει τριανταπέντε (35) χώρους, οἱ ὁποῖοι ἦσαν διατεταγμένοι σέ ἰσόγειον καί ὄροφον καί ἦσαν ἄμεσα προσηρτημένοι στό οἰκοδομικόν αὐτό συγκρότημα τῆς πρώην Μονῆς τοῦ Παντεπόπτου[39].

Τό Καθολικόν τῆς Μονῆς αὐτῆς, τό ὁποῖον μετετράπη σέ μουσουλμανικόν τέμενος, ἀναπαλαιώθηκε, ἐστερεώθηκε καί ἀναστηλώθηκε κατά τή δεκαετία τοῦ 1970[40].

9. ΦΑΝΑΡΙΟΝ, Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΤΟΥ ΜΟΥΧΛΙΟΥ ἤ ΠΑΝΑΓΙΑ ΜΟΥΧΛΙΩΤΙΣΣΑ (KANLI KİLİSE)

Στήν περιοχή τοῦ Φαναρίου, ΒΑ. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό αὐτό, βόρεια τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, κεῖται ἡ Παναγία τοῦ Μουχλίου ἤ Παναγία Μουχλιώτισσα (Kanlı Kilise), ἀφιερωμένη στήν Κοίμηση τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου (15 Αὐγούστου)[41].

---

39. St. Yerasimos, *Konstantinopel* 2009, σ. 88-90.

40. Εἶναι ἀξιοσημείωτο, ὅτι ὅσοι χριστιανικοί ναοί τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετετράπησαν μετά τήν ἅλωση αὐτῆς ὑπό τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων σέ μουσουλμανικά Τεμένη, διετηρήθησαν, ἐπειδή ἐχρησιμοποιοῦντο καί ἐσυντηροῦντο.

41. Ὁ γράφων ἐπιθυμεῖ νά ἐκφράσει τίς θερμές του εὐχαριστίες καί ἀπό τή

Πρόκειται γιά τό μοναδικόν βυζαντινόν μνημεῖον, τό ὁποῖον εὑρίσκεται μέχρι σήμερα στή δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί δέν μετετράπη ποτέ σέ μουσουλμανικόν τέμενος. Τοῦτο ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι ὁ Μωάμεθ Β΄ ὁ κατακτητής (1451-1483) ἐδώρησε τόν ναόν αὐτόν στόν χριστιανόν Ἀρχιτέκτονα Χριστόδουλον[42].

Πρόκειται γιά ἕνα σχετικά ἐκτεταμένον οἰκοδομικόν συγκρότημα, τό ὁποῖον προέρχεται ἀπό διάφορες οἰκοδομικές περιόδους καί κεῖται στό ΒΑ. τμῆμα σχετικά εὐρύχωρης αὐλῆς.

Ὁ πρῶτος ναός στή θέση αὐτή, ἡ Παναγία ἡ Μουχλιώτισσα, προέρχεται ἀπό τήν ἐποχή τῆς Δυναστείας τῶν Παλαιολόγων καί ἱδρύθηκε μαζί μέ τήν ἀκριβῶς δίπλα κείμενην Μονήν, κατά τό ἔτος 1261, ἀπό τόν Ἰσαάκ Δούκα, ἕναν θεῖον τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ τοῦ Παλαιολόγου (1259-1282). Κατά τό ἔτος 1266 ἀμφότερα – ναός καί Μονή– ἐπεξετάθησαν καί διεσκευάσθησαν καλύτερα.

Ἡ προέλευση τοῦ ἐπιθέτου «*Μουχλιώτισσα*» δέν ἔχει μέχρι σήμερα ἐπαρκῶς ἑρμηνευθεῖ. Θά μποροῦσε νά προέρχεται ἀπό τό ὄνομα τοῦ Μογγόλου Khan Abagu, τοῦ ὁποίου ἡ χήρα, ἡ Μαρία Παλαιολογίνα, νόθος κόρη τοῦ Αὐτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ τοῦ Παλαιολόγου, περί τά τέλη τοῦ 13ου αἰ. συνέβαλε στήν ἐκτέλεση εὐρείας ἐκτάσεως οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, τόσο στόν ναόν, ὅσον καί στήν παρακείμενην Μονήν.

Σύμφωνα μέ μίαν ἄλλη ἐκδοχή, τό ἐπίθετον «*Μουχλώτισσα*» προῆλθε ἀπό τό ἐξῆς γεγονός: οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως «Μουχλίον» (σημερινή Τεγέα) ἐξεδιώχθησαν ἀπό τήν πατρίδα των καί ἀπό τόν σουλτάνον Μωάμεθ Β΄ τόν Πορθητήν (1451-1481) μετεγκατεστάθησαν στήν περιοχήν αὐτήν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁπότε ὁ ναός τῆς Παναγίας παραχωρήθηκε σέ αὐτούς. Ἀπό τό «Μουχλίον» προῆλθε τό ἐπίθετο «*Μουχλιώτισσα*».

Ὁ ἀρχικός πυρήνας τοῦ οἰκοδομικοῦ αὐτοῦ συγκροτήματος ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα μικρῶν διαστάσεων τετράκογχον οἰκοδόμημα. Ὁ πυρήνας τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ ἐμφανίζει σέ κάτοψη τετράγωνον σχῆμα. Σέ ἑκάστη πλευρά τοῦ τετραγώνου ἀνοίγεται ἀνά μία κόγχη, ἐσωτερικά ἡμικυκλική καί ἐξωτερικά πεντάπλευρη, ἐξέχουσα, ὥστε ὁ ναός στήν κάτοψη νά ἐμφανίζει σταυρικόν, τετράφυλλον

θέση αὐτή στόν Φύλακα τοῦ ναοῦ κ. Σάββα, Ἄραβα Ὀρθόδοξον Χριστιανόν καί στήν Οἰκογένειά του, γιά τή φιλόφρονα ὑποδοχή καί τίς πληροφορίες του.

42. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 406-407.

σχῆμα. Διατηροῦνται οἱ τρεῖς ἀπό τίς ἀρχικά τέσσερις κόγχες, ἤτοι: ἡ ἀνατολική, ἡ βορεία καί ἡ δυτική. Σέ κάποια περίοδον κατηδαφίσθη ἡ νοτία κόγχη, προκειμένου ὁ ναός νά ἐπεκταθεῖ πρός νότον. Ἐπίσης ὁ ναός ἐπεκτάθηκε πρός τά δυτικά, προκειμένου προφανῶς νά ἐξυπηρετήσει τίς ἀνάγκες τῶν πιστῶν.

Ἀρχικά ὑπῆρχαν μαρμάρινοι κίονες στά σημεῖα τῆς ἐπαφῆς τῶν τεσσάρων κογχῶν, τρεῖς δέ μικρότερες κόγχες, οἱ ὁποῖες ἠνοίγοντο σέ ἑκάστην ἀπό αὐτές, ηὔξαναν τήν ἐλαφρότητα καί ἔδιδαν ποικιλίαν στή διάπλαση τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ.

Στό κέντρον τοῦ τετρακόγχου αὐτοῦ ὑψώνεται ἡμισφαιρικός τροῦλλος, ὁ ὁποῖος φέρεται ἐπάνω σέ ὑψηλόν τύμπανον.

Τετράκογχα οἰκοδομήματα ἀπαντοῦν ἤδη κατά τήν παλαιοχριστιανικήν ἐποχήν. Ἐνδεικτικά ἀναφέρεται ὁ ἀρχικός τετράκογχος χριστιανικός ναός, ὁ ὁποῖος ἱδρύθηκε πιθανῶς κατά τόν 5ον αἰ. στό κέντρον τῆς Στοᾶς τοῦ αὐτοκράτορα Ἀδριανοῦ (117-138 μ.Χ.) στήν Ἀθήνα, τά ἐρείπια τοῦ ὁποίου διατηροῦνται μέχρι σήμερα σέ καλή σχετικῶς κατάσταση[43].

Συνήθως παλαιοχριστιανικά τετράκογχα οἰκοδομήματα ἐχρησίμευαν ὡς Μαυσωλεῖα, Μαρτύρια, Βαπτιστήρια κ.λπ. Ὡς ἐκ τούτου θά μποροῦσε νά ὑποτεθεῖ, ὅτι ἀρχικά καί κατά τούς παλαιοχριστιανικούς χρόνους ἀνηγέρθη στή θέση αὐτή ἕνα τετράκογχον οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον κατά τόν 13ον αἰ. μετεσκευάσθη σέ ναόν καί ἀπετέλεσε τό Καθολικόν Μονῆς. Πιθανῶς ὅμως αὐτό τό οἰκοδόμημα νά ἀποτελεῖ ἁπλά ἐπιβίωση τῶν παλαιοχριστιανικῶν τετρακόγχων κτισμάτων.

Ἐπίσης ἡ ἐπιλογή αὐτοῦ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου θά μποροῦσε νά ἐξηγηθεῖ ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Γεωργίας, ὅπου τέτοιου εἴδους οἰκοδομήματα εἶχαν γνωρίσει εὐρεία διάδοση.

Τό ἀρχικόν τετράκογχον οἰκοδόμημα ἐγνώρισε ἀργότερα πολυάριθμες οἰκοδομικές ἀνακαινήσεις καί ἐπισκευές καί ἔτσι ἡ μορφή του ἀλλοιώθηκε σημαντικά. Ἡ νότια καί ἡ δυτική κόγχη τοῦ τετρακόγχου κατεδαφίσθησαν καί στή θέση αὐτή ἀνηγέρθη μιά δίκλιτη αἴθουσα, ἡ ὁποία καλύπτεται μέ ἕξι (6) σταυροθόλια.

Δυτικά τοῦ τετρακόγχου αὐτοῦ ὑπάρχει σήμερα ὀρθογωνίου κατόψεως χῶρος, ὁ ὁποῖος ἐπέχει τή θέση νάρθηκα. Στή βόρεια πλευρά

43. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 332, εἰκ. 209 (κάτοψη).

τοῦ νάρθηκα αὐτοῦ κεῖται τετραγώνου κατόψεως χῶρος, ὁ ὁποῖος καλύπτεται μέ ἡμισφαιρικόν τροῦλλον.

Ὁ χῶρος τῆς ἀνατολικῆς κόγχης τῆς Παναγίας τῆς Μουχλιώτισσας χωρίζεται τοῦ ὑπολοίπου κυρίως ναοῦ μέ ξυλόγλυπτον τέμπλον, καί χρησιμεύει ὡς τό Ἱερόν Βῆμα τοῦ ναοῦ, στό μέσον τοῦ ὁποίου κεῖται ἡ Ἁγία Τράπεζα.

Τέμπλον-Δεσποτικές εἰκόνες

Ἐπί τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ κεῖνται παλαιές δεσποτικές εἰκόνες, οἱ ὁποῖες φέρουν ἀργυρές, πολυτελεῖς ἐπενδύσεις, εἰδικότερα:

1) Ἰησοῦ Χριστός, Παντοκράτωρ

Ὁ Ἰησοῦς Χριστός εἰκονίζεται ὁλόσωμος, μετωπικός. Πρόκειται γιά μετρίας ποιότητας μεταβυζαντινή εἰκόνα, δυτικῆς τεχνοτροπίας, μέ ἀργυρή ἐπένδυση, τοῦ β΄ μισοῦ τοῦ 19ου αἰ.

2) Θεοτόκος Ὁδηγήτρια

Πρόκειται γιά μεταβυζαντινή εἰκόνα μετρίας ποιότητας καί δυτικῆς τεχνοτροπίας, ἡ ὁποία φέρει ἀργυρή ἐπένδυση, στό κάτω τμῆμα τῆς ὁποίας διατηρεῖται ἡ ἐγχάρακτη, μικρογράμματη ἐπιγραφή:

«/ Ἀφιέρω/μα/ εἰς τήν Ἱεράν Ἐκκλησίαν Μουχλήου/1884/Ὀκτομβρίου/ 4».

3) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος

Εἰκόνα μετρίας ποιότητας καί δυτικῆς τεχνοτροπίας, στήν ὁποίαν εἰκονίζεται ὁλόσωμος ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. Αὐτή φέρει ἀργυρή ἐπένδυση, στό κάτω τμῆμα τῆς ὁποίας διατηρεῖται ἡ ἐγχάρακτη, μικρογράμματη ἐπιγραφή:

« Ἀφιέρωμα/ εἰς τήν Ἱεράν Ἐκκλησίαν/ Μουχλίου: 1884, Ὀκτομβρίου 4».

4) Κοίμησις τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου

Πρόκειται γιά εἰκόνα μετρίας τέχνης καί δυτικῆς τεχνοτροπίας στήν ὁποίαν παρίσταται ἡ Κοίμησις τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, σύμφωνα μέ ἐκεῖνον τόν εἰκονογραφικόν τύπον, ὅπως αὐτός διαμορφώθηκε μετά τήν Εἰκονομαχίαν (726-843) καί ἐπεκράτησε στήν Ὀρθόδοξον Ἀνατολικήν Ἐκκλησίαν καί χρησιμοποιεῖται μέχρι σήμερα. Αὐτή φέρει ἀργυρή ἐπένδυση, στό κάτω τμῆμα τῆς ὁποίας διατηρεῖται ἡ ἐγχάρακτη ἐπιγραφή:

« Ἀφιερώθη/ εἰς τήν Ἐκκλησίαν/ Μουχλίου παρά τοῦ Δ(ημητρίου) Μ. / τῇ α΄ Ἰουλίου 1885».

5) Παναγία Ζωοδόχος Πηγή (Ξύλινη φορητή εἰκόνα)

Πρόκειται γιά μικρῶν διαστάσεων ξύλινη, μεταβυζαντινή εἰκόνα μετρίας ποιότητας καί δυτικῆς τεχνοτροπίας, παριστάνουσα τήν Παναγία, Ζωοδόχον Πηγήν. Στό κάτω τμῆμα τῆς εἰκόνας διατηρεῖται ἡ γραπτή ἐπιγραφή: «1813».

Δυτικά τοῦ κυρίως ναοῦ ὑπάρχει μεταγενέστερη προσθήκη, τό μεσαῖον καί τό νότιον τμῆμα τῆς ὁποίας καλύπτεται μέ καμάρα, ἐνῶ τό βόρειον τμῆμα αὐτῆς φέρει ἡμισφαιρικόν τροῦλλον. Δυτικά αὐτοῦ ὑπάρχει ὀρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας.

Νότια τοῦ τετρακόγχου πυρήνα τοῦ ναοῦ εἶναι προσκεκολλημένοι περισσότεροι χῶροι, οἱ ὁποῖοι προσετέθησαν μεταγενέστερα καί οἱ ὁποῖοι καλύπτονται μέ σταυροθόλια.

ΑΓΙΑΣΜΑ

Στό ΝΔ. τμῆμα τοῦ ναοῦ καί ὑπό τή στάθμη τῆς ἐπιφανείας τοῦ δαπέδου αὐτοῦ κεῖται ὑπόγειον, τό ὁποῖον ἀποτελεῖται ἀπό δύο χώρους, ἤτοι:

Χῶρος Α

Σ' αὐτόν κατέρχεται κάποιος μέ κτιστή κλίμακα. Ὁ χῶρος εἶναι μικρῶν διαστάσεων καί ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη. Ὁ κυρίως ἄξονας αὐτοῦ κεῖται ἀπό Δ. πρός Α. καί καλύπτεται μέ κτιστή, ἡμικυλινδρική ὀροφή. Ἐντός αὐτοῦ κεῖται ἕνας κιβωτιόσχημος ἤ λακκοειδείς τάφος, ὁ ὁποῖος σήμερα εἶναι κενός.

Χῶρος Β

Νότια τοῦ προηγουμένου εἶναι προσκεκολλημένος ἕτερος χῶρος, ὁ Χῶρος Β, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζει ἐπίσης ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη. Ὁ κυρίως ἄξονας αὐτοῦ βαίνει ἀπό Β. πρός Ν. καί ὁ χῶρος καλύπτεται μέ κτιστή, ἡμικυλινδρική ὀροφή.

Σύμφωνα μέ ὑπάρχουσα προφορική παράδοση, οἱ δύο αὐτοί χῶροι ἀνήκουν σέ παλαιόν Ἁγίασμα. Σήμερα ὅμως δέν ὑπάρχει νερό σ' αὐτό.

Ἡ ἀρχική φάση τοῦ τετρακόγχου πυρήνα τοῦ οἰκοδομήματος τῆς Παναγίας τοῦ Μουχλίου, ὡς ἤδη ἀνεφέρθη, προέρχεται πιθανῶς

ἀπό τόν 13ον αἰ.[44] Ἡ σημερινή μορφή τοῦ ὅλου οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος εἶναι ἀποτέλεσμα πολλῶν ἀνακαινίσεων, ἐπεμβάσεων καί προσθηκῶν, οἱ ὁποῖες ἀποσκοποῦσαν στήν αὔξηση τοῦ χώρου τοῦ ναοῦ καί τήν ἐξυπηρέτηση λατρευτικῶν ἀναγκῶν.

Συγγενής πρός τόν τύπον τῆς Παναγίας τοῦ Μουχλίου εἶναι καί ὁ τρίκογχος ναός τῆς Παναγίας Καμαριωτίσσης, Καθολικόν ἄλλοτε τῆς περιφήμου Μονῆς τῆς Θεοτόκου στή νῆσον Χάλκην, ὅπου ἐλειτούργει παλαιότερα ἡ Ἐμπορική Σχολή Χάλκης[45].

Νότια τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τοῦ Μουχλίου καί ἐντός τῆς περιφραγμένης αὐλῆς αὐτοῦ κεῖται οἰκία, στήν ὁποίαν κατοικεῖ ἡ Οἰκογένεια τοῦ Φύλακα τοῦ ναοῦ.

10. Η ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ (GÜL CAMİİ)

ΒΑ. τοῦ Πατριαρχικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου τοῦ Φαναρίου, σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τήν παραλία τοῦ Κερατίου Κόλπου, ΒΑ. τῆς Πλατείας Eminönü καί δυτικά τοῦ Küçük Mustafa Paşa Hamamı κεῖται παλαιός χριστιανικός ναός, ὁ ὁποῖος ἔχει μετατραπεῖ σέ μουσουλμανικόν τέμενος καί ἔτσι χρησιμοποιεῖται σήμερα.

Τό τουρκικόν ὄνομα τοῦ τεμένους αὐτοῦ εἶναι: «Gül Camii», ἤτοι: «Τέμενος τῶν ρόδων», εἴτε διά τήν ἐξαιρετικήν καλλονήν τοῦ οἰκοδομήματος, εἴτε ἕνεκα τοῦ διακόσμου ἀπό ἄνθη κατά τήν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας, ἡ ὁποία –σύμφωνα μέ ὑπάρχουσα παράδοση– συνέπεσε μέ τήν ἡμέραν τῆς ἁλώσεως[46], εἴτε τέλος ἕνεκα καί τῶν δύο ἀναφερθέντων αὐτῶν λόγων.

Κατά τόν 16ον αἰ. τό ἐντυπωσιακόν αὐτό θρησκευτικόν οἰκοδόμημα ἐθεωρήθηκε ὅτι ἀνῆκε στή Μονή τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας. Ὅμως σύμφωνα μέ νεώτερες ἔρευνες, τό οἰκοδόμημα αὐτό ἀποτελοῦσε τό Καθολικόν τῆς Μονῆς τοῦ Χριστοῦ Εὐεργέτου, τήν ὁποίαν ἵδρυσε μεταξύ τῶν ἐτῶν 1104-1108 ὁ Ἰωάννης Κομνηνός, ἀνεψιός τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξίου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ (1081-1118).

Ὁ ναός αὐτός στηρίζεται ἐπάνω σέ ἕνα οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποίου τά παλαιότερα τμήματα προέρχονται ἀπό τόν 11ον αἰ. Πρόκειται

44. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 407.
45. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 407.
46. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 380, σημ. 1.

γιά ὑψηλῶν διαστάσεων οἰκοδόμημα καί ἀνήκει στόν τύπον τοῦ σταυροειδοῦς, ἐγγεγραμμένου ναοῦ μετά τρούλλου. Ὁ ναός ὑπέστη πολλές μετατροπές ἐπί τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν καί ἔπειτα ἐπί Τουρκοκρατίας (1453 κ.ἐ.).

Σύμφωνα μέ τά πορίσματα σχετικῶν μελετῶν[47], διευκρινίσθηκε ὅτι ὅλοι οἱ θόλοι τοῦ οἰκοδομήματος προέρχονται ἀπό μεταγενέστερες ἐπισκευές, ὁ δέ ἀρχικός ναός ἦτο σταυροειδής μετά διωρόφου περιστώου καί ἀποτελοῦσε ἕνα ἀπό τά μεγαλοπρεπέστερα οἰκοδομήματα μεταβατικοῦ τύπου τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Οἱ ναοί τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ αὐτοῦ τύπου τῆς πρωτευούσης ἐχρησίμευσαν ὡς πρότυπα στίς Ἐπαρχίες, καθώς καί σέ μεταγενέστερα μνημεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως[48].

Ὁ ναός εἶναι κτισμένος μέ ὀπτοπλίνθους καί ἰσχυρόν ἀσβεστοκονίαμα καί φέρει ἐξωτερικά πλούσιον κεραμοπλαστικόν διάκοσμον. Ὁ κεντρικός πυρήνας τοῦ οἰκοδομήματος ἐμφανίζει σέ κάτοψη σχῆμα τετράγωνον. Σέ ἑκάστην πλευράν τοῦ τετραγώνου αὐτοῦ ἀνοίγεται ἀνά μία κεραία, ἡ ὁποία φέρει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη καί καλύπτεται μέ κτιστή, ἡμικυλινδρική ὀροφή. Ἀπό αὐτές ἡ νοτία, ἀνατολική καί βορεία εἶναι περίπου τοῦ αὐτοῦ μήκους καί πλάτους, ἐνῶ ἡ δυτική εἶναι τοῦ αὐτοῦ πλάτους, ἀλλά μεγαλυτέρου μήκους τῶν ὑπολοίπων τριῶν[49].

Στό κέντρον τοῦ ναοῦ ὑψώνεται ἡμισφαιρικός τροῦλλος. Ὁ ἀρχικός τροῦλλος τοῦ ναοῦ ἐστηρίζετο ἐπάνω σέ τέσσερις ὀγκώδεις πεσσούς, οἱ ὁποῖοι ἐνισχύθησαν κατά τόν 16ον αἰ., προκειμένου νά στηρίξουν τόν ἀβαθῆ σημερινόν τροῦλλον (διαμ. 8,60 μ.), ὁ ὁποῖος ἀντικατέστησε τόν παλαιόν τροῦλλον τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ. Σχηματίζονται τέσσερα γωνιαῖα διαμερίσματα, τά ὁποῖα καλύπτονται μέ ἰσάριθμους ἡμισφαιρικούς τρούλλους, μικρότερους τοῦ κεντρικοῦ καί φέρονται ἐπίσης ἐπάνω σέ τύμπανα. Τό ὅλον οἰκοδόμημα ἐμφανίζεται ὀγκῶδες καί βαρύ, τόσον ἐξωτερικά, ὅσον καί ἐσωτερικά.

Τό Ἱερόν Βῆμα ἐξετείνετο σέ ὁλόκληρον τό πλάτος τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ ναοῦ. Ἡ ἀνατολική κεραία τοῦ ναοῦ περατοῦται πρός Α. σέ μίαν ἡμικυκλικήν ἀψίδα, στόν τοῖχον τῆς ὁποίας ἀνοίγονται τρία ὀρθογωνίου σχήματος, τοξωτά ἄνω, παράθυρα. Στό

47. N. Brunov, «Die Gül-Djami von Konstantinopel», *BZ* 30 (1929/1930), σ. 554.
48. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 379-380.
49. St. Yerasimos, *Konstantinopel* 2009, σ. 91.

μέσον τοῦ Ἱεροῦ Βήματος θά ἔκειτο ἡ Ἁγία Τράπεζα, ἡ ὁποία δέν διατηρεῖται. Προφανῶς τό Ἱερόν Βῆμα θά ἐχωρίζετο τοῦ κυρίως ναοῦ μέ τέμπλον, τό ὁποῖον ἐπίσης δέν διατηρεῖται.

Στό μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, τῆς δυτικῆς κεραίας τοῦ σταυροῦ ἀνοίγεται τρίβηλον, μέσῳ τοῦ ὁποίου ἐπικοινωνοῦσε ὁ κυρίως ναός μετά τοῦ χώρου τοῦ νάρθηκα. Δυτικά τοῦ κυρίως σώματος τοῦ ναοῦ ἔκειτο ὀρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας, ὁ ὁποῖος ἐκαλύπτετο πιθανῶς μέ καμάρα.

Κατά τό ἔτος 1490/1491 ὁ ναός αὐτός μετετράπη σέ μουσουλμανικόν τέμενος. Τό γεγονός, ὅτι οἱ πρός τοῦτο διενεργηθεῖσες ἀπαραίτητες οἰκοδομικές ἐργασίες διήρκεσαν μόνον ἕξι μῆνες, σημαίνει, ὅτι δέν ἔγιναν οὐσιώδεις ἀλλαγές στό ὅλον οἰκοδόμημα.

Μία ἄποψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία ἐφιλοτεχνήθηκε ἀπό τόν Melchior Lorichs κατά τό ἔτος 1557, δείχνει τό μνημεῖον αὐτό, νά φέρει μίαν ξύλινη, προσωρινή ὀροφή. Ἀπό αὐτό συμπεραίνεται, ὅτι τό μνημεῖον ὑπέστη σοβαρές βλάβες ἀπό τόν ἰσχυρόν σεισμόν τοῦ ἔτους 1509. Τό μνημεῖον ἀπεκατεστάθη ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ σουλτάνου Σελήμ Β΄ (1566-1574). Ὁ κεντρικός πυρήνας τοῦ οἰκοδομήματος ἐκαλύφθη μέ χαμηλόν, ἄνευ τυμπάνου τροῦλλον, καθώς ἐπίσης καί τά τέσσερα γωνιαῖα διαμερίσματα ἐκαλύφθησαν μέ χαμηλούς τρούλλους. Τά παράθυρα τῆς νοτίας καί βορείας προσόψεως τοῦ οἰκοδομήματος ἀνανεώθησαν ἐπί τῆς ἐποχῆς τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων. Τό οἰκοδόμημα αὐτό λειτουργεῖ ὡς μουσουλμανικόν τέμενος, ἐσυντηρήθηκε τελευταία καί διατηρεῖται σέ καλή σχετικῶς κατάσταση.

11. Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΠΑΜΜΑΚΑΡΙΣΤΟΥ (FETHİYE CAMİİ)

Ὁ ναός τῆς Παναγίας τῆς Παμμακαρίστου (Fethiye Camii) ἱδρύθηκε τόν 11ον αἰ. ὑπό τοῦ Μεγάλου Δομεστίχου Ἰωάννου Κομνηνοῦ καί τῆς συζύγου αὐτοῦ Ἄννης Δαλασσηνῆς, αὐξήθηκε δέ κατά τόν 14ον αἰ. διά περικαλλοῦς τρουλλωτοῦ παρεκκλησίου, τό ὁποῖον ἐκτίσθηκε στή νοτίαν πλευράν αὐτοῦ[50]. Ὁ ναός τῆς Παμμακαρίστου ἀρχιτεκτονικά σχετίζεται πρός τόν ναόν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ ἐν Κρίσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως[51].

50. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 380-381 καί σ. 404-406, εἰκ. 258-260.

51. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 377-378 (προοπτική κάτοψη τοῦ ναοῦ

Ὁ ναός αὐτός ἀνηγέρθη ἐπάνω στά λείψανα παλαιοτέρου χριστιανικοῦ ναοῦ, πιθανῶς τοῦ 8ου αἰ., τοῦ ὁποίου ἡ σταυροειδής Κρύπτη μετεσκευάσθη σέ ὑπόγεια ὑδατοδεξαμενή.

Ὁ κεντρικός πυρήνας τοῦ ναοῦ τῆς Παμμακαρίστου ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα τετράγωνον, στίς τέσσερις γωνίες τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν ἰσάριθμοι, ὀγκώδεις πεσσοί, οἱ ὁποῖοι στηρίζουν τόν ἐφ' ὑψηλοῦ τυμπάνου φερόμενον ἡμισφαιρικόν τροῦλλον. Ὁ κεντρικός αὐτός πυρήνας περιβάλλεται ἀπό περίστωον, πού προτιμᾶται κατά τήν ἐποχήν τῆς Δυναστείας τῶν Παλαιολόγων (1261-1453), ἐμφανίζεται δέ διά πρώτην φοράν στόν ναόν τῆς Παμμακαρίστου.

Στήν κεντρικήν ἁψίδα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, ἡ ὁποία κατεδαφίσθηκε, διά νά ἀνεγερθεῖ ἕνας χῶρος, ὁ ὁποῖος καλύπτεται μέ τροῦλλο καί προκειμένου νά ἱδρυθεῖ ἡ κόγχη προσευχῆς (Mihrab), μέ κατεύθυνση πρός τή Μέκκα, ὑπῆρχε μιά ἐπιγραφή, στήν ὁποίαν ἀνεφέρετο ὁ Ἰωάννης Κομνηνός καί ἡ σύζυγός του Ἄννα Δαλασσηνή, ὡς οἱ κτήτορες τοῦ ναοῦ αὐτοῦ. Ἡ Ἐπιγραφή αὐτή ἦταν ἔμμετρη καί εἶχεν ὡς ἑξῆς:

«Ἰωάννου φρόντισμα, Κομνηνοῦ τόδε,
Ἄννης τε ρίζης Δουκικῆς τῆς συζύγου
.....»[52].

Πιθανῶς ἐπρόκειτο διά τόν ἀδελφόν τοῦ αὐτοκράτορα Ἰσαακίου Α΄ (1057-1059) καί πατέρα τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ (1081-1118).

Δυτικά τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι προσκεκολλημένος ὀρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας, ὁ ὁποῖος καλύπτεται μέ συνδυασμόν τριῶν σταυροθολίων, τά ὁποῖα στηρίζονται σέ σχετικά ὀγκώδεις καί βαρεῖς πεσσούς.

τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ ἐν Κρίσει). Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 404-406, εἰκ. 258-259.

52. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, «Θεοτόκου Μοναί καί ναοί ἐν Κωνσταντινουπόλει», *ΘΗΕ*, τ. 6 (Ἀθῆναι 1965), στ. 351.

Ἐπίσης ὑπῆρχε καί δεύτερον ἐπίγραμμα, ἔργον τοῦ Μανουήλ Φιλή, τό ὁποῖον εἶχε ὡς ἑξῆς:

«Ὁρᾶς τόν ἄνδρα τόν πολύν τοῦτον, ξένε;
Ἐκεῖνος οὗτος ἔστιν ὁ Πρωτοστράτωρ,
Ὁ δημιουργός τῆς Μονῆς τῆς ἐνθάδε,
Τό θαῦμα τῆς γῆς, ὁ Γλαβᾶς, ὁ γεννάδας».

Ὁ ναός αὐτός τῆς Παμμακαρίστου μέ τήν πάροδον τοῦ χρόνου αὐξήθηκε διά διαφόρων προσθηκῶν. Εἰδικότερα προσετέθησαν οἱ ἑξῆς χῶροι:

Α) Βόρειον κλίτος - ἐξωνάρθηκας

Στή βόρεια πλευρά τοῦ κυρίως ναοῦ προσετέθη πλάγιον κλίτος, τό ὁποῖον φέρει μικρόν τροῦλλον στό ἀνατολικόν αὐτοῦ ἄκρον καί στή δυτική αὐτοῦ πλευρά κατεσκευάσθη ἐξωνάρθηκας, ὁ ὁποῖος χωρεῖ μέχρι τοῦ μέσου τῆς νοτίας αὐτοῦ πλευρᾶς.

Ὁ ἐξωνάρθηκας, ἐμφανίζει σέ κάτοψη τό σχῆμα Γ καί καλύπτεται μέ ἑπτά συνολικά μικρούς τρούλλους, ἀπό τούς ὁποίους μεγαλύτερος καί ὑψηλότερος εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ὑψώνεται στό μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ.

Β) Νότιον ταφικόν παρεκκλήσιον τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ

Κατά τό ἔτος 1286 παραχωρήθηκε ὁ ναός τῆς Παμμακαρίστου καί ἡ παρακείμενη Μονή στόν Μιχαήλ Γλαβά Δούκα Ταρχανιώτη, ἀνώτερον Σταυλάρχην καί δεύτερον τῇ τάξει στήν κρατικήν ἱεραρχίαν ἀξιωματοῦχον. Ὑποτίθεται, ὅτι ἀπό τόν Μιχαήλ Γλαβά ἐκοσμήθηκε μέ τοιχογραφίες ἡ δυτική ἐξωτερική πλευρά τοῦ ναοῦ καί μιά αἴθουσα, ἡ ὁποία ἔκειτο μπροστά ἀπό αὐτήν.

Ὕστερα ἀπό τόν θάνατον τοῦ Μιχαήλ Γλαβά (1304-1308) εἰσῆλθε στή Μονή αὐτή ἡ χήρα του Μαρία Δούκαινα καί οἰκοδόμησε στή νότια πλευρά τοῦ ναοῦ ἕνα κοιμητηριακόν παρεκκλήσιον, ἀφιερωμένον στόν Σωτήρα Χριστόν, τό ὁποῖον διατηρεῖται σήμερα σέ πολύ καλή κατάσταση καί φέρει πλούσιον διάκοσμον.

Πρόκειται διά μικρῶν διαστάσεων οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη καί ἀνήκει στόν τύπον τοῦ σταυροειδοῦς, ἐγγεγραμμένου, τετρακιονίου ναοῦ μετά τρούλλου. Τέσσερις κυλινδρικοί, ἀρράβδωτοι, μαρμάρινοι κίονες φέρονται ἐπίσης ἐπί μαρμαρίνων βάσεων καί στέφονται μέ μαρμάρινα κιονόκρανα. Οἱ κίονες ἑνώνονται μεταξύ των μέ ἡμικυκλικά τόξα καί στηρίζουν τόν ἐπάνω σέ ὑψηλόν τύμπανον φερόμενον κομψόν, μετά ραβδώσεων, ἡμισφαιρικόν τροῦλλον. Δεύτερος τροῦλλος ὑψώνεται ἄνωθεν τοῦ διωρόφου νάρθηκα, ἀψιδώματα δέ, τά ὁποῖα ἐναλλάσσονται μέ κόγχες, διακοσμοῦν ἐξωτερικά τούς τοίχους καί τίς ἀψίδες τοῦ οἰκοδομήματος.

Τό Ἱερόν Βῆμα ἦτο τριμερές. Τό κυρίως Ἱερόν Βῆμα περατοῦται πρός Α. σέ μίαν ἡμικυκλικήν ἀψίδα, στό μέσον τῆς ὁποίας ἀνοίγονται τρία παράθυρα. Τό Διακονικόν καί ἡ Πρόθεση περατοῦνται ἐπίσης πρός Α. σέ ἡμικυκλικές ἀψίδες, στό μέσον τῶν ὁποίων ἀνοίγεται ἀνά ἕνα παράθυρον. Καί τά τρία μέρη τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καλύπτονται μέ ἰσάριθμα σταυροθόλια.

Οἱ ἐσωτερικές ἐπιφάνειες τῶν τοίχων τοῦ ναϋδρίου αὐτοῦ ἐκαλύπτοντο στά ἀνώτερα τμήματα αὐτῶν μέ ἀρίστης τέχνης ψηφιδωτά, λείψανα τῶν ὁποίων διατηροῦνται κατά χώραν. Εἰδικότερα:

Ἱερόν Βῆμα, Ἀψίδα, Τεταρτοσφαίριον: Δέηση.

Κέντρον: Ἰησοῦς Χριστός, ὁ Ὑπεράγαθος.

Στό κέντρον τοῦ τεταρτοσφαιρίου τῆς ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς Χριστός ὁλόσωμος, ἔνθρονος, μετωπικός. Ἑκατέρωθεν Αὐτοῦ διατηρεῖται ἡ μεγαλογράμματη ἐπιγραφή:

«Ι(ΗCΟΥ)C Χ(ΡΙCΤΟ)C
Ο ΥΠΕΡΑΓΑΘΟC».

Γύρω ἀπό τόν Χριστόν διατηρεῖται ἐπίσης ἡ μεγαλογράμματη ἐπιγραφή:

« + ΥΠΕΡ ΜΙΧΑΗΛ ΤΟΥ ΓΛΑΒΑ ΤΟΥ CΥΖΥΓΟΥ, ΟC ΗΝ ΑΡΙCΤΕ[ΥC ΚΑΙ] ---ΠΙ Μ(ΕΓΑC) ΠΡΩΤΟCΤΡΑΤΩΡ, ΜΑΡΘΑ ΜΟΝΑΧΗ ΤΩ Θ(Ε)Ω C(Π)ΕΥCΟΝ ΤΟΠΕ».

Βόρεια: Παναγία δεομένη.

Βόρεια τοῦ Χριστοῦ παρίσταται ἡ Θεοτόκος ὁλόσωμος, στραμμένη πρός Ἐκεῖνον, δεομένη.

Νότια: Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος.

Νότια τοῦ Ἰησοῦ εἰκονίζεται ὁλόσωμος, ὄρθιος, στραμμένος πρός τόν Χριστόν, δεόμενος, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος.

Τροῦλλος: Ἰησοῦς Χριστός Παντοκράτωρ.

Στήν ἐσωτερική ἐπιφάνεια τοῦ τρούλλου εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς Χριστός Παντοκράτωρ καί γύρω ἀπό Ἐκεῖνον Προφῆτες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

Ἐπίσης λείψανα ἐντοίχιων ψηφιδωτῶν διατηροῦνται στό Διακονικόν, τήν Πρόθεση, καθώς καί στό ΝΔ. καί ΒΑ. γωνιαῖον διαμέρισμα.

Νότια κεραία – ἀνατολικόν τμῆμα: Ἡ Βάπτισις τοῦ Χριστοῦ.

Στόν κάθετον ἄξονα τῆς συνθέσεως εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς Χριστός ὁλόσωμος, ὄρθιος, μετωπικός, τελείως γυμνός. Βόρεια τοῦ Χριστοῦ

παρίσταται ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καί νότια Αὐτοῦ τρεῖς Ἄγγελοι ὁλόσωμοι, στραμμένοι πρός τό κέντρον, σεβίζοντες.

Τά ἐντοίχια ψηφιδωτά τοῦ παρεκκλησίου αὐτοῦ, μαζί μέ τά ψηφιδωτά τῆς Μονῆς τῆς Χώρας (Kariye Camii), ἀποτελοῦν τά σπουδαιότερα, ὡραιότερα καί ἐντυπωσιακότερα ἔργα τῆς ἐποχῆς τῆς Δυναστείας τῶν Παλαιολόγων. Ἡ τοιχοποιΐα τοῦ ναϋδρίου αὐτοῦ ἀποτελεῖται ἀπό ὀπτοπλίνθους καί ἰσχυρόν ἀσβεστοκονίαμα, παρεμβάλλονται δέ μεταξύ τῶν ὀπτοπλίνθων μαρμάρινοι λιθόπλινθοι.

Τό ναΰδριον αὐτό ἱδρύθηκε ἀπό τή Μοναχή Μάρθα, σύζυγον ἄλλοτε τοῦ Πρωτοστράτορος Μιχαήλ Δούκα Γλαβά Ταρχανιώτου (†1315), ἡ ὁποία ἔφερε κατά κόσμον τό ὄνομα Μαρία Δούκαινα Κομνηνή Παλαιολογίνα Βράναινα, σύμφωνα μέ ἐπιγραφήν, ἡ ὁποία διατηρεῖται ἐπάνω σέ μαρμαρίνη ζώνη τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ ναοῦ.

Κατά τό ἔτος 1455 ἐγκατεστάθη στόν ναόν τῆς Παμμακαρίστου ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως[53], ἀφοῦ ἐξεδιώχθη ἀπό τόν ναόν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπου ἤδρευε τό Πατριαρχεῖον μέχρι τότε. Οἱ ἐκεῖ ἐγκαταβιοῦσες Μοναχές μετεγκατεστάθησαν στόν ναόν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Ὁ ναός τῆς Παμμακαρίστου ἐχρησίμευσε ἐπί περίπου 130 ἔτη (1455-1586 μ.Χ.), ὡς ἕδρα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως[54].

Κατά τό ἔτος 1591 ὁ ναός μετετράπη σέ μουσουλμανικόν τέμενος ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ σουλτάνου Μουράτ Γ΄ (1574-1595) καί ἔλαβε τήν ὀνομασία Fethiye Camii. Κατά τά ἔτη 1845-1846 ἔτυχε γενικῆς στερεώσεως καί συντηρήσεως.

Τό ὅλον οἰκοδομικόν συγκρότημα διατηρεῖται σήμερα σέ καλή κατάσταση. Τό παλαιόν Καθολικόν τῆς Μονῆς χρησιμεύει ὡς μουσουλμανικόν τέμενος, στή δυτική πλευρά τοῦ ὁποίου ἀνοίγεται ἡ εἴσοδος. Τελευταία συντηρήθηκε τό νότιον παρεκκλήσιον καί τά ἐντός αὐτοῦ διατηρούμενα ἐντοίχια ψηφιδωτά καί ἔκτοτε ἀποτελεῖ Μουσεῖον, τό ὁποῖον εἶναι ἐπισκέψιμον. Ἡ εἴσοδος αὐτοῦ κεῖται ΝΔ.

53. Ὕστερα ἀπό τήν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπό τῶν Ὀθωμανῶν (1453), πρῶτος Οἰκουμενικός Πατριάρχης ἐχρημάτισε ὁ Γεννάδιος Β΄ Σχολάριος (1453-1456 καί 1458-1463). Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 797. Σύμφωνα μέ τόν Louis Petit ὁ Γεννάδιος Β΄ Σχολάριος ἐχρημάτισε Οἰκουμενικός Πατριάρχης κατά τά ἔτη: Α΄ Πατριαρχεία 1454-1456, Β΄ Πατριαρχεία 1462 καί Γ΄ Πατριαρχεία 1464. L. Petit, *Oeuvres Complètes de G. Scholarios,* τ. Ι (1928), σ. XIII-XIV.

54. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 691.

12. Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΩΤΙΣΣΑΣ (KALENDERHANE CAMİİ)

Βόρεια τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ Ὑδραγωγείου τοῦ Οὐάλεντος (364-378 μ.Χ.) καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό αὐτό, πλησίον τοῦ Τεμένους τοῦ Διαδόχου (Şehzade Camii), διατηρεῖται ὁ ναός τῆς Παναγίας τῆς Κυριώτισσας (Kalenderhane Camii).

Ἡ ταύτιση τῆς Μονῆς αὐτῆς ἀπεδείχθη ἀρχικά ὡς πολύ δύσκολη, ἐάν θά ἤθελε κανείς νά στηριχθεῖ μόνον στίς ὑπάρχουσες φιλολογικές πηγές. Ὁρισμένοι ἐστηρίχθησαν στήν ἀναφορά μίας στάσης τῆς πομπικῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὁδηγοῦσε πρός τόν ναόν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καί ἐθεώρησαν τόν ναόν αὐτόν ὡς τήν Παναγίαν τή Διακόνισσα, ἡ ὁποία ἀνηγέρθη κατά τό ἔτος 598.

Ἀργότερα ὁ ναός αὐτός ἐταυτίσθηκε μέ τό Καθολικόν τῆς Μονῆς τοῦ Χριστοῦ Ἀκαταλήπτου, πού ἀναφέρεται γιά πρώτη φορά τό ἔτος 1092. Ὅμως ὕστερα ἀπό τήν ἀνακάλυψη μίας τοιχογραφίας τῆς Παναγίας, μέ τήν ἐπιγραφή «ΠΑΝΑΓΙΑ Η ΚΥΡΙΩΤΙCCΑ», δέν ὑπῆρχε πλέον ἀμφιβολία, ὅτι πρόκειται γιά τό Καθολικόν τῆς Μονῆς τῆς Κυριώτισσας, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στήν ἀρχή ἑνός κειμένου τοῦ 14ου αἰ.

Τό μνημεῖον αὐτό κατά τά ἔτη 1966-1975 ἐμελετήθηκε συστηματικά ἀπό τόν Καθηγητήν Strikers, ἀνεσκάφη ὁ γύρω ἀπό αὐτό χῶρος, ἐρευνήθηκε, ἀναπαλαιώθηκε καί ἐσυντηρήθηκε ὁλόκληρον τό οἰκοδόμημα. Τά ἀποτελέσματα τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν ὑπῆρξαν σημαντικά. Μεταξύ ἄλλων ἀπεκαλύφθη, ὅτι σ' αὐτήν τή θέση –δεξιά τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὁδηγοῦσε ἀπό τήν Ἀγορά τοῦ Θεοδοσίου πρός τόν ναόν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καί ἀκριβῶς στό σημεῖο αὐτό, ὅπου τό Ὑδραγωγεῖον τοῦ Οὐάλεντος– ὑπῆρχαν διάφορα οἰκοδομήματα, τά ὁποῖα διαδοχικά ἱδρύθησαν ἐκεῖ.

Ὡς ἀρχαιότερον εὕρημα ἀπεκαλύφθησαν Θέρμες, πού ἔκειντο μεταξύ τοῦ ναοῦ καί τοῦ Ὑδραγωγείου, οἱ ὁποῖες ἀνηγέρθησαν περί τά τέλη τοῦ 4ου αἰ. ἤ τίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. Πιθανῶς οἱ Θέρμες αὐτές εἶναι δυνατόν νά ἀνῆκαν σ' ἕνα ἀνακτορικόν συγκρότημα καί ἐσταμάτησαν τή λειτουργίαν των κατά τόν 7ον αἰ., ὅταν τό παρακείμενον Ὑδραγωγεῖον ἔπαυσε νά παρέχει νερό.

Ἀνατολικά των Θερμῶν αὐτῶν ἔκειτο μία βασιλική, ἡ ὁποία εὑρίσκετο σέ ἐπαφή πρός τό Ὑδραγωγεῖον καί ἐν μέρει ἀκουμποῦσε

ἐπάνω στίς Θέρμες. Νότια τῆς βασιλικῆς ἔκειτο ἕνας δεύτερος ναός, πού προήρχετο ἀπό τά τέλη τοῦ 7ου ἤ τίς ἀρχές τοῦ 8ου αἰ. καί ὁ ὁποῖος μόνον λόγῳ τῆς ἐν μέρει διατηρήσεως τῆς ἁψίδας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος αὐτοῦ μποροῦσε νά ταυτισθεῖ ὡς τοιοῦτος.

Σ' αὐτήν τήν ἁψίδα διατηρεῖται μοναδικόν θρησκευτικῆς φύσεως ἐντοίχιον ψηφιδωτόν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τό ὁποῖον προέρχεται ἀπό τήν ἐποχήν πρό τῆς Εἰκονομαχίας (726-843). Στό ψηφιδωτόν αὐτό εἰκονίζεται ἡ σκηνή τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ[55] καί οἱ τρεῖς εἰκονιζόμενες μορφές, ἤτοι: τῆς Θεοτόκου, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς Βρέφους καί τοῦ Πρεσβύτου Συμεών, διατηροῦνται σέ καλή κατάσταση.

Ἡ ἁψίδα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τοῦ μέχρι σήμερα διατηρούμενου ναοῦ ἀνῆκε σέ ἕνα προηγούμενον οἰκοδόμημα τῶν χρόνων τῆς Εἰκονομαχίας, στό ὁποῖον αὐτή συμπεριελήφθηκε. Διά τοῦ τρόπου αὐτοῦ διατηρήθηκε καί τό ψηφιδωτόν τῆς προεικονομαχικῆς περιόδου.

Τό σημερινόν Διακονικόν τοῦ ναοῦ πιθανῶς προέρχεται ἀπό τόν 10ον αἰ. καί στή νότια πλευρά αὐτοῦ κεῖται ἕνα μικρῶν διαστάσεων παρεκκλήσιον τοῦ 11ου αἰ. Ὁ σημερινός ναός, στήν κάτοψη τοῦ ὁποίου περιελήφθη καί τό ἤδη ὑπάρχον νότιον τμῆμα, πού προέρχεται ἀπό πέντε διαφορετικές οἰκοδομικές φάσεις, χρονολογεῖται στόν 12ον αἰ., ἤτοι στήν ἐποχή τῆς Δυναστείας τῶν Κομνηνῶν.

Ὁ ναός τῆς Παναγίας τῆς Κυριώτισσας εἶναι κτισμένος ἀπό ὀπτοπλίνθους καί ἰσχυρόν ἀσβεστοκονίαμα. Τό μνημεῖον αὐτό ἀνάγεται σέ τρίτον εἶδος σταυροειδοῦς μετά περιστώου ναοῦ. Ἡ ἀρχιτεκτονική τοῦ ναοῦ αὐτοῦ τελειοποιεῖ τόν τύπον τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης[56], μέ τό ἀνεπτυγμένον σταυροειδές κέντρον καί προετοιμάζει τήν ἐπί τῆς Δυναστείας τῶν Μακεδόνων γένεση τοῦ νέου βυζαντινοῦ τύπου, ἤτοι τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροειδοῦς μετά τρούλλου ναοῦ.

Οἱ τέσσερις ὀγκώδεις πεσσοί στηρίζουν τόν διά τήν περίοδον αὐτήν μνημειώδη τροῦλλον (διαμ. 7,80 μ.), στό τύμπανον τοῦ ὁποίου ἀνοίγονται δεκαέξι (16) παράθυρα. Οἱ πλευρικές ὄψεις τοῦ ναοῦ ὑπογραμμίζουν τήν ἑνότητα καί τόν μνημειώδη χαρακτήρα τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ. Λόγῳ τῆς ὑπάρξεως πολλῶν καί μεγάλων παραθύ-

55. Λουκ. 2, 22-35.

56. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 374-376, εἰκ. 236 (κάτοψη).

ρων, ὁ ναός φωτίζεται ἄπλετα καί παρά τόν ὄγκον καί τό βάρος τῶν πεσσῶν, τό ἐσωτερικόν τοῦ ναοῦ φαίνεται φωτεινόν καί ἐλαφρύ.

Τό τριμερές Ἱερόν Βῆμα ἀπετέλει ἀρχιτεκτονικά συνέχειαν τοῦ σταυροειδοῦς, ἀλλά ἐστεγάζετο μέ ἰδιαίτερους θόλους. Τά διώροφα πλάγια κλίτη, τά ὁποῖα συνεδέοντο μέ τρίβηλα ἀνοίγματα πρός τό κέντρον, ἀπετέλουν εἶδος πλαγίων κλιτῶν, καί καθιστοῦσαν τόν ναόν οἱονεί πεντάκλιτον. Αὐτά κατεστράφησαν ἐπί Τουρκοκρατίας, ὅταν ἐντοιχίσθησαν τά ἀνοίγματα, ὅμως παρέμεινε ὁ κεντρικός ἐγγεγραμμένος σταυρός ὡς αὐτοτελής ναός καί ὡς τέτοιος θεωρεῖται ἀκόμη ἀπό ὁρισμένους ἐρευνητές.

Παρά τίς ἀλλοιώσεις στό ἐξωτερικόν τοῦ ναοῦ, τήν καταστροφήν τῆς ἁψίδας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καί τήν ἀνανέωση τοῦ τρούλλου, τό ἐσωτερικόν αὐτοῦ διατηρεῖ ἐπαρκῶς τήν ἐπιβλητικήν ἀρχικήν μορφήν του καί τόν πλοῦτον τοῦ διακόσμου, ἐπενδεδυμένον ὁλόκληρον διά πολυχρώμου ὀρθομαρμαρώσεως, ὅπως συνέβαινε κατά κανόνα στό μεγαλύτερον μέρος τῶν ναῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ ναός αὐτός, μετά τόν καθορισμόν μάλιστα τῆς χρονολογίας του ὀλίγον μετά τά μέσα τοῦ 9ου αἰ., ἀποτελεῖ τόν σύνδεσμον μεταξύ τοῦ μεταβατικοῦ τύπου ναῶν καί τοῦ νέου κωνσταντινοπολίτικου μετά τρούλλου ναοῦ[57].

Κατά τόν 13ον αἰ. καί μετά τήν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατά τό ἔτος 1204 μ.Χ. ὑπό τῶν συμμετασχόντων στή Δ΄ Σταυροφορίαν, ὁ ναός διά ὁρισμένον χρονικόν διάστημα περιῆλθε στήν κατοχήν τῶν Φραγκισκανῶν. Σ' αὐτόν ἀπεκαλύφθησαν τοιχογραφίες, στίς ὁποῖες διασώζεται κύκλος μέ σκηνές ἀπό τή ζωή τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου τῆς Ἀσίζης (1182-1226)[58].

Ἀπό τήν ἐποχήν τοῦ Σουλτάνου Μωάμεθ Β΄ τοῦ Πορθητοῦ (1451-1481) καί μετά τήν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπό τῶν Ὀθωμανῶν, τό οἰκοδομικόν αὐτό συγκρότημα μετετράπη σέ μουσουλμανικόν τέμενος καί ἐχρησίμευε διά τήν παραμονήν καί φιλοξενίαν τῶν νομάδων καί ἐπαιτῶν Μουσουλμάνων Μοναχῶν, τῶν ἐπονομαζομένων Kalender – Derwische (= ἰδιορρύθμων ἤ ἰδιοτρόπων Δερβισῶν), ἀπό τούς ὁποίους ἔλαβε καί τό ὄνομά του.

Ὕστερα ἀπό τίς μεγάλες πυρκαϊές, οἱ ὁποῖες ἔπληξαν τήν Κων-

57. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 378-379, εἰκ. 239-240 (κάτοψη-ἐσωτερική ὄψη).

58. J. Freely, *Türkei*, München 1992, σ. 84.

σταντινούπολη κατά τά ἔτη 1718 καί 1727, ὁ Μεγάλος Βεζίρης Hacı Besir Ağa ἐφρόντισε, ὥστε νά ἀνακαινήσει, νά συντηρήσει καί νά ἀποκαταστήσει τό οἰκοδόμημα αὐτό[59].

13. Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ (HIRAMİ AHMET PAŞA CAMİİ)

Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ἀποτελεῖ τό ὀλιγότερον γνωστόν καί ὀλιγότερον ἐρευνημένον θρησκευτικόν οἰκοδόμημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὔτε ὁ ἱδρυτής, οὔτε ἡ ἐποχή τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ αὐτοῦ εἶναι γνωστά. Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι τό μνημεῖον αὐτό ἀναφέρεται γιά πρώτη φορά μετά τήν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπό τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων (29-5-1453).

Ὅταν τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπέλεξε κατά τό ἔτος 1456 ὡς ἕδρα του τή γυναικεία Μονή τῆς Παμμακαρίστου, τότε οἱ Μοναχές, οἱ ὁποῖες ἐγκαταβίωναν στή Μονήν αὐτήν, ἐγκατεστάθησαν στόν Ἅγιον Ἰωάννην, ὁπότε ὁ ναός ἐπεκτάθηκε καί ἐδημιουργήθηκε μιά Μονή. Ὁ ναός ἀπετέλεσε τό Καθολικόν τῆς Μονῆς αὐτῆς.

Ὁ πολύ μικρῶν διαστάσεων αὐτός ναός, τοῦ ὁποίου τό ἐξωτερικόν μῆκος ἀπό τήν ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ἕως καί τόν νάρθηκα ἀνέρχεται μόλις στά 15,00 μ., ἐμφανίζει ὅλα τά τυπικά χαρακτηριστικά τῆς μεσαιωνικῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Ὁ ναός ἐμφανίζει σέ κάτοψη τό σχῆμα τοῦ ἑλληνικοῦ (ἰσοσκελοῦς) σταυροῦ καί οἱ ἰσομήκεις κεραῖες αὐτοῦ ἔχουν πλάτος διπλάσιον τοῦ μήκους των. Ὁ τροῦλλος (διαμ. 3,50 μ.) στηρίζεται σέ τέσσερις κίονες. Τό τύμπανον τοῦ τρούλλου εἶναι ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά κυλινδρικόν, ἔχει σχετικά μεγάλον ὕψος καί στίς πλευρές αὐτοῦ ἀνοίγονται ὀκτώ παράθυρα. Ἡ ἀνατολική πλευρά τοῦ ναοῦ περατοῦται σέ τρεῖς ἡμικυκλικές ἀψίδες. Ἀπό αὐτές ἡ μεσαία φέρει τρία παράθυρα, ἐνῶ οἱ πλάγιες, ἤτοι τοῦ Διακονικοῦ καί τῆς Προθέσεως, φέρουν ἀνά ἕνα παράθυρον.

Κατά τό χρονικόν διάστημα, κατά τό ὁποῖον τό Πατριαρχεῖον εἶχε τήν ἕδρα του στήν Παμμακάριστον, στή Μονή τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ἐγκαταβίωναν Μοναχές, ὡς ἤδη ἀνεφέρθη. Ὅμως λίγο πρίν ὁ σουλτάνος Μωάμεθ Γ΄ (1595-1603) παραχωρήσει κατά τό ἔτος

59. St. Yerasimos, *Konstantinopel* 2009, σ. 95-96.

1590 τήν Παμμακάριστον στό Ἰσλάμ, ὁ Ahmet Paşa μετέτρεψε τόν ναόν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου σέ μουσουλμανικόν τέμενος[60].

14. Η ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ (ZEYREK CAMİİ)

Νότια τοῦ Κερατίου Κόλπου καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό αὐτόν, ΒΔ. τοῦ Ὑδραγωγείου τοῦ Οὐάλεντος καί σέ ὄχι μεγάλη ἀπόσταση ἀπό αὐτό, ΒΔ. τοῦ τεμένους Selimiye, ἐπάνω σ' ἕνα λόφον καί σέ σημεῖον ἐπίκαιρον, σκόπιμα ἐπιλεγμένον, ἀπό τό ὁποῖον ἔχει κάποιος πανοραμική θέα τῆς γύρω περιοχῆς, σέ μία συνοικία, πού σήμερα εἶναι πολύ ὑποβαθμισμένη, ἡ ὁποία μᾶς ἀνακαλεῖ στή μνήμη τήν ἐποχήν τῆς Βυζαντινῆς καί τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, κεῖται τό οἰκοδομικόν συγκρότημα τῆς ἄλλοτε Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος[61], τῆς λαμπροτέρας καί πλουσιωτέρας Μονῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως (σημερινόν Zeyrek Camii)[62].

Τό ἐκτεταμένον αὐτό συγκρότημα ἀποτελεῖται ἀπό τρία συνεχόμενα οἰκοδομήματα, ἤτοι:

1) Βόρειος ναός[63]

Πρόκειται γιά τόν ἀρχαιότερον ναόν, ὁ ὁποῖος ἱδρύθηκε ἀπό τήν Εἰρήνην, σύζυγον τοῦ Ἰωάννου Β΄ τοῦ Κομνηνοῦ (1118-1143). Εἶναι μικρῶν διαστάσεων οἰκοδόμημα καί ἀνήκει στόν τύπον τοῦ σταυροειδοῦς, ἐγγεγραμμένου ναοῦ μετά τρούλλου. Τέσσερις πεσσοί στηρίζουν τόν ἐπάνω σέ ὑψηλόν τύμπανον φερόμενον ἡμισφαιρικόν τροῦλλον. Οἱ κεραῖες τοῦ σταυροῦ καλύπτονται μέ καμάρες.

Τό Ἱερόν Βῆμα καταλαμβάνει ὁλόκληρον τό ἀνατολικόν τμῆμα τοῦ ναοῦ. Ἡ ἀνατολική κεραία τοῦ σταυροῦ περατοῦται πρός Α. σέ μίαν ἁψίδα, ἐσωτερικά ἡμικυκλική καί ἐξωτερικά τρίπλευρη, στό μέσον τῆς ὁποίας ἀνοίγεται ἕνα παράθυρον. Τό Διακονικόν καί ἡ Πρόθεση περατοῦνται ἐπίσης πρός Α. σέ μίαν ἁψίδα, ἐσωτερικά ἡμικυκλικήν καί ἐξωτερικά τρίπλευρη, στό μέσον τῆς ὁποίας ἀνοίγεται ἀνά ἕνα παράθυρον.

---

60. St. Yerasimos, *Konstantinopel* 2009, σ. 96-98.

61. St. Yerasimos, *Konstantinopel* 2009, σ. 92-95.

62. Ἡ Μονή τοῦ Παντοκράτορος μετά τήν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) παρεχωρήθη σέ ὁμάδα Μουσουλμάνων ἀσκητῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνῆκαν στήν τάξη τῶν Zeyrek, ἀπό τούς ὁποίους ἔλαβε καί τό ὄνομα αὐτό.

63. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 403-404, εἰκ. 257 (κάτοψη).

Στή νότια πλευρά τοῦ ναοῦ ὑπάρχουν τρία εὐρύχωρα ἀνοίγματα, μέσῳ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται ἡ ἄμεση ἐπικοινωνία μέ τό παρακείμενον Μαυσωλεῖον.

Δυτικά τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι προσκεκολλημένος ὀρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας, ὁ ὁποῖος καλύπτεται μέ σταυροθόλια. Ὁ νάρθηκας στή σημερινή του μορφή ἀποτελεῖ μεταγενέστερη προσθήκη. Ἀνηγέρθη πιθανῶς, ὅταν ἱδρύθηκε ὁ νότιος ναός καί τό μεταξύ τῶν δύο ναῶν ὑπάρχον Μαυσωλεῖον τῆς Οἰκογενείας τῶν Κομνηνῶν. Στή δυτική πλευρά τοῦ νάρθηκα ἀνοίγονται τρεῖς θύρες. Στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ νάρθηκα ἀνοίγονται ἐπίσης τρεῖς θύρες, ἀπό τίς ὁποῖες οἱ δύο χρησιμεύουν γιά τήν ἐπικοινωνία μέ τόν κυρίως ναόν, ἐνῶ ἡ νότια ἀπό αὐτές ὁδηγεῖ ἀπό τόν νάρθηκα στό ΝΑ. αὐτοῦ κείμενον Μαυσωλεῖον.

2) Νότιος ναός

Στό νότιον ἄκρον τοῦ οἰκοδομικοῦ αὐτοῦ συγκροτήματος κεῖται δεύτερος ναός, ὁ ὁποῖος εἶναι μεγαλύτερος τοῦ προηγουμένου καί ἀνηγέρθη ὑπό τοῦ Μανουήλ Α΄ Κομνηνοῦ (1143-1180). Καί αὐτός ἀνήκει ἐπίσης στόν τύπον τοῦ σταυροειδοῦς, ἐγγεγραμμένου ναοῦ μετά τρούλλου. Τέσσερις κίονες ἑνώνονται μεταξύ των μέ τόξα καί στηρίζουν τόν ἐπάνω σέ ὑψηλόν τύμπανον φερόμενον ἡμισφαιρικόν τροῦλλον. Οἱ κεραῖες τοῦ σταυροῦ καλύπτονται μέ καμάρες.

Ἡ ἀνατολική κεραία τοῦ σταυροῦ εἶναι μεγαλυτέρου μήκους τῶν λοιπῶν τριῶν καί χρησιμεύει ὡς Ἱερόν Βῆμα. Αὐτή περατοῦται πρός Α. σέ μίαν ἀψίδα, ἐσωτερικά ἡμικυκλικήν καί ἐξωτερικά τρίπλευρη, στό μέσον τῆς ὁποίας ἀνοίγονται τρία παράθυρα. Τό Διακονικόν καί ἡ Πρόθεση περατοῦνται πρός Α. σέ εὐθεῖες πλευρές, στό μέσον τῶν ὁποίων ἀνοίγεται ἀνά ἕνα παράθυρον.

Ἐπί τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ αὐτοῦ ὑπάρχουν τρία εὐρύχωρα ἀνοίγματα, μέσῳ τῶν ὁποίων ἐπικοινωνεῖ μετά τοῦ παρακειμένου Μαυσωλείου.

Δυτικά τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι προσκεκολλημένος διπλοῦς νάρθηκας. Ὁ ἐσωνάρθηκας ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη, τό μῆκος του εἶναι μεγαλύτερον τοῦ πλάτους τοῦ κυρίως ναοῦ καί καλύπτεται μέ τέσσερα σταυροθόλια, ἐνῶ στό μέσον αὐτοῦ ὑψώνεται ἕνας ἡμισφαιρικός τροῦλλος. Ὁ ἐξωνάρθηκας ἐμφανίζει ἐπίσης ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη, εἶναι ἰσομήκης πρός τόν ἐσωνάρθηκα καί καλύπτεται μέ πέντε σταυροθόλια.

Στό μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐξωνάρθηκα ἀνοίγεται μία εἴσοδος καί ἑκατέρωθεν αὐτῆς ἀνά δύο παράθυρα. Στή δυτική πλευρά τοῦ ἐσωνάρθηκα ἀνοίγονται πέντε θύρες, μέσῳ τῶν ὁποίων αὐτός ἐπικοινωνεῖ μέ τόν ἐξωνάρθηκα. Στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ ἐσωνάρθηκα ἀνοίγονται τέσσερις θύρες, ἀπό τίς ὁποῖες οἱ τρεῖς νότιες χρησιμεύουν γιά τήν ἄμεση ἐπικοινωνία αὐτοῦ πρός τόν κυρίως ναόν, ἐνῶ ἡ βορειότερη χρησιμεύει γιά τήν ἐπικοινωνία αὐτοῦ πρός τό ΒΑ. αὐτοῦ κείμενον Μαυσωλεῖον.

3) Μαυσωλεῖον

Μεταξύ τῶν δύο προαναφερθέντων ναῶν κεῖται τό Μαυσωλεῖον τῆς Οἰκογενείας τῶν Κομνηνῶν, τό ὁποῖον ἀνηγέρθη συγχρόνως πρός τόν νότιον καί μεγαλύτερον ναόν, ὑπό τοῦ Μανουήλ Α΄ Κομνηνοῦ (1143-1180).

Πρόκειται γιά σχετικά μικρῶν διαστάσεων οἰκοδόμημα. Ἕξι πεσσοί, οἱ τρεῖς ἀπό τούς ὁποίους εὑρίσκονται σέ ἐπαφή πρός τήν νότια ἐξωτερική πλευρά τοῦ βορείου ναοῦ καί οἱ ἕτεροι τρεῖς πρός τή βόρεια ἐξωτερική πλευρά τοῦ νοτίου ναοῦ, στηρίζουν ἕναν ἡμισφαιρικόν τροῦλλον, ἡ βάση τοῦ ὁποίου εἶναι ἐλλειψοειδής. Ἀνατολικά αὐτοῦ ὑπάρχει δεύτερος, μικρότερος τροῦλλος, ὁ ὁποῖος φέρεται ἐπί τεσσάρων πεσσῶν, οἱ ὁποῖοι ἐφάπτονται στούς παρακείμενους τοίχους.

Στή νότια καί βόρεια πλευρά τοῦ Μαυσωλείου αὐτοῦ ὑπάρχουν, ὅπως ἤδη ἀνεφέρθη, ἀνά τρία ἀνοίγματα, μέσῳ τῶν ὁποίων τοῦτο εὑρίσκεται σέ ἄμεση ἐπικοινωνία μέ τούς παρακείμενους ναούς. Στή δυτική πλευρά τοῦ Μαυσωλείου ἀνοίγονται δύο θύρες καί ἡ μέν νότια ἐπιτρέπει τήν εἴσοδον σ' αὐτό ἀπό τόν ἐσωνάρθηκα τοῦ νοτίου ναοῦ, ἡ δέ βόρεια ἐπιτρέπει τήν εἴσοδον σ' αὐτό ἀπό τόν νάρθηκα τοῦ βορείου ναοῦ.

4) ΝΔ. πρόσκτισμα

Ἐπί τῆς νοτίας πλευρᾶς τῶν δύο ναρθήκων τοῦ νοτίου ναοῦ ἦτο προσκεκολλημένον ὀρθογωνίου κατόψεως προσκτισμα, ἀπό τό ὁποῖον λείψανα μόνον διατηροῦνται.

Οἱ δύο προαναφερθέντες ναοί ἀπετέλουν τό Καθολικόν τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος[64]. Γύρω ἀπό τό Καθολικόν θά ὑπῆρχαν

64. Τό ἐντυπωσιακόν αὐτό μνημεῖον, τό ὁποῖον εἶναι ὁρατόν ἀπό μακριά, ἐπί

ἀσφαλῶς περισσότερα οἰκοδομήματα, πού ἀνῆκαν στήν ὁμώνυμον Μονήν καί τά ὁποῖα δέν διετηρήθησαν.

15. ΚΙΛΙΣΕ ΤΖΑΜΙ (MOLLA GÜRANI CAMİİ)

ΝΔ. τοῦ τεμένους Süleymaniye καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό αὐτό, σέ χαμηλότερον ἐπίπεδον, στίς δυτικές ὑπώρειες χαμηλοῦ ὑψώματος, στή συνοικία, ἡ ὁποία ἀρχικά ὀνομάζετο «Σφωράκιον»[65] καί ἀργότερα «Βεφᾶ»[66], ἐντός μίας πολύ ὑποβαθμισμένης σήμερα περιοχῆς, ὑψώνεται ἕνας χριστιανικός ναός, γιά τόν ὁποῖον ἀγνοεῖται σέ ποιόν Ἅγιον ἦταν ἀφιερωμένος. Δέν θά πρέπει νά θεωρεῖται βέβαιον, ὅτι ἐτιμᾶτο στό ὄνομα τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, ὅπως ὑποστηρίζεται ἀπό ὁρισμένους ἐρευνητές.

Ἀναφέρεται, ὅτι στή θέση αὐτή ἀνηγέρθη χριστιανικός ναός ὑπό τοῦ Πατρικίου Σφωρακίου, ὁ ὁποῖος διετέλεσεν ὕπατος ἐπί τῆς ἐποχῆς τῶν αὐτοκρατόρων Ἀρκαδίου (395-408 μ.Χ.) καί Θεοδοσίου Β΄ (408-450 μ.Χ.) καί ἐτιμᾶτο στό ὄνομα τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος.

Ἀκόμη καί ἐάν γίνει ἀποδεκτόν, ὅτι στή θέση αὐτή ἀνηγέρθη τόσον ἐνωρίς χριστιανικός ναός, αὐτός μέ τήν πάροδον τοῦ χρόνου θά κατεστράφη, διότι ὁ μέχρι καί σήμερα διατηρούμενος ναός φαίνεται νά εἶναι μεταγενέστερος.

Στήν Ἐνορίαν αὐτήν, ἡ ὁποία ἔφερε τήν ὀνομασίαν «τοῦ Σφωρακίου», εὑρίσκετο καί ἡ οἰκία τοῦ ἱστορικοῦ Νικήτα Χωνιάτη (Χῶναι, περί τό 1150 – † Νίκαια, πρό τοῦ 1222), ἡ ὁποία ἐπυρπολήθηκε ἀπό τούς Σταυροφόρους τῆς Δ΄ Σταυροφορίας, ὅταν κατά τό ἔτος 1204 μ.Χ. ἐκυρίευσαν τήν Κωνσταντινούπολη, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος.

Ὁ ναός αὐτός οἰκοδομήθηκε πιθανῶς στά τέλη τοῦ 11ου ἤ στίς ἀρχές τοῦ 12ου αἰ., ἴσως λίγο ἀργότερα ἀπό τό Καθολικόν τῆς Μονῆς τοῦ Παντεπόπτου (Eski İmaret Camii), πού ἱδρύθηκε ὑπό

τοῦ παρόντος στερεώνεται καί ἀναπαλαιώνεται (Σεπτέμβριος 2014), ἕνεκα τούτου καί παραμένει κλειστόν καί δέν εἶναι ἐπισκέψιμον διά τό κοινόν.

65. Ἐπειδή στήν περιοχή αὐτή ἔκειτο τό Μέγαρον τοῦ Πατρικίου Σφωρακίου, ὁ ὁποῖος ἔδρασε ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορα Ἀρκαδίου (395-408).

66. Ἡ συνοικία Βεφᾶ ὀφείλει τό ὄνομά της στόν Σεΐχην Ἔμπ-οὔλ-Βεφά, διάσημον Τοῦρκον Ἅγιον, ἱεροκήρυκα, ποιητήν καί μουσικόν, ὁ ὁποῖος ἔζησε στήν Κωνσταντινούπολη ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ Β΄ τοῦ Πορθητοῦ (1451-1481) καί τοῦ Βαγιαζήτ Β΄ (1481-1512).

τῆς Ἄννης Δαλασσηνῆς, τῆς μητέρας τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ (1081-1118). Οἱ δύο αὐτοί ναοί εἶναι συγγενεῖς μεταξύ των καί ἀντιπροσωπεύουν τό ἐκλεπτυσμένον διακοσμητικόν αἴσθημα τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν[67].

Ὁ ναός αὐτός ἀνήκει στόν τύπον τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου ναοῦ μετά τρούλλου. Ὁ κεντρικός πυρήνας τοῦ οἰκοδομήματος ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα τετράγωνον, στίς τέσσερις γωνίες τοῦ ὁποίου κεῖνται ἰσάριθμοι πεσσοί πού στηρίζουν τόν ἡμισφαιρικόν τροῦλλον (διαμ. 4,00 μ.). Ὁ τροῦλλος φέρεται ἐπάνω σέ ὑψηλόν τύμπανον, ἐσωτερικά κυλινδρικόν καί ἐξωτερικά δωδεκάπλευρον. Στίς πλευρές τοῦ τυμπάνου αὐτοῦ ἀνοίγονται ἰσάριθμα ὀρθογωνίου σχήματος παράθυρα, τοξωτά ἄνω[68].

Οἱ κεραῖες τοῦ σταυροῦ καλύπτονται μέ καμάρες. Ἡ ἀνατολική κεραία περατοῦται πρός Α. σέ μίαν ἁψίδα, ἐσωτερικά ἡμικυκλική καί ἐξωτερικά πεντάπλευρη, στό μέσον τῆς ὁποίας ἀνοίγονται τρία παράθυρα. Τό Διακονικόν περατοῦται πρός Α. σέ μίαν ἁψίδα, ἐσωτερικά ἡμικυκλική καί ἐξωτερικά τρίπλευρη, στό μέσον τῆς ὁποίας ἀνοίγεται ἕνα παράθυρον. Ἡ Πρόθεση περατοῦται πρός Α. σέ μίαν ἁψίδα, ἐσωτερικά ἡμικυκλική, ἡ ὁποία ἐγγράφεται ἐντός τοῦ πάχους τοῦ τοίχου. Στό μέσον αὐτῆς ἀνοίγεται ἕνα παράθυρον. Τά τέσσερα γωνιαῖα διαμερίσματα καλύπτονται μέ χαμηλούς ἡμισφαιρικούς τρούλλους.

Τά ἀψιδώματα στό ἐξωτερικόν τῶν τοίχων γίνονται διπλά καί τριπλά, οἱ τροῦλλοι πολύπλευροι, ἡ δέ ἐξωτερικά πεντάπλευρη ἁψίδα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος κοιλαίνεται σέ ὅλον τό ὕψος αὐτῆς μέ κόγχες, τυφλά τόξα καί ὑψηλά παράθυρα.

Στόν ναόν αὐτόν προσετέθη ἐπί τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων ὡραῖος ἐξωνάρθηκας, ὁ ὁποῖος φέρει πλουσίαν ἀρχιτεκτονικήν σύνθεση, πού ἀποτελεῖται ἀπό ἀψιδώματα, τρίλοβα ἀνοίγματα καί κόγχες, σέ εὔρυθμη διάταξη σέ δύο ζῶνες. Ὁ ἐξωνάρθηκας ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη. Τό μῆκος του εἶναι ἴσον πρός ἐκεῖνον τοῦ ἐσωνάρθηκα, ὑπερβαίνει ὅμως κατά πολύ τό πλάτος τοῦ κυρίως ναοῦ. Αὐτός καλύπτεται μέ τρεῖς ἡμισφαιρικούς τρούλλους, μικρότερους καί χαμηλότερους τοῦ κεντρικοῦ. Οἱ τροῦλλοι

67. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 393, εἰκ. 251 (δυτική ὄψη) καί σ. 403-404.
68. St. Yerasimos, *Konstantinopel* 2009, σ. 90-91.

αὐτοί φέρονται ἐπάνω σέ τύμπανα, ἐσωτερικά κυλινδρικά καί ἐξωτερικά ὀκταγωνικά.

Οἱ ὀροφές τοῦ ναοῦ καλύπτονται ἐξωτερικά μέ κοῖλα κεραμίδια.

Ὁ ναός αὐτός μετά τήν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπό τῶν Ὀθωμανῶν (1453) καί ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ Β΄ τοῦ Πορθητοῦ (1451-1481) μετετράπη σέ μουσουλμανικόν τέμενος ὑπό τοῦ Şeyhülislam Molla Gürani Şemseddin († 1488), ἕνεκα τοῦ ὁποίου καί ἔλαβε τό ὄνομα Molla Gürani Camii. Κατά τήν μετατροπήν τοῦ ναοῦ αὐτοῦ σέ μουσουλμανικόν τέμενος ἀνηγέρθη στήν ΝΑ. γωνίαν τοῦ ἐξωνάρθηκα ἕνας μιναρές, ὁ ὁποῖος διατηρεῖται σέ καλή κατάσταση. Δίπλα ἀπό τό τέμενος αὐτό ὑπῆρχε Σχολή σπουδῆς τοῦ Κορανίου (Medrese).

Ὁ ναός φέρει ἐξωτερικά πλούσιον διάκοσμον, τόσον ἀνάγλυφον στίς ἐπιφάνειες τῶν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (πεσσῶν, κιόνων, θωρακίων κ.λπ.), ὅσον καί κεραμοπλαστικόν.

Ὅταν ὁ ναός μετετράπη σέ τέμενος ἀπεξύσθησαν καί ἐξαλήφθησαν ἐπιμελῶς οἱ ἐπί τῶν ἐπιφανειῶν τῶν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ὑπάρχοντες σταυροί, εἰκονικές παραστάσεις καί ἄλλα χριστιανικά σύμβολα, προκειμένου τό οἰκοδόμημα αὐτό νά ἐναρμονισθεῖ πρός τήν νέαν αὐτοῦ χρήση.

Σημειωτέον, ὅτι τό οἰκοδομικόν αὐτό συγκρότημα, ἄν καί διατηρεῖται σέ σχετικῶς ἱκανοποιητική κατάσταση, ὅμως ἔχει παύσει ἀπό ἱκανοῦ χρόνου νά χρησιμοποιεῖται ὡς τέμενος, ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ καί παραμένει ἀσυντήρητον[69].

16. Η ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΠΑΝΑΧΡΑΝΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΒΑΠΤΙΣΤΟΥ, ΤΟΥ ΛΙΒΟΣ (FENARİ İSA CAMİİ)

Πλησίον τῆς συνοικίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως Aksaray (Λευκόν Ἀνάκτορον) καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό αὐτήν, δυτικά τοῦ τεμένους Fatih, τό ὁποῖον, ὡς γνωστόν, ἀνηγέρθη ἀπό τόν σουλτάνον Μωάμεθ Β΄ τόν Πορθητήν (1451-1481) στή θέση τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, βόρεια τοῦ σύγχρονου μεγάλου πολυκαταστήματος εἰδῶν πολυτελείας «HISTORIA» καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό αὐτό, κεῖται τό οἰκοδομικόν συγκρότημα τῆς Μονῆς τῆς Πα-

69. Τό μνημεῖον ἐπεσκέφθη ὁ γράφων τόν Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 2014.

ναχράντου καί τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, τοῦ Λιβός (Fenari İsa Camii).

Ὁ ναός αὐτός καί ἡ Μονή ἱδρύθησαν στίς ἀρχές τοῦ 10ου αἰ. ὑπό τοῦ Πατρικίου Κωνσταντίνου τοῦ Λιβός, ἀρχηγοῦ τοῦ βυζαντινοῦ στόλου, ἀπό τόν ὁποῖον ἔλαβαν καί τό ὄνομά των. Ὁ Αὐτοκράτορας Λέων ΣΤ΄ ὁ Σοφός (886-912) ἐγκαινίασε κατά τόν μήνα Ἰούνιο τοῦ ἔτους 907 τόν ναόν αὐτόν. Ὁ ναός ἀνανεώθηκε ἐκ βάθρων κατά τόν 11ον αἰ., ὡς σταυροειδής, τρουλλωτός ναός μετά δευτέρων πλαγίων κλιτῶν, ὅπως ἡ Νέα Ἐκκλησία τοῦ Παλατίου.

Κατά τόν 13ον αἰ. προσετέθη παραπλεύρως, νότια τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ, ὑπό τῆς αὐτοκρατείρας Θεοδώρας, περίστωος ναός πρός τιμήν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, προκειμένου νά χρησιμεύσει ὡς Μαυσωλεῖον τῆς Οἰκογενείας τῶν Παλαιολόγων. Τότε διεσκευάσθη τό δεύτερον, νότιον κλίτος τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ, ὡς βόρεια στοά τοῦ νέου ναοῦ. Κοινός ἐξωνάρθηκας περιέβαλλε ἀμφοτέρους τούς ναούς (παλαιόν καί νέον). Σ' αὐτόν δέ, καθώς καί στίς στοές καί τούς νάρθηκες τῶν δύο ναῶν, ἀπεκαλύφθησαν οἱ τάφοι τῶν Παλαιολόγων[70]. Εἰδικότερα:

1) Βόρειος ναός (παλαιότερος)

Πρόκειται διά οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον ἀνήκει στόν ἀρχιτεκτονικόν τύπον τοῦ σταυροειδοῦς, ἐγγεγραμμένου ναοῦ μετά τρούλλου. Τέσσερις κίονες, οἱ ὁποῖοι ἑνώνονται μεταξύ των μέ τόξα, στηρίζουν τόν ἡμισφαιρικόν τροῦλλον, ὁ ὁποῖος φέρεται ἐπάνω σέ ὑψηλό τύμπανον. Οἱ κεραῖες τοῦ σταυροῦ καλύπτονται μέ καμάρες[71].

Τό Ἱερόν Βῆμα καταλαμβάνει ὁλόκληρον τό πλάτος τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῶν τριῶν κλιτῶν τοῦ ναοῦ καί εἶναι τριμερές. Ἡ ἀνατολική κεραία τοῦ σταυροῦ περατοῦται πρός Α. σέ μίαν ἀψίδα, ἐσωτερικά ἡμικυκλική καί ἐξωτερικά πεντάπλευρη, στό μέσον τῆς ὁποίας ἀνοίγονται τρία παράθυρα. Ἡ Πρόθεση καί τό Διακονικόν περατοῦνται ἐπίσης πρός Α. σέ ἀψίδες, ἐσωτερικά ἡμικυκλικές καί ἐξωτερικά τρίπλευρες ἤ ἡμιεξαγωνικές, στό μέσον τῶν ὁποίων ἀνοίγεται ἀνά ἕνα παράθυρον.

Σέ ἐπαφή πρός τή νότια καί βόρεια ἐξωτερική πλευρά τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι προσκεκολλημένον ἀνά ἕνα ἐπί πλέον κλίτος, ὥστε

70. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 401-402.

71. St. Yerasimos, *Konstantinopel* 2009, σ. 83-85.

ὁ ναός νά ἀποβαίνει οἱονεί πεντάκλιτος. Καί τά πλάγια αὐτά κλίτη ἐπερατοῦντο πρός Α. σέ ἁψίδες, ἐσωτερικά ἡμικυκλικές καί ἐξωτερικά τρίπλευρες ἤ ἡμιεξαγωνικές.

Δυτικά τοῦ κυρίως σώματος τοῦ ναοῦ εἶναι προσκεκολλημένος ὀρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας (ἐσωνάρθηκας). Στή δυτική αὐτοῦ πλευρά ἀνοίγονται τρεῖς θύρες, μέσῳ τῶν ὁποίων ἐπικοινωνεῖ μέ τόν ἐξωνάρθηκα. Στήν ἀνατολικήν αὐτοῦ πλευράν ἀνοίγονται ἐπίσης τρεῖς θύρες, μέσῳ τῶν ὁποίων εὑρίσκεται σέ ἄμεση ἐπικοινωνίαν μέ τόν κυρίως ναόν.

2) Νότιος ναός (νεώτερος)

Ὁ νότιος ναός ἀνήκει στόν τύπον τῶν σταυροειδῶν, τρουλλαίων ναῶν μετά περιστώου. Ὁ κεντρικός πυρήνας τοῦ ναοῦ φέρει τετραγώνου σχήματος κάτοψη. Στίς τέσσερις γωνίες τοῦ τετραγώνου αὐτοῦ ἵστανται ἰσάριθμοι, ἰσχυροί πεσσοί. Μεταξύ τῶν πεσσῶν τῆς νοτίας, δυτικῆς καί βορείας πλευρᾶς παρεμβάλλονται ἀνά δύο κίονες.

Οἱ τέσσερις αὐτοί πεσσοί καί οἱ ἕξι κίονες στηρίζουν τόν ἡμισφαιρικόν τροῦλλον, ὁ ὁποῖος φέρεται σέ ὑψηλόν τύμπανον, ἐσωτερικά κυλινδρικόν καί ἐξωτερικά ὀκταγωνικόν. Γύρω ἀπό τόν κεντρικόν πυρήνα τοῦ ναοῦ ὑπάρχει περίστωον, τό ὁποῖον περιβάλλει αὐτόν ἀπό τή νότια, δυτική καί βόρεια πλευρά.

Δυτικά τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι προσκεκολλημένος ὀρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας (ἐσωνάρθηκας). Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται μία θύρα, μέσῳ τῆς ὁποίας ἐπικοινωνεῖ μέ τόν ἐξωνάρθηκα. Στό μέσον τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται δεύτερη θύρα, μέσῳ τῆς ὁποίας ἐπικοινωνεῖ μετά τοῦ κυρίως ναοῦ.

Ἀργότερα προσετέθη ὁ ἐξωνάρθηκας, ὁ ὁποῖος περιβάλλει τόν ναόν ἀπό τή νότια, δυτική καί βόρεια αὐτοῦ πλευρά.

Τό δαιδαλῶδες αὐτό οἰκοδόμημα ἐπεκτάθηκε στά τέλη τοῦ 13ου αἰ. μέ τήν προσθήκη ἑνός ἐπί πλέον παρεκκλησίου, τό ὁποῖο προσεκολλήθη νότια τοῦ Καθολικοῦ (βορείου ναοῦ). Φαίνεται, ὅτι αὐτό προορίζετο γιά τήν ταφή τῶν μελῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, ἐπειδή τά αὐτοκρατορικά Μαυσωλεῖα στόν ναόν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καί στή Μονή τοῦ Παντοκράτορος εἶχαν καταστραφεῖ κατά τό ἔτος 1204, ὅταν ἡ Κωνσταντινούπολη κατελήφθη ἀπό τούς Σταυροφόρους τῆς Δ΄ Σταυροφορίας.

Φαίνεται, ὅτι τό ταφικόν αὐτό παρεκκλήσιον, τό ὁποῖο κεῖται νότια τοῦ βόρειου ναοῦ, ἀνηγέρθη ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτο-

ρα Μιχαήλ Η΄ τοῦ Παλαιολόγου (1259-1282). Ἡ Θεοδώρα ἀπεβίωσε τό ἔτος 1303 καί ἐτάφη σ' αὐτό.

Στά μέσα τοῦ 14ου αἰ. προσετέθη δυτικά τοῦ νάρθηκα τοῦ παρεκκλησίου αὐτοῦ ἕνας δεύτερος νάρθηκας (ἐξωνάρθηκας), ὁ ὁποῖος ἐκαλύπτετο μέ σταυροθόλια καί ἐντός τοῦ ὁποίου ἐτάφησαν περισσότερα μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς Οἰκογενείας τῶν Παλαιολόγων.

Ὕστερα ἀπό τήν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπό τῶν Ὀθωμανῶν (1453), ἡ Μονή τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Λιβός διετήρησε ἀρχικά τόν χαρακτήρα της ὡς αὐτοκρατορικόν Μαυσωλεῖον. Περί τά τέλη τοῦ 15ου αἰ. ὁ Fener İsa, ἡ οἰκογένεια τοῦ ὁποίου ἀνέδειξε περισσότερους θρησκευτικούς ἀξιωματούχους, μετέτρεψε τό οἰκοδομικόν αὐτό συγκρότημα σέ μουσουλμανικόν τέμενος, στό ὁποῖον ἦταν προσηρτημένος ἕνας Τεκές (Μοναστήρι) Δερβισῶν.

Ὕστερα ἀπό τήν πυρκαϊά τοῦ ἔτους 1633, ἡ ὁποία ἐπροξένησε στό ὅλον οἰκοδομικόν αὐτό συγκρότημα μεγάλες ζημίες, ὁ Μεγάλος Βεζίρης Bayram Paşa (1636-1638) ἐπεσκεύασε καί ἀπεκατέστησε τό μνημεῖον αὐτό.

Κατά τό ἔτος 1918 τό οἰκοδόμημα αὐτό ὑπέστη ἐπίσης μεγάλες ζημίες ἀπό πυρκαϊά καί γιά μεγαλύτερον χρονικόν διάστημα ἦταν ἐγκαταλελειμμένον, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐρειπωθεῖ. Στή συνέχεια ἔλαβε χώραν διενέργεια ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν καί ἀνασκαφῶν σ' αὐτό, πού εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἀνακάλυψη σημαντικῶν εὑρημάτων καί τήν ἀποκάλυψη στοιχείων, τά ὁποῖα συνέβαλαν στήν διευκρίνιση πολλῶν ζητημάτων, ἀναφορικά μέ τήν ἀνέγερση καί τήν ἱστορία τοῦ μνημείου αὐτοῦ. Στό μεταξύ τό ὅλον συγκρότημα ἐπισκευάσθηκε καί ἐσυντηρήθηκε καί χρησιμεύει ὡς μουσουλμανικόν τέμενος.

17. Η ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ (KARİYE CAMİİ)

Ἡ προέλευση τοῦ ὀνόματος «Χώρα», πού ἔφερε ἡ Μονή αὐτή, προτοῦ λάβει ἀπό τούς Τούρκους, μετά τήν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπό αὐτούς (1453), τήν ὀνομασία «Kariye» (= Χωριό), δέν θεωρεῖται βέβαιη. Θά μποροῦσε νά προέρχεται ἀπό τοπικόν προσδιορισμόν, ἐπειδή τό πρῶτον οἰκοδόμημα στή θέση αὐτή ἔκειτο ἔξω ἀπό τό θεοδοσιανόν τεῖχος καί συνεπῶς ἐκτός τῆς πόλεως, στήν ὕπαιθρον χώραν.

Ὅμως πιθανότερη θεωρεῖται ἡ ἐκδοχή, ὅτι ἡ ὀνομασία «Χώρα»

προέρχεται ἀπό τό γεγονός, ὅτι σέ περισσότερες ἀπεικονίσεις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: *«Ἰησοῦς Χριστός, ἡ Χώρα τῶν ζώντων»*. Ἐπίσης ἡ Θεοτόκος ἀποκαλεῖται: *«Χώρα τοῦ ἀχωρήτου»*.

Ἡ πρώϊμη ἱστορία τοῦ ναοῦ καί τῆς Μονῆς τῆς Χώρας δέν εἶναι ἀπολύτως σαφῆ. Ἤδη ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α΄ (527-565) θά πρέπει νά οἰκοδομήθηκε στή θέση αὐτή μία πρώτη Μονή. Ὁ πρῶτος ναός, γιά τόν ὁποῖον γνωρίζουμε ἐπακριβῶς, ἱδρύθηκε στήν πρώϊμη ἐποχή τῶν Κομνηνῶν καί θά πρέπει νά οἰκοδομήθηκε μεταξύ τῶν ἐτῶν 1077-1081, ἀπό τή Μαρία Δούκαινα, πενθερά τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ (1081-1118). Ἐπρόκειτο γιά ἕνα ναόν σταυροειδῆ μέ τροῦλλο.

Ὕστερα ἀπό μερική ἐρείπωση τοῦ ναοῦ αὐτοῦ –πιθανῶς ἐξ αἰτίας σεισμοῦ– ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός, ἀδελφός τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννου Β΄ Κομνηνοῦ (1118-1143), ἀνοικοδόμησε αὐτόν περί τό ἔτος 1120. Ἀπό αὐτήν τήν ἐποχή προέρχονται τά ἑξῆς: ἡ κεντρική ἁψίδα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, οἱ τέσσερις ὀγκώδεις πεσσοί τοῦ κυρίως ναοῦ, καθώς καί ὁ τροῦλλος. Ὁ ἀρχιτεκτονικός τύπος τοῦ σταυροειδοῦς ναοῦ δέν ἐδηλοῦτο μέ σαφήνεια, ἐπειδή οἱ τέσσερις κεραῖες τοῦ σταυροῦ τῆς κατόψεως ἦσαν ὑπερβολικά βραχεῖες.

Κατά τήν ἐποχή τῆς κατοχῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπό τῶν Σταυροφόρων τῆς Δ΄ Σταυροφορίας (1204-1261) ἐλεηλατήθησαν, τόσον ὁ ναός, ὅσον καί ἡ Μονή καί στά τέλη τοῦ 13ου αἰ. καί τά δυό αὐτά οἰκοδομικά συγκροτήματα εἶχαν ἐρειπωθεῖ.

Στίς ἀρχές τοῦ 14ου αἰ. ὁ Μεγάλος Λογοθέτης (Ἐπιθεωρητής τοῦ Κρατικοῦ Θησαυροῦ) Θεόδωρος Μετοχίτης (1270-1332) ἀνεστήλωσε τά οἰκοδομήματα αὐτά. Ὁ Μετοχίτης, ἕνας τῶν μεγαλυτέρων ἀνθρωπιστῶν τῆς ἐποχῆς του, ἦταν μεταξύ ἄλλων καί Ὑπουργός Οἰκονομικῶν, εἶχε συντάξει Ὑπομνήματα στά ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους καί ἦταν κάτοχος μιᾶς τεραστίας Βιβλιοθήκης.

Μεταξύ τῶν ἐτῶν 1315-1320 ὁ Μετοχίτης ἀνανέωσε τόν κεντρικόν τροῦλλον τοῦ ναοῦ καί ἀνήγειρε δυτικά αὐτοῦ δυό νάρθηκες. Στή νότια πλευρά τοῦ ναοῦ ἵδρυσε ἕνα παρεκκλήσιον, τό ὁποῖον προορίζετο ὡς κοιμητηρικός ναός τῶν μελῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς Οἰκογενείας.

Ὁ κεντρικός ναός ἦτο ἀφιερωμένος στόν Ἰησοῦν Χριστόν, ἀλλά τό εἰκονογραφικόν πρόγραμμα τῶν ἐντοίχιων ψηφιδωτῶν στούς δύο νάρθηκες καί στόν κυρίως ναόν, καθώς καί οἱ τοιχογραφίες τοῦ

νοτίου παρεκκλησίου, εἶναι ἀφιερωμένα τόσον στόν Ἰησοῦν Χριστόν, ὅσον καί στή Θεοτόκον. Καί στούς δύο τρούλλους τοῦ ἐσωνάρθηκα εἰκονίζεται τό γενεαλογικόν δένδρον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ στούς ὑπόλοιπους χώρους παρίστανται σκηνές ἀπό τή ζωή τῆς Θεοτόκου καί τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Κεντρικός ναός

Ἡ κάτοψη τοῦ ναοῦ αὐτοῦ ἐμφανίζεται συγκεχυμένη, ἐπειδή προέρχεται ἀπό διάφορες οἰκοδομικές περιόδους καί εἶναι ἀποτέλεσμα πολλῶν ἀνακαινήσεων, ἐπεμβάσεων καί προσθηκῶν. Ὁ κυρίως ναός ἀνήκει στόν ἀρχιτεκτονικόν τύπον τοῦ σταυροειδοῦς, ἐγγεγραμμένου ναοῦ μετά τρούλλου. Ὅμως λόγῳ τῆς ὑπερβολικῆς βραχύνσεως τοῦ κεραιῶν τοῦ σταυροῦ, τό σταυρικόν σχῆμα δέν δηλοῦται σαφῶς.

Ὁ κεντρικός πυρήνας τοῦ ναοῦ εἶναι τετραγώνου κατόψεως καί τέσσερις ὀγκώδεις πεσσοί στηρίζουν τόν ἡμισφαιρικόν τροῦλλον. Τό Ἱερόν Βῆμα περατοῦται πρός Α. σέ τρεῖς ἁψίδες. Ἀπό αὐτές ἡ κεντρική εἶναι μεγαλύτερη, ἐνῶ οἱ δυό πλάγιες εἶναι μικρότερες, ἐσωτερικά ἡμικυκλικές καί ἐξωτερικά τρίπλευρες ἤ ἡμιεξαγωνικές. Τό Διακονικόν καί ἡ Πρόθεση καλύπτονται μέ χαμηλούς τρούλλους. Ἐπίσης ὁ ἐσωνάρθηκας φέρει στό νότιον καί τό βόρειον αὐτοῦ τμῆμα ἀνά ἕναν ἡμισφαιρικόν τροῦλλον.

Στό μέσον τῆς δυτικῆς καί τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ ἐσωνάρθηκα ἀνοίγεται ἀνά μιά θύρα. Στό μέσον τῆς δυτικῆς καί τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ἐξωνάρθηκα ἀνοίγεται ἐπίσης ἀνά μιά θύρα. Στή νότια πλευρά τοῦ ἐξωνάρθηκα σχηματίζεται εὐρύ ἄνοιγμα, μέσῳ τοῦ ὁποίου αὐτός ἐπικοινωνεῖ μέ τό παρακείμενον κοιμητηριακόν παρεκκλήσιον.

Κοιμητηριακόν παρεκκλήσιον

Τοῦτο ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη. Ἡ ἀνατολική αὐτοῦ πλευρά περατοῦται σέ μίαν ἁψίδα, ἐσωτερικά ἡμικυκλικήν καί ἐξωτερικά πολυγωνικήν. Στό κέντρον περίπου τοῦ παρεκκλησίου ὑψώνεται ἕνας ἀβαθής ἡμισφαιρικός τροῦλλος.

Ἐπί τῆς νότιας καί βόρειας ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ παρεκκλησίου αὐτοῦ καί ἐντός τοῦ πάχους τῶν τοίχων ἀνοίγονται ἀνά δύο τυφλά ἀψιδώματα, τά ὁποῖα διασποῦν τίς ἐσωτερικές ἐπιφάνειες τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν καί ἀναβαθμίζουν αἰσθητικά τό ἐσωτερι-

κόν τοῦ παρεκκλησίου. Συγχρόνως ὅμως συμβάλλουν στή στατική ἐνίσχυση τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος.

Τό εἰκονογραφικόν πρόγραμμα τοῦ νοτίου παρεκκλησίου ἀναφέρεται στά ἐξῆς θέματα: στόν θάνατον, στή Μέλλουσα Κρίση, στήν Ἀνάσταση καί στή μετά θάνατον ζωήν. Ἐπιπλέον εἰκονίζονται Μάρτυρες, Ἐκκλησιαστικοί Πατέρες, διάφοροι Ἅγιοι κ.λπ., τῶν ὁποίων ὁ ἐπί τῆς γῆς βίος ὑπῆρξε παραδειγματικός καί ὑποδεικνύει τόν δρόμον, ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ στόν Παράδεισον.

Στόν ναόν τῆς Χώρας ὑπάρχουν συνολικά ὀκτώ ἀρκοσόλια, ἤτοι: τέσσερα στό κοιμητηριακόν παρεκκλήσιον, τρία στή δυτική πλευρά τοῦ ἐξωνάρθηκα καί ἕνα στό βόρειον πέρας τοῦ ἐσωνάρθηκα. Στό δυτικόν ἀρκοσόλιον τῆς βόρειας ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ κοιμητηριακοῦ παρεκκλησίου εὑρίσκετο πιθανῶς ὁ τάφος τοῦ κτήτορα καί ἀνακαινιστοῦ τοῦ ναοῦ Θεοδώρου Μετοχίτη.

Ὁ ναός τῆς Χώρας μετετράπη στά τέλη τοῦ 15ου αἰ. σέ μουσουλμανικόν τέμενος ἀπό τόν Atik Ali Paşa, τόν Μεγάλον Βεζίρη τοῦ σουλτάνου Bayezid II (1481-1512).

Ἡ πρώτη ἀποκάλυψη τῶν ψηφιδωτῶν στό μνημεῖον αὐτό ἄρχισε κατά τό ἔτος 1876. Τό Ἀμερικανικόν Βυζαντινολογικόν Ἀρχαιολογικόν Ἰνστιτοῦτον ἐπραγματοποίησε εὐρείας ἐκτάσεως ἐργασίες, ἀναφορικά μέ τήν ἀποκάλυψη, τόν καθαρισμόν, τή στερέωση, τή συντήρηση καί τήν ἀνάδειξη τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Χώρας κατά τά ἔτη 1948-1959. Ἔκτοτε ἡ Μονή τῆς Χώρας λειτουργεῖ ὡς Ἀρχαιολογικός Χῶρος καί Μουσεῖον καί δέχεται καθημερινῶς μεγάλον ἀριθμόν ἐπισκεπτῶν, προερχομένων ἀπό ὅλες τίς χῶρες τοῦ κόσμου.

Ὁ ἐντοίχιος ψηφιδωτός διάκοσμος τῆς Μονῆς τῆς Χώρας θεωρεῖται, ὅτι σηματοδοτεῖ τό ὕψιστον σημεῖον ἀκμῆς τῆς πολιτειακῆς, πολιτιστικῆς καί καλλιτεχνικῆς Ἀναγεννήσεως (Renaissance) τῆς ἐποχῆς τῆς Δυναστείας τῶν Παλαιολόγων (1261-1453).

III. ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

18. ΦΑΝΑΡΙΟΝ, ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΤΡΟΠΑΙΟΦΟΡΟΥ

Στό ἱστορικόν Φανάριον, ΒΑ. τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος, ὅπου στεγάζεται τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί σέ ἄμεση γειτνίαση μέ αὐτό, ὑψώνεται ὁ ναός τοῦ

Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου (23 Ἀπριλίου). Πρόκειται γιά μεγάλων διαστάσεων οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον ἀνήκει στόν τύπον τῆς τρίκλιτης, ξυλόστεγης βασιλικῆς[72].

Ὁ ναός αὐτός φαίνεται ὅτι ἀνηγέρθη στή θέση ἀρχαιοτέρου χριστιανικοῦ ναοῦ καί πιθανῶς μίας παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Τοῦτο συνάγεται μεταξύ ἄλλων, τόσον ἀπό τό μέγεθος καί τή μορφή τοῦ μέχρι σήμερα διατηρούμενου οἰκοδομήματος, ὅσον καί ἀπό τή μεγάλη ἡμικυκλική ἀψίδα στήν ὁποίαν περατοῦται πρός Α. τό μεσαῖον κλίτος.

Τό κυρίως σῶμα τῆς βασιλικῆς ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη καί χωρίζεται μέ δύο κιονοστοιχίες, ἑκάστη ἀπό τίς ὁποῖες περιλαμβάνει ἕξι κυλινδρικούς, ἀρραβδώτους κίονες, σέ τρία κλίτη. Οἱ κίονες στηρίζονται ἐπάνω σέ βάσεις καί στέφονται μέ κιονόκρανα.

Τό μεσαῖον κλίτος εἶναι εὐρύτερον τῶν πλαγίων καί περατοῦται πρός Α. σέ μίαν μεγάλην, ἡμικυκλικήν ἀψίδα, ἐπί τῆς ὁποίας ἀνοίγονται τρία παράθυρα. Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται μία θύρα, μέσῳ τῆς ὁποίας ἐπικοινωνεῖ μετά τοῦ χώρου τοῦ νάρθηκα. Αὐτό καλύπτεται στό μέσον μέ ἕνα σταυροθόλιον, ἐνῶ τό ἀνατολικόν καί δυτικόν τμῆμα αὐτοῦ μέ ἡμικυλινδρική ὀροφή καί ἐξωτερικά φέρει κεραμίδια.

Τό νότιον κλίτος εἶναι στενότερον τοῦ μεσαίου καί περατοῦται πρός Α. σέ μίαν εὐθείαν πλευράν. Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται μία θύρα, μέσῳ τῆς ὁποίας ἐπικοινωνεῖ μέ τόν χῶρον τοῦ νάρθηκα. Ἄνωθεν τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ νοτίου κλίτους ὑπάρχει ὑπερῷον (γυναικωνίτης).

Τό βόρειον κλίτος εἶναι ἐπίσης στενότερον τοῦ μεσαίου καί ἴσου πλάτους πρός τό νότιον. Τοῦτο περατοῦται πρός Α. σέ μίαν ἡμικυκλικήν ἀψίδα, στό μέσον τῆς ὁποίας ἀνοίγεται ἕνα παράθυρον. Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται μία θύρα, μέσῳ τῆς ὁποίας ἐπικοινωνεῖ μέ τόν νάρθηκα. Ἐπάνω ἀπό τό δυτικόν ἥμισυ αὐτοῦ ὑπάρχει ὑπερῷον (γυναικωνίτης). Τά πλάγια κλίτη καλύπτονται μέ ἐπικλινεῖς στέγες καί κεραμίδια. Ἐσωτερικά ἡ ὀροφή αὐτῶν εἶναι ὁριζόντια.

Δυτικά τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι προσκεκολλημένος ὀρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας. Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοί-

72. Σημειωτέον, ὅτι κατά τήν παλαιοχριστιανική ἐποχή (4ος-6ος αἰ. μ.Χ.) ἐπικρατεῖ ὁ τύπος τῆς τρίκλιτης, ξυλόστεγης, ἑλληνιστικῆς βασιλικῆς. Ὁ ἀρχιτεκτονικός αὐτός τύπος ἀναβιώνει κατά τήν ἐποχή τῆς Τουρκοκρατίας.

γεται ἡ εἴσοδος. Ὁ νάρθηκας καλύπτεται μέ σταυροθόλια. Ἐπάνω ἀπό τόν νάρθηκα ὑπάρχει ὑπερῷον (γυναικωνίτης).

Τό δάπεδον τοῦ ναοῦ καλύπτεται μέ πλάκες ἀπό φαιόχρωμον μάρμαρον.

ΚΤΗΤΟΡΙΚΕΣ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

1) Ἐπιγραφή δαπέδου τοῦ ἔτους 1720

Στή δυτική ἐσωτερική πλευρά τοῦ μεσαίου κλίτους τοῦ ναοῦ καί νότια τῆς εἰσόδου ἀπό τόν νάρθηκα πρός τόν κυρίως ναόν, σέ ὕψος 2,00 μ. περίπου ἀπό τῆς στάθμης τοῦ δαπέδου εἶναι ἐντοιχισμένη ὀρθογωνίου σχήματος πλάκα (διαστ. 0,46 x 0,40 μ.) ἀπό κυανόχρωμον μάρμαρον, στήν ἐπιφάνεια τῆς ὁποίας διατηρεῖται μεγαλογράμματος, ἀνάγλυφη, ἑπτάστιχη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

> « + ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΕΔΑΦΟC / [Ε]CΤΡΩΘΗ ΔΙΑ ΔΑΠΑΝΗC/ [Τ]ΟΥ ΤΙΜΙΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΟΝΤΟ[C]/ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑCΑΚΗ ΚΙ-ΟΥΡΤΖΗ/ [ΕΙC] ΜΝΗΜΟCΥΝΟΝ ΑΥΤΟΥ/ ΕΝ ΕΤΕΙ ΑΨΚ΄ω ΕΝ ΜΗΝΙ/ ΔΙΚΕΜΒΡΙΟΥ Γ΄».

Ἀπό τήν ἐπιγραφή αὐτή πληροφορούμεθα ὅτι τό δάπεδον τοῦ ναοῦ κατεσκευάσθη τό ἔτος 1720 μ.Χ., μέ δαπάνη τοῦ Ἀθανασάκη Κιουρτζῆ[73].

2) Ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 1720

Ἄνωθεν τῆς νοτίας θύρας, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ ἀπό τόν νάρθηκα πρός τό νότιον κλίτος τοῦ ναοῦ εἶναι ἐντοιχισμένη ὀρθογωνίου σχήματος πλάκα ἀπό φαιόχρωμον μάρμαρον, ἐπί τῆς ὁποίας διατηρεῖται ἀνάγλυφη, μεγαλογράμματη, δεκάστιχη ἐπιγραφή, πού ἔχει ὡς ἑξῆς:

> « + Ο ΠΑΝCΕΠΤΟC ΟΥΤΟC Κ(ΑΙ) ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟC ΝΑΟC ΑΝΩΚΟΔΟΜΗΤΟ / ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΑΥΤΩΝ ΕΠΙ ΤΗC Π(Α) ΤΡΙΑΡΧΙΑC ΤΟΥ CΕΒΑCΜΙΩΤΑΤΟΥ Π(Α)ΤΡΙΑΡΧΟΥ / ΚΥ-ΡΟΥ ΙΕΡΕΜΙΟΥ, ΑΝΑΛΩΜΑCΙ ΜΕΝ Κ(ΑΙ) ΔΑΠΑΝΗ ΤΩΝ ΕΥCΕΒΩΝ / ΧΡΙCΤΙΑΝΩΝ, ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΤΩΝ ΔΕ Κ(ΑΙ) ΕΠΙCΤΑΤΟΥΝΤΩΝ / ΤΩΝ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΩΝ ΜΗΤΡΟΠΟ-ΛΙΤΩΝ, ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑC ΚΥΡ ΠΑΪCΙΟΥ, / ΝΙΚΑΙΑC ΚΥΡ

73. Κιουρτζῆς: ἡ λέξη, ἀπό τήν ὁποίαν προέρχεται τό ἐπώνυμον αὐτό (Kürkçü), σημαίνει «γουναροποιός».

ΓΕΡΑCΙΜΟΥ. ΧΑΛΚΗΔΟΝΟC ΚΥΡ ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ, / ΠΡΟΥCΗC ΚΥΡ ΚΥΡΙΛΛΟΥ, ΒΑΡΝΗC ΚΥΡ ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ. / CΥΝΕΠΙCΤΑΤΟΥΝΤΩΝ ΔΕ ΤΩΝ ΤΙΜΙΩΤΑΤΩΝ ΑΡΧΟΝΤΩΝ, ΤΟΥ ΤΕ / ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΚΚΛΗCΙΑΡΧΟΥ ΚΥΡ ΚΩΝCΤΑΝΤΙΝΟΥ Κ(ΑΙ) ΧΑΤΖΗ ΚΥΡ ΚΩΝ/CΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΡΩΗΝ ΚΑΗΠΙΚΕΧΑΓΙΑ ΟΥΓΚΡΟΒΛΑΧΙΑC. ΑΨΚ΄ ω, ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ ΙΗ΄».

Πρόκειται γιά τήν κτητορική ἐπιγραφή τοῦ ναοῦ, ἡ ὁποία ἀναφέρει μεταξύ ἄλλων καί τά ἑξῆς:

Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων ἐπί Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Ἱερεμίου Γ΄ (1716-1726 καί 1732-1733)[74], μέ δαπάνες τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν. Κατά τήν ἀνέγερση ἔφεραν τήν εὐθύνην τῆς ἐπιστασίας Μητροπολίτες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, συνεπιστατοῦσαν δέ Ἄρχοντες αὐτοῦ. Ἡ ἀνέγερση τοῦ ναοῦ ἐπερατώθη τήν 18ην Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 1720 μ.Χ.

3) Ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 1720

Ἄνωθεν τῆς μεσαίας εἰσόδου, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ ἀπό τόν νάρθηκα πρός τόν κυρίως ναόν καί ἐπάνω σε πλάκα ἀπό λευκόχρωμον μάρμαρον, διατηρεῖται ἡ ἀνάγλυφος, μεγαλογράμματη, μονόστιχη ἐπιγραφή:

« + ΜΝΗCΘΗΤΙ Κ(ΥΡΙ)Ε ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ CΟΥ ΚΩΝCΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΠΙΚΕΧΑΓΙΑ ΤΗC ΜΟΛΔΟΒΛΑΧΙΑC, ΟΥ ΤΟΙC ΕΞΟΔΟΙC ΑΝΗΓΕΡΘΗ Η ΠΑΡΟΥCΑ ΠΥΛΗ. ΕΤΕΙ ΑΨΚ΄».

Σύμφωνα μέ τήν ἐπιγραφή αὐτή, ἡ ἀνέγερση τῆς μεσαίας πύλης, πού ὁδηγεῖ ἀπό τόν νάρθηκα πρός τόν κυρίως ναόν ἔγινε μέ δαπάνες τοῦ Κωνσταντίνου Καπικεχαγιᾶ Μολδοβλαχίας, κατά τό ἔτος 1720.

4) Ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 1720

Στή νότια ἐξωτερική πλευρά τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Τροπαιοφόρου καί σέ ἱκανόν ὕψος ἀπό τή στάθμη τῆς αὐλῆς, ἔχει στερεωθεῖ μέ μετάλλινα στηρίγματα ὀρθογωνίου σχήματος πλάκα ἀπό φαιόχρωμον μάρμαρον, στήν ἐπιφάνεια τῆς ὁποίας παρίσταται ἔγλυφος, ἀνισοσκελής σταυρός, φερόμενος σέ βαθμιδωτή βάση, μέ ἐπίσης ἔγλυφη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

74. Τ. Γριτσόπουλος, «Ἱερεμίας Γ΄, Οἰκουμενικός Πατριάρχης», *ΘΗΕ*, τ. 6 (Ἀθῆναι 1965), στ. 785-786. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 798.

«Ι(ΗCΟΥ)C Χ(ΡΙCΤΟ)C
ΝΙΚΑ
ΠΕΤ.ΚΩC,
1720».

5) Ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 1836

Ἐπάνω ἀπό τή μεσαία θύρα, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ ἀπό τόν χῶρον τοῦ νάρθηκα πρός τόν κυρίως ναόν εἶναι ἐντοιχισμένη ὀρθογωνίου σχήματος πλάκα ἀπό λευκόχρωμον μάρμαρον, στήν ἐπιφάνειαν τῆς ὁποίας διατηρεῖται μικρογράμματη, ἐγχάρακτη, ἐννεάστιχη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

> «Ἤτοι μέν μεγάλοιο νεώς ὁ Γεωργίου ἱρός/ μάρτυρος εὐκλεέος, γήραϊ εἶκε πάρος/ αὐτάρ ἀνηβήσας νέον ἐς κάλλος τόδε γ' ἦκεν. / ὡς χαρίεις ἰδέειν ἀγλαός ἰδέ μέγας/ ζήλῳ μέν κλειτοῖο ἀγαστῷ Γρηγορίοιο/ εὖ πατριαρχοῦντος πέντε μετ' ἐσπομένου/ ἀδραῖς τ' οἵ δαπάναις ἰδέ κλήρου ἀρχιθυτοίων/ τῷ δ' ἄρα παμμεδέων ὄλβια τοῖσι πόροι: ˏαωλς΄».

Σύμφωνα μέ τήν ἐπιγραφή αὐτή ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀνακαινίσθηκε ἐπί τῆς Πατριαρχίας τοῦ Γρηγορίου τοῦ ΣΤ΄ (1835-1840 καί 1867-1871)[75], κατά τό ἔτος 1836 μ.Χ., μέ δαπάνες τοῦ κλήρου καί τῶν ἀρχόντων.

6) Ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 1838

Στή νότια ἐξωτερική πλευρά τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καί σέ ἱκανόν ὕψος ἀπό τῆς στάθμης τῆς αὐλῆς, ἔχει στερεωθεῖ τελευταία μία ὀρθογωνίου σχήματος πλάκα ἀπό φαιόχρωμον μάρμαρον, ἡ ὁποία φέρει ἀνάγλυφη παράσταση τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐφίππου, δρακοντοκτόνου καί τήν ἐπιγραφή:

«Ε Ν Μ 1838».

7) Ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 1994

Ἐπί τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ νάρθηκα ἀνοίγεται μία θύρα, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ σέ παρακείμενον διαμέρισμα. Ἐπάνω ἀπό αὐτήν εἶναι ἐντοιχισμένη ὀρθογωνίου σχήματος πλάκα ἀπό φαιόχρωμον μάρ-

75. Τ. Γριτσόπουλος, «Γρηγόριος ΣΤ΄, ὁ Φουρτουνιάδης, Οἰκουμενικός Πατριάρχης», *ΘΗΕ*, τ. 4 (Ἀθῆναι 1964), στ. 745-746.

μαρον, ἐπί τῆς ὁποίας διατηρεῖται ἀνάγλυφη, μεγαλογράμματη, δωδεκάστιχη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἀκολούθως:

> « + ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ ΚΑΘΕΔΡΕΥΟΝΤΟϹ / ΛΑΜΠΟΝΤΑ ΕΔΕΙ ΓΕΝΕϹΘΑΙ Κ(ΑΙ) ΤΟΝ ΠΑΝϹΕΠΤΟΝ / ΤΟΥΤΟΝ ΝΑΟΝ. ΟϹ ΚΑΙ ΦΑΟΥϹ ΕΠΛΗϹΘΗ / ΟΛΟϹ, ΑΡΧΟΝΤΟϹ Μ(ΕΓΑΛΟΥ) ΛΟΓΟΘΕΤΟΥ Κ(ΑΙ) ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ / ΚΥΡ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, / ΕΡΓΩ ΤΟΥϹ ΛΟΓΟΥϹ Κ(ΑΙ) ΑΥΘΙϹ ΚΡΑΤΥΝΑΝΤΟϹ, / ΘΕΟΦΙΛΩϹ ΔΕ ΕΠΙϹΤΑΤΟΥΝΤΩΝ ΤΩΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΩΝ: / ΧΑΛΚΗΔΟΝΟϹ ΚΥΡ ΙΩΑΚΕΙΜ, ΠΕΡΓΗϹ ΚΥΡ / ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Κ(ΑΙ) ΗΛΙΟΥΠΟΛΕΩϹ Κ(ΑΙ) ΘΕΙΡΩΝ ΚΥΡ/ ΑΘΑΝΑϹΙΟΥ. ΜΑΪϹΤΟΡΟϹ ΤΕ ΚΥΡ ΑΡΙϹΤΕΙΔΟΥ / ΠΑϹΑΔΑΙΟΥ Κ(ΑΙ) ΚΥΡ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΡΑΪΤϹΑΝΟΒϹΚ. / ΕΤΕΙ ϹΩΤΗΡΙΟΥ Α ϡ ϟ Δ΄, ΜΑΡΤΙΟΥ Κ΄».

Σύμφωνα μέ τήν παραπάνω ἐπιγραφή, ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου ἀνακαινίσθηκε καί ἐστερεώθηκε ἐπί πατριαρχίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου (1992-), μέ δαπάνες τοῦ Μεγάλου Λογοθέτου καί εὐεργέτου κ. Παναγιώτου Ἀγγελοπούλου, ἐπιστασία Μητροπολιτῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καί ὑπό τήν ἐπίβλεψη καί εὐθύνη τῶν Ἀρχιτεκτόνων Μηχανικῶν, κ. Ἀριστείδου Πασαδαίου καί κ. Δημητρίου Ραϊτσάνοβσκ. Τό ἔργον συνετελέσθη στίς 20 Μαρτίου τοῦ ἔτους 1994.

Τέμπλον – Δεσποτικές εἰκόνες

Τό Ἱερόν Βῆμα χωρίζεται τοῦ κυρίως ναοῦ μέ καλῆς ποιότητος ξυλόγλυπτον, ἐπιχρυσωμένον, ὑπερυψωμένον τέμπλον, τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰ. Οἱ δεσποτικές εἰκόνες εἶναι μετρίας ποιότητας καί δυτικῆς τεχνοτροπίας, τῶν μέσων ἐπίσης τοῦ 18ου αἰ. Εἰδικότερα:

Α) ΜΕΣΑΙΟΝ ΚΛΙΤΟΣ

1) Ἰησοῦς Χριστός, ὡς Μέγας Ἀρχιερεύς

Νότια τῆς Ὡραίας Πύλης παρίσταται ὁ Ἰησοῦς Χριστός ὁλόσωμος, ἔνθρονος, μετωπικός, φέρων ἀρχιερατικά ἄμφια. Γύρω ἀπό τόν Χριστόν εἰκονίζονται Προφῆτες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Κάτωθεν τῆς εἰκόνος ὑπάρχει γραπτή ἐπιγραφή, μέ τή χρονολογία: «ΑΨΜΓ΄» (=1743 μ.Χ.).

2. Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα

Βόρεια τῆς Ὡραίας Πύλης εἰκονίζεται ἡ Παναγία ὁλόσωμος, ἔνθρονος, μετωπική, βρεφοκρατοῦσα. Κάτωθεν αὐτῆς διατηρεῖται γραπτή ἐπιγραφή μέ τή χρονολογία: «ΑΨΜΕ΄» (=1745 μ.Χ.).

3. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος

Νότια τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ παρίσταται ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος ὁλόσωμος, ὄρθιος, μετωπικός.

4. Ἅγιος Γεώργιος Τροπαιοφόρος

Βόρεια τῆς Παναγίας εἰκονίζεται ὁ πάτρωνας τοῦ ναοῦ Ἅγιος Γεώργιος ὁλόσωμος, ἔφιππος, δρακοντοκτόνος καί γύρω σκηνές ἀπό τόν βίον αὐτοῦ.

5. Ἀρχάγγελος Μιχαήλ

Νότια τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου παρίσταται ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ ὁλόσωμος, ὄρθιος, μετωπικός.

6. Ἅγιος Νικόλαος Ἀρχιεπίσκοπος Μύρων

Βόρεια τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Νικόλαος, Ἀρχιεπίσκοπος Μύρων τῆς Λυκίας ὁλόσωμος, μετωπικός, μέ σκηνές ἀπό τόν βίον αὐτοῦ.

Β) ΝΟΤΙΟΝ ΚΛΙΤΟΣ

1. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος

Νότια τῆς νοτίας πύλης διατηρεῖται παλαιά, ψηφιδωτή, καλῆς ποιότητας εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Ὁ Ἅγιος εἰκονίζεται ὁλόσωμος, ὄρθιος, μετωπικός. Κάτω καί ἀριστερά, ὡς πρός τόν θεατήν, παρίσταται γονυκλινής καί δεόμενος ὁ δωρητής. Τό βάθος τῆς εἰκόνος εἶναι χρυσοῦν. Πρόκειται γιά καλῆς ποιότητας εἰκόνα, πιθανῶς τοῦ 11-12ου αἰ.

2. Ἅγιος Δημήτριος

Βόρεια τῆς νοτίας πύλης εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Δημήτριος Θεσσαλονίκης.

3. Ἁγία Εὐφημία

Νότια τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου παρίσταται ἡ Ἁγία Εὐφημία.

4. Ἅγιος Γεώργιος

Βόρεια τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Τροπαιοφόρος.

Γ) ΒΟΡΕΙΟΝ ΚΛΙΤΟΣ

1. Παναγία Βρεφοκρατοῦσα

Νότια τῆς βορείας πύλης εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος ὁλόσωμος, μετωπική, βρεφοκρατοῦσα καί γύρω ἀπό αὐτήν παρίστανται διάφοροι Προφῆτες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

2. Τρεῖς Ἱεράρχες

Βόρεια τῆς βορείας πύλης εἰκονίζονται οἱ Ἅγιοι Τρεῖς Ἱεράρχες, ἤτοι: Μέγας Βασίλειος-Ἰωάννης Χρυσόστομος-Γρηγόριος Θεολόγος.

3. Ἀρχάγγελος Μιχαήλ

Βόρεια τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν εἰκονίζεται ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ.

Οἱ δεσποτικές εἰκόνες τοῦ τέμπλου εἶναι ἔργα μετρίας ποιότητος καί δυτικῆς τεχνοτροπίας καί οἱ περισσότερες ἀπό αὐτές προέρχονται ἀπό τά μέσα τοῦ 18ου αἰ. Πιθανῶς πρόκειται γιά ἔργα, τά ὁποῖα προέρχονται ἀπό τό ἴδιον Ἁγιογραφικόν Ἐργαστήριον.

Κτητορική ἐπιγραφή τέμπλου

Στό ἀνατολικόν ἄκρον τῆς βορείας ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ βορείου κλίτους τοῦ ναοῦ καί κάτω ἀπό τήν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Ἱερομάρτυρος Χαραλάμπους διατηρεῖται ἐπί ξύλου ἡ γραπτή, μεγαλογράμματος, πεντάστιχος, ἔμμετρη ἐπιγραφή:

«ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΥ/ ΤΟ ΤΕΜΠΛΟΝ ΤΟ ΝΕΟΝ,
/ ΤΕΤΟΡΕΥΤΑΙ, ΚΕΧΡΥCΩΤΑΙ/ ΩC ΦΑΙΝΕΤΑΙ ΩΡΑΙΟΝ
/ ΑΨ ϟ Β΄» (=1792 μ.Χ.).

Μεταγραφή:

«Ναοῦ τοῦ πατριαρχικοῦ τό τέμπλον τό νέον,
τετόρευται, κεχρύσωται, ὡς φαίνεται ὡραῖον».

Σύμφωνα μέ τήν ἐπιγραφή αὐτή ἡ τόρευση καί ἡ ἐπιχρύσωση τοῦ τέμπλου ἔγιναν κατά τό ἔτος 1792 μ.Χ., ἤτοι 72 ἔτη ἀπό τήν περάτωση τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν τῆς ἀνέγερσης τοῦ ναοῦ.

19. ΝΑΟΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ, ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ ΤΩΝ ΒΛΑΧΕΡΝΩΝ (ΜΠΑΛΟΥΚΛΗ)

ΒΑ. τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί ἐκτός τῶν τειχῶν αὐτῆς, στήν περιοχή, ἡ ὁποία ἔφερε παλαιότερα τήν ὀνομασία «Βλαχέρναι»[76] καί σήμερα εἶναι περισσότερο γνωστή ὡς «Μπαλουκλῆ»[77], κεῖται ὁ ναός τῆς Παναγίας, Ζωοδόχου Πηγῆς.

ΝΑ. τῆς Πηγῆς-Ἁγιάσματος ὑψώνεται ὁ ναός τῆς Παναγίας, Ζωοδόχου Πηγῆς. Πρόκειται γιά μεγάλων διαστάσεων οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον ἀνήκει στόν τύπον τῆς τρίκλιτης, ξυλόστεγης βασιλικῆς.

Τό κυρίως σῶμα τῆς βασιλικῆς ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη καί χωρίζεται μέ δύο κιονοστοιχίες, ἑκάστης ἀποτελουμένης ἀπό πέντε κυλινδρικούς, ἀρραβδώτους κίονες, σέ τρία κλίτη. Ἀπό αὐτά τό μεσαῖον εἶναι εὐρύτερον τῶν πλαγίων καί περατοῦται σέ μίαν μεγάλην ἀψίδα πρός Α. Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται ἡ εἴσοδος, μέσῳ τῆς ὁποίας τοῦτο ἐπικοινωνεῖ πρός τόν νάρθηκα.

Τό νότιον κλίτος εἶναι στενότερον τοῦ μεσαίου καί περατοῦται σέ μίαν ἡμικυκλικήν ἀψίδα πρός Α. Τό βόρειον κλίτος εἶναι ἐπίσης

---

76. Στήν περιοχή αὐτή ἔκειτο κατά τούς ὕστερους βυζαντινούς αἰῶνες τό ἀνάκτορον τῶν Βλαχερνῶν,

77. Ἡ ὀνομασία «Μπαλουκλῆ» προέρχεται ἀπό τήν τουρκική λέξη «Balık», ἡ ὁποία σημαίνει «ἰχθύς, ψάρι» καί σχετίζεται πρός τόν ἑπόμενον λαϊκόν θρύλον, ὁ ὁποῖος ἐπιζεῖ μέχρι σήμερα καί σέ γενικές γραμμές ἔχει ὡς ἑξῆς:

Στή θέση αὐτή, ὅπου ὑπῆρχε ἀνέκαθεν τό Ἁγίασμα τῶν Βλαχερνῶν καί ὁ ναός τῆς Παναγίας Ζωοδόχου Πηγῆς, μέ τά ὁποῖα σχετίζονται πολλά θαύματα καί θαυματουργικές ἰάσεις ἀσθενῶν, κατά τήν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπό τῶν Ὀθωμανῶν-Τούρκων (29 Μαΐου 1453 μ.Χ.), ἕνας Μοναχός, κατά τή στιγμή, κατά τήν ὁποίαν ἐτηγάνιζε ψάρια, ἐπληροφορήθηκε αἰφνιδίως, ὅτι ἡ Πόλη καταλήφθηκε ἀπό τούς Ὀθωμανούς Τούρκους. Τόση ἦτο ἡ ἔκπληξή του ἀπό τήν αἰφνιδιαστική καί ὅλως ἀπροσδόκητη αὐτή εἴδηση καί τόσο ἀπίστευτη τοῦ ἐφάνη, ὥστε λέγεται ὅτι εἶπε:

«Ἐάν τά ἤδη μισοτηγανισμένα αὐτά ψάρια, θά ζωντανέψουν καί πέσουν στό νερό, πού βρίσκεται στή μικρή λίμνη τῆς αὐλῆς, τότε θά πιστέψω, ὅτι ἡ Βασιλεύουσα ἁλώθηκε».

Καί εὐθύς, τά ψάρια, πού εἶχαν ἤδη μισοτηγανισθεῖ, ζωντάνεψαν, ἐπήδηξαν ἀπό τό τηγάνι καί ἔπεσαν στή λιμνούλα, πού εὑρίσκετο στήν αὐλή. Λέγεται, ὅτι ἔκτοτε ἐζοῦσαν ψάρια σέ δεξαμενή, πού εὑρίσκετο στήν αὐλή τοῦ Ἁγιάσματος, μέ τή μία πλευρά αὐτῶν καστανοκόκκινη (μισοτηγανισμένη) καί τήν ἄλλη φαιόχρωμη (μή τηγανισμένη).

στενότερον τοῦ μεσαίου, ἴσου πλάτους πρός τό νότιον καί περατοῦται πρός Α. σέ μίαν ἡμικυκλικήν ἀψίδα. Δυτικά τοῦ κυρίως σώματος τοῦ ναοῦ εἶναι προσκεκολλημένος ὀρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας.

ΒΔ. καί δυτικά τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Ζωοδόχου Πηγῆς κεῖται ἡ πηγή καί τό Ἁγίασμα, τά ὁποῖα ἀπολαμβάνουν μεγάλης τιμῆς καί σεβασμοῦ ὑπό τῶν πιστῶν.

Ἀνατολικά τοῦ ναοῦ κεῖνται διάφορα κτίρια, τά ὁποῖα ἀνήκουν στόν ναόν τῆς Παναγίας.

Ἀνατολικά, βόρεια καί δυτικά τοῦ ναοῦ ὑπάρχει εὐρύχωρος αὐλή, ἡ ὁποία ἐχρησίμευε γιά μεγάλον χρονικόν διάστημα ὡς Κοιμητήριον τῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκεῖ ἔχει ταφεῖ μεγάλος ἀριθμός ἀτόμων. Διατηροῦνται πολυάριθμοι τάφοι, πολλοί ἀπό τούς ὁποίους φέρουν ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές.

Δυτικά τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας κεῖται τό Κοιμητήριον, ὅπου εὑρίσκονται οἱ τάφοι τῶν Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν.

20. ΠΕΡΑΝ, ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ, Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ

Στήν περιοχήν τοῦ Πέραν, στό Σταυροδρόμι (σημερινή περιοχή Beyoğlu), ΝΔ. τῆς Πλατείας Taksim (= Διανομή), ὑψώνεται ὁ περικαλλής ναός τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὁ ὁποῖος περιβάλλεται ἀπό εὐρύχωρη αὐλή καί βοηθητικά οἰκοδομήματα.

Ὁ ναός ἀνήκει στόν ἀρχιτεκτονικόν τύπον τῆς τρίκλιτης βασιλικῆς μετά τρούλλου. Πρόκειται διά μεγάλων διαστάσεων οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη καί χωρίζεται σέ τρία κλίτη. Ὁ χωρισμός τῶν κλιτῶν γίνεται μέ τόν συνδυασμόν πεσσῶν καί κιόνων. Εἰδικότερα ἑκάστη κιονοστοιχία-πεσσοστοιχία ἀποτελεῖται ἀπό τρεῖς κίονες καί ἰσάριθμους πεσσούς.

Τό μεσαῖον κλίτος εἶναι εὐρύτερον τῶν πλαγίων καί περατοῦται πρός Α. σέ μίαν μεγάλην ἀψίδα, ἐσωτερικά ἡμικυκλικήν καί ἐξωτερικά τρίπλευρον ἤ ἡμιεξαγωνικήν. Ἑκατέρωθεν αὐτῆς εἶναι προσκεκολλημένη ἀνά μία ἡμικυκλική ἀψίδα. Στό μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ μεσαίου κλίτους ἀνοίγεται μία θύρα, μέσῳ τῆς ὁποίας ἐπικοινωνεῖ μέ τόν νάρθηκα.

Στό κέντρον περίπου τοῦ μεσαίου κλίτους ὑψώνεται ἡμισφαιρικός τροῦλλος, ὁ ὁποῖος φέρεται ἐπάνω σέ ὑψηλόν τύμπανον. Ἀνα-

τολικά τοῦ τρούλλου ἡ ὀροφή ἀπαρτίζεται ἀπό δύο σταυροθόλια καί δυτικά αὐτοῦ ἀπό ἕνα.

Τό νότιον κλίτος εἶναι στενότερον τοῦ μεσαίου καί περατοῦται πρός Α. σέ μίαν εὐθείαν πλευράν. Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται μία θύρα, μέσῳ τῆς ὁποίας ἐπικοινωνεῖ μέ τόν χῶρον τοῦ νάρθηκα. Ἐπί τῆς νοτίας αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγονται πέντε παράθυρα. Ἄνωθεν τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ νοτίου κλίτους ὑπάρχει ὑπερῷον (γυναικωνίτης). Ἡ κάλυψη τοῦ νοτίου κλίτους γίνεται μέ τέσσερα σταυροθόλια.

Τό βόρειον κλίτος τοῦ ναοῦ εἶναι στενότερον τοῦ μεσαίου καί ἴσου πλάτους πρός τό νότιον. Τοῦτο περατοῦται πρός Α. σέ μίαν εὐθείαν πλευράν. Ὑπεράνω τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ βορείου κλίτους κεῖται ὑπερῷον (γυναικωνίτης). Ἡ κάλυψη τοῦ βορείου κλίτους γίνεται μέ τέσσερα σταυροθόλια.

Δυτικά τοῦ κυρίως σώματος τοῦ ναοῦ εἶναι προσκεκολλημένος ὀρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας. Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται μία εἴσοδος. Ἐπάνω ἀπό τόν νάρθηκα ὑπάρχει ὑπερῷον (γυναικωνίτης). Τό ἰσόγειον τμῆμα τοῦ νάρθηκα καλύπτεται μέ πέντε σταυροθόλια.

Τό δάπεδον τοῦ ναοῦ καλύπτεται μέ μαρμάρινες πλάκες.

Ἱερόν Βῆμα - Τέμπλον

Τό Ἱερόν Βῆμα χωρίζεται τοῦ κυρίως ναοῦ μέ μαρμάρινον, ὑπερυψωμένον τέμπλον τοῦ β΄ μισοῦ τοῦ 19ου αἰ. Ἐπί τοῦ τέμπλου ὑπάρχουν δεσποτικές εἰκόνες, οἱ ὁποῖες εἶναι μετρίας ποιότητος καί δυτικῆς τεχνοτροπίας, σύγχρονες τοῦ τέμπλου.

Τό Ἱερόν Βῆμα καταλαμβάνει ὁλόκληρον τό ἀνατολικόν τμῆμα καί τῶν τριῶν κλιτῶν τοῦ ναοῦ καί καλύπτεται μέ τρία σταυροθόλια. Στό κέντρον αὐτοῦ κεῖται ἡ Ἁγία Τράπεζα. Τό ἀνατολικόν τμῆμα τοῦ νοτίου κλίτους ἀποτελεῖ τό Διακονικόν καί τό ἀντίστοιχον τοῦ βορείου κλίτους χρησιμεύει ὡς Πρόθεση.

ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

Στόν ναόν τῆς Ἁγίας Τριάδος διατηροῦνται περισσότερες ἐπιγραφές, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν σημαντικά τεκμήρια, σχετικά μέ τήν ἀνέγερση καί τήν ἱστορίαν αὐτοῦ καί τῶν γύρω ἀπό αὐτόν προσκτισμάτων. Μεταξύ αὐτῶν συγκαταλέγονται καί οἱ ἑξῆς:

ΕΠΙΓΡΑΦΗ Α (1887)

Ἀνατολικά τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό αὐτόν, κεῖται μία Πύλη, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει τήν εἴσοδον σ' αὐτόν ἀπό τόν παρακείμενον δρόμον. Ἄνωθεν αὐτῆς εἶναι ἐντοιχισμένη ὀρθογωνίου σχήματος πλάκα ἀπό φαιόχρωμον μάρμαρον, στήν ἐπιφάνειαν τῆς ὁποίας διατηρεῖται ἐγχάρακτη, μικρογράμματη, πεντάστιχος, ἔμμετρη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Σκῆπτρον ἐνδόξως κρατοῦντος Σουλτάνου Χαμίτ τοῦ Δευτέρου, / τήνδε ἀνήρ εὐσεβής κ΄ ἐπιστήμων ἀνήγειρε Πύλην, / τοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος ναοῦ ἱεροῦ περιβόλου, / πρόθυμος τοῖς Ἐθνικοῖς Καθιδρύμασι φέρων τήν χάριν. / Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,Α Ω Π Ζ΄».

Σύμφωνα μέ τήν ἐπιγραφήν αὐτήν, ἡ ἀνατολική Πύλη τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ ἀνηγέρθη ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ Σουλτάνου Χαμίτ Β΄, μέ δαπάνες εὐσεβοῦς ἀνδρός, τοῦ ὁποίου τό ὄνομα δέν ἀναφέρεται καί κατά τό ἔτος 1887.

Ὁ ἀναφερόμενος Ὀθωμανός σουλτάνος εἶναι ὁ Ἀβδούλ Χαμίτ Β΄ (1876-1909), ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη τήν 22-9-1842 στήν Κωνσταντινούπολη, ἀνῆλθε στόν θρόνον τό 1876 καί παρέμεινε σ' αὐτόν μέχρι τό ἔτος 1909 ὁπότε καί ἐκθρονίσθηκε ὕστερα ἀπό τήν Ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων[78].

ΕΠΙΓΡΑΦΗ Β (1888)

ΝΔ. τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό αὐτόν ἀνοίγεται μία Πύλη, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει τήν εἴσοδον στήν αὐλήν αὐτοῦ ἀπό τόν παρακείμενον δημόσιον δρόμον. Ἄνωθεν αὐτῆς εἶναι ἐντοιχισμένες δύο ὀρθογωνίου σχήματος πλάκες ἀπό λευκόχρωμον μάρμαρον, στίς ἐπιφάνειες τῶν ὁποίων εἶναι χαραγμένη μεγαλογράμματος, ἐκτενής, ἀρχαιοπρεπής, ἔμμετρη ἐπιγραφή ἐκ δεκατεσσάρων στίχων, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

«ΑΘΑΝΑΤΟΥ ΤΡΙΑΔΟΣ ΝΗΟΝ ΠΕΡΙΚΑΛΛΕΑ ΤΟΝΔΕ / ΛΑΜΠΟΝΤ΄ ΑΓΛΑΪΗ ΠΑΣΙ ΜΕΓΑΛΟΠΡΕΠΕΑ / ΕΝΔΑΠΙΩΝ ΘΕΟΦΡΩΝ ΟΔΕ ΔΗΜΟΣ ΕΔΗΜΑΤΟ ΠΙΣΤΟΣ /ΘΕΣΜΟΙΣΙΝ ΠΑΤΡΙΟΙΣ ΕΥΣΕΒΙΗ ΤΕ ΑΙΗΝ / ΕΝΘ΄ ΥΠΕΝΕΡΘΕΝ ΕΝΘΕΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΣΦΩΝ ΟΣΤΕΑ ΚΕΙΤΑΙ / ΟΥΣ ΧΑΡΙΣ ΑΓΝΙΖΕΙ ΠΑΜ-

78. *ΜΕΕ*, τ. 1 (Ἀθῆναι ἄν. χρ. ἔκδ.), σ. 43-46.

ΦΑΕΟΣ ΤΡΙΑΔΟΣ/ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Δ΄ ΕΚΤΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΟΥ ΚΛΕΟΣ ΕΘΛΟΝ / ΠΡΩΤΟΝ ΕΘΗΚΕΝ ΑΓΙΗΣ ΧΕΡΣΙΝ ΛΙΘΟΝ ΘΕΜΕΛΘΩΝ /ΙΕΡΑ Δ΄ ΥΣΤΕΡΟΝ ΑΥΤ΄ ΕΓΚΑΙΝΙΑ ΕΥΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ / ΚΛΕΙΤΟΣ ΙΩΑΚΕΙΜ ΕΞΕΤΕΛΕΣΣ΄ Ο ΤΡΙΤΟΣ / ΑΛΛΑ ΤΡΙΑΣ ΠΟΛΥΥΜΝΕ ΜΕΓΑΣΘΕΝΕΣ Η ΜΕΔΕΟΥΣΑ / ΠΑΝΤΩΝ ΟΥΡΑΝΙΩΝ ΕΙΝΑΛΙΩΝ ΧΘΟΝΙΩΝ / ΑΛΗΘ΄ ΕΣΘΛΑ ΤΕ ΤΟΙΣΙ ΚΑΙ ΟΛΒΙΑ ΠΑΝΤΆ ΔΙΔΩΘΙ / ΕΝ ΒΙΟΤΩ ΚΑΙ ΕΠΕΙΤ΄ ΕΥΧΟΜΕΝΟΙΣΙΝ ΠΡΟΦΡΩΝ».

Σύμφωνα μέ ὅσα ἀναφέρονται στήν ἐπιγραφήν αὐτήν, τόν θεμέλιον λίθον τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος ἔθεσεν ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄ (1835-1840 καί 1867-1871)[79], πιθανώτατα κατά τήν περίοδον τῆς β΄ αὐτοῦ Πατριαρχίας (1867-1871).

Τά ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ ἐτέλεσεν ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ΄ (1878-1884 καί 1901-1912), πιθανῶς κατά τήν πρώτην αὐτοῦ Πατριαρχείαν ἤ ὀλίγον ἀργότερα, ὡς ἐφησυχάζων. Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι στήν ἐπιγραφή αὐτή δέν ἀναγράφεται χρονολογία, θά πρέπει ὅμως νά ὑποθέσουμε, ὅτι προέρχεται ἀπό τό ἔτος 1888.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ Γ (1888)

Στήν προηγούμενη Πύλην καί δεξιά, ὡς πρός τόν εἰσερχόμενον, εἶναι ἐντοιχισμένη μικροῦ μεγέθους καί ὀρθογωνίου σχήματος πλάκα ἀπό λευκόν μάρμαρον, μέ ἐγχάρακτη, μεγαλογράμματη, τετράστιχη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«1888 / ΙΕΡΟC ΝΑΟC/ ΑΓΙΑC ΤΡΙΑΔΟC / ΤΑΞΕΙΜ».

Πιθανῶς, ἡ ἐπιγραφή αὐτή πρέπει νά θεωρηθεῖ ὡς συνέχεια τῆς προηγουμένης.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ Δ (1888)

Βόρεια τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό αὐτόν κεῖται μία πτέρυγα οἰκοδομημάτων, ἡ ὁποία περιλαμβάνει ἡμιυπόγειους χώρους, καθώς καί χώρους σέ ἰσόγειον καί ὄροφον. Οἱ χῶροι αὐτοί προωρίζοντο ἀπό τήν ἀρχήν διά νά χρησιμεύσουν ὡς Ἐφορεῖον, Πρεσβυτέριον καί Ξενώνας καί αὐτήν τή χρήση ἔχουν μέχρι σήμερα.

79. Τ. Γριτσόπουλος, «Γρηγόριος ΣΤ΄, ο Φουρτουνιάδης», *ΘΗΕ*, τ. 4 (Ἀθῆναι 1964), στ. 745-746.

Στή νότια πλευρά τῆς πτέρυγας αὐτῆς εἶναι ἐντοιχισμένη ὀρθογωνίου σχήματος πλάκα ἀπό λευκόν μάρμαρον, ἡ ὁποία φέρει ἐγχάρακτη, μικρογράμματη, πεντάστιχη, ἔμμετρη ἐπιγραφή, πού ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Διονυσίου τοῦ Πέμπτου Φωτίων τόν θρόνο κρατοῦντος, / Ζάππα δαπάναις ἁδραῖς ἵδρυται δόμος ὅδε, / τοῖς μέν Ἐφόροις Ναοῦ Ἐφορεῖον, σκηνή δ΄ ἱερεῦσι. / Τοῖς λειτουργοῖς δέ Ναοῦ, ἕτοιμος πᾶσι ξενών/ ,α ω π η΄».

Σύμφωνα μέ ὅσα ἀναφέρονται στήν ἐπιγραφή, ἡ πτέρυγα αὐτή ἀνηγέρθη ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Διονυσίου Ε΄, τοῦ Χαριτωνίδου (1887-1891)[80], μέ δαπάνες τοῦ Ζάππα, κατά τό ἔτος 1888.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ Ε (1856)

Στήν ἀνατολική ἐξωτερική πλευρά τῆς βορείας ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος εἶναι ἐντοιχισμένη ἐπιτύμβια πλάκα σχήματος ὀρθογωνίου, ἀπό λευκόν μάρμαρον, στήν ἐπιφάνειαν τῆς ὁποίας διατηρεῖται ἡ ἐγχάρακτη, μεγαλογράμματη, δεκάστιχη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

«+ Γ(ΕΩΡΓΙΟΣ) Μ(ΕΛΑΣ) / ΚΕΙΤΑΙ / ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΕΛΑΣ / ΕΓΕΝΝΗΘΗ ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ / ΤΗΝ 10. ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1785/ ΑΝΕΠΑΥΘΗ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ / ΤΗΝ 31. ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1856. / ΣΥΖΥΓΟΣ ΠΑΤΗΡ ΠΟΛΙΤΗΣ ΑΓΑΘΟΣ/ ΔΙΗΛΘΕ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΕΝ ΑΡΕΤΗ / ΚΑΙ ΕΥΣΕΒΕΙΑ».

Ὁ ναός τῆς Ἁγίας Τριάδος Σταυροδρομίου, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται παρά τήν Πλατεία Ταξίμ καί στό κέντρον τῆς περιοχῆς Beyoğlu τῆς Κωνσταντινουπόλεως, λειτουργεῖ σήμερα ὡς ἐνοριακός ναός καί ὑπάγεται ὑπό τή δικαιοδοσίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Λόγῳ δέ τῆς κεντρικῆς θέσεως αὐτοῦ, τοῦ κάλλους καί τῆς ἱστορίας του, τόν ἐπισκέπτονται καθημερινῶς πολυάριθμοι Χριστιανοί Ὀρθόδοξοι, ἀλλά καί ἄλλοι.

80. Τ. Γριτσόπουλος, «Διονύσιος Ε΄, Χαριτωνίδης», *ΘΗΕ*, τ. 5, Ἀθῆναι 1964), στ. 25-26.

21. ΤΑΤΑΥΛΑ (KURTULUŞ), ΝΑΟΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ

Στήν περιοχή τῶν Ταταούλων (Kurtuluş)[81], σέ κεντρικόν καί πολυσύχναστον σημεῖον αὐτῆς ὑψώνεται ὁ ναός τῆς Παναγίας Εὐαγγελιστρίας, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀφιερωμένος στόν Εὐαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου (25 Μαρτίου) καί λειτουργεῖ ὡς ἐνοριακός ναός[82].

Πρόκειται γιά μεγάλων διαστάσεων οἰκοδόμημα, στόν ὁποῖον συνδυάζεται ὁ ἀρχιτεκτονικός τύπος τῆς τρίκλιτης βασιλικῆς, μέ ἐκεῖνον τοῦ σταυροειδοῦς, ἐγγεγραμμένου μετά τρούλλου ναοῦ.

Τό κυρίως σῶμα τοῦ ναοῦ ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη καί χωρίζεται σέ τρία κλίτη. Ἀπό αὐτά τό μεσαῖον εἶναι εὐρύτερον τῶν πλαγίων καί περατοῦται σέ μίαν μεγάλην ἡμικυκλικήν ἁψίδα πρός Α. Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται μία θύρα, μέσῳ τῆς ὁποίας ἐπικοινωνεῖ μέ τόν χῶρον τοῦ νάρθηκα. Τό ἀνατολικόν καί τό δυτικόν τμῆμα τοῦ μεσαίου κλίτους καλύπτονται μέ καμάρες, ἐνῶ στό μέσον περίπου αὐτοῦ ὑπάρχει ἡμισφαιρικός τροῦλλος, ὁ ὁποῖος φέρεται ἐπάνω σέ ὑψηλόν τύμπανον. Ὑπάρχει ἐγκάρσιον κλίτος, ὥστε ὁ ναός νά ἐμφανίζει στήν κάτοψη τό σχῆμα τοῦ σταυροῦ. Οἱ κεραῖες τοῦ σταυροῦ καλύπτονται μέ ἡμικυλινδρικές ὀροφές καί ἐξωτερικά φέρουν κεραμίδια.

Τό νότιον κλίτος εἶναι στενότερον τοῦ μεσαίου καί περατοῦται πρός Α. σέ μίαν ἡμικυκλικήν ἁψίδα. Τό ἀνατολικόν καί τό δυτικόν αὐτοῦ τμῆμα καλύπτεται μέ ἡμικυλινδρικές ὀροφές. Τό βόρειον κλίτος εἶναι ἐπίσης στενότερον τοῦ μεσαίου καί ἴσου πλάτους πρός τό νότιον καί περατοῦται πρός Α. σέ μίαν ἡμικυκλικήν ἁψίδα. Τό ἀνατολικόν καί τό δυτικόν τμῆμα αὐτοῦ καλύπτεται μέ ἡμικυλινδρική ὀροφήν.

Δυτικά τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι προσκεκολλημένος ὀρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας, ὁ ὁποῖος καλύπτεται μέ ἡμικυλινδρικήν ὀροφήν. Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται ἡ εἴσοδος, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ ἀπό τήν εὐρύχωρον αὐλήν στόν νάρθηκα καί ἀπό αὐτόν στόν κυρίως ναόν. Ὁ ναός περιβάλλεται μέ αὐλήν καί δυτικά αὐτοῦ ὑπάρχουν διάφορα βοηθητικά οἰκοδομήματα.

---

81. Ἡ λέξη Kurtuluş εἶναι τουρκική καί σημαίνει ἀπελευθέρωση, ἀνεξαρτησία, σωτηρία.

82. Ἐπιθυμῶ νά ἐκφράσω καί ἀπό τή θέση αὐτή τίς θερμές μου εὐχαριστίες πρός τόν δραστήριον Ἐφημέριον τοῦ ναοῦ καί φίλον π. Δοσίθεον Ἀναγνωστόπουλον, διά τή βοήθειάν του καί τίς πολύτιμες πληροφορίες του.

Ἡ ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Εὐαγγελιστρίας ἄρχισε κατά τό ἔτος 1857, μέ συνδρομές τῶν ἐνοριτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνῆκαν ὡς ἐπί τό πλεῖστον στήν ἐργατική τάξη. Οἱ οἰκοδομικές ἐργασίες ἐπροχωροῦσαν μέ ἀργόν ρυθμόν καί ἡ περάτωση αὐτῶν ἐβράδυνε πέραν τοῦ δέοντος.

Περί τό ἔτος 1890 ἐπισκέφθηκε τόν ἡμιτελῆ ναόν ὁ τότε Πρέσβυς τῆς Ρωσσίας στήν Ὑψηλή Πύλη καί ἐφρόντισε νά ἐνημερωθεῖ, διατί δέν προχωροῦν οἱ οἰκοδομικές ἐργασίες. Οἱ ἁρμόδιοι τόν ἐπληροφόρησαν, ὅτι οἱ ἐργασίες καθυστεροῦν, λόγῳ ἔλλειψης τῶν ἀπαιτουμένων οἰκονομικῶν μέσων. Τότε ἐκεῖνος ἐνήργησε διά τήν ἐξεύρεση καί διάθεση τῶν ἀπαιτουμένων κονδυλίων, προκειμένου νά ἀποπερατωθεῖ τό συντομότερον δυνατόν ὁ ναός αὐτός. Ἔτσι καί ἔγινε καί τά ἐγκαίνια αὐτοῦ ἐτελέσθησαν πανηγυρικῶς κατά τό ἔτος 1893[83].

Ἱερόν Βῆμα

Τό Ἱερόν Βῆμα χωρίζεται τοῦ κυρίως ναοῦ μέ μαρμάρινον, ὑπερυψωμένον, νεοκλασικοῦ τύπου τέμπλον, τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰ. καί ἐκτείνεται σέ ὁλόκληρον τό ἀνατολικόν τμῆμα τοῦ ναοῦ. Στό μέσον τοῦ Ἱεροῦ Βήματος κεῖται ἡ Ἁγία Τράπεζα.

Δεσποτικές εἰκόνες

Οἱ δεσποτικές εἰκόνες, οἱ ὁποῖες εὑρίσκονται ἐπί τοῦ τέμπλου αὐτοῦ εἶναι μετρίας ποιότητος καί δυτικῆς τεχνοτροπίας, σύγχρονες τοῦ τέμπλου (τέλη 19ου αἰ.).

22. ΤΑΤΑΥΛΑ (KURTULUŞ), ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΥΡΟΒΛΗΤΟΥ

Στήν περιοχήν τῶν Ταταούλων (Kurtuluş) κεῖται ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου (26 Ὀκτωβρίου). Πρόκειται διά μεγάλων διαστάσεων νεώτερον οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον λειτουργεῖ ὡς ἐνοριακός ναός[84].

---

83. Οἱ πληροφορίες αὐτές προέρχονται ἀπό τόν Ἐφημέριον τοῦ ναοῦ Αἰδεσιμολογιώτατον π. Δοσίθεον Ἀναγνωστόπουλον, τόν ὁποῖον καί εὐχαριστῶ.

84. Θερμές εὐχαριστίες ἐκφράζονται πρός τόν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Σασίμων κ.κ. Γεννάδιον, ὑπό τήν πνευματικήν διακαιοδοσίαν τοῦ ὁποίου ὑπάγεται ὁ ναός αὐτός, διά τή φιλόφρονα ὑποδοχήν καί τίς πληροφορίες του.

Τό κυρίως σῶμα τοῦ ναοῦ ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη καί χωρίζεται μέ τέσσερις κιονοστοιχίες σέ πέντε κλίτη (πεντάκλιτη βασιλική). Οἱ κίονες εἶναι κυλινδρικοί, ἀρράβδωτοι, φέρονται ἐπάνω σέ βάσεις καί στέφονται μέ κιονόκρανα.

Ἀπό τά πέντε κλίτη τό μεσαῖον εἶναι εὐρύτερον τῶν πλαγίων καί περατοῦται σέ μίαν ἡμικυκλικήν ἀψίδα πρός Α. Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται μία εἴσοδος, μέσῳ τῆς ὁποίας ἐπικοινωνεῖ τοῦτο μετά τοῦ χώρου τοῦ νάρθηκα. Τά πλάγια κλίτη εἶναι στενότερα τοῦ μεσαίου καί περατοῦνται πρός Α. σέ εὐθεῖες πλευρές.

Ἱερόν Βῆμα

Τό Ἱερόν Βῆμα χωρίζεται τοῦ κυρίως ναοῦ μέ ξυλόγλυπτον, καλῆς ποιότητος, ἐπιχρυσωμένον, νεώτερον τέμπλον.

Δεσποτικές εἰκόνες

Ἐπί τοῦ τέμπλου εὑρίσκονται οἱ δεσποτικές εἰκόνες, καλῆς ποιότητος καί βυζαντινῆς τεχνοτροπίας, σύγχρονες.

Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἀνηγέρθη στά τέλη τοῦ 20οῦ αἰ.

IV. ΑΓΙΑΣΜΑΤΑ

23. ΒΕΦΑ, ΑΓΙΑΣΜΑ

Σέ ὅλες τίς θρησκεῖες καί σέ ὅλους τούς λαούς καί πολιτισμούς ἀπό τήν ἀπωτάτη ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα τό νερό θεωρεῖται καί εἶναι θεμελιώδους σημασίας[85]. Χωρίς αὐτό δέν εἶναι δυνατόν νά ὑπάρξει ζωή καί σύμφωνα μέ πολλούς φιλοσόφους καί ἐπιστήμονες ἡ ζωή προῆλθε ἀπό αὐτό. Ἐθεωρεῖτο καί ἐξακολουθεῖ νά θεωρεῖται, ὅτι τό ὕδωρ ἔχει δυνάμεις καθαρτικές ἀπό τούς ψυχικούς καί σωματικούς ρύπους καί ἰδιότητες θεραπευτικές ψυχικῶν καί σωματικῶν νοσημάτων.

Τά ἀρχαῖα Ἀσκληπιεῖα, τά ὁποῖα ἦσαν Ἱερά τοῦ θεοῦ Ἀσκληπιοῦ καί παράλληλα ἐλειτουργοῦσαν ὡς Νοσοκομεῖα, Ἀναρρωτήρια καί

85. Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι ἀπό τούς προσωκρατικούς ἤ φυσικούς φιλοσόφους τῆς Ἰωνίας ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος (περίπου 640-546 π.Χ.) ἐπίστευε ὅτι τό ὕδωρ ἀπετέλεσε τό πρωταρχικόν ἐκεῖνον στοιχεῖον, ἀπό τό ὁποῖον προῆλθαν ὅλα τά ὑπόλοιπα ὄντα.

γενικῶς Θεραπευτήρια, πολλές φορές δέ ὑπῆρχαν σ' αὐτά καί Ἰατρικές Σχολές, διά τήν ἐκπαίδευση τῶν νέων Ἀσκληπιάδων, ἦσαν πάντοτε ἱδρυμένα πλησίον πηγῶν, τό ὕδωρ τῶν ὁποίων ἐπιστεύετο ὅτι εἶχε θεραπευτικές ἰδιότητες.

Στό Μαντεῖον τῶν Δελφῶν ὑπῆρχε ἡ ἱερή πηγή τῆς Κασταλίας καί στά Μαντεῖα τοῦ Ἀπόλλωνος στά Δίδυμα καί στόν Κλάρον (νότια τῆς Σμύρνης) τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπῆρχε τό ἱερόν φρέαρ.

Ἀνάλογα φαινόμενα παρατηροῦνται καί στόν Χριστιανισμόν, ὅπου ἀπό τά πρῶτα χριστιανικά χρόνια μέχρι σήμερα ὑπάρχουν πολυάριθμα Ἁγιάσματα, τό ὕδωρ τῶν ὁποίων θεωρεῖται ὅτι κέκτηται ἐξαιρετικές καθαρτικές καί θεραπευτικές ἰδιότητες. Τά Ἁγιάσματα αὐτά τυγχάνουν ἐκ μέρους τῶν πιστῶν μεγάλου σεβασμοῦ καί σχετίζονται μέ τή λαϊκή λατρεία.

Ἐντός τῆς παλαιᾶς πόλεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί στή σημερινή συνοικία «Βεφᾶ» (Vefa)[86], σέ περιοχήν πυκνοκατοικημένην καί πολυσύχναστον, πλησίον τοῦ Süleymaniye Camii, κεῖται Ἁγίασμα[87], τό ὁποῖον ἐπισκέπτονται ἀδιακρίτως Χριστιανοί Ὀρθόδοξοι, Χριστιανοί ἄλλων Ὁμολογιῶν καί θρησκευτικῶν ὁμάδων, καθώς καί Μουσουλμάνοι[88]. Στό βάθος εὐρύχωρης αὐλῆς, ἡ ὁποία εἶναι φυτευμένη μέ διάφορα καλλωπιστικά φυτά ὑπάρχει οἰκοδόμημα, ἐν μέρει ἰσόγειον καί ἐν μέρει ὑπόγειον, τό ὁποῖον ἀποτελεῖ τό Ἁγίασμα.

Α) ΥΠΟΓΕΙΟΝ

Ἀπό τό ἰσόγειον δύο κτιστές κλίμακες ὁδηγοῦν στό ὑπόγειον, ὅπου εὑρίσκεται ἡ πηγή μέ τό ἱερόν ὕδωρ-ἁγίασμα.

---

86. Ἡ ὀνομασία «Βεφᾶ» ὀφείλεται στόν Σεΐχην Ἔμπ-οὖλ-Βεφά, διάσημον Τοῦρκον Ἅγιον, ἱεροκήρυκα, ποιητήν καί μουσικόν, ὁ ὁποῖος ἔζησε στήν Κωνσταντινούπολη ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ Β΄ τοῦ Πορθητοῦ (1451-1481) καί τοῦ Βαγιαζήτ Β΄ (1481-1512). Ἐπί τῆς Πλατείας τῆς συνοικίας Βεφᾶ εὑρίσκεται τό ὁμώνυμον μουσουλμανικόν Τέμενος, τό ὁποῖον ἀνήγειρε ὁ Μωάμεθ Β΄ πρός τιμήν τοῦ Σεΐχη αὐτοῦ. Ν. Μοσχόπουλος, «Βεφᾶ, συνοικία τῆς Κωνσταντινουπόλεως», *ΜΕΕ*, τ. 7 (Ἀθῆναι ἄν. χρον. ἔκδ.), σ. 170.

87. Μ. Ι. Γεδεών, «Κωνσταντινούπολις», *ΜΕΕ,* τ. 15 (Ἀθῆναι ἄν. χρ. ἔκδ.), σ. 622.

88. Στό Ἁγίασμα ὑπηρετεῖ (Σεπτέμβριος 2014) Ἕλληνας Ὀρθόδοξος ἱερεύς, ὁ π. Κωνσταντῖνος, ὁ ὁποῖος ἀνήκει στό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως καί μέ μεγάλην εὐλάβειαν καί πολλήν ἀγάπην ἐπιτελεῖ τά καθήκοντά του, εὐλογῶν καί ἁγιάζων ὅλους, ὅσοι ἐπισκέπτονται τό Ἁγίασμα αὐτό, ἀδιακρίτως ἐθνικῆς προελεύσεως, φυλῆς, χρώματος, θρησκείας ἤ χριστιανικῆς ὁμολογίας. Ἕνεκα τούτου εἶναι πολύ ἀγαπητός στούς πάντες.

Πρόκειται διά ὀρθογωνίου κατόψεως χῶρον, ὁ ὁποῖος εἶναι διαμορφωμένος σέ χριστιανικόν ναόν, μέ μίαν μικράν Ἁγίαν Τράπεζαν στό ἀνατολικόν τμῆμα αὐτοῦ. Στή δυτική ἐσωτερική πλευρά τοῦ χώρου αὐτοῦ εὑρίσκεται ἡ Κρήνη, μέ ἕναν κρουνόν, ἀπό ὅπου ρέει τό ὕδωρ-ἁγίασμα καί ἔμπροσθεν αὐτῆς μικρά, ὀρθογωνίου σχήματος ὑδατοδεξαμενήν.

Στήν πρόσοψη τῆς Κρήνης εἶναι ἐντοιχισμένη ὀρθογωνίου σχήματος πλάκα ἀπό φαιόχρωμον μάρμαρον μέ τήν ἐγχάρακτη, μεγαλογράμματη, ὀκτάστιχον ἐπιγραφήν, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

«ΑΔΕΛΦΟΙ Κ(ΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ) Ζ(ΑΧΑΡΙΑΣ) ΒΑΚΤΔΙΒΑΝΟΠΟΥΛΟΙ / ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ / ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΣ / 1926. /
Η ΕΠΙΣΚΕΥΗ ΑΥΤΗ ΕΓΕΝΕΤΟ ΔΑΠΑΝΑΙΣ / ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΟΖΟΥΝΤΑΜΑΡ / ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΤΟΥ / ΣΤΑΜΑΤ(Ι)ΟΥ ΚΑΙ ΑΘΗΝΑΣ 1.6.1958».

Σύμφωνα μέ τήν ἐπιγραφήν αὐτήν ἡ διαμόρφωση τῆς προσόψεως τῆς κρήνης ἔγινε τό ἔτος 1926 ἀπό τούς δύο ἀδελφούς Βακτιδιβανόπουλους εἰς μνήμην τῶν γονέων των. Στή συνέχεια καί κατά τό ἔτος 1958 ἔλαβε χώραν ἐπισκευή τῆς κρήνης μέ δαπάνες τοῦ Γεωργίου Ὀζουνταμάρ στή μνήμη τῶν γονέων αὐτοῦ.

Εἶναι δυνατόν νά ὑποθέσουμε, ὅτι τό Ἁγίασμα αὐτό νά ὑπέστη φθορές συνεπείᾳ τῶν γεγονότων τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 1955 καί ὡς ἐκ τούτου κατέστη ἀναγκαία ἡ ἐπισκευή του κατά τό ἔτος 1958. Στό ὑπόγειον εὑρίσκονται μεταξύ ἄλλων καί οἱ ἑξῆς εἰκόνες:

1) Παναγία Ἐλεοῦσα τοῦ Κύκκου.

Εἰκονίζεται ἡ Παναγία Ἐλεοῦσα τοῦ Κύκκου, δεξιοκρατοῦσα. Τά φωτοστέφανα τῆς Παναγίας καί τοῦ Χριστοῦ, καθώς καί τό εἰλητάριον, τό ὁποῖον φέρει ὁ Ἰησοῦς καλύπτονται μέ ἀργυρή ἐπένδυση. Ἐπί τοῦ εἰλητάριου τοῦ Χριστοῦ ὑπάρχει ἡ ἐγχάρακτη, μεγαλογράμματη ἐπιγραφή:

« ΠΝΕΥΜΑ/ ΚΥΡΙΟΥ ΕΠ΄/ ΕΜΕ, ΟΥ ΕΝΕΚΕΝ/ ΕΧΡΙΣΕ ΜΕ…»[89].

Ἡ εἰκόνα προέρχεται πιθανῶς ἀπό τόν 17ον αἰ.

89. Ἡσαΐας ΞΑ΄, 1. Πρβλ. Λουκ. 4, 18 καί Πράξ. 10, 38.

2) Παναγία Ὁδηγήτρια.

Εἰκονίζεται ἡ Παναγία ἀριστερокρατοῦσα, στόν τύπον τῆς Ὁδηγητρίας. Πρόκειται γιά παλαιά εἰκόνα μέ πολλές φθορές, πιθανῶς τοῦ 14ου-15ου αἰ. Αὐτή φέρει νεώτερη ἀργυρή ἐπένδυση, πιθανῶς τοῦ 18ου αἰ.

3) Ἰησοῦς Χριστός Παντοκράτωρ.

4) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ρῶσσος, ὁ Νεοφανής καί Ὁμολογητής.

5) Ἡ Κοίμησις τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου.

Ἡ εἰκόνα φέρει ἀργυρή ἐπένδυση, πιθανῶς τοῦ 19ου αἰ.

6) Ἅγιος Σπυρίδων.

7) Ἅγιος Ἱεράρχης ἀδιάγνωστος.

8) Ἁγία Μαρίνα.

Β) ΙΣΟΓΕΙΟΝ

Ἐπάνω ἀκριβῶς ἀπό τό ὑπόγειον, ὅπου εὑρίσκεται ἡ Κρήνη, κεῖται ἰσόγειος χῶρος, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη. Στό μέσον τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται μία ἡμικυκλική ἁψίδα καί ἑκατέρωθεν αὐτῆς ἀνά μία μικρότερη, ἐπίσης ἡμικυκλική ἁψίδα. Τό ἀνατολικόν τμῆμα τοῦ ἰσογείου εἶναι διαμορφωμένον σέ Ἱερόν Βῆμα καί ὁλόκληρον τό ἰσόγειον ἀποτελεῖ εἶδος χριστιανικοῦ ναοῦ, ὅπου τελεῖται ἡ Θεία Λειτουργία. Στό βόρειον τμῆμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἰσογείου ἀνοίγεται ἡ εἴσοδος, μέσῳ τῆς ὁποίας εἰσέρχονται οἱ πιστοί ἀπό τήν παρακείμενη εὐρύχωρη αὐλή. Στό ἰσόγειον ὑπάρχουν διάφορες εἰκόνες Ἁγίων, μεταξύ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται καί δύο ἀνάγλυφες ἐπάνω σέ πλάκες ἀπό φαιοχρωμον μάρμαρον, ἤτοι:

1) Ἅγιος Γεώργιος Τροπαιοφόρος.

Ὁ Ἅγιος Γεώργιος εἰκονίζεται ὁλόσωμος, ἔφιππος, δρακοντοκτόνος. Στήν εἰκόνα ὑπάρχει ἡ χρονολογία «1858».

2) Ἅγιος Δημήτριος ὁ Μυροβλήτης.

Παρίσταται ὁλόσωμος, ἔφιππος, ὁ Ἅγιος Δημήτριος ὁ Μυροβλήτης. Στήν εἰκόνα διατηρεῖται ἡ ἐπιγραφή: «1858».

24. ΤΟ ΝΑΫΔΡΙΟΝ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΧΗΝΟΚΡΗΝΗ (KAZLIÇEŞME), ΑΓΙΑΣΜΑ

Δυτικά τῆς ἐπί τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους κειμένης Κωνσταντινουπόλεως καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό αὐτήν, ἐκτός τῶν βυζαντινῶν τειχῶν, εὑρίσκεται μία πηγή νεροῦ, παρά τήν ὁποίαν ἔχει κατασκευασθεῖ μία Κρήνη, ἡ ὁποία ὀνομάζεται «Χηνόκρηνη» (Kazlıçeşme). Ἀπό αὐτήν ἔχει λάβει τήν ὀνομασίαν της καί ὁλόκληρη ἡ γύρω ἀπό αὐτήν συνοικία. Στήν πρόσοψη τῆς Κρήνης εἶναι ἐντοιχισμένη ὀρθογωνίου σχήματος πλάκα ἀπό λευκόχρωμον μάρμαρον (διαστ. 0,80 x 0,70 μ.), ἡ ὁποία φέρει ἀνάγλυφον παράσταση μίας χήνας καί τμῆμα ἰσχυρῶς σχηματοποιημένου βλαστοῦ κισσοῦ[90].

Ἀρχαῖον εἶναι μόνον τό ἀριστερόν, ὡς πρός τόν θεατήν, τμῆμα τῆς πλάκας αὐτῆς καί εἶναι δυνατόν νά χρονολογηθεῖ στήν ὕστερη ἀρχαιότητα (5ον-6ον αἰ. μ.Χ.), ἐνῶ τό ὑπόλοιπον ἀποτελεῖ νεώτερη συμπλήρωση. Διατηρεῖται ἐνδιαφέρουσα σχετική παράδοση, σύμφωνα μέ τήν ὁποίαν, ὅταν ὁ σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ ὁ Πορθητής (1451-1481) ἐπολιόρκει κατά τό ἔτος 1453 τήν Κωνσταντινούπολη, ἐστρατοπέδευσε στήν περιοχήν αὐτήν, ἀπό ὅπου καί κατηύθυνε τήν πολιορκίαν. Ὅμως τόσον αὐτός, ὅσον καί οἱ ἐπιτελεῖς καί στενοί συνεργάτες του ὑπέφεραν ἀπό τήν ἔλλειψη νεροῦ.

Ἐκεῖνοι ἐρεύνησαν τή γύρω περιοχή καί ἀπό μία χήνα ὁδηγήθησαν σέ πηγήν νεροῦ, κατεσκεύασαν Κρήνην, τήν ὁποίαν ὀνόμασαν «Χηνόκρηνη» (Kazlıçeşme), πού ἔδωσε τό ὄνομά της στήν περιοχή, τό ὁποῖον καί διατηρεῖται μέχρι σήμερα.

ΝΑ. τῆς Χηνόκρηνης καί σέ ἀπόσταση ἑκατόν μέτρα περίπου ἀπό αὐτήν, παρά δημοσίαν ὁδόν, κεῖται τό ναΰδριον τῆς Ἁγίας Μεγαλομάρτυρος Παρασκευῆς (26 Ἰουλίου). Πρόκειται διά μικρῶν διαστάσεων μονόχωρον οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη καί καλύπτεται μέ ἡμικυλινδρικήν ὀροφήν. Ἡ ἀνατολική αὐτοῦ πλευρά περατοῦται σέ μίαν ἡμικυκλικήν ἁψίδα. Γύρω ἀπό τό ναΰδριον αὐτό ὑπάρχει εὐρύχωρη αὐλή καί κῆπος. Ἀνατολικά τοῦ ναϋδρίου κεῖται ἰσόγειος οἰκία, ἡ ὁποία ἀνήκει σ' αὐτό.

Τό ναΰδριον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἀνηγέρθη ἐπάνω ἀπό τήν πηγήν, τό νερό τῆς ὁποίας ἐθεωρεῖτο καί ἐξακολουθεῖ νά θεωρεῖται μέχρι σήμερα, ὡς ἁγίασμα.

90. Τό βοτανολογικόν ὄνομα τοῦ κισσοῦ εἶαι: «Χέδερα ὁ ἕλιξ (Helix hedera)».

Πιθανώτατα πρόκειται γιά παλαιόν Ἁγίασμα, τό ὁποῖον ὑπῆρχε στή θέση αὐτή ἤδη κατά τή βυζαντινή ἐποχή. Στή συνέχεια καί ἀμέσως μετά τήν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπό τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων (29-5-1453 μ.Χ.), τοῦτο συνεδέθη μέ τόν Σουλτάνον Μωάμεθ Β΄ τόν Πορθητήν (1451-1481) καί ἐδημιουργήθηκε ἡ σχετική παράδοση. Τό καί σήμερα διατηρούμενον ναΰδριον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἀποτελεῖ νεώτερον οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον ἀνηγέρθη στή θέση παλαιοτέρου. Τοῦτο ἐξακολουθεῖ νά ἀποτελεῖ ἱερόν προσκύνημα, τό ὁποῖον ἀπολαμβάνει μεγάλου σεβασμοῦ, τόσον ἀπό μέρους τῶν Χριστιανῶν, ὅσον καί ἀπό μέρους τῶν Μουσουλμάνων.

V. ΠΡΙΓΚΗΠΟΝΝΗΣΑ

25. ΜΕΓΑΛΗ ΠΡΙΓΚΗΠΟΣ, ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΚΟΥΔΟΥΝΑ

Στή Θάλασσα τοῦ Μαρμαρᾶ καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη εὑρίσκονται πέντε κατοικημένα νησιά, τά ὁποῖα ὀνομάζονται Πριγκηπόννησα. Τήν ὀνομασίαν των ὀφείλουν στό γεγονός, ὅτι σ' αὐτά ἀπεμονώνοντο Πρίγκηπες καί πρόσωπα τῆς Βυζαντινῆς Αὐλῆς καί τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, τά ὁποῖα περιέπιπταν σέ δυσμένειαν. Πρόκειται διά νησιά κατάφυτα, καταπράσινα, τά ὁποῖα ἀποτελοῦν πραγματικούς παραδείσους.

Ἕνα ἀπό τά νησιά αὐτά εἶναι καί ἡ Μεγάλη Πρίγκηπος (Büyük Ada). Σ' αὐτήν μεταβαίνει κάποιος ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη μέ πλοῖον σέ περίπου 40΄. Εἶναι καταπράσινη, μέ πολλά ὡραῖα οἰκοδομήματα –δημόσια καί ἰδιωτικά–, τά ὁποῖα χαρακτηρίζονται διά τήν ἐξαιρετικήν των χάριν καί περιβάλλονται μέ κήπους. Στά Πριγκηπόνησα δέν ὑπάρχουν αὐτοκίνητα καί ἡ κίνηση γίνεται μέ τά πόδια ἤ μέ ἅμαξες, τίς ὁποῖες σύρουν συνήθως ἄλογα ἤ ἡμίονοι.

Φθάνοντας ὁ ἐπισκέπτης στή Μεγάλη Πρίγκηπον ἀποβιβάζεται στόν Λιμένα, ἀπό ὅπου περπατώντας περί τό 1,5 χλμ., φθάνει στήν ἀρχή ὑψώματος (ὑψόμ. 320 μ. περίπου), κατάφυτου ἀπό πεῦκα, κυπαρίσσια καί διάφορους θάμνους. Ἀκολουθώντας ἀνηφορικόν πεζόδρομον καί ὕστερα ἀπό 20΄ περίπου φθάνει στήν κορυφή τοῦ ὑψώματος, ὅπου κεῖται ἡ Ἱερά Μονή τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Κουδουνᾶ.

Γιά τήν ὀνομασία «Κουδουνᾶς» ὑπάρχει ἡ σχετική παράδοση, σύμφωνα μέ τήν ὁποίαν, ἕνας βοσκός τῆς περιοχῆς ἔλαβε τήν ἐντο-

λήν, κατόπιν σχετικοῦ ὀνείρου, νά σκάψει στό ὕψωμα αὐτό καί στό σημεῖον ὅπου ἠκούοντο «κουδούνια» καί ἐκεῖ θά βρεῖ μία θαυματουργήν εἰκόνα.

Πράγματι ὁ βοσκός ἔσκαψε, ἀνεῦρε θαυματουργή εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου καί στή θέση αὐτή ἀνηγέρθη ὁ ναός καί γύρω ἀπό αὐτόν ἡ ὁμώνυμος Μονή.

Ὁ ναός εἶναι ἱκανῶν διαστάσεων οἰκοδόμημα, ἀνήκει στόν τύπον τῆς τρίκλιτης βασιλικῆς καί εἶναι ἀφιερωμένος στόν Ἅγιον Γεώργιον τόν Τροπαιοφόρον (23 Ἀπριλίου). Τό κυρίως σῶμα αὐτοῦ ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη καί χωρίζεται μέ δύο κιονοστοιχίες, ἑκάστης ἀποτελουμένης ἀπό τέσσερις, μαρμάρινους, κυλινδρικούς, ἀρράβδωτους κίονες σέ τρία κλίτη.

Ἀπό αὐτά τό μεσαῖον εἶναι εὐρύτερον τῶν πλαγίων καί περατοῦται πρός Α. σέ μίαν ἡμικυκλικήν ἀψίδα, στό μέσον τῆς ὁποίας ἀνοίγεται ἕνα παράθυρον. Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται ἡ εἴσοδος. Τό μεσαῖον κλίτος καλύπτεται μέ σταυροθόλια.

Τό νότιον κλίτος εἶναι στενότερον τοῦ μεσαίου καί περατοῦται πρός Α. σέ μίαν ἡμικυκλικήν ἀψίδα, στό μέσον τῆς ὁποίας ἀνοίγεται ἕνα παράθυρον. Τοῦτο καλύπεται μέ σταυροθόλια.

Τό βόρειον κλίτος εἶναι ἐπίσης στενότερον τοῦ μεσαίου καί ἴσου πλάτους πρός τό νότιον καί περατοῦται πρός Α. σέ μίαν ἡμικυκλικήν ἀψίδα, στό μέσον τῆς ὁποίας ἀνοίγεται ἕνα παράθυρον. Καί τό βόρειον κλίτος καλύπτεται μέ σταυροθόλια.

Δυτικά τοῦ κυρίως σώματος τοῦ ναοῦ δέν ὑπάρχει νάρθηκας, ἀλλά αὐλή.

Ἱερόν Βῆμα

Ὁλόκληρον τό ἀνατολικόν τμῆμα τοῦ ναοῦ καταλαμβάνει τό Ἱερόν Βῆμα. Τοῦτο χωρίζεται τοῦ κυρίως ναοῦ μέ μαρμάρινον, ὑπερυψωμένον τέμπλον τῶν μέσων ἤ τοῦ β΄ μισοῦ τοῦ 19ου αἰ.

Οἱ δεσποτικές εἰκόνες τοῦ τέμπλου εἶναι μετρίας ποιότητος καί δυτικῆς τεχνοτροπίας τῶν μέσων ἤ τοῦ β΄ μισοῦ τοῦ 19ου αἰ.

Τοιχογραφίες

Στίς ἐσωτερικές ἐπιφάνειες τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ διατηροῦνται λείψανα τοιχογραφιῶν. Μεταξύ αὐτῶν συγκαταλέγονται καί οἱ ἑξῆς:

1. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός διδάσκων τούς μαθητές Του.

2. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός πρό τοῦ Ἀρχιερέως Καϊάφα.

Πρόκειται διά εἰκόνες μετρίας ποιότητος καί δυτικῆς τεχνοτροπίας τῶν μέσων ἤ τοῦ β΄ μισοῦ τοῦ 19ου αἰ.

Ξύλινες φορητές εἰκόνες

Ἐντός τοῦ ναοῦ διατηροῦνται διάφορες μεταβυζαντινές, ξύλινες, φορητές εἰκόνες, μετρίας ποιότητος καί δυτικῆς τεχνοτροπίας. Μεταξύ αὐτῶν ὑπάρχει καί ἡ ἑπόμενη:

Ἅγιος Γεώργιος ἔφιππος, δρακοντοκτόνος

Αὐτή ἡ εἰκόνα εἶναι πιθανῶς τοῦ 18ου αἰ. καί φέρει ἀργυρή ἐπένδυση, ἐπί τῆς ὁποίας διατηρεῖται ἐγχάρακτη ἐπιγραφή, μέ τή χρονολογία: «1805».

Φαίνεται, ὅτι ἀρχικά στή θέση αὐτή καί πιθανῶς κατά τόν 10ον -12ον αἰ. μ.Χ. ἀνηγέρθη ἕνας χριστιανικός ναός, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀφιερωμένος στόν Ἅγιον Γεώργιον τόν Τροπαιοφόρον.

Μετά τήν καταστροφήν τοῦ ναοῦ αὐτοῦ καί πιθανῶς κατά τά μέσα ἤ τό β΄ μισόν τοῦ 18ου αἰ. ἀνηγέρθη στήν ἴδιαν θέση καί ἐπί τῶν ἐρειπίων τοῦ παλαιοτέρου ναοῦ ὁ καί σήμερα σωζόμενος ναός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καί τά γύρω ἀπό αὐτόν οἰκοδομήματα τῆς ὁμώνυμης Ἱερᾶς Μονῆς[91]. Σήμερα στή Μονή ὑπάρχει μικρός ἀριθμός Μοναχῶν[92].

Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι ἡ Μονή τυγχάνει μεγάλου σεβασμοῦ, τόσον ἐκ μέρους τῶν Χριστιανῶν, ὅσον καί ἐκ μέρους τῶν Μουσουλμάνων. Αὐτήν ἐπισκέπτεται μεγάλος ἀριθμός προσκυνητῶν,

91. Σύμφωνα μέ πληροφορίες τῶν σημερινῶν κατοίκων τῆς Μεγάλης Πριγκήπου, μέχρι καί τά μέσα περίπου τοῦ 19ου αἰ. τά Πριγκηπόννησα ἦσαν ἀραιοκατοικημένα καί οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἠσχολοῦντο μέ τή γεωργία, τήν κτηνοτροφία καί τήν ἁλιεία.

Μετά τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ 1839 (Tanzimat) καί τά σουλτανικά Φιρμάνια Χάττι Σερίφ (1839) καί Χάττι Χουμαγιούν (1856) ἄρχισαν νά ἔρχονται εὔποροι κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί κυρίως Ρωμιοί στά νησιά αὐτά καί νά ἀνεγείρουν θερινές κατοικίες. Ἔκτοτε καί μέχρι σήμερα ἡ παράδοση αὐτή ἐξακολουθεῖ καί σ' αὐτήν ὀφείλεται μεταξύ ἄλλων καί ἡ μεγάλη ἀκμή τῶν Πριγκηποννήσων. Μετά τά γεγονότα τῶν ἐτῶν 1955 καί 1964 ἄρχισε ἡ βαθμιαία ἀναχώρηση τῶν Ρωμιῶν ἀπό τά νησιά αὐτά καί παρετηρήθη σχετική παρακμή. Ἡ κατάσταση μέ τήν πάροδον τοῦ χρόνου ἐβελτιώθηκε σημαντικά.

92. Θερμές εὐχαριστίες ἐκφράζονται πρός τόν π. Καλλίνικον, τόν ὁποῖον συνηντήσαμε, διά τίς πολύτιμες πληροφορίες του.

ἰδίᾳ κατά τά Σαββατοκύριακα καί τίς διάφορες ἑορτές καί ἀργίες, συνδυάζοντας τό περπάτημα, τήν ἄσκηση, τό ὡραῖον φυσικόν περιβάλλον καί τή λαϊκή λατρεία.

Στή Μονή ἀσκεῖται ἔντονη λαϊκή λατρεία. Οἱ πολυπληθεῖς ἐπισκέπτες, ἀδιακρίτως καταγωγῆς, χρώματος, ἐθνικότητος ἤ θρησκείας, συνηθίζουν νά προβαίνουν μεταξύ ἄλλων καί στούς ἀκόλουθους θρησκευτικούς χειρισμούς:

Ἀνάπτουν κεριά μπροστά ἀπό τήν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, γράφουν σημειώματα μέ εὐχές καί ἐπιθυμίες καί τά ρίπτουν σέ σχετικόν κυτίον, τό ὁποῖον εὑρίσκεται ἐντός τοῦ ναοῦ.

Ἐπίσης συνηθίζουν νά κρεμοῦν μικρές κορδέλες ἀπό ὕφασμα ἤ καί πλαστικόν σέ δένδρα καί θάμνους, τά ὁποῖα εὑρίσκονται στήν αὐλή τῆς Μονῆς καί γύρω ἀπό αὐτήν καί νά κάνουν σχετικές εὐχές, πιστεύοντας, ὅτι μέ τή μεσιτεία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου πρός τόν Θεόν οἱ εὐχές καί οἱ ἐπιθυμίες αὐτῶν θά ἐκπληρωθοῦν[93].

VI. ΑΥΓΟΥΣΤΑΙΟΝ (ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΣ)

Σέ κεντρικό σημεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τόν ναόν τῆς Ἁγίας Σοφίας καί τό Sultanahmet Camii (Μπλέ Τζαμί), κεῖται τό Αὐγουσταῖον, ὅπου εὑρίσκετο ὁ Ἱππόδρομος κατά τή βυζαντινή ἐποχή. Στόν χῶρο αὐτόν διατηροῦνται σημαντικά μνημεῖα μεταξύ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται καί τά ἀκόλουθα:

93. Πρόκειται γιά πανάρχαιους λατρευτικούς χειρισμούς, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐπιβιώσει ἀπό τήν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα καί ἀνακαλοῦν στή μνήμη μας περιπτώσεις δενδρολατρείας. Ἐνδεικτικά ἀναφέρονται παρόμοια περιστατικά, πού ἀπαντοῦν σέ διάφορες χῶρες καί τόπους, ἤτοι:

1) Τουρκία, Κουσάντασι. Στή μικρή νησίδα, ἡ ὁποία εὑρίσκεται δυτικά τοῦ Κουσάντασι καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό αὐτό, ὅπου κεῖνται τάφοι ἐπιφανῶν Μουσουλμάνων-Ἁγίων συνηθίζεται νά κρεμοῦν κορδέλες ἀπό ὕφασμα ἤ πλαστικόν σέ δένδρα καί θάμνους, κάμνοντας ἀνάλογες εὐχές.

2) Κύπρος, Πάφος, κατακόμβη Ἁγίας Σολομωνῆς. Μέσα ἀπό τά ἡμιερειπωμένα οἰκοδομήματα τῆς κατακόμβης τῆς Ἁγίας Σολομωνῆς προβάλλει πανύψηλον δένδρον τερεβίνθου, κοινῶς Ντραμιθιᾶς ἤ Κοκορεβιθιᾶς, τό ἐπίσημον βοτανολογικόν ὄνομα τοῦ δένδρου αὐτοῦ εἶναι «Πιστακία ἡ τερέβινθος (Pistacia terebinthus), ἡ ὁποία φέρει πλούσιον φύλλωμα. Οἱ ἐπισκέπτες-προσκυνητές συνηθίζουν νά κρεμοῦν κορδέλες ἀπό ὕφασμα ἤ πλαστικόν καί νά κάνουν σχετικές εὐχές.

26. Ο ΟΒΕΛΙΣΚΟΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ

Τό σημαντικότερον καί πλέον ἐντυπωσιακόν μνημεῖον τοῦ Αὐγουσταίου εἶναι ὁ μονολιθικός αἰγυπτιακός Ὀβελίσκος, τόν ὁποῖον ὁ Φαράω Thutmose II (1504-1450 π.Χ.) ἵδρυσε μπροστά ἀπό τόν ναόν τοῦ Καρνάκ στήν Αἴγυπτον, προκειμένου νά τεκμηριώσει καί νά ἀπαθανατίσει τό γεγονός τῆς διαβάσεως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Εὐφράτου ποταμοῦ, κατά τό ἔτος 1471 π.Χ.

Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖον ὁ Ὀβελίσκος αὐτός ἔφθασε στόν Ἱππόδρομον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀποτελεῖ μίαν μακράν ἱστορίαν, ἡ ὁποία φανερώνει τή σημασία τῆς πόλεως αὐτῆς ὡς πρωτεύουσας τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἀρχικά ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος (313-337 μ.Χ.) συνέλαβε τήν ἰδέαν καί ἔδωσε ἐντολήν νά μεταφερθεῖ ὁ Ὀβελίσκος αὐτός. Ὅμως δέν ἐπέζησε νά δεῖ νά πραγματοποιεῖται ἡ ἐπιθυμία του αὐτή. Ὁ υἱός καί διάδοχός του Κωνστάντιος (337-361) ἔδωσε ἐντολή καί ὁ Ὀβελίσκος μετεφέρθη καί ἐστήθη στή Ρώμη (Circus Maximus), ὅταν κατά τό ἔτος 357 μ.Χ. ἦλθε ὁ ἴδιος στή Ρώμη καί ἔγινε δεκτός μέ μεγάλες ἑορταστικές ἐκδηλώσεις. Μετά τόν θάνατον τοῦ Κωνστάντιου ὁ Ὀβελίσκος μετεφέρθη καί ἐστήθη στήν Ἀλεξάνδρειαν τῆς Αἰγύπτου. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἰουλιανός (361-363) ἔδωσε ἐντολή καί ὁ Ὀβελίσκος μετεφέρθη ἀπό τήν Ἀλεξάνδρειαν στόν Βόσπορον.

Ἡ ἑπόμενη ἀναφορά σχετικά μέ τόν Ὀβελίσκον αὐτόν προέρχεται ἀπό τήν ἐποχή τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου (379-395). Ἐκεῖνος ἑόρτασε κατά τό ἔτος 389 τή νίκη του κατά τῶν σφετεριστῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας Magnus Maximus καί Flavius Victor καί ἐφρόντισε, ὥστε κατά τό ἔτος 390 ἤ 391 ὁ Ὀβελίσκος νά στηθεῖ στόν Ἱππόδρομον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί στή θέση ὅπου εὑρίσκεται μέχρι σήμερα[94].

Ὁ Ὀβελίσκος αὐτός (ὕψους 22,00 μ.) ἀποτελεῖται ἀπό ἐρυθροῦ χρώματος γρανίτη καί στηρίζεται ἐπάνω σέ βάθρον ἀπό φαιόχρωμον μάρμαρον. Ὁ Ὀβελίσκος εἶναι τετραγώνου διατομῆς καί φέρει στό ἄνω ἄκρον αὐτοῦ πυραμοειδῆ ἀπόληξη. Εἶναι καλῶς λειασμένος καί οἱ ἐξωτερικές ἐπιφάνειες αὐτοῦ καλύπτονται μέ ἱερογλυφικά.

Τό βάθρον, πάνω στό ὁποῖον στηρίζεται ὁ Ὀβελίσκος, ἀποτελεῖται ἀπό μεγάλου ὀρθογωνίου σχήματος φαιόχρωμον μάρμαρον

94. St. Yerasimos, *Konstantinopel* 2009, σ. 30.

(διαστ. 3,65 x 3,65 μ.), οἱ τέσσερις πλευρές τοῦ ὁποίου φέρουν ἀνάγλυφες παραστάσεις, ὅπου εἰκονίζονται σκηνές ἀπό τήν ἐποχήν τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου[95]. Ἐπίσης στίς πλευρές τοῦ βάθρου αὐτοῦ διατηροῦνται ἐπιγραφές στήν ἑλληνική καί τή λατινική γλώσσα. Εἰδικότερα:

α) Δυτική ὄψη – Ἐπιγραφή Α:

Στή δυτική ὄψη τῆς μαρμαρίνης βάσεως τοῦ ὀβελίσκου ὑπάρχει ἐντός «Δέλτου μετά λαβῆς» («Tabula ansata») ἐγχάρακτη, μεγαλογράμματη, ἑλληνική, τετράστιχη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

« ΚΙΟΝΑ ΤΕΤΡΑΠΛΕΥΡΟΝ ΑΕΙ ΧΘΟΝΙ ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΑΧΘΟC
ΜΟΥΝΟC ΑΝΑCΤΗCΑΙ ΘΕΟΔΟCΙΟC ΒΑCΙΛΕΥC
ΤΟΛΜΗCΑC ΠΡΟΚΛΟC ΕΠΕΚΕΚΛΕΤΟ ΚΑΙ ΤΟCΟC ΕCΤΗ
ΚΙΩΝ ΗΕΛΙΟΙC ΕΝ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑ ΔΥΩ».

β) Ἀνατολική ὄψη – Ἐπιγραφή Β:

Στήν ἀνατολική ὄψη τῆς μαρμαρίνης βάσεως τοῦ ὀβελίσκου καί ἐντός «Δέλτου μετά λαβῆς» («Tabula ansata»), διατηρεῖται ἐγχάρακτη, μεγαλογράμματη, λατινική, πεντάστιχη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία εἶναι ἐν μέρει ἐξίτηλος καί ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

«DIFICILIS QVODAM DOMINIS PARERE SERENIS
IVSSUS ET EXTINCTIS PALMAM PORTARE TYPANNIS
OMNIA THEODOSIOS EDVNTS VBOLIOVERE RENNI
TERDENIS SIC VICTUS SEC-D--MITUSOVE DIEBUS
IVDICE SVB PROCLOS SV---SELATUS SADAVRAS".

27. Η ΧΑΛΚΙΝΗ ΣΤΡΕΠΤΗ ΣΤΗΛΗ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΔΕΛΦΟΥΣ

Στόν χῶρον τοῦ Αὐγουσταίου εὑρίσκεται ἐπίσης τμῆμα ἀπό χάλκινη στρεπτή στήλη καί ἔχει μεταφερθεῖ ἀπό τούς Δελφούς. Ἡ στήλη αὐτή ἐχυτεύθη ἀπό τά λάφυρα τῶν Ἑλλήνων, τά ὁποῖα ἀπεκόμισαν ἀπό τή ναυμαχία τῆς Σαλαμίνος (480 π.Χ.) καί τή μάχη τῶν Πλαταιῶν (479 π.Χ.), κατά τίς ὁποῖες ἐνίκησαν τούς Πέρσες.

Αὐτή ἀποτελεῖται ἀπό τρεῖς ἑλισσόμενους ὄφεις, ἐπί τῶν κεφαλῶν τῶν ὁποίων ἐστηρίζετο ἕνας χρυσός τρίποδας, ὁ ὁποῖος ἔφερε

95. Ν. Καλομενόπουλος, «Θεοδοσίου ὀβελίσκος», *ΜΕΕ*, τ. 12 (Ἀθῆναι ἄν. χρον. ἔκδ.), σ. 502.

ἐπάνω του ἕναν ἐπίσης χρυσόν λέβητα (διαμ. περίπου 3,00 μ.). Στήν ἐξωτερική ἐπιφάνεια τοῦ κορμοῦ τῆς στήλης ἀνεγράφοντο τά ὀνόματα τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, πού ἐπολέμησαν ἐναντίον τῶν Περσῶν στή Μάχη τῶν Πλαταιῶν.

Ὅταν ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (313-337 μ.Χ.) ἡ στήλη αὐτή μετεφέρθη ἀπό τούς Δελφούς στήν Κωνσταντινούπολη, ἔλειπαν ἀπό μακροῦ χρόνου, τόσον ὁ χρυσός τρίποδας, ὅσον καί ὁ χρυσός λέβητας.

Κατά τό ἔτος 1700 ἐσυλήθησαν τά τρία κεφάλια τῶν ὄφεων. Ἕνα ἀπό αὐτά εὑρέθηκε ἀργότερα καί σήμερα φυλάσσεται στό Ἀρχαιολογικόν Μουσεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως[96]. Σήμερα διατηρεῖται μόνον ὁ κορμός τῆς στήλης αὐτῆς καί ἀποτελεῖ τό ἀρχαιότερον ἀπό ὅλα τά ἀξιοθέατα ἐκθέματα, πού εὑρίσκονται στό Αὐγουσταῖον (Ἱππόδρομον) τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

28. Ο ΟΒΕΛΙΣΚΟΣ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΥ

Στό Αὐγουσταῖον καί ἀπέναντι ἀπό τόν Ὀβελίσκον τοῦ Θεοδοσίου ὑψώνεται καί δεύτερος Ὀβελίσκος (ὕψους περίπου 30,00 μ.), ἐκεῖνος τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ΄ τοῦ Πορφυρογεννήτου (913-959). Αὐτός εἶναι κατασκευασμένος ἀπό λιθοπλίνθους τετραγώνου διατομῆς, ἀπό φαιόχρωμον ἀσβεστόλιθον καί ὁ ὁποῖος περατοῦται πρός τά ἄνω σέ μίαν πυραμοειδῆ ἀπόληξη.

Οἱ ἐξωτερικές ἐπιφάνειες τοῦ Ὀβελίσκου αὐτοῦ ἐκαλύπτοντο ἀρχικά μέ ἐπιχρυσωμένες πλάκες ἀπό ὀρείχαλκον, οἱ ὁποῖες ἐσυλήθησαν κατά τό ἔτος 1204, ὅταν οἱ Σταυροφόροι τῆς Δ΄ Σταυροφορίας ἐκυρίευσαν τήν Κωνσταντινούπολη.

Στήν ἀνατολική ὄψη τῆς βάσεως τῆς στήλης αὐτῆς διατηρεῖται ἐγχάρακτη, ἑλληνική, ἑξάστιχη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία παρουσιάζει ἱκανές φθορές καί πού ἔχει ὡς ἑξῆς:

« + Ο ΤΕΤΡΑ-------- ΜΑΣΤΩΝ ΜΕΓΑ
ΧΡΟΝΩ ΟΣ Δ' ΕΣΤΗΣ[ΕΝ]
ΟΥΡΩ Ι---ΟΣΟ ΠΑΙΣ ΔΟΞΕΙ ΤΗΣ ΚΗΝΤΟΥΧΙΑΣ
-ΡΕΙ-Ι-ΝΕ-ΟΥΡΓΕΙ—ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ

96. St. Yerasimos, *Konstantinopel* 2009, σ. 30.

Ο ΓΑΡ ΚΟΛΟCΟC –Θ—ΙΒΟCΗΝ ΤΗ ΡΟΔΩ
ΚΑΙ ΧΑΛΙΚΟC ΟΥΤΟC ΘΑΜΒΟC ΕCΤΙΝ ΕΝΘΑΔΕ».

Ὁ Ὀβελίσκος αὐτός προέρχεται πιθανῶς ἀπό τήν ἐποχήν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καί ἀνεστηλώθη ἐπί Κωνσταντίνου Ζ΄ τοῦ Πορφυρογεννήτου, τοῦ ὁποίου φέρει καί τό ὄνομα[97].

VII. ΜΕΣΗ

29. Ο ΚΙΟΝΑΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ (ÇEMBERLİTAŞ)

Μία ἀπό τίς κεντρικές Λεωφόρους τῆς σημερινῆς İstanbul, εἶναι ἡ Λεωφόρος Διβανίου (Divan Yolu), ἡ ὁποία ὁδηγεῖ ἀπό τήν περιοχή τῆς Ἁγίας Σοφίας καί τοῦ Sultanahmet Camii (Μπλέ Τζαμί) στήν περιοχή τοῦ Aksaray (Λευκόν ἀνάκτορον). Πιστεύεται, ὅτι ἡ Λεωφόρος αὐτή κεῖται στήν ἴδια θέση, στήν ὁποία ἔκειτο ἡ Λεωφόρος «Μέση», μία τῶν πλέον κεντρικῶν ὁδῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατά τή βυζαντινή περίοδο.

Στή δεξιά πλευρά τῆς Λεωφόρου αὐτῆς, ὡς πρός τόν ἐρχόμενον ἀπό τήν Ἁγία Σοφία καί κατευθυνόμενον πρός τό Aksaray, ἵσταται ὁ κίονας τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (313-337 μ.Χ.), ὁ ὁποῖος ἐστήθη ἐπί τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ καί ὑψώνετο στήν ὁμώνυμον πρός ἐκεῖνον Ἀγορά. Πρόκειται γιά κίονα ἱκανοῦ πάχους καί πανύψηλον (ἀρχικόν ὕψος περίπου 50,00 μ.), ὁ ὁποῖος στηρίζεται ἐπάνω σε ὑψηλή βάση, τετραγώνου κατόψεως, ἀπό φαιόχρωμον μάρμαρον.

Ἐπάνω σέ μίαν πλευράν τῆς βάσεως αὐτῆς ὑπῆρχε ἔμμετρη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία σήμερα δέν διατηρεῖται καί ἡ ὁποία εἶχεν ὡς ἑξῆς:

«Σοί, Χριστέ, κόσμου βασιλεύς καί δεσπότης,
Σοί προστίθημι τῆνδε τήν δούλην πόλιν
Καί σκῆπτρα τῆσδε καί τό πᾶν Ρώμης Κράτος,
Φύλαττε ταύτην, σῶζε δ' ἐκ πάσης βλάβης»[98].

Ὁ κίονας εἶναι κυλινδρικός, ἀρράβδωτος καί ἀποτελεῖται ἀπό ἐρυθρόν μάρμαρον (πορφυρίτην), εἶναι ὅμως θραυσμένος σέ πολλά

97. St. Yerasimos, *Konstantinopel* 2009, σ. 30.

98. Μ. Ι. Γεδεών, «Κωνσταντινούπολις», *ΜΕΕ*, τ. 15 (Ἀθῆναι ἄν. χρον. ἔκδ.), σ. 586.

τεμάχια καί σήμερα συγκρατεῖται μέ μετάλλινους δακτυλίους. Στό γεγονός αὐτό ὀφείλει καί τή σημερινή ὀνομασία του στά τουρκικά, καλούμενος Çemberlitaş (= περιεσφιγμένος κίονας).

Στήν κορυφή του ὁ κίονας αὐτός ἐστέφετο ἀπό κιονόκρανον, ἐπί τοῦ ὁποίου εἶχε τοποθετηθεῖ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ Ἡλίου, πού εἶχε μεταφερθεῖ ἀπό τό Ἴλιον (τήν ἀρχαία Τροία), τό ὁποῖον πιθανῶς θά ἐθεωρήθηκε ὅτι ἀπεικόνιζε τόν Μέγαν Κωνσταντῖνον.

Ἐπειδή τό ἄγαλμα αὐτό ἦτο ἐστραμμένον πρός Ἀνατολάς, ἀντικρύζοντας τό πρωί τόν ἀνατέλλοντα ἥλιον, ἔλαβε τή λαϊκή ὀνομασία «Ἀνθήλιος».

Ἡ κεφαλή τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ περιεβάλλετο ἀπό ἑπτά ἀκτίνες, οἱ ὁποῖες –σύμφωνα μέ τήν ὑπάρχουσα παράδοση– προήρχοντο ἀπό τούς ἥλους τοῦ σταυροῦ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, πού ἀπέστειλε ἀπό τά Ἱεροσόλυμα πρός τόν Μέγαν Κωνσταντῖνον ἡ μητέρα του Ἁγία Ἑλένη. Ἐπίσης στό ἐσωτερικόν τοῦ κίονα αὐτοῦ ὑπῆρχε τεμάχιον Τιμίου Ξύλου.

Ἐπίσης κάτω ἀπό τή βάση τοῦ κίονα αὐτοῦ εἶχαν ἀποτεθεῖ, κατά τήν παράδοση, τά ἑξῆς Ἅγια Λείψανα:

1) Ἄγαλμα τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς, τό ὁποῖον μετέφερε ὁ Αἰνείας ἀπό τήν Τροία στή Ρώμη.

2) Ὁ λίθος, τόν ὁποῖον ἐκτύπησε ὁ Μωϋσῆς στήν ἔρημον καί ἀπό τόν ὁποῖον ἀνέβλυσε ὕδωρ.

3) Οἱ δύο σταυροί, ἐπί τῶν ὁποίων ἐσταυρώθησαν μετά τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ οἱ δύο ληστές[99].

4) Οἱ δώδεκα κόφινοι τῶν πολλαπλασιασθέντων ὑπό τοῦ Χριστοῦ πέντε ἄρτων[100].

5) Ὁ πέλεκυς, διά τοῦ ὁποίου ὁ Νῶε κατεσκεύασε τήν Κιβωτόν, λίγο πρίν τόν Κάτακλυσμόν[101].

6) Τό ἀλαβάστρινον δοχεῖον, πού περιεῖχε τό μύρον διά τοῦ ὁποίου ἐχρίσθη ὁ Ἰησοῦς Χριστός[102].

Μπροστά ἀπό τή στήλη αὐτοί ἵσταντο καί προσηύχοντο οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, ὅταν ἐπέστρεφαν θριαμβευτικά ἀπό νικηφόρες ἐκστρατεῖες.

99. Ματθ. 27, 38-44.
100. Ματθ. 14, 15-21.
101. Γέν. ΣΤ΄, 5-22 καί Γέν. Ζ΄, 1-24.
102. Ματθ. 26, 6-13.

Ὁ ἀνδριάντας, ὁ ὁποῖος εὑρίσκετο ἐπί τοῦ κίονος αὐτοῦ, κατέπεσε κατά τό ἔτος 1105, συνεπείᾳ θυέλλης καί ἀντεκατεστάθη μέ σταυρόν. Οἱ ἦλοι τῆς σταυρώσεως τοῦ Χριστοῦ, πού περιέβαλλαν τήν κεφαλή τοῦ ἀνδριάντα, μετεφέρθησαν στόν ναόν τῆς Παναγίας τοῦ Φάρου[103].

VIII. ΑΓΟΡΑ ΑΡΚΑΔΙΟΥ

30. Ο ΚΙΟΝΑΣ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ

Μπροστά ἀπό τήν εἴσοδον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί παρά τήν Πύλην τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία ἠνοίγετο ἐπί τοῦ τείχους τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (313-337 μ.Χ.), ἔκειτο ἡ Ἀγορά τοῦ Ἀρκαδίου, στήν ὁποίαν εἶχε στηθεῖ ἕνας κίονας πρός τιμήν τοῦ αὐτοκράτορα Ἀρκαδίου (395-406), υἱοῦ τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου (379-395).

Ἐπάνω σέ ὑπερυψωμένη βάση εἶχε στηθεῖ ἕνας κυλινδρικός κίονας, ὁ ὁποῖος ἐστέφετο ἀπό μαρμάρινον κορινθιακόν κιονόκρανον, ἐπί τοῦ ὁποίου εἶχε τοποθετηθεῖ ἄγαλμα τοῦ αὐτοκράτορα Ἀρκαδίου.

Στήν ἐπιφάνεια τοῦ κορμοῦ τοῦ κίονα αὐτοῦ ὑπῆρχε ἀνάγλυφος διάκοσμος σπειροειδῶς διατεταγμένος, στόν ὁποῖον ἀπεικονίζοντο οἱ νίκες τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου ἐναντίον τῶν Γότθων. Ἀργότερα καί κατά τούς μέσους χρόνους, ὅταν πλέον οἱ νίκες κατά τῶν Γότθων εἶχαν λησμονηθεῖ, ὁ κίονας αὐτός ἀπέβη –σύμφωνα μέ ὑπάρχουσα παράδοση–, ἕνα εἶδος Μαντείου, ὅπου μποροῦσε κανείς νά ἀντικρύσει καί νά διαγνώσει, ὅλα ὅσα συνέβησαν κατά τό παρελθόν στήν Κωνταντινούπολη καί ἐπίσης ὅλα, ὅσα ἐπρόκειτο νά συμβοῦν σ' αὐτήν κατά τό μέλλον. Κατά τό ἔτος 1715 ὁ κίονας αὐτός ἀπεμακρύνθη καί σήμερα διατηρεῖται μόνον ἡ βάση αὐτοῦ[104].

IX. Η ΥΔΡΕΥΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ἐπειδή τό Βυζάντιον, στό ὁποῖον ἀργότερα μετεφέρθη ἡ πρωτεύουσα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας καί ἔλαβε τήν ὀνομασία Κωνσταντινούπολη εἶχεν ἱδρυθεῖ ἐπάνω σέ μίαν χερσόνησον, ὅπου δέν ὑπῆρχαν φυσικές πηγές νεροῦ ἤ καί ἐάν ὑπῆρχαν αὐτές ἦσαν

103. Ν. Καλομενόπουλος, «Κωνσταντινούπολις», *ΜΕΕ*, τ. 15 (Ἀθῆναι, ἄν. χρον. ἔκδ.), σ. 583. St. Yerasimos, *Konstantinopel* 2009, σ. 29.

104. St. Yerasimos, *Konstantinopel* 2009, σ. 31.

ἀνεπαρκεῖς, ἤδη ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἱδρύσεως τοῦ οἰκισμοῦ στή θέση αὐτήν, ὁ ἐφοδιασμός μέ νερό ἐκέκτητο μεγάλην σπουδαιότητα.

Πιθανῶς ἤδη ἀπό τήν ἐποχήν τοῦ αὐτοκράτορα Ἀδριανοῦ (117-138 μ.Χ.) ἔγινε προσπάθεια, ὥστε ἀπό τή θρακική ἐνδοχώρα νά ὑδροδοτηθεῖ ὁ οἰκισμός τοῦ Βυζαντίου καί οἱ κάτοικοι αὐτοῦ νά ἔχουν ἐπάρκεια σέ νερό. Διά τό ἴδιον θέμα ἐνδιαφέρθησαν, ὡς ἦταν φυσικόν καί οἱ μετέπειτα Βυζαντινοί αὐτοκράτορες καί γενικῶς οἱ ὑπεύθυνοι τῆς πόλεως.

31. ΤΟ ΥΔΡΑΓΩΓΕΙΟΝ ΤΟΥ ΟΥΑΛΕΝΤΟΣ

Σέ κεντρικόν σημεῖον τῆς İstanbul καί πλησίον τοῦ Şehzade Camii (Τέμενος τοῦ Διαδόχου) διατηρεῖται σέ μῆκος 625,00 μ. καί σχεδόν στό ἀρχικόν του ὕψος (μέγιστον ὕψος 23,00 μ.), τμῆμα ἀπό τό Ὑδραγωγεῖον τοῦ Οὐάλεντος. Ἐπρόκειτο γιά μεγάλης σημασίας ἔργον, τό ὁποῖον κατασκευάσθηκε κατά τό ἔτος 368 μ.Χ., ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορα Οὐάλεντος (Flavius Valens, 364-378 μ.Χ.), προκειμένου νά ἐξασφαλισθεῖ ἡ ὕδρευση τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Τό διατηρούμενον τμῆμα τοῦ Ὑδραγωγείου βαίνει σήμερα ἐπί τῆς Λεωφόρου Ἀτατούρκ (Atatürk Bulvarı) καί ἀποτελεῖται ἀπό ἱκανοῦ πάχους τοῖχον, στόν ὁποῖον ἀνοίγονται τόξα σέ δύο ἐπάλληλες σειρές. Στήν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου αὐτοῦ ἔκειτο ὁ ἀγωγός, μέσῳ τοῦ ὁποίου διοχετεύετο μέ φυσική ροή τό νερό ἀπό τίς πηγές πρός τήν Κωνσταντινούπολη.

Τό Ὑδραγωγεῖον αὐτό εὑρίσκετο σέ συνεχῆ λειτουργία ἐπί αἰῶνες καί μετέφερε τό νερό ἀπό πολύ μακριά στή σημερινή Πλατεία Βαγιαζίτ. Οἱ διάδοχοι τοῦ Οὐάλεντος συνέχισαν καί ἐπεξέτειναν τό Ὑδραγωγεῖον αὐτό, ὅπου ἀπό τό δάσος τοῦ Βελιγραδίου συγκέντρωσαν τά νερά φυσικῶν πηγῶν καί τά μετέφεραν στήν Κωνσταντινούπολη. Τοῦτο ἐγνώρισε ἐπανειλημμένες ἀνακαινίσεις ἀπό τούς Βυζαντινούς αὐτοκράτορες καί ἀπό τούς Ὀθωμανούς σουλτάνους[105] καί ἐχρησιμοποιεῖτο μέχρι τουλάχιστον τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ.[106].

Τό Ὑδραγωγεῖον τοῦ Οὐάλεντος τελευταία ἔχει ἀναστηλωθεῖ, στερεωθεῖ καί συντηρηθεῖ καί εἶναι ὁρατόν ἀπό πολύ μακριά.

105. Μ. Ι. Γεδεών, «Κωνταντινούπολις – Δημόσια ἱδρύματα καί κτίσματα», *ΜΕΕ*, τ. 15 (Ἀθῆναι ἄν. χρον. ἔκδ.), σ. 624.

106. St. Yerasimos, *Konstantinopel* 2009, σ. 57-58.

32. Η ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΥΔΑΤΟΔΕΞΑΜΕΝΗ (CISTERNA BASILICA-YEREBATAN SARAY)

Σέ κεντρικόν σημεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί ὄχι μακριά ἀπό τήν Ἁγία Σοφία κεῖται ἡ ὑπόγεια «Βασιλική ὑδατοδεξαμενή» (Cisterna Basilica), ἡ ὁποία φέρει τήν ὀνομασία στά τουρκικά «Yerebatan Saray» (= τό καταβαραθρωμένον ἀνάκτορον), πού ἐκφράζει μέ ἐπιτυχία τή μυθώδη ἀτμόσφαιρα τοῦ λίαν ἐκτεταμένου καί ἄκρως ἐντυπωσιακοῦ οἰκοδομικοῦ αὐτοῦ ὑπογείου συγκροτήματος. Ἕνα δάσος ἀπό κίονες ὑποβαστάζει τήν ὀροφήν αὐτῆς τῆς ὑπόγειας ὑδατοδεξαμενῆς.

Αὐτή ἱδρύθηκε κατά τό ἔτος 542 ἀπό τόν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανόν Α΄ (527-565) καί ὑδροδοτοῦσε τό οἰκοδομικόν τετράγωνον, πού ἔκειτο γύρω ἀπό τόν ναόν τῆς Ἁγίας Σοφίας καί τά αὐτοκρατορικά ἀνάκτορα. Ἐξετείνετο στό ὑπόγειον τοῦ αὔλειου χώρου μίας βασιλικῆς, δι' αὐτό καί ἔλαβε τήν ὀνομασία «βασιλική ὑδατοδεξαμενή».

Σέ μίαν ἐκτεταμένην ἐπιφάνειαν (διαστ. 138,00 x 65,00 μ., ἐμβαδοῦ 10.300 $μ^2$) ἵστανται 336 κίονες (12 x 28 = 336), οἱ ὁποῖοι στηρίζουν τήν καμαροσκέπαστη κατασκευή, πού ἔχει ὕψος 8,00 μ. ἀπό τῆς ἐπιφανείας τοῦ δαπέδου. Ἡ δεξαμενή αὐτή ἐχρησιμοποιεῖτο γιά τήν ὕδρευση τῆς γύρω περιοχῆς μέχρι τό β΄ μισό τοῦ 20οῦ αἰ.

Λίγο πρίν ἀπό τό τέλος τοῦ 20οῦ αἰ. ἡ δεξαμενή αὐτή καθαρίσθηκε, ἀναπαλαιώθηκε καί συντηρήθηκε, ὀργανώθηκε δέ ὡς Ἀρχαιολογικός Χῶρος, μέ φυλακτικόν προσωπικόν καί καταβολή σχετικῆς εἰσόδου. Ἐπίσης τοποθετήθηκε διακριτικός φωτισμός καί κατάλληλη μουσική συνοδεύει τούς ἐπισκέπτες. Ἀπό τοῦ ἔτους 1989 ἡ «Βασιλική ὑδατοδεξαμενή» ἀποτελεῖ ἕνα πολύ ἐνδιαφέρον Ἀρχαιολογικόν Μνημεῖον, τό ὁποῖον ἐπισκέπτονται καθημερινῶς χιλιάδες ἐντόπιοι καί ξένοι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

B. Altaner, Patrologie 1966: B. Altaner - A. Stuiber, Patrologie: Leben, Schriften und Lehre der Kirchenvaeter, Freiburg-Basel-Wien 1966.

ΒΕΠΕΣ: Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καί Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, τ. 1 (Ἀθῆναι 1950 κ.ἑ.), Ἔκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Ἰ. Βολανάκης, Βαπτιστήρια 1976: Ἰ. Ἠλ. Βολανάκης, *Τά παλαιοχριστιανικά βαπτιστήρια τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθῆναι 1976.

BZ: Byzantinische Zeitschrift.

Ch. Delvoye, Βυζαντινή Τέχνη 1994: Ch. Delvoye, *Βυζαντινή Τέχνη.* Μετάφραση Μαντώ Β. Παπαδάκη – Ἐπιμέλεια Δημ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ἐκδόσεις Παπαδήμα, Ἀθήνα 1994.

J. Ebersolt – A. Thiers, *Les églises de Constantinople,* Paris 1913.

J. Freely, Türkei 1992: J. Freely, *Türkei. Ein Fuehrer,* München 1992.

Δ. Ζακυθηνός, Βυζαντινή Ἱστορία, 1989: Δ. Α. Ζακυθηνός, *Βυζαντινή Ἱστορία: 324-1971,* Ἀθήνα-Γιάννινα, 1989.

ΘΗΕ: Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία, ἔκδ. Ἀθ. Μαρτίνου, τ. 1-12 (Ἀθήνα 1962-1966).

Γ. Κονιδάρης, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Ἑλλάδος, 1, 1954-1960: Γ. Ἰ. Κονιδάρης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος,* τ. 1 (Ἀθῆναι 1954-1960).

ΜΕΕ: Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία, ἔκδοσις Π. Δρανδάκη, τ. 1-24 (Ἀθῆναι, ἄν. χρον. ἔκδ.)

A. van Millingen, Constantinople, 1912: A. van Millingen, *Byzantine churches in Contantinople,* London 1912.

Ἀν. Ὀρλάνδος, Βασιλική, τ. 1 (1952) – 2 (1954): Ἀ. Ὀρλάνδος, *Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική τῆς μεσογειακῆς λεκάνης,* τ. 1 (Ἀθῆναι 1952), τ. 2 (Ἀθῆναι 1954).

G. Ostrogorsky, Byzantinische Geschichte 1963: G. Ostrogorsky, *Geschichte des Byzantinischen Staates,* München 1963.

Ἀ. Πασπάτης, Βυζαντιναί Μελέται 1887: Ἀ. Πασπάτης, *Βυζαντιναί Μελέται,* Κωνσταντινούπολις 1877.

Β. Στεφανίδης, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία 1959: Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία. Ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον,* Ἀθῆναι 1959.

Γ. Σωτηρίου, Ἀρχαιολογία 1942: Γ. Σωτηρίου, *Χριστιανική καί Βυζαντινή Ἀρχαιολογία,* Ἀθῆναι 1942.

St. Yerasimos, Konstantinopel 2009: St. Yerasimos, *Konstantinopel. Istanbuls historisches Erbe,* Berlin 2009.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΣΚΟΥΔΡΙΝΟΥΔΗΣ
Θεολόγος-κάτοχος μεταπτυχιακοῦ διπλώματος

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΕΚΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΕΠΙ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΤΟΥ Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ (306-337) ΚΑΙ ΤΟΥ Μ. ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ (379-395)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στό παρόν ἄρθρο πραγματευόμαστε τό θέμα τῆς ἱεροποίησης τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θεσμοῦ, κατά τά χρόνια τῆς βασιλείας τῶν Μ. Κωνσταντίνου καί Μ. Θεοδοσίου, κυρίως μέ βάση τήν ἄποψη ἐπιφανῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἐργασία μας διακρίνεται σέ δύο μέρη. Τό πρῶτο μέρος ἀφορᾶ τή χριστιανική ζωή καί τήν εὐρύτερη δράση τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου σχετικά μέ τήν Ἐκκλησία, ἐνῶ σέ αὐτό ἀναλύεται ἡ θεωρία τοῦ Εὐσεβίου, ἐπισκόπου Καισαρείας, περί τοῦ ἰδανικοῦ αὐτοκρατορικοῦ προτύπου.

Τό δεύτερο σκέλος τοῦ πονήματος ἀναφέρεται στόν χριστιανικό βίο καί τόν τρόπο δραστηριότητας τοῦ Μ. Θεοδοσίου, καθώς καί στή θέση τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου Μεδιολάνων γιά τίς σωστές σχέσεις μεταξύ Ἐκκλησίας καί Κράτους. Στό τέλος, παρατίθενται τά συμπεράσματα καί ἡ βιβλιογραφική ἐπισκόπηση τοῦ ἄρθρου.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Ἡ αὐτοκρατορική ἁγιότητα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Ἡ εὐσεβιανή θεωρία περί τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἰδεώδους

Ἡ διαχείριση τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἦταν ὁ μεγαλύτερος υἱός τοῦ Κωνστάντιου Α΄ Χλωροῦ καί τῆς ἁγίας Ἑλένης. Γεννήθηκε στήν Ναϊσσό τῆς σημερινῆς Σερβίας τό 290. Ὅταν ὁ Κωνστάντιος ἔγινε καίσαρας στό δυτικό μέρος τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, χώρισε τήν Ἑλένη καί παντρεύτηκε μέ τή Θεοδώρα, τήν κόρη του Μαξιμιανοῦ. Ἐν τῶ μεταξύ, ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε ἤδη σταλεῖ γιά ἐκπαίδευση στά βασιλικά ἀνάκτορα τοῦ Διοκλητιανοῦ. Μετά τήν παραίτηση τοῦ τελευταίου ἀπό τήν Τετραρχία τό 305, ὁ Κωνστάντιος ἀναγορεύθηκε αὔγουστος στή Δύση. Ὅμως, κατά τή διάρκεια τοῦ σφοδροῦ διωγμοῦ πού ἐξαπέλυσε ὁ Γαλέριος, ὁ Κωνσταντῖνος διέφυγε στήν Νικομήδεια, ἐνῶ συναντήθηκε, ἐκ νέου, μέ τόν πατέρα του στή Βουλώνη, ὥστε νά ἐκστρατεύσουν μέ προορισμό τή Βρετανία. Ὡστόσο, τό 306 ὁ Κωνστάντιος πέθανε ξαφνικά καί τή θέση του ἀνέλαβε ὁ ἴδιος ὁ υἱός του, σύμφωνα μέ τήν ἐπιλογή τοῦ στρατοῦ.[1]

Σέ αὐτό τό σημεῖο, πρέπει νά ἀναφερθεῖ ὅτι οἱ συγγραφεῖς ἀπό τούς ὁποίους ἀντλοῦνται, γενικότερα, ἱστορικές πληροφορίες γιά τή δράση καί τή ζωή τοῦ Μ. Κωνσταντίνου εἶναι οἱ Λακτάντιος, Εὐσέβιος πού ἦταν ἐπίσκοπος Καισαρείας καί μέ τά σχετικά ἔργα τοῦ ὁποίου θά ἀσχοληθοῦμε διεξοδικότερα στή συνέχεια τῆς μελέτης, Σωκράτης, Σωζομενός καί Θεοδώρητος[2].

Ὁ Εὐσέβιος εἶχε στενή σχέση μέ τόν Κωνσταντίνο, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τόν *Τριακονταετηρικό* λόγο πού ἐκφωνήθηκε μέ τή συμπλήρωση 30 ἐτῶν ἀπό τή βασιλεία τοῦ τελευταίου[3]. Ἐπιπλέον, διέθετε βαθιά γνώση τῶν ὑποθέσεων τῶν ἀσιατικῶν ἐπαρχιῶν, ὅπως

1. Jones, *Decline,* p. 39. Βλ. καί Γιαννακόπουλος, *Δυτικός Πολιτισμός,* σ. 36.
2. Jones, *Later Roman Empire,* p. 77.
3. Π. Χρήστου, *Εὐσεβίου ἔργα 4,* σ. 7.

ἀποδεικνύεται στό ἔργο του *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου,* ἀλλά καί στά ὑπόλοιπα συγγράμματά του. Παραδείγματος χάρη, κάνει ἀναφορά γιά τήν ὕπαρξη τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου στήν Περσία, ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος δείχνει τό ἐνδιαφέρον του γιά αὐτήν τήν περιοχή[4].

Ὡς πρός τήν πολιτική σκέψη του, ὁ Εὐσέβιος θέτει τόν αὐτοκράτορα μεσάζοντα ἀνάμεσα στά ἐπίγεια πράγματα καί τόν Θεό, τόν θεωρεῖ τηρητή τῶν θεϊκῶν ἐντολῶν καί κατά συνέπεια ἐγγυητή τῆς κρατικῆς καί κοινωνικῆς προόδου. Σύμφωνα μέ τόν ἴδιο, δηλαδή, ἡ ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ στό "Imperium Romanum" πραγμάτωνε τήν οὐτοπία τῆς παγκόσμιας εἰρήνης[5]. Ἀκόμη, εἶναι δυνατόν νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι, ἰδιαίτερα κατά τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο, ἡ εὐσεβιανή ἰδεολογία διαμόρφωσε, ἕως ἕναν μεγάλο βαθμό, τήν εἰκόνα τοῦ ἰδανικοῦ αὐτοκράτορα καί δέν ἔπαψε νά ἐπηρεάζει τήν κοινή γνώμη μέσω τῆς ἐξάσκησης τῆς ρητορικῆς[6].

Ὁ Εὐσέβιος θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀνακήρυξη τοῦ Κωνσταντίνου ὡς αὐγούστου, μετά τόν θάνατο τοῦ πατέρα του, εἶχε θεϊκή προέλευση: *«Οὕτω δὴ Κωνσταντῖνον, τοιούτου φύντα πατρός, ἄρχοντα καὶ καθηγεμόνα τῶν ὅλων Θεὸς ὁ τοῦ σύμπαντος κόσμου πρύτανις δι' ἑαυτοῦ προεχειρίζετο, ὡς μηδένα ἀνθρώπων μόνου τοῦδε τὴν προαγωγὴν αὐχῆσαι, τῶν ἄλλων ἐξ ἐπικρίσεως ἑτέρων τῆς τιμῆς ἠξιωμένων»*[7].

Ἡ πρώτη ἐπιδίωξη τοῦ Κωνσταντίνου, ἐντός τῆς Τετραρχίας, ἦταν ἡ ἐπικράτησή του ἔναντι τοῦ Μαξεντίου[8]. Εἶναι εὐρέως γνωστή ἡ ἱστορία πού διηγήθηκε στόν Εὐσέβιο Καισαρείας, δηλαδή τό γεγονός ὅτι, κατά τή διάρκεια τῆς ἐκστρατείας του πρός τή Ρώμη καί ἐνῶ προετοιμαζόταν γιά τήν ἐπίθεσή του, εἶδε ἕνα σημάδι σέ σχῆμα σταυροῦ: *«Ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλίου ὥρας, ἤδη τῆς ἡμέρας ἀποκλινούσης, αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἔφη ἐν αὐτῷ οὐρανῷ ὑπερκείμενον τοῦ ἡλίου σταυροῦ τρόπαιον ἐκ φωτὸς συνιστάμενον, γραφήν τε αὐτῷ συνῆφθαι λέγουσαν· τούτῳ νίκα»*[9]. Ὑπέθεσε ὅτι ἐκείνη

4. Fowden, *Commonwealth*, p. 94.

5. Κ. Χρήστου, *Ἐκκλησιαστικοί συγγραφεῖς,* σ. 302.

6. Κ. Χρήστου, *Ἐκκλησιαστικοί συγγραφεῖς,* σ. 303.

7. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου,* λόγ. α΄, κεφ. 24.

8. Jones, *Decline*, σ. 39.

9. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου,* λόγ. α΄, κεφ. 28, στίχ. 2. Πρβλ. Jones, *Decline*, pp. 39-40. Ἔχουν δοθεί πολλές ἑρμηνείες γιά τό ὅραμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τό ὁποίο τόν ὁδήγησε στή μεταστροφή του. Μία ἀπό αὐτές παραθέτει ὁ Καργάκος, *Ἡ Αὐτοκρατορία,* σσ. 45-46 (υποσ.), παραπέμποντας στόν Beck, πού

τή στιγμή του ἀποκαλύφθηκε ὁ χριστιανικός Θεός. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ τριαδικός Θεός ἔχρισε μέσω αὐτῆς τῆς «θεοσημίας» τόν Κωνσταντίνο αὐτοκράτορα καί προστάτη τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν ὅλης τῆς οἰκουμένης, ἱδρύοντας τήν νέα ἐποχή τῆς ρωμαϊκῆς βασιλείας[10].

Ὅπως ἀναφέρει ὁ Εὐσέβιος[11], ὁ Κωνσταντῖνος προσευχήθηκε στόν χριστιανικό Θεό, ὥστε νά τόν βοηθήσει στή μάχη ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου: *«Ἀνεκαλεῖτο δῆτα ἐν εὐχαῖς τοῦτον, ἀντιβολῶν καὶ ποτνιώμενος φῆναι αὐτῷ ἑαυτὸν ὅστις εἴη καὶ τὴν ἑαυτοῦ δεξιὰν χεῖρα τοῖς προκειμένοις ἐπορέξαι».* Ἀξίζει νά σημειωθεῖ, βέβαια, ὅτι παλαιότερα καί ὁ ἴδιος ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε δώσει μία προσευχή στόν στρατό του, ὅπως ἔπραξε καί ὁ αὐτοκράτορας Λικίνιος: *«Σὲ μόνον οἴδαμεν Θεόν, σὲ βασιλέα γνωρίζομεν, σὲ βοηθὸν ἀνακαλούμεθα, παρὰ σοῦ τὰς νίκας ἠράμεθα διὰ σὲ κρείττους τῶν ἐχθρῶν κατέστημεν, σοὶ τὴν τῶν προϋπαρξάντων ἀγαθῶν χάριν γνωρίζομεν, καὶ τῶν μελλόντων ἐλπίζομεν, σοῦ πάντες ἱκέται γιγνόμεθα, τὸν ἡμέτερον βασιλέα Κωνσταντῖνον παῖδάς τε αὐτοῦ θεοφιλεῖς ἐπὶ μήκιστον ἡμῖν βίου σῶον καὶ νικητὴν φυλάττεσθαι ποτνιώμενοι»*[12]. Σύμφωνα μέ αὐτήν, οἱ στρατιῶτες ἀναγνώριζαν, ἐπί τῆς οὐσίας, τήν ἰσχύ τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου[13].

Παρά τήν ἀριθμητική ὑπεροχή τοῦ Μαξεντίου σέ στρατιωτικές μονάδες, ὁ Κωνσταντῖνος ἀποφάσισε νά εἰσβάλει στήν Ἰταλία καί πρίν τήν καθοριστική μάχη τῆς Μουλβίας Γέφυρας διέταξε τούς στρατιῶτες του νά ἐντυπώσουν τό μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ στίς ἀσπίδες τους[14]. Ἡ καθιέρωση αὐτοῦ τοῦ συμβόλου καί λίγα χρόνια ἀργότερα μέ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ ὡς κρατικοῦ καί στρατιωτικοῦ ἐμβλήματος ἔχει μεγάλη βαρύτητα, καθότι ἐκφράζει τήν πολιτική καί συνάμα θρησκευτική ἐπανάσταση πού πυροδότησε ὁ ἴδιος[15]. Τό τελικό ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ νίκη τοῦ Κωνσταντίνου ἐπί τοῦ

θεωρεῖ ὅτι ὁ σταυρός τόν ὁποῖο ὁραματίστηκε ὁ Κωνσταντῖνος πρέπει νά ἑρμηνευθεῖ ὡς σταυρός τῆς ρυμοτομίας, δηλαδή ἕνα σταυροδρόμι, ὅπου ἦταν σίγουρη ἡ νίκη τοῦ τελευταίου στή μάχη ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου.

10. Φειδᾶς, *Ἱστορία*, σ. 327.
11. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου,* λόγ. α΄, κεφ. 28, στίχ. 1.
12. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βἰον Κωνσταντίνου,* λόγ. δ΄, κεφ. 20.
13. Van Dam, *The Revolution,* p. 128.
14. Jones, *Decline*, p. 40.
15. Σκουτέρης, *Ἱστορία Δογμάτων,* σ. 63.

Μαξεντίου καί ἡ ἀποδοχή τοῦ πρώτου ὡς αὐτοκράτορα ἀπό τή ρωμαϊκή γερουσία[16].

Κατά τόν Εὐσέβιο, ἡ ἐφαρμογή τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ Κωνσταντίνου βρίσκει τήν ἀπαρχή της σέ αὐτό τό ὅραμα, καθώς ὁ Κωνσταντῖνος, ὄντας πλέον αὐτοκράτορας καί θέλοντας νά ἀποδώσει τήν νίκη ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου στήν ὄψη αὐτοῦ τοῦ ὁράματος, κτίζει περίλαμπρους ναούς, κατά τή διάρκεια τῆς βασιλείας του: *«Ὁ δὲ βασιλεὺς τὸ νικοποιὸν ἐτίμα σημεῖον* […] *τὸ πάντων ἀγαθῶν τέλος οἷόν τι χρέος βασιλεὺς ἀποδιδοὺς ἀπανταχοῦ γῆς στήλας ἐπινικίους ἱδρύετο, πλουσίᾳ καὶ βασιλικῇ χειρὶ νεὼς καὶ τεμένη ἱερά τε προσευκτήρια»*[17]. Αὐτή ἡ ἐνέργεια, κατά τόν Εὐσέβιο πάλι, ἐπιφέρει ὡς ἀποτελέσματα τήν μακροημέρευση καί τήν εὐημερία στήν ἐπιτέλεση τῶν αὐτοκρατορικῶν καθηκόντων του: *«τὸ δὲ τῆς ευσεβείας αὐτῷ τὰ ἀμοιβαῖα δωρούμενον οἶκον ἅπαντα καὶ γένος αὔξει, θρόνον τε βασιλείας μακραῖς ἐτῶν περιόδοις κρατύνει, παισὶν ἀγαθοῖς καὶ αὐτοῦ γένει διαδοχαῖς τε τούτων τοὺς τῆς ἀρετῆς καρποὺς ταμιευόμενον»*[18]. Ἑπομένως, τό κτίσιμο ναῶν πρός τόν Θεό τῶν χριστιανῶν ἀπό μέρους τοῦ αὐτοκράτορα ἐμπεριέχει περισσότερο ἕνα πολιτικό καί προσωπικό, παρά πνευματικό κίνητρο. Δέ σημαίνει, ὅμως, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος δέ μεταστράφηκε εἰλικρινά στή χριστιανική πίστη, ζήτημα γιά τό ὁποῖο γίνεται λόγος παρακάτω στή μελέτη.

Μάλιστα, στά ἀνάκτορα, ὅπου ἐγκαταβίωνε ὁ Κωνσταντῖνος, ὑπῆρχε ἕνας χῶρος πού λειτουργοῦσε σάν ἐκκλησία, ἐνῶ ὁ ἴδιος προσευχόταν καθημερινά μέσα σέ αὐτό τό μέρος: *«Σκέψαιτο δ' ἄν τις τὰ τούτων σεμνότερα διαγνοὺς ὡς ἐν αὐτοῖς τοῖς βασιλείοις Ἐκκλησίας Θεοῦ τρόπον διέθετο, σπουδῆς ἐξάρχων αὐτὸς τῶν ἔνδον ἐκκλησιαζομένων· μετὰ χεῖράς γέ τοι λαμβάνων τὰς βίβλους τῇ τῶν θεοπνεύστων λογίων θεωρίᾳ προσανεῖχε τὸν νοῦν, εἰτ' εὐχὰς ἐνθέσμους σὺν τοῖς τὸν βασίλειον οἶκον πληροῦσιν ἀπεδίδου»*[19]. Ἀκόμη, ὁ ἐπίσκοπος Καισαρείας μᾶς πληροφορεῖ γιά τήν εἰλικρινή πίστη τοῦ Κωνσταντίνου, ἀφοῦ ὁ τελευταῖος ἀναφέρει συνέχεια τή θέαση αὐτοῦ τοῦ συμβόλου στόν περίγυρό του, καθότι *«τοῦτο μὲν δὴ γνωρίζειν ἅπαντας ἐδίδασκεν ἀνθρώπους πρό γε πάντων τὰ στρατιωτικά, οὓς δὴ*

16. Jones, *Decline*, p. 40.
17. Εὐσέβιος, *Τριακονταετηρικός*, κεφ. 9, στίχ. 12.
18. Εὐσέβιος, *Τριακονταετηρικός*, κεφ. 9, στίχ. 18.
19. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου*, λόγ. δ΄, κεφ. 17.

μάλιστα χρῆναι μὴ δόρασι καὶ παντευχίαις μηδ' ἀλκῇ σωμάτων τὰς ἐλπίδας ἐξάπτειν, τὸν δ' ἐπὶ πάντων εἰδέναι Θεόν, τὸν παντὸς ἀγαθοῦ καὶ αὐτῆς νίκης δοτῆρα»[20]. Αὐτό τό ὅραμα ἀποτέλεσε τή βάση γιά τόν τρόπο ἄσκησης τῆς ἐξουσίας τοῦ Κωνσταντίνου, ἐνῶ συνδέθηκε ἄρρηκτα μέ τό πρόσωπό του καί θεωρήθηκε στήν ἐκκλησιαστική συνείδηση ὡς ἄμεση θεία κλήση, κατά τό ὑπόδειγμα τῆς κλήσης τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, μέ ἀποτέλεσμα, μάλιστα, ὁ ἴδιος νά χαρακτηρισθεῖ ὡς ἰσαπόστολος τοῦ Χριστιανισμοῦ[21]. Αὐτή ἡ συνείδηση, ἄλλωστε, ἀποτυπώνεται γλαφυρά στό ἀπολυτίκιο τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης: «*Τοῦ Σταυροῦ σου τὸν τύπον ἐν οὐρανῷ θεασάμενος, καὶ ὡς ὁ Παῦλος τὴν κλῆσιν οὐκ ἐξ ἀνθρώπων δεξάμενος, ὁ ἐν βασιλεῦσιν, Ἀπόστολός σου Κύριε, Βασιλεύουσαν πόλιν τῇ χειρὶ σου παρέθετο· ἣν περίσωζε διὰ παντὸς ἐν εἰρήνῃ, πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου, μόνε Φιλάνθρωπε*», ἐνῶ στό ἄλλο ἀπολυτίκιο τῶν δύο ἁγίων τονίζεται ὁ χαρακτηρισμός τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου ὡς ἰσαποστόλου: «[…] *Κωνσταντῖνε Ἰσαπόστολε, σὺν Μητρὶ Ἑλένῃ τῇ θεόφρονι, πρεσβεύσατε ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν*».

Προτοῦ, ὅμως, ὁ Κωνσταντῖνος ξεκινήσει νά κτίζει ναούς ὡς ἔκφραση εὐγνωμοσύνης πρός τόν Θεό καί μεταστροφῆς στόν Χριστιανισμό, ἔπρεπε νά προβεῖ στήν ἐπίσημη, δηλαδή τή θεσμική, ἀναγνώριση αὐτοῦ ὡς θρησκείας. Γιά αὐτόν τόν λόγο, ἐξέδωσε τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων σέ συνεργασία μέ τόν Λικίνιο στίς ἀρχές τοῦ 313 καί πιό συγκεκριμένα, κατά τά τέλη τοῦ Ἰανουαρίου πρός τήν ἀρχή τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ ἰδίου ἔτους[22]. Σύμφωνα μέ τό συγκεκριμένο Διάταγμα, λήφθηκαν, μεταξύ ἄλλων, οἱ ἑξῆς ἀποφάσεις: α) ἡ ἐφαρμογή τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνεξιθρησκείας σέ ὅλη τήν ἐπικράτεια τῆς αὐτοκρατορίας καί β) ἡ ἀπόκτηση τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας γιά τόν Χριστιανισμό[23]. Ἐπιπλέον, ὁ Κωνσταντῖνος μερίμνησε γιά ὅσους χριστιανούς καταστράφηκαν οἰκονομικά, ἐξαιτίας τῆς δήμευσης τῆς περιουσίας τους, μέ ἀποτέλεσμα νά διακρίνεται ἠθικά ἀπό τούς πολιτικούς ἀντιπάλους του, σύμφωνα μέ τόν Εὐσέβιο[24].

20. Εὐσέβιος, *Τριακονταετηρικός*, κεφ. 9, στίχ. 9.

21. Φειδᾶς, *Ἱστορία*, σ. 327.

22. Φειδᾶς, *Ἱστορία*, σ. 328. Βλ. καί Σκουτέρης, *Ἱστορία Δογμάτων*, σ. 61.

23. Φειδᾶς, *Ἱστορία*, σ. 330.

24. Εὐσέβιος, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, τ. Ι΄, κεφ. 9, στ. 4: «*σωτήριον δεξιὰν ἅπασι τοῖς ἀπολλυμένοις ἐκτείνας*».

Ἡ ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐνεῖχε τόσο πολιτικά ὅσο καί θρησκευτικά κίνητρα γιά τόν Κωνσταντίνο. Γιά αὐτόν τόν λόγο, ὅταν ὁ ἴδιος μετέβη στή Ρώμη τό καλοκαίρι τοῦ 315, ἐξέδωσε ἕνα διάταγμα μέ τό ὁποῖο κατοχύρωνε τή θέση του ὡς ἡγέτη τοῦ κράτους καί ἐπιβεβαίωσε τόν τίτλο τοῦ καίσαρα πού προοριζόταν γιά τόν διάδοχο στόν θρόνο υἱό του.[25]

Ὁ πρῶτος Βυζαντινός αὐτοκράτορας μποροῦσε νά προσαρμόσει τή θρησκευτική πολιτική ἀναλόγως μέ τόν τρόπο πού διαμορφώνονταν οἱ ἀντίστοιχες συνθῆκες. Ἔτσι, ἄλλοτε ἔδινε μεγαλύτερη σημασία στόν ἀγώνα γιά τήν ἑδραίωση τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καί ἄλλοτε ἔδειχνε μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον γιά τήν πρωτοκαθεδρία τῆς αὐτοκρατορικῆς δυναστείας του[26]. Ὡς πρός αὐτήν τήν κατεύθυνση, ὁ Γιαννακόπουλος ἀναφέρει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἦταν «ἕνας ἄνδρας ἀντιπροσωπευτικὸς τοῦ πνευματικοῦ αἰῶνος στὸν ὁποῖο ἐζοῦσε, ποὺ ὅμως συγχρόνως ἤθελε νὰ χρησιμοποιήση τὸ Χριστιανισμὸ γιὰ πολιτικοὺς σκοπούς»[27].

Ὡστόσο, ὁρισμένοι ἐρευνητές θεωροῦν ὅτι παρέμεινε παγανιστής, ἐπειδή κράτησε, μέχρι τό τέλος τῆς αὐτοκρατορικῆς βασιλείας του τόν τίτλο "pontifex maximus", δηλαδή τοῦ μεγίστου ἀρχιερέως, ἐνῶ παρέμεινε βαθιά προσκολλημένος στή λατρεία του πρός τόν θεό Ἥλιο[28]. Ὡστόσο, ὅπως διαπιστώθηκε παραπάνω καί ἀποδεικνύεται, κυρίως, παρακάτω, ἤδη πολλά χρόνια πρίν τή βάπτισή του τήν Πεντηκοστή τοῦ ἔτους 337, ὁ Κωνσταντῖνος μεταστράφηκε εἰλικρινά στόν Χριστιανισμό.

Κατάλληλο κέντρο δράσης γιά τήν ἄσκηση τῆς εὐρύτερης θρησκευτικῆς πολιτικῆς του ἔκρινε τήν περιοχή τοῦ Βυζαντίου ἡ ὁποία μετονομάστηκε σέ Κωνσταντινούπολη, δηλαδή τήν πόλη πού ἔφερε τό ὄνομά του. Οἱ λόγοι ἦταν, βασικά, οἰκονομικῆς καί γεωστρατηγικῆς σημασίας, ἐνῶ ἡ Κωνσταντινούπολη κατέστη τό πολυτιμότερο ἐκκλησιαστικό καί πνευματικό κέντρο τῆς αὐτοκρατορίας[29]. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπέλεξε τόν συγκεκριμένο τόπο, ἀφοῦ ἦταν ἕτοιμος καί ἀπό κάθε ἄλλη ἄποψη, ὥστε νά ἀποκτήσει ἀμιγῶς χριστια-

25. Van Dam, *The Revolution,* p. 128.
26. Van Dam, *The Revolution,* p. 129.
27. Γιαννακόπουλος, *Δυτικός Πολιτισμός,* σ. 37.
28. Dagron, *Emperor*, p. 127.
29. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία*, σ. 101.

νική ταυτότητα, σύμφωνα μέ τήν ἐπιλογή του νά ἐκχριστιανίσει τήν αὐτοκρατορία: *«Τὴν δέ γ' ἐπώνυμον αὐτοῦ πόλιν ἐξόχῳ τιμῇ γεραίρων εὐκτηρίοις πλείοσιν ἐφαίδρυνεν μαρτυρίοις τε μεγίστοις καὶ περικαλλεστάτοις οἴκοις, τοῖς μὲν πρὸ τοῦ ἄστεως τοῖς δ' ἐν αὐτῷ τυγχάνουσι, δι' ὧν ὁμοῦ καὶ τὰς τῶν μαρτύρων μνήμας ἐτίμα καὶ τὴν αὐτοῦ πόλιν τῷ τῶν μαρτύρων καθιέρου Θεῷ»*[30].

Παρότι ὁ ἴδιος ἐπέλεξε θρησκευτική πολιτική μέ ἀμιγῶς χριστιανικό προσανατολισμό, διατήρησε, ἐκτός ἀπό τόν τίτλο τοῦ μεγίστου ἀρχιερέως καί αὐτόν τοῦ αὐγούστου πού διέθετε μέν πολιτικό χαρακτήρα, ἀλλά εἶχε καί θρησκευτικά σημαινόμενα[31]. Ὁ Εὐσέβιος, μάλιστα, συνδέει τήν αὐγούστεια εἰρήνη τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτεύματος μέ τό θεϊκό στοιχεῖο, ἀναφέροντας *«καίτοι τίς οὐκ ἂν θαυμάσειεν πρὸς ἑαυτὸν ἐπιλογισάμενος καὶ ἐνθυμηθείς, ὡς οὐκ ἀνθρώπινον ἦν τὸ μηδ' ἄλλοτε ὑπὸ μίαν τὴν Ῥωμαίων (ἀρχὴν) γενέσθαι τὰ πλεῖστα τῆς οἰκουμένης ἔθνη, ἀλλ' ἀπὸ τῶν τοῦ Ἰησοῦ χρόνων»*[32]. Ἔπειτα, ὁ ἐκκλησιαστικός ἱστορικός κατονομάζει τά βασίλεια πού ἔχασαν τήν ἐθνική ἀνεξαρτησία τους, ἐξαιτίας τῆς πίστης σέ πολλούς θεούς, σύμφωνα μέ τήν ἄποψή του[33]. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ Εὐσέβιος φτάνει σέ σημεῖο νά θεωρεῖ ἀσύμβατη τήν ὕπαρξη τοῦ πολυθεϊσμοῦ σέ ἕνα μοναρχικό πολίτευμα πού ἀπορρέει ἀπό τή θεία βούληση καί πρόνοια.

Σέ διαφορετικό σημεῖο ἀναφέρει ὅτι ἡ μοναρχία ἀποτελεῖ τό ἰδανικότερο πολίτευμα καί γιά αὐτόν τόν λόγο, ὁ χριστιανικός Θεός εἶναι ἕνας, ἕνας εἶναι καί ὁ αὐτοκράτορας, καθώς καί ὁ βασιλικός λόγος του: «*Μοναρχία δὲ τῆς πάντων ὑπέρκειται συστάσεώς τε καὶ διοικήσεως· ἀναρχία γὰρ μᾶλλον καὶ στάσις ἡ ἐξ ἰσοτιμίας ἀντιπαρεξαγομένη πολυαρχία. Διὸ δὴ εἷς θεὸς ἀλλ' οὐ δύο οὐδὲ τρεῖς οὐδὲ ἔτι πλείονες, ἀκριβῶς γὰρ ἄθεον τὸ πολύθεον· εἷς βασιλεύς, καὶ ὁ τούτου λόγος καὶ νόμος βασιλικὸς εἷς* […]»[34]. Ἐάν μπορούσαμε, λοιπόν, νά συνοψίσουμε τήν πολιτική σκέψη τοῦ Εὐσεβίου σέ ἕνα,

30. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου,* λόγ. γ΄, κεφ. 48. Πρβλ. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία*, σ. 101.

31. Dvornik, *Byzantine political philosophy,* p. 614.

32. Εὐσέβιος, *Ἀπόδειξις*, κεφ. γ΄, στ. 7, 30.

33. Εὐσέβιος, *Ἀπόδειξις*, κεφ. γ΄, στ. 7, 31-35. Δύο ἀπό αὐτά εἶναι τῶν Αἰγυπτίων καί τῶν Πτολεμαίων.

34. Εὐσέβιος, *Τριακονταετηρικός*, κεφ. 3, στ. 6.

κατά κάποιον τρόπο, τρίπτυχο σύνθημα, αὐτό θά εἶχε ὡς ἑξῆς: «Ἕνας Θεός – ἕνας αὐτοκράτορας – ἕνα βασίλειο».

Ἐπίσης, σύμφωνα μέ τόν ἴδιο, ἡ μοναρχία τοῦ αὐγούστου καί αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου σηματοδότησε τήν ἀρχή τοῦ μονοθεϊσμοῦ πού ἐπέφερε, μέ τή σειρά του, τό τέλος τῆς πολυθεϊστικῆς ἐποχῆς[35]. Ἐκτός αὐτοῦ, ἡ ρωμαϊκή μοναρχία πραγμάτωνε τήν οὐτοπία τῆς παγκόσμιας εἰρήνης, ἐκπληρώνοντας τήν παλαιοδιαθηκική προφητεία πού ἀποτυπώνεται στό βιβλίο τοῦ Προφήτη Μιχαία[36] περί τῆς ἐπίγειας βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Κατά τόν Εὐσέβιο, λοιπόν, ὁ Κωνσταντῖνος παρουσιάζεται ὡς ἐκλεγμένος αὐτοκράτορας ἀπό τόν Θεό μέ σκοπό νά ἀποκαλύψει στόν κόσμο τή δύναμη τοῦ χριστιανικοῦ σταυροῦ, ὑπό τό πνεῦμα τῆς Θείας Οἰκονομίας, τό ὁποῖο καθοδηγοῦσε τήν αὐτοκρατορία στή σωτηρία τῶν ὑπηκόων της. Ἡ πολιτική θεολογία τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας εἰσήγαγε μία νέα συνοχή σέ ὅλα τά ἐπίπεδα τῆς αὐτοκρατορίας, μέ ἀποτέλεσμα ἡ ἐκχριστιανισμένη πλέον αὐτοκρατορική ἐξουσία νά ἀποκτήσει οἰκουμενικό χαρακτήρα[37].

Μέχρι ἐδῶ, συνοπτικά, θά μπορούσαμε νά κρίνουμε τόν Μ. Κωνσταντῖνο ὡς πνευματικά καί πολιτικά ὥριμο στή συγκεκριμένη χρονική συγκυρία γιά τήν ὑλοποίηση ἑνός βαθύτερου μετασχηματισμοῦ τῶν δομῶν τῆς παλαιᾶς, δηλαδή τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας[38]. Πέτυχε τήν ἀνανέωση ὅλων τῶν προγενέστερων θεσμῶν πού εἶχαν πάψει νά ἀποδίδουν τά ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα μέσω τοῦ νέου περιεχόμενου καί τῆς καινούριας ἀναφορᾶς στό ὅραμα μίας χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας[39]. Μέ αὐτόν τόν τρόπο, ἀξιολογεῖται καί ἡ θρησκευτική πολιτική πού καθιέρωσε, δηλαδή ὡς μέρος τῆς ὅλης μεταρρυθμιστικῆς προσπάθειας του. Πιό συγκεκριμένα, οἱ θέσεις τοῦ αὐγούστου, τοῦ καίσαρα, τοῦ ἐπάρχου, τοῦ πραιτωρίου, τοῦ στρατοῦ καί τῆς συγκλήτου ἀπορροφήθηκαν ἀπό τήν αὐτοκρατορική ἐξουσία χωρίς νά ἀλλάξει τό ἐξωτερικό μέρος τους, ἐνῶ μέ τό ἴδιο πνεῦμα ὁ Κωνσταντῖνος πραγματοποίησε τήν νέα θρησκευτική πο-

35. Dvornik, *Byzantine political philosophy,* p. 616.

36. *Μιχ.* 4,4: *«καὶ ἀναπαύσεται ἕκαστος ὑποκάτω ἀμπέλου αὐτοῦ καὶ ἕκαστος ὑποκάτω συκῆς αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἐκφοβῶν, διότι τὸ στόμα Κυρίου παντοκράτορος ἐλάλησε ταῦτα».*

37. Dagron, *Emperor,* p. 132.

38. Φειδᾶς, *Ἱστορία,* σσ. 335-336.

39. Φειδᾶς, *Ἱστορία,* σ. 336.

λιτική τῆς αὐτοκρατορίας, καθώς κράτησε τήν ἐθνική θρησκεία ὡς ἐλεύθερη, ἄλλωστε ὑπῆρξε καί ὡς μέγιστος ἀρχιερέας της ("pontifex maximus"), ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, ἀλλά ἔλυσε οὐσιαστικά τίς σχέσεις της μέ τήν πολιτεία, ὅταν ἀφενός ἀπαγόρευσε τή λατρεία τοῦ αὐτοκράτορα ὡς θεοῦ, κατά τό πρότυπο τῶν παλαιότερων σχετικῶν ρωμαϊκῶν τελετουργιῶν καί ἀφετέρου κατοχύρωσε νομικά τήν ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης τῶν Ρωμαίων πολιτῶν[40]. Ἄρα, δίνει ἄλλη διάσταση στόν αὐτοκρατορικό θεσμό μέ τή θρησκευτική πολιτική πού ἀσκεῖ, ἀλλά κυριότερα, μέσω τῆς ἐπιλογῆς του νά ἀκολουθήσει τήν ὑπόλοιπη ζωή του μέ τίς χριστιανικές ἀρετές πού ἐνδύεται ὡς χριστιανός βασιλεύς καί παρουσιάζονται, πιό ἀναλυτικά, στή συνέχεια τοῦ παρόντος ἄρθρου.

Ἡ συμπεριφορά τοῦ αὐτοκράτορα ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας σέ συνδυασμό μέ τόν χριστιανικό βίο του

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπέδειξε ἀξιομνημόνευτο ζῆλο γιά τήν ἐξάλειψη τῶν διαφόρων ἐρίδων πού ταλάνιζαν τό ἐκκλησιαστικό σῶμα, ἰδιαίτερα μετά τό 324, ὁπότε κυριάρχησε ἔναντι τοῦ Λικινίου. Οἱ σημαντικότερες αἱρετικές ἤ σχισματικές ὁμάδες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἦταν, πρωτίστως, οἱ Ἀρειανοί καί ἔπειτα οἱ Δονατιστές, οἱ Νοβατιανοί καί οἱ Μελιτιανοί.[41]

Ὁ Ἀρειανισμός προκάλεσε τή μεγαλύτερη ἐκκλησιαστική διχόνοια, μέ ἀποτέλεσμα ὁ Κωνσταντῖνος νά συγκαλέσει τήν Α΄ Οἰκουμενική Σύνοδο στήν Νίκαια τῆς Βιθυνίας μέ σκοπό τήν ἐπίλυση τῆς συγκεκριμένης αἵρεσης[42]. Ἡ χριστολογική πρόταση τοῦ Ἀρείου, δηλαδή τοῦ ἱδρυτή καί δασκάλου τοῦ Ἀρειανισμοῦ, προξένησε καί τήν ἀποσταθεροποίηση τῆς Ἐκκλησίας, ἕως ἕνα βαθμό. Γιά αὐτόν τόν λόγο, ὁ Κωνσταντῖνος μερίμνησε ζωηρά γιά τήν ὑπέρβασή της[43].

Ὅσον ἀφορᾶ τή διδασκαλία πού πρέσβευε ὁ Ἄρειος εἶχε ὡς σημεῖο ἀφετηρίας, ὅπως καί πολλοί προγενέστεροι αἱρετικοί, παρα-

40. Φειδᾶς, *Ἱστορία*, σ. 336.

41. Σκουτέρης, *Ἱστορία Δογμάτων*, σ. 62.

42. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου*, λόγ. γ΄, κεφ. 6, στίχ. 1-2: *«Εἰθ' ὥσπερ ἐπιστρατεύων αὐτῷ φάλαγγα Θεοῦ σύνοδον οἰκουμενικὴν συνεκρότει, σπεύδειν ἀπανταχόθεν τοὺς ἐπισκόπους γράμμασι τιμητικοῖς προκαλούμενος.* […] *Ὥριστο δὲ καὶ πόλις ἐμπρέπουσα τῇ συνόδῳ, νίκης ἐπώνυμος, κατὰ τὸ Βιθυνῶν ἔθνος ἡ Νίκαια».*

43. Σκουτέρης, *Ἱστορία Δογμάτων*, σ. 97.

δείγματος χάρη οἱ Μοναρχιανοί, τό ἑξῆς ἐρώτημα: πώς μπορεῖ ὁ Θεός νά εἶναι Ἕνας καί Τριαδικός ταυτόχρονα[44]; Ἐπιπλέον, θεωροῦσε ὅτι, ἀφοῦ ὁ Υἱός βρίσκεται ἐνδιάμεσα στόν Θεό καί στόν κόσμο, δηλαδή ἀπό τή στιγμή πού ἐνανθρωπίστηκε, δέν εἶναι τέλειος Θεός, ἀλλά κτιστή ὀντότητα[45].

Ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο, ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος καθαίρεσε τόν Ἄρειο γιά αὐτές τίς ἀπόψεις του[46]. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπιχείρησε νά ἐπιτύχει τή συμφιλίωση μεταξύ τῶν δύο ἀνδρῶν μέσω ἐπιστολῶν τῶν ὁποίων κομιστής ὑπῆρξε ὁ Ὅσιος Κορδούης[47]. Ὡστόσο, ἀντιλήφθηκε ὅτι αὐτή ἡ κατάσταση δέ μποροῦσε νά ἐπιλυθεῖ χωρίς τή σύγκληση μίας συνόδου ἐπισκόπων ἡ ὁποία θά μποροῦσε νά στερεώσει τήν ἐκκλησιαστική εἰρήνη σέ ὅλη τήν ἐπικράτεια τῆς αὐτοκρατορίας[48].

Κατά αὐτόν τόν τρόπο, ὁ αὐτοκράτορας κατάφερε νά δημιουργήσει φιλικούς δεσμούς μέ τούς ἐπισκοπικούς κύκλους, ἐνῶ ἡ μέριμνα του γιά τή σύγκληση τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου, δηλαδή τῆς συνόδου στήν ὁποία παρευρέθηκαν ἐπίσκοποι ἀπό ὅλη τήν οἰκουμένη, ἰσχυροποίησε ἔντονα τό φρόνημα τῆς ἑνότητας εὐρέως στή χριστιανική κοινωνία[49]. Ἐπιπλέον, ἡ Σύνοδος ἀποτέλεσε ἀφορμή συζήτησης μεταξύ τῶν ἐπισκόπων, ἀνεξαρτήτως ἡλικίας καί ἱκανοτήτων, ὅπως περιγράφει ὁ Εὐσέβιος[50], σέ διάφορα ζητήματα πού ἀπασχολοῦσαν τό τότε ἐκκλησιαστικό σῶμα μέσα σέ μία λαμπρή ἀτμόσφαιρα[51].

Ὡστόσο, προκαλεῖ ἀλγεινή ἐντύπωση τό γεγονός ὅτι ἀρκετοί συμμετέχοντες στή σύνοδο μετέφεραν μαζί τους παράπονα καί καταγγελίες γιά ἄλλους ἀρχιερεῖς, προκαλώντας τή δυσφορία τοῦ Κωνσταντίνου ὁ ὁποῖος ὑποστήριξε ὅτι ὁ χριστιανικός κλῆρος πα-

44. Σκουτέρης, *Ἱστορία Δογμάτων,* σ. 114.

45. Σκουτέρης, *Ἱστορία Δογμάτων,* σ. 115.

46. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία,* Α΄, σ. 115.

47. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* PG 67, στ. 53C κ. εξ.

48. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου,* λόγ. γ΄, κεφ. 6.

49. Σκουτέρης, *Ἱστορία Δογμάτων,* σ. 68.

50. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου,* λόγ. γ΄, κεφ. 9: *«Τῶν δὲ τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν οἱ μὲν διέπρεπον σοφίας λόγῳ, οἱ δὲ βίου στερρότητι καὶ καρτερίας ὑπομονῇ, οἱ δὲ τῷ μέσῳ τρόπῳ κατεκοσμοῦντο. Ἦσαν δὲ τούτων οἱ μὲν χρόνου μήκει τετιμημένοι, οἱ δὲ νεότητι καὶ ψυχῆς ἀκμῇ διαλάμποντες, οἱ δ' ἄρτι παρελθόντες ἐπὶ τὸν τῆς λειτουργὶας δρόμον».*

51. Σκουτέρης, *Ἱστορία Δογμάτων,* σ. 68.

ρεκκλίνει ἀπό τήν οὐσία τῆς ἱερῆς ἀποστολῆς του, ὅταν προσφεύγει στήν κοσμική αὐτοκρατορική ἐξουσία γιά τή διευθέτηση τέτοιου εἴδους προβλημάτων, ἐνῶ διέταξε νά καοῦν ὅλα τά σχετικά ἔγγραφα: *«Ἐπὶ δὲ τὸ προκείμενον, διὸ καὶ συνεληλύθεισαν, χωρεῖν παρακαλέσας, τὰ βιβλία καυθῆναι ἐκέλευσεν, ἐπειπὼν μόνον· Κελεύει Χριστὸς ἀφιέναι τῷ ἀδελφῷ τὸν ἀφέσεως τυχεῖν ἐπειγόμενον»*[52]. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ Κωνσταντῖνος δέν ἐπιθυμοῦσε τήν παρέμβαση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στήν ἐκκλησιαστική κατάσταση, ἀλλά θεωροῦσε ὑπεύθυνους τούς ἱερεῖς γιά αὐτοῦ τοῦ εἴδους τά ζητήματα. Μένει ἀποστασιοποιημένος, δηλαδή, ἀπό τά συγκεκριμένα δογματικά ζητήματα ὄχι, ἐξαιτίας τῆς ἀδιαφορίας του ὡς πρός τήν ἑδραίωση τῆς χριστιανικῆς πίστης τήν ὁποία, ἀντιθέτως, ὑπερασπίστηκε μέ τή θρησκευτική πολιτική του, ὅπως εἴδαμε καί θά διαπιστώσουμε στή συνέχεια τῆς μελέτης, ἀλλά ἐπειδή δέν θεωρεῖ τόν ἑαυτό του ἁρμόδιο νά ἐπιλύσει τέτοια προβλήματα.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἀνακοίνωσε τήν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου μέσω ὁμιλίας πού ἐκφώνησε στή λατινική γλώσσα τήν 20η Μαΐου τοῦ 325[53]. Τό κυριότερο ἀντικείμενο συζήτησης τῶν ἐργασιῶν ἀποτέλεσε ἡ ἀρειανική αἵρεση, ἐνῶ οἱ σύνεδροι τοποθετήθηκαν σέ ἐνδοεκκλησιαστικά θέματα δικαιοδοσίας καί πειθαρχίας[54]. Ἐν τέλει, καταδικάστηκαν οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἀρείου περί τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καθαιρέθηκε ὁ ἴδιος καί ἐστάλη σέ ἐξορία μαζί μέ τούς ἐπισκόπους πού δέν ὑπέγραψαν τίς σχετικές ἀποφάσεις[55].

Ἡ μέριμνα τοῦ Κωνσταντίνου γιά τή σύγκληση τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου καί ἡ ἄμεση ἐφαρμογή τῶν ἀποφάσεών της προέρχονταν ὄχι ἀπό τίς δογματικές πεποιθήσεις του, ἀλλά, κυρίως, ἀπό τό ἐνδιαφέρον του γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑνότητας καί τῆς ἡσυχίας σέ ὅλη τήν αὐτοκρατορική ἐπικράτεια, καθότι εἶχε ἐπέλθει μεγάλη ταραχή ἀνάμεσα στούς πολίτες ἐξαιτίας τῶν συγκε-

52. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* PG 67, στ. 64C.

53. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου,* λόγ. γ΄, κεφ. 13, στίχ. 1: *«Ὁ μὲν δὴ ταῦτα εἰπὼν ρωμαΐᾳ γλώττῃ, ὑφερμηνεύοντος ἑτέρου, παρεδίδου τὸν λόγον τοῖς τῆς συνόδου προέδροις».*

54. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία,* σ. 117.

55. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία,* σ. 117. Πρβλ. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* PG 67, στ. 69A: *«Διόπερ ἡ σύνοδος Ἄρειον μὲν καὶ τοὺς ὁμοδόξους αὐτοῦ ἀνεθεμάτισεν ἅπαντας, προσθέντες μήτε ἐπιβαίνειν τῆς Ἀλεξανδρείας αὐτόν...».*

κριμένων ἐκκλησιαστικῶν διενέξεων[56]. Σέ αὐτό τό σημεῖο, πρέπει νά διευκρινισθεῖ ξανά ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος δέν εἶχε πρόθεση νά ὑποκαταστήσει ὁ ἴδιος τό ἔργο τῆς Ἐκκλησίας, καθότι ἀναγνώριζε μόνον τό ἐκκλησιαστικό σῶμα ὡς φύσει ἁρμόδιο ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐπίλυση διαφορῶν πού ἀνέκυπταν ἀπό θεολογικές ἀποκλίσεις σέ τέτοιου εἴδους θέματα[57]. Μπορεῖ ὁ ἴδιος νά συγκάλεσε τήν Α΄ Οἰκουμενική Σύνοδο, καθώς καί ἄλλες συνόδους μικρότερης ἐμβέλειας, ὡς κοινός ἐπίσκοπος πού τόν ἐξέλεξε ὁ Τριαδικός Θεός, ὅπως ἀναφέρει χαρακτηριστικά ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας[58], ὅμως, ἄφησε τήν Ἐκκλησία νά ἀποφανθεῖ γιά αὐτά τά ζητήματα καί νά διακηρύξει ἐλεύθερα τήν ὀρθόδοξη χριστιανική πίστη στό τριαδικό δόγμα καί κατά συνέπεια στή θεότητα του Χριστοῦ.

Ἡ συμπεριφορά τοῦ Κωνσταντίνου ἀπέναντι σέ ὅλες τίς ἐνδοεκκλησιαστικές ἔριδες καί ἰδιαίτερα ἀπέναντι στήν αἵρεση τοῦ Ἀρειανισμοῦ μαρτυρεῖ τήν προσπάθειά του νά συνδυάσει τήν εὐρύτερη διοικητική μέ τήν ἐκκλησιαστική πολιτική του, ἐνῶ δημιουργεῖ τό δίλημμα, ἐάν ὄντως ἦταν Χριστιανός ἤ κινοῦνταν ἀπό ἀμιγῶς πολιτικά κίνητρα. Κάποιοι ἐρευνητές τόν χαρακτηρίζουν ὑποκριτή, θεωρώντας σωστή τή δεύτερη ἄποψη, ἐνῶ ὁρισμένοι μελετητές πιστεύουν στήν πραγματική μεταστροφή του ὡς πράξη ἐξιλέωσης ἀπό τούς φόνους τοῦ Κρίσπου καί τῆς Φαύστας.[59]

Παρόλα αὐτά, ὁ Κωνσταντῖνος θεωροῦσε ὅτι ὁ Θεός του εἶχε ἀναθέσει τήν ἱερή ἀποστολή νά γίνει ὁ διαιτητής καί πρύτανης τῆς εἰρήνης[60], ὅταν προέκυπταν δογματικές διαφορές στούς ἐκκλησιαστικούς κύκλους τῆς αὐτοκρατορίας[61]. Ἡ συναίσθηση αὐτῆς τῆς ἀποστολῆς διαφαίνεται, ἰδιαίτερα, στή στάση του ὡς πρός τήν ἀντιμετώπιση τῆς ἀρειανικῆς ἔριδας τήν ὁποία, βέβαια, κρίνει ἀνάξια λόγου[62]. Γενικότερα, κάθε διαφωνία τέτοιου εἴδους εἶναι ἀσήμαντη

56. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία*, σ. 118.

57. Σκουτέρης, *Ἱστορία Δογμάτων*, σ. 66.

58. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου*, λόγ. α΄, κεφ. 44, στίχ. 1: *«οἷά τις κοινὸς ἐπίσκοπος ἐκ Θεοῦ καθεσταμένος συνόδους τῶν τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν συνεκρότει».*

59. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία*, Α΄, σ. 120.

60. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου*, λόγ. β΄, κεφ. 68, στίχ. 2: *«οἷον εἰρήνης πρύτανιν ἐμαυτὸν εἰκότως προσάγω».*

61. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία*, σ. 120.

62. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου*, λόγ. β΄, κεφ. 68, στίχ. 2: *«οὐδαμῶς ἀξία τῆς τοσαύτης φιλονεικίας».*

γιά τόν Κωνσταντῖνο, ἐνῶ μπορεῖ νά ἐξαλειφθεῖ χωρίς νά διεξαχθεῖ κάποια ἐπίσημη συζήτηση γιά αὐτά τά θέματα, σύμφωνα μέ τόν ἴδιο: «*Περὶ μὲν οὖν τῆς θείας προνοίας μία τις ἐν ὑμῖν ἔστω πίστις, μία σύνεσις, μία συνθήκη τοῦ κρείττονος, ἃ δ' ὑπὲρ τῶν ἐλαχίστων τούτων ζητήσεων ἐν ἀλλήλοις ἀκριβολογεῖσθε, κἂν μὴ πρὸς μίαν γνώμην συμφέρησθε, μένειν εἴσω λογισμοῦ προσήκει, τῷ τῆς διανοίας απορρήτῳ τηρούμενα*»[63]. Συνεπῶς, ὁ Κωνσταντῖνος ἀναγνώριζε μέν τή χριστιανική θρησκεία καί πίστευε στόν Τριαδικό Θεό, ἀπεχθανόταν δέ τίς λεπτολογίες πού ἀνέκυπταν ἀρκετές φορές ἀπό τίς δογματικές ἀντιθέσεις καί ἐλλόχευαν ἐναντίον τῆς ἑνότητας μεταξύ τῶν πολιτῶν τῆς αὐτοκρατορίας, γιατί δέν ἀντιλαμβανόταν πλήρως τή σημασία καί τόν ρόλο τοῦ δόγματος ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐπικράτηση τῆς σύμπνοιας στίς σχέσεις Ἐκκλησίας καί Πολιτείας[64].

Ὡς πρός τίς ἀρετές τοῦ πρώτου Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, παρατηρεῖται ὅτι ὁ Εὐσέβιος παραθέτει περισσότερες πληροφορίες ἀπό κάθε ἄλλον συγγραφέα τῆς ἐποχῆς του γιά τή ζωή καί τήν εὐρύτερη δράση τοῦ Κωνσταντίνου λόγω τῆς οἰκειότητας πού εἶχε ἀναπτύξει μαζί του. Τά ἔργα στά ὁποία ἀναλύονται, κατά κόρον, ὁ βίος τοῦ Κωνσταντίνου καί παράλληλα, διαφαίνονται οἱ χριστιανικές ἀρετές πού τόν χαρακτηρίζουν λόγω τῆς ἐπιλογῆς του νά ζήσει καί νά ἐκχριστιανίσει τήν αὐτοκρατορία, ὅπως ὁρίζει ἡ συνολική χριστιανική διδασκαλία, εἶναι τά ἑξῆς: *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου* καί *Εἰς τὸν Κωνσταντίνον τριακονταετηρικός* (ἐνν.: *λόγος*). Στό δεύτερο ἀπό αὐτά, τόν *Τριακονταετηρικό* λόγο, ὁ Εὐσέβιος χρησιμοποιεῖ τά βασικά χαρακτηριστικά τοῦ βασιλικοῦ ἐγκωμίου, παρότι ἀναφέρει, ἀρχικά, ὅτι θά ἀποφύγει τά ρητορικά τεχνάσματα. Πιό ἐπεξηγηματικά, ἀναπαριστᾶ ἕνα βασιλικό ἄγαλμα μέσω τοῦ ὁποίου διαγράφεται τό ἰδεῶδες τοῦ *βασιλέως* ὁ ὁποῖος, ἐδῶ, δέν εἶναι ὁ ὑπερόπτης τύραννος πού προβάλλουν οἱ ἐθνικοί ρήτορες μέσω τῶν ἔργων τους, ἀλλά ἡ ἐπίγεια εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ ἐνσαρκώνει στοιχεῖα τόσο ἀπό τήν Ἁγία Γραφή ὅσο καί τή θύραθεν γραμματεία, ὅπως τόν Ὅμηρο, τόν Πλάτωνα καί τόν Πυθαγόρα[65].

Ὁ Εὐσέβιος εἶχε τήν πεποίθηση ὅτι ὁ αὐτοκρατορικός ἡγεμόνας ἔπρεπε νά ἀποτελεῖ ἕνα ἀντίγραφο τῆς θεϊκῆς τελειότητας. Σύμφω-

63. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου,* λόγ. β΄, κεφ. 71, στίχ. 7.

64. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία,* σσ. 121, 122.

65. Π. Χρήστου, *Εὐσεβίου ἔργα 4,* σ. 7.

να μέ τήν ἄποψή του, τό ἀντίγραφο τελειοποιεῖται, ἀφότου ἡ βασιλεία τοῦ ἀντίστοιχου αὐτοκράτορα ἔχει ἐγκαθιδρύσει σέ παγκόσμια κλίμακα τήν εἰρήνη καί τήν πίστη στόν Ἕνα Τριαδικό Θεό. Στήν περίπτωση αὐτή θά καταφέρει πραγματικά νά γίνει ὁ μονάρχης ὁλόκληρου τοῦ κόσμου καί ἄξιος ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ ἐπί τῆς γῆς.[66]

Ἀκόμη, ὁ Κωνσταντῖνος παρουσιάζεται ἀπό τόν Εὐσέβιο ὡς φίλος καί *«ὑποφήτης τοῦ Θεοῦ Λόγου»*[67], ἐνῶ, ὅπως προαναφέρθηκε, ἀπό τή στιγμή πού λαμβάνει τήν ἐξουσία ἀπό τόν Θεό, ἡ βασιλεία του ἀποτελεῖ ἕνα ἀντίγραφο τῆς ἐπουράνιας βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Πιό συγκεκριμένα, στό δεύτερο κεφάλαιο τοῦ λόγου ὁ Εὐσέβιος ἀναφέρει ὅτι *«ὁ μέν γε τοῦ Θεοῦ μονογενὴς Λόγος τῷ αὐτοῦ Πατρὶ συμβασιλεύων ἐξ ἀνάρχων αἰώνων εἰς ἀπείρους καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας διαρκεῖ· ὁ δὲ τούτῳ φίλος, ταῖς ἄνωθεν βασιλικαῖς ἀπορροίαις χορηγούμενος τῷ τε τῆς θεϊκῆς ἐπηγορίας ἐπωνύμῳ δυναμούμενος, μακραῖς ἐτῶν περιόδοις τῶν ἐπὶ γῆς κρατεῖ»*[68].

Αὐτή ἡ σύνδεση τοῦ αὐτοκράτορα μέ τόν Θεό Λόγο ἀποτελεῖ τήν ἐκχριστιανισμένη ἐκδοχή τῆς ἑλληνιστικῆς θεωρίας πού προβάλλει τόν φιλοσοφικό λόγο ὡς σύμβουλο καί καθοδηγητή τοῦ βασιλιά σέ ὅλες τίς προσωπικές ὑποθέσεις του[69].

Ἀκόμη, σύμφωνα μέ τόν Εὐσέβιο, τό ἰδανικό πρότυπο τοῦ αὐτοκράτορα ἔχει προικισθεῖ μέ θεϊκές ἀρετές, δηλαδή σοφία, ἀγαθότητα, δικαιοσύνη, σωφροσύνη καί ἀνδρειότητα. Αὐτός ὁ αὐτοκράτορας μπορεῖ νά ἀποκαλεῖται ἀληθινός ἡγέτης τοῦ λαοῦ του, ἀφοῦ εἶναι ἄξιος μιμητής τοῦ Χριστοῦ καί φίλος τοῦ Θεοῦ. Ἀντίθετα, στήν περίπτωση πού δέν ἔχει ἀποκτήσει αὐτές τίς ἀρετές, ἀλλά διάφορα πάθη, ὅπως ἡ κακία, ἡ πλεονεξία καί ὁ ἄσωτος βίος, δέ μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ πραγματικός ἡγεμόνας, διότι ἐπιβάλλεται στούς ὑπηκόους του μέ τυραννικά μέσα: *«Ἧς ὁ μὲν τῷ Θεῷ φίλος ἐντεῦθεν ἤδη μεθέξει, ταῖς ἐμφύτοις τῷ Θεῷ κοσμηθεὶς ἀρεταῖς καὶ τὰς ἐκεῖθεν ἀπορροίας τῇ ψυχῇ καταδεδεγμένος, καὶ λογικὸς μὲν ἐκ τοῦ καθόλου γεγονὼς λόγου, σοφίας δὲ μετουσίᾳ σοφός, ἀγαθὸς δ' ἀγαθοῦ*

66. Πρβλ. περισσότερα γιά τήν ἀνάλυση τῆς θέσης αὐτῆς τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας στό Dvornik, *Byzantine political philosophy,* p. 616.

67. Εὐσέβιος, *Τριακονταετηρικός*, κεφ. 2, στίχ. 4.

68. Εὐσέβιος, *Τριακονταετηρικός*, κεφ. 2, στίχ. 1.

69. Βλ. περισσότερα στό Dvornik, *Byzantine political philosophy,* p. 618.

κοινωνίᾳ, καὶ δίκαιος μετοχῇ δικαιοσύνης, σώφρων τε σωφροσύνης ἰδέᾳ, καὶ τῆς ἀνωτάτω μετασχὼν δυνάμεως ἀνδρεῖος […] *Ὁ δὲ τούτων ἀπεξενωμένος καὶ τὸν βασιλέα τῶν ὅλων ἀπαρνηθείς,* […] *ἀμορφίαν δὲ καὶ αἶσχος ἀναλαβὼν τῇ ψυχῇ, καὶ θηρὸς μὲν ἀγρίου θυμόν βασιλικῆς ἡμερότητος ἀντικαταλλαξάμενος, ἰὸν δὲ δυσαλθῆ κακίας ἀντ' ἐλευθερίου διαθέσεως,* […] *καὶ ἀντὶ λόγου καὶ σοφίας τὴν παντὸς δυσειδεστάτην ἀλογίαν, ἐξ ἧς ὥσπερ ἀπὸ πικροῦ πόματος τὰ λυμαντικὰ συνομαρτεῖ βλαστήματα, βίος ἄσωτος, πλεονεξίαι,* […] *τούτοις ἐκδοθείς, κἂν νομίζηταί ποτε τυραννικῇ βίᾳ κρατεῖν, ἀλλ' οὔποτ' ἀληθεῖ λόγῳ χρηματίσει βασιλεὺς οὗτος»*[70].

Ἔπειτα, ὁ Εὐσέβιος στόν *Τριακονταετηρικό* λόγο δέ μιλᾶ μέ θριαμβολογικές ἀναφορές στόν αὐτοκράτορα σέ σχέση μέ τούς ὑπηκόους καί τά κατορθώματά του, ἀλλά ἐξυμνεῖ τίς χριστιανικές ἀρετές πού διαθέτει ὁ Κωνσταντῖνος σχεδόν σέ ὅλη τήν ἔκταση τοῦ κειμένου του[71]. Δύο βασικά χαρακτηριστικά στοιχεῖα πού προσδιορίζουν τόν Κωνσταντίνο, σύμφωνα μέ τόν ἐπίσκοπο Καισαρείας, εἶναι ἡ ἄρνησή του σέ αἱματηρές θυσίες ζώων πρός θεϊκές ὀντότητες καί ἡ ἐπιλογή τοῦ θεοσεβοῦς βίου, κατά τό διάστημα τῆς βασιλείας τοῦ: *«Θυσία γὰρ αὕτη προσηνὴς αὐτῷ μόνη, ἣν δὴ βασιλεὺς ὁ ἡμέδαπὸς καλλιερεῖν ἀπύροις καὶ ἀναίμοις, τοῖς κατὰ διάνοιαν κεκαθαρμένοις λογισμοῖς δεδίδακται, ψυχῆς μὲν ἀδιαψεύστοις δόγμασι τὰ τῆς εὐσεβείας κρατύνων, λόγῳ δὲ μεγαλοπρεπεῖ γεραίρων τὴν θεολογίαν, πράξεσί τε βασιλικαῖς τὴν τοῦ κρείττονος ζηλῶν φιλανθρωπίαν, ὅλος τε ἀνακείμενος αὐτῷ καὶ μέγα δῶρον ἀνατιθεὶς αὐτὸς ἑαυτὸν οὗ πεπίστευται κόσμου τὸ ἀκροθίνιον»*[72]. Ἐπιπλέον, «ὁ Θεός, ὅπως καί ὁ αὐτοκράτορας, ἦταν ἀπρόσιτος καί ἀσυγκίνητος, χωρίς νά παύει ταυτόχρονα νά εἶναι καί ὁ φιλάνθρωπος Πατέρας τοῦ λαοῦ του»[73].

Φυσικά, μέσα ἀπό ὅλες αὐτές τίς ἀρετές ἀναδύεται τό ἀληθινό μήνυμα τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστιανισμοῦ τό ὁποῖο ἔρχεται σέ ὁλοσχερή ἀντίθεση μέ τό πνεῦμα τοῦ παγανισμοῦ[74]. Με ἄλλα λόγια, ὁ Εὐσέβιος δέν πραγματεύεται τή θεότητα τοῦ αὐτοκράτορα, ἀλλά ἀσχολεῖται μέ τή θεϊκή προέλευση τοῦ καθεστῶτος πού ἔχει ἐγκα-

70. Εὐσέβιος, *Τριακονταετηρικός*, κεφ. 5, στίχ. 1-2.
71. Barnes, *Constantine*, p. 253.
72. Εὐσέβιος, *Τριακονταετηρικός*, κεφ. 2, στίχ. 6.
73. Brown, «Ἡ ἀνάδειξη τοῦ ἁγίου», σ. 150.
74. Drake, *Praise*, p. 54.

θιδρύσει ὁ ἴδιος ὁ *βασιλεύς* μέ τή θρησκευτική πολιτική ἐναντίον τοῦ παγανισμοῦ. Ἡ ἰδεολογία τοῦ βυζαντινοῦ πολιτεύματος μπορεῖ νά ἰδωθεῖ ἄμεσα καί γλαφυρά, ἐκτός τῶν ὑπολοίπων, στό ἀπολυτίκιο τῆς ἑορτῆς[75] γιά τήν παγκόσμια ὕψωση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ: *«Σῶσον Κύριε τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς Βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος καὶ τὸ σὸν φυλάττων διὰ τοῦ Σταυροῦ σου πολίτευμα».* Μέ διαφορετικά λόγια, ἡ βυζαντινή Πολιτεία μπορεῖ νά ταυτιστεῖ μέ τό πολίτευμα τοῦ Σταυροῦ, δηλαδή αὐτό πού ἀπορρέει ἀπό τήν ὕψωσή του γιά ὅλη τήν οἰκουμένη.

Παρόλα αὐτά, ἰδίως στήν ἀρχή τήν πρωτοβυζαντινῆς περιόδου, ὑπῆρχε ἡ θεωρία ὅτι ὁ αὐτοκράτορας ἦταν ὁ ἐκ προοιμίου ἐκλεγμένος ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ ἐπί τῆς γῆς. Προφανῶς σέ αὐτήν τήν τάση ἀνῆκαν ὅσοι συνέχεαν τήν πολιτική φιλοσοφία μέ τήν τριαδική χριστιανική θεολογία[76].

Ἐπίσης, εἶναι ἀξιομνημόνευτο τό γεγονός ὅτι τόσο ἡ φιλανθρωπία ὅσο καί ἡ εὐσέβεια θεωροῦνται βασικές ἀρετές πού ὀφείλουν νά κατέχουν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἡγέτες. Ὁ Ἑκφαντος περιέγραψε σέ ἁδρές γραμμές τό βασιλικό ἰδεῶδες, ἀλλά ὁ Εὐσέβιος τό τελειοποίησε μέ τίς ἀγαθές ἀρετές πού ἐνεφύσησε στό πρόσωπο τοῦ ἰδανικοῦ αὐτοκράτορα. Σέ αὐτήν τήν ἄποψη συναινοῦν ἀρκετοί ἐρευνητές πού ἔχουν ἐντρυφήσει στή βυζαντινή πολιτική θεωρία.[77]

Σέ ἄλλο σημεῖο τοῦ *Τριακονταετηρικοῦ* λόγου[78], ὁ Κωνσταντῖνος παρομοιάζεται μέ ἥλιο πού ἀποστέλλει τούς καρπούς τοῦ εὐσεβοῦς βίου του σέ κάθε ὑπήκοο τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως ὁ ἥλιος μέσω τῶν ἀκτίνων πού ἐκπέμπει: «[…] *αὐτοῦ καρπόν, θάτερον δὲ τῶν παίδων θατέρῳ γένει τῶν ἀνθρώπων, καὶ πάλιν ἄλλον ἀλλαχόθι, λαμπτῆρας οἷα καὶ φωστῆρας τῶν ἐξ αὐτοῦ προχεωμένων φώτων*

75. Ἡ ἡμερομηνία τοῦ ἑορτασμοῦ εἶναι ἡ 14η Σεπτεμβρίου κάθε ἔτους. Τόν δέ Τίμιο Σταυρό βρῆκε, ὡς γνωστόν, ἡ μητέρα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἡ ἁγία Ἑλένη, ἔπειτα ἀπό ἀνασκαφές στήν περιοχή τῶν Ἁγίων Τόπων.

76. Βλ., πιό ἀναλυτικά, γιά τούς ἐκπροσώπους τῆς συγκεκριμένης τάσης στό Van Dam, *The Revolution,* p. 223.

77. Dvornik, *Byzantine political philosophy,* p. 619, ὅπου καί παρατίθενται οἱ σχετικές ἀπόψεις τῶν καθηγητῶν Baynes, Goodenough καί ἄλλων ἐπιστημόνων, κυρίως, βυζαντινολόγων. Ἐπίσης, βλ. στό ἴδιο καί τή θέση τοῦ Ἐκφάντου γιά τόν ἰδανικό ἡγέτη.

78. Εὐσέβιος, *Τριακονταετηρικός*, κεφ. 3, στίχ. 4.

διενείματο». Εἶναι γνωστή, ἀκόμα καί κατά τά τελευταία χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ λατρεία του πρός τόν θεό Ἥλιο ἡ ὁποία τόν ὑποβοήθησε στήν πίστη πρός τόν ἀληθινό Τριαδικό Θεό[79]. Μάλιστα, κατά τά ἑπόμενα ἔτη ἀνάπτυξης τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ὁ συμβολισμός τοῦ ἥλιου εἰσήχθη καί στή λειτουργική ζωή τῆς, ὅπως διαπιστώνεται σέ ἔργα ἐκκλησιαστικῶν πατέρων τοῦ τετάρτου καί τοῦ πέμπτου αἰώνα[80]. Συνεπῶς, ὁ Εὐσέβιος μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀπό τούς πρωτοπόρους αὐτοῦ τοῦ συμβολισμοῦ πού ἀπεικονίζεται γλαφυρά στό ἀπολυτίκιο τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ τό ὁποῖο ψάλλεται, κατά τή διάρκεια τῆς χριστουγεννιάτικης Θείας Λειτουργίας[81]. Ὡστόσο, πρέπει νά διευκρινισθεῖ ὅτι, σέ καμία περίπτωση, ὁ αὐτοκράτορας δέν ὑποκαθιστᾶ τόν Θεό ὡς ἄλλος ἥλιος τῆς δικαιοσύνης. Ἁπλῶς, παρομοιάζεται μέ τό συγκεκριμένο σύμβολο, φέροντας ὡς ἀποστολή του τήν ἐφαρμογή τοῦ θείου λόγου σέ κάθε στιγμή τοῦ προσωπικοῦ βίου καί τῆς βασιλείας τοῦ[82].

Ἐπίσης, ὁ προαναφερθείς ἐκκλησιαστικός ἱστορικός δέν ὑποστήριξε κάποια σύγκριση τοῦ Κωνσταντίνου μέ ὁποιοδήποτε μέλος τῆς πρώην Τετραρχίας, ἀφοῦ ὅλοι τούς κατεδίωξαν καί ὑπέβαλαν σέ βασανιστήρια τή συντριπτική πλειοψηφία τῶν τότε χριστιανῶν ὑπηκόων τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας[83]. Ἀντιθέτως, στή βιογραφία τοῦ αὐτοκράτορα ὁ Εὐσέβιος παραβάλλει τήν εὐρύτερη ζωή καί δράση τοῦ Κωνσταντίνου μέ τόν βίο ἑνός βιβλικοῦ προσώπου καί συγκεκριμένα τοῦ Μωυσῆ ὁ ὁποῖος ἀναδείχθηκε, ἐπίσης, μέσα ἀπό ἕνα πολιτικά τυραννικό περιβάλλον. Πιό ἀναλυτικά, ὁ Εὐσέβιος λέει ὅτι ἐξίσου οἱ δύο ἄνδρες ἀνατράφηκαν σέ οἰκίες πού κατεῖχαν τυραννικοί ἡγέτες, ἐνῶ ἡ Θεία Πρόνοια τούς ἐξέλεξε, ὥστε νά γίνουν κυβερνῆτες τῶν περιοχῶν στίς ὁποῖες μεγάλωσαν[84].

Σέ διαφορετικό σημεῖο τῆς βιογραφίας τοῦ Κωνσταντίνου ὁ Εὐ-

79. Dvornik, *Byzantine political philosophy,* p. 620.

80. Dvornik, *Political Thought,* pp. 620-621.

81. *«Ἡ γέννησίς σου, Χριστέ ὁ Θεός ἡμῶν, ἀνέτειλε τῷ κόσμῳ τό φῶς τό τῆς γνώσεως· ἐν αὐτῇ γάρ οἱ τοῖς ἄστροις λατρεύοντες ὑπό ἀστέρος ἐδιδάσκοντο Σέ προσκυνεῖν, τόν Ἥλιον τῆς δικαιοσύνης, καί Σέ γινώσκειν ἐξ ὕψους ἀνατολήν· Κύριε δόξα σοι».*

82. Dvornik, *Byzantine political philosophy,* p. 621.

83. Van Dam, *The Revolution,* p. 143.

84. Βλ. ὁλόκληρη τή σύγκριση τῶν βίων τοῦ Μωϋσῆ καί τοῦ Μ. Κωνσταντίνου στό Εὐσέβιος, *Εἰς τόν βίον Κωνσταντίνου,* λόγ. αλόγ΄, στίχ. 12.

σέβιος περιγράφει τόν αὐτοκράτορα ἀφενός ὡς οὐράνιο ἄγγελο, ἐπειδή ἦταν ἐνδεδυμένος μέ λαμπρότατα ροῦχα καί κοσμήματα ὡς πρός τήν ἐξωτερική του ἐμφάνιση, καί ἀφετέρου ὡς εὐλαβή ὅσον ἀφορᾶ τό ἦθος καί τή συνολική συμπεριφορά τοῦ: *«Πάντων δ' ἐξαναστάντων ἐπὶ συνθήματι, ὃ τὴν βασιλέως εἴσοδον ἐδήλου, αὐτὸς δὴ λοιπὸν διέβαινε μέσος οἷα Θεοῦ τις οὐράνιος ἄγγελος, λαμπρᾷ μὲν ὥσπερ φωτὸς μαρμαρυγαῖς ἐξαστράπτων περιβολῇ, ἁλουργίδος δὲ πυρωποῖς καταλαμπόμενος ἀκτῖσι, χρυσοῦ τε καὶ λίθων πολυτελῶν διαυγέσι φέγγεσι κοσμούμενος. Ταῦτα μὲν οὖν ἀμφὶ τὸ σῶμα. Τὴν δὲ ψυχὴν Θεοῦ φόβῳ καὶ εὐλαβείᾳ δῆλος ἦν κεκαλλωπισμένος* […] *τρόπων ἐπιεικείᾳ πραότητί τε βασιλικῆς ἡμερότητος ἐγκεκραμένα τὸ τῆς διανοίας ὑπερφυὲς παντὸς κρεῖττον ἀπέφαινον λόγου»*[85]. Αὐτή ἡ παρομοίωση τοῦ Εὐσεβίου ὑποδηλώνει τίς ἐνδεχόμενες σκέψεις του ὡς πρός τή συσχέτιση τοῦ αὐτοκράτορα μέ τόν Θεό Λόγο γενικά ἤ μέ τόν Υἱό τοῦ Θεοῦ Λόγου, δηλαδή τοῦ Χριστοῦ, εἰδικά[86]. Ἡ ἰδέα τῆς χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας σέ συνδυασμό μέ τήν ἀνάλογη πολιτική θεολογία φαίνεται ὅτι ὁδήγησε τόν Εὐσέβιο νά θεωρεῖ πώς ὁ αὐτοκράτορας εἶχε ἐπωμιστεῖ ἕνα θεϊκό ρόλο καί συνεκδοχικά τό πρόσωπό του περιβαλλόταν μέ ἱερότητα[87]. Γιά αὐτόν τόν λόγο, παρατηρεῖται ἐκ μέρους τοῦ Εὐσεβίου ὁ συσχετισμός τοῦ Κωνσταντίνου μέ τόν Μωϋσή, ὅπως προαναφέρθηκε, ἤ μέ ἄλλες βιβλικές μορφές, παραδείγματος χάρη τοῦ Δαυίδ καί τοῦ Μελχισεδέκ[88].

Κατά τήν ἐκφώνηση τοῦ *Τριακονταετηρικοῦ* λόγου, βέβαια, ὁ Κωνσταντῖνος εἶναι ἤδη ἔνθερμος ὑπερασπιστής τῆς νέας πίστης τῆς ὁποίας ἡ ἐδραίωση ἐπιφέρει τήν ἐξάλειψη τῶν δοξασιῶν καί τῶν ναῶν τῆς παλαιάς θρησκείας[89]. Ὁπότε, ὁ Εὐσέβιος ἔχει μία ἀκόμη ἀφορμή νά σκιαγραφήσει τόν αὐτοκράτορα μέ ἀμιγῶς χριστιανικούς ὅρους. Ἐπίσης, ἡ περίσταση ὠθοῦσε τόν Εὐσέβιο νά μιλήσει μέ ἐπίσημο ὕφος, μέ ἀποτέλεσμα νά παρουσιάσει, τελικά, ἕναν λόγο

85. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου,* λόγ. γ΄, κεφ. 10, στίχ. 3-4.
86. Van Dam, *The Revolution,* p. 226.
87. Dagron, *Emperor*, p. 134.
88. Βλ., πιό ἀναλυτικά, σέ Dagron, *Emperor*, p. 134.
89. Drake, *Praise*, p. 58.

περί βασιλείας ὁ ὁποῖος ἔχει ὡς κυρίαρχο στοιχεῖο τήν ἀφοσίωση στό πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ[90].

Ὑπό αὐτές τίς συνθῆκες, λοιπόν, πρέπει νά ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι ἡ ἄνοδος τοῦ Χριστιανισμοῦ στήν ὁποία συνέβαλε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ἕως ἕναν πολύ μεγάλο βαθμό, σημειώνεται μέ τήν παράλληλη διαφθορά τῶν κλασικῶν θεσμῶν, ἐνῶ ἡ σταθεροποίηση τῆς ἀνάπτυξής του γίνεται, ἐντός τοῦ πλαισίου τοῦ θεσμοῦ τῆς κοινότητας[91]. Αὐτή ἡ μεταβολή στήν κοινωνική κατάσταση τῆς Ὕστερης Ἀρχαιότητας ἐξηγεῖται ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ διάδοση τῆς χριστιανικῆς πίστης στηρίχθηκε, κατά βάση, στήν προφορική κατήχηση, ὁπότε ἔτσι καθίστατο εὐκολότερη ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ[92]. Ἐξάλλου, διαχρονικά, οἱ χριστιανικές κοινωνίες ἀποδείχθηκαν πρόθυμες ὡς πρός τήν ἀναγνώριση διαφόρων ἀνθρώπων ὡς προσώπων πού ἔχουν προσλάβει, κατά χάρη, τήν ἱκανότητα νά ἐνεργοῦν στό ὄνομα μίας ὑπερκόσμιας ὀντότητας[93]. Σύμφωνα μέ τόν Brown, ἕνα ἀπό τά κυριότερα ἐφόδια πού πρόσφερε τή δυνατότητα στούς ἡγέτες τοῦ Χριστιανισμοῦ νά ἐνισχύσουν τή χριστιανική πίστη στήν περιοχή δράσης τούς συνίστατο στήν ἔξωθεν ἀναγνώρισή τους, εἴτε ὡς φορέων τοῦ Ἁγίου, εἴτε ὡς συνεχιστῶν μίας κοινωνίας ἀνάλογων φορέων τοῦ Ἁγίου, δηλαδή προφητῶν, ἀποστόλων καί μαρτύρων[94]. Ἔτσι, ἀκόμα καί οἱ διάφοροι βυζαντινοί αὐτοκράτορες δέν ἦταν στή συνείδηση τοῦ λαοῦ ἁπλοί χριστιανοί, ὅπως ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι πιστοί. Θεωροῦνταν, ἀπό μία ἄποψη, ὡς θεία ὄργανα τῆς ἱστορίας καί δέν κρίνονταν μέ βάση μόνον κάποιους ὅρους χριστιανικῆς ἠθικῆς ἤ εὐσέβειας[95]. Γιά αὐτόν τόν λόγο, ἡ ἁγιότητα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ὅσο ἀμφισβητούμενη καί ἐάν χαρακτηρίζεται ἀπό κάποιους ἐρευνητές, ἀποτελεῖ τόν ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς δημιουργίας μίας νέας αὐτοκρατορίας ἡ ὁποία, σταδιακά ἀπό αὐτό τό χρονικό διάστημα καί ἔπειτα, ἐκχριστιανίζεται σέ κάθε πεδίο δράσης της.

90. Drake, *Praise*, p. 59.
91. Brown, «Ἡ ἀνάδειξη τοῦ ἁγίου», σ. 157.
92. Brown, «Ἀνατολικός καί δυτικός χριστιανισμός», σ. 177.
93. Brown, «Ἀνατολικός καί δυτικός χριστιανισμός», σ. 180.
94. Brown, «Ἀνατολικός καί δυτικός χριστιανισμός», σ. 180.
95. Dagron, *Emperor*, σ. 157.

Ἡ βάπτιση καί ὁ θάνατος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου

Ἕνα ἐπιπρόσθετο τεκμήριο τῆς πίστης τοῦ Κωνσταντίνου εἶναι ἡ βάπτιση στά τελευταία χρόνια τῆς ζωῆς του. Μετά τό Πάσχα τοῦ 337, ἐκδηλώθηκαν τά πρῶτα σημάδια τῆς ἀσθένειάς του. Μετέβη στή σημερινή Ἐλενόπολη τῆς Βιθυνίας, ὅπου προσευχήθηκε στόν τόπο τῶν μαρτύρων γιά τήν ὑγεία του, ἐνῶ βαπτίστηκε, τελικά, σέ ἕνα προάστιο τῆς Νικομηδείας μέ ὅλες τίς ἀπαιτούμενες αὐτοκρατορικές τιμές[96]. Ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ, ὅπως συνήθιζε νά ἀυτοαποκαλείται[97], βαπτίστηκε τίς τελευταῖες ἡμέρες τῆς ζωῆς του, προκαλώντας ἀμφιβολία σέ διάφορους μελετητές γιά τήν ἀνιδιοτελή πίστη του, ὡστόσο ἀρκετοί χριστιανοί ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἀνέβαλλαν τό βάπτισμα μέχρι τό τέλος τοῦ βίου τους μέ σκοπό νά ἐξαγνιστοῦν πλήρως ἀπό τά ἁμαρτήματά τούς καί νά εἰσέλθουν καθαροί στή μεταθανάτια ζωή: *«Ἐπειδή δέ εἰς ἔννοιαν ἥκει τῆς τοῦ βίου τελευτῆς, καθάρσεως τοῦτον εἶναι καιρόν τῶν πώποτε ἀὐτῷ πεπλημμελημένων διενοεῖτο, ὅσα οἷα θνητῷ διαμαρτεῖν ἐπῆλθε ταῦτ' ἀπορρύψασθαι τῆς ψυχῆς λόγων ἀπορρήτων δυνάμει σωτηρίῳ τέ λουτρῷ πιστεύσας»*[98].

Ὁ Κωνσταντῖνος πέθανε τό μεσημέρι τῆς ἡμέρας ἑορτασμοῦ τῆς Πεντηκοστῆς καί ὁ Εὐσέβιος ἀναφέρει χαρακτηριστικά ὅτι ἡ ψυχή του ἐνώθηκε μέ τόν Θεό: *«αὐτὸς δ' ὅσον ἦν αὐτοῦ τῆς ψυχῆς νοερόν τε καὶ φιλόθεον τῷ αὐτοῦ Θεῷ συναπτόμενος»*[99]. Ὁ ἴδιος συγγραφέας ἀναφέρει ὅτι διάφορα νομίσματα τόν παρίσταναν νά ἀνεβαίνει πρός τόν οὐρανό μέ τή βοήθεια ἑνός χεριοῦ, ἀφότου εἶχε πεθά-

96. Dagron, *Emperor*, σσ. 135 – 136.

97. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου,* λόγ. α΄, κεφ. 6, στίχ. 182: *«δοῦλον ἄντικρυς ἀποκαλῶν καί θεράποντα τοῦ παμβασιλέως ὁμολογῶν ἑαυτόν»*. Σέ μία ἄλλη περίσταση, ὅταν ἕνας ἐπίσκοπος ἀνέφερε στόν λόγο τοῦ ὅτι ὁ αὐτοκράτορας θά εἶναι συμβασιλέας μέ τόν Θεό, ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀπάντησε κατηγορηματικά πώς ἐπιθυμεῖ τόσο πρός τό παρόν ὅσο καί στό μέλλον νά θεωρεῖται ἕνας ἁπλός δοῦλος Θεοῦ. Βλ. γιά τή συγκεκριμένη περίπτωση στό Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου,* λόγ. δ΄, κεφ. 48, στίχ. 494: «[…] *ἀπεχθῶς τῆς φωνῆς ἐπακούσας, μὴ τοιαῦτα τολμᾶν παρῄνει φθέγγεσθαι, μᾶλλον δὲ δι' εὐχῆς αἰτεῖσθαι αὐτῷ κἀν τῷ παρόντι κἀν τῷ μέλλοντι τῆς τοῦ Θεοῦ δουλείας ἀξίῳ φανῆναι*».

98. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου,* λόγ. β΄, κεφ. 61, στ. 2. Πρβλ. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία*, σ. 123 και Dagron, *Emperor*, p. 145 στην παραπομπή 66 γιά τή συζήτηση περί τῆς εἰλικρινοῦς ἤ ὄχι μεταστροφῆς τοῦ Κωνσταντίνου στή χριστιανική πίστη μέ βάση τή βάπτιση τοῦ τίς τελευταῖες μέρες τῆς ζωῆς του.

99. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου,* λόγ. δ΄, κεφ. 64, στίχ. 2.

νει: *«Ἤδη δὲ καὶ νομίσμασιν ἐνεχαράττοντο τύποι, πρόσθεν μὲν ἐκτυποῦντες τὸν μακάριον ἐγκεκαλυμμένου τὴν κεφαλὴν σχήματι, θατέρου δὲ μέρους ἐφ' ἅρματι τετρίππῳ ἡνιόχου τρόπον, ὑπὸ δεξιᾶς ἄνωθεν ἐκτεινομένης αὐτῷ χειρὸς ἀναλαμβάνομενον»*[100]. Συνεπῶς, σύμφωνα μέ τόν ἴδιο συγγραφέα, ἡ θεία χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τόν ἀκολουθοῦσε μέχρι καί τό τέλος τοῦ βίου του.

Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε προνοήσει, ἀκόμα καί γιά τόν ἐνταφιασμό τοῦ σκηνώματός του, μέ τήν ἀνέγερση τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Βέβαια, κατά τή διάρκεια τῆς βασιλείας του, δέν κτίστηκε μόνον ὁ ἐν λόγω ναός, ἀλλά συμπεριλαμβάνονται, μαζί μέ τά πάσης φύσεως οἰκοδομήματα, διάφορες ἐκκλησίες, ὅπως τῆς Ἁγίας Σοφίας στήν ἀρχική μορφή τῆς, τῆς ἁγίας Εἰρήνης, ὅπου ἔγιναν ἀνακαινιστικές ἐνέργειες, κ.ἄ.[101]. Ἐπέλεξε, λοιπόν, νά ἀφιερώσει τόν προαναφερθέντα ναό στό ὄνομα τῶν Ἀποστόλων τῆς Ἐκκλησίας, καθότι θεωροῦσε ὅτι θά ἦταν ὠφέλιμη αὐτή ἡ ἐνέργεια γιά τόν ἴδιο, μετά τόν θάνατό του. Πιό συγκεκριμένα, ὁ ἱστορικός Σωκράτης ἀναφέρει ὅτι προέβη σέ αὐτήν τήν ἐνέργεια μέ σκοπό τόν ἐξαγνισμό τοῦ ἴδιου μέ τήν ταφή τοῦ σκηνώματός του δίπλα στά ἀποστολικά λείψανα πού ἦταν καθαγιασμένα: *«ὅπως ἂν οἱ βασιλεῖς τε καὶ ἱερεῖς τῶν ἀποστολικῶν λειψάνων μὴ ἀπολιμπάνοιντο»*[102]. Διέταξε νά κατασκευαστεῖ ἐντός τοῦ ναοῦ μία λάρνακα πού προοριζόταν γιά τό σῶμα του στό μέσο 12 θηκῶν πού λειτουργοῦσαν ὡς στύλοι καί ἡ καθεμία ἀπό αὐτές ἔφερε τήν ἁγιογραφία ἑνός ἀπό τούς 12 ἀποστόλους: «[…] *ἀφιέρου βασιλεὺς διαιωνίζων εἰς ἅπαντας τῶν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλων τὴν μνήμην.* […] *Δώδεκα δ' οὖν αὐτόθι θήκας ὡσανεὶ στήλας ἱερὰς ἐπὶ τιμῇ καὶ μνήμῃ τοῦ τῶν ἀποστόλων ἐγείρας χοροῦ, μέσην ἐτίθει τὴν αὐτὸς αὐτοῦ λάρνακα,* […] *ὠφέλειαν ψυχῆς ὀνησιφόρον τὴν τῶνδε μνήμην ποιεῖσθαι αὐτῷ πιστεύων, Θεὸς δὲ αὐτὸν καὶ τῶν κατ' εὐχᾶς προσδοκηθέντων οὐκ ἀπηξίου»*[103].

Συλλήβδην, ὁ Κωνσταντῖνος ἀναζήτησε τήν ἀθανασία μέσω τῆς μίμησης τοῦ τρόπου ζωῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καί προσπάθησε νά γίνει ὁ 13ος ἀπόστολος τῆς Ἐκκλησίας, κατά τό πρότυπο τοῦ Ἀπο-

100. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου,* λόγ. δ΄, κεφ. 73.

101. Ἀμοιρίδου, *Πτυχές*, σ. 228.

102. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* PG 67, στ. 180C.

103. Εὐσέβιος, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου,* λόγ. δ΄, κεφ. 60, στίχ. 1, 3-4.

στόλου Παύλου[104]. Ἄλλωστε, ὅπως εἶναι εὐρέως γνωστό, ἡ μνήμη του συνεορτάζεται στίς 21 Μαΐου μέ αὐτήν τῆς μητέρας του, τῆς ἁγίας Ἑλένης, μέ τόν τίτλο τοῦ ἰσαποστόλου. Εἶναι δεδομένο ὅτι, ὁ συγκεκριμένος τίτλος ἀποδίδεται σέ ἀνθρώπους πού κήρυξαν τόν εὐαγγελικό λόγο σέ διάφορες χῶρες καί ἐπειδή θεωροῦνται ἰσάξιοι μέ τούς 12 Ἀποστόλους καί Μαθητές τοῦ Χριστοῦ, χαρακτηρίστηκαν ὡς ἰσαπόστολοι. Μέ αὐτό τό σκεπτικό, λοιπόν, ἡ Ἐκκλησία ἔδωσε τόν παραπάνω τίτλο στόν ἄνθρωπο πού ἐκχριστιάνισε τή Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία καί τῆς προσέδωσε οἰκουμενικό κύρος μέ τόν βίο καί τό εὐρύτερο ἔργο του, ἐνῶ, τοιουτοτρόπως, διέδωσε τόν ἐκκλησιαστικό λόγο τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας[105].

Συμπερασματικά, ο Κωνσταντῖνος, παρότι βαπτίστηκε στά τελευταία χρόνια τοῦ βίου του, μεταστράφηκε στόν Χριστιανισμό γιά πνευματικούς λόγους, ἀφορμώμενος καί ἀπό πολιτικά κίνητρα, ἀλλά ἀφοσιωμένος στό πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, κατά τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του. Ἡ πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας πού ἵδρυσε καί ἔφερε τό ὄνομά του, ἡ Κωνσταντινούπολη, χαρακτηρίστηκε ὡς ἡ Νέα Ρώμη σέ ἀντιπαραβολή μέ τήν Παλαιά, τήν Πρεσβυτέρα Ρώμη, ἀφοῦ μέ τή διοικητική καί θρησκευτική πολιτική του διαφοροποίησε τήν πρώτη ἀπό τή δεύτερη σέ κάθε ἐπίπεδο ἀνθρώπινης δραστηριότητας[106]. Κατά τόν ἴδιο τρόπο, καθένας διάδοχος τοῦ Κωνσταντίνου στόν αὐτοκρατορικό θρόνο ὁ ὁποῖος ἀκολουθοῦσε παρόμοια πολιτική γινόταν ὁ νέος Κωνσταντῖνος, ἀλλά κάθε μιμητής τοῦ διαφοροποιούταν ἀπό τόν πρῶτο Κωνσταντίνο[107].

104. Dagron, *Emperor*, p. 141.

105. Dagron, *Emperor*, p. 142.

106. Van Dam, *The Revolution,* p. 227.

107. Van Dam, *The Revolution,* p. 227. Βλ. τή χαρακτηριστική φράση τοῦ Dagron, *Emperor*, p. 128: *"the 'new Constantines' "*.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Τό αὐτοκρατορικό πρότυπο ἐπί Μ. Θεοδοσίου τοῦ Α΄. Οἱ σχέσεις Ἐκκλησίας-Πολιτείας, κατά τόν ἅγιο Ἀμβρόσιο Μεδιολάνων

Ἡ στάση τοῦ Μ. Θεοδοσίου ἔναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ καί τῶν ὑπολοίπων θρησκειῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ

Τήν περίοδο πού ἀνέλαβε τή διακυβέρνηση τῆς αὐτοκρατορίας ὁ Θεοδόσιος, οἱ κάτοικοί τῆς ἀπειλοῦνταν ἀπό τίς ἐχθρικές ἐπιδρομές τῶν Γότθων. Μετά τίς συγκρούσεις ἀνάμεσα σέ Βυζαντινούς καί Γότθους, ἀποδείχθηκε ὅτι δέ μποροῦσε νά ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐξουδετέρωση τῆς γοτθικῆς ἀπειλῆς μέσω πολέμου, παρά μόνο μέ τή σύναψη εἰρήνης. Γιά αὐτόν τόν λόγο, ὁ Θεοδόσιος δέν προχώρησε σέ πολεμικές ἐνέργειες ἐναντίον τους, ἀλλά σέ εἰρηνική συνθήκη ("foedus") τό 382. Ἔτσι, ὄχι μόνον ἀποφεύχθηκε, τουλάχιστον ἐκείνη τήν κρίσιμη χρονική περίοδο, ὁ κίνδυνος τῆς βίαιης διείσδυσης αὐτοῦ τοῦ ἐχθρικοῦ φύλου, ἀλλά καί ἐνσωματώθηκαν οἱ Γότθοι στρατιῶτες στόν βυζαντινό στρατό, μέ ἀποτέλεσμα οἱ αὐτοκρατορικές ἔνοπλες δυνάμεις νά ἐνισχυθοῦν ἰδιαιτέρως. Παράλληλα, ὁ Θεοδόσιος προσπάθησε νά ἐφαρμόσει δίκαιη πολιτική πρός ὅλους τούς πολίτες τῆς αὐτοκρατορίας, ὥστε νά μή χαθοῦν οἱ ἰσορροπίες μεταξύ τους ὅσον ἀφορᾶ τούς ὑπόλοιπους τομεῖς τῆς ἐπικράτειας.[108]

Σέ γενικές γραμμές, ο Μ. Θεοδόσιος μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ὡς μιμητής τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Κατά τήν ἐνθρόνισή του φόρεσε τήν αὐτοκρατορική στολή τοῦ προκατόχου του, ἐνῶ ἀντλοῦσε ἰδέες ὡς πρός τά ἐκκλησιαστικά ζητήματα ἀπό τίς ἀντίστοιχες ἀποφάσεις τοῦ πρώτου Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα. Μάλιστα, ὅταν πέθανε τό 395, τό σῶμα του θάφτηκε μαζί μέ αὐτό τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Σύντομα, ὅμως, τά σκηνώματα αὐτῶν τῶν ἁγίων βασιλέων θά βρίσκονταν σέ παραπλήσια μαυσωλεῖα μέ τά σώματα τῶν πα-

108. Πιό ἀναλυτικά γιά τό διοικητικό, κοινωνικό, οἰκονομικό καί στρατιωτικό ἔργο τοῦ Μ. Θεοδοσίου βλ. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία*, σσ. 181-184 και σσ. 186-192.

τριαρχῶν τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀφοῦ οἱ αὐτοκράτορες ἔμαθαν νά σέβονται τό ἀνώτατο δικαίωμα καί τό κύρος τῶν ἐπισκόπων ἐπί τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων.[109]

Κατά τά τέλη τοῦ τετάρτου αἰώνα, ὁ Χριστιανισμός εἶχε ἤδη γίνει ἡ θρησκεία τῆς πλειοψηφίας τῶν αὐτοκρατορικῶν ὑπηκόων, καθότι ὁλοένα καί περισσότερο αὐξάνονταν τά μέλη τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Παράλληλα, παρατηρήθηκε σπουδαία ἀνάπτυξη τῆς πατερικῆς γραμματείας, καθώς αὐτήν τήν ἐποχή μεσουρανοῦν οἱ ἅγιοι Αὐγουστίνος Ἱππωνος, Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων μέ τή θέση τοῦ ὁποίου θά ἀσχοληθοῦμε λίγο παρακάτω, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Μ. Βασίλειος καί Μ. Ἀθανάσιος.[110]

Προτοῦ, ὅμως, ἐξετασθεῖ ἡ θρησκευτική πολιτική τοῦ Θεοδοσίου, καλό εἶναι νά ἐπισημανθοῦν κάποιες ἐνέργειες του προκατόχου τοῦ θρόνου, δηλαδή τοῦ Γρατιανού. Πιό ἐπεξηγηματικά, ὁ ἐν λόγω ἄνδρας ἀπέρριψε τόν παγανιστικό τίτλο τοῦ *μεγίστου ἀρχιερέως* ("pontifex maximus"), ἐνῶ λέγεται ὅτι ἀπομάκρυνε ἀπό τό αὐτοκρατορικό παλάτι μόνον τόν βωμό καί ὄχι ὁλόκληρο τό ἄγαλμα τῆς θεάς Νίκης. Ὡστόσο, αὐτές οἱ κινήσεις δέν πρέπει νά ἔγιναν ταυτόχρονα, ἀλλά σέ διαφορετικά χρονικά διαστήματα βάσει τῶν σχετικῶν πηγῶν. Ἰδιαίτερα δέ τήν ἀπόρριψη τοῦ προαναφερθέντος ἀξιώματος, μνημονεύει μόνον ὁ ἱστορικός Ζώσιμος.[111]

Ὁ ἱερός Αὐγουστίνος ἀναφέρει γιά τή χριστιανική βασιλεία τοῦ Θεοδοσίου ὅτι ἀμέσως μέ τήν ἀνάληψη τῶν αὐτοκρατορικῶν καθηκόντων του ἔγινε θερμότατος συμπαραστάτης τῆς Ἐκκλησίας ἐναντίον κάθε ἀντιπάλου τῆς, θεσπίζοντας σχετικά νομοθετήματα μέ αἴσθημα θεοσέβειας[112]. Ὡς πρός τή θρησκευτική του πολιτική, λοιπόν, ὁ αὐτοκράτορας δέ φάνηκε τό ἴδιο μετριοπαθής, ὅπως μέ τό εὐρύτερο διοικητικό ἔργο του, ἀλλά ἐπέδειξε ἰδιαίτερο ζῆλο γιά τήν ἑδραίωση τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἄλλωστε, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ὁ Χριστιανισμός εἶχε ἤδη σημειώσει σπουδαία ἐξάπλωση, ἐνῶ εἶχε ἀπήχηση σέ ὅλες τίς κοινωνικές τάξεις τῆς αὐτοκρατορίας[113]. Οἱ περισσότεροι προκάτοχοι τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου ἔδι-

109. Van Dam, "Bishops and Society", p. 363.
110. King, *Theodosius and Christianity,* p. 12.
111. King, *Theodosius and Christianity,* p. 20 – 21.
112. Αὐγουστίνος, *Πολιτεία,* κεφ. 5, στίχ. 26.
113. Κουκουσᾶς, Βαλαῆς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* σ. 444.

ναν σχεδόν ἀποκλειστική σημασία στή ρύθμιση ἐσωτερικῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων πού ἀφοροῦσαν τή ζωή τῶν χριστιανῶν, ἐν ἀντιθέσει μέ τόν Θεοδόσιο πού ἐνδιαφερόταν ἀρκετά ἔντονα καί γιά τήν ἐξάλειψη τοῦ παγανισμοῦ[114]. Πρέπει νά ὑπενθυμίσουμε, σέ αὐτό τό σημεῖο, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος προσπάθησε, πρωτίστως, γιά τή διατήρηση τῆς ἑνότητας τῆς βυζαντινῆς Ἐκκλησίας[115]. Σίγουρα καί ὁ ἴδιος ἀνύψωσε μέσω τῶν ἐκκλησιαστικῶν καί πολιτικῶν ἐνεργειῶν του τή χριστιανική πίστη, ἀλλά ὁ Θεοδόσιος τήν ἐπέβαλε ὡς τήν ἐπίσημη αὐτοκρατορική θρησκεία, κατά τόν τύπο τῶν ἀποφάσεων τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου[116].

Πιό συγκεκριμένα, ἐπιθυμοῦσε ἀπό τούς ὑπηκόους του τήν ἀφοσίωσή τους στό δόγμα τῆς Νίκαιας, ὅπως διεκήρυττε καί ὁ ἴδιος μέσω διατάγματος[117] πού ἐκδόθηκε τό 380, ἐνῶ τό δόγμα θεμελιωνόταν, σύμφωνα μέ τό νομικό κείμενο, ἀπό τούς Ἀπόστολο Πέτρο, Πάπα Δάμασο καί Πατριάρχη Ἀλεξάνδρειας Πέτρο[118]. Τό διάταγμα αὐτό ἐκδόθηκε στή Θεσσαλονίκη, κατά τήν προαναφερθεῖσα χρονολογία, ἀναγνωρίζοντας ὡς ἐπικρατοῦσα θρησκεία τῆς αὐτοκρατορίας τόν Χριστιανισμό καί εἶχε, ὡς μία ἀπό τίς πολλές καί διαφορετικές συνέπειές του, τήν ὑποβάθμιση τοῦ κύρους τῶν Ἑβραίων κατοίκων τῆς πόλης[119]. Μάλιστα, μέσω ἑνός ἄλλου διατάγματος πού ἐκδόθηκε τό 388, ὁ αὐτοκράτορας ἀπαγόρευσε τήν ἐπισύναψη γαμήλιων σχέσεων μεταξύ χριστιανῶν καί Ἑβραίων[120]. Ὅσον ἀφορᾶ πάλι τό ὡς ἄνω κείμενο, ὁ Θεοδόσιος ἀποκαλοῦσε σέ αὐτό τό χριστιανικό δόγμα ὡς καθολικό, ἀφοῦ δεχόταν ὁλόκληρη τή διδασκαλία καί θεωροῦσε ὅτι ἴσχυε γιά ὅλους τούς κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας[121]. Αὐτό εἶχε ὡς ἐπακόλουθο νά εἰσαχθεῖ, ἀπό τότε, ἡ συγκεκριμένη λέξη στήν ἐκκλησιαστική ὁρολογία[122].

---

114. Cameron, " 'The peace' ", p. 550.

115. Cameron, " 'The peace' ", p. 550.

116. Καργάκος, *Ἡ Αὐτοκρατορία,* σ. 133.

117. Τό πρωτότυπο κείμενο τιτλοφορεῖται ὡς ἑξῆς: «*Cunctos populos, quos clementiae* […] *patris et filii et spiritus saneti unam deitatem sub parili maiestate et sub pia trinitate credamus*».

118. *Codex Theodosianus*, 16.1.2., pr.

119. Stroumsa, "Religious dynamics", p. 152.

120. Βλ. γιά περισσότερες πληροφορίες, ὅπως καί πηγές, στό Stroumsa, "Religious dynamics", p. 152.

121. *Codex Theodosianus*, 16.1.2., 1.

122. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία*, σ. 184.

Ἐπιπλέον, συγκάλεσε Οἰκουμενική Σύνοδο στήν Κωνσταντινούπολη τό 381 μέ σκοπό τή συζήτηση διάφορων ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, παρότι δέ συμμετεῖχαν σέ αὐτήν ἐκπρόσωποι τῆς Δύσης[123]. Γιά τήν ἀκρίβεια, στή Β΄ Οἰκουμενική Σύνοδο προσῆλθαν 150 ἐπίσκοποι ἀπό τίς ἐκκλησίες τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς αὐτοκρατορίας, συμπεριλαμβανομένων καί ὁρισμένων Ἀρμενίων, μέ τόν ἅγιο Μελέτιο Ἀντιοχείας νά ἐκτελεῖ προεδρικά καθήκοντα[124]. Οἱ συμμετέχοντες πατέρες ἐπικύρωσαν τό Σύμβολο Πίστεως τῆς Νικαίας τό ὁποῖο ἀποτέλεσε τή βάση τοῦ σημερινοῦ συμβόλου, ἐνῶ καταδίκασαν τόσο τή διδασκαλία τῶν Μακεδονιανών πού δέν ἀποδέχονταν τήν ομοουσιότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πρός τίς ἄλλες ὑποστάσεις τῆς Ἁγίας Τριάδας ὅσο καί διάφορες αἱρέσεις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ἰδίως τόν Ἀρειανισμό[125].

Σέ διάστημα 15 ἐτῶν ὑπολογίζεται ὅτι ἐξέδωσε ἰσάριθμα αὐστηρά διατάγματα ἐναντίον ὅλων αὐτῶν τῶν αἱρέσεων[126]. Ὅμως, ἐκτός τῶν προαναφερθέντων δογματικῶν, ἡ Β΄ Οἰκουμενική Σύνοδος ἔλαβε τίς ἑξῆς δύο διοικητικές ἀποφάσεις: α) κήρυξε τόν πατριαρχικό θρόνο τῆς Κωνσταντινούπολης ὡς δεύτερο, κατά τήν τάξη, μετά τόν ἀντίστοιχο θῶκο τῆς Ρώμης καί β) ἀπαγόρευσε τήν ἀνάμειξη ἐπισκόπων στίς ὑποθέσεις ἐπισκόπων πού ὑπάγονται πνευματικά σέ διαφορετικές ἐκκλησιαστικές δικαιοδοσίες[127].

Ὕστερα ἀπό τήν ὁλοκλήρωση τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου, ὁ Μ. Θεοδόσιος κήρυξε ἐπισήμως τόν Χριστιανισμό ὡς τήν ἐπικρατοῦσα θρησκεία καί τό ἐπίσημο δόγμα τῆς αὐτοκρατορίας, ἐνῶ ἐπέβαλε αὐστηρά μέτρα ἐναντίον τῶν εἰδωλολατρῶν καί γενικότερα τῶν μή ὀρθοδόξων χριστιανῶν ὑπηκόων[128].

Ἀκόμη, εἶναι γνωστό ὅτι, κατά τή διάρκεια τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ τετάρτου αἰώνα, ἀρκετοί Ρωμαῖοι κάτοικοι πού ἀνῆκαν στίς ἀνώτερες κοινωνικές τάξεις μεταστράφηκαν ἀπό τόν παγανι-

123. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία*, σσ. 184-185. Βλ. και Norris, "Greek Christianities", p. 83. Συγκεκριμένα, ὁ τελευταῖος ἀναφέρει ὅτι ἡ Σύνοδος συγκλήθηκε ἀπό ἴδιο τόν ἅγιο Θεοδόσιο τόν Α΄ καί τόν Γρατιανό.

124. Norris, "Greek Christianities", p. 83.

125. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία*, σ. 185. Πρβλ. Καργάκος, *Ἡ Αὐτοκρατορία*, σ. 133.

126. Καργάκος, *Ἡ Αὐτοκρατορία*, σ. 133.

127. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, PG 67, στ. 576B-580A: «*Μηδὲν δὲ ὁ βασιλεὺς ὑπερθέμενος* […] *ὑπερορίοις ἐκκλησίαις μὴ ὑπερβαίνειν*».

128. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία*, σ. 185.

σμό στή χριστιανική πίστη. Ἡ μεταστροφή αὐτή συνδέεται μέ τήν ἄμεση παρέμβαση τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου στίς πεποιθήσεις τῶν ὑπηκόων του.[129]

Μέσω ὅλων αὐτῶν τῶν μέτρων, λοιπόν, ὁ αὐτοκράτορας κατόρθωσε νά ἐπικρατήσουν ἡ θρησκευτική ἑνότητα καί εἰρήνη στά πλαίσια τῆς αὐτοκρατορικῆς πολιτείας, ἐξασφαλίζοντας τήν ἑδραίωση τοῦ Χριστιανισμοῦ στήν ὀρθόδοξη μορφή του. Φυσικά, κατά τή διάρκεια τῆς αὐτοκρατορικῆς σταδιοδρομίας του, εἶχε ὡς σύμμαχο τή συμπαράσταση τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλά τά ἀληθινά κίνητρα τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς του δέν ἀνευρίσκονται τόσο στίς σχέσεις του μέ τούς ἐκπροσώπους της ὅσο στά συναισθήματα πού διαθέτει ἕνας νεοφώτιστος χριστιανός, ὅπως ἦταν ὁ ἴδιος[130]. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἱστορικός Σωκράτης[131], βαπτίσθηκε μόλις τό 380 ἀπό τόν ὀρθόδοξο ἐπίσκοπο τῆς Θεσσαλονίκης, τόν Ἀχόλιο, καί πιθανῶς ὑπό τήν πίεση μίας ἀσθένειας, ὅπως καί μίας προετοιμαζόμενης ἐκστρατείας ἐνάντια στούς Γότθους[132]. Ἡ πυγμή πού αἰσθάνεται ἕνας τέτοιος ἄνθρωπος μέ ἔντονο χαρακτήρα ὡς νεοφώτιστος ἐξηγεῖ τή σφαγή Θεσσαλονικέων στασιαστῶν, ἐνῶ μετά ἀπό αὐτό τό γεγονός, δέχθηκε ἄνευ ὅρων τό ἐπιτίμιο πού τοῦ ἐπέβαλε τό 390 ὁ ἐπίσκοπος Μεδιολάνων Ἀμβρόσιος[133].

Ἡ σφαγή τῶν Θεσσαλονικέων καί ἡ ὑποβολή μετάνοιας τοῦ αὐτοκράτορα στόν Ἀμβρόσιο Μεδιολάνων σέ συνάφεια μέ τίς ἀπόψεις τοῦ ἐπισκόπου γιά τό θέμα τῶν σχέσεων μεταξύ τῆς ἱερατικῆς καί τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας

Κάποια χρόνια προτοῦ ἐπιβάλει τήν ἀπαγόρευση εἰσόδου στόν ναό ὡς ἐπιτίμιο γιά τή σφαγή τῆς Θεσσαλονίκης στόν Θεοδόσιο, ὁ ἱερός Ἀμβρόσιος ἀπευθύνθηκε στόν αὐτοκράτορα Βαλεντινιανό, μέ ἀφορμή

129. Salzman, "Christianity and Paganism", p. 217. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει περισσότερες λεπτομέρειες γιά τήν ἀντιπαγανιστική δράση τοῦ Θεοδοσίου στό συγκεκριμένο ἄρθρο του.

130. Καραγιαννόπουλος, Ἱστορία, σσ. 184-185.

131. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* PG 67, στ. 573A: «[…] *ὁ βασιλεὺς ἀσμενέστατα ὑπὸ Ἀσχολίου τοῦ ἐπισκόπου βαπτίζεται. Ἀναρρωσθεὶς οὖν ἐκ τῆς νόσου, μετ' οὐ πολλὰς τὰς ἡμέρας ἐπὶ τὴν Κωνσταντίνου πὸλιν ἔρχεται* […]».

132. Καργάκος, *Ἡ Αὐτοκρατορία*, σ. 133.

133. Καργάκος, *Ἡ Αὐτοκρατορία*, σσ. 135-136.

τήν ἀνάμιξη πολιτικῆς ἐξουσίας στά ἐκκλησιαστικά πράγματα. Πιό ἐπεξηγηματικά, ὁ ἐπίσκοπος τοῦ ἐπισημαίνει τή θέση του πατέρα τοῦ Γρατιανοῦ ὁ ὁποῖος εἶχε ἀποδεχθεῖ τό γεγονός ὅτι οἱ ἁρμόδιοι γιά τά ἐκκλησιαστικά θέματα εἶναι οἱ ἐπίσκοποι καί ὄχι ὁ ἑκάστοτε αὐτοκράτορας, ὁπότε, μέ βάση αὐτήν τήν ἀρχή, μόνον οἱ κληρικοί μποροῦν νά δικάζουν κληρικούς. Ἐπιπλέον, τοῦ ἀναφέρει ὅτι ὁ αὐτοκράτορας πρέπει νά περιορίζεται στή διευθέτηση τῆς πολιτικῆς κατάστασης καί ὡς ἐκ τούτου νά μήν παρεμβαίνει στά ἐκκλησιαστικά πράγματα, μέ σκοπό νά ἀποφεύγεται ὁποιαδήποτε σύγκρουση μεταξύ αὐτῶν τῶν δύο ἀρχῶν. Ἐξάλλου, ὁ αὐτοκράτορας εἶναι λαϊκό πρόσωπο καί δέ μπορεῖ ἐκ τῶν πραγμάτων νά ἀπαιτήσει ἱερή ἐξουσία, διότι σέ αὐτήν τήν περίπτωση θά καταλυθεῖ ἡ ἐπισκοπική ἐξουσία.[134]

Παρομοίως σέ μία ἄλλη περίσταση, ὁ ἅγιος Ἀμβρόσιος ἐπισήμανε τήν ὑποχρέωση τῶν ἀρχόντων νά προστατεύουν τήν ὀρθή πίστη τῶν κατοίκων τῆς αὐτοκρατορίας. Συγκεκριμένα, ὅταν ὁ Γρατιανός ἀφαίρεσε τόν βωμό τῆς θεάς Νίκης ἀπό τήν αἴθουσα συνεδριῶν τῆς Συγκλήτου, ὁ ἔπαρχος τῆς Ρώμης καί ἐθνικός λόγιος Ἀυρήλιος Σύμμαχος ἀντέδρασε μέ στόχο τήν ἀνάκληση αὐτῆς τῆς ἀπόφασης, ἀλλά ὁ ἐπίσκοπος Μεδιολάνων ἀντέκρουσε τά ἐπιχειρήματα τοῦ ἐπάρχου καί ἔλαβε μέτρα ἐναντίον τῆς φιλοπαγανιστικής πολιτικῆς τῆς βασιλομήτορος Ιουστίνας τόσο μετά τόν θάνατο τοῦ Γρατιανοῦ ὅσο καί κατά τήν ἐκστρατεία ἀπέναντι στόν Μάγνο Μάξιμο[135]. Ἐν τέλει, ὁ Βαλεντινιανός Β΄ συμφώνησε στήν παραχώρηση τῆς βασιλικῆς Portiana γιά τήν τέλεση τῶν μυστηρίων τῆς ἐθνικῆς λατρείας, μετά ἀπό σχετική ἀπαίτηση τοῦ Αὐρήλιου Συμμάχου ὁ ὁποῖος ζήτησε νά ἐπιτραπεῖ, ἔστω, ἡ ἐλεύθερη ἄσκηση τῆς πίστης τῶν ἐθνικῶν[136]. Ὅμως, ὁ ἅγιος Ἀμβρόσιος ἐνήργησε δυναμικά γιά ἀκόμη μία φορά καί «μέ τό χριστιανικό πλήρωμα τῶν Μεδιολάνων κατέλαβε τή βασιλική καί ὑποχρέωσε τόν Βαλεντινιανό νά ἀνακαλέση τήν παραχώρηση»[137].

Ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, τό συμβάν τῆς σφαγῆς πραγματοποιήθηκε τό 390. Ἐκείνη τήν περίοδο διοικητής τῆς φρουράς στή Θεσσαλονίκη χρημάτιζε ὁ Γότθος Βουθέριχος. Ὁ ἐν λόγῳ ἀξιωμα-

134. Γιά ὁλόκληρο τό κείμενο τοῦ ἐπισκόπου Μεδιολάνων πρός τόν Βαλεντινιανό βλ. Ambrosius, *Epistola XXI,* PL 16, col. 1003A – 1007A.

135. Ambrosius, *Epistola XVII,* PL 16, col. 961C – 962A.

136. Φειδᾶς, *Ἱστορία*, σ. 342.

137. Φειδᾶς, *Ἱστορία*, σ. 342.

τοῦχος δέν προέβη στήν ἀπελευθέρωση τοῦ δημοφιλέστερου ἁρματηλάτη τῆς περιοχῆς ὁ ὁποῖος εἶχε φυλακιστεῖ γιά ἕνα γεγονός παιδεραστίας, μέ ἀποτέλεσμα τό ἤδη ξεσηκωμένο πλῆθος τῆς Θεσσαλονίκης, παρορμώμενο καί ἀπό ἄλλα αἴτια, νά σκοτώσει τόν στρατηγό μαζί μέ τούς κυριότερους ἀξιωματικούς του, ἐνῶ τά σώματά τους σύρθηκαν στούς δρόμους τῆς πόλης.[138]

Ὁ Θεοδόσιος, πληροφορούμενος τήν εἴδηση τοῦ θανάτου του Βουθέριχου καί τῶν βοηθῶν του, ἐνῶ ἦταν στά Μεδιόλανα, διέταξε τή θανάτωση τῶν στασιαστῶν, χωρίς νά ἐγκρίνει ἡ Σύγκλητος, ἔστω τυπικά, τήν ἀπόφασή του. Ἐπιπλέον, ὁ αὐτοκράτορας ἐφάρμοζε, οὕτως ἤ ἄλλως, αὐστηρά μέτρα, κατά τῆς παιδεραστίας. Πρίν τήν ὁλοκλήρωση τῆς διαταγῆς του ὁ Θεοδόσιος ἀναθεώρησε, ἐπηρεασμένος πιθανῶς ἀπό τόν τότε ἐπίσκοπο Μεδιολάνων, ἅγιο Ἀμβρόσιο, ἀλλά ἦταν πλέον ἀργά. Μέ τό πρόσχημα τῆς διεξαγωγῆς ἀγώνων ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορα οἱ φιλοθεάμονες Θεσσαλονικείς προσῆλθαν μαζικά στό ἱπποδρόμιο τῆς πόλης. Ὅταν ὁ χῶρος καλύφθηκε ἀπό τό πλῆθος, στρατιῶτες πού ἦταν κατάλληλα τοποθετημένοι ξεκίνησαν τό φονικό ἐγχείρημά τους τό ὁποῖο διήρκεσε τρεῖς ὧρες. Σύμφωνα μέ τούς ὑπολογισμούς τῶν τότε ἱστορικῶν καί χρονογράφων, ὁ ἀριθμός τῶν νεκρῶν κυμαινόταν ἀπό 7000 ἕως 15000. Αὐτή ἡ ἐγκληματική ἐνέργεια ἐπέφερε τή ρήξη στίς σχέσεις μεταξύ τοῦ αὐτοκράτορα καί τοῦ Ἀμβροσίου.[139]

Ὁ Ἀμβρόσιος εἶχε βοηθήσει οὐσιαστικά τόν Θεοδόσιο ὡς πρός τήν ἐπικράτηση τοῦ δόγματος τῆς Νίκαιας στό δυτικό μέρος τῆς αὐτοκρατορίας καί ὁ αὐτοκράτορας σεβόταν ἰδιαιτέρως τόν ἐπίσκοπο Μεδιολάνων, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀποδεχθεῖ παλαιότερη τιμωρία πού τοῦ εἶχε ἐπιβάλει[140]. Σέ ἐκείνη τήν περίσταση ὁ ἐπίσκοπος ἐπικαλέστηκε τόν φόβο τοῦ Θεοδοσίου γιά τό μέλλον τῶν παιδιῶν του ἀνάλογα μέ τήν ἀπόφαση πού θά ἔπαιρνε, διότι αὐτή θά ἐπηρέαζε τή θεϊκή κρίση. Ἔτσι, τόν προέτρεψε νά συμπεριφερθεῖ μέ σύνεση καί φόβο Θεοῦ, διότι διαφορετικά θά μιλοῦσε γιά αὐτό τό ζήτημα δημόσια μέσα στήν Ἐκκλησία[141].

Ὡστόσο, αὐτήν τή φορά ἡ κατάσταση ἦταν διαφορετική. Πα-

138. Καργάκος, *Ἡ Αὐτοκρατορία,* σ. 134.

139. Καργάκος, *Ἡ Αὐτοκρατορία,* σσ. 134-135.

140. Καργάκος, *Ἡ Αὐτοκρατορία,* σ. 135.

141. King, *Emperor*, pp. 64-65. Πρβλ. γιά τό συμβάν καί ὁλόκληρη τή σχετι-

ρότι ὁ Θεοδόσιος εἶχε μετανοήσει εἰλικρινά γιά τήν ἀποτρόπαια πράξη τῆς σφαγῆς, τό ἐπιτίμιο πού τοῦ ἐπιβλήθηκε ἀπό τόν ἅγιο Ἀμβρόσιο ἦταν πιό βαρύ σέ σχέση μέ τήν προηγούμενη περίσταση καί ἰσοδυναμοῦσε μέ ἔμμεσο ἀφορισμό. Αὐτή ἡ ἀπόφαση τοῦ ἐπισκόπου Μεδιολάνων ἀποσκοποῦσε στήν πνευματική θεραπεία τοῦ αὐτοκράτορα. Ὁ Θεοδόσιος ἔπρεπε νά ὑποβάλει δημόσια τή συγγνώμη του μετά ἀπό ὀκτώ μῆνες καί τότε μόνον ὁ ἐπίσκοπος τοῦ ἔδωσε τήν αἰτούμενη ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν.[142]

Κατά τή δήλωση τῆς μετάνοιάς του, ὁ αὐτοκράτορας παρομοιάζει τόν ἑαυτό του μέ τόν Δαβίδ πού εἶχε φονεύσει καί μοιχεύσει στήν πρότερη ζωή του, ἀλλά ἀργότερα μετανόησε. Τότε, ὁ ἐπίσκοπος τοῦ ἀπάντησε νά ἐπανορθώσει γιά τήν ἀποτρόπαια πράξη τοῦ: *«ὁ δὲ βασιλεὺς εἶπεν 'ἐγὼ ὡς Δαυὶδ φόνον καὶ μοιχείαν ἐξείργασμαι'· ᾧ παραχρῆμα ἀπόκρισις δέδοται παρὰ τοῦ ἱερέως 'εἰ τῷ πλανηθέντι ἠκολούθησας, ἀκολούθησον αὐτῷ καὶ ἐπανορθωσαμένῳ'»*[143].

Ἔπειτα, ὁ ἅγιος Ἀμβρόσιος εἶπε στόν Θεοδόσιο, προτοῦ ἐκεῖνος μεταλάβει τῶν ἁγίων καί ἀχράντων Μυστηρίων, ὅτι μονάχα οἱ ἱερεῖς ἔχουν πρόσβαση στό ἱερό βῆμα ἑνός ναοῦ καί κανείς ἄλλος, οὔτε οἱ αὐτοκράτορες, καθώς ἡ ἀλουργίδα δέ φοριέται ἀπό πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, παρά μόνον ἀπό αὐτοκράτορες: *«Τά ἔνδον, ὦ βασιλεῦ, μόνοις ἐστὶν ἱερεῦσι βάσιμα· τοῖς δὲ ἄλλοις πᾶσιν ἄδυτά τε καὶ ἄψαυστα. Ἔξιθι τοίνυν, καὶ τοῖς ἄλλοις κοινώνει τῆς στάσεως· ἁλουργὶς γὰρ βασιλέας, οὐχ ἱερέας ποιεῖ»*[144]. Ὁ Θεοδόσιος εἶχε συνετιστεῖ πλέον σέ τέτοιο βαθμό πού σέ μία κατοπινή ἑορτή εἰσῆλθε ἐντός τοῦ ἱεροῦ, ἄφησε τά δῶρα στήν ἁγία τράπεζα καί κατευθείαν βγῆκε. Ὅταν τόν ρώτησε ὁ τότε Πατριάρχης Νεκτάριος γιά αὐτήν τήν κίνησή του, αὐτός ἀνέφερε ὅτι δέ γνώρισε προσωπικά κανέναν ἄξιο ἐπίσκοπο, πλήν τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου ὁ ὁποῖος τοῦ δίδαξε τήν ἀλήθεια ὡς πρός τήν πραγματική θέση τοῦ *βασιλέως* μέσα στήν Ἐκκλησία[145]. Ὁ ἅγιος Ἀμβρόσιος, λοιπόν,

---

κή ἐπιστολή τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου πρός τόν Θεοδόσιο στό Ἀμβρόσιος, *Opera Omnia*, PL 16, col. 1101-1113.

142. Καργάκος, *Ἡ Αὐτοκρατορία,* 135-136. Βλ. Συμεών Λογοθέτης, *Βίος τοῦ ὁσίου Ἀμβροσίου,* PG 116, col. 876C – 877B γιά τό τελετουργικό τῆς δήλωσης μετάνοιας πού ὑποβλήθηκε ἀπό τόν αὐτοκράτορα.

143. Παπαδόπουλος – Κεραμεύς, *Ἀνάλεκτα*, 55.

144. Συμεών Λογοθέτης, *Βίος τοῦ ὁσίου Ἀμβροσίου,* PG 116, στ. 877A.

145. Συμεών Λογοθέτης, Βίος τοῦ ὁσίου Ἀμβροσίου, PG 116, στ. 877B: *«Ἑορτῆς γὰρ αὐτὸν πάλιν θείας […] ἐπίσκοπον αξίως καλούμενον».*

ἐκτός τῆς πνευματικῆς θεραπείας τοῦ Θεοδοσίου, εἶχε ὡς σκοπό νά καταστήσει σαφή στό εὐρύ ἐκκλησιαστικό πλήρωμα τόν ἐξῆς κανόνα: ὁ αὐτοκράτορας δέν ἦταν ἱερέας καί ἐπομένως ἡ θέση του δέ βρισκόταν μέσα στό ἱερό του ὁποιουδήποτε ναοῦ[146].

Ὁ Θεοδόσιος δήλωσε τή μετάνοιά του τήν ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων τό 390. Ἐκείνη τήν ἐποχή ἦταν ἀνήκουστο νά ζητήσει δημόσια συγχώρεση ὁποιοσδήποτε αὐτοκράτορας, ἀφοῦ ἡ θέση του εἶχε οἰκουμενική ἰσχύ καί κατ' ἐπέκταση ἐπιβολή. Ἐπίσης, ὁ χριστιανός Θεοδόσιος δέχθηκε νά πράξει ὁ, τί ἴσχυε γιά τόν κάθε ὑπήκοό του, δηλαδή ἐπέτρεψε στόν ἑαυτό του νά ἐξισωθεῖ μέ τόν λαό του. Ἑπομένως, ἐδῶ, μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά θαῦμα τῆς χριστιανικῆς πίστης, καθότι ἡ ἐξίσωση τοῦ αὐτοκράτορα μέ τούς ὑπηκόους του ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά κυριότερα χαρακτηριστικά της.[147]

Τό γεγονός τῆς μετάνοιας τοῦ Θεοδοσίου περιγράφει γλαφυρά ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος, ἐξυμνώντας, παράλληλα, τήν ὑπόλοιπη χριστιανική δράση τοῦ[148]. Μάλιστα, ἀναφέρει ὅτι, ἀκόμα καί ὁ ἴδιος ὁ λαός, ἄρχισε νά κλαίει μέσα στήν Ἐκκλησία, βλέποντας τή συντριβή τοῦ αὐτοκράτορα καί πώς λυπήθηκε περισσότερο νά τόν παρακολουθεῖ βαθιά ταπεινωμένο, παρά ἀπό ὅσο φοβήθηκε τόν θυμό τοῦ Θεοδοσίου, κατά τήν ἀπόφαση τῆς σφαγῆς τῶν Θεσσαλονικέων. Καταλήγει, ἐν προκειμένω, ὁ Αὐγουστίνος, λέγοντας ὅτι ἡ ἀξιοθαύμαστη μετάνοια τοῦ Θεοδοσίου, σέ συνδυασμό μέ τά ὑπόλοιπα ἐνάρετα ἔργα του, εἶναι τά διαπιστευτήρια γιά τήν αἰώνια ἀπόλαυση τῶν ἐπουράνιων ἀγαθῶν καί συνακολούθως γιά τή σωτηρία τῆς ψυχῆς του.

Ἡ ποιμαντική στάση τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου ὡς πρός τό ζήτημα τῆς συγχωρήσεως τοῦ Θεοδοσίου δεικνύει ἀπό τήν πλευρά ἑνός ἁγίου πατέρα τή σωστή ἀντιμετώπιση τῆς κατάχρησης ἐξουσίας ἑνός πολιτικοῦ προσώπου, ἐν προκειμένω τοῦ ἴδιου τοῦ αὐτοκράτορα, καθώς καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον κατόρθωσε νά ἐπαναφέρει τήν ἰσορροπία στή σχέση μεταξύ ἱερατικῆς καί πολιτικῆς διακονίας, διασώζοντας μέ τή χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τόν λόγο τῆς ἀλήθειας[149].

Γενικότερα, ὁ ἐπίσκοπος τῶν Μεδιολάνων κατάλαβε πώς δέν ἦταν ἐφικτή ἡ αὔξηση τῆς Ἐκκλησίας, χωρίς τήν ἐμβάθυνση τῆς

146. Dagron, *Emperor*, p. 112.
147. Μεταλληνός, *Ἡ Ἐκκλησία,* σ. 107.
148. Αὐγουστίνος, *Πολιτεία,* κεφ. 5, στίχ. 26.
149. Μεταλληνός, *Ἡ Ἐκκλησία,* σσ. 89 – 90.

χριστιανικῆς συνείδησης σέ ὅλους τούς πιστούς, ἀκόμα καί στόν ἴδιο τόν αὐτοκράτορα. Ἔγινε εὐρύτερα γνωστός, κυρίως, λόγω τῆς ποιμαντικῆς δράσης του, ὅπως στήν περίπτωση τῆς σφαγῆς πού ἀποφάσισε ὁ Μ. Θεοδόσιος, παρά μέσω τῶν θεολογικῶν βιβλίων πού συνέγραψε.[150]

Μάλιστα, ὁ Πάπας Βονιφάτιος Η΄ (1298) κατέταξε τόν Ἀμβρόσιο, μαζί μέ τούς Αὐγουστίνο, Γρηγόριο τόν Μεγάλο καί Ἱερώνυμο, ὡς ἔγκριτους δασκάλους τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, δηλαδή *«τέσσαρες τὸν ἀριθμὸν προφανῶς διὰ νὰ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν εὐαγγελιστῶν καὶ τῶν ποταμῶν του παραδείσου»*[151].

Ἀπό τή συνολική δράση του ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ ἅγιος Ἀμβρόσιος δέ φαινόταν διατεθειμένος νά θυσιάσει τήν ἑνότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστης γιά τή διάσωση τῆς πολιτειακῆς ἑνότητας[152]. Ἔτσι, μέ τή δυναμική καί ἁγιοπνευματική παρουσία του ὁ ἐπίσκοπος Μεδιολάνων συνέβαλε τά μέγιστα στήν ἑδραίωση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἰδίως, ὅσον ἀφορᾶ τή σχέση μεταξύ ἱερατικῆς καί πολιτικῆς ἐξουσίας, ὅπως διαπιστώθηκε προηγουμένως καί παρατηρεῖται στή συνέχεια τοῦ κεφαλαίου.

Ἀπό κάθε ἄποψη, λοιπόν, ἡ ἀρχιεροσύνη τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου στά Μεδιόλανα συνιστᾶ διαχρονικό παράδειγμα πρός μίμηση[153]. Ὅπως ἔχει ἤδη καταστεῖ σαφές, ὡς πρωταρχικό στόχο τῆς ποιμαντικῆς διακονίας του ἔθετε τό εὐρύτερο καλό τῆς Ἐκκλησίας. Μάλιστα, ὡς πρός αὐτήν τήν κατεύθυνση ὁ Γιαννακόπουλος ἀναφέρει γιά τόν Ἀμβρόσιο ὅτι «τὸ πνευματικὸ κῦρος του ὡς ἐπισκόπου ἦταν τόσο πολὺ σεβαστό, ὥστε ἐτόλμησε δύο φορὲς νὰ ἐπιτημήση τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιο, δημιουργώντας ἔτσι ἕνα δυτικὸ προηγούμενο· σὲ ζητήματα πίστεως οἱ ἐπίσκοποι εἶναι ἀνώτεροι τοῦ αὐτοκράτορος»[154].

Ἐπίσης, πρέπει νά ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι ὁ ἐπίσκοπος τῶν Μεδιολάνων δίδαξε καί ἔδρασε σέ μία ἐποχή, κατά τήν ὁποίαν ὁ θεσμός τοῦ αὐτοκράτορα περιβαλλόταν ἀπό μία μορφή ἱερότητας σέ σημεῖο

150. Μεταλληνός, *Ἡ Ἐκκλησία,* σ. 93.
151. Π. Χρήστου, *Πατρολογία*, σ. 27.
152. Μεταλληνός, *Ἡ Ἐκκλησία,* σσ. 93 – 94.
153. Γιαννακόπουλος, *Δυτικός Πολιτισμός,* σ. 57.
154. Γιαννακόπουλος, *Δυτικός Πολιτισμός,* σ. 57.

πού νά θεωρεῖται ὡς ἐπίγειος ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ[155], σύμφωνα καί μέ τό εὐσεβιανό σχῆμα πού μελετήθηκε προηγουμένως[156]. Μάλιστα, σέ πολλές περιπτώσεις ὁ αὐτοκράτορας παρομοιαζόταν μέ τό θεϊκό πρότυπο τοῦ βασιλιά πού ὑπῆρχε, κατά τά χρόνια τῆς Παλαιάς Διαθήκης, δηλαδή τόν τύπο τοῦ Μελχισεδέκ[157]. Συνεπῶς, ἡ κίνησή του ἀφενός μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ὡς ἀρκετά θαρραλέα καί ἀφετέρου ὡς ἀπόδειξη ὅτι διακατεχόταν ἀπό εἰλικρινές ἐνδιαφέρον του γιά τή σωστή πνευματική ζωή τοῦ Θεοδοσίου, δηλαδή τή σχέση του μέ τόν Θεό.

Ὅπως τονίστηκε παραπάνω, ὁ ὅσιος Ἀμβρόσιος ἀναφέρθηκε στό ζήτημα τῆς θέσης τοῦ *βασιλέως*, ἐντός τῆς Ἐκκλησίας. Γιά παράδειγμα, στό ἔγγραφο πού ἀποστέλλει ἐναντίον τοῦ ἀρειανοῦ Αὐξεντίου ἐπισημαίνει ὅτι ὁ αὐτοκράτορας δέν τίθεται πάνω ἀπό τήν Ἐκκλησία, ἀλλά βρίσκεται πάντα μέσα σέ αὐτήν[158]. Ἐπίσης, ἐπισημαίνει ὅτι, κατά τήν προσκύνηση τοῦ αὐτοκράτορα, λατρεύεται μόνον ὁ σταυρός τοῦ Χριστοῦ στό πρόσωπό του καί ὡς ἐκ τούτου ἡ προσκύνησή του δέν ἀποτελεῖ αὐθάδεια πρός τόν Θεό, ἀλλά δεῖγμα εὐσέβειας, ἀφοῦ ἀπευθύνεται στό ἱερό σύμβολο τῆς λύτρωσης[159].

Μέσω ὅλων αὐτῶν τῶν ποιμαντικῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου διαφαίνεται ἡ ἀνάγκη τῆς Ἐκκλησίας νά διαμορφώσει τή σωστή σχέση τῶν δύο ἐξουσιῶν, δηλαδή τῆς ἱερατικῆς μέ τήν πολιτική, ἀντιστοίχως τῆς Ἐκκλησίας μέ αὐτήν τοῦ Κράτους[160]. Σύμφωνα, λοιπόν, μέ τόν ἅγιο Ἀμβρόσιο καί μετέπειτα ἐκκλησιαστικούς πατέρες[161] πού ἔδρασαν, κατά τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο, ὁ αὐτοκράτορας δέν εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων κάποιο ἱερό ἤ ἅγιο πρόσω-

155. King, *Theodosius and Christianity,* pp. 19-20.

156. Βλ., πιό ἀναλυτικά, τήν εὐσεβιανή θεωρία περί τῆς θείας προέλευσης τῆς βασιλείας σέ ὁλόκληρη τήν ἔκταση τοῦ πρώτου μέρους τῆς μελέτης.

157. King, *Theodosius and Christianity,* p. 20.

158. Ambrosius, *Sermo contra Auxentium,* PL 16, col. 1018B: *"Imperator enim intra Ecclesiam, non supra Ecclesiam est".*

159. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία*, σ. 41. Βλ. Ambrosius, *De obitu,* PL 16, col. 1402A: *"Sapienter Helena, quae crucem in capite regnum locavit; ut crux Christi in regibus adoretur. Non insolentia ista, sed pietas est; cum defertur sacrae redemptioni".*

160. Dagron, *Emperor*, p. 113.

161. Ἕνας ἀπό αὐτούς εἶναι, λόγου χάρη, ὁ ἱερός Χρυσόστομος τοῦ ὁποίου ἡ ἄποψη σχετικά μέ τή θέση τοῦ αὐτοκράτορα στήν Ἐκκλησία ἀναλύεται ἐναργῶς στό ἕβδομο κεφάλαιο τῆς μελέτης τοῦ Setton, *Christian attitude,* pp. 163-195.

πο. Ὁ Θεοδόσιος, φυσικά, ἀλλά καί μεταγενέστεροι κάτοχοι τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου, συμβιβάστηκαν μέ τό γεγονός ὅτι καί οἱ ἴδιοι, ὡς πιστά μέλη τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ἴσοι μέ τούς αὐτοκρατορικούς ὑπηκόους ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ[162].

Ἐπιπροσθέτως, στίς προαναφερθεῖσες περιπτώσεις ὁ ἐπίσκοπος Μεδιολάνων προσπάθησε σθεναρά «νά διαφυλάξει τήν ἐλευθερία τῆς πίστεως καί τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Δέν ἐπεδίωξε μέν νά γίνει «ἐπίσκοπος τῆς αὐλῆς», ἀλλά καί οὔτε νά ὑποτάξει τήν Πολιτεία»[163]. Εἰδικά, δέ, ὅσον ἀφορᾶ τόν Μ. Θεοδόσιο, δέν στόχευε νά τοῦ ἐπιβάλλει τό θέλημά του, ἀλλά ἐπιθυμοῦσε νά πράξει τό θέλημα τοῦ Θεοῦ[164]. Μέ διαφορετικά λόγια, μέσα στό πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς ἰσότητας ὁ αὐτοκράτορας εἶναι ἕνας ἁπλός πιστός χριστιανός ἀπό τήν ὀπτική γωνία τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου πού τοῦ ζητᾶ νά μετανοήσει, ὅπως θά ζητοῦσε τή μετάνοια τοῦ ὁποιουδήποτε ἄλλου πιστοῦ σέ ἀνάλογη περίπτωση. Μάλιστα, ὁ Dvornik θεωρεῖ ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Μεδιολάνων εἶναι ἐπηρεασμένος σέ αὐτό τό σημεῖο ἀπό τή στωϊκή διδασκαλία πού πρεσβεύει ὅτι κάθε πράγμα εἶναι κοινό γιά ὅλους τούς ἀνθρώπους, ἀφοῦ ὅλα δημιουργήθηκαν μέ σκοπό τήν ἐλεύθερη χρήση τούς. Συνεπῶς, μέ βάση αὐτήν τήν ἀρχή ἡ ἰσότητα ὑπάρχει ἐκ φύσεως καί ἰσχύει γιά ὅλους ἀνεξαιρέτως, σύμφωνα μέ τούς στωϊκούς[165]. Ἄλλωστε, τό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα δέν παραχωροῦσε ἐπουδενί λόγω τό δικαίωμα ἀθέτησης τῆς θείας βούλησης, ἀφοῦ πάντα ὁ αὐτοκράτορας ὡς χριστιανός πολιτικός ἄρχοντας ὀφείλει νά ἐνεργεῖ μέ τή συνείδηση τῆς χριστιανικῆς πίστης πού ἀσπάζεται καί νά θεωρεῖ τή διακονία του στή δημόσια ζωή ὡς ἄθλημα προσωπικῆς σωτηρίας[166]. Γιά αὐτόν τόν λόγο, ἡ συνολική συμπεριφορά τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου ἀπέναντι στόν Μ. Θεοδόσιο θά μποροῦσε νά λογιστεῖ ὡς μία κοσμοϊστορικῆς σημασίας μαρτυρία γιά τήν ἀποφασιστική ἀλλαγή τοῦ τετάρτου αἰώνα, καθότι μέσω αὐτῆς ἀναδείχθηκε, ἰδιαίτερα, τό κυρίαρχο νόημα τῆς χριστιανικῆς Πολιτείας τό ὁποῖο εἶναι ἡ πίστη στή σωτηρία ἀπό τόν Θεό.

---

162. Βλ., πιο αναλυτικά, στο Dagron, *Emperor*, p. 113.

163. Μεταλληνός, *Ἐκκλησία*, σ. 108.

164. Μεταλληνός, *Ἐκκλησία*, σ. 108.

165. Βλ., πιό ἐπεξηγηματικά, τή συγκεκριμένη θέση σέ Dvornik, *Byzantine political philosophy*, p. 674.

166. Μεταλληνός, *Ἐκκλησία*, σ. 108.

Ἐπιπλέον, ἡ ἴδια ἡ χριστιανική Πολιτεία δέ βρισκόταν ἔξω ἀπό τήν Ἐκκλησία, ἀλλά ἐντασσόταν, ὅπως ἐντάσσεται διαχρονικά, μέσα σέ αὐτήν καί μάλιστα συνιστοῦσε τόν διάκονο τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ στήν πολιτική καί κοινωνική ζωή[167]. Ὡς πρός τήν κατεύθυνση αὐτή ὁ παραπάνω πατέρας διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο, διότι «εἶναι ὁ τελικός σταθμός μιᾶς ἀγωνιώδους πορείας, μέχρις ὅτου συνειδητοποιηθεῖ ἡ θέση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας / διακονίας μέσα στό ἐκκλησιαστικό σῶμα καί γίνει δεκτή καθολικά»[168].

Βέβαια, ἀπαιτεῖται προσοχή, ὥστε νά μή συσχετισθεῖ τό πραγματευόμενο θέμα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καί Κράτους μέ τό εὐρύτερο ζήτημα τῶν σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας μέ τόν κόσμο. Ὅπως ἔχει διαπιστωθεῖ στήν πολύ πρώιμη βυζαντινή περίοδο, παραδείγματος χάρη στήν προαναφερθεῖσα περίπτωση τοῦ Βαλεντινιανοῦ, ὁ αὐτοκράτορας μποροῦσε νά χρησιμοποιήσει τήν Ἐκκλησία γιά τήν ἐπίτευξη τῶν πολιτικῶν στόχων του καί ἴσως νά προσπαθοῦσε νά ἐπιβάλει τίς ἀπόψεις του ἀκόμα καί μέσω τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος. Μέ τή σειρά τῆς ἡ Ἐκκλησία ἀναγκαζόταν συνήθως νά συμβιβαστεῖ μέ τόν αὐτοκράτορα, ὥστε νά τύχει τῆς εὐνοϊκῆς μεταχείρισής του.[169]

Ἐν προκειμένω, ἡ ἄποψη πού πρεσβεύει ὁ ἐπίσκοπος Μεδιολάνων ὅσον ἀφορᾶ τίς σχέσεις τοῦ Κράτους, δηλαδή τοῦ ἴδιου τοῦ αὐτοκράτορα, μέ τήν Ἐκκλησία δέν εἶναι ὁ πλήρης διαχωρισμός τούς, ὅπως ἀναφέρθηκε προηγουμένως, ἀλλά μία ἀγαστή συνεργασία, κατά τήν ὁποία οἱ ρόλοι τῶν δύο ἀρχῶν εἶναι διακριτοί. Ἐμβαθύνοντας περαιτέρω στή θέση του, παρατηρεῖ κάποιος ὅτι ὁ ἅγιος Ἀμβρόσιος ἀποδέχεται τήν κρατική παρεμβατική πολιτική στά ἐκκλησιαστικά πράγματα, ἕως ἕναν πολύ συγκεκριμένο βαθμό. Ἄλλωστε, ὁ ἑκάστοτε αὐτοκράτορας μποροῦσε νά συγκαλέσει μία Οἰκουμενική Σύνοδο, νά ἐπιβεβαιώσει τίς ἀποφάσεις τῆς καί νά θέσει ὁ ἴδιος σέ ἰσχύ τήν ἐφαρμογή τούς. Ἐπιπλέον, εἶχε τή δυνατότητα νά ἀπαγορεύσει τήν ὕπαρξη μίας αἵρεσης, νά διακόψει τή λειτουργία εἰδωλολατρικῶν ναῶν καί τήν πραγματοποίηση τῶν σχετικῶν τελετουργιῶν τούς. Ἑπομένως, ὁ ἅγιος Ἀμβρόσιος πιθανότατα ἐπιθυμεῖ τήν ἐξάλειψη τοῦ παγανισμοῦ καί τῶν αἱρέσεων ἀπό πλευρᾶς τοῦ Θεοδοσίου, ἀφοῦ αὐτή ἡ ἀπόφαση μπορεῖ νά ληφθεῖ ἀπό τόν αὐτοκρά-

167. Μεταλληνός, *Ἐκκλησία*, σ. 109.
168. Μεταλληνός, *Ἐκκλησία*, σ. 109.
169. Greenslade, *Church and State,* p. 32.

τορα καί ὄχι ὁποιονδήποτε ἐπίσκοπο. Οὕτως ἤ ἄλλως, καθῆκον τοῦ χριστιανοῦ αὐτοκράτορα εἶναι ἡ ὑπεράσπιση τῆς χριστιανικῆς πίστης μέ ὁ, τί αὐτό συνεπάγεται, παραδείγματος χάρη τήν ἐπικύρωση τῶν Ὅρων μιᾶς Οἰκουμενικῆς Συνόδου γιά τούς ὁποίους δέν ἀποφασίζει ὁ ἴδιος, ὅπως προαναφέρθηκε. Ἄρα, δέν εἶναι προνόμιο, ἀλλά ὑποχρέωση τοῦ χριστιανοῦ *βασιλέως* ἡ τήρηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀποφάσεων τῶν ὁποίων ἡ ἔκδοση ἐπαφίεται ἀποκλειστικά στίς ἁρμοδιότητες τῆς Ἐκκλησίας.[170]

Γενικά, οἱ ἐκκλησιαστικές σύνοδοι ἀποτελοῦσαν βασική λειτουργία τῆς ἴδιας τῆς Ἐκκλησίας, παρότι συνήθως οἱ αὐτοκράτορες προσπαθοῦσαν νά τίς χειραγωγήσουν. Κατά τή διάρκεια τοῦ τετάρτου αἰώνα, ἔχουν συγγραφεῖ ἀρκετές συλλογές κανόνων πού δεικνύουν τήν ἱκανότητα τῆς Ἐκκλησίας νά διαχειρίζεται κυριαρχικά τή λειτουργία τῆς. Ἔτσι, οἱ συμμετέχοντες στίς προαναφερθεῖσες συνόδους ἐπιδίωξαν μέσω τῶν ἀποφάσεών τους νά μήν ἐπιτρέψουν μεγάλη ἰσχύ στά χέρια τοῦ αὐτοκράτορα ὡς πρός τόν ἐκκλησιαστικό τομέα.[171]

Ἡ θεωρία τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου εἶναι παρόμοια μέ τίς συναφεῖς ἀπόψεις συγχρόνων τοῦ πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως τῶν ἱερῶν Αὐγουστίνου καί Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, οἱ ὁποῖοι πιστεύουν ὅτι τέλεια πολιτεία μπορεῖ νά ὑπάρξει μόνον ὑπό τήν ἐποπτεία καί τή διαχείρισή τῆς ἐκ μέρους ἑνός σοφοῦ μονάρχη, ἐφόσον ἔχουν κατανοηθεῖ ἐπαρκῶς τά καθήκοντα τόσο τοῦ αὐτοκράτορα ὅσο καί τῶν ὑπηκόων του ἑκατέρωθεν[172].

Ἡ ἐνέργεια τοῦ ἐπισκόπου σέ σχέση μέ τόν Μ. Θεοδόσιο μελοποιήθηκε γιά τίς λειτουργικές ἀνάγκες τῆς Ἐκκλησίας καί ἔγινε τροπάριο πού ψάλλεται, κατά τόν Ἑσπερινό τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου, δηλαδή στίς 6 Δεκεμβρίου[173]. Τό τροπάριο ἔχει ὡς ἑξῆς: *«τὸν εὐσεβῆ Βασιλέα, ἡμαρτηκότα ποτέ, ὡς τὸν Δαυΐδ ὁ Νάθαν, παρρησίᾳ ἐλέγξας, Ἀμβρόσιε παμμάκαρ, τοῦτον σαφῶς, ἀφορισμῷ καθυπέβαλες, καὶ μετανοίᾳ παιδεύσας θεοπρεπῶς, συνηρίθμησας τῇ Ποίμνῃ σου».*

Καταληκτικά, δηλαδή, καθίσταται σαφές ὅτι γιά νά ἀξιολογηθεῖ ἀπό ποιμαντική ἄποψη ὁ χριστιανός πολιτικός ἡγέτης ὀφείλει νά

170. Greenslade, *Church and State,* p. 56.

171. Greenslade, *Church and State,* p. 59.

172. Βλ. τίς παραπομπές στίς ἀντίστοιχες πηγές, καθώς καί τήν ἀνάλυση τους, σέ Dvornik, *Byzantine political philosophy,* p. 676.

173. Ὡς γνωστόν, ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου τιμᾶται στίς 7 Δεκεμβρίου.

εἶναι σωστός στά δημόσια λόγια καί ἔργα του, εἰδάλλως θά ἐλεγχθεῖ αὐστηρά μέσω ἀφορισμοῦ ὡς μέλος τῆς ποίμνης τοῦ ἐπισκόπου του, ἐνῶ παρεκτρεπόμενος θά θελήσει ἴσως νά ὑποτάξει τόν ἑκάστοτε ἐπίσκοπο, σύμφωνα μέ τίς προσωπικές ἐπιθυμίες του[174].

Συμπεράσματα

Α) Ἡ αὐτοκρατορική ἁγιότητα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἔδρασε καταλυτικά ὄχι μόνο γιά τήν ἰσχυροποίηση τοῦ τότε χριστιανικοῦ κόσμου, ἀλλά καί τήν εὐρύτερη ἀλλαγή στά δεδομένα τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνορωμαϊκῆς Ἀρχαιότητας. Πάνω στή Μουλβία Γέφυρα, εἶδε ἕνα ὅραμα στόν οὐρανό, τό εὐρέως γνωστό σύμβολο πού περιέκλειε τή φράση *«ἐν τούτῳ νίκα»*, ὅπως ἀφηγεῖται ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας. Ἐκείνη τήν ὥρα πίστεψε ὅτι τοῦ ἀποκαλύφθηκε ὁ Θεός τῶν Χριστιανῶν. Κατά τόν Εὐσέβιο πάλι, τή δεδομένη στιγμή ὁ Θεός διάλεξε τόν Μ. Κωνσταντίνο ἀνάμεσα ἀπό ὅλους τούς ἀντιπάλους του γιά τήν πραγματοποίηση ἑνός παγκόσμιου, σωτηριώδους καί ἱεροῦ ἔργου, διακρινόμενος ἀπό ὑψηλές θρησκευτικές καί ἠθικές ἀρχές.

Σίγουρα ἡ ὑπεράσπιση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκ μέρους τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, σύμφωνα μέ κάποιους ἱστορικούς, ἐνεῖχε καί πολιτικά αἴτια, ἀφοῦ, κατά αὐτόν τόν τρόπο, θά μποροῦσε νά ἐπιβάλλει τίς ὁποιεσδήποτε ἀποφάσεις του στή μεγαλύτερη μερίδα τῶν κατοίκων πού εἶχαν ἐκχριστιανιστεῖ. Ὡστόσο, ὁ αὐτοκράτορας διέθετε γνήσια κίνητρα γιά τή διαφύλαξη τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, γεγονός πού ἀποδεικνύεται, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἀπό τή δημιουργία ἑνός ἰδιαίτερου μέρους, ἐντός τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων, ὅπου πήγαινε μόνον γιά νά προσευχηθεῖ.

Ὡς ἀπόδειξη τοῦ προαναφερθέντος δεδομένου εἶναι ὄχι μόνον ὁ πλήρης ἀπό χριστιανικές ἀρετές βίος του, μία ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι ἡ δικαιοσύνη, ἀλλά καί ἡ βάπτισή του, προτοῦ πεθάνει. Συνεπῶς, κατά τή μεγαλύτερη διάρκεια τοῦ προσωπικοῦ καί δημόσιου βίου του, ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐπιδίωξε νά γίνει ὁ 13ος Ἀπόστολος τῆς Ἐκκλησίας, κάτι πού ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία ἀναγνώρισε καί γιά αὐτόν τόν λόγο τόν τίμησε μέ τόν χαρακτηρισμό τοῦ ἰσαποστόλου, δηλαδή τοῦ ἰσάξιου ἀποστόλου μέ τούς προγενέστερους 12, ἀφοῦ

174. Μεταλληνός, *Ἐκκλησία*, σ. 111.

ἐφάρμοσε ἔμπρακτα τίς ἀρχές τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ἀναμφισβήτητα, λοιπόν, ἡ βάση τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θεσμοῦ ἀποτελεῖ τό διάστημα τῆς αὐτοκρατορικῆς βασιλείας τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

Β) Μετά τή βασιλεία τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καί τῶν διαδόχων υἱῶν του, ἀνέλαβε τή διακυβέρνηση τῆς πολιτείας ὁ Μ. Θεοδόσιος. Ἀπό τίς σχετικώς ἐξεταζόμενες πρωτογενεῖς καί δευτερογενεῖς πηγές γίνεται σαφέστατα ἀντιληπτή ἡ εὐσέβεια πού διακατεῖχε αὐτόν τόν αὐτοκράτορα, κατά τή διάρκεια τῆς ζωῆς του.

Παρόλα αὐτά, ὁ Θεοδόσιος προέβη στήν ἀποτρόπαια σφαγή χιλιάδων Θεσσαλονικέων τό 390, ἐξαιτίας τοῦ θανάτου τοῦ ἀγαπημένου του στρατιωτικοῦ Βουθέριχου. Ὅπως ἦταν ἐπακόλουθο, ἡ συγκεκριμένη ἐνέργεια τοῦ αὐτοκράτορα ἐπικρίθηκε δριμύτατα. Αὐτός πού ἀντέδρασε, ἰδιαιτέρως, ἦταν ὁ ἐπίσκοπος Μεδιολάνων Ἀμβρόσιος. Ὁ ἅγιος ἱεράρχης τιμώρησε μέ ἐπιτίμιο τόν Θεοδόσιο, ἀπαγορεύοντάς του τήν εἴσοδο στήν ἐκκλησία γιά ὀκτώ μῆνες.

Ἡ ἀπόφαση αὐτή τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου εἶχε ὡς σκοπό τήν παιδαγωγία τοῦ Μ. Θεοδοσίου καί παράλληλα, δεικνύει τή σωστή ἀντιμετώπιση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στήν Ἐκκλησία καί στήν Πολιτεία. Ὁ ἐπίσκοπος Μεδιολάνων ἀποκατέστησε ὀρθά τόν δεσμό μεταξύ τοῦ Κράτους καί τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ μέχρι ἐκεῖνο τό διάστημα ὁ αὐτοκράτορας θεωροῦνταν ἐκ τῶν πραγμάτων ἕνα ιεροποιημένο πρόσωπο, μέ ἀποτέλεσμα οἱ ὁποιεσδήποτε πράξεις του νά κρίνονται σέ αὐτήν τή βάση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές

Ambrosius Mediolani, *De obitu Theodosii oratio,* PL 16, col. 1386A – 1406A.

Ambrosius Mediolani, *Epistola sermo contra Auxentium de basilicis tradendis,* PL 16, col. 1007A – 1018C.

Ambrosius Mediolani, *Epistola XVII,* PL 16, col. 961C – 962A.

Ambrosius Mediolani, *Epistola XXI,* PL 16, col. 1002C – 1007A.

Ambrosius Mediolani, *Epistola XL,* PL 16, col. 1101A – 1113A.

Αὐγουστίνος Ἱππῶνος, *Ἡ Πολιτεία τοῦ Θεοῦ (De Civitate Dei),* μτφρ. – σημ., Α. Δαλέζιος, Ἀθῆναι 1954.

Εὐσέβιος Καισαρείας, *Εἰς τόν βίον Κωνσταντίνου,* ἔκδ. Ε. Γ. Μερετάκης, ΕΠΕ 57, Θεσσαλονίκη 1982.

Εὐσέβιος Καισαρείας, *Εἰς τόν Κωνσταντίνον τριακονταετηρικός,* ἔκδ. Ε. Γ. Μερετάκης, ΕΠΕ 57, Θεσσαλονίκη 1982.

Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Ζ΄ - Ι΄,* ἐκδ. Β. Δ. Φανουργάκης, Ε. Γ. Μερετάκης, ΕΠΕ 30, Θεσσαλονίκη 1978.

Εὐσέβιος Καισαρείας, *Εὐαγγελική Ἀπόδειξις,* ἐκδ. I. A., Heikel, τ. 6, Leipzig 1913.

Παπαδόπουλος – Κεραμεύς, Α. (ἔκδ.), *Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας ἤ συλλογή ἀνεκδότων καί σπανίων ἑλληνικῶν συγγραφῶν περί τῶν κατά τήν Ἑῴαν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν καί μάλιστα τῆς τῶν Παλαιστινῶν,* τ. Α΄, Πετρούπολη 1891.

Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* PG 67, στ΄. 30 – 842B.

Συμεών Λογοθέτης ὁ Μεταφραστής, *Βίος καί πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρός ἡμῶν Ἀμβροσίου ἐπισκόπου Μεδιολάνου,* PG 116, στ΄. 861 – 882D.

Theodosius, *Imperatoris Theodosii Codex,* ἐκδ. A. Koptev, t. 16, Berlin 1905.

Χρήστου, Π. Κ. (ἐπόπ.), *Ἕλληνες Πατέρες Ἐκκλησίας,* Θεσσαλονίκη 1979, 1982, 1985, 1987, 1990, τ. 30, 44, 56, 57, 78, 104, 105.

Βοηθήματα (ἑλληνόγλωσσα καί ξενόγλωσσα)

Ἀμοιρίδου, Ε. Ν., *Πτυχές ἀπό τήν ἱστορία τῆς ἀδιαίρετης Ἐκκλησίας,* Θεσσαλονίκη 2012.

Ἀναστασίου, Ι., *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* τ. 1, Θεσσαλονίκη.

Barnes, T., *Constantine and Eusebius,* Cambridge, Massachusetts 1981.

Blockley, R., "The dynasty of Theodosius", στό A. Cameron – P. Garnsey (ed.), *The Cambridge Ancient History. The Late Empire, A. D. 337 – 425,* v. XIII, Cambridge 2008, pp. 111 – 137.

Brown, P., «Ἀνατολικός καί δυτικός χριστιανισμός στήν ὕστερη Ἀρχαιότητα: Μιά διάσταση», στό P. Brown (ἐπιμ.), *Ἡ κοινωνία καί τό Ἅγιο στήν Ὕστερη Ἀρχαιότητα,* μτφρ. Α. Παπαθανασοπούλου, Ἀθήνα 2000, σσ. 171-198.

Brown, P., «Ἡ ἀνάδειξη καί ἡ λειτουργία τοῦ Ἁγίου στήν ὕστερη Ἀρχαιότητα», στό P. Brown (ἐπιμ.), *Ἡ κοινωνία καί τό Ἅγιο στήν Ὕστερη Ἀρχαιότητα,* μτφρ. Α. Παπαθανασοπούλου, Ἀθήνα 2000, σσ. 111-158.

Cameron, A., "Constantine and the 'peace of the Church' ", στό M. M. Mitchell, F. M. Young, K. S. Bowie (ed.), *The Cambridge History of Christianity. Origins to Constantine,* τ. 1, New York 2008, pp. 538-551.

Γιαννακόπουλος, Κ. Ι., *Μεσαιωνικός Δυτικός Πολιτισμός καί οἱ κόσμοι τοῦ Βυζαντίου καί τοῦ Ἰσλάμ,* (μτφρ. Π. Κ. Χρήστου,) Θεσσαλονίκη 1993.

Dagron, G., *Emperor and Priest: The Imperial Office in Byzantium,* (μτφρ. ἀπό τή γαλλική γλώσσα J. Birrell,) Cambridge 2007.

Drake, H. A., *In Praise of Constantine: A Historical Study and New Translation of Eusebius' Tricennial Orations,* California 1976.

Drake, H., A., "The church, society and political power", στό A. Casiday – F. W. Norris (ed.), *The Cambridge History of Christianity. Constantine to c. 600,* v. 2, New York 2008, pp. 403-428.

Dvornik, F., *Early Christian and Byzantine political philosophy: origins and background,* τ. 2, Harvard 1966.

Fowden, G., *Empire to Commonwealth: Consequences of monotheism in late antiquity,* Princeton 1993.

Greenslade, S., *Church and State from Constantine to Theodosius,* London 1954.

Jones, A., *The Later Roman Empire, 284 – 602. A Social, Economic and Administrative Survey,* v. 1, Oxford 1986.

Jones, A., *A General History of Europe. The Decline of the Ancient World,* London 1966.

Καραγιαννόπουλος, Ι., *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους,* τ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1995.

Καργάκος, Σ., *Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπό τήν Ἁγία Σοφία τοῦ Κωνσταντίνου στήν Ἁγία Σοφία τοῦ Ἰουστινιανοῦ,* τ. Α΄, Ἀθήνα 2015.

King, N., *The Emperor Theodosius and the Establishment of Christianity,* London 1961.

(πρωτοπρεσβύτερος) Μεταλληνός, Γ., *Ἡ Ἐκκλησία μέσα στόν κόσμο,* Ἀθήνα[2] 1999.

Norris, F. W., "Greek Christianities", στό A. Casiday – F. W. Norris (ed.), *The Cambridge History of Christianity. Constantine to c. 600,* v. 2, New York 2008, pp. 70-117.

Salzman, M., "Christianity and Paganism, III: Italy", στό A. Casiday – F. W.

Norris (ed.), *The Cambridge History of Christianity. Constantine to c. 600,* v. 2, New York 2008, pp. 210-230.

Setton, K., *Christian Attitude towards the Emperor in the Fourth Century Especially as shown in Addresses to the Emperor,* New York 1941.

Σκουτέρης, Κ., *Ἱστορία Δογμάτων. Ἡ Ὀρθόδοξη δογματική διδασκαλία καί οἱ νοθεύσεις της ἀπό τίς ἀρχές τοῦ τέταρτου αἰώνα μέχρι καί τήν Τρίτη Οἰκουμενική Σύνοδο,* τ. Β΄, Ἀθήνα 2004.

Stroumsa, G. G., "Religious dynamics between Christians and Jews in late antiquity (312 – 640)", στό A. Casiday – F. W. Norris (ed.), *The Cambridge History of Christianity. Constantine to c. 600,* v. 2, New York 2008, pp. 151-172.

Van Dam, R., "Bishops and society", στό A. Casiday – F. W. Norris (ed.), *The Cambridge History of Christianity. Constantine to c. 600,* τ. 2, Cambridge 2008, pp. 343-366.

Van Dam, R., *The Roman Revolution of Constantine,* Cambridge 2007.

Φειδᾶς, Β., Ι., *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* τ. Α΄, Ἀθήνα 2003.

Χρήστου, Κ. Π., *Ἐκκλησιαστικοί συγγραφεῖς τοῦ 7ου αἰώνα ὡς μάρτυρες τῆς ἐποχῆς τους. Μάξιμος Ὁμολογητής, Ἀναστάσιος Σιναΐτης, Ψευδό – Μεθόδιος,* Θεσσαλονίκη 2010.

Χρήστου, Π. Κ., *Ἑλληνική Πατρολογία. Εἰσαγωγή,* τ. Α΄, Θεσσαλονίκη 2010.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΑΝΑΚΟΥΔΗΣ
Ἀρχιμανδρίτης-Ἱεροκήρυξ Ἱ. Μ. Ὕδρας

ΟΙ ΑΓΙΟΙ-ΙΑΤΡΟΙ ΚΑΙ Η ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΑΣΘΕΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ παροῦσα ἐργασία, ἡ ὁποία συντάχθηκε στό πλαίσιο τοῦ Προγράμματος Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου «Νεάπολις» τῆς Κύπρου, μέ ἀντικείμενο τήν «Ποιμαντική», ἔχει ὡς σκοπό νά παρουσιάσει τούς βίους τῶν Ἁγίων-Ἰατρῶν ἀλλά καί τήν ποιμαντική ἀντιμετώπιση τῶν ἀσθενῶν κατά τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας γιά τούς ἀσθενεῖς ἀποτελεῖ τήν μίμηση τοῦ κατ' ἐξοχήν προτύπου τῆς ἀγάπης καί ἀνιδιοτελοῦς προσφορᾶς στόν ἄνθρωπο, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ σάρκωση τοῦ Υἱοῦ καί Λόγου τοῦ Θεοῦ συντελεῖται, ὥστε τό σχέδιο τῆς Θείας Οἰκονομίας γιά τήν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου νά καταστεῖ πραγματικότητα καί ὁ ἄνθρωπος νά ἀνακτήσει τήν δυνατότητα τῆς ἄμεσης κοινωνίας μέ τόν Θεό. Κομβικό ρόλο στήν ἐπίτευξη τῆς ἐπανάκτησης τοῦ Παραδείσου ἐπιτελεῖ ἡ ἀνιδιοτελής διακονία τῶν ἀνθρώπων πρός τούς ἀσθενεῖς ἀδελφούς τους. Ἡ Ἐκκλησία, ὡς σῶμα Χριστοῦ, ἔχει ὡς ἀποστολή νά καθοδηγήσει τόν ἄνθρωπο στήν σωτηρία του. Ἑπομένως, καλεῖται νά διδάξει τήν διακονία τοῦ ἀσθενοῦντος πλησίον.

Ἡ διακονία αὐτή διδάσκεται καί πραγματώνεται ἀρχικά μέ βάση τό πρότυπο τῶν Ἁγίων-Ἰατρῶν, οἱ ὁποῖοι μέ τήν διακονία τους ὁμολογοῦσαν καί βίωναν τήν ἀγάπη τοῦ Κυρίου πρός τόν ἄνθρωπο. Οἱ Ἅγιοι-Ἰατροί, εἴτε διά τῆς προσφορᾶς καί τοῦ μαρτυρίου τους, τό

ὁποῖο ἐρχόταν ὡς ἐπισφράγισμα αὐτῆς τῆς πορείας, εἴτε μόνο διά τῆς ἄσκησης διακονίας, εἶναι τά πρότυπα διακονίας, ἡ ὁποία δέν κάμφθηκε ἀπό τίς κακουχίες, τά ἀνίατα καί μολυσματικά νοσήματα ἤ τίς οἰκονομικές καί κοινωνικές ἀντιξοότητες τῶν ἐποχῶν κατά τίς ὁποῖες ἔζησαν. Οἱ Ἅγιοι, ἄνθρωποι καί οἱ ἴδιοι ὅπως ἐμεῖς, κλήθηκαν ἀπό τόν Τριαδικό Θεό νά «μαρτυρήσουν» περί Αὐτοῦ ἐντός τῶν νοσοκομείων, τῶν λεπροκομείων καί τῶν ἐμπόλεμων καταστάσεων, οἱ ὁποῖες διαχρονικά βασανίζουν τήν ἀνθρωπότητα. Σκοπός αὐτῆς τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ παρουσίαση τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῆς ποιμαντικῆς μέριμνας τῆς Ἐκκλησίας πρός τούς ἀσθενεῖς ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἕως τίς ἡμέρες μας, ἡ παράθεση τῶν βίων τῶν Ἁγίων-Ἰατρῶν ὡς διδακτικῶν παραδειγμάτων τῆς διακονίας τῶν ἀσθενῶν καί τέλος ἡ παράθεση τῶν θεολογικῶν σκέψεων περί τῶν ἀσθενῶν ἀδελφῶν, ὅπως αὐτές διατυπώθηκαν ἀπό τούς Καππαδόκες Πατέρες (Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος Νύσσης, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος) καί τόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο.

Θά ἤθελα νά ἐκφράσω ὁλόθυμες εὐχαριστίες πρός τόν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Ἰλίου κ. Ἀθηναγόρα, ὁ ὁποῖος μέ πατρική ἀγάπη δέχθηκε τήν ἐκπόνηση τοῦ θέματος τῆς παρούσης διπλωματικῆς ἐργασίας καί μέ πολλή ὑπομονή καθοδήγησε τόν γράφοντα στήν τελική της μορφή. Εὐχαριστίες, ὡσαύτως, ὀφείλω στόν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Ρόδου κ. Κύριλλο καί τήν Συντακτική Ἐπιτροπή τοῦ περιοδικοῦ *«Δωδεκάνησος»* γιά τήν φιλοξενία τοῦ κειμένου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας ἀναφορικά μέ τήν ποιμαντική τῶν ἀσθενῶν ἀνά τούς αἰῶνες

Εἶναι γεγονός ὅτι τό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖται ἀπό πολλές καί διαφορετικές ὁμάδες ἀνθρώπων. Ἡ Ἐκκλησία ἑπομένως εἶναι ὑπεύθυνη γιά τήν ἄσκηση τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου πρός ὅλο αὐτό τό ἀνθρώπινο δυναμικό. Χαρακτηριστικό στοιχεῖο τῶν ὁμάδων τούτων εἶναι ἡ κοινή ἀνάγκη τους γιά τήν ποιμαντική συμπαράσταση ἀπό τήν Ἐκκλησία. Ἐντός τῶν ὁμάδων αὐτῶν συμπεριλαμβάνονται καί οἱ ἀσθενεῖς ὡς μιά ἀπό τίς πιό εὐαίσθητες, ἡ ὁποία συνίσταται, κατά τήν πλειονότητά της, ἀπό ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι ἀφ' ἑνός ἀνυπομονοῦν νά θεραπευθοῦν, ἀφ' ἑτέρου, ἐάν δέν ἐπιτευχθεῖ ἡ θεραπεία τους, δέν εἶναι σέ θέση νά κατανοήσουν τό νόημα τῆς ἀσθενείας τους, ἄν διαβλέπουν ὅτι ἡ δοκιμασία τους ἔχει κάποιο νόημα[1].

Ἀδιαμφισβήτητη κεφαλή τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Ἡ Ἐκκλησία, ὡς θεανθρώπινος ὀργανισμός, ἐντάσσει καί αὐτήν τήν πληθυσμιακή ὁμάδα στούς κόλπους της μέ σκοπό νά διδάξει, ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ὑπάρχουμε χάρη στήν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρός ἐμᾶς. Ἡ μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας γιά τό ποίμνιό της ἀποτελεῖ τόν πυρῆνα τῆς ἄσκησης τοῦ ἔργου τῆς Ποιμαντικῆς, ἡ ἄσκηση μέ ἄλλα λόγια τῆς διακονίας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται στό πλαίσιο τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας[2]. Ἡ Ποιμαντική, ὡς «τέχνη τεχνῶν καί ἐπιστήμη ἐπιστημῶν» προσπαθεῖ νά ὁδηγήσει «τὸ πολυτροπώτατον καὶ ποικιλότατον ζῶον» τό ὁποῖο εἶναι ὁ ἄνθρωπος, νά τό ὁδηγήσει στή μοναδική ποίμνη ὑπό τόν Ἕνα

1. Σταυροπούλου Ἀ.: Ἡ θεολογική θεμελίωση τῆς ποιμαντικῆς τῶν ἀσθενῶν, *Κείμενα Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπί Εἰδικῶν Ποιμαντικῶν Θεμάτων καί Καταστάσεων,* (http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/pastoral/poimantiki_themeliosi.html, τελευταία ἀνάκτηση 4.8.2019).

2. Γκίκα Ἀθ., Πρωτοπρ.: Ἐκκλησία καί χαρισματική Ποιμαντική Διακονία, *Θεολογία* 2 (2010), 19.

Ποιμένα καί νά τό ἐντάξει στήν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία εἶναι ἡ σύναξη καί ἡ κοινωνία Θεοῦ καί ἀνθρώπων[3].

Ὁ Θεάνθρωπος, εἰσέρχεται στήν ἀνθρώπινη ἱστορία μέ σκοπό νά παραδώσει τό Εὐαγγέλιο στήν Ἐκκλησία ὥστε ἡ ἀποστολή της νά ἀποκτήσει περιεχόμενο καί κατόπιν νά καλέσει τόν ἄνθρωπο νά ἐνταχθεῖ, ἀφοῦ θά ἔχει ὁλοκληρώσει τήν ἐπίγεια πορεία του, στήν Βασιλεία τοῦ Θεοῦ-Πατέρα. Τό σχέδιο τῆς Θείας Οἰκονομίας, τό ὁποῖο πραγματοποιεῖται μέ τήν ἔλευση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στόν κόσμο, ἔχει ὡς σκοπό τή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καί τήν ἀποκατάσταση τοῦ πεπτωκότος Ἀδάμ στόν Παράδεισο. Ἐκτός ἀπό τήν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου, τό σωτηριῶδες ἔργο τοῦ Κυρίου περιλαμβάνει τήν κήρυξη τοῦ Εὐαγγελίου στούς πτωχούς, τήν κήρυξη τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας στούς πνευματικά αἰχμαλώτους ἀλλά καί τήν ἴαση τῶν ἀνθρώπινων ἀσθενειῶν, πνευματικῶν καί σωματικῶν[4]. Ἑπομένως, ὁ πρῶτος ποιμένας τοῦ κόσμου εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ὁποῖος μέ τήν ἔλευσή Του διδάσκει στούς ἀνθρώπους τήν Ποιμαντική.

Ἀσφαλῶς, ἡ κορυφαία «συνεργός» τοῦ Θεοῦ στήν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου γιά τήν σωτηρία τοῦ κόσμου εἶναι ἡ Ὑπεραγία Θεοτόκος. Ἡ Θεοτόκος δανείζει τό σῶμα της ὥστε ὁ Υἱός καί Λόγος τοῦ Θεοῦ νά προσλάβει τήν ἀνθρώπινη φύση καί ὡς ἐκ τούτου, ὡς τέλειος Θεός καί τέλειος ἄνθρωπος, νά θεραπεύσει τίς ἀσθένειες τῶν ἀνθρώπων[5]. Ἡ αἰτία τῶν σωματικῶν ἀσθενειῶν εἶναι ἡ πνευματική κατάσταση τοῦ κάθε ἀνθρώπου, ὅσον ἀφορᾶ στήν ἔλευση τοῦ Σωτῆρα στόν κόσμο. Αὐτό ἀποτυπώνεται στήν ἐξαχρειωμένη ἀπό τήν ἁμαρτία ἀνθρωπότητα, τήν ὁποία συνάντησε ὁ Υἱός καί Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὁ Κύριος, στά καταγεγραμμένα θαύματα τῶν Εὐαγγελίων, ἀρχικά συγχωρεῖ τίς ἁμαρτίες τοῦ ἑκάστοτε πάσχοντος ἀνθρώ-

3. Σταυροπούλου Ἀ.: Ἡ θεολογική θεμελίωση τῆς ποιμαντικῆς τῶν ἀσθενῶν, *Κείμενα Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπί Εἰδικῶν Ποιμαντικῶν Θεμάτων καί Καταστάσεων,* (http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/pastoral/poimantiki_themeliosi.html, τελευταία ἀνάκτηση 4.8.2019).

4. *Κατά Ματθαῖον* 16, 18: *«Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς, ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει, κηρύξαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν».*

5. Γιαννακοπούλου Β.: *Ποιμαντική – Κατά τήν Θεολογία καί πράξη τῶν Ἁγίων,* Ἀθήνα 2004, σ. 43.

που καί ἐν συνεχείᾳ προβαίνει στήν σωματική ἴαση. Ἡ ποιμαντική διακονία τοῦ Κυρίου στόν κόσμο δέν σχετίζεται ἀποκλειστικά μέ τήν θεραπεία νοσημάτων, ὅπως ἡ λέπρα, ἡ τύφλωση καί ἡ παράλυση μελῶν τοῦ σώματος, ἀλλά καί μέ τήν θεραπεία τῆς ψυχῆς τοῦ Τυφλοῦ[6], τοῦ Παραλυτικοῦ τῆς Βηθεσδᾶ[7], τῶν δέκα λεπρῶν[8] καί τῆς αἱμορροούσης γυναικός[9].

Ἑπομένως, ἡ ποιμαντική μέριμνα τοῦ Κυρίου ὅσον ἀφορᾶ στίς ἀσθένειες, πνευματικές καί σωματικές, τοῦ Ἰσραήλ ἀλλά καί ὁλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀποτελεῖ τόν πυρῆνα τῆς Ποιμαντικῆς. Τό σχέδιο τῆς Θείας Οἰκονομίας, τό ὁποῖο κορυφώνεται μέ τήν Σταύρωση, τήν Ταφή καί τήν Ἀνάσταση τοῦ Κυρίου, εἶναι τά θεμέλια τῆς Ἐκκλησίας ἀλλά καί παράλληλα ἡ ὁλοκλήρωση τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου τοῦ Κυρίου[10]. Ὁ Χριστός κατέστησε τό ἔργο Του ὡς «φῶς «ὁδηγητικό» γιά τούς Ἀποστόλους ἀλλά καί γιά τούς ἐπερχόμενους ἱερεῖς-ποιμένες, οἱ ὁποῖοι θά ἀναλάμβαναν τήν εὐθύνη νά ποιμάνουν τό ποίμνιο καί νά θεραπεύσουν τά πνευματικά καί σωματικά ἀρρωστήματα[11].

Τό ἔργο τοῦ Κυρίου διακρίθηκε ὡς πρότυπο γιά τούς Ποιμένες καθώς, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Εὐαγγελιστής Ματθαῖος, *«περιῆγεν ὅλην τὴν Γαλιλαίαν ὁ Ἰησοῦς διδάσκων… καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας καὶ θεραπεύων…»*[12]. Ἀπό τό χωρίο αὐτό φανερώνεται ἡ θεολογική θεμελίωση τῆς Ποιμαντικῆς τῶν ἀσθενῶν. Ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν, χάρη στήν διακονία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεταβαίνει ἀπό τό ἀποσπασματικό καί κατακερματισμένο ἀνθρώπινο πλαίσιο, στό ἄνοιγμά της πρός τόν κάθε πάσχοντα ξεχωριστά. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός θεμελιώνει κάθε πράξη πρός αὐτή τήν κατεύθυνση. Ὁ λόγος Του ἦταν ἔμπρακτος, χωρίς κενά λόγια. Ὁ Κύριος αἰσθανόταν ἀπέραντη στοργή γιά ὅσους βασανίζονταν εἴτε ὡς δαιμονιζόμενοι, εἴτε ὡς «κακῶς ἔχοντες» (ἀσθενεῖς). Μέ ἄλλα λόγια, ἡ στάση τοῦ Θεανθρώπου πρός τούς ἀρρώστους διακρινόταν ἀπό τά ἐξῆς

6. *Κατά Ἰωάννην* 9, 1-38.
7. *Κατά Ἰωάννην* 5, 1-15.
8. *Κατά Λουκᾶν* 17, 12-19.
9. *Κατά Μᾶρκον* 5, 24-34.
10. Καρμίρη Ἰ.: *Ἡ Ἐκκλησιολογία τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν,* Ἀθήνα 1962, σ. 5.
11. Γκίκας Ἀθ., Πρωτοπρ.: Ἐκκλησία καί χαρισματική Ποιμαντική Διακονία, *Θεολογία* 2 (2010), 20.
12. *Κατά Ματθαῖον* 4, 23-24.

στοιχεῖα: α) ἡ σχέση ἦταν πάντα προσωπική, β) ἀνταποκρινόταν σέ αἴτημα δικό τους ἤ τῶν οἰκείων τους, γ) ἤθελε ἡ πρωτοβουλία νά ἔλθει ἀπό τούς ἴδιους ἤ τούς οἰκείους ἤ τούς φίλους τους, δ) τήν συμπεριφορά του διέκρινε συμπάθεια καί εὐσπλαχνία, ε) ποτέ δέν ἔμενε στήν ἐπιφάνεια τῶν πραγμάτων ἀλλά εἰσχωροῦσε σέ βάθος, στ) οἱ ἀπαντήσεις Του δέν ἦταν στερεότυπες, ἀλλά ἐξατομικευμένες, ζ) τηροῦσε τίς νόμιμες προϋποθέσεις καί παρέπεμπε στούς ἁρμόδιους παράγοντες γιά νά ἐπιβεβαιώσουν τήν θεραπεία καί η) ἡ θεραπεία δέν ταυτιζόταν πάντα μόνον μέ τήν ἴαση ἀλλά καί μέ τήν γενικότερη ἐξυπηρέτηση καί διακονία τῶν πασχόντων.

Ἡ εἰλικρινής σχέση τοῦ Κυρίου μέ τούς ἀσθενεῖς ἀναδεικνύει ὁρισμένα στερεότυπα, ὅπως ὅτι ἡ ἐπαφή καί ἡ κοινωνία μας μέ τόν Ἰησοῦ Χριστό, ὁ Ὁποῖος εἶναι ἡ Ὄντως Ζωή καί Ὑγεία, εὐοδώνεται ἀπό τήν πνευματική καί σωματική μας εὐεξία, ἐνῶ ἡ ἀπομάκρυνσή μας ἀπό Αὐτόν καί τό θέλημά Του χαρακτηρίζεται ὡς ἁμαρτία, πνευματικός θάνατος. Ἀσφαλῶς δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι ὁ Λυτρωτής ἦρθε στόν κόσμο μέ σκοπό νά περισσεύσει ἡ ζωή στούς ἀνθρώπους. Ἐάν ὁ ἄνθρωπος λησμονήσει αὐτό τό γεγονός, τότε δέν κοινωνεῖ μέ τήν Ζωή καί συνεπῶς ὁδηγεῖται ἀρχικά στήν πνευματική καί ἐν συνεχείᾳ στήν σωματική ἀσθένεια. Ἐάν ὁ ἀσθενής δέν συνειδητοποιήσει ὅτι ὁ Υἱός καί Λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ πηγή τῆς ἴασης καί σωτηρίας καί δέν στρέψει τίς προσευχές του πρός Αὐτόν, τότε δέν θά μπορέσει νά ἐγερθεῖ ἀπό τήν ἀσθένειά του, θά περιπέσει σέ κατάθλιψη καί ὡς ἐκ τούτου θά «πεθάνει» πνευματικά, ἄν ὄχι καί σωματικά[13].

Μετά τήν Ἀνάληψη τοῦ Κυρίου καί τήν κάθοδο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατά τήν ἑορτή τῆς Πεντηκοστῆς[14], οἱ Ἀπόστολοι καί οἱ διάδοχοί τους, ἐπίσκοποι καί πρεσβύτεροι, κλήθηκαν νά συνεχίσουν τό ἔργο τοῦ Κυρίου, παραμένοντας ἑνωμένοι καί ἔχοντας τήν ἀναφορά τους στόν Ἰησοῦ Χριστό ὡς κεφαλή τῆς Ἐκκλησίας[15]. Οἱ Ἀπόστολοι λαμβάνουν τό χάρισμα καί μεταδίδουν τήν ἱερωσύνη μέ τήν

13. Σταυροπούλου Ἀ., Ἡ θεολογική θεμελίωση τῆς ποιμαντικῆς τῶν ἀσθενῶν, *Κείμενα Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπί Εἰδικῶν Ποιμαντικῶν Θεμάτων καί Καταστάσεων,* (http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/pastoral/poimantiki_themeliosi.html, τελευταία ανάκτηση 4.8.2019).

14. *Πράξεις Ἀποστόλων* 2, 1-12.

15. Καλλιακμάνη Β., Πρωτοπρ.: Ποιμαντικές ἀρχές καί Ἐκκλησιολογία, *Θεολογία* 2 (2010), 7.

ἐπίθεση τῶν χειρῶν[16], ἀλλά καί τήν ἴαση τῶν πασχόντων, ὅπως ὁ Ἀπόστολος Πέτρος κατά τήν ἴαση τοῦ παραλύτου στήν εἴσοδο τοῦ Ναοῦ[17], ἀλλά καί κατά τήν περίπτωση τῆς ἀνάστασης τῆς Ταβιθᾶ[18].

Τό Ἅγιο Πνεῦμα λαμβάνει τόν πρωταγωνιστικό ρόλο στό βιβλίο τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων καθώς ἀποτελεῖ τήν πλήρη ἀποτύπωση τῆς ποιμαντικῆς μέριμνας τοῦ Θεοῦ γιά τόν κόσμο[19]. Ἡ πρώτη Ἐκκλησία διευρύνει τήν πνευματική της ὑποδομή καθώς αὐξάνονται οἱ ποιμαντικές ἀνάγκες τοῦ ποιμνίου. Ἄλλωστε γιά τόν λόγο αὐτό ἐκλέγονται οἱ ἑπτά διάκονοι[20]. Ἡ διεύρυνση αὐτοῦ τοῦ ποιμνίου τῆς Ἐκκλησίας σημαίνει, ὅτι οἱ Ἀπόστολοι καί οἱ συνεργάτες τους πρέπει νά μεριμνήσουν καί νά διαποιμάνουν καί τόν ἐξ ἴσου αὐξανόμενο ἀριθμό τῶν ἀσθενῶν ἀδελφῶν τους. Τόσο ὁ Ἀπόστολος Πέτρος ὅσο καί ὁ Ἀπόστολος Παῦλος κλήθηκαν νά θεραπεύσουν ἀρκετές περιπτώσεις ἀνθρώπων μέ σοβαρές παθήσεις καί ἀσθένειες. Εἶναι ἄξιο ἀναφορᾶς, ὅτι στό βιβλίο τῶν Πράξεων, δύο ἀπό τά θαύματα τά ὁποῖα παραθέτει ὁ Εὐαγγελιστής Λουκᾶς σχετίζονται μέ ὁμοιοπαθεῖς ἀνθρώπους. Στήν πρώτη περίπτωση εἶναι ὁ χωλός τῶν Ἱεροσολύμων, ὁ ὁποῖος θεραπεύεται ἀπό τούς Πέτρο καί Ἰωάννη καί στήν δεύτερη περίπτωση εἶναι ὁ χωλός στά Λύστρα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὁ ὁποῖος θεραπεύεται ἀπό τόν Ἀπόστολο Παῦλο. Ἡ θεραπεία τοῦ χωλοῦ τῶν Ἱεροσολύμων ἀναδεικνύει τήν ἀναγκαιότητα νά προσφέρουν οἱ Ἀπόστολοι Πέτρος καί Ἰωάννης ἐκεῖνο τό ὁποῖο τό ἰουδαϊκό ἱερατεῖο ἦταν ἀνίκανο νά προσφέρει, δηλαδή τό ἔλεος τοῦ Θεοῦ στόν ἀσθενή. Ἡ ἴαση τοῦ χωλοῦ στά Λύστρα, προβάλλει τήν βεβαιότητα ὅτι τό ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἀπευθύνεται πρός ὅλα τά Ἔθνη καί δέν περιορίζεται ἀποκλειστικά στήν Παλαιστίνη. Ἑπομένως, ἡ Ἐκκλησία δύναται νά θεραπεύσει τήν ψυχή καί τό σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀνεξαρτήτως τοποθεσίας, ἀρκεῖ ὁ ἴδιος νά προστρέξει στήν βοήθειά της[21].

---

16. Γκίκα Ἀθ., Πρωτοπρ., Ἐκκλησία καί χαρισματική Ποιμαντική Διακονία, *Θεολογία* 2 (2010), 21.

17. *Πράξεις Ἀποστόλων* 3, 1-10.

18. *Πράξεις Ἀποστόλων* 9, 36-43.

19. Μπολτέτσου Τ. Κ.: *Τό Καινοδιαθηκικό πλαίσιο ἀσκήσεως τοῦ Ποιμαντικοῦ Ἔργου τῆς Ἐκκλησίας στό βιβλίο τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων,* Ἀθήνα 2012, σ. 121.

20. Αὐγουστίδη Ἀδ., Πρωτοπρ.: *Ποιμένας καί θεραπευτής,* ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1999, σ. 33.

21. Μπολτέτσου Τ. Κ.: *Τό Καινοδιαθηκικό πλαίσιο ἀσκήσεως τοῦ Ποιμαν-*

Μέ τό τέλος τῆς Ἀποστολικῆς ἐποχῆς, ἀκολουθοῦν οἱ Χριστιανοί ἰατροί οἱ ὁποῖοι ἀναδεικνύονται σέ Μάρτυρες καί Ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ προσφορά τους στόν πάσχοντα συνάνθρωπο ἔρχεται νά «ἐπενδυθεῖ» μέ τό χαρμόσυνο μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου. Οἱ Ἅγιοι Μάρτυρες-ἰατροί, συνειδητοποιοῦν ὅτι ἡ διακονία τους ἀποκτᾶ χριστοκεντρικό περιεχόμενο καί παράλληλα ὅτι ἡ προσφορά τους στήν γῆ εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία τούς προετοιμάζει πνευματικά γιά τήν Οὐράνια Πατρίδα. Ἀσφαλῶς, ἔχοντας καί οἱ ἴδιοι βιώσει τίς δυσκολίες τοῦ ἀνθρώπινου βίου, εἶναι σέ θέση νά παρηγοροῦν καί νά ἐνισχύουν πνευματικά τούς ἀσθενεῖς τους. Ἀναλυτικότερα γιά τούς βίους τῶν Ἁγίων Μαρτύρων-Ἰατρῶν θά ἀναφερθοῦμε στήν ἑπόμενη ἑνότητα τῆς παρούσης ἐργασίας.

Μεταξύ τῶν Ἁγίων-Ἰατρῶν συγκαταλέγεται ὁ Μεγάλος Ἱεράρχης τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Μέγας Βασίλειος ἐπίσκοπος Καισάρειας τῆς Καππαδοκίας, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά πρότυπα τοῦ «Ποιμένα», ὁ ὁποῖος ἐκτός τῆς πνευματικῆς οἰκοδομῆς τοῦ ποιμνίου, μερίμνησε ἰδιαίτερα καί γιά τήν παροχή περίθαλψης στούς ἀσθενεῖς. Στό τρίτο μέρος τῆς ἐργασίας, θά ἀναφερθοῦμε στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ ποιμαντική τῶν ἀσθενῶν ἀποτυπώνεται στά ἔργα τῶν Μεγάλου Βασιλείου, Γρηγορίου Νύσσης, Γρηγορίου Θεολόγου καί Ἰωάννου Χρυσοστόμου. Κοινό στοιχεῖο τῶν τεσσάρων Μεγάλων Πατέρων εἶναι ἡ ἐποχή στήν ὁποία ζοῦν καί ἐνεργοῦν. Τό Βυζάντιο εἶναι ἡ νέα ἐγγυήτρια πολιτική καί στρατιωτική δύναμη τῆς Οἰκουμένης, ἡ ὁποία δέν μένει ἀδιάφορη ὡς πρός τήν μέριμνα γιά τούς ἀσθενεῖς.

Ἡ πολιτική θεωρία τῶν Βυζαντινῶν γιά τό «φιλάνθρωπον» τοῦ αὐτοκράτορα καί τό νοσοκομεῖο γιά τούς πάσχοντες, ὡς πρώτιστο καθῆκον τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ μοναστικοῦ βίου μέσα ἀπό τό πρῖσμα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, ἀποτέλεσε τό πλαίσιο λειτουργίας τῶν βυζαντινῶν νοσοκομείων καί φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων[22]. Οἱ Βυζαντινοί ἐγκαινίασαν ἰδιαίτερα ἱδρύματα στά ὁποῖα συγκέντρωναν καί περιέθαλπαν τούς ἀσθενεῖς καί τά ὀνόμαζαν «ξενοδοχεῖα» ἤ «ξενῶνες». Αὐτά τά ἱδρύματα τελοῦσαν ὑπό τήν μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας ὅπως ἀκριβῶς καί τά νοσοκομεῖα, μέ τούς ἐπι-

τικοῦ Ἔργου τῆς Ἐκκλησίας στό βιβλίο τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, Ἀθήνα 2012, σ. 149.

22. Καραγιάννη Β.: *Ἡ ὀργάνωση τῶν Νοσοκομείων στό Βυζάντιο μέ βάση τίς μοναχικές καί ἁγιολογικές πηγές,* Θεσσαλονίκη 2015, σ. 36.

σκόπους νά πρωτοστατοῦν στήν ἄσκηση τῆς φιλανθρωπίας. Παράλληλα, ὁ ἰσχύων τότε θεσμός τῶν διακονισσῶν, μεριμνοῦσε γιά τήν μετάδοση τῆς Θείας Κοινωνίας στίς ἀσθενοῦσες γυναῖκες καί μάλιστα σημειώνονταν περιστατικά ἐξαιρετικῆς ἀφοσίωσης πρός τούς ἀσθενεῖς, παρά τόν κίνδυνο μόλυνσης τῶν θεραπευτῶν ἀπό τά λοιμώδη νοσήματα[23].

Οἱ Χριστιανοί τῆς Βυζαντινῆς Οἰκουμένης ἐκλάμβαναν τήν ἰατρική πράξη, τήν ἐξέλιξη, τήν πρόγνωση καί τήν θεραπεία τῆς ἀσθένειας ὡς γεγονός τό ὁποῖο συντελεῖται ἐντός τῆς Ἐκκλησίας, καθώς ὁ Χριστός εἶναι ὁ μοναδικός Θεραπευτής καί χωρίς Αὐτόν ἡ θεραπεία καθίσταται ἀνέφικτη. Ἡ βυζαντινή κοινωνία ἀποδέχεται τήν ἀσθένεια ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐπίδρασης τῶν κακῶν πνευμάτων καί, ἄν καί συμπονεῖ τόν ἀσθενή, ἐντούτοις θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀσθένεια τόν ἐξαγνίζει καθώς ὁ ἀσθενής ζητεῖ τό ἔλεος τοῦ Θεοῦ γιά νά θεραπευθεῖ[24]. Ἡ θεώρηση αὐτή ὁδήγησε τήν Ἐκκλησία νά προκαλέσει στούς Χριστιανούς τόν ζῆλο γιά τήν ἄσκηση τῆς φιλανθρωπίας ὑπέρ τῶν ἀσθενῶν, τῶν χηρῶν καί τῶν ὀρφανῶν[25].

Ἡ ἐκκλησιαστική νομοθεσία, θεσμοθέτησε τήν ἀνέγερση ἱδρυμάτων ὅπως νοσοκομείων, πτωχοκομείων, γηροκομείων, καί παρεμφερῶν ἱδρυμάτων, ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ Δ΄ αἰῶνα[26]. Οἱ ἐκκλησιαστικοί κανόνες καί οἱ κρατικοί νόμοι ὅριζαν τόν ἐπίσκοπο ὡς ὑπεύθυνο γιά τήν ἐκκλησιαστική περιουσία, τήν παροχή ἐλεημοσύνης ἀλλά καί τήν διεξαγωγή τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας ἐντός τῶν ὁρίων τῆς ἐπισκοπῆς του[27]. Ἡ Ἐκκλησία τόν Δ΄ αἰῶνα ἀποφασίζει νά θεσμοθετήσει τήν φιλανθρωπία μέ ἀποφάσεις τῶν τοπικῶν Συνόδων καί μέ τούς Ἀποστολικούς Κανόνες. Ἐνδεικτικά ἀναφέρουμε α) τόν 59ο Ἀποστολικό Κανόνα, ὅπου προβλέπεται ὅτι οἱ ἐπίσκοποι καί

23. Κουκουλέ Φ.: *Βυζαντινῶν Βίος καί Πολιτισμός,* ἐν Ἀθήναις, τ. Β1, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 141.

24. Καραγιάννη Β.: *Ἡ ὀργάνωση τῶν Νοσοκομείων στό Βυζάντιο μέ βάση τίς μοναχικές καί ἁγιολογικές πηγές,* Θεσσαλονίκη 2015, σ. 23.

25. Χριστοφιλοπούλου Αἰκ.: *Τό πολίτευμα καί οἱ θεσμοί τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας 324-1054. Κράτος, Διοίκηση, Οἰκονομία, Κοινωνία,* Ἀθήνα 2004, σ. 457-458.

26. Telea M.: «Medical Care in Byzantium From Mission to Devotion», *European Journal of Science and Theology,* 8 (2012), 155.

27. Καραγιάννη Β.: *Ἡ ὀργάνωση τῶν Νοσοκομείων στό Βυζάντιο μέ βάση τίς μοναχικές καί ἁγιολογικές πηγές,* Θεσσαλονίκη 2015, σ. 33.

οἱ πρεσβύτεροι πρέπει νά ἀσκοῦν φιλανθρωπία[28] καί β) τόν 21ο Κανόνα τῆς Γάγγρας (343)[29], ὁ ὁποῖος ἐπαινεῖ τίς γενναιόδωρες ἐλεημοσύνες πρός τούς πτωχούς[30].

Οἱ ἁγιολογικές πηγές καί, ἰδιαίτερα τά «Θαύματα τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου», μᾶς παρέχουν σημαντικές πληροφορίες γιά τήν ἄσκηση τῆς βυζαντινῆς ἰατρικῆς, καθώς καί τόν τρόπο λειτουργίας τῶν βυζαντινῶν νοσοκομείων. Σέ ὅλες τίς πόλεις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους λειτουργοῦσαν νοσοκομεῖα πού στόχευαν στήν θεραπεία καί τήν φροντίδα τῶν κατώτερων μελῶν τῆς κοινωνίας[31]. Ἐκτός ἀπό τίς ἁγιολογικές πηγές καί τήν πληροφόρηση τήν ὁποία μᾶς παρέχουν ἀναφορικά μέ τήν ἄσκηση τῆς βυζαντινῆς ἰατρικῆς, σημαντική δραστηριότητα ὡς πρός τήν ἀνακούφιση τῶν ἀσθενῶν ἀνέπτυξαν σημαίνοντες ἐπίσκοποι ἀλλά καί ἁπλοί μοναχοί ὅπως ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ Σαμψών ὁ Ἰατρός, ὁ Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων, Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καί ὁ Θεόδωρος Στουδίτης. Αὐτοί οἱ λευί-

28. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. Β΄, σ. 76-77: *«Εἰ τὶς ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, τινὸς τῶν κληρικῶν ἐνδεοῦς ὄντος, μὴ ἐπιχορηγοὶ τὰ δέοντα, ἀφοριζέσθω· ἐπιμένων δέ, καθαιρείσθω, ὡς φονεύσας τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ».*

29. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. Γ΄, σ. 117-118: *«Ταῦτα δὲ γράφομεν, οὐκ ἐκκόπτοντες τοὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὰς Γραφάς ἀσκεῖσθαι βουλο μένους, ἀλλὰ τοὺς λαμβάνοντας τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀσκήσεως εἰς ὑπερηφανίαν, κατὰ τῶν ἀφελεστέρων βιούντων ἐπαιρομένους τέ, καὶ παρὰ τὰς Γραφάς καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας καινισμοὺς εἰσάγοντας. Ἡμεῖς τοιγαροῦν, καὶ παρθενίαν μετὰ ταπεινοφροσύνης θαυμάζομεν, καὶ ἐγκράτειαν μετὰ σεμνότητος καὶ θεοσεβείας γινομένην ἀποδεχόμεθα, καὶ ἀναχώρησιν τῶν ἐγκοσμίων πραγμάτων μετὰ ταπεινοφροσύνης ἀγάμεθα, καὶ γάμου συνοίκησιν σεμνὴν τιμῶμεν, καὶ πλοῦτον μετὰ δικαιοσύνης καὶ εὐποιΐας οὐκ ἐξουθενοῦμεν, καὶ λιτότητα καὶ εὐτέλειαν ἀμφιασμάτων δι' ἐπιμέλειαν μόνον τοῦ σώματος ἀπερίεργον ἐπαινοῦμεν· τὰς δὲ ἐκλύτους καὶ τεθρυμμένας ἐν τῇ ἐσθήτι προόδους ἀποστρεφόμεθα, καὶ τοὺς οἴκους τοῦ Θεοῦ τιμῶμεν, καὶ τὰς συνόδους τὰς ἐπ' αὐτοῖς, ὡς ἁγίας καὶ ἐπωφελεῖς ἀσπαζόμεθα, οὐ συγκλείοντες τὴν εὐσέβειαν ἐν τοῖς οἴκοις, ἀλλὰ πάντα τόπον τὸν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Θεοῦ οἰκοδομηθέντα τιμῶντες, καὶ τὴν ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ συνέλευσιν εἰς ὠφέλειαν τοῦ κοινοῦ προσιέμεθα, καὶ τὰς καθ' ὑπερβολὴν εὐποιΐας τῶν ἀδελφῶν, τὰς κατὰ τὰς παραδόσεις διὰ τῆς ἐκκλησίας εἰς τοὺς πτωχοὺς γινομένας, μακαρίζομεν, καὶ πάντα συνελόντας εἰπεῖν, τὰ παραδοθέντα, ὑπὸ θείων Γραφῶν καὶ τῶν ἀποστολικῶν παραδόσεων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ γίνεσθαι εὐχόμεθα».*

30. Θεοχαράκη Ν., Μαυρέα Β., Δαμίγου Δ., Εὐτυχιάδη Α. καί Γερουλάνου Σ.: Νομικές ρυθμίσεις γιά τήν ψυχοκοινωνική ἀποκατάσταση τῶν ἀσθενῶν στό Βυζάντιο, *Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Ἰατρικῆς* 20 (2003), 551-555.

31. Καραγιάννη Β.: *Ἡ ὀργάνωση τῶν Νοσοκομείων στό Βυζάντιο μέ βάση τίς μοναχικές καί ἁγιολογικές πηγές*, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 43.

τες ἀναδείχθηκαν, μέσα ἀπό τό κοινωνικό τους ἔργο ὑπέρ τῶν ἀδυνάτων καί τῶν πτωχῶν, λαμπρά παραδείγματα τῆς ἐκτεταμένης κοινωνικῆς πρόνοιας τῆς Ἐκκλησίας κατά τήν πρώιμη καί μέση περίοδο τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας[32]. Οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Ἀνατολικοῦ Μοναχισμοῦ (μοναστικές κοινότητες – μεμονωμένοι μοναχοί) κατέβαλαν μεγάλη προσπάθεια προκειμένου νά βελτιώσουν τίς κοινωνικές συνθῆκες, νά βοηθήσουν πτωχούς, νά περιθάλψουν πάσχοντες καί νά ὑποστηρίξουν ἀδικημένους. Ἡ φιλανθρωπική τους δραστηριότητα χαρακτηριζόταν ἀπό αὐταπάρνηση καί αὐτοθυσία μέ συνέπεια ὁ μοναχισμός νά καταστεῖ ἕνα ἐκ τῶν δημοφιλῶν κινημάτων[33].

Μέ βάση τά ἀνωτέρω, ὁ Ὅσιος Μαρκιανός ἱδρύει στήν Κωνσταντινούπολη τό ἀρχαιότερο γνωστό ἐκεῖ νοσοκομεῖο, κοντά στήν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, στό Πέραμα. Οἱ αὐτοκράτορες, ἐμπνεόμενοι ἀπό τά παραδείγματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, ἀποφάσισαν νά καταστοῦν οἱ κυριότεροι χορηγοί ἀνέγερσης φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων. Ὁ βυζαντινός αὐτοκράτωρ, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Θεοῦ ἐπί γῆς, θεωρεῖται ὡς ὁ ἐξ ὁρισμοῦ «φιλάνθρωπος» καί «ἐλεήμων». Ἡ βυζαντινή κοινωνία κατέκρινε δριμύτατα τήν ἀδιαφορία γιά τούς πτωχούς, τούς ἀσθενεῖς, τούς ἀνάπηρους, τά ὀρφανά καί τούς αἰχμάλωτους[34]. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἐνίσχυσε μέ τακτικά χορηγήματα τό φιλανθρωπικό ἔργο τῆς Ἐκκλησίας καί ἐπέδειξε ἰδίαιτερη πρόνοια γιά τά ἱδρύματά της. Ὁ Ἰουλιανός ὁ Παραβάτης ἀκολούθησε τό παράδειγμα τῶν Χριστιανῶν, προβαίνοντας καί ὁ ἴδιος στήν ἀνέγερση φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων. Κατά τόν Ε΄ αἰῶνα, αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου μαζί μέ τίς συζύγους τους, ὅπως ὁ Μέγας Θεοδόσιος καί ἡ σύζυγός του Πλακίλλα, ἡ ὁποία μάλιστα φρόντιζε ἡ ἴδια τούς ἀσθενεῖς, θά συνεχίσουν τήν ἐνίσχυση τῶν φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων. Ὁ Μαρκιανός καί ἡ Πουλχερία ἵδρυσαν πτωχοκομεῖα, γηροκομεῖα καί ξενῶνες. Ἀξιοσημείωτη φιλανθρωπική δράση ἐπέδειξαν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανός καί ἡ Θεοδώρα μέ τήν ἀνίδρυση τοῦ περίφημου ξενῶνα τοῦ Σαμψών στήν Κωνσταντινούπολη καθώς καί

32. Μουτζάλη Α.: «Νοσοκομεῖα καί Κοινωφελῆ ἱδρύματα στό Βυζάντιο», *Βυζαντιναί Μελεταί,* τ. Β΄, Ἀθήνα 1990, σ. 232.

33. Runciman S.: *Βυζαντινός Πολιτισμός,* ἐκδ. Ἑρμείας, Ἀθήνα 1993.

34. Μουτζάλη Α.: «Νοσοκομεῖα καί Κοινωφελῆ ἱδρύματα στό Βυζάντιο», *Βυζαντιναί Μελεταί,* τ. Β΄, Ἀθήνα 1990, σ. 232.

πτωχοκομείων καί ξενώνων στήν ἐπαρχία, ὅπως στήν Ἱερουσαλήμ καί στήν Ἀντιόχεια[35].

Στήν ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἱδρύθηκε τό *Κοσμίδιον συγκρότημα*, τό ὁποῖο περιελάμβανε ἐκκλησία, ξενῶνα καί βαλανεῖο, μέ κατάλληλο προσωπικό. Ἡ μονή ἦταν ἀφιερωμένη στούς δύο θαυματουργούς ἁγίους Ἀναργύρους Κοσμᾶ καί Δαμιανό. Ἡ νομοθεσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶχε σημαντική ἐπίδραση στήν ἀναβάθμιση τῶν δημόσιων νοσηλευτηρίων. Ἡ διευκόλυνση τήν ὁποία παρεῖχε ἡ νομοθεσία τοῦ κράτους ὥθησε τά νοσοκομεῖα νά καταστοῦν τά κυριότερα χριστιανικά φιλανθρωπικά ἱδρύματα. Ἐπίσης ὁ Ἰουστινιανός, μέ τήν *Νεαρά* 131, προέβη στήν παραχώρηση τοῦ ξενῶνα τοῦ Σαμψών στό Ὀρφανοτροφεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ἰουστινιανός θεωροῦσε ἐπίσης τήν φιλανθρωπία καί τήν δικαιοσύνη ὡς τίς σπουδαιότερες ἀρετές τοῦ αὐτοκράτορα καί τῆς Πολιτείας. Ὁ αὐτοκράτωρ, ὡς πηγή τοῦ νόμου, εἶχε τήν δυνατότητα νά νομοθετεῖ πρός ὄφελος τῶν χριστιανικῶν φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων. Ἑπομένως, τόσο μέ τήν θέσπιση αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων ἀπό τόν Μέγα Κωνσταντῖνο, ὅσο καί μέ τήν συνέχιση αὐτῆς τῆς νομοθετικῆς διαδικασίας ἀπό τόν Ἰουστινιανό, ὁ βυζαντινός νόμος ἐνίσχυσε καί ἀνέδειξε ὅλους ἀνεξαιρέτως τούς οἴκους εὐσπλαχνίας, ἐπιτρέποντάς τους νά ἀποδέχονται κληροδοτήματα καί νά ἀποκτοῦν περιουσία. Οἱ αὐτοκράτορες, μέ τή σειρά τους, μέ σκοπό τήν χρηματική ἐνίσχυση τῆς διακονίας τῶν ἀσθενῶν, προχώρησαν στήν δωρεά χρημάτων (προσωπική περιουσία, αὐτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο) ἤ ἰδιοκτησιῶν γῆς μέ σκοπό τήν χρηματοδότηση νοσοκομείων, πτωχείων, γηροκομείων, ξενώνων καί μοναστηριῶν[36].

Μετά τόν Ἰουστινιανό παρατηροῦμε, ὅτι ἡ ἔμπρακτη αὐτοκρατορική συνεισφορά στήν περίθαλψη τῶν ἀσθενῶν, ὑπό τίς εὐλογίες τῆς Ἐκκλησίας, συνεχίσθηκε καί ἀπό τούς ἑπόμενους αὐτοκράτορες. Ὁ Ἰουστίνος Β΄ καί ἡ Σοφία ἀνήγειραν τό νοσοκομεῖο τοῦ Ζωτικοῦ, τό ὁποῖο λειτούργησε ὡς λεπροκομεῖο, ἐνῶ ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία πρωτοστάτησε στήν ἵδρυση πολλῶν γηροκομείων καί ξενοδοχείων γιά τήν περίθαλψη τῶν πτωχῶν. Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, προέβη στήν ἵδρυση νοσοκομείων, ὅπου θερα-

35. Runciman S.: *Βυζαντινός Πολιτισμός,* ἐκδ. Ἑρμείας, Ἀθήνα 1993.

36. Καραγιάννη Β.: *Ἡ ὀργάνωση τῶν Νοσοκομείων στό Βυζάντιο μέ βάση τίς μοναχικές καί ἁγιολογικές πηγές,* Θεσσαλονίκη 2015, σ. 37-38.

πεύονταν ὄχι μόνο οἱ συνήθεις ἀσθένειες, ἀλλά παρεχόταν ἰατρική περίθαλψη καί σέ τυφλούς, ἀναπήρους καί λεπρούς. Ὁ Ἰωάννης Β΄ Κομνηνός θεμελίωσε τό 1136 ἕνα ἀπό τά σημαντικότερα ἱδρύματα τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας μέ ἰδιωτικές χορηγίες τοῦ αὐτοκράτορα καί τῆς συζύγου του Εἰρήνης, στήν Μονή Παντοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τό ἐπονομαζόμενο «Ξενών τοῦ Παντοκράτορος», τό ὁποῖο περιελάμβανε νοσοκομεῖο καί συναφῆ ἱδρύματα. Τό ὅλο συγκρότημα ἦταν ἀνεξάρτητο καί αὐτοδιοίκητο μέ σκοπό νά ἐπιτελεῖ ἀπρόσκοπτα τό ἔργο του. Ἡ σπουδαιότητά του ἔγκειται στό γεγονός ὅτι ἦταν ἰατρικό κέντρο μέ τήν σημερινή ἔννοια τοῦ ὅρου. Ὁ Ἰωάννης Β΄ Κομνηνός, ἔμεινε στήν ἱστορία ὡς «Καλογιάννης» δηλαδή ὡς «καλός», «ἐλεήμων» καί «ἠθικός» Ἰωάννης[37].

Ὡστόσο, ὑπῆρξαν καί περιπτώσεις αὐτοκρατόρων οἱ ὁποῖοι ἀντιτάχθηκαν στήν ἰδέα τῆς αὐτοκρατορικῆς ὑποστήριξης στά φιλανθρωπικά ἱδρύματα. Ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Α΄ ἐπέβαλε τόν φόρο τοῦ Καπνικοῦ ἐνῶ ὁ αὐτοκράτορας Νικηφόρος Φωκᾶς ἀπαγόρευσε τήν ἵδρυση φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων. Παρά ταῦτα, οἱ αὐτοκράτορες, ἡ Ἐκκλησία καί οἱ πλούσιοι ἰδιῶτες θά ἀποτελέσουν τούς κυριότερους χορηγούς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱδρυμάτων ὑγείας, τά ὁποῖα μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου ἀποκτοῦσαν σημαντική περιουσία.

Ἑπομένως, ἡ Ἐκκλησία πραγματοποίησε τό φιλανθρωπικό της ἔργο πολύ πιό ἀποτελεσματικά ἀπ' ὅ,τι τό κράτος ἤ οἱ ἀστικές ἀρχές, ἐπειδή ἀπευθυνόταν στό συναίσθημα τῶν δωρητῶν, θυμίζοντάς τους τόν Παράδεισο. Γιά τούς βυζαντινούς ὅλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἄλλωστε ἀποτελοῦσε συνήθεια νά ὁρίζουν πτωχούς, ὀρφανά ἤ φιλανθρωπικά ἱδρύματα ὡς κληρονόμους στίς διαθῆκες τους[38].

Τό προσωπικό τῶν μεγάλων νοσοκομείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀποτελοῦσαν κατά τό πλεῖστον μοναχοί ἀπό τά γειτονικά στήν Κωνσταντινούπολη μοναστήρια[39]. Ἀπό τό γεγονός αὐτό ἀναδεικνύεται ὅτι ὁ Βυζαντινός Μοναχισμός δέν στάθηκε ἐπ' οὐδενί ἀδιάφορος στά κοινωνικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς. Ἀντιθέτως, δι-

37. Καραγιάννη Β.: *Ἡ ὀργάνωση τῶν Νοσοκομείων στό Βυζάντιο μέ βάση τίς μοναχικές καί ἁγιολογικές πηγές,* Θεσσαλονίκη 2015, σ. 37-38.

38. Μουτζάλη Α.: «Νοσοκομεῖα καί Κοινωφελῆ ἱδρύματα στό Βυζάντιο», *Βυζαντιναί Μελεταί,* τ. Β΄, Ἀθήνα 1990, σ. 232.

39. Κουκουλέ Φ.: *Βυζαντινῶν Βίος καί Πολιτισμός,* ἐν Ἀθήναις, τ. Β1, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 146.

απνεόμενοι ἀπό τό χριστιανικό πνεῦμα τῆς ἀγάπης καί τῆς φιλανθρωπίας, οἱ μοναχοί ἐπιδόθηκαν σέ φιλανθρωπικές ἐνέργειες καί πράξεις, ὄχι μόνο περιθάλποντας ἀσθενεῖς, ἀλλά ἀγωνιζόμενοι νά καλυτερέψουν τίς συνθῆκες διαβίωσής τους[40]. Δεδομένου ὅτι ὁ μοναχικός βίος ἐξελισσόταν ὑπό τήν μορφή ὀργανωμένης καί ἑνωμένης, κοινοβιακοῦ χαρακτῆρα, κοινότητας, ἡ ἰατρική περίθαλψη ἐφαρμοζόταν ὑπό ἀπό δύο βασικές μορφές: ἰατρεῖα φροντίδας ἐσωτερικῶν ἀσθενῶν καί περίθαλψη ἐξωτερικῶν ἀσθενῶν σέ ἀτομικά κελιά. Τό ἰατρεῖο συγκαταλέγεται μεταξύ τῶν πλέον καινοτόμων καί ξεχωριστῶν στοιχείων τῆς κοινοβιακῆς μοναστικῆς ἰατρικῆς. Πρακτικά ἀνόμοιο πρός κάθε ἄλλο τύπο ἀρχαίας ἰατρικῆς περίθαλψης, ἡ μοναστική ἰατρική προσέφερε ἰατρική φροντίδα ἀσθενῶν ὑπό τήν ἐπίβλεψη ἐκπαιδευμένων παρόχων ὑγείας, συμπεριλαμβανομένου νοσηλευτικοῦ προσωπικοῦ καί ἰατρῶν[41].

Οἱ βυζαντινές μονές διέθεταν νοσοκομεῖα τά ὁποῖα περιέθαλπαν ὄχι μόνο μοναχούς ἀλλά καί λαϊκούς, ξένους προσκυνητές καί ταξιδιῶτες. Οἱ μοναχοί ὄφειλαν νά εἶναι *φιλόθεοι, φιλόπτωχοι* καί *φιλάνθρωποι.* Ἡ πρώτη ἔνδειξη φιλανθρωπίας ἑνός μοναχοῦ πρός τούς ἐνδεεῖς ἦταν τό μοίρασμα τῆς περιουσίας του ἤ ἡ διάθεση αὐτῆς σέ ἐκκλησίες ἤ φιλανθρωπικά ἱδρύματα. Ἀπό τίς πληροφορίες πού ἀντλοῦμε ἀπό τά τυπικά τῶν μονῶν, τά ὁποῖα εἴτε ἀντέγραφαν τό ἕνα τό ἄλλο ἤ εἶχε ὁρισθεῖ μιά κοινή γραμμή, ὁδηγούμαστε στό συμπέρασμα, ὅτι στερεότυπος κανόνας πολλῶν μοναστηριῶν ἦταν ἡ τακτική προσφορά ἐλεημοσύνης καί φιλοξενίας στούς πτωχούς. Τά τυπικά τῶν μονῶν ἔδιναν ἰδιαίτερη ἔμφαση στούς κανονισμούς ὡς πρός τήν ἄσκηση φιλανθρωπίας[42]. Ἄλλωστε, τά μοναστήρια στόχευαν στήν παροχή ἰατρικῆς φροντίδας μέ τήν ἐλπίδα τῆς θεραπείας. Αὐτά τά φιλανθρωπικά ἱδρύματα, εἴτε προσαρτημένα εἴτε ὡς τμήματα τῶν μονῶν, ἦταν πάντα καί θρησκευτικά ἱδρύματα, ἐπιφορτισμένα μέ θρησκευτικές ὑποχρεώσεις πού ἀντικατόπτριζαν θρησκευτικές ἀξίες[43].

---

40. Gautier P.: «Le typicon du Christ Sauveur Pantocrator», *Revue des Etudes Byzantines (REB)* 32 (1974), 947-954.

41. Crislip A. T.: *From Monastery to Hospital.* The University of Michigan Press 2005, σ. 9-10.

42. Χριστοφιλοπούλου Α.: *Τό πολίτεμα καί οἱ θεσμοί τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας 324-1054. Κράτος, Διοίκηση, Οἰκονομία, Κοινωνία,* Ἀθήνα 2004, σ. 457-458.

43. Krueger D.: *Healing and the Scope of Religion in Byzantium,* Holy Cross Orthodox Press 2010, σ. 125.

Τά βυζαντινά νοσοκομεῖα ἀποτέλεσαν τόν φυσικό χῶρο ἄσκησης τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης καί παρέχοντας ἐξειδικευμένη θεραπεία στούς ἀσθενεῖς ἀντιμετώπισαν τίς διάφορες ἀσθένειες μέ τόν καλύτερο δυνατό τρόπο. Μετά τήν θεραπεία τους οἱ ἀσθενεῖς μποροῦσαν νά ἐπιστρέψουν στήν καθημερινή ζωή. Οἱ μοναχοί συμμετεῖχαν στούς βυζαντινούς ξενῶνες κατά δύο τρόπους. Εἴτε ἐργάζονταν σ' αὐτούς ὡς ἰατροί καί νοσηλευτές, ὅπως στά νοσοκομεῖα τοῦ Χρυσοστόμου στήν Κωνσταντινούπολη, ἤ μέ τήν παροχή οἰκονομικῆς ἐνίσχυσης καί ἐποπτείας τῆς διοίκησης τῶν ἱδρυμάτων[44]. Ἰδιαίτερη ὑπῆρξε ἡ μέριμνα γιά ὅσους ἦταν λεπροί. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας προέτρεπαν τούς χριστιανούς νά βοηθοῦν αὐτούς τούς ἀσθενεῖς καθώς ἡ λέπρα ἦταν ἀνίατη. Μάλιστα, ὁ ἱερός Χρυσόστομος εἶχε πολλές φορές ἀπευθυνθεῖ στούς πλουσίους ὥστε νά βοηθήσουν οἰκονομικά στήν προσπάθεια ἀνακούφισης καί περίθαλψης αὐτῶν τῶν ἀσθενῶν[45].

Ὁ ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἐντός τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Στουδίου εἶχε ἱδρύσει νοσοκομεῖο καί ὁ ἴδιος εἶχε ἀναλάβει ὄχι μόνο τήν κάλυψη τῶν δαπανῶν, ἀλλά ἔδειχνε στήν πράξη τήν ἐνασχόλησή του ἀκόμα καί μέ τήν θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Αὐτή ἀποτυπωνόταν στίς συχνές ἐπισκέψεις του στό νοσοκομεῖο, στήν καθοδήγηση τῶν νοσοκόμων καί τοῦ βοηθητικοῦ προσωπικοῦ καί μάλιστα, ὅταν τό προσωπικό ἀμελοῦσε νά τηρεῖ ἐπακριβῶς τά καθήκοντά του, τότε ὁ Θεόδωρος ἐπέβαλλε ἐκκλησιαστικές ποινές, ὅπως νηστεία καί ξηροφαγία[46]. Ἐκτός βέβαια ἀπό τίς ποινές τίς ὁποῖες ἐπέβαλλε ὅταν δέν ἀσκοῦσαν μέ τόν σωστό τρόπο οἱ μοναχοί, τά καθήκοντά τους, ὁ Θεόδωρος συνέθετε διδακτικά ποιήματα γιά νά εὐαισθητοποιήσει τούς ὑπεύθυνους τῶν νοσοκομείων καί τῶν ξενοδοχείων πού ἦταν προσαρτημένα στά μοναστήρια[47]. Ἐκτός ἀπό αὐτά τά σύντομα ποιήματα δέν ἔχουμε καμμία μαρτυρία σχετική μέ τά νοσοκομεῖα ἤ νοσηλευτήρια τά ὁποῖα ἵδρυσε ἤ ἀναμόρφωσε. Ἡ μέριμνα τῶν ἀσθενῶν

---

44. Καραγιάννη Β.: *Ἡ ὀργάνωση τῶν Νοσοκομείων στό Βυζάντιο μέ βάση τίς μοναχικές καί ἁγιολογικές πηγές,* Θεσσαλονίκη 2015, σ. 73. Πρβλ. Morris R.: *Monks and laymen in Byzantium, 843-1118.* Cambridge University Press, 1995.

45. Κουκουλέ Φ.: *Βυζαντινῶν Βίος καί Πολιτισμός,* ἐν Ἀθήναις, τ. Β1, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 147-148.

46. Κουκουλέ Φ.: *Βυζαντινῶν Βίος καί Πολιτισμός,* ἐν Ἀθήναις, τ. Β1, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 142. Πρβλ. Θεοδώρου Στουδίτου, *Ἐπιτίμια κοινά τῆς ὅλης ἀδελφότητος ἐπί τῶν παραλειπόντων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰς τόν κανόνα,* PG 99, 1733-1755.

47. Στουδίτου Θεοδώρου: *Ἴαμβοι εἰς διάφορας ὑποθέσεις,* PG 99, 1780-1812.

ἀπασχόλησε ὄχι μόνο τούς ἱεράρχες καί τούς ἡγουμένους τῶν ἀνδρικῶν μοναστηριῶν, ἀλλά καί τίς γυνακεῖες ἀδελφότητες, τούς εὐσεβεῖς χριστιανούς, ἐνίοτε καί τούς φιλοσόφους, ὅπως ὁ Μιχαήλ Ψελλός τόν 11ο αἰῶνα[48].

Ἐκτός ἀπό τήν διακονία τῶν σωματικῶν ἀσθενειῶν, ἰδιαίτερη ὑπῆρξε καί ἡ διακονία τῶν ψυχικῶς πασχόντων ἀδελφῶν, τόσο ἀπό τούς λαϊκούς ὅσο καί ἀπό τήν Ἐκκλησία. Οἱ ἰατροί τοῦ Βυζαντίου κατέβαλαν προσπάθειες γιά νά ἀντιμετωπίσουν ψυχικά νοσήματα, ὅπως τήν μανία καί τήν μελαγχολία. Οἱ ἰατροί Ἀέτιος Ἀμιδηνός, Παῦλος Αἰγινήτης, Θεοφάνης Νόννος, Ἰωάννης Ἀκτουάριος καί ἄλλοι –ἀναλόγως τῶν περιπτώσεων– πρότειναν κατάλληλη δίαιτα, αἰώρα, ἀφαιμάξεις, ὑπνωτικά φάρμακα καταστολῆς, λουτροθεραπεία. Τούς ἀνίατους ψυχικά ἀσθενεῖς ἔκλειναν σέ ξενῶνες μοναστηριῶν[49].

Ἡ κοινοβιακή μονή τοῦ Ἁγίου Μάμαντος στήν Κωνσταντινούπολη, κατά τό δεύτερο μισό τοῦ δωδεκάτου αἰῶνα, εἶχε τήν δυνατότητα νά παρέχει νοσοκομειακή φροντίδα στούς ἀσθενεῖς μοναχούς. Ἡ μονή φρόντιζε, ὥστε οἱ συνθῆκες διαβίωσής τους νά εἶναι καλύτερες μέ τίς κατάλληλες παροχές. Ἀναφορικά μέ τήν περίθαλψη τῶν κοσμικῶν ἀσθενῶν, δέν ὑπῆρχε ξενῶνας (νοσοκομεῖο), καθώς κοντά στή μονή ὑπῆρχαν ἄλλοι δύο ξενῶνες. Ὁ ἡγούμενος φρόντιζε γιά τήν ἐπίσκεψη ἰατροῦ ἀπό τίς γειτονικές μονές γιά τήν περίθαλψη τῶν ἀσθενῶν μοναχῶν, ἄν αὐτό ὅμως ἦταν ἀδύνατο, μετέφεραν τούς ἀσθενεῖς στούς δύο κοντινούς ξενῶνες πρός ἀνάρρωση[50]. Ἀνάλογη φροντίδα παρεῖχαν στούς ἀσθενεῖς, μοναχούς καί λαϊκούς, καί οἱ ἐπαρχιακές μονές. Ἐπί παραδείγματι, ἡ κοινοβιακή μονή τῆς Θεοτόκου τῆς Πετριτζιωτίσσης (1083), ἐκτός ἀπό τούς ἀρρώστους μοναχούς, φρόντιζε καί γιά τούς ἀσθενεῖς κοσμικούς ἐπισκέπτες. Ἡ μοναστική ἀδελφότητα ἔπρεπε νά τούς παρέχει τήν κατάλληλη φροντίδα μέχρι νά ἀπαλλαγοῦν πλήρως ἀπό τήν ἀσθένειά τους, ὁπότε καί μποροῦσαν νά ἀναχωρήσουν. Ἡ μονή διέθετε καί τρία ξενοδοχεῖα, τοῦ Στενημάχου, τοῦ Μαρμαρίου καί τοῦ Ἁγίου Νικολάου,

48. Κουκουλέ Φ.: *Βυζαντινῶν Βίος καί Πολιτισμός,* ἐν Ἀθήναις, τ. Β1, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 143.

49. Μουτζάλη Α.: «Περίθαλψη ἀσθενῶν στό Βυζάντιο», *Ἀρχαιολογία καί τέχνες* 103 (2007), 13.

50. Καραγιάννη Β.: *Ἡ ὀργάνωση τῶν Νοσοκομείων στό Βυζάντιο μέ βάση τίς μοναχικές καί ἁγιολογικές πηγές,* Θεσσαλονίκη 2015, σ. 78.

στά ὁποῖα ἔβρισκαν ἀνάπαυση γιά τρεῖς μέρες ἀσθενεῖς, ὁδοιπόροι καί ταξιδιῶτες[51].

Οἱ βυζαντινές μονές, ἀνάλογα μέ τίς δυνατότητές τους, παρεῖχαν τήν ἀνάλογη νοσοκομειακή περίθαλψη, τόσο στούς μοναχούς ὅσο καί στούς λαϊκούς ἀσθενεῖς. Ὅλα τά μοναστήρια διέθεταν ξενῶνα (νοσοκομεῖο) γιά τήν περίθαλψη τῶν λαϊκῶν ἀσθενῶν, τῶν ταξιδιωτῶν καί τῶν ὁδοιπόρων. Τά μεγάλα μοναστήρια συντηροῦσαν ξενῶνες καί ἐκτός τῶν τειχῶν τῆς μονῆς. Τήν περίθαλψη καί φροντίδα τῶν λαϊκῶν ἀσθενῶν παρεῖχαν ἤ οἱ ἴδιοι οἱ μοναχοί ἤ μισθοδοτούμενο ἀπό τήν μονή βοηθητικό προσωπικό. Ὅσον ἀφορᾶ στήν θεραπευτική ἀγωγή, πέρα ἀπό τήν ἐκ Θεοῦ βοήθεια, ἡ ὁποία ἐπιτυγχανόταν μέσῳ τῆς συμμετοχῆς –ἔστω καί νοερῆς– στίς διάφορες ἀκολουθίες, δινόταν ἰδιαίτερη προσοχή στήν καλύτερη καί κατάλληλη διατροφή. Οἱ βυζαντινές μονές καί οἱ μοναχοί συνέχισαν νά προσφέρουν τήν ἀπαραίτητη νοσοκομειακή περίθαλψη σέ ὅλους τούς ἀσθενεῖς μοναχούς καί λαϊκούς. Στήν ἐποχή, ὡστόσο, τῶν Παλαιολόγων (13ος-15ος αἰών) ἡ φιλανθρωπική μέριμνα περιορίσθηκε σημαντικά λόγῳ τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων πού ἀντιμετώπιζαν οἱ μονές ἀλλά καί τό ἴδιο τό Βυζαντινό Κράτος[52].

Ἀπό ὅσα παρατέθηκαν ὡς ἐδῶ, συνάγουμε τό συμπέρασμα, ὅτι στήν ὀρθόδοξη χριστιανική παράδοση ὁ κληρικός δέν νοεῖται ὡς ἁπλός θρησκευτικός λειτουργός, ἀλλά παράλληλα καί ὡς ἰατρός ψυχῶν καί σωμάτων[53]. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος τονίζει ὅτι ὁ κληρικός, ἐκτός ἀπό λειτουργός, εἶναι παράλληλα καί θεραπευτής, ὑπηρέτης καί συνεργός στήν πνευματική θεραπεία τοῦ πάσχοντος ἀνθρώπου[54]. Ἀπό τήν ρήση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἀναδεικνύεται ἡ μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας σχετικά μέ τήν ποιμαντική τῶν ἀσθενῶν. Ὁ ἑκάστοτε ποιμένας, ἐπίσκοπος ἤ κληρικός, καλεῖται νά θεραπεύσει τίς ἀσθένειες τοῦ λαοῦ, εἴτε εἶναι σωματικές εἴτε ψυχικές. Ἡ συμπαράσταση στόν «πάσχοντα πλησίον» ἀποτελεῖ συστατικό χαρακτηριστικό τοῦ χριστιανικοῦ βίου, ὡς ἔμπρακτη

51. Gautier P.: «Le typicon du Christ Sauveur Pantocrator», *Revue des Etudes Byzantines* (REB) 32 (1974), 5-145.

52. Καραγιάννη Β.: *Ἡ ὀργάνωση τῶν Νοσοκομείων στό Βυζάντιο μέ βάση τίς μοναχικές καί ἁγιολογικές πηγές,* Θεσσαλονίκη 2015, σ. 79-80.

53. Erickson J. H.: *The challenge of our past, Studies in Orthodox Canon Law and Church History,* St.Vladimir's Seminary Press, NY 1991, σ. 54.

54. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, *Ἀπολογητικὸς τῆς εἰς Πόντον φυγῆς,* 21, PG 35, 429.

ἀπόδειξη ἀγάπης πρός τόν δοκιμαζόμενο ἀδελφό. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ χριστιανική ἀγάπη προβάλλεται ὡς τό κατ' ἐξοχήν φάρμακο γιά τόν πάσχοντα συνάνθρωπο[55].

Ἐάν πρός στιγμήν ὁ ἄνθρωπος λόγῳ τῆς ἀσθένειας του δέν μπορεῖ νά μετέχει πλήρως στά ἔργα τῆς Ἐκκλησίας, ἐκείνη εὔχεται στόν Θεό (πρβλ. ἀκολουθία τοῦ Ἱεροῦ Εὐχελαίου), νά στείλει τήν ἰατρική Του χάρη καί νά μᾶς παρέχει ὑγεία σώματος καί ψυχῆς. Ἡ ἀποκατάσταση τῆς ὑγείας γίνεται γιά νά ἐπανέλθουμε ὑγιεῖς στήν ἁγία, καθολική καί ἀποστολική Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, *«προκόπτοντες ἐν ἔργοις καλοῖς καὶ λόγοις ἀγαθοῖς»*[56], ὥστε νά προσκυνεῖται καί νά δοξάζεται τό ἅγιόν Του Ὄνομα. Ἡ ποιμαντική διάσταση τῆς παρέμβασης τῆς Ἐκκλησίας πρός τούς ἀσθενεῖς, τούς κάνει νά συνειδητοποιήσουν ὅτι δέν εἶναι ἀπόβλητοι ἀλλά ἀνήκουν σέ μιά καινή ἀνθρωπότητα, στόν μεταμορφωμένο κόσμο τῆς Ἐκκλησίας ὁ ὁποῖος συγκεντρώνεται γύρω ἀπό τόν Ἕνα Ποιμένα καί Σωτῆρα Θεό. Ἡ ποιμαντική προσέγγιση ἐγγράφει τόν ἀσθενῆ σ' ἕνα γενικότερο πλαίσιο, μέσα στό ὁποῖο εἶναι δυνατή κάθε ἄλλη παρέμβαση καί ὡς ἐκ τούτου καί ἡ θεραπευτική[57]. Ὁ σημερινός ἄνθρωπος, συνειδητοποιεῖ τήν ἀσθένειά του μέ ποικίλους τρόπους, τόσο ψυχικά ὅσο καί σωματικά. Ἑπομένως, μπορεῖ νά ἀντιδράσει μέ διαφορετικούς τρόπους, ὅπως εἴτε α) νά βυθισθεῖ στήν ἔσχατη ἀπελπισία, β) νά ξεσηκωθεῖ καί νά ἐξεγερθεῖ ἐναντίον τῶν ἀπροσώπων ἤ προσωπικῶν δυνάμεων, οἱ ὁποῖες τόν καθηλώνουν, εἴτε γ) νά ἀπευθυνθεῖ στόν Δημιουργό καί Σωτῆρα Ἰησοῦ Χριστό, ὁ Ὁποῖος εἶναι σέ θέση νά τόν ἀποκαταστήσει. Ἡ ἀπόφαση τοῦ ἀσθενοῦς νά στραφεί πρός τόν Κύριο μέ σκοπό νά λάβει τήν ἴασή του, ἀπαιτεῖ τόλμη. Πρῶτα-πρῶτα πρέπει ὁ ἀσθενής νά ἀποδεχθεῖ ὅτι εἶναι ἄρρωστος καί ἀδύναμος, καθώς διέκοψε τήν ἐπαφή του μέ τήν Πηγή τῆς Ζωῆς. Ἡ διακοπή κοινωνίας μέ τόν Δημιουργό εἶναι ἡ ἀφετηρία ὅλων τῶν κακῶν. Προβαίνοντας στήν ἀποκατάσταση τῆς

55. Καλλιακμάνη Β., Πρωτοπρ.: Ποιμαντικές ἀρχές καί Ἐκκλησιολογία, *Θεολογία* 2 (2010), 8.

56. *Μικρόν Εὐχολόγιον,* ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα (11)1992, σ. 27.

57. Σταυροπούλου Ἀ.: Ἡ θεολογική θεμελίωση τῆς ποιμαντικῆς τῶν ἀσθενῶν, *Κείμενα Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπί Εἰδικῶν Ποιμαντικῶν Θεμάτων καί Καταστάσεων,* (http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/pastoral/poimantiki_themeliosi.html, τελευταία ἀνάκτηση 4.8.2019).

κοινωνίας μέ τόν Χριστό θέτει τίς βάσεις γιά ἐνδυνάμωση καί ἐπανένταξή του στήν Ἐκκλησία, ἡ ὁποία εἶναι τό σῶμα τοῦ Χριστοῦ καί ἐμεῖς μέλη αὐτοῦ τοῦ σώματος[58].

Ἀποστολή τοῦ ἀληθινοῦ (καί ἀνιδιοτελοῦς) ποιμένα εἶναι, ἐκτός ἀπό τήν μονομερῆ του ἀπασχόληση μέ τίς σωματικές αἰτίες τῶν ἀσθενειῶν καί τήν καταπολέμηση τους, ἡ προσπάθεια νά εὑρίσκεται ὁ πάσχων ἀδελφός σέ διαρκῆ κοινωνία μέ τόν Ἰησοῦ Χριστό. Ὁ ποιμένας ὀφείλει, μέσῳ τῆς τέλεσης τοῦ Μυστηρίου τοῦ Ἱεροῦ Εὐχελαίου, νά βοηθήσει τόν ἀσθενῆ νά σχηματίσει μιά σωστή ἄποψη γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία ἀντιλαμβάνεται τήν ἰσορροπία τοῦ ψυχοσωματικοῦ ὀργανισμοῦ μέ τόν πνευματικό προσανατολισμό τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης. Ἐπίσης, ὁ ποιμένας πρέπει νά ἐφαρμόσει ἐμπράκτως τά ἕξι εἴδη τῆς ἀγάπης, ὅπως αὐτά καταγράφονται στήν παραβολή τῆς Τελικῆς Κρίσεως[59] καί ἡ ἐφαρμογή τους νά ἀποτυπωθεῖ στήν φροντίδα τῶν ἀσθενῶν. Ἐφ' ὅσον ὁ ποιμένας κατορθώσει ὁ ἀσθενής νά στρέψει ὁλοκληρωτικά τήν ἐλπίδα τῆς ἴασής του στό ἔλεος καί τήν φιλευσπλαγχνία τοῦ Θεοῦ, τότε θά ἐπιτευχθεῖ ἡ θεραπεία ἀρχικά τῆς ψυχῆς καί στή συνέχεια τοῦ σώματός του[60].

Ἡ πραγμάτωση τῶν ὅσων ἀναφέραμε ἀνωτέρω σχετικά μέ τήν μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας γιά τούς ἀσθενεῖς στό πέρασμα τῶν αἰώνων, ἀποτυπώθηκε καί στόν τομέα τῆς Ἁγιολογίας. Ὁρισμένοι ἀπό τούς Ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας, τόσο μάρτυρες τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ χριστιανισμοῦ ὅσο καί οἱ θεόσοφοι Πατέρες, μέ τίς πράξεις, ἀκόμα καί κατά τήν διάρκεια τοῦ μαρτυρίου, καί τά συγγράμματά τους, ἀνέδειξαν τήν μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας καί τό χρέος, ξεχωριστά τοῦ κάθε χριστιανοῦ, πρός τόν πάσχοντα συνάνθρωπό του.

Στό πρῶτο κεφάλαιο τῆς παρούσας ἐργασίας, θά παραθέσουμε τούς βίους τῶν Ἁγίων-Ἰατρῶν τῆς Ἐκκλησίας τῶν ὁποίων οἱ μνῆμες καί ἡ τιμή πρός ἐκείνους διατηρήθηκαν ἀναλλοίωτα στό πέρασμα τῶν αἰώνων. Στό δεύτερο κεφάλαιο, θά ἐντρυφήσουμε στήν θεολογική σκέψη τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (Μέγας Βα-

58. Σταυροπούλου Ἀ. : Ἡ θεολογική θεμελίωση τῆς ποιμαντικῆς τῶν ἀσθενῶν, *Κείμενα Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπί Εἰδικῶν Ποιμαντικῶν Θεμάτων καί Καταστάσεων,* (http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/pastoral/poimantiki_themeliosi.html, τελευταία ἀνάκτηση 4.8.2019). Πρβλ. Α΄ Κορινθίους 12, 27.

59. *Κατά Ματθαῖον* 25, 31-46

60. Αὐγουστίδη Ἀδ., Πρωτοπρ.: *Ποιμένας καί θεραπευτής,* ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1999, σ. 54-55.

σίλειος, Γρηγόριος Νύσσης καί Γρηγόριος ὁ Θεολόγος) καί τοῦ ἐξ Ἀντιοχείας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ὥστε νά κατανοήσουμε τήν μεγάλη σημασία τῆς διακονίας πρός τόν ἀσθενῆ γιά τήν θεολογική καί πνευματική οἰκοδομή τῆς Ἐκκλησίας. Μέσα ἀπό τήν σταχυολόγηση τῶν κειμένων τῶν προαναφερθέντων Πατέρων θά διδαχθοῦμε σχετικά μέ τήν ἀλληλεπίδραση σώματος-ψυχῆς στήν πρόκληση τῶν ἀσθενειῶν, μέ τήν πρόληψη τῶν πνευματικῶν καί σωματικῶν νοσημάτων καί τέλος, μέ τήν στάση τήν ὁποία τηροῦν οἱ Πατέρες –καί προτρέπουν ὅλους ἐμᾶς νά τηροῦμε– ὡς πρός τά προβλήματα ὑγείας τά ὁποῖα διαχρονικά ταλανίζουν τήν ἀνθρωπότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Οἱ βίοι τῶν Ἁγίων-Ἰατρῶν

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ

4. ΕΡΜΙΟΝΗ ΙΣΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΙΑΤΡΟΣ (1ος αἰ.)

Ἡ ἁγία Ἑρμιόνη ἡ Ἰσαπόστολος καί ἰατρός ἦταν μία ἀπό τίς τέσσερις κόρες τοῦ ἀποστόλου Φιλίππου, ἑνός ἐκ τῶν ἑπτά διακόνων. Στίς *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐπιστρέφοντας στά Ἱεροσόλυμα, μέσῳ Ρόδου, Τύρου καί Πτολεμαΐδας ἔφθασε στήν Καισάρεια τῆς Παλαιστίνης, ὅπου φιλοξενήθηκε στό σπίτι *«Φιλίππου τοῦ εὐαγγελιστοῦ, ὄντος ἐκ τῶν ἑπτά… τούτῳ δέ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι τέσσαρες προφητεύουσαι»*[61]. Ὅπως καί ὁ πατέρας της, ἔτυχε τῆς εὐλογίας νά ἔχει καί αὐτή τό προφητικό χάρισμα (Πράξ. 21, 8) καί ἀφοσιώθηκε μέ ζῆλο στό ἀποστολικό ἔργο. Εἶχε σπουδάσει τήν ἰατρική ἐπιστήμη, πρᾶγμα τό ὁποῖο ἦταν σπάνιο γιά μιά γυναῖκα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Σύμφωνα μέ τήν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, ἀποφάσισε νά μεταβεῖ, μαζί μέ τήν ἀδελφή της Εὐτυχίδα, στήν Ἔφεσο μέ σκοπό νά συναντήσει τόν Ἅγιο Ἰωάννη τόν Θεολόγο· ὡστόσο, ἀντί νά συναντήσουν τόν Θεολόγο, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐν τῷ μεταξύ μεταστεῖ, συνάντησαν τόν μαθητή του Πετρώνιο, ὁ ὁποῖος κατέστη ὁ πνευματικός της πατέρας[62].

Κάποτε ἀπό τήν Ἔφεσο πέρασε ὁ αὐτοκράτωρ Τραϊανός, καθώς πορευόταν πρός τήν Περσία. Πληροφορήθηκε τό προφητικό χάρισμα τῆς Ἑρμιόνης καί τήν κάλεσε νά προφητεύσει γιά λογαριασμό του. Ἡ Ἑρμιόνη τόν πληροφόρησε ὅτι θά καταφέρει νά νικήσει τούς Πέρσες, ἀλλά τήν βασιλεία τῶν Ρωμαίων θά καταλάβει ὁ γαμπρός του Ἀδριανός, ὅπως καί πραγματικά συνέβη. Φοβούμενος λοιπόν τήν ἐπαλήθευση τῆς προφητείας, ὁ Τραϊανός διέταξε νά συλλάβουν τήν Ἑρμιόνη μέ τήν κατηγορία ὅτι δίδασκε νέο Θεό ἀντί τῶν παραδοσιακῶν τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας καί νά τήν βασανίσουν. Κατόπιν

61. *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* 21, 8-9.

62. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Α΄ (1868), σ. 19.

τούτων, ἡ Ἑρμιόνη παραδόθηκε στούς δήμιους γιά νά θανατωθεῖ, ἀλλά αὐτοί πίστεψαν στόν Χριστό καί τήν ἄφησαν ἐλεύθερη. Ἀπηλλαγμένη ἀπό τήν κατηγορία, ἵδρυσε στήν περιοχή φιλανθρωπικό οἶκο, ὅπου ἔβρισκαν ἀνακούφιση ὅλοι οἱ πονεμένοι[63].

Περί τό 117, ὅταν πλέον ἡ Ἑρμιόνη ἦταν γερόντισσα, ὁ Ἀδριανός, διέταξε νά παρουσιαστεῖ μπροστά του, ρωτώντας την σχετικά μέ τήν ἡλικία καί τήν καταγωγή της. Ἐκείνη, ἀντί ἄλλης ἀπαντήσεως, εἶπε: *«Ὁ Χριστός γνωρίζει πόσων ἐτῶν εἶμαι καί ἀπό ποῦ κατάγομαι».* Ὀργισμένος ἀπό τήν ἀπάντησή της διέταξε νά τήν ρίξουν σέ λέβητα μέ κοχλάζουσα πίσσα καί ἄλλα εὔφλεκτα ὑλικά, ὡστόσο ἡ εὐσεβής γερόντισσα στεκόταν στό κέντρο τοῦ λέβητα σάν σέ πάνδροσο τόπο. Ἀπορημένος ὁ Ἀδριανός πλησίασε στό καμίνι αὐτό, ἀλλά ὑπέστη φοβερά ἐγκαύματα. Ἐντούτοις, συνέχιζε νά ἀπιστεῖ καί διέταξε νά ριφθεῖ ἡ Ἑρμιόνη σέ μεγάλο πυρακτωμένο τηγάνι. Ἐξῆλθε ὅμως ἀλώβητη καί ἀπό ἐκεῖ καί προσποιούμενη ὅτι θέλει νά προσφέρει θυσίες στά εἴδωλα, τήν ὁδήγησαν στόν εἰδωλολατρικό ναό ὅπου, μέ τήν θερμή προσευχή της, τά κατακρήμνισε. Εὐθύς ὁ Ἀδριανός διέταξε νά τήν ἀποκεφαλίσουν, ὅμως πλησιάζοντας οἱ δήμιοι γιά νά ἐκτελέσουν τό ἔργο τους φωτίσθηκαν καί πίστεψαν στόν Χριστό. Μετά ἀπό αὐτό, ἡ Ἑρμιόνη πέθανε εἰρηνικά καί τάφηκε στήν Ἔφεσο[64]. Ἀκολουθία παλαιά εὑρίσκεται στό *Χιακόν Λειμωνάριον*. Ἐπίσης Ἁσματική Ἀκολουθία συνέγραψε ὁ μον. Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης[65].

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ

4. ΚΑΛΛΙΣΘΕΝΗ ΟΣΙΑ ΚΑΙ ΙΑΤΡΟΣ (312)

Ἡ ὁσία Καλλισθένη ἡ ἰατρός, καταγόταν ἀπό τήν Ἔφεσο καί ὁ πατέρας της Αὔδακτος (ἤ Αὔδατος), εἶχε τιμηθεῖ ἀπό τόν Μαξιμῖνο

63. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Σεπτέμβριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

64. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Σεπτέμβριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016. Πρβλ. Fr. Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 3, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 31.

65. *Ἁσματική Ἀκολουθία τῆς Ἁγίας Ἑρμιόνης τῆς Ἰατροῦ,* ποίημα μον. Γερασίμου Μικραγιαννανίτου, Ἐκκλησιαστικό Ἵδρυμα «Εὐαγγελιστής Μᾶρκος», Θέρμη 2001.

μέ τό ἀξίωμα τοῦ ἐπάρχου. Ὅταν ὁ Μαξιμῖνος ζήτησε τήν κόρη τοῦ Καλλισθένη γιά γυναῖκα του, ὁ Αὔδακτος δέν ἔδωσε τήν συγκατάθεσή του καί γιά τόν λόγο αὐτό δήμευσαν τήν περιουσία του, τόν ἐξόρισαν στή Μελιτινή, ὅπου καί τόν ἀποκεφάλισαν. Ἡ Καλλισθένη, μεταμφιεσμένη σέ ἄνδρα, κρυβόταν κάπου στή Νικομήδεια. Ὕστερα ἀπό ὀκτώ χρόνια πῆγε στή Θράκη. Ἐκεῖ ἔμενε κοντά σέ μιά οἰκογένεια, πού εἶχε κόρη μέ ἀσθένεια στούς ὀφθαλμούς. Ἡ Καλλισθένη θεράπευσε τήν κόρη καί οἱ γονεῖς ζητοῦσαν νά τήν παντρέψουν μέ τή θεραπευμένη κόρη τους. Τότε ἐκείνη φανέρωσε τήν πραγματική της ταυτότητα καί ἀναχώρησε ἀπό τήν Νικομήδεια[66]. Μετά τήν φυγή της, ἐπί τῶν ἡμερῶν τοῦ αὐτοκράτορος Λικινίου (321), γνώρισε τήν ἀδελφή τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, Κωνσταντία. Μέσῳ αὐτῆς τῆς γνωριμίας κατάφερε ὄχι μόνο νά ἀνακτήσει τήν περιουσία τοῦ πατέρα της ἀλλά καί νά μεταφέρει τό λείψανό του ἀπό τή Μελιτινή στήν Ἔφεσο, ὅπου οἰκοδόμησε Ναό στό ὄνομά του καί τό ἐναπέθεσε ἐκεῖ. Ζῶντας μέ αὐτόν τόν ὁσιακό καί ἱεραποστολικό τρόπο τό ὑπόλοιπο τῆς ζωῆς της, ἡ Καλλισθένη κοιμήθηκε εἰρηνικά καί ἀξιώθηκε τοῦ χαρίσματος τῆς θαυματουργίας[67].

11. ΖΗΝΑΪΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΝΙΛΛΑ (1ος αἰ.)

Οἱ Ἅγίες Ἰσαπόστολοι Ζηναΐς καί Φιλονίλλα, ἦταν κατά σάρκα ἀδελφές καί διακρίθηκαν γιά τήν ἔμπρακτη πίστη τους στόν Θεό. Ἡ καταγωγή τους ἦταν ἀπό τήν Ταρσό τῆς Κιλικίας. Σύμφωνα μέ ἀρχαία μαρτυρία ἦταν συγγενεῖς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Διακρίθηκαν γιά τήν θερμή τους πίστη, ἦταν πολύ μορφωμένες καί γνώριζαν τήν ἰατρική τέχνη τήν ὁποία ἐξασκοῦσαν μέ τρόπο φιλάνθρωπο καί φιλάδελφο. Θεράπευαν δωρεάν τούς ἀσθενεῖς μέ ἀποτέλεσμα τό χάρισμά τους αὐτό νά ἐνεργεῖ ἐπιτυχημένα καθώς ἐνισχυόταν ἀπό τήν Θεία Χάρη. Ἡ παροχή τῶν ἰατρικῶν τους ὑπηρεσιῶν, τίς βοηθοῦσε ὥστε νά ἐργάζονται καί γιά τήν πίστη. Κοντά σέ κάθε ἄρρωστο καί στήν οἰκογένεια αὐτοῦ, γίνονταν διακόνισσες τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος καί μέ τά λόγια τους παρηγοροῦσαν καί μαλάκωναν τίς ψυχές τῶν ἀνθρώπων καί τίς καρδιές οἱ ὁποῖες ἦταν

66. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Α΄ (1868), σ. 120.

67. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ὀκτώβριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

τραυματισμένες ἀπό τίς συμφορές τῆς ζωῆς. Εὐτύχησαν μάλιστα νά φωτίσουν, ἀρκετούς ἀπίστους στήν χριστιανική ζωή[68].

Κάποτε ἔφτασαν στήν πόλη Δημητριάδα (δέν εἶναι ἐξακριβωμένο ἐάν πρόκειται γιά τόν σημερινό Βόλο τῆς Θεσσαλίας ἤ γιά τήν ὁμώνυμη πόλη τῆς Μ. Ἀσίας), ὅπου καί διέμειναν σέ ἕνα σπήλαιο. Κατά τήν διαμονή τους στό σπήλαιο αὐτό, ἡ Ζηναΐς θεράπευε μέ τήν χάρη τοῦ Θεοῦ ἀπό κάθε ἀσθένεια ὅσους προσέτρεχαν σ' αὐτήν γιά βοήθεια. Ἡ Φιλονίλλα ἔκανε μακροχρόνιες νηστεῖες καί πραγματοποίησε πολλές θαυματουργές θεραπεῖες. Ἡ φήμη τους ἐξαπλώθηκε καί πολλοί ἔρχονταν ὄχι μόνο γιά ἰατρική βοήθεια ἀλλά καί γιά τήν πνευματική τους στήριξη στήν ὀρθή πίστη. Τρία ἀπό τά πνευματικά τέκνα τῆς Ζηναΐδος, οἱ Πάπας, Πατέρας καί Φιλόκυρος, εἶχαν συλληφθεῖ κατά τήν διάρκεια τοῦ διωγμοῦ καί διεσώθησαν χάρη στίς προσευχές της. Οἱ δυό Ἁγίες κοιμήθηκαν στό σπήλαιο, ἡ μέν Ζηναΐς ἐξερχόμενη μιά ἡμέρα ἀπό τό σπήλαιο, πάτησε ἕνα ἀγκάθι καί κατά τήν προσπάθειά της νά τό ἀφαιρέσει, παρέδωσε εἰρηνικά τό πνεῦμα· ἡ δέ Φιλονίλλα παρέδωσε ἐπίσης εἰρηνικά τήν ψυχή της[69]. Ἀκολουθία Ἁσματική ἔχει συγγράψει ὁ δρ Χ. Μπούσιας ἡ ὁποία παραμένει ἀνέκδοτη.

13. ΚΑΡΠΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ & ΠΑΠΥΛΟΣ ΔΙΑΚΟΝΟΣ ΟΙ ΙΑΤΡΟΙ (250)

Οἱ Ἅγιοι Κάρπος, Πάπυλος, Ἀγαθόδωρος καί Ἀγαθονίκη μαρτύρησαν ἐπί αὐτοκράτορος Δεκίου (249-251)[70], οἱ διωγμοί τοῦ ὁποίου χαρακτηρίστηκαν ὡς οἱ πιό σκληροί. Τιμῶνται στίς 13 Ὀκτωβρίου ἀπό τήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καί στίς 13 Ἀπριλίου ἀπό τήν Ρωμαιοκαθολική καί τήν Συριακή. Τό ἀρχαιότερο μαρτύριο τους διασώζεται στά Λατινικά (τό αὐτό συμβαίνει καί μέ τό κείμενο τό ὁποῖο ὑπάρχει καταχωρημένο στό Ἱερωνύμειο Μαρτυρολόγιο)· τήν ἑλληνική μετάφρασή του ἐκπόνησε ὁ ὅσιος Συμεών ὁ Μεταφραστής. Ἐπίσης, ὁ Εὐσέβιος Παμφύλου στήν *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* κάνει ἀναφορά στούς δύο μάρτυρες, λέγοντας ὅτι ἤθλησαν στήν Πέργα-

68. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Α΄ (1868), σ. 143.

69. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ὀκτώβριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016. Πρβλ. Fr. Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 3, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 320.

70. Περί τοῦ αὐτοκράτορος Δεκίου, βλ. λ. Δέκιος, *ΘΗΕ* 4 (1964), 1002.

μο, μετά τό μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Πολυκάρπου στήν Σμύρνη. Ἡ χρήση ἀπό τόν Εὐσέβιο τοῦ ὅρου «μετά», θά μποροῦσε νά ἑρμηνευθεῖ ὄχι τήν ἀμέσως ἑπόμενη στιγμή, ἀλλά στήν ἑπόμενη χρονική περίοδο τῶν διωγμῶν, διότι γνωρίζουμε ὅτι ὁ μέν Πολύκαρπος μαρτύρησε μεταξύ τῶν ἐτῶν 138-161, οἱ δέ δύο μάρτυρες ἐπί τῶν ἡμερῶν τοῦ Δεκίου, δηλαδή μεταξύ τῶν ἐτῶν 249-251.

Ὁ Κάρπος, καταγόμενος ἀπό τήν Πέργαμο, μεγάλωσε σέ εἰδωλολατρικό περιβάλλον (ὁ πατέρας του ἦταν ἱερέας τῶν εἰδώλων), καί ἔλαβε ἄρτια γραμματική μόρφωση. Ἦταν εὐσεβέστατος καί προσέφερε πολλές ὑπηρεσίες στήν Ἐκκλησία, μέ ἀποτέλεσμα νά χειροτονηθεῖ ἐπίσκοπος Θυατείρων. Ὁ Πάπυλος, καταγόμενος ἀπό τά Θυάτειρα, σπούδασε ἰατρική, γενόμενος διάκονος καί ἄμεσος συνεργάτης τοῦ Κάρπου. Ὁ Ἀγαθόδωρος, ψυχή ἐκλεκτή καί πιστή, ἦταν ὑπηρέτης στήν Ἐπισκοπή Θυατείρων[71].

Ἐπειδή ἀρνήθηκαν νά ὑπακούσουν στό διάταγμα τῆς ὑποχρεωτικῆς παράδοσης τῶν ἱερῶν σκευῶν τῆς Ἐκκλησίας, προσήχθησαν στόν ἔπαρχο Οὐαλέριο, ὁ ὁποῖος τούς ζήτησε νά ἀρνηθοῦν τόν Χριστό. Οἱ Ἅγιοι ὁμολόγησαν μπροστά του μέ παρρησία τόν Χριστό καί τότε ὁ Οὐαλέριος τούς εἶπε: «Οἱ χριστιανοί εἶναι δεισιδαίμονες, ἀνίκανοι, χωρίς ἀνώτερα αἰσθήματα. Σεῖς, μορφωμένοι ἄνθρωποι, ἀμέσως πρέπει νά τούς ἀρνηθεῖτε». Στήν κατηγορία αὐτή, ἀπάντησε ὁ ἐπίσκοπος Κάρπος, μέ τά λόγια τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Μιά ἀπάντηση ἡ ὁποία ἴσχυε, ἰσχύει καί θά ἰσχύει στούς αἰῶνες γιά τό φρόνημα τῶν συνειδητῶν χριστιανῶν[72]. Εἶπε λοιπόν: *«Κοπιῶμεν ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσί· λοιδορούμενοι εὐλογοῦμεν, διωκόμενοι ἀνεχόμεθα, βλασφημούμενοι παρακαλοῦμεν»*[73].

Ὁ Οὐαλέριος, ἀφοῦ διεπίστωσε ὅτι οἱ Ἅγιοι δέν προτίθενται νά θυσιάσουν στά εἴδωλα, διέταξε νά δεθοῦν στά ὀπίσθια ἀλόγων καί νά συρθοῦν ἐνώπιόν του, ἀπό τά Θυάτειρα ἕως τίς Σάρδεις. Ἐκεῖ, οἱ Ἅγιοι κρεμάσθηκαν σέ ξύλο καί κατεσχίσθησαν οἱ σάρκες τους. Στήν θέα αὐτῶν τῶν βασανιστηρίων, ὁ Ἀγαθόδωρος, ὁ ὁποῖος εἶχε

71. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Α΄ (1868), σ. 147-148. Πρβλ. Fr. Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 1, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 103.

72. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου, *Νέος Συναξαριστής – Ὀκτώβριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

73. *Πρός Κορινθίους* Α΄ 4, 9-16.

ἀκολουθήσει κρυφά τούς Ἁγίους, ὁμολόγησε φανερά τόν Χριστό. Αὐτό εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά εὑρεθεῖ καί ὁ ἴδιος κρεμασμένος στό ξύλο, νά βασανιστεῖ μέ χτυπήματα ραβδιῶν καί τελικά νά παραδώσει τήν ψυχή του στόν Κύριο. Ὁ Κάρπος, ἐνῶ ἦταν στό ξύλο, χαμογελοῦσε καί ὅταν ἐρωτήθηκε σχετικά, ἀπάντησε ὅτι χαμογελᾶ γιά τήν δόξα τοῦ Κυρίου. Ὁ Πάπυλος, ἀφοῦ δέθηκε σέ τέσσερις πασάλους, ὑψώθηκε ἀπό τήν γῆ καί λιθοβολήθηκε μένοντας ἀβλαβής. Μετά ἀπό αὐτά, ἔσυραν τόν Κάρπο καί τόν Πάπυλο ἐπάνω σέ τριβόλια, τούς ἔδειραν στήν κοιλιακή τους χώρα, τούς ἔριξαν στά θηρία, τούς κάρφωσαν τά πόδια μέ σιδερένια ὑποδήματα καί τέλος τούς ἔριξαν στό καμίνι, ὅπου ἡ φωτιά ἔσβησε χάρη στήν βροχή πού ἔπεσε ἐκείνη τήν ὥρα. Τότε, ἀφοῦ ὁ Οὐαλέριος διαπίστωσε ὅτι ἦταν ἀδύνατον νά ἀλλαξοπιστήσουν, τούς ἀποκεφάλισε μαζί μέ τήν ἀδελφή τοῦ Παπύλου Ἀγαθονίκη. Στήν Κωνσταντινούπολη ἡ τιμή τῶν Ἁγίων ὑπῆρξε ἰδιαίτερα διαδεδομένη. Ὁ πλέον γνωστός ναός τῶν Ἁγίων εὑρισκόταν στά Ὑψωμαθειά (κατά μία ἄποψη στό σημεῖο ὅπου σήμερα εὑρίσκεται ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ) καί θεωρεῖται, ἄν καί δέν εἶναι ἀπολύτως σαφές, ὅτι ἀνηγέρθη ἀπό τήν Ἁγία Ἑλένη[74].

17. ΚΟΣΜΑΣ, ΔΑΜΙΑΝΟΣ, ΛΕΟΝΤΙΟΣ, ΑΝΘΙΜΟΣ, ΕΥΠΡΕΠΙΟΣ ΟΙ ΕΞ ΑΡΑΒΙΑΣ ΙΑΤΡΟΙ (305)

Οἱ Ἅγιοι Κοσμᾶς, Δαμιανός, Λεόντιος, Ἄνθιμος καί Εὐπρέπιος (ἤ Εὐτρόπιος) ἦταν ἀδελφοί κατά σάρκα ἀλλά καί κατά πνεῦμα, μέ καταγωγή ἀπό τήν Ἀραβία. Εὐσεβεῖς καί οἱ πέντε, ἐμπνεόμενοι ἀπό τόν ἴδιο θεῖο ζῆλο καί κινούμενοι ἀπό τά φιλάνθρωπα αἰσθήματά τους, ἔπραξαν πολλές ἀγαθοεργίες μέσα ἀπό τήν ἐφαρμογή τῆς ἰατρικῆς τους τέχνης ἀλλά καί εἵλκυσαν πολλούς στήν χριστιανική πίστη[75]. Ἡ δράση τους ἔγινε ἀφορμή, κατά τήν διάρκεια τῶν διωγμῶν τῶν Διοκλητιανοῦ καί Μαξιμιανοῦ (303-305), νά καταγγελθοῦν στίς ρωμαϊκές ἀρχές καί νά συλληφθοῦν ἀπό τόν ἡγεμόνα τῶν Αἰγῶν Λυσία. Μετά ἀπό πολλά βασανιστήρια, ὑπέστησαν τόν σταυρικό καί τόν δι' ἀποκεφαλισμοῦ θάνατο[76].

---

74. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Α΄ (1868), σ. 148.

75. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Α΄ (1868), σ. 163.

76. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ὀκτώβριος,* ἐκδ. «Ἴνδι-

Ἀναφορικά μέ τήν διάκριση τῶν τριῶν ὁμωνύμων ζευγῶν Ἀναργύρων Κοσμᾶ καί Δαμιανοῦ, εἶναι χρήσιμο νά παραθέσουμε τό ἑξῆς σχόλιο. Οἱ συναξαριστές διακρίνουν τρία ζεύγη: α) τούς Κοσμᾶ καί Δαμιανό ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ ὁποῖοι ἑορτάζουν τήν 1η Νοεμβρίου, β) τούς Κοσμᾶ καί Δαμιανό ἐκ Ρώμης, οἱ ὁποῖοι ἑορτάζουν τήν 1η Ἰουλίου καί γ) τούς προαναφερθέντες μαζί μέ τούς τρεῖς ἀδελφούς ἐξ Ἀραβίας. Ἀπό τήν πρώτη μαρτυρία περί τῆς τιμῆς τους (βίος τοῦ ἁγίου Ραββουλᾶ Ἐδέσσης περί τό 400) καί ὕστερα, σημειώνεται ἡ ἐξάπλωση της λόγῳ τῶν πολλῶν θαυμάτων τους σέ ὅσους εἶχαν ἐπικαλεστεῖ τήν βοήθειά τους. Στήν Κωνσταντινούπολη, ὑπῆρξαν πολλοί ναοί, μέ κορυφαῖο τό περίφημο «Κοσμίδιον», ἀφιερωμένοι στούς μάρτυρες αὐτούς, ὅπως ἐπίσης στήν Ρώμη ἀλλά καί σέ πολλά ἄλλα μέρη, ἀκόμα καί ὡς τίς ἡμέρες μας. Κατά τόν Μακάριο Σιμωνοπετρίτη, αὐτή ἡ βαθμιαία ἐξάπλωση τῆς τιμῆς τους ὑπῆρξε ἡ βασική αἰτία τῆς διάκρισης τῶν ἁγίων Ἀναργύρων Κοσμᾶ καί Δαμιανοῦ σέ τρία ζεύγη, ὡστόσο, ὅπως φαίνεται ἀπό τούς βίους τους, μᾶλλον πρόκειται γιά ἕνα καί τό αὐτό ζεῦγος[77].

Σχετικά μ' αὐτό τό ζεῦγος Ἀναργύρων Κοσμᾶ καί Δαμιανοῦ, ὑπάρχει ἀρκετά παλαιά ἀκολουθία ἁγιορείτικης προέλευσης, ἡ ὁποία ἐκδίδεται συχνά καί τό ποιητικό κείμενό της ἀναφέρεται, μέ ἀρκετές ἐλλείψεις, στό σύνολο τῶν Ἰατρῶν Ἀναργύρων[78]. Ἐπίσης, ὁ δρ Χ. Μπούσιας συνέταξε Παρακλητικό Κανόνα καί Χαιρετιστηρίους Οἴκους, πού ἔχουν ἐκδοθεῖ ἀπό τήν ὁμώνυμη καλύβη τῆς Νέας Σκήτης Ἁγίου Ὄρους τό 2004[79]. Ἐκτός ἀπό αὐτήν τήν ἔκδοση ὑπάρχει ἀνέκδοτος ὁ Παρακλητικός Κανών πρός τούς ἁγίους Ἀναργύρους Κοσμᾶ καί Δαμιανό, ποίημα τῆς μοναχῆς Συγκλητικῆς ἀπό τήν Ἱερά Μονή Μπούρας Ἀρκαδίας[80].

κτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016. Πρβλ. Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 1, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 126.

77. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ὀκτώβριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

78. *Ἁσματική Ἀκολουθία καί Βίος Πάντων τῶν Εἴκοσι Ἁγίων καί Ἰαματικῶν Ἀναργύρων.* Ἔκδοσις Ἱ. Μ. Ἁγίου Νικοδήμου Ἑλληνικοῦ Γορτυνίας, 1999.

79. *Κανών Παρακλητικός, ΚΔ΄ Χαιρετιστήριοι Οἶκοι, Ἐγκωμιαστικός Λόγος εἰς τό Ἱερόν Σμῆνος τῶν Θαυματουργῶν Εἴκοσι Ἁγίων Ἀναργύρων.* Ἱερά Καλύβη Συνάξεως τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων. Νέα Σκήτη, Ἅγιον Ὄρος, 2004.

80. *Κανών Παρακλητικός εἰς τούς Ἁγίους Ἐννέα Ἐνδόξους Θαυματουργούς*

18. ΛΟΥΚΑΣ Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΗΣ ΚΑΙ ΙΑΤΡΟΣ (1ος αἰ.)

Ὁ Ἅγιος Λουκᾶς ὁ Εὐαγγελιστής, καταγόταν ἀπό τήν Ἀντιόχεια τῆς Συρίας καί πιθανόν ἦταν ἑλληνικῆς καταγωγῆς[81]. Εἶχε σπουδάσει καί ἐξασκοῦσε τήν ἰατρική ἐπιστήμη (Κολ. 4, 14) καί ὡς ἐκ τούτου τοποθετεῖται πρῶτος, μέ χρονολογικά κριτήρια, στήν ἱερά αὐτή χορεία τῶν Ἁγίων-Ἰατρῶν. Ἐκτός ἀπό τήν ἄσκηση τοῦ ἰατρικοῦ λειτουργήματος, ὁ Λουκᾶς γνώριζε πολύ καλά τήν ζωγραφική τέχνη. Μάλιστα σ' αὐτόν ἀποδίδονται οἱ πρῶτες εἰκόνες τῆς Θεοτόκου. Ὁ Λουκᾶς, στήν Παλαιστίνη ὅπου βρισκόταν συνάντησε τόν Θεάνθρωπο, ἄκουσε τό κήρυγμά Του καί πίστευσε σ' Αὐτόν. Ὑπάρχει ἡ παράδοση ὅτι ἀνῆκε στόν κύκλο τῶν Ἑβδομήκοντα Μαθητῶν, τούς ὁποίους Ἐκεῖνος ἔστειλε νά εὐαγγελισθοῦν τό μήνυμα τῆς σωτηρίας[82]. Τρεῖς ἡμέρες μετά τήν Ἀνάσταση, ἀξιώθηκε νά δεῖ τόν Ἀναστάντα Κύριο ἐνῶ περπατοῦσε μέ τόν Κλεόπα πρός τό χωριό Ἐμμαούς[83]. Μετά τήν Πεντηκοστή κήρυξε τό Εὐαγγέλιο σέ πολλές περιοχές, καταλήγοντας στήν Θήβα τῆς Βοιωτίας, ὅπου πιθανόν γνώρισε τόν Ἀπόστολο Παῦλο. Τόν ἀκολούθησε στίς περιοδεῖες του μέχρι τήν Τρῳάδα καί τούς Φιλίππους, ὅπου ἐγκαταστάθηκε προκειμένου νά στηρίξει τήν νεοϊδρυθεῖσα Ἐκκλησία. Κατά τήν σύλληψη τοῦ τελευταίου στήν Ρώμη μαρτύρησε περί αὐτοῦ στό δικαστήριο τοῦ Καίσαρος[84].

Περιόδευσε στήν Δαλματία, τήν Ἰταλία, τήν Γαλλία, τήν Ἀχαΐα, τήν Βοιωτία καί σέ ἄλλα μέρη. Συνέγραψε τό τρίτο κατά σειρά Εὐαγγέλιο, καθώς καί τίς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων[85]. Στήν Θήβα κατέστη ἱδρυτής καί ἐπίσκοπος τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, προσφέροντας τήν ἰατρική του γνώση στούς ἀσθενεῖς. Ἐκεῖ, λέγεται ὅτι πέθανε μέ μαρτυρικό θάνατο σέ ἡλικία 84 ἐτῶν (κατ' ἄλλους εἰρηνικά σέ ἡλικία 80 ἐτῶν[86]). Ὁ τάφος του κατέστη πηγή ἰαμάτων καί σύμφωνα μέ τήν

καί Ἰαματικούς Ἀναργύρους. Ἱερά Καλύβη Ἁγίων Ἀναργύρων Β΄, Ἱερά Σκήτη Ἅγιον Ὄρος, 2008.

81. Kazhdan A. P.: *ODB,* Oxford - NewYork 1991, σ. 1256. Πρβλ. Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 2, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 57.

82. Λουκ. 10, 1.

83. Λουκ. 24, 13-35.

84. Β΄ Τιμ. 4, 11.

85. Γριτσοπούλου Τάσου Ἀθ.: «Λουκᾶς», *ΘΗΕ* 8 (1966), 364-390.

86. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Α΄ (1868), σ. 164.

παράδοση, ἀπό ἐκεῖ ἀνέβλυζε θαυματουργό ἔλαιο (κολλύριο) πού θεράπευε τίς ἀσθένειες τῶν ὀφθαλμῶν. Τό ἔτος 357 τό λείψανό του μεταφέρθηκε στήν Κωνσταντινούπολη ἀπό τόν μετέπειτα Μεγαλομάρτυρα Ἀρτέμιο καί τοποθετήθηκε ἀπό τόν Μέγα Κωνσταντῖνο, μαζί μέ τά λείψανα τῶν Ἀποστόλων Ἀνδρέου καί Τιμοθέου, στόν ναό τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἀπό τόν Μέγα Κωνσταντῖνο[87].

Ἡ ὑμνογραφική παράδοση σχετικά μέ τόν Εὐαγγελιστή Λουκᾶ εἶναι πλουσιότατη. Ἀπό τούς σύγχρονους ὑμνογράφους μνημονεύσουμε: α) τόν μοναχό Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη, ὁ ὁποῖος συνέγραψε δύο Ἀκολουθίες[88,89], β) τόν δρα Χαράλαμπο Μπούσια, ὁ ὁποῖος συνέγραψε Ἀκολουθία, Παρακλητικό κανόνα καί Χαιρετιστήριους Οἴκους καί γ) τόν ἱερομόναχο Ἀθανάσιο Σιμωνοπετρίτη, ὁ ὁποῖος συνέγραψε Παρακλητικό κανόνα, ἐκδοθέντα τό 2003 ἀπό τόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Λουκᾶ Σταυρουπόλεως Θεσσαλονίκης.

30. ΖΗΝΟΒΙΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΙΓΩΝ ΚΑΙ ΖΗΝΟΒΙΑ Η ΑΥΤΑΔΕΛΦΟΣ ΑΥΤΟΥ

Οἱ ἅγιοι Μάρτυρες Ζηνόβιος καί Ζηνοβία ἔζησαν καί μαρτύρησαν τήν ἐποχή τοῦ αὐτοκράτορα Διοκλητιανοῦ. Τά δύο ἀδέρφια κατάγονταν ἀπό τίς Αἰγές τῆς Κιλικίας ἀπό πλούσια καί εὐσεβῆ οἰκογένεια[90]. Ὁ Ζηνόβιος ἦταν ἰατρός καί ἐξασκοῦσε τήν ἐπιστήμη του ἀφιλοκερδῶς. Κατά μία ἐκδοχή, βασισμένη στήν ὑμνολογία τους καί ὄχι στούς συναξαριστές, ὁ Ζηνόβιος ἦταν ἐπίσκοπος τῆς πόλης αὐτῆς. Ἀσκοῦσαν μεγάλο φιλανθρωπικό ἔργο. Στούς Συναξαριστές παραδίδονται πολλές περιπτώσεις, ὅπου ὁ Ζηνόβιος θαυματουργικά θεράπευε κυρίως τήν φοβερή ἀσθένεια τοῦ καρκίνου, γεγονός πού προκάλεσε τήν ὀργή τῶν εἰδωλολατρῶν καί συγκεκριμένα τοῦ ἡγεμόνα Λυσία, ὁ ὁποῖος διέταξε τήν σύλληψη τοῦ Ζηνοβίου. Ὁ

87. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: Νέος *Συναξαριστής – Ὀκτώβριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

88. *Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Ἐνδόξου Ἀποστόλου καί Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ,* ὑπό μον. Γερασίμου Μικραγιαννανίτου. Ἔκδοσις Ἱ. Ν. Ἁγ. Λουκᾶ Παιανίας (κτῆμα Ἕλληνα), 1992.

89. *Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Ἐνδόξου καί πανευφήμου Ἀποστόλου καί Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, Πολιούχου Λαμίας,* ὑπό μον. Γερασίμου Μικραγιαννανίτου. Ἐκδόσεις Ἱ. Μ. Φθιώτιδος, 1999.

90. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Α΄ (1868), σ. 203.

Λυσίας ἀπαίτησε νά ἀρνηθεῖ τό ὄνομα τοῦ Κυρίου, ἀλλά ἐκεῖνος ἀντέστη. Τήν ὁμολογία του ἀκολούθησαν φοβερά μαρτύρια, ὅπως ἡ ἀνάρτησή του σέ τιμωρητικό ξύλο καί ἡ ἐκδορά τῆς σαρκός του. Κατά τήν διάρκεια τῆς φυλάκισης τοῦ Ζηνοβίου, ἡ ἀδελφή του Ζηνοβία προσῆλθε οἰκειοθελῶς στίς ἀρχές μέ τήν ἐπιθυμία νά συμμαρτυρήσει μέ τόν ἀδελφό της. Τούς ἔριξαν σέ λέβητα μέ βραστό νερό καί ἀκολούθως τούς θανάτωσαν δι' ἀποκεφαλισμοῦ τό ἔτος 285. Τό ἴδιο βράδυ δύο πρεσβύτεροι, ὁ Ἑρμογένης καί ὁ Γάϊος, πῆραν κρυφά τά σώματα τῶν Ἁγίων καί τά ἔθαψαν σέ παρακείμενο σπήλαιο[91].

Πρός τιμήν τους ἔχουν συνταχθεῖ Ἁσματικές Ἀκολουθίες, ὅπως: α) μία παλαιά, συμπίλημα διαφόρων Ἀκολουθιῶν, ἡ ὁποία ἐκδόθηκε στήν σειρά *Κύπρια Μηναῖα*[92] καί β) ἀπό τόν δρ Χαράλαμπο Μπούσια[93].

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ

1. ΚΟΣΜΑΣ ΚΑΙ ΔΑΜΙΑΝΟΣ ΟΙ ΕΞ ΑΣΙΑΣ

Οἱ Ἅγιοι Κοσμᾶς καί Δαμιανός κατάγονταν ἀπό τήν Ἔφεσο τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Οἱ γονεῖς τους ἦταν τό πρότυπο τῶν ἄριστων χριστιανῶν συζύγων. Ὅταν ἡ μητέρα τους Θεοδότη ἔμεινε χήρα, ἀφιερώθηκε ἐξ ὁλόκληρου στήν χριστιανική ἀνατροφή τῶν παιδιῶν της. Τούς δύο ἀδελφούς διέκρινε ἡ μεγάλη τους ἐπιμέλεια καί εὐφυΐα μέ συνέπεια νά σπουδάσουν πολλές ἐπιστῆμες. Ἰδιαίτερα ἐπιδόθηκαν στήν ἰατρική, τήν ὁποία ἐξασκοῦσαν ὡς διακονία τῆς φιλανθρωπίας πρός τόν πλησίον. Θεράπευαν τίς ἀσθένειες τῶν ἀνθρώπων, καί ἰδιαίτερα τῶν πτωχῶν, χωρίς νά παίρνουν χρήματα καί γιά τόν λόγο αὐτό ὀνομάστηκαν *Ἀνάργυροι*. Πολλοί ἀσθενεῖς οἱ ὁποῖοι θεραπεύτηκαν, ἤθελαν νά τούς εὐχαριστήσουν[94], ἀλλά αὐτοί δέν δέχονταν τίς εὐχαριστίες καί ἀπαντοῦσαν μέ τόν λόγο τῆς Ἁγίας Γραφῆς: *«Ἡ εὐλογία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ εὐχαριστία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ*

91. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ὀκτώβριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

92. *Κύπρια Μηναῖα,* τόμος Β΄, Μήν ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ, Λευκωσία Κύπρου, 1995.

93. *Ἀκολουθία, Βίος, Παρακλητικός Κανών, Χαιρετισμοί καί Ἐγκώμια τῶν Ἁγίων Μαρτύρων Ζηνοβίου καί Ζηνοβίας τῶν αὐταδέλφων.* Ἐκδίδεται μερίμνῃ Δωροθέου Θεμελῆ, Καθηγουμένου-Προσκυνητοῦ ΠΖΤ. Ἀθῆναι, βιζ΄.

94. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Α΄ (1868), σ. 213.

δύναμις καὶ ἡ ἰσχὺς τῷ Θεῷ ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων»[95]. Μ' αὐτό τό ταπεινό φρόνημα καί ἀφοῦ διακόνησαν σέ ὅλη τους τήν ζωή τόν πλησίον, κοιμήθηκαν εἰρηνικά καί τάφηκαν στήν τοποθεσία Φερεμᾶ[96].

10. ΟΡΕΣΤΗΣ ΜΑΡΤΥΣ ΙΑΤΡΟΣ ΕΚ ΤΥΑΝΩΝ (305)

Ὁ ἅγιος μάρτυρας Ὀρέστης, καταγόταν ἀπό τά Τύανα τῆς Καππαδοκίας καί ἐξασκοῦσε τό ἰατρικό λειτούργημα. Τήν περίοδο τῶν διωγμῶν τοῦ Διοκλητιανοῦ (περί τό 289), βασανίστηκε (κτυπήθηκε σέ ὅλο τό σῶμα μέ βούνευρα, τοῦ ἔκαυσαν τήν κοιλιά μέ πυρωμένα σουβλιά, ἔτριβαν τίς πληγές του μέ ἅλμη καί ξύδι) καί πολυτρόπως δοκιμάστηκε ἀπό τόν ἡγεμόνα Μάξιμο γιά νά ἀρνηθεῖ τόν Ἰησοῦ Χριστό. Παρά τίς πιέσεις πού τοῦ ἀσκήθηκαν, ἐκεῖνος παρέμεινε σταθερός στήν ὁμολογία του[97]. Ἀφοῦ διαπίστωσαν ὅτι δέν κατάφεραν νά τόν πείσουν νά ἀρνηθεῖ τήν πίστη του, τόν γύμνωσαν καί τόν μαστίγωσαν. Ἔπειτα τόν ἔριξαν στήν φυλακή γιά ἑπτά ἡμέρες. Μετά τό πέρας τῆς ἑβδομης ἡμέρας, τόν ὁδήγησαν σέ εἰδωλολατρικό ναό γιά νά προσφέρει θυσίες. Ὁ ἡγεμόνας Μάξιμος ρώτησε τόν Ὀρέστη: *«γιατί ἀρνεῖσαι νά ἀσπαστεῖς τήν λατρεία τήν ὁποία μέ τόση εὐλάβεια ἀκολουθοῦν οἱ σεπτοί μας αὐτοκράτορες;»* Ὁ Ὀρέστης δέν δίστασε νά τοῦ ἀπαντήσει μέ θάρρος ὅτι ἦταν πρόθυμος ὑπήκοος σέ ὅτι ἀφοροῦσε τά πολιτικά καί ἐπίγεια πράγματα. Ὡστόσο, δέν ἦταν δυνατόν γιά ἐκεῖνον νά παραδεχθεῖ κανέναν ἄλλον αὐτοκράτορα, πέρα ἀπό τόν ἕνα καί ἀληθινό Θεό. Τότε ὁ Μάξιμος διέταξε νά τοῦ διαπεράσουν τούς ἀστραγάλους μέ σιδερένια ἁλυσίδα, τήν ὁποία ἔδεσαν πάνω σέ ἕνα ἄλογο. Τό ἄλογο ἀφέθηκε ἐλεύθερο καί καλπάζοντας ἔσυρε πίσω του τόν Ἅγιο σέ ἀπόσταση περίπου εἴκοσι χιλιομέτρων. Μ' αὐτόν τόν τρόπο, ὁ Ὀρέστης παρέδωσε τό πνεῦμα του στόν

95. *Ἀποκάλυψη Ἰωάννου* 7, 12

96. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Νοέμβριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016. Πρβλ. Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 1-3, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 126.

97. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Α΄ (1868), σ. 248.

Κύριο[98]. Ἁσματική ἀκολουθία πρός τιμήν του συνέγραψε ὁ Λαυρεώτης ἱερομόναχος Χρυσόστομος ὁ ἐκ Μαδύτου τῆς Θρᾴκης[99].

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

3. ΑΓΓΕΛΗΣ ΝΕΟΜΑΡΤΥΣ Ο ΙΑΤΡΟΣ ΕΞ ΑΡΓΟΥΣ (1813)

Ὁ ἅγιος νεομάρτυρας Ἀγγελῆς, καταγόταν ἀπό τό Ἄργος καί κατοικοῦσε στό Κουσάντασι (Ἔφεσο) τῆς Μικρᾶς Ἀσίας[100], ὅπου ἐργαζόταν ὡς πρακτικός ἰατρός. Ἦταν ἄνθρωπος ἥσυχος, εὐλαβής, φιλακόλουθος καί ἐλεήμων. Κάποια ἡμέρα, κατά τήν διάρκεια μιᾶς συνάντησης, ὁ Ἀγγελῆς ἄκουσε ἕναν Γάλλο νά χλευάζει τήν χριστιανική πίστη. Τότε, μέ παρρησία ἀντέκρουσε τά ἐπιχειρήματα τοῦ ἀθέου. Ἐκεῖνος πρότεινε στόν Ἀγγελῆ νά μονομαχήσουν – ὁ ἴδιος πάνοπλος καί ὁ Ἀγγελῆς ἔχοντας στήν διάθεσή του μόνο ἕνα ξύλο, καθώς πίστευε ὅτι θά τόν νικήσει μέ τήν δύναμη τῆς πίστης. Μάλιστα, γιά τήν ἐγκυρότητα τῆς μονομαχίας, οἱ δύο ἀντίπαλοι συνῆψαν ἔγγραφη συμφωνία στήν πρεσβεία. Ὁ Ἀγγελῆς ἔτρεξε στόν πνευματικό του, ἐξομολογήθηκε καί ζήτησε τήν εὐχή του. Ἐκεῖνος πάσχισε νά τόν ἀποτρέψει, ἀλλά ὁ Ἀγγελῆς ἐπέμενε. Ἔτσι, ὁ ἱερέας ἔδωσε τελικά τήν εὐλογία του. Ὁ Ἀγγελῆς, ἔμεινε ἄγρυπνος ὅλη τήν νύχτα προσευχόμενος καί ζητώντας ἀπό τόν Θεό νά τόν ἐνισχύσει ἐναντίον τοῦ βλάσφημου Γάλλου. Μ' αὐτό τόν τρόπο προετοιμάστηκε πνευματικά γιά τήν μονομαχία. Ὡστόσο, ὁ Θεός δέν ἐπέτρεψε νά συμβεῖ. Ἡ ἀκύρωσή της, συνέβη μέ τόν ἑξῆς τρόπο: ἀφοῦ ὁ Ἀγγελῆς κοινώνησε τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων, παρουσιάστηκε ἐνώπιον τοῦ Γάλλου μονομάχου, τόν ὁποῖον κυρίευσε τρόμος καί δειλία μέ συνέπεια νά ἐγκαταλείψει καταντροπιασμένος, ἐνώπιον ὅλων, τήν μονομαχία. Αὐτό εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά ἀνακηρυχθεῖ νικητής ὁ Ἀγγελῆς[101].

Μετά τό γεγονός αὐτό, ὁ Ἀγγελῆς κλείστηκε στόν ἑαυτό του.

---

98. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Νοέμβριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016. Πρβλ. Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 2, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 158.

99. *Ἁσματική Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Ὀρέστου,* ὑπό Χρυσοστόμου Λαυριώτου τοῦ Μαδυτίου, Ἀθήνησιν 1936.

100. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Α΄ (1868), σ. 322.

101. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Δεκέμβριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

Ἔμενε διαρκῶς στό σπίτι του. Μόνο δύο φίλοι του τόν ἐπισκέπτονταν, τοῦ ἔφερναν τροφή καί προσπαθοῦσαν νά διώξουν ἀπό αὐτόν τήν μελαγχολία, ἡ ὁποία ὅπως νόμιζαν τόν εἶχε κυριεύσει. Ὁ Ἀγγελῆς τούς συνέστησε νά μήν κοπιάζουν μάταια, διότι, εἶχε ἤδη ἀποφασίσει νά μαρτυρήσει γιά τόν Χριστό. Νυχθημερόν φαντάζόταν τά «στίγματα» τοῦ Χριστοῦ στό σῶμα του. Ὡστόσο, τόν κατέτρωγε ἡ ὑπερηφάνεια, ἐπειδή θεωροῦσε ὅτι ἡ μεγάλη του πίστη νίκησε τόν ἀντίπαλο. Ὁ ἀνθρωποκτόνος διάβολος εὑρῆκε τήν εὐκαιρία νά τοῦ ὑποβάλει τήν ἰδέα ὅτι ἔπρεπε πρῶτα νά τουρκέψει μέ σκοπό νά μαρτυρήσει στήν συνέχεια. Κυριευμένος ἀπό τόν κακό λογισμό, τό Σάββατο τοῦ Λαζάρου τοῦ ἔτους 1813, πῆγε στούς Τούρκους ζητώντας νά γίνει μουσουλμᾶνος. Ἀρχικά, οἱ Τοῦρκοι τόν ἔδιωχναν μέ βρισιές, ὕστερα ὅμως, μπροστά στήν ἐπιμονή του, τόν δέχθηκαν. Ἀμέσως μετά τήν ἐξώμοσή του, ὁ Ἀγγελῆς ἄρχισε νά κάνει διάφορες παράλογες πράξεις μέ ἀπώτερο σκοπό νά τόν ὁδηγήσουν στό δικαστήριο, νά ὁμολογήσει τόν Χριστό καί τέλος νά μαρτυρήσει. Παρά τίς φιλότιμες προσπάθειές του, τά πράγματα δέν ἀκολούθησαν τήν πορεία τήν ὁποία ὑπολόγιζε· οἱ Τοῦρκοι τόν θεώρησαν τρελό καί τόν ἔστειλαν στήν Χίο[102].

Στήν Χίο ἐξακολουθοῦσε νά συμπεριφέρεται παράξενα. Σέ κάθε ἐκκλησία τήν ὁποία συναντοῦσε, ἔμπαινε μέσα καί μέ λυγμούς ἔκανε μετάνοιες, χτυποῦσε ἀλύπητα τό κεφάλι του στό δάπεδο, τόσο ὥστε ὁ χτύπος νά ἀκούγεται σέ μεγάλη ἀπόσταση καί ὕστερα ἀσπαζόταν μέ πολλή εὐλάβεια τίς εἰκόνες. Συμμετεῖχε στίς ἀκολουθίες λέγοντας τόσο κατανυκτικές προσευχές στόν Χριστό, τήν Παναγία καί τούς Ἁγίους, ὥστε ὅλοι θαύμαζαν τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο εἶχε προσαρμόσει τόσο ὡραία καί εἶχε ἀποστηθίσει ὅλες ἐκεῖνες τίς εὐχές, οἱ ὁποῖες προκαλοῦσαν στούς ὑπολοίπους Χριστιανούς δάκρυα καί συμπάθεια πρός ἐκεῖνον. Ἄλλοτε πάλι, ἔδινε λειτουργίες στούς ἱερεῖς καί ἐλεημοσύνες στούς πτωχούς, ὥστε νά δέονται στόν Θεό γι' αὐτόν. Στούς Χριστιανούς ἔλεγε, νά προσεύχονται στόν Θεό, γιά νά φέρει εἰς πέρας τόν ἀγῶνα του. Ἐάν τόν ἐπαινοῦσαν γιά τήν ἐπιθυμία του αὐτή, ἀγρίευε, ἔβριζε καί γινόταν ἀπειλητικός. Προκαλοῦσε καί μέ ἄλλους τρόπους τούς Τούρκους μέ σκοπό νά τούς ἐρεθίσει, ὥστε νά καταφέρει τόν σκοπό του. Κάποτε, ἐνῶ ἦταν ἡ περίοδος τοῦ ραμαζανιοῦ, προκλητικά κάθησε κάτω ἀπό ἕνα τούρκικο σπίτι,

102. Χαραλαμπίδη Πασχάλη Κ.: «Ἀγγελῆς», *ΘΗΕ* 1 (1962), 165-167.

ἔπινε νερό καί κάπνιζε. Ἡ προκλητικότητά του αὐτή εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά κατεβεῖ ὁ σπιτονοικοκύρης καί νά τόν δείρει. Κάποια ἄλλη στιγμή, ἐνῶ ἦταν πάλι ραμαζάνι, κάθησε μπροστά στήν πόρτα τοῦ δικαστηρίου, ἄπλωσε τό μαντήλι του, ἔτρωγε καί ἔπινε κρασί[103].

Οἱ ἐνέργειές του αὐτές δέν ἔφεραν τό ἐπιθυμητό ἀποτέλεσμα. Κανένας μουσουλμᾶνος δέν ἐλάμβανε στά σοβαρά τήν προκλητικότητα τοῦ ἐξωμότη Ἀγγελῆ. Πολύ συχνά κατέφευγε στόν τάφο τοῦ ἁγίου Μακαρίου Νοταρᾶ, καθοδηγητή πολλῶν Νεομαρτύρων καί προσευχόταν μέ δάκρυα ἀγκαλιάζοντας τό μνημεῖο, ὥστε μέ τίς πρεσβεῖες τοῦ ἁγίου, νά ἀξιωθεῖ νά μαρτυρήσει. Ἄλλοτε πήγαινε σέ ἕνα ἐξωκκλήσι, ὅπου συναντιόταν μέ ἕναν πνευματικό. Προσευχόταν μέ πολλή κατάνυξη καί συντριβή, μένοντας γιά πολλή ὥρα ἐκστατικός, λές καί ἁρπαζόταν ὁ νοῦς του σέ θεία θεωρία. Ἐντούτοις, δέν ἀποκάλυπτε τίς πνευματικές του ἐμπειρίες, προσποιούμενος τόν σαλό. Ἔχοντας πλέον συνειδητοποιήσει ὅτι ξεγελάστηκε ἀπό τόν δόλιο δαίμονα, ἀναγνώρισε τήν ἀνθρώπινη ἀδυναμία του καί μετανόησε εἰλικρινῶς, ἀναθέτοντας ὅλη του τήν ἐλπίδα στόν Θεό. Ἡ συντριβή αὐτή τοῦ Ἀγγελῆ, προκάλεσε τό ἔλεος τοῦ Θεοῦ μέ συνέπεια νά ἀξιωθεῖ νά μαρτυρήσει, γεγονός τό ὁποῖο ἐπιθυμοῦσε σφόδρα[104].

Ἀφοῦ παρέμεινε γιά διάστημα ἕξι μηνῶν στήν Χίο προετοιμαζόμενος πνευματικά, μέ συντετριμμένη πλέον καρδιά εἰσῆλθε στό στάδιο τοῦ μαρτυρίου. Μιά ἡμέρα ἀποφάσισε νά ξυρίσει τά γένια του καί νά παρουσιαστεῖ στό τελωνεῖο. Ὅταν τόν εἶδαν οἱ Τοῦρκοι, μέ ἀπορία τόν ρώτησαν γιά ποιόν λόγο ἀποφάσισε νά ξυριστεῖ. Ἐκεῖνος τούς ἀπάντησε ὅτι ὅσο ἦταν Τοῦρκος τά ἄφηνε μιμούμενος τούς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἰδιαίτερη συμπάθεια στά γένια. Ὡστόσο, ἀπό τήν στιγμή ὅπου ἐπανῆλθε στόν Χριστιανισμό, τά ἔκοψε γιατί τά θεωροῦσε περιττά καί ἄχρηστα, ἐπειδή ἐδῶ οἱ Χριστιανοί συνήθιζαν νά ξυρίζονται[105].

Οἱ Τοῦρκοι προσπάθησαν νά τόν συνετίσουν. Βλέποντας ὅμως ὅτι δέν γίνεται τίποτα, τόν ἔκλεισαν σιδηροδέσμιο στήν φυλακή. Ὅλη τήν νύχτα τόν βασάνιζαν καί τήν ἑπόμενη ἡμέρα τόν ὁδήγησαν στόν διοικητή τοῦ νησιοῦ, ὅπου εἶχαν συγκεντρωθεῖ καί οἱ ἀγᾶδες. Ἐπι-

103. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Δεκέμβριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

104. Χαραλαμπίδη Πασχάλη Κ.: «Ἀγγελῆς», *ΘΗΕ* 1 (1962), 165-167.

105. Χαραλαμπίδη Πασχάλη Κ.: «Ἀγγελῆς», *ΘΗΕ* 1 (1962), 165-167.

χείρησαν μέ ὑποσχέσεις καί ἀπειλές νά τόν μεταπείσουν. Θέλησαν νά τόν ἀνεβάσουν βιαίως στό τζαμί σέρνοντάς τον καί χτυπώντας τον. Ὁ μάρτυρας φώναζε ὅτι ἦταν καλύτερα γι' αὐτόν νά τόν θανατώσουν ἐκείνη τή στιγμή, παρά νά ἀνέβει στό τζαμί, διότι ἦταν πλέον καί πάλι Χριστιανός. Βλέποντας οἱ Τοῦρκοι τήν ἐπιμονή του, τόν ἔκλεισαν ἐκ νέου στήν φυλακή μέ τά πόδια προσηλωμένα στό τιμωρητικό ξύλο, τό λεγόμενο τουμπρούκι. Τήν ἑπόμενη ἡμέρα, στίς 3 Δεκεμβρίου τοῦ 1813, χωρίς νά ἔχουν κατορθώσει νά ἀλλάξουν τήν γνώμη του, ὁδήγησαν τόν Νεομάρτυρα στήν θέση «Βουνάκι», ὅπου τόν ἀποκεφάλισαν. Τό μαρτυρικό του λείψανο γιά τρία μερόνυχτα παρέμεινε στόν τόπο τῆς ἐκτέλεσης. Οἱ Χριστιανοί προσπαθοῦσαν νά πάρουν κάτι ἀπό τά ἐνδύματα τοῦ μάρτυρα ἤ ἀπό τό αἷμα του, δίνοντας χρήματα στούς φρουρούς. Ἕνας Χριστιανός πρότεινε χιλιάδες γρόσια γιά νά πάρει τό ἅγιο λείψανο προκειμένου νά τό ἐνταφιάσει, ἀλλά οἱ Τοῦρκοι δέν δέχθηκαν. Ἐπειδή κάποιος ἱερέας ἅρπαξε τήν τιμία κάρα τοῦ ἁγίου καί τήν καταφιλοῦσε μπροστά στούς Τούρκους, σκλήρυναν τήν στάση τους μέ ἀποτέλεσμα νά σηκώσουν τό ἅγιο λείψανο μαζί μέ τήν ἀποκομμένη κεφαλή καί τό χῶμα, τό ὁποῖο εἶχε βραχεῖ ἀπό τό αἷμα καί τά ἔριξαν στό πέλαγος σέ 25 ὀργυιές βάθος. Κάποιοι εὐλαβεῖς Χριστιανοί προσπάθησαν τήν νύχτα νά ἀνασύρουν τό σκήνωμα ἀπό τόν βυθό, ἀλλά δέν κατέστη δυνατό[106].

Πρός τιμήν τοῦ Νεομάρτυρος, ἔχουν συνταχθεῖ τρεῖς ἀκολουθίες. Ἡ παλαιότερη ἐξ αὐτῶν, ποίημα τοῦ ὁσίου Νικηφόρου τοῦ Χίου, βρίσκεται στό *Χιακόν Λειμωνάριον*[107]. Ἡ δεύτερη ἀκολουθία, ποίημα τοῦ Εὐάγγελου Μαμούκα καί ἡ τρίτη, μετά Παρακλητικοῦ Κανόνος, ποίημα τοῦ δρος Χαραλάμπους Μπούσια[108].

6. ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΣ ΜΑΡΤΥΣ Ο ΙΑΤΡΟΣ

Τό ὄνομα τοῦ μάρτυρος Αἰμιλιανοῦ τοῦ ἰατροῦ, τό πληροφορούμαστε ἀπό τόν Συναξαριστή τοῦ Βασιλείου Ρούσσου. Συγκεκριμένα

106. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Δεκέμβριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

107. *Νέον Χιακόν Λειμωνάριον,* ἐπιμ. Χριστοφόρου Κ. Γεραζούνη, Καθηγουμένου Ἱ. Μ. Μυρσινιδίου, Χίος 1992, σελ. 145.

108. *Ἀκολουθία καί Παρακλητικός Κανών τοῦ Ἁγίου Ἐνδόξου Νεομάρτυρος Ἀγγελῆ τοῦ Ἀργείου τοῦ ἐν Χίῳ ἀθλήσαντος.* Ἔκδοσις Ἱερά Μονή Ἁγίων Πατέρων Καρυές Χίου, 2013.

ἀναφέρονται τά ἑξῆς: *«Ἀφρική, τῶν Ἁγίων γυναικῶν Διονυσίας, Δατίβης, Λεοντίας καί ἀνδρῶν τινῶν, Τερτίου,* ***Αἰμιλιανοῦ ἰατροῦ,*** *Βονιφατίου καί τριῶν ἄλλων. Πάντες κατά τόν βανδαλικόν διωγμόν ἐπί ἀρειανοῦ βασιλέως, ὑπέρ τῆς πίστεως πολλά παθόντες ἠξιώθησαν νά ὁμολογήσουν τόν Χριστόν. - Αὐτόθι ἁγίου Μαγιορίκου υἱοῦ τῆς Διονυσίας. Ἔτι παιδάριον, ἐφοβεῖτο τά βάσανα, τόσον ὅμως ἐνισχύθη ὑπό τοῦ βλέμματος καί τῶν λόγων τῆς μητρός του, ὥστε ἐφάνη ὁ γενναιότερος καί ἀπέθανεν ἐν τοῖς βασάνοις, ὅν ἀσπασθεῖσα ἡ μήτηρ ἔθαψεν ἐν τῷ οἴκῳ καί προσηύχετο συνήθως ἐπί τοῦ τάφου»*[109]. Ἄλλα στοιχεῖα γιά αὐτούς τούς μάρτυρες τῆς Ἀφρικῆς, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ ἰατρός Αἰμιλιανός, δέν ἐντοπίσαμε στήν ἑλληνική βιβλιογραφία[110].

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ

1. ΜΕΓΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

Ὁ Ἅγιος Βασίλειος, γεννημένος τό 330 στήν Νεοκαισάρεια τοῦ Πόντου, ἀπό γονεῖς εὐγενεῖς καί μέ δυνατό χριστιανικό φρόνημα, ἔμελλε νά γίνει Μέγας πνευματικός διδάσκαλος καί κορυφαῖος θεολόγος τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ πατέρας του, Βασίλειος καί ἐκεῖνος, ἦταν καθηγητής ρητορικῆς στήν Νεοκαισάρεια καί ἱερέας καί ἡ μητέρα του, Ἐμμέλεια, ἦταν ἀπόγονος οἰκογένειας Ρωμαίων ἀξιωματούχων[111]. Στήν οἰκογένεια, ἐκτός ἀπό τόν Βασίλειο, ὑπῆρχαν ἄλλα ὀκτώ παιδιά. Μεταξύ αὐτῶν τῶν κατά σάρκα ἀδελφῶν του, ἦταν ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, ὁ Ὅσιος Ναυκράτιος, ἡ Ὁσία Μακρίνα καί ὁ Ἅγιος Πέτρος, Ἐπίσκοπος Σεβαστείας[112].

Τά πρῶτα γράμματα ὁ Βασίλειος διδάχθηκε ἀπό τόν πατέρα του. Συνέχισε τίς σπουδές του στήν Καισάρεια τῆς Καππαδοκίας καί κατόπιν μετέβη στήν Κωνσταντινούπολη. Ὁ κύκλος τῶν σπουδῶν τοῦ καππαδόκου ἱεράρχου ὁλοκληρώθηκε στήν Ἀθήνα. Ἐκεῖ σπού-

109. Ρούσσου Β.: *Ἥρωες τοῦ Χριστιανισμοῦ – Βίοι τῶν Ἁγίων Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Ἐκκλησίας – Δεκέμβριος,* «Καθολική ἔκδοσις», Ἀθῆναι 1949, σ. 46.

110. Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 1, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 9.

111. Πάσχου Π. Β.: *Ἔρως Ὀρθοδοξίας,* ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα [(5)]2006, σ. 276. Πρβλ. Fr. Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 1, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 86.

112. Kazhdan A. P.: *ODB,* Oxford - New York 1991, σ. 269.

δασε γεωμετρία, ἀστρονομία, φιλοσοφία, ἰατρική, ρητορική καί γραμματική. Οἱ σπουδές του διήρκησαν τεσσεράμισι χρόνια, ἐνῶ παράλληλα ξεκίνησε καί στήν ἀσκητική ζωή. Συμφοιτητές του ἦταν καί δύο νέοι οἱ ὁποῖοι ἔμελλε νά διαδραματίσουν σπουδαῖο ρόλο στήν ἱστορία. Ὁ πρῶτος ἦταν ὁ Μέγας Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας Γρηγόριος ὁ Θεολόγος. Ὁ δεύτερος ἦταν ὁ μετέπειτα αὐτοκράτορας, Ἰουλιανός ὁ Παραβάτης, ὁ ὁποῖος μέ τήν εἰδωλολατρική πολιτική τήν ὁποία ἀκολούθησε, ἄφησε μελανό στίγμα στή Βυζαντινή Ἱστορία. Κατά τήν διάρκεια αὐτῶν τῶν ἐτῶν, ὁ Βασίλειος καί ὁ Γρηγόριος οἰκοδόμησαν μιάν ἀληθινή καί συνάμα ἰσχυρή φιλία. Οἱ δύο Πατέρες, ταυτόχρονα μέ τίς σπουδές τους, ἀνέπτυξαν πλούσια ἱεραποστολική δράση, ἡ ὁποία ἐκφράστηκε μέ τήν διοργάνωση χριστιανικῶν συνάξεων μέ σκοπό τήν μελέτη καί ἀνάλυση θρησκευτικῶν θεμάτων. Ἐπίσης, ἵδρυσαν τόν πρῶτο χριστιανικό φοιτητικό σύλλογο[113].

Ἐπιστρέφοντας στήν Καισάρεια τό καλοκαίρι τοῦ 356, συνέχισε τήν οἰκογενειακή παράδοση ὡς καθηγητής ρητορικῆς. Τό 358, ἐμφανῶς ἐπηρεασμένος ἀπό τόν θάνατο τοῦ κατά σάρκα ἀδελφοῦ του μοναχοῦ Ναυκρατίου, καθώς καί μέ τήν παρότρυνση τῆς ἀδελφῆς του Μακρίνας, βαπτίσθηκε Χριστιανός, καί ἀποφάσισε νά ἀφιερώσει τόν ἑαυτό του στήν μοναστική-ἀσκητική πολιτεία. Μέ ὅραμα τήν ἐκπλήρωση τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ἀποσύρθηκε σέ ἕνα κτῆμα τῆς οἰκογενείας του στήν περιοχή τοῦ Πόντου. Χαρακτηριστικό τῆς μεγαλοψυχίας ἡ ὁποία διέκρινε τόν Βασίλειο εἶναι ὅτι, μετά τήν βάπτισή του, προχώρησε στήν δωρεά τόσο στήν Ἐκκλησία ὅσο καί στούς πτωχούς τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς περιουσίας του. Τό φθινόπωρο τοῦ ἴδιου ἔτους, πραγματοποίησε ἕνα εὐρύ ὁδοιπορικό σέ γνωστά κέντρα τοῦ ἀσκητισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, δηλαδή στήν Αἴγυπτο, στήν Παλαιστίνη, στήν Συρία καί στήν Μεσοποταμία, ἐπιθυμώντας μ' αὐτόν τόν τρόπο νά συναντήσει πολλούς ἀσκητές καί μοναχούς, ὥστε νά γνωρίσει τόν τρόπο ζωῆς τους. Μετά τήν ἐπιστροφή του ἀπό αὐτό τό ταξίδι, μοίρασε τήν ὑπόλοιπη περιουσία του καί ἀποσύρθηκε στό κτῆμα του, ἐπιθυμώντας νά ζήσει πλέον ὡς μοναχός[114].

113. Χρήστου Παν. Κ.: «Βασίλειος», *ΘΗΕ* 3 (1963) 681-696.

114. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ἰανουάριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

Κατά τήν διάρκεια τῆς μόνωσής του ἔγραψε τούς *Κανονισμούς διά τόν Μοναχικόν βίον*. Αὐτό τό ἔργο ἀποτελεῖται ἀπό κανόνες, οἱ ὁποῖοι ρυθμίζουν τήν ζωή στά μοναστήρια μέχρι τίς ἡμέρες μας. Μέ τήν ὑψηλή του θεολογική κατάρτιση στήν ὀρθόδοξη πίστη καί μέ τόν θαυμαστό ἀσκητικό του βίο, ἡ φήμη τοῦ Βασιλείου ἐξαπλώθηκε σέ ὁλόκληρη τήν περιοχή τῆς Καππαδοκίας. Ὁ μητροπολίτης Καισαρείας Εὐσέβιος, πραγματοποιώντας τόσο τήν Θεία ὅσο καί τήν ἀνθρώπινη βούληση τῶν χριστιανῶν τῆς περιοχῆς, χειροτόνησε τόν Βασίλειο πρεσβύτερο τό 364. Τό 370, μετά τόν θάνατο τοῦ Εὐσεβίου, ὁ Βασίλειος χειροτονήθηκε διάδοχός του στήν ἐπισκοπική ἕδρα τῆς Καισάρειας, σέ ἡλικία 41 ἐτῶν. Ἡ διαδοχή αὐτή κατέστη ἐφικτή μέ τήν συνδρομή τοῦ Εὐσεβίου, ἐπισκόπου Σαμοσάτων, καί τοῦ Γρηγορίου ἐπισκόπου Ναζιανζοῦ, πατέρα τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου). Ὡς ἐπίσκοπος πλέον, ὁ Βασίλειος ἀντιμετώπισε τήν προσπάθεια τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα Οὐάλη νά ἐπιβάλει τόν Ὁμοιανισμό (ἕνα ρεῦμα τοῦ Ἀρειανισμοῦ). Ἡ ρητορική τοῦ Βασιλείου ἐναντίον στήν προσπάθεια αὐτή ἦταν καρπός τῆς ἀδιάκοπης ἐπικοινωνίας του μέσῳ ἐπιστολῶν μέ τόν Πάπα Ρώμης Δαμάσο καί τόν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀλεξανδρείας Μέγα Ἀθανάσιο[115].

Παράλληλα μέ τήν ἀντιαιρετική του δράση ὁ Βασίλειος ἔπρεπε νά ἀντιμετωπίσει τίς ἀνθρώπινες παθογένειες ἐντός τῆς δικῆς του ἐπισκοπικῆς δικαιοδοσίας, πού ἐκφράζονταν μέ τήν ἔντονη παρουσία τόσο τοῦ ἀρειανικοῦ στοιχείου ὅσο καί ἄλλων κακοδοξιῶν. Οἱ ἀκαταπόνητες προσπάθειές του γιά τήν ἀντιμετώπιση ὅλων αὐτῶν τῶν κακοδοξιῶν ἀναδεικνύονται μέσα ἀπό τίς ἐπιστολές του. Ἐκτός ἀπό τίς αἱρετικές δοξασίες, ὁ Βασίλειος κλήθηκε ὡς ποιμένας νά ἀντιμετωπίσει τήν σιμωνία τῶν ἐπισκόπων καί νά προχωρήσει στήν ἀνάδειξη ἀξίων καί συνετῶν κληρικῶν. Μέσα ἀπό τήν πιστή ἐφαρμογή τῶν ἱερῶν κανόνων ἀπό ὅλους τούς πιστούς φανερώνεται ἐπίσης ἡ ποιμαντική φροντίδα του στά περιθωριοποιημένα μέλη τῆς Ἐκκλησίας. Στήν οἰκουμενική Ἐκκλησία ὁ Βασίλειος οὐσιαστικά ἀναλαμβάνει τά πνευματικά ἡνία ἀπό τόν Μέγα Ἀθανάσιο, ὁ ὁποῖος γηραιός πλέον, ἀποσύρεται ἀπό τήν ἐνεργό δράση. Ἐργάζεται συνεχῶς γιά τήν ἐπικράτηση τῶν ὀρθόδοξων χριστιανικῶν ἀρχῶν καί

115. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Β΄ (1868), σ. 6-7.

ὑπερασπίζεται μέ σθένος τό δογματικό προσανατολισμό τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς Νικαίας[116].

Ὁ Βασίλειος πάντοτε βοηθοῦσε τούς ἀδικημένους, τούς πεινασμένους καί τούς ἀρρώστους, ἀνεξάρτητα ἀπό τό γένος, τήν φυλή ἤ τό θρήσκευμα. Μέ βάση αὐτό τό ἱεραποστολικό ὑπόβαθρο, ἔκανε πράξη τό ὅραμά του, ἱδρύοντας ἕνα πρότυπο, ἀκόμα καί γιά τίς ἡμέρες μας, κοινωνικό καί φιλανθρωπικό συγκρότημα, τήν περίφημη *Βασιλειάδα*. Ἕνα ἵδρυμα τό ὁποῖο λειτούργησε ὡς νοσοκομεῖο, ὀρφανοτροφεῖο, γηροκομεῖο καί ξενῶνας μέ σκοπό τήν φροντίδα καί ἰατρική περίθαλψη τῶν πτωχῶν, ἀρρώστων καί ξένων. Τό ἵδρυμα αὐτό προσέφερε χωρίς κάποιο ἀντίτιμο τίς ὑπηρεσίες του σέ ὅποιον τίς εἶχε ἀνάγκη. Τό προσωπικό τοῦ ἱδρύματος ἦταν ἐθελοντές, οἱ ὁποῖοι διακονοῦσαν ἐκεῖ γιά τό καλό τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ἡ «Βασιλειάδα» ἀποτελοῦσε πρότυπο τόσο γιά ἄλλους ἐπισκόπους, ὅσο καί γιά τούς πλουσίους ἕνα μάθημα νά διαθέτουν τόν πλοῦτο τους μέ ἀληθινά χριστιανικό τρόπο. Πραγματικά εἶναι ἄξια θαυμασμοῦ ἡ ἔμπνευση τήν ὁποία εἶχε ὁ Βασίλειος, τόν 4ο αἰῶνα, νά ἱδρύσει καί νά λειτουργήσει ἕνα τέτοιο ἵδρυμα-πρότυπο[117].

Ἡ μεγάλη δράση τοῦ Βασιλείου, ἡ ὁποία ἀναδεικνύεται ἀπό τούς τόσο πολλούς τομεῖς κατανομῆς της, ὅπως: α) ἐναντίον τῶν διαφόρων κακοδοξιῶν (καί εἰδικά τῆς αἱρέσεως τοῦ Ἀρειανισμοῦ), β) μή διστάζοντας πολλές φορές νά ἀντιταχθεῖ στήν ἑκάστοτε πολιτική ἐξουσία μέ ὅπλα του τήν πίστη καί τήν προσευχή, γ) μέ τά κηρύγματα καί τούς λόγους του, δ) μέ τά πολλά ἀσκητικά καί παιδαγωγικά του συγγράμματα, καθώς καί ε) μέ τήν ἀσκητική ζωή του, ὁ Μέγας Βασίλειος παραδίδει –ἰδιαίτερα καταπονημένος– τό πνεῦμα του στόν Θεό τήν 1η Ἰανουαρίου τοῦ 379, σέ ἡλικία 49 ἐτῶν. Ὁ θάνατός του βυθίζει στό πένθος ὄχι μόνο τό ποίμνιό του ἀλλά καί ὅλο τόν χριστιανικό κόσμο τῆς Ἀνατολῆς. Στήν ἐξόδιο ἀκολουθία του συμμετέχει πλῆθος κόσμου, Χριστιανοί, ἐθνικοί καί Ἰουδαῖοι. Τό ὑψηλῆς σημασίας θεολογικό, δογματικό καί λειτουργικό του ἔργο καθώς καί ἡ πρωτότυπη ἀνθρωπιστική του δράση, εἶναι ἡ

116. Χρήστου Παν. Κ.: «Βασίλειος», *ΘΗΕ* 3 (1963) 681-696.

117. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Β΄ (1868), σ. 6-7.

μεγάλη παρακαταθήκη, τήν ὁποία ὁ Μέγας Βασίλειος κληροδότησε στήν Ὀρθόδοξη Οἰκουμένη[118].

Ἡ μνήμη τοῦ Οὐρανοφάντορα Βασιλείου τιμᾶται ἀπό τήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τήν 1ην Ἰανουαρίου. Ἀπό τό 1081, ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης ὁ Μαυρόπους (ὁ ἀπό Εὐχαϊτῶν), θέσπισε τόν κοινό ἑορτασμό τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν (Μέγας Βασίλειος, Ἰωάννης Χρυσόστομος, Γρηγόριος Θεολόγος) στίς 30 Ἰανουαρίου, ὡς προστατῶν τῶν γραμμάτων καί τῆς παιδείας[119]. Ἀπό τούς νεώτερους ὑμνογράφους μνημονεύουμε τήν Ἀσματική Ἀκολουθία μετά Παρακλητικοῦ Κανόνος καί Χαιρετιστηρίων Οἴκων τοῦ μοναχοῦ Γερ. Μικραγιαννανίτου, ἡ ὁποία συνεγράφη μέ ἀφορμή τήν ἐπέτειο τῶν 1600 ἐτῶν ἀπό τήν κοίμηση τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (379-1979)[120].

31. ΚΥΡΟΣ ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΗΣ (4ος αἰ.)

Ὁ ἅγιος Κῦρος καταγόταν ἀπό τήν Ἀλεξάνδρεια, ἦταν ἱκανός ἰατρός καί μέ ἐπιτυχία θεράπευε τίς σωματικές ἀσθένειες, παρέχοντας παράλληλα καί τήν πνευματική θεραπεία μέσῳ τῆς σπορᾶς τοῦ Εὐαγγελίου στίς ψυχές τῶν ἀσθενῶν. Κατά τόν διωγμό τοῦ Διοκλητιανοῦ κατέφυγε στήν Ἀραβία, ὅπου ἐνδύθηκε τό ἀγγελικό σχῆμα. Ἐκεῖ ἀπέκτησε μεγάλη φήμη λόγῳ τῆς ἰατρικῆς του ἰδιότητας ἀλλά καί τῶν θαυμάτων τά ὁποῖα ἐπιτελοῦσε μέ τήν δύναμη τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Ἕνας στρατιώτης, ὁ Ἰωάννης, καταγόμενος ἀπό τήν Ἔδεσσα τῆς Μεσοποταμίας, πληροφορούμενος τήν φήμη τοῦ Κύρου, ἀποφάσισε νά τόν συναντήσει μέ σκοπό νά γίνει συνασκητής καί συνεργάτης του στήν ἰατρική ἐπιστήμη. Ἐνῶ ὁ διωγμός συνεχιζόταν, οἱ δύο ἰατροί-μοναχοί, ἦρθαν στόν Κάνωπο τῆς Αἰγύπτου ὥστε νά ἐνισχύσουν τήν χήρα Ἀθανασία, ἡ ὁποία εἶχε συλληφθεῖ ὡς χριστιανή μαζί μέ τίς τρεῖς θυγατέρες της, τήν Θεοκτίστη, τήν Θεοδότη καί τήν Εὐδοξία. Ἐκεῖ συνελήφθησαν καί μαζί μέ τίς εὐσε-

118. Πάσχου Π. Β.: *Ἔρως Ὀρθοδοξίας,* ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα (5)2006, σ. 280-281.

119. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Β΄ (1868), σ. 82-83.

120. *Ἀκολουθία, Παράκλησις, Χαιρετισμοί καί Ἐγκώμια τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρός ἡμῶν Βασιλείου τοῦ Μεγάλου,* ἐπιμ. Βασ. Ζαρντινίδη, ἐκδόσεις Βασ. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1979.

βεῖς γυναῖκες ἀποκεφαλίσθηκαν, τά δέ λείψανά τους κατατέθηκαν στόν ναό τοῦ Ἁγίου Μάρκου στήν Ἀλεξάνδρεια τό 292[121].

Περί τόν 5ο αἰῶνα, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύριλλος (9 Ἰουνίου), μετέφερε τά λείψανα τῶν Ἁγίων (ἐπέτειος 28 Ἰουνίου) σέ ναό τόν ὁποῖο ἔκτισε στήν τοποθεσία «Μενουθί» (σημερινή ὀνομασία *Ἀμπουκίρ*), προκειμένου νά ἐξαλείψει τήν λατρεία τῆς Ἴσιδος. Ὁ ναός ἐκεῖνος ἀναδείχθηκε σέ σπουδαῖο προσκυνηματικό κέντρο, ὅπου οἱ Ἅγιοι ἐπιτελοῦσαν θαύματα στούς προστρέχοντες. Τόν 7ο αἰῶνα, ὁ μετέπειτα πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος (11 Μαρτίου) ὁ ὁποῖος ἔπασχε ἀπό ἀσθένεια τῶν ὀφθαλμῶν καί εἶχε θεραπευθεῖ ἀπό τούς Ἁγίους, συνέγραψε τόν βίο καί τό μαρτύριό τους καί μᾶς παρέδωσε συλλογή 70 θαυμάτων τους. Πρίν τήν ἀραβική κατάκτηση τῆς Αἰγύπτου τά λείψανα τῶν Ἁγίων μεταφέρθηκαν στήν Ρώμη καί τοποθετήθηκαν σέ ναό ὁ ὁποῖος ἀνηγέρθηκε πρός τιμήν τους στήν Via Portuense. Ἡ μνήμη τους τιμᾶται τήν 31η Ἰανουαρίου καί ἡ ἀνακομιδή τῶν ἱερῶν λειψάνων τους τήν 28η Ἰουνίου[122].

Ἀσματικές ἀκολουθίες πρός τιμήν τῶν Ἁγίων, ἀπό τούς νεότερους ὑμνογράφους, ἔχουν συντάξει, ὁ Μητροπολίτης Ἐδέσσης Ἰωήλ (Φραγκάκος), ὁ δρ Χαράλαμπος Μπούσιας, ὁ ἱερομόναχος Ἀθανάσιος Σιμωνοπετρίτης καί ὁ Μητροπολίτης Ρόδου Κύριλλος Κογεράκης.

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ

6. ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ ΜΑΡΤΥΣ

Ὁ ἅγιος Μάρτυρας Ἰουλιανός καταγόταν ἀπό τήν Ἔμεσα, πόλη τῆς Κοίλης Συρίας, καί ἔζησε περί τά τέλη τοῦ 3ου αἰῶνα. Διακρινόταν γιά τήν εὐσέβειά του πρός τόν Θεό καί γιά τήν ἀγάπη του πρός τούς ἀδελφούς του. Ἀσκοῦσε τό λειτούργημα τοῦ ἰατροῦ καί φρόντιζε γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς σωματικῆς καί ψυχικῆς ὑγείας τῶν συνανθρώπων του, εἴτε Χριστιανῶν εἴτε εἰδωλολατρῶν. Κατά τούς χρό-

121. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ἰανουάριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

122. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ἰανουάριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016. Πρβλ. Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 1, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 144.

νους τοῦ βασιλέως Νουμεριανοῦ, τό 284, συνελήφθησαν ἀπό τούς εἰδωλολάτρες ὁ Ἐπίσκοπος Ἐμέσης Σιλουανός, ὁ διάκονος Λουκᾶς καί ὁ ἀναγνώστης Μώκιος (βλ. 29 Ἰανουαρίου), οἱ ὁποῖοι ὁμολόγησαν μέ θάρρος καί ἀνδρεία τήν πίστη τους στόν Χριστό. Τότε ὁ ἡγεμόνας διέταξε οἱ Ἅγιοι νά κατασπαραχθοῦν ἀπό τά θηρία[123].

Ὁ Ἰουλιανός δέν ἦταν παρών στήν ἀνακοίνωση καί στήν ἐκτέλεση τῆς καταδικαστικῆς ἀπόφασης, ὡστόσο πληροφορήθηκε τά γεγονότα. Ἔσπευσε τότε μέ ὅλες του τίς δυνάμεις νά προφθάσει ἐν ζωῇ τούς Μάρτυρες, ἀλλά ὅταν ἔφθασε στό κριτήριο πληροφορήθηκε ὅτι ἤδη εἶχαν μεταφερθεῖ στό ἀμφιθέατρο γιά νά θανατωθοῦν. Στήν θέα τῶν Ἁγίων τά μάτια του δάκρυσαν, ἀλλά ἡ ψυχή του φλογίσθηκε. Οἱ τρεῖς ἐκεῖνοι ἅγιοι Μάρτυρες ἦταν ἀθλητές τοῦ Χριστοῦ, καυχήματα τῆς Ἐκκλησίας, στηρίγματα τῶν πιστῶν. Ἀμέσως ἔτρεξε κοντά τους, χωρίς νά προλάβουν νά τόν ἐμποδίσουν οἱ στρατιῶτες, καί τούς ἀσπάσθηκε ἀδελφικά. Ἡ πράξη του αὐτή θεωρήθηκε ὡς ἐγκληματική ἐνέργεια καί κρίθηκε ὅτι οἱ ἀσπασμοί ἐκεῖνοι ἔπρεπε νά ἐπισύρουν ὡς τιμωρία τόν θάνατο. Ὁ Ἰουλιανός, δέν φοβήθηκε ἀπό τήν κρίση τῶν διωκτῶν, μένοντας ἕως τό τέλος ἀπτόητος. Οἱ δήμιοι τοῦ διαπέρασαν καρφιά στά χέρια, στά πόδια ἀκόμα καί στήν κεφαλή. Μ' αὐτόν τόν τρόπο θανάτωσης, ἀκολούθησε τούς ἄλλους ἁγίους Μάρτυρες, λαμβάνοντας τόν ἔνδοξο στέφανο τοῦ μαρτυρίου[124].

11. ΒΛΑΣΙΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΣΕΒΑΣΤΕΙΑΣ (316)

Ὁ ἅγιος Βλάσιος ἐπίσκοπος Σεβαστείας, ἔζησε κατά τήν διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορος Λικινίου (308-323)[125]. Σπούδασε τήν ἐπιστήμη τῆς ἰατρικῆς ἀλλά προσέφερε τίς ὑπηρεσίες του, ὡς φιλανθρωπία δωρεάν, στούς πάσχοντες καί ἀσθενεῖς. Ἐπίσης παρεῖχε στούς ἀσθενεῖς τά φάρμακα καί τά ἔξοδα γιά τήν νοσηλεία τους. Ἡ φιλανθρωπική του δραστηριότητα ἄνθιζε στήν ψυχή του

123. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Β΄ (1868), σ. 106-107.

124. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Φεβρουάριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016. Πρβλ. Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 2, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 49.

125. Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 1-3, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 97.

ὡς καρπός τῆς ἀγάπης του πρός τόν Θεό καί μέσα ἀπό τήν μελέτη τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἡ Ἐκκλησία δέχθηκε τόν Βλάσιο στίς τάξεις τοῦ ἱεροῦ κλήρου καί μετέπειτα ἐξελέγη ἐπίσκοπος Σεβαστείας[126].

Ὡς ἐπίσκοπος, ὁ Βλάσιος, κατά τήν περίοδο τῶν διωγμῶν τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἐνίσχυσε στό μαρτύριο τούς ἁγίους πέντε μάρτυρες Εὐστράτιο, Αὐξέντιο, Μαρδάριο, Εὐγένιο καί Ὀρέστη (13 Δεκ.) καί συνέλεξε τά τίμια λείψανά τους, καταθέτοντάς τα σέ ναό πρός προσκύνηση. Ἐπί τῆς βασιλείας τοῦ Λικινίου καί τῶν ἀντίστοιχων διωγμῶν (316) ὁ Βλάσιος κατέφυγε σέ σπήλαιο στό ὄρος *Ἀργαῖος,* ὅπου ζοῦσε μέ τά ἄγρια ζῶα, θεραπεύοντάς τα ἀπό τίς πληγές καί τά ἕλκη. Ὁ νέος διοικητής τῆς Καππαδοκίας Ἀγρικόλας ἔστειλε στρατιῶτες νά συλλέξουν ἄγρια θηρία ἀπό τά γειτονικά ὄρη προκειμένου νά χρησιμοποιηθοῦν σέ θηριομαχίες μέ τούς χριστιανούς. Φθάνοντας ἐκεῖνοι στήν εἴσοδο τοῦ σπηλαίου ὅπου κατοικοῦσε ὁ Βλάσιος εἶδαν πλῆθος ζώων νά περιμένουν ὑπομονετικά σέ σειρά προκειμένου νά θεραπευθοῦν ἀπό τόν ἀσκητή-ἐπίσκοπο. Ἀμέσως εἰδοποίησαν τόν διοικητή, ὁ ὁποῖος διέταξε νά συλλάβουν τόν Βλάσιο καί νά τόν ὁδηγήσουν ἐνώπιόν του. Κατά τήν διάρκεια τῆς διαδρομῆς, ὁ Ἅγιος τελοῦσε θαύματα ὄχι μόνο σέ χριστιανούς ἀλλά καί σέ εἰδωλολάτρες.

Ὁ ἔπαρχος Ἀγρικόλας ὑπέβαλε σέ φρικτά βασανιστήρια τόν Βλάσιο. Μία ὁμάδα ἑπτά γυναικῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων καί μία ἀρχόντισσα, οἱ ὁποῖες ἀκολουθοῦσαν τόν ἐπίσκοπο, συνελήφθησαν καί ἐκτελέσθηκαν στήν ὄχθη τῆς λίμνης τῆς Σεβαστείας (ἐκεῖ ὅπου λίγο ἀργότερα μαρτύρησαν καί οἱ ἅγιοι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες - 9 Μαρτίου). Οἱ στρατιῶτες, ἀφοῦ ἀνηλεῶς μαστίγωσαν τόν Βλάσιο μέ ραβδιά, τόν κρέμασαν ἀπό ξύλο καί στή συνέχεια τόν ὁδήγησαν δέσμιο στή φυλακή. Ἔπειτα, τόν ἔριξαν στόν βυθό μιᾶς λίμνης. Ὡστόσο, κατόπιν θαυματουργικῆς ἐπέμβασης τοῦ Θεοῦ, ὁ Βλάσιος διασώθηκε ἀπό τόν πνιγμό. Ἡ διάσωση αὐτή, ἀντί νά συνετίσει τούς διῶκτες, τούς ἐξόργισε περισσότερο, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀποκεφαλιστεῖ στίς 11 Φεβρουαρίου τοῦ 316[127].

Ὁ Βλάσιος τιμᾶται ἰδιαίτερα ὡς ἰαματικός τόσο γιά τίς ἀσθένει-

126. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Β΄ (1868), σ. 117-118.

127. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Φεβρουάριος,* ἐκδ. «Ἄνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

ες τοῦ λαιμοῦ ὅσο καί ὡς προστάτης τῶν ἀλόγων ζώων σέ Ἀνατολή καί Δύση. Ἡ μέν Ἀνατολική Ἐκκλησία τιμᾶ τήν μνήμη του τήν 11η Φεβρουαρίου, ἡ δέ Δυτική τήν 3η τοῦ ἰδίου μηνός. Στήν Κωνσταντινούπολη ἡ μνήμη του ἐτελεῖτο στό Μαρτύριό του, στόν ναό τοῦ Ἀποστόλου Φιλίππου *ἐν τοῖς Μιλτιάδου.* Ὁ Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος συνέταξε Κανόνα πρός τιμήν τοῦ Ἁγίου Βλασίου ἐνῶ παλαιές Ἀκολουθίες ἔχουν ἐκδοθεῖ στήν Βενετία (1786), στήν Χαλκίδα (1893), στήν Ἀθήνα (1896 καί 1901) ἀλλά καί ἀπό τόν Ἀρχιεπίσκοπο Κερκύρας Σεβαστιανό (Νικοκάβουρα)[128]. Νεότερες Ἀκολουθίες συνέγραψαν οἱ Γεράσιμος Μοναχός Μικραγιαννανίτης[129] καί ὁ δρ Χαράλαμπος Μπούσιας[130].

14. ΜΑΡΩΝ ΟΣΙΟΣ (423)

Ὀνομαστός ἰατρός ἀπό τήν Συρία, ὁ ὁποῖος ἀναδείχθηκε σέ μεγάλη ἀσκητική μορφή, καθώς ἡ ἐπιθυμία του ἦταν νά ζήσει χωρίς στέγη καί τροφή. Γιά τόν λόγο αὐτό ἀποφάσισε νά μεταβεῖ στήν κορυφή ἑνός ὄρους στήν Ἀντιόχεια τῆς Κύρου, ὅπου ὑπῆρχε ναός τῶν δαιμόνων. Ἀφοῦ καθιέρωσε αὐτόν τόν ναό στόν ἀληθινό Θεό, κατασκεύασε μιά πολύ μικρή σκηνή, στήν ὁποία καί κατοικοῦσε. Φρόντιζε μάλιστα νά ὑποπιάζει τόν ἑαυτό του μέ σκοπό νά ἀσκεῖται στήν ὑπομονή. Ὁ Θεός τοῦ χάρισε τό ἰατρικό χάρισμα μέ τό ὁποῖο θεράπευσε τήν ψυχή καί τό σῶμα πολλῶν ἀνθρώπων. Ἔκτισε πολλά Μοναστήρια καί ἀσκητήρια καί παρέδωσε εἰρηνικά τήν ψυχή του στόν Κύριο[131]. Ἡ Ἀκολουθία του εἶναι ποίημα τοῦ μοναχοῦ Γερασίμου Μικραγιαννανίτου, ὡστόσο παραμένει ἀνέκδοτη[132].

---

128. *Ἁγιολόγιον Κορινθιακόν,* Παντελεήμονος Καρανικόλα Μητρ. Κορίνθου, ἐκδ. Πνοή, Κόρινθος 1977, σελ. 11.

129. *Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Ἐνδόξου Ἱερομάρτυρος Βλασίου,* ἐκδιδομένη ὑπό τοῦ Μητροπολίτου Διδυμοτείχου καί Ὀρεστιάδος Κωνσταντίνου, ἐν Ἀθήναις, 1968.

130. *Μηναῖον Ἁσματολόγιον Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ,* Ἀθῆναι 2011, σελ. 189.

131. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Β΄ (1868), σ. 124-125. Πρβλ. Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 2, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 87.

132. Ἀρχιμ. (νῦν Μητρ. Κίτρους) Γεωργίου Χ. Χρυσοστόμου: *Τό ἔργον τοῦ ὑμνογράφου Γερασίμου Μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου, Εὑρετήρια,* Θεσσ. 1997, σ. 70.

16. ΜΑΡΟΥΘΑΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΣΟΦΙΝΗΣ (420)

Ὁ ἅγιος Μαρουθᾶς, γιός τοῦ διοικητή τῆς Σοφινῆς (μιά ἐπαρχία γεωγραφικά τοποθετημένη στά σύνορα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέ τήν Περσία) Λιγιούτα καί τῆς Μαριάμ, σπούδασε πολλές ἐπιστῆμες ἀλλά ἀφοσιώθηκε στήν ἰατρική, τήν ὁποία διδάχθηκε δίπλα σέ ὀνομαστούς διδασκάλους τῆς ἐποχῆς του. Προτοῦ χειροτονηθεῖ κληρικός, διαδέχθηκε τόν πατέρα του στήν διοίκηση τῆς περιοχῆς. Μετά ἀπό λίγο διάστημα παραιτήθηκε ἀπό τήν κοσμική ἐξουσία γιά νά ἱερωθεῖ καί λίγο ἀργότερα κατέστη ἐπίσκοπος Σοφινῆς[133].

Λόγῳ τῆς μόρφωσης καί τῆς πείρας του, ἐστάλη στήν Περσία ὡς πρεσβευτής πρός τόν νέο αὐτοκράτορα Ἰσδιγέρδη Α΄ (περίπου τό 399). Μέ τήν τέλεση διαφόρων θαυμαστῶν γεγονότων ὁ Μαρουθᾶς κέρδισε τήν εὔνοια τοῦ πέρση ἡγεμόνα, ὁ ὁποῖος παραχώρησε στούς Χριστιανούς ὑπηκόους του ἀνεξιθρησκία καί πολλά προνόμια. Τέλος, ἔλαβε ὡς δῶρο ἀπό τόν ἡγεμόνα τά λείψανα τῶν Μαρτύρων τῆς Περσικῆς γῆς (Συμεών ἐπίσκοπος Περσίδος κ.ἄ.) ἐπί Σαπώρ Β΄, τά ὁποῖα μετέφερε στήν ἐπισκοπική του ἕδρα Μαγιερφεκάτ, ἡ ὁποία μετονομάστηκε σέ «Μαρτυριούπολη». Τό 410 συμμετεῖχε στήν Σύνοδο τῆς Σελευκείας, ὅπου ἀναδιοργάνωσε τήν Περσική Ἐκκλησία μετά ἀπό τούς διωγμούς καί ἐξέλεξε νέο Ἀρχιεπίσκοπο[134].

ΜΑΡΤΙΟΣ

9. ΚΑΙΣΑΡΙΟΣ ΟΣΙΟΣ (369)

Ὁ Καισάριος, ἀδελφός κατά σάρκα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, μετέβη μαζί του στήν Καισάρεια τῆς Παλαιστίνης καί στήν Ἀλεξάνδρεια γιά εὐρύτερες σπουδές. Εἶχε λαμπρές ἐπιδόσεις στά Μαθηματικά, τήν Ρητορική, τήν Ἀστρονομία καί τήν Φιλοσοφία, ἀλλά ἡ Ἰατρική τόν κέρδισε κυριολεκτικά καί ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μέ τόν συσχετισμό τῶν ἀσθενειῶν τοῦ σώματος μέ τίς ἀσθένειες τῆς ψυχῆς. Ὑποστηρίζεται ὅτι στήν Αἴγυπτο γνώρισε τούς

133. Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 3, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 48. Πρβλ. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Φεβρουάριος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

134. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Β΄ (1868), σ. 128.

μεγάλους Πατέρες Ἀθανάσιο καί Ἀντώνιο καί τόν εὑρισκόμενο σέ ἄνθηση νειλῶο μοναχισμό. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνστάντιος (337-361), τόν ἐκτίμησε ἰδιαίτερα διορίζοντάς τον ἰατρό τῶν ἀνακτόρων. Ὁ διάδοχός του, Ἰουλιανός (361-363), ἄν καί ἐξόρισε ὅλους τούς χριστιανούς ἀξιωματούχους, σεβάστηκε τόν πολύπειρο Καισάριο ὁ ὁποῖος ὄχι μόνο διατήρησε τήν θέση του, ἀλλά διορίσθηκε γενικός ἀρχίατρος καί δημόσιος ταμίας τοῦ κράτους. Σώζεται μάλιστα ἡ ἐπιστολή τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου πρός αὐτόν, προκειμένου νά τόν στερεώσει στήν χριστιανική πίστη, καθώς ὑπῆρχε ὁ φόβος τῆς ἐξώμοσης. Πράγματι, ὁ Ἰουλιανός ζήτησε ἀπό τόν Καισάριο νά ἀρνηθεῖ τήν πίστη μέ ἀντάλλαγμα τήν χορήγηση μεγαλύτερων ἀξιωμάτων. Ὁ Καισάριος ἀρνήθηκε, παραιτήθηκε ἀπό τά ἀξιώματά του καί αὐτοεξορίστηκε στήν Ναζιανζό, στό κτῆμα τῆς οἰκογένειάς του. Ἐκεῖ, μετέτρεψε τήν πατρική οἰκία σέ νοσοκομεῖο ὅπου ἀνακούφιζε τούς πόνους τῶν ἀνθρώπων[135].

Ὁ διάδοχος τοῦ Ἰουλιανοῦ Οὐάλης (364-378) κάλεσε τόν Καισάριο στήν Κωνσταντινούπολη ὅπου τόν ἐπαναδιόρισε γενικό ταμία τοῦ κράτους. Ἀπό τήν θέση αὐτή μποροῦσε νά ἀσκήσει μέ μεγαλύτερη εὐχέρεια τό ἔργο τῆς φιλανθρωπίας. Σέ μεγάλη ἡλικία βαπτίσθηκε (ὅπως ἦταν τό ἔθος τῆς ἐποχῆς) καί ἀποσύρθηκε ἀπό τά δημόσια ἀξιώματα, ζῶντας μέ αὐστηρή ἄσκηση. Ἐκοιμήθη στίς 10 Μαρτίου τοῦ 369 στήν Νίκαια τῆς Βιθυνίας, ὅπου ζοῦσε τά τελευταῖα χρόνια, καί κληροδότησε ὅλη του τήν περιουσία στούς πτωχούς. Ἐτάφη στόν οἰκογενειακό τάφο στήν Ἀριανζό μέ τόν ἀδελφό του Γρηγόριο Θεολόγο νά ἐκφωνεῖ τόν ἐπικήδειο λόγο. Ὁ Καππαδόκης Ἱεράρχης ἐκμεταλλεύθηκε τήν εὐκαιρία καί μέ τό κείμενο αὐτό παρακίνησε τούς χριστιανούς νά ἀποστραφοῦν τά ἐγκόσμια ἀγαθά προκειμένου νά κερδίσουν τήν αἰώνια ζωή[136].

Ἀκολουθίες πρός τιμήν τοῦ ἁγίου Καισαρίου ὑπάρχουν δύο, ἔργα ἁγιορειτῶν πατέρων τοῦ περασμένου αἰῶνα. Ἡ πρώτη εἶναι ποίημα τοῦ ἀρχιμ. Χρυσοστόμου Λαυρεώτη καί ἡ δεύτερη τοῦ Ἰακώβου μοναχοῦ. Οἱ δύο αὐτές Ἀκολουθίες ἔχουν ἐκδοθεῖ στήν σειρά *Ἁγιορείτ-*

135. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Β΄ (1868), σ. 189. Πρβλ. Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 1, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 101.

136. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Μάρτιος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

τικη Βιβλιοθήκη. Ἐπίσης, ὑπάρχει συντεταγμένη Ἀκολουθία ἀπό τόν μοναχό Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη, ἡ ὁποία παραμένει ἀνέκδοτη.

10. ΚΟΔΡΑΤΟΣ ΜΑΡΤΥΣ (3ος αἰ.)

Ὁ μάρτυς Κοδράτος ἔζησε ἐπί τῆς βασιλείας τῶν ρωμαίων αὐτοκράτορων Δεκίου καί Οὐαλλεριανοῦ[137]. Ἔμεινε ὀρφανός ἀπό τήν μητέρα του σέ βρεφική ἡλικία καί τρεφόταν μέ τήν θαυματουργική παρέμβαση τοῦ Κυρίου. Ὅταν ἔγινε εἰκοσιοκτώ ἐτῶν, σχετίστηκε μέ τούς ἁγίους Ἀνεκτό, Παῦλο, Διονύσιο, Κυπριανό καί Κρήσκεντα[138]. Ἐξασκοῦσε τό ἰατρικό λειτούργημα στήν Κόρινθο, ὅπου καί μαρτύρησε μαζί τους[139]. Ἀσματική Ἀκολουθία στόν μάρτυρα Κοδρᾶτο συνέγραψε ὁ Ἀρχιμ. Νικόδημος Ἀεράκης, ἐκδοθεῖσα αὐτοτελῶς ὑπό τοῦ ἰδίου ἐν ἔτει 1995[140].

31. ΥΠΑΤΙΟΣ ΙΑΤΡΟΣ ΛΑΥΡΑΣ ΤΩΝ ΣΠΗΛΑΙΩΝ ΤΟΥ ΚΙΕΒΟΥ

Ὁ Ὅσιος Ὑπάτιος ἔζησε τόν 14ο αἰῶνα καί ἦταν ὁ ἰατρός τῶν μοναχῶν τῆς Λαύρας τοῦ Κιέβου. Διακρινόταν γιά τήν ὑπακοή, τήν ἄσκηση, τήν ἐγκράτεια καί τήν πολλή ἀγάπη του πρός τούς πάσχοντες ἀδελφούς. Ἐκοιμήθη εἰρηνικά, ἐτάφη στά Σπήλαια τῆς Λαύρας τοῦ Κιέβου καί τό τίμιο λείψανό του κατέστη πηγή ἰάσεων[141].

ΑΠΡΙΛΙΟΣ

11. ΒΑΡΣΑΝΟΥΦΙΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΤΒΕΡ (1576)

Ὁ ὅσιος Βαρσανούφιος, κατά κόσμον Βασίλειος, γεννήθηκε τό ἔτος 1495 στό Σέρπουχωφ τῆς Ρωσίας καί καταγόταν ἀπό ἱερατική οἰκογένεια. Ἐνῶ ἦταν νέος, αἰχμαλωτίσθηκε ἀπό τούς Τατάρους

137. Fr. Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 1, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 119.

138. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Β΄ (1868), σ. 189.

139. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Μάρτιος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

140. Ἀεράκη Νικοδήμου Γ., Ἀρχιμ.: *Συμπληρωματικαί Ἀκολουθία τῶν Ἁγίων Μαρτύρων Μύρωνος καί Κοδράτου καί τῶν σύν αὐτῷ τῶν ἐν Κορίνθῳ,* Ἀθῆναι 1995.

141. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Μάρτιος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

τῆς Κριμαίας. Δεχόμενος αὐτό τό γεγονός ὡς θέλημα τοῦ Θεοῦ, ταπεινά ὑποτασσόταν στούς κυρίους του καί μέ προθυμία ἐκπλήρωνε κάθε ἐργασία τήν ὁποία τοῦ ἀνέθεταν. Μετά ἀπό τρία χρόνια αἰχμαλωσίας, ὁ πατέρας του κατάφερε νά τόν ἐξαγοράσει καί ὁ Βασίλειος ἐπέστρεψε στήν οἰκογενειακή του ἑστία. Τό 1515 ἔγινε μοναχός στήν μονή τοῦ Σωτῆρος τοῦ Ἁγίου Ἀνδρονίκου τῆς Μόσχας, ἔλαβε τό μοναστικό ὄνομα Βαρσανούφιος καί διακόνησε ὡς ἱεροδιάκονος στήν ἐπισκοπή τοῦ Τβέρ. Ὁ μητροπολίτης Μόσχας Μακάριος, ἐκτιμώντας τά χαρίσματα καί τόν θεοφιλῆ βίο τοῦ ἱεροδιακόνου Βαρσανουφίου, τόν τοποθέτησε στήν Μονή τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Πέσνα, ἡ ὁποία εὑρισκόταν στά περίχωρα τῆς Μόσχας. Ἀργότερα, ὁ Βαρσανούφιος μετέβη στό Καζάν, ὅπου ἵδρυσε ἕνα μοναστήρι ἀφιερωμένο στήν Μεταμόρφωση τοῦ Σωτῆρος. Κατά τήν διάρκεια τῆς παραμονῆς του ἐκεῖ ὁ ἀρχιμανδρίτης Βαρσανούφιος βοηθοῦσε τόν ἅγιο Γουρία (τιμᾶται 15 Δεκεμβρίου) στήν διάδοση τῆς χριστιανικῆς πίστεως στούς Μουσουλμάνους καί στούς εἰδωλολάτρες τῆς περιοχῆς. Ἡ γνώση τῆς ταταρικῆς γλώσσας ἀπό τόν Βαρσανούφιο, ἀποδείχθηκε ὅτι ἦταν πολύ χρήσιμη γιά τήν ἱεραποστολική του δράση.

Τό ἔτος 1567, ἐξελέγη ἐπίσκοπος Τβέρ καί Καζάν. Ὅταν ἔφθασε σέ μεγάλη ἡλικία ἀποσύρθηκε στό μοναστήρι τῆς Μεταμορφώσεως, τοῦ ὁποίου ἦταν κτήτορας. Στήν Μονή αὐτή ἐκάρη Μεγαλόσχημος μοναχός καί κοιμήθηκε ἐν εἰρήνῃ τό ἔτος 1576. Ὅταν οἱ μοναχοί τόν ἔντυναν μέ τά ἐντάφια διαπίστωσαν ὅτι κατάσαρκα ἔφερε μεγάλες ἁλυσίδες γιά περισσότερη ἄσκηση. Ἡ ἀνακομιδή τῶν λειψάνων του ἔγινε στίς 4 Ὀκτωβρίου 1596 ἀπό τόν Μητροπολίτη Καζάν ἅγιο Ἑρμογένη (17 Φεβρουαρίου)[142].

ΜΑΪΟΣ

13. ΠΑΥΣΙΚΑΚΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΣΥΝΑΔΩΝ

Ὁ ὅσιος Παυσίκακος καταγόταν ἀπό τήν Ἀπάμεια τῆς Βιθυνίας καί ἔζησε στά χρόνια τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα Μαυρικίου (582-602). Οἱ γονεῖς του κατάγονταν ἀπό ἐπίσημο γένος καί παράλληλα εἶχαν μεγάλη εὐσέβεια πρός τόν Θεό. Ὁ Παυσίκακος ἀπό μικρή

142. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ἀπρίλιος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

ἡλικία πορευόταν στόν δρόμο τοῦ Θεοῦ, ὅπως φαίνεται ἀπό τήν εἰλικρινῆ πίστη του καί τήν ἄμεμπτη ζωή του. Σπούδασε Θεολογία καί Ἰατρική, ἐπιστήμη τήν ὁποία δωρεάν ἐξάσκησε ὑπέρ τῶν πτωχῶν. Ἐνδύθηκε τό μοναχικό σχῆμα καί περιόδευε κηρύττοντας καί θεραπεύοντας τίς ἀσθένειες τῶν ἀνθρώπων, ψυχικές καί σωματικές. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κυριακός (595-606), ἐκτιμώντας τίς μεγάλες ἀρετές τοῦ Παυσικάκου, τόν ἔπεισε νά καταταχθεῖ στόν κλῆρο, ἀναδεικνύοντάς τον ἀργότερα ἐπίσκοπο Συνάδων, μιᾶς μικρῆς πόλης στήν Φρυγία τῆς κεντρικῆς Μικρᾶς Ἀσίας[143]. Ὡς ἐπίσκοπος ὁ Παυσίκακος ἐργάστηκε γιά τήν πνευματική εὐημερία τοῦ ποιμνίου του καί γιά τήν ἐξάλειψη τῶν αἱρέσεων, χρησιμοποιώντας τήν εὐεργετική καί θαυμάσια «μάχαιρα» τῆς διδασκαλίας τοῦ θείου λόγου. Ὁ αὐτοκράτορας Μαυρίκιος ἐκτιμοῦσε ἰδιαίτερα τόν Παυσίκακο, καθώς ὁ τελευταῖος τόν θεράπευσε ἀπό μιά σοβαρότατη ἀσθένεια. Ἐπιπλέον, αὐτή ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ Μαυρικίου ἐκφράστηκε μέσα ἀπό τήν καθιέρωση τοῦ ἐτησίου χρηματικοῦ βοηθήματος πρός τήν ἐπισκοπή τῶν Συνάδων. Ὁ Παυσίκακος ἀπεβίωσε εἰρηνικά, μοχθώντας γιά τήν ἐπισκοπή του μέχρι τήν τελευταία του πνοή[144]. Ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Παυσικάκου εἶναι ἔργο τοῦ μακαριστοῦ μοναχοῦ Γερασίμου Μικραγιαννανίτου καί ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπό τίς ἐκδόσεις «Τῆνος» αὐτοτελῶς[145]. Ἐπίσης, ὁ δρ Χαράλαμπος Μπούσιας ἔχει συγγράψει Παρακλητικό Κανόνα, ὁ ὁποῖος παραμένει ἀνέκδοτος.

20. ΘΑΛΛΕΛΑΙΟΣ ΜΑΡΤΥΣ

Ὁ ἅγιος μάρτυρας Θαλλέλαιος καταγόταν ἀπό τόν Λίβανο καί ἔζησε κατά τήν ἐποχή τοῦ αὐτοκράτορα Νουμεριανοῦ (283-284)[146]. Ὁ πατέρας του ὀνομαζόταν Βερούκιος καί ἡ μητέρα του Ρωμυλία. Σπούδασε τήν ἐπιστήμη τῆς ἰατρικῆς προσφέροντας τίς ὑπηρεσίες του πρός ὅλους ἀφιλοκερδῶς καί μέ ἀγάπη. Ἡ πατρική του οἰκία

143. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Β΄ (1868), σ. 37-38.

144. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Μάιος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

145. *Ἀκολουθία τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρός ἡμῶν Παυσικάκου,* Ἐπισκόπου Συννάδων, ὑπό Γερασίμου μον. Μικραγιαννανίτου, ἐκδ. «ΤΗΝΟΣ».

146. Fr. Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 1, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 266.

εἶχε μετατραπεῖ σέ ξενῶνα καί νοσοκομεῖο τῶν πτωχῶν. Ὅταν ἔβλεπε ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν ἀσθενῶν μειωνόταν, ἔβγαινε ὁ ἴδιος στούς δρόμους καί μάζευε ὅσους ἔβρισκε ἀστέγους καί τούς περιέθαλπε, χωρίς νά κάνει διάκριση ἀνάμεσα σέ χριστιανούς καί ἐθνικούς, γι' αὐτό καί πολλοί ἐκ τῶν τελευταίων, βλέποντας ὅτι ὁ ἰατρός Θαλλέλαιος ἦταν ζωντανή εἰκόνα τοῦ Εὐαγγελίου, πίστευαν στόν Χριστό καί βαπτίζονταν. Ὅταν ἔφτασε σέ ἡλικία 24 ἐτῶν, ξεκίνησε ἕνα κοπιαστικό ταξίδι, προκειμένου νά φέρει στήν ἀληθινή πίστη ὅσους εὑρίσκονταν στό σκότος τῆς ἀπιστίας. Περιήρχετο τίς πόλεις καί τίς κῶμες, εὐαγγελιζόμενος τόν Χριστό, θεραπεύοντας τούς ἀσθενεῖς καί ἐκδιώκοντας τά δαιμόνια μέ τό σημεῖο τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Ἡ πίστη του στόν Ἰησοῦ Χριστό ἔγινε ἡ αἰτία νά συλληφθεῖ ἀπό τούς εἰδωλολάτρες στήν Ἀνάζαρβο, πρωτεύουσα τῆς δεύτερης ἐπαρχίας τῆς Κιλικίας. Χρησιμοποιώντας τήν κάλυψη τοῦ δάσους, ὁδήγησαν τόν Θαλλέλαιο στόν ἄρχοντα Τιβεριανό. Ἐκεῖνος, προσπάθησε νά τόν μεταπείσει προκειμένου νά θυσιάσει στά εἴδωλα, ἀλλά ὁ μάρτυρας ἀρνήθηκε. Ἡ ἄρνηση τοῦ Θαλλέλαιου ὤθησε τόν Τιβεριανό νά προστάξει νά τρυπήσουν τούς ἀστραγάλους του καί νά τόν κρεμάσουν μέ τό κεφάλι πρός τά κάτω. Τόση ἦταν ἡ ὑπομονή τοῦ Ἁγίου τήν ὁποία ἐπέδειξε κατά τό φρικτό αὐτό μαρτύριο, ὥστε δύο ἀπό τούς βασανιστές του στρατιῶτες, ὁ Ἀλέξανδρος καί ὁ Ἀστέριος, πίστεψαν στόν Χριστό καί ἀφοῦ ὁμολόγησαν τήν πίστη τους, ἀποκεφαλίσθηκαν. Κατόπιν τούτων, ὁ Τιβεριανός διέταξε νά ρίξουν τόν Θαλλέλαιο στήν θάλασσα ὥστε νά πνιγεῖ. Ὁ γενναῖος ἀθλητής δέν ἔπαθε τίποτε καί βγῆκε ἀπό τήν θάλασσα φορώντας ὁλόλευκη ἐσθῆτα. Μετά ἀπό αὐτήν τήν θαυματουργική διάσωση, οἱ δήμιοι τόν ἔριξαν στό στάδιο νά τόν κατασπαράξουν πεινασμένα θηρία. Ἐντούτοις, τά θηρία δέν ἐπιτέθηκαν στόν Θαλλέλαιο, μέ ἀποτέλεσμα νά παραμείνει ἀβλαβής[147].

Τέλος ὁ Τιβεριανός διέταξε νά τόν ἀποκεφαλίσουν στήν Ἔδεσσα τῶν Αἰγαίων, τό φθινόπωρο τοῦ 284 (κατά ἄλλους τόν Μάιο τοῦ 289), λαμβάνοντας ἀκολούθως τόν ἀμάραντο στέφανο τοῦ μαρτυρίου. Ἡ Σύναξή του ἐτελεῖτο στό μαρτύριό του, τό ὁποῖο βρισκόταν ἐντός τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀγαθονίκου. Ἐκτός ἀπό τήν ὕπαρξη αὐτοῦ τοῦ ναΐσκου, γνωρίζουμε τήν ὕπαρξη ἑνός ναοῦ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου κοντά στό ὄρος τοῦ Αὐξεντίου καθώς καί μονῆς στήν

147. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Β΄ (1868), σ. 51-52.

Παλαιστίνη, τήν ὁποία, κατά τή μαρτυρία τοῦ Προκοπίου, «ἀνανεώσατο» ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανός (527-565). Ἐπίσης, ὁρισμένες μονές ἑόρταζαν τήν μνήμη τοῦ Ἁγίου Θαλλελαίου στίς 3 Σεπτεμβρίου, ἐνῶ σέ ἄλλα μοναστήρια τιμοῦσαν τήν μνήμη του στίς 23 Αὐγούστου, ἡμέρα κατά τήν ὁποία ὁ Μάρτυς προσήχθη σέ ἀνάκριση[148]. Ἀσματική Ἀκολουθία τοῦ μάρτυρος Θαλλελαίου ἔχει συγγράψει ὁ ὅσιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης καί ἔχει ἐκδωθεῖ πολλάκις[149] τροπάρια ἔχει ἐπίσης συντάξει ὁ μοναχός Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης. Ἀνέκδοτη Ἀκολουθία συνέγραψε καί ὁ Μητροπολίτης Ρόδου Κύριλλος Κογεράκης.

22. ΣΟΦΙΑ ΜΑΡΤΥΣ Η ΙΑΤΡΟΣ

Τήν ἡμέρα αὐτή ἀναφέρεται ἡ μάρτυς Σοφία ἡ ἰατρός, χωρίς ὡστόσο νά ὑπάρχει συναξαριακό ὑπόμνημα, παρά μόνο τό ἑξῆς δίστιχο: *«Ἰατρὸς ἦν πρὶν σωμάτων ἡ Σοφία, τμηθεῖσα γοῦν νῦν δείκνυται καὶ πνευμάτων»*[150].

ΙΟΥΝΙΟΣ

1. ΑΓΑΠΗΤΟΣ Ο ΙΑΤΡΟΣ ΤΗΣ ΛΑΥΡΑΣ ΣΠΗΛΑΙΩΝ ΚΙΕΒΟΥ

Ὁ ὅσιος Ἀγαπητός ὑπῆρξε μαθητής τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Κιέβου. Διδάχθηκε ἀπό αὐτόν τήν βοτανολογία καί τελειοποιήθηκε στίς ἰατρικές γνώσεις μέ σπουδές καί προσωπική ἐμπειρική ἄσκηση. Ἦταν παρών ὅποτε κάποιος ἀδελφός ἀσθενοῦσε καί γι' αὐτό ἔλαβε τήν προσωνυμία "γιατρός". Πολλοί ἦταν οἱ ἀσθενεῖς, πτωχοί καί ἀδύναμοι ἀλλά ἀκόμα καί ἄρχοντες ἰσχυροί, πού προσέτρεχαν σ' αὐτόν γιά θεραπεία, λόγῳ τῆς φήμης πού εἶχε ἀποκτήσει. Ἡ φήμη του αὐτή εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἕνας ἀρμένιος γιατρός τοῦ Κιέβου νά τόν φθονήσει καί μέ διάφορα τεχνάσματα νά προσπαθήσει νά τόν διαβάλει.

148. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Μάιος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

149. Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Ἐνδόξου Μεγαλομάρτυρος Θαλλελαίου τοῦ Ἰαματικοῦ καί Ἀναργύρου. Ποιηθεῖσα ὑπό τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου. Ἐκδ. ἐν ἔτει 1878 ἐν Μεσολογγίῳ. Ἐπανεκδίδεται ὑπό Μητρ. Ἀλεξανδρουπόλεως κ. Ἀνθίμου. Ἐκδ. «Ἀποστολικῆς Διακονίας».

150. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Μάιος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

Τίποτα ὅμως δέν κατάφερε, διότι ἡ ἰαματική δύναμη τοῦ Ἁγαπητοῦ δέν στηριζόταν μόνο στίς ἰατρικές του γνώσεις ἀλλά καί στήν προσευχή καί τήν δύναμη τοῦ Θεοῦ. Θεράπευσε ἀπό βαριά ἀσθένεια τόν μέγα ἡγεμόνα Βλαδίμηρο, ὁ ὁποῖος σέ ἔνδειξη εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔστειλε πλούσια δῶρα καί ἄφθονο χρυσό, πού ὁ ὅσιος δέν ἄγγιξε κἄν ἀλλά διεμοίρασε στούς πτωχούς. Μετά ἀπό πολλά ἀσκητικά ἀγωνίσματα καί προσφορά στόν πάσχοντα συνάνθρωπο ὁ Ἁγαπητός παρέδωσε τήν ψυχή του στόν Κύριο εἰρηνικά, τό δέ σῶμα του ἀναπαύεται στά Σπήλαια τῆς Λαύρας τοῦ Κιέβου[151].

2. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΡΤΥΣ

Ἀνάμεσα στούς ἁγίους μάρτυρες τοῦ Λουγδούνου (σημ. Λυών τῆς Γαλλίας) εὑρίσκουμε καί τό ὄνομα τοῦ ἰατροῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος μαρτύρησε μαζί μέ τόν ἐπίσκοπο Ποθεινό καί ἄλλους πιστούς. Τά σχετικά μέ τό μαρτύριο τοῦ ἱερομάρτυρος Ποθεινοῦ, πρώτου ἐπισκόπου Λουγδούνου καί τῶν σύν αὐτῷ, μᾶς παραδίδονται ἀπό τόν ἐκκλησιαστικό συγγραφέα Εὐσέβιο στό πέμπτο βιβλίο τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας,* ὅπου διηγεῖται τά περί τοῦ διωγμοῦ τόν ὁποῖο ἐξαπέλυσε ἐναντίον τῶν χριστιανῶν ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτορας Σεπτίμιος Σεβῆρος περί τό 177. Διασώζεται μάλιστα ἡ ἐπιστολή τῶν Χριστιανῶν τοῦ Λουγδούνου καί τῆς Βιέννης πρός τούς χριστιανούς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου περιγράφονται τά μαρτύρια αὐτά. Στήν ἐπιστολή ἐκείνη ὁ Ἀλέξανδρος, ὅπως καί ὁ Ἄτταλος, χαρακτηρίζονται ὡς ἐξέχοντα μέλη τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, γι' αὐτό καί δέν ἔτυχαν τοῦ ἀτιμωτικοῦ θανάτου νά ριφθοῦν στά θηρία ἀλλά ἀποκεφαλίσθηκαν. Ἐπίσης, οἱ δύο μάρτυρες ἦταν μικρασιατικῆς καταγωγῆς (ὁ μέν Ἀλέξανδρος ἐκ Φρυγίας ὁ δέ Ἄτταλος ἐκ Περγάμου) καί προφανῶς Ἕλληνες, ὅπως τοῦτο δείχνουν τά ὀνόματά τους. Ἄλλωστε, εἶναι γνωστό, ὅτι οἱ δύο αὐτές πόλεις, δέχθηκαν πολύ νωρίς τόν Χριστιανισμό ἀπό τίς ἑλληνικές ἀποικίες τῆς Μεσογείου (Μασσαλία) καί εἶχαν ἑλληνοφωνία, σέ ἀντίθεση μέ τούς κέλτες ντόπιους εἰδωλολάτρες. Ἐπίσης ὁ ἐπίσκοπος Ποθεινός καί ὁ διάδοχός του Εἰρηναῖος ἦταν Μικρασιᾶτες, ἀποσταλλέντες στήν περιοχή ἀπό τόν ἅγιο Ἱερομάρτυρα Πολύκαρπο ἐπίσκοπο Σμύρνης. Σύμφωνα μέ τήν διασωθεῖσα ἐπιστολή-διήγηση τοῦ μαρτυρίου, δέν προηγήθηκε τῆς κα-

151. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ἰούνιος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

ταδικαστικῆς ἀπόφασης καμμία ἄλλη διαδικασία παρά μόνο ἡ διαπίστωση τῆς χριστιανικῆς ἰδιότητας καί ἡ ἄρνηση τοῦ μάρτυρος Ἀλεξάνδρου νά θυσιάσει στά εἴδωλα. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τό γεγονός ὅτι ὁ τοπικός αὐτός διωγμός εἶχε λαϊκή βάση, δηλαδή προκλήθηκε ἀπό τούς ἐξαγριωμένους εἰδωλολάτρες, οἱ ὁποῖοι ἔβλεπαν τούς χριστιανούς νά αὐξάνονται καί νά καταλαμβάνουν ἐπίζηλες θέσεις στήν τοπική κοινωνία. Ἦταν τέτοιο τό μῖσος τους, ὥστε ζητοῦσαν μετ' ἐπιτάσεως νά βγάλουν τούς χριστιανούς ἀπό τήν φυλακή καί νά τούς ρίξουν στά θηρία. Εἰδικά γιά τόν Ἀλέξανδρο ἀναφέρεται, ὅτι *«μήτε γρύξας, μήτε στενάξας, ἀλλὰ διαρκῶς προσευχόμενος, ἀντιμετώπισεν ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ τὸν θάνατον»* (1, 51). Μετά τό μαρτύριο οἱ ἀρχές ἔκαυσαν τά λείψανα καί τά ὑπολείμματα ρίφθηκαν στόν ποταμό Ροδανό προκειμένου νά μήν τύχουν τιμῆς ἀπό τούς χριστιανούς. Ὁ Εὐσέβιος διασώζει μόλις δέκα ὀνόματα μαρτύρων, μεταξύ τῶν ὁποίων καί τοῦ ἰατροῦ Ἀλεξάνδρου. Τό *Martylogium Hieronymianum* (5ος αἰῶνας) περιλαμβάνει 48 ὀνόματα καί τά μεταγενέστερα δυτικά μαρτυρολόγια ἔχουν τήν ἴδια περίπου κατάσταση ὀνομάτων. Ἡ μνήμη τοῦ Ποθεινοῦ καί τῶν σύν αὐτῷ ἑορτάζεται στίς 2 Ἰουνίου, ὡστόσο μερικοί ἀπό τούς μάρτυρες ἑορτάζονται σέ διαφορετικές ἡμερομηνίες[152].

11. ΛΟΥΚΑΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ (1961)

Ὁ ἅγιος Λουκᾶς, κατά κόσμον Βαλεντίν τοῦ Φέλιξ Βόινο-Γιασενέτσκι, γεννήθηκε στίς 14/27 Ἀπριλίου 1877 στό Κέρτς τῆς Κριμαίας. Τό 1903 ἔλαβε τό πτυχίο τῆς Ἰατρικῆς καί τό 1904 βρέθηκε στήν Ἄπω Ἀνατολή μέ σκοπό νά ἐργαστεῖ ὡς χειρουργός τήν περίοδο τοῦ Ρωσο-Ιαπωνικοῦ πολέμου. Ἐκεῖ γνώρισε τήν μέλλουσα γυναῖκα του, μέ τήν ὁποία ἀπέκτησε τέσσερα παιδιά. Τό 1919 ἐξελέγη Καθηγητής τῆς Ἰατρικῆς στό Πανεπιστήμιο τῆς Τασκένδης, ὅπου καί συνελήφθη γιά πρώτη φορά ἀπό τούς Μπολσεβίκους ἀλλά ἀφέθηκε ἐλεύθερος. Ἡ περιπέτεια αὐτή εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἡ ὑγεία τῆς συζύγου του νά χειροτερέψει (ἔπασχε ἀπό φυματίωση) μέ συνέπεια λίγες ἡμέρες ἀργότερα νά κοιμηθεῖ. Ἡ κοίμησή της ὤθησε τόν Βαλεντίν νά ἐμπιστευθεῖ τά παιδιά του στή Σοφία Σεργκέγιεβνα, ἡ ὁποία γιά

152. Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 1, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 12. Πρβλ. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ἰούνιος,* ἐκδ. «Ἔνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

πολλά χρόνια τούς στάθηκε ὡς ἀληθινή μητέρα. Ἡ σταθερότητα τοῦ Βαλεντίν στήν ὀρθόδοξη πίστη ξεσήκωσε τούς ἐκπροσώπους τοῦ ἀθεϊστικοῦ καθεστῶτος, ἀλλά καί διάφορους ἐκκλησιαστικούς κύκλους, μέ συνέπεια νά ὑφίσταται ἀπηνεῖς διωγμούς. Ἡ χειροτονία του ὡς διακόνου ἔγινε στίς 26 Ἰανουαρίου 1921 καί μία ἑβδομάδα ἀργότερα χειροτονήθηκε πρεσβύτερος. Τό 1923, ὁ ἐπίσκοπος Ἰννοκέντιος ἐκδιώκεται ἀπό τήν Τασκένδη, μέ ἀποτέλεσμα ὁ κλῆρος καί ὁ λαός ὁμόφωνα νά ἐκλέξουν ὡς ἐπίσκοπό τους τόν πρεσβύτερο Βαλεντίν. Ἡ κουρά τοῦ νέου ἐπισκόπου ἔγινε στό σπίτι ἑνός ἱερέα, ὅπου ἔλαβε τό ὄνομα Λουκᾶς. Λίγο ἀργότερα ὁ ἐπίσκοπος Λουκᾶς συνελήφθη καί κατηγορήθηκε γιά προδοσία. Ἡ παραμονή του στήν φυλακή τοῦ ἔδωσε τήν εὐκαιρία νά ὁλοκληρώσει τίς μελέτες του. Καρπός τῶν μελετῶν αὐτῶν ἦταν ἡ συγγραφή τοῦ πρώτου βιβλίου σχετικά μέ τίς πυογόνες λοιμώξεις. Ἐξορίστηκε καί φυλακίσθηκε στήν Μόσχα, ὅπου διαπίστωσε ὅτι ἔπασχε ἀπό καρδιακή ἀνεπάρκεια, ἀσθένεια ἡ ὁποία τόν συνόδευσε στό ὑπόλοιπο τῆς ζωῆς του. Ἀκολούθως ἐξορίστηκε ἀκόμη πιό μακριά, στήν Σιβηρία, ἀλλά μετά ἀπό δύο μῆνες ἐπέστρεψε στό Τουρουχάνσκ[153].

Ἡ ἐξορία του ἔλαβε τέλος καί ἐπέστρεψε στήν Τασκένδη ὅπου, ὑπό τό βάρος πολλῶν συκοφαντιῶν, παραιτήθηκε ἀπό τήν ἕδρα τοῦ ἐπισκόπου. Μετά ἀπό ἕνα χρόνο ἐξαντλητικῶν ἀνακρίσεων καί ἀπεργιῶν πείνας, ὁ ἐπίσκοπος Λουκᾶς ἐξορίστηκε στήν Βόρεια Ρωσία. Σύντομα, λόγῳ ἑνός σοβαροῦ προβλήματος ὑγείας, ἀναχώρησε γιά τό Λένινγκραντ. Ἡ διαρκής ἐπιδείνωση τῆς ὑγείας του εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά χάσει τήν ὅραση ἀπό τό ἀριστερό του μάτι, ἀπέκτησε ὅμως τήν ἐσωτερική γαλήνη περνώντας δύο χρόνια κοντά στά παιδιά του. Σέ ἡλικία ἑξήντα ἐτῶν συνελήφθη γιά τέταρτη φορά, καθώς οἱ ἀγαθοεργίες πού ἐπιτελοῦσε ἐνόχλησαν τό καθεστώς. Τόπος τῆς ἐξορίας ἦταν ἡ Σιβηρία ὥς τήν 21η Ἰουνίου 1941, ὅταν ὁ Χίτλερ εἰσέβαλε στή Ρωσία. Τότε τό Κόμμα ἀναγνώρισε τήν ἀξία του ὡς ἰατροῦ καί τόν διόρισε ἀρχίατρο τοῦ στρατιωτικοῦ νοσοκομείου καί σύμβουλο ὅλων τῶν νοσοκομείων τῆς περιοχῆς. Ὁ ἐπίσκοπος Λουκᾶς, παρά τίς ἀντιξοότητες τοῦ πολέμου, κατόρ-

153. Σεβ. Μητροπολίτου Ἐδέσσης, Πέλλης καί Ἀλμωπίας κ. Ἰωήλ (Φραγκάκου): *Ἀκολουθία τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρός Ἡμῶν Λουκᾶ τοῦ Ἰατροῦ καί Ὁμολογητοῦ, Ἀρχιεπισκόπου Συμφερουπόλεως καί Κριμαίας τοῦ Ρώσου,* ἔκδ. Ἱερά Μονή Σαγματᾶ, Θήβα 2008, σ. 73-77.

θωσε νά ἀνταποκριθεῖ καί στίς ποιμαντικές εὐθῦνες, τίς ὁποῖες ἡ Ρωσική Ἐκκλησία τοῦ ἀνέθεσε. Τό 1946 τιμήθηκε μέ τό βραβεῖο Στάλιν γιά τήν προσφορά του στόν πόλεμο καί στά 70 του ἀναδείχθηκε Ἀρχιεπίσκοπος Συμφερουπόλεως καί Κριμαίας. Ἐκεῖ ἐκλήθη νά ἀντιμετωπίσει τήν φτώχεια ἡ ὁποία κάλπαζε. Τό 1952 ἐπιδεινώθηκε ἡ ὅρασή του καί τό 1956 τυφλώθηκε ὁριστικά. Σέ ἡλικία 84 ἐτῶν, στίς 11 Ἰουνίου 1961 καί ἡμέρα Κυριακή, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Συμφερουπόλεως καί Κριμαίας μετέστη στήν Οὐράνια Πατρίδα. Τόν Νοέμβριο τοῦ 1995 ἡ Ρωσική Ἐκκλησία τόν ἁγιοκατάταξε ἐπίσημα καί στίς 20 Μαρτίου 1996 τά λείψανά του μεταφέρθηκαν στόν ἱερό ναό Ἁγίας Τριάδος[154], ἐνῶ ἡ Ἁγία καί Ἱερά Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, στίς 13 Ἰουνίου 2019, ἐνέγραψε τόν ἀρχιεπίσκοπο Λουκᾶ στίς Ἁγιολογικές Δέλτους της, κατόπιν ἐπισήμου αἰτήματος τοῦ Μητροπολίτη Κιέβου καί πάσης Οὐκρανίας Ἐπιφανίου[155]. Ἀσματική Ἀκολουθία συνέγραψε ὁ Μητροπολίτης Ἐδέσσης Ἰωήλ (Φραγκάκος).

19. ΟΡΣΙΚΙΝΟΣ Ο ΙΑΤΡΟΣ ΜΑΡΤΥΣ

Ὁ ἅγιος Ὀρσίκινος, ἰατρός τῆς πόλεως Ραβέννας, συνδέεται μέ τόν βίο τῶν αὐταδέλφων μαρτύρων Γερβασίου καί Προτασίου. Ὁ πατέρας τους Βιτάλιος, ἀσκῶν τά καθήκοντα τοῦ ὑπατικοῦ στήν Ραβέννα, ἐνθάρρυνε τόν Ὀρσίκινο στό μαρτύριο. Καταδικάστηκε νά ταφεί ζωντανός καί μ' αὐτόν τόν τρόπο παρέδωσε τήν ψυχή του στόν Κύριο[156].

27. ΣΑΜΨΩΝ Ο ΞΕΝΟΔΟΧΟΣ (6ος αἰ.)

Ὁ ἅγιος Σαμψών ὁ Ξενοδόχος γεννήθηκε στήν Ρώμη[157] ἀπό πλούσιους καί εὐσεβεῖς γονεῖς, συγγενεῖς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου.

154. Σεβ. Μητροπολίτου Ἐδέσσης, Πέλλης καί Ἀλμωπίας κ. Ἰωήλ (Φραγκάκου): *Ἀκολουθία τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρός Ἡμῶν Λουκᾶ τοῦ Ἰατροῦ καί Ὁμολογητοῦ, Ἀρχιεπισκόπου Συμφερουπόλεως καί Κριμαίας τοῦ Ρώσου,* ἔκδ. Ἱερά Μονή Σαγματᾶ, Θήβα 2008, σ. 77-81.

155. «Ἡ Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατέταξε στό ἁγιολόγιό της τόν Ἅγιο Λουκᾶ τόν ἰατρό», πηγή: Πρακτορεῖο Ἐκκλησιαστικῶν Εἰδήσεων Orthodoxia.info: https://orthodoxia.info/news/% (τελευταῖα ἀνάκτηση 8/8/2019).

156. Ἥρωες τοῦ Χριστιανισμοῦ, Βίοι Ἁγίων Δυτικῆς καί Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Βασ. Ρούσσου, Ἀθῆναι, Καθολική Ἔκδοσις, 1947. Μήν Ἰούνιος, σ. 136.

157. Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 2, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 230.

Διακρινόταν γιά τήν εὐφυΐα του καί σπούδασε φιλολογία, φιλοσοφία καί ἰατρική. Ἐπιθυμώντας ἀπό τήν μικρή του ἡλικία νά οἰκοδομήσει τήν ζωή του κατά τό χριστιανικό πρότυπο, μετῆλθε τήν ἰατρική ὄχι ὡς ἐπικερδές ἐπάγγελμα ἀλλά γιά φιλανθρωπικούς καί εὐεργετικούς σκοπούς. Προσέτρεχε, χωρίς διακρίσεις, γιά νά βοηθήσει ὁποιονδήποτε ἄνθρωπο εἶχε τήν ἀνάγκη του, παρηγορώντας τον καί στηρίζοντάς τον στήν πίστη. Ἡ πατρική του οἰκία στήν Ρώμη ἦταν τόπος συνάντησης καί ἀνακούφισης τῶν ἀσθενῶν καί ἀνήμπορων. Ὅταν κοιμήθηκαν οἱ γονεῖς του μοίρασε τήν μεγάλη περιουσία, τήν ὁποία κληρονόμησε καί μετέβη στήν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖ συνέχισε τήν φιλανθρωπική δράση του ἀνακουφίζοντας τά ἄλγη τῶν ἀσθενῶν, ἰδιαίτερα ὅσων δέν εἶχαν οἰκονομική δυνατότητα καί φροντίδα καί μάλιστα ἐπιδόθηκε στήν ἀνακούφιση τῶν ἀσθενῶν μέ μολυσματικές-μεταδοτικές ἀσθένειες, τούς ὁποίους οἱ ἄλλοι ἰατροί ἀπέφευγαν. Ἐπισκεπτόμενος τά μοναστήρια, οὐσιαστικά ἀνακάλυψε ἕνα καταφύγιο, ὥστε νά ἠρεμεῖ καί νά μελετᾶ τίς Θεῖες Γραφές[158].

Σέ ἡλικία τράντα ἐτῶν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἅγιος Μηνᾶς (25 Αὐγούστου) τόν χειροτόνησε διάκονο καί πρεσβύτερο πληροφορούμενος τήν θεάρεστη πολιτεία του. Ἡ φήμη του, ἡ ὁποία γρήγορα ἐξαπλώθηκε, προσέλκυσε τήν εὔνοια τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ Α΄. Ὅταν ὁ τελευταῖος προσβλήθηκε ἀπό βαρειά ἀσθένεια καί ζήτησε τήν βοήθεια τοῦ Ἁγίου, ἐκεῖνος προσευχήθηκε μέ θέρμη καί ὁ αὐτοκράτορας θεραπεύθηκε. Θέλοντας νά ἐκφράσει τήν εὐγνωμοσύνη του πρός τόν Σαμψών, ἔκτισε ἕνα νοσοκομεῖο δίπλα στήν Ἁγία Σοφία πού ὀνομάστηκε *Ξενών τοῦ Σαμψών,* τό ὁποῖο γρήγορα ἀναδείχθηκε σέ μεγάλο φιλανθρωπικό ἵδρυμα, ὅπου κατέφευγαν οἱ ἄποροι καί οἱ ἀδύναμοι γιά νά θεραπευθοῦν καί νά βροῦν παρηγοριά καί στήριγμα. Ἔχοντας ἐπιτελέσει ὅλο αὐτό τό τεράστιο καί συνάμα θεάρεστο ἔργο, σέ βαθιά γεράματα κοιμήθηκε εἰρηνικά. Οἱ ἰατροί τῆς Κωνσταντινουπόλεως τόν τιμοῦσαν ὡς προστάτη τους καί τήν ἡμέρα τῆς ἑορτῆς του συνέρρεαν στόν τάφο του στόν Ναό τοῦ Ἁγίου Μωκίου, προκειμένου νά ἀσπασθοῦν τά ἐκεῖ φυλασσόμενα ἄμφια καί τήν ράβδο του[159]. Ἀκολουθίες τοῦ Ὁσί-

158. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Β΄ (1868), σ. 133.

159. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ἰούνιος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

ου Σαμψών ἔχουν συγγράψει ὁ μοναχός Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης[160], ὁ ἀρχιμ. Νικόδημος Ἀεράκης[161] καί ὁ Μητροπολίτης Ρόδου Κύριλλος Κογεράκης.

27. ΜΕΔΙΚΟΣ Ο ΙΑΤΡΟΣ ΜΑΡΤΥΣ (2ος αἰ.)[162]

Καταγόταν ἀπό τήν πόλη Otricoli τῆς Ἰταλίας καί ἀσκοῦσε τό ἰατρικό λειτούργημα. Στήν χριστιανική πίστη προσῆλθε ἀφοῦ ἔγινε μάρτυρας τῶν θαυμάτων τοῦ μάρτυρος Βίκτωρος (11 Νοεμβρίου) τά λείψανα τοῦ ὁποίου ἀπό τήν Δαμασκό τῆς Συρίας, ὅπου μαρτύρησε, εἶχαν μεταφερθεῖ στήν πόλη αὐτή. Στόν διωγμό τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου κατηγορήθηκε ὡς Χριστιανός στόν διοικητή τῆς πόλης Τερενζιανό, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ τόν ἀνέκρινε καί εἶδε τό ἀμετάθετο τῆς γνώμης του τόν ἔκλεισε στήν φυλακή καταδικάζοντάς τον στόν διά πείνας καί δίψας θάνατο. Μετά 12 ἡμέρες ἄνοιξαν τό κελλί θεωρώντας δεδομένο ὅτι θά ἔχει πεθάνει, ἀλλά ὁ μάρτυς ἐξῆλθε ζωντανός καί ὑγιής. Μετά ἀπό νέα ἀνάκριση καί ἀφοῦ καί πάλι δήλωσε τήν πίστη του στόν Χριστό, τιμωρήθηκε μέ νέα σκληρά βασανιστήρια. Σέ ὅλα ἔμεινε ἑδραῖος στήν πίστη καί τά δεχόταν μέ χαρά ἐνῶ ἀπευθυνόμενος στόν τύραννο τοῦ εἶπε: «Δέν βλέπεις, πτωχέ, ὅτι ἡ ἐχθρότητά σου μέ κάνει νά ἀποκτῶ περισσότερο τήν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μου;».

Ἡ νέα αὐτή ὁμολογία ἐξόργισε περισσότερο τόν Τερενζιανό πού διέταξε τήν θανάτωση τοῦ Μέδικου μέ ἀποκεφαλισμό. Μεταφέρθηκε ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς πόλης, ὅπου ἀπετμήθη τήν κεφαλή στίς 26 Ἰουνίου τοῦ 172. Ἕνας χριστιανός ἱερέας, ὁ Ἐλάζιμος, μέ πολύ κίνδυνο ἔθαψε τό σκήνωμα τοῦ μάρτυρος σέ σπηλιά, κοντά στόν τόπο τοῦ μαρτυρίου, καί μετά ἀπό κάποιο χρονικό διάστημα μεταφέρθηκε σέ παρεκκλήσιο πρός τιμήν του δίπλα στόν ναό τοῦ Ἁγίου Βίκτωρος. Ἡ αὐθεντικότητα τοῦ λειψάνου του ἐπιβεβαιώθηκε ἀπό τούς Πάπες Εὐγένιο ΙΙΙ τό 1148, Ὀνόριο ΙΙΙ τό 1221 καί Ἀλέξανδρο IV. Μετά ὅμως ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου περιέπεσε σέ λήθη, λόγῳ διάφο-

160. Χρυσοστόμου Γεωργίου Χ., Ἀρχιμ. (νῦν Μητρ. Κίτρους): *Τό ἔργον τοῦ ὑμνογράφου Γερασίμου Μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου, Εὑρετήρια,* Θεσσ. 1997, σ. 77.

161. Ἀεράκη Νικοδήμου, Ἀρχιμ.: *Συμπληρωματική Ἁσματική Ἀκολουθία τοῦ Ὁσίου Πατρός ἡμῶν Σαμψών τοῦ Ξενοδόχου,* Ἀθῆναι 1998.

162. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ἰούνιος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

ρων ἱστορικῶν συνθηκῶν, καί τό 1611 βρέθηκε ὁ ναός καί τό λείψανο πίσω ἀπό μία παλιά ἀποθήκη, ξεχασμένος γιά αἰῶνες. Τόν Ἰούλιο τοῦ 1612 τελέσθηκε λαμπρή ἀνακομιδή σέ νέο ναό πρός τιμήν του στό κέντρο τῆς πόλης τοῦ Otricoli καί στίς 18 Μαΐου 1613 τοποθετήθηκε στήν κρύπτη τοῦ ναοῦ αὐτοῦ, ὅπου μέχρι σήμερα τιμᾶται καί ἐπιτελεῖ πολλά θαύματα[163].

28. ΠΑΥΛΟΣ ΙΑΤΡΟΣ Ο ΕΝ ΚΟΡΙΝΘΩ

Ὁ ὅσιος Παῦλος ἔζησε τόν 7ο αἰῶνα καί καταγόταν ἀπό τήν Κόρινθο. Ἀφοῦ ὁλοκλήρωσε τίς ἰατρικές σπουδές του, ἐκάρη μοναχός, δοκιμαζόμενος σκληρά ἀπό τόν δαίμονα τῆς πορνείας. Μέ τήν αὐστηρή νηστεία καί τήν ἀδιάλειπτη προσευχή κατάφερε νά δαμάσει τήν σάρκα καί νά ἀναδειχθεῖ σέ ἀξιοθαύμαστο ἀσκητή. Οἱ αἱρετικοί θέλησαν νά τόν διαβάλουν, ἰσχυριζόμενοι ὅτι ὁ Παῦλος εἶχε ἀποκτήσει παιδί μέ κάποια γυναῖκα ἐλευθερίων ἠθῶν. Τόν ἀνάγκασαν νά κρατεῖ στήν ἀγκαλιά του τό βρέφος καί τόν περιέφεραν στήν πόλη πρός χλεύη καί γέλωτα. Ὁ Ὅσιος, μέ τό βρέφος στήν ἀγκαλιά, ἀνέπεμψε θερμή προσευχή στόν Θεό ζητῶντας νά ὁμολογήσει τό νεογνό τήν πατρότητά του. Ἐκεῖνο τότε, βγάζοντας τό χέρι του ἀπό τά σπάργανα, ὑπέδειξε ἕναν σιδηρουργό ἀναφωνώντας: «Αὐτός εἶναι ὁ πατέρας μου καί ὄχι ὁ Παῦλος!» Οἱ κατήγοροί του ἀποστομώθηκαν καί ὁ Ὅσιος ἐπέστρεψε στήν ἡσυχία τῆς ἀσκήσεως. Ὁ Κύριος ἀντάμειψε τόν Παῦλο γιά τήν ὑπομονή του στήν δοκιμασία αὐτή δίνοντάς του τό χάρισμα τῆς θαυματουργίας ἐπί τῶν ἀσθενῶν. Ἐκοιμήθη ἐν εἰρήνῃ[164].

ΙΟΥΛΙΟΣ

1. ΚΟΣΜΑΣ ΚΑΙ ΔΑΜΙΑΝΟΣ ΟΙ ΕΝ ΡΩΜΗ (284)

Τά κατά σάρκα ἀδελφοί Κοσμᾶς καί Δαμιανός ἔζησαν τήν ἐποχή τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορα Καρίνου στήν Ρώμη. Ἦταν ἰατροί στό ἐπάγγελμα καί παρεῖχαν τήν ἴαση σέ ὁποιονδήποτε εἶχε ἀνάγκη. Ἀντί χρηματικῶν ἀνταλλαγμάτων, τό μοναδικό τό ὁποῖο ζητοῦσαν

163. Δημητρίου Ἐπιφανίου, Ἀρχιμ.: *Μάρτυς Μέδικος, Ἕνας Ἅγνωστος Ἰατρός Ἀνάργυρος. Βίος, Ἀκολουθία καί Παρακλητικός Κανών.* Ἀθήνα 2009.

164. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ἰούνιος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

ἀπό τούς ἀσθενεῖς τους ἦταν νά πιστεύσουν στόν Χριστό. Ἡ φιλανθρωπική τους δράση ὤθησε ὁρισμένους ἀνθρώπους νά διαβάλουν τούς ἀδελφούς-ἰατρούς στόν αὐτοκράτορα, ὑποστηρίζοντας ὅτι οἱ θεραπεῖες καί τά θαύματα τά ὁποῖα ὁ Κοσμᾶς μέ τόν Δαμιανό ἐπιτελοῦσαν ἦταν μαγικές τέχνες. Οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς ὅπου διέμεναν, ἀπό εὐγνωμοσύνη γιά ὅσα εἶχαν κάνει οἱ δύο ἰατροί, τούς ἔκρυψαν σέ σπήλαιο. Ὅμως οἱ ἀρχές, ἀντί αὐτῶν συνέλαβαν ἀθώους ἀνθρώπους καί τούς φυλάκισαν. Τό γεγονός, ὤθησε τούς αὐταδέλφους ἰατρούς νά προσέλθουν αὐτοβούλως στόν Καρῖνο, ὁ ὁποῖος προσπάθησε νά τούς μεταπείσει νά ἀρνηθοῦν τόν Χριστό. Ὡστόσο, ἐκεῖνοι ὄχι μόνο δέν ἀρνήθηκαν τήν πίστη τους, ἀλλά κατάφεραν νά μεταπείσουν καί τόν ἴδιο τόν αὐτοκράτορα, ἀφοῦ δέχθηκε τίς θεραπευτικές τους ἰάσεις[165]. Συγκεκριμένα, ὅταν ὁ Καρῖνος ἀνέκρινε τούς Ἁγίους, μετατοπίστηκε ἡ θέση τοῦ προσώπου του καί στράφηκε πρός τήν ράχη του. Ἀμέσως, οἱ Ἅγιοι θεράπευσαν τόν αὐτοκράτορα μέ τήν προσευχή τους στόν Χριστό. Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ θαύματος, οἱ παρευρισκόμενοι πίστευσαν καί ὁ ἴδιος ὁ Αὐτοκράτορας ἐλευθέρωσε μέ μεγάλες τιμές τούς Ἁγίους. Ὡστόσο, ἀργότερα, οἱ Ἅγιοι φθονήθηκαν ἀπό τόν ἴδιο τόν δάσκαλό τους, καθώς ἡ ἀναγνωρισιμότητά τους ξεπερνοῦσε τήν δική του δόξα καί φήμη. Γιά τόν λόγο αὐτό, τούς προσκάλεσε νά ἀνέβουν μαζί στό ὄρος ὑπό τό πρόσχημα νά συλλέξουν βότανα· ἐκεῖ τούς ἐπιτέθηκε μέ πέτρες καί τούς θανάτωσε. Μετά ἀπό λίγο καιρό, οἱ κάτοικοι ἀνακάλυψαν τά σκηνώματά τους, εὐωδιάζοντα καί ἄφθορα, καί τά ἐνταφίασαν[166].

13. ΝΕΟΜΑΡΤΥΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΜΟΡΕΛ (1943)

Ὁ νεομάρτυς Ἀλέξανδρος Σμορέλ ἦταν ἰατρός ρωσογερμανικῆς καταγωγῆς. Γεννήθηκε τό 1917 στό Ὀρενμπούργκ τῆς Ρωσίας, ἀπό πατέρα Γερμανό καί μητέρα Ρωσίδα, ἡ ὁποία τόν βάπτισε καί τόν ἀνέθρεψε μέ γνώμονα τήν ὀρθόδοξη πίστη. Σέ ἡλικία δύο ἐτῶν ἡ μητέρα του πέθανε καί ὁ πατέρας του ξαναπαντρεύτηκε μέ μιά Γερ-

165. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Β΄ (1868), σ. 149.

166. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ἰούλιος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016. Πρβλ. Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 1, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 126.

μανίδα. Ὡστόσο, ἄν καί ὁ ἴδιος ἦταν Ρωμαιοκαθολικός, φρόντισε νά ἀναθέσει τήν ἐπιμέλεια τοῦ Ἀλεξάνδρου σέ ρωσίδα γκουβερνάντα, ἡ ὁποία συνέχισε τήν ὀρθόδοξη ἀνατροφή του. Τό 1921, μετά τήν ἐπικράτηση τῶν Μπολσεβίκων στήν Ρωσία, ἡ οἰκογένειά του κατέφυγε στήν Γερμανία καί ἐγκαταστάθηκε στό Μόναχο.

Σέ ἡλικία 20 ἐτῶν ξεκίνησε μέν τήν φοίτησή του στήν Ἰατρική Σχολή τοῦ Ἀμβούργου, συγχρόνως δέ κλήθηκε νά ὑπηρετήσει στόν ναζιστικό στρατό καί εἰδικότερα στήν ὑγειονομική ὑπηρεσία τῆς Βέρμαχτ. Οἱ ἀγριότητες τοῦ πολέμου καί ἡ βιαιότητα τοῦ ναζισμοῦ, σέ συνδυασμό μέ τήν ἀνθρωπιστική καλλιέργειά του καί τήν πίστη στόν Χριστό, τόν ἔκαναν νά ἀναλάβει δράση. Μέ τά ἀδέλφια Χάνι καί Σόφι Σόλ καί τόν Βίλι Γκράφ, ἵδρυσαν τήν ἀντιναζιστική ὀργάνωση *Λευκό Ρόδο*, ἡ ὁποία μέσῳ τῆς κυκλοφορίας ἐντύπων, προσπάθησε νά ἀφυπνήσει τίς συνειδήσεις τῶν Γερμανῶν σχετικά μέ τά ἐγκλήματα τῶν Ναζί. Τό ὄνομα τῆς ὀργάνωσης ὁ Σμορέλ τό ἐμπνεύστηκε ἀπό τό μυθιστόρημα τοῦ Ντοστογιέφσκυ *Ἀδελφοί Καραμαζώφ*, ὅπου ὁ Χριστός ἐπιστρέφει στήν γῆ μέ σκοπό νά ἀναστήσει ἕνα κοριτσάκι, τό ὁποῖο βγαίνει ἀπό τόν τάφο κρατώντας ἕνα μπουκέτο λευκά τριαντάφυλλα. Τό 1942 γράφουν καί ἐκτυπώνουν τά τέσσερα πρῶτα φυλλάδια, τά ὁποῖα ἀποστέλλουν σέ κύκλους διανοουμένων καί καθηγητῶν τοῦ πανεπιστημίου. Ἀκολούθησαν καί ἄλλα κείμενα καθώς καί ἡ ὀργάνωση διαμαρτυριῶν τῶν φοιτητῶν ἐναντίον τοῦ πολέμου, ὅπως καί ἡ ἀναγραφή συνθημάτων στούς τοίχους. Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1943 τά ἀδέλφια Σόλ καί ὁ Κρίστοφ Πρόμπστ συνελήφθησαν καί μετά ἀπό σύντομη δίκη ὁδηγήθηκαν στήν λαιμητόμο στίς 22 Φεβρουαρίου. Ὁ Σμορέλ συνελήφθη λίγες μέρες ἀργότερα καί ὁδηγήθηκε σέ δίκη. Στήν ἀπολογία του ὑπερασπίστηκε τόσο τίς ἀντιπολεμικές του ἰδέες ὅσο καί τήν χριστιανική του πίστη.

Καταδικάστηκε καί ἐκτελέστηκε στίς 13 Ἰουλίου 1943 σέ ἡλικία 25 ἐτῶν στό στρατόπεδο «Ἄουσβιτς». Λίγες στιγμές προτοῦ ὁδηγηθεῖ στή λαιμητόμο, ἔστειλε τήν τελευταία ἐπιστολή του στούς οἰκείους του:

«Μόναχο, 13 Ἰουλίου 1943.

Ἀγαπητοί μου πατέρα καί μητέρα,

Τώρα δέν θά γίνει τίποτε ἄλλο ἀπό αὐτό, καί μέ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, σήμερα ἡ ἐπίγειος ζωή μου θά κλείσει γιά νά πάω σέ μίαν ἄλλη, ἡ ὁποία δέν θά ἔχει τέλος καί στήν ὁποία ὅλοι μας θά ξανασυν-

τηθοῦμε. Ἂς εἶναι αὐτή ἡ μελλοντική συνάντηση ἡ παρηγορία καί ἡ ἐλπίδα σας. Δυστυχῶς, αὐτό τό χτύπημα θά εἶναι πολύ βαρύτερο γιά σᾶς παρά γιά μένα, διότι φεύγω μέ τήν βεβαιότητα, ὅτι μέ βαθιά πεποίθηση ὑπηρέτησα τήν ἀλήθεια. Ὅλα αὐτά μέ ἀφήνουν μέ ἤρεμη συνείδηση, παρ' ὅλο πού ἡ ὥρα τοῦ θανάτου μου πλησιάζει. Σκεφθεῖτε τά ἑκατομμύρια τῶν νέων πού ἔχασαν τήν ζωή τους ἔξω στά πεδία (τῶν μαχῶν). Ἡ μοῖρα τους εἶναι ἐξ ἴσου καί δική μου. Δῶστε χαιρετισμούς σέ ὅλους τούς ἀγαπημένους φίλους ἀπό τήν καρδιά μου. Ἰδιαιτέρως, ὅμως, στούς Νατάσα, Ἔριχ, Νυάνυα, θεία Τόνι, Μαρία, Ἀλιονούσκα καί Ἀντρέι. Σέ λίγες ὧρες θά βρίσκομαι σέ μία καλύτερη ζωή, μαζί μέ τήν μητέρα μου, καί δέν πρόκειται νά σᾶς ξεχάσω. Θά ζητήσω ἀπό τόν Θεό νά σᾶς παράσχει παρηγορία καί εἰρήνη. Καί θά σᾶς περιμένω! Ἕνα πρᾶγμα, πρό πάντων, ἐπιτρέψτε μου νά ἀφήσω στίς καρδιές σας: Ποτέ μήν λησμονεῖτε τόν Θεό!!!

Ὁ δικός σας Schurik

Μαζί μέ μένα φεύγει καί ὁ καθηγητής Huber, ὁ ὁποῖος ἐπίσης σᾶς στέλνει τούς πιό ἐγκάρδιους του χαιρετισμούς!»

Ὁ Ἀλέξανδρος Σμορέλ ἁγιοκατατάχθηκε στίς δέλτους τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας καί ἡ μνήμη του ἑορτάζεται στίς 13 Ἰουλίου[167].

16. ΑΝΤΙΟΧΟΣ ΜΑΡΤΥΣ ΙΑΤΡΟΣ

Ὁ ἅγιος μάρτυς Ἀντίοχος ἦταν κατά σάρκα ἀδελφός τοῦ ἁγίου Πλάτωνα (18 Νοεμβρίου), καταγόταν ἀπό τήν Σεβάστεια τῆς Καππαδοκίας καί ἀσκοῦσε τό λειτούργημα τοῦ ἰατροῦ[168]. Διέβαινε ἀπό πόλη σέ πόλη καί ἀπό χωριό σέ χωριό γιά νά θεραπεύει τούς ἀσθενεῖς ὄχι μόνο στό σῶμα ἀλλά καί στήν ψυχή τους. Ὁ ἡγεμόνας Ἀδριανός διέταξε νά συλλάβουν τόν Ἀντίοχο καί στήν συνέχεια τόν ὑπέβαλε σέ μιά σειρά ἀπό φρικτά βασανιστήρια[169]. Συγκεκριμένα, διέταξε νά τόν κρεμάσουν ἐπάνω σ' ἕνα ξύλο καί νά τοῦ ξεσχίσουν τά πλευρά. Κατόπιν τούτων, τόν ἔριξαν σέ ἕνα καζάνι μέ βραστό λάδι καί τέλος τόν

167. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ἰούλιος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

168. Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 3, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 9.

169. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Β΄ (1868), σ. 178.

ἐξέθεσαν ὡς τροφή στά θηρία. Ἔχοντας ὡς ὅπλο τήν προσευχή, ἐξερχόταν ἀπό τά μαρτύρια ἀλώβητος. Τότε, ὁ Ἀδριανός διέταξε νά ἐκτελεστεῖ δι' ἀποκεφαλισμοῦ. Ὁ δήμιος Κυριακός ὅμως, ὁ ὁποῖος ἀποκεφάλισε τόν Ἀντίοχο, εἶδε νά τρέχει ἀπό τόν λαιμό του γάλα ἀντί γιά αἷμα. Ἀμέσως ὁμολόγησε τήν πίστη του στόν Χριστό μέ συνέπεια νά ἀποκεφαλιστεῖ ἐπί τόπου καί ἐκεῖνος[170].

27. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΣ

Ὁ Ἅγιος Παντελεήμων (Παντολέων ἤ Πανταλέων τό πρότερό του ὄνομα) καταγόταν ἀπό τήν Νικομήδεια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί ἔζησε στά χρόνια τοῦ Ρωμαίου συναυτοκράτορα-τετράρχη Μαξιμιανοῦ (286-305)[171]. Πατέρας του ἦταν ὁ Εὐστόργιος, ἐθνικός πού μετά τίς νουθεσίες τοῦ υἱοῦ του ἔγινε χριστιανός. Μητέρα του ἦταν ἡ Εὐβούλη, ἡ ὁποία προερχόταν ἀπό χριστιανική οἰκογένεια. Ἐκπαιδεύθηκε στήν ἰατρική ἀπό τόν Εὐφρόσυνο, ἀλλά κατηχήθηκε καί βαπτίσθηκε στήν χριστιανική πίστη ἀπό τόν πρεσβύτερο Ἑρμόλαο, ὁ ὁποῖος ἦταν ἱερέας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Νικομήδειας. Ὁ Ἑρμόλαος τόν δίδαξε ὅτι ἡ γνώση ἀπό μόνη της δέν μπορεῖ νά προσφέρει τίποτα στόν ἄνθρωπο, ἐάν δέν συνοδεύεται ἀπό πίστη καί θερμή ἀγάπη πρός τόν πάσχοντα ἀδελφό. Ἐπιστρέφοντας στήν οἰκία του καί διαλογιζόμενος τά λόγια τοῦ ἱερέως εἶδε ὅτι μιά ὀχιά δάγκωσε ἕναν νεαρό καί τόν θανάτωσε. Ὁ Παντολέων ἐπικαλούμενος τόν Χριστό, τόν ἀνέστησε. Αὐτό τό γεγονός στάθηκε ἀφορμή νά σπεύσει στόν Ἑρμόλαο καί νά ζητήσει τό χριστιανικό βάπτισμα. Μετά τό μυστήριο, ὁ Παντολέων ἔμεινε κοντά στόν Ἑρμόλαο ἐπί ὀκτώ ἡμέρες μαθαίνοντας τά μυστήρια τῆς χριστιανικῆς πίστης καί ἐπέστρεψε στήν οἰκία του λέγοντας στόν ἀνήσυχο πατέρα του ὅτι ἦταν στό παλάτι προκειμένου νά θεραπεύσει κάποιον ἀσθενῆ ἀξιωματοῦχο. Δέν πέρασε πολύς χρόνος καί ἡ χριστιανική του ἰδιότητα ἔγινε γνωστή στόν Εὐστόργιο, καθώς μπροστά του θεράπευσε κάποιον τυφλό ἐπικαλούμενος τήν δύναμη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ συγκλητικός, φωτισμένος ἀπό τόν Θεό, πίστεψε καί βαπτίστηκε ἀπό τόν Ἑρμόλαο, ἐνῶ λίγες μέρες ἀργότερα *«ἐκοιμήθη ἐν εἰρήνῃ»*.

170. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ἰούλιος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

171. Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 2, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 166-169.

Ἐλεύθερος πλέον ἀπό τήν πατρική ἐξάρτηση ὁ Παντολέων διαμοίρασε τήν περιουσία του στούς πτωχούς καί μετέτρεψε τήν οἰκία του σέ τόπο συγκέντρωσης καί ἀνακούφισης τοῦ πόνου τῶν ἀσθενῶν. Βλέποντας οἱ ἄλλοι ἰατροί τῆς Νικομήδειας πού προσέρχονταν σ' αὐτόν καί λάμβαναν τήν ἴαση ἀναργύρως, ἄρχισαν νά τόν φθονοῦν καί νά ἐξυφαίνουν σχέδια ἐξόντωσής του[172]. Ἀφορμή τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἁγίου στάθηκε ἕνα ἀκόμα θαῦμα, δηλαδή ἡ θεραπεία ἑνός τυφλοῦ, ὁ ὁποῖος ἀνέφερε τό γεγονός αὐτό στόν Μαξιμιανό, λέγοντάς του ὅτι τόν θεράπευσε στό ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, στόν ὁποῖο καί ὁ ἴδιος πλέον πίστευε. Ὁ Μαξιμιανός, ἀφοῦ ἄκουσε αὐτήν τήν διήγηση, ἀμέσως διέταξε καί ἀποκεφάλισαν τόν πρώην τυφλό[173].

Γιά τόν λόγο αὐτό, τόν κατέδωσαν στόν αὐτοκράτορα, ὅτι δῆθεν μεταχειρίζεται μαγικά κόλπα ὥστε νά πετύχει τίς ἰάσεις, καθώς ἐπίσης ὅτι ἔχει ἀσπαστεῖ τήν πίστη τοῦ Ναζωραίου. Παρουσιάστηκε ἐνώπιόν του καί κατηγορήθηκε ὡς ἀποστάτης τῆς αὐτοκρατορικῆς θρησκείας καί προδότης τοῦ ἴδιου τοῦ μονάρχη. Ὁ Παντολέων ἀνταπάντησε, λέγοντας ὅτι πέρα ἀπό τά πλούτη καί τίς τιμές τοῦ κόσμου τούτου, ὑπάρχει ὁ αἰώνιος καί πραγματικός κόσμος, αὐτός τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ καί ὅτι τίποτα μαγικό δέν χρησιμοποιεῖ παρά μόνο τό ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ἀναστάντος.

Κατόπιν τούτων, ἔφεραν ἐνώπιόν τους ἕναν παράλυτο. Πρῶτοι προσευχήθηκαν στά εἴδωλα οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ χωρίς κανένα ἀποτέλεσμα καί ἀκολούθως ὁ Παντολέων, πιάνοντας τό χέρι τοῦ ἀσθενοῦς καί ἐπικαλούμενος τό ὄνομα τοῦ Κυρίου τόν θεράπευσε, μέ ἄμεση συνέπεια τήν μεταστροφή πλήθους εἰδωλολατρῶν. Ὁ Μαξιμιανός συνέχισε νά τόν ἀπειλεῖ μέ μαρτύρια χειρότερα ἀπό ὅσα ὑπέστη ὁ ἐπίσκοπος Νικομηδείας Ἄνθιμος (3 Σεπτεμβρίου), χωρίς ὡστόσο νά ἀλλάζει τήν γνώμη τοῦ Ἁγίου. Τότε ὁ τύραννος τόν παρέδωσε στούς βασανιστές, οἱ ὁποῖοι τόν ἔδεσαν σέ ἕναν στῦλο, καταξέσχισαν τίς σάρκες του καί ἔκαψαν μέ δαυλούς. Ὁ Κύριος παρηγόρησε καί θεράπευσε τόν Παντολέοντα μέ τήν μορφή τοῦ πνευματικοῦ του πατρός Ἑρμολάου. Ἡ ἄνωθεν ἐνίσχυση ἦταν ἐμφανής καί ὡς ἐκ τούτου ὁ μάρτυς μέ καρτερία δέχτηκε τόν λέβη-

172. Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Β΄ (1868), σ. 200.

173. Πάσχου Π. Β.: *Ἔρως Ὀρθοδοξίας,* ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα [(5)]2006, σ. 200.

τα μέ τό λιωμένο μολύβι, τήν βύθιση στήν θάλασσα, τά ἄγρια θηρία ἀλλά καί τόν τροχό ὅπου προσδέθηκε[174].

Ὁ Μαξιμιανός, μή μπορώντας νά ἀποδεχθεῖ τά ὅσα συνέβαιναν, ρώτησε τόν Παντολέοντα ποῦ ἔμαθε ὅλα αὐτά. Ἐκεῖνος τοῦ ἀποκάλυψε τό μέρος ὅπου κρυβόταν ὁ Ἑρμόλαος, διότι εἶχε θεϊκή πληροφορία νά τό κάνει, ὥστε νά συμμαρτυρήσουν διδάσκαλος καί μαθητής. Ἀφοῦ μαρτύρησε πρῶτα ὁ Ἑρμόλαος μέ τούς δύο μαθητές του Ἕρμιππο καί Ἑρμοκράτη, ὁ Παντολέων ὁδηγήθηκε ξανά στό δικαστήριο, ὅπου ψευδῶς τόν πληροφόρησαν, ὅτι οἱ μάρτυρες πρόδωσαν τήν πίστη καί στάλθηκαν σέ ἄλλη πόλη. Μήν πιστεύοντας τήν πληροφορία, ἀπάντησε ὅτι ὄντως εἶναι σέ ἄλλη πόλη, ἀλλά ὄχι σέ ἐπίγεια καί πεπερασμένη, μά σέ αἰώνια καί ἄφθαρτη, δηλαδή στήν ἄνω Ἱερουσαλήμ. Τελικά διατάχθηκε ὁ ἀποκεφαλισμός του καί τότε ἀκούστηκε φωνή ἀπό τόν οὐρανό, ἡ ὁποία τόν ἀποκαλοῦσε ὄχι ὡς «Παντολέοντα» ἀλλά ὡς «Παντελεήμονα»[175]. Μόλις ὁ δήμιος ἅπλωσε τό χέρι του γιά νά κόψει μέ τό σπαθί του τό κεφάλι τοῦ Ἁγίου, ἐκεῖνο λύγισε καί ἔλιωσε σάν κερί. Μπροστά σ' αὐτό τό θαῦμα οἱ παρευρισκόμενοι στρατιῶτες ἔγιναν χριστιανοί. Τότε ὁ Ἅγιος ἐκουσίως παραδόθηκε στό μαρτύριο. Σημειώνεται, μάλιστα, ὅτι ἀπό τήν πληγή δέν ἔτρεξε αἷμα ἀλλά γάλα καί τό δέντρο τῆς ἐλιᾶς, στό ὁποῖο τόν εἶχαν δέσει, καρποφόρησε ξαφνικά. Τό τίμιο λείψανό του οἱ Χριστιανοί τό ἔθαψαν στό κτῆμα κάποιου Ἀδαμαντίου Σχολαστικοῦ[176].

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ

7. ΟΣΙΟΜΑΡΤΥΣ ΔΟΜΕΤΙΟΣ Ο ΠΕΡΣΗΣ

Καταγόταν ἀπό τήν Περσία καί εἶχε σπουδάσει τήν ἰατρική ἐπιστήμη. Κατόπιν ἐπενέργειας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος προσῆλθε στήν ὀρθή πίστη καί ἀφοῦ ἔλαβε τό Ἅγιο Βάπτισμα εἰσῆλθε σέ μονή τῆς περιοχῆς. Ἐκεῖ, κέρδισε τόν φθόνο ὁρισμένων συνασκητῶν του, γι' αὐτό ἔφυγε κρυφά, φθάνοντας στήν μονή τοῦ Ἁγίου Σεργίου στήν Θεοδοσιούπολη ὅπου ἔγινε δεκτός ἀπό τόν περίφημο ἡγούμενο

174. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ἰούλιος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

175. Μεταλληνοῦ Γεωργ. Δ.: «Παντελεήμων», *ΘΗΕ* 9 (1966), 1139-1140.

176. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Ἰούλιος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

Οὐρβέλ. Μετά ἀπό πολλά χρόνια ἄσκησης, ἀξιώθηκε τοῦ πρώτου καί δεύτερου βαθμοῦ τῆς ἱερωσύνης, ἀλλά ἔφυγε καί πάλι κρυφά, ζῶντας ἔκτοτε ὡς ἐρημίτης κοντά στόν ναό τῶν ἁγίων Κοσμᾶ καί Δαμιανοῦ στήν Κύρο. Οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς τόν εὐλαβοῦνταν καί τόν προστάτευαν καί ἐκεῖνος μέ τίς ἰατρικές του γνώσεις καί τήν θερμή προσευχή ἰάτρευε τίς νόσους τους. Ὅταν ἀπό τήν περιοχή πέρασε ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός ὁ Παραβάτης, κάποιοι εἰδωλολάτρες κατέδωσαν τόν Δομέτιο καί τόν λιθοβόλησαν μέχρι θανάτου. Τά λείψανά του βρέθηκαν δύο χρόνια ἀργότερα ἀπό κάποιον διερχόμενο ἔμπορο[177].

13. ΟΣΙΟΙ ΔΩΡΟΘΕΟΣ ΚΑΙ ΔΟΣΙΘΕΟΣ ΟΙ ΕΝ ΓΑΖΗ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ

Γεννημένος στήν Ἀντιόχεια ὁ Δωρόθεος καί προερχόμενος ἀπό χριστιανική καί εὔπορη οἰκογένεια, ἔλαβε σπουδαία μόρφωση λόγῳ τῆς ἔντονης φιλομάθειας ἡ ὁποία τόν διέκρινε. Ἰδιαίτερα ἀσχολήθηκε μέ τήν ἰατρική ἐπιστήμη. Σέ νεαρή ἡλικία καί μετά τίς σπουδές του, μετέβη στήν Μονή τοῦ Ἀββᾶ Σέριδος στήν Γάζα, ὅπου ὑποτάχθηκε στούς ὁσίους γέροντες Βαρσανούφιο καί Ἰωάννη. Ὄντας φιλάσθενος, οἱ γέροντες τοῦ ἐπέτρεψαν νά ἀσκεῖται στό κελί του μή συμμετέχοντας στίς κοινές ἐργασίες καί συνεχίζοντας τήν μελέτη τῶν βιβλίων πού εἶχε φέρει μαζί του. Ἀντί τῆς αὐστηρῆς ἄσκησης τῶν ἄλλων μοναχῶν, τοῦ πρότειναν τήν ἄσκηση τῆς συνεχοῦς ἀποκοπῆς τοῦ ἰδίου θελήματος καί τοῦ σαρκικοῦ φρονήματος. Ἀργότερα δίδασκε ὅτι ἡ ἀποκοπή τοῦ ἰδίου θελήματος πρέπει νά εἶναι ὁ τέλειος στόχος τοῦ μοναχοῦ καί ἡ ἀνάπαυσή του. Κάποτε εἶδε ἕνα ὅραμα, ἕναν ἄγνωστο ἐπίσκοπο ὁ ὁποῖος τόν κτύπησε τρεῖς φορές στό στῆθος, ἐπαναλαμβάνοντας τόν ψαλμικό στίχο: *«Ὑπομένων ὑπέμεινα τὸν Κύριον καὶ προσέσχε μοι»*. Θεωρώντας ὅτι λόγῳ τῆς φιλάσθενης φύσης του καί τῆς μή σκληρῆς ἄσκησής του, τοῦτο μπορεῖ νά εἶναι δαιμονικός πειρασμός, κατέφυγε στόν Ἀββᾶ Ἰωάννη, ὁ ὁποῖος τόν καθησύχασε λέγοντάς του ὅτι ἐκεῖνος ἔκανε τήν μεγαλύτερη ἄσκηση τῆς ἀποταγῆς τοῦ ἰδίου θελήματος καί τῆς τέλειας ὑπακοῆς. Στήν ἀρχή τοῦ ἀνετέθη ἡ διακονία τοῦ θυρωρείου καί τῆς ὑποδοχῆς τῶν προσκυνητῶν, ὅμως σύντομα λόγῳ τῆς ἰατρικῆς ἰδιότητας, ὁ ἀδελφός του χρηματοδότησε τήν ἀνέγερση νοσοκομείου στά ὅρια τῆς Μονῆς, τήν εὐθύνη τοῦ ὁποίου ἀνέλαβε,

177. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Αὔγουστος*, ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

ἀνακουφίζοντας τόν πόνο ὄχι μόνο τῶν ἀσθενῶν πατέρων ἀλλά καί τῶν πολλῶν προσερχομένων ἐνδεῶν ἀδελφῶν, τούς ὁποίους ἀδιακρίτως διακονοῦσε. Ἡ συνεχής ἐνασχόληση μέ τίς πολλές ὑποθέσεις τοῦ νοσοκομείου τοῦ δημιούργησαν τόν λογισμό τῆς φυγῆς καί τοῦ ἐρημητικοῦ βίου, ὅμως ἀπό κάτι τέτοιο τόν ἀπέτρεψε ὁ Ἰωάννης λέγοντάς του, ὅτι ἐκεῖ ὑπάρχει ἀκόμα μεγαλύτερος κίνδυνος γιά νά ὀλισθήσει στόν πειρασμό τῆς οἴησης καί ἀλαζονείας. Στήν διακονία του βρῆκε τήν συμπαράσταση ἑνός νέου καί ἀμαθοῦς μοναχοῦ, τοῦ Δοσίθεου, τόν ὁποῖο κατήρτισε πνευματικά. Αὐτός ἦταν πρώην στρατιωτικός, ὅμορφος στήν ὄψη καί λεπτός στούς τρόπους. Σέ μία ἐπίσκεψή του στούς Ἁγίους Τόπους εἶδε μία σκηνή μέ κολασμούς ἁμαρτωλῶν. Μή γνωρίζοντας τήν σημασία της, ἐμφανίστηκε μιά εὐγενής γυναῖκα πού τοῦ ἐξήγησε ὅλα ὅσα ἔβλεπε καί τόν προέτρεψε νά νηστεύει καί νά προσεύχεται προκειμένου νά ἀποφύγει τούς πειρασμούς. Ὅταν οἱ συστρατιῶτες του εἶδαν αὐτή τήν ἀλλαγή του, τόν προέτρεψαν νά εἰσέλθει στήν Μονή αὐτή γιά μεγαλύτερη ἄσκηση. Ὑπετάγη στόν Δωρόθεο καί ἔφτασε σέ μεγάλη ἀρετή ἀλλά καί συγχρόνως ἦταν ὁ κύριος βοηθός τοῦ γέροντά του στήν διακονία τοῦ νοσοκομείου. Μετά ἀπό πέντε ἔτη ἀρρώστησε ἀπό φυματίωση καί μετά ἀπό ἔντονους πόνους καί αἱμοπτύσεις παρέδωσε τήν ψυχή του στόν Κύριο. Λίγο πρίν πεθάνει, ὁ Βαρσανούφιος τοῦ εἶπε νά ἀναπαυθεῖ ἐν Κυρίῳ καί νά πρεσβεύει στήν Παναγία Τριάδα ὑπέρ αὐτῶν. Αὐτό σκανδάλισε κάποιους μοναχούς μέ μεγαλύτερη καί ἐντονότερη ἄσκηση, ὅμως μετά ἀπό λίγο καιρό πῆραν ἀπάντηση καθώς ἕνας ὀνομαστός ἀσκητής ὁ ὁποῖος περνοῦσε ἀπό τό μοναστήρι, τούς ἀποκάλυψε ὅτι εἶδε τούς ὁσίους πού ἀναπαύονταν στό κοιμητήριο καί ἀνάμεσά τους ἕναν νέο. Ὅλοι τότε ἀναγνώρισαν τόν Δοσίθεο καί ἐδόξασαν τόν Θεό. Μετά τήν μακαρία κοίμηση τῶν ὁσίων Βαρσανουφίου, Σέριδος καί Δοσιθέου, ὁ Δωρόθεος ἵδρυσε δική του Μονή μεταξύ Γάζης καί Μαϊουμᾶ, ἀφήνοντας πλῆθος μαθητῶν οἱ ὁποῖοι συνέλεξαν γραπτῶς τίς *Διδασκαλίες* του[178]. Ἑορτάζονται ἀμφότεροι στίς 13 Αὐγούστου[179].

178. *Οἱ Κατανυκτικοί Λόγοι τοῦ Ὁσίου Πατρός ἡμῶν Ἀββᾶ Δωροθέου.* Ἐκδίδεται μερίμνῃ Ἀρχιμανδρίτου Δωροθέου Θεμελῆ, Καθηγούμενου καί Πνευματικοῦ. Ἐν τῇ περιβοήτῳ πόλῃ τῶν Ἀθηνῶν. 2015.

179. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Αὔγουστος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

16. ΔΙΟΜΗΔΗΣ ΜΑΡΤΥΣ ΙΑΤΡΟΣ (300)

Ὁ ἅγιος μάρτυρας Διομήδης γεννήθηκε στήν Ταρσό τῆς Κιλικίας[180] καί σπούδασε τήν ἰατρική ἐπιστήμη. Ἡ ἐπιστημονική του γνώση δέν τόν ἔκανε ὑπερήφανο, ἀλλά διατήρησε τήν εὐσέβεια μέ τήν ὁποία τόν ἀνέθρεψαν οἱ γονεῖς του. Ὅπως ὁ Κύριος, ὁ ὁποῖος ὡς ὁ μέγιστος ἰατρός τῶν σωμάτων καί τῶν ψυχῶν, *«ἐλάλει αὐτοῖς περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς χρείαν ἔχοντας θεραπείας ἰάσατο»*[181], κήρυττε στούς ἀνθρώπους τήν βασιλεία τοῦ Θεοῦ καί θεράπευε ὅσους εἶχαν ἀνάγκη, μέ τόν ἴδιο τρόπο καί ὁ Διομήδης, μιμούμενος τόν Κύριο, ἐξασκοῦσε ἀφιλοκερδῶς τό ἰατρικό του λειτούργημα. Συγχρόνως, μέ τήν θεραπεία τῶν σωμάτων, ὁ Διομήδης κήρυττε μέ θέρμη στούς ἀσθενεῖς καί τήν σωτηριώδη ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου, βοηθώντας μ' αὐτόν τόν τρόπο πολλές ψυχές νά ὁδηγηθοῦν πρός τόν Σωτῆρα Χριστό. Ὁ θεῖος ζῆλος ἔφερε τόν Διομήδη στήν Νίκαια τῆς Βιθυνίας, ὅπου θεράπευε ἀσθενεῖς, διδάσκοντας καί καλλιεργώντας τήν πίστη. Ὅταν ἄρχισε ὁ διωγμός τοῦ Διοκλητιανοῦ ἐναντίον τῶν χριστιανῶν, ἡ θεοκίνητη δραστηριότητα τοῦ Διομήδη καταγγέλθηκε στόν αὐτοκράτορα. Ἐκεῖνος, διέταξε νά τόν συλλάβουν. Λίγο πρίν συλληφθεῖ, ὁ Θεός κάλεσε κοντά Του τόν Διομήδη, μέ ἀποτέλεσμα οἱ ἀπεσταλμένοι στρατιῶτες νά τόν βροῦν νεκρό. Παρόλ' αὐτά δέν δίστασαν νά τόν ἀποκεφαλίσουν ὥστε νά ἱκανοποιηθεῖ τό θέλημα τοῦ αὐτοκράτορα. Ὅμως, αὐτομάτως ἔχασαν τό φῶς τους καί μόνο ὅταν τοποθέτησαν τήν κάρα στό ὑπόλοιπο σῶμα, τότε ἀνέβλεψαν. Μετά ἀπό αὐτό τό θαυμαστό γεγονός πίστεψαν στόν Χριστό καί ἔγιναν διαπρύσιοι κήρυκες. Τρεῖς μέρες ἀργότερα, μία εὐσεβής καί πλούσια γυναῖκα, ἡ ὁποία εἶχε θεραπευτεῖ ἀπό τόν Διομήδη, ἀγόρασε τό λείψανο καί τό ἐνταφίασε μέ τιμές[182]. Ἁσματική Ἀκολουθία συνέγραψε ὁ Μητροπολίτης Ρόδου Κύριλλος Κογεράκης, ἡ ὁποία παραμένει ἀνέκδοτη.

---

180. Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 1, [Shag 8a], Bruxelle, 1957, σ. 165.

181. *Κατά Λουκᾶν* 9, 11.

182. Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου: *Νέος Συναξαριστής – Αὔγουστος,* ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου – Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς 2016.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Ἡ ποιμαντική ἀντιμετώπιση τῶν ἀσθενῶν στά κείμενα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας

Α) ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Στό προηγούμενο κεφάλαιο τῆς διπλωματικῆς αὐτῆς ἐργασίας ἐξετάσαμε τούς βίους καί τά μαρτύρια τῶν Ἁγίων-Ἰατρῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκτός ἀπό τήν διακονία τους στό πρόσωπο τοῦ ἀσθενοῦντος συνανθρώπου, ἐπέλεξαν μέ τό μαρτύριό τους καί τήν ὁμολογία τῆς πίστης τους στόν Ἰησοῦ Χριστό νά σφραγίσουν τήν ἐπίγεια πορεία τους, ἐξασφαλίζοντας τήν κοινωνία μέ τόν Θεό. Στό δεύτερο κεφάλαιο τῆς διπλωματικῆς ἐργασίας θά ἐξετάσουμε τήν ποιμαντική ἀντιμετώπιση τῶν ἀσθενῶν στά κείμενα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀπαρχή αὐτῆς τῆς ἐντρύφησης στά Πατερικά κείμενα θά γίνει μέ τήν χορεία τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων, δηλαδή τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (ὁ ὁποῖος ἦταν καί ἰατρός), τοῦ κατά σάρκαν ἀδελφοῦ του ἁγίου Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης καί τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Τέλος, θά παραθέσουμε καί τά κείμενα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἀναφορικά μέ τίς ἀσθένειες καί τίς εὐθῦνες τοῦ ποιμένα πρός τά ἀσθενῆ μέλη τοῦ ποιμνίου.

Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ θεολογία τῶν Πατέρων ἐξετάζει τά πάντα κατά τήν σχέση Θεοῦ καί ἀνθρώπου καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἐκτυλίσσονται μέσα στό σχέδιο τῆς θείας οἰκονομίας[183]. Ἡ ἀσκητική ἐμπειρία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μεταφέρει τήν θεολογία ἀκόμα καί σέ πρακτικό-καθημερινό ἐπίπεδο, μέ σκοπό νά προβάλλει τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ Χριστιανός πρέπει νά πορεύεται στήν καθημερινότητά του[184]. Σύμφωνα μέ τόν γέροντα Σωφρόνιο Σαχάρωφ, ὁ Χριστιανός ὀφείλει πάνω ἀπό ὅλα νά εἶναι ἀσκητής ἀκόμα

183. Ματσούκα Ν.: *Δογματική καί συμβολική θεολογία,* τ. Β΄, Θεσσαλονίκη, (2)2016, σ. 58.

184. Μπότσαρη Δ.: *Ἡ Βιοηθική Θεώρηση τῆς Προληπτικῆς Ἰατρικῆς,* Θεσσαλονίκη 2012, σ. 61.

καί εὑρισκόμενος σέ κοινωνία μέ τόν ὑπόλοιπο κόσμο[185]. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐξετάζουν ὅλες τίς πτυχές πού ἀφοροῦν στό ἦθος τοῦ ἀνθρώπου ὑπό δύο ὀπτικές γωνίες: τήν θεολογική καί τήν ἀσκητική. Οἱ δύο αὐτοί τρόποι θεώρησης δέν συγκρούονται, ἀλλά συνδέονται στενά καί ὀργανικά καί ἀλληλοσυμπληρώνονται[186].

Ἡ θεώρηση τῶν Πατέρων σχετικά μέ τό ἦθος τοῦ ἀνθρώπου ἰσχύει καί γιά τήν ἐξέταση-θεώρηση τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης καί τῆς ἀσθένειας ὑπό τό πρῖσμα τῆς χριστιανικῆς πατερικῆς ἠθικῆς. Αὐτό συμβαίνει καθώς ἡ ὑγεία εἶναι τό πολυτιμότερο ἀγαθό τό ὁποῖο ὁ Θεός προσέφερε στόν ἄνθρωπο· ἐπομένως ἡ Ἐκκλησία εὔχεται ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νά ἐλεηθοῦν ἀπό τόν Θεό, ὥστε τό ἀγαθό αὐτό νά διατηρηθεῖ ἀλώβητο κατά τήν ἐπίγεια πορεία τους. Ἡ Ἐκκλησία θεωρεῖ ὅτι ἡ ὑγεία εἶναι ἀγαθό μέ εὐρύτερες προεκτάσεις, ἀφοῦ ἐκτός ἀπό τήν σωματική ἔχει μεγάλη ἀξία ἡ ψυχική ἀλλά καί ἡ πνευματική ὑγεία. Ἡ Ἐκκλησία, μέσῳ τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐξομολόγησης καί τοῦ ἑκάστοτε πνευματικοῦ πατρός, καλεῖται νά ἐντοπίσει στό πνευματικό ἐπίπεδο ἀσθένειες, τίς ὁποῖες οἱ ἑκάστοτε κοινωνίες καί ὁρισμένες φορές καί ἡ ἰατρική ἐπιστήμη δέν τίς διακρίνουν καί τίς ἀγνοοῦν. Στήν ἀσκητική γλῶσσα οἱ ἀσθένειες αὐτές ὀνομάζονται «πάθη», χαρακτηρίζονται ὡς «παρά φύσιν» κατάσταση, ἐνῶ οἱ ἀρετές ὡς «κατά φύσιν». Ἐάν τά πάθη ἀγνοηθοῦν στήν ἀληθινή καί καταστροφική τους διάσταση καί ἀναχθοῦν σέ φυσιολογικές λειτουργίες, τότε ἡ ψυχοσωματική θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου καθίσταται προβληματική[187].

Ὁ καθηγητής π. Βασίλειος Καλλιακμάνης ἐπισημαίνει ὅτι: *«Ἡ ἰατρική ὡς ἐπιστήμη εἶναι φυσικό νά προτάσσει τήν ἀντικειμενική γνώση, ἡ ὁποία ἔχει ἀπόλυτο χαρακτῆρα. Καί ἐνῶ στίς ἄλλες λεγόμενες "θετικές ἐπιστῆμες" ἡ πρόταξη τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσης δέν φαίνεται νά ἔρχεται σέ ἄμεση ἀντίθεση μέ τό πρόσωπο, στήν ἰατρι-*

185. Κόιου Ν.: *Θεολογία καί ἐμπειρία κατά τόν γέροντα Σωφρόνιο,* Ἱερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου Ἅγιον Ὄρος, 2007, σ. 205.

186. Μπότσαρη Δ.: *Ἡ Βιοηθική Θεώρηση τῆς Προληπτικῆς Ἰατρικῆς,* Θεσσαλονίκη 2012, σ. 61.

187. Καλλιακμάνη Β., Πρωτοπρ.: Βιοηθική καί κοινωνική προσέγγιση τῶν ὁρίων τῆς ἰατρικῆς, Εἰσήγηση σέ στρογγυλό τραπέζι τοῦ 23ου Ἰατρικοῦ Συνεδρίου Ἐνόπλων Δυνάμεων μέ γενικό θέμα: *Δεοντολογία τῆς Ἰατρικῆς. Θεσσαλονίκη 4-7 Νοεμβρίου 2010.* Πρβλ. Μπότσαρη Δ.: *Ἡ Βιοηθική Θεώρηση τῆς Προληπτικῆς Ἰατρικῆς,* Θεσσαλονίκη 2012, σ. 62.

κή, πού καλεῖται νά ἀντιμετωπίσει προσωπικά τούς ἀνθρώπους, ἡ πρόταξή της ἔχει ἄμεση ἐπίπτωση στήν σωστή θεώρηση τοῦ προσώπου. Αὐτό ἄλλωστε γίνεται κάποτε αἰσθητό στήν ἰατρική κοινότητα, καί ἔτσι ὁμιλεῖ γιά προσωπική ἀντιμετώπιση τῶν ἀσθενῶν… Ἡ ἀντίληψη αὐτή βρίσκεται πιό κοντά στήν θεολογία τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἀντιμετωπίζει, ἐάν χρειασθεῖ, προσωποκεντρικά καί ἐξατομικευμένα τά ποιμαντικά προβλήματα τῶν ἀνθρώπων»[188].

Παράλληλα, ὁ Νικόλαος Κόιος, σχολιάζοντας τήν σχέση μεταξύ ἰατρικῆς καί θρησκείας, ἀναφέρει τά ἑξῆς: *«Ὅταν ἡ ἰατρική χρησιμοποιεῖται ὀρθά εἶναι τέχνη ἀξιοσέβαστη. Μάλιστα μπορεῖ νά λάβει καί πνευματικό περιεχόμενο, διότι μπορεῖ νά ὁδηγήσει τόν ἄνθρωπο σέ ζωή ἐγκράτειας καί ἀσκήσεως. Ὑπό αὐτές τίς συνθῆκες δέν ὑπάρχει λόγος νά τήν ἀποφεύγει κάποιος. Ἰδιαίτερη μνεία κάνει ὁ ἱερός πατήρ (Μέγας Βασίλειος) πρός ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δοκιμάζονται ἀπό τήν ἀσθένεια περισσότερο ἀπό ὅσο ἀντέχουν. Γιά ἐκείνους βλέπει τήν ἰατρική ὡς σημαντική βοήθεια καί καταφύγιο στίς δυσκολίες. Ἐπισημαίνει ἰδιαίτερα ἔντονα ὅμως τούς κινδύνους ἀπό τήν προσφυγή σ᾽ αὐτήν. Ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος ἀφορᾶ στήν εἰδωλοποίηση τῆς ἰατρικῆς, τήν χρήση της ἡ ὁποία ἀποθεώνει τήν σάρκα καί τό φρόνημά της. Σχετικοποιεῖ ἐπίσης τίς δυνατότητές της λέγοντας ὅτι ἡ τελική θεραπεία ἀνήκει ἀποκλειστικά στόν Θεό. Εἰσηγεῖται τήν εὐχαριστιακή καί δοξολογική ἀναφορά τῆς ἰατρικῆς πρός τόν Θεό, θεωρώντας τήν τυφλή ἐμπιστοσύνη σ᾽ αὐτήν ὡς ἀφροσύνη»*[189].

Ἡ ἀναγκαιότητα γιά τήν διατήρηση τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης ὁδηγεῖ στήν ἀπόδοση στήν ἰατρική-νοσηλευτική μιᾶς αὐτόνομης δυναμικῆς. Ἡ ἀνθρώπινη ὕπαρξη, ἡ ὁποία ἔχει προέλθει ἀπό τήν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἀλληλένδετη μέ τήν ψυχική-πνευματική κατάσταση τοῦ κάθε ἀνθρώπου. Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ζεῖ καί κινεῖται ὁ κάθε ἄνθρωπος (στήν προσωπική του ζωή, στήν πνευματική του πορεία-ἄσκηση, στίς συναναστροφές του μέ τούς ἄλλους ἀνθρώπους) εἶναι προέκταση καί ἀποτύπωση τῆς

188. Κόιου Ν.: *Θεολογία καί ἐμπειρία κατά τόν γέροντα Σωφρόνιο,* Ἱερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου Ἅγιον Ὄρος, 2007, σ. 205.

189. Κόιου Ν.: «Γονιδιακή θεραπεία στά γενετικά κύτταρα. Βιοηθική ἐπισκόπηση», *Πνευματική Διακονία* 10 (2011), 40.

πνευματικῆς-ψυχικῆς του κατάστασης[190]. Καρπός τῆς ὑγιοῦς πνευματικῆς κατάστασης τοῦ κάθε ἀνθρώπου εἶναι ἡ προσφορά στόν ἀσθενοῦντα συνάνθρωπο, στοιχεῖο τό ὁποῖο οἱ Καππαδόκες Πατέρες προβάλλουν ἰδιαίτερα στά κείμενά τους. Ὁ Μέγας Βασίλειος ὀνομάζει ὡς «ἀνώτερη καί ἀπό θαῦμα» τήν (χριστιανική – ἀνιδιοτελῆ) προσφορά στόν ἄλλον[191], ἐνῶ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος ἐπισημαίνει ὅτι πρέπει νά ντρεπόμαστε γιά τίς πληγές τίς ὁποῖες ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός μᾶς θεράπευσε καί γιά τόν λόγο αὐτό πρέπει καί ἐμεῖς νά ἐπιδιώκουμε (καί νά ἀσκοῦμε) τήν περίθαλψη τῶν ἀσθενῶν[192].

Ἡ ἀνιδιοτελής προσφορά, τήν ὁποία προβάλλει ὁ Μέγας Βασίλειος, καί ἡ ἐπιδίωξη τῆς προσφορᾶς πρός κάποιον ἀσθενοῦντα (μέσῳ τῆς φροντίδας-περίθαλψης), τήν ὁποία τονίζει ὁ Γρηγόριος Θεολόγος, οὐσιαστικά συνιστοῦν ὁρισμένες ἀπό τίς ἀρχές τῆς νοσηλευτικῆς δεοντολογίας. Οἱ ἀρχές αὐτές, μέ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο διατυπώνονται ἀπό τούς Ἱερούς Πατέρες στό πλαίσιο τῆς ποιμαντικῆς διακονίας τους πρός τά ποίμνιά τους, ἀσφαλῶς καί δέν ἔχουν τόν χαρακτῆρα τῆς ἀπολυτότητας (ὡς πρός τό γράμμα καί τήν τήρηση) τῶν ἱερῶν κανόνων ἀλλά οὔτε καί τό ἀποτέλεσμα τῆς νοσηλευτικῆς φροντίδας ἤ τό συμφέρον τοῦ νοσηλευτῆ[193]. Ἀντιθέτως, ἡ πατερική σκέψη κινεῖται ἀποκλειστικά στήν θεώρηση (ἀπό πνευματικῆς ἀπόψεως) τῆς σχέσεως νοσηλευτῆ καί ἀσθενοῦς, ἀνεξαρτήτως τῆς ἔκβασης τῆς ἀσθένειας. Ἡ νοσηλευτική φροντίδα (καί ὡς ἐκ τούτου ἡ διακονία τῶν ἀσθενῶν) δέν θέτουν ὡς σκοπό τήν ἴαση τοῦ πάσχοντος, ἀλλά τήν ὠφέλεια (πνευματική καί σωματική) τοῦ ἀσθενοῦντος ἀδελφοῦ. Ὁ ἀσθενῶν ἀντικρίζει στό πρόσωπο τοῦ θεράποντος ἰατροῦ (εἴτε τοῦ πνευματικοῦ εἴτε τοῦ κανονικοῦ ἰατροῦ) ἐκείνη τήν σχέση ἀλληλεπίδρασης ὡς ἀποτέλεσμα τῆς βιωματικῆς ἐμπειρίας τοῦ τρόπου ὑπάρξεως. Ἡ θεραπεία-ἀνακούφιση ἀπό τήν σωματική ἤ τήν πνευματική ἀσθένεια ἔρχεται ὡς ἐπακόλουθο αὐτῆς τῆς σχέσης. Ἡ ἔκβαση τῆς θεραπείας ἀποκτᾶ ἕναν

190. Μπότσαρη Δ.: *Ἡ Βιοηθική Θεώρηση τῆς Προληπτικῆς Ἰατρικῆς,* Θεσσαλονίκη 2012, σ. 62.

191. Τσάμη Δ.: *Εἰσαγωγή στήν σκέψη τῶν Πατέρων τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας,* ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 63.

192. Μαντζαρίδη Γ.: *Χριστιανική Ἠθική,* τ. ΙΙ, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 550.

193. Ἰωάννου Χρυσοστόμου: *Ὁμιλία εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους,* PG 60, 620.

αὐτόνομο ὀντολογικό χαρακτῆρα καθώς τό ἀποτέλεσμα διαχωρίζεται ἀπό τήν θεραπεία καθαυτή. Ἄλλωστε, ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης μᾶς προτρέπει στήν παροχή νοσηλευτικῆς φροντίδας σέ ἀσθενεῖς προσβεβλημένους ἀπό κάποιο λοιμῶδες νόσημα, ἀκόμα καί ἄν αὐτό ἐνέχει σοβαρό κίνδυνο γιά τήν ὑγεία τοῦ νοσηλευτῆ[194].

Ἡ ἀρχή τῆς τήρησης τῆς ἐχεμύθειας, τῆς μή δημοσιοποίησης καί τοῦ ἀπορρήτου τῆς νοσηλευτικῆς φροντίδας, τήν ὁποία λαμβάνει ἕκαστος πάσχων ἀδελφός, προβάλλεται ἀπό τούς Πατέρες μέ ἔμμεσο, ἀλλά ἀπόλυτα σαφῆ τρόπο[195]. Ἡ περίθαλψη τῶν ἀσθενῶν καί τῶν γερόντων προβάλλεται ἀπό τούς Πατέρες ὡς ἀρετή (ἐπομένως ὑποχρεωτική γιά κάθε ἄνθρωπο ὁ ὁποῖος θέλει νά τηρεῖ τό Εὐαγγέλιο)[196], ἐνῶ δέν δικαιολογεῖται ἡ ἄρνηση ἤ ἡ πρόφαση ἄγνοιας γιά τήν ἀποφυγή παροχῆς νοσηλευτικῆς φροντίδας[197]. Ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης Κλήμης προτρέπει τόν καθένα νά προσφέρει σύμφωνα μέ τίς ἱκανότητες καί τά χαρίσματά του[198]. Ἐπίσης οἱ Πατέρες προτρέπουν ὅσους ἐπιθυμοῦν νά διακονήσουν τούς ἀσθενεῖς νά διακατέχονται ἀπό (συγκρατημένο) αὐθορμητισμό, χαρά γιά τό διακόνημά τους καί ἀφθονία στήν παροχή φροντίδας[199]. Ἀξίζει ἐπίσης νά ἀναφερθεῖ, ὅτι ἡ προσφορά τῶν Πατέρων ἐπεκτείνεται ἀκόμη καί στήν διευθέτηση ὁρισμένων πρακτικῶν ζητημάτων, τά ὁποῖα σχετίζονται μέ τήν παροχή τῆς νοσηλευτικῆς φροντίδας. Τά ζητήματα αὐτά ἀποτυπώνονται σέ σχετικές συστάσεις, ὅπως οἱ διάκονοι νά ἐπισκέπτονται τούς ἄνδρες ἀσθενεῖς καί οἱ διακόνισσες νά διακονοῦν τίς ἀσθενοῦσες γυναῖκες[200]. Τό ἐνδιαφέρον τῶν Πατέρων γιά τήν διακονία τῶν ἀσθενῶν καλύπτει καί τήν περίπτωση τῶν ἐπιδημιῶν (σύνηθες φαινόμενο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης)· οἱ διακονοῦντες τούς ἀσθενεῖς πρέπει νά καθορίσουν τίς προτεραιότητές τους στό πλαίσιο τοῦ προ-

194. Μπότσαρη Δ.: *Ἡ Βιοηθική Θεώρηση τῆς Προληπτικῆς Ἰατρικῆς,* Θεσσαλονίκη 2012, σ. 62.

195. Μπότσαρη Δ.: *Ἡ Βιοηθική Θεώρηση τῆς Προληπτικῆς Ἰατρικῆς,* Θεσσαλονίκη 2012, σ. 62.

196. Χαρώνη Β.: *Παιδαγωγική ἀνθρωπολογία Χρυσοστόμου,* τ. Δ΄, Ἀθήνα 1996.

197. Μπότσαρη Δ.: *Ἡ Βιοηθική Θεώρηση τῆς Προληπτικῆς Ἰατρικῆς,* Θεσσαλονίκη 2012, σ. 62.

198. Μπερδιάγιεφ Ν.: *Γιά τήν κοινωνική ἀνισότητα.* ἐκδ. Πουρναρᾶ. Θεσσαλονίκη 1984.

199. Μεγάλου Βασιλείου, *Ἐν λιμῷ καί αὐχμῷ,* PG 31, 324.

200. Florofsky G.: *Christianity and culture,* Massachusetts 1974.

γραμματισμοῦ τῶν ἀναγκῶν καί τῆς ἄσκησης τῆς νοσηλευτικῆς διεργασίας[201].

Ἀπό τά ἀνωτέρω, ὡς εἰσαγωγή στήν διδασκαλία τῶν Πατέρων, προκύπτουν τά ἑξῆς συμπεράσματα: α) ἡ ἰατρική τέχνη εἶναι ἕνα δῶρο τοῦ Θεοῦ πρός τόν ἄνθρωπο καί ὡς ἐκ τούτου δέν ἀποτελεῖ ἁμαρτία ἡ προσφυγή σ' αὐτήν, β) ἡ ἀπολυτοποίηση τῆς ἰατρικῆς μέ συνέπεια τήν εἰδωλοποίησή της (μέ ταυτόχρονη εἰδωλοποίηση καί τῆς σωματικῆς ὑγείας) εἶναι ἕνα ἐκ τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς χριστιανικῆς ζωῆς, μέ συνέπεια νά παρακάμπτεται ἡ πνευματική ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου καί γ) ἡ ἰατρική, μέ τήν σωστή χρήση της ἀπό τούς λειτουργούς της καί τούς ἁπλούς ἀνθρώπους, μπορεῖ νά ὁδηγήσει, μέ τήν χάρη τοῦ Θεοῦ, στήν πνευματική ὠφέλεια τοῦ πάσχοντος ἀνθρώπου. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ ἄνθρωπος ἐφαρμόζοντας στήν πράξη τόν λόγο τοῦ Εὐαγγελίου, ἐξασκούμενος κατά τούς λόγους τῶν Πατέρων στήν πνευματική ζωή καί τοποθετώντας τήν ἰατρική στήν σωστή της θέση, ἐντός τῆς ζωῆς του, θά μπορέσει νά ἀποτρέψει τήν προσβολή του ἀπό τά πνευματικά νοσήματα (πάθη τῆς ψυχῆς), τά ὁποῖα συνήθως εἶναι οἱ γενεσιουργές αἰτίες τῶν σοβαρῶν σωματικῶν ἀσθενειῶν[202]. Κατόπιν τούτων, ἄς προχωρήσουμε στήν παράθεση καί σταχυολόγηση τῶν κειμένων τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων καί τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου σχετικά μέ τήν διακονία τῶν ἀσθενῶν.

Β) ΜΕΓΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

Ἡ σταχυολόγηση τῶν Πατερικῶν κειμένων, ὅσον ἀφορᾶ στήν ποιμαντική τῶν ἀσθενῶν, ἄρχεται μέ τόν Μέγα Βασίλειο. Ὁ Θεός, κατά τόν Βασίλειο, δημιούργησε τόν ἄνθρωπο ὡς κοινωνικό ὄν καί ἐμφύτευσε μέσα του τήν δύναμη νά ἀγαπᾶ τόν συνάνθρωπο, ὥστε ἡ κοινωνικότητα καί ἡ ἀγάπη πρός τόν πλησίον νά εἶναι γνωρίσματα τῆς ἴδιας του τῆς φύσης. Ὅταν κάποιος ἄνθρωπος προβαίνει στήν παροχή εὐεργεσίας πρός τόν συνάνθρωπο, τότε ὄχι μόνο ἐνεργεῖ μέ βάση τήν ἐντολή τοῦ Θεοῦ, ἀλλά ταυτόχρονα καθίσταται

201. Μπερδιάγιεφ Ν.: *Χριστιανισμός καί κοινωνική πραγματικότητα,* ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1986.

202. Μπότσαρη Δ.: *Ἡ Βιοηθική Θεώρηση τῆς Προληπτικῆς Ἰατρικῆς,* Θεσσαλονίκη 2012, σ. 62.

καί πατέρας ἐκείνου τοῦ ἀνθρώπου τόν ὁποῖο εὐεργετεῖ[203]. Ἀπό αὐτά συνάγεται ὅτι ὁ Μέγας Βασίλειος, ἐκτός ἀπό τήν ἐπιτέλεση τοῦ ἔργου τῆς πνευματικῆς πατρότητας πρός τό ποίμνιό του, διακρίθηκε καί γιά τό πολύπτυχο ποιμαντικό, ἀσκητικό, διδασκαλικό, λειτουργικό καί φιλανθρωπικό του ἔργο. Ὁ Βασίλειος δημιούργησε τήν πατρότητά του μέσα ἀπό τίς ἀπαντήσεις τίς ὁποῖες ἔδωσε σέ συγκεκριμένες καθημερινές ἀνάγκες τῆς Ἐκκλησίας ἀλλά καί τῶν ἀνθρώπων τῆς κοινωνίας στήν ὁποία ζοῦσε[204].

Ὁ ἰατρός-πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, στό ἔργο του *Ὅροι κατά Πλάτος* καί συγκεκριμένα στήν 55η ἐρωταπόκριση, ὁρίζει ἐπακριβῶς τήν σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τήν ἰατρική ἐπιστήμη. Μέ σκοπό νά ἐξηγήσει αὐτήν τήν σχέση, χρησιμοποιεῖ ὡς βασική του ἀνθρωπολογική ἀρχή τήν ρήση, ὅτι *«ὁ Θεός ἐποίησε τόν ἄνθρωπο εὐθύ»*, δηλαδή ὑγιῆ καί χωρίς ἀσθένειες[205]. Ὁ Θεός, ἔχει χορηγήσει τήν ἰατρική τέχνη στόν ἄνθρωπο μέ σκοπό νά μετριάσει τίς συνέπειες τῆς πτώσης, ὅπως ἡ ἀσθένεια. Ἀνήκει στήν κατάσταση τῶν δερματίνων χιτώνων, μέσῳ τῶν ὁποίων ἡ Θεία Πρόνοια παρέχει στόν ἄνθρωπο τήν δυνατότητα καί τά φυσικά μέσα τῆς ἐπιβίωσης. Ὁ Μ. Βασίλειος θεωρεῖ τόν ἄνθρωπο ὁλιστικά καί συνδέει τήν θεραπεία τῆς ψυχῆς μέ τή θεραπεία τοῦ σώματος[206].

Σημαντική θέση στό ἔργο τοῦ Μεγάλου Βασιλείου κατέχει ἡ ἀντιμετώπιση τῆς ἀσθένειας. Ἡ ἀσθένεια μπορεῖ νά ἔχει φυσική αἰτιολογία, νά εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἁμαρτίας ἤ νά παραχωρεῖται ἀπό τόν Θεό ὡς δοκιμασία. Στίς τρεῖς αὐτές περιπτώσεις, μέσῳ τῆς ἐμπειρικῆς βίωσης τοῦ πεπερασμένου χαρακτῆρα τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, καλλιεργεῖται ἡ ὑπομονή καί ἡ ταπείνωση στόν ἄνθρωπο. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ ἐπίσκοπος Καισαρείας θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀσθένεια καί ἡ θεραπεία της, μέσῳ τῆς ἰατρικῆς, ἐνέχουν καί ἕναν παιδαγωγικό χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος ἀντανακλᾶ καί στόν τρόπο θεραπείας. Συν-

203. Μεγάλου Βασιλείου: *Ὅροι κατά Πλάτος,* ἐρώτησις Ζ΄, PG 31, 928-929.

204. *Patrunjel Gheorghe,* ἐπίσκοπος Σοφιανοῦ*: Ἡ Πνευματική Πατρότητα κατά τόν Μέγα Βασίλειο,* Θεσσαλονίκη 2009, σ. 64-66.

205. Καλλιακμάνη Β., Πρωτοπρ.: «Βιοηθική καί κοινωνική προσέγγιση τῶν ὁρίων τῆς ἰατρικῆς», Εἰσήγηση σέ στρογγυλό τραπέζι τοῦ 23ου Ἰατρικοῦ Συνεδρίου Ἐνόπλων Δυνάμεων μέ γενικό θέμα: *Δεοντολογία τῆς Ἰατρικῆς, Θεσσαλονίκη 4-7 Νοεμβρίου 2010,* σ. 7.

206. Μπότσαρη Δ.: *Ἡ Βιοηθική Θεώρηση τῆς Προληπτικῆς Ἰατρικῆς,* Θεσσαλονίκη 2012, σ. 63.

επῶς, *«ἐπικαλεῖται τόν ὀρθό λόγο γιά τήν ἀποδοχή τῶν ἐπίπονων ἰατρικῶν μεθόδων, σημειώνοντας παράλληλα ὅτι δέν χρειάζονται ὅλες οἱ ἀσθένειες ἰατρική βοήθεια»*[207].

Τό ἀσκητικό αὐτό ἦθος τῆς Ἐκκλησίας, τό ὁποῖο πηγάζει ἀπό τήν θεολογία της, ἐνῶ ἀφορᾶ σέ ὅλα τά μέλη της, δέν εἶναι μονοδιάστατο καί ἴδιο γιά ὅλους, ἀλλά διαφοροποιεῖται σύμφωνα μέ τήν κράση, τήν προαίρεση καί τίς ἐπιλογές ζωῆς τοῦ καθενός. Αὐτό σηματοδοτεῖ αὐθαιρεσία, ἀλλά δείχνει καί τήν ἐπιθυμία τῆς Ἐκκλησίας γιά τήν σωτηρία ὅλων καί ὅτι ἡ ἄσκηση εἶναι τό μέσο καί ἡ «γλῶσσα» τοῦ ἀνθρώπου πρός τόν Θεό καί ὄχι αὐτοσκοπός[208]. Ἑπομένως τά κοινωνικά προβλήματα (ἐν προκειμένῳ οἱ ἀσθένειες καί οἱ πάσχοντες ἄνθρωποι), προσεγγίζονται μέσα ἀπό τό πνεῦμα τῆς ἐνεργητικῆς διακονίας. Ἐνδεικτικά σημειώνουμε τό γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Μ. Βασίλειος περιέθαλπε τούς ἀσθενεῖς του[209].

Μέ ἄλλα λόγια, σέ ἀντίθεση μέ τήν σημερινή ἐποχή, ἡ νοσηλεία καί ἡ κοινωνική πρόνοια δέν τοποθετεῖται στό ἐπίπεδο τοῦ δικαιώματος ἤ τοῦ καθήκοντος, ἀλλά σ' αὐτό τοῦ τρόπου ζωῆς πού ἀπορρέει ἀπό μία ὀντολογική σύζευξη τοῦ Θείου μέ τόν τρόπο ὑπάρξεως. Γι' αὐτό καί πολλοί κοινωνιολόγοι θεωροῦν, ὅτι ὁ σύγχρονος τρόπος προσέγγισης τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων ἀπό τήν Ὀρθόδοξη Θεολογία πρέπει νά στηριχθεῖ στήν πατερική μεθοδολογία[210]. Ὁ Μέγας Βασίλειος ἀπαντᾶ στό ἐρώτημα ἐάν εἶναι ἀπαραίτητη ἡ χρήση τῶν φαρμάκων τῆς ἰατρικῆς[211] – ἡ ἀπάντησή του ἀποτυπώνεται στήν ρήση ὅτι δέν ὑπάρχει λόγος νά ἀποφεύγεται, ἀκόμη καί ὅταν κάποιοι κάνουν παράχρησή της[212].

Ὁ Μέγας Βασίλειος ἀποτυπώνει τό ἔμπρακτο ἐνδιαφέρον του γιά τόν ἀσθενῆ ἀδελφό, ἀλλά καί γενικότερα γιά τούς συνανθρώ-

207. Καλλιακμάνη Β., Πρωτοπρ.: «Βιοηθική καί κοινωνική προσέγγιση τῶν ὁρίων τῆς ἰατρικῆς», Εἰσήγηση σέ στρογγυλό τραπέζι τοῦ 23ου Ἰατρικοῦ Συνεδρίου Ἐνόπλων Δυνάμεων μέ γενικό θέμα: *Δεοντολογία τῆς Ἰατρικῆς, Θεσσαλονίκη 4-7 Νοεμβρίου 2010,* σ. 7.

208. Μεγάλου Βασιλείου: *Ὅροι κατά Πλάτος,* ἐρώτησις ΝΕ΄, PG 31, 1044-1052.

209. Ross A. L.: «Spiritual aspects of nursing», *Journal of Advanced Nursing* 19 (1994), 439-447.

210. Μπότσαρη Δ.: *Ἡ Βιοηθική Θεώρηση τῆς Προληπτικῆς Ἰατρικῆς,* Θεσσαλονίκη 2012, σ. 63.

211. Μεγάλου Βασιλείου: *Ὅροι κατά Πλάτος* 2, 1, PG 31, 1044 κ.ε.

212. Μεγάλου Βασιλείου: *Ὅροι κατά Πλάτος* 2, 1, PG 31, 1044 κ.ε.

πους του οἱ ὁποῖοι βρίσκονται σέ δοκιμασίες, στήν τέλεση τῆς Θείας Λειτουργίας. Ὁ ἱερουργός εὔχεται ὑπέρ τοῦ λαοῦ, γιά ὅσους ἔχουν πεθάνει ἀπό διάφορες αἰτίες, γιά ὅσους ἐνοχλοῦνται ἀπό ἀκάθαρτα πνεύματα καί γιά ὅσους ἔχουν μεγάλη ἀνάγκη ὥστε ὁ Θεός νά χορηγήσει τό ἔλεός Του πρός ὅλες αὐτές τίς κοινωνικές ὁμάδες, ἀσθενῶν καί μή[213].

Ὡς ἐπιβεβαίωση τῶν ἀνωτέρω, ὁ Μέγας Βασίλειος ἀναδεικνύει τήν μέριμνά του γιά τούς ἀσθενεῖς προβαίνοντας στήν ἵδρυση ἑνός φιλανθρωπικοῦ ἱδρύματος, γενικοῦ χαρακτῆρα, τήν *Βασιλειάδα*. Ἐντός αὐτοῦ τοῦ ἱδρύματος, ὁ ἴδιος ξεδιπλώνει μιά ὄψη τῆς ποιμαντικῆς τοῦ ποιμνίου καθώς, ἄν καί ἐπίσκοπος, μέ τά ἴδια του τά χέρια προέβαινε στήν περιποίηση τῶν ἀσθενῶν καί μάλιστα ὑποδείκνυε τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἔπρεπε νά ἀσκεῖται ἡ διακονία πρός τόν ἀσθενῆ ἄνθρωπο[214]. Τό 372, ὁ Βασίλειος ἱδρύει τήν *Βασιλειάδα*, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τό πρῶτο ὀργανωμένο φιλανθρωπικό σύστημα στήν Ἀνατολική Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία. Ἡ Βασιλειάδα ἦταν τό

213. *Ἱερατικόν*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, σ. 17-171: *«Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ περιεστῶτος λαοῦ, καί τῶν δι' εὐλόγους αἰτίας ἀπολειφθέντων, καί ἐλέησον αὐτούς καί ἡμᾶς, κατά τό πλῆθος τοῦ ἐλέους σου. Τά ταμεῖα αὐτῶν ἔμπλησον παντός ἀγαθοῦ, τάς συζυγίας αὐτῶν ἐν εἰρήνη καί ὁμονοίᾳ διατήρησον, τά νήπια ἔκθρεψον, τήν νεότητα παιδαγώγησον, τό γῆρας περικράτησον, τούς ὀλιγοψύχους παραμύθησαι, τούς ἐσκορπισμένους ἐπισυνάγαγε, τούς πεπλανημένους ἐπανάγαγε, καί σύναψον τῇ Ἁγία σοῦ Καθολική, καί Ἀποστολική Ἐκκλησία. Τούς ὀχλουμένους ὑπό πνευμάτων ἀκαθάρτων ἐλευθέρωσον, τοῖς πλέουσι σύμπλευσον, τοῖς ὁδοιποροῦσι συνόδευσον, χηρῶν πρόστηθι, ὀρφανῶν ὑπεράσπισον, αἰχμαλώτους ρῦσαι, νοσοῦντας ἴασαι. Τῶν ἐν βήμασι, καί μετάλλοις, καί ἐξορίαις, καί πικραῖς δουλείαις, καί πάσῃ θλίψει καί ἀνάγκῃ καί περιστάσει ὄντων, μνημόνευσον, ὁ Θεός, καί πάντων τῶν δεομένων τῆς μεγάλης σοῦ εὐσπλαγχνίας, καί τῶν ἀγαπώντων ἡμᾶς καί τῶν μισούντων, καί τῶν ἐντειλαμένων ἡμῖν τοῖς ἀναξίοις εὔχεσθαι ὑπέρ αὐτῶν. Καί παντός τοῦ Λαοῦ σου μνήσθητι, Κύριε, ὁ Θεός ἡμῶν, καί ἐπί πάντας ἔκχεον τό πλούσιόν σου ἔλεος, πᾶσι παρέχων τά πρός σωτηρίαν αἰτήματα. Καί ὧν ἡμεῖς οὐκ ἐμνημονεύσαμεν, δι' ἄγνοιαν ἤ λήθην, ἤ πλῆθος ὀνομάτων, αὐτός μνημόνευσον, ὁ Θεός, ὁ εἰδώς ἑκάστου τήν ἡλικίαν, καί τήν προσηγορίαν, ὁ εἰδώς ἕκαστον ἐκ κοιλίας μητρός αὐτοῦ. Σύ γάρ εἶ, Κύριε, ἡ βοήθεια τῶν ἀβοηθήτων, ἡ ἐλπίς τῶν ἀπηλπισμένων, ὁ τῶν χειμαζομένων σωτήρ, ὁ τῶν πλεόντων λιμήν, ὁ τῶν νοσούντων ἰατρός. Αὐτός τοῖς πᾶσι τά πάντα γενοῦ, ὁ εἰδώς ἕκαστον, καί τό αἴτημα αὐτοῦ, οἶκον, καί τήν χρείαν αὐτοῦ».*

214. Κουκουλέ Φ.: *Βυζαντινῶν Βίος καί Πολιτισμός*, ἐν Ἀθήναις, τ. Β1, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 141-142.

κέντρο τῆς φιλανθρωπικῆς δράσης του. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος τήν περιέγραψε ὡς μιά «νέα πόλη», ἡ ὁποία περιελάμβανε μεγαλοπρεπῆ ναό, νοσοκομεῖο μέ πλήρη ἐξοπλισμό καί μεγάλο ἀριθμό ἰατρῶν, νοσοκόμων καί βοηθητικοῦ προσωπικοῦ καθώς καί λεπροκομεῖο, πτωχοκομεῖο, ὀρφανοτροφεῖο καί γηροκομεῖο. Ἐπίσης, εἶχαν ἀνεγερθεῖ οἰκήματα γιά τήν φιλοξενία τῶν κληρικῶν καί τοῦ προσωπικοῦ, τό ὁποῖο ὑπηρετοῦσε στά ἱδρύματα, ἀλλά καί γιά τούς ἄρχοντες, τούς κρατικούς λειτουργούς καί τούς πολῖτες ἀπό ἄλλες περιοχές, οἱ ὁποῖοι τήν ἐπισκέπτονταν[215].

Ὁ Μέγας Βασίλειος περνοῦσε τόν περισσότερο καιρό κοντά στούς ἀνθρώπους πού εἶχαν ἀνάγκη. Προσέφερε τίς ὑπηρεσίες του στό νοσοκομεῖο καί τό λεπροκομεῖο, ἀξιοποιώντας τίς γνώσεις του στήν Ἰατρική. Ὅλα αὐτά τά οἰκοδομήματα ἀπαιτοῦσαν χρήματα γιά τήν ἀνέγερσή τους καί συμπεραίνουμε ὅτι μεγάλο μέρος αὐτῶν προερχόταν ἀπό φιλανθρωπικές χορηγίες[216]. Ὁ ἱστορικός συγγραφέας Σωζομενός, στό ἔργο του *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, ὁμιλεῖ περί Βασιλειάδος: *«ὁ πτωχῶν ἐστὶ ἐπισημότατον καταφύγιον, ὑπὸ Βασιλείου κατασκευασθέν, ἀφ' οὗ τὴν προσηγορίαν ἀρχὴν ἔλαβε καὶ εἷς ἔτι νῦν ἔχει»*[217]. Παρά τήν ἔλλειψη πληροφοριῶν ἀναφορικά μ' αὐτόν τόν τομέα διακονίας τοῦ Ἱεράρχου, ἐντούτοις ὑπάρχουν δύο ἔγκυρες πηγές, οἱ ὁποῖες μᾶς δίνουν σαφῆ εἰκόνα γιά τό ἔργο του. Ἡ πρώτη πηγή εἶναι ὁ Λόγος τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου[218] καί ἡ δεύτερη πηγή εἶναι οἱ ἐπιστολές τοῦ ἴδιου τοῦ Μεγάλου Βασιλείου[219].

Ἡ εἰκόνα σχετικά μέ τό τί περιελάμβανε τό κτιριακό συγκρότημα τῆς *Βασιλειάδας*, ἔρχεται ἀπό τήν 94η ἐπιστολή τοῦ Ἱεράρχου, ἡ ὁποία εἶχε ὡς παραλήπτη της *«Ἡλίᾳ ἄρχοντι τῆς ἐπαρχίας»*. Ἀπό τά γραφόμενα τοῦ Ἁγίου ἡ Βασιλειάδα περιελάμβανε: α) Μεγαλοπρεπῆ εὐκτήριο οἶκο, δηλαδή καθεδρικό ναό. β) Οἰκήματα γύρω ἀπό τό ναό πού προορίζονταν τό ὑψηλότερο γιά τόν Ἐπίσκοπο ἀλλά καί γιά τούς κληρικούς. γ) Οἰκήματα γιά τή φιλοξενία τῶν

215. Παπαδοπούλου Στυλιανοῦ Γ.: *Ἡ ζωή ἑνός μεγάλου. Βασίλειος Καισαρείας,* Ἀθήνα 1981, σ. 47. Πρβλ. Χρήστου Π. Κ.: «Ὁ Μέγας Βασίλειος», *Ἀνάλεκτα Βλατάδων* 27 (1978), 83-87.

216. Καραγιάννη Β.: *Ἡ ὀργάνωση τῶν Νοσοκομείων στό Βυζάντιο μέ βάση τίς μοναχικές καί ἁγιολογικές πηγές,* Θεσσαλονίκη 2015, σ. 46.

217. Σωζομενοῦ: *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* VI, 34, 9, σ. 34.

218. Γρηγορίου Θεολόγου: *Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον ἐπιτάφιος,* PG 36, 493-607.

219. Courtonne Yves: *Saint Basil Lettres,* τ. 1-3, Paris 1966.

ἀρχόντων καί τῶν δημοσίων λειτουργῶν. δ) Ξενῶνες γιά τήν φιλοξενία τῶν ξένων καί τῶν περαστικῶν ἀπό τήν πόλη. ε) Νοσοκομεῖο γιά τήν θεραπεία ἀσθενῶν μέ τό ἀπαραίτητο ἰατρικό καί νοσηλευτικό προσωπικό, καθώς καί ὁδηγούς, καί στ) Οἴκους γιά τήν στέγαση τῶν ἀπαραίτητων ἐργαστηρίων καί τεχνιτῶν[220]. Ἐπίσης, τό φιλανθρωπικό ἔργο τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καί ἰδιαίτερα τό πτωχοτροφεῖο τῆς Καισάρειας, ἀπεικονίστηκε σέ ἕναν ἁγιογραφημένο κώδικα μέ ὁμιλίες τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Τό νοσοκομεῖο αὐτό ἀποτυπώθηκε ἀπό τήν καλλιτεχνική γραφίδα ὡς ἕνα μεγάλο, ἐπίμηκες κτίριο, περιβεβλημένο ἀπό μία τοξωτή στοά. Μέσα ἀπό τά τόξα τοῦ προπυλαίου μπορεῖ νά δεῖ κανείς ἐμφανῶς τόν Βασίλειο καί τόν Γρηγόριο Θεολόγο νά ὑπηρετοῦν τούς ἀσθενεῖς, χωρίς ὡστόσο νά ἀποτυπώνεται καμμία ἄλλη λεπτομέρεια ἀπό τά χαρακτηριστικά τοῦ νοσοκομείου[221].

Ὁ ἴδιος ὁ Καππαδόκης Πατέρας ὁμολογεῖ, ὅτι πρίν τήν ἵδρυση τῆς *Βασιλειάδας*, ὁ ἴδιος ἵδρυσε «καταγώγια» μέ σκοπό τήν περίθαλψη τῶν ἀσθενῶν, τά ὁποῖα ἐφοδίαζε μέ τό κατάλληλο ἰατρικό καί βοηθητικό προσωπικό[222]. Ἡ *Βασιλειάδα*, ἐκτός ἀπό τούς ἰατρούς καί τό βοηθητικό προσωπικό, τό ὁποῖο ἦταν στήν πλειονότητά του λαϊκοί, ἐφοδίασε τό δημιούργημά του καί μέ μοναχούς διακονητές. Οἱ μοναχοί αὐτοί προέρχονταν ἀπό τήν μοναχική Ἀδελφότητα τήν ὁποία ὁ Βασίλειος δημιούργησε στήν Καισάρεια. Ἡ Ἀδελφότητα αὐτή παράλληλα ἔφερε καί τήν μορφή φροντιστηρίου μέ μαθητές ὅπως ὁ Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου καί ὁ Ἑλλάδιος Καισαρείας. Οἱ μοναχοί αὐτοί, ἐκτός τῶν ἄλλων, διδάσκονταν καί τήν ἰατρική ἐπιστήμη. Τό κοινοβιακό συγκρότημα τοῦ Μ. Βασιλείου ἀνέλαβε τήν ἐπιμέλεια τῶν φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων τῆς *Βασιλειάδας*. Ἡ φροντίδα αὐτή ἀπό τούς μοναχούς προκύπει ἀπό τό ὅτι ὁ Μ. Βασίλειος, ὡς ὁ πιό σπουδαῖος μεταρρυθμιστής τοῦ κοινοβιακοῦ μοναχισμοῦ, θέσπισε ὅτι ὁ Μοναχισμός δέν πρέπει νά πορεύεται χωριστά ἀπό τίς ἀνάγκες τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας καί ὅτι ἡ φιλανθρωπία πρέπει νά

220. Μεγάλου Βασιλείου: *Ἐπιστολή πρός Ἠλία ἄρχοντι τῆς ἐπαρχίας,* PG 32, 486-489.

221. Καραγιάννη Β.: *Ἡ ὀργάνωση τῶν Νοσοκομείων στό Βυζάντιο μέ βάση τίς μοναχικές καί ἁγιολογικές πηγές,* Θεσσαλονίκη 2015, σ. 48.

222. Κουκουλέ Φ.: *Βυζαντινῶν Βίος καί Πολιτισμός,* ἐν Ἀθήναις, τ. Β1, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 142.

ἀποτελεῖ βασικό στοιχεῖο στή ζωή τοῦ μοναχοῦ. Μεταξύ τῶν προϊστάμενων ἀναφέρεται ὁ Πραπίδιος, καθώς καί μιά συγγενής τοῦ Μ. Βασιλείου. Στούς *«Ὅρους κατ' ἐπιτομήν»*, ὁ Μ. Βασίλειος παρέχει ὁδηγίες γιά τό πῶς πρέπει οἱ μοναχοί νά περιποιοῦνται τούς ἀσθενεῖς τῶν ξενώνων τῶν μονῶν: *«Διδασκόμεθα οἱ ὑπηρετοῦντες τοῖς ἐν ξενοδοχείῳ ἀρρώστοις, μετὰ τοσαύτης διαθέσεως ὑπηρετεῖν, ὡς ἀδελφοῖς τοῦ Κυρίου ὑπηρετοῦντες»*[223]. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος σημειώνει πώς ἡ *Βασιλειάδα* ἦταν ἕνα πολύπτυχο ἵδρυμα πού, ἐκτός ἀπό νοσοκομεῖο, εἶχε καί αἴθουσα γιά τούς λεπρούς, τούς ταξιδιῶτες, τούς ἰατρούς, τούς μαγείρους κ.ἄ. Ὁ Γρηγόριος τό ἐπαινεῖ ὡς *«μιά νέα πόλη, ταμεῖο εὐσεβείας, κοινὸ θησαυρὸ τῶν πλουσίων ὅπου ἡ ἀσθένεια θεωρεῖται κάτω ἀπ' τὸ φῶς τῆς θρησκείας, δοκιμάζεται καὶ καλλιεργεῖται ἡ συμπόνια»*[224].

Συμπερασματικά, ὁ Μέγας Βασίλειος ἀποτύπωσε ἔμπρακτα τήν φιλανθρωπία καί τήν ἀγάπη πρός τόν συνάνθρωπο ὡς θεμέλιο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων τῶν ἀτόμων. Ἡ μέριμνα τοῦ Βασιλείου γιά τόν ἀσθενῆ ἦταν ἡ φυσική συνέπεια τῆς ἀντίληψής του περί ἰσότητας τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας (καί γενικότερα ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας) ὡς Σώματος Χριστοῦ. Ἡ μέριμνα αὐτή τόν ὁδήγησε νά ἐπιχειρήσει νά ἀφυπνίσει τούς πλουσίους, ὥστε νά συμπαθήσουν τούς πτωχούς, τούς θλιμμένους καί τούς ἀσθενεῖς. Ἡ τοποθέτηση τῶν μοναστικῶν ἀδελφοτήτων τίς ὁποῖες ἵδρυσε στήν πρώτη γραμμή τῆς διακονίας τοῦ ποιμνίου καί εἰδικότερα τῆς διακονίας τῶν ἀσθενῶν, ἔδειξε ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ στρέφεται πρός ὅλους ἀνεξαιρέτως τούς ἀδελφούς, χωρίς διάκριση ἐάν εἶναι ὑγιεῖς ἤ ἀσθενεῖς[225]. Οἱ ποικίλες νουθεσίες του, τόσο σέ θεολογικό ὅσο καί σέ κοινωνικό ἐπίπεδο, ἀναφορικά μέ τήν διακονία τοῦ πάσχοντος ἀδελφοῦ καί ἡ ἵδρυση τῆς *Βασιλειάδας*, ἀπετέλεσαν τά πρότυπα καί τούς ὁδοδεῖκτες μέ βάση τά ὁποῖα ἡ Ἐκκλησία, ἀλλά καί ἡ βυζαντινή αὐτοκρατορική διοίκηση, ὀργάνωσαν ἀπό κοινοῦ (τίς περισσότερες φορές) τήν μέριμνά τους γιά τούς πάσχοντες ἀδελφούς[226].

---

223. Μεγάλου Βασιλείου: *Ὅροι κατ' ἐπιτομήν,* PG 31, 1184.

224. Γρηγορίου Θεολόγου: *Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον ἐπιτάφιος,* PG 36, 577.

225. *Patrunjel Gheorghe,* ἐπίσκοπος Σοφιανοῦ*: Ἡ Πνευματική Πατρότητα κατά τόν Μέγα Βασίλειο,* Θεσσαλονίκη 2009, σ. 69, 89, 93.

226. Καραγιάννη Β.: *Ἡ ὀργάνωση τῶν Νοσοκομείων στό Βυζάντιο μέ βάση τίς μοναχικές καί ἁγιολογικές πηγές,* Θεσσαλονίκη 2015, σ. 48-49.

Γ) ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ

Δεύτερος στήν ἀπαρίθμηση τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων εἶναι ὁ κατά σάρκα ἀδελφός τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ἅγιος Γρηγόριος ἐπίσκοπος Νύσσης. Ὅπως καί ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολογός, ἔτσι ἀκριβῶς καί ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ζοῦσαν ὑπό τήν θεολογική καί ἐκκλησιαστική σκιά τοῦ Μεγάλου Βασίλειου, τόν ὁποῖον ὀνόμαζαν πνευματικό τους πατέρα, καθώς ἀναγνώριζαν στό πρόσωπό του ὅτι ἐκεῖνος τούς καθοδηγοῦσε πνευματικά[227]. Ὁ Γρηγόριος διακόνησε τόν ἀσθενῆ ἀδελφό καί γενικότερα τόν πάσχοντα ἄνθρωπο ἔχοντας ὡς παραδείγματα ἐνισχυτικά πρός τοῦτο τά μεγαλύτερα ἀδέλφια του. Συγκεκριμένα, ὁ ἀδελφός του Ναυκράτιος, μαζί μέ τόν ὑπηρέτη καί φίλο του Χρυσάφιο, ἀφοῦ ἐπέλεξαν νά ζήσουν ὡς ἐρημῖτες, φρόντιζαν μιά ὁμάδα ἡλικιωμένων οἱ ὁποῖοι ἦταν φτωχοί καί ἄρρωστοι ἕως τόν θάνατό τους. Ἡ ἀδελφή του Μακρίνα ἵδρυσε μιά γυναικεία μοναστική κοινότητα, ὅπου ἐγκαταστάθηκε μαζί μέ τήν μητέρα της καί τίς ὑπηρέτριές της. Ἡ ἀδελφότητα αὐτή διακονοῦσε τίς πεινασμένες γυναῖκες καί παράλληλα ἐντάχθηκε στήν *Βασιλειάδα* τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ὥστε νά προσφέρουν καί ἐκεῖ τίς ὑπηρεσίες τους[228].

Τό 371 χειροτονήθηκε ἀπό τόν ἀδελφό του Βασίλειο ἐπίσκοπος Νύσσης καί τόν βοήθησε στόν ἀγῶνα του ἐναντίον τῶν αἱρετικῶν ἀρειανοφρόνων. Μετά τόν θάνατο τοῦ Βασιλείου δέν ὑπάρχει κάποια πληροφορία γιά τό ἄν ὁ Γρηγόριος προέβη στήν ἐκπόνηση κάποιου κοινωφελοῦς ἔργου, ὅπως ἦταν ἡ *Βασιλειάδα*, ἀλλά φαίνεται ὅτι πλέον ἀνέλαβε τήν φροντίδα της. Τά συγγράμματά του εἶναι ἐκεῖνα τά ὁποῖα μᾶς παρέχουν πληροφορίες γιά τήν ἄθλια κοινωνικο-οἰκονομική κατάσταση τῆς ἐποχῆς του, ἀλλά καί γιά τίς προτροπές καί τίς παρακλήσεις πρός τό ποίμνιό του νά προστρέξουν μαζί του καί νά συνδράμουν στήν διακονία τοῦ πάσχοντος ἀνθρώπου. Τά κείμενα τοῦ Γρηγορίου δέν ἔχουν ὡς κέντρο τους τά κοινωνικά προβλήματα τοῦ ποιμνίου, ἀλλά τόν ἄνθρωπο. Ἡ θεολογική του διδασκαλία καί παράλληλα ἡ μέριμνά του γιά τούς ἀσθενεῖς-

227. Μαρτζέλου Γ. Δ.: «Ὁ Μέγας Βασίλειος ὡς πρότυπο πνευματικῆς πατρότητας», Εἰσήγηση στό πλαίσιο τοῦ ΙΣΤ΄ Διεθνοῦς Οἰκουμενικοῦ Συνεδρίου στό Boze τῆς Ἰταλίας, 18-21 Σεπτεμβρίου 2008, σ. 3.

228. Κουννούση Γ.: *Ἄνθρωπος καί Κοινωνία στό ἔργο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης,* Θεσσαλονίκη 2013, σ. 7. Πρβλ. D. Constantelos, *Byzantine Philanthropy and Social Welfare,* New York 1991, σ. 52.

πάσχοντες ἀνθρώπους δέν βρίσκονται συγκεντρωμένα σέ ἕνα ὅλον ἀλλά εἶναι διεσπαρμένα στό σύνολο τῶν ἔργων του[229]. Ὁ Γρηγόριος, ὅπως καί οἱ ὑπόλοιποι χριστιανοί ἐπίσκοποι τοῦ 4ου αἰῶνα, κλήθηκαν νά ἀναδειχθοῦν σέ εὐεργέτες τῶν ποιμνίων τους[230]. Ὁ Γρηγόριος κλήθηκε νά διαχειριστεῖ τήν ἀνάδυση τοῦ κοινωνικοῦ ρόλου τῶν Ἐπισκόπων ὡς πρός τό ποίμνιό του, σέ συνδυασμό μέ τήν πλεονεκτική «πολιτική» θέση τῆς ἑκάστοτε ἐκκλησιαστικῆς κεφαλῆς. Αὐτό εἶχε ὡς συνέπεια, ἡ Ἐκκλησία, ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰῶνα, λόγῳ τῆς νομικῆς προστασίας της ἀπό τό ἐπίσημο κράτος νά μεταβληθεῖ σέ οὐσιαστικό παράγοντα καί ρυθμιστή τῆς δημόσιας ζωῆς, μέ ἐπακόλουθο καί ὡς πρός τήν διακονία τῶν ἀσθενῶν. Ἡ ὑπεράσπιση τῶν κοινωνικά ἀδυνάτων, μεταξύ αὐτῶν καί τῶν ἀσθενῶν, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἡ Ἐκκλησία νά δώσει ἰδιαίτερη σημασία στήν διακονία, μέ σκοπό τήν ἀνακούφισή τους[231].

Βασική θέση τοῦ Γρηγορίου εἶναι ἡ καθολική ἑνότητα τῶν ἀνθρώπων στό πρόσωπο τοῦ σαρκωθέντος Υἱοῦ καί Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὁ Ὁποῖος μέ τήν Ἐνανθρώπησή Του προσέλαβε στό πρόσωπό Του ὁλόκληρο τό ἀνθρώπινο πλήρωμα, τό ὁποῖο καί ὁδήγησε στήν ἀρχαία ἀποκατάσταση. Αὐτή ἡ θεώρηση βρίσκεται στήν καρδιά τοῦ ὅλου θεολογικοῦ συστήματος τοῦ Γρηγορίου, πού προσδιορίζει ὡστόσο καί ὅλες τίς ἐπιμέρους διδασκαλίες του, τόσο γιά τήν σωτηριολογία καί τήν ἐσχατολογία, ὅσο καί γιά τίς κοινωνικές σχέσεις τῶν πιστῶν μεταξύ τους – κατ' ἐπέκταση καί ὡς πρός τήν διακονία τῶν ἀσθενῶν[232]. Ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νά διατηρήσει ἀνεπηρέαστη τήν ψυχοσωματική του ὀντότητα ἀπό τίς ἀσθένειες τοῦ πνεύματος καί τοῦ σώματος. Ἡ φυσιολογική ἑνότητα τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης προϋποθέτει λόγο ἔμπρακτο καί πράξη ἐλλόγιμο, ἀλλιῶς ἐλλοχεύει ὁ κίνδυνος τῆς παθολογικῆς διάσπασης. Ὁ ἄνθρωπος, ἑπομένως, καλεῖται νά ἀνατρέπει συνεχῶς τήν ἀταξία τῆς ψυχοσωματικῆς του κατάστασης, μέ βάση τόν λόγο, ὁ ὁποῖος θά ἐλέγχεται ἀπό τόν νοῦ[233].

---

229. Κουννούση Γ.: *Ἄνθρωπος καί Κοινωνία στό ἔργο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης,* Θεσσαλονίκη 2013, σ. 11, 15-16.

230. Brown P.: *Poverty and Leadership in the Later Roman Empire,* σ. 77-78.

231. Mann M.: *Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760,* τ. I, Cambridge 1986, σ. 303.

232. Κουννούση Γ.: *Ἄνθρωπος καί Κοινωνία στό ἔργο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης,* Θεσσαλονίκη 2013, σ. 57.

233. Ματσούκα Ν.: *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας,* Βάνια, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 231-234.

Ἡ ἐφαρμογή τῆς διακονίας τῶν ἀσθενῶν ἀδελφῶν γιά τόν Γρηγόριο ἐδράζεται στό ὅτι ἡ κοινωνική ἀθλιότητα εἶναι ἡ συνεχιζόμενη ἀγωνία τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος ὑποφέρει ἀκόμη στό πρόσωπο τῶν πιστῶν[234]. Ὁ Γρηγόριος κλήθηκε νά ἀντιμετωπίσει μιά παρόμοια περίπτωση πτωχῶν, ἀσθενῶν καί ταλαιπωρημένων ἀνθρώπων, ὅπως ἀκριβῶς ἀντιμετώπισε καί ὁ Βασίλειος, κατά τόν λιμό τοῦ 369[235]. Οἱ πτωχοί τῆς ἐποχῆς τοῦ Γρηγορίου ταλαιπωροῦνταν ἀπό διάφορες ἀσθένειες: ἄλλοι εἶχαν ἕλκη δυσβάστακτα, ἄλλοι ἦταν τυφλοί, ἄλλοι ἦσαν ἀνάπηροι, ἐνῶ σέ κάποιους ἄλλους ἔλειπαν ὅλα τους τά ἄκρα[236].

Ἡ μέριμνα τοῦ ἐπισκόπου Νύσσης γιά τούς ἀσθενεῖς, τόν ὠθεῖ νά τοποθετήσει τήν νοσηλευτική σέ πνευματικό καί ὀντολογικό ἐπίπεδο. Ἡ νοσηλευτική θεωρεῖται ὡς μίμηση Θεοῦ, ἐπειδή εἶναι χαρακτηριστική ἡ ἀντίληψη ὅτι ὡς κατεξοχήν φιλάνθρωπος θεωρεῖται μόνο ὁ Θεός, ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος γίνεται φιλάνθρωπος μιμούμενος τόν Θεό. Ἡ μίμηση αὐτή ὁδηγεῖ τό ἀνθρώπινο σέ ἕναν συνεχῆ ἀγαπητικό διάλογο μέ τό ἄκτιστο θεῖο, κατά τά πρότυπα τῆς κοινωνίας καί τῆς ἀγαπητικῆς σχέσης τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος[237]. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἀναφέρει ὅτι ἡ παροχή νοσηλευτικῆς φροντίδας εἶναι μία χρήσιμη ἐνέργεια γιά τήν «κρίση» τῆς μέλλουσας ζωῆς[238]. Ἡ διδαχή αὐτή μᾶς ὁδηγεῖ στό νά ἐξετάσουμε, ἐν συντομίᾳ, τήν ἄποψη τῶν Πατέρων γιά τήν σχέση νοσηλευτῆ -νοσηλευομένου. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας πιστεύουν ὅτι αὐτή η σχέση εἶναι δυναμική σχέση ἀλληλεπίδρασης μέ σημασία βαθύτερου ὀντολογικοῦ χαρακτῆρα ὄχι μόνο γιά τόν ἀσθενῆ, ἀλλά καί γιά τόν ἴδιο τόν νοσηλευτή. Ἑπομένως σέ ὑπαρξιακό ἐπίπεδο, ὁ νοσηλευτής ἔχει ἀνάγκη τόν νοσηλευόμενο ὅσο καί ὁ δεύτερος τόν πρῶτο[239].

Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ εὐρύτατα διαδεδομένη ἀσθένεια τῆς ἐποχῆς ἦταν ἡ λέπρα. Αὐτή ἡ κατάσταση ὁδήγησε τόν Γρηγόριο νά ἀφο-

234. Γρηγορίου Νύσσης: *Περὶ Φιλοπτωχίας* 2, PG 46, 472-489.

235. Γρηγορίου Νύσσης: *Ἐπιτάφιος Λόγος εἰς τὸν ἴδιον ἀδελφόν τὸν Μέγαν Βασίλειον*, PG 46, 805-808. Πρβλ. Holman S., *The Hungry are Dying,* σ. 97.

236. Γρηγορίου Νύσσης: *Περὶ Φιλοπτωχίας* 1, PG 46, 468.

237. Γρηγορίου Νύσσης: *Πρὸς τοὺς πενθοῦντας,* PG 46, 497.

238. Φάρος Φιλόθεος, π.: *Ἡ ἴαση ὡς ὑγείας ὁλοκληρία. Ἡ ὁλιστική ἰατρική ὡς ἐκκλησιαστική παράδοση καί ἐπιστημονική πρωτοπορία,* ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 1997.

239. Μπουγάτσος Ν.: *Κοινωνική διδασκαλία Ἑλλήνων Πατέρων,* τ. 1, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 1998.

σιωθεῖ ἐξ ὁλοκλήρου στήν διακονία τῶν λεπρῶν (νοσηλεία, κάλυψη ποικίλων ἀναγκῶν τους), στό πλαίσιο τό ὁποῖο διατυπώθηκε παραπάνω. Ὁ Γρηγόριος προέβη σέ ἕνα εἶδος σύγκρισης τῆς σημερινῆς κατάστασης τῶν λεπρῶν μέ τήν ἀρχική δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου στόν παράδεισο, δηλαδή στό πλαίσιο τῆς ἰδανικῆς πολιτείας στήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος ὁρίστηκε νά γίνει κληρονόμος καί διαχειριστής[240]. Ἡ λέπρα περιγράφεται ὡς ἐξαθλίωση καί διαστροφή, ὡστόσο, σύμφωνα μέ τόν Γρηγόριο, οἱ λεπροί φέρουν ἐπάνω τους τήν ἀνθρώπινη φύση, ἡ ὁποία εἶναι κοινή σέ ὅλους τούς ἀνθρώπους[241].

Ὁ ἐπίσκοπος Νύσσης ἀναφέρει, ὅτι ἡ ἀρχική δημιουργία τῆς ἀνθρώπινης φύσης ἔμοιαζε μέ τό χρυσάφι ὡς ἀποτέλεσμα τῆς διαρκοῦς κοινωνίας μέ τόν Θεό, ἀλλά ἔγινε ἄσχημη καί μαύρη λόγῳ τῆς ἀνάμιξής της μέ τήν κακία. Παρομοίως καί τά σώματα τῶν λεπρῶν, τά ὁποῖα ἀφοῦ ἀναμίχθηκαν μέ τήν ἀσθένεια, ἀπέβησαν ἄσχημα καί ἀποκρουστικά. Ἑπομένως ἡ θεραπεία τους εἶναι ἐπιτακτική, ὥστε νά ἀποκτήσουν τήν ἀρχική τους ὀμορφιά, στό πρότυπο τῆς Ἐνσάρκωσης τοῦ Υἱοῦ καί Λόγου τοῦ Θεοῦ[242]. Οἱ Χριστιανοί, σύμφωνα μέ τόν Γρηγόριο, πρέπει νά ἀντικρίζουν τήν κοινή ἀνθρώπινη φύση κάτω ἀπό τήν ἐξαθλιωμένη εἰκόνα τῶν λεπρῶν, ὥστε νά προστρέχουν μέ προθυμία στήν διακονία τους. Γιά τόν λόγο αὐτόν προτρέπει τούς ἀκροατές του νά δείξουν συμπάθεια στούς ἀδελφούς τους πού δυστυχοῦν[243], χρησιμοποιώντας τήν λογική ὡς χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργίας τους. Αὐτό θά ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα οἱ Χριστιανοί νά διακρίνουν τήν ὀρθή χρήση τῶν πραγμάτων καί νά μεταβάλουν τίς ἀρνητικές ἐπιπτώσεις τοῦ γεγονότος τῆς πτώσεως[244].

Οἱ ἀσθενεῖς ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, μή ἔχοντας τήν εὐκαιρία νά πᾶνε σέ κάποιο ἵδρυμα, τό ὁποῖο θά τούς παρεῖχε τά μέσα γιά τήν ἐπιβίωσή τους καί τήν ἀποκατάσταση τῆς ὑγείας τους, ἀναγκάζονταν νά γίνουν περιφερόμενοι ἐπαῖτες σέ ὁλόκληρη τήν ἐπικράτεια τῆς αὐτοκρατορίας[245]. Ὁ Γρηγόριος ἐπισημαίνει αὐτό τό κοινωνικό πρό-

240. Γρηγορίου Νύσσης: *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου* 2, PG 44, 132-133.
241. Γρηγορίου Νύσσης: *Περὶ Φιλοπτωχίας* 2, PG 46, 476-477.
242. Γρηγορίου Νύσσης: *Εἰς τὸ Ἅσμα Ἀσμάτων* 4, PG 44, 832.
243. Γρηγορίου Νύσσης: *Περὶ Φιλοπτωχίας* 2, PG 46, 484.
244. Γρηγορίου Νύσσης: *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν* 8, PG 44, 752.
245. Γρηγορίου Νύσσης: *Περὶ Φιλοπτωχίας* 1, PG 46, 460.

βλημα καί προσαρμόζει τήν διδασκαλία του στόν τονισμό τῆς ἀνάγκης γιά προσφορά, ἀπό μέρους τῶν Χριστιανῶν, σ' αὐτούς τούς ἀνθρώπους. Ὁ ἱεράρχης ἀντιμετωπίζει τόν τρόμο τῶν ἀνθρώπων γιά τήν νόσο τῆς λέπρας καί τούς λεπρούς, καθώς ἡ ἀσθένεια αὐτή παραμόρφωνε τά σώματα τῶν ἀνθρώπων σέ τέτοιο βαθμό πού ἀλλοίωνε τά φυσικά τους χαρακτηριστικά[246]. Ὁ φόβος αὐτός, ἀπό πολύ νωρίς, ὤθησε τούς ἀνθρώπους νά λάβουν αὐστηρά μέτρα κατά τῶν λεπρῶν. Αὐτή ἡ κοινωνική στάση τούς κατέστησε μισητούς ἀπό ὅλους[247], ἐνῶ μόνο οἱ Χριστιανοί προέβαλλαν ὡς νησῖδες ἀγάπης πρός αὐτούς καί ἀναλάμβαναν τήν κοινωνική τους ὑπεράσπιση, κατά τό πρότυπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ[248].

Ὁ Γρηγόριος ἐπισημαίνει τό εἶδος τῆς φροντίδας τό ὁποῖο ἔπρεπε νά παράσχει ἡ χριστιανική κοινωνία πρός τούς λεπρούς. Ἡ φροντίδα αὐτή πρέπει νά βασιστεῖ στήν ἀγάπη καί τό ἐνδιαφέρον γιά κάθε ἄνθρωπο. Πρός ἐνίσχυση τῶν λόγων του, ὁ Γρηγόριος καταφεύγει στήν παραβολή τοῦ Καλοῦ Σαμαρείτη, ὡς προτύπου γιά τίς πράξεις διακονίας πρός τούς συνανθρώπους, ἀφοῦ περιλαμβάνει καί τούς ἐν δυνάμει ἐχθρούς[249]. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἀντιμετώπιζε μιά παγιωμένη κατάσταση ἔναντι τῆς λέπρας καί τῶν λεπρῶν, τήν ὁποία προσπάθησε μέ τόν λόγο του νά μεταστρέψει. Εἶναι γεγονός ὅτι ἐπισκεπτόταν τακτικά τούς ἀπομονωμένους λεπρούς καί τούς διακονοῦσε. Ἐπίσης, φρόντιζε νά ἐμφυσήσει στό ποίμνιό του τίς ἔννοιες τῆς μέριμνας καί τῆς φροντίδας πρός τούς ἀσθενεῖς συνανθρώπους τους. Πρός τοῦτο διαρκῶς καλοῦσε τό ποίμνιό του νά μεταβεῖ ἀπό τά λόγια στήν πράξη, ἀφοῦ μόνο ἔτσι θά ἔδειχναν τήν πραγματική τους συμπάθεια καί φιλαλληλία πρός τούς λεπρούς[250].

Ἡ φροντίδα πρός τούς λεπρούς ἔπρεπε νά τεθεῖ στίς προτεραιότητες τῶν Χριστιανῶν, ἐπειδή ἀκριβῶς οἱ ἄνθρωποι πού ὑπέφεραν ἀπό τήν συγκεκριμένη ἀσθένεια ἀντιμετωπίζονταν ἀπάνθρωπα. Παρά τίς παραινέσεις του, οἱ ἄνθρωποι προέβαλαν διάφορες ἐνστά-

246. Γρηγορίου Νύσσης: *Περὶ Φιλοπτωχίας* 2, PG 46, 476.

247. Γρηγορίου Θεολόγου: *Περὶ Φιλοπτωχίας* 9, PG 35, 868.

248. *Κατά Ματθαῖον* 8, 1-4· *Κατά Λουκᾶν* 5, 12-16· *Κατά Μᾶρκον* 1, 40-45.

249. *Κατά Λουκᾶν* 10, 30. Γρηγορίου Νύσσης: *Περὶ Φιλοπτωχίας* 2, PG 46, 473-476.

250. Γρηγορίου Νύσσης: *Περὶ Φιλοπτωχίας* 2, PG 46, 477-481.

σεις σχετικές μέ τό θέμα τῆς λέπρας, βάση βεβαίως καί τῶν κοινωνικοηθικῶν τους ἀντιλήψεων. Ὡς πρώτη ἔνσταση προέβαλλαν τόν κίνδυνο μετάδοσης καί μολυσμοῦ ἀπό τήν ἀρρώστια. Ἡ ἔνσταση αὐτή ὁδηγοῦσε τούς ὑγιεῖς ἀνθρώπους νά ἐξαναγκάζουν τούς λεπρούς νά ἐγκαθίστανται μακριά ἀπό τήν κατοικημένη περιοχή, παρέχοντάς τους μόνο τροφή. Γιά τόν ἐπίσκοπο Νύσσης ὅλα αὐτά εἶναι προφάσεις καί «εὐπρόσωπα προκαλύμματα τῆς ραθυμίας γιά τίς ἐντολές τοῦ Θεοῦ». Ἡ ἀπόφαση τῶν ἀνθρώπων νά μήν περιποιοῦνται τούς λεπρούς ἀποτελεῖ, κατά τόν Γρηγόριο, *«ἕνα πολύ ὡραῖο πρόσχημα γιά νά ἐξοριστοῦν οἱ ἄνθρωποι αὐτοί τελείως ἀπό τήν ζωή μας»*.[251] Ὁ Γρηγόριος προσπαθεῖ νά ἀποδείξει στό ποίμνιό του ὅτι, ὁ φόβος τους εἶναι μάταιος καί οἱ προκαταλήψεις περί μετάδοσης τῆς λέπρας εἶναι ἐπιστημονικά ἀβάσιμες. Ἡ λέπρα δέν εἶναι σέ καμμία περίπτωση μεταδοτική ἀσθένεια σύμφωνα μέ τήν ἰατρική ἐπιστήμη[252]. Στήν περίπτωση τῶν λεπρῶν, ἡ ἀποδόμηση τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας γίνεται μέ βάση τήν αὐθεντία τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου[253].

Ἡ δεύτερη ἔνσταση τήν ὁποία προέβαλαν οἱ ἄνθρωποι γιά τήν ἀποφυγή τῆς φροντίδας τῶν λεπρῶν, ἦταν τό ἐπίπονο τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Ὁ Γρηγόριος συμφωνεῖ μέ τήν ἔνσταση αὐτή, ὡστόσο ὑποβάλλει ἕνα ἐρώτημα τό ὁποῖο θέτει τήν βάση τῆς συζήτησης σέ ἐντελῶς διαφορετικό σημεῖο. Τό ἐρώτημα αὐτό εἶναι *«Ποιό ἄλλο ὅμως, ἀπό ὅσα κατορθώνονται μέ ἀρετή, θά τό ἀποδείξεις ὡς ἄκοπο;»* Καί συμπληρώνει, *«θά ἐγκαταλείψουμε γι' αὐτό τήν ἐλπίδα μας γιά τά ἀγαθά ἐκεῖνα, ἐπειδή δέν μποροῦμε νά τ' ἀποκτήσουμε μέ τήν ἡσυχία μας;»* Μέ ἄλλα λόγια, ἡ ἀπόκτηση τῶν οὐρανίων ἀρετῶν ἐπιτυγχάνεται μέ τίς κοπιαστικότερες καί τραχύτερες προσπάθειες[254].

Ἡ τρίτη ἔνσταση τήν ὁποία προέβαλλε τό ποίμνιο, ἦταν ἡ «φυσική ἀποστροφή τῶν ὑγιῶν», ἡ ὁποία αὔξανε τό ἐπίπονο τῆς μέριμνας καί τῆς φροντίδας τῶν λεπρῶν. Πολλοί ἄνθρωποι ἀπεχθάνονται ἀπό τήν φύση τους αὐτές τίς ἀρρώστιες οἱ ὁποῖες προκαλοῦν τήν διαστρέβλωση τῆς εἰκόνας τοῦ σώματος, καί γιά τόν λόγο αὐ-

251. Γρηγορίου Νύσσης: *Περὶ Φιλοπτωχίας* 2, PG 46, 481-485.

252. Γρηγορίου Νύσσης: *Περὶ Φιλοπτωχίας* 2, PG 46, 485-488.

253. Κουννούση Γ.: *Ἄνθρωπος καί Κοινωνία στό ἔργο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης*, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 178.

254. Γρηγορίου Νύσσης: *Περὶ Φιλοπτωχίας* 2, PG 46, 488.

τόν δέν μπορεῖ κανένας νά τούς ἐξαναγκάσει νά ὑπηρετήσουν τούς ἀσθενεῖς. Ὁ Γρηγόριος ἀντιτείνει, ὅτι αὐτήν τήν ἀποστροφή οἱ ἄνθρωποι πρέπει νά τήν πολεμήσουν μέ τήν ἐπιμονή στήν διακονία τῶν συνανθρώπων τους. Αὐτό θά ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ἡ ἐντολή τῆς ἀπόκτησης τῶν ἀρετῶν μέ κόπο, νά μεταβληθεῖ σέ συνήθεια ἡ ὁποία ἀσφαλῶς δέν θά εἶναι ἀποξενωμένη ἀπό τήν ζωή τους, ὥστε στό τέλος νά τήν κάνουν μέ εὐχαρίστηση[255].

Ὁ Γρηγόριος Νύσσης ὑποστήριζε μέ πάθος ὅτι ἡ ἀσθένεια ἑνός ἀνθρώπου δέν εἶναι σέ καμμία περίπτωση ἄξια βδελυγμοῦ. Διερωτᾶται ποιά εἶναι ἡ αἰτία ἡ ὁποία ἀπομακρύνει τούς ἀνθρώπους ἀπό τήν διακονία τοῦ πάσχοντος συνανθρώπου τους. Ὡς ἀπάντηση στό ἐρώτημά του αὐτό προβάλλει ἡ ἔλλειψη τοῦ φόβου τῆς κολάσεως καί ἡ ἀπομάκρυνση (τῶν ἀνθρώπων) ἀπό τόν ἐσχατολογικό προορισμό τους. Ὁ ἐπίσκοπος Νύσσης καλεῖ τό ποίμνιό του νά ὑπηρετήσει τούς πάσχοντες συνανθρώπους τους μέ θυσιαστικό ἦθος καί μέ κενωτικό φρόνημα στό πρότυπο τοῦ Χριστοῦ, γιά νά κερδίσουν ἔτσι τήν ἀρετή τῆς οὐράνιας ἐλπίδας. Οἱ πιστοί πρέπει ὅταν βλέπουν τούς ἀνθρώπους ἄρρωστους καί ἐξαθλιωμένους ἀπό τήν λέπρα, νά μήν ντρέπονται γιά τήν συγγένεια τήν ὁποία ἔχουν μαζί τους, οὔτε νά τούς ἀποφεύγουν, ἀλλά ἀντίθετα νά τούς διακονοῦν καί νά τούς φροντίζουν[256]. Ἡ μίμηση ἀκριβῶς τῆς θείας φιλανθρωπίας καί ἡ προοπτική τῶν ἐσχάτων ἐπιβάλλει στόν ἄνθρωπο τήν εἰρηνική ζωή καί τήν συμφιλίωση μέ τούς συνανθρώπους του. Ἡ προοπτική τοῦ ἐσχατολογικοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὁδηγεῖ στήν ὑπερκέραση τοῦ ἀτομισμοῦ, τῆς ἰδιοτέλειας καί ἐν τέλει στήν κατάκτηση τῆς ἀγάπης. Ἡ φροντίδα τῶν ἀσθενῶν ἀποτελεῖ τήν ἔκφραση τοῦ ἤθους τῶν πιστῶν ἀλλά καί τήν βίωση τῶν ἐντολῶν τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκεται σέ θέση νά ἐπανακτήσει τήν Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν, ὅταν μέ εἰλικρινῆ καί ἄδολη διάθεση προβαίνει στήν διακονία τῶν πασχόντων (ψυχικά καί σωματικά) ἀδελφῶν του. Οἱ ἄρρωστοι, ἀπολαμβάνουν τίς φροντίδες καί τήν ἀγάπη τῶν ἐθελοντῶν καί οἱ ὑγιεῖς λαμβάνουν τήν συμπάθεια τῶν ἀσθενῶν[257].

Ἡ κίνηση τοῦ Γρηγορίου Νύσσης νά ἀναπτύξει ἐντός αὐτοῦ τοῦ θεωρητικοῦ πλαισίου τήν ἔννοια τῆς διακονίας πρός τούς ἀσθενεῖς,

255. Γρηγορίου Νύσσης: *Περὶ Φιλοπτωχίας* 2, PG 46, 488.
256. Γρηγορίου Νύσσης: *Περὶ Φιλοπτωχίας* 2, PG 46, 476, 484.
257. Γρηγορίου Νύσσης: *Περὶ Φιλοπτωχίας* 2, PG 46, 488-489.

ἔγινε στήν ἐξέλιξη τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς τῆς Ἐκκλησίας ὁ βασικός πυλῶνας στήν ἀνάπτυξη τῆς χριστιανικῆς κοινοτικῆς φροντίδας καί τοῦ διακονικοῦ ἔργου. Οἱ λόγοι τόσο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ὅσο καί τῶν Μεγάλου Βασιλείου καί Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, στάθηκαν παράγοντες ἔμπνευσης τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς τους ἀλλά καί τῶν μεταγενέστερων ἐποχῶν. Ἐκτός ἀπό τούς ἁπλοῦς ἀνθρώπους, ἐμπνεύστηκαν καί οἱ αὐτοκράτορες καί οἱ αὐτοκράτειρες, ἀλλά καί πολλοί πλούσιοι δωρητές-εὐεργέτες, μέ συνέπεια νά ἱδρυθοῦν πλῆθος εὐαγῶν ἱδρυμάτων. Τό ὑπέρτατο κίνητρο τῆς ἄσκησης φιλανθρωπίας ἦταν ἀκριβῶς ἡ πίστη στόν Θεό· ὡστόσο, ὑπῆρξε καί μιά μερίδα πλουσίων, οἱ ὁποῖοι ἔκαναν φιλάνθρωπες πράξεις μέ σκοπό τήν ἀνταμοιβή στόν Παράδεισο, ἐνῶ κάποιοι ἄλλοι λόγῳ τοῦ φόβου τῆς τιμωρίας τῆς κολάσεως[258].

Σέ κάθε περίπτωση πάντως, οἱ λόγοι τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ἀναφορικά μέ τήν διακονία τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι νοσοῦσαν ἀπό τήν ἰδιαίτερα ἐπικίνδυνη νόσο τῆς λέπρας, στάθηκαν ὁδοδεῖκτες στήν ἄσκηση τῆς φιλανθρωπίας στίς ἐπερχόμενες χριστιανικές γενεές.

Δ) ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ

Λαμβάνοντας τήν σκυτάλη ἀπό τόν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ἐκτός ἀπό τό γεγονός ὅτι «σάν τόν περήφανο ἀετό μαχόταν τούς αἱρετικούς» καί ὅτι δίδαξε τήν Ἁγία Τριάδα στούς ἀνθρώπους, μέ συνέπεια ὅλοι νά βλέπουν στό πρόσωπό του τόν μεγάλο ἀετό τοῦ πνεύματος, ἔχει νά ἐπιδείξει ἕνα ἐξίσου σημαντικό ποιμαντικό ἔργο διακονίας τῶν νοσούντων καί ἀσθενῶν ἀδελφῶν[259]. Ὁ ἐπιστήθιος φίλος τοῦ Οὐρανοφάντορα Βασιλείου ἐστιάζει τήν προσοχή του στήν εὔρυθμη λειτουργία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἐφ' ὅσον τό ἀνθρώπινο πνεῦμα λειτουργεῖ ὁμαλά καί χωρίς διαταραχές, τότε καί τό σῶμα συμμετέχει στήν εὔρυθμη αὐτή λειτουργία. Τό πνεῦμα τοῦ ἑκάστοτε ἀνθρώπου ἔχει τήν ἀπόλυτη κυριαρχία ἐπί τοῦ σώματος μέ συνέπεια τό σῶμα νά

258. Κουννούση Γ.: *Ἄνθρωπος καί Κοινωνία στό ἔργο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης,* Θεσσαλονίκη 2013, σ. 183-186.

259. Παπαδοπούλου Στ. Γ.: *Ὁ πληγωμένος ἀετός (Γρηγόριος ὁ Θεολόγος),* ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2010.

ἄγεται καί νά φέρεται ἀπό τό πνεῦμα[260]. Ὅπως ἀκριβῶς εἶναι ἡ σχέση αὐτή μεταξύ ἀνθρωπίνου πνεύματος καί σώματος, ἔτσι ἀποτυπώνεται καί στήν Ἐκκλησία, ὅπου οἱ Ποιμένες καί οἱ διδάσκαλοι πρέπει νά εἶναι ἀνώτεροι ἀπό τό ποίμνιο ὡς πρός τήν ἀρετή ὥστε νά δέονται ὑπέρ τοῦ λαοῦ[261].

Ὡστόσο εἶναι γνωστή ἡ ὑποτίμηση τήν ὁποία παρουσιάζει ὁ Γρηγόριος ἀναφορικά μέ τό ἀνθρώπινο σῶμα –τό θεωρεῖ πολύ κατώτερο τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς– ἀλλά σέ καμμία περίπτωση δέν τό περιφρονεῖ. Τό σῶμα προέρχεται ἀπό τήν ἀγαθή δημιουργική βούληση τοῦ Θεοῦ, εἶναι ὡραῖο καί πάγκαλο, δεκτικό τῆς σωτηρίας ἀλλά καί σκήνωμα τῆς θείας χάριτος. Ὁ Γρηγόριος ὑποτιμᾶ τό σῶμα στό πλαίσιο τῆς πτώσης τῶν Πρωτοπλάστων ἀπό τόν Παράδεισο. Ἡ πτώση τοῦ Ἀδάμ καί τῆς Εὔας κατήντησε τό ἀνθρώπινο σῶμα νά εἶναι ἀχρειωμένο, ἀποξενωμένο ἀπό τόν ἀρχικό του δυναμισμό, πλῆρες ἀπό τό σαρκικό φρόνημα ἀλλά καί τήν ἔμφυτη ροπή πρός τήν ἁμαρτία. Ὁ Γρηγόριος δέν κατονομάζει τά σωματικά πάθη ἀλλά χαρακτηρίζει, ἀντί αὐτῶν, τό σῶμα ὡς «θηρίο». Ἀσφαλῶς, εἶναι ἐμφανής ἡ ἐπιρροή τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας στόν λόγο τοῦ Γρηγορίου ἀλλά ὁ ἴδιος ξεκαθαρίζει ὅτι εἶναι ἄλλη ἡ πλατωνική φιλοσοφία καί ἄλλη ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Χριστιανισμοῦ[262].

Προτοῦ ἐξετάσουμε τά ὅσα ὁ Γρηγόριος παραθέτει γιά τούς ἀσθενεῖς, τήν στάση τῶν ἰατρῶν, τήν χρησιμότητα τῶν φαρμάκων ἀλλά καί τήν συνεργία τῶν πνευματικῶν νοσημάτων στίς ἀνθρώπινες ἀσθένειες, θά παραθέσουμε ὁρισμένα ἐρωτήματα, τά ὁποῖα διατυπώνει προκειμένου νά ἐξηγήσει τό πόσο θαυμαστή εἶναι ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ στό ἀνθρώπινο σῶμα. Ὁ ἅγιος διερωτᾶται σχετικά μέ τά ἑξῆς: α) Πῶς διαιροῦνται οἱ αἰσθήσεις καί πῶς δι' αὐτῶν ὁ νοῦς ἐπικοινωνεῖ μέ τά ἔξω τοῦ σώματος καί τά ἀποδέχεται; β) Πῶς διατηρεῖ τήν ἀνάμνηση αὐτῶν πού ἔχει δεχθεῖ; γ) Πῶς ἐπαναφέρει ἤ θυμᾶται αὐτά πού πέρασαν; δ) Πῶς ὁ λόγος δημιουργεῖται ἀπό τόν νοῦ καί δημιουργεῖ λόγο σέ ἄλλο νοῦ καί πῶς τό νόημα διαδίδεται μέ τόν

260. Χατζηεφραιμίδη Εἰρηναίου Ι., ἀρχιμ.: *Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Μυσταγωγός Λόγου καί Πράξης,* ἐκδ. Κ. καί Μ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 95.

261. Γρηγορίου Θεολόγου: *Ἀπολογητικὸς τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς ἕνεκεν, καὶ αὖθις ἐπανόδου ἐκεῖθεν, μετὰ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίαν, ἐν ᾧ τὶ τὸ τῆς ἱερωσύνης ἐπάγγελμα,* PG 35, 409.

262. Θεοδώρου Α.: *Αἱ περί τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀντιλήψεις τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ,* Ἀθήνα 1975, σ. 41-43.

λόγο; ε) Πῶς τό σῶμα τρέφεται διά τῆς ψυχῆς καί πῶς ἡ ψυχή, μέσῳ τοῦ σώματος, μετέχει στά παθήματα; στ) Πῶς παγώνει τόν ἄνθρωπο ὁ φόβος καί τόν χαλαρώνει τό θάρρος, τόν συρρικνώνει ἡ λύπη, τόν χαροποιεῖ ἡ ἡδονή, τόν λιώνει ὁ φθόνος, τόν ἀνυψώνει ἡ ἀλαζονεία καί τόν ἀνακουφίζει ἡ ἐλπίδα; ζ) Πῶς τρελαίνει ὁ θυμός καί ἡ ντροπή κοκκινίζει μέ τό αἷμα, ὁ μέν θυμός μέ ὅτι τό αἷμα βράζει, ἡ δέ ντροπή μέ ὅτι φεύγει; η) Πῶς τά πάθη ἀφήνουν τά χαρακτηριστικά τους στά σώματα; θ) Πῶς ὁ λογισμός ἔχει τήν πρώτη θέση καί πῶς ἐποπτεύει τά πάντα καί ἡμερεύει τά σκιρτήματα τῶν παθῶν; ι) Πῶς τό ἀσώματο στοιχεῖο μας συγκρατεῖται μέ τό αἷμα καί τήν πνοή καί πῶς, ὅταν αὐτά σταματοῦν, φεύγει ἡ ψυχή;[263]

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ἔχοντας κατά σάρκα ἀδελφό, ὁ ὁποῖος ἦταν ἰατρός (τόν Καισάριο), ἀσχολήθηκε ἐκτεταμένα μέ τήν ἰατρική ἐπιστήμη[264]. Στήν θεολογική σκέψη τοῦ Καππαδόκου πατρός ἡ ἐκμάθηση τῆς ἰατρικῆς ἀπαιτεῖ κόπο[265], καθώς καταπιάνεται μέ τό σῶμα, δηλαδή τήν φθαρτή ὕλη, ἡ ὁποία παρέρχεται καί κάποια στιγμή θά διαλυθεῖ, ἀκόμα καί ἄν ἡ ἰατρική κατορθώσει ἔστω καί προσωρινά νά ἀνακόψει αὐτήν τήν πορεία. Ὁ χρόνος καί ἡ ἀσθένεια εἶναι οἱ καταλυτικοί παράγοντες στήν ἐπιτάχυνση τῆς φθορᾶς τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, καθώς τό τελευταῖο ὑποχωρεῖ ἐνώπιον τῆς παντοδυναμίας τῆς φύσης[266].

Ἡ ἰατρική εἶναι ἐκείνη ἡ ἐπιστήμη ἡ ὁποία μπορεῖ καί ἔχει ὡς ἔργο νά διαφυλάξει τήν ὑγεία τοῦ σώματος, ἀλλά καί νά τήν ἐπαναφέρει[267]. Ἴδιον τῆς ἀνθρώπινης φύσης εἶναι ἡ ἀρρώστια καί μάλιστα προβάλλει ὡς τό δηλωτικό στοιχεῖο τῆς ἀδυναμίας μας. Ἡ ἀσθένεια προσβάλλει ἀδιακρίτως ὅλους μας, ἀκόμα καί τούς δυνατούς στόν

263. Γρηγορίου Θεολόγου: *Περὶ τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας, καὶ ὅτι οὐ παντὸς ἀνθρώπου, οὔτε παντὸς καιροῦ τὸ περὶ Θεοῦ διαλέγεσθαι,* PG 36, 205. Πρβλ. Γρηγορίου Θεολόγου, Θεολογικός Β΄, *Περὶ Θεολογίας,* PG 36, 56· ἀρχιμ. Εἰρηναίου Ι. Χατζηεφραιμίδη, *Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Μυσταγωγός Λόγου καί Πράξης,* ἐκδ. Κ. καί Μ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 96-97.

264. Wyss B.: «Gregor von Naziang», Briefe (Bibliothek der Griechischen Literatur 13), *Anton Hiersemann,* Stuttgart 1981, 797.

265. Χατζηεφραιμίδη Εἰρηναίου Ι., ἀρχιμ.: *Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Μυσταγωγός Λόγου καί Πράξης,* ἐκδ. Κ. & Μ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 87.

266. Γρηγορίου Θεολόγου: *Πρὸς τοὺς καλέσαντας ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ πρεσβυτέρου, καὶ μὴ ἀπαντήσαντες ἐν τῷ Πάσχᾳ μετὰ τὸ γενέσθαι πρεσβύτερον,* PG 35, 425. Πρβλ. Γρηγορίου Θεολόγου: *Εἰς τά ἅγια Φῶτα,* PG 36, 356.

267. Γρηγορίου Θεολόγου: *Ἀμφιλοχίῳ παραμυθητική,* PG 37, 73.

νοῦ καί στό σῶμα[268]. Ἀναφορικά μέ τούς ἰατρούς ὁ Γρηγόριος, ἔχοντας προσωπική γνώση ἀπό τόν ἀδελφό του Καισάριο, εἶναι σέ θέση νά ὁμιλήσει γιά τήν τιμή, τήν ὁποία ἀπολάμβαναν, ἀπό ὅσους εἶχαν ἰατρευθεῖ ἀπό τήν παρέμβασή τους. Ὁ ἰατρός κοπιάζει, ἀγρυπνεῖ καί ἀποδεδειγμένα ἔχει πολλές μέριμνες ἀναφορικά μέ τούς ἀσθενεῖς του. Ὁ σπουδαῖος ἰατρός ἀντλεῖ τήν τιμή ἀπό τούς βασιλεῖς καθώς εἶναι σέ θέση νά προλαμβάνει τίς ἀρχές τῶν ἀσθενειῶν καί νά θεραπεύει τά ἐξανθήματα τοῦ δέρματος[269].

Ἕνας ἰατρός πρέπει νά πλαισιώνεται ἀπό θεραπευτές, οἱ ὁποῖοι ἀναλαμβάνουν τήν περιποίηση τῶν ἀσθενῶν[270]. Τό «ἐπιτελεῖο» τῶν θεραπευτῶν ἀπαρτίζουν καί γυναῖκες, οἱ ὁποῖες εἶναι σέ θέση νά διακονήσουν τίς ἀσθενοῦσες γυναῖκες[271]. Οἱ θεράποντες ἰατροί λυποῦνται γιά τούς ἀσθενοῦντες καί μοχθοῦν ὥστε νά τά ἀνακαλύπτουν ὅλα μόνοι τους καί νά τά προσφέρουν σέ ὅσους τά χρειάζονται. Θεωροῦν τό κάθε στοιχεῖο ὡς σημαντικό ὥστε νά ἀποφευχθεῖ τυχόν κίνδυνος σέ ἐνδεχόμενη παράβλεψή του. Ἡ ἀγωνία τῶν ἰατρῶν εἶναι νά ἐπιτύχουν τήν παράταση τῆς ζωῆς τοῦ κάθε ἀνθρώπου, ἀνεξαρτήτως ἐάν ὁ ἄνθρωπος αὐτός εἶναι δίκαιος ἤ ἁμαρτωλός, πλούσιος ἤ πτωχός[272]. Τό πνεῦμα ἑνός ἰατροῦ πρέπει νά εἶναι θυσιαστικό καί ἡ αὐτοθυσία του ἀποδεικνύεται ὅταν ἀνέχεται τήν δυσωδία τοῦ ἀνθρωπίνου πάσχοντος σώματος[273]. Ἡ ἀποστολή τοῦ ἰατροῦ εἶναι ἀρχικά νά ἐξετάσει τό εἶδος τῆς ἀσθένειας[274], νά ἐλαττώσει τά αἴτια τῶν ἀσθενειῶν καί νά ἀποξηράνει τίς ἀρχές τους[275]. Ἀσφαλῶς, ἀνάλογα μέ τό εἶδος τῶν ἀσθενειῶν οἱ ἰατροί πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά προσφέρουν τά κατάλληλα φάρμακα στό κάθε

268. Γρηγορίου Θεολόγου: *Εἰρηνικὸς Α΄, ἐπὶ τῇ ἑνώσει τῶν μοναζόντων, μετὰ τὴν σιωπήν, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ πατρός αὐτοῦ,* PG 35, 734-736.

269. Γρηγορίου Θεολόγου: *Εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν ἐπιτάφιος, περιόντων ἔτι τῶν γονέων,* PG 35, 761.

270. Γρηγορίου Θεολόγου: *Περὶ φιλοπτωχίας,* PG 35, 893.

271. Γρηγορίου Θεολόγου: *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πατέρα, παρόντος Βασιλείου,* PG 35, 1024.

272. Γρηγορίου Θεολόγου: *Πρὸς τοὺς καλέσαντας ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ πρεσβυτέρου, καὶ μὴ ἀπαντήσαντες ἐν τῷ Πάσχα μετὰ τὸ γενέσθαι πρεσβύτερον,* PG 35, 436.

273. Γρηγορίου Θεολόγου: *Σημασία εἰς τὸν Ἰεζεκιήλ,* PG 36, 660.

274. Γρηγορίου Θεολόγου: *Κατὰ Ἰουλιανοῦ Βασιλέως, καὶ κατὰ Ἑλλήνων στηλιτευτικός Α΄,* PG 35, 532.

275. Γρηγορίου Θεολόγου: *Περὶ τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας, καὶ ὅτι οὐ παντὸς ἀνθρώπου, οὔτε παντὸς καιροῦ περὶ Θεοῦ διαλέγεσθαι,* PG 36, 176.

σῶμα ἀλλά καί τήν κατάλληλη τροφή ἐπειδή, ἀνάλογα μέ τήν ἀποδιδόμενη φροντίδα, αὐτό θά εἶναι καί τό ἀποτέλεσμα τῆς θεραπείας τοῦ ἀσθενοῦς[276].

Ἡ ποιότητα τοῦ σώματος τοῦ ἀσθενοῦς εἶναι σημαντικό στοιχεῖο γιά τόν Γρηγόριο, καθώς οἱ μικρές ἀσθένειες σχετίζονται μέ τίς μεγάλες ἀσθένειες, ἄσχετα ἐάν γιά κάποιο διάστημα ὑποχωροῦν λόγῳ τοῦ σωματικοῦ σφρίγους[277]. Ἡ σοβαρή ἀσθένεια εἶναι τό μεγαλύτερο κακό τό ὁποῖο μπορεῖ νά τύχει σέ ὁποιονδήποτε ἄνθρωπο, εἴτε ἀπό παραχώρηση τοῦ Θεοῦ πρός τόν πάσχοντα εἴτε ἀπό τήν κατάρα κάποιου ἀδικουμένου[278]. Ἡ σκέψη τοῦ Γρηγορίου στρέφεται πρός τήν οἰκτρή κατάσταση τῶν λεπρῶν καθώς ἡ μηδενική κοινωνική ἀνοχή ἦταν ἐκείνη ἡ ὁποία τούς θεωροῦσε μολυσμένους καί κατ' ἐπέκταση δέν τούς ἐπέτρεπε νά πλυθοῦν στίς πηγές ἤ τά ποτάμια. Παράλληλα οἱ λεπροί ἦταν κοινωνικά ἀπόβλητοι μέ συνέπεια κανένας ἄνθρωπος νά μήν μεριμνᾶ γιά τήν διατροφή ἤ τήν θεραπεία τῶν τραυμάτων τους. Τά στίγματα τῆς λέπρας ἀπασχολοῦν τόν ἅγιο Γρηγόριο, καθώς ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς ἀσθένειας οἱ πάσχοντες διώκονται ἀπό τίς πόλεις, τίς οἰκίες, τίς ἀγορές, τά πανηγύρια, τά συμπόσια, ἀπό τά κοινά δημόσια λουτρά, καθώς ἐπίσης τούς ἔχει ἀπαγορευθεῖ νά πλησιάζουν στά ποτάμια. Ἐπιπλέον, οἱ ὑγιεῖς δέν πλησιάζουν τούς λεπρούς καθώς φοβοῦνται τό ἐνδεχόμενο μόλυνσης ἀπό τήν ἀσθένεια, μέ ἀποτέλεσμα οἱ λεπροί νά στεροῦνται τροφῆς καί καταλύμματος. Οἱ λεπροί, μέ τήν σειρά τους, ἐπιδεικνύουν τά στίγματα τῆς ἀσθένειάς τους καί ἐπικαλοῦνται τό ἔλεος τοῦ Θεοῦ καί ἀναζητοῦν ἕνα μικρό κομμάτι ψωμί ἤ λίγο λάδι προκειμένου νά ἀπαλύνουν τόν πόνο ἀπό τίς πληγές τους. Ἀναζητοῦν ἕνα ἔνδυμα, ὥστε καλύψουν τά στίγματά τους ἤ ἕνα βοήθημα γιά νά παρηγορηθοῦν καί νά ἐνισχυθοῦν κατά τό φρόνημά τους. Ἀπό τίς εἰκόνες αὐτές τῆς κοινωνικῆς ἐξαθλίωσης τῶν λεπρῶν ὁ ἱερός Γρηγόριος προτρέπει τούς ὑγιεῖς Χριστιανούς νά δοξάζουν ἀνελλιπῶς τόν Θεό καί νά εὑρίσκονται σέ ἐγρήγορση γιά τήν δική τους ψυχική καί σωματική ὑγεία[279]. Ὁ ἅγιος ἐπίσης τονίζει, ὅτι ὅσοι

276. Γρηγορίου Θεολόγου: *Πρὸς τοὺς καλέσαντας ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ πρεσβυτέρου, καὶ μὴ ἀπαντήσαντες ἐν τῷ Πάσχα μετὰ τὸ γενέσθαι πρεσβύτερον,* PG 35, 437.

277. Γρηγορίου Θεολόγου: *Περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον,* PG 37, 1094.

278. Γρηγορίου Θεολόγου: *Περὶ φιλοπτωχίας,* PG 35, 868.

279. Γρηγορίου Θεολόγου: *Περὶ φιλοπτωχίας,* PG 35, 869-873, 908.

ἄνθρωποι διακονοῦν ἀσθενεῖς, οἱ ὁποῖοι πάσχουν ἀπό μεταδοτικά νοσήματα, πρέπει νά εἶναι ἰδιαίτερα προσεκτικοί καί νά φροντίζουν γιά τήν καθαριότητά τους καί τήν ὑγιεινή τῶν ὑπολοίπων[280].

Ἡ μετάδοση ἑνός νοσήματος εἶναι πολύ πιό εὔκολη ἀπό τήν ἴασή του, ἑπομένως ὁ ἰατρός πρέπει ἀρχικά νά ἐπαναφέρει τήν ὑγεία τοῦ πάσχοντος καί στήν συνέχεια νά διαφυλάξει τήν εὐεξία τῶν συνανθρώπων του[281]. Ὁ Γρηγόριος, ἔχοντας προσωπική γνώση ἀπό τήν ἀσθένεια τῆς ἀδελφῆς του Γοργονίας, περιγράφει ὅτι τό σῶμα της καιγόταν, ὕστερα ἔβραζε καί ἦταν σάν νά ἔπηζε. Ἔπειτα ἔμενε ἀναίσθητη καί ὠχρή μέ συνέπεια νά παραλύουν τό μυαλό καί τά μέλη της. Ἑπομένως ὁ Γρηγόριος, ὁ ὁποῖος στεκόταν δίπλα της ἀνελλιπῶς, ἀντιμετώπιζε τόν κίνδυνο νά προσβληθεῖ καί ὁ ἴδιος ἀπό τήν ἀσθένεια τῆς ἀδελφῆς του[282].

Ἀποστολή τοῦ ἰατροῦ εἶναι νά ἐξετάσει μέ προσοχή τόν χρόνο καί τήν περιοχή ὅπου ἔλαβε χώρα ἡ μόλυνση, τήν ἡλικία τοῦ πάσχοντος ἀλλά καί τήν ἐποχή κατά τήν ὁποία ἡ ἀσθένεια εἶναι σέ ἔξαρση. Πρώτιστη κίνηση τοῦ ἰατροῦ εἶναι νά χορηγήσει φάρμακα στόν πάσχοντα ἀδελφό καί νά τοῦ ἐπιβάλει τήν δίαιτα στήν διατροφή του. Ὑπάρχουν ὡστόσο καί φορές ὅπου ὁ θεράπων ἰατρός μεταχειρίζεται ἀκόμη πιό δύσκολα μέσα μέ σκοπό τήν καταπολέμηση τοῦ νοσήματος. Σέ καμμία περίπτωση δέν χρησιμοποιεῖ κάποιο μέσο τό ὁποῖο εἶναι ἀντίθετο στά ὅσα προσφέρει ἡ ἰατρική. Ἐπιπλέον, ἐάν κάποια στιγμή συμβεῖ κάποια ἀπειθαρχία τοῦ σώματος, ἐκεῖ ὁ ἰατρός παρεμβαίνει καί ἀνακόπτει τήν παρέκκλιση ἀπό τήν θεραπεία[283]. Ἕνας σοβαρός ἰατρός πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά γνωρίζει τά ὅσα ἔχουν ἐξετάσει καί ἀναλύσει ἀναφορικά μέ τίς ἀσθένειες οἱ προγενέστεροι ἰατροί – ἡ πλήρης γνώση εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία καθιστᾶ ἀποτελεσματικότερη τήν θεραπεία. Στό σημεῖο αὐτό, ὁ Γρηγόριος ἀντλεῖ τό ἐπιχείρημά του ἀπό τόν φίλο του Μέγα Βασίλειο, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει, ὅτι στήν ἐποχή του κυκλοφοροῦσαν με-

280. Γρηγορίου Θεολόγου: *Συντακτήριος εἰς τὴν τῶν ρν΄ ἐπισκόπων παρουσίαν (ἐν τῷ μαρτυρίῳ τῆς ἁγίας Ἀναστάσεως λεχθείς),* PG 36, 484.

281. Γρηγορίου Θεολόγου: *Πρὸς τοὺς καλέσαντας ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ πρεσβυτέρου, καὶ μὴ ἀπαντήσαντες ἐν τῷ Πάσχᾳ μετὰ τὸ γενέσθαι πρεσβύτερον,* PG 35, 432.

282. Γρηγορίου Θεολόγου: *Εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἀδελφὴν Γοργονίαν ἐπιτάφιος,* PG 35, 809.

283. Γρηγορίου Θεολόγου: *Πρὸς τοὺς καλέσαντας ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ πρεσβυτέρου, καὶ μὴ ἀπαντήσαντες ἐν τῷ Πάσχᾳ μετὰ τὸ γενέσθαι πρεσβύτερον,* PG 35, 428.

ταξύ τῶν ἰατρῶν ἀρκετές πραγματεῖες γιά τό ἀνθρώπινο σῶμα καί τίς ἀσθένειές του[284].

Στήν σκέψη τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ὑπάρχει ἡ ταύτιση τῶν ἀσθενειῶν τοῦ σώματος μέ τίς ἀσθένειες τῆς ψυχῆς. Ἀπέναντι στήν θεώρηση ὁρισμένων συγχρόνων του ἰατρῶν, ὅτι ὁ θυμός εἶναι καρπός τῆς βράσης καί τῆς μετατόπισης τοῦ αἵματος, τό ὁποῖο βρίσκεται κοντά στήν καρδιά[285], ὁ Γρηγόριος ἀπαντᾶ ὅτι ὁ θυμός εἶναι ἕνα ἀπροκάλυπτο κακό καί ὁλοφάνερα ὀλέθριο γιά τήν ψυχή καί τό σῶμα τοῦ ἀνθρώπου[286]. Ὁ θυμός δέν πρέπει νά ἐπηρεάζει τήν κρίση τοῦ ἀσθενοῦς ὥστε νά μήν ἐμπιστεύεται τόν ἰατρό, ἀλλά πρέπει νά ἀναθέτει τόν ἑαυτό του στόν ἰατρό καθώς ἐάν ἀποφασίσει νά θεραπευτεῖ μοναχός του, τότε εἶναι βέβαιο ὅτι θά καταστρέψει τήν ὑγεία του[287]. Ἐάν κάποιος ἄνθρωπος ἐμπιστευθεῖ ἕναν ἰατρό, ὁ ὁποῖος εἶναι ἄπειρος, τότε ἐκεῖνος ὁ ἄπειρος ἰατρός χαρίζει στόν ἀσθενή ὧρες κατά τίς ὁποῖες δέν ἐξουσιάζει τόν ἀσθενῆ καί μέ ἕνα νεῦμα καθορίζει τήν σωτηρία ἤ μή τοῦ ἀσθενοῦς. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀμάθειας εἶναι ὁ ἀσθενής νά πεθάνει καί μετά τόν θάνατό του ὁ ἄπειρος ἰατρός νά συζητήσει ἀναφορικά μέ τήν νόσο καί ἐνδεχομένως νά ἀποχωρήσει ἀπό τήν ἰατρική, εἴτε νά αὐξήσει τήν ἀμοιβή του, εἴτε νά ὑπαινιχθεῖ τήν ἀπελπισία του γιά τό συμβάν[288]. Μέ σκοπό νά ἰσχυροποιήσει τήν ἄποψή του ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιεῖ ὡς ἐπιχείρημα, ὅτι ὁ ἰατρός δέν πρέπει σέ ἕναν ἄνθρωπο ὁ ὁποῖος σκόνταψε καί κτύπησε στό μάτι του ἀλλά καί στό γόνατο, νά θεραπεύσει μόνο τό μάτι καί ὄχι τό γόνατο[289].

Ὅσον ἀφορᾶ στίς ἐπιπλοκές οἱ ὁποῖες προκαλοῦνται στό ἀνθρώπινο σῶμα ἀπό τήν λάθος διατροφή, ὁ Γρηγόριος εἶναι ἰδιαίτερα καυστικός. Σημειώνει ὅτι ἀπό τόν κορεσμό τῶν πλουσίων προκαλοῦνται ἀέρια στήν κοιλιά (ὁ Γρηγόριος ἀναρωτιέται ἐάν προκαλεῖται μεγαλύτερη βλάβη στό κοινό ἀπό κάποιον ὁ ὁποῖος ἔχει δυσπεψία καί τοῦ ξεφύγουν φυσικά ρεψίματα ἤ ἀπό τήν πολιτική πρός τούς Χριστιανούς τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτη), καταρροές, ἀσθέ-

284. Μεγάλου Βασιλείου: *Περί τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς,* PG 30, 12.

285. Γρηγορίου Θεολόγου: *Κατὰ θυμοῦ,* PG 37, 819.

286. Γρηγορίου Θεολόγου: *Κατὰ θυμοῦ,* PG 37, 819.

287. Γρηγορίου Θεολόγου: *Κατὰ τῶν πλουτούντων,* PG 37, 878.

288. Γρηγορίου Θεολόγου: *Εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα,* PG 36, 373.

289. Γρηγορίου Θεολόγου: *Πρὸς Κληδόνιον πρεσβύτερον κατὰ Ἀπολλιναρίου,* PG 37, 188.

νειες τῆς σπλήνας, στραμπουλήγματα, κραυγές, συμφορήσεις, κιτρινάδες καί λιποθυμίες. Ὅταν κάποιος χορταίνει, τότε προκαλεῖται οἴδημα στήν γαστέρα – ὁ Γρηγόριος παρομοίαζει τό οἴδημα μέ «τόκο τῆς πλησμονῆς». Παράλληλα, ὁ ἅγιος λέει ὅτι πολλοί Χριστιανοί ἀπορρίπτουν τήν γαστέρα ὡς «πικρή καί ἀνελεύθερη δέσποινα καί μητέρα ὅλων τῶν κακῶν» – ὁ ἴδιος χαρακτηρίζει τήν γαστέρα ὡς σκληρή, βδελυκτή, φαύλη κυρία καί μητέρα ὅλων τῶν κακῶν. Ἀσφαλῶς καί δέν μποροῦν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νά γευτοῦν ἀπό τήν ἴδια τροφή καθώς ἡ σωστή δοσολογία της ἀπό τόν ἰατρό εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὀρθῆς ἐκτίμησης πολλῶν παραγόντων, ὅπως ἡ ἡλικία καί οἱ συνήθειες τῶν ἀνθρώπων[290].

Τά φάρμακα, τά ὁποῖα χορηγοῦνται στούς ἀσθενεῖς, δέν εἶναι ὁπωσδήποτε εὐχάριστα στήν γεύση. Τό γλυκό φάρμακο δέν εἶναι ἀπαραίτητο ὅτι ἔσωσε τόν ἀσθενῆ καθώς ὑπάρχουν πολλές περιπτώσεις ἀσθενῶν οἱ ὁποῖοι σώθηκαν ἀφοῦ τούς χορηγήθηκε πικρό φάρμακο, μάλιστα ὑπῆρξαν καί περιπτώσεις κατά τίς ὁποῖες τό γλυκό φάρμακο προκάλεσε χειρότερα ἀποτελέσματα ἀπό τά ἐπιθυμητά. Μέ σκοπό νά ὑποστηρίξει τήν ἄποψή του αὐτή, ὁ Γρηγόριος φέρνει ὡς παράδειγματα δύο ἀνθρώπους, ὁ ἕνας ἔπασχε ἀπό ὑδρωπίαση καί ὁ ἕτερος ἦταν παράφρων. Σ' αὐτούς τούς δύο ἀνθρώπους χορηγήθηκαν φάρμακα πικρά στήν γεύση ὥστε νά ἐπιτευχθεῖ ἡ σωτηρία τους[291].

Ὁ Γρηγόριος ἀντλεῖ ἀπό τήν σκέψη καί τήν πρακτική ἐμπειρία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου τό γεγονός, ὅτι κανένας δέν μπορεῖ νά κατηγορήσει τόν ἰατρό ὁ ὁποῖος εἴτε ἐγχειρίζει εἴτε καυτηριάζει ἤ ἀκόμα καί ἀφαιρεῖ ὁλόκληρα μέλη τοῦ σώματος. Μάλιστα ὁ ἀσθενής, ἀφοῦ ὁ ἰατρός προβεῖ σέ κάποια ἀπό αὐτές τίς ἐνέργειες, ὄχι μόνο δέν κατηγορεῖ καθόλου τόν ἰατρό, ἀλλά τοῦ δίνει περισσότερα χρήματα, ἀποκαλώντας τον «σωτῆρα», καθώς μέ τήν δραστική παρέμβασή του περιόρισε τήν νόσο καί δέν ἐπεκτάθηκε στό ὑπόλοιπο σῶμα. Οἱ ἰατροί παρασκευάζουν τά φάρμακά τους ἀπό ὁρισμένα ἑρπετά (π.χ. ἔκοβαν ἀπό τίς ὀχιές τά βλαβερά μέλη τους καί κατασκεύαζαν τά ἀντίδοτα κατά δηλητηριωδῶν δειγμάτων) ἀλλά καί ἀπό ὁρισμένα φυτά (ὅπως ὁ μανδραγόρας ὡς ὑπνωτικό, τό ὄπιο ὡς παυσίπονο τῶν ἰσχυρῶν πόνων, τό κώνειο γιά νά καταμαράνουν

290. Γρηγορίου Θεολόγου: *Κατὰ Ἰουλιανοῦ Βασιλέως στηλιτευτικὸς Β΄,* PG 35, 664.
291. Γρηγορίου Θεολόγου: *Περὶ Προνοίας,* PG 37, 437.

τήν ἀκατάσχετη ὄρεξη καί τόν ἐλλέβορο μέ σκοπό τήν ἐξάρθρωση τῶν χρονίων νοσημάτων)[292].

Τό φάρμακο γιά τήν πείνα εἶναι ἡ δίαιτα, τοῦ χορτασμοῦ εἶναι ἡ στέρηση, τοῦ ὕδρωπα εἶναι ἡ ἐλάττωση τοῦ αἵματος καί τοῦ ὀφθαλμοῦ τό σκοτάδι. Οἱ παράφρονες θεωροῦν ὅτι ἡ φρενοβλάβειά τους εἶναι δύναμη, μέ συνέπεια νά πράττουν φοβερά πράγματα. Ἀντιδροῦν στήν προσπάθεια ὁποιουδήποτε ἀνθρώπου νά τούς πείσει γιά τό ἀντίθετο καί ὅτι ἔχουν πραγματική ἀνάγκη τά φάρμακα. Ὅσοι πάσχουν ἀπό ναυτία καί ἴλιγγο θεωροῦν ὅτι τά πάντα στρέφονται ἐνῶ στήν πραγματικότητα στρέφονται οἱ ἴδιοι. Ἐκείνοι οἱ ὁποῖοι πάσχουν ἀπό ὕδερο παρουσιάζουν δημιουργία ὄγκου στό σῶμα τους. Ὅταν ἕνα ἤ δύο μέλη τοῦ σώματος εἶναι πιό καχεκτικά, τά ὑπόλοιπα μέλη ὑπομένουν τήν καχεκτικότητά τους καί δέν δυσανασχετοῦν. Μ' αὐτόν τόν τρόπο διατηρεῖται ἡ καλή ὑγεία τοῦ σώματος καί τά ὑγιῆ μέλη συμβάλλουν στήν βελτίωση τῶν ἀσθενικῶν μελῶν. Ἐάν πάλι τά περισσότερα μέλη βρίσκονται σέ ἀσυμφωνία μεταξύ τους καί φέρονται ἐχθρικά τό ἕνα στό ἄλλο, τότε δέν ὑπάρχει καμμία περίπτωση τό σῶμα νά βρίσκεται σέ καλή κατάσταση, μέ συνέπεια νά διατρέχει μεγάλο κίνδυνο. Ἕνα σῶμα ἄρρωστο θά ἐπανέλθει μέ τίς κατάλληλες θεραπεῖες καί τίς στερήσεις· σέ περίπτωση βέβαια ἀμελείας καί χορτασμοῦ, τότε θά καταπέσει καί θά ἐπανέλθει στίς ἴδιες ἀσθένειες ἀπό τίς ὁποῖες λυτρώθηκε[293].

Ἀκόμα καί οἱ ἅγιοι ἀρρωσταίνουν καί ὑποφέρουν καί δέν εἶναι καθόλου παράδοξο αὐτό τό γεγονός, καθώς μέσα ἀπό τήν ἀσθένειά τους καθαρίζονται ἀκόμα καί ἀπό τήν παραμικρή πνευματική ἤ σωματική ἀκαθαρσία, ἀποδεικνύεται ὅτι ἔχουν κάνει «κτῆμα» τους τήν ἀρετή καί δοκιμάζεται ἡ χριστιανική ζωή τους ἀλλά καί οἱ πιό ἀδύναμοι πνευματικά μαθαίνουν ἀπό τό παράδειγμα τῶν ἁγίων νά ὑπομένουν καί νά μήν χάνουν τό θάρρος τους ἀπέναντι στά παθήματά τους καί στίς δυσκολίες τοῦ βίου. Ὁ Γρηγόριος ἔχει στόν νοῦ του τήν περίπτωση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ὁ ὁποῖος ἔπασχε ἀπό ἀφόρητους πόνους λόγῳ χρόνιας ἀσθένειας τῶν νεφρῶν του. Οἱ συγγενεῖς τῶν ἀσθενῶν εἶναι εὔλογο καί λογικό νά ἱκετεύουν ὑπέρ

292. Γρηγορίου Θεολόγου: *Πρὸς τοὺς πολιτευομένους Ναζιανζοῦ ἀγωνιῶντας, καὶ τὸν ἄρχοντα ὀργιζόμενον*, PG 35, 973.

293. Γρηγορίου Θεολόγου: *Κατὰ Ἰουλιανοῦ Βασιλέως στηλιτευτικός Β΄*, PG 35, 708.

τῆς σωτηρίας τῶν συγγενῶν τους ἀλλά καί ὁλόκληρου τοῦ λαοῦ. Αὐτές οἱ ἱκεσίες ἐνδεχομένως νά ἀποβοῦν σωτήριες ἐκεῖ ὅπου ἡ ἰατρική σταματᾶ καί ἀδυνατεῖ νά ἀνακουφίσει καί νά θεραπεύσει τόν ἀνθρώπινο πόνο. Πρός ἐπιβεβαίωση τοῦ ἐν λόγῳ ἐπιχειρήματος, ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιεῖ τό παράδειγμα τοῦ ὑπάρχου Μοδέστου, ὁ ὁποῖος γιά νά θεραπευθεῖ ζήτησε τήν παρέμβαση τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Παράλληλα, ἔχει στόν νοῦ του τό ἑξῆς περιστατικό: ὅταν ὁ Γρηγόριος ἔπλεε πρός τήν Ἑλλάδα καί κινδύνευε, μαζί μ' αὐτόν συνέπασχαν καί οἱ γονεῖς του καί ἀπό τήν ξηρά τόν βοηθοῦσαν μέ τήν προσευχή τους[294].

Ε) ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

Ἡ ποιμαντική τῶν ἀσθενῶν στήν θεολογική γραφίδα καί σκέψη τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἐκφράζεται στήν ἔμπρακτη μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας ὡς πρός τήν ὑποστήριξη ἐγχειρημάτων ἀνέγερσης καί ὑποστήριξης νοσοκομείων, στά ὁποῖα οἱ ἀσθενεῖς θά τελοῦν ὑπό τήν προστασία της. Μάλιστα, οἱ ἐπίσκοποι-ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας πρέπει νά εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι θά προεξάρχουν αὐτῆς τῆς ποιμαντικῆς δραστηριότητας[295]. Ἐπιθυμώντας νά ἐφαρμόσει ὅλα αὐτά στήν πράξη, ὅταν ἀνῆλθε στόν Πατριαρχικό Θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, προέβη στήν ἀνέγερση νοσοκομείων μέ σκοπό ἡ Ἐκκλησία νά ἀνταποκριθεῖ μέ τόν καλύτερο δυνατό τρόπο στήν ἐκπλήρωση τῆς ποιμαντικῆς διακονίας τῶν ἀσθενῶν. Ἡ πληροφορία αὐτή ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τόν βιογράφο τοῦ Ἱεροῦ Πατρός Παλλάδιο, ὁ ὁποῖος συμπληρώνει, ὅτι ὁ ἱερός Χρυσόστομος στελέχωσε αὐτά τά νοσοκομεῖα μέ ἰατρικό προσωπικό, ἀλλά καί ὁ ἴδιος διέθετε μέρος τῆς ἡμέρας του μέ σκοπό νά προστρέξει στό πλευρό τῶν ἀσθενῶν καί νά ἀπευθύνει σ' αὐτούς παραμυθητικούς λόγους[296].

Ἄλλωστε, ἡ ποιμαντική μέριμνα τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ὑπέρ τῶν ἀσθενῶν ἀναδεικνύεται καί στήν ἀντίστοιχη εὐχή τῆς Θείας

294. Γρηγορίου Θεολόγου: *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πατέρα, παρόντος Βασιλείου,* PG 35, 1024-1025.

295. Κουκουλέ Φ.: *Βυζαντινῶν Βίος καί Πολιτισμός,* ἐν Ἀθήναις, τ. Β1, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 141.

296. Κουκουλέ Φ.: *Βυζαντινῶν Βίος καί Πολιτισμός,* ἐν Ἀθήναις, τ. Β1, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 142.

Λειτουργίας του[297]. Ὑπῆρξαν ἐπιπλέον, ἀρκετές φορές κατά τίς ὁποῖες ὁ Χρυσόστομος στηλίτευσε τήν πολυτέλεια στήν ζωή τῶν ἀνθρώπων ὡς γενεσιουργό αἰτία ἀσθενειῶν. Ἀναφέρει δηλαδή, ὅτι τό ἀποτέλεσμα τῆς πολυτελοῦς τροφῆς εἶναι ἡ πάχυνση τοῦ σώματος, τά ρεψίματα, τά ἀέρια στό στομάχι, ἡ κεφαλαλγία, ἡ ἀτονία τοῦ σώματος, ἡ θέρμη, οἱ διάρροιες[298]. Ὅσον ἀφορᾶ στό ζήτημα τῆς παρασκευῆς τῶν φαρμάκων, ὁ Χρυσόστομος σημειώνει ὅτι τά φάρμακα παρασκευάζονταν ἀπό ἄγρια ζῶα καί ἑρπετά καί ὡς παράδειγμα ἀναφέρει τούς ἀρχαίους Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι παρασκεύαζαν ἀλοιφές γιά τά μάτια ἤ κολλύρια, ἔμπλαστρα καί χάπια γιά ποικίλλες παθήσεις. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπιπλέον, παρασκεύαζαν τό «μιθριδάτιον» μέ σκοπό τήν ἀντιμετώπιση τῶν δηλητηριάσεων καί τῶν δαγκωμάτων ἀπό ἄγρια ζῶα[299]. Τέλος ὁ Χρυσόστομος, ἐντός τοῦ πλαισίου τῆς ποιμαντικῆς τῶν ἀσθενῶν, ἐντάσσει τήν ψυχική ἀντίδραση τῶν ἀδικουμένων ἀνθρώπων ἀπέναντι στήν ἀδίκια, τήν ὁποία μπορεῖ νά ὑφίστανται εἴτε οἱ ἴδιοι εἴτε φιλικά τους πρόσωπα. Στό πλαίσιο αὐτό, καθαρά ἐμφορούμενος ἀπό ἀνθρωπολογικές καί ὄχι κοινωνικοπολιτικές ἀρχές, δικαιολογεῖ ἀκόμη καί τήν χρήση βίας ἀπό τή μεριά τῶν ἀδικουμένων[300].

Κορυφαία ἀσφαλῶς ἔκφραση τῆς ποιμαντικῆς μέριμνας τοῦ Χρυσοστόμου, ἦταν ἡ ἀντιμετώπιση τῶν ψυχικῶν νοσημάτων. Τό ψυ-

297. Καραγιάννη Β.: *Ἡ ὀργάνωση τῶν Νοσοκομείων στό Βυζάντιο μέ βάση τίς μοναχικές καί ἁγιολογικές πηγές,* Θεσσαλονίκη 2015, σ. 25. Πρβλ. *Ἱερατικόν,* ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, σ. 135: «*Εὐχαριστοῦμέν σοι, Βασιλεῦ ἀόρατε, ὁ τῇ ἀμετρήτῳ σου δυνάμει τὰ πάντα δημιούργησας καὶ τῷ πλήθει τοῦ ἐλέους σου ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα παραγαγών· Αὐτὸς Δέσποτα, οὐρανόθεν ἔπιδε ἐπὶ τοὺς ὑποκεκλικότας τὰς ἑαυτῶν κεφαλάς. Οὐ γὰρ ἔκλιναν σαρκὶ καὶ αἵματι, ἀλλὰ σοί, τῷ φοβερῷ Θεῷ. Σὺ οὖν, Δέσποτα, τὰ προκείμενα πᾶσιν ἡμῖν εἰς ἀγαθὸν ἐξομάλισον, κατὰ τὴν ἑκάστου ἰδίαν χρείαν, τοῖς πλέουσι σύμπλευσον, τοῖς ὁδοιποροῦσι συνόδευσον, τοὺς νοσοῦντας ἴασαι, ὁ ἰατρὸς τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν».*

298. Ἰωάννου Χρυσοστόμου: *Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον Α΄ ἐπιστολὴν εἰς ὁμιλίας ΙΗ΄,* PG 62, 569. Πρβλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου: *Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολὴν εἰς ὁμιλίας ΚΔ΄,* PG 62, 89.

299. Ἰωάννου Χρυσοστόμου: *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολήν, ἐκτεθεῖσα ἀπὸ σημείων μετὰ τὴν κοίμησιν αὐτοῦ παρὰ Κωνσταντίνου πρεσβυτέρου Ἀντιοχείας εἰς ὁμιλίας ΛΔ΄,* PG 63, 9-236. Πρβλ. Χατζηεφραιμίδης Εἰρηναίου Ι., ἀρχιμ.: *Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Μυσταγωγὸς Λόγου καὶ Πράξης,* ἐκδ. Κ. & Μ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 93.

300. Ραγιᾶ Α.: *Βασική Νοσηλευτική,* Ἀθήνα 1991.

χικό νόσημα τό ὁποῖο ἀντιμετωπίζει ὁ Χρυσόστομος εἶναι ἡ ἀθυμία τῆς ψυχῆς. Αὐτό τό νόσημα ἐκδηλώθηκε στό πρόσωπο τῆς πνευματικῆς του θυγατέρας, τῆς Ὀλυμπιάδας. Ἡ ποιμαντική μέριμνα τοῦ διωκομένου Χρυσοστόμου γιά τήν ἀνίχνευση, τήν καταπολέμηση καί τήν πνευματική ἀντιμετώπιση αὐτοῦ τοῦ ἐπικίνδυνου νοσήματος γιά τήν ψυχή (καί μετέπειτα γιά τό σῶμα) τῆς Ὀλυμπιάδας, συνιστᾶ τό ἀντικείμενο τῶν δεκαεπτά ἐπιστολῶν. Οἱ ἐπιστολές αὐτές, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν τήν κορωνίδα τῆς Χρυσοστομικῆς ἐργογραφίας, συντάσσονται κατά τήν διάρκεια τῶν ἐξοριῶν του στά ἀνατολικά μέρη τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Οἱ δεκαεπτά αὐτές ἐπιστολές γράφτηκαν σέ μικρό σχετικά διάστημα μέχρι τό 407, ὅταν δηλαδή ὁ ἅγιος ἐγκατέλειψε τήν ἐπίγεια ζωή[301].

Μέσα ἀπό αὐτές τίς ἐπιστολές, ἀναδεικνύεται ἡ ἀμεσότητα τῆς ποιμαντικῆς διακονίας τοῦ Θεοφόρου Πατρός. Οἱ προσωπικές περιγραφές τῶν κακουχιῶν, τῶν μέχρι θανάτου ἀπειλῶν ἀλλά καί τῆς παρηγορίας μέ τήν ἐμφάνιση προσώπων πιστῶν, ἀγαπημένων, συμπαραστατῶν στίς τραγικές περιπέτειες τῆς ἐξορίας του, εἶναι στοιχεῖα ἐνισχυτικά, τά ὁποῖα συμβάλλουν στήν ἀνακούφιση τοῦ πνευματικοῦ νοσήματος τῆς Ὀλυμπιάδας. Ὁ Χρυσόστομος, μέ σκοπό νά ἐνισχύσει τόν πνευματικό ἀγῶνα τῆς Ὀλυμπιάδας, ἐξυμνεῖ τίς ἀρετές της οἱ ὁποῖες τήν κοσμοῦσαν σέ ὅλη της τήν ζωή. Οἱ ἀλλεπάλληλες διώξεις, σέ συνάρτηση μέ τήν σωματική ἀπουσία τοῦ πνευματικοῦ της πατέρα, προκαλοῦσαν συνεχεῖς προσβολές στήν ψυχική της κατάσταση. Ὁ Χρυσόστομος διέβλεπε σέ ὅλα αὐτά τά παθήματα τήν μανιώδη ἐπίθεση τοῦ πονηροῦ, μέ σκοπό νά τῆς ἐπιβάλει τήν ἀθυμία ὡς ἔσχατη κατάπτωση ψυχῆς. Προκειμένου λοιπόν νά ἀντιμετωπισθεῖ αὐτός ὁ μέγιστος κίνδυνος (τόσο στό πρόσωπο τῆς Ὀλυμπιάδας, ὅσο καί σέ κάθε ἀγωνιζόμενο χριστιανό), ἐπιστράτευσε στό σύνολο σχεδόν τῶν ἐπιστολῶν του πλῆθος ἐπιχειρημάτων καί ἁγιογραφικῶν ἀναφορῶν. Ἡ ποιμαντική τῆς Ἐκκλησίας ἔκτοτε ἀντλεῖ μέσα ἀπό τίς συγκεκριμένες ἐπιστολές θεραπευτικούς καί ἐνισχυτικούς τρόπους προσέγγισης τῶν ταλαιπωρημένων ψυχῶν μέσῳ τῆς ἀρετῆς τῆς ὑπομονῆς[302].

---

301. Σαϊνίδη Θεοφάνη: *Οἱ ἐπιστολές τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου πρός τήν Διακόνισσα Ὀλυμπιάδα, Ἱστορικά – Προσωπογραφικά – Ποιμαντικά,* Θεσσαλονίκη 2011, σ. 21.

302. Βαφείδου Φ.: *Ὁ ἱερός Χρυσόστομος καί ἡ δρᾶσις αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ,* Θεσσαλονίκη 1934, σ. 77.

Ὁ ἱερός Χρυσόστομος τονίζει ἰδιαιτέρως τήν συνάφεια τῆς ψυχικῆς καταστάσης πρός τήν σωματική ὑγεία ὡς καρπό τῆς ἀλληλεπίδρασης, σώματος καί ψυχῆς, στήν πορεία τοῦ πνευματικοῦ ἀγῶνα. Ἡ θεραπευτική προσέγγιση ἀπαιτεῖ τήν λήψη μέτρων καί πρός τίς δύο κατευθύνσεις προκειμένου νά ἀποκατασταθεῖ πλήρως ἡ πνευματική ἰσορροπία καί ἡ ἀπρόσκοπτη συνέχιση τῆς ζωῆς κάθε πιστοῦ. Ἡ προσέγγιση τοῦ προβλήματος τῆς ἀθυμίας τῆς Ὀλυμπιάδος σηματοδοτεῖ τήν μεγάλη σημασία τῆς προσωπικῆς ποιμαντικῆς μέριμνας κάθε πνευματικοῦ πατρός στήν ἀνάλογη ψυχική κατάσταση τῶν τέκνων του. Ἀπαιτεῖται ἐξατομίκευση, κατά περίπτωση, καί ἐπιλεκτική χρήση τῶν θεραπευτικῶν μέσων, τά ὁποῖα ὁ πνευματικός ποιμένας καλεῖται νά ἐφαρμόσει, πρῶτα μέ τά λόγια, σέ κάθε δοκιμαζόμενο ἀδελφό. Ἡ μέριμνα τοῦ Χρυσοστόμου ἐπεκτεινόταν συνολικά στήν ἐκκλησιαστική κατάσταση ἐκείνης τῆς περιόδου. Ἡ συνολική ἐπιστολογραφία του γενικά ἀποκαλύπτει τό διαρκές ἐνδιαφέρον ἀλλά καί τόν πόνο ψυχῆς γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς κανονικότητας στήν Ἐκκλησία. Ἄλλωστε, οἱ ἐπιστολές τοῦ Χρυσοστόμου πρός τήν Ὀλυμπιάδα ἀναδεικνύουν τήν διαχρονική ἀξία καί τήν ἀναμφισβήτητη ἐπικαιρότητα τῶν πνευματικῶν νοσημάτων καί τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο πρέπει ἡ Ἐκκλησία νά ποιμαίνει, ἐκτός ἀπό τούς σωματικά, καί τούς πνευματικά ἀσθενεῖς ἀδελφούς[303].

Προχωρώντας στήν ἐξέταση αὐτῶν τῶν ἐπιστολῶν διαπιστώνουμε, ὅτι ἡ Ὀλυμπιάδα, μετά τήν ἄδικη ἐξορία τοῦ πνευματικοῦ της πατέρα, βίωσε ἔντονη τήν μοναξιά καί τήν μελαγχολία τῆς πνευματικῆς ὀρφάνιας. Ἡ πρόνοια καί ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ δέν τήν ἐγκατέλειψε, μιᾶς καί ὁ Χρυσόστομος, ἀπό τά διάφορα μέρη τῆς ἐξορίας του φρόντισε νά δημιουργήσει δεσμούς ἐπικοινωνίας μαζί της. Κεντρικός ἄξονας τῆς ἀπορρέουσας ἀπό αὐτές τίς ἐπιστολές διδασκαλίας, εἶναι ὁ διαχωρισμός τῶν πνευματικῶν θεμάτων σέ πρωτεύοντα καί δευτερεύοντα. Ὡς πρωτεῦον θέμα θεωρεῖται ἡ ἀποφυγή τῆς ἁμαρτίας. Ὁ Χρυσόστομος προσπαθεῖ, μέ τήν χρήση πολλῶν παραδειγμάτων, τόσο ἀπό τήν Παλαιά ὅσο καί ἀπό τήν Καινή Διαθήκη, νά θεραπεύσει τούς λογισμούς ἀθυμίας τῆς διακό-

303. Σαϊνίδη Θεοφάνη: *Οἱ ἐπιστολές τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου πρός τήν Διακόνισσα Ὀλυμπιάδα, Ἱστορικά – Προσωπογραφικά – Ποιμαντικά,* Θεσσαλονίκη 2011, σ. 148-151.

νισσας καί νά τήν προσηλώσει στήν ἀποφυγή τῆς ἁμαρτίας καί στήν ὑπομονή ἔναντι τῶν θλίψεων[304].

Ἡ Ὀλυμπιάδα εἶχε ἀναπτύξει πολυσχιδῆ δράση στήν Βασιλεύουσα. Ἡ δράση αὐτή ἔδινε ἰδιαίτερη ἔμφαση στίς φιλανθρωπικές δραστηριότητες, οἱ ὁποῖες ἐπεκτείνονταν πέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἵδρυσε γυναικεία μονή ἡ ὁποία ἀριθμοῦσε περίπου 250 μοναχές. Τό ἐπιτελεῖο αὐτῶν τῶν διακονισσῶν ὑπῆρξε πολύτιμο στήν ἄσκηση τοῦ πολύπλευρου ἔργου τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας, στήν ὀργάνωση τῆς ἱεραποστολῆς καί στή διεύρυνση τῶν διεκκλησιαστικῶν σχέσεων. Ἡ γειτνίαση τῆς μονῆς πρός τό ἐπισκοπεῖο τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, παρεῖχε τήν δυνατότητα στήν Ὀλυμπιάδα νά μεριμνᾶ γιά τήν καθημερινή λιτή διατροφή τοῦ Χρυσοστόμου καί μάλιστα ἀπό τόν Ἰούνιο τοῦ 404 φρόντιζε γιά τήν κάλυψη ὅλων τῶν δαπανῶν τῆς ἐξορίας τοῦ Ἁγίου στά βάθη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἕως τήν κοίμησή του[305].

Ἀναφορικά μέ τόν θεσμό τῶν γυναικῶν διακόνων στόχευε στήν κάλυψη τῶν ἐξῆς ἀναγκῶν: α. Ἐπίσκεψη, φροντίδα καί μετάδοση τῶν καρπῶν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης σέ ἐνδεεῖς καί πενθοῦσες γυναῖκες. β. Ἱεραποστολικό καί κατηχητικό ἔργο πρός τίς γυναῖκες πού προετοιμάζονταν νά βαπτισθοῦν. γ. Φροντίδα καί ἐκπαίδευση ὀρφανῶν παιδιῶν. δ. Συνεργασία μέ τόν ἐπίσκοπο σέ θέματα ποιμαντικά τῶν γυναικῶν πιστῶν μέ γενική ἐπίβλεψη ὅλων τῶν προβλημάτων τους. ε. Ἐπίσκεψη καί ἐνίσχυση τῶν φυλακισμένων. στ. Φροντίδα τῆς εὐπρέπειας, τῆς διακόσμησης καί τῆς καθαριότητας τῶν ναῶν. ζ. Διακονία στήν βάπτιση τῶν γυναικῶν μέ χρίση τοῦ σώματός τους, καθώς ὁ τελῶν τήν βάπτιση ἱερέας ἤ ἐπίσκοπος ἔχριε μόνον τό μέτωπο τῶν βαπτιζομένων γυναικῶν γιά λόγους εὐπρεπείας. η. Μετάδοση τῆς Θείας Κοινωνίας στίς γυναῖκες ἀσθενεῖς. θ. Εὐπρέπιση τῶν σορῶν τῶν νεκρῶν γυναικῶν καί ἐνταφιασμός τους[306].

Ἡ Ὀλυμπιάδα, κατά τήν ἐπώδυνη περίοδο (404-407) τῆς ἐξορίας

304. Μητροπολίτου Μεσογαίας καί Λαυρεωτικῆς Νικολάου (Χατζηνικολάου): «Ἕνας Ἅγιος πίσω ἀπό τήν ἱστορία καί τά φαινόμενα» στό Χρυσοστομικό Συμπόσιο. *Ἡ προσωπικότητα καί ἡ θεολογία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου,* ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2007, σ. 147-153.

305. Ἄμαντου Κ. Ι.: *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους,* Ἀθήνα, τ. Α΄ (3)(1963), σ. 88. Πρβλ. Θεοδώρου Ε.: «Ὀλυμπιάς», *ΘΗΕ* 9 (1966) 889-895.

306. Θεοδώρου Ε.: *Ἡ «χειροτονία» ἤ «χειροθεσία» τῶν Διακονισσῶν,* Ἀθήνα 1954. Πρβλ. π. Θεοφάνη Σαϊνίδη, *Οἱ ἐπιστολές τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσο-*

τοῦ Χρυσοστόμου, ἀντιμετώπισε πολύ ἔντονη τήν ἐπίθεση τῆς ψυχικῆς ἀθυμίας καί τῆς μελαγχολίας ἐξ αἰτίας τῶν διωγμῶν καί τῶν βασάνων. Οἱ δεκαεπτά ἐπιστολές συνέβαλαν καί πέτυχαν στήν ἀπαλλαγή της ἀπό τήν ἀπελπισία. Ἡ σταχυολόγηση αὐτῶν τῶν ἐπιστολῶν ἀναφορικά μέ τήν μέριμνα τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ὡς πρός τήν διακονία τῶν πνευματικά ἀσθενῶν ἀδελφῶν, ἄρχεται μέ τήν πρώτη ἐπιστολή πρός τήν Ὀλυμπιάδα, ἡ ὁποία συντάχθηκε τόν Ἰούνιο τοῦ 404. Ὡς τόπος συγγραφῆς ὑποτίθεται ὁ πρῶτος σταθμός τῆς ἐξορίας του, ἡ Νίκαια[307], καί ὡς χρόνος συγγραφῆς ὁ Ἰούνιος τοῦ 404. Ὁ συγκλονισμός τῆς Ὀλυμπιάδος γιά τόν πνευματικό της πατέρα, εἶναι ἀπόλυτα κατανοητός. Πρωταρχικός, ἑπομένως, στόχος τῆς ἐπιστολῆς εἶναι ὁ Χρυσόστομος νά καθησυχάσει τήν Ὀλυμπιάδα καί νά τῆς ἐμπνεύσει τήν ἐλπίδα. Ὁ καθησυχασμός ἀφοροῦσε κατ' ἀρχήν στήν προσωπική του ὑγεία, διότι ἡ Ὀλυμπιάδα γνώριζε τήν σωματική του εὐαισθησία στίς κακουχίες[308].

Ἡ δεύτερη ἐπιστολή τοποθεῖται στήν Νίκαια τῆς Βιθυνίας καί φέρει ὡς ἡμερομηνία συγγραφῆς τήν 3η Ἰουλίου τοῦ 404. Στήν ἐπιστολή αὐτή ὁ Χρυσόστομος ἐκφράζει τήν μεγάλη θλίψη του γιά τή μή παραλαβή ἐπιστολῆς τῆς Ὀλυμπιάδος, παρά τό γεγονός ὅτι ὑπῆρχε ἡ εὐχέρεια ταχείας ἀποστολῆς λόγῳ τῶν πολλῶν ἐμπίστων προσώπων, τά ὁποῖα ἐκτελοῦσαν καθήκοντα ταχυδρόμων. Τό κύριο μέλημά του ἦταν νά διαλύσει «τῆς ἀθυμίας τό νέφος», ἐλπίζοντας ὅτι ἡ Ὀλυμπιάδα θά καταφέρει, ἀπό τήν πυκνότητα τῶν ἐπιστολῶν, νά τό ἀποδιώξει ἀπό τήν ψυχή της. Τήν ἐπιβεβαίωση αὐτῆς τῆς ἐλπίδας του ἀνέμενε στίς ἐπιστολές της, προκειμένου νά αὐξήσει τόν ἀριθμό τῶν δικῶν του ἐπιστολῶν.[309]

Ἡ τρίτη ἐπιστολή, τοποθετεῖται στόν ἑπόμενο σταθμό τῆς ἐξορίας του, στήν Καισάρεια τῆς Καππαδοκίας[310]. Ὁ χρόνος συγγραφῆς της ὑπολογίζεται στά τέλη τοῦ Ἰουλίου τοῦ 404. Ἡ πορεία ἀπό τήν Νίκαια τῆς Βιθυνίας πρός τήν Καισάρεια τῆς Καππαδοκίας περιε-

στόμου πρός τήν Διακόνισσα Ὀλυμπιάδα, Ἱστορικά – Προσωπογραφικά – Ποιμαντικά, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 30.

307. Βλ. Φειδᾶ Ἰω.: *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, Ἀπό τήν ἀρχή μέχρι τήν Εἰκονομαχία,* Ἀθήνα, τ. Α΄ ([2]1994), σ. 551.

308. PG 52, 549-556.

309. PG 52, 556-572.

310. Βλ. Φειδᾶ Ἰω.: *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, Ἀπό τήν ἀρχή μέχρι τήν Εἰκονομαχία,* Ἀθήνα, τ. Α΄ ([2]1994), σ. 552.

λάμβανε σταθμεύσεις σέ πολλές πόλεις, ὅπως στό Δορύλαιο καί στήν Ἄγκυρα. Ἡ συμπάθεια τοῦ ἁπλοῦ κόσμου πρός τό πρόσωπο τοῦ Χρυσοστόμου ἐκδηλωνόταν ἀφ' ἑνός μέν ἀπό τό πλῆθος τό ὁποῖο συνέρρεε κοντά του, ἀφ' ἑτέρου δέ μέ ἐκδηλώσεις ἔντονης θλίψης. Ὁ Χρυσόστομος ἱκέτευε καί συμβούλευε μέ πενιχρά ἀποτελέσματα τούς Χριστιανούς νά συνέλθουν καί νά ἀπομακρύνουν τήν θλίψη της. Οἱ εἰκόνες αὐτές ὁδηγοῦσαν τήν σκέψη του στούς πιστούς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί ἰδιαιτέρως στήν Ὀλυμπιάδα. Ἀντιλαμβανόταν ὅτι ἡ δική τους θλίψη καί ἀθυμία θά ἦταν συγκριτικά πολύ μεγαλύτερη. Ὡστόσο εἶχε τήν πεποίθηση, ὅτι στήν Βασιλεύουσα θά ἀντιμετώπιζαν ὅλες αὐτές τίς καταστάσεις μέ ἀνδρεία καί θάρρος[311].

Ἡ τέταρτη ἐπιστολή συντάχθηκε τόν Αὔγουστο τοῦ 404. Σημειώνεται ἐκεῖ ἡ πρώτη ἀνώνυμη μνεία τῶν ἰατρῶν τῆς Καισαρείας, οἱ ὁποῖοι ἐπαινοῦνται ἰδιαιτέρως, ἐπειδή ἀποκατέστησαν ἀπό ἐμπύρετες ἀσθένειες, γρήγορα καί ἱκανοποιητικά τήν εὐαίσθητη φύση τοῦ Χρυσοστόμου. Οἱ ἰατροί τῆς Καισαρείας χαρακτηρίζονται «ἄριστοι καί σφόδρα εὐδοκιμώτατοι» καί συνδυάζοντες τήν τέχνη τους μέ τήν συμπάθεια καί τήν ἀγάπη πρός τό πρόσωπο τοῦ Ἱεράρχου. Μνημονεύεται μάλιστα καί ἡ περίπτωση ἑνός ἐξ αὐτῶν, ὁ ὁποῖος ὑποσχόταν νά τόν συνοδεύσει στήν ὁδοιπορία, μαζί μέ πολλούς ἄλλους τοπικούς ἀξιωματούχους. Παράλληλα ὁ Χρυσόστομος ζητεῖ διαρκῆ πληροφόρηση γιά τήν ὑγεία ὅλων τῶν ἀγαπημένων του προσώπων[312].

Ἡ πέμπτη ἐπιστολή συντάχθηκε καθ' ὁδόν ἀπό τήν Καισάρεια πρός τήν Κουκουσό τῆς Ἀρμενίας. Ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρεται στίς αἰτίες σύνταξης τῆς ἐπιστολῆς. Πρῶτος λόγος εἶναι ἡ παραμυθία, τήν ὁποία πρέπει ὡς ποιμένας νά ἀπευθύνει πρός τό πλῆθος ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι τόν συμπονοῦσαν γιά τίς κακουχίες τίς ὁποῖες ὑπέμενε. Δεύτερος λόγος εἶναι γιά νά πληροφορήσει τήν Ὀλυμπιάδα σχετικά μέ τήν τωρινή καλή κατάσταση τῆς ὑγείας του, τήν ἄνεση καί τήν ἀσφάλεια μετά ἀπό τά παθήματα καί τίς θλίψεις. Σκοπός του εἶναι νά ἀνακουφιστεῖ ἀπό τό βαρύ φορτίο τῆς ἀθυμίας, τό ὁποῖο ἔχει προκληθεῖ ἀπό τήν κυριαρχία τῶν ἐχθρῶν τοῦ πνευματικοῦ της πατέρα. Ὁ Χρυσόστομος ὑπενθυμίζει στήν πνευ-

311. PG 52, 572-590.

312. PG 52, 590-596.

ματική του θυγατέρα τήν προσκαιρότητα ὅλων τῶν καλῶν καί τῶν λυπηρῶν τοῦ βίου, τά ὁποῖα πρέπει νά θεωροῦνται ὡς «σκιά καί καπνός». Ἑπομένως ἡ Ὀλυμπιάδα πρέπει νά ἀπελευθερωθεῖ ἀπό αὐτά, ὥστε νά ἀποβάλει τήν ἀθυμία. Ἰδιαιτέρως ὁ Ἰωάννης τονίζει τό κακό τέλος, τό ὁποῖο ἀναμένει ὅσους παρανομοῦν, καί ἰδιαίτερα ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνο δέν τιμωροῦνται, ἀλλά καί ἀπολαμβάνουν τιμές στόν παρόντα κόσμο. Αὐτοί ἀποκομίζουν «μέγιστον τιμωρίας ἐφόδιον» κατά τήν μέλλουσα κρίση. Γιά τόν λόγο αὐτόν εἶναι ἄξιοι θρήνων. Τέλος, ὁ Χρυσόστομος εἶχε τήν ἐλπίδα ὅτι μέ κάθε ἐπιστολή του θά βοηθοῦσε τήν πνευματική του θυγατέρα προκειμένου νά θεραπευθεῖ ἀπό τήν νόσο τῆς ἀθυμίας[313].

Ἡ ἕκτη ἐπιστολή συντάχθηκε τόν Σεπτέμβριο τοῦ 404 στήν Κουκουσό τῆς Ἀρμενίας, ὅπως ρητά ἀναφέρεται στήν ἀρχή της, μετά ἀπό πορεία ἑνός μηνός. Ἡ Ὀλυμπιάδα ἔλαβε τήν ἐπιστολή ἀπό τόν Θεόδωρο, τόν ἀρχηγό τοῦ στρατιωτικοῦ ἀποσπάσματος, τό ὁποῖο ὁδήγησε τόν Χρυσόστομο στήν Κουκουσό καί ἐπέστρεψε στήν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Χρυσόστομος ἀποκαλύπτει τίς κακουχίες τῆς ὁδοιπορίας ἀπό τήν Καισάρεια στήν Κουκουσό. Τήν ὀδυνηρή κατάσταση τῆς ὑγείας του ἐπιβάρυνε καί ἡ ἐπικινδυνότητα τῆς πορείας διά τῆς Ἰσαυρίας, ὅπου συνέβαιναν συχνές ἐπιδρομές ληστῶν, οἱ ὁποῖες ἔθεταν σέ κίνδυνο τό στρατιωτικό ἀπόσπασμα συνοδείας τοῦ ἐξορίστου ἱεράρχου. Ὁ Χρυσόστομος χαρακτηρίζει τήν κατάσταση στήν Κουκουσό ὡς ἰδιαίτερα ἱκανοποιητική, καθώς ἀποθεραπεύθηκε ἀπό τήν μακροχρόνια ταλαιπωρία του ἀπό τήν νόσο τοῦ στομάχου[314].

Ἡ ἕβδομη ἐπιστολή γράφτηκε στήν Κουκουσό στά τέλη τοῦ 404. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι οἱ ἐπιστολές, ἀπό τήν ἕβδομη ἕως καί τήν δέκατη ἕβδομη, γίνονται ἐκτενέστερες. Ἡ πιθανότερη ἐξήγηση ἔγκειται στό γεγονός, ὅτι ὁ Χρυσόστομος εἶχε μεγαλύτερη εὐχέρεια χρόνου, ἐνῶ προηγουμένως οἱ μετακινήσεις του ἦταν συχνότερες μέ τό πρόσθετο ἐμπόδιο τῆς ἐπιβαρυμένης ὑγείας του. Ὁ Χρυσόστομος ἐπιθυμεῖ νά καταπολεμήσει τό ἔλκος τῆς ἀθυμίας, τοῦ ὁποίου αἰτία εἶναι ἡ φοβερή κατάσταση, στήν ὁποία εἶχε περιέλθει τό πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἱεράρχης στρέφει τήν ἐλπίδα του στήν ἐπέμβαση τοῦ Λυτρωτοῦ, πρᾶγμα τό ὁποῖο εὔχεται καί γιά τήν

313. PG 52, 596-598.
314. PG 52, 598-601.

περίπτωση τῆς Ὀλυμπιάδας, ἡ ὁποία διέρχεται φοβερό πειρασμό. Οἱ ἀσθένειες τοῦ σώματος εἶναι προσωρινές, χωρίς, ὡστόσο, νά εἶσαι σέ θέση νά βλάψουν τήν προσεκτική καί ἄγρυπνη ψυχή. Ὁ Ἰωάννης ἀποτρέπει τήν Ὀλυμπιάδα ἀπό τήν προσπάθεια νά προστρέξει σέ ἀνθρώπινες βοήθειες, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζονται ὡς σκιές. Ἡ δύναμη τῆς ἀλλαγῆς εὑρίσκεται στόν Θεό, ὁ ὁποῖος μέ ἕνα νεῦμα μπορεῖ ὅλα νά τά λύσει. Ἑπομένως, ἡ μόνη ἀποδεκτή στάση ἔναντι ὅλων τῶν δεινῶν εἶναι νά παραμείνει «εὐχαριστοῦσα, δοξολογοῦσα, παρακαλοῦσα, δεομένη, ἱκετεύουσα» τόν Θεό, διότι Ἐκεῖνος θά τήν λυτρώσει ἀπό τήν πειρασμική ἐπίθεση. Ἔπειτα ὁ Χρυσόστομος ὑπενθυμίζει στήν Ὀλυμπιάδα πολλά ἁγιογραφικά παραδείγματα λυπηρῶν γεγονότων, μέ σκοπό ἡ πνευματική του θυγατέρα νά ἀναλογισθεῖ τό μέγεθος τῆς φιλευσπλαγχνίας καί τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἐπίλογος τῆς ἐπιστολῆς ἐπαναφέρει τόν ἐπιδιωκόμενο στόχο, δηλαδή τήν οὐσιαστική ἄρση τῆς ἀθυμίας τῆς Ὀλυμπιάδας[315].

Ἡ ὄγδοη ἐπιστολή συντάχθηκε ἀμέσως μετά τήν προηγούμενη καί τοποθετεῖται στά τέλη τοῦ 404. Ὁ Χρυσόστομος ἑστιάζει τήν προσοχή του στήν ἀποδοχή τοῦ ἄλγους, ὑπό τόν ἔλεγχο τοῦ ἀλγοῦντος. Διότι ἡ σφοδρότητα τοῦ ψυχικοῦ πόνου, ἀκόμη καί γιά τά προσωπικά πλημμελήματα, δέν εἶναι ἀναγκαία καί ἀσφαλής, ἀφοῦ μπορεῖ νά ὁδηγήσει σέ ὀλέθρια βλάβη τῆς ψυχῆς. Πολύ περισσότερο, σημειώνει ὁ Χρυσόστομος, εἶναι περιττό καί μάταιο τό ἄλγος γιά τά πλημμελήματα τῶν ἄλλων. Χαρακτηρίζει μάλιστα αὐτή τήν περίπτωση ὡς σατανική παγίδα μέ σκοπό τήν αἰώνια ἀπώλεια τῆς ψυχῆς, ἐπειδή ἡ Ὀλυμπιάς θλιβομένη ὑπέρμετρα γιά τό κατάντημα τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χρυσοστόμου καθιστοῦσε εὐκολότερη τήν ἔφοδο τοῦ διαβόλου στήν ψυχή της. Μεγάλη βοήθεια κατά τῆς ἀθυμίας προσφέρει ἡ σκέψη καί ὁ φόβος τῆς ἐπερχομένης ἡμέρας τῆς Κρίσεως. Ἡ συγκλονιστική περιγραφή μέ πλῆθος εἰκόνων καταλήγει στούς ἀναπόφευκτους ἐλέγχους ὅλου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Κάθε κρινόμενος ἄνθρωπος, μόνος του προεξοφλεῖ τό ἀποτέλεσμα τῆς δίκαιης Κρίσης. Αὐτή ἡ συναίσθηση τῆς εὐθύνης καί τῆς ἀπολογίας, κατά τή μέλλουσα Κρίση, ὁδηγεῖ σέ ἕναν φόβο, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀναγκαῖος καί ἐπωφελής. Ὁ Χρυσόστομος σημειώνει ὅτι ὁ λόγος περί τοῦ σωτηρίου φόβου λειτουργεῖ ἀνασταλτικά ὅσον ἀφορᾶ στήν διάπραξη τῆς ἁμαρτίας, μεταξύ τῶν ὁποίων μέ ταπεί-

315. PG 52, 601-607.

νωση συγκαταλέγει καί τόν ἑαυτό του. Ὡστόσο, γιά τίς ἐνάρετες ψυχές (ὅπως ἡ Ὀλυμπιάδα), μεγαλύτερη ὠφέλεια ἐπιφέρει ἡ προσδοκία τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ὡς ἀντιδόσεων τῶν κατορθωμάτων τους. Ὁ ἐπίλογος τῆς ἐπιστολῆς, ἀποτελεῖ παρότρυνση πρός τήν Ὀλυμπιάδα νά ἐκμεταλλευτεῖ τήν δύναμη τῶν λόγων του, νά διώξει ἐντελῶς «τόν φορυτόν τῆς ἀθυμίας» καί νά ζεῖ μέ γαλήνη καί εὐφροσύνη ψυχῆς[316].

Ἡ ἔνατη ἐπιστολή συντάχθηκε στήν Κουκουσό στά τέλη τοῦ 404. Εἶχε προηγηθεῖ ἡ ἀποτυχημένη προσπάθεια τῆς Ὀλυμπιάδος, ἡ ἐξορία τοῦ Χρυσοστόμου νά μετριαστεῖ σέ ἕνα πλησιέστερο στήν Κωνσταντινούπολη τόπο. Ὁ Ἱεράρχης μάχεται μέ ὅλες του τίς δυνάμεις νά διώξει τήν ἀθυμία ἀπό τήν ψυχή τῆς Ὀλυμπιάδας. Οἱ ἐπιστολές τῆς διακόνισσας, τίς ὁποῖες ἔχει στά χέρια του, εἶναι σέ θέση νά τόν βοηθήσουν νά διακρίνει τήν ἀθυμία, ὡς «τυραννίδα» τῆς ψυχῆς της. Ἡ ἀπουσία εἰδήσεων τοῦ πνευματικοῦ της πατρός, ἡ σποραδική καί μή ἔγκυρη πληροφόρηση περί γεγονότων στίς ἀφιλόξενες περιοχές τῆς ἐσώτερης Μικρᾶς Ἀσίας, παραπλανοῦν τήν διακόνισσα, ἡ ὁποία βασανίζεται μέ «ὀδυνηρούς λογισμούς». Ἄλλωστε κάθε ταλαιπωρία στούς δρόμους καί στούς τόπους τῆς ἐξορίας, ἐπειδή ἀκριβῶς γίνεται γιά τόν Χριστό, ἐξασφαλίζει μεγαλύτερη ἀνταπόδοση – ἔχοντας ὡς γνώμονα αὐτήν τήν θεώρηση, ἀντιμετωπίζει μέ θάρρος τήν σωρεία τῶν πειρασμῶν μέ ἀπώτερο σκοπό τήν πνευματική του ὠφέλεια[317].

Ἡ δέκατη ἐπιστολή, καί ἡ μακροσκελέστερη ἀπό ὅλες, χρονολογεῖται στόν χειμῶνα τοῦ 404. Θά μποροῦσε νά χαρακτηρισθεῖ ὡς δοκίμιο παραμυθίας κατά τῆς ἀθυμίας καί τεκμηριώνεται ἡ ἐπιχειρηματολογία της, μέ μεγάλο ἀριθμό ἐκτενῶν ἁγιογραφικῶν παραπομπῶν. Ὁ Χρυσόστομος πιστεύει ὅτι ὁ πνευματικός πόλεμος κατά τῆς ἀθυμίας δέν τελειώνει εὔκολα καί γρήγορα. Ἀπαιτεῖται συνεχής θεραπευτική προσπάθεια καθώς ἡ ὑγεία τῆς ψυχῆς ἀποκαθίσταται σταδιακῶς, ὅπως συμβαίνει καί μέ τή σωματική θεραπεία. Ὁ Ἰωάννης ἔχει τήν αἴσθηση, ὅτι μέσα ἀπό τίς ἐπιστολές του ἡ τυραννίδα τῆς ἀθυμίας θά κατέπιπτε. Ὡστόσο θεωρεῖ ἀναγκαία τήν συγγραφή καί ἀποστολή τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς γιά νά ἐπιτύχει τήν μεγάλη εἰρήνη καί τήν συνεχῆ εὐφροσύνη στήν καρδιά τῆς Ὀλυμπιάδας. Τά

316. PG 52, 607-608.
317. PG 52, 608.

διατρέξαντα γεγονότα ἀσφαλῶς χαρακτηρίζονται θλιβερά καί τραγικά. Ἐξαρτᾶται ὅμως ἡ ἐπίδραση πού θά ἀσκήσουν στήν ψυχή ἀπό τήν ὀπτική γωνία καί τόν τρόπο θεώρησής τους. Ὅμοιες καταστάσεις ἀντιμετωπίζονται μέ διαμετρικά ἀντίθετες συμπεριφορές καί συναισθήματα ἀπό τούς ἀνθρώπους, ἀναλόγως μέ τήν πνευματική τους ὡριμότητα καί μέ τήν γνώμη πού ἔχουν σχηματίσει καί ἀποδεχθεῖ γιά τά πράγματα τοῦ κόσμου. Πολύ σημαντικός ἐπί τοῦ προκειμένου θέματος εἶναι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, στόν ὁποῖο ὀφείλουν οἱ πιστοί νά πείθονται. Ἡ ἐνδεχόμενη ἀπείθεια στόν Θεῖο λόγο παρεμποδίζει τήν πνευματική πρόοδο καί ταυτοχρόνως συνεπάγεται ἁμαρτία καί τιμωρία. Εἶναι βέβαιος γιά τήν ἀποδοχή τῶν πατρικῶν του συμβουλῶν καί σπεύδει νά τήν ἐξοπλίσει ἐνάντια στούς δαιμονικούς λογισμούς. Ὁ πρῶτος μεγάλος στόχος εἶναι ἡ ἀθυμία, τήν ὁποία ἐκτενῶς περιγράφει ὁ Χρυσόστομος μέ τά μελανότερα χρώματα καί τίς συγκλονιστικότερες εἰκόνες. Ἀφιερώνει μεγάλο τμῆμα τοῦ λόγου του γιά νά περιγράψει τόν φόβο τοῦ ἐπερχομένου θανάτου ὡς αἰτία ὑποχωρήσεων ἁγίων καί μεγάλων ἀνδρῶν σέ καίρια ζητήματα. Ἀκόμη καί ἡ θέα νεκροῦ ἀνθρώπου προκαλεῖ σύγχυση τοῦ νοός καί κατάρρευση τοῦ ἠθικοῦ σέ κάθε ἄνθρωπο. Παρά ταῦτα, ἡ ἀθυμία ἀποδεικνύεται ἰσχυρότερη καί ἀπό τόν φόβο τοῦ θανάτου. Αὐτή ἡ κατάσταση τῆς ψυχῆς λειτουργεῖ ὡς αἰτία ἀνθρώπινης ἀνυπακοῆς στό θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὡς σκληρή τιμωρία, ἀλλά καί ὡς λόγος πνευματικῆς αἰχμαλωσίας στήν λύπη καί ἀπομάκρυνσης ἀπό τόν Κύριο. Ἡ λύπη ταλαιπωρεῖ περισσότερο καί ἀπό τόν σωματικό μόχθο. Ἡ ἀθυμία καί ὁ στεναγμός εἶναι δεινά χαλεπώτερα καί ἀντίρροπα «πόνων καί μυρίων θανάτων». Ἡ καρποφόρος ὑπομονή στά παθήματα ἀποτελεῖ τήν ὑπόλοιπη θεματολογία τῆς ἐπιστολῆς. Ὁ Χρυσόστομος ἐπισημαίνει στήν Ὀλυμπιάδα ὅτι ἔχει βιώσει (καί ὅτι θά ἐπέλθουν) πολλά παθήματα, τά ὁποῖα συντείνουν σέ μεγάλες ἀμοιβές τῆς ὑπομονῆς της[318].

Ἡ ἐνδέκατη ἐπιστολή συντάχθηκε πιθανότατα στίς ἀρχές τοῦ 405 (καί πάλι στήν Κουκουσό), ὡς ἄμεση ἀντίδραση σέ νέες δυσάρεστες εἰδήσεις ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη. Οἱ εἰδήσεις προφανῶς ἀφοροῦσαν ἐπέκταση τῶν διώξεων ἀπό τήν κυριαρχοῦσα ἀντιχρυσοστομική μερίδα τῶν ἱεραρχῶν καί τοῦ Παλατίου εἰς βάρος τῆς

318. PG 52, 608-609.

Ὀλυμπιάδος, ἀλλά καί ὅλων τῶν φίλα προσκειμένων πρός τόν Ἰωάννη προσώπων[319].

Ἡ δωδέκατη ἐπιστολή τοποθετεῖται στήν ἀρχή τῆς ἄνοιξης, πιθανόν τόν Μάρτιο τοῦ 405. Παρά τό γεγονός ὅτι ἀρχίζει μέ τή μνεία δύο ἄκρως σοβαρῶν περιστατικῶν σχετιζόμενων μέ τήν ὑγεία τοῦ ἱεροῦ Πατρός, ἐντούτοις, μπορεῖ νά χαρακτηρισθεῖ ὡς αἰσιόδοξη καί χαρούμενη. Ὁ ἐξόριστος πατήρ ἀντιλαμβάνεται ἀπό τήν ἐπιστολή τῆς Ὀλυμπιάδας, ὅτι ἡ ζοφερή της κατάσταση ἔχει καταστεῖ ἐλεγχόμενη, ἀντιμετωπίζεται δεόντως καί ἔχει ἤδη θετικά ἀποτελέσματα. Ἡ ἤδη ἀποκατασταθεῖσα ἄσχημη κατάσταση τῆς ὑγείας τοῦ Χρυσοστόμου (ἕλκος στομάχου) περιγράφεται λεπτομερῶς. Ἡ δίμηνη ταλαιπωρία τοῦ ἱεράρχη ἦταν συγκλονιστική, καθώς ἔζησε κλεισμένος σέ ἕνα δωμάτιο, ὅπου ἔκαιγε διαρκῶς φωτιά καί ἀνεχόταν τρομερό καπνό, καί δέν τολμοῦσε κἄν νά ἐξέλθει στό κατώφλι. Τό ἀποτέλεσμα ὅμως ὅλων αὐτῶν δέν ἦταν ἀνακουφιστικό, ὡστόσο, ἡ ἀνοιξιάτικη βελτίωση τῶν καιρικῶν συνθηκῶν ἄλλαξε ἄρδην τήν κατάσταση πρός τό καλύτερο. Ἐνισχυτικό ρόλο στήν ἀποκατάσταση τῆς καλῆς διάθεσης τοῦ Χρυσοστόμου διεδραμάτισαν δύο γεγονότα σχετικά μέ τήν Ὀλυμπιάδα. Τό πρῶτο ἦταν ἡ βελτίωση τῆς ὑγείας της καί τό δεύτερο ἦταν ἡ παραλαβή τῆς θετικῆς στό περιεχόμενο ἐπιστολῆς της. Τά θετικά γεγονότα ἔχουν ὡς συνέπεια ὁ Χρυσόστομος νά ἐκφράζεται γιά πρώτη φορά μέ τόσον ἐνθουσιασμό σέ ὅλο τό ὑπόλοιπο τοῦ γράμματος. Ὁ πνευματικός πατέρας αἰσθάνεται δικαιωμένος μέ τήν καρποφορία τῆς ἐπίπονης καί ἐπίμονης προσπάθειάς του νά ἀποβάλλει τό βάρος τῆς ἀθυμίας ἀπό τήν ψυχή τῆς πνευματικῆς του θυγατέρας. Ἡ Ὀλυμπιάδα ὄχι μόνο ὑπέμεινε τά δεινά μέ γενναιότητα, ἀλλά καί ἀντιμετώπιζε μέ τρόπο ὑπερβατικό τά πράγματα τοῦ κόσμου, φιλοσοφώντας ἐπί τῶν παθημάτων της. Ἡ διακόνισσα δέν διέθετε δημόσια προβολή· δεχόταν τούς ταλαιπωρημένους πιστούς κοντά της, τούς ἐνίσχυε καί τούς ἐνδυνάμωνε. Μέ τόν τρόπο της αὐτόν ἀπέβαινε ὑπόδειγμα ὑπομονῆς καί γενναιότητος. Ἡ Ὀλυμπιάδα περιφρονοῦσε τόν θάνατο καί τόν θεωροῦσε ὡς ἐπάνοδο στήν «οἰκείαν πατρίδα», διατηροῦσε εὐχάριστη διάθεση στήν ἀρρώστια, δέν τήν πτοοῦσαν οἱ ὕβρεις καί δέν ἐπαιρόταν μέ τίς τιμές καί τίς δόξες. Ἀπέδειξε ὅτι ἡ ἀρετή δέν ἐξαρτᾶται οὔτε ἀπό τήν ἡλικία ἀλλά οὔτε καί ἀπό τήν σωματική

319. PG52, 609.

κατάσταση. Ὁ ἐπίλογος τῆς ἐπιστολῆς συγκεφαλαιώνει τόν θαυμασμό τοῦ ἱεράρχη γιά τήν Ὀλυμπιάδα, καθώς ἡ ἀρετή της γίνεται πλέον ἀξιοθαύμαστη λόγῳ τῶν δύσκολων συνθηκῶν, ὑπό τίς ὁποῖες διαλάμπει[320].

Ἡ δέκατη τρίτη ἐπιστολή συντάχθηκε (ὅπως οἱ προηγούμενες καί οἱ ἑπόμενες τέσσερις) στήν Κουκουσό, περί τόν Μάιο ἤ Ἰούνιο τοῦ 405, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε μεσολαβήσει ἕνα ἀπαντητικό γράμμα τῆς Ὀλυμπιάδος. Ἡ ἐπιστολή ἔχει πολύ προσωπικό περιεχόμενο καί ἀπουσιάζουν ὀνομαστικές ἀναφορές σέ ἄλλα πρόσωπα. Ἡ αἴσθηση τοῦ Χρυσοστόμου ὅτι ἐξακολουθεῖ ἡ ἄσχημη κατάσταση τῶν πραγμάτων στήν Κωνσταντινούπολη, τόν ὁδηγεῖ καί πάλι νά ἀναφερθεῖ στούς διῶκτες του, ἀποκαλύπτοντας τήν πραγματική διάσταση τῶν συνεπειῶν τῶν ἐνεργειῶν τους. Ἰδιαίτερη μνεία γίνεται στήν δημόσια κατάρρευση τῶν κατηγοριῶν κατά τῆς Ὀλυμπιάδος καί φίλων τοῦ Χρυσοστόμου, μέ συνέπεια ἡ κοινή γνώμη τῆς Βασιλεύουσας νά ἀντιστραφεῖ ὡς κατηγορία κατά τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χρυσοστόμου καί ὡς ἔπαινος τῶν ἀδίκως διωχθέντων πνευματικῶν του τέκνων. Ὁ Ἰωάννης δέν ὑπέστειλε τόν ἐπαινετικό του λόγο γιά τήν ἁγία διακόνισσα - ἀντιθέτως μάλιστα τόν ἐνίσχυσε ἐνημερώνοντάς την ὅτι δέν ἀποτελεῖ δική του ἄποψη, ἀλλά πανθομολογούμενη βεβαιότητα ὅτι ὁλόκληρος ὁ κόσμος θά ἐξυμνήσει τήν ἀρετή της. Οἱ ἀλλεπάλληλες θυσίες της ἰσοδυναμοῦν μέ θανάτους καί οἱ ἀντίστοιχες νῖκες της πολλαπλασιαζόμενες προκαλοῦσαν πληγές στόν διάβολο, ὁ ὁποῖος γι' αὐτό τόν λόγο μέ μανία ἐπέφερε νέους πειρασμούς ἐναντίον της. Ὡς ἐκ τούτου πέρασε πλέον ὁ καιρός τῆς ἀθυμίας. Καιρός θρήνων ἁρμόζει νά εἶναι μόνο γιά τούς ἐργάτες τῆς ἀδικίας καί τοῦ κακοῦ. Ὁ ἐξόριστος ἱεράρχης πιστεύει, ὅτι ὅλοι οἱ διῶκτες καί ὅσοι δέν συναισθάνονται τό μέγεθος τῆς πονηρίας τους, καταντοῦν ἄξιοι δακρύων καθώς καταδικάζονται ἀπό ὅσους βλέπουν μέ καθαρό τρόπο τήν ἀλήθεια. Ἡ ἀρετή τῆς Ὀλυμπιάδος ἔρχεται σέ ἀνοικτή σύγκρουση πρός τίς κακίες τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χρυσοστόμου καί ὡς ἐκ τούτου ἡ διακόνισσα δέν πρέπει οὔτε νά ἐκπλήττεται, ἀλλά οὔτε καί νά δυσθυμεῖ. Ὁ ἐνάρετος ἐπιβραβεύεται ὄχι μόνο μετά τούς ἀγῶνες, ἀλλά καί κατά τήν διάρκεια τῶν ἀγώνων του. Ἀντίθετα ὁ πονηρός καταντροπιάζεται, ἀτιμάζεται, τιμωρεῖται. Ὁ Χρυσόστομος ἐνδιαφέρεται πρωτίστως γιά τήν ὑγεία

320. PG 52, 609-610.

τῆς ψυχῆς τῆς Ὀλυμπιάδος, τήν ὁποία διατηρεῖ ἀλώβητη ἡ συνέχιση τῆς ἐνάρετης ζωῆς της. Ἡ ὑπερβολική λύπη στούς πειρασμούς προετοιμάζει τό ἔδαφος στήν ἀθυμία. Ἐνώπιον αὐτῆς τῆς κατάστασης ὁ Χρυσόστομος συστήνει τήν ὑπομονή. Στήν κατακλεῖδα τῆς ἐπιστολῆς του ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἐκφράζει δύο ἐλπιδοφόρες σκέψεις. Ἡ πρώτη ἀφορᾶ στήν ταχεία ἀπαλλαγή τῆς Ὀλυμπιάδος ἀπό τήν ἀθυμία καί ἡ δεύτερη στό ἔλεος τοῦ Θεοῦ γιά τήν πνευματική νόσο της. Ὁ Ἰωάννης ἀναφέρει, ὅτι τόν ἔλεγχο τῆς συνειδήσεως κανένας δέν εἶναι σέ θέση νά τόν σταματήσει. Αὐτόν τόν ἔλεγχο θά ὑποστοῦν ἀδυσώπητα καί οἱ ἄδικοι διῶκτες της. Ἐκείνη πρέπει νά κατανοήσει, ὅτι ἡ κακία ἐπιδρᾶ ἄσχημα στήν ψυχή ὡς ἀσθένεια, ἡ ὁποία διαρκῶς ἐπεκτείνεται καί ὑποδουλώνει στά πάθη, μέ ἄμεση συνέπεια τήν ἠθική ἀποκτήνωση[321].

Στήν δέκατη τέταρτη ἐπιστολή, συνταγμένη κατά τό καλοκαίρι τοῦ 405, ἀναφέρεται στήν δικαστική περιπέτεια τῆς Ὀλυμπιάδος. Φαίνεται ὅτι οἱ πληροφορίες προῆλθαν ἀπό νέα ἐπιστολή της. Ἡ κατηγορία ἐπέσυρε ποινή στερητική τῆς ἐλευθερίας, ὅμως ἡ ἀξιοπρεπής της ἀντιμετώπιση ἀνέδειξε γιά μία ἀκόμη φορά τήν προσωπικότητά της καί τίς ἀρετές της. Ὅλα αὐτά συνήργησαν στήν ἀνάδειξη τῆς ἀλήθειας καί τήν τελική ἀπαλλαγή της ἀπό τίς κατηγορίες. Ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἀνιχνεύει ἀρχικά τά σχέδια τῆς μεγάλης φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ, τά ὁποῖα βλέπει ὑλοποιούμενα στήν περίπτωση της. Ὁ Κύριος ἐπιτρέπει τούς ἀλλεπάλληλους πειρασμούς μέ σκοπό νά λαμπρύνει περισσότερο τούς στεφάνους της. Ἐπεμβαίνει ὅμως ὥστε νά μή βασανίζεται μέ τήν παράταση ὅλων αὐτῶν τῶν κακῶν. Ἀναλογιζομένη ὅλα αὐτά, ἡ ἁγία διακόνισσα ὀφείλει τά ἐπερχόμενα δεινά νά τά βλέπει ὡς εὐτελῆ, καί μάλιστα ὡς ἀφορμές γιά μελλοντικά βραβεῖα. Ὡς πρός τήν ἀσθενικότητα τοῦ σώματος τῆς Ὀλυμπιάδος καί τήν ἐπιδείνωση τῆς ὑγείας της ἐξ αἰτίας τῶν ταλαιπωριῶν, ὁ Χρυσόστομος ὑπενθυμίζει ὅτι ἡ γενναιότητά της καί ἡ ὑπομονή της ἀπεργάζονται νέα μέγιστα ἔπαθλα, ὅπως αὐτά τοῦ Λαζάρου καί τοῦ Ἰώβ[322].

Στήν δέκατη πέμπτη ἐπιστολή πού συντάχθηκε τόν χειμῶνα τοῦ 405/406, γεγονός τό ὁποῖο φανερώνεται ἀπό τήν ἐπιδείνωση τῆς εὐαίσθητης ὑγείας τοῦ Χρυσοστόμου λόγῳ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν.

321. PG 52, 610-612.
322. PG 52, 612-619.

Τόπος συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς ἡ Κουκουσός, ὅπως καί στίς προηγούμενες ἐπιστολές. Στήν προκειμένη ἐξετάζεται ὁ πνευματικός πόλεμος, τόν ὁποῖο μέ ἐπιτυχία διεξάγει ἡ Ὀλυμπιάδα. Στά κοσμικά πράγματα ὑπάρχουν ἀγῶνες, πόλεμοι καί ἀντίστοιχα τραύματα. Ἀναπόφευκτος καί ὁ πνευματικός πόλεμος γιά τούς πιστούς, γεγονός τό ὁποῖο γνωρίζει ἡ ἁγία διακόνισσα ἀπό μακροχρόνια ἐμπειρία. Ἑπομένως δέν ἔπρεπε νά τήν αἰφνιδιάζουν τά ἐπερχόμενα δεινά, καθόσον ὁ πληττώμενος δαίμων ἐπιχειροῦσε διαρκῶς νέες ἐπιθέσεις, προκειμένου νά τήν καταβάλει. Ὁ Θεός ἀνταμείβει τόσο τούς πάσχοντες, ὅσο καί τούς συμπαραστάτες τῶν πασχόντων. Ἡ μικρή ἐπιστολή περιέχει δύο παύλειες ἁγιογραφικές ἀναφορές. Στήν μέν πρώτη τό στήσιμο τροπαίων σέ τέτοιο ἀγῶνα φανερώνει τήν γενναιότητα τοῦ πιστοῦ καί συνάμα λυπεῖ ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος προκαλεῖ νέους πειρασμούς, καί στήν δεύτερη γίνεται μνεία τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Κύριος ἀναδεικνύει ἀξιόμισθους καί τούς πάσχοντες καί τούς κοινωνούς τῶν πασχόντων. Αὐτή τή διπλή διάσταση τῆς ἐπιβράβευσης αἰσθάνεται ὁ Ἰωάννης ὡς ἰσχύουσα καί στήν περίπτωση τῶν δοκιμασιῶν καί παθημάτων τόσο τῆς Ὀλυμπιάδος ὅσο καί τῶν προσωπικῶν δικῶν του παθημάτων[323].

Ἡ δέκατη ἕκτη ἐπιστολή συντάχθηκε πιθανότατα στά τέλη τοῦ 406, πρίν ἐνσκήψει ὁ νέος χειμῶνας, τόν ὁποῖο ὁ ἅγιος Χρυσόστομος μέ ἀνησυχία συσχετίζει μέ ἐνδεχόμενη ἐπιδείνωση τῆς ἀσθενείας τοῦ στομάχου του. Ἡ μνεία τῆς «ἐρημίας» ὑπενθυμίζει ὅτι ἡ ἐπιστολή εἶχε ὡς τόπο συγγραφῆς τήν Κουκουσό. Ἡ Ὀλυμπιάδα ἀπαλλάχθηκε ἀπό τίς κατηγορίες, ὡστόσο ὁ Ἰωάννης φοβόταν τήν ἐπάνοδο τῶν διωκτῶν της μέ νέες κατηγορίες. Ἡ ἐμφάνιση «ἐπαλλήλων πειρασμῶν» εἶναι εὔλογο καί ἀναμενόμενο γεγονός γιά τήν ἐνάρετη πορεία τῆς Ὀλυμπιάδος. Ἡ ἀντιμετώπιση τῆς συνεπαγόμενης θλίψης εἶναι καθαρά ὑπόθεση ψυχῆς. Ἐάν ἡ διαχείριση τῆς θλίψης εἶναι ἡ σωστή, τότε ἡ ὅλη κατάσταση ἀποβαίνει καρποφόρος, καθώς αὐξάνει τήν ἰσχύ καί τήν καθαρότητα τῆς Ὀλυμπιάδας. Παράλληλα ἡ σωστή διαχείριση τῶν πειρασμῶν, εἶναι βέβαιο ὅτι θά τῆς ἀποδώσει μεγάλο (πνευματικό) πλοῦτο. Ὁ ἱερός πατέρας ἐπιμένει στήν μακαριότητα καί τρισμακαριότητα τῶν ἀξιουμένων νά ἀγωνίζονται σέ τέτοιου εἴδους ἀγῶνες, καθόσον ἡ βράβευσή τους εἶναι καί βέβαιη στούς οὐρανούς, ἀλλά καί παροῦσα κατά τή διάρ-

323. PG 52, 619-620.

κεια τῶν ἀθλήσεων. Τό ἀποκορύφωμα αὐτῆς τῆς ἐσωτερικῆς εὐφροσύνης εἶναι ἡ πλήρης ὑπέρβαση κάθε κοσμικῆς, ὑλικῆς καί σαρκικῆς ἀναγκαιότητας. Ὁ Χρυσόστομος αἰσθάνεται ὅτι ἡ Ὀλυμπιάδα εἶναι ἕτοιμη νά πετάξει στόν οὐράνιο κόσμο καί χαίρεται γιά τήν γενναιότητά της στούς πειρασμούς, χαίρεται γιά τά ἔπαθλα τῆς ὑπομονῆς καί τῆς νίκης της, ὅμως προσεύχεται γιά τήν ἀπομάκρυνση τῶν πειρασμῶν της[324].

Ἡ δέκατη ἕβδομη ἐπιστολή συντάσσεται τόν χειμῶνα τοῦ 406 – ἀρχές 407, ὡς ἀπάντηση σέ ληφθέν γράμμα τῆς Ὀλυμπιάδας, ὅπου ἡ ἁγία διακόνισσα πληροφορεῖ τόν πνευματικό της πατέρα γιά τήν ἀσθένεια τοῦ σώματός της ἀπό τήν ἀθυμία, ἡ ὁποία εἶχε κυριεύσει τήν ψυχή της. Ὁ Χρυσόστομος ἀποφασίζει νά συντάξει καί αὐτήν τήν ἐπιστολή μέ σκοπό τήν ἐνίσχυση τοῦ φρονήματός της[325]. Ὁ ἱερός Πατήρ παραινεῖ τήν Ὀλυμπιάδα νά μελετᾶ συνεχῶς τίς ἐπιστολές του, ὥστε νά ἐνισχύεται στόν πνευματικό της ἀγῶνα. Στήν γενικότερη ἐρημία τοῦ τόπου ἐξορίας του, ὁ Χρυσόστομος ἀντιμετωπίζει τήν περιορισμένη ὕπαρξη τροφίμων, τήν ἀπουσία θεραπευτῶν γιά τά προβλήματα τῆς ὑγείας του, τήν ἀμάθεια τῶν τοπικῶν ἰατρῶν καί τήν ἔλλειψη λουτρῶν. Ἡ περιγραφή τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης στήν Ἀραβισσό φαίνεται ἄκρως πραγματική καί λειτουργεῖ ὡς στήριγμα στήν ἁγία διακόνισσα, ὥστε νά ξεπεράσει τά δικά της προβλήματα ὑγείας κάτω ἀπό καλύτερες συνθῆκες[326].

Αὐτή ἡ συγκριτική ἀντιμετώπιση τῆς δικῆς του ἀσθενικότητας μέ τήν ἀσθένεια τῆς Ὀλυμπιάδας, ἐπεκτείνεται μέ παράδειγμα στόν φαρμακευτικό τομέα. Τήν πληροφορεῖ γιά τήν εὐεργετική καί ταχεία δράση ἑνός φαρμάκου, τό ὁποῖο στάλθηκε σ' αὐτόν ἀπό τήν «κοσμιωτάτην Συγκλητία» καί σέ τρεῖς ἡμέρες ἀποκατέστησε τήν ὑγεία τοῦ στομάχου του. Παρακαλεῖ καί τήν ἴδια νά τό χρησιμοποιήσει, ἀλλά καί νά ἀποσταλεῖ ἐκ νέου. Ἡ σύσταση νά λάβει ἡ Ὀλυμπιάδα τό ἴδιο εὐεργετικό φάρμακο, πιθανόν ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ ἀσθένειά της ἐπίσης σχετιζόταν μέ τό στομάχι της[327].

Πολύ σημαντικές, ἀπό φαρμακευτικῆς ἀπόψεως, εἶναι οἱ πληροφορίες τοῦ Ἰωάννου γιά τήν εὐρύτερη δράση τοῦ φαρμάκου. Περί

324. PG 52, 620-621.
325. PG 52, 621-623.
326. PG 52, 621-623.
327. PG 52, 621-623.

τῶν συστατικῶν τοῦ φαρμάκου καί τῶν ἰδιαιτέρων φυσικῶν του χαρακτηριστικῶν δέν γίνεται λόγος. Ἡ μνεία ὡστόσο τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ τοῦ φαρμάκου συντείνει στό γεγονός, ὅτι πρόκειται περί προϊόντος μίξεως διαφόρων οὐσιῶν. Τέλος, ἡ ἀναφορά τοῦ Χρυσοστόμου περί «ἐπιθέσεως» τοῦ φαρμάκου, φανερώνει ὅτι μᾶλλον ἐπρόκειτο περί ἀλειφῆς, ἡ ὁποία ἐξωτερικά ἐτίθετο ἐπί διαφόρων ἀλγούντων σημειῶν τοῦ σώματος[328].

Ἡ ἀσθένεια τῆς διακόνισσας ἀπασχολεῖ τόν Χρυσόστομο σέ πολλά σημεῖα τῆς ἐπιστολῆς, καί ὡς πνευματικός ἰατρός κάνει τήν διάγνωση τοῦ βασικοῦ αἰτίου τῆς ἄσχημης αὐτῆς κατάστασης. Μάλιστα, στήν ἐπιθυμία τῆς Ὀλυμπιάδας νά λαμβάνει ἀκόμα περισσότερες ἐπιστολές, ὁ ἱερός πατέρας ἀντιτείνει ὅτι οἱ ἐπιστολές του, μεταχειριζόμενες ὡς «φάρμακα», φαίνεται ὅτι δέν καρποφοροῦν, ἐφ' ὅσον ἡ ἴδια βυθίστηκε ἀκόμα περισσότερο στήν ἀθυμία. Ὁ Ἰωάννης προχωρεῖ στήν διερεύνηση τῶν ἰδιαιτεροτήτων τῆς σωματικῆς νοσηρότητας (λόγῳ πνευματικῆς ἀθυμίας) καί προσθέτει ὅτι ἡ κατάσταση αὐτή ἐπιδεινώνεται ὅταν ἡ ἀμέλεια κυριαρχεῖ ἐπί τῶν πνευματικῶν ζητημάτων. Γιά τόν λόγο αὐτό παρακαλεῖ τήν Ὀλυμπιάδα νά δώσει σημασία στήν ἰατρική καί φαρμακευτική βοήθεια, νά φροντίσει νά ἀποθεραπευθεῖ, ὥστε νά μειώσει τήν ἐπίδραση τῆς ἀθυμίας στήν ψυχική της διάθεση. Ἡ διά μακρῶν μάλιστα ἀναφορά στήν βελτιωμένη δική του κατάσταση, πιστεύει ὅτι συμβάλλει στήν ἀλλαγή τῆς ἀπαισιόδοξης καί ἀσθενοῦς δικῆς της κατάστασης[329].

Τό ἔπαθλο τῆς ἀσθένειας τοῦ σώματος, εἶναι ἡ ἀπόκτηση τοῦ ἀκόμα μεγαλύτερου ἐπάθλου, δηλαδή τῆς ὑπομονῆς. Ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἐλπίζει ὅτι μέ τούς λόγους του θά ἐλευθερωθεῖ ἡ Ὀλυμπιάδα ἀρχικά ἀπό τήν ἀθυμία καί δευτερευόντως ἀπό τήν ἀσθένεια τοῦ σώματος. Ἡ συνολική θεώρηση τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἰωάννου πρός τήν Ὀλυμπιάδα πιστοποιεῖ, ὅτι ἀρκετές φορές ἐπανέρχεται στήν ἐπιχειρηματολογία του κατά τῆς ἀθυμίας. Αὐτό βεβαίως καί ὁ ἴδιος τό γνωρίζει, ἀλλά σκοπίμως ἐπαναθέτει τό ἴδιο φάρμακο, μέ παραλλαγμένη φρασεολογία, προκειμένου νά ἐπιτύχει τήν ριζική θεραπεία της[330].

Ὁ Χρυσόστομος εἶναι πεπεισμένος ὅτι ἡ ἐπανάληψη ὁδηγιῶν

328. PG 52, 621-623.
329. PG 52, 621-623.
330. PG 52, 621-623.

πρός τήν σωτήρια κατεύθυνση παρέχει ἀσφάλεια κάτω ἀπό τίς δύσκολες περιστάσεις, τίς ὁποῖες βιώνει ἡ ἴδια ἡ Ὀλυμπιάδα καί ἡ συνοδεία της. Ὁ Χρυσόστομος νουθετεῖ μέ ἠπιότητα τήν Ὀλυμπιάδα, ὅταν ἡ τελευταία εὔχεται νά ἐπέλθει σ' αὐτήν ὁ θάνατος. Στήν περίοδο τῆς καινοδιαθηκικῆς χάριτος δέν ἔχει τό ἴδιο νόημα νά ἐπιζητεῖ κάποιος τόν θάνατο, ὅπως στήν παλαιοδιαθηκική ἐποχή. Ἡ παραχώρηση τῶν ἀσθενειῶν ἀπό τόν Θεό εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ πιστοί δέν φροντίζουμε νά κρίνουμε ἑαυτούς σωστά καί ἔγκαιρα. Δηλαδή, ἡ δική μας ἀνεπάρκεια ἔναντι τῶν εὐθυνῶν μας κινητοποιεῖ τήν κρίση τοῦ Θεοῦ, ὥστε οἱ δοκιμασίες, ὅπως οἱ σωματικές ἀσθένειες, νά λειτουργοῦν ὄχι μόνον καθαρτικῶς, ἀλλά καί μέ κέρδος γιά τήν ψυχή μας[331].

Κατακλείοντας τήν σταχυολόγηση τῶν στοιχείων ποιμαντικῆς μέριμνας ἀναφορικά μέ τούς ἀσθενεῖς σ' αὐτές τίς δεκαεπτά ἐπιστολές πρός τήν διακόνισσα Ὀλυμπιάδα ἀξίζει νά προσέξουμε, ὅτι μεγάλο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἑρμηνευτική προσέγγιση τοῦ Χρυσοστόμου στό ρηθέν ὑπό τοῦ Ἀποστόλου Παύλου γιά μέ τόν *«σκόλοπα τῇ σαρκί»*[332] ὡς σωματική ἀσθένεια. Ἀντί αὐτῆς τῆς ἑρμηνείας ὁ Χρυσόστομος θεωρεῖ, ὅτι οἱ πειρασμοί αὐτοί ἦταν ἐμπόδια καθώς τόν ταλαιπωροῦσαν καί τοῦ ἐπέφεραν «πολλήν ὀδύνη» στήν σάρκα.

Ἑπομένως, ὡς «σκόλοψ», νοοῦνται οἱ πληγές, τά δεσμά, οἱ ἁλυσίδες καί τά δεσμωτήρια.

Μή ὑποφέροντας ὁ Παῦλος ὅλες αὐτές τίς ὀδύνες, τρεῖς φορές παρεκάλεσε τόν Κύριο νά τόν ἐλευθερώσει ἀπό αὐτά τά δεινά. Ἡ ρητή ἄρνηση τοῦ Κυρίου νά ἀνταποκριθεῖ στήν πάρακληση αὐτή δίδαξε τόν Ἀπόστολο τῶν Ἐθνῶν (ἀλλά καί τίς ἐπερχόμενες γενεές Χριστιανῶν) τήν γενναιότητα στήν ἀντιμετώπιση τῶν πειρασμῶν καί στήν διαρκῆ ἐπαγρύπνηση γιά τήν ἀποτροπή ἐμφάνισης πνευματικῶν ἀλλά καί σωματικῶν νοσημάτων ὡς καρπῶν τῆς δαιμονικῆς ἐπιβολῆς στόν ἄνθρωπο[333].

331. PG 52, 621-623.
332. *Πρός Κορινθίους* Β΄ 12, 7.
333. PG 52, 621-623.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ἀπό τά ὅσα παραθέσαμε, διαπιστώνουμε ὅτι ἡ Ἐκκλησία σπεύδει νά προσφέρει στόν πάσχοντα ἀδελφό τήν Θεία Χάρη τῶν Μυστηρίων, μέ σκοπό πρώτιστα τήν θεραπεία τῆς ψυχῆς (οἱ ἀσθένειες τῆς ψυχῆς ὡς γενεσιουργές αἰτίες τῶν σωματικῶν πόνων) καί δευτερευόντως τήν ἀποκατάσταση τῆς σωματικῆς ὑγείας. Ἄλλωστε ἀπό τήν ὑμνολογία τῆς Ἐκκλησίας, καλούμαστε νά συνειδητοποιήσουμε, ὅτι *«ἀπὸ τῶν πολλῶν μου ἁμαρτιῶν, ἀσθενεῖ τὸ σῶμα, ἀσθενεῖ μου καὶ ἡ ψυχή»*[334]. Ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, ὡς ὁ μόνος καί αὐθεντικός Ποιμένας, ἦταν Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀπό τήν πρώτη στιγμή τῆς ἐπίγειας παρουσίας Του ἔδειξε ἰδιαίτερη στοργή στούς ἀσθενεῖς, συγχώρησε ἀρχικά τά ἁμαρτήματά τους καί ἐν συνεχείᾳ προχώρησε στήν τέλεση τοῦ θαύματος ὡς θεραπεία τῆς ἀσθενείας τους. Ὁ Κύριος δέν ἐστίαζε στήν φύση τῆς ἀσθενείας, ὅπως συμβαίνει σήμερα μέ τούς ἰατρούς, ἀλλά ἐνδιαφερόταν γιά τήν ψυχική ὑπόσταση τοῦ πάσχοντος πλάσματος. Ἡ προσέγγιση τοῦ Θεανθρώπου σέ κάθε ἀσθενῆ ἦταν προσωπική καί διακρινόταν ἀπό τήν συμπάθεια καί τήν εὐσπλαγχνία του – ὡστόσο, ὑπῆρξαν καί ὁρισμένες περιπτώσεις κατά τίς ὁποῖες ὁ Κύριος παρέπεμπε τούς πρώην πάσχοντες ὡς θεραπευμένους πλέον, στούς ἁρμοδίους ἰατρούς τῆς ἰουδαϊκῆς κοινωνίας μέ σκοπό νά ἐπιβεβαιώσουν τήν θεραπεία[335].

Οἱ Ἀπόστολοι, ὡς διάδοχοι τοῦ Κυρίου καί συνεχιστές τοῦ ἔργου Του στήν οἰκουμένη, ἐφήρμοσαν στήν πράξη (ἁγιοπνευματικά – χριστοκεντρικά) καί στήν ποιμαντική τους διακονία τά ὅσα διδάχθηκαν ἀπό τόν Κύριο. Ἀκόμα καί στήν ἐποχή τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, ὁ Τριαδικός Θεός ποιμαίνει τήν Ἐκκλησία καί οἱ Ἀπόστολοι, στό ὄνομα τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, χάριζαν (διά τοῦ Ἁγίου Πνεύματος) τήν ἴαση σέ ὅποιον τό εἶχε ἀνάγκη. Ἡ ἴαση παρεχόταν τόσο στούς βαπτισμένους Χριστιανούς καί μή (ὡς ὀνομαστικά ἤ προσωπικά ἀναφερόμενους στά σχετικά χωρία), ὅσο καί στίς εὐρύτερες ἤ συγκεκριμένες ὁμάδες ἀνθρώπων (Ἰουδαῖοι, Ἑλληνιστές

334. *Μικρόν Εὐχολόγιον,* ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα (11)1992, σ. 55.

335. *Κατά Μᾶρκον* 1, 35-44.

Ἰουδαῖοι, Ἕλληνες Ἐθνικοί, Σαμαρεῖτες, Πάρθοι, Μήδοι, Ἐλαμίτες). Ἡ ἴαση ἐπίσης παρεχόταν διά μέσου τῶν Ἀποστόλων στίς γυναῖκες, στούς φυλακισμένους ἀλλά καί σέ ὅποιον ἄλλον ἔμπρακτα τό ἐπιθυμοῦσε. Μέ τήν σειρά τους οἱ Ἀπόστολοι, προέβησαν στήν συγγραφή ἐπιστολῶν μέ σκοπό τήν νουθεσία ἀλλά καί τήν διασφάλιση τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ εὐαγγελικοῦ ἔργου στήν πράξη ἀπό τίς νεοϊδρυθεῖσες Ἐκκλησίες τῆς τότε ρωμαϊκῆς οἰκουμένης. Οἱ ἐπιστολές θεωρήθηκαν ὡς οἱ κατευθυντήριες ἐγκύκλιοι γιά τήν ἄσκηση τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας. Τό μήνυμα τοῦ Χριστοῦ μεταλαμπαδεύεται καί μεταδίδεται μέ κάθε δυνατό τρόπο, εἴτε μέ τήν διδασκαλία εἴτε μέ τά ἔργα (θαύματα, μυστήρια), πάντα μέ σεβασμό πρός τό ἀνθρώπινο αὐτεξούσιο καί τήν ἀπορρέουσα ἐλευθερία τῆς ἐπιλογῆς. Ἀπό τήν διαδικασία αὐτή προκύπτει ὅτι γιά νά εἶναι ἐπιτυχής ἡ θεραπεία τοῦ ἀσθενοῦντος ἀνθρώπου, κομβικό ρόλο ἐπιτελεῖ ἡ ἀγάπη, τήν ὁποία δείχνει ὁ ἴδιος ὁ ἀσθενής, ὥστε νά ἀποδεχθεῖ τήν θεραπεία καί ἡ ἀγάπη, τήν ὁποία ἐκπέμπει εἴτε ὁ Ἀπόστολος, ὁ ὁποῖος τελεῖ τό θαῦμα, εἴτε ὁ διακονητής (ἤ ἀκόμα καί ὁ θεράπων ἰατρός) τοῦ ἀσθενοῦντος πλησίον. Στό κείμενο τῆς Ἀποκαλύψεως πραγματοποιεῖται ἕνας πρῶτος ἀπολογισμός τῆς ἐφαρμογῆς ἤ μή τῶν εὐαγγελικῶν χωρίων στήν ποιμαντική πράξη τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ ποιμαντική τῶν ἀσθενῶν, ὅπως αὐτή ἀποτυπώνεται στό κείμενο τῆς Ἀποκάλυψης, ἔχει προοπτική στά ἔσχατα. Ἡ ποιμαντική ἐμφανίζεται ὡς κλήση θεϊκή καί ἱερή ὑποχρέωση τοῦ κάθε πιστοῦ ὥστε, ἐκπληρώνοντας κατά τό μέτρο τοῦ δυνατοῦ αὐτήν τήν ὑποχρέωση, νά τοποθετηθεῖ στά δεξιά τοῦ Θεοῦ-Πατέρα κατά τήν Τελική Κρίση.

Κατά τήν περίοδο τῶν διωγμῶν ἀναδεικνύεται ἕνα «νέφος» μαρτύρων, ἀπό τό ὁποῖο ὁρισμένοι ὑπῆρξαν καί ἰατροί. Οἱ Ἅγιοι αὐτοί ἀπέδειξαν, ὅτι ἐκτός ἀπό τήν διακονία τοῦ ἀσθενοῦντος ἀνθρώπου, ἦταν σέ θέση νά θυσιάσουν τήν κοινωνική τους κατάσταση καί τά ἀξιώματά τους (ὡς κεκτημένα ἀπό τήν παροχή τῶν ὑπηρεσιῶν ὑγείας) γιά χάρη τῆς ὁμολογίας τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, γενόμενοι πρότυπα γιά σύγχρονους Ἁγίους-Ἰατρούς. Τήν ἐποχή τῶν ρωμαϊκῶν διωγμῶν διαδέχεται ἡ βυζαντινή κυριαρχία καί ἡ ἐπακόλουθη «ἀπελευθέρωση» τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπό τίς Κατακόμβες. Ἡ πολιτική θεωρία τῶν Βυζαντινῶν γιά τό «φιλάνθρωπον» τοῦ αὐτοκράτορα καί τό νοσοκομεῖο γιά τούς πάσχοντες, ὡς πρώ-

τιστο καθῆκον τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ μοναστικοῦ βίου μέσα ἀπό τό πρῖσμα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, ἀπετέλεσε τό πλαίσιο λειτουργίας τῶν βυζαντινῶν νοσοκομείων καί φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων. Οἱ Βυζαντινοί προχώρησαν στήν ἵδρυση πενῆντα καί περισσοτέρων φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων, τά ὁποῖα ὀνόμαζαν «ξενῶνες» καί στά ὁποῖα νοσηλεύονταν ἀσθενεῖς μέ διαφορετικές νόσους καί προέρχονταν ἀπό διάφορες κοινωνικές τάξεις – ἡ ἵδρυση ὅλων αὐτῶν τῶν φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων ἀναδεικνύει καί ὑπερτονίζει τίς ἀνθρωπιστικές ἀντιλήψεις τοῦ Βυζαντίου.

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας (Καππαδόκες Πατέρες καί Ἰωάννης Χρυσόστομος) μέσα ἀπό τά κείμενά τους, μετατοπίζουν τήν εὐθύνη γιά τήν πρόκληση τῶν ἀσθενειῶν στήν ψυχική-πνευματική κατάσταση τοῦ πάσχοντος. Ὁ Μέγας Βασίλειος ἐπιβάλλει στήν χριστιανική οἰκουμένη μιά νέα –ἐπαναστατική (γιά τά δεδομένα τῆς ἐποχῆς)– ἀντίληψη ἀναφορικά μέ τό ζήτημα τῶν σχέσεων τῆς κοινωνίας μέ τούς ἀσθενεῖς. Ὁ Βασίλειος κάνει πράξη τό μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου καί διδάσκει, ὅτι ἀφοῦ ὁ Κύριος σαρκώθηκε καί ταύτισε τόν ἑαυτό Του μέ τόν πάσχοντα ἄνθρωπο, μέ τόν ἴδιο τρόπο ἔπρεπε οἱ Χριστιανοί νά θεωροῦν τούς ἀσθενοῦντες ὡς ἀδελφούς τους καί στή συνέχεια νά μεριμνοῦν γι' αὐτούς. Ἡ φιλανθρωπία καί ἡ διακονία τῶν ἀσθενῶν εἶχε γιά τόν Μέγα Βασίλειο καί πνευματική ὑπόσταση, καθώς τόσο ἡ προσωπική ἐλεημοσύνη ὅσο καί τά κοινωνικά ἔργα φιλανθρωπίας βασίζονται στίς ἀρχές τῆς ἰσότητας, τῆς ἀξιοπρέπειας καί τῆς κοινῆς κλίσης ὅλων τῶν ἀνθρώπων νά πράττουν τό ἀγαθό. Ὁ κατά σάρκα ἀδελφός τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ἀποτυπώνει τήν θεολογική του σκέψη ἀναφορικά μέ τήν διακονία τῶν ἀσθενῶν, στά πρόσωπα τῶν λεπρῶν τά ὁποῖα διακονεῖ. Ἐπιθυμεῖ νά καταστήσει σαφές, ὅτι ἡ διακονία τῶν ἀνθρώπων μέ μολυσματικές ἀσθένειες εἶναι καθῆκον τοῦ κάθε χριστιανοῦ καί ὅτι πρέπει μέ προθυμία νά ἀνακουφίζει τούς πόνους τῶν ἀσθενῶν ἀδελφῶν, χωρίς νά λογαριάζει τόν ἐνδεχόμενο κίνδυνο γιά τήν ὑγεία του.

Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ἄν καί δανείζεται σέ ἀρκετά σημεῖα στοιχεῖα ἀπό τήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἀδελφικοῦ του φίλου Μεγάλου Βασιλείου, ἐντούτοις ἐπιδιώκει νά καταστήσει σαφές, ὅτι ἡ διακονία πρός τούς ἀσθενεῖς εἶναι ἀπόδειξη τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης πρός τόν Θεό καί πρός τόν συνάνθρωπο. Ἡ σωματική ἀσθένεια εἶναι

ἀπότοκο τῆς πνευματικῆς νωθρότητας τοῦ ἀσθενοῦντος καί εἶναι ἐπιτακτική ἀνάγκη πρῶτα νά θεραπευθεῖ τό πνεῦμα, ὥστε νά ἀκολουθήσει ἡ σωματική θεραπεία. Ὁ Γρηγόριος ἐκφράζει τήν πεποίθησή του, ὅτι ἐάν ἕνας ἄνθρωπος ἔχει ὑγιῆ πνευματική ζωή καί σχέση μέ τόν Θεό, τότε οἱ ἀσθένειες τοῦ σώματος θά εἶναι σαφῶς λιγότερες ἀφοῦ ἡ ψυχή του θά εἶναι σέ καλή πνευματική κατάσταση.

Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ στήν σημερινή ἐποχή προσεύχεται γιά τήν ὑγεία τῶν ψυχῶν καί τῶν σωμάτων τῶν ἀνθρώπων. Μέσα ἀπό τήν τέλεση τῶν Μυστηρίων ἐπιδιώκει ὄχι μόνο τήν θεραπεία τοῦ πιστοῦ, ἀλλά νά γνωρίσει ὁ ἀσθενής τόν Κύριο μέσα ἀπό τήν ἀσθένειά του. Ἡ Ἐκκλησία ἐπιδιώκει ὁ ἀσθενής νά ὁδηγηθεῖ πρός τόν Χριστό εἰσπράττοντας τήν ἀγάπη τῶν ἀδελφῶν-θεραπευτῶν του. Ἡ Ἐκκλησία προτρέπει τούς συγγενεῖς τῶν ἀσθενῶν νά στέκονται στό πλάι τους ὥστε νά τούς ἐνισχύουν στήν πίστη καί ὁ ἀσθενής νά μήν ἀπωλέσει τήν ἐλπίδα του στόν Θεό γιά τήν ἴασή του. Ἐν κατακλεῖδι, ἡ ποιμαντική ἀντιμετώπιση τῶν ἀσθενῶν εἶναι ἡ τρανή ἀπόδειξη τῆς ἀγάπης πρός τόν Θεό καί πρός τόν συνάνθρωπο – ὁ εἰλικρινῶς ἐξασκῶν τήν διακονία τῶν ἀσθενῶν, ἄς εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος θά σταθεῖ στά δεξιά τοῦ Πατρός καί θά ἀπολαύσει τήν Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν, Ἀμήν!

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

BHG: Fr. Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 1-3, [Shag 8a], Bruxelle, 1957.

ODB: A. P. Kazhdan (ἐκδ.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. 1-3, Oxford-New York 1991.

PG: J.-P. Migne (ἐκδ.), *Patrologiae Graecae Cursus Completus*, Paris, 1857-66.

ΘΗΕ: *Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία,* Ἀθῆναι, τ. 1 (1962) – 12 (1968).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α) Πηγές:

Ἁγιολόγιον Κορινθιακόν, Παντελεήμονος Καρανικόλα Μητρ. Κορίνθου, ἐκδ. Πνοή, Κόρινθος 1977.

Γεωργίου Χρυσοστόμου Χ., Ἀρχιμ. (νῦν Μητρ. Κίτρους): *Τό ἔργον τοῦ ὑμνογράφου Γερασίμου Μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου, Εὑρετήρια,* Θεσσ. 1997

Γρηγόριος Θεολόγος: *Ἀπολογητικὸς τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς ἕνεκεν, καὶ αὖθις ἐπανόδου ἐκεῖθεν, μετὰ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίαν, ἐν ᾧ τί τὸ τῆς ἱερωσύνης ἐπάγγελμα,* PG 35, 408-515.

—, *Πρὸς τοὺς καλέσαντας ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ πρεσβυτέρου, καὶ μὴ ἀπαντήσαντες ἐν τῷ Πάσχᾳ μετὰ τὸ γενέσθαι πρεσβύτερον,* PG 35, 517-531.

—, *Κατὰ Ἰουλιανοῦ Βασιλέως, καὶ κατὰ Ἑλλήνων στηλιτευτικὸς Α΄,* PG 35, 532-663.

—, *Κατὰ Ἰουλιανοῦ Βασιλέως στηλιτευτικὸς Β΄,* PG 35, 664-720.

—, *Εἰρηνικὸς Α΄, ἐπὶ τῇ ἑνώσει τῶν μοναζόντων, μετὰ τὴν σιωπήν, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ,* PG 35, 721-755.

—, *Εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν ἐπιτάφιος, περιόντων ἔτι τῶν γονέων,* PG 35, 756-788.

—, *Λόγος Η΄, Εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἀδελφὴν Γοργονίαν ἐπιτάφιος,* PG 35, 789-819.

—, *Περὶ φιλοπτωχίας,* PG 35, 857-911.

—, *Πρὸς τοὺς πολιτευομένους Ναζιανζοῦ ἀγωνιῶντας, καὶ τὸν ἄρχοντα ὀργιζόμενον,* PG 35, 964-984.

—, *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πατέρα, παρόντος Βασιλείου,* PG 35, 985-1043.

—, *Θεολογικὸς Β΄, Περὶ Θεολογίας,* PG 36, 26-72.

—, *Περὶ τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας, καὶ ὅτι οὐ παντὸς ἀνθρώπου, οὔτε παντὸς καιροῦ τὸ περὶ Θεοῦ διαλέγεσθαι* PG 36, 173-212.

—, *Συντακτήριος εἰς τὴν τῶν ρν΄ ἐπισκόπων παρουσίαν (ἐν τῷ μαρτυρίῳ τῆς ἁγίας Ἀναστάσεως λεχθείς),* PG 36, 457-492.

—, *Εἰς τὰ ἅγια Φῶτα,* PG 36, 356-359.

—, *Εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα,* PG 36, 360-427.
—, *Σημασία εἰς τὸν Ἰεζεκιήλ,* PG 36, 665-668.
—, *Ἀμφιλοχίῳ παραμυθητική,* PG 37, 73-75.
—, *Πρὸς Κληδόνιον πρεσβύτερον κατὰ Ἀπολλιναρίου,* PG 37, 176-192.
—, *Περὶ Προνοίας,* PG 37, 430-438.
—, *Κατὰ θυμοῦ,* PG 37, 813-851.
—, *Κατὰ τῶν πλουτούντων,* PG 37, 856-883.
—, *Περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον,* PG 37, 1029-1165.
Γρηγόριος Νύσσης: *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου,* PG 44, 125-256.
—, *Εἰς τό Ἆσμα Ἀσμάτων,* PG 44, 756-1120.
—, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν,* PG 44, 616-755.
—, *Περὶ Φιλοπτωχίας,* PG 46, 453-488.
—, *Πρὸς τοὺς πενθοῦντας,* PG 46, 497-538.
—, *Ἐπιτάφιος Λόγος εἰς τὸν ἴδιον ἀδελφὸν τὸν Μέγαν Βασίλειον,* PG 46, 788-819.
Δημητρίου Ἐπιφανίου, Ἀρχιμ.: *Μάρτυς Μέδικος, Ἕνας Ἄγνωστος Ἰατρός Ἀνάργυρος. Βίος, Ἀκολουθία καί Παρακλητικός Κανών.* Ἀθήνα 2009.
Ἑρμείας Σωζομενὸς Σαλαμίνιος: *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* VI, PG 67, 1288-1416.
Ἡ Καινή Διαθήκη, Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (ἐκδ.), Ἀθήνα, (3)2007.
Ρούσσου Βασ.: *Ἥρωες τοῦ Χριστιανισμοῦ, Βίοι Ἁγίων Δυτικῆς καί Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.* Ἀθῆναι, Καθολική Ἔκδοσις, 1947. Μήν Ἰούνιος, σ. 136.
Θεοδώρου Στουδίτου: *Ἐπιτίμια κοινὰ τῆς ὅλης ἀδελφότητος ἐπὶ τῶν παραλειπόντων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰς τὸν κανόνα,* PG 99, 1733-1755.
—, *Ἴαμβοι εἰς διάφορας ὑποθέσεις,* PG 99, 1780-1812.
Ἱερατικόν, πρωτοπρ. Κωνσταντῖνος Παπαγιάννης (ἐπ.), ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, (4)2002.
Ἰωάννης Χρυσόστομος: *Ἐπιστολαὶ ἕτεραι – Τῇ δεσποίνῃ μου τῇ αἰδεσιμωτάτῃ καί Θεοφιλεστάτῃ διακόνῳ Ὀλυμπιάδι,* PG 52, 549-623· Α΄ (549-556), Β΄ (556-572), Γ΄ (572-588), Δ΄ (588-596), Ε΄ (596-598), ΣΤ΄ (598-601), Ζ΄ (601-607), Η΄ (607-608), Θ΄ (608), Ι΄ (608-609), ΙΑ΄ (609), ΙΒ΄ (609-610), ΙΓ΄ (610-612), ΙΔ΄ (612-619), ΙΕ΄ (619-620), ΙΣΤ΄ (620-621), ΙΖ΄ (621-623).
—, *Ὁμιλία εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους,* PG 60, 391-682.
—, *Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολὴν εἰς ὁμιλίας ΚΔ΄,* PG 62, 7-176.
—, *Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον Α΄ ἐπιστολὴν εἰς ὁμιλίας ΙΗ΄,* PG 62, 501-600.
—, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολήν, ἐκτεθεῖσα ἀπὸ σημείων μετὰ τὴν κοίμησιν αὐτοῦ παρά Κωνσταντίνου πρεσβυτέρου Ἀντιοχείας εἰς ὁμιλίας ΛΔ΄,* PG 63, 9-236.
Κύπρια Μηναῖα, τόμος Β΄, Μήν ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ, Λευκωσία Κύπρου, 1995.

Μαυρικίου διακόνου – Νικοδήμου Ἁγιορείτου: *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ Ἐνιαυτοῦ,* ἐν Ζακύνθῳ, τ. Α΄ - Γ΄ (1868).
Μέγας Βασίλειος: *Εἰς τήν Ἑξαήμερον,* PG 29, 4-208.
—, *Περί τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς,* PG 30, 9-36.
—, *Εἰς τό πρόσεχε σεαυτῷ,* PG 31, 197-216.
—, *Ἐν λιμῷ καί αὐχμῷ,* PG 31, 304-328.
—, *Ὅροι κατά Πλάτος,* ἐρώτησις Ζ΄, PG 31, 928-929.
—, *Ὅροι κατά Πλάτος,* ἐρώτησις ΝΕ΄, PG 31, 1044-1079.
—, *Ὅροι κατ' ἐπιτομήν,* ἐρώτησις ΡΝΣΤ΄, PG 31, 1184-1185.
—, *Ἐπιστολή πρός Ἠλία ἄρχοντι τῆς ἐπαρχίας,* PG 32, 486-489.
Μηναῖον Ἀσματολόγιον Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ, Ἀθῆναι 2011.
Νέον Χιακόν Λειμωνάριον, ἐπιμ. Χριστοφόρου Κ. Γεραζούνη, Καθηγουμένου Ἱ. Μ. Μυρσινιδίου, Χίος 1992, σελ. 145.
Οἱ Κατανυκτικοί Λόγοι τοῦ Ὁσίου Πατρός ἡμῶν Ἀββᾶ Δωροθέου. Ἐκδίδεται μερίμνῃ Ἀρχιμανδρίτου Δωροθέου Θεμελῆ, Καθηγούμενου καί Πνευματικοῦ. Ἐν τῇ περιβοήτῳ πόλῃ τῶν Ἀθηνῶν. 2015.
Πάπυρος – Λαρούς, Γενική Παγκόσμιος Ἐγκυκλοπαιδεία μετά πλήρους λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης.
Σύνταγμα: Γ. Α. Ράλλη – Μ. Ποτλῆ (ἐκδ.), *Σύνταγμα τῶν θείων καί ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καί πανευφήμων Ἀποστόλων, καί τῶν ἱερῶν καί Οἰκουμενικῶν καί Τοπικῶν Συνόδων, καί τῶν κατά μέρος ἁγίων Πατέρων,* τ. Α΄-ΣΤ΄, Ἀθήνησιν, 1852-1859, [Φωτοτυπική ἀνατύπωση, Ἀθήνα, 1992 (Μ. Π. Γρηγόρης)].

Courtonne Yves: *Saint Basil Lettres,* τ. 1-3, Paris 1966.
Halkin Fr.: *Bibliotheca Hagiographica Graeca,* τ. 1-3, [Shag 8a], Bruxelle, 1957.
Kazhdan A. P. (ἐκδ.), *The Oxford Dictionary of Byzantium,* τ. 1-3, Oxford - New York 1991.
Martyrologium Romanorum: Caesar Baronius, *Martyrologium Romanum, ad novam kalendarii rationem, et ecclesiasticae historiae veritatem restitutum. Gregorii XIII. Pont. Max. iussu editum. Accesserunt notationes atque tractatio de Martyrologio Romano. Secunda editio ab ipso auctore emendata & compluribus aucta,* Rome, 1589.
Patrologiae Graecae Cursus Completus, J.-P. Migne (ἐκδ.), Paris, 1857-66.

Β) Βοηθήματα:

Ἀμάντου Κωνσταντίνου Ι.: *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους,* Ἀθήνα, τ. Α΄ [3](1963), τ. Β΄ (2)(1957).
Αὐγουστίδη Ἀδ., Πρωτοπρ.: «Ἐκκλησιαστική διακονία καί προληπτική ψυχιατρική» *Θεολογία* 1 (1994) 91-100.

—, *Ποιμένας καί θεραπευτής,* ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1999.
—, «Εὐσπλαγχνία καί Ἰατρική Πράξη: Ψυχολογική καί Ποιμαντική Προσέγγιση», *Θεολογία* 2 (2001), 581-594.
Βαφείδη Φ.: *Ὁ ἱερός Χρυσόστομος καί ἡ δρᾶσις αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ,* Θεσσαλονίκη 1934.
Γιαννακοπούλου Βαρβάρα Χ.: *Ποιμαντική κατά τήν Θεολογία καί τήν Πράξη τῶν Ἁγίων,* Ἀθήνα 2004.
Γκίκα Ἀθ., Πρωτοπρ.: «Ἐκκλησία καί χαρισματική Ποιμαντική Διακονία», *Θεολογία* 2 (2010), 19-36.
Γουσίδη Ἀλ.: *Ποιμαντική στήν σύγχρονη κοινωνία, Ἐγχειρίδιο ποιμαντικῆς Κοινωνιολογίας,* ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1984.
Γριτσόπουλου Τάσου Ἀθ.: «Λουκᾶς», *ΘΗΕ* 8 (1966), 364-390.
«Δέκιος», *ΘΗΕ* 4 (1964), 1002.
Ζηζιούλα Ἰωάννη (Μητροπολίτη Περγάμου): *Θεολογία καί Ψυχιατρική σέ Διάλογο,* ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 1999.
Θεοδώρου Α.: *Αἱ περί τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀντιλήψεις τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ,* Ἀθήνα 1975.
Θεοδώρου Ε.: *Ἡ «χειροτονία» ἤ «χειροθεσία» τῶν Διακονισσῶν,* Ἀθήνα 1954.
—, «Ὀλυμπιάς», *ΘΗΕ* 9 (1966) 889-895.
Θεοχαράκη Ν., Μαυρέα Β., Δαμίγου Δ., Εὐτυχιάδη Α. καί Γερουλάνου Σ.: «Νομικές ρυθμίσεις γιά τήν ψυχοκοινωνική ἀποκατάσταση τῶν ἀσθενῶν στό Βυζάντιο», *Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Ἰατρικῆς* 20 (2003), 551-555.
Θερμοῦ Βασιλείου, Πρωτοπρ.: «Ἡ Ποιμαντική ὡς πεδίο συνάντησης τῆς Ὀρθοδοξίας μέ τήν Νεωτερικότητα», *Θεολογία* 2 (2010), 37-51.
Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία, Ἀθῆναι, τ. 1 (1962) – 12 (1968).
Καλλιακμάνη Βασιλείου Ι., Πρωτοπρ.: *Μεθοδολογικά πρότερα τῆς ποιμαντικῆς, Λεντίῳ ζωννύμενοι,* τ. Ι - ΙΙ, ἐκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη [(2)]2005.
—, «Ποιμαντικές ἀρχές καί Ἐκκλησιολογία», *Θεολογία* 2 (2010), 5-18.
—, «Βιοηθική καί κοινωνική προσέγγιση τῶν ὁρίων τῆς ἰατρικῆς», Εἰσήγηση σέ στρογγυλό τραπέζι τοῦ 23ου Ἰατρικοῦ Συνεδρίου Ἐνόπλων Δυνάμεων μέ γενικό θέμα: *Δεοντολογία τῆς Ἰατρικῆς.* Θεσσαλονίκη 4-7 Νοεμβρίου 2010.
Καραγιάννη Βασιλικῆς: *Ἡ ὀργάνωση τῶν Νοσοκομείων στό Βυζάντιο μέ βάση τίς μοναχικές καί ἁγιολογικές πηγές,* Θεσσαλονίκη 2015.
Καρμίρη Ἰ.: *Ἡ ἐκκλησιολογία τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν,* Ἀθῆναι 1962.
Κόιου Ν.: *Θεολογία καί ἐμπειρία κατά τόν γέροντα Σωφρόνιο,* Ἱερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου Ἅγιον Ὄρος 2007.
—, «Γονιδιακή θεραπεία στά γενετικά κύτταρα. Βιοηθικὴ ἐπισκόπηση», *Πνευματική Διακονία* 10 (2011), 40.
Κουκουλέ Φαίδωνος: *Βυζαντινῶν Βίος καί Πολιτισμός,* ἐν Ἀθήναις, τ. Α΄ (1947) – τ. Ε΄ (1952).

Κουννούση Γεωργίου: *Ἄνθρωπος καί Κοινωνία στό ἔργο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης,* Θεσσαλονίκη 2013. (δ.δ.)

Μακάριος Σιμωνοπετρίτης: *Νέος Συναξαριστής, Ἰανουάριος - Δεκέμβριος,* ἐκδ. Ἴνδικτος, Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου Ὀρμύλιας Χαλκιδικῆς, 2016.

Μαντζαρίδου Γ.: *Χριστιανική Ἠθική,* ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2000.

Μαρτζέλου Γ. Δ.: «Ὁ Μέγας Βασίλειος ὡς πρότυπο πνευματικῆς πατρότητας», Εἰσήγηση στό πλαίσιο τοῦ ΙΣΤ΄ Διεθνοῦς Οἰκουμενικοῦ Συνεδρίου στό Boze τῆς Ἰταλίας, 18-21 Σεπτεμβρίου 2008, μέ θέμα «Ἡ πνευματική πατρότητα».

Ματσούκα Ν.: *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας,* ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2001.

—, *Δογματική καί συμβολική θεολογία,* Θεσσαλονίκη, τ. Α΄, Β΄, Γ΄ [(2)](2016).

Μητροπολίτου Μεσογαίας καί Λαυρεωτικῆς Νικολάου (Χατζηνικολάου), «Ἕνας Ἅγιος πίσω ἀπό τήν ἱστορία καί τά φαινόμενα» στό *Χρυσοστομικό Συμπόσιο. Ἡ προσωπικότητα καί ἡ θεολογία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου,* ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2007, 147-153.

Μουτζάλη Α.: «Νοσοκομεῖα καί Κοινωφελῆ ἱδρύματα στό Βυζάντιο», *Βυζαντιναί Μελεταί,* τ. Β΄, Ἀθήνα 1990.

—, «Περίθαλψη ἀσθενῶν στό Βυζάντιο», *Ἀρχαιολογία καί τέχνες 103* (2007), 10-13.

Μπερδιάγιεφ Ν.: *Γιά τήν κοινωνική ἀνισότητα,* ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1984.

Μπολτέτσου Τριαντάφυλλου Κ.: «Ποιμαντικές διαστάσεις σύγχρονης Πολυπολιτισμικῆς Θεολογίας», *Θεολογία* 2 (2010), 81-118.

—, *Τό Καινοδιαθηκικό πλαίσιο ἀσκήσεως τοῦ Ποιμαντικοῦ Ἔργου τῆς Ἐκκλησίας στό βιβλίο τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων,* Ἀθήνα 2012 (δ.δ.)

Μπότσαρη Δ.: *Ἡ Βιοηθική Θεώρηση τῆς Προληπτικῆς Ἰατρικῆς,* Θεσσαλονίκη 2012. (δ.δ.)

Μπουγάτσου Ν.: *Κοινωνική διδασκαλία Ἑλλήνων Πατέρων,* τ. 1, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1998.

Παπαδόπουλου Στυλιανοῦ Γ.: *Μέγας Βασίλειος, Βίος καί Θεολογία,* Ἀθήνα 1981.

—, *Ὁ πληγωμένος ἀετός* (Γρηγόριος ὁ Θεολόγος), ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2010.

—, *Μεγάλοι Σταθμοί τῆς Θεολογίας,* ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2011.

—, *Πατρολογία,* ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα τ. Α΄ (2011), Β΄ (2011), Γ΄ (2010).

Πάσχου Π. Β.: *Νέον Μαρτυρολόγιον,* ἐκδ. Π. Πάσχου, Ἀθῆναι 1961.

—, *Ἔρως Ὀρθοδοξίας,* ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα [(5)]2006.

Μεταλληνοῦ, Γεωργ. Δ., Πρωτοπρ., «Παντελεήμων», *ΘΗΕ* 9 (1966), 1139-1140.
Ραγιᾶ Α.: *Βασική Νοσηλευτική,* Ἀθήνα 1991.
Ρούσσου, Β.: *Ἥρωες τοῦ Χριστιανισμοῦ – Βίοι τῶν Ἁγίων Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Ἐκκλησίας* – «Καθολική ἔκδοσις», Ἀθῆναι 1949.
Σαϊνίδη Θεοφάνους: *Οἱ ἐπιστολές τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου πρός τήν Διακόνισσα Ὀλυμπιάδα, Ἱστορικά – Προσωπογραφικά – Ποιμαντικά,* Θεσσαλονίκη 2011.
Σεβ. Μητροπολίτου Ἐδέσσης, Πέλλης καί Ἀλμωπίας κ. Ἰωήλ (Φραγκάκου), *Ἀκολουθία τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρός Ἡμῶν Λουκᾶ τοῦ Ἰατροῦ καί Ὁμολογητοῦ, Ἀρχιεπισκόπου Συμφερουπόλεως καί Κριμαίας τοῦ Ρώσου,* ἐκδ. Ἱερά Μονή Σαγματᾶ, Θήβα 2008.
Σταθούλια Ἀσημίνας Σπ.: *Ἡ περί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου,* Πάτρα 2017. (δ.δ.)
Τσάμη Δ.: *Εἰσαγωγή στήν σκέψη τῶν Πατέρων τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας,* ἐκδ. Πουρναρᾶ. Θεσσαλονίκη 1992.
Φάρου Φιλοθέου, π.: *Ἡ ἴαση ὡς ὑγείας ὁλοκληρία. Ἡ ὁλιστική ἰατρική ὡς ἐκκλησιαστική παράδοση καί ἐπιστημονική πρωτοπορία,* ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 1997.
Φειδᾶ Ἰω.: *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, Ἀπό τήν ἀρχή μέχρι τήν Εἰκονομαχία,* Ἀθήνα, τ. Α΄-Β΄ - ([2])1994) - Γ΄ (2014).
Φουντούλη Ἰ.: *Βυζαντιναί Θεῖαι Λειτουργίαι Βασιλείου τοῦ Μεγάλου καί Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου,* Θεσσαλονίκη 1978.
Χαραλαμπίδη Πασχάλη Κ.: «Ἀγγελῆς», *ΘΗΕ* 1 (1962), 165-167.
Χαρώνη Β.: *Παιδαγωγική ἀνθρωπολογία Χρυσοστόμου*, τ. Δ΄, Ἀθήνα 1996.
Χατζηεφραιμίδη Εἰρηναίου Ι., ἀρχιμ.: *Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Μυσταγωγός Λόγου καί Πράξης,* ἐκδ. Κ. & Μ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2016.
Χρήστου Παν. Κ.: «Βασίλειος», *ΘΗΕ* 3 (1963) 681-696.
Χριστοφιλοπούλου Αἰκατερίνης: *Τό πολίτευμα καί οἱ θεσμοί τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας 324-1054. Κράτος, Διοίκηση, Οἰκονομία, Κοινωνία,* Ἀθήνα 2004.

Berdiaev N.: *Divine and human,* London 1981.
Brown P.: *Poverty and Leadership in the Later Roman Empire,* University Press of New England, Hanover 2002.
Cassel E. J.: *The nature of suffering and the goals of medicine,* Oxford University Press, New York 1991.
Crislip A. T.: *From Monastery to Hospital.* The University of Michigan Press 2005.
Culver C. M. – Gert B.: *Philosophy in Medicine, Conceptual and Ethical Issues in Medicine and Psychiatry,* Oxford University Press, 1982.

Erickson John H.: *The challenge of our past, Studies in Orthodox Canon Law and Church History,* St. Vladimir's Seminary Press, NY 1991.

Florofsky G.: *Christianity and culture,* Massachusetts 1974.

Gautier P.: «Le typicon du Christ Sauveur Pantocrator», *Revue des Études Byzantines (REB)* 32 (1974), 947-954.

Holman S.: *The Hungry are Dying. Beggars and Bishops in Roman Cappadocia,* Oxford University Press, Oxford 2001.

Krueger D.:, *Healing and the Scope of Religion in Byzantium,* Holy Cross Orthodox Press 2010.

Mann M.: *Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760,* τ. I, Cambridge University Press, Cambridge 1986.

Morris R.: *Monks and laymen in Byzantium, 843-1118.* Cambridge University Press 1995.

Patrunjel Gheorghe, ἐπίσκοπος Σοφιανοῦ: *Ἡ Πνευματική Πατρότητα κατά τόν Μέγα Βασίλειο,* Θεσσαλονίκη 2009. (δ.δ.)

Ross A. L.: «Spiritual aspects of nursing», *Journal of Advanced Nursing* 19 (1994), 439-447.

Runciman S.: *Βυζαντινός Πολιτισμός,* Δέσποινα Καμπάνη – Δετζώρτζη (μτφρ.), ἐκδ. Ἑρμείας, Ἀθήνα 1993.

Telea M.: «Medical Care in Byzantium From Mission to Devotion», *European Journal of Science and Theology* 8 (2012), 151-162.

Wyss B.: *«Gregor von Naziang», Briefe (Bibliothek der Griechischen Literatur 13),* Stuttgart 1981.

Γ) Ἱστοσελίδες:

i) Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, http://ecclesia.gr/main_next.html

α) Ἀ. Σταυρόπουλος, «Ἡ θεολογική θεμελίωση τῆς ποιμαντικῆς τῶν ἀσθενῶν», *Κείμενα Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπί Εἰδικῶν Ποιμαντικῶν Θεμάτων καί Καταστάσεων* (http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/pastoral/poimantiki_themeliosi.html, τελευταία ἀνάκτηση 4.8.2019).

ii) Πρακτορεῖο Ἐκκλησιαστικῶν Εἰδήσεων Orthodoxia.info, https://orthodoxia.info

α) «Ἡ Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατέταξε στό ἁγιολόγιό της τόν Ἅγιο Λουκᾶ τόν ἰατρό», πηγή: *Πρακτορεῖο Ἐκκλησιαστικῶν Εἰδήσεων Orthodoxia*.info:https://orthodoxia.info/news.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΝΤΖΟΥΡΗΣ
Θεολόγος, Συντηρητής Χαρτιοῦ καί Βιβλίου
Καθηγητής (ΕΔΙΠ) Ἀνωτάτης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας Θεσσαλονίκης (ΑΕΑΘ)

Η ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΖΩΓΡΑΦΟΥ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ ΠΡΟΛΗΠΤΙΚΗΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ Ἱερά Μονή Ζωγράφου ξεκίνησε τόν Δεκέμβριο τοῦ 2009 ἕνα ἐκτεταμένο πρόγραμμα προληπτικῆς συντηρήσεως ἐπί τῶν χειρογράφων, παλαιτύπων, νέων ἐντύπων καθώς καί ὁλοκλήρου τοῦ ἀρχείου της.

Οἱ μέχρι τότε χρησιμοποιούμενοι χῶροι γιά τή στέγαση τῶν ἀντικειμένων κρίθηκαν ἀκατάλληλοι καί γιά τόν λόγο αὐτό ἡ ἐξεύρεση νέων κατέστη ἐπιτακτική.

Κεντρικός ἄξονας τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος ἦταν καί παραμένει ἡ ἐξεύρεση, δημιουργία καί ἀνάπτυξη βιοκλιματικῶν χώρων καί λύσεων, μηδενικά ἤ ἐλάχιστα ἐνεργοβόρων, λόγω τῆς μεγάλης μέριμνας καί τοῦ ὑψηλοῦ κόστους τῶν συμβατικῶν μεθόδων κλιματισμοῦ γιά τή διατήρηση σταθερῶν κλιματολογικῶν συνθηκῶν.

Στήν παροῦσα ἀνακοίνωση παρουσιάζονται καί ἀναλύονται κατά χρονολογική σειρά ἡ μεθοδολογία, τά στάδια καί οἱ ἐργασίες προληπτικῆς συντηρήσεως πού ἐφαρμόστηκαν καί πρόκειται νά ἐφαρμοστοῦν. Εἰδικότερα, ἡ διαδικασία ἐπιλογῆς τῶν κατάλληλων χώ-

ρων γιά στέγαση τῶν βιβλιοθηκῶν, οἱ ἐργασίες ἀνακαίνισής τους, τό πρόγραμμα ἀπεντόμωσης, καθαρισμοῦ καί ἀρίθμησης τῶν ἀντικειμένων οὕτως ὥστε νά προετοιμαστοῦν γιά τήν εἴσοδό τους στούς νέους χώρους, ὁ σχεδιασμός τῶν νέων μεταλλικῶν καί ξύλινων βιβλιοθηκῶν καί ἡ κατανομή τους ἐντός τῶν χώρων.

Τέλος, γίνεται ἀναφορά στίς ἐργασίες πού βρίσκονται ἤδη σέ ἐξέλιξη καί πού πρόκειται νά πραγματοποιηθοῦν πρίν τήν ἐκκίνηση τοῦ προγράμματος ὑποστηρικτικῆς συντηρήσεως τῶν ἀντικειμένων, προσφέροντας, κατ' αὐτόν τόν τρόπο, στό εὐρύ κοινό ἀλλά καί σέ κάθε ἐνδιαφερόμενο, μία ὁλοκληρωμένη εἰκόνα προσέγγισης καί διαχείρισης τῆς βιβλιοθήκης προσαρμοσμένης στίς ἰδιαίτερες συνθῆκες καί ἐπιταγές τῆς Μονῆς.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ Ἱερά Μονή Ζωγράφου τοῦ Ἁγίου Ὄρους κατατάσσεται 9η στήν ἱεραρχία τῶν ἁγιορείτικων μονῶν. Βρίσκεται στήν ἐνδοχώρα τῆς χερσονήσου τοῦ Ἄθω, περί τό μέσον κατά τό πλάτος της, καί δέν διακρίνεται ἀπό τήν θάλασσα. Εἶναι χτισμένη σέ κοιλάδα καί περιβάλλεται ἀπό βουνά καί πυκνά δάση μέ ἀρκετή ὑγρασία, χαμηλές θερμοκρασίες καί δυνατούς ἀνέμους.

Ἡ Μονή διαθέτει ἀξιόλογα κειμήλια. Ἡ βιβλιοθήκη της ἀριθμεῖ περί τά 950 χειρόγραφα, ἑλληνικά, σλαβικά ἀκόμη καί 5 γιαπωνέζικα, 30.000 παλαιά καί νεώτερα ἔντυπα ἀπό τό 1500 μ.Χ. μέχρι σήμερα, καθώς καί πάνω ἀπό 200.000 βυζαντινά, μεταβυζαντινά καί νεώτερα ἔγγραφα.

Ἄν καί τά κειμήλια γενικά βρίσκονται σέ καλή κατάσταση λόγω τῆς συνεχοῦς μέριμνας τῶν βιβλιοθηκαρίων της ἀνά τούς αἰῶνες, πρόσφατα δόθηκε μιά εὐκαιρία ὁλιστικῆς διαχείρισης τῆς βιβλιοθήκης.

Γιά τήν συνολική ἀντιμετώπιση τῆς βιβλιοθήκης υἱοθετήθηκε ἡ ἀρχή ἐπέμβασης ἀπό τό γενικό στό εἰδικό, καθότι ὁποιαδήποτε ἐργασία συντήρησης προσέκρουε στήν ἀπουσία κατάλληλων χώρων φύλαξης καί ἀποθήκευσης καί στήν ἔλλειψη ἐνιαίας ἀρίθμησης καί τεκμηρίωσης.

Στή φωτογραφία ἄποψη τῆς παλαιᾶς βιβλιοθήκης μέ τόν μακαριστό πατέρα Παχώμιο.

ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ

Τά κειμήλια βρίσκονταν ἐπί σειρά δεκαετιῶν σέ τρεῖς τουλάχιστον διαφορετικούς χώρους χωρίς κάποια συγκεκριμένη λογική. Ξύλινες βιβλιοθῆκες, ντουλάπες, ξύλινα σεντούκια καί χάρτινες κοῦτες χρησιμοποιοῦνταν γιά τήν ἀποθήκευσή τους. Ἡ ἐπίσημη βιβλιοθήκη χειρογράφων τῆς Μονῆς, πάνω ἀπό τήν κυρία εἴσοδο πρός βορρᾶ, ὄντας ἐπισκέψιμη στό κοινό, ἦταν ἡ μόνη πού διέθετε ἐν γένει καλύτερες συνθῆκες φύλαξης καί τύχαινε περισσότερης φροντίδας.

Διαχείριση περιβαλλοντικῶν συνθηκῶν καί ἐντόμων δέν ὑπῆρχε στούς χώρους. Κατ' ἐξαίρεση, στή βιβλιοθήκη χειρογράφων ἐφαρμοζόταν ἐντομοαπώθηση μέ τήν χρήση ναφθαλίνης, σέ ὑπερβολικές, ὡστόσο, ποσότητες. Ὁ κορεσμός ἦταν τόσο ἔντονος πού ὄχι μόνο ἔντομα δέν ὑπῆρχαν ἀλλά καί ἡ ἀνθρώπινη παρουσία ἀπειλεῖτο κατά τήν παραμονή στήν βιβλιοθήκη πέραν τοῦ δεκαπενταλέπτου.

Ἡ κατάσταση τῶν κειμηλίων θά μποροῦσε νά χαρακτηριστεῖ σέ γενικές γραμμές μέτρια. Ὑπάρχουν, βέβαια, καί περιπτώσεις πολύ

καλά διατηρημένων βιβλίων ἀλλά καί βιβλίων σέ πολύ κακή κατάσταση, πού χρήζουν ἄμεσης ἐπέμβασης. Τά μεγαλύτερα προβλήματα, ὡστόσο, ἀφοροῦν στόν τρόπο ἀποθήκευσης, στήν καθαριότητα καί στίς ζημιές πού ἔχουν προκληθεῖ ἀπό τή χρήση καί τά ξυλοφάγα ἔντομα.

ΣΚΟΠΟΣ, ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Ἡ ἰδέα τῆς ὁλιστικῆς διαχείρισης τῆς βιβλιοθήκης ξεκίνησε ἀπό τήν ἐργασία τοῦ μεταπτυχιακοῦ μου πού ἀφοροῦσε στήν σταθεροποίηση τῶν περιβαλλοντικῶν συνθηκῶν τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Προφήτου Ἠλία στή Σαντορίνη μέ χαμηλοῦ κόστους λύσεις. Ἡ ἰδέα καί ὁ τρόπος ἐφαρμογῆς ἔτυχαν τῆς ἀποδοχῆς ἀπό τόν βιβλιοθηκάριο τῆς Μονῆς, π. Ἀθανάσιο.

Βασικός σκοπός τῆς Μονῆς ἦταν καί παραμένει ἡ σωστή διαχείριση τῆς βιβλιοθήκης της καί ἀφορᾶ στήν ἡ σωστή ἀποθήκευση, διατήρηση, καταγραφή, τεκμηρίωση καί συντήρηση τῶν ἀντικειμένων της. Ἡ ἰδέα τῆς ὁλιστικῆς ἀντιμετώπισης τῆς βιβλιοθήκης γεννήθηκε τό φθινόπωρο τοῦ 2009 καί ἤδη τόν Δεκέμβριο τοῦ ἰδίου ἔτους ξεκίνησαν οἱ μετρήσεις θερμοκρασίας καί ὑγρασίας στούς ὑποψήφιος χώρους γιά νά στεγάσουν τήν βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς.

Ἀπό πλευρᾶς Μονῆς, ἡ ἀπουσία χρονικοῦ περιορισμοῦ γιά τήν ὑλοποίηση ὁλόκληρου τοῦ ἔργου καί ἡ ἐπιθυμία ἐξεύρεσης λύσεων χρηζόντων λιγότερης μέριμνας καί χαμηλοῦ οἰκονομικοῦ κόστους συνέβαλαν καθοριστικά στόν χωρίς πίεση καθορισμό τῆς στρατηγικῆς ἐπέμβασης.

Βασικοί στόχοι ἦταν:

α. ἡ πρόταση καί ἐφαρμογή πρακτικῶν λύσεων γιά εὔκολη καί προσιτή στούς μοναχούς-βιβλιοθηκαρίους διαχείριση στό μέλλον, καί
β. ἡ λειτουργία τῶν χώρων μελλοντικά μέ ἐλάχιστα ἤ καί μηδενικά λειτουργικά καί οἰκονομικά κόστη.

Γιά τόν σχεδιασμό, τήν ὑλοποίηση καί ὁλοκλήρωση ἑνός τέτοιου ἔργου χρειάζεται ἰδιαίτερη προσοχή καί μελέτη οὕτως ὥστε νά μήν γίνουν περιττές ἐργασίες καί νά μήν ἐπαναληφθοῦν λάθη τοῦ παρελθόντος. Τό ὁποιοδήποτε λάθος ἤ ἀστοχία ἔχει χρονικό ἀλλά καί οἰκονομικό ἀντίκτυπο. Ἡ μεθοδολογία πού ἀκολουθήθηκε βασίστηκε σέ τρία σημεῖα:

α. βιβλιογραφική ἀναζήτηση καί μελέτη ἀντίστοιχων παραδειγμάτων διαχείρισης συλλογῶν μέ χαμηλοῦ κόστους λύσεις στήν Ἑλλάδα ἤ τό ἐξωτερικό,
β. μελέτη ἀντίστοιχων χώρων σέ μονές τοῦ Ἁγίου Ὄρους καί ἀλλοῦ, καί
γ. ἐφαρμογή λύσεων προσαρμοσμένων στίς ἰδιαίτερες συνθῆκες καί ἐπιθυμίες τῆς Μονῆς.

Ἡ διαχείριση βιβλιοθηκῶν καί γενικότερα χώρων πολιτισμοῦ μέ χαμηλοῦ κόστους λύσεις εἶναι διαδεδομένη στό ἐξωτερικό. Συνεπῶς, ὁ σχεδιασμός καί ἡ μεθοδολογία πού ἐφαρμόστηκαν στή Μονή Ζωγράφου βασίστηκαν ἀναπόφευκτα σέ μεγάλο βαθμό στήν ἤδη ὑπάρχουσα διεθνῆ βιβλιογραφία διαχείρισης ἀντίστοιχων συλλογῶν. Οἱ διαφοροποιήσεις, παραλλαγές καί ἀποκλίσεις πού ὑπῆρξαν, ἀφοροῦν στήν προσαρμογή στίς εἰδικές συνθῆκες πού ἐπικρατοῦν στό Ἅγιον Ὄρος καί στήν Μονή εἰδικότερα.

Πρίν τήν ἔναρξη ὁποιασδήποτε ἐργασίας, προηγήθηκε ἐπιτόπια ἐπίσκεψη μέ τόν βιβλιοθηκάριο τῆς Μονῆς Ζωγράφου σέ ὅλες σχεδόν τίς Μονές τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Ἡ σημασία τῶν ἐπισκέψεων αὐτῶν ὑπῆρξε ἰδιαιτέρως σημαντική γιά τήν πορεία τῶν ἐργασιῶν καί τόν καθορισμό τῶν λύσεων πού ἐπρόκειτο νά ἐφαρμοστοῦν. Μέ αὐτόν τόν τρόπο ἐντοπίστηκαν καί καταγράφηκαν τά προβλήματα, οἱ ἐλλείψεις, τά λειτουργικά κόστη τῶν ἤδη ἐφαρμοσμένων λύσεων σέ ἄλλες Μονές. Παράλληλα, ὅμως, καταγράφηκαν ἔξυπνες ἰδέες καί λύσεις πού ἄλλες Μονές εἶχαν ἤδη ἐφαρμόσει. Ἰδιαίτερη εὐχαριστία ὀφείλεται στούς πατέρες - βιβλιοθηκαρίους ὅλων των Μονῶν γιά τήν φιλοξενία τους, τήν βοήθειά τους καί τήν παροχή τῶν πληροφοριῶν.

Στήν συνέχεια παρουσιάζονται ἀναλυτικά οἱ γενόμενες δράσεις γιά τήν διαχείριση τῆς βιβλιοθήκης μέ χρονολογική σειρά.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΠΡΟΛΗΠΤΙΚΗΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ

α. Καταγραφή καί ἀνάλυση περιβαλλοντικῶν συνθηκῶν

Ἡ Μονή εἶναι σχετικά μεγάλη καί διαθέτει ἀρκετούς χώρους πού θά μποροῦσαν δυνητικά νά χρησιμοποιηθοῦν. Κατάλληλοι, ὡστόσο, κρίθηκαν τρεῖς πιθανοί χῶροι πού θά μποροῦσαν νά στεγάσουν τήν

βιβλιοθήκη καί πληροῦσαν τίς βασικές προϋποθέσεις ἀσφάλειας, εὔκολης πρόσβασης καί περιβαλλοντικῶν συνθηκῶν. Ἡ περιβαλλοντική καταλληλότητα τῶν χώρων ἔπρεπε, ὡστόσο, νά διερευνηθεῖ περαιτέρω καί νά μήν βασίζεται μόνο σέ ἐνδείξεις ὀπτικῆς παρατήρησης. Ὅπως, λοιπόν, ὁποιοσδήποτε γιατρός ζητάει πάντα ἐξετάσεις γιά νά κάνει ἀσφαλῆ διάγνωση καί νά ἐξάγει συμπεράσματα, ἔτσι καί οἱ χῶροι αὐτοί ἔπρεπε νά ἐξεταστοῦν καί νά καταφανεῖ ἄν καί περιβαλλοντικά εἶναι κατάλληλοι γιά νά στεγάσουν τόσο σημαντικά καί ταυτοχρόνως εὐαίσθητα ἀντικείμενα.

Ἀγοράστηκαν καταγραφικά θερμοκρασίας καί ὑγρασίας πού ξεκίνησαν νά καταγράφουν τούς τρεῖς χώρους ἀλλά καί τίς ἐξωτερικές συνθῆκες σέ ὡριαία βάση ἐπί τριετία. Τόν πρῶτο χρόνο καταγράφηκαν οἱ τρεῖς χῶροι χωρίς καμμία διορθωτική παρέμβαση οὕτως ὥστε νά καταγραφεῖ πῶς λειτουργοῦν ἀπό μόνοι τους. Γιά τόν λόγο αὐτό καμμία πόρτα, παράθυρο ἤ σπασμένο τζάμι δέν ἐπισκευάστηκε. Τά ἀποτελέσματα τῶν καταγραφῶν ἦταν ὁμολογουμένως ἐνθαρρυντικά. Κατά τόν δεύτερο χρόνο ἄρχισε ἡ ἀνάλυση τῶν συλλεγέντων στοιχείων, ἐξήχθησαν συμπεράσματα, ἔγιναν οἱ πρῶτες παρεμβάσεις καί βελτιώσεις καί συνέχισε ἡ καταγραφή. Ὁ τρίτος χρόνος καταγραφῆς ἐπιβεβαίωσε τήν ὀρθότητα τῶν βελτιώσεων καί βοήθησε στό νά γίνουν ρυθμίσεις ἴσσονος σημασίας γιά τήν καλύτερη περιβαλλοντική συμπεριφορά τῶν χώρων.

Ἡ μακρά περίοδος τῆς τριετοῦς καταγραφῆς βοήθησε τήν παρατήρηση, τήν ἀναζήτηση καί τόν καθορισμό τῶν λύσεων πού θά ἐφαρμόζονταν πρός ἐκπλήρωση τῶν δύο βασικῶν στόχων: εὔκολη διαχείριση καί σχεδόν μηδενικά λειτουργικά κόστη.

Οἱ λύσεις πού ἐφαρμόστηκαν στοχεύουν στήν ἐξάλειψη τῶν ἀπότομων ὡριαίων καί ἡμερήσιων θερμοϋγρασιακῶν μεταβολῶν, ἡ τήρηση τῶν τιμῶν θερμοκρασίας καί ὑγρασίας στά προβλεπόμενα ἐπίπεδα, ἐπιτρέποντας, ὡστόσο, τίς ἐποχιακές μεταβολές, ὅπως ἀποτυπώνεται στό παρακάτω γράφημα.

Μέ τίς ἐπεμβάσεις πού ἀναλύονται παρακάτω ἐπιτεύχθηκαν ἀπόλυτα σταθερές τιμές σχετικῆς ὑγρασίας γιά δύο ἡμέρες τό λιγότερο μέ διακυμάνσεις τῆς τάξεως τοῦ 0.5%.

Γιά μεγαλύτερη ἀσφάλεια ἀλλά καί ἐπιστημονική κατοχύρωση τά συλλεγέντα στοιχεῖα κοινοποιήθηκαν στόν Poul Klenz Larsen ἀπό

τή Δανία[1] (συνεργάτη τοῦ Tim Padfield ἀπό τήν Ἀγγλία) ὁ ὁποῖος ἀνταποκρίθηκε θετικά καί ἀκολούθησε μιά ἐπιτόπια ἐπισκέψη στό μοναστήρι. Ἡ συμβολή του ἦταν ἰδιαίτερα σημαντική καθότι λόγω τῆς πολυετοῦς ἐμπειρίας του σέ ἀντίστοιχα ἔργα βιοκλιματικῶν ἐπισκέψιμων μουσείων σέ Ἀγγλία καί Δανία, ἐπισημάνθηκαν καί ἐν μέρει διορθώθηκαν βασικά σημεῖα, ἀλλά, κυρίως, συνετάγη μία ἐμπεριστατωμένη κλιματολογική στρατηγική καί μελέτη ἐφαρμογῆς γιά τίς συλλογές τῆς Μονῆς.

β. Ἐπιλογή καί ἀνακατασκευή χώρων

Ἡ ἀνάλυση τῶν στοιχείων ἀνέδειξε δύο ἀπό τούς τρεῖς χώρους πού καταγράφονταν, ὡς καταλληλότερους γιά τήν φιλοξενία τῆς βιβλιοθήκης διότι λειτουργοῦσαν θερμοϋγρασιακά καλύτερα ἀκόμη καί πρίν τήν ὁποιαδήποτε παρέμβαση. Ἡ ἀνακατασκευή ξεκίνησε μέ κεντρικό ἄξονα τήν πυροπροστασία καί τήν δημιουργία παθητικοῦ θερμικοῦ κελύφους στά κτίρια. Οἱ ἐργασίες ἐκτελέστηκαν κατά χρονολογική σειρά ὡς ἀκολούθως:

1. Περαιτέρω πληροφορίες καί ὑλικό σχετικά μέ τό ἔργο τῶν Tim Padfield καί Poul Klenz Larsen βρίσκεται στή σελίδα τοῦ Tim Padfield https://www.conservationphysics.org/.

– ἐφαρμογή τοῦ Renopor τῆς Roefix[2] στούς τοίχους γιά τήν διαπνοή τῆς τοιχοποιίας, τήν δυνατότητα ἀπορρόφησης καί ἀπελευθέρωσης ὑγρασίας καί τήν λειτουργία του ὡς ρυθμιστοῦ ὑγρασίας

– ἀντικατάσταση κουφωμάτων καί τοποθέτηση νέων ἀλουμινίου, μέ θερμοδιακοπή, προστασία UV καί ἐνσωματωμένες κουρτίνες – περσίδες ἐντός τῶν ὑαλοπινάκων.

Τήν περίοδο αὐτή, ὅπου διανύεται ὁ πρῶτος χρόνος φύλαξης τῶν βιβλίων στούς νέους χώρους, οἱ χῶροι λειτουργοῦν χωρίς κατανάλωση ἐνέργειας. Γιά προληπτικούς λόγους, ἔχουν, ὡστόσο, τοποθετηθεῖ ἀφυγραντῆρες ζεολίθου τῆς ἀγγλικῆς ἑταιρείας Meaco[3], γιά περιπτώσεις ἀπρόσμενης αὔξησης ὑγρασίας στόν χῶρο.

γ. Χωροταξικός σχεδιασμός νέων χώρων καί κατασκευή νέων βιβλιοθηκῶν

Ὁ ἐπί χάρτου χωροταξικός καί λειτουργικός σχεδιασμός τῶν δύο νέων χώρων μετά τῶν βιβλιοθηκῶν τους διήρκεσε 8 μῆνες μέ ἀλεπάλληλα σχέδια, μετρήσεις, ἀλλαγές καί ἐπιτόπιες ἐπισκέψεις.

Γιά τόν χῶρο τῆς νέας βιβλιοθήκης ὅπου θά φυλάσσονται τά ἔντυπα βιβλία ἀποφασίστηκε ἡ χρήση δρύινων βιβλιοθηκῶν μέ τή χρήση βερνικιοῦ ἀποτελούμενου ἀπό λινέλαιο καί κερί. Γιά τόν χῶρο τῶν χειρογράφων καί ἐγγράφων υἱοθετήθηκε ἡ κατασκευή μεταλλικῶν βιβλιοθηκῶν καί ἑρμαρίων ἀπό ἀνοξείδωτο ἀτσάλι 316 ἠλεκτροστατικά βαμμένο.

Καί στίς δύο περιπτώσεις οἱ βιβλιοθῆκες καί τά ἑρμάρια εἶχαν τά κάτωθι χαρακτηριστικά:

α. χρήση θυρῶν συρόμενων ἤ ἀνοιγόμενων μέ τζάμι ἀπρόσβλητων ἀπό σκόνη

β. ἀπόσταση 10 ἐκ. ἀπό τό ἔδαφος προκειμένου νά ἀναπνέουν, νά καθαρίζονται καί νά εἶναι ἐπισκέψιμες

γ. χρήση ἴσιων ἐπιφανειῶν οὕτως ὥστε νά μήν ἐπικάθεται σκόνη σέ αὐτές

2. Γιά περισσότερες πληροφορίες βλ. https://www.roefix.it/Prodotti/Risanamento-Restauro-Bioedilizia/Pannelli-per-il-risanamento/ROeFIX-Renopor-I-Pannello-isolante-per-interni-060

3. Γιά τόν τύπο τοῦ ἀφυγραντήρα πού χρησιμοποιήθηκε καί τεχνικές πληροφορίες βλ. https://www.sanihellas.gr/afygranthres/desiccant/meaco-dd8l-junior.html

Σκοπός ἦταν ἡ ὅσο τό δυνατόν καλύτερη ἐκμετάλλευση τῶν χώρων πρός ἀποθήκευση καί ὄχι πρός ἔκθεση. Οἱ χῶροι λειτουργοῦν κυρίως ὡς βιβλιοστάσια. Προγραμματίζεται ἤδη ἄλλος χῶρος μόνιμης ἔκθεσης κειμηλίων πρός ἐξυπηρέτησιν τῶν διαφόρων ἐπισκεπτῶν τῆς Μονῆς.

δ. Ἀπεντόμωση μέ ἄζωτο

Ἡ ἀπεντόμωση ὅλων τῶν βιβλίων καί τοῦ ἀρχείου μέ τή χρήση ἀζώτου ἔγινε μέ τήν χρήση τῆς μεθόδου ΑΝΟΧΙΑ καί τήν ἀφιλοκερδῆ ὡς ἐπί τό πλεῖστον συνδρομή μίας μεγάλης ὁμάδας Βουλγάρων καί Ἑλλήνων τόσο ὡς πρός τήν ἐργασία ἀλλά καί ὡς πρός τόν ἐξοπλισμό καί τά ἀναλώσιμα ὑλικά. Ὅλα τά ἀντικείμενα παρέμειναν κλεισμένα ἐντός τῶν εἰδικῶν πλαστικῶν θηκῶν πού κατασκευάστηκαν στόν χῶρο δύο μεγάλων δωματίων καί παρέμειναν σέ αὐτόν γιά χρονικό διάστημα 23 ἡμερῶν. Καθόλη τή διάρκεια τοῦ ἐγκλεισμοῦ τῶν ἀντικειμένων στίς πλαστικές θῆκες μετρῶντο ἀνά 3-4 μέρες τά ἐπίπεδα ὀξυγόνου γιά τήν πρόληψη διαρροῆς ἀζώτου καί εἰσροῆς ὀξυγόνου.

ε. Ἐπιφανειακός καθαρισμός

Μετά τήν ἀπεντόμωση ἀκολούθησε ὁ πρῶτος ἐπιφανειακός καθαρισμός ὅλων τῶν ἀντικειμένων τῆς βιβλιοθήκης μέ τή χρήση πινέλου, πανιοῦ ἀλλά καί ἠλεκτρικῆς σκούπας μέ ἐξαρτήματα γιά λεπτομερεῖς ἐργασίες[4]. Συνολικά καθαρίστηκαν 35.000 ἀντικείμενα. Ὁ ἐπιφανειακός καθαρισμός ἀφορᾶ στόν καθαρισμό ὅλων τῶν ἐξωτερικῶν πλευρῶν τοῦ βιβλίου (ἀριστερό καί δεξιό ἐξώφυλλο, ράχη, ἄνω, κάτω καί ἐμπρόσθιο ξάκρισμα) καθώς καί τῶν δύο πρώτων καί τελευταίων ἐσωτερικῶν φύλλων κάθε βιβλίου. Σέ κάποιες περιπτώσεις καθαρίστηκαν καί φύλλα στό ἐσωτερικό τοῦ βιβλίου πού εἶχαν ἀνάγκη καί γινόταν ἀντιληπτό.

στ. Καταλογογράφηση καί καταγραφή κατάστασης διατήρησης

Μετά τόν καθαρισμό τά ἀντικείμενα μεταφέρθηκαν πρός ταξινόμηση καί ἀναλυτική καταλογογράφηση στούς νέους χώρους τούς ἔχοντας προηγηθεῖ ἡ τοποθέτηση μοναδικοῦ ἀριθμοῦ εἰσαγωγῆς σέ ὅλα τά βιβλία πού δέν διέθεταν ἀρίθμηση καί ἡ καταγραφή τῆς κατάστασης διατήρησης ὅλων τῶν βιβλίων, χειρογράφων καί ἐντύπων.

Ἡ ἀναλυτική καταλογογράφηση ὅλων τῶν ἐντύπων βιβλίων ἔγινε μέ τή συνδρομή ὁμάδων φοιτητῶν καί καθηγητῶν ἀπό τό Πανεπιστήμιο Σόφιας τῆς Βουλγαρίας καί τῶν πατέρων τῆς Μονῆς.

ζ. Ἑνιαῖο σύστημα ἀριθμοδότησης ἀρχείων

Γιά τήν καταλογογράφηση τοῦ ἀρχείου δημιουργήθηκε μετά ἀπό ἀρκετό καιρό σχεδιασμοῦ καί βελτιώσεων ἕνα ἑνιαῖο σύστημα ἀριθμοδότησης[5]. Τό νέο σύστημα εἶναι συμβατό μέ τίς ἀνάγκες τῶν ὑπολογιστῶν καί ἐπιτρέπει τήν ἀπρόσκοπτη εἴσοδο καί ἀριθμοδότηση νέων ἐγγράφων. Ἐπιπλέον, ἐλήφθη μέριμνα ὥστε νά μπορεῖ νά συμπεριλάβει τήν παλαιά ταξινόμηση, ὅπου ὑπῆρχε, καθότι τό ἀρχεῖο βρίσκεται σέ ἀρχικό στάδιο μελέτης.

4. Γιά περισσότερες πληροφορίες βλ. http://www.exaireton.com/mainsite/details.php?prid=582 καί αναζήτησε στο Google: universal vacuum cleaner micro tool kit ἤ mini vac kit.

5. Ἡ ἀναλυτική παρουσίαση τοῦ συστήματος αὐτοῦ καί ἐφαρμογή του στό ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Ζωγράφου θά ἀποτελέσει ξεχωριστό κείμενο πρός δημοσίευση στό μέλλον.

η. Κυτιοποίηση ἀρχείου

Ἀποφασίστηκε μέρος τοῦ ἀρχείου νά τακτοποιηθῆ σέ ἀντιόξινα κουτιά. Βασική ἰδέα ὑπῆρξε ὁ συνδυασμός ἀποθήκευσης καί παράλληλης ἔκθεσης τῶν ἐγγράφων μέσα στά κουτιά ἤ τούς φακέλλους.

Ἡ παραγγελία εἰδικῶν ἀντιόξινων κουτιῶν καί φακέλλων φύλαξης σέ εἰδικές διαστάσεις ἀπό τήν Klug[6] γιά τά μολυβδόβουλα, κηρόβουλα, χρυσόβουλα καί λοιπά ἔγγραφα ἦταν μιά ἐπίπονη καί χρονοβόρα διαδικασία. Οἱ διαστάσεις τῶν ἀρχείων μετρήθηκαν τέσσερις μέ πέντε φορές πρίν δοθεῖ ἡ παραγγελία στήν Γερμανία οὕτως ὥστε νά μή γίνει κάποιο λάθος.

Γιά τόν ἐγκιβωτισμό καί τήν στερέωση τῶν σφραγίδων μέσα στά κουτιά χρησιμοποιήθηκε φύλλο ethafoam[7] σέ διάφορα πάχη, κόπηκε μέ ἐργαλεῖο θερμῆς κοπῆς τῆς ἑταιρείας Proxxon[8].

6. Γιά τά προϊόντα της γερμανικῆς ἑταιρείας Klug βλ. https://www.klug-conservation.com/Products.

7. Γιά περισσότερες πληροφορίες σχετικά μέ τό ethafoam βλ. ἐνδεικτικά http://www.qualityfoam.com/ethafoam.asp ἤ https://sealedair.com/product-care-solutions/cushioning-solutions/packaging-foam-packing-foam/ethafoam-plank-polyethylene.

8. Γιά περισσότερες πληροφορίες γιά τό μηχάνημα κοπῆς καί διαμόρφωσης βλ. https://www.proxxon.com/en/micromot/27080.php.

θ. Μόνιμη ἐντομοαπώθηση

Γιά τήν μόνιμη ἐντομοαπώθηση ἐντός τῶν βιβλιοθηκῶν υἱοθετήθηκε ἡ ἐφαρμογή εἰδικοῦ μείγματος 5 ἐντομοαπωθητικῶν αἰθερίων ἐλαίων μέ βάση τή λεβάντα[9]. Ἡ λύση αὐτή πρωτοεφαρμόστηκε ἐπιτυχῶς στήν Μονή Ξηροποτάμου Ἁγίου Ὄρους μέ τήν προτροπή τοῦ βιβλιοθηκαρίου π. Ζαχαρία, στή βιβλιοθήκη τοῦ Πρωτάτου τῶν Καρυῶν στό Ἅγιον Ὄρος μέ τή χρήση ξύλινων κυβιδίων. Στήν Μονή Ζωγράφου τό αἰθέριο ἔλαιο ἐφαρμόστηκε στήν πιό ἐξελιγμένη του μορφή, μέ χωνευτές κυψέλες στίς ἀνοξείδωτες βιβλιοθῆκες καί τά ἐρμάρια καί μέ τρύπες στά ράφια τῶν ξύλινων βιβλιοθηκῶν.

Τό αἰθέριο ἔλαιο ἐφαρμόζεται σέ συγκεκριμένη ποσότητα σέ κάθε ράφι μία φορά τό ἑξάμηνο οὕτως ὥστε νά ἐπιτυγχάνεται ὁ ἀπαιτούμενος κορεσμός.

ι. Ψηφιοποίηση βιβλίων καί ἀρχείων

Ἡ ψηφιοποίηση χειρογράφων ἔχει σχεδόν ὁλοκληρωθεῖ καί ἡ ψηφιοποίηση τῶν ἐντύπων καί τοῦ ἀρχείου ἐξελίσσεται σταθερά.

Θά ἀκολουθήσει ἡ ψηφιοποίηση τῶν ὑδατοσήμων τῶν βιβλίων καί τῶν ἀρχείων καθώς καί ἡ καταγραφή σέ βάση δεδομένων καί ἡ

9. Γιά περισσότερες πληροφορίες σχετικά μέ τό ἐντομοαπωθητικό αἰθέριο ἔλαιο καί τήν δράση του βλ. http://www.etherio.gr/science/insecticidal/.

ψηφιοποίηση τῶν τεχνικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν βιβλιοδεσιῶν ὅπως ἤδη ἔγινε σέ μέρος τῶν χειρογράφων τῆς Μονῆς Ξηροποτάμου καί σέ ὁλόκληρη τή βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Δοχειαρίου.

ια. Ἐγκατάσταση κινητοῦ συστήματος ἀπεντόμωσης

Ἡ ἀνάγκη ἀπεντόμωσης σέ ἕνα μοναστήρι εἶναι διαρκής διότι ἀφενός μέν τά βιβλία δανείζονται καί ἐπιστρέφουν ἀφετέρου δέ ἡ βιβλιοθήκη ἐμπλουτίζεται διαρκῶς μέ νέα βιβλία καί ἀρχεῖα τά ὁποῖα μποροῦν νά μολύνουν ἀνά πᾶσα στιγμή ὁλόκληρη τή βιβλιοθήκη.

Ἡ ἐγκατάσταση ἑνός μόνιμου συστήματος ἀπεντόμωσης εἶναι ἐπιβεβλημένη ἀλλά θά πρέπει παράλληλα νά εἶναι εὔκολη στή χρήση καί χωρίς πολλά λειτουργικά ἔξοδα. Ἡ λύση πού ἐφαρμόστηκε στήν Μονή Ζωγράφου ἀφορᾶ σέ ἕνα σύστημα ἀπεντόμωσης μέ τήν χρήση φιαλῶν ἀζώτου. Τό σύστημα περιλαμβάνει τή συστοιχία τῶν φιαλῶν, τόν μετρητή του ἀζώτου καί τόν ἀνοξείδωτο θάλαμο ἀπεντόμωσης.

Τό σύστημα εἶναι μεταφερόμενο, ἔχει χαμηλό κόστος ἀγορᾶς καί λειτουργίας, δέν ἔχει ἄλλα ἀναλώσιμα πέραν τοῦ ἀζώτου, δέν ἀπαιτεῖ ἰδιαίτερη ἐκπαίδευση καί εἶναι εὔκολο στή χρήση ἀπό τούς μοναχούς σέ σχέση μέ τήν χρήση τῆς εἰδικῆς σακούλας ἀπεντόμωσης πού ἀπαιτεῖ χρόνο, ἐμπειρία, ἰδιαίτερη προσοχή, ἐκπαίδευση καί συνεχῆ ἔλεγχο γιά τυχόν ἀπώλειες.

ιβ. Βιβλιοδεσία διάτρητου ἀρχείου

Ἡ ἀνάγκη ἐπίλυσης τοῦ προβληματικοῦ δεσίματος μέ σπάγγο τοῦ διάτρητου ἀρχείου προτάθηκε ἀρχικά ἀπό τόν π. Θεόκτιστο Δοχειαρίτη, βιβλιοθηκάριο τῆς Μονῆς, καί σέ συνεργασία μέ τόν π. Ἀθανάσιο ἡ λύση πού θά ἐφαρμοστεῖ βρίσκεται στό στάδιο τῶν τελικῶν δοκιμῶν. Οἱ πατέρες γιά τούς δικούς τους λόγους, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀπολύτως σεβαστοί, δέν θέλουν τά ἀρχεῖα αὐτά νά λυθοῦν. Ἡ χρήση τοῦ σχοινιοῦ καταστρέφει κυρίως τά πρῶτα σέ σειρά ἀρχεῖα καί δέν ἐπιτρέπει καθόλου τό ἄνοιγμα τοῦ σώματος. Ἡ λύση πού προτάθηκε, δημιουργεῖ μία εὔκαμπτη βιβλιοδεσία, χρησιμοποιεῖ teflon, ἀνοξείδωτο ἐλατήριο, ἀποσπώμενη ράχη καί πινακίδες. Εἶναι εὔκολη στή χρήση καί στήν τοποθέτηση.

ιγ. Σχεδιασμός ἐργαστηρίου συντήρησης

Ἔχοντας κάνει ὅλην τήν προεργασία, δημιουργεῖται παράλληλα

καί σιγά σιγά ἕνα ἐργαστήριο συντήρησης βιβλίου καί χαρτιοῦ χωρίς ἀκριβά ὑλικά ἀλλά μέ λειτουργική ἑνότητα. Στόχος δέν εἶναι ἡ κατά συρροή συντήρηση ἀλλά ἡ ὑποστηρικτική συντήρηση μόνον ἐκείνων τῶν ἀντικειμένων πού τό ἔχουν ἰδιαίτερη ἀνάγκη ὅπως αὐτό ἔχει καταγραφεῖ στήν μελέτη κατάστασης διατήρησης ὅλων τῶν βιβλίων.

ΣΥΝΟΨΗ

Συνοψίζοντας τίς ἀνωτέρω ἐπεμβάσεις προληπτικῆς συντηρήσεως ἀναφέρεται ὅτι τό κόστος τους, τόσο σέ μισθούς ὅσο καί σέ ὑλικά, δέν ὑπερέβη τίς 150.000€. Οἱ ἐνέργειες πού ἔγιναν δημιούργησαν ἕνα σωστό ὑπόβαθρο γιά τήν ἀσφάλεια τῆς βιβλιοθήκης ἀλλά καί τήν ἀπρόσκοπτη λειτουργία της χωρίς μεγάλα λειτουργικά κόστη. Τό κυριώτερο δέ εἶναι ὅτι ἡ φροντίδα μιᾶς τέτοιας βιβλιοθήκης συντελεῖται ἀπό τούς μοναχούς καί ὄχι ἀπό ἐξειδικευμένο προσωπικό γεγονός τό ὁποῖο ἐξασφαλίζει τήν διαχρονικότητα τῆς σωστῆς λειτουργίας της.

Τά τελευταῖα χρόνια οἱ ὅροι ψηφιοποίηση καί συντήρηση εἶναι αὐτοί πού μονοπωλοῦν κάθε συζήτηση καί, συνήθως, ἐπιδοτοῦνται. Ὡστόσο, δέν εἶναι παρά μόνο δύο ἐπιμέρους ἐνέργειες καί διαδικασίες.

Μία σωρεία ἐνεργειῶν καί ἐργασιῶν προληπτικῆς συντηρήσεως, ὅπως ἐνδεικτικά ἀναφέρθηκαν, πρέπει νά ἐκτελοῦνται «Πρίν τή συντήρηση». Ἡ συντήρηση ἀποτελεῖ τό ἐπιστέγασμα ὅλων αὐτῶν τῶν δράσεων καί πρέπει νά ἐφαρμόζεται στοχευμένα, ἀνάλογα μέ τήν κατάσταση διατήρησης καί τίς ἀνάγκες τῆς κάθε Μονῆς, καί ὄχι συλλογικά. Συντήρηση σέ τέτοιου εἴδους συλλογές χωρίς προηγούμενη διαχείριση, ψηφιοποίηση, καταγραφή, σύνταξη καταλόγων καί τεκμηρίωση εἶναι καταστροφή.

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ
ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΦΟΡΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ
ΤΟΥ ΕΝ ΠΑΤΜΩ

Οὗ ἡ Μνήμη τῇ ΙΣΤ΄ Ἀπριλίου

Ποιηθεῖσαι
ὑπὸ τοῦ ἐλαχίστου ἐν Ἐπισκόποις Κυρίλλου,
τοὐπίκλην Κογεράκη,
Μητροπολίτου τῆς ἁγιωτάτης Μητροπόλεως Ρόδου.

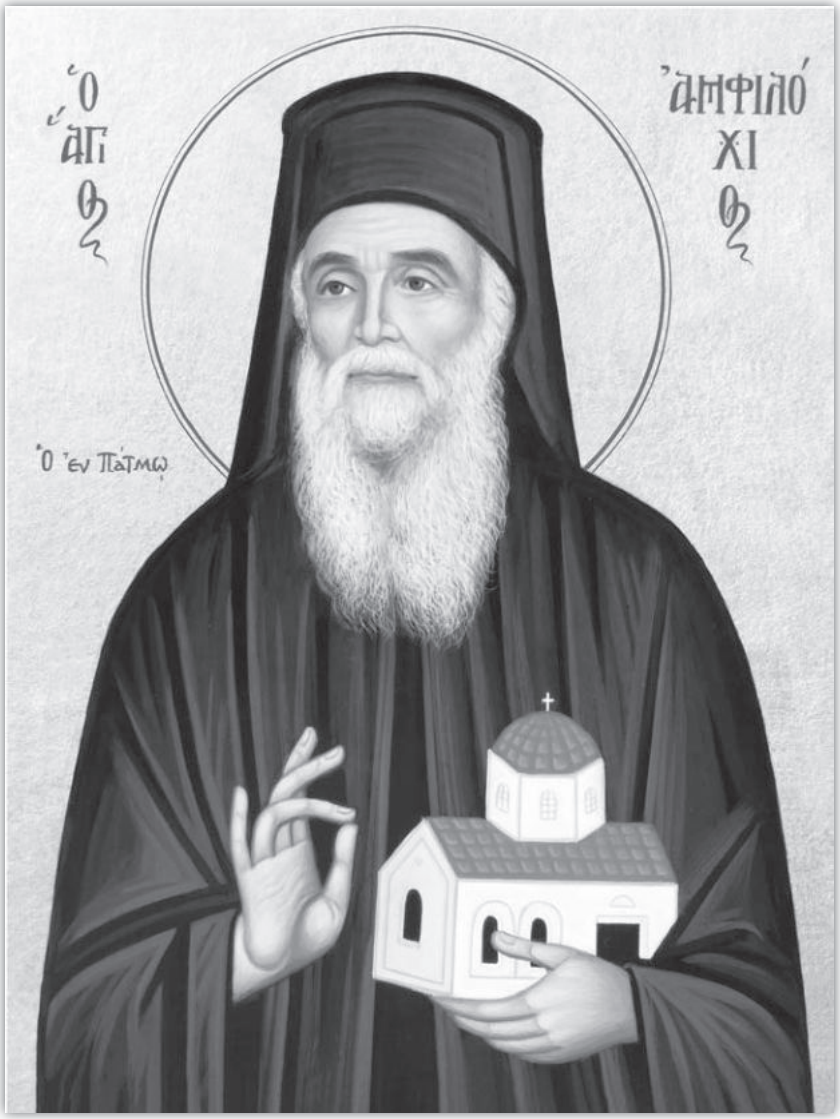
Ὁ Ἅγι
Ἀμφιλό
χι
Ὁ ἐν Πάτμῳ

ΤΟΙΣ ΕΝΤΕΥΞΟΜΕΝΟΙΣ

Ἡ Ἁγία καὶ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Μητρὸς ἡμῶν Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, προεδρευομένη ὑπὸ τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ, καὶ συγκροτουμένη ἐκ τῶν Σεβασμιωτάτων Μητροπολιτῶν Γέροντος Χαλκηδόνος κ. Ἀθανασίου, Γέροντος Δέρκων κ. Ἀποστόλου, Γέροντος Ἀμερικῆς κ. Δημητρίου, Βρυούλων κ. Παντελεήμονος, Ἰταλίας καὶ Μελίτης κ. Γενναδίου, Νέας Ὑερσέης κ. Εὐαγγέλου, Κισάμου καὶ Σελίνου κ. Ἀμφιλοχίου, Κορέας κ. Ἀμβροσίου, Προύσης κ. Ἐλπιδοφόρου, Αὐστρίας κ. Ἀρσενίου, Σμύρνης κ. Βαρθολομαίου καὶ τοῦ ταπεινῶς ὑπογράφοντος, κατὰ τὴν συνεδρίαν αὐτῆς, ἐν τῇ 29ῃ Αὐγούστου τρέχοντος ἔτους, κατόπιν ἐμπεριστατωμένης μακροσκελοῦς εἰσηγήσεως τῆς Κανονικῆς Ἐπιτροπῆς, προέβη δι' ὁμοφώνου ἀποφάσεως εἰς τὴν ἐπίσημον ἀναγραφὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπ' ὁσιότητι βίου καὶ ἱεραποστολικῷ ζήλῳ διαπρέψαντος καὶ ὡς «Γέροντος τῆς Πάτμου γνωριζομένου» Ὁσίου Ἀμφιλοχίου τοῦ Μακρῆ, Καθηγουμένου χρηματίσαντος τῆς ἐν Πάτμῳ Ἱερᾶς Βασιλικῆς, Πατριαρχικῆς καὶ Σταυροπηγιακῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ κτίτορος γενομένου τῆς ἐν τῇ αὐτῇ νήσῳ Ἱερᾶς Κοινοβιακῆς Μονῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ «Μητρὸς τοῦ Ἠγαπημένου», διὰ τῆς τοιαύτης αὐτῆς ἀποφάσεως ἀναγνωρίσασα συνοδικῶς τὴν ἀπὸ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος, ἰδιαιτέρως τοῦ τῆς Δωδεκανήσου τοιούτου, διαμορφωθεῖσαν συνείδησιν περὶ τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ καὶ κανονικῶς ἀποφαινομένη περὶ τῆς λειτουργικῆς αὐτοῦ τιμῆς, ὁρίσασα τὴν μνήμην αὐτοῦ κατὰ τὴν 16ην Ἀπριλίου ἑκάστου ἔτους, ἡμέρα τῆς μακαρίας κοιμήσεως αὐτοῦ, τὴν δὲ 19ην Σεπτεμβρίου ὡς ἡμέραν μνήμης τῆς

ἀνακομιδῆς ἐκ τοῦ τάφου τῶν τιμίων λειψάνων αὐτοῦ, συμφώνως τῇ ἀπὸ ἐτῶν ἀνεπισήμῳ πράξει τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Εὐαγγελισμοῦ «Μητρὸς τοῦ Ἠγαπημένου».

Κατόπιν τῆς ἀποφάσεως ταύτης τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν σημειωτέον ὁ νέος οὗτος Ὅσιος τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ἀπὸ μυχίων καρδίας ἠγάπησε καὶ θυσιαστικῶς διηκόνησε καὶ ὑπὲρ τῶν δικαίων αὐτῆς μετ' αὐταπαρνήσεως ἐν τοῖς δυσχειμέροις καιροῖς τῆς ἰταλικῆς κατοχῆς τῆς Δωδεκανήσου ἠγωνίσατο, ἀφειδήσας θλίψεων, διωγμῶν καὶ ἐξορίας, ἀνταποκρινόμενοι εἰς τὴν ἀνάγκην ὑπάρξεως ἱερῶν Ἀκολουθιῶν, ἵνα κατὰ τὴν λειτουργικὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν τιμῶνται αἱ καθορισθεῖσαι καὶ ὡς ἀνωτέρω σημειωθεῖσαι ἡμέραι τῆς μνήμης αὐτοῦ, προβαίνομεν εἰς τὴν τύποις ἔκδοσιν τῶν ἐν τῷ παρόντι τεύχει περιεχομένων τοιούτων, τὰς ὁποίας πρὸ δεκαετίας συνετάξαμεν, ἐξ εὐλαβείας πρὸς τὸν Ὅσιον Ἀμφιλόχιον, πρῶτον μὲν ἀποδίδοντες τὰ τῆς πνευματικῆς συγγενείας, Πνευματικοῦ Πατρὸς αὐτοῦ χρηματίσαντος τοῦ Γέροντος ἡμῶν, ἀοιδίμου Ἀρχιεπισκόπου Κρήτης κυροῦ Τιμοθέου, παρ' οὗ πολλὰ περὶ τοῦ Ὁσίου τούτου ἠκούσαμεν καὶ παρ' οὗ ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν παιδιόθεν ἡ βεβαιότης τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ ἐνεφυτεύθη, δεύτερον δὲ ἐκφράζοντες τὴν συνείδησιν τοῦ πληρώματος τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ρόδου καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς τοπικῆς Παυλικῆς τῶν Ροδίων Ἐκκλησίας, δι' ὅσα οὗτος προσέφερεν ἐπὶ δεκαετίας πρὸς πνευματικὸν καταρτισμὸν τοῦ ἐν αὐτῇ χριστεπωνύμου πληρώματος, ἰδιατέρως δὲ διὰ τὴν κενωτικὴν προσφορὰν αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ Ὀρφανοτροφείου Θηλέων Ρόδου, τῆς μέχρι σήμερον ἀρίστης λειτουργίας αὐτοῦ οὔσης ἔργον καὶ κατόρθωμα τῆς πατρικῆς ἀγάπης καὶ μερίμνης αὐτοῦ καὶ τῶν Μοναχῶν τῆς Ἀδελφότητος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, αἵτινες κατὰ τὴν ἐν Ρόδῳ παραμονὴν καὶ ἄσκησιν τῆς διακονίας αὐτῶν ἐν ἀξιοθαυμάστῳ ἐκκλησιαστικῇ ὑπακοῇ πρὸς τὸν ἑκάστοτε Μητροπολίτην Ρόδου καὶ θυσιαστικὴν διακονίαν πρὸς αὐτόν, ἐτίμησαν τὴν ἱερὰν Μετάνοιαν αὐτῶν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἐν ἀπολύτῳ πιστότητι τῇ παρακαταθήκῃ τοῦ Ὁσίου Γέροντος αὐτῶν.

Ὅθεν παραδίδοντες τὰς ἱερὰς Ἀκολουθίας τοῦ Ὁσίου καὶ θεοφόρου Πατρὸς ἡμῶν Ἀμφιλοχίου τοῦ Πατμίου τοῖς φιλαγίοις καὶ φιλακολούθοις εὐσεβέσι Χριστιανοῖς, πρὸς πανηγυρικὸν ἑορτασμὸν κατὰ τὰ θέσμια τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῶν ἡμερῶν μνήμης

αὐτοῦ, ἐκφράζομεν ἐκ καρδίας τὴν εὐχήν, ὅπως ὁ ἐν Τριάδι προσκυνούμενος Θεός, διὰ τῶν σεπτῶν καὶ εὐπροσδέκτων πρεσβειῶν τοῦ Ὁσίου αὐτοῦ, παρέχῃ πλουσίως τὴν σωτηριώδην ἐνέργειαν τῆς χάριτος Αὐτοῦ πᾶσι τοῖς τιμῶσιν αὐτὸν καὶ ἐπικαλουμένοις προσευχητικῶς τὴν ἀντίληψιν καὶ προστασίαν αὐτοῦ.

Ἐν Ῥόδῳ τῇ 8ῃ Σεπτεμβρίου 2018

Κατὰ τὴν Ἑορτὴν τοῦ Γενεσίου τῆς «Μητρὸς τοῦ Ἠγαπημένου», Ὑπεραγίας Θεοτόκου.

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ο ΡΟΔΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΣ

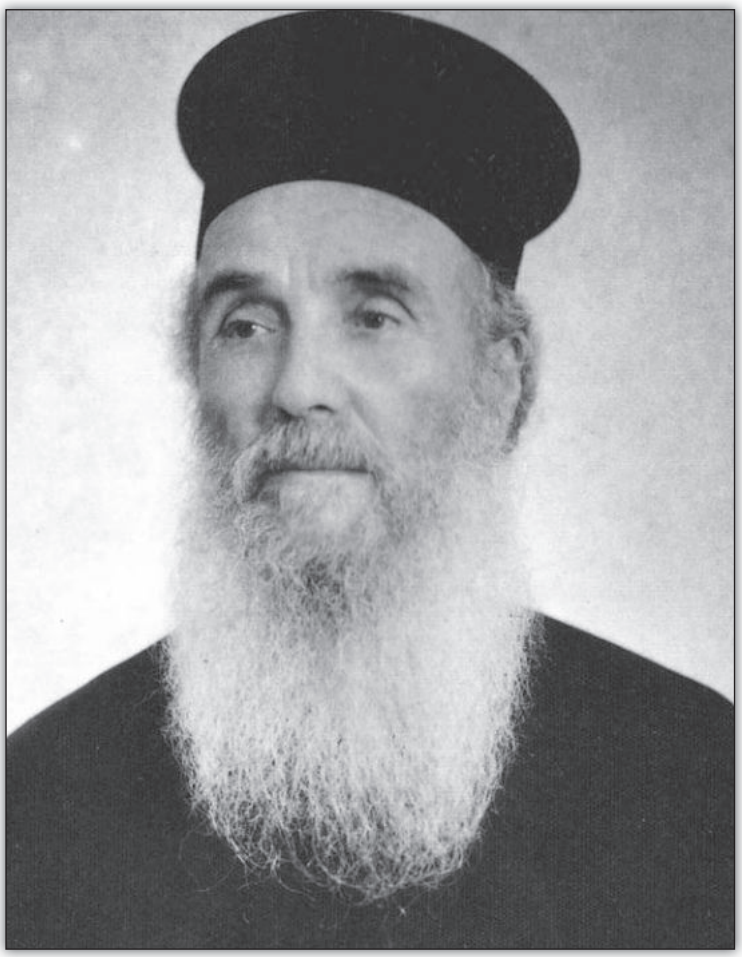

Πρᾶξις τῆς ἐν τῷ Ἁγιολογίῳ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας κατατάξεως τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Ἀμφιλοχίου Μακρῆ (1889-1970)

«Ὁ ἐλεήμων λεγέτω· Ἐγὼ δὲ ὡσεὶ ἐλαία κατάκαρπος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ˙ δίκαιος γὰρ ὡς φοῖνιξ ἀνθήσει, ὡσεὶ κέδρος ἡ ἐν τῷ Λιβάνῳ πληθυνθήσεται».

Τοὺς δι' ἀγάπησιν Χριστοῦ τὸν βίον ἐν βίᾳ φύσεως διηνεκεῖ διαπεράσαντας καὶ προκρίναντας τὸ ζῆν ἐν Χριστῷ ἢ μετὰ τῶν τοῦ κόσμου ματαίων καὶ ἐπικήρων καὶ ἐκλεξαμένους ἐμπόνως καὶ θυσιαστικῶς τὴν ἀγαθὴν μερίδα τοῦ ἐκδαπανᾶσθαι ὑπὲρ τῶν Ἐκείνου κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν πλασθέντων ὡς καὶ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν Αὐτοῦ, ἤτοι ἀνθρώπου καὶ κτίσεως, ζῶντας δὲ καὶ μετὰ τὴν ἐκεῖσε ἀπὸ τῶν ἐνθένδε ἀποδημίαν ἰσχυρὰν σχόντας τὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως τῶν πιστῶν, διατηρούντων διὰ τοῦτο, δι' ἀδιακόπου ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν παραδόσεως, τὴν περὶ τῆς ὁσιότητος καὶ ἁγιότητος αὐτῶν ἱερὰν ἀνάμνησιν, μετὰ πάσης εὐλαβείας τιμᾶν καὶ γεραίρειν μετὰ τοῦ περιουσίου τοῦ Θεοῦ λαοῦ οἶδεν ἡ Ἁγία τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, τῇ χορείᾳ τῶν Ἁγίων αὐτοὺς συναριθμοῦσα καὶ τὴν τούτων ἐπικαλουμένη μεσιτείαν πρὸς τὸν φιλάνθρωπον Θεὸν ὑπὲρ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν, λύσεως ἀμπλακημάτων, ἰάσεως ἀσθενῶν, καὶ ἁπαξαπλῶς ὠφελείας ψυχικῆς τοῦ χριστωνύμου πληρώματος.

Ἐπειδή, τοίνυν, τοιοῦτος τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν κατεδείχθη καὶ ὁ ἐν τῇ ἀποστολοβαδίστῳ Πάτμῳ τῆς Δωδεκανήσου γεννηθεὶς ἐκ γονέων εὐσεβῶν Ἐμμανουὴλ καὶ Εἰρήνης, ἐκ Λειψῶν, καὶ εἰς ἡλικίαν ὀγδοήκοντα καὶ ἑνὸς ἐτῶν τὸ ζῆν ἐκμετρήσας, ζῶν, διὰ τοῦ μυστηρίου τῆς ἱερᾶς ἐξομολογήσεως, κατασταθεὶς τῷ ὄντι λιμὴν εὔδιος ψυχῶν δυσεξαριθμήτων, διὰ τοῦ μοναστικοῦ καὶ λειτουργικοῦ φρονήματος, διὰ τοῦ ἀγαπητικοῦ, ταπεινοῦ, πραέος, φιλησύχου,

φιλαγίου, προσευχητικοῦ, οἰκολογικῶς θεολογικοῦ, πατρικῶς προστατευτικοῦ, ἐλεήμονος καὶ φιλευσπλάχνου ἤθους αὐτοῦ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν πολλῶν ὑπὸ Θεοῦ χαρισμάτων πολλαπλῶς φανερωθέντων, ἐν οἷς τὸ διορατικὸν καὶ προορατικὸν καὶ θαυματουργικὸν τοιαῦτα, κοσμηθείς, ὡς καὶ μετὰ θάνατον δὲ ἰσχυρὰν σχῶν τὴν ἐπιρροὴν ἐκ τῶν τοιούτων ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως τῶν πιστῶν Ἀρχιμανδρίτης Ἀμφιλόχιος Μακρῆς, διατελέσας Ἡγούμενος τῆς Ἱερᾶς Βασιλικῆς, Πατριαρχικῆς καὶ Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ Εὐαγγελιστοῦ καὶ Πατριαρχικὸς Ἔξαρχος Πάτμου, καθ' ἃ ἄρτι ὑπέβαλε τῇ Ἐκκλησίᾳ, προτροπῇ αὐτῆς, ὁ Πατριαρχικὸς Ἔξαρχος Πάτμου Ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης κύριος Κύριλλος Πέντες καὶ οἱ εὐσεβεῖς χριστιανοὶ ἐν μαρτυρίαις πολλαῖς καὶ τεκμηρίοις ἀψευδέσι στοιχοῦντες τῇ συνεχεῖ καὶ ἀδιακόπῳ ἐν ταῖς ὑστέροις χρόνοις παραδόσει ὡς Ἅγιον καὶ Ὅσιον αὐτὸν τιμῶσι καὶ γεραίρουσιν, «οὐ συνόδους μεγίστας καὶ κοινάς τινας ἀναμείναντας ψήφους ὥστ' ἐκεῖνον ἀνακηρύξαι, οἷς καὶ χρόνος καὶ ὄκνος καὶ μέλλησις καὶ πλεῖστά τινα τῶν ἀνθρωπείων προσίσταται, ἀλλὰ τῇ ἄνωθεν ψήφῳ τε καὶ ἀνακηρύξει καὶ τῇ λαμπρᾷ καὶ ἀναμφιβόλῳ τῶν πραγμάτων ὄψει καὶ πίστει καλῶς ἀρκεσθέντες» κατὰ τὸν Ἅγιον Πατριάρχην Φιλόθεον, τὸν Κόκκινον, πρὸς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐπίσημον ἐν τῷ Ἑορτολογίῳ αὐτῆς ἔνταξιν αὐτοῦ ὡς Ὁσίου καὶ Ἁγίου, ἡ Μετριότης ἡμῶν μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς Ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν καὶ ὑπερτίμων, τῶν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῖν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ὑπ' ὄψιν λαβόντες τὴν ἀδιάκοπον ζῶσαν μαρτυρίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως τῶν κατοίκων οὐ μόνον τῆς ἱερᾶς νήσου Πάτμου ἀλλὰ καὶ τῶν πιστῶν ἐκ τῆς εὐρυτέρας περιοχῆς τῆς Δωδεκανήσου, ἀλλὰ καὶ πανελληνίως καὶ πανορθοδόξως περὶ τῆς ὁσιότητος καὶ ἁγιότητος τοῦ εἰρημένου Ἀρχιμανδρίτου, καὶ τὴν ἀρχῆθεν ἀποδιδομένην αὐτῷ ὡς Ἁγίῳ τιμήν, τῷ κοινῷ τῆς Ἐκκλησίας ἔθει κατακολουθοῦντες, ὡς εὔλογον καὶ πρέπουσαν τὴν ἐν ταῖς ἁγιολογικαῖς Δέλτοις ἀναγραφὴν καὶ κατάταξιν αὐτοῦ ἐκρίναμέν τε καὶ προφρόνως ἀπεδεξάμεθα.

Διὸ καὶ θεσπίζομεν Συνοδικῶς καὶ ἐν Ἁγίῳ διακελευόμεθα Πνεύματι ὅπως ὁ εἰρημένος Ἀρχιμανδρίτης Ἀμφιλόχιος Μακρῆς, Προηγούμενος τῆς Ἱερᾶς Βασιλικῆς, Πατριαρχικῆς καὶ Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ Εὐαγγελιστοῦ, συνα-

ριθμῆται τοῖς Ἁγίοις τῆς Ἐκκλησίας, ὡς μέχρι τοῦδε οὕτω καὶ εἰς τὸ ἑξῆς εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα τιμώμενος παρὰ τῶν πιστῶν καὶ ὕμνοις ἐγκωμίων γεραιρόμενος κατ᾽ ἔτος δίς, ἤτοι τῇ ιστ΄ Ἀπριλίου, ἡμέρα τῆς πρὸς Κύριον ἐκδημίας αὐτοῦ καὶ τῇ ιθ΄ Σεπτεμβρίου, καθ᾽ ἣν ἡ ἀνακομιδὴ τῶν τιμίων αὐτοῦ λειψάνων ἐγένετο.

Εἰς ἔνδειξιν δὲ τούτου καὶ βεβαίωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ ἡ παροῦσα Πατριαρχικὴ ἡμῶν καὶ Συνοδικὴ Πρᾶξις, καταστρωθεῖσα μὲν καὶ ὑπογραφεῖσα ἐν τῷδε τῷ Ἱερῷ Κώδικι τῆς καθ᾽ ἡμᾶς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐν ἴσῳ δὲ καὶ ἀπαραλλάκτῳ ἀποσταλεῖσα τῷ ἡμετέρῳ Ἐξάρχῳ Πάτμου Ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτῃ κυρίῳ Κυρίλλῳ πρὸς ἐπ᾽ ἐκκλησίας ἀνάγνωσιν καὶ κατάθεσιν εἶτα ἐν τοῖς Ἀρχείοις τῆς καθ᾽ ἡμᾶς ἱερᾶς Ἐξαρχίας.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,βιη΄
κατὰ μῆνα Αὔγουστον (κθ΄)
Ἐπινεμήσεως ΙΑ΄

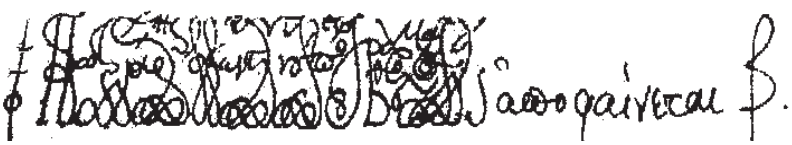

† ὁ Χαλκηδόνος Ἀθανάσιος,
† ὁ Δέρκων Ἀπόστολος,
† ὁ Ἀμερικῆς Δημήτριος,
† ὁ Βρυούλων Παντελεήμων,
† ὁ Ἰταλίας καί Μελίτης Γεννάδιος,
† ὁ Νέας Ἰερσέης Εὐάγγελος,
† ὁ Ρόδου Κύριλλος,
† ὁ Κισάμου καί Σελίνου Ἀμφιλόχιος,
† ὁ Κορέας Ἀμβρόσιος,
† ὁ Προύσης Ἐλπιδοφόρος,
† ὁ Αὐστρίας Ἀρσένιος,
† ὁ Σμύρνης Βαρθολομαῖος.

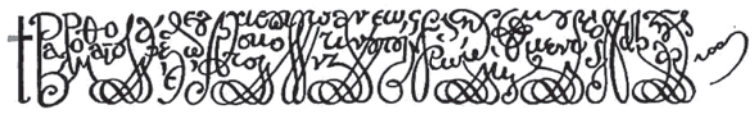

Ἀριθμ. Πρωτ. 841

Ἱερώτατε Μητροπολῖτα Ρόδου, ὑπέρτιμε καί ἔξαρχε πασῶν τῶν Κυκλάδων Νήσων, ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητέ ἀδελφέ καί συλλειτουργέ τῆς ἡμῶν Μετριότητος κύριε Κύριλλε, χάρις εἴη τῇ ὑμετέρᾳ Ἱερότητι καί εἰρήνη παρά Θεοῦ.

Ἐγκριθεισῶν ὑπό τῆς Ἁγίας καί Ἱερᾶς Συνόδου τῶν ἐκπονηθεισῶν ὑπό τῆς ὑμετέρας ἀγαπητῆς Ἱερότητος Ἀκολουθιῶν ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ Ὁσίου Πατρός ἡμῶν Ἀμφιλοχίου τοῦ ἐν Πάτμῳ καί ἐπί τῇ μνήμῃ τῆς Ἀνακομιδῆς τῶν Τιμίων Λειψάνων αὐτοῦ, ἀποφάσει συνοδικῇ, γνωρίζομεν ὑμῖν διά τῶν μετά χεῖρας Πατριαρχικῶν ἀδελφικῶν ἡμῶν Γραμμάτων, ὅτι ἐνεκρίθη ἡ ἐπ᾽ ἐκκλησίας χρῆσις αὐτῶν.

Ἐπί δέ τούτοις, συγχαίρομεν ὑμῖν ἐπί ταῖς ἐπιμελημέναις ἐργασίαις ὑμῶν ταύταις καί ἐπικαλούμεθα ἐφ᾽ ὑμᾶς τήν χάριν καί τό ἄπειρον ἔλεος τοῦ Θεοῦ.

Βιη᾽ Σεπτεμβρίου α᾽

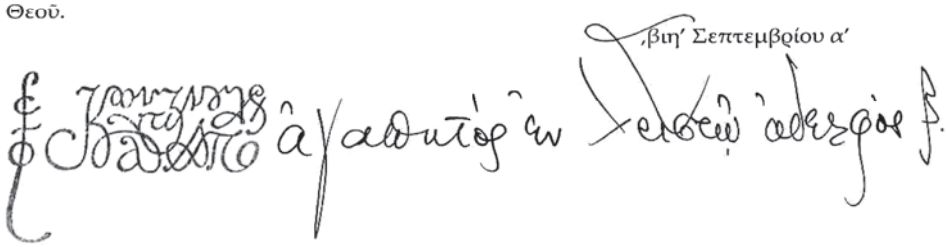

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ
ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΦΟΡΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ
ΤΟΥ ΕΝ ΠΑΤΜΩ

Οὗ ἡ Μνήμη τῇ ΙΣΤ΄ Ἀπριλίου

Ποιηθεῖσα
ὑπὸ τοῦ ἐλαχίστου ἐν Ἐπισκόποις Κυρίλλου, τοὐπίκλην Κογεράκη,
Μητροπολίτου τῆς ἁγιωτάτης Μητροπόλεως Ρόδου.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΜΙΚΡΟΝ ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ

Ἱστῶμεν στίχ. δ΄ καὶ ψάλλομεν τὰ κάτωθι Στιχηρὰ Προσόμοια.

Ἦχος α΄. Πανεύφημοι Μάρτυρες.

Ἐπέφανε σήμερον φαιδρά, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡ μνήμη σου, καταπυρσεύουσα, τῇ φωτοχυσίᾳ, τῆς σεπτῆς σου χάριτος, τῆς ἄνωθεν πλουσίως δοθείσης σοι, τοὺς εὐφημοῦντάς σε, ὡς Ὁσίων νέον καύχημα, καὶ Δικαίων, καινὸν ἐγκαλλώπισμα.

Ἐκ βρέφους ἐπόθησας Χριστόν, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, καὶ δι᾽ αὐτὸν κατεφρόνησας, τῆς ματαιότητος, τοῦ προσκαίρου βίου· ὅθεν τῆς ἀσκήσεως, ἐτέλεσας ἐν κόσμῳ τὸ στάδιον, καὶ κατεσκήνωσας, Πρωτοτόκων ἐν σκηνώμασι, μνημονεύων, ἡμῶν τῶν τιμώντων σε.

Δοχεῖον γενόμενος σεπτόν, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, ταῖς ἀρεταῖς τῆς ἀσκήσεως, τοῦ Θείου Πνεύματος, τῶν πιστῶν ἐδείχθης, ἐν ὑστέροις ἔτεσι, διδάσκαλος σοφὸς πρὸς εὐσέβειαν· διὸ τιμῶμέν σε, ἐξαιτούμενοι τὴν χάριν σου, δι᾽ ἧς πᾶσι, βραβεύεις τὰ κρείττονα.

Εὐφραίνεται σήμερον λαμπρῶς, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, ἡ νῆσος Πάτμος τιμῶσά σε, καὶ ἐπαγάλλεται, τοῦ Ἠγαπημένου, τῆς Μητρός, μακάριε, Μονὴ ἡ σεβασμία πλουτοῦσά σου, θήκην τὴν πάντιμον, τῶν θαυμάτων ἀναβλύζουσαν, ἀενάως, πιστοῖς τὰ χαρίσματα.

Δόξα. *Ἦχος δ΄.*

Τίς σε ἀξίως μακαρίσει, Ἀμφιλόχιε Πάτερ, Ὁσίων ἐγκαλλώπισμα; σὺ γὰρ ἀπὸ παιδός, τὴν ἀρετὴν ἀσκήσας, τῆς χάριτος ἐγένου καταγώγιον, καὶ ἐν ἐσχάταις ἡμέραις, διὰ λόγων μεστῶν σοφίας, καὶ ἀμέμπτου βίου παραδειγμάτων, τῆς εὐσεβείας τὴν δύναμιν, τοῖς ἀνθρώποις διετράνωσας. Ἀλλὰ πρέσβευε ἐκτενῶς, τῷ Σωτῆρι καὶ Θεῷ, ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Καὶ νῦν. *Θεοτοκίον.*

Ἐκ παντοίων κινδύνων, τοὺς δούλους σου φύλαττε, Εὐλογημένη Θεοτόκε, ἵνα σε δοξάζωμεν, τὴν ἐλπίδα τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΣΤΙΧΟΝ, Στιχηρὰ Προσόμοια.

Ἦχος α΄. Τῶν οὐρανίων ταγμάτων.

Τῶν Ἀσωμάτων Ἀγγέλων, τὸν ἰσοστάσιον, τὸν ἐπὶ γῆς ὀφθέντα, μαθητὴν τοῦ Δεσπότου, τιμήσωμεν ἐν ὕμνοις χρεωστικῶς, τὸν σοφὸν Ἀμφιλόχιον, ἵνα αὐτοῦ ταῖς πρεσβείαις πρὸς τὸν Θεόν, χάριν λάβωμεν σωτήριον.

Στίχ. Τίμιος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τοῦ Ὁσίου αὐτοῦ.

Δι᾽ ἀρετῆς θησαυρίσας, γνῶσιν τὴν ἄνωθεν, ὡς ἀετὸς διῆλθες, πλείστας πόλεις καὶ νήσους, μετάνοιαν κηρύττων λόγοις τοῖς σοῖς, ἱερὲ Ἀμφιλόχιε, καὶ τοὺς ἀνθρώπους παιδεύων κατὰ Θεόν, ὀρθοδόξως πολιτεύεσθαι.

Στίχ. Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον, ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ θελήσει σφόδρα.

Χαῖρε τῆς Πάτμου ὁ γόνος, τῆς Ἐκκλησίας φωστήρ, καὶ τῆς Μονῆς σου φύλαξ, Ἀμφιλόχιε Πάτερ· προστάτευε εὐχαῖς σου πρὸς τὸν Θεόν, τῶν ἀξίως τιμώντων σε, καὶ προστρεχόντων ἐν πίστει εἰλικρινεῖ, τῶν λειψάνων σου τῇ λάρνακι.

Δόξα. *Ἦχος β΄.*

Ἀ᾽σκητικοῖς ἀγῶσιν εὐδοκιμήσας, καὶ ἀποστολικοῖς καμάτοις διαπρέψας, εἰς ἑκατὸν ἐκτήσω ἐν οὐρανοῖς, τὸν μισθὸν τῶν κατορθωμάτων σου, Ἀμφιλόχιε Πάτερ Ὅσιε· διὸ ἐν δόξῃ, τῷ ἐν Τριάδι Θεῷ παριστάμενος, πρέσβευε ἐκτενῶς, τοῦ σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Καὶ νῦν. *Θεοτοκίον.*

Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου, εἰς σὲ ἀνατίθημι, Μῆτερ τοῦ Θεοῦ, φύλαξόν με ὑπὸ τὴν σκέπην σου.

Νῦν ἀπολύεις, *τὸ Τρισάγιον, τὸ Ἀπολυτίκιον ἐκ τοῦ Μεγάλου Ἑσπερινοῦ καὶ Ἀπόλυσις.*

ΕΙΣ ΤΟΝ ΜΕΓΑΝ ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ

Μετὰ τὸν Προοιμιακόν, στιχολογοῦμεν τὸ Μακάριος ἀνήρ. *Εἰς δὲ τὸ* Κύριε ἐκέκραξα, *ἱστῶμεν στίχ. στ΄ καὶ ψάλλομεν τὰ κάτωθι Στιχηρὰ Προσόμοια.*

Ἦχος α΄. Ὦ τοῦ παραδόξου θαύματος.

Ὦ τοῦ παραδόξου θαύματος! ὡς φωστὴρ παμφαής, ἐκ τῆς Πάτμου ἔλαμψας, ἐν χρόνοις τοῖς καθ᾽ ἡμᾶς, νεύσει τῇ ἄνωθεν, καὶ ηὔγασας μυστικῶς, τῆς Ἐκκλησίας λαὸν τὸν χριστώνυμον, τῇ θείᾳ ἀνατολῇ, τῆς δεδομένης ἐξ ὕψους σοφίας σου. Ὅθεν σήμερον ἐν ὕμνοις, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, οἱ πιστοί σε τιμῶμεν, ἐν τῇ μνήμῃ σου χορεύοντες.

Βαβαὶ τῆς σῆς προμηθείας Χριστέ! σὺ γὰρ τῷ λαῷ σου, ἐν ἐσχάτοις ἔτεσιν, ἀνέδειξας ὁδηγόν, πρὸς βίον ἔνθεον, τὸν μέγαν ἐν ἀρεταῖς, καὶ ἐν σοφίᾳ πολὺν Ἀμφιλόχιον, τὸν βίῳ ἀσκητικῷ, ἀγγελικῶς ἐπὶ γῆς χρηματίσαντα. Ὅθεν ταῖς αὐτοῦ πρεσβείαις, δίδου τὰ συμφέροντα, τοῖς αὐτοῦ ἐκτελοῦσι, τὸ σεβάσμιον μνημόσυνον.

Τοὺς σοὺς ἀγῶνας γεραίρομεν, οὓς στερρῶς ὑπῆλθες, ἀνταγωνιζόμενος, ἐν ὅπλοις πνευματικοῖς, τῷ κοσμοκράτορι· ὡς σκεῦος γὰρ ἐκλογῆς, ἀπὸ παιδὸς τῷ Κυρίῳ ἑπόμενος, οὐκ ὤκνησας γρηγορῶν, ἐν τῷ αὐτοῦ σωτηρίῳ θελήματι. Ὅθεν ἐν σκηναῖς Δικαίων, τούτῳ παριστάμενος, Ἀμφιλόχιε, αἴτει, τοῖς τιμῶσί σε τὰ κρείττονα.

Ἕτερα. Ἦχος β΄. Ποίοις εὐφημιῶν.

Ποίοις εὐφημιῶν στέμμασι, στεφανώσωμεν τὸν θεοφόρον; τὸν θεοστεφῆ Ἀμφιλόχιον, τὸν δι' ἀρετῆς διαπρέψαντα, καὶ κοσμήσαντα τὴν Ἐκκλησίαν· τὸν λόγῳ, τῆς εὐσεβείας ὁδηγήσαντα, ἀνθρώπους, τῆς ἀληθείας πρὸς ἐπίγνωσιν· τὸν τῆς Μητρὸς τοῦ Δεσπότου, θεράποντα θεῖον, οὗ πρεσβείαις πρὸς τὸν Θεόν, κινδύνων λυτρούμεθα, οἱ πόθῳ αὐτὸν γεραίροντες.

Ποίοις μελῳδικοῖς ἔπεσιν, ἐπαινέσωμεν τὸν θεοφόρον; τὸν Θεοῦ ὀφθέντα διάκονον, καὶ Εὐαγγελίου κηρύξαντα, τὸ σωτήριον ἐν τοῖς ἐσχάτοις· τὸν ζήλῳ, πόλεις καὶ νήσους διατρέξαντα, καὶ πλείστους, δεσμῶν κακίας λυτρωσάμενον· τὸν ἐκ τῆς Πάτμου φωστῆρα, τῷ κόσμῳ φανέντα, Ἀμφιλόχιον τὸν σοφόν, τὸν πάντας φωτίζοντα, τῇ αἴγλῃ φωτὸς τῆς χάριτος.

Ποίοις εὐφραντικοῖς μέλεσιν, ἀνυμνήσωμεν τὸν θεοφόρον; τὸν τῆς εὐσεβείας ἐκφάντορα, καὶ τῆς μετανοίας διδάσκαλον, Ἀμφιλόχιον Θεοῦ τὸν φίλον· τὸ νέον, τῶν Μοναζόντων ἐγκαλλώπισμα, καὶ κλέος, τῶν Ἱερέων καὶ παράδειγμα· τὸν θαυμαστὸν ἐν Ὁσίοις, οὗ ἡ λάρναξ βρύει, ἰαμάτων ποταμηδόν, ἀπαύστως τὰ νάματα, εἰς δόξαν Θεοῦ αἰώνιον.

Δόξα. *Ἦχος πλ. β΄.*

Σήμερον οἱ πιστοί, ἐτήσιον ἐκτελοῦντες, τὴν μνήμην τοῦ Ὁσίου Πατρός, πνευματικῶς εὐφρανθῶμεν, καὶ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως, τούτῳ ἀναβοήσωμεν· Χαίροις ὁ ἐκ κοιλίας μητρικῆς, τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ ἀφορισθείς, καὶ Εὐαγγελίου τὸν νόμον, ἐκπληρώσας τῷ βίῳ σου·

χαίροις ὁ δι' ἀγώνων ἀρετῆς, τοῦ Παρακλήτου λαβὼν τὰς δωρεάς, καὶ πολλῶν ἐν πλούτῳ ἀγάπης, εὐεργέτης γενόμενος· χαίροις τῆς Πάτμου τὸ βλάστημα, καὶ Μονῆς Ἠγαπημένου τῆς Μητρός, δομήτωρ ἐνθεώτατος. Ἀλλ' ὡς ἔχων παῤῥησίαν πρὸς Χριστόν, Ἀμφιλόχιε μακάριε, τὴν εἰρήνην αἴτει, ταῖς ψυχαῖς τῶν τιμώντων σε.

Καὶ νῦν. *Θεοτοκίον.*

Τίς μὴ μακαρίσει σε Παναγία Παρθένε; τίς μὴ ἀνυμνήσει σου τὸν ἀλόχευτον τόκον; ὁ γὰρ ἀχρόνως ἐκ Πατρός, ἐκλάμψας Υἱὸς μονογενής, ὁ αὐτὸς ἐκ σοῦ τῆς Ἁγνῆς προῆλθεν, ἀφράστως σαρκωθείς, φύσει Θεὸς ὑπάρχων, καὶ φύσει γενόμενος ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς, οὐκ εἰς δυάδα προσώπων τεμνόμενος, ἀλλ' ἐν δυάδι φύσεων, ἀσυγχύτως γνωριζόμενος. Αὐτὸν ἱκέτευε, σεμνὴ παμμακάριστε, ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Εἴσοδος, τὸ Φῶς ἱλαρόν, *τὸ Προκείμενον τῆς ἡμέρας καὶ τὰ Ἀναγνώσματα.*

Σοφίας Σολομῶντος τὸ Ἀνάγνωσμα.
(Κεφ. γ΄, 1-9)

Δικαίων ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ, καὶ οὐ μὴ ἅψηται αὐτῶν βάσανος. Ἔδοξαν ἐν ὀφθαλμοῖς ἀφρόνων τεθνάναι, καὶ ἐλογίσθη κάκωσις ἡ ἔξοδος αὐτῶν καὶ ἡ ἀφ' ἡμῶν πορεία σύντριμμα· οἱ δέ εἰσιν ἐν εἰρήνῃ. Καὶ γὰρ ἐν ὄψει ἀνθρώπων ἐὰν κολασθῶσιν, ἡ ἐλπὶς αὐτῶν ἀθανασίας πλήρης. Καὶ ὀλίγα παιδευθέντες μεγάλα εὐεργετηθήσονται· ὅτι ὁ Θεὸς ἐπείρασεν αὐτοὺς καὶ εὗρεν αὐτοὺς ἀξίους ἑαυτοῦ. Ὡς χρυσὸν ἐν χωνευτηρίῳ ἐδοκίμασεν αὐτοὺς καὶ ὡς ὁλοκάρπωμα θυσίας προσεδέξατο αὐτούς. Καὶ ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀναλάμψουσι καὶ ὡς σπινθῆρες ἐν καλάμῃ διαδραμοῦνται. Κρινοῦσιν ἔθνη καὶ κρατήσουσι λαῶν καὶ βασιλεύσει αὐτῶν Κύριος εἰς τοὺς αἰῶνας. Οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτῷ συνήσουσιν ἀλήθειαν, καὶ οἱ πιστοὶ ἐν ἀγάπῃ προσμενοῦσιν αὐτῷ· ὅτι χάρις καὶ ἔλεος ἐν τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ, καὶ ἐπισκοπὴ ἐν τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ.

Σοφίας Σολομῶντος τὸ Ἀνάγνωσμα.
(Κεφ. ε΄, 15-στ΄, 3)

Δίκαιοι εἰς τὸν αἰῶνα ζῶσι, καὶ ἐν Κυρίῳ ὁ μισθὸς αὐτῶν, καὶ ἡ φροντὶς αὐτῶν παρὰ Ὑψίστῳ. Διὰ τοῦτο λήψονται τὸ βασίλει-

ον τῆς εὐπρεπείας καὶ τὸ διάδημα τοῦ κάλλους ἐκ χειρὸς Κυρίου· ὅτι τῇ δεξιᾷ σκεπάσει αὐτοὺς καὶ τῷ βραχίονι ὑπερασπιεῖ αὐτῶν. Λήψεται πανοπλίαν τὸν ζῆλον αὐτοῦ καὶ ὁπλοποιήσει τὴν κτίσιν εἰς ἄμυναν ἐχθρῶν. Ἐνδύσεται θώρακα, δικαιοσύνην· καὶ περιθήσεται κόρυθα, κρίσιν ἀνυπόκριτον. Λήψεται ἀσπίδα ἀκαταμάχητον, ὁσιότητα· ὀξυνεῖ δὲ ἀπότομον ὀργὴν εἰς ῥομφαίαν· συνεκπολεμήσει δὲ αὐτῷ ὁ κόσμος ἐπὶ τοὺς παράφρονας. Πορεύσονται εὔστοχοι βολίδες ἀστραπῶν καὶ ὡς ἀπὸ εὐκύκλου τόξου τῶν νεφῶν ἐπὶ σκοπὸν ἁλοῦνται, καὶ ἐκ πετροβόλου θυμοῦ πλήρεις ῥιφήσονται χάλαζαι. Ἀγανακτήσει κατ' αὐτῶν ὕδωρ θαλάσσης, ποταμοὶ δὲ συγκλύσουσιν ἀποτόμως. Ἀντιστήσεται αὐτοῖς πνεῦμα δυνάμεως, καὶ ὡς λαῖλαψ ἐκλικμήσει αὐτούς, καὶ ἐρημώσει πᾶσαν τὴν γῆν ἀνομία, καὶ ἡ κακοπραγία περιτρέψει θρόνους δυναστῶν. Ἀκούσατε οὖν, βασιλεῖς, καὶ σύνετε· μάθετε, δικασταὶ περάτων γῆς· ἐνωτίσασθε οἱ κρατοῦντες πλήθους καὶ γεγαυρωμένοι ἐπὶ ὄχλοις ἐθνῶν· ὅτι ἐδόθη παρὰ Κυρίου ἡ κράτησις ὑμῖν καὶ ἡ δυναστεία παρὰ Ὑψίστου.

Σοφίας Σολομῶντος τὸ Ἀνάγνωσμα.
(Κεφ. δ΄, 7-15)

Δίκαιος ἐὰν φθάσῃ τελευτῆσαι, ἐν ἀναπαύσει ἔσται· γῆρας γὰρ τίμιον οὐ τὸ πολυχρόνιον οὐδὲ ἀριθμῷ ἐτῶν μεμέτρηται· πολιὰ δέ ἐστι φρόνησις ἀνθρώποις καὶ ἡλικία γήρως βίος ἀκηλίδωτος. Εὐάρεστος τῷ Θεῷ γενόμενος ἠγαπήθη καὶ ζῶν μεταξὺ ἁμαρτωλῶν μετετέθη. Ἡρπάγη, μὴ κακία ἀλλάξῃ σύνεσιν αὐτοῦ ἢ δόλος ἀπατήσῃ ψυχὴν αὐτοῦ· βασκανία γὰρ φαυλότητος ἀμαυροῖ τὰ καλά, καὶ ῥεμβασμὸς ἐπιθυμίας μεταλλεύει νοῦν ἄκακον. Τελειωθεὶς ἐν ὀλίγῳ ἐπλήρωσε χρόνους μακρούς· ἀρεστὴ γὰρ ἦν Κυρίῳ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ· διὰ τοῦτο ἔσπευσεν ἐκ μέσου πονηρίας. Οἱ δὲ λαοὶ ἰδόντες καὶ μὴ νοήσαντες, μηδὲ θέντες ἐπὶ διανοίᾳ τὸ τοιοῦτον, ὅτι χάρις καὶ ἔλεος ἐν τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ καὶ ἐπισκοπὴ ἐν τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΛΙΤΗΝ,

Ἰδιόμελα. Ἦχος α΄.

Εὐφραίνου ἐν Κυρίῳ, ἡ ἁγιόβλαστος Πάτμος, τὸ τοῦ Ἠγαπημένου Μαθητοῦ, ἱερώτατον σχοίνισμα. Ἰδοὺ γὰρ ἐν σοὶ δαυϊτικῶς, ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γενεᾷ, ὡς ὑψίκομος φοῖνιξ ἀρετῶν, τῇ ἀσκήσει ἐξήν-

θησεν, Ἀμφιλόχιος ὁ ἔνδοξος, ὁ τοῦ Ὁσίου Πατρὸς Χριστοδούλου, τῆς πολυφόρου φυτείας, τίμιον βλάστημα γενόμενος. Ὅθεν ἐν αὐτῷ καυχωμένη, καὶ τῆς χάριτος αὐτοῦ ἀπολαύουσα, τῷ Σωτῆρι βόησον· Πολυέλεε, Κύριε δόξα σοι.

Ὁ αὐτός.

Ἀγάλλου καὶ χόρευε, ἡ τῆς Μητρὸς τοῦ Ἠγαπημένου, ἐν Πάτμῳ περίκλυτος Μονή, Ἀμφιλοχίου τοῦ δομήτορος, τὴν μνήμην ἑορτάζουσα σήμερον. Οὗτος γὰρ ὁ θαυμάσιος, ὡς κέδρος ἡ ἐν τῷ Λιβάνῳ, ἐν σοὶ ψαλμικῶς ἱστάμενος, τὰ τέκνα τῆς ἀσκήσεως, ἐν ταῖς αὐλαῖς σου ἐπλήθυνε, καὶ νοητόν σε παράδεισον, τῆς ἐν Χριστῷ ἀσκητικῆς διαγωγῆς, πνευματικῇ γεωργίᾳ ἀνέδειξεν. Ὅθεν τοῦτον προστάτην κεκτημένη, καὶ ἐκ τῆς θήκης αὐτοῦ, θαυμάτων δωρεὰς ἀρυομένη, τῷ Κυρίῳ βόησον· Φιλάνθρωπε Κύριε, δόξα σοι.

Ἦχος β΄.

Ὅσιε Πάτερ, Ἀμφιλόχιε μακάριε, ἀπὸ παιδὸς Θεῷ ἀνατεθείς, τῶν ἐπιγείων κατεφρόνησας· καὶ τοὺς πάλαι Ὁσίους, τῷ βίῳ μιμούμενος, τῶν δωρεῶν τῆς χάριτος κατηξίωσαι· ἐντεῦθεν δι᾽ ἀγάπης θερμῆς, τὴν σωτηρίαν τοῦ πλησίον, ὅλῃ καρδίᾳ ἐξεζήτησας, καὶ πλείστους τόπους διαμείψας, καὶ πλανωμένων ὁδηγός, διὰ λόγων καὶ ἔργων γενόμενος, ἐξ ἀναξίων ἀξίους, πολλοὺς Χριστῷ προσήγαγες. Ὅθεν αὐτός σε ἀμειβόμενος, τῶν Ἁγίων τῆς χαρᾶς κατηξίωσε, μεθ᾽ ὧν πρέσβευε ἐκτενῶς, τοῦ σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Ἦχος γ΄.

Χρεωστικῶς τὴν μνήμην σου σήμερον, οἱ εὐσεβεῖς ἐκτελοῦμεν, Ἀμφιλόχιε Πάτερ θεόληπτε· σὺ γὰρ τῷ πνεύματι ζέων, τῷ Κυρίῳ δουλεύων, τῇ ἐλπίδι χαίρων, τῇ θλίψει ὑπομένων, καὶ τῇ εὐχῇ προσκαρτερῶν, ἐν παντί σου τῷ βίῳ, ἀποστολικῶς διετέλεσας, καὶ τοῖς πᾶσι τὰ πάντα ἐγένου, ὡς τοῦ Παύλου θεόληπτος μιμητής, ἵνα πάντας κερδήσῃς, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Σωτῆρι. Αὐτῷ οὖν ἐν δόξῃ, σὺν Ἁγίων χοροῖς παριστάμενος, πρέσβευε ἐκτενῶς, τοῦ σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Ἦχος δ΄.

Ὅσιε Πάτερ Ἀμφιλόχιε, τὸ τῆς Πάτμου βλάστημα καὶ καύχημα, ὁ ἐν ἀζύγῳ ὀχήματι ἀρετῶν, ὡς ὁ Θεσβίτης Ἠλίας, ἁρματη-

λάτης ἀπὸ γῆς, πρὸς οὐρανοὺς ἐκδημήσας, τῆς ἱερᾶς νήσου σου μὴ παύσῃ, προστατεύων ταῖς πρεσβείαις σου· τὴν εὐαγῆ σου δὲ Μονήν, ἣν πόνοις ἀτρύτοις συνεκρότησας, καὶ τῇ Μητρὶ τοῦ Ἠγαπημένου ἀνέθηκας, τῆς ἀσκήσεως κυπρίζουσαν ἄμπελον, καθηγεσίᾳ τῶν εὐχῶν σου ἀνάδειξον· καὶ πᾶσι τοῖς προστρέχουσι, τῇ θήκῃ τῶν λειψάνων σου, τὰ κρείττονα αἴτει χαρίσματα, παρὰ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ Σωτῆρος τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Δόξα. *Ἦχος πλ. α΄.*

Ἀσκητικῆς πολιτείας, εἰς ὕψος ἀνελθών, καὶ εὐαγγελικῶς καρποφορήσας, ἐν Ἐκκλησίᾳ Θεοῦ, ἐν οὐρανοῖς ἐκτήσω εἰς ἑκατόν, κατορθωμάτων σου τὸν μισθόν, Ἀμφιλόχιε μακάριε, τῆς Πάτμου ἀγλάϊσμα· διὸ ἐκ τῶν λειψάνων σου, ὡς ἐκ κρήνης ἀφθόνου, ἀναβλύζεις ἰάματα, καὶ πηγάζεις χαρίσματα, εὐεργετῶν τοὺς προστρέχοντας. Ἀλλὰ πρέσβευε δεόμεθα, Ὅσιε Πάτερ, τῷ ἐν Τριάδι προσκυνουμένῳ Θεῷ, ὑπὲρ εἰρήνης τοῦ κόσμου, καὶ σωτηρίας τῶν τιμώντων σε.

Καὶ νῦν. *Θεοτοκίον.*

Μακαρίζομέν σε, Θεοτόκε Παρθένε, καὶ δοξάζομέν σε, οἱ πιστοὶ κατὰ χρέος, τὴν πόλιν τὴν ἄσειστον, τὸ τεῖχος τὸ ἄῤῥηκτον, τὴν ἀῤῥαγῆ προστασίαν, καὶ καταφυγὴν τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΣΤΙΧΟΝ, *Στιχηρὰ προσόμοια.*
Ἦχος πλ. α΄. Χαίροις ἀσκητικῶν.

Χαίροις ὁ ἀπὸ βρέφους Θεῷ, ἀκολουθήσας οὐρανίῳ φρονήματι, καὶ ἔργοις δικαιοσύνης, εὐαρεστήσας αὐτῷ, θεοφόρε Πάτερ Ἀμφιλόχιε· ὁ νοῦν δι᾽ ἀσκήσεως, τῶν παθῶν καθηράμενος, ὁ ἀπαθείας, ἐν τῷ ὕψει γενόμενος, καὶ τῆς χάριτος, θησαυρίσας τὴν ἔλλαμψιν· ζήλῳ ὁ τὰ διδάγματα, κηρύξας τῆς πίστεως, καὶ χρηματίσας ἀνθρώποις, ἠθῶν ἁγίων διδάσκαλος. Χριστὸν ἐκδυσώπει, ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν δοθῆναι, τὸ μέγα ἔλεος.

Στίχ. Τίμιος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τοῦ Ὁσίου αὐτοῦ.

Χαίροις ὁ καθαγνίσας σαυτόν, τοῖς ἐν ἀσκήσει ὑπερμέτροις ἀγῶσί σου, καὶ σκεῦος τῆς ἐπιπνοίας, ἀναδειχθεὶς τοῦ Θεοῦ, θεοφόρε Πάτερ Ἀμφιλόχιε· Σταυρὸν ὁ ἀράμενος, τοῦ Σωτῆρος ἐπ᾽ ὤμων σου, καὶ διαθλήσας, συνεργίᾳ τοῦ Πνεύματος, συνειδήσεως, ἐπὶ γῆς τὸ μαρτύριον· στέφανον ὁ δεξάμενος, θεόθεν ἀμάραντον, καὶ ἐν ὑψίστοις τῆς δόξης, τῶν ἐκλεκτῶν ἀξιούμενος. Χριστὸν ἐκδυσώπει, ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν δοθῆναι, τὸ μέγα ἔλεος.

Στίχ. Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον, ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ θελήσει σφόδρα.

Χαίροις τῆς νήσου Πάτμου βλαστός, τοῦ Θεολόγου τῆς Μονῆς ἄνθος εὔοσμον, καὶ Μάνδρας Ἠγαπημένου, τῆς Παναγίας Μητρός, ὁ κλεινὸς δομήτωρ καὶ ὑπέρμαχος· σοφὲ Ἀμφιλόχιε, εὐσεβῶν ἡ παράκλησις, ὁ πλείστους τόπους, διαμείψας ὡς Ἄγγελος, τὴν μετάνοιαν, ἱερῶς ὑφηγούμενος· λόγων σου παραινέσεσι, καὶ βίου χρηστότητι, τοὺς ἐν ἀγνοίᾳ τελοῦντας, καθοδηγήσας πρὸς Κύριον. Χριστὸν ἐκδυσώπει, ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν δοθῆναι, τὸ μέγα ἔλεος.

Δόξα. *Ἦχος β΄.*

Ἀσκητικῶς ἀπὸ παιδός, τὸν σταυρόν σου ἀράμενος, τὸν νόμον ἐπλήρωσας, τοῦ νομοθέτου σου Χριστοῦ, Ἀμφιλόχιε μακάριε· ἔξω γὰρ κόσμου καὶ σαρκός, ἀγγελικῶς βιώσας, τῆς Εἰκόνος τὸ κάλλος, ἀκηλίδωτον διετήρησας, καὶ εἰς τὸ καθ᾽ ὁμοίωσιν, ὡς δυνατὸν ἀνελήλυθας· διὸ τῆς πολιτείας σου τὸ φῶς, τῶν ἀνθρώπων ἐνώπιον ἔλαμψε, τὰς τρίβους πάντων φωτίζον, πρὸς ἀρετῶν τελειότητα. Ἀλλ᾽ ὡς ἐν οὐρανοῖς, τῇ Ἁγίᾳ Τριάδι παριστάμενος, πρέσβευε ἐκτενῶς, ὑπὲρ τῶν τιμώντων σε.

Καὶ νῦν. *Θεοτοκίον.*

Ὢ θαύματος καινοῦ, πάντων τῶν πάλαι θαυμάτων! τίς γὰρ ἔγνω μητέρα, ἄνευ ἀνδρὸς τετοκυῖαν, καὶ ἐν ἀγκάλαις φέρουσαν, τὸν ἅπασαν τὴν κτίσιν περιέχοντα; Θεοῦ ἐστι βουλὴ τὸ κυηθέν, ὃν ὡς βρέφος Πάναγνε, σαῖς ὠλέναις βαστάσασα, καὶ μητρικὴν παῤῥησίαν πρὸς αὐτὸν κεκτημένη, μὴ παύσῃ δυσωποῦσα ὑπὲρ τῶν σὲ τιμώντων, τοῦ οἰκτειρῆσαι καὶ σῶσαι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Νῦν ἀπολύεις, *τὸ Τρισάγιον καὶ τὸ Ἀπολυτίκιον.*

Ἦχος α΄. Τοῦ λίθου σφραγισθέντος.

Μητρὸς Ἠγαπημένου, Μονῆς τὸν καθηγέτην, τὸν ἀγγελικῶς ἐν τῇ Πάτμῳ, τὸν βίον μετελθόντα, ἀρτίως τὸν λάμψαντα ἡμῖν, ὡς πάμφωτον φωστῆρα ἀρετῆς, Ἀμφιλόχιον τὸν Ὅσιον εὐσεβῶς, τιμήσωμεν ἐκβοῶντες· Δόξα τῷ σὲ ἐκλέξαντι Χριστῷ, δόξα τῷ σὲ ἀναδείξαντι, δόξα τῷ χορηγοῦντι διὰ σοῦ, πᾶσιν ἰάματα.

Ἕτερον.

Ἦχος πλ. δ΄. Ταῖς τῶν δακρύων σου.

Ἀ᾽σκητικαῖς σου ἀρεταῖς, Παρακλήτου τὴν χάριν ὑποδεξάμενος, τῶν Μοναζόντων ὁδηγός, καὶ εὐσεβῶν διδάσκαλος ἐχρημάτισας, καὶ ὤφθης ἀκριβής, τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς ὑποτύπωσις, Ἀμφιλόχιε Πατὴρ ἡμῶν Ὅσιε. Πρέσβευε Χριστῷ τῷ Θεῷ, σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Τὸ ὁμόηχον Θεοτοκίον καὶ Ἀπόλυσις.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΟΡΘΡΟΝ

Μετὰ τὴν α΄ Στιχολογίαν, Κάθισμα.

Ἦχος α΄. Τὸν τάφον σου.

Συνέλθωμεν πιστοί, εὐσεβῶς ἐκτελοῦντες, ἐν ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς, τοῦ Ὁσίου τὴν μνήμην, καὶ πάντες μετὰ πίστεως, πρὸς αὐτὸν ἀνακράξωμεν· Ἀμφιλόχιε, θεομακάριστε Πάτερ, τὸν Φιλάνθρωπον, καθικετεύων μὴ παύσῃ, ὑπὲρ τῶν τιμώντων σε.

Δόξα. *Ὅμοιον.*

Ἐ᾽κ βρέφους τὸν Θεόν, ὁλικῶς ἀγαπήσας, εὐάρεστον αὐτῷ, ἐπετέλεσας βίον, καὶ ὤφθης τῆς λαμπρότητος, τῶν Ἁγίων συμμέ-

τοχος. Ὅθεν πρέσβευε, ὑπὲρ ἡμῶν παῤῥησίᾳ, ἵνα λάβωμεν, παραπτωμάτων τὴν λύσιν, σοφὲ Ἀμφιλόχιε.

Καὶ νῦν. *Θεοτοκίον.*

Κυήσασα φρικτῶς, τῆς Τριάδος τὸν ἕνα, αἱμάτων ἐξ ἁγνῶν, ἐπ᾽ ἐσχάτων τῶν χρόνων, τῆς Εὔας τῆς προμήτορος, τὴν κατάραν ἠφάνισας, καὶ ἀνέτειλας, τὴν σωτηρίαν τῷ κόσμῳ· διὸ πάντες σοι, εὐχαριστίας Παρθένε, προσᾴδομεν ᾄσματα.

Μετὰ τὴν β΄ Στιχολογίαν, Κάθισμα.

Ἦχος δ΄. Ταχὺ προκατάλαβε.

Τοῦ βίου τὴν ἔρημον, ἀσκητικῶς διελθών, εἰς χώραν κατέφθασας, τῆς ἀθανάτου ζωῆς, σοφὲ Ἀμφιλόχιε· σὺ γὰρ καταφρονήσας, τῶν ἐν κόσμῳ πραγμάτων, ἔζησας ἐναρέτως, τοῦ Δεσπότου τῷ πόθῳ· ᾧ πρέσβευε σωθῆναι ἡμᾶς, τοὺς πίστει τιμῶντάς σε.

Δόξα. *Ὅμοιον.*

Ταῖς θείαις ἐλλάμψεσι, τοῦ ἀπροσίτου φωτός, τὸν νοῦν ἐλλαμπόμενος, ὡς τῇ ψυχῇ καθαρός, σοφὲ Ἀμφιλόχιε, αἴγλῃ τῶν διδαχῶν σου, ὡς ἀστὴρ ἐν τῷ κόσμῳ, ἔλαμψας καταυγάζων, γηγενῶν τὰς καρδίας· διὸ τὸν φωτισμὸν ταῖς ψυχαῖς, ἡμῶν αἴτει Ὅσιε.

Καὶ νῦν. *Θεοτοκίον.*

Ἡ ῥάβδος ἡ ἔντιμος, ἡ τῆς ζωῆς ἀληθῶς, τὸ ξύλον βλαστήσασα, τοῖς ἐξ Ἀδὰμ χοϊκοῖς, Χριστὸν τὸν φιλάνθρωπον, πάσας τὰς ψυχοφθόρους, τῶν παθῶν ἐκβλαστήσεις, ξήρανον Θεοτόκε, τῆς ἡμῶν διανοίας, ἵνα σε γηθοσύνως, Ἁγνή, ἀεὶ μακαρίζομεν.

Μετὰ τὸν Πολυέλεον, Κάθισμα.

Ἦχος πλ. δ΄. Τὴν Σοφίαν καὶ Λόγον.

Ἐπακούσας ῥημάτων τῶν θεϊκῶν, τὸν σταυρόν σου ἐπ᾽ ὤμων ἀναλαβών, τῷ κόσμῳ ἐσταύρωσας, σεαυτὸν καὶ τοῖς πάθεσι, καὶ πλήρης χαρισμάτων, ἐνθέων γενόμενος, πατὴρ τῶν Μοναζόντων, ἐδείχθης φιλόστοργος. Ὅθεν αἱ χορεῖαι, τῶν πιστῶν ὁμοφρόνως, σοφὲ Ἀμφιλόχιε, τὴν πανεύσημον μνήμην σου, ἐκτελοῦμεν κραυγάζοντες· Πρέσβευε Χριστῷ τῷ Θεῷ, τῶν πταισμάτων ἄφεσιν δωρήσασθαι, καὶ ψυχῶν σωτηρίαν, ἡμῖν τοῖς τιμῶσί σε.

Δόξα. *Ὅμοιον.*

Παρακλήτου τῇ αἴγλῃ καταλαμφθείς, Ἀποστόλων τῷ ζήλῳ κατατρωθείς, τῷ κόσμῳ ἐκήρυξας, σωτηρίας τὰ ῥήματα, καὶ λόγων ἐν σοφίᾳ, πολλοὺς καθοδήγησας, ἐπὶ ὁδὸν εὐθεῖαν, Θεοῦ τοῦ θελήματος. Ὅθεν ὡς ποιήσας, καὶ διδάξας ὁσίως, σοφὲ Ἀμφιλόχιε, οὐρανόθεν ἀπέλαβες τῶν καμάτων τὰ ἔπαθλα. Πρέσβευε οὖν, Πάτερ, Χριστῷ, τῶν πταισμάτων ἄφεσιν δωρήσασθαι, τοῖς ἑορτάζουσι πόθῳ, τὴν ἁγίαν μνήμην σου.

Καὶ νῦν. *Θεοτοκίον.*

Τὸν ὑπέρθεον Λόγον, τὸν τοῦ Πατρός, διὰ πλῆθος ἐλέους, ἄνευ σπορᾶς, σαρκὶ Θεονύμφευτε, ὑπὲρ λόγον κυήσασα, Προμήτορος τὴν πάλαι, κατάραν ἠφάνισας, καὶ κόσμῳ εὐλογίας, τὸ ἔαρ ἀνέτειλας. Ὅθεν σωτηρίας, ὡς οὐράνιον πύλην, ἀεί σε δοξάζομεν, Θεοτόκε Πανύμνητε, καὶ συμφώνως βοῶμέν σοι· Πρέσβευε τῷ σῷ Υἱῷ καὶ Θεῷ τῶν πταισμάτων ἄφεσιν δωρήσασθαι, τοῖς καταφεύγουσι πίστει, τῇ σκέπῃ σου, Δέσποινα.

Εἶτα οἱ Ἀναβαθμοί, ἤτοι τὸ α΄ Ἀντίφωνον τῶν Ἀναβαθμῶν τοῦ δ΄ ἤχου καὶ τὸ Προκείμενον.

Τίμιος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τοῦ Ὁσίου αὐτοῦ.

Στίχ. Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον, ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ θελήσει σφόδρα.

Εὐαγγέλιον, ζήτει τῇ ε΄ Δεκεμβρίου.

Ὁ Ν΄. Δόξα. Ταῖς τοῦ σοῦ Ὁσίου... Καὶ νῦν. Ταῖς τῆς Θεοτόκου...

Ἰδιόμελον. Ἦχος πλ. β΄.

Στίχ. Ἐλέησόν με ὁ Θεὸς κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου.

Σήμερον ἡ χάρις τοῦ Παρακλήτου, ἐπὶ τοῦ Ὁσίου τῇ μνήμῃ, ἡμᾶς συνήγαγε, καὶ πάντες χαίροντες, ὡς ἐν εὐσήμῳ ἡμέρᾳ ἑορτῆς, εὐφραινόμενοι κράζομεν· Μακάριος εἶ, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, ὁ τοὺς χαρακτῆρας τῶν ἀρετῶν, εὐσεβείας χρώμασι δι' ἀσκήσεως, σεαυτῷ ἀληθῶς ἐμμορφώσας, καὶ τοῦ Θεοῦ κατ' εἰκόνα, τὴν ψυχήν σου

δείξας μακάριε. Ἀλλ' ὡς ἔχων παῤῥησίαν πρὸς Θεόν, αὐτὸν δυσώπει ἐκτενῶς, τοῦ σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Σῶσον, ὁ Θεός, τὸν λαόν σου...

Εἶτα, ὁ Κανὼν τῆς Θεοτόκου μετὰ τῶν Εἱρμῶν, εἰς στ΄, καὶ οἱ Κανόνες τοῦ Ὁσίου, εἰς η΄. Κανὼν τῆς Θεοτόκου, οὗ ἡ Ἀκροστιχίς· «Χαῖρε Μαρία θεοδέγμον Παρθένε Κυρίλ(λο)υ».

Ὠιδὴ α΄. Ἦχος α΄. Ὁ Εἱρμός.

Ὠδὴν ἐπινίκιον, ᾄσωμεν πάντες, Θεῷ τῷ ποιήσαντι, θαυμαστὰ τέρατα, βραχίονι ὑψηλῷ, καὶ σώσαντι τὸν Ἰσραήλ, ὅτι δε-» δόξασται.

Τροπάρια.

Χορείαν στησώμεθα, τὴν Θεοτόκον, πιστοὶ μακαρίζοντες, καὶ ἐκβοήσωμεν· Παρθένε χαῖρε Ἁγνή, ἡ σώσασα τοὺς γηγενεῖς, τῷ θείῳ τόκῳ σου.

Ἀδὰμ ἐπανόρθωσις, χαῖρε Παρθένε· τῆς Εὔας ἡ λύτρωσις, χαῖρε Θεόνυμφε· ἡ πτῶσις χαῖρε Σεμνή, λοχείᾳ σου τῇ ὑπὲρ νοῦν, τοῦ πολεμήτορος.

Ἰσχὺς καὶ ὀχύρωμα, χαῖρε ἀνθρώπων· πασχόντων βοήθεια, χαῖρε Θεόνυμφε· ἐλπὶς τῶν ἁμαρτωλῶν, πταιόντων τε ὁ ἱλασμός, χαῖρε Πανάμωμε.

Ῥοῆς θείας χάριτος, χαῖρε ἡ βρύσις, τὴν κτίσιν ἀρδεύσασα, Θεο-γεννήτρια· πηγὴ ἡ ζωαρχική, τῆς κρείττονος χαῖρε χαρᾶς, Κόρη Ἀπείρανδρε.

Κανὼν πρῶτος τοῦ Ὁσίου, οὗ ἡ Ἀκροστιχὶς κατ' Ἀλφάβητον ἀντιστρόφως· ἐν δὲ τοῖς Θεοτοκίοις· «Κυρίλλου».

Ἦχος καὶ Εἱρμὸς ὁ αὐτός.

Ὠδὴν δεῦτε ᾄσωμεν, Ἀμφιλοχίῳ, τῷ θείῳ φιλέορτοι, ὅτι ὡς Ἄγγε-λος, ἐβίωσεν ἐπὶ γῆς, καὶ ἔτυχεν ἐν οὐρανοῖς, Ἀγγέλων χάριτος.

Ψαλμοῖς Ἀμφιλόχιε, γεραίρομέν σε· Χριστὸν γὰρ ἠγάπησας, ἀπὸ νεότητος, καὶ ἄθλοις ἀσκητικοῖς, ἐδόξασας ἐπὶ τῆς γῆς, αὐτοῦ τὸ ὄνομα.

Χαρᾶς, Ἀμφιλόχιε, ἐπουρανίου, Θεός σε ἠξίωσε· σὺ γὰρ ἐνέκρωσας, τὸ φρόνημα τῆς σαρκός, παλαίσμασι ἀσκητικοῖς, ὡς καρτερόψυχος.

Θεοτοκίον.

Κυρία τῆς κτίσεως, Εὐλογημένη, Θεόνυμφε Δέσποινα, ἐκτενῶς πρέσβευε, τῷ σῷ Υἱῷ καὶ Θεῷ, τοῦ σώζεσθαι ἐκ πειρασμῶν, τοὺς ὑμνολόγους σου.

Κανὼν δεύτερος τοῦ Ὁσίου φέρων Ἀκροστιχίδα ἐν τοῖς Θεοτοκίοις τήνδε· «Κυρίλλου».

Ἦχος δ΄. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.

Τριὰς ὑπερούσιε, τὴν σκοτισθεῖσαν τοῖς πάθεσι, καρδίαν μου φώτισον, ὅπως ὑμνήσω καλῶς, Ἀμφιλόχιον, τῆς Πάτμου τὸν φωστῆρα, Ὁσίων τῶν πρόπαλαι, τὸν ἰσοστάσιον.

Θεράπων ὁ κράτιστος, τοῦ Βασιλέως τῆς κτίσεως, τὸ σκεῦος τῆς χάριτος, τῶν ἀρετῶν ὁ κανών, Ἀμφιλόχιος, ὁ θεῖος ἀνυμνείσθω, ὡς νέον τῆς πίστεως, γέρας καὶ καύχημα.

Κυρίου τὸν ἔρωτα, ἐν τῇ καρδίᾳ δεξάμενος, τὸν κόσμον κατέλιπες, καὶ τὰ ἐν κόσμῳ τερπνά, Ἀμφιλόχιε, καὶ οὐρανοπολίτης, ἐγένου ἀσκήσεως, τοῖς κατορθώμασιν.

Θεοτοκίον.

Κυήσασα Δέσποινα, καὶ μητρικῶς περιστείλασα, ὡς βρέφος παντέλειον, τὸν Λυτρωτὴν τοῦ παντός, τοῦ πλουσίου σου, ἀξίωσον ἐλέους, τοὺς ἀνακηρύττοντας, τὰ μεγαλεῖά σου.

Τῆς Θεοτόκου. Ἰδιὴ γ΄. Ὁ Εἱρμός.

Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν, οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη, εἰς κεφαλὴν γωνίας· αὐτός ἐστιν ἡ πέτρα, ἐν ᾗ ἐστερέωσε, τὴν » Ἐκκλησίαν ὁ Χριστός, ἣν ἐξ ἐθνῶν ἐξηγοράσατο.

Τροπάρια.

Ἔμψυχος λειμὼν Θεόνυμε, χαῖρε σωτηρίας· χαῖρε τὸ δοχεῖον, τῆς Παντουργοῦ Τριάδος· παλάτιον τοῦ Λόγου, ἁγνὴ ἱερότευκτον, χαῖρε καὶ σκεῦος δωρεῶν, τῶν ὑπὲρ νοῦν εὐρυχωρότατον.

Μῆλον χαῖρε εὐωδέστατον, ἐν δρυμοῦ τοῖς ξύλοις, Μῆτερ ἐξανθῆσαν, εἰς εὐωδίαν κόσμου· λαβὶς χαῖρε Μαρία, τὸν ἄνθρακα φέρουσα, Χριστὸν τὸν Κύριον ἡμῶν, τὸν τὴν κατάραν πυρπολήσαντα.

Ἄνθος χαῖρε παρθενόφυτον, τῆς ἀθανασίας, αὔχημα τοῦ κόσμου, ὑπερηγλαϊσμένον· ἁγνείας χαῖρε κάλλος, Παρθένε ἐράσμιον· χαῖρε ἡ μόνη καθαρά, τῆς καθαρότητος κειμήλιον.

Ῥάβδος χαῖρε ἁγιόβλαστος, ἐξ ἐπαγγελίας, ἄνθος τὸν Δεσπότην, βλαστήσασα τοῦ κόσμου· τὸ κεκαλλωπισμένον, τῆς δόξης ἀνάκτορον, χαῖρε Μαρία Ἁγαθή, ἐν ᾧ κατῴκησεν ὁ Ὕψιστος.

Τοῦ Ὁσίου. Ὁ αὐτός.

Φεύγων, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, κόσμου τὴν ἀπάτην, ἔδραμες ὀπίσω, τοῦ Λυτρωτοῦ σπουδαίως, νηστείαις, ἀγρυπνίαις, ἀπαύστοις δεήσεσι, ἐξομαλίζων ἑαυτῷ, τρίβον ἀρίστην τελειότητος.

Ὕμνοις, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, μακαρίζομέν σε· σὺ γὰρ τῆς ἀγάπης, δεξάμενος τὸ δῶρον, πατὴρ τῶν Μοναζόντων, ἐδείχθης φιλόστοργος, καὶ ποδηγέτης τῶν πιστῶν, πρὸς ἀρετῆς θείαν ἐπίδοσιν.

Τόξον, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, τὴν εὐχὴν κατέχων, φάλαγγας δαιμόνων, ἐξέτρεψας τελείως, καὶ ἐν νικηφορίαις, τῶν ἔργων τῆς πίστεως, μέγας εὑρέθης ἐπὶ γῆς· διὸ Χριστός σε ἐστεφάνωσεν.

Θεοτοκίον.

Ὕμνοις Δέσποινα Μητράνανδρε, μακαρίζομέν σε, ὅτι τὸν Δεσπότην, ὑπερφυῶς τεκοῦσα, ἐλύτρωσας τὸν κόσμον, ἀρᾶς τοῦ Προπάτορος, καὶ εὐλογίας θεϊκῆς, πᾶσιν ἡμῖν ἐγένου πρόξενος.

Δεύτερος. Τοὺς σοὺς ὑμνολόγους.

Χριστὸν παιδιόθεν ἀγαπήσας, κατ᾽ ἴχνος ἐβάδισας αὐτοῦ, Ὅσιε Ἀμφιλόχιε, καὶ ἀρετῶν ἐξήνεγκας, εἰς ἑκατὸν τὰ δράγματα, τῇ γεωργίᾳ τοῦ κρείττονος.

Ἀγῶσιν ὁσίοις καθαγνίσας, τὸν νοῦν Ἀμφιλόχιε σοφέ, ἐδέξω τὰ χαρίσματα, τοῦ Παρακλήτου Πνεύματος, καὶ φῶς ἀνθρώποις γέγονας, Χριστὸς ὡς ἔφη ὁ Κύριος.

Ζηλώσας τοῦ θείου Χριστοδούλου, τὸν βίον πανσόφως ἐκ παιδός, αὐτοῦ ἐδείχθης ἔκγονον, ἀσκήσει τιμιώτατον, θεόφρον Ἀμφιλόχιε, Θεοῦ εἰς δόξαν καὶ αἴνεσιν.

Θεοτοκίον.

Ὑπέραγνε Μῆτερ τοῦ Ὑψίστου, ἐκ σοῦ ὁ φιλάνθρωπος Θεός, ἐνανθρωπήσας ἔσωσε, τῆς πάλαι παραβάσεως, τοὺς εὐσεβῶς τῇ δόξῃ σου, κροτοῦντας ὕμνον ἁρμόδιον.

Κάθισμα. Ἦχος πλ. α΄. Τὸν συνάναρχον Λόγον.

Ἀμφιλόχιον δεῦτε, πιστοὶ τιμήσωμεν, τὸν ἐν ἐσχάταις ἡμέραις, ἀσκητικῇ βιοτῇ, ἀρετῶν ἐν τῷ φωτὶ περιπατήσαντα, καὶ ὁδηγήσαντα πολλούς, σωτηρίας πρὸς ὁδόν, ἐν λόγῳ πεφωτισμένῳ· πρεσβεύει γὰρ τῷ Κυρίῳ, ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Δόξα. *Ὅμοιον.*

Ἀρετῶν ταῖς ἰδέαις, κατακοσμούμενος, ὡς Ἱερεὺς θεοφόρος, ἐπὶ τῆς γῆς εὐσεβῶς, ἐλειτούργησας Θεῷ καθάπερ Ἄγγελος, καὶ ὡς θυσίαν καθαράν, Ἀμφιλόχιε αὐτῷ, προσήνεγκας τὴν ζωήν σου· ὃν καὶ ἀπαύστως δυσώπει, ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Καὶ νῦν. *Θεοτοκίον.*

Ὥσπερ πύρινος θρόνος, ἐν ταῖς ἀγκάλαις σου, ταῖς παναγίαις βαστάζεις, τὸν Βασιλέα Χριστόν, τὸν βαστάζοντα Ἀγνή, τὰ πάντα ῥήματι· ὃν ἐκδυσώπει ἐκτενῶς, ὡς Υἱόν σου καὶ Θεόν, ἐν μητρικῇ παῤῥησίᾳ, Πανάχραντε Θεοτόκε, ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Τῆς Θεοτόκου. Ἰωδὴ δ΄. Ὁ Εἱρμός.

Ἐν Πνεύματι προβλέπων, Προφῆτα Ἀββακούμ, τὴν τοῦ Λόγου σάρκωσιν, ἐκήρυττες βοῶν· Ἐν τῷ ἐγγίζειν τὰ ἔτη ἐπιγνωσθήσῃ, » ἐν τῷ παρεῖναι τὸν καιρὸν ἀναδειχθήσῃ· Δόξα τῇ δυνάμει σου » Κύριε.

Τροπάρια.

Ι᾽άσεως ὠδίνων, τῆς Εὔας ἀπαρχή, Ἁγνὴ χαῖρε Δέσποινα, Μαρία Ἀγαθή· κεκληρωμένη Παρθένος εἰς κατοικίαν, τοῦ σαρκωθέντος δι᾽ ἡμᾶς ἀκαταλήπτως, χαῖρε Θεομῆτορ Ἀπείρανδρε.

Α᾽μνὰς χαῖρε Παρθένε, Ποιμένος τοῦ καλοῦ, χελιδὼν ἡ εὔλαλος, τοῦ ἔαρος Χριστοῦ· ἡ πολυσύμβολος χαῖρε πάντων Κυρία· ἡ βρεφοτρόφος καὶ ἀγνεύουσα Παρθένος, χαῖρε Πολυΰμνητε Ἄχραντε.

Θεοῦ χαῖρε ἡ Μήτηρ, αὐτῷ ἡ ποθητή, θησαυρὸς ἀσύλητος, τῶν ἄνω δωρεῶν· ἡ ἐπιφέρουσα χαῖρε τὸν Βασιλέα, καὶ μυστηρίου διαλάμπουσα τῷ κάλλει· χαῖρε ἀπερίληπτον θέαμα.

Ε᾽ξάλειπτρον τῆς λύπης, αἰτία χαρμονῆς, ἐπίγειος τράπεζα, τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς, χαῖρε Παντάνασσα Μῆτερ Εὐλογημένη· ἡ διαλλάκτης χαῖρε πάντων τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸν σαρκωθέντα ἐν σπλάγχνοις σου.

Τοῦ Ὁσίου. Ὁ αὐτός.

Σαρκὸς καταφρονήσας, ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ, ἐνεκρώθης πάθεσιν, ἀσκήσει κραταιᾷ, καὶ κληρονόμος ἐγένου ἡγιασμένος, τοῦ σταυρωθέντος δι᾽ ἡμᾶς καὶ ἀναστάντος, Πάτερ Ἀμφιλόχιε Ὅσιε.

Ῥημάτων ἐπακούσας, προθύμως τῆς ζωῆς, ἐκ παιδὸς τὴν ἔφεσιν, ἀνέτεινας Χριστῷ, καὶ τῶν ἡδέων τοῦ κόσμου καταφρονήσας, τῶν οὐρανίων ἀγαθῶν τὸν μαργαρίτην, εὗρες, Ἀμφιλόχιε Ὅσιε.

Πατέρων ὡς ζηλώσας, τῶν πάλαι τὴν ζωήν, ἐν ὑστέροις ἔτεσιν, ἰσότιμος αὐτῶν, τῆς εὐκληρίας ἐδείχθης καὶ εὐφροσύνης, ἐν Παραδείσῳ τῆς τρυφῆς κατασκηνώσας, Πάτερ Ἀμφιλόχιε ἔνδοξε.

Θεοτοκίον.

Ῥημάτων ἱκεσίας, ἐπάκουσον ἡμῶν, ἀγαθὴ ὡς πέλουσα, καὶ πρόφθασον ταχύ, ταῖς μητρικαῖς σου πρεσβείαις σώζουσα πάντας, ἐκ νοσημάτων καὶ δεινῶν πειρατηρίων, Μῆτερ τοῦ Παντάνακτος Ἄχραντε.

Δεύτερος. Τὴν ἀνεξιχνίαστον.

Βίον ἐνθεώτατον δι᾽ ἀρετῆς, ἔχων ἀληθῶς, Ἀμφιλόχιε, ἱερωσύνης, ἐκοσμήθης δωρεᾷ, καὶ ἐπὶ γῆς ὡς Ἄγγελος, τῷ Παμβασιλεῖ ἱεράτευσας.

Ζήλῳ ἐμφορούμενος θεουργικῷ, Πάτερ ἱερὲ Ἀμφιλόχιε, τῆς μετανοίας, ὡς ὁ Πρόδρομος Χριστοῦ, τὸν λόγον ἀνεκήρυξας, εἰς πολλῶν ψυχῶν περιποίησιν.

Νέον σε ἐκτήσατο νυμφαγωγόν, χάριτι Θεοῦ, καὶ διδάσκαλον, ἡ Ἐκκλησία, Ἀμφιλόχιε σοφέ· σὺ γὰρ καλῶς ἐποίησας, καὶ ἐν ταπεινώσει ἐδίδαξας.

Θεοτοκίον.

Ῥῦσαί με Πανάχραντε ὡς εὐμενής, πάσης δυσχεροῦς περιστάσεως, καὶ τῇ δυνάμει, τῶν καλῶν σου πρεσβειῶν, ἐνίσχυσον διάγειν με, ἐν δικαιοσύνῃ τὸν βίον μου.

Τῆς Θεοτόκου. Ὠιδὴ ε΄. Ὁ Εἱρμός.

Τὴν σὴν εἰρήνην δὸς ἡμῖν, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ· ἄλλον γὰρ ἐκτός σου, Θεὸν οὐ γινώσκομεν, τὸ ὄνομά σου ὀνομάζομεν, ὅτι Θεὸς ζώντων, καὶ τῶν νεκρῶν ὑπάρχεις.

Τροπάρια.

Ὁδὸς εἰρήνης καὶ ζωῆς, τρυφῆς μυστικῆς, γνώσεως ἐνθέου, σοφίας συνέσεως, Παρθένε χαῖρε θεοείκελε· χαῖρε μυροθήκη, παντοίας ἰατρείας.

Διόπτρα χαῖρε Προφητῶν, Ἁγνὴ διαυγής· χαῖρε Ἀποστόλων, Ὁσίων τὸ καύχημα· Μαρτύρων χαῖρε ἀγαλλίαμα, κλέος Ἱερέων, Ὑπερευλογημένη.

Ἔλαία χαῖρε εὐθαλής, Θεοῦ δωρεᾶς· χαῖρε εὐφροσύνης, θυμίαμα εὔοσμον· ὁ οἶνος χαῖρε ὁ γλυκύτατος, δι' οὗ ἐμεθύσθη, τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων.

Γαλήνη χαῖρε νοητή, τοῦ γένους ἡμῶν, δι' ἧς ἁμαρτίας, ἐῤῥύσθημεν κλύδωνος· Μαρία χαῖρε ἡ βυθίσασα, νομικὴν κατάραν, Θεοῦ τῇ εὐσπλαγχνίᾳ.

Τοῦ Ὁσίου. Ὁ αὐτός.

Ὀμβρίζεις χάριν δαψιλῶς, ἐκ θήκης τῆς σῆς· σὲ γὰρ ὁ Δεσπότης, δοξάζει τῆς κτίσεως, θεόφρον Πάτερ Ἀμφιλόχιε, ὡς ἡγιασμένον, φανέντα ἐν ἐσχάτοις.

Ξενώσας ὅλον ἑαυτόν, τῆς γῆς τῶν φθαρτῶν, οἰκεῖος ἐγένου, δι' ἔργων τῆς πίστεως, Χριστῷ παμμάκαρ Ἀμφιλόχιε, καὶ αὐτῷ συνήφθης, τῶν τῇδε ἀναλύσας.

Νικήσας στίφη ἀνδρικῶς, ἀσάρκων ἐχθρῶν, ὅπλοις ἐγκρατείας, σοφὲ Ἀμφιλόχιε, θεόθεν ἔλαβες τὸν στέφανον, τῆς δικαιοσύνης, καὶ ζῇς εἰς τοὺς αἰῶνας.

Θεοτοκίον.

Ἰ'δοὺ συμφώνως οἱ πιστοί, ἐκ πόθου ψυχῆς, φέρομέν σοι ὕμνον, Παρθένε δεόμενοι· Πρόφθασον, Μῆτερ, ὡς φιλεύσπλαγχνος, ἡμᾶς ῥυομένη, κινδύνων ἐκ παντοίων.

Δεύτερος. Ἐξέστη τὰ σύμπαντα.

Ε'κλόγιον χάριτος, ἀρτίως ἀναδέδειξαι, εὐαγγελικῇ σου πολιτείᾳ, καὶ ἐν τῇ πέτρᾳ, Χριστοῦ τῆς πίστεως, ἀνθρώπων ἐστήριξας ψυχάς, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, θεοπνεύστοις λογίοις σου.

Φερόμενος Πνεύματι, θεόφρον Ἀμφιλόχιε, διήμειψας πλείστας θεοφρόνως, πόλεις καὶ νήσους, τοῦ ζωοδότου Χριστοῦ, εὐαγγελιζόμενος τρανῶς, ἄλλος ὡς Ἀπόστολος, τὰ σωτήρια ῥήματα.

Ε'ν Ῥόδῳ γενόμενος, πλειστάκις Ἀμφιλόχιε, ἐν ταύτῃ ἐτράνωσας τὸν λόγον, τῆς εὐσεβείας, ταῖς νουθεσίαις σου, ἥτις ὡς θεράποντα Θεοῦ, θεῖον μακαρίζει σε, ἐν τῇ μνήμῃ σου χαίρουσα.

Θεοτοκίον.

Ἰ'δού σοι προστρέχομεν, ἐν κατανύξει Ἄχραντε, τὸν θεῖόν σου τόκον προσκυνοῦντες, καὶ κράζομέν σοι, ἱκετηρίῳ φωνῇ· Ἔσο ἡμῶν πάντοτε Ἁγνή, βίου ἐν ταῖς θλίψεσι, στηριγμὸς καὶ παράκλησις.

Τῆς Θεοτόκου. Ὠιδὴ στ΄. Ὁ Εἱρμός.

Τὸν Προφήτην Ἰωνᾶν, ἐκμιμούμενος βοῶ· Τὴν ζωήν μου ἀγαθέ, ἐλευθέρωσον φθορᾶς, καὶ σῶσόν με, Σωτὴρ τοῦ κόσμου, » κράζοντα· Δόξα σοι.

Τροπάρια.

Μήτηρ χαῖρε ἀληθής, τοῦ Σωτῆρος καὶ Θεοῦ· χαῖρε πέτρα τιμαλφής, μαργαρίτου τῆς ζωῆς· ἡ εἴσοδος, πρὸς ἀφθαρσίαν, χαῖρε Πανύμνητε.

Οἶκος πλήρης θεϊκῆς, δόξης χαῖρε Μαριάμ· χαῖρε σφράγισμα Χριστοῦ, Διαθήκης τῆς καινῆς· τὸ ἄμωμον, τῆς σωφροσύνης, χαῖρε ὀσφράδιον.

Νόμου ἔμψυχον φυτόν, χαῖρε Μῆτερ καὶ καρπός· χαῖρε θρόνος τοῦ Θεοῦ, ἐπηρμένος ὑψηλός· Θεότητος, χαῖρε τοῦ πλούτου, ταμεῖον ἄσυλον.

Πρόξενος ἁγιασμοῦ, χαῖρε πᾶσι τοῖς βροτοῖς· χαῖρε πύλη μυστική, Παραδείσου τῆς τρυφῆς· ἡ ἕνωσις, τῶν διεστώτων, χαῖρε Μητράνανδρε.

Τοῦ Ὁσίου. Ὁ αὐτός.

Μετανοίας πρὸς τὸ φῶς, ἐκ σκοτίας τῶν παθῶν, καθωδήγησας πολλούς, καὶ τὸ φρόνημα αὐτῶν, ἐῤῥύθμισας, Ὅσιε Πάτερ, ταῖς νουθεσίαις σου.

Λογισάμενος τῆς γῆς, ὄναρ εἶναι τὰ τερπνά, κατεφρόνησας σαφῶς, Ἀμφιλόχιε αὐτῶν, καὶ ἔκτεινας, σαρκὸς τὰ πάθη, τῇ ἐγκρατείᾳ σου.

Καθαγνίσας ἑαυτόν, δι᾽ ἀγώνων ἱερῶν, συνεκρότησας Μονήν, τῇ Πανάγνῳ Μαριάμ, ἣν στήριζε, ἐπὶ τὴν πέτραν, Πάτερ, τῆς πίστεως.

Θεοτοκίον.

Λάμπρυνόν μου τὴν ψυχήν, Θεονύμφευτε Ἁγνή, ἀποῤῥήτως ἡ τὸ φῶς, ἀνατείλασα Χριστόν, καὶ σῶσόν με, ὑμνολογοῦντα, τὰ μεγαλεῖά σου.

Δεύτερος. Τὴν θείαν ταύτην.

Ἀ᾽ρότρῳ Πάτερ τῆς χάριτος, καρδίας προσκειμένας τὸ πρότερον, τῇ ματαιότητι, θεουργικῶς ἐγεώργησας, καὶ ταύτας καρποφόρους, Θεῷ ἀνέδειξας.

Ἡ ῾ Κρήτη χαίρει τῇ δόξῃ σου, τιμῶσά σε πιστῶς Ἀμφιλόχιε, ὅτι ἀπήλαυσε, τῆς θαυμαστῆς παρουσίας σου, καὶ τῆς πνευματεμφόρου, διδασκαλίας σου.

Ἀ ̓κτῖσι θείαις τῶν λόγων σου, κατηύγασας σοφὲ Ἀμφιλόχιε, τὴν Δωδεκάνησον, ἣν ὡς πατρίδα σου στήριζε, ἐν πίστεως τῇ πέτρᾳ, ἀπαρασάλευτον.

Θεοτοκίον.

Λαμπὰς Παρθένε ὑπάρχουσα, φωτὸς τοῦ ἀνεσπέρου τῆς γνώσεως, τῇ φωταυγείᾳ σου, ἐσκοτισμένην τοῖς πάθεσι, τὴν ταπεινὴν ψυχήν μου, φώτισον Ἄχραντε.

Κοντάκιον.
Ἦχος δ΄. Ἐπεφάνης σήμερον.

Ἐ ̓κ τῆς Πάτμου ἔλαμψας, ὡς ἑωσφόρος, καὶ αὐγάζεις ἅπασαν, τὴν Ἐκκλησίαν ἀστραπαῖς, τῆς δεδομένης σοι χάριτος, Ὅσιε Πάτερ, σοφὲ Ἀμφιλόχιε.

Ὁ Οἶκος.

Ἀ ̓κολουθήσας τῷ Χριστῷ, ἐκ πρώτης ἡλικίας, καὶ ἀρετῶν ἐν τῷ φωτί, περιπατήσας ἀκλινῶς, ὡς τῶν Ὁσίων μιμητής, τῆς χάριτος τὰς δωρεάς, ἄνωθεν ὑπεδέξω, καὶ εὐσεβείας τὸν λόγον, τοῖς ἀνθρώποις ἐκήρυξας, πλείστας πόλεις καὶ νήσους περιελθών, ὡς ἄλλος Ἀπόστολος· πᾶσι γὰρ τὰ πάντα ἐγένου, ὡς Παῦλος ὁ τῶν Ἐθνῶν χριστοκῆρυξ, καὶ τὴν ἀγάπην ἐφύλαξας, ὡς τοῦ Θεοῦ ἐντολήν, ὡς ἔφη ὁ Ἠγαπημένος μαθητής· οὗ καὶ τῇ Ὑπεραγίᾳ Μητρί, Μονὴν ἱερὰν συνέστησας, ἐν ᾗ κειμένη ἡ θήκη σου, ἰαμάτων πηγάζει τὰ νάματα, τοῖς πιστῶς προσπελάζουσι, καὶ ὡς φωστῆρά σε νέον, τῆς Ἐκκλησίας γεραίρουσιν, Ὅσιε Πάτερ, σοφὲ Ἀμφιλόχιε.

Μηνολόγιον.

Τῇ ΙΣΤ΄ τοῦ αὐτοῦ μηνός, Μνήμη τοῦ Ὁσίου καὶ θεοφόρου Πατρὸς ἡμῶν Ἀμφιλοχίου, τοῦ ἐν Πάτμῳ.

Στίχοι.

Ἀμφιλόχιος ὡς ἀγάπης ταμεῖον,
Χριστῷ συνήφθη ἀναλύσας τῶν κάτω.
Ἀμφιλόχιος δεκάτῃ μετέστη καθ’ ἕκτην τῶν φθαρτῶν.

Συναξάριον.

Οὗτος ὁ μακάριος ἐγεννήθη ἐν Πάτμῳ ἐν ἔτει ,αωπθ΄ (1889) ἐκ γονέων εὐσεβῶν, ὧν ἡ κλῆσις Ἐμμανουὴλ καὶ Μαρία, λαβὼν ἐν τῷ ἁγίῳ Βαπτίσματι τὸ ὄνομα Ἀθανάσιος. Ἀνατραφεὶς ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου, κατὰ τὸ ἀποστολικόν, καὶ εἰς μέτρον ἡλικίας φθάσας, ἐκάρη Μοναχὸς ἐν τῇ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου περιωνύμῳ ἐν Πάτμῳ Μονῇ, λαβὼν ἐν τῇ ἀποκάρσει τῶν τριχῶν τὸ ὄνομα Ἀμφιλόχιος. Χειροτονηθεὶς δὲ Διάκονος καὶ Πρεσβύτερος διηκόνησεν ὡς Ἐφημέριος ἐν τῷ Καθολικῷ τῆς ἐν Πάτμῳ Ἱερᾶς Μονῆς, ἐν τῷ ἱερῷ Ναῷ τῆς Παναγίας Διασωζούσης καὶ ἐν τῷ ἱερῷ Σπηλαίῳ τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀργότερον δὲ ἐξελέγη Ἐκκλησιάρχης τῆς ὡς ἄνω σεβασμίας Μονῆς καὶ Καθηγούμενος αὐτῆς. Πλήρης δὲ τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος διὰ τῶν ἀσκητικῶν ἀγωνισμάτων ἀναδειχθείς, ἐν πληροφορίᾳ χάριτος, θείαν ἀποστολὴν παρὰ Θεοῦ δεξάμενος, πολλὰς πορείας ἐποίησε καὶ πλείστας πόλεις καὶ νήσους διῆλθεν, ὡς ἄλλος Ἀπόστολος, κηρύττων τὸν λόγον τῆς πίστεως, μετάνοιαν ἐπαγγελλόμενος καὶ εὐαγγελιζόμενος τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. Πλείστοις οὖν πρόξενος ὠφελείας γεγονὼς καὶ τὴν Μονὴν τῆς Μητρὸς τοῦ Ἠγαπημένου ἐν Πάτμῳ συστησάμενος, πλήρης ἡμερῶν ἐν Κυρίῳ ἀνεπαύσατο, τῇ ιστ΄ τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου τοῦ ἔτους ,αϡο΄ (1970).

Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ Μνήμη τῶν Ἁγίων Μαρτύρων γυναικῶν, Ἀγάπης, Εἰρήνης καὶ Χιονίας.

Στίχοι.

Χιὼν τὸ πῦρ ἦν τῇ Χιονίᾳ τάχα,
Οὗ συμμετασχεῖν ἠγάπησεν Ἀγάπη.

Βέλος σε πέμπει πρὸς τὸν εἰρήνης τόπον,
Ἀφ' αἱμάτων σῶν ἐκμεθυσθὲν Εἰρήνη.

Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, Μνήμη τοῦ Ἁγίου Φήλικος Ἐπισκόπου, Ἰανουαρίου Πρεσβυτέρου, Φουρτουνάτου καὶ Σεπτεμίνου.

Στίχοι.

Τετρὰς ἀθλητῶν συγκεκομμένων ξίφει,
Νῦν συγχορεύει μυριάσιν Ἀγγέλων.

Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, Μνήμη τῶν Ἁγίων Μαρτύρων Λεωνίδου, Χαρίσσης, Νίκης, Γαληνῆς, Καλλίδος, Νουνεχίας, Βασιλίσσης καὶ Θεοδώρας.

Στίχοι.

Κόλποις θαλάσσης ἐκδοθεὶς Λεωνίδης,
Φθάνει κολυμβῶν Ἀβραὰμ κόλπων ἄχρι.

Θάλασσαν ἡ Χάρισσα φρίττειν οὐκ ἔχω,
Ἥτις θάλασσαν προξενεῖ μοι χαρίτων.

Βυθῷ Γαληνὴ καὶ Νίκη βεβλημέναι,
Νίκην ἐφεῦρον καὶ γαλήνην ἐκ σάλου.

Βυθὸς θαλάσσης λαμβάνει τὴν Καλλίδα,
Κάλλους ἐρῶσαν ψυχεραστοῦ Κυρίου.

Εὑροῦσα κέρδος ἐκ βυθοῦ σωτηρίαν,
Τὸ νουνεχές σου δεικνύεις, Νουνεχία.

Γαστὴρ θαλάσσης λαμβάνει κόρας δύο,
Λίχνην φυγούσας, δυσσεβείας γαστέρα.

Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, Μνήμη τῆς Ἁγίας Μάρτυρος Εἰρήνης.

Στίχοι.

Εἰρηνικῶς ζήσασα, Μάρτυς Εἰρήνη,
Οὐκ εἰρηνικῶς, ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ ξίφους θνῄσκεις.

Ταῖς αὐτῶν ἁγίαις πρεσβείαις, Χριστὲ ὁ Θεός, ἐλέησον ἡμᾶς. Ἀμήν.

Τῆς Θεοτόκου. Ὠιδὴ ζ΄. Ὁ Εἱρμός.

Ἡ κάμινος Σωτὴρ ἐδροσίζετο, οἱ Παῖδες δὲ χορεύοντες ἔψαλλον· Εὐλογητὸς ὁ Θεός, ὁ τῶν Πατέρων ἡμῶν.

Τροπάρια.

Ἀλήθεια ἐκ γῆς ἀνατείλασα, καὶ ἅπασαν τὴν κτίσιν πληρώσασα, χαῖρε καὶ κάλλος Ἁγνή, τῆς ἀρετῆς μυστικόν.

Ῥοαῖς χαῖρε Ἁγνὴ καταρδεύουσα, τὰ σύμπαντα πολλῶν θαυμασίων σου· Μαρία χαῖρε ἡμῶν, ἡ ἀψευδὴς βοηθός.

Θεοῦ χαῖρε θυγάτηρ ὑπέρκαλλος, Πανάχραντε, καὶ νύμφη ἀνύμφευτος· τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, χαῖρε λαμπρὰ βασιλίς.

Ε ὐπρέπεια τοῦ γένους περίδοξος, ἐγκώμιον τῆς φύσεως μέγιστον, καὶ προσφορὰ λογική, χαῖρε ἀνθρώπων ἁγνή.

Τοῦ Ὁσίου. Ὁ αὐτός.

Ι ᾽δού σε εὐλαβῶς, Ἀμφιλόχιε, τιμῶμεν ἐκτελοῦντες τὴν μνήμην σου· σὺ γὰρ ἐδείχθης πιστός, δοῦλος καὶ φίλος Θεοῦ.

Θ υσίαν ἑαυτόν, Ἀμφιλόχιε, τῷ Κτίστῃ τῇ ἀσκήσει ἐτέλεσας, καὶ συνεκράθης αὐτῷ, ἐν μετοχῇ θεωθείς.

Η ᾽ θήκη σου ἀεὶ τῶν ἰάσεων, πηγάζει, Ἀμφιλόχιε, νάματα, τοῖς προσιοῦσι πιστῶς, πρὸς θεραπείαν παθῶν.

Θεοτοκίον.

Λ ιμὴν ἡμῖν γενοῦ θαλαττεύουσιν, ἐν βίου τῷ πελάγει Πανύμνητε· μὴ οὖν ἐάσῃς ἡμᾶς, καταποθῆναι Ἀγνή.

Δεύτερος. Οὐκ ἐλάτρευσαν.

Ε ᾽κ χειλέων σου, ὡς ἐκ πηγῆς ἀνέβλυσας, ὕδωρ γλυκύτατον, τῆς ἐν Χριστῷ διδαχῆς, σοφὲ Ἀμφιλόχιε, ἐνθέῳ χάριτι, καὶ ἀνέψυξας, λαὸν ταλαιπωρούμενον, ἐν αὐχμῷ τῆς ἀγνωσίας.

Ε ᾽λεήμονα, καρδίαν ὡς κτησάμενος, πτωχοῖς ἐπήρκεσας, ἐν συμπαθείᾳ πολλῇ, καὶ ἄλλοις τὰ πρόσφορα, διδοὺς ἐπλούτισας, Ἀμφιλόχιε, ζωῆς τῆς ὑπὲρ ἔννοιαν, θησαυροὺς τοὺς ἀσυλήτους.

Θ εολόγου σε, Μονὴ ἡ περιώνυμος, γεραίρει Ὅσιε· σὺ γὰρ ἐγένου αὐτῆς, σοφὸς καθηγούμενος, προνοίᾳ κρείττονι· ὅθεν πάντοτε, αὐτῆς τῇ ἀντιλήψει σου, μὴ ἐλλίπῃς προστατεύων.

Θεοτοκίον.

Λ ῦσον Ἄχραντε, θερμῶς καθικετεύω σε, τὰς τῶν μεγίστων μου, παραπτωμάτων σειράς, καὶ δὸς οὐρανόφρονα, ἀνύειν βίον με, ὡς ἂν Δέσποινα, ἀξιωθῶ τῆς χάριτος, τοῦ ἐκ σοῦ σωματωθέντος.

Τῆς Θεοτόκου. ὨΙδὴ η΄. Ὁ Εἱρμός.

Ο ῾ν φρίττουσιν Ἄγγελοι, καὶ πᾶσαι Στρατιαί, ὡς Κτίστην καὶ Κύριον, ὑμνεῖτε Ἱερεῖς, δοξάσατε Παῖδες, εὐλογεῖτε λαοί, καὶ » ὑπερυψοῦτε, εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Τροπάρια.

Νυμφὼν χαῖρε ἔμψυχος, ἐν ᾧ ὁ Πλαστουργός, Ἁγνὴ ἐνυμφεύσατο, τὴν φύσιν τῶν βροτῶν· ἡ νέα τῆς δόξης, ἀληθῶς κιβωτός, χαῖρε τοῦ Κυρίου, Παντάνασσα Παρθένε.

Εἰκὼν εὐδιάγραπτος, τῆς χάριτος Σεμνή, κρατὴρ ἀγαλλίασιν, κιρνῶν τὴν νοητήν, νεφέλη ἁγία, καὶ σκηνὴ ἐκλεκτή, χαῖρε τοῦ ἀκτίστου, φωτὸς Θεοκυῆτορ.

Καινότατον ἄκουσμα, καινὴ γῆ καὶ οὐρανός, τερπνὸν καταγώγιον, καλῶν τε κἀγαθῶν, ὑπέρτιμος κόσμος, πάντα κόσμον κοσμῶν, χαῖρε μακαρία, Παρθένε Θεοτόκε.

Ὑπέρλαμπρον θέαμα, ἀγγέλοις καὶ βροτοῖς, τερπνὸν μεγαλούργημα, προνοίας τοῦ Θεοῦ, ἀρχή τε καὶ τέλος, σωτηρίας βροτῶν, χαῖρε Θεομῆτορ, ὑπερδεδοξασμένη.

Τοῦ Ὁσίου. Ὁ αὐτός.

Ζηλώσας ἐν χάριτι, Χριστοῦ τὸν Βαπτιστήν, ἐξομολογήσεως, λουτρῷ τῷ μυστικῷ, ἀπέπλυνας ῥύπου, θεομάκαρ, παθῶν, καρδίας ἀνθρώπων, τῶν σοὶ προσερχομένων.

Εὐθύνας θελήματι, ἁγίῳ τοῦ Θεοῦ, σοφὲ Ἀμφιλόχιε, τὸν βίον ἐκ παιδός, ἐν λόγῳ καὶ ἔργῳ, σεαυτὸν ἀληθῶς, παρέστησας τύπον, ὁσίας πολιτείας.

Δοχεῖον τοῦ Πνεύματος, τελέσας ἑαυτόν, σοφὲ Ἀμφιλόχιε, ἀλείπτης Μοναστῶν, πιστῶν ποδηγέτης, ὀρφανῶν τε πατήρ, καὶ ἀπεγνωσμένων, ἀντίληψις ἐφάνης.

Θεοτοκίον.

Ὁ Λόγος Πανάχραντε, ἐκ σοῦ σωματωθείς, θανάτου ἐῤῥύσατο, τὸ γένος τῶν βροτῶν· Αὐτὸν οὖν δυσώπει, μητρικοῖς οἰκτιρμοῖς, σωθῆναι Παρθένε, τοὺς σὲ ὑμνολογοῦντας.

Δεύτερος. Παῖδας εὐαγεῖς.

Ἔμψυχον ναὸν ἐπιτελέσας, τῆς Πνεύματος ἑαυτὸν πόνοις ἀσκήσεως, Ἰωσὴφ τῷ μνήστορι, ζήλῳ ᾠκοδόμησας, ναὸν ἐν ᾧ εὐχόμενος, Πάτερ, ἀνέμελπες· Τὸν Κύριον ὑμνεῖτε τὰ ἔργα, καὶ ὑπερυψοῦτε, εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Φέγγος μυστικὸν εἰσδεδεγμένος, ἀσκήσει συντονωτάτῃ ἐν καρδίᾳ σου, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, τῷ λαῷ τῆς χάριτος, τὸν φωτισμὸν ἀνέτειλας, τοῦ Θείου Πνεύματος, καὶ ᾠκησας φωτὸς τοὺς θαλάμους, ἐν δικαιοσύνῃ, τῶν τῇδε ἀναλύσας.

Μάνδρα τῆς Μητρός σε μακαρίζει, τοῦ θείου Ἠγαπημένου Ἀμφιλόχιε, ἐκτελοῦσα ᾄσμασι, σήμερον τὴν μνήμην σου, καὶ γηθοσύνως κράζει σοι· Πάτερ φιλόστοργε, τῶν τέκνων σου φωνὰς μὴ παρίδῃς, τῶν ἀνακειμένων, τῇ σῇ κηδεμονίᾳ.

Θεοτοκίον.

Ὄμβροις μητρικῆς σου εὐσπλαγχνίας, Παρθένε Θεοκυῆτορ ἱκετεύω σε, σβέσον τῆς κακίας μου, τάχιον τοὺς ἄνθρακας, ἀναψυχὴν καὶ ἄνεσιν, τῷ παναθλίῳ σου, βραβεύουσα οἰκέτῃ Παρθένε, ᾄδοντί σοι ὕμνον, καρδίας ἐκ βαθέων.

Τῆς Θεοτόκου. Ἠχος θ΄. Ὁ Εἱρμός.

Τὴν φωτοφόρον νεφέλην, ἐν ᾗ ὁ πάντων Δεσπότης, ὡς ὑετὸς ἐξ οὐρανοῦ, ἐπὶ πόκον κατῆλθε, καὶ ἐσαρκώθη δι᾽ ἡμᾶς, γενόμενος » ἄνθρωπος, τὴν Ἄχραντον μεγαλύνομεν πάντες, ὡς Μητέρα τοῦ » Θεοῦ ἡμῶν ἁγνήν.

Τροπάρια.

Ῥάβδος ἀκμάζουσα χαῖρε, ἀνθηφορήσασα κόσμῳ, τὴν σωτηρίαν Μαριάμ· σκηνὴ χαῖρε ἁγία, χωρητικὴ τῆς τῶν βροτῶν, οὐσίας Μητράνανδρε· πολύγονος ἀγαθῶν ἀφθονία, χαῖρε Μῆτερ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν Ἁγνή.

Ἴαμα χαῖρε ἀνθρώπων· θεοϋφάντου τε χαῖρε, περιβολαίου ὁ ἱστός· Ἐδὲμ χαῖρε τοῦ νέου, Θεομακάριστε Ἀδάμ, αὐλή τε βασίλειος· ἀνάπαυλα τοῦ Μαρτύρων ἀγῶνος, χαῖρε Μῆτερ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν Ἁγνή.

Λύσις δεσμῶν Κόρη χαῖρε, δι᾽ ἧς ἀνέσεως πάντες, κατηξιώθημεν πιστοί· λιμὴν χειμαζομένων, καταφυγὴ ἁμαρτωλῶν, Ἁγνὴ χαῖρε Δέσποινα· ἀνθρώπων τε ξηρανθείσης καρδίας, χαῖρε ὄντως θεοστάλακτος ῥανίς.

Ὑμνολογίαις τιμῶμεν, σὲ τὴν τῶν πάντων Δεσπότην, ὑπερφυῶς ἄνευ σπορᾶς, σωματώσασαν Μῆτερ, καὶ ὑποκλίνοντες ψυχῶν, τὰ γόνατα κράζομεν· Ἱκέτευε ἵνα πάντες σωθῶμεν, ὡς πλουτοῦσα παῤῥησίαν πρὸς Θεόν.

Τοῦ Ὁσίου. Τὴν ζωοδόχον Πηγήν.

Γῆς τῶν προσκαίρων ἀρθεὶς τῇ ἀσκήσει σου, κατηγλαΐσθης τῇ αἴγλῃ τῆς χάριτος, καὶ Ἁγίων ἔτυχες, ἐν ὑψίστοις στάσεως· διὸ Χριστόν, Ἀμφιλόχιε, δυσώπει, ἐλεηθῆναι λαὸν τὸν χριστώνυμον.

Βίου προσκαίρου καλῶς τὸ κλυδώνιον, διαπεράσας ἱστίῳ ἀσκήσεως, τὸν λιμένα Ὅσιε, τῆς ζωῆς κατέλαβες, ἔνθα χαρᾶς μυστικῆς ἐπαπολαύων, αἴτει εἰρήνην ἡμῖν τοῖς τιμῶσί σε.

Ἀνευφημοῦμεν πιστοί, Ἀμφιλόχιε, τῶν Μοναζόντων τὸ νέον σε καύχημα, ἐκτελοῦντες σήμερον, τὴν ἁγίαν μνήμη σου· σὺ δὲ Χριστῷ τῷ Θεῷ πρέσβευε Πάτερ, ἡμῖν δοθῆναι πταισμάτων συγχώρησιν.

Θεοτοκίον.

Ὑμνολογοῦντες, Ἁγνή, τὴν λοχείαν σου, δι᾽ ἧς ὁ κόσμος ἐῤῥύσθη τοῦ πταίσματος, ἐκ ψυχῆς βοῶμέν σοι· Χαῖρε Μῆτερ Πάναγνε, τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς ἡ πλατυτέρα· Χαῖρε ἀνθρώπων, ἡ θεία ἀντίληψις.

Δεύτερος. Ἅπας γηγενής.

Ἄρτῳ μυστικῷ, τῆς διδασκαλίας σου, πλείστους διέθρεψας, Πάτερ Ἀμφιλόχιε· τέλος δὲ ἔσχες μακαριώτατον, καὶ δαιτυμὼν λαμπρόμορφος, τραπέζης γέγονας, οὐρανίου, πάντων προμηθούμενος, τῶν τελούντων ἀξίως τὴν μνήμην σου.

Θήκην οἱ πιστοί, τῶν θείων λειψάνων σου, κατασπαζόμενοι, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, τῆς χάριτός σου καταπολαύωμεν, καὶ ἐξ αὐτῆς ἰάματα, ἀπαρυόμενοι, τὸν Δεσπότην, τοῦ παντὸς δοξάζομεν, τὸν πραέων ἐν γῇ σε δοξάζοντα.

Πρέσβευε θερμῶς, Θεῷ Ἀμφιλόχιε, τῷ πανοικτίρμονι, ἐκ κινδύνων ῥύεσθαι, τοὺς ἐκτελοῦντας πόθῳ τὴν μνήμην σου, φυλάτ-

τειν δὲ τὴν μάνδραν σου, ἐκ πάσης θλίψεως, καὶ πταισμάτων, δοῦναι κἀμοὶ ἄφεσιν, τῷ τοὺς ὕμνους ἐκ πόθου σοι πλέξαντι.

Θεοτοκίον.

Ὑ῎ψιστον Ἀγνή, Θεὸν μετὰ σώματος, κυοφορήσασα, ὕψωσας τὴν ἔκπτωτον, ἀνθρώπων φύσιν, πρὸς τὴν ἀρχέγονον, ὡς ἀληθῶς κατάστασιν· διό σοι κράζομεν· Χαῖρε Μῆτερ, Κόρη παμμακάριστε, Θεοτόκε Θεοῦ νύμφη ἄφθορε.

Ἐξαποστειλάριον. Γυναῖκες ἀκουτίσθητε.

Τὸν θεῖον Ἀμφιλόχιον, Κυρίου τὸν θεράποντα, τῶν Μοναζόντων τὸν λύχνον, καὶ Ἱερέων τὸν τύπον, τῆς Πάτμου τὸ ἀπάνθισμα, καὶ Ἐκκλησίας καύχημα, δεῦτε πιστῶς τιμήσωμεν, ἵνα αὐτοῦ ταῖς πρεσβείαις, ῥυώμεθα ἐκ κινδύνων.

῞Ετερον. ῞Ομοιον.

Χριστοῦ τὸ Εὐαγγέλιον, ἀσκητικῶς ἐπλήρωσας, καὶ εὐσεβείας τὸν λόγον, ἐκήρυξας θεοπνεύστως, ἐν τοῖς ἐσχάτοις ἔτεσι, παμμάκαρ Ἀμφιλόχιε· διό σε ἐθαυμάστωσεν, ὁ πανοικτίρμων Δεσπότης, θαυμάτων ταῖς ἐνεργείαις.

Θεοτοκίον.

Ῥ῾ωννύμενος τῇ χάριτι, τοῦ σοῦ Υἱοῦ Πανάχραντε, ἀσκητικῇ πολιτείᾳ, διέπρεψεν ἐν ἐσχάτοις, ὁ θεῖος Ἀμφιλόχιος, μεθ᾽ οὗ ἀπαύστως πρέσβευε, ὑπὲρ ἡμῶν δεόμεθα, τῶν εὐλαβῶς προσκυνούντων, τὸν τόκον σου Θεοτόκε.

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΙΝΟΥΣ

Ἱστῶμεν στίχ. δ΄ καὶ ψάλλομεν τὰ κάτωθι Στιχηρὰ Προσόμοια.

῏Ηχος δ΄. ῾Ως γενναῖον ἐν Μάρτυσιν.

Ω῾ς ἐπίγειον Ἄγγελον, καὶ οὐράνιον ἄνθρωπον, συνελθόντες σήμερον εὐφημοῦμέν σε· σὺ γὰρ ἐσχάτοις ἐν ἔτεσι, Χριστῷ ἠκο-

λούθησας, ἀρεταῖς ἀσκητικαῖς, καὶ Ὁσίων τῶν πρόπαλαι, Ἀμφιλόχιε, ἐμιμήσω τὸν βίον ἐν τῷ κόσμῳ, μεθ' ὧν πρέσβευε Κυρίῳ, ὑπὲρ ἡμῶν τῶν ὑμνούντων σε.

Ἱερώτατον βλάστημα, Χριστοδούλου τοῦ μάκαρος, τῆς φυτείας γέγονας Ἀμφιλόχιε, καὶ γεωργίᾳ τῇ κρείττονι, ὁσίας ἀσκήσεως, τοὺς καρποὺς εἰς ἑκατόν, μυστικῶς ἀνεβλάστησας, καὶ ἐξέθρεψας, τὸν λαὸν τοῦ Κυρίου ἐν ὑστέροις· διὰ τοῦτό σε τιμῶμεν, ἐπιτελοῦντες τὴν μνήμην σου.

Τῇ τελείᾳ ἀσκήσει σου, τῷ Θεῷ προσκολλώμενος, τῆς σοφίας ἔλαβες τὰ δωρήματα, καὶ μετανοίας ἐκήρυξας, ἀνθρώποις τὸ κήρυγμα, πλείστους τόπους διελθών, τῷ φωτὶ ὁδηγούμενος, Ἀμφιλόχιε, τοῦ ἐν σοὶ ἐνεργοῦντος Παρακλήτου, οὗ τὴν χάριν ἡμῖν αἴτει, τοῖς κατὰ χρέος τιμῶσί σε.

Τῶν τιμίων λειψάνων σου, τὴν μυρίπνοον λάρνακα, ἡ Μονή σου, Ἅγιε, θησαυρίζουσα, ὑπὲρ χρυσίον πολύτιμον, κηρύττει τὴν χάριν σου, καὶ προσπίπτουσα αὐτῇ, Ἀμφιλόχιε, κράζει σοι· Πάτερ Ὅσιε, προστατεύων τῆς ποίμνης σου μὴ παύσῃ, ἐξ αὐτῆς ἀπείργων πᾶσαν, τοῦ ἀρχεκάκου ἐπίθεσιν.

Δόξα. *Ἦχος πλ. δ΄.*

Τὸν ἐν Μοναστηῖς ἰσάγγελον, καὶ ἐν Ἱερεῦσι θαυμάσιον, ὡς τοῦ Εὐαγγελίου διδάσκαλον, Ἀμφιλόχιον τὸν Ὅσιον, ᾀσματικοῖς ἐγκωμίοις ἐπαινέσωμεν· ἀγγελικῇ γὰρ πολιτείᾳ, ἐκ Πάτμου ἀναλάμψας, τὴν Ἐκκλησίαν κατεφαίδρυνε, καὶ τῶν πιστῶν ποδηγέτης, πρὸς ἀρετῶν τὴν ἐπίδοσιν, διὰ λόγων μεστῶν σοφίας, καὶ ἀμέμπτου βίου παραδειγμάτων, ἐν ἐσχάτοις καιροῖς ἀναδέδεικται. Ὅθεν αὐτῷ ἐκβοήσωμεν· Μακαριώτατε Πάτερ, Ἀποστόλων συμμέτοχε, καὶ Ὁσίων συνόμιλε, ἐν δυνατῇ παῤῥησίᾳ, μὴ παύσῃ δεόμενος τοῦ Κυρίου, ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Καὶ νῦν. *Θεοτοκίον.*

Δέσποινα πρόσδεξαι, τὰς δεήσεις τῶν δούλων σου, καὶ λύτρωσαι ἡμᾶς, ἀπὸ πάσης ἀνάγκης καὶ θλίψεως.

Δοξολογία Μεγάλη καὶ Ἀπόλυσις.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΝ

Τὰ Τυπικά, οἱ Μακαρισμοὶ καὶ ἐκ τοῦ Κανόνος τοῦ Ὁσίου ἡ γ΄ καὶ στ΄ Ὠιδή. Ἀπόστολον καὶ Εὐαγγέλιον ζήτει τῇ ιζ΄ τοῦ Ἰανουαρίου.

Κοινωνικόν.

Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἔσται δίκαιος. Ἀλληλούϊα.

Μεγαλυνάριον.

Βίον ἐκτελέσας ἀσκητικόν, ἔρωτι Κυρίου, Ἀμφιλόχιε ἐπὶ γῆς, ἐν τῇ βασιλείᾳ, τῶν οὐρανῶν ἀγάλλῃ, ὑπὲρ ἡμῶν πρεσβεύων, τῶν εὐφημούντων σε.

Ἕτερον.

Πάτμου τὸν φωστῆρα τὸν φαεινόν, ὑμνοῦμέν σε πόθῳ, Ἀμφιλόχιε οἱ πιστοί· μὴ οὖν καταισχύνῃς, τοὺς ἐπικαλουμένους, ἐν βίου ταῖς ἀνάγκαις, θεῖον προστάτην σε.

Δίστιχον.

Ῥόδου τὸν Ἐπίσκοπον Κύριλλον σκέπε,
Πόθῳ, Ἀμφιλόχιε, ὑμνήσαντά σε.

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ
ΤΗΣ ΑΝΑΚΟΜΙΔΗΣ ΤΩΝ ΤΙΜΙΩΝ ΛΕΙΨΑΝΩΝ
ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΦΟΡΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ
ΤΟΥ ΕΝ ΠΑΤΜΩι

Ἧς ἡ Μνήμη τῇ ΙΘ΄ Σεπτεμβρίου

Ποιηθεῖσα
ὑπὸ τοῦ ἐλαχίστου ἐν Ἐπισκόποις Κυρίλλου, τοὐπίκλην Κογεράκη,
Μητροπολίτου τῆς ἁγιωτάτης Μητροπόλεως Ρόδου.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΜΙΚΡΟΝ ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ

Ἱστῶμεν στίχ. δ΄ καὶ ψάλλομεν τὰ κάτωθι Στιχηρὰ Προσόμοια.

Ἦχος α΄. Πανεύφημοι Μάρτυρες.

Συνέλθωμεν σήμερον πιστοί, εὐσεβῶς γεραίροντες, τὸν ἱερὸν Ἀμφιλόχιον, Πάτμου τὸ καύχημα, τὸν ἐν τοῖς ὑστέροις, τὸν Θεὸν δοξάσαντα, ὁσίας πολιτείας τοῖς σκάμμασι, καὶ χάριν βλύζοντα, χαρισμάτων ἀπειρόδωρον, ἐκ τῆς θήκης αὐτοῦ τοῖς προστρέχουσιν.

Ὡς κρίνα μυρίπνοα ἀγροῦ, ἐκ τοῦ τάφου ὤφθησαν, Πάτερ σοφέ, τὰ ὀστέα σου, κατὰ τὸ λόγιον, εὐωδίαν θείαν, ὑπὲρ φύσιν πνέοντα, ἧς χάριτος Θεός σε ἠξίωσεν, ὁ πολυεύσπλαγχνος· ὃν δυσώπει Ἀμφιλόχιε, τοῦ σωθῆναι, ἡμᾶς τοὺς τιμῶντάς σε.

Ὡς ἔχων συμπάθειαν πολλήν, ἴδε Ἀμφιλόχιε, τοὺς προσιόντας ἐκ πίστεως, τῇ τῶν λειψάνων σου, ὑπερτίμῳ θήκῃ, καὶ αὐτοῖς

ἑκάστοτε, χορήγει δαψιλῶς τὰ αἰτήματα, πάντων ἰώμενος, ἐνεργείᾳ τῶν θαυμάτων σου, ἀῤῥωστίας ψυχῆς τε καὶ σώματος.

Εὐφραίνεται σήμερον λαμπρῶς, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, ἡ θεοσύλλεκτος ποίμνη σου, πανηγυρίζουσα, ἑορτὴν τὴν θείαν, τῶν σεπτῶν λειψάνων σου, καὶ χάριν ἀπαντλοῦσα σωτήριον, ἐκ τούτων Ὅσιε, μεγαλύνει τὸν Φιλάνθρωπον, τὸν ἐν γῇ σε καὶ πόλῳ δοξάζοντα.

Δόξα. *Ἦχος β΄.*

Ὅσιε Πάτερ Ἀμφιλόχιε, ὡς καθαρὸς τῇ ψυχῇ, παρὰ Κυρίου δοξασθείς, τὰ θεῖά σου λείψανα, ὡς ἰαμάτων πηγήν, τοῖς εὐσεβέσι δέδωκας. Ὅθεν σήμερον αὐτῶν, τὴν ἐκ τοῦ τάφου ἐκκομιδήν, ἐν κατανύξει ἑορτάζοντες, τὸν ἐν Τριάδι Θεὸν μεγαλύνομεν, τὸν διὰ σοῦ παρέχοντα ἡμῖν, ἱλασμὸν ἁμαρτιῶν, καὶ τὸ μέγα ἔλεος.

Καὶ νῦν. *Τῆς Ἑορτῆς. Ὁ αὐτός.*
Λέοντος Δεσπότου.

Σύ μου σκέπη κραταιὰ ὑπάρχεις, ὁ τριμερὴς Σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ, ἁγίασόν με τῇ δυνάμει σου, ἵνα πίστει καὶ πόθῳ, προσκυνῶ καὶ δοξάζω σε.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΣΤΙΧΟΝ, *Στιχηρὰ Προσόμοια.*
Ἦχος πλ. β΄. Οἶκος τοῦ Ἐφραθᾶ.

Τὴν ἀνακομιδήν, τελοῦντες ἐκ τοῦ τάφου, τῶν θείων σου λειψάνων, λαμβάνομεν τὴν χάριν, ἐκ τούτων Ἀμφιλόχιε.

Στίχ. Οἱ Ἱερεῖς σου, Κύριε, ἐνδύσονται δικαιοσύνην καὶ οἱ Ὅσιοί σου ἀγαλλιάσονται.

Τέρπεται ἡ Μονή, τῆς τοῦ Ἠγαπημένου, Μητρὸς τὰ λείψανά σου, ὡς θησαυρὸν πλουτοῦσα, ἐν κόλποις Ἀμφιλόχιε.

Στίχ. Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον, ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ θελήσει σφόδρα.

Βρύει ὥσπερ πηγή, τῆς χάριτος τὰ ῥεῖθρα, λειψάνων σου ἡ λάρναξ, πιστῶν εἰς εὐφροσύνην, θεόφρον Ἀμφιλόχιε.

Δόξα. *Τριαδικόν.*

Δόξα σοι, ὦ Τριάς, Πάτερ, Υἱὲ καὶ Πνεῦμα· ταῖς τοῦ Ἀμφιλοχίου, πρεσβείαις τὸν λαόν σου, ἐκ πάσης ῥύου θλίψεως.

Καὶ νῦν. *Τῆς Ἑορτῆς.*

Χαίροις ὁ τοῦ Χριστοῦ, Σταυρὸς ὁ ζωηφόρος, τὸ τραῦμα τῶν δαιμόνων, πιστῶν ἡ προστασία, καὶ Ἐκκλησίας καύχημα.

Νῦν ἀπολύεις, τὸ Τρισάγιον, τὸ Ἀπολυτίκιον ἐκ τοῦ Μεγάλου Ἑσπερινοῦ καὶ Ἀπόλυσις.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΜΕΓΑΝ ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ

Ὁ Προοιμιακὸς καὶ τὸ Μακάριος ἀνήρ. *Εἰς δὲ τὸ* Κύριε ἐκέκραξα *ἱστῶμεν στίχ. στ΄ καὶ ψάλλομεν τὰ κάτωθι Στιχηρὰ Προσόμοια.*

Ἦχος β΄. Ὅτε ἐκ τοῦ ξύλου.

Σκεῦος οὐρανίων ἀρετῶν, ἐν καιροῖς ἐσχάτοις ἐδείχθης, ἀσκητικῇ βιοτῇ, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, τῆς Πάτμου βλάστημα, καὶ τὰ θεῖα ὀστέα σου, πιστοῖς ἐδωρήσω, θησαυρὸν ἀτίμητον, τῶν χαρισμάτων σου· ὥνπερ τὴν ἐκ τάφου ὑμνοῦντες, ἀνακομιδὴν γηθοσύνως, τὸν σὲ ἀναδείξαντα δοξάζομεν.

Βίον διανύσας καθαρόν, εἰς τὸν πλατυσμὸν μετετέθης, τῆς αἰωνίου ζωῆς, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, Ὁσίων καύχημα, ἀλλ' ἀεὶ τοῖς λειψάνοις σου, τοῖς ἡγιασμένοις, μεθ' ἡμῶν τῶν τέκνων σου, μένεις μακάριε· ὥνπερ ἑορτάζοντες πίστει, τὴν ἐκκομιδὴν ἐκ τοῦ τάφου, ἐξ αὐτῶν ἰάματα λαμβάνομεν.

Ἴδε συμπαθείᾳ ἐφ' ἡμᾶς, τοὺς τῶν ἱερῶν σου λειψάνων, περικυκλοῦντας σορόν, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, καὶ τὰ αἰτήματα, ἡμῖν δίδου

ἑκάστοτε, κινδύνων παντοίων, νόσων καὶ κακώσεων, πάντας ῥυόμενος· χάριν γὰρ θεόθεν ἐδέξω, τοῦ Εὐαγγελίου τὸν λόγον, ὡς πληρώσας Ὅσιε ἐν βίῳ σου.

Ἕτερα. Ἦχος πλ. β΄. Ὅλην ἀποθέμενοι.

Σήμερον ἀγάλλεται, ἡ Ἐκκλησία καὶ χαίρει, ἑορτὴν ὑπέρλαμπρον, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, ἑορτάζουσα, τὴν ἐκ τοῦ μνήματος, τῶν σεπτῶν ὀστῶν σου, μακαρίαν ἀνακόμισιν, καὶ μεγαλύνουσα, ἐν φωναῖς αἰσίαις τὸν Κύριον, κηρύττει τὰ θαυμάσια, τῆς ἀγγελικῆς πολιτείας σου, δι' ἧς ἐγνωρίσθης, ἐν χρόνοις τοῖς ὑστέροις ἀληθῶς, Θεοῦ θεράπων οὐράνιος, καὶ πιστῶν διδάσκαλος.

Βίον ἐπουράνιον, πολιτευθεὶς τῇ ἀσκήσει, οὐρανῶν κατῴκησας, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, ἐν σκηνώμασι· πλοῦτον δὲ ἔλιπες, ἡμῖν τοῖς ἐν κόσμῳ, τὰ πανέντιμά σου λείψανα, ὧν προσπτυσσόμενοι, ἐν ἀγαλλιάσει τὴν λάρνακα, θαυμάτων σου τῆς χάριτος, τῆς ὑπερφυοῦς ἀπολαύομεν, καὶ δοξολογοῦμεν, Θεὸν τὸν ἐν Ἁγίοις θαυμαστόν, ὃν ἐκτενῶς καθικέτευε, ὑπὲρ τῶν τιμώντων σε.

Πάτερ Ἀμφιλόχιε, τῇ ἐν ἀσκήσει ζωῇ σου, τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δαψιλῶς ἀπέλαβες, τὰ χαρίσματα· ὅθεν δοξάζων σε, ὡς ἡγιασμένον, ὁ Θεὸς καὶ μετὰ θάνατον, πηγὴν θεόβρυτον, ἄλλην Σιλωὰμ ἀπειργάσατο, τὴν θήκην τῶν λειψάνων σου, χύδην ἰαμάτων πηγάζουσαν, ἀπαύστως τὰ ῥεῖθρα, εἰς ἴασιν τραυμάτων τῆς ψυχῆς, καὶ νοσημάτων τοῦ σώματος, ἐκ τῶν προσιόντων σοι.

Δόξα. *Ἦχος δ΄.*

Ὅσιε Πάτερ Ἀμφιλόχιε, νόμῳ θανόντων, ἐν γῇ κατατεθείς, ἐκεῖθεν ὡς ἀστὴρ φωταυγής, διὰ τῶν λειψάνων σου ἀνέτειλας, καὶ τῷ φωτὶ τῶν θαυμάτων σου, τοὺς πιστοὺς λαμπρύνεις ὑπὲρ ἔννοιαν· οὐκ ἔδει σε γὰρ Ἅγιε, τὸν λύχνον ὑπὸ τὸ μόδιον κρύπτεσθαι, ἀλλ' ἐν τῇ λυχνίᾳ τεθῆναι, ὡς ἔφη ὁ δοξάσας σε Κύριος. Αὐτῷ οὖν πρέσβευε ἐκτενῶς, ὑπὲρ εἰρήνης τοῦ κόσμου, Ἐκκλησιῶν εὐσταθείας, καὶ σωτηρίας τῶν τιμώντων σε.

Καὶ νῦν. *Τῆς Ἑορτῆς. Ὁ αὐτός. Ἀνατολίου*

Φωτολαμπὴς ἀστέρων τύπος, προεδείκνυε Σταυρέ, τρόπαιον νίκης εὐσεβεῖ ἄνακτι τῷ πάνυ· οὗ ἡ μήτηρ Ἑλένη ἀνευραμένη,

κοσμοφανῆ πεποίηκε· καὶ σὲ σήμερον ἀνυψοῦντες, τῶν πιστῶν αἱ χορεῖαι κραυγάζομεν· Φώτισον ἡμᾶς τῇ ἐλλάμψει σου, Σταυρὲ ζωηφόρε· ἁγίασον ἡμᾶς τῇ ἰσχύϊ σου, πανσέβαστε Σταυρέ· καὶ κράτυνον ἡμᾶς, τῇ ὑψώσει σου, ὑψούμενος πρὸς παράταξιν ἐχθρῶν.

Εἴσοδος, τὸ Φῶς ἱλαρόν, *τὸ Προκείμενον τῆς ἡμέρας καὶ τὰ Ἀναγνώσματα.*

Γενέσεως τὸ Ἀνάγνωσμα.
(Κεφ. μθ΄ 28-33)

Εἶπεν Ἰακὼβ τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ· Ἐγὼ προστίθεμαι πρὸς τὸν ἐμὸν λαόν· θάψατέ με μετὰ τῶν Πατέρων μου ἐν τῷ σπηλαίῳ, ὅ ἐστιν ἐν τῷ ἀγρῷ Ἐφρὼν τοῦ Χετταίου, ἐν τῷ σπηλαίῳ τῷ διπλῷ, τῷ ἀπέναντι Μαμβρῆ, ἐν γῇ Χαναάν, ὃ ἐκτήσατο Ἀβραὰμ τὸ σπήλαιον παρὰ Ἐφρὼν τοῦ Χετταίου ἐν κτήσει μνημείου· ἐκεῖ ἔθαψαν Ἀβραὰμ καὶ Σάῤῥαν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ἐκεῖ ἔθαψαν Ἰσαὰκ καὶ Ῥεβέκκαν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ἐκεῖ ἔθαψα Λείαν ἐν κτήσει τοῦ ἀγροῦ καὶ τοῦ σπηλαίου τοῦ ὄντος ἐν αὐτῷ παρὰ τῶν υἱῶν Χέτ. Καὶ κατέπαυσεν Ἰακὼβ ἐπιτάσσων τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ καὶ ἐξάρας τοὺς πόδας αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κλίνην ἐξέλιπε καὶ προσετέθη πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ.

Τῆς Ἐξόδου τὸ Ἀνάγνωσμα.
(Κεφ. ιγ΄ 19-22)

Ἔλαβε Μωϋσῆς τὰ ὀστᾶ Ἰωσὴφ μεθ' ἑαυτοῦ· ὅρκῳ γὰρ ὥρκισε τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ λέγων· ἐπισκοπῇ ἐπισκέψεται ὑμᾶς Κύριος, καὶ συνανοίσετέ μου τὰ ὀστᾶ ἐντεῦθεν μεθ' ὑμῶν. Ἐξάραντες δὲ οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐκ Σοκχὼθ ἐστρατοπέδευσαν ἐν Ὀθὼμ παρὰ τὴν ἔρημον. Ὁ δὲ Θεὸς ἡγεῖτο αὐτῶν, ἡμέρας μὲν ἐν στύλῳ νεφέλης, δεῖξαι αὐτοῖς τὴν ὁδόν, τὴν δὲ νύκτα ἐν στύλῳ πυρός· οὐκ ἐξέλιπε δὲ ὁ στῦλος τῆς νεφέλης ἡμέρας καὶ ὁ στῦλος τοῦ πυρὸς νυκτὸς ἐναντίον τοῦ λαοῦ παντός.

Σοφίας Σολομῶντος τὸ Ἀνάγνωσμα.
(Κεφ. γ΄, 1-9)

Δικαίων ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ, καὶ οὐ μὴ ἅψηται αὐτῶν βάσανος. Ἔδοξαν ἐν ὀφθαλμοῖς ἀφρόνων τεθνάναι, καὶ ἐλογίσθη κάκωσις ἡ ἔξοδος αὐτῶν καὶ ἡ ἀφ' ἡμῶν πορεία σύντριμμα· οἱ δέ εἰσιν ἐν

εἰρήνῃ. Καὶ γὰρ ἐν ὄψει ἀνθρώπων ἐὰν κολασθῶσιν, ἡ ἐλπὶς αὐτῶν ἀθανασίας πλήρης. Καὶ ὀλίγα παιδευθέντες, μεγάλα εὐεργετηθήσονται· ὅτι ὁ Θεὸς ἐπείρασεν αὐτοὺς καὶ εὗρεν αὐτοὺς ἀξίους ἑαυτοῦ. Ὡς χρυσὸν ἐν χωνευτηρίῳ ἐδοκίμασεν αὐτοὺς καὶ ὡς ὁλοκάρπωμα θυσίας προσεδέξατο αὐτούς. Καὶ ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀναλάμψουσι καὶ ὡς σπινθῆρες ἐν καλάμῃ διαδραμοῦνται. Κρινοῦσιν ἔθνη καὶ κρατήσουσι λαῶν, καὶ βασιλεύσει αὐτῶν Κύριος εἰς τοὺς αἰῶνας. Οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτῷ συνήσουσιν ἀλήθειαν, καὶ οἱ πιστοὶ ἐν ἀγάπῃ προσμενοῦσιν αὐτῷ· ὅτι χάρις καὶ ἔλεος ἐν τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ, καὶ ἐπισκοπὴ ἐν τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΛΙΤΗΝ, *Ἰδιόμελα.*
Ἦχος α΄.

Εὐφραίνεται ἐν Κυρίῳ, Ἠγαπημένου τῆς Μητρὸς ἡ Μονή, ἣν ἀγῶσι σὺν πόνοις συνέστησας, καὶ τῆς ἀσκητικῆς πολιτείας, κυπρίζουσαν ἄμπελον ἀνέδειξας, Ὅσιε Πάτερ Ἀμφιλόχιε· ἰδοὺ γὰρ τὴν τιμίαν σου λάρνακα, ὡς μυστικὴν κιβωτὸν ἁγιάσματος, ἐν κόλποις κατέχουσα, ἐκ ταύτης ἀπολαμβάνει, τῆς δεδομένης σοι χάριτος. Ὅθεν ταύτην σήμερον, ἐν ἀγαλλιάσει περικυκλοῦσα, πνευματικῶς πανηγυρίζει, ἐν τῇ ἀνακομιδῇ τῶν λειψάνων σου, καὶ μεγαλύνει τὸν Θεόν, τὸν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γενεᾷ, ἡγιασμένον σε ἀναδείξαντα.

Ὁ αὐτός.

Θαυμάτων ῥεῖθρα ἀναβλύζων, καὶ ἰαμάτων νάματα προχέων, ἐκ τοῦ τάφου ἀνεκομίσθη, ἡ σορὸς τῶν λειψάνων σου, Ἀμφιλόχιε Πάτερ Ὅσιε· ἐν οὐρανοῖς γὰρ δοξασθείς, ὡς Θεοῦ θεράπων γνησιώτατος, ταύτην ἡμῖν δέδωκας, τὰ σήμαντρα τῆς ἁγιότητος φέρουσαν, καὶ πάντας εὐφραίνουσαν, τῇ εὐωδίᾳ τῆς χάριτος· οὐ γὰρ ἐπαύσω μετὰ πότμον, ὡς πατὴρ στοργικώτατος, τῆς σωτηρίας ἡμῶν προμηθούμενος. Ὅθεν σήμερον εὐσεβῶς, ἑορτὴν συγκροτοῦντές σοι, τὰ θαυμάσιά σου κηρύττομεν, καὶ δοξάζομεν Χριστόν, τὸν Σωτῆρα τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Ἦχος β΄.

Ἀ᾽σκητικῇ συντονίᾳ, εὐαγγελικῶς πολιτευσάμενος, καὶ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν πολλῶν, ἄχρι γήρατος κοπιάσας, ἐν μετοχῇ θεώσεως, τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐν αὐλαῖς κατεσκήνωσας· διὸ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἡγιασμένον μακαρίζει σε, καὶ τῶν λειψάνων σου τῇ σορῷ, τιμὴν ὁσίαν ἀπονέμουσα, εὐχαρίστως κραυγάζει σοι· Ἀμφιλόχιε Πάτερ, Μοναζόντων ἀγλάϊσμα, πρέσβευε τῷ ἐλεήμονι Θεῷ, ὑπὲρ εἰρήνης τοῦ κόσμου, καὶ σωτηρίας τῶν ὑμνούντων σε.

Ὁ αὐτός.

Ὡ ς θησαυρὸν πολύτιμον, τῶν δωρεῶν τοῦ Πνεύματος, τὴν θήκην τῶν λειψάνων σου, ὁ ἐπὶ πάντων ἀνέδειξε Θεός, Ἀμφιλόχιε Ὅσιε· σὺ γὰρ ἀσκητικῶς, τῶν ἀρετῶν τοὺς χαρακτῆρας, σεαυτῷ ἐμμορφώσας, τὸ πολίτευμά σου, ἐν οὐρανοῖς ἀπεγράψω, καὶ τῶν ἀπ᾽ αἰῶνος Ἁγίων, τὴν δόξαν ἐκληρονόμησας. Ὅθεν σήμερον οἱ πιστοί, αὐτῇ προσπελάζοντες, ψυχῶν τε καὶ σωμάτων, ἁγιασμὸν λαμβάνομεν, καὶ ἀνυμνοῦμεν τὸν Χριστόν, τὸν ἀθανασίας σε, τῇ δόξῃ δοξάσαντα.

Δόξα. *Ἦχος πλ. α΄.*

Τὸν ἐν Μοναστηῖς ἰσάγγελον, καὶ ἐν Ἱερεῦσι θαυμάσιον, Εὐαγγελίου τὸ ἀπάνθισμα, εὐσεβείας τὸν πρόβολον, καὶ μετανοίας διδάσκαλον, Ἀμφιλόχιον μακαρίσωμεν· οὗτος γὰρ ἀρετῶν ἐν ὀχήματι, ὡς Ἠλίας ὁ ζηλωτής, ἁρματηλάτης ἀπὸ γῆς, ἁρθεὶς πρὸς τὰ οὐράνια, ὡς ἄλλην μηλωτὴν κατέλιπεν ἡμῖν, τὴν λάρνακα τῶν λειψάνων αὐτοῦ, ἐνεργοῦσαν τὰ τεράστια. Ὅθεν σήμερον αὐτῇ, πίστει παρεστῶτες, ὁμοφώνως βοήσωμεν· Ὁσιώτατε Πάτερ, μὴ ἐπιλάθῃ τῶν τιμώντων σε, ἀλλὰ πρέσβευε τῷ ἐν Τριάδι Θεῷ, σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Καὶ νῦν. *Τῆς Ἑορτῆς. Ὁ αὐτός.*

Δεῦτε λαοί, τὸ παράδοξον θαῦμα καθορῶντες, τοῦ Σταυροῦ τὴν δύναμιν προσκυνήσωμεν· ὅτι ξύλον ἐν Παραδείσῳ θάνατον ἐβλάστησε, τὸ δέ, τὴν ζωὴν ἐξήνθησεν, ἀναμάρτητον ἔχον, προσηλωμένον τὸν Κύριον, ἐξ οὗ πάντα τὰ ἔθνη, ἀφθαρσίαν τρυγῶντες κραυγάζομεν· Ὁ διὰ Σταυροῦ θάνατον καταργήσας, καὶ ἡμᾶς ἐλευθερώσας, δόξα σοι.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΣΤΙΧΟΝ, *Στιχηρὰ προσόμοια.*
Ἦχος πλ. α΄. Χαίροις ἀσκητικῶν.

Δεῦτε ἱερωτάτην πιστοί, χορείαν πάντες ὁμοφρόνως στησώμεθα, αἰνοῦντες ἐν μιᾷ γλώσσῃ, τὸν ἐν Τριάδι Θεόν, τὸν ἐν τοῖς Ἁγίοις δοξαζόμενον· αὐτὸς γὰρ ὡς εὔσπλαγχνος, ἐν ἐσχάτοις ἀνέδειξε, τῇ Ἐκκλησίᾳ, εὐσεβείας ἐκφάντορα, καὶ διδάσκαλον, τὸν σοφὸν Ἀμφιλόχιον· οὗπερ τῇ θείᾳ λάρνακι, πιστῶς προσπελάζοντες, καὶ ὑποκλίνοντες ταύτῃ, ἐν κατανύξει τὰ γόνατα, λαμβάνομεν χύδην, δωρεὰς τὰς σωτηρίους, τῆς θείας χάριτος.

Στίχ. Οἱ Ἱερεῖς σου, Κύριε, ἐνδύσονται δικαιοσύνην καὶ οἱ Ὅσιοί σου ἀγαλλιάσονται.

Χαίροις τῶν Μοναζόντων κανών, καὶ Ἱερέων χαρακτὴρ καὶ παράδειγμα, ὁ βίῳ ἡγιασμένῳ, τῆς βασιλείας λαβών, παρὰ τοῦ Κυρίου τὸ δηνάριον· Χριστοῦ ὁ τὰ λόγια, ἐν ἐσχάτοις τοῖς ἔτεσι, πιστῶς πληρώσας, καὶ διδάσκαλος πάνσοφος, πρὸς εὐσέβειαν, τοῖς ἀνθρώποις γενόμενος. Πάντων οὖν Ἀμφιλόχιε, τῶν πόθῳ ὑμνούντων σε, καὶ προσιόντων τῇ θήκῃ, τῶν παναγίων λειψάνων σου, τῇ σῇ ἀντιλήψει, βοηθὸς καὶ ἀντιλήπτωρ, ἐν βίῳ φάνηθι.

Στίχ. Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον, ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ θελήσει σφόδρα.

Χαίρει πνευματικῶς ἡ Μονή, Ἠγαπημένου τῆς Μητρός, Ἀμφιλόχιε, ἐν κόλποις τῶν σῶν λειψάνων, τὴν παναγίαν σορόν, ὥσπερ πλοῦτον θεῖον θησαυρίζουσα· ἐν ταύτῃ γάρ, Ὅσιε, ἡ σωτήριος χάρις σου, θείᾳ προνοίᾳ, ἀνεκφοίτητος μένουσα, τῶν θαυμάτων σου, ἐνεργεῖ τὰ παράδοξα, πάντας ἀεὶ εὐφραίνουσα, τοὺς πίστει προστρέχοντας, καὶ μεγαλύνοντας, Πάτερ, τὸν σὲ δοξάσαντα Κύριον. Αὐτὸν οὖν δυσώπει, ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν δοθῆναι, τὸ μέγα ἔλεος.

Δόξα. *Ἦχος πλ. δ΄.*

Εὐαγγελικῶς πολιτευσάμενος, καὶ τῶν πάλαι Ὁσίων, τὸν βίον ἰχνηλατίσας, τῆς εὐκταίας φωνῆς, τοῦ Δεσπότου κατηξίωσαι, Ἀμφιλόχιε Πάτερ Ὅσιε· διὸ αὐτὸς καὶ τὰ λείψανά σου, Πνεύματι Ἁγίῳ καθηγίασεν, ἐκφαίνοντα ἡμῖν, τὴν δόξαν τῆς αἰωνίου ζωῆς. Ὅθεν σήμερον αὐτῶν, τὴν ἐκ τάφου κομιδὴν ἑορτάζοντες, ἐξ αὐτῶν

δωρεάς, θαυμάτων κομιζόμεθα, καὶ μεγαλύνομεν Θεόν, τὸν θαυμαστὸν ἐν σοί, παμμακάριστε.

Καὶ νῦν. *Τῆς Ἑορτῆς. Ὁ αὐτός. Ἰωάννου Μοναχοῦ*

Ὃν περ πάλαι Μωϋσῆς, προτυπώσας ἐν ἑαυτῷ, τὸν Ἀμαλὴκ καταβαλὼν ἐτροπώσατο, καὶ Δαυῒδ ὁ μελῳδός, ὑποπόδιόν σοι βοῶν, προσκυνεῖσθαι διετάξατο, τίμιον Σταυρόν σου, Χριστὲ ὁ Θεός, σήμερον ἁμαρτωλοὶ προσκυνοῦντες χείλεσιν ἀναξίοις, σὲ τὸν καταξιώσαντα παγῆναι ἐν αὐτῷ, ἀνυμνοῦντες βοῶμέν σοι· Κύριε, σὺν τῷ Ληστῇ τῆς βασιλείας σου ἀξίωσον ἡμᾶς.

Νῦν ἀπολύεις, *τὸ Τρισάγιον καὶ τὸ Ἀπολυτίκιον.*

Ἦχος α΄. Τοῦ λίθου σφραγισθέντος.

Λειψάνων σου τιμίων, τὴν λάρνακα κυκλοῦντες, ἀνακομιδῆς σου τὴν μνήμην, φαιδρῶς ἐπιτελοῦμεν, καὶ χάριν θαυμάτων ἐξ αὐτῆς, λαμβάνοντες εἰς ἴασιν παθῶν, Ἀμφιλόχιε, ὑμνοῦμέν σε οἱ πιστοί, κραυγάζοντες γηθοσύνως· Δόξα τῷ σὲ δοξάσαντι Χριστῷ, δόξα τῷ σὲ ἁγιάσαντι, δόξα τῷ ἐνεργοῦντι διὰ σοῦ, πᾶσιν ἰάματα.

Τὸ τῆς Ἑορτῆς καὶ Ἀπόλυσις.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΟΡΘΡΟΝ

Μετὰ τὴν α΄ Στιχολογίαν, Κάθισμα.
Ἦχος α΄. Τὸν τάφον σου.

Ἐπέφανεν ἰδού, εὐφροσύνης ἡμέρα, ἡ ἀνακομιδή, τῶν σεπτῶν σου λειψάνων, καὶ ταύτην ἑορτάζοντες, οἱ πιστοὶ ἐκβοῶμέν σοι· Ἀμφιλόχιε, θεομακάριστε Πάτερ, καθικέτευε, τὸν σὲ δοξάσαντα Λόγον, ὑπὲρ τῶν ὑμνούντων σε.

Τῆς Ἑορτῆς. Ὅμοιον.

Ἁπλώσας ἐν Σταυρῷ, τὰς παλάμας Οἰκτίρμον, τὰ ἔθνη τὰ μακράν, ἀπὸ σοῦ γεγονότα, συνήγαγες δοξάζειν σου, τὴν

πολλὴν ἀγαθότητα ἀλλ ἐπίβλεψον, ἐπὶ τὴν σὴν κληρουχίαν, καὶ κατάβαλε, τοὺς καθ' ἡμῶν πολεμίους, Σταυρῷ τῷ τιμίῳ σου.

Μετὰ τὴν β΄ Στιχολογίαν, Κάθισμα.

Ἦχος δ΄. Ὁ ὑψωθεὶς ἐν τῷ Σταυρῷ.

Α'κολουθήσας ἐκ παιδὸς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀρεταῖς ἀσκητικαῖς διαπρέψας, ἐν οὐρανοῖς κατέπαυσας, τῶν κάτω μεταστάς, ἡμῖν δὲ κατέλιπες, τὰ σεπτὰ λείψανά σου, θαυμαστῶς ἐκφαίνοντα, οἵας ἔτυχες δόξης, καὶ τοῖς πιστοῖς παρέχοντα ἀεί, χάριτος δόσεις, σοφὲ Ἀμφιλόχιε.

Τῆς Ἑορτῆς. Ὅμοιον.

Ε'ν Παραδείσῳ με δεινῶς πεπτωκότα, τοῦ βροτοκτόνου τῇ πικρᾷ συμβουλίᾳ, ἐν τῷ Κρανίῳ πάλιν ἐξανέστησας Χριστέ, ξύλῳ ἰασάμενος, τὴν τοῦ ξύλου κατάραν, κτείνας τὸν ἀπάτῃ με, θανατώσαντα ὄφιν, καὶ ἐδωρήσω θείαν μοι ζωήν. Δόξα τῇ θείᾳ Σταυρώσει σου Κύριε.

Μετὰ τὸν Πολυέλεον, Κάθισμα.

Ἦχος δ΄. Ταχὺ προκατάλαβε.

Τὰ θεῖά σου λείψανα, ὡς θησαυρὸν τιμαλφῆ, ἐν κόλποις κατέχουσα, ἡ εὐαγής σου Μονή, σοφὲ Ἀμφιλόχιε, αἴνεσιν ἀναπέμπει, τῷ Κυρίῳ καὶ δόξαν, ὅτι ἀνέδειξέ σε, ἐν καιροῖς τοῖς ἐσχάτοις, φωστῆρα τῶν πιστῶν ἀπλανῆ, καὶ θεῖον διδάσκαλον.

Τῆς Ἑορτῆς. Ὅμοιον.

Ε'ν σοὶ τρισμακάριστε, καὶ ζωοδότα Σταυρέ, λαοὶ εὐωχούμενοι, πανηγυρίζουσι νῦν, ἀΰλων σὺν τάγμασι· τάξεις Ἀρχιερέων, εὐσεβῶς ἀνυμνοῦσι· πλήθη τῶν Μοναζόντων, εὐλαβῶς προσκυνοῦσι· Χριστὸν δὲ τὸν σταυρωθέντα, πάντες δοξάζομεν.

Οἱ Ἀναβαθμοί, ἤτοι τὸ α΄ Ἀντίφωνον τῶν Ἀναβαθμῶν τοῦ δ΄ ἤχου καὶ τὸ Προκείμενον.

Οἱ Ἱερεῖς σου, Κύριε, ἐνδύσονται δικαιοσύνην καὶ οἱ Ὅσιοί σου ἀγαλλιάσονται.

Στίχ. Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον, ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ θελήσει σφόδρα.

Εὐαγγέλιον, ζήτει τῇ ιζ΄ Ἰανουαρίου.

Ὁ Ν΄. Δόξα. Ταῖς τοῦ σοῦ Ὁσίου... Καὶ νῦν. Ταῖς τῆς Θεοτόκου...

Ἰδιόμελον. Ἦχος πλ. β΄.

Στίχ. Ἐλέησόν με, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου.

Ὅσιε Πάτερ, Ἀμφιλόχιε μακάριε, θαυματόβρυτον πηγήν, τὴν σορὸν τῶν λειψάνων σου, ὁ Θεὸς ἀνέδειξε, θαύματα ἐνεργοῦσαν, πάθη ἀποσοβοῦσαν, καὶ νοσήματα διώκουσαν. Ὅθεν ἡμῖν τοῖς προστρέχουσι, τὰς δωρεάς σου ἀφθόνως χορήγει, καὶ ῥύου τὴν ζωὴν ἡμῶν, ἐκ πάσης ἐπιβουλῆς καὶ θλίψεως.

Σῶσον, ὁ Θεός, τὸν λαόν σου...

Εἶτα· οἱ Κανόνες, ὁ τῆς Ἑορτῆς μετὰ τῶν Εἱρμῶν εἰς στ΄, καὶ ὁ τοῦ Ὁσίου ὁμοίως εἰς στ΄. Κανὼν τοῦ Ὁσίου, φέρων Ἀκροστιχίδα ἐν τοῖς Θεοτοκίοις τήνδε· «Κυρίλλου».

Ὠιδὴ α΄. Ἦχος πλ. δ΄. Ἁρματηλάτην Φαραώ.

Τοῦ ἀνεσπέρου φωτισμοῦ πληρούμενος, ἐν ταῖς αὐλαῖς τῆς ζωῆς, καὶ κοινωνῶν δόξης, τῆς ὑπὲρ κατάληψιν, τῇ γλώττῃ λόγον αἴτει μοι, εὐφημῆσαι τολμῶντι, τὴν ἀπὸ γῆς τῶν Λειψάνων σου, ἀνακομιδήν, Ἀμφιλόχιε.

Τοῖς ἐν ἀσκήσει κραταιοῖς ἀγῶσί σου, ὡς καθαγνίσας τὸν νοῦν, τῆς θεογνωσίας, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, ἐπλήσθης τοῖς χαρίσμασι, καὶ διδάσκαλος θεῖος, τῷ Ὀρθοδόξῳ πληρώματι, χάριτι Θεοῦ, πεφανέρωσαι.

Ἀπὸ νεότητος Θεῷ ἑπόμενος, τῶν ἀρετῶν φωταυγές, ἀνεδείχθης σκεῦος, Πάτερ Ἀμφιλόχιε· διὸ ἐκληρονόμησας, τὴν ἀείζωον δόξαν, καὶ ἐκ τῶν θείων Λειψάνων, βλύζεις τοῖς πιστοῖς χάριν ἄφθονον.

Ὡς ἁγιάσματος πηγὴν τὴν λάρνακα, περικυκλοῦντες τὴν σήν, μακαρίζομέν σε, Πάτερ Ἀμφιλόχιε· ἐκ ταύτης γὰρ τὰ νάματα,

τῶν θαυμάτων πηγάζεις, καὶ θεραπεύεις νοσήματα, ἐκ τῶν εὐσεβῶς προσιόντων σοι.

Ἠγαπημένου τῆς Μητρὸς γεραίρει σε, ἡ ἐν τῇ Πάτμῳ Μονή, μυροθήκην Πάτερ, τὴν σορόν σου ἔχουσα, ἐκχέουσαν τοῦ Πνεύματος, τὴν τερπνὴν εὐωδίαν, διηνεκὲς εἰς μαρτύριον, οἵας ἐκ Θεοῦ δόξης ἔτυχες.

Θεοτοκίον.

Καινοτομοῦνται Μαριὰμ Πανάχραντε, νόμοι ἐν σοὶ ἀληθῶς· σὺ γὰρ ἀπειράνδρως, τοῦ Πατρὸς συνέλαβες, τὸν Λόγον ἐν κοιλίᾳ σου, καὶ παρθένος ἐν τόκῳ, καὶ μετὰ τόκον διέμεινας· ὢ τῶν ὑπὲρ νοῦν μεγαλείων σου!

Ἠχος γ΄. Ὁ στερεώσας κατ᾽ ἀρχάς.

Καταφρονήσας ὁλικῶς, τῶν ἐπὶ γῆς φθειρομένων, Μοναζόντων ἐνεδύσω τὸ σχῆμα, καὶ ἐβίωσας ἐν γῇ, ὁσίως Ἀμφιλόχιε· διὸ καὶ ἐδοξάσθης, ἐπουρανίοις χαρίσμασιν.

Ἀκολουθήσας τῷ Χριστῷ, ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας, τῇ ἀσκήσει θεοφόρος ἐδείχθης, Ἀμφιλόχιε σοφέ, καὶ τῶν πιστῶν διδάσκαλος, αὐτοὺς καθοδηγήσας, πρὸς εὐσεβείας ἐπίδοσιν.

Νόμῳ θανόντων ὑπὸ γῆν, κατατεθεὶς τῷ σαρκίῳ, τοῖς τιμίοις σου λειψάνοις ἐκεῖθεν, Ἀμφιλόχιε σοφέ, καὶ πάλιν ἐπεδήμησας, τῇ λογικῇ σου ποίμνῃ, αὐτῇ βραβεύων τὰ κρείττονα.

Ἐκ τῆς σοροῦ σου τὰς πηγάς, ποταμηδὸν ἀναβλύζων, τῶν θαυμάτων, Ἀμφιλόχιε μάκαρ, καταρδεύεις μυστικῶς, τὸν Ἰσραὴλ τῆς χάριτος, Χριστοῦ τὴν Ἐκκλησίαν, ἐν ἐγκωμίοις τιμῶσάν σε.

Ἠγαπημένου τῆς Μητρός, ἐν τῇ Μονῇ ἡ σὴ λάρναξ, ὥσπερ λύχνος ἐν λυχνίᾳ τεθεῖσα, Ἀμφιλόχιε σοφέ, ἐκεῖθεν τῶν χαρίτων σου, τὸ φῶς ἐξανατέλλει, τῆς Ἐκκλησίας τοῖς πέρασιν.

Θεοτοκίον.

Ὑπερφυῶς τὸν τοῦ Πατρός, Λόγον ἐν χρόνῳ τεκοῦσα, μητρικῇ σου παῤῥησίᾳ δυσώπει, αὐτόν, Μῆτερ, ἐκτενῶς, ἵνα τὸ πῦρ ἐκφύγωμεν, τῆς ζοφερᾶς γεέννης, οἱ προσκυνοῦντες τὸν τόκον σου.

Κάθισμα. Ἦχος α΄. Τὸν τάφον σου.

Ζωῆς τῆς ὑπὲρ νοῦν, ὡς πανεύοσμα ῥόδα, ὑπάρχουσιν ἡμῖν, τὰ σεπτὰ λείψανά σου, θεόφρον Ἀμφιλόχιε, τῶν Ἀγγέλων συνόμιλε, οἷς προστρέχοντες, τὴν μυστικὴν εὐωδίαν, ὀσφραινόμεθα, τῶν πολλαπλῶν σου χαρίτων, Θεὸν μεγαλύνοντες.

Τῆς Ἑορτῆς. Ὅμοιον.

Ὁ ἄνω ὡς Θεός, οὐρανὸν θρόνον ἔχων, καὶ γῆν Χριστὲ Σωτήρ, ὑποπόδιον φέρων, Σταυρὸν ἡμῖν ὑπέδειξας, σῶν ποδῶν ὑποπόδιον. Τοῦτον ἅπαντες, δαυϊτικῶς προσκυνοῦμεν· τοῦτον φύλακα, καὶ βοηθὸν ἐξαιτοῦμεν, καὶ πίστει δοξάζομεν.

Ὠιδὴ δ΄. Σύ μου ἰσχύς.

Τῶν Μοναστῶν, ἔμψυχον ὤφθης παράδειγμα, Ἱερέων, τύπος ἐχρημάτισας, καὶ τῶν θελόντων δι᾽ ἀρετῆς, τῷ Θεῷ δουλεύειν, σοφὸς ἐγένου διδάσκαλος, δι᾽ ἔργων σου καὶ λόγων, Ἀμφιλόχιε Πάτερ, ῥητορεύσας τὸν λόγον τῆς πίστεως.

Ἐν τῇ Μονῇ, τοῦ Θεολόγου διέπρεψας, ὡς θεράπων, τοῦ Θεοῦ πιστότατος, καὶ εὐδοκίᾳ τῇ θεϊκῇ, αὐτῆς ἀνεδείχθης, οἰακοστρόφος πολύπειρος, ἐν χρόνοις δυσχειμέροις, δυναστῶν ἀλλοδόξων, τῆς δουλείας, σοφὲ Ἀμφιλόχιε.

Ἤρθης ἐκ γῆς, ταῖς ἀρεταῖς ἐποχούμενος, πρὸς τὸ θεῖον, ὕψος τῆς θεώσεως· τοῖς δὲ λειψάνοις σου μεθ᾽ ἡμῶν, τῶν πιστῶν σου τέκνων, μένεις ἀεί, Ἀμφιλόχιε· διό σε εὐφημοῦμεν, κατὰ χρέος ἐν ὕμνοις, ὡς πατέρα ἀγάπης ἀνάπλεων.

Θύσας σαυτόν, θῦμα Κυρίῳ εὐπρόσδεκτον, τῇ ἀσκήσει, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, ἀντιμισθίαν ἐν οὐρανοῖς, ἄφθαρτον ἐκτήσω, ὡς ἡ σορὸς τῶν λειψάνων σου, κηρύττει ἀσιγήτως, ἀπελαύνουσα πάθη, ἐξ ἀνθρώπων ψυχῆς τε καὶ σώματος.

Ἀπὸ τῆς γῆς, εὐωδιάζοντα ὤφθησαν, τὰ ὀστᾶ σου, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, ἃ θησαυρίζουσα τῆς Μητρός, τοῦ Ἠγαπημένου, νῦν ἡ Μονὴ ἐπαγάλλεται· αὐτὴν οὖν μὴ ἐλλίπῃς, ταῖς εὐχαῖς σου στηρίζων, καὶ φυλάττων ἀπαύστως ἐκ θλίψεων.

Θεοτοκίον.

Ῥάβδῳ τῆς σῆς, ὑπερφυοῦς ἀντιλήψεως, σωτηρίας, πρὸς νομάς με ἴθυνον, τὸν πλανηθέντα, Μῆτερ Ἁγνή, ἐν ταῖς ἀνοδίαις, τῶν φιληδόνων ὀρέξεων· σὲ γὰρ ἐπικαλοῦμαι, τὴν ἀμόλυντον νύμφην, τοῦ Θεοῦ καὶ Δεσπότου τῆς κτίσεως.

Ὠιδὴ ε΄. Φώτισον ἡμᾶς.

Τῇ ἐκκομιδῇ, ἐκ τοῦ τάφου τῶν λειψάνων σου, συγκροτήσαντες νῦν πόθῳ ἑορτήν, οἱ πιστοί σε εὐφημοῦμεν, Ἀμφιλόχιε.

Χαίρεις τὴν χαράν, ἐν ὑψίστοις τὴν ἀτέρμονα, φυτοκόμος χρηματίσας ἀρετῶν, ἐν τῷ κόσμῳ θεοφόρε Ἀμφιλόχιε.

Ἄνωθεν λαβών, Παρακλήτου τὴν ἐνέργειαν, ἐνεούργησας ἀνθρώπων τὰς ψυχάς, διδαχῶν σου τῷ ἀρότρῳ, Ἀμφιλόχιε.

Χάρις τοῦ Θεοῦ, ἡ σκηνοῦσα ἐν τῇ θήκῃ σου, σωτηρίαν ἀπεργάζεται ψυχῶν, καὶ σωμάτων θεραπείαν, Ἀμφιλόχιε.

Ἔσο βοηθός, ἀντιλήπτωρ καὶ ὑπέρμαχος, εὐπροσδέκτοις σου εὐχαῖς πρὸς τὸν Θεόν, τῇ Μονῇ σου εἰς αἰῶνας, Ἀμφιλόχιε.

Θεοτοκίον.

Ἴδε συμπαθῶς, τῆς ψυχῆς μου τὴν ἀσθένειαν, καὶ παράσχου μοι ὑγείαν σταθηράν, ἡ τὸν μέγαν ἰατρὸν Χριστὸν κυήσασα.

Ὠιδὴ στ΄. Ἱλάσθητί μοι Σωτήρ.

Σαρκὸς νεκρώσας ὁρμάς, ἀσκητικοῖς ἀγωνίσμασι, ἁγιωσύνης φαιδρόν, ἐπώφθης ἀνάκτορον· σὺ γὰρ Ἀμφιλόχιε, τῷ Θεῷ ἐν φόβῳ, ἐκ νεότητος ἐδούλευσας.

Ἀράμενος τὸν Σταυρόν, ὑπερμεγέθεις διήνυσας, ἀγῶνας ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ πᾶσαν ἐνίκησας, δαιμόνων ἐπίθεσιν, ἐν Χριστοῦ τῷ κράτει, θεομάκαρ Ἀμφιλόχιε.

Λειψάνων σου ἡ σορός, ὡς ἰατρεῖον ἀδάπανον, ἀσθενειῶν χαλεπῶν, ἰᾶται τοὺς πάσχοντας, σοφὲ Ἀμφιλόχιε, καὶ ἐχθρῶν διώκει, ἀοράτων τὴν ἐνέργειαν.

Λειψάνων σου ἱερῶν, τὴν ἐκ τοῦ τάφου γεραίροντες, πιστῶς ἀνακομιδήν, σοφὲ Ἀμφιλόχιε, τῶν σῶν ἀντιλήψεων, τὴν μεγίστην χάριν, ἐκδεχόμεθα οἱ ἄθλιοι.

Ἐχέγγυον ἀληθές, τῆς κραταιᾶς προστασίας, Μονή σου ἡ εὐαγής, τὴν θήκην σου ἔχουσα, σοφὲ Ἀμφιλόχιε, ἐξ αὐτῆς λαμβάνει, εὐλογίας σου δωρήματα.

Θεοτοκίον.

Λαμπὰς ἡ φωτολαμπής, τοῦ μυστικοῦ ἀπαυγάσματος, τὸν φωτισμὸν τοῦ ἐκ σοῦ, ἀδύτως ἐκλάμψαντος, ἀνάτειλον Πάναγνε, τῇ ἐσκοτισμένῃ, ἐν τοῖς πάθεσι καρδίᾳ μου.

Κοντάκιον. Ἦχος πλ. δ΄. Τῷ φαεινῷ σου βίῳ.

Ἀσκητικοῖς ἀγῶσι, φαιδρύνας τὸν βίον σου, πρὸς οὐρανῶν ἀνέπτης, ἀθάνατον εὔκλειαν, τῷ ἀκτίστῳ τῆς θεαρχίας, προσομιλῶν, φωτὶ Ἀμφιλόχιε· πρέσβευε ὑπὲρ ἡμῶν, τῶν προσπτυσσομένων, τὰ θεῖά σου λείψανα.

Ὁ Οἶκος.

Εὐφραίνεται Ἐκκλησίας, τὸ πλήρωμα τῇ σῇ δόξῃ, καὶ μεγαλῦνον Θεόν, ἀγαλλιάσει σοι ἀνακράζει· Πάτερ θεόφρον, Ἀποστόλων κοινωνέ, Ὁσίων ὁμόσκηνε, καὶ Δικαίων σύσκηνε, Ἀμφιλόχιε θαυμαστέ, ἐν οὐρανοῖς χορεύων, Χριστῷ παριστάμενος, μνημονεύων μὴ παύσῃ καὶ ἡμῶν, τῶν προσφερόντων σοι ὕμνους, καὶ προσπτυσσομένων, τὰ θεῖά σου λείψανα.

Μηνολόγιον.

Τῇ ΙΘ΄ τοῦ αὐτοῦ Μηνός, Μνήμη τῆς Ἀνακομιδῆς τῶν τιμίων Λειψάνων τοῦ Ὁσίου καὶ θεοφόρου Πατρὸς ἡμῶν Ἀμφιλοχίου, τοῦ ἐν Πάτμῳ.

Στίχοι.

Εὐωδίαν πνέοντα ζωῆς τῆς θείας,
Ἐκ τοῦ τάφου ὤφθησαν τὰ λείψανά σου.
Ἀμφιλοχίοιο δεκάτῃ ἐνάτῃ φαάνθησαν ὀστέα γῆθεν.

Συναξάριον.

Οὗτος ὁ νέος ἐν Ὁσίοις Πατὴρ ἡμῶν Ἀμφιλόχιος κεκοίμηται τὸν Δικαίοις πρέποντα ὕπνον τῇ ιστ΄ Ἀπριλίου τοῦ χιλιοστοῦ ἑνακοσιοστοῦ καὶ ἑβδομηκοστοῦ σωτηρίου ἔτους καὶ ἐτάφη ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ συσταθείσῃ ἐν Πάτμῳ σεβασμίᾳ Μονῇ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Μητρὸς τοῦ Ἠγαπημένου. Σήμερον δὲ ἐπιτελοῦμεν τὴν μνήμην τῆς ἐκ τοῦ τάφου σεπτῆς ἀνακομιδῆς τῶν χαριτοβρύτων αὐτοῦ λειψάνων, ἥτις ἐγένετο τῇ ιθ΄ τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου, ἐν ἔτει χιλιοστῷ ἑνακοσιοστῷ καὶ ὀγδοηκοστῷ, παρεστώτων τῶν Ἀρχιερέων Ῥόδου Σπυρίδωνος, Κρήτης Τιμοθέου, καὶ Λέρου, Καλύμνου καὶ Ἀστυπαλαίας Ἰσιδώρου, τοῦ Καθηγουμένου τῆς ἐν Πάτμῳ Μονῆς τοῦ Θεολόγου Ἀρχιμανδρίτου Ἰσιδώρου, τῶν τε Μοναζόντων τῆς Μεγάλης Μονῆς καὶ τῶν Μοναζουσῶν τῆς ὡς ἄνω ἱερᾶς Μονῆς, σὺν τῷ ἱερῷ Κλήρῳ, καὶ τῶν ἐκ πλείστων τόπων συνδραμόντων ἐν τῇ νήσῳ πνευματικῶν αὐτοῦ τέκνων.

Ὅτε δὲ ἠνεῴχθη ὁ τάφος εὐωδία ἄῤῥητος, ὡς ὀσμὴ μύρων καὶ ἀρωμάτων πολλῶν, ἐκεῖθεν ἐξέδραμε, ἐφάνησαν δὲ τὰ ὀστέα αὐτοῦ κροκοβαφῆ τῇ θέᾳ καὶ τῆς ἁγιότητος τὰ σήμαντρα φέροντα· εὐλαβῶς δὲ ἀνακομισθέντα ἐκεῖθεν κατετέθησαν τῇ εἰρημένῃ εὐαγεῖ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ Μονῇ θαύματα ἀναπηγάζοντα τοῖς ἐν εὐλαβείᾳ προσερχομένοις.

Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, Μνήμη τῶν Ἁγίων Μαρτύρων Τροφίμου, Σαββατίου καὶ Δορυμέδοντος.

Στίχοι.

Πνέοντες ἓν Τρόφιμε καὶ Δορυμέδον,
Ἓν ἐκ ξίφους δέχεσθε καὶ βίου τέλος.

Ξεσθεὶς σιδηροῖς Σαββάτιος ὀξέσιν,
Εἰς σαββατισμὸν θεῖον ὡς Μάρτυς φθάνει.

Ταῖς αὐτῶν ἁγίαις πρεσβείαις, Χριστὲ ὁ Θεός, ἐλέησον ἡμᾶς.Ἀμήν.

ὨΙδὴ ζ΄. Παῖδες Ἑβραίων.

Στῦλος ὡράθης φωτοφόρος, ἐγκρατείᾳ σου σαφῶς προσομιλήσας, Παρακλήτου πυρί, καὶ Μοναστῶν ἡγήσω, βοώντων, Ἀμφιλόχιε· Ὁ Θεὸς εὐλογητὸς εἶ.

Ὅλος τῷ θείῳ συνεκράθης, Ἀμφιλόχιε, φωτὶ ταῖς ἀρεταῖς σου, καὶ ἀνέτειλας φῶς, ἀνέσπερον τῷ κόσμῳ, τῶν εὐσεβῶς τιμώντων σε, τὰς πορείας καταυγάζων.

Πάντες ἐκ πόθου προσιόντες, Ἀμφιλόχιε, τοῖς θείοις σου λειψάνοις, πειρασμῶν, συμφορῶν, κινδύνων, νοσημάτων, καὶ θλίψεων ῥυόμεθα· διὸ ὕμνοις σε τιμῶμεν.

Δεῦτε τῇ θήκῃ τοῦ Ὁσίου, μετὰ πίστεως θερμῆς ὑποκλιθῶμεν, ἐκβοῶντες αὐτῷ· Ἡγιασμένε Πάτερ, τῶν τέκνων σου μνημόνευε, ἑορτήν σοι συγκροτούντων.

Χάριν καὶ ῥῶσιν καὶ εἰρήνην, Ἀμφιλόχιε, τῇ ποίμνῃ σου χορήγει, καυχωμένῃ τοῖς σοῖς, λειψάνοις καὶ βοώσῃ· Εὐλογητὸς εἶ Κύριε, ὁ Θεὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.

Θεοτοκίον.

Λάμπρυνον, Μῆτερ, τὴν ψυχήν μου, τῆς σῆς χάριτος ἀπλέτῳ φωταυγείᾳ, ἡ τοῦ κόσμου τὸ φῶς, Χριστὸν τὸν ζωοδότην, ὑπερφυῶς κυήσασα, εἰς ἀνθρώπων σωτηρίαν.

ὨΙιδὴ η΄. Τὸν Βασιλέα.

Τῆς ὀπτασίας, τῆς μυστικῆς ἠξιώθης, Ἀμφιλόχιε, εὐχόμενος ἀπαύστως· διὸ καὶ δοξάζει, Θεὸς τὸ λείψανόν σου.

Ψυχῆς τὸ σκάφος, ἀσκητικῶς προσορμίσας, Ἀμφιλόχιε, Κυρίου τῷ λιμένι, θεώσεως θείας, γαλήνης ἀπολαύεις.

Τὰ ὀλβιοῦντα, πιστοὺς χαρίσμασι πλείστοις, Ἀμφιλόχιε θεόφρον, λείψανά σου, τιμῶμεν αἰνοῦντες, τὸν θαυμαστώσαντά σε.

Μέμνησο πάντων, παρεστηκὼς τῷ Δεσπότῃ, Ἀμφιλόχιε, τῶν σὲ ὑμνολογούντων, καὶ ἀσπαζομένων, λειψάνων τὴν κόνιν.

Ἠγαπημένου, Μητρὸς Μονὴν τὴν ἁγίαν, Ἀμφιλόχιε, συντήρει εἰς αἰῶνας, ἁγιαζομένην, τιμίοις σου λειψάνοις.

Θεοτοκίον.

Ὅλον με πλῆσον, τῆς θεαυγοῦς χάριτός σου, ἀπελαύνουσα τὸ σκότος τῶν παθῶν μου, ἵνα σε γεραίρω, τὴν Κεχαριτωμένην.

ὨΙιδὴ θ΄. Ἐξέστη ἐπὶ τούτῳ.

Τῆς χάριτος δι᾽ ἔργων ἀσκητικῶν, στολισθεὶς τὸ λευκόχρουν ἱμάτιον, εἰς τῆς ζωῆς, ἔδραμες νυμφῶνα τὸν φωτεινόν, ἔνθα Χρι-

στῷ παρίστασαι, μνημονεύων πάντοτε τῶν πιστῶς, τιμώντων σου τὴν θήκην, ὀστέων τῶν ἁγίων, Θεοῦ θεράπον Ἀμφιλόχιε.

Ἐμπράκτου θεωρίας κλῖμαξ σεπτή, μυστικῶς ἀνεδείχθη ὁ βίος σου· σὺ γὰρ σοφέ, τῷ Θεῷ ὡμίλησας δι' αὐτῆς, καὶ παρ' αὐτοῦ ἀπέλαβες, χάριν τὴν μεγίστην θαυματουργεῖν, ψυχῶν εἰς σωτηρίαν, τῶν κατασπαζομένων, τὴν λάρνακά σου, Ἀμφιλόχιε.

Ἠλίαν τὸν Θεσβίτην ἀσκητικῶς, μιμησάμενος, ζήλῳ τῷ βίῳ σου, παρὰ Θεοῦ, ἔλαβες πλουσίως τὴν δωρεάν, ἀποσοβεῖν νοσήματα, καὶ ἰᾶσθαι πάθη παντοειδῆ, ψυχῶν τε καὶ σωμάτων, ἐκ τῶν προσερχομένων, τῇ λάρνακί σου Ἀμφιλόχιε.

Μητρὸς Ἠγαπημένου ἡ εὐαγής, μακαρίζει σε Μάνδρα χορεύουσα, τῇ ἱερᾷ, σήμερον ἐκ τάφου ἐκκομιδῇ, λειψάνων σου τῆς κόνεως, ἑορτὴν κροτοῦσα πνευματικήν· αὐτὴν οὖν οὐρανόθεν, ἐν σπλάγχνοις φιλοστόργοις, ἀεὶ εὐλόγει, Ἀμφιλόχιε.

Ὁσίων συνεκλάμπων ἐν οὐρανοῖς, τῷ χορῷ ὡς ἐκείνων ὁμότιμος, καὶ τῷ Θεῷ, δόξῃ ἀθανάτῳ παρεστηκώς, ταύτην ὡς εὐμενέστατος, τῶν ᾀσμάτων δέξαι τὴν προσφοράν, καὶ δίδου τῇ ψυχῇ μου, εἰρήνην ταῖς εὐχαῖς σου, Ὅσιε Πάτερ Ἀμφιλόχιε.

Θεοτοκίον.

Ὑπέραγνε Παρθένε τὸν Λυτρωτήν, ἀπειράνδρως ἐν χρόνῳ ἐκύησας, ὥσπερ τὸ πρίν, Πνεύματι Ἁγίῳ οἱ θαυμαστοί, Προφῆται προεκήρυξαν· ὅθεν σου δεόμεθα ἐκτενῶς· Μὴ παύσῃ δυσωποῦσα, αὐτὸν Θεοκυῆτορ, τοῦ ἐλεῆσαι τοὺς ὑμνοῦντάς σε.

Ἐξαποστειλάριον. Γυναῖκες ἀκουτίσθητε.

Λειψάνων σου τὴν λάρνακα, κυκλοῦντες, Ἀμφιλόχιε, καὶ ἀσπαζόμενοι ταῦτα, ἐν κατανύξει βοῶμεν· Τῇ χάριτί σου πρόφθασον, τοὺς εὐσεβῶς ὑμνοῦντάς σε, καὶ ῥῦσαι πάντας, Ὅσιε, ἐκ πειρασμῶν καὶ κινδύνων, καὶ νοσημάτων παντοίων.

Ἕτερον. Ὅμοιον.

Ἡ Μάνδρα σου ἀγάλλεται, λειψάνοις τοῖς τιμίοις σου, καὶ ὡς Πατρὶ φιλοτέκνῳ, κραυγάζει σοι παῤῥησίᾳ· Θεόφρον Ἀμφιλόχιε, ἡγιασμένε Ὅσιε, μὴ παύσῃ τῶν τεκνίων σου, ἐν ταῖς ἁγίαις εὐχαῖς σου, πρὸς τὸν Θεὸν μνημονεύων.

Τῆς Ἑορτῆς. Ὅμοιον.

Σταυρὸς ὑψοῦται σήμερον, καὶ κόσμος ἁγιάζεται· ὁ γὰρ Πατρὶ συνεδρεύων, καὶ Πνεύματι τῷ Ἁγίῳ, ἐν τούτῳ χεῖρας ἁπλώσας, τὸν κόσμον ὅλον εἵλκυσας, πρὸς σήν, Χριστέ, ἐπίγνωσιν· τοὺς οὖν εἰς σὲ πεποιθότας, θείας ἀξίωσον δόξης.

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΙΝΟΥΣ

Ἱστῶμεν στίχ. δ΄ καὶ ψάλλομεν τὰ κάτωθι Στιχηρὰ Προσόμοια.

Ἦχος πλ. δ΄. Ὢ τοῦ παραδόξου θαύματος.

Ὢ τοῦ παραδόξου θαύματος! ἀσκητικαῖς ἀγωγαῖς, θησαυρίσας τὴν ἔλλαμψιν, τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἱερὲ Ἀμφιλόχιε, ἐκ τῶν τιμίων ἡμῖν λειψάνων σου, ἐξανατέλλεις τὸ φῶς τῆς χάριτος· ὧν ἑορτάζοντες, τὴν ἐκ τάφου σήμερον ἐκκομιδήν, μέλπομεν τοῦ βίου σου, τὰ κατορθώματα.

Πάτερ σοφὲ Ἀμφιλόχιε, ἀφορισθεὶς εὐσεβῶς, τῷ Θεῷ ἐκ νεότητος, ἡδονὰς τοῦ σώματος, θεοφρόνως ἐμίσησας, καὶ τῇ ἀσκήσει ἐκαρποφόρησας, τῆς αἰωνίου ζωῆς τὴν εὔκλειαν. Ὅθεν ἱκέτευε, τὴν Τριάδα, Ὅσιε, ὑπὲρ ἡμῶν, τῶν ἀσπαζομένων σου, πιστῶς τὴν λάρνακα.

Πλοῦτον ὥσπερ μέγαν ἔχουσα, Ἠγαπημένου Μητρός, ἡ Μονὴ ἡ ἐξάκουστος, τῶν σεπτῶν λειψάνων σου, τὴν σορόν, Ἀμφιλόχιε, Χριστὸν δοξάζει, τὸν ἀναδείξαντα, ἡγιασμένον, ἐν τοῖς ἐσχάτοις σε, καὶ ἀνακράζει σοι· Ὡς πατὴρ φιλόστοργος μεῖνον ἀεί, μετὰ τῶν τεκνίων σου, τῇ ἀντιλήψει σου.

Πάτερ σοφὲ Ἀμφιλόχιε, τῇ μυριπνόῳ σορῷ, τῶν τιμίων λειψάνων σου, παρεστῶτες σήμερον, εὐσεβῶς σοι κραυγάζομεν· Ἐν συμπαθείᾳ θερμῇ ἐπίβλεψον, ἡμᾶς ὑψόθεν, καὶ δίδου ἅπασι, ταῖς μεσιτείαις σου, πρὸς τὸν σὲ δοξάσαντα Θεὸν ἡμῶν, τὴν εἰρήνην, Ὅσιε, καὶ μέγα ἔλεος.

Δόξα. *Ἦχος α΄.*

Ὡς ἁγιάσματος σκεῦος, ἐκ τοῦ τάφου ᾧ κατέκειτο, ἡ ἁγία σορός σου ἀνεκομίσθη, τὴν εὐωδίαν τῆς χάριτος ἀποπνέουσα, Ἀμφιλόχιε μακάριε· νῦν δὲ ἐν λάρνακι τιμίᾳ ἀποκειμένη, ἐξ αὐτῆς ἡμῖν ἀναπηγάζει, τὰς δωρεὰς τῶν θαυμάτων σου. Ὅθεν αὐτὴν περικυκλοῦντες, ὡς ἐν εὐσήμῳ ἡμέρᾳ ἑορτῆς, τοὺς ὕμνους σοι προσφέρομεν, καὶ ἱκετικῶς ἀναβοῶμεν· Πρέσβευε, Πάτερ, τῷ Χριστῷ, ὑπὲρ εἰρήνης τοῦ κόσμου, καὶ σωτηρίας τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Καὶ νῦν. *Τῆς Ἑορτῆς. Ὁ αὐτός.*

Τὸ φυτευθὲν ἐν Κρανίου τόπῳ, ξύλον τῆς ὄντως ζωῆς, ἐν ᾧ εἰργάσατο σωτηρίαν, ὁ τῶν αἰώνων Βασιλεύς, ἐν μέσῳ τῆς γῆς, ὑψούμενον σήμερον, ἁγιάζει τοῦ κόσμου τὰ πέρατα, καὶ ἐγκαινίζεται τῆς Ἀναστάσεως ὁ οἶκος· ἀγάλλονται Ἄγγελοι ἐν οὐρανῷ, καὶ εὐφραίνονται ἄνθρωποι ἐπὶ τῆς γῆς, δαυϊτικῶς βοῶντες καὶ λέγοντες· Ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ὅτι ἅγιός ἐστιν ὁ παρέχων τῷ κόσμῳ τὸ μέγα ἔλεος.

Δοξολογία Μεγάλη καὶ Ἀπόλυσις.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΝ

Τὰ Τυπικά, οἱ Μακαρισμοὶ καὶ ἐκ τοῦ Κανόνος τοῦ Ἁγίου ἡ γ΄ καὶ στ΄ Ὠιδή. Ἀπόστολον καὶ Εὐαγγέλιον ζήτει τῇ ιζ΄ Ἰανουαρίου.

Κοινωνικόν.

Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἔσται δίκαιος. Ἀλληλούϊα.

Μεγαλυνάριον.

Κρήνη ἀνεδείχθη ἁγιασμοῦ, λειψάνων σου θείων, Ἀμφιλόχιε ἡ σορός, ἐξ ἧς ἀναβλύζων, μὴ παύσῃ τῶν θαυμάτων, τὰ νάματα ἀφθόνως, τοῖς προσπελάζουσιν.

Στίχοι.
Ἀμφιλόχιε, ἐκ λειψάνων σου χάριν,
Δίδου ἄφθονον, τῷ τῆς Ῥόδου Κυρίλλῳ.

ΚΑΝΩΝ ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΟΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΟΣΙΟΝ ΚΑΙ ΘΕΟΦΟΡΟΝ ΠΑΤΕΡΑ ΗΜΩΝ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΝ ΤΟΝ ΕΝ ΠΑΤΜΩι

Ποιηθεὶς
ὑπὸ τοῦ ἐλαχίστου ἐν Ἐπισκόποις Κυρίλλου,
τοὐπίκλην Κογεράκη,
Μητροπολίτου τῆς Ἁγιωτάτης Μητροπόλεως Ρόδου.

Εὐλογήσαντος τοῦ Ἱερέως τὸ Κύριε εἰσάκουσον, *μεθ' ὃ τὸ Θεὸς Κύριος καὶ τὰ κάτωθι Τροπάρια.*

Ἦχος δ΄. Ὁ ὑψωθεὶς ἐν τῷ Σταυρῷ.

Ἀ᾽γγελικῶς πολιτευθεὶς ἐν τῇ Πάτμῳ, ἀγγελικῆς ἐν οὐρανοῖς συναυλίας, τῇ δωρεᾷ ἠξίωσαι, Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ· ᾧ καὶ παριστάμενος, λαμπρυνόμενος αἴγλῃ, ὅλος τῆς θεώσεως, Ἀμφιλόχιε Πάτερ, ὑπὲρ ἡμῶν ἱκέτευε αὐτόν, ἵνα ῥυσθῶμεν κινδύνων καὶ θλίψεων.

Δόξα. *Τὸ αὐτό.* Καὶ νῦν. *Θεοτοκίον.*

Οὐ σιωπήσομέν ποτε Θεοτόκε, τὰς δυναστείας σου λαλεῖν οἱ ἀνάξιοι· εἰ μὴ γὰρ σὺ προΐστασο πρεσβεύουσα, τίς ἡμᾶς ἐῤῥύσατο, ἐκ τοσούτων κινδύνων; τίς δὲ διεφύλαξεν, ἕως νῦν ἐλευθέρους; οὐκ ἀποστῶμεν Δέσποινα ἐκ σοῦ· σοὺς γὰρ δούλους σώζεις ἀεί, ἐκ παντοίων δεινῶν.

Ὁ Ν΄ καὶ ὁ Κανὼν τοῦ Ὁσίου, οὗ ἡ Ἀκροστιχὶς ἐν τοῖς Θεοτοκίοις· «Κυρίλλου».

Ὠιδὴ α΄. Ἦχος πλ. δ΄. Ὑγρὰν διοδεύσας.

Χριστὸν ἀγαπήσας ἀπὸ παιδός, αὐτῷ ᾠκειώθης, τῇ ἀσκήσει τῶν ἀρετῶν· διὸ ἐκδυσώπει τοῦ σωθῆναι, τοὺς ὑμνητάς σου σοφὲ Ἀμφιλόχιε.

Σαυτὸν ἀποστήσας τῶν κοσμικῶν, καὶ βίον ἐν κόσμῳ, ἀγγελότροπον μετασχών, ἔσο μετ᾽ Ἀγγέλων ταῖς εὐχαῖς σου, ἡμῶν προστάτης καλὸς Ἀμφιλόχιε.

Σαυτὸν τῷ Κυρίῳ ὡς προσφοράν, ἀσκήσεως πόνοις, ὁ προσοίσας δίδου ἡμῖν, εὐχαῖς σου αὐτῷ ἐν μετανοίᾳ, πιστῶς λατρεύειν σοφὲ Ἀμφιλόχιε.

Θεοτοκίον.

Κατάρδευσον ῥείθροις ζωοποιοῖς, Ἄχραντε Μαρία, οἰκτιρμῶν σου τῶν μητρικῶν, εἰς κόρον ψυχάς τε καὶ καρδίας, τῶν προσκυνούντων τὸν ἄφθορον τόκον σου.

Ὠιδὴ γ΄. Οὐρανίας ἀψῖδος.

Οὐρανίων ἀψίδων, ἐπιποθῶν οἴκησιν, πάντων τῶν προσύλων ἀσκήσει, ὤφθης ἀνώτερος· ὅθεν πρεσβείαις σου, δεῖξον ἡμᾶς ἀνωτέρους, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, παθῶν φαυλότητος.

Τῶν ναμάτων ἐπλήσθης, τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος, ὡς Εὐαγγελίου ῥυθμίσας, νόμῳ τὸν βίον σου· ὅθεν χαρίτωσον, πάντων ψυχὰς καὶ καρδίας, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, τῶν ἀνυμνούντων σε.

Νοσημάτων παντοίων, καὶ πειρασμῶν λύτρωσαι, τοὺς προσερχομένους ἐκ πόθου, τῇ μεσιτείᾳ σου· σὺ γὰρ ὡς γνήσιος, Θεοῦ θεράπων καὶ φίλος, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, ἔχεις τὸ δύνασθαι.

Θεοτοκίον.

Ὑπερύμνητε Μῆτερ, ὑπὲρ ἡμῶν πρέσβευε, τῷ ἐνανθρωπήσαντι Λόγῳ, ἐκ τῶν αἱμάτων σου, ὡς ἂν ῥυώμεθα, πάσης ἐν βίῳ ἀνάγκης, οἱ ὑμνολογοῦντές σε, τὴν Θεομήτορα.

Διάσωσον ἀπὸ παντοίων τοῦ βίου πειρατηρίων, Ὁσίων κλέος σοφὲ Ἀμφιλόχιε, τοὺς τῇ πρεσβείᾳ σου πίστει προσερχομένους.

Ἐπίβλεψον ἐν εὐμενείᾳ Πανύμνητε Θεοτόκε, ἐπὶ τὴν ἐμὴν χαλεπὴν τοῦ σώματος κάκωσιν, καὶ ἴασαι τῆς ψυχῆς μου τὸ ἄλγος.

Αἴτησις καὶ τὸ Κάθισμα.
Ἦχος β΄. Πρεσβεία θερμή.

Ἐκ Πάτμου ζωῆς, ὁσίας κατορθώμασι, ἀστὴρ τηλαυγής, τῇ Ἐκκλησίᾳ ἔλαμψας· διὸ Ἀμφιλόχιε, Ἐκκλησίας ἔνθεον καύχημα, τῇ φωταυγείᾳ χάριτος τῆς σῆς, καταύγασον πάντας τοὺς τιμῶντάς σε.

Ὠιδὴ δ΄. Εἰσακήκοα Κύριε.

Ὡς φιλεύσπλαγχνος φάνηθι, Πάτερ Ἀμφιλόχιε, θεῖος σύμμαχος, τῇ πρεσβείᾳ σου πρὸς Κύριον, τοῖς ἐν κατανύξει εὐφημοῦσί σε.

Ὁ ἰσάγγελον οἴκησιν, ἀγγελοειδῇ σου βίῳ κτησάμενος, Ἀμφιλόχιε πρυτάνευε, δόσεις σωτηρίους τοῖς τιμῶσί σε.

Τὰς ὁδοὺς ἡμῶν εὔθυνον, ἐν τοῖς δικαιώμασιν Ἀμφιλόχιε, τοῦ Παντάνακτος τοῦ δόντος σοι, τῆς ἀθανασίας τὸ διάδημα.

Θεοτοκίον.

Ῥῦσαι Ἄχραντε Δέσποινα, ἐκ τῶν ἐπιθέσεων τοῦ ἀλάστορος, τοὺς πιστῶς ἐξαιτουμένους σε, βοηθὸν ἐν βίῳ καὶ ὑπέρμαχον.

Ὠιδὴ ε΄. Φώτισον ἡμᾶς.

Πάντοτε ἡμῶν, Ἀμφιλόχιε προστάτευε· ὡς θεράπων γὰρ πιστότατος Χριστοῦ, παῤῥησίας πρὸς αὐτὸν ἔχεις τὴν δύναμιν.

Θεῖος ὡς ποιμήν, Μοναζόντων Ἀμφιλόχιε, μὴ ἐλλίπῃς τοῦ ποιμαίνειν σαῖς εὐχαῖς, ἐπὶ χλόην σωτηρίας τοὺς ὑμνοῦντάς σε.

Φύλαττε ἡμᾶς, ἐν τῇ πίστει Ἀμφιλόχιε, τοῦ λαοῦ τοῦ Ὀρθοδόξου ὁ προστάς, ἐν ἡμέραις ἀλλοδόξων τῆς χειρώσεως.

Θεοτοκίον.

Ἴασαι Ἁγνή, τῆς ψυχῆς μου τὴν ἀσθένειαν· τῶν ἀνθρώπων γὰρ τὸν μέγαν ἰατρόν, ἐξ αἱμάτων σου ἁγίων ἀπεκύησας.

Ὠιδὴ στ΄. Τὴν δέησιν ἐκχεῶ.

Χαρίσματα δαψιλῶς τὰ κρείττονα, τῶν δοθέντων δωρεῶν σοι θεόθεν, μὴ διαλίπῃς ἀεὶ διανέμων, ἡγιασμένε σοφὲ Ἀμφιλόχιε, τοῖς καταφεύγουσι πιστῶς, τῶν σεπτῶν σου λειψάνων τῇ λάρνακι.

Ὁσίων ἐν οὐρανοῖς ταῖς τάξεσιν, συγχορεύων ὡς ὁσίως βιώσας καὶ τῆς θεώσεως αἴγλῃ ἀστράπτων, ἐν μετοχῇ τοῦ Θεοῦ Ἀμφιλόχιε, μνημόνευε πάντων ἡμῶν, τῶν φερόντων σοι ὕμνον ἐπάξιον.

Δυνάμει τῇ μυστικῇ τῆς χάριτος, τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἐκτελέσας, ἰσχὺν καὶ δύναμιν αἴτει ἐν βίῳ, τοῖς ὑμνηταῖς σου ἡμῖν Ἀμφιλόχιε, ἵνα ἐχθροῦ τοῦ πονηροῦ, τῶν δολίων παγίδων ἐκφύγωμεν.

Θεοτοκίον.

Λαμπρότατον τοῦ Θεοῦ ἀνάκτορον, ἀναδέδειξαι Παρθένε Μαρία, τῆς Παναγίας Τριάδος τὸν ἕνα, δίχα τροπῆς καὶ φυρμοῦ σωματώσασα. Ὅθεν τῆς δόξης σου φωτί, τὴν ἀθλίαν ψυχήν μου καταύγασον.

Διάσωσον ἀπὸ παντοίων τοῦ βίου πειρατηρίων, Ὁσίων κλέος σοφὲ Ἀμφιλόχιε, τοὺς τῇ πρεσβείᾳ σου πίστει προσερχομένους.

Ἄχραντε, ἡ διὰ λόγου τὸν Λόγον ἀνερμηνεύτως, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τεκοῦσα δυσώπησον, ὡς ἔχουσα μητρικὴν παῤῥησίαν.

Αἴτησις καὶ τὸ Κάθισμα.
Ἦχος β΄. Τοῖς τῶν αἱμάτων σου.

Ὁσίων κλέος, σοφὲ Ἀμφιλόχιε, Εὐαγγελίου τὸ θεῖον ἀπάνθισμα, δυνάμει γενοῦ τῆς πρεσβείαις σου, καταφυγὴ ἐν ἀνάγκαις σωτήριος, τοῖς θεῖον προστάτην ποθοῦντάς σε.

Προκείμενον. Ἦχος δ΄.

Τίμιος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τοῦ Ὁσίου αὐτοῦ.

Στίχ. Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον.

Εὐαγγέλιον, ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον.
(Κεφ. ια΄ 27-30)

Εἶπεν ὁ Κύριος τοῖς ἑαυτοῦ Μαθηταῖς· Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρός μου· καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ Υἱός, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι. Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς. Ἄρατε τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾴός εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ,

καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. Ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστός, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν.

Δόξα. Ταῖς τοῦ σοῦ Ὁσίου... Καὶ νῦν. Ταῖς τῆς Θεοτόκου...

Στίχ. Ἐλέησόν με, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου.

Προσόμοιον.
Ἦχος πλ. β΄. Ὅλην ἀποθέμενοι.

Πάτερ Ἀμφιλόχιε, τῇ ἐν ἀσκήσει ζωῇ σου, τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δαψιλῶς ἀπέλαβες, τὰ χαρίσματα· ὅθεν δοξάζων σε, ὡς ἡγιασμένον, ὁ Θεὸς καὶ μετὰ θάνατον, πηγὴν θεόβρυτον, ἄλλην Σιλωὰμ ἀπειργάσατο, τὴν θήκην τῶν λειψάνων σου, πᾶσι τὰς ἰάσεις βραβεύουσαν, τοῖς προσερχομένοις, αὐτῇ καὶ εὐφημοῦσί σε πιστῶς, Εὐαγγελίου τῆς χάριτος, ῥόδον τὸ ἀμάραντον.

Σῶσον, ὁ Θεός, τὸν λαόν σου...

ὨΙδὴ ζ΄. Οἱ ἐκ τῆς Ἰουδαίας.

Θεοδώρητος χάρις, ἀενάως πηγάζει, ἐκ τῶν λειψάνων τῶν σῶν, δι' ἧς εὔφρανον πάντας, ἡμᾶς οὕτως βοῶντας, θαυμαστὲ Ἀμφιλόχιε· Χαῖρε Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, ὁ γνήσιος θεράπων.

Ἐν καιρῷ τρικυμίας, ἀναγκῶν τῶν τοῦ βίου, καὶ πειρασμῶν χαλεπῶν, θερμότατον προστάτην, καὶ ῥύστιν εὕροιμί σε, ἱερὲ Ἀμφιλόχιε· σὺ γὰρ ὁσίᾳ ζωῇ, Θεῷ οἰκεῖος ὤφθης.

Πολιτείας ἐνθέου, ἐπιδόσεσιν ὄρη, τῶν ἀρετῶν ἀναβάς, τῇ σῇ ἐπικουρίᾳ, ἀνύψωσον πρὸς ὕψος, Ἀμφιλόχιε Ὅσιε, ἀγάπης θείας Θεοῦ, τοὺς σὲ ὑμνολογοῦντας.

Θεοτοκίον.

Λυπηρῶν ἀνηκέστων, τῶν ἐν βίῳ συντήρει, ἀπαρατρώτους Ἁγνή, καὶ πλήρωσον ἀῤῥήτου, χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης, τοὺς ἐν πίστει βοῶντάς σοι· Χαῖρε Παρθένε σεμνή, τοῦ κόσμου προστασία.

ὨΙδὴ η΄. Τὸν Βασιλέα.

Τῆς ῥαθυμίας, τῆς ἐκ παθῶν ἡμᾶς ῥῦσαι, Ἀμφιλόχιε θερμῇ ἐπισκοπῇ σου, καὶ δίδου διάγειν, καλῶς ἡμῖν τὸν βίον.

Ἀπὸ κακίστης, συκοφαντίας ἀνθρώπων, Ἀμφιλόχιε τῇ σῇ ἐπιστασίᾳ, ῥύου ἡμᾶς πάντας, τοὺς σὲ ὑμνολογοῦντας.

Ὡς κεκτημένος, τῶν ἰαμάτων τὴν χάριν, Ἀμφιλόχιε τοῖς σοῖς πιστοῖς ἱκέταις, δίδου τὴν κατ' ἄμφω, ὡς εὔσπλαγχνος ὑγείαν.

Θεοτοκίον.

Ὅρμον Παρθένε, ἐν πειρασμῶν τῷ πελάγει, τῆς πρεσβείας σου εὑράμενοι τὴν χάριν, μακαρίζομέν σε, ὡς μόνην Θεοτόκον.

Ὠιδὴ θ΄. Κυρίως Θεοτόκον.

Ὁσίων ἡ ἀκρότης, καὶ τῶν Ἱερέων, ἡ κοσμιότης σοφὲ Ἀμφιλόχιε, ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Κυρίου, ἡμᾶς συνέτισον.

Μὴ παύσῃ ἐποπτεύων, θείων ἐξ ἀψίδων, τοὺς πεποιθότας σοφὲ Ἀμφιλόχιε, τῇ παναλκίμῳ δυνάμει, τῆς προστασίας σου.

Βραβεύων μὴ ἐλλίπῃς, δόσεις σωτηρίους, ἄνερ Κυρίου σοφὲ Ἀμφιλόχιε, τοῖς καταφεύγουσι πίστει, τῇ ἀντιλήψει σου.

Θεοτοκίον.

Ὑπέραγνε Μαρία, Κεχαριτωμένη, ἡ τὸν Θεὸν ἀπειράνδρως κυήσασα, αὐτὸν δυσώπει σωθῆναι, τοὺς ὑμνολόγους σου.

Τὸ Ἄξιόν ἐστι καὶ τὰ Μεγαλυνάρια.

Χαίροις τῶν Ὁσίων ὁ κοινωνός, καὶ τῶν Ἱερέων, Ἀμφιλόχιε ὁ κανών· χαίροις ὁ τῆς Πάτμου, βλαστὸς ἡγιασμένος, καὶ τῆς Δωδεκανήσου, κλέος καὶ καύχημα.

Βίον ἐκτελέσας ἀσκητικόν, ἔρωτι Κυρίου, Ἀμφιλόχιε ἐπὶ γῆς, ἐν τῇ βασιλείᾳ, τῶν οὐρανῶν ἀγάλλῃ, ὑπὲρ ἡμῶν πρεσβεύων, τῶν εὐφημούντων σε.

Πάτμου τὸν φωστῆρα τὸν φαεινόν, ὑμνοῦμέν σε πόθῳ, Ἀμφιλόχιε οἱ πιστοί· μὴ οὖν καταισχύνῃς, τοὺς ἐπικαλουμένους, ἐν βίου ταῖς ἀνάγκαις, θεῖον προστάτην σε.

Ζήλῳ ἐν τῇ Πάτμῳ ἀγωνισθείς, ἐν ἀποδημίαις, Ἀμφιλόχιε ἱεραῖς, Ἀπόστολος ἄλλος, Χριστοῦ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐφάνης ἐν ἐσχάτοις· διὸ τιμῶμέν σε.

Τοῦ Ἠγαπημένου σκέπε ἀεί, τῆς Μητρὸς τὴν Μάνδραν, Ἀμφιλόχιε σαῖς εὐχαῖς, ἧς κτίτωρ ἐγένου, καὶ ἄριστος δομήτωρ, προνοίᾳ τοῦ Κυρίου, τοῦ σὲ δοξάζοντος.

Ἔχοντές σε πρέσβυν πρὸς τὸν Θεόν, πάντες σοι βοῶμεν, Ἀμφιλόχιε ἐκ ψυχῆς· Πρέσβευε ἀπαύστως, ἵνα τῆς αἰωνίου, ζωῆς ἀξιωθῶμεν, οἱ εὐφημοῦντές σε.

Τοὺς ἀσπαζομένους πίστει τῶν σῶν, λειψάνων τὴν θήκην, Ἀμφιλόχιε ἱερέ, ἀπὸ νοσημάτων, διάσωζε παντοίων, καὶ τῷ Θεῷ οἰκείους, εὐχαῖς σου ποίησον.

Κρήνη ἀνεδείχθη ἁγιασμοῦ, λειψάνων σου θείων, Ἀμφιλόχιε ἡ σορός, ἐξ ἧς ἀναβλύζων, μὴ παύσῃ τῶν θαυμάτων, τὰ νάματα ἀφθόνως, τοῖς προσπελάζουσιν.

Βλύζει τῶν θαυμάτων τὰς προχοάς, λειψάνων σου θείων, Ἀμφιλόχιε ἡ σορός, ξηραίνουσα πάθη, ψυχῶν τε καὶ σωμάτων, ἐκ τῶν προσερχομένων, αὐτῇ ἐκ πίστεως.

Πᾶσαι τῶν Ἀγγέλων αἱ στρατιαί, Πρόδρομε Κυρίου, Ἀποστόλων ἡ δωδεκάς, οἱ Ἅγιοι Πάντες, μετὰ τῆς Θεοτόκου, ποιήσατε πρεσβείαν, εἰς τὸ σωθῆναι ἡμᾶς.

Τὸ Τρισάγιον, τὰ συνήθη Τροπάρια ἢ τὸ ἓν ἐκ τῶν κάτωθι Ἀπολυτικίων.

Ἦχος α΄. Τοῦ λίθου σφραγισθέντος.

Μητρὸς Ἠγαπημένου, Μονῆς τὸν καθηγέτην, τὸν ἀγγελικῶς ἐν τῇ Πάτμῳ, τὸν βίον μετελθόντα, ἀρτίως τὸν λάμψαντα ἡμῖν, ὡς πάμφωτον φωστῆρα ἀρετῆς, Ἀμφιλόχιον τὸν Ὅσιον εὐσεβῶς, τιμήσωμεν ἐκβοῶντες· Δόξα τῷ σὲ ἐκλέξαντι Χριστῷ, δόξα τῷ σὲ ἀναδείξαντι, δόξα τῷ χορηγοῦντι διὰ σοῦ, πᾶσιν ἰάματα.

Ἕτερον. Ἦχος πλ. δ΄. Ταῖς τῶν δακρύων σου.

Ἀσκητικαῖς σου ἀρεταῖς, Παρακλήτου τὴν χάριν ὑποδεξάμενος, τῶν Μοναζόντων ὁδηγός, καὶ εὐσεβῶν διδάσκαλος ἐχρημάτισας, καὶ ὤφθης ἀκριβής, τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς ὑποτύπωσις, Ἀμφιλόχιε Πατὴρ ἡμῶν Ὅσιε. Πρέσβευε Χριστῷ τῷ Θεῷ, σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Εἶτα· Ἐκτενὴς παρὰ τοῦ Ἱερέως καὶ Ἀπόλυσις μεθ' ἣν ψάλλομεν τὰ κάτωθι τροπάρια

Ἦχος β΄. Ὅτε ἐκ τοῦ ξύλου.

Τοῦ Ἠγαπημένου τῆς Μητρός, σκέπε τὴν Μονὴν ὡς ὑπάρχων, δομήτωρ θεῖος αὐτῆς· Πάτμου ὡς πατρίδος σου, ἀεὶ προστάτευε· τοῖς πιστῶς σου τὰ λείψανα, κατασπαζομένοις, τὴν δοθεῖσαν χάριν σοι, ἀφθόνως πάρεχε· ῥύου δὲ δεινῶν ἐκ κινδύνων, Πάτερ Ἀμφιλόχιε πάντας, τοὺς τῇ ἀντιλήψει σου προστρέχοντας.

Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου, εἰς σὲ ἀνατίθημι, Μῆτερ τοῦ Θεοῦ, φύλαξόν με ὑπὸ τὴν σκέπην σου.

Δέσποινα πρόσδεξαι, τὰς δεήσεις τῶν δούλων σου, καὶ λύτρωσαι ἡμᾶς, ἀπὸ πάσης ἀνάγκης καὶ θλίψεως.

Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων...

Δίστιχον.

Κυρίλλῳ αἴτει Ἀρχιθύτῃ τῷ Ῥόδου,
Πταισμάτων λύσιν Ἀμφιλόχιε Πάτερ.

Ο ΑΓΙΟΣ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΣ Ο ΕΝ ΠΑΤΜΩ

Ἱερᾶς Μονῆς Εὐαγγελισμοῦ Μητρός Ἠγαπημένου Πάτμου

Ὁ νέος Ἅγιος τῆς Ἐκκλησίας μας, ἱδρυτής καί προστάτης τῆς Μονῆς μας, ὅσιος Ἀμφιλόχιος γεννήθηκε στό ἁγιασμένο νησί τῆς Πάτμου τό 1889.

Ἀπό βρεφικῆς ἡλικίας ὁ Θεός τόν κατέστησε σκεῦος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀφοῦ σύμφωνα μέ τίς διηγήσεις τῶν εὐλαβῶν γονέων του ἀρνιόταν νά θηλάση τίς σταυρώσιμες ἡμέρες τῆς Τετάρτης καί τῆς Παρασκευῆς.

«Ἀπό μικρό παιδί», ἔλεγε, «ἀγαποῦσα πολύ τόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Θεολόγο, προσευχόμουν σ' αὐτόν καί τόν παρακαλοῦσα νά γίνω μαθητής καί ὀπαδός του». Ὁ Εὐαγγελιστής τῆς Ἀγάπης συγκατανεύοντας στίς προσευχές του τόν προσέλαβε στούς κόλπους τῆς γεραρᾶς Μονῆς του ὡς δόκιμο μοναχό στήν ἡλικία τῶν 17 ἐτῶν.

Μέ τίς πρεσβεῖες τοῦ Ἠγαπημένου Μαθητοῦ τοῦ Χριστοῦ ἡ ἀγάπη του πρός τό πρόσωπο τοῦ Σωτῆρος μας, πού κατέκλυσε τήν ὕπαρξή του, προσέλκυσε τήν χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί γι' αὐτό μέ ἀπαράμιλλο ζῆλο καί ἄκρα αὐταπάρνηση ἐπιδόθηκε σέ ποικίλους ἀσκητικούς ἀγῶνες.

Διακαῶς ποθοῦσε τήν συνομιλία μέ τόν Κύριο μέσῳ τῆς προσευχῆς καί γι' αὐτό ἐπεδίωκε τήν τακτική ἐπικοινωνία μέ ἐνάρετους ἡσυχαστές πού ἐγκαταβίωναν στήν Πάτμο, ὅπως τόν ἀσκητή Θεόκτιστο καί τόν Πνευματικό Μακάριο Ἀντωνιάδη, ἀπό τόν ὁποῖο ἔλαβε τό μέγα καί ἀγγελικό σχῆμα στό κάθισμα Ἀπολλώ.

Στήν συνέχεια συνδέεται στενά μέ τόν ἅγιο Νεκτάριο, ἀπό τόν ὁποῖο μυεῖται βαθύτερα στήν ἡσυχαστική παράδοση καί τήν νοερά προσευχή. «Οἱ φιλομόναχοι τάσεις μου ὀφείλονται κατά τό πλεῖστον εἰς τάς προτροπάς ἐκείνου», διαπιστώνει. Ὁ ὅσιος Ἀμφιλόχιος θεωρεῖ τούς μοναχούς ὡς τό εὐζωνικό τάγμα τῆς Ἐκκλησίας καί τά Μοναστήρια τά ἀπόρθητα ὀχυρά της καί θέτει ὡς σκοπό τῆς ζωῆς του τήν ἀνασύνταξη τοῦ ὀρθόδοξου μοναχισμοῦ.

Σέ ἡλικία 30 ἐτῶν χειροτονεῖται διάκονος καί ἀκολούθως πρεσβύτερος, ἐνῶ συγχρόνως λαμβάνει καί τό ἱερό ὑπούργημα τῆς πνευματικῆς πατρότητας.

Ἡ διάπυρη ἀγάπη του πρός τόν Θεό καί τήν εἰκόνα του, τόν ἄνθρωπο, τόν ὠθεῖ ν' ἀναπτύξη ἀξιοθαύμαστη ἱεραποστολική καί ποιμαντική δράση στήν Δωδεκάνησο. Ἀπό τήν βιωματική του ἐμπειρία ἔλεγε ὅτι «τότε ἡ ψυχή θά αἰσθανθῆ τήν φλόγα τῆς ἱεραποστολῆς, ὅταν πρῶτα γευθῆ καί ξεχειλίση ἀπό τά νάματα τῆς θείας ἀγάπης».

Μέ τήν ἄδεια τῆς Μονῆς του ἀρχίζει νά περιοδεύη ὡς Πνευματικός ἀναζωπυρώνοντας τό μυστήριο τῆς ἱερᾶς ἐξομολογήσεως καί προσπαθώντας νά τονώση τό θρησκευτικό καί ἐθνικό αἴσθημα τῶν Δωδεκανησίων μέ ἀφυπνιστικά θεία κηρύγματα.

Βλέποντας τήν ὀργανωμένη παπική προπαγάνδα τῶν ταγμάτων τῶν Ἰταλίδων μοναχῶν, συλλαμβάνει τήν ἰδέα νά ἱδρύση μία ἀδελφότητα ἀποτελούμενη ἀπό εὐσεβεῖς νέες «διά τήν διάδοσιν τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας καί τήν ἐξάσκησιν τῆς φιλανθρωπίας», ὅπως σημειώνει ἡ πρώτη συνεργάτιδα τοῦ Ὁσίου, ἡ δασκάλα Καλλιόπη Γούναρη καί μετέπειτα Ἡγουμένη Εὐστοχία μοναχή.

Τότε ἀναπτύσσει φιλανθρωπική δραστηριότητα γιά τήν περίθαλψη τῶν προσφύγων τῆς Μικρασίας καί ὀργανώνει –πρῶτος στήν Ἑλλάδα– κατηχητικά σχολεῖα καί κύκλους μελέτης τῆς Ἁγίας Γραφῆς μέ πρωτεργάτρια στό πολυσχιδές αὐτό ἔργο του τήν χαρισματική καί ἀκαταπόνητη γερόντισσα Εὐστοχία.

Τό 1935 κατά τήν κρίσιμη ἐκείνη περίοδο τῆς ἰταλοκρατίας ἐκλέγεται Ἡγούμενος καί ἀπό τήν θέση αὐτή προσφέρει τίς ὑπηρεσίες του γιά δύο ἔτη.

Κατόπιν εἰσηγήσεώς του στήν Ἱ. Μονή Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τοῦ παραχωρεῖται τό κάθισμα τῆς Εὐαγγελίστριας προκειμένου νά ἱδρύση τήν γυναικεία Μονή τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καί μ' αὐτόν τόν τρόπο λαμβάνει σάρκα καί ὀστᾶ ὁ ὁραματισμός του γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ μοναχικοῦ ἰδεώδους.

Μέ τήν παρότρυνσή του λειτουργεῖ στήν Μονή «κρυφό σχολεῖο», ὅπου διδάσκεται ἡ ἑλληνική γλῶσσα παρά τήν ἀπαγορευτική διαταγή τῶν Ἰταλῶν κατακτητῶν.

Ἡ ἐπανεκλογή ὅμως τοῦ Ἁγίου δέν εἶναι ἀρεστή στούς Ἰταλούς διοικητές, διότι πληροφοροῦνται γιά τήν εἰρηνική ἀντίστασή του

καί κάτω ἀπό δραματικές συνθῆκες οἱ ἀρχές τῆς κατοχῆς τόν ἀντικαθιστοῦν μέ κάποιον ἔμπιστό τους. Ταυτόχρονα ἡ ἰταλική κυβέρνηση προβαίνει σέ ἐνέργειες γιά τήν διάλυση τῆς γυναικείας μονῆς.

Ἐντός ὀλίγων μηνῶν ἐξορίζεται στήν ἠπειρωτική Ἑλλάδα, ἀλλά τό γενναῖο του φρόνημα δέν πτοεῖται. Ὁ τόπος τῆς ἐξορίας του μεταβάλλεται σέ ὁρμητήριο νέας καρποφόρου ἱεραποστολικῆς ἐργασίας.

Στήν Ἀθήνα φιλοξενεῖται ἀπό τήν ἀδελφότητα «ΖΩΗ» καί μεταβαίνει στά Ἰωάννινα καί τήν Θεσσαλονίκη ὡς περιοδεύων Πνευματικός. Μάλιστα, ἡ ἐπαρχιακή Σύνοδος τῆς Κρήτης τόν διορίζει γενικό Πνευματικό τῆς Μεγαλονήσου. Ἡ ἀκτινοβολία τῆς ἁγιότητάς του, ἡ στοργή καί ἡ διάκρισή του προσελκύουν σάν ἄλλος μαγνήτης τήν ἀγάπη τοῦ λαοῦ. «Ἡ προσέλευσις τῶν κατοίκων τοῦ χριστιανικοῦ Ἡρακλείου εἶναι ἀπερίγραπτη. Περισσότερο ἀπό 200 ἀνθρώπους ἐξομολογῶ τήν ἡμέρα κι αὐτό εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἠθική ἱκανοποίησις», γράφει. Δικαίως ὁ Μητροπολίτης Διοκλείας Κάλλιστος εἶπε ὅτι: «ὁ π. Ἀμφιλόχιος ἦταν ὁ μεγαλύτερος Πνευματικός τῆς Ἑλλάδος κατά τόν 20ό αἰῶνα».

Ὅταν ἀνακαλῆται ἀπό τήν ἐξορία στήν Μονή τῆς μετανοίας του, τήν ὑπηρετεῖ ὡς Πνευματικός καί ἡγουμενοσύμβουλος, ἐνῶ ἐπιμελεῖται τήν ἀνασυγκρότηση τῆς Μονῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καί τόν πνευματικό καταρτισμό τῶν μοναζουσῶν.

Μετά τήν ἐνσωμάτωση τῆς Δωδεκανήσου στήν μητέρα Ἑλλάδα ἐπιστρατεύει τίς μοναχές σέ ἔργα ἀλληλεγγύης καί κοινωνικῆς δράσεως, ὅπως τήν διεύθυνση τοῦ Ὀρφανοτροφείου τῆς Ρόδου καί τῆς Καλύμνου.

Τό πατρικό του ἐνδιαφέρον γιά τά ὀρφανά εἶναι μεγάλο. «Τά παιδιά ὁ Χριστός τά πῆρε στήν ἀγκαλιά Του καί τά εὐλόγησε. Ὅ,τι κι ἄν κάνουμε καί στό ἐλάχιστο παιδάκι, τό κάνουμε σ᾽ Ἐκεῖνον», ἔλεγε στίς μοναχές. Ἀργότερα ἱδρύει τό Καθίδρυμα τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου στά Χανιά, ὅπου βρίσκουν προστασία πολλά κορίτσια μέσα στήν ἀγκαλιά τῆς πνευματικῆς του κόρης Μαρίκας Κουφάκη, μετέπειτα Ἀμφιλοχίας μοναχῆς.

Ὑλοποιώντας τό σχέδιό του γιά τήν ἀναγέννηση τοῦ μοναχισμοῦ δημιουργεῖ κι ἄλλους πνευματικούς σταθμούς προσευχῆς. Ἱδρύει τήν Ἱ. Μονή Ἁγίου Μηνᾶ στήν Αἴγινα καί τήν Ἱ. Μονή Παναγίας Ἐλεούσης στήν Κάλυμνο. Ἐπίσης ἀναλαμβάνει τήν πνευματική ἐπιστασία τῆς ἀνασυσταθείσας Ἱ. Μονῆς Εὐαγγελισμοῦ στήν Ἰκαρία.

Ὁ Ὅσιος ἐνέπνεε τίς ψυχές στόν κατά Θεόν ἀγῶνα τους κατ' ἐξοχήν μέ τό ἅγιο παράδειγμα τῆς φλογερῆς προσευχῆς του. Σχετικά μαρτυρεῖ ὁ πνευματικός του υἱός, ὁ μητροπολίτης Γάνου καί Χώρας (πρώην Νέας Ζηλανδίας) Ἀμφιλόχιος Τσοῦκος: «Τί νά σᾶς γράψω γιά τήν ἀγάπη του στήν προσευχή; Συνεχῶς προσηύχετο. Καί τίς στιγμές πού συνομιλοῦσε ἀκόμα ἡ σκέψις του ἦτο κοντά στόν Σωτῆρα μας Χριστό. Στίς ἀκολουθίες πάντα ὄρθιος καί ἀκούραστος. Τά τόσο πονεμένα ἀπό τήν φλεβίτιδα ποδαράκια του, λέτε κι ἦταν φτειαγμένα ἀπό ἀτσάλι καί δέν ἐκουράζοντο […]. Μία φορά πού παρακαλοῦσε τόν Κύριο γιά κάποιο ζήτημα, στάθηκε στίς μύτες τῶν ποδιῶν του καί ψήλωσε τά χέρια του σάν νά ἤθελε νά πετάξη. Καί πράγματι πετοῦσε πολύ ψηλά ἐκείνη τήν ὥρα, γιατί τό πνεῦμα του βρισκόταν πολύ πλησίον τοῦ Θεοῦ».

Ἡ σεβαστή Ἡγουμένη τῆς Μονῆς μας γερόντισσα Χριστονύμφη ὅταν κάποτε μέ τήν προτροπή του στάθηκε νά προσευχηθῆ μαζί του στό κελλί του, ἀντίκρυσε κάτι θαυμαστό· «Εἶδα τόν Γέροντα μετέωρο, ὑψωμένο ἕνα μέτρο περίπου ἀπό τό ἔδαφος μέσα σ' ἕνα φωτεινό νέφος μέ ἀλλοιωμένο πρόσωπο ἀπό τήν θεϊκή ἔκσταση».

Προσπαθοῦσε νά μεταδίδη στίς μοναχές τήν ἀγάπη του γιά τήν θεία λατρεία καί μέ τήν διδασκαλία του: «Μή βιάζεστε στά ψαλτήρια καί τούς ὕμνους σά νά σᾶς κυνηγοῦν. Πιό ἀργά ψάλλετε, γιά νά συμμετέχη καί ἡ καρδιά σας εἰς ὅ,τι λέτε. Ἐγώ ἤθελα νά κλαῖτε, ὅταν ψάλλετε. Οἱ παλαιοί μοναχοί ἐκρατοῦσαν πάντοτε μαντήλια στίς ἀκολουθίες».

Ἐπίσης συνεχῶς τίς θάρρυνε στήν καλλιέργεια τῆς εὐχῆς μέ τίς νουθεσίες του. «Ἡ νοερά προσευχή ἄς εἶναι ἡ ἀναπνοή σας. Τότε θά νοιώσετε τήν πραγματική ἀναφαίρετον χαράν τοῦ πτωχοῦ Ναζωραίου καί θά λαχταρᾶτε τήν δόξα πού κρύπτεται στό ταπεινό καί παρεξηγημένο μοναχικό ράσο […]. Θά λεπτυνθῆτε καί θά πετᾶτε μέ τήν εὐχή».

Ἡ μακαριστή γερόντισσα Νεκταρία Ἡγουμένη τῆς Ἱ. Μονῆς Παναγίας Καλυβιανῆς περιγράφει τήν ἀλλοίωση πού ὑφίστατο ὁ Ὅσιος ὡς λειτουργός: «Ὁ Γέροντας ὅταν λειτουργοῦσε, ἐξαϋλωνόταν. Ἡ μορφή του ἔπαιρνε ἄλλη ὄψη – ἀκόμα καί ἡ φωνή του ἔβγαινε σέ τέτοιο ἦχο πού σοῦ ἔδινε νά καταλάβης ὅτι ἦταν σέ ἄλλο κόσμο, πολύ ἀπαλή, σάν νά μή ζοῦσε σ' αὐτόν τόν κόσμο. Κάποτε βρεθήκαμε σέ μία Λειτουργία στά Ἄπτερα στόν Ἅγιο Ἰωάννη τόν Θεολόγο […]. Μαζί ἦταν καί ὁ Γ. Φουμάκης, πού τώρα ὀνομάζεται

Τιμόθεος καί εἶναι πρωτοσύγκελλος τῆς Μητροπόλεως Χανίων. Παιδί τότε εἶδε τόν Γέροντα τήν ὥρα πού λειτουργοῦσε νά μήν πατάη στήν γῆ. Μᾶς ρώτησε: Βλέπετε τίποτε στόν Γέροντα; Ἐμεῖς δέν εἴδαμε τίποτε. Ἐκεῖνος ὅμως τόν ἔβλεπε συνέχεια ψηλά».

Εὐεργετική ἦταν ἡ ἐπίδραση τῆς ἐξαγιασμένης προσωπικότητάς του στίς ψυχές ὅσων τόν συναναστρέφονταν. Ὁ ἐσωτερικός του πλοῦτος ἀκτινοβολοῦσε μέ τήν ἱλαρότητα καί μειλιχιότητα τοῦ προσώπου του τήν εἰρήνη τοῦ Θεοῦ.

Ὁ κ. Ἰωάννης Κορναράκης σάν καταστάλαγμα τῆς τρίχρονης συναναστροφῆς μαζί του ἔκανε τήν ἑξῆς διαπίστωση: «Τό ἐλαχιστότατο πού μπορεῖ νά ὁμολογήση αὐτός πού γνώρισε τόν μακαριστό Γέροντα π. Ἀμφιλόχιο –εἴτε γιά μακρύ χρονικό διάστημα εἴτε γιά μία μόνο στιγμή– εἶναι ὅτι ἦτο μία ἁγία μορφή [...]. Αἰσθανόσουνα ὅτι ἐνῶ ἦτο σωματικῶς κοντά σου καί σέ πρόσεχε καί σοῦ ἀπαντοῦσε, ἐν τούτοις τό βλέμμα του φτερωμένο ἀπό τήν χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μάκραινε σέ μυστικούς ὁρίζοντες. Ὅ,τι ἔλεγε τό ἀνέπαυε στήν εὐλογία ἑνός χαμόγελου, πού «θεουργοῦσε» σεβασμό καί εὐλάβεια, ἀλλά καί κατάνυξη στήν ψυχή τοῦ ἀποδέκτου του».

Μέ τήν πραότητα, τήν γλυκύτητα, τήν ζεστασιά τῆς ψυχῆς του συγκινοῦσε καί γοήτευε τίς καρδιές καί συνετά τίς ἔστρεφε στόν Χριστό. Γι' αὐτό καί τόν ὀνόμασαν «μεγάλο ψαρά». «Δέν ἠγάπα, διά νά προσελκύη, ἀλλά προσείλκυε, διότι ἠγάπα», κατά τήν εὔστοχη παρατήρηση τῆς γερόντισσας Εὐστοχίας.

Ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος ἀξιώθηκε νά δημιουργήση ἕνα πνευματικό φυτώριο ἀπό νέους σπουδαστές πού εἶχαν τήν ἔφεση τῆς ἀφιερώσεως στόν Κύριο καί μερίμνησε γιά τίς θεολογικές τους σπουδές. Ἀνέδειξε πολύτιμους ἐργάτες τοῦ Θείου λόγου, τοῦ Θυσιαστηρίου καί τῆς ἐξωτερικῆς ἱεραποστολῆς. Ὁ πρώην Ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης Τιμόθεος ἀναγνωρίζοντας τό εὖρος τῆς ἐπιρροῆς του στούς νέους αὐτούς βλαστούς ἔλεγε: «μᾶς ὠφέλησε περισσότερο ἀπ' ὅλες τίς σπουδές πού κάναμε στήν Ἑλλάδα ἤ παραπέρα. Καί μᾶς δίδαξε τόσον ὅσον δέν μᾶς ἐδίδαξαν ὅλοι οἱ καθηγηταί μας μαζί». Ἔχουμε πληθώρα μαρτυριῶν πνευματικῶν του παιδιῶν γιά τό διορατικό καί προορατικό του χάρισμα.

Ἔγινε πόλος ἕλξεως καί ἑτεροδόξων χριστιανῶν ἀρκετοί ἐκ τῶν ὁποίων μεταστράφηκαν στήν Ὀρθοδοξία. Μία Ἀγγλίδα καθηγήτρια Πανεπιστημίου ὅταν ρωτήθηκε τί ἦταν αὐτό πού τήν παρακίνησε

νά γίνη ὀρθόδοξη, ἀπάντησε: «Γιά μένα Ὀρθοδοξία εἶναι αὐτός ὁ Γέροντας».

Παραδειγματική ἦταν ἡ εὐσπλαχνία του, πού ἐκδηλωνόταν μέ τήν ἀρετή τῆς ἐλεημοσύνης. Ποτέ δέν εἶχε στήν τσέπη του χρήματα, γιατί ἔδινε καί τό τελευταῖο ἀπό τά ὑπάρχοντά του σ' ὅποιον τοῦ ζητοῦσε βοήθεια. Οὐδέποτε ὑπολόγισε τόν ἑαυτό του προκειμένου ν' ἀναπαύση μία ψυχή.

Διηγεῖται μία ἀδελφή σχετικά μέ τήν ἀρετή τῆς φιλοξενίας του ὅτι τό καλοκαίρι πού ἔμεναν στόν Χριστό ἦταν καταμεσήμερο καί ὁ ἴδιος αἰσθανόταν μεγάλη κόπωση, ὅταν κατέφθασαν τρεῖς κοπέλλες. Ἡ μοναχή τότε τοῦ πρότεινε νά ξεκουραστῆ, ἀλλά ὁ Ὅσιος ἀρνήθηκε:

— Ὄχι, εἶπε, θά πάω νά καθήσω μαζί τους. Στάθηκε, τήν κοίταξε καί τῆς εἶπε: Ἐγώ, παιδί μου, γεννήθηκα γιά ν' ἀγαπῶ. Δέν μέ μέλει ἄν εἶναι Τοῦρκοι, ἄν εἶναι μαῦροι, ἄν εἶναι ἄσπροι. Ἐγώ στό πρόσωπο τοῦ κάθε ἀνθρώπου βλέπω τήν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Καί γιά αὐτήν τήν εἰκόνα εἶμαι ἕτοιμος νά θυσιάσω τά πάντα.

Ἔλαμψε ἡ ἀγάπη τοῦ Ἁγίου καί μέ τήν ἀμνησικακία του στήν περίπτωση τοῦ μοναχοῦ πού συνετέλεσε στήν ἀπομάκρυνσή του ἀπό τήν ἡγουμενία καί τήν ἐξορία του. Ὅταν ὁ ἀδελφός νοσηλευόταν σέ ψυχιατρική κλινική, ὁ Ἅγιος τόν ἐπισκέφτηκε, τόν ἀσπάστηκε καί τοῦ ἀνέγνωσε συγχωρητική εὐχή. Ἐπειδή ὅμως εἶχε διαγραφῆ ἀπό τήν ἀδελφότητα, ὁ Γέροντας μεσίτευσε νά προσληφθῆ ὡς ἱεροψάλτης στήν Μονή.

Ἡ ἀνεξίκακη συμπεριφορά τοῦ Ὁσίου ἐπέδρασε ἀναμορφωτικά στήν ψυχή τοῦ ἀδελφοῦ. Σέ μία Λειτουργία στήν Μονή Εὐαγγελισμοῦ τήν ὥρα πού ψαλλόταν τό Κοινωνικό ὁμολόγησε ἐνώπιον ὅλου τοῦ ἐκκλησιάσματος τό λάθος του, λέγοντας: «ἐγώ ἔστειλα τόν Γέροντα ἐξορία. Ἐγώ εἶμαι ὁ αἴτιος τοῦ διωγμοῦ καί τῆς ταλαιπωρίας τῆς ἀδελφότητος [...], πάτερ Ἀμφιλόχιε, σταμάτησε ἐπιτέλους νά μέ καταδιώκης μέ τήν ἀγάπη σου».

Ὅταν ὁ ἐν λόγῳ ἀδελφός κοιμήθηκε ἐν Κυρίῳ, ὁ Ὅσιος ἔλεγε: «Τί θά ἐκερδίζαμε, ἄν τόν ἀποσχηματίζαμε καί τόν καταδικάζαμε. Δέν εἶναι καλύτερο πού τόν προετοιμάσαμε γιά τό αἰώνιο ταξίδι του στούς οὐρανούς;». «Τόν ἄνθρωπο πού μᾶς πληγώνει», τόνιζε, «ὀφείλουμε νά τόν ἀγαπᾶμε διπλά».

Ἡ ἐμβέλεια τῆς ἀγάπης τοῦ Ἁγίου ἐκτεινόταν καί πρός τά ἄλλα

δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ, τά ζῶα, τά δέντρα, τά πουλιά. Εἶχε πρωτοποριακό οἰκολογικό πνεῦμα γιά τήν ἐποχή του καί χαρακτηριστική ὑπῆρξε ἡ ἀγάπη του γιά τά δέντρα. «Ὅταν φυτεύης δέντρα, φυτεύεις ἐλπίδα, φυτεύεις εἰρήνη, φυτεύεις ἀγάπη καί θά λάβης τήν εὐλογία τοῦ Θεοῦ», βεβαίωνε. Χάρις στήν δική του πρωτοβουλία καί τήν φύτευση πεύκων οἱ περιοχές γύρω ἀπό τό σπήλαιο τῆς Ἀποκαλύψεως καί τήν Μονή Εὐαγγελισμοῦ εἶναι σήμερα κατάφυτες. Τό πρῶτο του ἀγαπημένο του δέντρο, πού στήν σκιά του καθόταν, μελετοῦσε καί τοῦ μιλοῦσε στοργικά, ὅταν ὁ Ἅγιος κοιμήθηκε, ξεράθηκε ἀπότομα συμμετέχοντας κι αὐτό στό πένθος.

Λαμβάνει μέριμνα ἀκόμη καί γιά τά πετεινά τοῦ οὐρανοῦ, καθώς φρόντιζε νά γεμίζη μέ νερό κοιλώματα σέ πέτρες, γιά νά ξεδιψάσουν. Ὅταν διέμενε στόν πύργο τῆς Μονῆς μας καλοῦσε τά σπουργίτια, γιά νά τά ταΐση χτυπώντας μέ τό δάχτυλό του τό τζάμι τοῦ παραθύρου του. Κάθονταν στούς ὤμους του, στό σκουφί του, στήν ἀγκαλιά του καί τά καμάρωνε.

Ὁ Ὅσιος εἶχε προγνωρίσει τήν κοίμησή του καί προετοίμαζε τά πνευματικά του παιδιά γιά τήν ἐκδημία του. Τέλη Μαρτίου τοῦ 1970 προσεβλήθη ἀπό βρογχοπνευμονία. Ἔδωσε σ' ὅλους τίς συμβουλές πού ὁ καθένας εἶχε ἀνάγκη καί ἐπιδαψίλευσε τίς πατρικές εὐλογίες του.

Λίγο πρίν φύγη ἀπ' αὐτόν τόν κόσμο, χρειάστηκε νά κάνη ἐξέταση αἵματος. Ὅταν ἔφτασε τό αἷμα στό μικροβιολογικό ἐργαστήριο, ὁ ἰατρός βρέθηκε πρό ἐκπλήξεως τόσο ὁ ἴδιος, ὅσο καί αὐτός πού τό μετέφερε. Ἐξερχόταν μία ἄρρητη εὐωδία πού γέμισε τόν χῶρο.

Ὁ Ὅσιος Γέροντας ἐκμυστηρεύτηκε στόν προηγούμενο π. Παῦλο Νικηταρᾶ ὅτι ἡ Παναγία μέ τόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Θεολόγο τόν ἐπισκέφτηκαν καί τοῦ ἀνήγγειλαν ὅτι θά φύγη πρίν τό Πάσχα. «Δέν γίνεται ἄλλο· ἐλήφθη ἡ ἀπόφασις», εἶπαν. «Πάσχα θά κάνης στούς οὐρανούς μαζί μας». Ἐκοιμήθη, ἐνῶ βρισκόταν σέ πλήρη πνευματική διαύγεια, στίς 16 Ἀπριλίου 1970 τήν Πέμπτη πρίν τό Σάββατο τοῦ Λαζάρου. Τό λείψανό του πῆρε μορφή οὐράνια, ὄψη χαρούμενη. Ἀπέραντη γαλήνη βασίλευε στό ἀσκητικό του πρόσωπο. Ἐτάφη στό κοιμητήριο τῆς Μονῆς μας σύμφωνα μέ τήν ἐπιθυμία του.

Τήν ἴδια ἡμέρα ἔγινε τοπικός σεισμός στήν Πάτμο καί κάποιο μικρό παιδί πού ξύπνησε ἀπό τόν σεισμό ταραγμένο εἶπε στήν μητέρα του: «μαμά, ξέρεις γιατί ἔγινε ὁ σεισμός; Γιατί κοιμήθηκε ὁ πατήρ Ἀμφιλόχιος».

Μετά ἀπό δέκα χρόνια στίς 19 Σεπτεμβρίου τοῦ 1980 ἔγινε ἡ ἀνακομιδή τοῦ τιμίου λειψάνου τοῦ Ὁσίου. Ὅταν ἀνασήκωσαν τήν πλάκα τοῦ τάφου χαρακτηριστική λεπτή εὐωδία ἁπλώθηκε στήν γύρω περιοχή. Τά κροκοβαφῆ ὀστᾶ του κατατέθηκαν σέ ξύλινη λάρνακα στό ὀστεοφυλάκιο τῆς Μονῆς μας, γιά τήν ὁποία ἀποτελοῦν πραγματικά ἱερό θησαύρισμα.

Πάμπολλες εἶναι οἱ ἰάσεις ἀσθενειῶν πού συνεχῶς ἐπιτελοῦνται καί τά παιδιά πού γεννιοῦνται ἀπό ἀτέκνους μέ τίς ἅγιες πρεσβεῖες του πρός τόν Κύριο.

Ἡ ἁγιοκατάταξή του ἔγινε μέ ἀπόφαση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τήν Τετάρτη 29 Αὐγούστου 2018. Εἴθε ἡ εὐχή του νά μᾶς συνοδεύη!

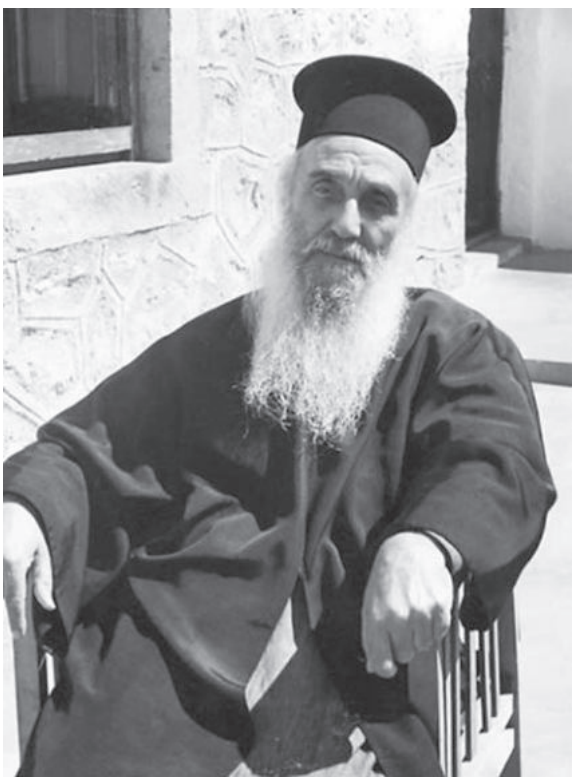

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΤΣΙΡΕΒΕΛΟΣ
Δρ Θεολογίας – Θεολόγος Δ.Ε.

Ο ΟΣΙΟΣ ΓΕΡΟΝΤΑΣ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΣ ΜΑΚΡΗΣ: Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΣΤΟΝ ΕΠΑΝΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ

Θεολογική - Ἐπικοινωνιακή ἐξέταση

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ἡ παροῦσα ἐργασία ἐπιδιώκει νά ἀναδείξει τή συμβολή τοῦ Ὁσίου Γέροντα Ἀμφιλοχίου Μακρῆ στήν προετοιμασία γιά τήν ἀναβίωση τῆς Ὀρθόδοξης μαρτυρίας στά ἔθνη. Ἡ δράση του γιά ἐπανευαγγελισμό τῶν Ὀρθοδόξων καί ἡ διακονική προσφορά του συνδέονται μέ τίς προσπάθειες γιά ἀναζωπύρωση τῆς χριστιανικῆς ἱεραποστολῆς. Εἰδικότερα, ἀποτυπώνεται ὁ θεολογικός του λόγος σχετικά μέ τήν ἱεραποστολική φύση τῆς Ἐκκλησίας, ἀναδεικνύεται ἡ συμβολή του στήν ἐμψύχωση νέων κληρικῶν καί λαϊκῶν νά διακονήσουν ὡς ἱεραπόστολοι στά πέρατα τοῦ κόσμου καί ἀναλύεται τό ὅραμα καί τό σχέδιό του γιά τήν ὀργανωμένη μαρτυρία τῶν μοναχῶν/μοναζουσῶν σέ περιβάλλοντα μή χριστιανικά. Τέλος, παρουσιάζεται ἡ ὁλιστική διάσταση τῆς ἐν Χριστῷ μαρτυρίας καί διακονίας του, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τήν ἀγάπη γιά τήν ἐλεύθερη πατρίδα, τήν ἔμπρακτη ἀλληλεγγύη πρός τούς πάσχοντες ἀνθρώπους, καθώς τήν ἔμπρακτη μέριμνα γιά τή διαφύλαξη καί τήν προστασία τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος.

Λέξεις κλειδιά: *Ἅγιος Ἀμφιλόχιος Μακρῆς, Δωδεκάνησα, Ἐπανευαγγελισμός, Ἱεραποστολή, Ὀρθόδοξη Χριστιανική Μαρτυρία.*

ABSTRACT

This paper seeks to highlight the contribution of Saint Amfilochios Makris in preparing for the revival of Orthodox martyria (witness) to all nations. His action for the evangelism of the Orthodoxes and his diocese are linked to his efforts to revive the Christian mission. In particular, this paper highlights his theological thoughts about the missionary nature of the Church, his contribution to the encouragement of new clergy and lay people to serve as missionaries and his vision for the organized martyria (witness) of monks (male and female) in non-Christian environments. Finally, the holistic dimension of Christ's mission and ministry is presented, which includes love for the free homeland, practical solidarity with suffering people as well as practical care for the preservation and protection of the natural environment.

Key words: *Dodecanese, Saint Amphilochios Makris, Evangelism, Missionary, Orthodox Christian Martyria-Witness.*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἀναδεικνύει ἁγίους ἄνδρες καί ἁγίες γυναῖκες σέ κάθε ἐποχή καί σέ κάθε τόπο. Κοινό χαρακτηριστικό ὅλων τῶν ἁγίων εἶναι ἡ ὁλοκληρωτική ἀγάπη πρός τόν Χριστό καί ἡ μίμηση τῆς ζωῆς Του. Ὁ βίος τους διακρίνεται γιά τήν ἔντονη πνευματική ἄσκηση, τήν ὕψιστη ταπείνωση καί τήν ἀνιδιοτελή ἀγάπη. Ἐξάλλου, τίς ἀρετές καί τά χαρίσματα πού ἔλαβαν ὡς δωρεά ἀπό τό Ἅγιο Πνεῦμα, δέν τά κρύβουν οὔτε τά διατηροῦν ἀποκλειστικά γιά τόν ἑαυτό τους. Τά ἐπενδύουν καί τά ἀξιοποιοῦν γιά νά οἰκοδομήσουν μέ διάκριση καί νά παρηγορήσουν μέ ἀξιοπρέπεια τούς συνανθρώπους τους, ὥστε νά τούς ὁδηγήσουν στήν ἐν Χριστῷ σωτηρία. Ἔτσι, οἱ ἅγιοι καί οἱ ἁγίες ἀνταποκρίνονται στίς ἀναζητήσεις καί τίς ἀνάγκες τοῦ καιροῦ τους καί φανερώνουν σέ κάθε περίσταση τό θέλημα τοῦ Θεοῦ. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο, μετατρέπονται σέ ζωντανούς δεῖκτες τῆς χριστιανικῆς ζωῆς καί τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἤθους.

Ἕνας σύγχρονος ἅγιος τῆς Ἐκκλησίας πού ἔζησε τόν περασμένο αἰώνα καί στόν βίο του ἐντοπίζονται ὅλα αὐτά τά χαρακτηριστικά εἶναι ὁ Ὅσιος ἀρχιμανδρίτης Ἀμφιλόχιος Μακρῆς. Ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος ὁ Πνευματικός, ὅπως ὀνομάστηκε, ἔζησε στήν Πάτμο τόν περασμένο αἰώνα καί διακρίθηκε γιά τήν ξεχωριστή καί πολυποίκιλη πνευματική διακονία σέ ὅλα τά Δωδεκάνησα, ἀλλά καί σέ πολλά ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδας. Ὑπῆρξε «ἄξιος μιμητής τοῦ ἔργου τοῦ Ὁσίου καί Θεοφόρου Πατρός Χριστοδούλου τοῦ Θαυματουργοῦ»[1]. Ὁ βίος του χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ὁλοκληρωτική ἀφοσίωση στόν Χριστό, τήν αὐτοθυσιαστική προσφορά πρός κάθε ἄνθρωπο –σέ μιά περίοδο ἱστορικά δύσκολη γιά τόν λαό τῆς Δωδεκανήσου–, ἀλλά καί τήν πρωτοποριακή μέριμνά του γιά τήν προστασία τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Ἡ ἔντονη καί σκληρή ἀσκητική του ζωή τόν ἀξίωσε μέ τόν καρπό τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, πού εἶναι «*ἀγάπη, χαρά, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια*» (Γαλ. 5, 22-23).

Οἱ μνῆμες ὅσων τόν συνάντησαν εἶναι ἀκόμη ζωντανές καί γεμάτες ἀπό τούς λόγους καί τά ἔργα τῆς ἀνιδιοτελοῦς ἀγάπης του, ἐνῶ ὁ λαός τῆς Δωδεκανήσου ἐδῶ καί δεκαετίες τόν τιμᾶ ὡς ἅγιο. Στίς 29 Αὐγούστου τοῦ 2018 ἔφθασε τό πλήρωμα τοῦ χρόνου καί ἡ Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μέ εἰσήγηση τῆς Κανονικῆς Ἐπιτροπῆς συμπεριέλαβε «εἰς τό Ἁγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τόν ἐν Πάτμῳ ἀσκήσας καί ἀναπτύξας μέγα πνευματικόν καί κοινωφελές ἔργον ἐν Δωδεκανήσῳ, Κρήτῃ καί ἀλλαχοῦ Ἀρχιμανδρίτη Ἀμφιλόχιο Μακρῆ»[2].

Ἡ παροῦσα μελέτη ἀποσκοπεῖ νά ἀναδείξει μιά ἰδιαίτερη πτυχή τῆς ἐν Χριστῷ πλούσιας διακονικῆς προσφορᾶς τοῦ Ὁσίου πατρός Ἀμφιλοχίου Μακρῆ. Αὐτή ἡ πτυχή συνδέεται μέ τήν ἀναβίωση τῆς ἑλληνόφωνης Ὀρθόδοξης μαρτυρίας στά ἔθνη κατά τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ ’60[3]. Ὁ ἅγιος Γέροντας μέσα ἀπό τήν πλούσια δράση

1. Μητροπολίτου Βερατίου, Αὐλῶνος καί Κανίνης Ἰγνατίου (Τριάντη), μέ τίτλο *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου Ἀμφιλόχιος Μακρῆς (1889-1970). Βίος-Ὑποθῆκαι-Μαρτυρίαι,* ἔκδ. Ἱ. Μ. «Εὐαγγελισμός» Μ. Ἠ., Πάτμος 1997, σσ. 590.

2. Ἀνακτήθηκε στίς 8-9-2018 ἀπό https://www.ec-patr.org/docdisplay.php?lang=gr&id=2554&tla=gr. Ἡ χαρμόσυνη αὐτή εἴδηση συνέπεσε μέ τήν ὁλοκλήρωση τοῦ παρόντος μελετήματος.

3. Ν. Τσιρέβελου, *Θεολογική θεμελίωση τῆς Ὀρθόδοξης μαρτυρίας. Σπουδή στό ἔργο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας Ἀναστασίου,* ἐκδ. Ostracon Publishing, Θεσσαλονίκη 2015, σελ. 18 κ.ἑ.

του συνέβαλε προδρομικά στήν ἐνεργοποίηση τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν χριστιανῶν γιά τήν ἱεραποστολή. Ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος μπορεῖ νά μήν ἐργάστηκε ὡς ἱεραπόστολος στό ἐξωτερικό, ὡστόσο μέ τό ἔργο καί τόν λόγο του προετοίμασε ἀθόρυβα, ἀλλά οὐσιαστικά τήν ἱεραποστολική ἀναζωπύρωση στόν Ὀρθόδοξο χῶρο κατά τή μεταπολεμική περίοδο.

Ἡ ἐργασία μας διακρίνεται σέ δύο μέρη. Στό πρῶτο μέρος ἀπαντᾶ μιά σύντομη βιογραφία του, τήν ὁποία συνθέτουν ἐπιλεγμένα στιγμιότυπα ἀπό τή ζωή του. Ἡ βιογραφική αὐτή ἀναφορά ἀποσκοπεῖ νά παρουσιάσει τόν ἅγιο Ἀμφιλόχιο στούς ἀναγνῶστες/στίς ἀναγνώστριες πού πιθανῶς δέν τόν γνωρίζουν. Στό δεύτερο μέρος ἀναλύεται θεολογικά, καί σέ ἕξι θεματικούς ἄξονες, ἡ συμβολή τοῦ πρόσφατα ἁγιοκατατεχθέντος λαοφιλοῦς Ὁσίου πατρός Ἀμφιλοχίου στήν ἱεραποστολική ἀφύπνιση.

Ἡ βασική μεθοδολογία στηρίζεται στό σχῆμα τῆς ἀνθρώπινης ἐπικοινωνίας[4], τό ὁποῖο εἶναι προσαρμοσμένο στίς ἀνάγκες τῆς συγκεκριμένης ἔρευνας. Τά ἀποσπάσματα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ὁσίου Γέροντα Ἀμφιλοχίου Μακρῆ[5], πού ἀναλύθηκαν στήν παροῦσα ἐργασία, ἀπαντοῦν στό προαναφερθέν βιβλίο τοῦ Μητροπολίτου Βερατίου, Αὐλῶνος καί Κανίνης Ἰγνατίου (Τριάντη). Ἡ θεολογική ἀνάλυση τεκμηριώνεται σέ ἁγιογραφικές-πατερικές πηγές καί συμπληρώνεται μέ τή βοήθεια τῆς σύγχρονης ἐπιστημονικῆς βιβλιογραφίας.

Α) Σύντομος βίος τοῦ Ἁγίου Ἀμφιλοχίου (Μακρῆ)

Ὁ Ἅγιος Γέροντας Ἀμφιλόχιος (κατά κόσμον Ἀθανάσιος Μακρῆς) γεννήθηκε τό 1889 στήν Πάτμο καί ἦταν ὁ πρωτότοκος ἀπό τά ἄλλα τέσσερα ἀδέλφια. Οἱ γονεῖς του, Ἐμμανουήλ καί Εἰρήνη, διακρίνονταν γιά τήν κατά Χριστόν εὐσέβειά τους.

Μετά τίς ἐγκύκλιες σπουδές του φοίτησε στό ἱεροδιδασκαλεῖο τῆς Πάτμου. Στήν ἡλικία τῶν 17 ἐτῶν ἔγινε δόκιμος μοναχός, ἐνῶ τό 1906 ἐκάρη μοναχός καί ἔλαβε τό ὄνομα Ἀμφιλόχιος.

Ὡς μοναχός ἦρθε σέ ἐπικοινωνία καί γαλουχήθηκε πνευματικά

4. Σχετικά μέ αὐτό τό θέμα βλ. Δημ. Κούκουρα, *Μεθοδολογική προσέγγιση Ὁμιλητικῶν κειμένων (Λόγοι Ἐπισκόπων)*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 12. Τῆς ἴδιας, *Ἐκκλησία καί Γλώσσα. Ἐπικοινωνιακή προσέγγιση*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 97-103.

5. Στό κείμενό μας διατηρήσαμε τήν ὀρθογραφία τῶν ἐπιστολῶν.

ἀπό σύγχρονούς του ἀσκητές, ὅπως τόν Ἡσυχαστή Θεόκτιστο καί τόν Γέροντα Μακάριο (Ἀντωνιάδη) τόν Σάμιο στήν Πάτμο, τόν Γέροντα Δανιήλ Κατουνακιώτη στό Ἅγιον Ὄρος, τόν πατέρα Εὐσέβιο Ματθόπουλο, ἱδρυτή τῆς Ἀδελφότητας «Ζωή», στήν Ἀθήνα, καθώς καί τόν ἅγιο Νεκτάριο, Ἐπίσκοπο Πενταπόλεως στήν Αἴγινα. Ὁ καθένας τους συνέβαλε στήν ἀνάδειξη καί καλλιέργεια τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων του.

Διάκονος καί πρεσβύτερος χειροτονήθηκε τό 1919, ἄν καί ἀπέφευγε μέ διάφορες προφάσεις τήν ἱερωσύνη ἀπό τό 1913. Ἐκεῖνο τό ἔτος (1913) τά Δωδεκάνησα τά ἐξαγόρασε ἡ Ἰταλική φασιστική κυβέρνηση ἀπό τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία[6]. Τά ἑπόμενα χρόνια ξεκίνησαν σταδιακά καί οἱ πρῶτες διώξεις τῶν Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων. Τότε ὁ νεαρός κληρικός πατέρας Ἀμφιλόχιος ἀνέλαβε πατριωτική δράση καί μέ αὐταπάρνηση καθοδήγησε πνευματικά τούς ὑπόδουλους Ὀρθοδόξους, ὥστε νά παραμείνουν σταθεροί στήν πίστη τους. Μέ συντονισμένες ἐνέργειες ἐργάστηκε γιά τήν ἐπανακατήχησή τους, τήν ὁποία θεωροῦσε ὡς τόν καλύτερο τρόπο ἀντίστασης ἀπέναντι στή Ρωμαιοκαθολική προπαγάνδα τῆς ἰταλικῆς ἐξουσίας. Ἔτσι, περιόδευε τακτικά στά Δωδεκάνησα καί ἐμψύχωνε τούς Ὀρθοδόξους γιά νά εἶναι στέρεοι στή θρησκευτική τους πίστη καί προσηλωμένοι στήν ἐθνική τους ταυτότητα. Μέ τούς λόγους του παρηγοροῦσε καί οἰκοδομοῦσε στήν ἐν Χριστῷ ζωή.

Οἱ μοναχικές ἀρετές καί ἡ αὐτοθυσιαστική διακονία του παρακίνησαν ὁρισμένες νέες Καλύμνιες νά ἀκολουθήσουν τόν μοναχικό βίο. Γι' αὐτόν τόν λόγο, ὁ Ὅσιος Ἀμφιλόχιος ἵδρυσε στήν Πάτμο τό Κάθισμα «Χριστός», τό ὁποῖο λειτούργησε ὡς πνευματικό φροντιστήριο γιά τίς μέλλουσες μοναχές. Τό 1932 τοποθετήθηκε προϊστάμενος τοῦ ἱεροῦ Σπηλαίου τῆς Ἀποκαλύψεως, ἐνῶ τρία χρόνια ἀργότερα (τό 1935) «καμπτόμενος ἐκ τῶν πιέσεων τῶν ἀδελφῶν, καί ἐν γνώσει τῶν ἐνδεχομένων ἀντιδράσεων καί κινδύνων, λόγῳ τῶν δύσκολων συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς, δέν ἐπιθυμεῖ νά γίνη τό θέλη-

6. Τά Δωδεκάνησα βρέθηκαν ὑπό τήν ἐξουσία διαφόρων κατακτητῶν (Ἐνετοί, Ὀθωμανοί, Ἰταλοί, Γερμανοί ἀπό τό 1303 μέχρι τήν ἐπίσημη ἐνσωμάτωσή τους μέ τή Μητέρα Ἑλλάδα τό 1948. Ἰδιαίτερα τήν περίοδο τῆς Ἰταλοκρατίας (1912-1942) ἔγινε προσπάθεια βίαιου φασιστικοῦ ἐξιταλισμοῦ καί ἀφελληνισμοῦ τῶν Ὀρθοδόξων. Γιά περισσότερα βλ. Χρ. Παπαχριστοδούλου, *Ἱστορία τῆς Ρόδου. Ἀπό τούς προϊστορικούς χρόνους ἕως τήν ἐνσωμάτωση τῆς Δωδεκανήσου,* Ἀθῆναι 1972, ἔκδ. Στέγη Τεχνῶν καί Γραμμάτων Δωδεκανήσου.

μά του, ἀλλά τό θέλημα τῆς ἀδελφότητος, διό καί θέτει ὑποψηφιότητα» (σελ. 59)[7] καί ἐκλέγεται ἡγούμενος.

Κατά τήν ἡγουμενία του ἵδρυσε τή γυναικεία Μονή Εὐαγγελισμοῦ στήν Πάτμο. Ἡ ἀδελφότητα τῶν μοναζουσῶν ξέχωρα ἀπό τά ἰδεώδη τοῦ μοναχισμοῦ πού καλλιέργησε, ἐργάσθηκε μέ στόχο τή διάδοση τῆς Ὀρθόδοξης παράδοσης καί ἀνέπτυξε ἕνα μοναδικό φιλανθρωπικό ἔργο. Ἐκείνη τήν περίοδο οἱ μοναχές ἀγωνίσθηκαν ὑπό τήν καθοδήγηση τοῦ γέροντα καί γιά τή διατήρηση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας. Ἔτσι, τό 1937, ὅταν οἱ φασιστικές ἰταλικές ἀρχές ἀπαγόρεψαν τή διδασκαλία τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στά Δωδεκάνησα, τό μοναστήρι λειτούργησε ὡς «κρυφό σχολειό» γιά τά παιδιά τῆς Πάτμου.

Βέβαια, τό σπουδαῖο θρησκευτικό καί ἐθνικό ἔργο τοῦ Ὁσίου Ἀμφιλοχίου δέν πέρασε ἀπαρατήρητο ἀπό τίς Ἰταλικές Ἀρχές. Ὁ Ὅσιος κατηγορήθηκε ὅτι προετοιμάζει τήν ἐξέγερση τοῦ λαοῦ. Ἡ Φασιστική Κυβέρνηση μέ ἀπειλές καί τή δύναμη τῶν ὅπλων ἐπέβαλε τήν παραίτησή του καί τήν ἐκλογή νέου Ἡγουμένου. Ἐπίσης, ἀποφασίστηκε ὁ Γέροντας νά ἐξοριστεῖ στό Μόντε Κασσίνο τῆς Ἰταλίας. Ὡστόσο, ἐκείνη τήν περίοδο ὁ πατέρας Ἀμφιλόχιος ἀσθένησε βαριά καί ταλαιπωροῦνταν. Μέ ἐπέμβαση φίλων του, οἱ ὁποῖοι ἦταν σημαίνοντα πρόσωπα τῆς ἐποχῆς (σελ. 72), ὁ τόπος ἐξορίας του ἄλλαξε καί ἐπιλέχθηκε ἡ Ἀθήνα. Ἐκεῖ φιλοξενήθηκε ἀπό τήν Ἀδελφότητα Θεολόγων «Ἡ Ζωή».

Στήν Ἀθήνα συνέχισε ἀκάματος καί παρά τήν ἀσθένειά του τήν ἱεραποστολική δράση καί τήν πνευματική παρηγοριά πολλῶν πιστῶν, πού τόν ἐπισκέπτονταν γιά νά ἀναπαυτοῦν πνευματικά. Συγχρόνως, μετά ἀπό πρόσκληση ἐπισκέπτεται τό Ἡράκλειο Κρήτης, ἐνῶ τό 1939 διορίστηκε γενικός πνευματικός τοῦ νησιοῦ μέ ἀπόφαση τῆς Ἐπαρχιακῆς Συνόδου τῆς Μεγαλονήσου. Τήν περίοδο τῆς ποιμαντικῆς διακονίας του στήν Κρήτη ἔφθασε νά ἐξομολογεῖ περισσότερους καί ἀπό 100 ἀνθρώπους καθημερινά (σελ. 74). Τελικά τό 1939 γίνεται ἀνάκληση τῆς ἀπόφασης γιά τήν ἐξορία του καί ἐπιστρέφει στήν Πάτμο μέσῳ Ρόδου.

---

7. Ὁ ἀριθμός σελίδας σέ παρένθεση καί ὅπου ἀλλοῦ συναντιοῦνται ἀριθμοί σέ παρένθεση στό πρῶτο μέρος τῆς ἐργασίας μας παραπέμπουν στή μελέτη τοῦ Μητροπολίτου Βερατίου, Αὐλῶνος καί Κανίνης Ἰγνατίου (Τριάντη), μέ τίτλο *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου Ἀμφιλόχιος Μακρῆς (1889-1970). Βίος-Ὑποθῆκαι-Μαρτυρίαι,* ἔκδ. Ἱ. Μ. «Εὐαγγελισμός» Μ. Ἠ., Πάτμος 1997, σσ. 590.

Μετά τήν ἐπίσημη ἐνσωμάτωση τῆς Δωδεκανήσου στή Μητέρα Ἑλλάδα, τό 1948, ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος συνδύασε τό πνευματικό του ἔργο μέ τήν ἀντιμετώπιση τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων πού δημιουργήθηκαν κατά τή διάρκεια, ἀλλά καί μετά τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Γι' αὐτό, ἄλλωστε, ὁ Γέροντας ἀνασυγκρότησε τήν Ἱ. Μ. Εὐαγγελισμοῦ καί ἡ ἀδελφότητα τῶν μοναζουσῶν ἔλαβε τήν ὀνομασία «Μητρός τοῦ Ἠγαπημένου». Στή συνέχεια, ἐπιστράτευσε τίς μοναχές σέ ἔργα ἀλληλεγγύης καί κοινωνικῆς δράσης, καθώς καί σέ μιά πρωτόγνωρη ἱεραποστολική διακονία στά Δωδεκάνησα. Οἱ ἀδελφές ὑπό τήν καθοδήγηση τοῦ Γέροντα ἀνέπτυξαν ἀξιόλογη χριστιανική δράση μέ τήν ἵδρυση Κατηχητικῶν σχολείων, πραγματοποίησαν θρησκευτικές ἐκδηλώσεις μέ ἐπίκεντρο τίς γυναῖκες, καθώς καί μοναδικό φιλανθρωπικό ἔργο.

Σ' αὐτή τή δράση περιλαμβάνεται καί ἡ διακονία τους στό Ὀρφανοτροφεῖο τῆς Ρόδου. Στό Ὀρφανοτροφεῖο μέχρι τό 1947 διακονοῦσαν Ἰταλίδες καθολικές μοναχές, οἱ ὁποῖες γαλούχησαν τά παιδιά τοῦ ἱδρύματος μέ τήν ἰταλική προπαγάνδα. Μετά τήν ἐνσωμάτωση τῆς Δωδεκανήσου καί τή φυγή τῶν ἰταλίδων μοναζουσῶν τά παιδιά δέν ἤθελαν τό προσωπικό τοῦ Ἱδρύματος καί γι' αὐτό προέκυψε ἡ ἀνάγκη τῆς φροντίδας ἀπό Ὀρθόδοξες μοναχές. Ἔτσι, ὁ Γέροντας παρακίνησε τίς μοναχές τῆς Ἱ. Μ. Εὐαγγελισμοῦ νά ἀναλάβουν τή φροντίδα τῶν βρεφῶν καί τήν παιδαγωγική καθοδήγηση τῶν παιδιῶν τοῦ Ὀρφανοτροφείου. Στό παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπό τό προσωπικό του ἡμερολόγιο, ἀποτυπώνεται στίς σκέψεις του ὁ διακονικός χαρακτήρας τῆς ἱεραποστολῆς. Εἰδικότερα, γράφει: *«Ἐγώ ἄν καί ἐγνώριζον ὅτι οἱ μοναχαί ἦσαν ὀλίγαι, ἐπείσθην, ἀκούσας ὅτι ἡ κατάστασις τῶν ὀρφανῶν ἦταν ἀξιολύπητος, τά δέ βρέφη καθ' ἑκάστην ἀπέθνησκον […] Αἱ Ἀδελφαί ἐντός ὀλίγου χρονικοῦ διαστήματος διωργάνωσαν τόσον τό Βρεφοκομεῖον ὅσον καί τό Ὀρφανοτροφεῖον μέ τήν μεγάλην των δραστηριότητα, αὐτοθυσίαν, ἐπιμέλειαν, ἐργατικότητα, ἀφοσίωσιν, στοργήν καί περιποίησιν πρός τά ὀρφανά ὡς πραγματικαί μητέρες»* (σελ. 87-88).

Στό σημεῖο αὐτό ἀξίζει νά ἀναφέρουμε παρενθετικά, ὅτι μέχρι καί σήμερα στό Ὀρφανοτροφεῖο τῆς Ρόδου διακονοῦν ἀδελφές ἀπό τήν Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ Πάτμου. Ὁ τρόπος διακονίας τους εἶναι θεμελιωμένος καί ἀποτελεῖ προέκταση τῶν πνευματικῶν ὑποδείξεων τοῦ Ἁγίου Γέροντα Ἀμφιλοχίου. Χαρακτηριστικό δεῖγμα

αὐτῆς τῆς διακονίας εἶναι οἱ ἀκόλουθες συμβουλές του πρός τίς μοναχές: *«Ὅσον μπορεῖς νά δίνεις ἀγάπη. Εἶσαι ὑποχρεωμένη γι' αὐτό. Ζητάει τό ὀρφανό πατέρα νά βρῆ· δέν ἔχει πατέρα. Ζητάει μάνα, δέν ἔχει μάνα. Ζητάει ἀδελφή· δέν ἔχει ἀδελφή. Γι' αὐτό ζητάει πραγματική ἀγάπη. Ἐσύ πρέπει νά ἀντικαταστήσης ὅλα τά ἀγαπητά πρόσωπα τοῦ ὀρφανοῦ».* Λίγο παρακάτω συνεχίζει τίς συμβουλές του μέ πρόνοια ποιμαντική καί ταυτόχρονα ἱεραποστολική[8], διότι τά παιδιά ἀποτελοῦν τό μέλλον τῆς Ἐκκλησίας. *«Ἄς προσέξουμε. Ὅτι κι ἄν κάνουμε, μά καί στό ἐλάχιστο παιδάκι, τό κάνουμε σ' Ἐκεῖνον. Σοῦ δίνω μία ἐντολή ὡς συμβουλή. Νά προσέχης περισσότερο τά παιδιά. Μήν πληγώνης κανένα. Μέσα τους κατοικεῖ τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Αὐτά πού σοῦ λέγουν πολλές φορές τούς τά λέει ὁ ἄγγελός τους. Βλέπεις, ὁ Χριστός ποτέ δέν ἀγκάλιασε τήν Μητέρα Του. Τά παιδιά ὅμως τά πῆρε στήν ἀγκαλιά του καί τά εὐλόγησε»* (σελ. 91).

Μετά ἀπό αὐτή τήν παρένθεση ἐπιστρέφουμε στή σύντομη ἐξιστόρηση τοῦ βίου του. Τά ἑπόμενα χρόνια, ὁ Ὅσιος Πατέρας σχεδίασε καί πραγματοποίησε πνευματικούς σταθμούς προσευχῆς ἀνά τήν χώρα. Ἔτσι, εἶναι ὁ κτήτορας τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίου Μηνᾶ Αἰγίνης καί ἱδρυτής τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Παναγίας Ἐλεούσης Καλύμνου. Ἐπίσης, εἶχε τήν πνευματική ἐπιστασία τῆς Ἱ. Μονῆς Εὐαγγελισμοῦ Ἰκαρίας, διεύθυνε τή Γερβάσειο Στέγη Θηλέων Καλύμνου καί τό καθίδρυμα τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίου Νεκταρίου στά Χανιά. Ἡ σπουδαία αὐτή ἱεραποστολική δράση τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου στό ἐσωτερικό τῆς χώρας ὁδήγησε τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Ἀθηναγόρα νά τόν προτείνει ὡς ἡγούμενο γιά τό Ὀρθόδοξο Πατριαρχικό καί Σταυροπηγιακό Μετόχι στό Ταιζέ τῆς Γαλλίας. Ὁ Πατριάρχης Ἀθηναγόρας θεωροῦσε ὅτι ὁ ἱεραποστολικός ζῆλος, ἡ τακτική καί οἱ δράσεις τοῦ Γέροντα τῆς Πάτμου θά μαρτυροῦσαν τήν Ὀρθόδοξη χριστιανική παράδοση καί θά μεταφύτευαν τό γνήσιο πνεῦμα τοῦ Ἀνατολικοῦ μοναχισμοῦ στή Δύση. Ὁ Γέροντας, ὅμως ἀρνήθηκε τήν πρόσκληση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη λόγῳ τῆς προχωρημένης ἡλικίας του (σελ. 276-278).

Τά τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του, ὁ πατέρας Ἀμφιλόχιος διέμενε

8. Γιά τή σχέση ποιμαντικῆς καί ἱεραποστολῆς βλ. Ἀναστασίου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας, *Ἱεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ,* ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 2007, σελ. 119-128.

μόνιμα στήν Πάτμο, καθοδηγώντας πνευματικά τούς μοναχούς καί τίς μοναχές τοῦ νησιοῦ καί οἰκοδομώντας στήν πίστη τούς ντόπιους. Ἡ ἀνιδιοτελής ἔμπρακτη ἀγάπη του διαδόθηκε πέρα ἀπό τά ὅρια τῆς Δωδεκανήσου καί ἀποτέλεσε τήν ἀφορμή νά τόν ἐπισκέπτονται γιά νά συζητήσουν μαζί του καί νά γευτοῦν τήν ἐν Χριστῷ ἀγαλλίαση καί παρηγοριά ἄνθρωποι ἀπό ὅλη τήν Ἑλλάδα καί τή διασπορά. Εἰδικότερα, ἐπικοινωνία μέ τόν Ὅσιο Γέροντα Ἀμφιλόχιο εἶχε ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Ἀθηναγόρας, ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Θεοδόσιος, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Αὐστραλίας καί Ν. Ζηλανδίας Ἰεζεκιήλ, ὁ Μητροπολίτης Σελευκίας Αἰμιλιανός, ὁ Μητροπολίτης Δέρκων Ἰάκωβος, ὁ Μητροπολίτης Λέρου, Καλύμνου καί Ἀστυπαλαίας Ἰσίδωρος, ὁ καθηγούμενος τῆς Ἱ. Μ. Ὁσίου Διονυσίου Ἁγίου Ὄρους ἀρχιμανδρίτης Γαβριήλ, ἐνῶ ἀπό τήν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας ὁ Μητροπολίτης Ἰωαννίνων (καί μετέπειτα Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν) Σπυρίδων, ὁ Τρίκκης καί Σταγῶν Διονύσιος, ὁ Δημητριάδος Ἰωακείμ, ὁ καθηγούμενος τῆς ἐν Πάρῳ Ἱ. Μ. Ζωοδόχου Πηγῆς Λογγοβάρδας ἀρχιμανδρίτης Φιλόθεος Ζερβάκος καί πολλοί ἄλλοι. Ἐπίσης, ἡ πνευματική φήμη του εἶχε ὑπερβεῖ τά σύνορα. Ὁ Σέρβος ἅγιος Ἰουστῖνος Πόποβιτς εἶχε ἐπικοινωνία μαζί του καί ἀναγνώριζε τήν ἐν ζωῇ ἁγιότητά του, ἐνῶ ἀλληλογραφία διατηροῦσαν μαζί του, ὁ τότε λαϊκός καί νῦν Οἰκουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαῖος, ὁ τότε ἱερομόναχος καί νῦν Ἐπίσκοπος (πρώην Ζαχουμίου καί Ἐρζεγοβίνης) Ἀθανάσιος Γιέβτιτς, οἱ ρωσικῆς καταγωγῆς Ἐπίσκοπος Κατάνης Κασσιανός καί Λέο Ζάντερ, ἀμφότεροι καθηγητές τοῦ Θεολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Ἁγίου Σεργίου στό Παρίσι, ὁ Ρουμάνος καθηγητής Βιργίλιος Καντέα καί πολλοί ἄλλοι.

Ὅλοι τους ἀναγνώριζαν τόν Γέροντα Ἀμφιλόχιο ὡς τόν ἱεραπόστολο τῶν Δωδεκανήσων· ἕναν πραγματικό πνευματικό πατέρα μέ τεράστια ἀγκαλιά καί παιδική χαρά πού εἶναι φορέας τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τά παρακάτω λόγια ἀπό ἐπιστολή εὐχαριστήρια τοῦ τότε Μητροπολίτη Σάμου καί Ἰκαρίας Εἰρηναίου ἔχω τήν αἴσθηση ὅτι ἐκφράζουν τήν καθολική ἀναγνώριση τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου τῆς Πάτμου: *«Ἡ ζωή σας καί ἡ ζωή τῶν ὁσίων γυναικῶν τοῦ μονυδρίου Σας, ὡς ἀγάπη καί συγκατάβασις φανερουμένη, αἰχμαλωτίζει τούς ἀνθρώπους, οἰκοδομεῖ τήν ψυχήν των καί τούς ὁδηγεῖ εἰς τόν δρόμον τῆς νίκης κατά τοῦ κόσμου, εἰς τήν ὁδόν τῆς ἀναστάσεως καί τοῦ φωτός»* (σελ. 281).

Ὁλοκληρώνοντας αὐτή τή σύντομη βιογραφική ἀναφορά στή ζωή του, ἀπαιτεῖται νά ἀναφέρουμε ὅτι ὁ ἅγιος Γέροντας Ἀμφιλόχιος προεῖδε τήν κοίμησή του. Σέ μιά συζήτηση μέ τήν Ἡγουμένη Χριστονύμφη τῆς Ἱ. Μ. Εὐαγγελισμοῦ ἀνέφερε χαρακτηριστικά: *«Μά, ἐγώ τό Πάσχα δέ θά ζῶ πλέον ἐδῶ εἰς τήν γῆν»* (σελ. 307). Ἔτσι, ὁ πατέρας Ἀμφιλόχιος, ὁ ἄνθρωπος μέ τό παιδικό χαμόγελο, ὕστερα ἀπό μεγάλη ἀσθένεια ἐκοιμήθη ἐν Κυρίῳ στίς 16 Ἀπριλίου 1970. Κατά τήν ἡμέρα αὐτή (16 Ἀπριλίου) τιμᾶται καί ἡ μνήμη του.

Β) Τό ἱεραποστολικό του ἔργο

Τό ἐκκλησιαστικό ἔργο τοῦ Ὁσίου πατρός Ἀμφιλοχίου εἶναι πολυδιάστατο καί μοναδικό γιά τήν ἐποχή του. Μέ ἀφετηρία τόν ἐπανευαγγελισμό τῶν Ὀρθοδόξων ἐπεκτείνεται στό ὅραμα γιά τήν ἐν Χριστῷ μαρτυρία σέ κάθε γωνιά τῆς γῆς. Ὁ σχεδιασμός καί ἡ δράση του συνέβαλαν στήν προετοιμασία γιά τήν ἀναζωπύρωση τῆς ἑλληνόφωνης Ὀρθόδοξης μαρτυρίας στά ἔθνη. Ὁ τρόπος ἐργασίας του θεμελιώνεται στήν πατερική παράδοση, ἐνῶ ὁ λόγος του ἀποκαλύπτει μιά πρώιμη ἱεραποστολική θεολογία. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὅλη ἡ δράση του βασίζεται στό προσωπικό παράδειγμα τῆς ἀνιδιοτελοῦς διακονίας, πού ὁδηγεῖ στήν ὁλιστική ἔκφραση τῆς ἐν Χριστῷ μαρτυρίας. Στή συνέχεια, ἀναλύουμε σέ ἕξι ἄξονες τήν προσφορά τοῦ Γέροντα τῆς Πάτμου στήν ἀναβίωση τῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας στόν κόσμο.

i) Ἀπό τόν ἐπανευαγγελισμό στήν Ὀρθόδοξη μαρτυρία στά ἔθνη

Ὁ ἅγιος Γέροντας Ἀμφιλόχιος σέ ὅλη τή διάρκεια τοῦ βίου του εἶχε ὡς βασική μέριμνα τήν κατήχηση τῶν Ὀρθοδόξων βαπτισμένων. Ὁ ἅγιος βίωνε μέ πόνο τήν ἀπομάκρυνσή τους ἀπό τόν ἐκκλησιαστικό βίο καί μέ πατρική στοργή ἐνδιαφερόταν γιά τήν οὐσιαστική μετοχή τους στή ζωή τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ ἴδιος περιγράφει τήν ἀπομάκρυνση τῶν ἀνθρώπων ἀπό τήν Ἐκκλησία ἤ ἀκόμη καί τή θρησκόληπτη σχέση τους μέ μιά δυναμική καί συνάμα ἐλπιδοφόρα εἰκόνα. *«Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κάτω ἀπό τά χιόνια τοῦ χειμώνα παραμένουν ἀκόμη φυτά πνευματικά, πού πρό πολλῶν χρόνων ἐφυτεύθησαν ἀπό ἀποστολικά χέρια καί εἶναι ἕτοιμα νά ἐμφανισθοῦν καί νά στολίσουν τήν χώραν μας τήν ἑλληνικήν, ὅταν φύγουν τά σύννεφα ἀπό τόν οὐρανόν τόν ἑλληνικόν καί ὁ Ἥλιος ὁ*

Χριστός θερμάνη αὐτή τήν χώραν, πού καλλιέργησαν Ἀπόστολοι, Ἱεράρχαι καί ἐπότισαν αὐτήν Μάρτυρες μέ τό αἷμα των καί Ὅσιοι μέ τούς ἱδρώτας των».

Αὐτή ἡ περιγραφή ἀποτυπώνει τήν ἀπομάκρυνση ἀπό τήν Ἐκκλησία μέ τήν εἰκόνα τῆς πνευματικῆς ὕπνωσης[9]. Ὅμως, ὁ θεολογικός λόγος του δέν ἀρκεῖται στή διαπίστωση τοῦ προβλήματος, ἀλλά ἐπιζητᾶ λύσεις. Πολύ περισσότερο, ἀναδεικνύει τό προσωπικό χρέος κάθε εὐσυνείδητου χριστιανοῦ νά κατανοήσει τήν ἀποστολή του καί νά μαρτυρήσει τήν ἐν Χριστῷ ζωή στό κοινωνικό του περιβάλλον. Γι' αὐτό λίγο παρακάτω, ἐντάσσει καί τόν ἑαυτό του σ' ἐκείνους πού ἀπαιτεῖται νά ἀγωνισθοῦν σθεναρά γιά τήν ἔγερση ἀπό τόν πνευματικό ὕπνο, σημειώνοντας: *«Ἐμεῖς θά προσπαθήσωμεν νά διαλύσωμεν τούς πάγους διά νά μπορέσουν νά δοῦν τό φῶς τοῦ Χριστοῦ καί νά ζωογονηθοῦν ἀπό τόν Ἥλιον τῆς δικαιοσύνης, Χριστόν»* (σελ. 205).

Ἡ ἀφύπνιση αὐτή βασίσθηκε στήν ἰδέα μιᾶς ἱεραποστολικῆς ἐξόρμησης, τήν ὁποία ὑπηρέτησε ὁ ἴδιος. Ὅπως τόνιζε, οἱ θεολογικές διδαχές ὀφείλουν νά συνοδεύονται ἀπό τή συνέπεια τῶν πράξεων, ὥστε νά ἀποδίδουν καρπούς στήν καθημερινή ζωή. Ἑπομένως, βασική ἀρχή τοῦ Γέροντα ἦταν οἱ λόγοι τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου: *«πρᾶξις γὰρ ἐπίβασις θεωρίας»*[10].

Τό πρῶτο μέρος τοῦ σχεδίου του ἑστίαζε στήν ἀνεύρεση καί προετοιμασία τῶν κατάλληλων προσώπων πού θά διακονοῦσαν τό ἔργο τοῦ ἐπανευαγγελισμοῦ. Βασική προϋπόθεση γιά τήν ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ ἦταν τό διαχρονικό μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου καί τῶν ἁγίων Πατέρων νά μεταδοθεῖ μέ ἀμεσότητα καί συγχρονικότητα[11] καί νά ἀνταποκρίνεται στίς ἀναζητήσεις τῆς σύγχρονης ἐποχῆς[12],

9. Ἀνάλογη εἰκόνα ἔδωσε λίγα χρόνια ἀργότερα καί ὁ νῦν Ἀρχιεπίσκοπος Τιράνων καί πάσης Ἀλβανίας Ἀναστάσιος στήν περιγραφή του γιά τήν ἱεραποστολική ἀφύπνιση. Βλ. Ἀναστασίου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας, *Ἡ λησμονημένη ἐντολή. Πορευθέντες… ἀπό τόν λήθαργο στήν ἀφύπνιση,* ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 2013, σελ. 11.

10. Γρηγορίου Θεολόγου, *Περί δόγματος καί καταστάσεως ἐπισκόπων,* Λόγος Κ΄, PG 35, 1080.

11. Σχετικά μέ τή μετάδοση τοῦ μηνύματος τοῦ Εὐαγγελίου καί τήν πρόσληψή του ἀπό ποικίλους ἀποδέκτες βλ. Δημ. Κούκουρα, *Ἐκκλησία καί Γλῶσσα. Ἐπικοινωνιακή προσέγγιση,* ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 97-104.

12. Τό ζήτημα αὐτό εἶναι καίριο καί πολλοί σύγχρονοι θεολόγοι τό ἔχουν ἀναδείξει μέ διάφορους τρόπους. Ἐντελῶς ἐνδεικτικά ἀναφέρονται οἱ ἀκόλουθες μελέτες: Ἠλ. Βουλγαράκη, *Χριστιανισμός καί κόσμος. Ἀναζητώντας ἕνα σύγχρο-*

ὥστε νά προσληφθεῖ ἀπό ποικίλους ἀποδέκτες. Αὐτή ἡ προσπάθεια ἐπανακατήχησης εἶχε πολλές συνισταμένες. Ἀφετηρία της ἦταν τό ἐπίσημο ἐκκλησιαστικό κήρυγμα (τό ἀπό ἄμβωνος κήρυγμα) καί στή συνέχεια ἀναπτύσσονταν στό κήρυγμα τῆς ζωῆς, δηλαδή στό ζωντανό παράδειγμα τῶν ἐργατῶν/ἐργατριῶν τοῦ Εὐαγγελίου. Σύμφωνα μέ τίς ἐπιστολές τοῦ Ὁσίου Γέροντα, ὁ ἐπανευαγγελισμός τῶν Ὀρθοδόξων συνδέονταν μέ τήν πνευματική οἰκοδομή, τήν ἐκκλησιαστική ἀγωγή-κατήχηση καί ὁπωσδήποτε μέ τή μυστηριακή κοινωνία τους μέ τόν Χριστό. Περιλάμβανε, ὅμως καί τήν προφύλαξή τους ἀπό τίς αἱρέσεις καί τά ποικίλα ἰδεολογικά κατασκευάσματα, τά ὁποῖα χρησιμοποιοῦσαν αἱρετικές ὁμάδες ὡς προβατόσχημοι λύκοι γιά νά παραπλανήσουν τόν Ὀρθόδοξο λαό.

Ἡ ἐφαρμογή τοῦ σχεδίου του συνδυάστηκε μέ τήν ἐπίσκεψή του σέ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας. Κάθε ταξίδι του τό χαρακτηρίζει ὡς ἱεραποστολικό. Ὅταν ἐπέστρεφε στήν Πάτμο, σημείωνε πάντα τούς καρπούς τῶν συναντήσεών του. Σέ ἐπιστολή πρός τά πνευματικά του παιδιά καί τούς συνεργάτες του στά Χανιά, γράφει: *«Εὐτυχῶς ὁ Θεός ἔχει εὐλογήσει τήν ἐργασίαν μας καί ἐν Θεσσαλονίκῃ καί ἐν Ἀθήναις καί ἐν Κρήτῃ. Ἔχομεν κατανόησιν καί ἀρκετά κέρδη πνευματικά πού προσέφερε τό ἱεραποστολικόν τοῦτο ταξίδι […] παρουσιάζονται ἀρκετοί θεολόγοι, πού τίποτε ἄλλο δέν σκέπτονται, παρά γιά δρᾶσιν ἱεραποστολικήν καί εἶναι σύμφωνοι γιά νά προστεθοῦν μαζί σας»*[13]. Τό καρποφόρο ἔργο του ἐπιβεβαιώνεται ἀπό πολλούς Μητροπολίτες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καί τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδας, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τακτική ἀλληλογραφία μαζί του[14].

Ἐπιπροσθέτως, ἡ μέριμνα του δέν περιορίζονταν μόνο στήν πρωταρχική σύνδεση ἤ τήν ἐπανασύνδεση τῶν πιστῶν μέ τό Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τήν Ἐκκλησία. Ἡ μεγάλη του ἀγωνία ἦταν νά μετατραποῦν οἱ χριστιανοί σέ ζωντανοί πομποί καί ἀναμεταδότες τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ· νά καταστοῦν, δηλαδή, γνήσιοι μαθητές καί μαθήτριες τοῦ Κυρίου. Μέ διάφορους τρόπους προσπαθοῦσε νά κινητοποιή-

νο χριστιανικό λόγο, ἐκδ. Ἁρμός, Ἀθήνα 1999, σσ. 305. Θαν. Παπαθανασίου, *Ἡ Ἐκκλησία γίνεται ὅταν ἀνοίγεται. Ἡ ἱεραποστολή ὡς ἐλπίδα καί ἐφιάλτης,* ἐκδ. Ἐν Πλῷ, Ἀθήνα 2008, σελ. 43-73.

13. Ἰγνατίου, Μητροπολίτη Βερατίου, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου,* ὅ.π., σελ. 208.

14. Γιά περισσότερα στοιχεῖα βλ. Ἰγνατίου, Μητροπολίτη Βερατίου, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου,* ὅ.π., σελ. 280 κ.ἑ.

σει ὅλους τούς χριστιανούς, κληρικούς, λαϊκούς, ἄνδρες καί γυναῖκες, μοναχούς καί μοναχές[15]. Ἰδιαίτερα, ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος φρόντιζε γιά τήν ἐμψύχωση, τήν πνευματική οἰκοδομή καί τήν ἐν Χριστῷ κατάρτιση νέων καί ἐπιστημόνων μέσῳ τῆς ἐξομολόγησης, τῶν ὁμιλιῶν, ἀλλά ἀκόμη καί μέσῳ ἀλληλογραφίας. Γι' αὐτό, πολλοί νέοι ἀπό αὐτό τό πνευματικό φυτώριο, πού καλλιέργησε μέ σύνεση καί αὐταπάρνηση ὁ Γέροντας, χειροτονήθηκαν κληρικοί καί διακόνησαν στήν Ἑλλάδα, ἀλλά καί μέχρι τά ἔσχατα τῆς γῆς, ἐνῶ ἄλλοι ἔγιναν λαμπροί ἐπιστήμονες καί πρόσφεραν μέ ἀγάπη τίς ὑπηρεσίες τους σέ κάθε ἄνθρωπο[16].

ii) Ἡ ἱεραποστολική θεολογία στίς ἐπιστολές του

Τό θεολογικό ἔργο τοῦ Ὁσίου Ἀμφιλοχίου μπορεῖ νά μήν ἀπαντᾶ καταγεγραμμένο σέ δικά του βιβλία ἤ μελέτες. Ὅμως, ἔχει διασωθεῖ στίς ἐπιστολές του, καθώς καί στή μνήμη ὅσων θυμοῦνται τίς προφορικές διδαχές του. Ἡ προσεκτική μελέτη ὅλων αὐτῶν φανερώνει ὅτι ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου εἶχε συστηματοποιήσει τόν θεολογικό του λόγο μέ περιεχόμενο καί τεκμηρίωση πού ἀνήκουν στήν ἱεραποστολική θεολογική ἔκφραση. Ὁ θεολογικός του λόγος ἦταν καρπός τῆς προσωπικῆς του ἀσκητικῆς ἐμπειρίας καί τοῦ φωτισμοῦ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Βασικά στοιχεῖα αὐτῆς τῆς θεολογικῆς ἔκφρασης ἀπαντοῦν στίς ἐπιστολές του πρός διάφορους παραλῆπτες.

Εἰδικότερα, ὁ πατέρας Ἀμφιλόχιος προσπάθησε νά ἀναδείξει τό καθῆκον τῶν χριστιανῶν γιά τήν ἀποδοχή τῆς ἀποστολῆς τους, δηλαδή τή διάδοση τοῦ Εὐαγγελίου[17]. Τό 1963 ἔγραφε σέ ἐπιστολή του: *«Ἀλλά ἐάν προσέξωμεν, ἀκούωνται κι ἄλλαι θλιμμέναι φωναί, αἱ ὁποῖαι ἔρχονται μέσα ἀπό τά βάθη τῆς Ἀφρικῆς καί μᾶς ζητοῦν φῶς χριστιανικόν καί ὁδηγούς γιά νά βαδίσουν κι αὐτοί τόν ἅγιον δρόμον τοῦ Γολγοθᾶ. Δέν ἔχομεν δικαίωμα νά κωφεύσωμεν»*[18] (σελ.

15. Τέτοια παραδείγματα ἱεραποστολικῆς κινητοποίησης σύσσωμου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος βλ. ἀπό τήν ἱστορία τῆς ἱεραποστολῆς στό Ἀναστασίου Γιαννουλάτου (νῦν Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας), «Ἡ Ὀρθοδοξία εἰς τήν Κίναν», *Πορευθέντες*, τεῦχ. 15 (1962), σελ. 52-55.

16. Ἰγνατίου, Μητροπολίτη Βερατίου, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου,* ὅ.π., σελ. 99 καί 109.

17. Πρβλ. Ἰω. 20, 21: *«καθώς ἀπέσταλκέν με ὁ πατήρ, κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς»*.

18. Στό σημεῖο αὐτό καί τηρουμένων πάντων τῶν ἀναλογιῶν μπορεῖ κανείς νά ὑποστηρίξει ὅτι μιά παρόμοια περίπτωση ἦταν καί ἡ ἀναζήτηση-κάλεσμα τῶν

211). Μέ αὐτόν τόν ἁπλό τρόπο, βαθύ ὅμως σέ θεολογικά νοήματα, τόνιζε μέ ἐνάργεια ὅτι ἡ φύση τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἱεραποστολική. Ἡ Ἐκκλησία ὑπάρχει γιά νά μαρτυρεῖ τή ζωή τοῦ Χριστοῦ σέ κάθε τόπο καί κάθε ἐποχή[19].

Αὐτή ἡ μαρτυρία ἀποτελεῖ τό μοίρασμα τῆς ἀγαπητικῆς κοινωνίας πού βιώνουν οἱ χριστιανοί μέ τόν Τριαδικό Θεό καί ἀνταποκρίνεται στό κάλεσμα ὅσων ἀναζητοῦν τήν Ἀλήθειά Του. Ὁ Ὅσιος πατέρας ἦταν βέβαιος ὅτι πολλοί ἄνθρωποι, πού δέν εἶναι χριστιανοί, ἀναζητοῦν τόν Χριστό. Γι' αὐτό, χαρακτηρίζει τούς εἰδωλολάτρες ὡς «κουρασμένα ἀδέλφια». «Ἀδέλφια», γιατί *«ἐποίησέν τε ἐξ ἑνὸς πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ παντὸς προσώπου τῆς γῆς»* (Πράξεις Ἀποστ. 17, 26) καί «κουρασμένα», *«διότι πολύ ἐταλαιπωροῦντο μακράν τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας»,* ὅπως ἔγραφε. Ἡ ἔλλειψη ἀνταπόκρισης στίς ἐναγώνιες ὑπαρξιακές ἀναζητήσεις τῶν πλησίον καί τῶν μακρόθεν ἀδελφῶν ἀποτελεῖ οὐσιαστικά «ἄρνηση τῆς ἴδιας τῆς Ὀρθοδοξίας», ὅπως ἄλλωστε τόνιζαν καί οἱ συντάκτες τοῦ περιοδικοῦ *Πορευθέντες* τή δεκαετία τοῦ '60[20]. Κατά συνέπεια, ἀποτελοῦν καθήκοντα τῶν χριστιανῶν ἡ ἔξοδος στήν κοινωνία, ἀλλά καί ἡ ἀποστολή τους σέ χῶρες μή χριστιανικές, ὥστε ἔμπρακτα νά μαρτυρήσουν τόν Χριστό καί νά ἑνώσουν στήν πολυφυλετική οἰκογένειά Του ἀνθρώπους ἀπό ὅλη τήν οἰκουμένη.

Βέβαια, ὁ θεολογικός στοχασμός τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἀποτυπώνει μέ ρεαλισμό τή μοναδικότητα καί τίς εὐθύνες τῆς χριστιανικῆς ζωῆς, δίχως νά ἐξιδανικεύει καταστάσεις. Ἡ εἴσοδος στήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία μέ τό βάπτισμα σημαίνει φωτισμό, ἀλλά καί πορεία πρός τόν Γολγοθᾶ. Αὐτή ἡ μαρτυρική πορεία ἀναφέρεται ὁπωσδήποτε

Μακεδόνων πρός τόν Ἀπόστολο Παῦλο νά ἐπισκεφτεῖ τήν Ἑλλάδα: *«Καὶ ὅραμα διὰ τῆς νυκτὸς τῷ Παύλῳ ὤφθη, ἀνήρ τις ἦν Μακεδὼν ἑστὼς καὶ παρακαλῶν αὐτὸν καὶ λέγων· διαβὰς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν. ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς Μακεδονίαν συμβιβάζοντες ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς»* (Πράξεις Ἀποστ. 16, 9-10).

19. Συγκεντρωμένη ἀρθρογραφία γιά τήν ἱεραποστολική φύση τῆς Ἐκκλησίας, βλ. Ν. Τσιρέβελου, *Θεολογική θεμελίωση τῆς Ὀρθόδοξης μαρτυρίας. Σπουδή στό ἔργο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας Ἀναστασίου,* ἐκδ. Ostracon Publishing, Θεσσαλονίκη 2015, σελ. 62.

20. Τό σύνθημα αὐτό ἀπέβλεπε στήν ἱεραποστολική ἀφύπνιση. Γιά περισσότερα βλ. Ν. Τσιρέβελου, «Τό περιοδικό *Πορευθέντες* καί ἡ συμβολή του στήν ἀναβίωση τῆς Ὀρθόδοξης μαρτυρίας (1959-1969)», *Πάντα τά Ἔθνη,* τεῦχ. 131 (2012), σελ. 16-18.

στήν ὑπαρξιακή βίωση τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ. Συνάμα περιλαμβάνει καί τόν ἀγώνα γιά τή θεραπεία τοῦ ἐγωκεντρισμοῦ, ὥστε ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερα νά ἀγκαλιάσει τόν συνάνθρωπο. Ἔτσι ὁ χριστιανός μιμεῖται τήν ἀγάπη τοῦ Κυρίου, ὁ ὁποῖος ἐπάνω στόν Σταυρό ἅπλωσε τά χέρια καί μέ τήν ἀγκαλιά του ἔνωσε ὅλα τά ἔθνη[21]. Κι αὐτός ὁ τρόπος ἀποτελεῖ τήν καλύτερη μέθοδο μαρτυρίας· ὅταν δηλαδή τό προσωπικό συνειδησιακό μαρτύριο τοῦ χριστιανοῦ μεταβάλλεται καί σέ ἐν Χριστῷ μαρτυρία στήν καθημερινή ζωή.

Γι᾽ αὐτό, λοιπόν, ὁ Ὅσιος Γέροντας διαρκῶς καλοῦσε σέ προσωπικές πρωτοβουλίες. Ἡ ἐνεργοποίηση τοῦ «πνευματικοῦ ἐργοστασίου» κάθε χριστιανοῦ, ὅπως ἔγραφε, θά συμβάλει στό κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου *«πάσῃ τῇ κτίσει»* (Μάρκ. 16, 15). Τό ἀποτέλεσμα θά εἶναι νά συναχθοῦν στήν πολυφυλετική οἰκογένεια τοῦ Χριστοῦ ἄνθρωποι ἀπό ὅλη τή γῆ, οἱ ὁποῖοι θά ἔχουν μιά νέα κοινή πατρίδα. *«Καί πατρίς μας μονίμως θά εἶναι ὁ οὐρανός καί ἡμεῖς δέ πάντες οὐρανοπολῖται μέ τά αὐτά ἰδανικά καί τόν αὐτόν προορισμόν, τήν δόξαν τοῦ ἁγιωτάτου Θεοῦ»* (σελ. 210). Ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος, ἀναπνέοντας στή χριστιανική παράδοση, θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀληθινή πατρίδα τῶν χριστιανῶν εἶναι ὁ Οὐρανός. Ἄς μή λησμονοῦμε, ἄλλωστε, ὅτι *«οἱ χριστιανοί […] ἐπί γῆς διατρίβουσιν, ἀλλ᾽ ἐν οὐρανῷ πολιτεύονται»*[22]. Ὁ διαρκής πόθος του ἦταν νά ἑνωθοῦν μυστηριακά ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μέ τόν Χριστό, ὥστε *«ἡ γῆ δι᾽ ἡμᾶς θά γίνη οὐρανός»*, ὅπως χαρακτηριστικά ἔλεγε.

Ὁ οἰκουμενικός θεολογικός λόγος του ἀποσκοποῦσε καί στήν κινητοποίηση ὅσων συναντοῦσε. Μέ χαρακτηριστικό τρόπο καί μέ λόγους οἰκείους προσπαθοῦσε νά τούς καλλιεργήσει τόν πόθο γιά τήν ἐν Χριστῷ μαρτυρία. Ἔτσι, χαρακτήριζε τήν ἱεραποστολή ὡς «ἐξέγερση». Ὅσοι συμμετέχουν σέ αὐτή τήν «ἐξέγερση» ἀνήκουν «εἰς τόν Ἱερόν Λόχον τοῦ Χριστοῦ» καί σχηματίζουν «τό τάγμα τῶν ἐξεγερθέντων». Ἡ μεγαλύτερη ἐπανάσταση πού μπορεῖ νά πραγματοποιήσει ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ ἐπανάσταση τῆς Ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ. Μιά τέτοια ἐπανάσταση ὑψώνεται πρώτιστα ἀπέναντι στόν ἐγωκεντρισμό καί ἔπειτα ἐναντιώνεται σέ κάθε μορφῆς κακό καί φθοροποιό πάθος.

21. Πρβλ. *Ὀκτώηχος*, σελ. 418: *«Ἥπλωσας τὰς θείας, παλάμας σου Σῶτερ, ἐν τῷ ἀχράντῳ σου, καὶ ζωηφόρῳ Σταυρῷ, καὶ συνηγάγου τὰ ἔθνη, εἰς ἐπίγνωσίν σου Δέσποτα, προσκυνοῦντα Κύριε, τὴν ἔνδοξόν σου Σταύρωσιν»*.

22. *Πρός Διόγνητον*, ΒΕΠΕΣ 2, V, 9.

Ἡ ἱερή αὐτή ἐξέγερση ἀποτελεῖ χρέος ὅλων τῶν χριστιανῶν, ἀνδρῶν καί γυναικῶν, κληρικῶν καί λαϊκῶν καί μοναχῶν, ὅπως διαρκῶς τόνιζε. Ἡ συνεργασία ὅλων μπορεῖ νά ἐπιφέρει θαυμάσια ἀποτελέσματα. Μέ ἁπλό καί ἔντονα σημειολογικό τρόπο ἔγραφε: *«Ὄχι μόνον ἀπό τούς βράχους τοῦ Ἀρείου Πάγου καί ἀπό τό Σπήλαιον τῆς Πάτμου, ἀλλά ἀπό κάθε γωνιά τῆς γῆς, πού ἔχει χριστιανούς μέ φλόγα ἱεραποστολῆς. Ἔτσι καί τό ράσο καί τό κοσμικό φόρεμα πρέπει νά λάβη μέρος σ' αὐτήν τήν πνευματικήν ἐκστρατείαν, ἔχοντας ὡς ὁδηγόν τό ἄστρο τῆς Βηθλεέμ, ὅπως τότε οἱ Μάγοι ἐκ Περσίας. Καί τότε μέ Βασιλέα τόν Χριστόν θά ἔχωμεν τήν νίκην ἐξασφαλισμένην»* (σελ. 206).

Ἡ προσεκτική μελέτη τοῦ ἔργου του ἀναδεικνύει ὅτι ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος θεωροῦσε τήν ἀποστολή τῆς Ἐκκλησίας μία καί εἶναι ἐνιαία. Πιό συγκεκριμένα, ἡ μαρτυρία τῶν χριστιανῶν προσφέρεται στούς ἑτερόθρησκους, ἀλλά καί συνδέεται ἄμεσα μέ τόν ἐπανευαγγελισμό τῶν παραδοσιακά Ὀρθοδόξων.

Κατά συνέπεια, ὁ Γέροντας μέ αὐθεντικά ἐκκλησιολογικά κριτήρια σημείωνε ὅτι οἱ πιστοί ἀνάλογα μέ τό χάρισμά τους[23] καλοῦνται νά γίνουν μάρτυρες τοῦ Χριστοῦ στόν τόπο πού ζοῦν καί *«εἰς πάντα τὰ ἔθνη»* (Λουκ. 24, 47)[24].

iii) Ὁ ἱεραποστολικός σχεδιασμός, ἡ προτροπή σέ νέους καί νέες γιά τήν ἱεραποστολή καί ἡ ἐπικοινωνία του μέ ἱεραποστόλους καί νεοφώτιστους

Τό ὅραμα τοῦ Ὁσίου Γέροντα Ἀμφιλοχίου δέν περιλάμβανε μόνο τήν ἱεραποστολική δράση ἐντός τῶν συνόρων. Ἄν καί ὁ ἴδιος ἔζησε σέ μιά ἐποχή πού δέν εἶχε ἀκόμη ξεκινήσει ἡ ἐξωτερική ἱεραποστολή (ὁ Γέροντας πρόλαβε καί εἶδε τούς πρώτους ἱεραποστολικούς καρπούς λίγο πρίν τήν κοίμησή του), μέ τή χάρη τοῦ Θεοῦ γνώριζε ὅτι πλησιάζει ἡ ἀφύπνιση τῆς ἐν Χριστῷ μαρτυρίας στά

23. Α΄ Κορ. 12, 4-5: *«Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσί, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσι, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος»*.

24. Στό σημεῖο αὐτό ὀφείλουμε νά παρατηρήσουμε ὅτι γιά ποικίλους ἱστορικούς καί κοινωνικο-πολιτικούς λόγους «πάντα τά ἔθνη» βρίσκονται στήν Ἑλλάδα εἴτε ὡς πρόσφυγες εἴτε ὡς μετανάστες. Ἑπομένως ἡ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησίας ὀφείλει νά προσανατολισθεῖ καί πρός αὐτούς τούς ἀνθρώπους. Ἔτσι ἐπιβεβαιώνεται καί πάλι ὅτι ἡ ἀποστολή της μία καί μοναδική, ἄσχετα ἄν διακρίνεται γιά ἐπιστημονικούς καί πρακτικούς λόγους σέ «ἐσωτερική» καί «ἐξωτερική» ἱεραποστολή.

ἔθνη. Γι' αὐτό προσπαθοῦσε νά λειτουργήσει προδρομικά καί κατ' αὐτόν τόν τρόπο συνέβαλε στήν προετοιμασία γιά τήν ἀναβίωση τῆς Ὀρθόδοξης μαρτυρίας ἤ τοῦ «ἁγίου ξεσηκώματος»[25], ὅπως τό ὀνόμαζε.

Τά *«γεγυμνασμένα αἰσθητήριά»* (Ἑβρ. 5, 14) του τόν «πληροφοροῦσαν» ὅτι ὑπάρχουν πολλοί ἄνθρωποι στόν κόσμο πού ἀναζητοῦν τόν Θεό καί μόνοι τους δέν μποροῦν νά τόν γνωρίσουν. Ἑπομένως, *«ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι»* (Λουκ. 10, 2). Αὐτή ἡ ἐργασία εἶναι καί ἡ ἀποστολή τῶν χριστιανῶν, ὡς συνεργῶν τοῦ Θεοῦ· δηλαδή νά μαρτυρήσουν τήν ἀγάπη Του στήν οἰκουμένη. Γι' αὐτό ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος ἔγραφε μέ ποιμαντική ἔγνοια καί ὑπαρξιακή ἀγωνία: *«Ἀπό παντοῦ ἀκούονται φωναί καί ζητοῦν βοήθεια. Ἡ Ἀφρική, ἡ Εὐρώπη, ἡ Ἀσία, ἡ Ἀμερική. Ἄς εἶναι εὐλογημένον τό ὄνομα τοῦ Κυρίου πού θά μᾶς ἀξιώση ὅλους αὐτούς πού ἀκούομεν μέ τά αὐτιά τῆς ψυχῆς»*[26].

Οἱ πρῶτες προσπάθειές του γιά τήν ἱεραποστολική ἀφύπνιση ἀπευθύνονταν στούς Ὀρθοδόξους πού ζοῦσαν στό ἐξωτερικό. Σέ ἐπιστολή του πρός τόν μακαριστό Γέροντα ἀρχιμανδρίτη Εὐσέβιο Βίττη, ὁ ὁποῖος διακονοῦσε τότε στή Σουηδία, ἀναφέρεται στή σπουδαιότητα τῆς παρουσίας Ὀρθοδόξων κληρικῶν σέ χῶρες μή Ὀρθόδοξες. *«Δέν ἔπαυσα νά σκέπτομαι ὅτι εἶσθε μιά ζωντανή ὁμολογία τῆς Ἐκκλησίας μας στόν ξένο αὐτό τόπο πού ἀγωνίζεσθε μέ αὐταπάρνηση, καί νά παρακαλῶ τόν Κύριό μας νά σᾶς ἐνδυναμώνη»*[27]. Μέ αὐτόν τόν τρόπο, ὄχι μόνο ὑπογραμμίζει τή σπουδαιότητα τῆς Ὀρθόδοξης μαρτυρίας, ἀλλά ἐμψυχώνει τόν τότε νεαρό κληρικό πατέρα Εὐσέβιο Βίττη νά συνεχίσει μέ κάθε κόστος τήν ἀδιάκοπη μαρτυρία του.

Οἱ προτροπές του αὐτές δέν ἀναφέρονται στούς κληρικούς, ἀλλά περιλαμβάνουν καί τούς λαϊκούς. Σέ ἐπιστολή του πρός τόν καθηγητή Leo Zanter, τοῦ Ἰνστιτούτου Θεολογίας τοῦ Ἁγίου Σεργίου στό Παρίσι, ἐκφράζει τή μέγιστη χαρά του γιά τή δημιουργία νέων Ὀρθοδόξων κοινοτήτων στή Γαλλία. Χαρακτηριστικά σημειώνει:

25. Ὅ.π.

26. Ὅ.π., σελ. 221. Στήν ἴδια ἐπιστολή, ἀναφέρει ὅτι ἡ μαρτυρία ὀφείλει νά ξεκινήσει ἀπό τά παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐκεῖ πού ἄκμασε ὁ Χριστιανισμός καί εἶναι ἡ πατρίδα τῶν Μεγάλων Πατέρων καί Ἱεραρχῶν.

27. Ὅ.π., σελ. 209.

«ὅλη αὐτήν ἡ κίνησις ἐν τῇ δύσει διά τήν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν μας εἶναι μηνύματα ἀνοίξεως καί χαραυγῆς μιᾶς καλυτέρας ἡμέρας διά τούς πιστούς χριστιανούς»[28]. Στή συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς προτρέπει τόν παραλήπτη της νά συνεχίσει τή μαρτυρία του μέσα ἀπό τό ἀκαδημαϊκό ἔργο του.

Ἐξάλλου, ὅταν ξεκίνησαν οἱ πρῶτες ἱεραποστολικές προσπάθειες κατά τή δεκαετία τοῦ ’60, ὁ Ὅσιος Γέροντας Ἀμφιλόχιος ἦρθε σέ ἐπικοινωνία μέ τούς πρώτους Ἕλληνες Ὀρθόδοξους ἱεραποστόλους· φρόντιζε νά ἐνημερώνεται γιά τήν πορεία τοῦ ἔργου τους καί μέ τή χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τούς συμβούλευε. Ἐπίσης, συνεργαζόταν μέσῳ ἀλληλογραφίας μέ Ἐπισκόπους καί κληρικούς σέ θέματα ἐξωτερικῆς ἱεραποστολῆς. Χαρακτηριστικό δεῖγμα μιᾶς τέτοιας ἐπικοινωνίας εἶναι ἡ ἀλληλογραφία του μέ τόν τότε Ἀρχιεπίσκοπο Αὐστραλίας καί Ν. Ζηλανδίας Ἰεζεκιήλ[29].

Ὅμως, ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος παρότρυνε πολλούς νέους, ἀλλά καί μεγαλύτερους σέ ἡλικία ἀνθρώπους νά διακονήσουν σέ χῶρες καί ἠπείρους μή χριστιανικές. Αὐτοί τίς ἑπόμενες δεκαετίες θά διαδραματίσουν πρωταγωνιστικό ρόλο στή διάδοση τοῦ Εὐαγγελίου. Εἰδικότερα, ὅταν ὁ πατέρας Χρυσόστομος Παπασαραντόπουλος τόν ἐπισκέφτηκε στήν Πάτμο τό 1959, ὁ Γέροντας τόν συμβούλευσε νά μεταβεῖ ὡς ἱεραπόστολος στήν Οὐγκάντα[30]. Τόν Ἰούνιο τοῦ 1960, ὁ πατέρας Χρυσόστομος ἔφθασε στήν Καμπάλα τῆς Οὐγκάντα καί ἔγινε ὁ πρῶτος Ἕλληνας ἱεραπόστολος τῆς Ἀφρικῆς. Τά ἑπόμενα χρόνια ἵδρυσε ἱεραποστολικούς σταθμούς στήν Κένυα, τήν Τανζανία καί τό Κογκό[31].

Ἐπίσης, ὁ πρωτεργάτης τῆς ἀναζωπύρωσης τοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τήν Ὀρθόδοξη μαρτυρία στά ἔθνη καί ἕνας σύγχρονος μεγάλος ἱεραπόστολος, ὁ νῦν Ἀρχιεπίσκοπος Ἀλβανίας Ἀναστάσιος, πρίν ξεκινήσει τό ἱεραποστολικό του ἔργο στήν Ἀφρική, εἶχε συναντηθεῖ

28. Ὅ.π., σελ. 210.

29. Ὅ.π., σελ. 278.

30. Περισσότερα στοιχεῖα γιά τόν ἱεραποστολικό του βίο, βλ. «Ὁ πρῶτος Ἕλληνας ἱεραπόστολος τῆς Ἀφρικῆς μακαριστός π. Χρυσόστομος Παπασαραντόπουλος», ἀνακτήθηκε στίς 6-7-2018 ἀπό http://ierapostolos.gr/news_article.php?ID=68.

31. Γιά τό σπουδαῖο ἔργο τοῦ π. Χρυσόστομου Παπασαραντόπουλου καί τή δική του συμβολή-παρότρυνση σέ κληρικούς νά ἐργαστοῦν ἱεραποστολικά σέ ὅλα τά μήκη καί τά πλάτη τῆς γῆς, βλ. Ἀθ. Κοτταδακη, *Ἐραστές Σταυροῦ ἱεραποστολικοῦ σέ Ἀφρική καί Ἀσία. 1. Χαρίτων Πνευματικάκης 1908-1998. 2. Ἀθανάσιος Ἀνθίδης 1917-1990,* ἐκδ. Τῆνος, Ἀθήνα 2005, σελ. 175.

μέ τόν ἅγιο Ἀμφιλόχιο τά Χριστούγεννα τοῦ 1962 στήν Πάτμο[32]. Ὁ Ὅσιος Γέροντας βοήθησε τόν τότε διάκονο Ἀναστάσιο Γιαννουλάτο νά προβληματιστεῖ γόνιμα γιά τό θέμα τῆς ἐν Χριστῷ μαρτυρίας στά ἔθνη. Ἐκεῖ ὁ νῦν Ἀρχιεπίσκοπος Ἀναστάσιος ἔλαβε τήν ἀπόφαση νά πραγματοποιήσει τό ἱεραποστολικό του ὅραμα, ξεκινώντας τό ἑπόμενο ἔτος τή διακονία του στήν Ἀνατολική Ἀφρική. Τό ὅραμα αὐτό τό ὑπηρετεῖ ἀδιάκοπα ἐδῶ καί ἑξῆντα χρόνια, μέ τή διακονική προσφορά καί τήν ἐν Χριστῷ μαρτυρία του στήν οἰκουμένη[33].

Στήν ὁμάδα αὐτή τῶν νέων ἀνθρώπων πού ἐνθαρρύνθηκαν ἀπό τόν Γέροντα Ἀμφιλόχιο ἀνήκει καί ὁ πρώην Μητροπολίτης Καλύμνου καί μετέπειτα Γάνου καί Χώρας Νεκτάριος (Χατζημιχάλης), ὁ ὁποῖος ἐργάστηκε ἱεραποστολικά στό Ζαΐρ. Ἐπίσης, ἡ Γερόντισσα Γαβριηλία (Παπαγιάννη) ἔλαβε τήν εὐλογία γιά τήν ἱεραποστολή ἀπό τόν ἴδιο τόν Γέροντα. Ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος ἀνέφερε χαρακτηριστικά γιά τή συνάντησή του μέ τή Γερόντισσα: *«μιά τέτοια ψυχή ἐπιζητοῦσα νά γνωρίσω γιά τήν ἱεραποστολή»*[34].

Ἐξάλλου, ἕνας ἀκόμη σπουδαῖος σύγχρονος ἱεραπόστολος ὑπῆρξε πνευματικό του τέκνο, ὁ νῦν Μητροπολίτης Γάνου καί Χώρας (πρώην Μητροπολίτης Νέας Ζηλανδίας) Ἀμφιλόχιος (Τσοῦκος). Ὁ Μητροπολίτης Ἀμφιλόχιος (Τσοῦκος) ξεκίνησε τήν ἱεραποστολική του διακονία ἀπό τήν Κένυα καί τό Ζαΐρ τῆς Ἀφρικῆς. Τά τελευταῖα χρόνια διακόνησε ὡς Μητροπολίτης Νέας Ζηλανδίας μέ ἀξιόλογο ἔργο, θέτοντας τά θεμέλια γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς νέας ἱεραποστολικῆς τοπικῆς ἐκκλησίας. Στό ξεκίνημα τῆς ἱεραποστολικῆς διακονίας του ἐμπνεύσθηκε καί ἔλαβε τήν πνευματική καθοδήγηση ἀπό τόν Ὅσιο Γέροντα Ἀμφιλόχιο (Μακρῆ).

Ἐπιπρόσθετα, στόν ἐκτενή αὐτό κατάλογο ὀφείλουμε νά προσθέσουμε καί τόν νῦν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαῖο. Τό

32. Ἀναστασίου, Ἀρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου καί πάσης Ἀλβανίας, *Ἡ λησμονημένη ἐντολή Πορευθέντες… ἀπό τόν λήθαργο στήν ἀφύπνιση,* ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 2013, σελ. 80.

33. Σχετικά μέ τόν βίο του, βλ. Ἀθ. Δεληκωστόπουλου, *Ἀναστάσιος, Ἀρχιεπίσκοπος Τιράνων καί πάσης Ἀλβανίας. Ὁ ποιμένας τοῦ στοχασμοῦ, τῆς δημιουργίας καί τῆς εἰρήνης,* ἐκδ. Ἑπτάλοφος, Ἀθήνα 2005, σελ. 334. Ὡς σημεῖο ἔναρξης τῆς ἱεραποστολικῆς διακονίας στά ἔθνη τοῦ νῦν Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας Ἀναστασίου θεώρησα τό ἔτος 1958, διότι τότε κυκλοφόρησε τό περιοδικό *Πορευθέντες*.

34. Μοναχῆς Φιλοθέης, *Ἡ Γερόντισσα τῆς χαρᾶς. Μοναχή Γαβριηλία Παπαγιάννη,* ἐκδ. Ἐπιστροφή, Ναύπλιο 2018, σελ. 35.

ἔργο τοῦ Πατριάρχη Βαρθολομαίου διακρίνεται γιά τόν ἱεραποστολικό του ζῆλο καί τήν πραγματική του μέριμνα μέσα ἀπό ποικίλες πρωτοβουλίες καί ἐνέργειες γιά νά διαδοθεῖ τό μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου ἕως τά πέρατα τῆς οἰκουμένης[35]. Ὁ Πατριάρχης Βαρθολομαῖος, ὡς λαϊκός καί διάκονος, διατηροῦσε ἀλληλογραφία μέ τόν ἅγιο Ἀμφιλόχιο καί δεχόταν τήν πνευματική του καθοδήγηση καί τίς ἱεραποστολικές παραινέσεις του. Ἐπίσης, ἔγινε κοινωνός τῆς ἀγωνίας τοῦ Ὁσίου Γέροντα γιά τήν ἀνάδειξη τοῦ θεολογικοῦ, ἐπιστημονικοῦ ἀλλά καί ἱεραποστολικοῦ ρόλου τῆς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης. Ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος εἶχε διορατικά διακρίνει τά χαρίσματα τοῦ νῦν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Μητροπολίτης Βερατίου Ἰγνάτιος, ὁ Γέροντας Ἀμφιλόχιος «ὡς ἔμπειρος πνευματικός ἰατρός, εἶχεν ἀκροασθῆ τούς ἱερούς πόθους, οἱ ὁποῖοι ἔπαλλον εἰς τήν ἀγνήν καρδίαν του (ἐνν. τοῦ τότε λαϊκοῦ καί νῦν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη Βαρθολομαίου) καί μέ αἰσιοδοξίαν προέβλεψεν, ὅτι οὗτος ὡς πολύτιμος λίθος θά στολίση μίαν ἡμέραν τό ἱερόν περιδέραιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας»[36].

Ἡ μέριμνα καί ἡ προτροπή γιά ἱεραποστολική ἐργασία δέν περιελάμβαναν μόνο κληρικούς καί λαϊκούς, πού ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων βαπτίστηκαν χριστιανοί. Ἡ φήμη τοῦ πατρός Ἀμφιλοχίου ὁδηγοῦσε καί νεοφώτιστους ἀπό ὅλον τόν κόσμο νά τόν ἐπισκεφτοῦν στήν Πάτμο. Ὁ Γέροντας θεωροῦσε τέτοιες συναντήσεις ὡς δῶρο Θεοῦ καί ταυτόχρονα ὡς ἱεραποστολική μαρτυρία. Γι' αὐτό διατηροῦσε μαζί τους ἐπικοινωνία μέσῳ ἀνταλλαγῆς ἐπιστολῶν, ὅπως συνέβη μέ τόν Γάλλο νεοφώτιστο Jack Touraille καί τή σύζυγό του. Μάλιστα, στίς ἐπιστολές ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος ἀναφέρεται μέ ἰδιαίτερη χαρά γιά τή γνωριμία τους καί ἐκφράζει τόν θαυμασμό του γιά τή ζωή αὐταπάρνησης πού βιώνουν.

Ὁ Γέροντας ἐπιδίωκε μέσα ἀπό τήν τακτική ἐπικοινωνία νά τούς στερεώσει στήν πίστη καί ταυτόχρονα νά τούς καταστήσει αὐθεντικούς μάρτυρες τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου στόν τόπο διαμονῆς

35. Ἠλ. Βουλγαράκη (ἐπιμ.), *Ὀρθοδοξία καί Οἰκουμένη.* Χαριστήριος Τόμος πρός τιμήν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου Α΄, ἐκδ. Ἁρμός, Ἀθήνα 2000, σελ. ιθ΄-λη΄. Fr. J. Chryssavgis – K. Delikonstantis, *The Patriarch of Solidarity,* Istanbul 2016, pgs 182. Ἰω. Χρυσαυγή, *Βαρθολομαῖος. Ἀποστολή καί Ὅραμα,* ἐκδ. Ἐν Πλῷ, σελ. 354.

36. Ἰγνατίου, Μητροπολίτη Βερατίου, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου,* ὅ.π., σελ. 388.

τους. Σέ μιά ἄλλη ἐπιστολή γράφει μέ χαρακτηριστικό τρόπο: *«Δέν παύω νά εὔχομαι εἰς τόν Θεόν ν' ἀποτελέσετε τήν ζύμην τοῦ ὀρθόδοξου φυράματος στήν πατρίδα σας, ἀκολουθοῦντες τό παράδειγμα τῶν πρώτων χριστιανῶν»*. Μέ αὐτόν τόν τρόπο ἀκολουθεῖ τήν τακτική μεγάλων ἱεραποστόλων. Ἡ ἐπιδίωξή του ἦταν οἱ νεοφώτιστοι σύντομα νά μεταβληθοῦν σέ ἱεραποστόλους· δηλαδή ἀπό δέκτες τοῦ Εὐαγγελικοῦ μηνύματος νά καταστοῦν ζωντανοί πομποί καί ἀναμεταδότες τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ στόν κόσμο.

Ὡστόσο, ὁ Ὅσιος Γέροντας διακρίνονταν γιά τόν ρεαλιστικό σχεδιασμό του καί τήν προνοητικότητά του. Βαθειά ἐπιθυμία καί διαρκής προσπάθειά του ἦταν νά δημιουργηθοῦν οἱ κατάλληλες προϋποθέσεις, ὥστε ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ νά πέσει σέ γόνιμο ἔδαφος καί νά καρποφορήσει. Ἡ πρώτη του ἐνέργεια ἐπιδίωκε τή σύνδεση τῶν παραδοσιακά Ὀρθοδόξων μέ τούς νεοφώτιστους τοῦ ἴδιου τόπου. Τό ἴδιο ἔπραττε καί γιά ὅσους ἀναζητοῦσαν τήν Ἀλήθεια τῆς Ὀρθοδοξίας καί ἐπιθυμοῦσαν νά γίνουν κατηχούμενοι καί νά βαπτισθοῦν. Σέ μιά ἐποχή πού δέν ὑπῆρχαν οἱ σύγχρονες τεχνολογικές δυνατότητες, ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος πέτυχε καί δημιούργησε ἕνα δίκτυο ἐπικοινωνίας καί ἀλληλογνωριμίας πιστῶν ἤ καί προσήλυτων. Στόχος του ὑπῆρξε ἡ ἀπό κοινοῦ στερέωση στήν πίστη καί ἡ δημιουργία μικρῶν τοπικῶν ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων. Ἔτσι, θεωροῦσε ὅτι οἱ κοινότητες αὐτές θά ἀποτελέσουν πόλο ἕλξης γιά τούς ἑτερόδοξους καί ἑτερόθρησκους γηγενεῖς. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο, θεωροῦσε ὅτι τό ἔργο τῆς ἱεραποστολῆς εἶναι ἔργο ὅλης τῆς Ἐκκλησίας[37].

Ὁ ζῆλος του γιά τόν εὐαγγελισμό τῶν ἐθνῶν ἦταν τόσο μεγάλος, ὥστε ὁ Θεός τόν ἀξίωσε πρίν τήν κοίμησή του νά δεῖ τούς πρώτους ἱεραποστολικούς καρπούς. Νεοφώτιστοι ἄνδρες καί γυναῖκες ἀπό τήν Ἀφρική καί τήν Ἀσία ἐπισκέπτονταν τήν Πάτμο καί ζητοῦσαν τήν πνευματική του καθοδήγηση. Στό μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου, ὅπως καί τοῦ Εὐαγγελισμοῦ στήν Πάτμο, φιλοξενοῦνταν τακτικά Ὀρθόδοξοι νέοι καί νέες ἀπό χῶρες τῆς Ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς καί τῆς Ἀσίας (Κορέα), οἱ ὁποῖοι ἔρχονταν γιά νά σπουδάσουν στήν Ἑλλάδα. Ὁ Γέροντας σέ κάθε συνάντηση μαζί

37. Περισσότερα σχετικά μέ αὐτό τό θέμα, βλ. Ἠλ. Βουλγαράκη, *Ἱεραποστολή. Δρόμοι καί δομές*, ἐκδ. Ἁρμός, Ἀθήνα 1989, σελ. 38-42.

τους ἔνιωθε πάντα συγκινημένος καί θεωροῦσε ὅτι ἡ γνωριμία τους μέ τήν Ὀρθοδοξία ἀποτελεῖ ἀποκλειστικά δῶρο Θεοῦ[38].

iv) Ἡ μοναχο-ιεραποστολική ἰδεολογία τοῦ π. Ἀμφιλοχίου

Στό ὅραμα τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου γιά τή διάδοση τοῦ Εὐαγγελίου στόν κόσμο, ὁ μοναχισμός ἔχει τόν πρωταγωνιστικό ρόλο. Οἱ μοναχοί καί οἱ μοναχές θά ἀναλάμβαναν τόν ἐπανευαγγελισμό τῶν Ὀρθοδόξων ἀλλά καί τή μαρτυρία στούς ἑτερόδοξους καί ἑτερόθρησκους[39]. Ὅπως γράφει σέ μιά ἐπιστολή του πού ἀπευθύνονταν πρός μοναχές: *«Ἡ σκέψις μου εἶναι μιά μέρα νά ἐργασθῆτε, ὅπως ὁ Θεός θέλει, γιά νά παρουσιάσετε ἕνα μοναχισμόν μέ δρᾶσιν, μέ ἐφαρμογή τῶν μοναχικῶν ἀρετῶν ὅπως ἄλλοτε. Διότι μέ αὐτήν τήν σκέψιν τῆς ἱεραποστολῆς θά διαφωτισθῆ ὄχι μόνον ὁ ἑλληνικός λαός, ἀλλά καί ἐκτός τῆς Ἑλλάδος θά προεκταθῆ ἡ διαφώτισις».* Τό ὅραμά του αὐτό τό ἀποκαλοῦσε «μοναχο-ιεραποστολική ἰδεολογία»[40] καί ἀγωνιζόταν ἔμπρακτα γιά τήν πραγματοποίησή του. Ἡ δική του ἐργασία, ὅπως ἔγραφε, ἦταν νά φυτέψει «τόν σπόρον τοῦ μοναχισμοῦ καί τῆς ἱεραποστολῆς».

Βέβαια, ἀπαιτεῖται πρωταρχικά νά ἀναφέρουμε ὅτι ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου σέ καμία περίπτωση δέν ὁραματίζονταν τόν μοναχισμό ὡς μιά μορφή κοινωνικοῦ ἀκτιβισμοῦ. Ὁ πατέρας Ἀμφιλόχιος γνώριζε σέ βάθος καί ἐμπειρικά τήν Ὀρθόδοξη πατερική παράδοση. Γι' αὐτό, διαρκῶς τόνιζε ὅτι ὁ σκοπός τῶν μοναχῶν εἶναι ἡ λατρεία, ἡ δοξολογία καί ἡ μυστηριακή ἑνότητα μέ τόν Τριαδικό Θεό. Συγχρόνως, ὑπογράμμιζε ὅτι τά κύρια ἔργα τους εἶναι ἡ ἀδιάλειπτη προσευχή, ἡ μετάνοια καί ἡ ἄσκηση. Ὁ ἴδιος ὑπῆρξε «ἐραστής καί τῆς

38. Ἰγνατίου, Μητροπολίτη Βερατίου, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου,* ὅ.π., σελ. 213 καί 336.

39. Σχετικά μέ αὐτό τό θέμα βλ. τήν ἐμπεριστατωμένη μελέτη τοῦ τότε ἀρχιμανδρίτη καί νῦν Ἀρχιεπισκόπου Τιράνων καί πάσης Ἀλβανίας Ἀναστασίου, «Μοναχοί καί Ἱεραποστολή κατά τόν Δ΄ αἰώνα (εἰς τήν Ἀνατολήν)», *Πορευθέντες*, τεῦχ. 30-31 (1966), σελ. 34-39 καί 42, τεῦχ. 32 (1966), σελ. 54-58. Πρβλ. ἀρχιμ. Ν. Χατζημιχάλη, «Ὀρθόδοξος μοναχισμός καί Ἐξωτερική Ἱεραποστολή», *Πορευθέντες*, τεῦχ. 13 (1962), σελ. 12-15. I. Bria - Π. Βασιλειάδη, *Ὀρθόδοξη Χριστιανική Μαρτυρία,* ἐκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1989, σελ. 85-90. Ἐπίσης, βλ. καί τήν ἐξαιρετική προσέγγιση τοῦ Θανάση Παπαθανασίου στό *Ἡ Ἐκκλησία γίνεται ὅταν ἀνοίγεται. Ἡ ἱεραποστολή ὡς ἐλπίδα καί ἐφιάλτης*, ἐκδ. Ἐν Πλῷ, Ἀθήνα 2008, σελ. 185-217.

40. Ἰγνατίου, Μητροπολίτη Βερατίου, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου,* ὅ.π., σελ. 221 καί 224 ἀντίστοιχα.

λεγομένης 'νοερᾶς προσευχῆς', δηλαδή τῆς ἀδιάκοπης ἐπανάληψης τοῦ 'Κύριε, Ἰησοῦ Χριστέ, ἐλέησόν με τόν ἁμαρτωλόν'»[41], ἀσκοῦνταν ἀκατάπαυστα πνευματικά καί ζοῦσε σέ πλήρη μετάνοια. Ὁ τρόπος του αὐτός ἀποτελοῦσε μίμηση τῆς ζωῆς τῶν ἁγίων καί ἐπομένως μετοχή στή ζωή τοῦ Χριστοῦ[42]. Ἔτσι, ὁ Ὅσιος Γέροντας γνώριζε βιωματικά ὅτι αὐτά τά στοιχεῖα (προσευχή, μετάνοια, ἄσκηση) προσφέρουν τίς κατάλληλες προϋποθέσεις γιά νά μπορέσουν οἱ μοναχοί/μοναχές νά βιώσουν τήν ἑνότητα μέ τόν Θεό ἀλλά καί μεταξύ τους.

Αὐτός ὁ τρόπος ζωῆς τῶν μοναχῶν μπορεῖ νά ἀποτελέσει παράδειγμα –τηρουμένων τῶν ὅποιων ἀναλογιῶν– καί γιά τόν ὑπόλοιπο κόσμο, στόν ὁποῖο κυριαρχοῦν ἡ διάσπαση τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων καί τό κακό. Σύμφωνα μέ τήν πατερική παράδοση, τό κακό ἀποτελεῖ στέρηση τοῦ ἀγαθοῦ ἤ ἀλλιῶς ἀρρωστημένο καλό καί σέ καμία περίπτωση δέν ἀποτελεῖ δημιούργημα τοῦ Θεοῦ[43]. Ἡ ἐκτροπή αὐτή ἀπό τό ἀγαθό ὀφείλεται σέ νοσηρά πάθη πού ἐνεργοποιοῦνται μέ τίς ἄστοχες ἐνέργειες καί τίς ἐφάμαρτες ἐπιλογές τοῦ ἀνθρώπου[44]. Ἡ βαθύτερη αἰτία ὅλων αὐτῶν εἶναι ὁ ἐγωκεντρισμός

---

41. Εὐαγ. Λέκκου, *Γέρων Ἀμφιλόχιος Μακρῆς – τῆς Πάτμου (1889-1970)*, ἐκδ. Σαΐτης, Ἀθήνα χ.χ., σελ. 41.

42. Γ. Μαντζαρίδη, *Χριστιανική Ἠθική*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 270.

43. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτη, *Περὶ θείων ὀνομάτων*, PG 3, 72CD: *«Ὥστε καὶ τὸ γίνεσθαι ἐκ φθορᾶς γένεσιν οὐκ ἐστὶ κακοῦ δύναμις, ἀλλ' ἥττονος ἀγαθοῦ παρουσίας, καθ' ὅσον καὶ νόσος ἔλλειψίς ἐστι τάξεως, οὐ πάσης ... Τὸ γὰρ πάντῃ ἄμοιρον τοῦ ἀγαθοῦ οὔτε ὂν οὔτε ἐν τοῖς οὖσι».* Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Κατά Μανιχαίων διάλογος*, PG 94, 1525CD: *«Εἰ γὰρ ἐν νυκτὶ λύχνον ἀνάψωμεν, ὁ μὲν περὶ τὸν λύχνον τόπος φωτεινότερος ἔσται, κατὰ μικρὸν δὲ διάστημα ἔσται σκοτεινότερον, μέχρις ἂν τελείως ἐκλίπῃ τὸ φῶς καὶ καθαρὸν σκότος γένηται φωτὸς ἀνεπίμικτον […] Εἰ οὖν φύσει ἀκοινώνητα τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος, πῶς ἐκοινώνησαν μετὰ ταῦτα; Πῶς ἐξ ἀγαθοῦ καὶ πονηροῦ ἓν ζῷον ἀπετελέσθη, ὁ ἄνθρωπος;».* Μαξίμου Ὁμολογητή, *Περί διαφόρων ἀποριῶν*, PG 90, 253AB: *«Τὸ κακὸν οὔτε ἦν, οὔτε ἔσται κατ' οἰκείαν φύσιν ὑφεστώς· οὔτε γὰρ ἔχει καθ' ὁτιοῦν οὐσίαν, ἢ φύσιν, ἢ ὑπόστασιν, ἢ δύναμιν, ἢ ἐνέργειαν ἐν τοῖς οὖσιν· οὔτε, ποιότης ἐστίν, οὔτε ποσότης, οὔτε σχέσις, οὔτε τόπος, οὔτε χρόνος, οὔτε θέσις, οὔτε ποίησις, οὔτε κίνησις, οὔτε ἕξις, οὔτε πάθος, φυσικῶς τινι τῶν ὄντων ἐνθεωρούμενον, οὔτε μὴν ἐν τούτοις πᾶσιν τὸ παράπαν κατ' οἰκείωσιν φυσικὴν ὑφέστηκεν».*

44. Σύγχρονες μελέτες γιά τό ζήτημα τοῦ κακοῦ ἀπό Ὀρθόδοξη θεολογική ἀνάλυση βλ. Ν. Ματσούκα, *Τό πρόβλημα τοῦ κακοῦ*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 310. Χρ. Γιανναρᾶ, *Τό αἴνιγμα τοῦ κακοῦ*, ἐκδ. Ἴκαρος, Ἀθήνα 2008, σελ. 280.

καί ἡ φιλαυτία[45]. Ἡ ψυχοπαθολογική κατάσταση τοῦ ἐγωκεντρισμοῦ οὐσιαστικά ἀπομακρύνει τόν ἄνθρωπο ἀπό τόν Θεό, τόν ἑαυτό του, τόν συνάνθρωπό του, ἀλλά καί τό φυσικό περιβάλλον.

Ἡ συμβολή τῶν μοναχῶν/μοναζουσῶν σέ αὐτό τό ζήτημα εἶναι καίρια. Ὅπως ἔγραφε ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος, ἡ ἔξοδος τῶν μοναχῶν στόν κόσμο ἀποβλέπει στή «μετάδοσιν ἤ ἀναζωπύρωσιν τῆς εἰς Χριστόν πίστεως»[46]. Μέ ἄλλα λόγια, στή μαρτυρία ἑνός τρόπου ζωῆς πού ἐδραιώνεται στή θεραπεία τοῦ ἐγωκεντρισμοῦ καί ἀναπτύσσεται στήν καλλιέργεια τῶν ἀρετῶν τῆς ἀγάπης καί τῆς συγχώρεσης.

Στό σημεῖο αὐτό ἀπαιτεῖται νά ἀποσαφηνιστεῖ, ὅτι ὁ Γέροντας σέ καμία περίπτωση δέ θεωροῦσε ὅτι αὐτή ἡ ἀποστολή (δηλαδή ἡ ἔξοδος τῶν μοναχῶν/μοναζουσῶν στόν κόσμο) εἶναι τό κύριο ἔργο ἤ ἀπευθύνεται σέ ὅλους τούς μοναχούς/ὅλες τίς μοναχές. Πιό συγκεκριμένα, ὑπογράμμιζε ὅτι ἡ συγκεκριμένη ἀποστολή ἀναφέρεται στούς μοναχούς/στίς μοναχές πού ἔχουν ἐπιτύχει μέσῳ τῆς ἄσκησης τῇ μακαρίᾳ ἀπάθεια[47]. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο μποροῦν νά ἀποκτήσουν μιά ξεχωριστή ἀποστολή στόν κόσμο· νά εἶναι οἱ «ἀξιωματικοί», ὅπως τούς ὀνόμαζε, «στήν ἱεράν παράταξιν τοῦ Χριστοῦ». Αὐτοί θά κληθοῦν νά μαρτυρήσουν στά ἔθνη γιά τόν Χριστό, ὁ ὁποῖος εἶναι «ἡ πραγματική ἐλευθερία τῆς ψυχῆς». Ἐπίσης, σέ μιά ἄλλη ἐπιστολή ἔγραφε ὅτι οἱ μοναχοί καί οἱ μοναχές εἶναι *«οἱ ἀφιερωμένοι […] αὐτοί πού πρέπει νά κρατᾶνε καλά τό λυχνάρι τοῦ θείου φωτός, διά νά φέγγωμεν μέσα στά σκοτάδια τῆς σημερινῆς παραστρατημένης ἐποχῆς καί νά δίδωμε φῶς σέ τόσους ἄλλους, πού τρέχουν κατά τοῦ κρημνοῦ τῆς ἁμαρτίας, τῆς καταστροφῆς καί τοῦ ἀφανισμοῦ»*[48].

Ἑπομένως, οἱ μοναχοί/μοναχές μέ τή ζωή τους προσφέρουν ἁπλόχερα τό παράδειγμα τῆς διαρκοῦς μετάνοιας. Ἡ ἔξοδός τους

45. Γ. Μαντζαρίδη, *Χριστιανική Ἠθική,* ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 96.

46. Ἰγνατίου, Μητροπολίτη Βερατίου, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου,* ὅ.π., σελ. 203.

47. Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου, *Κλῖμαξ,* ἔκδ. Ἱ. Μ. Παρακλήτου, Ἀττική 1999, σελ. 368: *«Ἀπαθὴς μὲν οὖν κυρίως καὶ ὑπάρχει, καὶ γνωρίζεται, ὁ τὴν σάρκα μὲν ἄφθαρτον ποιήσας, τὸν δὲ νοῦν τῆς κτίσεως ἀνυψώσας, τὰς δὲ πάσας αἰσθήσεις τούτῳ ὑποτάξας· τῷ δὲ προσώπῳ Κυρίου τὴν ψυχὴν παραστήσας ὑπὲρ τὴν ἑαυτοῦ ἰσχύν (τῇ δουλείᾳ τῇ) πρὸς αὐτὸν ἀεὶ ἐπεκτεινόμενος».*

48. Ἰγνατίου, Μητροπολίτη Βερατίου, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου,* ὅ.π., σελ. 193 καί 196 ἀντίστοιχα.

στόν κόσμο ἀποβλέπει στήν καλλιέργεια μιᾶς διαφορετικῆς νοοτροπίας. Αὐτή ἔχει ὡς ἀφετηρία τήν αὐτογνωσία, ἔπειτα συνδέεται μέ τή διαρκή ἀλλαγή τοῦ τρόπου ζωῆς (μετάνοια) καί πραγματώνεται στή διόρθωση τῶν ἀστοχιῶν (ἁμαρτιῶν), ὥστε ὁ ἄνθρωπος νά συναντήσει πραγματικά τόν Θεό. Αὐτή ἡ πορεία περιλαμβάνει τήν πίστη ὡς σχέση ἐμπιστοσύνης ἀλλά καί τήν ἀγάπη πρός τόν Χριστό. Μιά τέτοια ἀγάπη ἀποτελεῖ τό διαβατήριο γιά τή Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν, ὅπως παραστατικά ἔλεγε ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος[49].

Βέβαια, ἡ ἀγάπη πρός τόν Θεό ὁλοκληρώνεται στήν ἔμπρακτη προσφορά ἀγάπης πρός τόν πλησίον (ὅπου πλησίον ὁ κάθε ἄνθρωπος) καί τό φυσικό περιβάλλον. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο, οἱ μοναχοί/μοναχές καλοῦνται νά καταστοῦν «πραγματικοί ἐργάται τοῦ Εὐαγγελίου Του»[50] καί νά προσφέρουν τήν ἀγάπη τους καί μέσα ἀπό ἔργα ἀλληλεγγύης σέ κάθε ἄνθρωπο πού ἔχει ἀνάγκη. Σέ κάθε περίπτωση, ὅμως, ὅπως ρητά τόνιζε ὁ ἅγιος Γέροντας, τά ἔργα ἀγάπης ὠφελοῦν καί τόν μοναχό καί τόν πλησίον, μόνο ὅταν συνοδεύονται μέ νοερά προσευχή[51].

Ὅλη αὐτή τήν πορεία τῶν μοναχῶν/μοναζουσῶν πού ξεκινάει ἀπό τήν περισυλλογή καί τήν προσευχή καί μπορεῖ νά καταλήξει στήν ἱεραποστολική διακονία, ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος τήν περιέγραφε μέ τόν ἀκόλουθο παραστατικό τρόπο. *«Πρῶτον πρέπει νά πυρακτώνονται οἱ ψυχές* (ἐνν. τῶν μοναχῶν/μοναζουσῶν) *εἰς τό καμίνι τῆς κοινοβιακῆς ζωῆς καί ἔπειτα νά προχωροῦν εἰς τόν ἀναχωρητισμόν καί τότε πάλιν κατ' ἐντολήν τοῦ Πνευματικοῦ* […] *Καί ὅταν εἰς τό στάδιον αὐτό ἀγωνισθῆ καί καθαρισθῆ ἡ ψυχή, τότε γίνεται, χωρίς αὐτή νά τό καταλάβη, φῶς ὄχι μόνον εἰς τούς γύρω της, ἀλλά καί εἰς τούς μακράν εὑρισκομένους. Τότε ἡ ψυχή θά αἰσθανθῆ τήν φλόγα τῆς Ἱεραποστολῆς, ὅταν πρῶτα γευθῆ καί ξεχειλίση ἀπό τά νάματα τῆς θεϊκῆς ἀγάπης. Κατά τήν ταπεινήν μου γνώμην, οὐδέποτε ἐχωρίσθη ὁ γνήσιος ὀρθόδοξος μοναχισμός ἀπό τήν ἱεραποστολήν. Τό μαρτυρεῖ ἡ Ἐκκλησιαστική Ἱστορία»*[52].

Ἕνα ἐπιπλέον στοιχεῖο τοῦ θεολογικοῦ του λόγου, τό ὁποῖο θεμελιώνεται στήν ἀρχέγονη χριστιανική παράδοση, εἶναι ἡ ἀνάδειξη

49. Ὅ.π., σελ. 193.
50. Ὅ.π., σελ. 197.
51. Ὅ.π., σελ. 231.
52. Ὅ.π., σελ. 223.

τῆς σπουδαιότητας τῶν γυναικῶν[53] καί εἰδικά τῶν μοναζουσῶν στήν Ὀρθόδοξη ἱεραποστολή. Ὁ Γέροντας διαρκῶς τόνιζε ὅτι ἀπαιτεῖται νά «ἔχωμεν μοναχισμό μέ ἱεραποστολή ὄχι μόνον ἀνδρῶν ἀλλά καί γυναικῶν». Στό σημεῖο αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο νά σημειωθεῖ παρενθετικά ὅτι ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος ἀνέδειξε τόν ρόλο τῶν γυναικῶν στή ζωή τῆς Ἐκκλησίας σέ μιά ἐποχή πού κάτι τέτοιο δέν ἦταν αὐτονόητο. Ἰδιαίτερα, μάλιστα, παρομοίαζε τίς μοναχές μέ τίς μυροφόρες. Μέ ἁγιογραφική ὀξυδέρκεια παρατηροῦσε, ὅτι ὁ Κύριος φανέρωσε τήν Ἀνάστασή Του πρῶτα στίς Μυροφόρες[54], ἐνῶ σέ ἄλλο σημεῖο σημείωνε, ἀναφερόμενος σέ μοναχές: *«Ὁ Χριστός πολύ ἀνύψωσε τήν γυναίκα, γι' αὐτό σεῖς περισσότερο πρέπει θερμά νά τόν ἀγαπᾶτε»*[55].

Κλείνοντας αὐτή τήν σύντομη παρένθεση, ὀφείλουμε νά προσθέσουμε ὅτι ὁ Ὅσιος Γέροντας θεωροῦσε τή φιλοξενία τῶν νεοφώτιστων στά μοναστήρια ὡς μιά σπουδαία μορφή διακονίας καί τή συνέδεε μέ τό ἱεραποστολικό ἔργο τῶν μοναχῶν/μοναζουσῶν. Γι' αὐτό, ἄλλωστε, προέτρεπε τίς μοναχές τῆς Ἱ. Μ. Εὐαγγελισμοῦ Πάτμου νά φιλοξενοῦν νέες ἀπό τήν Οὐγκάντα. Στά μοναστήρια ὑπάρχει ἡ δυνατότητα οἱ προσκυνητές –εἰδικά ἀπό μή Ὀρθόδοξες χῶρες– νά γνωρίσουν τά βασικά στοιχεῖα τῆς Ὀρθόδοξης παράδοσης καί στή συνέχεια νά τά μεταλαμπαδεύσουν στόν τόπο τους. Ἑπομένως, τό ὅραμα τῆς μοναχο-ιεραποστολικῆς ἰδεολογίας καί ὁ σχεδιασμός γιά τήν πραγματοποίησή του εἶχαν μιά δυναμική πού δέν περιορίζονταν στόν ἑλλαδικό χῶρο.

Λίγο καιρό πρίν τήν κοίμησή του, ὁ Ὅσιος Γέροντας διορατικά ἀναφέρθηκε στή δημιουργία μοναστηριῶν στήν Ἀφρική καί ἀνέδειξε τή μαρτυρία τῶν γηγενῶν μοναχῶν/μοναζουσῶν στή χώρα τους.

---

53. Σχετικά μέ τή συμβολή τῶν γυναικῶν στήν ἱεραποστολή βλ. ἐντελῶς ἐνδεικτικά τά ἀκόλουθα ἄρθρα: Γ. Πατρώνου, «Οἱ 'μικροί' καί 'ἄσημοι' τῆς ἱεραποστολῆς», *Πάντα τά Ἔθνη,* τεῦχ. 10 (1984), σελ. 6-7. Ἠλ. Βουλγαράκη, «Γυναίκες καί ἱεραποστολή στούς πρώτους ἱεραποστολικούς χρόνους», *Πάντα τά Ἔθνη,* τεῦχ. 38 (1991), σελ. 35-37. Τοῦ ἴδιου, «Ἡ Πρίσκιλλα», *Πάντα τά Ἔθνη,* τεῦχ. 40 (1991), σελ. 107-109. Σχετικά μέ τίς ἱεραποστολικές ἁρμοδιότητες τῆς γυναίκας βλ. Εὔης Βουλγαράκη-Πισίνα, *Ἡ προσέγγιση τῶν ἐθνικῶν κατά τόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο,* ἐκδ. Μαΐστρος, Ἀθήνα 2016, σελ. 322 κ.ἑ.

54. Σχετικά μέ τήν παραγγελία τοῦ Κυρίου στίς μυροφόρες νά μεταφέρουν τήν εἴδηση τῆς Ἀνάστασής Του, βλ. τίς ἐνδιαφέρουσες ἐπισημάνσεις τοῦ θεολόγου Θανάση Παπαθανασίου στό *Μέ τήν ψυχή στά Πόδια. Ἀπό τό μνήμα τό κενό στούς δρόμους τοῦ κόσμου,* ἐκδ. Ἐν Πλῷ, Ἀθήνα 2007, σελ. 104 κ.ἑ.

55. Ἰγνατίου, Μητροπολίτη Βερατίου, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου,* ὅ.π., σελ. 194.

Μέ ἀφορμή τή φιλοξενία δύο κοριτσιῶν ἀπό τήν Οὐγκάντα, ἀνέφερε στίς μοναχές τῆς Πάτμου: *«Δέν ξέρετε ἀκόμη μήπως κανένα ἀπ' αὐτά τά παιδιά γίνη ἀφορμή γιά ὀρθόδοξο γυναικεῖο μοναστήρι στόν τόπο τους. Μπορεῖ γιά τό πτωχό μας κοινόβιο νά εἶναι κόπος ἡ διαμονή τους, ἐπειδή δέν ἔχουμε ἀκόμη ἀρκετά κελιά. Μά ἔτσι ἡ θυσία αὐτή ἀπό τό ὑστέρημα θά εἶναι δεκτή στόν Θεό καί εὐλογημένη. Ἐγώ περιμένω πολλά ἀπ' αὐτά τά παιδιά κι ἔτσι ὅπως εἶναι ἁγνά καί καλά. Ἐσεῖς θά ζῆτε καί θά ἀκούετε γι' αὐτά»*[56]. Στίς μέρες μας ὑπάρχουν πολλά Ὀρθόδοξα μοναστήρια σέ διάφορα μέρη τῆς ἀφρικανικῆς γῆς. Τά μοναστήρια αὐτά ἔχουν ἐπανδρωθεῖ μέ γηγενεῖς μοναχούς καί μοναχές, οἱ ὁποῖοι γνώρισαν τήν Ὀρθόδοξη παράδοση στά μοναστήρια τῆς Ἑλλάδας.

ν) Τά μοναστήρια τῆς Πάτμου, ἡ Πατμιάδα Ἐκκλησιαστική Σχολή καί τό μήνυμα τῆς οἰκουμενικότητας τοῦ Χριστιανισμοῦ

Τό σχέδιο τοῦ Ὁσίου Ἀμφιλοχίου γιά τήν ἱεραποστολική δράση τῶν μοναχῶν/μοναζουσῶν εἶχε ὡς ἀφετηρία τά μοναστήρια τῆς Πάτμου καί τήν Πατμιάδα Ἐκκλησιαστική Σχολή, τήν ὁποία ἀποκαλοῦσε «ὡς σχολεῖον ἀγάπης καί καταρτισμοῦ στελεχῶν διά τήν ἱεραποστολήν»[57]. Γι' αὐτό, λοιπόν, τόνιζε ὅτι οἱ ἱεραπόστολοι ἀπαιτεῖται νά καλλιεργήσουν τά πνευματικά χαρίσματα καί ταυτόχρονα νά σπουδάσουν τήν ἐπιστήμη τῆς θεολογίας, ἀλλά καί νά ἔχουν εὐρύτερη ἐπιστημονική κατάρτιση. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο, συνέδεε τή χαρισματική μέ τήν ἐπιστημονική θεολογία[58]. Προσδοκία του ἦταν τό νησί νά καταστεῖ «ὁ μεγαλύτερος σταθμός τῆς ὀρθοδόξου ἱεραποστολῆς» ἤ, ὅπως ἔγραφε σέ ἄλλο σημεῖο, «πνευματικόν ἀεροδρόμιον»[59], ἀπό ὅπου θά ξεκινάει ἡ ἱεραποστολική διακονία τῶν μοναχῶν/μοναζουσῶν στά ἔθνη.

Ἡ προσδοκία του αὐτή ἀπαντᾶ σέ διάφορες ἐπιστολές. Συχνά

56. Ὅ.π., σελ. 214.

57. Εὐαγ. Λέκκου, *Γέρων Ἀμφιλόχιος Μακρῆς – τῆς Πάτμου (1889-1970)*, ἐκδ. Σαΐτης, Ἀθήνα χ.χ., σελ. 42.

58. Σχετικά μέ τή διπλή θεολογική μεθοδολογία τῶν πατέρων τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καί τή διάκριση σέ χαρισματική καί ἐπιστημονική θεολογία βλ. Ν. Ματσούκα, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Α΄ - Εἰσαγωγή στή θεολογική γνωσιολογία,* ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 137-180.

59. Ἰγνατίου, Μητροπολίτη Βερατίου, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου,* ὅ.π., σελ. 223-224.

δίδεται μέσα ἀπό τήν ἀλληγορική ἑρμηνεία ποικίλων εὐαγγελικῶν χωρίων, τά ὁποῖα ὁ Ὅσιος Γέροντας ἑρμηνεύει μέ ἀπόλυτα συγχρονικό τρόπο. Γιά παράδειγμα, σέ μιά ἐπιστολή του, στήν ὁποία ὑποστήριζε ὅτι ὁ Κύριος ἔχει πλέον εὐλογήσει τήν ἱεραποστολική ἀφύπνιση, γράφει χαρακτηριστικά: *«Πιστεύω ὅτι ὁ Κύριος θά ἐμφανισθῆ καί τώρα περιπατῶν ἐπί τῆς θαλάσσης καί θά διατάξη τούς ἀνέμους καί τήν ἀγριεμένην θάλασσαν νά ἡσυχάσουν καί θά ἠμπορέση ἡ μικρά βαρκούλα τοῦ Ζεβεδαίου νά φύγη ἀπό τά ὄμορφα περιγιάλια τοῦ Κουβαριοῦ καί μέ τόν Χριστόν μαζί σας νά ταξιδεύσητε σέ μιά θάλασσα ἥσυχη, πού μόνο ἡ αὔρα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος θά ρυτιδώνη τήν κατάλευκη θάλασσα τοῦ Αἰγαίου καί κάθε θάλασσα, πού θά κυματίζη ἡ ἑπτάστερος σημαία τῆς ἱεραποστολῆς μας»*[60].

Στό παραπάνω ἀπόσπασμα ρητά ἀναφέρεται ὅτι ἔφθασε ὁ καιρός, ὅπου ὁ Κύριος θά δώσει τό σύνθημα γιά τήν ἱεραποστολική ἐξόρμηση, ἠρεμώντας ὅπως ἄλλοτε τά κύματα καί τούς ἀνέμους[61]. Τό καράβι ἔχει ὡς ἀφετηρία τό περιγιάλι τοῦ Κουβαρίου τῆς Πάτμου[62]. Στήν ἔξοχη αὐτή ἀλληγορία, ὁ Γέροντας περιγράφει τήν προσδοκία-ὅραμά του νά ἀρχίσει ἡ ἱεραποστολή ἀπό τά μοναστήρια τῆς Πάτμου. Τό πλήρωμα στό σύγχρονο μικρό καράβι τοῦ Ζεβεδαίου ἀποτελεῖται ἀπό μοναχούς καί μοναχές τοῦ νησιοῦ. Ὡστόσο, ὑπάρχει ἡ δυνατότητα αὐτό τό πλήρωμα νά συμπληρωθεῖ μέ Ὀρθοδόξους ἀπό ὅλον τόν κόσμο, πού ὡς σύγχρονοι μαθητές καί μαθήτριες τοῦ Κυρίου, θά κληθοῦν νά ἀναλάβουν τήν ἀποστολή τους[63]. Καπετάνιος τοῦ καραβιοῦ αὐτοῦ πού πορεύεται στούς αἰῶνες καί στήν οἰκουμένη, δηλαδή τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Χριστός. Τέλος ἡ πνοή τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τό ὁποῖο *«ὅπου θέλει πνεῖ»* (Ἰω. 3, 8), προσδίδει τήν ἰδιαίτερη δυναμική στό οἰκουμενικό «πλοῖο» καί χαράζει τήν πλεύση του.

Στή συνάφεια αὐτή, ἔχει ἰδιαίτερη σημασία νά παρατηρήσουμε ὅτι ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος δέν ἀναφέρονταν στό ἱεραποστολικό του ὅραμα γιά τήν Πάτμο μόνο ἀλληγορικά καί σέ ὅσους/ὅσες τόν ἐπισκέπτονταν. Μέ σθένος, σαφή λόγο καί προσεγμένη ἐπιχειρηματολογία τό

60. Ὅ.π., σελ. 112.

61. Πρβλ. Ματθ. 14, 22-34.

62. Τό Κουβάρι εἶναι μιά περιοχή στήν νότια Πάτμο, ὅπου ὁ Γέροντας εἶναι κτήτορας μικροῦ μοναστηριοῦ.

63. Πρβλ. Λουκ. 10, 1-12.

παρουσίαζε μέσῳ ἐπίσημων Ἐκθέσεων σέ Ἱεράρχες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου. Σέ ἐπιστολές του πρός τούς Μητροπολίτες Δέρκων Ἰάκωβο (Παπαπαϊσίου) καί Σταυρουπόλεως Μάξιμο (Ρεπανέλλη), τόν τότε Σχολάρχη τῆς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, ἀναπτύσσει διεξοδικά καί μέ ἐπιχειρήματα τό σχέδιό του. Σέ αὐτό προτείνει τήν κατάλληλη ὀργάνωση τῶν Μοναστηριῶν τῆς Πάτμου, ὥστε ἄμεσα νά μεταβληθοῦν σέ Πνευματικό Κέντρο μέ «ἀκτινοβολίαν ἱεραποστολικήν»[64]. Βέβαια, ἡ ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ στόχου προαπαιτοῦσε ἡ Πατμιάδα Ἐκκλησιαστική Σχολή νά μεταβληθεῖ καί νά λειτουργήσει ὡς «ἱεραποστολική Ἀκαδημία ἀδιακρίτως φυλῆς». Ἐπιπρόσθετα, ὁ Ὅσιος Ἀμφιλόχιος ἐπιδίωκε τά μοναστήρια τοῦ νησιοῦ νά καταστοῦν μέ τήν εὐλογία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη «Παράδεισος μέ δένδρα διαφόρων Ἐθνῶν […] μέ ἱεραποστολική δρᾶσιν, ὄχι μόνον διά τήν Ἑλλάδα, ἀλλά δι' ὅλον τόν κόσμον»[65]. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο, ὁ Γέροντας προσδοκοῦσε ἡ Πατμιάδα Σχολή νά ἀποτελέσει ἕνα ἱεραποστολικό κέντρο ἀπό τό ὁποῖο θά μορφώνονται καί θά προετοιμάζονται μοναχοί καί μοναχές γιά νά κηρύξουν τό Εὐαγγέλιο *«ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς»* (Πράξεις Ἀποστ. 1, 8).

vi) Ἡ ὁλιστική διάσταση τῆς μαρτυρίας τοῦ π. Ἀμφιλοχίου

Ὁ ἅγιος Γέροντας Ἀμφιλόχιος μέ τόν ἔμπρακτο λόγο του καί τόν ἱεραποστολικό του ζῆλο ἐξέφρασε τήν ὁλιστική μορφή τῆς ἐν Χριστῷ μαρτυρίας. Ὁ θεολογικός αὐτός ὅρος χρησιμοποιεῖται τά τελευταῖα ἔτη στήν ἐπιστήμη τῆς θεολογίας. Ἡ χρήση του περιγράφει τή χριστιανική μαρτυρία, ἡ ὁποία μέ ἀφετηρία τή θεολογία ἐπεκτείνεται στούς κοινωνικούς, πολιτιστικούς καί περιβαλλοντικούς ἀγῶνες. Στή συνέχεια, καταγράφουμε συνοπτικά τίς ποικίλες διαστάσεις τῆς διακονίας του, οἱ ὁποῖες συνθέτουν τό πολύπλευρο ἔργο τῆς πρώιμης ἱεραποστολικῆς του προσφορᾶς.

Ἀρχικά, ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου Ἀμφιλόχιος μέ τή δράση του ἀπέναντι στούς Ἰταλούς ἐξέφρασε ἕναν ἰδιαίτερο τύπο τῆς θεολογίας τῆς ἀπελευθέρωσης σέ ὀρθόδοξα πλαίσια καί, ὅπως καί ἄλλοι κληρικοί καί λαϊκοί, κράτησε «ψηλά τό εὐαγγελικό ἰδεῶδες τῆς ἀπελευθέρωσης καί τῆς ρήξης μέ κάθε λογῆς ὑποτέλεια»[66]. Ὅταν ἡ

64. Ἰγνατίου, Μητροπολίτη Βερατίου, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου,* ὅ.π., σελ. 222.
65. Ὅ.π.
66. Ἡ ἰδέα γι' αὐτό τόν χαρακτηρισμό, ὅπως καί ἡ φράση σέ εἰσαγωγικά,

ἰταλική διοίκηση ξεκίνησε τή βίαιη προπαγάνδα καί ἀπαγόρευσε τή διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στά Δωδεκάνησα, ὥστε οἱ Ἕλληνες νά ἀποκοποῦν ἀπό τήν παράδοσή τους καί τήν ταυτότητά τους, τότε ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος ξεκίνησε τήν ποικιλότροπη ὑποστήριξη τοῦ ἑλληνορθόδοξου ποιμνίου. Ἔτσι, κάλεσε τόν κλῆρο καί τόν λαό νά ἀντισταθοῦν καί νά μείνουν ἀκλόνητοι καί σταθεροί στήν πίστη τους. Συνεχῶς τόνιζε γραπτῶς καί προφορικῶς ὅτι *«αἱ ἐλευθερίαι κερδίζονται μέ ἀγώνας καί θυσίας»*[67].

Ἐκείνη τήν περίοδο, βασική ἔγνοια τοῦ γέροντα, ὡς Ἡγουμένου στήν Ἱερά Μονή τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη Θεολόγου τῆς Πάτμου, ἦταν ὁ ἀγώνας γιά τή διάσωση τῆς ταυτότητας καί τῆς παράδοσης τοῦ ἑλληνορθόδοξου στοιχείου[68] μέ τήν ταυτόχρονη ἐν Χριστῷ οἰκοδομή του. Ἔτσι, φροντίζει γιά τή συντήρηση τῶν σχολείων, τήν ἰατρική περίθαλψη ὅσων ἔχουν ἀνάγκη καί τήν ὑλική βοήθεια τῶν ἄπορων τοῦ νησιοῦ. Ἡ Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ μετατράπηκε κυριολεκτικά σέ ἕνα «κρυφό σχολειό», ὅπου διδάσκονταν ἡ ἑλληνική γλώσσα παρά τήν ἀπαγόρευση τῶν Ἰταλῶν[69]. Γιά τή δράση του αὐτή, διώχθηκε ἀπό τίς Ἰταλικές ἀρχές, μέ ἀντικανονικό τρόπο παύτηκε ἀπό Ἡγούμενος καί ἐξορίστηκε ἀπό τά Δωδεκάνησα. Ὡστόσο, ὀφείλουμε νά παρατηρήσουμε ὅτι ἡ ἀντίστασή του ἦταν εἰρηνική, ἐνῶ διαλέγονταν μέ ἐπιχειρήματα μέ τούς Ἰταλούς κατα-

λήφθηκε ἀπό τό βιβλίο τοῦ Θαν. Παπαθανασίου, *Ἡ ρήξη μέ τό μηδέν. Σφηνάκια πολιτικῆς θεολογίας,* ἐκδ. Ἁρμός, Ἀθήνα 2015, σελ. 120. Στό βιβλίο αὐτό ἡ ἀναφορά γίνεται γιά τόν π. Γεώργιο Πυρουνάκη.

67. Στό σημεῖο αὐτό ὀφείλουμε νά ἀναφέρουμε ὅτι μέ διορατικό τρόπο ὁ ἅγιος Γέροντας εἶχε τήν «πληροφορία» γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Δωδεκανήσου καί τήν ἕνωσή της μέ τήν Ἑλλάδα. Σέ καμία περίπτωση τά λόγια του δέν ἦταν ψευδῆ ἤ ἁπλά τρόπος παρηγοριᾶς, διότι ἤδη τά Δωδεκάνησα συμπλήρωναν ἐκείνη τήν περίοδο σχεδόν 600 ἔτη κατοχῆς ἀπό διάφορους κατακτητές. Γιά περισσότερα βλ. Ἰγνατίου, Μητροπολίτη Βερατίου, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου,* ὅ.π., σελ. 57.

68. Ἡ ἀναφορά μας στό «ἑλληνορθόδοξο στοιχεῖο» δέν κατανοείται μέ ὅρους μιᾶς ἐθνικιστικῆς ἰδεολογίας καί σωβινισμοῦ. Πολύ περισσότερο, περιλαμβάνει τή διατήρηση τῆς ταυτότητας μιᾶς κοινότητας πού πορεύεται στούς αἰώνες, εἶναι «ἀνοιχτή» καί διαλέγεται μέ τό διαφορετικό, ἐνῶ ταυτόχρονα ἐναντιώνεται σέ κάθε μορφή καταπίεσης καί ὑποδούλωσης ἀπό ὅπου κι ἄν πηγάζει. Κατά τήν ἄποψή μας ἰσχύει περίσσια ἡ παρατήρηση τοῦ Θαν. Παπαθανασίου ὅτι «ὁ χῶρος τοῦ ραντεβού μέ τόν Χριστό εἶναι ὁ παγκοσμιοποιημένος κόσμος». Θ. Παπαθανασίου, *Μέ τήν ψυχή στά Πόδια. Ἀπό τό μνήμα τό κενό στούς δρόμους τοῦ κόσμου,* ἐκδ. Ἐν Πλῷ, Ἀθήνα 2007, σελ. 129.

69. Ὅ.π., σελ. 358.

κτητές μέ σκοπό νά τούς ὁδηγήσει στήν ἀληθινή πίστη, ἀλλά καί τήν προστασία τῶν Ἑλλήνων, δίχως νά ὑπολογίζει τή ζωή του.

Μιά ἄλλη διάσταση τῆς μαρτυρίας του συνδέεται μέ τό φιλανθρωπικό ἔργο. Ἄς μή λησμονοῦμε ὅτι, σύμφωνα μέ τόν θεολόγο Ἠλία Βουλγαράκη, «τό ἔσχατο κριτήριο τῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου πρός τόν Θεό δέν εἶναι ἄλλο παρά ἡ ἀγάπη γιά τόν συνάνθρωπο»[70]. Ἔτσι καί ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος, ἐμπνεόμενος ἀπό τό βίωμα αὐτό, ὀργάνωσε στά Δωδεκάνησα ἕνα σπουδαῖο δίκτυο ἀλληλεγγύης. Ἡ προσφορά αὐτή πήγαζε καί μαρτυροῦσε τήν ἀγάπη πού βίωνε μέ τόν Τριαδικό Θεό καί σέ καμία περίπτωση δέν ἀποσκοποῦσε στήν ἐξαγορά τῆς πίστης τῶν ἐξαθλιωμένων. Ὅσοι καί ὅσες συμμετεῖχαν σ' αὐτό τό δίκτυο ἀλληλεγγύης ὀνομάζονταν ἀπό τόν γέροντα «Χριστοφόροι», διότι μέσῳ τῆς διακονίας (προσ-)έφεραν τόν ἴδιο τόν Χριστό στούς ἀνθρώπους πού εἶχαν ἀνάγκη[71].

Βέβαια, ὁ Ὅσιος Ἀμφιλόχιος μαρτύρησε τήν ἀγάπη πού βίωνε μέ τόν Τριαδικό Θεό, ὄχι μόνο στούς ἀνθρώπους, ἀλλά τήν ἐξέφραζε καί στό φυσικό περιβάλλον, στά ἔμψυχα καί ἄψυχα δημιουργήματά Του. Ὁ ἅγιος Γέροντας πρωτοποριακά γιά τά δεδομένα τῆς ἐποχῆς ἔστρεψε τό ἐνδιαφέρον τῶν συνανθρώπων του πρός τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος. Ὁ ἴδιος ἀγκάλιασε τή φύση καί «ἐπένδυσε» ὁλοκληρωτικά στό περιβάλλον. Μέ γνώμονα τήν Ὀρθόδοξη θεολογική παράδοση, θεωροῦσε ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὡς συνεργός τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ ἔχει ὡς ἀποστολή νά ἐργάζεται στόν κόσμο καί νά προστατεύει ὁλάκερη τή φύση[72]. Ἔτσι, εἶχε ἕνα πρωτότυπο οἰκοτροφεῖο καί γύρω μαζεύονταν πολλά πουλιά πού εἶχε σχεδόν ἐξημερωμένα. Μέ καινοτόμο τρόπο, ἐπίσης, ζητοῦσε ἀπό τά πνευματικά του παιδιά ἀντί ἐπιτιμίου καί σέ ἔνδειξη μετάνοιας νά φυτεύουν δέντρα. Μάλιστα, συνήθιζε νά λέει: *«Ὅποιος φυτεύει δέντρον φυτεύει ἐλπίδα, φυτεύει εἰρήνη, φυτεύει ἀγάπη καί ἔχει τίς εὐλογίες τοῦ Θεοῦ»*[73]. Ἔτσι, φρόντισε στήν ἔρημο ἀπό δέντρα Πάτμο νά φυτέψει ἐλιές καί πεῦκα. Οἱ κάτοικοι ἀγνοοῦσαν τήν ὀνομασία τῶν πεύκων καί τά

70. Ἠλ. Βουλγαράκη, *Χριστιανισμός καί κόσμος. Ἀναζητώντας ἕνα σύγχρονο χριστιανικό λόγο,* ἐκδ. Ἁρμός, Ἀθήνα 1999, σελ. 114.

71. Ἰγνατίου, Μητροπολίτη Βερατίου, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου,* ὅ.π., σελ. 206.

72. Πρβλ. Γεν. 2, 15: *«Καὶ ἔλαβε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασε, καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς, ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν».*

73. Ἰγνατίου, Μητροπολίτη Βερατίου, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου,* ὅ.π., σελ. 139.

ἀποκαλοῦσαν «ἀμφιλοχιακά», διότι πρώτη φορά τά ἔφερε στό νησί ὁ π. Ἀμφιλόχιος[74].

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ὁ ἅγιος Γέροντας τῆς Πάτμου Ἀμφιλόχιος ἀποδέχτηκε τά χαρίσματα πού τοῦ δώρισε τό Ἅγιο Πνεῦμα καί μέ τήν ἄσκησή του τά καλλιέργησε πρός δόξαν Θεοῦ, προσφέροντας ἁπλόχερα παρηγοριά στούς ἀνθρώπους καί φανερώνοντας τήν ὁδό καί τόν τρόπο γιά τήν ἐν Χριστῷ σωτηρία. Οἱ ἔντονοι πνευματικοί ἀγῶνες του τόν ἀνέδειξαν σέ σύγχρονο οἰκουμενικό ἐργάτη καί ἐκφραστή τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ· σέ ἕνα νέο στολίδι πού κοσμεῖ τήν Ὀρθόδοξο Ἐκκλησία. «Διά τῶν ἀρετῶν του κατέκτησε ἀμέριστον τήν ἐκτίμησιν καί τόν σεβασμόν τῆς πανορθοδόξου καί τῆς παγχριστιανικῆς συνειδήσεως καί ἀπέβη μιά πεφωτισμένη προσωπικότης»[75]. Ἀνάμεσα στίς πολλές ἀρετές του ἀνήκουν ἡ ἁπλότητα, ἡ ἄκρα ταπείνωση, ἡ ἀμνησικακία, ἡ ἀνιδιοτέλεια, τό ἐκκλησιαστικό ἦθος, ἡ αὐτοθυσιαστική διακονία καί ἡ ἀδιάλειπτη προσευχή. Ὅλες οἱ ἀρετές του πηγάζουν ἀπό τήν ἀνιδιοτελή καί εἰλικρινή ἀγάπη του πρός τόν Θεό, τόν ἄνθρωπο καί ὁλάκερη τήν κτίση[76].

Ἡ διακονία του ἀποτελεῖ πρότυπο ἱεραποστολικῆς ἐργασίας, ἐνῶ ὁ ἴδιος συνέβαλε μέ τόν δικό του τρόπο στήν προετοιμασία γιά τήν ἐπανέναρξη τῆς Ὀρθόδοξης μαρτυρίας στά ἔθνη. Στόν λόγο καί τό ἔργο τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου, ἡ ἐν Χριστῷ μαρτυρία ξεκινάει ἀπό τόν ἐπανευαγγελισμό τῶν παραδοσιακά Ὀρθοδόξων καί ταυτόχρονα ἐπεκτείνεται σέ ὅλη τήν οἰκουμένη. Ἡ βαθειά πεποίθησή του ἦταν ὅτι οἱ χῶρες *«λευκαί εἰσιν πρὸς θερισμόν»* (Ἰω. 4, 35) καί ἀπαιτοῦνται περισσότεροι ἐργάτες γιά τήν ἀποστολή αὐτή. Ἔτσι, ἐνθάρρυνε νέους καί νέες νά δραστηριοποιηθοῦν στόν ἱεραποστολικό χῶρο καί νά ἀναδειχθοῦν σέ ἐργάτες/ἐργάτριες τοῦ Εὐαγγελίου. Σ' αὐτή τήν προσπάθεια ἦταν πάντα δίπλα τους μέσῳ τῆς προσευχῆς, τῆς ἐπικοινωνίας καί τῆς καθοδήγησης στά πρῶτα τους βήματα γιά τήν ἐν Χριστῷ μαρτυρία στήν κτίση.

74. Ὅ.π., σελ. 54.

75. Ὅ.π., σελ. 336.

76. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον*, 24, 16-31, ΕΠΕ τ. 12, σελ. 34.

Τό ἱεραποστολικό σχέδιο του θεμελιωνόταν στή δράση τῶν μοναχῶν/μοναζουσῶν καί εἶχε ὡς πνευματικό κέντρο «ἐξόρμησης» τά μοναστήρια τῆς Πάτμου, καθώς καί τήν Πατμιάδα Ἐκκλησιαστική Σχολή. Ὅμως, ξέχωρα ἀπό τίς διδαχές ὁ λαοφιλής Ὅσιος Γέροντας ἔδινε ὁ ἴδιος τό παράδειγμα μέσα ἀπό τήν ὁλιστική διάσταση τῆς ἐν Χριστῷ μαρτυρίας, ἡ ὁποία περιλάμβανε τήν αὐτοθυσιαστική ἀγάπη του γιά τήν πατρίδα, τήν ἔμπρακτη καί πρωτοποριακή του μέριμνα γιά τό φυσικό περιβάλλον καί τήν ὑποδειγματική καί συνάμα ἐν κρυπτῷ φιλανθρωπική διακονία πρός τούς ἀδύναμους.

Ἡ ἱεραποστολική προσφορά καί ἡ φήμη του ὡς πνευματικοῦ ὑπερέβη τά στενά ὅρια τῆς Ἑλλάδας καί εἶχε φθάσει καί στό ἐξωτερικό. Ὁ ἅγιος Ἰουστῖνος (Πόποβιτς) ἀναγνώριζε τήν ἐν ζωῇ ἁγιότητα τοῦ Πάτμιου κληρικοῦ[77], ἐνῶ ὁ Μητροπολίτης Σταυρουπόλεως Μάξιμος τόν χαρακτήριζε ὡς «φάρο τηλαυγή διαχέοντα πανταχοῦ τό φῶς τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας»[78]. Ἐξάλλου ἡ συναναστροφή μαζί του ὠφέλησε πολλούς ἀνθρώπους. Πολλοί ἀπό αὐτούς, πού τότε ἦταν νέοι, σήμερα μέσα ἀπό καίριες θέσεις λαμπρύνουν τήν Ἐκκλησία καί τήν καθοδηγοῦν μέ σοφία ἀπέναντι στίς προκλήσεις τοῦ 21ου αἰώνα. Οἱ σπουδαῖοι αὐτοί ἐκκλησιαστικοί ἄνδρες, ὅπως ὁ νῦν Οἰκουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαῖος καί ὁ νῦν Ἀρχιεπίσκοπος Τιράνων καί πάσης Ἀλβανίας Ἀναστάσιος, ὅταν ἦταν λαϊκοί καί διάκονοι, ἦρθαν σέ κοινωνία καί ὠφελήθηκαν ἀπό τίς ἱεραποστολικές συμβουλές τοῦ Ὁσίου πατρός Ἀμφιλοχίου.

Στά Δωδεκάνησα ἡ παρουσία τοῦ Γέροντα εἶναι ζωντανή καί ὁ ὅσιος βίος καί λόγος του καθοδηγοῦν καί ἐμπνέουν τίς νεότερες γενιές τῶν Ὀρθοδόξων. Ἡ σπουδαία οἰκουμενική ἱεραποστολική διακονία τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἀποτυπώνεται στά παρακάτω λόγια τοῦ νῦν Μητροπολίτη Ρόδου Κυρίλλου, τά ὁποῖα περιγράφουν σύντομα καί μεστά τή διαχρονική προσφορά τῶν ἁγίων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἔτσι, οἱ ἅγιοι, ὅπως καί ὁ Ὅσιος Ἀμφιλόχιος ὁ Πνευματικός, μᾶς ὠθοῦν: *«Νά βιώνουμε ἐμπειρικά τό γεγονός ὅτι ἡ ζωή μας δέν ἐξαντλεῖται στά ὅρια τοῦ παρόντος βίου. Νά γίνουμε μέλη ἐνεργά τῆς Ἐκκλησίας μας διαφυλάττοντας τήν ἑνότητα τῆς πίστεως καί τήν ἀκεραιότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Νά καλλιεργήσουμε τήν πίστη, τήν ἀγάπη καί τήν ἐλπίδα, νά ἔχουμε*

77. Ἰγνατίου, Μητροπολίτη Βερατίου, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου,* ὅ.π., σελ. 283.
78. Ὅ.π., σελ. 279.

αἰσιοδοξία, καλό λογισμό, φιλαδελφία καί ἐπιείκεια. Νά προσπαθοῦμε, μέ ἕνα λόγο νά εἴμαστε ἄνθρωποι Θεοῦ, ἐκφράζοντας τήν χριστιανικότητά μας ὄχι μέσα ἀπό τό αὐτονόητο καί δεδομένο, ἀλλά μέσα ἀπό μιά συνεχή ἐπαγρύπνηση εὐθύνης στά πλαίσια τῆς ὁποιας καθημερινότητας τῆς ζωῆς μας»[79].

Ὁ Ὅσιος Γέροντας τῆς Πάτμου Ἀμφιλόχιος ὑπῆρξε σκεῦος ἐκλογῆς τοῦ Θεοῦ καί φορέας τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Στό τέλος τῆς ζωῆς του ἀξιώθηκε νά δεῖ τούς πρώτους καρπούς τοῦ προδρομικοῦ ἱεραποστολικοῦ του ἔργου. Συγχρόνως χάρηκε τά πνευματικά του παιδιά πού ξεκίνησαν τή διακονία τους στό πανελλήνιο, ἀλλά καί σέ ὅλον τόν κόσμο. Τά παρακάτω λόγια του ἀποτελοῦν τήν παρακαταθήκη του καί προσανατολίζουν διαρκῶς τή μαρτυρία τῶν Ὀρθοδόξων σέ ὅλη τήν οἰκουμένη: *«Ἡ μόνη μου σκέψις εἶναι, παιδιά μου, πῶς ν' ἀποκτήσετε μεταξύ σας ἑνότητα καί ἀγάπη. Νά ἀγαπᾶτε τόν Χριστόν· καί ὅταν τόν ἀγαπήσετε μέ ὅλη σας τή δύναμη, θά ἔλθη νά κατοικήση μέσα σας. […] Πόσον ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ εἶναι θαυμασία! Αὐτή θά ἐνώση τά πάντα καί τόν κόσμον εἰς Παράδεισον θά μεταβάλλη»*[80]!

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Πηγές

Γρηγορίου Θεολόγου, *Περί δόγματος καί καταστάσεως ἐπισκόπων,* Λόγος Κ΄, PG 35.

Διονυσίου Ἀρεοπαγίτη, *Περί θείων ὀνομάτων,* PG 3.

Ἰγνατίου (Τριάντη), Μητροπολίτου Βερατίου, Αὐλῶνος καί Κανίνης, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου Ἀμφιλόχιος Μακρῆς (1889-1970). Βίος-Ὑποθῆκαι-Μαρτυρίαι),* ἔκδ. Ἱ. Μ. «Εὐαγγελισμός» Μ. Ἠ., Πάτμος 1997.

Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Κατά Μανιχαίων διάλογος,* PG 94.

Ἰωάννου Σιναΐτου, *Κλῖμαξ*, ἐκδ. Ἱ. Μ. Παρακλήτου, Ἀττική 1999.

Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τό κατά Ματθαῖον Εὐαγγέλιον,* 24, 16-31, ΕΠΕ τ. 12.

79. Κυρίλλου (Κογεράκη), Μητροπολίτου Ρόδου, «Ὁμιλία κατά τόν Ἑσπερινό τῆς μνήμης τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης», ἀνακτήθηκε στίς 17-7-2018 ἀπό http://www.imr.gr/article/73/omilia-kata-ton-esperino-ths-mnhmhs-toy-agioy-axillioy-arxiepiskopoy-larishs.

80. Ἰγνατίου, Μητροπολίτου Βερατίου, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου Ἀμφιλόχιος Μακρῆς,* ὅ.π., σελ. 129 καί 132 ἀντίστοιχα.

Καινή Διαθήκη: *Novum Testamentum Graece, Nestle Aland (Ancient Greek Edition),* Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1995.

Μαξίμου Ὁμολογητή, *Περί διαφόρων ἀποριῶν,* PG 90.

Ὀκτώηχος, ἐκδ. Φῶς, Ἀθήνα 2001.

Παλαιά Διαθήκη: *Ἡ Παλαιά Διαθήκη κατά τούς Ο΄ (Septuaginta),* Ἑλληνική Βιβλική Ἑταιρεία, Ἀθήνα 1979.

Πρός Διόγνητον, ΒΕΠΕΣ 2.

Βιβλιογραφία

Ἀναστασίου Γιαννουλάτου (νῦν Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας), «Ἡ Ὀρθοδοξία εἰς τήν Κίναν», *Πορευθέντες*, τεῦχ. 15 (1962), σελ. 52-55.

—, «Μοναχοί καί Ἱεραποστολή κατά τόν Δ΄ αἰώνα (εἰς τήν Ἀνατολήν), *Πορευθέντες*, τεῦχ. 30-31 (1966), σελ. 34-39 καί 42, τεῦχ. 32 (1966), σελ. 54-58.

—, *Παγκοσμιότητα καί Ὀρθοδοξία,* ἐκδ. Ἀκρίτας 2000.

—, *Ἱεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ,* ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 2007.

—, *Ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Ἱστορικά ἱεραποστολικά μελετήματα,* ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 2009.

—, *Ἡ λησμονημένη ἐντολή. Πορευθέντες… ἀπό τόν λήθαργο στήν ἀφύπνιση,* ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 2013.

Bria Ion – Βασιλειάδη Πέτρου, *Ὀρθόδοξη Χριστιανική Μαρτυρία,* ἐκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1989.

Βουλγαράκη Ἠλία, *Ἱεραποστολή. Δρόμοι καί δομές,* ἐκδ. Ἁρμός, Ἀθήνα 1989.

—, «Γυναῖκες καί ἱεραποστολή στούς πρώτους ἱεραποστολικούς χρόνους», *Πάντα τά Ἔθνη,* τεῦχ. 38 (1991), σελ. 35-37.

—, «Ἡ Πρίσκιλλα», *Πάντα τά Ἔθνη,* τεῦχ. 40 (1991), σελ. 107-109.

—, *Χριστιανισμός καί κόσμος. Ἀναζητώντας ἕνα σύγχρονο χριστιανικό λόγο,* ἐκδ. Ἁρμός, Ἀθήνα 1999.

Βουλγαράκη Ἠλία (ἐπιμ.), *Ὀρθοδοξία καί Οἰκουμένη. Χαριστήριος Τόμος πρός τιμήν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου Α΄,* ἐκδ. Ἁρμός, Ἀθήνα 2000.

Βουλγαράκη-Πισίνα Εὔη, *Ἡ προσέγγιση τῶν ἐθνικῶν κατά τόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο,* ἐκδ. Μαΐστρος, Ἀθήνα 2016.

Chryssavgis John (Fr.) – Delikonstantis Konstantinos, *The Patriarch of Solidarity,* Istanbul 2016.

Γιανναρᾶ Χρήστου, *Τό αἴνιγμα τοῦ κακοῦ,* ἐκδ. Ἴκαρος, Ἀθήνα 2008.

Δεληκωστόπουλου Ἀθανασίου, *Ἀναστάσιος, Ἀρχιεπίσκοπος Τιράνων καί πάσης Ἀλβανίας. Ὁ ποιμένας τοῦ στοχασμοῦ, τῆς δημιουργίας καί τῆς εἰρήνης,* ἐκδ. Ἑπτάλοφος, Ἀθήνα 2005.

Κούκουρα Δήμητρα, *Μεθοδολογική προσέγγιση Ὁμιλητικῶν κειμένων (Λόγοι Ἐπισκόπων),* ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2006.

—, *Ἐκκλησία καί Γλώσσα. Ἐπικοινωνιακή προσέγγιση,* ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2006.

Κοτταδάκη Ἀθανασίου, *Ἐραστές Σταυροῦ ἱεραποστολικοῦ σέ Ἀφρική καί Ἀσία. 1. Χαρίτων Πνευματικάκης 1908-1998. 2. Ἀθανάσιος Ἀνθίδης 1917-1990,* ἐκδ. Τῆνος, Ἀθήνα 2005.

Λέκκου Εὐάγγελου, *Γέρων Ἀμφιλόχιος Μακρῆς – τῆς Πάτμου (1889-1970)*, ἐκδ. Σαΐτης, Ἀθήνα χ.χ.

Μαντζαρίδη Γεώργιου, *Χριστιανική Ἠθική,* ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2000.

Ματσούκα Νίκου, *Τό πρόβλημα τοῦ κακοῦ,* ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1992.

—, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία - Εἰσαγωγή στή θεολογική γνωσιολογία,* ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1996.

Παπαθανασίου Θανάση, *Μέ τήν ψυχή στά Πόδια. Ἀπό τό μνῆμα τό κενό στούς δρόμους τοῦ κόσμου,* ἐκδ. Ἐν Πλῷ, Ἀθήνα 2007.

—, *Ἡ Ἐκκλησία γίνεται ὅταν ἀνοίγεται. Ἡ ἱεραποστολή ὡς ἐλπίδα καί ἐφιάλτης,* ἐκδ. Ἐν Πλῷ, Ἀθήνα 2008.

—, *Ἡ ρήξη μέ τό μηδέν. Σφηνάκια πολιτικῆς θεολογίας,* ἐκδ. Ἁρμός, Ἀθήνα 2015.

Παπαχριστοδούλου Χρήστου, *Ἱστορία τῆς Ρόδου. Ἀπό τούς προϊστορικούς χρόνους ἕως τήν ἐνσωμάτωση τῆς Δωδεκανήσου,* Ἀθῆναι 1972, ἔκδ. Στέγη Τεχνῶν καί Γραμμάτων Δωδεκανήσου.

Πατρώνου Γεώργιου, «Οἱ ‘μικροί’ καί ‘ἄσημοι’ τῆς ἱεραποστολῆς», *Πάντα τά Ἔθνη,* τεῦχ. 10 (1984), σελ. 6-7.

Τσιρέβελου Νικολάου, «Τό περιοδικό *Πορευθέντες* καί ἡ συμβολή του στήν ἀναβίωση τῆς Ὀρθόδοξης μαρτυρίας (1959-1969)», *Πάντα τά Ἔθνη,* τεῦχ. 131 (2012), σελ. 16-18.

—, *Θεολογική θεμελίωση τῆς Ὀρθόδοξης μαρτυρίας. Σπουδή στό ἔργο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας Ἀναστασίου,* ἐκδ. Ostracon Publishing, Θεσσαλονίκη 2015, σελ. 18 κ.ἑ.

Φιλοθέης Μοναχῆς, *Ἡ Γερόντισσα τῆς χαρᾶς. Μοναχή Γαβριηλία Παπαγιάννη,* ἐκδ. Ἐπιστροφή, Ναύπλιο 2018.

Χατζημιχάλη Νεκταρίου (ἀρχιμ.), «Ὀρθόδοξος μοναχισμός καί Ἐξωτερική Ἱεραποστολή», *Πορευθέντες*, τεῦχ. 13 (1962), σελ. 12-15.

Χρυσαυγή Ἰωάννη, *Βαρθολομαῖος. Ἀποστολή καί Ὅραμα,* ἐκδ. Ἐν Πλῷ, Ἀθήνα 2018.

Ἠλεκτρονικές ἀναφορές

Κυρίλλου (Κογεράκη), Μητροπολίτου Ρόδου, «Ὁμιλία κατά τόν Ἑσπερινό τῆς μνήμης τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης», ἀνακτήθηκε στίς 17-7-2018 ἀπό http://www.imr.gr/article/73/omilia-kata-ton-esperino-ths-mnhmhs-toy-agioy-axillioy-arxiepiskopoy-larishs

«Ὁ πρῶτος Ἕλληνας ἱεραπόστολος τῆς Ἀφρικῆς μακαριστός π. Χρυσόστομος Παπασαραντόπουλος», ἀνακτήθηκε στίς 6-7-2018 ἀπό http://ierapostolos.gr/news_article.php?ID=68.

ΑΝΤΙΠΑΣ ΝΙΚΗΤΑΡΑΣ
Ἀρχιμανδρίτου, πρώην Πατριαρχικοῦ Ἐξάρχου Πάτμου
Δρ. Θεολογίας

Η ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΕΠΙ ΙΤΑΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

Στό διηνεκές παρόν τῆς Ἐκκλησίας μας, στήν κοινωνία τῶν Ἁγίων συγκαταριθμεῖται ὁ πολυχαρισματικός καί πολυσχιδής Ἅγιος τῆς ἱερᾶς νήσου Πάτμου, ὁ Ἅγιος Ἀμφιλόχιος. Φωτισμένη, χαριτόβρυτη εἰκόνα θείας παρουσίας πού λαμπρύνει καί ἀνατροφοδοτεῖ μέ τίς πνευματοφόρες ἀλλά καί στηρικτικές ρίζες Του, τήν Νῆσο τῆς Ἀποκαλύψεως. Ὁ Ἅγιος πού συνδύασε τήν ἁγιοπατερική παρακαταθήκη μέ τήν ἱεραποστολική προσφορά, τήν κοινωνική δράση καί μετοχή, μέ τήν ἐσωτερική ἔκφραση τῆς λατρείας καί τήν καλλιέργεια τῆς νοερᾶς προσευχῆς, τήν οἰκολογική θέση, δράση καί ἀλληλεπίδραση[1] μέ τήν ἐθνική στάση καί ἀντίσταση. Καί τά συνδύασε τόσο ἁρμονικά, τόσο ἐνεργητικά καί βαθειά ὅσο κανείς ἱερομόναχος τῆς Ὀρθοδοξίας σέ Ἀνατολή καί Δύση. Διατήρησε δέ τίς ἰσορροπίες μέ τόση λεπτότητα καί διάκριση πού ὁ κάθε μελετητής τοῦ βίου Του[2] μένει ἔκθαμβος ἀπό τό πολυδύναμο τῆς παρουσίας Του.

---

1. Ἐφαρμοσμένη οἰκολογία ἀπό τόν Ἅγιο ὡς οἰκολογία τῆς διατήρησης τῶν εἰδῶν, τῆς προστασίας τοῦ περιβάλλοντος, τῆς διαχείρισης τῆς καλλιέργειας, λαμβάνοντας ὑπόψιν τήν ὑγεία τοῦ Κοινοβίου, καί τήν ἀνθρώπινη ἐπίδραση.

2. Ἀρχιμ. Παύλου Νικηταρᾶ, *Ὁ Ἅγιος Ἀμφιλόχιος τῆς Πάτμου,* 2018, σελ. 19-21 καί *Ὁ Γέροντάς μας,* Ἔκδοση Ἱ. Μονῆς Παναγίας Ἐλεούσης Ρότσου Καλύμνου, 1986, σελ. 14-17 καί Ἰγνατίου Λ. Τριάντη, Ἐψηφισμένου Μητροπ. Βερατίου, Αὐλῶνος καί Κανίνης, *Ὁ Γέροντας τῆς Πάτμου,* 1993, σελ. 14 κ. ἑξ.

Ὁ Ἅγιός μας γεννιέται τό 1889 στήν Πάτμο ἀπό αὐθεντικά εὐσεβεῖς γονεῖς. Σέ ἡλικία 17 ἐτῶν ἐκπληρώνοντας τόν πόθο Του γιά Ἡσυχία καί Ἀναχώρηση κατετάγη στήν Ἀδελφότητα τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

Προκόβει ἀπό ἔφηβος σέ κάθε ἀρετή καί μαθητεύει σιμά στόν μεγάλο Γέροντα Ἀσκητή Ἀπολλώ ἀπό τούς Κολλυβάδες Πατέρες[3], τούς ἐκ τοῦ Ἁγιωνύμου Ἄθωνος ὁρμωμένους καί στόν Ἀσκητή Θεόκτιστο τόν ἐραστή τῆς ἀδιάλειπτης προσευχῆς καί τῆς ἐρήμου. Ἰδιαιτέρως καλλιεργεῖ τήν νοερά προσευχή καί τήν μελέτη τῶν ἁγιοπατερικῶν κειμένων. Διατελεῖ προϊστάμενος τοῦ ἱεροῦ Σπηλαίου τῆς Ἀποκαλύψεως καί τό 1935 Καθηγούμενος Πάτμου ἐπί διετία μόνον, διότι δέν ἦταν ἀρεστός στόν κατακτητή Ἰταλό. Παραλλήλως ἀρχίζει νά ἱδρύῃ καί νά προΐσταται πνευματικά στά ἑξῆς Κοινόβια: στό ἱερό Κοινόβιο Εὐαγγελισμοῦ Μητρός Ἠγαπημένου στήν Πάτμο, στήν ἱερά Μονή Παναγία Ἐλεοῦσα στήν Κάλυμνο, στήν ἱερά Μονή τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ στήν Αἴγινα, στό ἵδρυμα τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου στά Χανιά, στό Κάθισμα τοῦ Ἁγίου Ἰωσήφ τοῦ Μνήστορος στήν Πάτμο.

Στό πολυδιάστατο κοινωνικό Του ἔργο συγκαταλέγεται καί ἡ ὑποδειγματική ὀργάνωση καί λειτουργία τῶν ὀρφανοτροφείων τῆς Ρόδου καί τῆς Καλύμνου, καί ἡ προσφορά μέ ὅλους τούς τρόπους καί τά μέσα στόν πλησίον.

Ὡς πνευματικός Πατέρας περιοδεύει ὅλα τά Δωδεκάνησα καί ὅλη τήν Ἑλλάδα βοηθώντας παράλληλα καί στό ποιμαντικό ἔργο τῶν κατά τόπους ἐκκλησιῶν. Ἐνίσχυσε πνευματικά ἀναρίθμητες Μονές καί συντρόφευσε μέ τήν παραμυθητική παρουσία Του χιλιάδες ψυχές.

Παράλληλα ὡς εὐαίσθητη καί καλλιεργημένη ψυχή καί διάνοια συμβάλλει ἐνεργά στήν καταγραφή, στήν ἐπισήμανση καί τήν λύση

3. Οἱ μεγάλοι διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Γένους Μακάριος Νοταρᾶς, Νικόδημος Ἁγιορείτης καί Ἀθανάσιος Πάριος, οἱ Κολλυβάδες Ἅγιοι ἦλθαν σέ σύγκρουση, μέ τούς δυτικόφρονες εὐρωπαϊστές καί εὐρωπαΐζοντες ἐκπροσώπους τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, οἱ ὁποῖοι ἄκριτα καί μονομερῶς υἱοθέτησαν τίς ἰδέες τοῦ Γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀκόμη καί τήν ἀθεΐα τοῦ Βολταίρου, καί προσπάθησαν νά μεταστρέψουν τήν πορεία τοῦ ἰσορροπημένου νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ πρός τήν κλασσική ἀρχαιότητα καί τήν δυτική κουλτούρα, ἐκθειάζοντας καί προβάλλοντας τήν θύραθεν παιδεία καί ἐξοστρακίζοντας τήν Παράδοση τῆς ἐκκλησίας μας. Τό κίνημα χαρακτηρίστηκε ὡς φιλοκαλική Ἀναγέννηση (Μητροπολίτης Μαυροβουνίου Ἀμφιλόχιος Ράντοβιτς, *Ἡ φιλοκαλική ἀναγέννησις τοῦ ΙΗ΄ καί ΙΘ΄ αἰ. καί οἱ πνευματικοί καρποί της*, Ἀθῆναι 1984).

τοῦ οἰκολογικοῦ ζητήματος τόν πιό ἁπλό, θαυμάσιο καί πρόσφορο τρόπο: δεντροφύτευε καί φρόντιζε τά δέντρα μέ περισσή ἀγάπη παντοῦ καί πάντοτε. Ἀφοῦ ἔσπειρε καί θέριεψε τά δέντρα Του, ἀφοῦ προσέφερε τήν ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ παντοῦ, προχώρησε σ' Αὐτόν πού ἀγάπησε καί πόθησε. Παρέδωσε στόν Ἠγαπημένο τήν ἄμωμη καί ἁγία ψυχή Του στίς 16 Ἀπριλίου, 2.15΄ μεταμεσονυχτίως.

Μελετώντας τόν βίο τοῦ Ἁγίου μας ὁ ἀναγνώστης σταματᾶ μέ κατάπληξη στήν περίοδο τῆς ὑποδειγματικῆς Του ἀντίστασης στήν ἰταλοκρατία[4]. Καί διαπιστώνει ὅτι πρόκειται γιά μιά στάση μοναδική καί ἄξια ἐπισήμανσης. Ὁ Ἅγιός μας ἀρχικά θέτει τόν ἑλληνισμό σέ μία καινή βάση. Δέν ἀναφέρεται στόν ἑλληνισμό ὡς δύναμη κοσμική καί κυριαρχική ἀλλά ὡς δύναμη πίστεως στόν Χριστό, διδαχῆς τοῦ Λόγου, δύναμη ἀγάπης, προσφορᾶς καί θυσίας. Ὁ ἑλληνισμός νοηματοδοτεῖ μέ δημιουργική σημαντική τόν χριστιανισμό.

«Αὕτη ἡ δύναμις τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ νίκη, ἡ νικήσασα τόν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν. Παρουσιάζεται μέ ὅλον τό μεγαλεῖόν της, ὅταν εὑρίσκεται εἰς τήν καρδίαν τῆς Ἑλληνίδος χριστιανῆς. Ὁ χριστιανισμός σέ καρδιά ἑλληνική εἶναι δύναμις πού μπορεῖ νά ἀνατρέψει τό πᾶν καί νά δημιουργήσει νέαν ζωήν παντοῦ. Γι' αὐτόν τόν λόγον καί ὁ Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν Παῦλος διάλεξε διά πρῶτον ἱεραπόστολον τῆς Εὐρώπης μίαν Ἑλληνίδαν, τήν Λυδίαν. Αὐτή εἶναι ἡ πρώτη Χριστιανή τῆς Εὐρώπης. Οἱ δύο πρῶτοι Μάρτυρες, ὁ Στέφανος ὁ Διάκονος καί ἡ Θέκλα, μαθήτρια τοῦ Παύλου, καί αὐτοί Ἕλληνες. Ὥστε ἔπειτα ἀπό τό αἷμα τοῦ Γολγοθᾶ, αἷμα ἑλληνικό παντοῦ ἐχύθη διά τήν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ καί ἐξακολουθεῖ ὡς τώρα νά χύνεται εἰς τήν ρίζαν τοῦ χριστιανικοῦ δέντρου διά νά εὑρίσκονται πάντοτε σ' αὐτό τό δέντρο καρποί ἱεραρχίας καί μοναχισμοῦ. Κι ἄν κατέλθεις εἰς τάς Κατακόμβας τῆς Ρώμης καί τῆς Μήλου, ἐκεῖ θά δεῖς ὀνόματα ἑλληνικά παρθένων, θύματα διά τήν εἰς Χριστόν ἀγάπην τους.

4. Ἡ περίοδος τῆς ἰταλοκρατίας, εἶναι ἡ πιό κρίσιμη περίοδος στήν Δωδεκάνησο, ἀφενός διότι οἱ Ἰταλοί φασίστες κατακτητές ἐπεδίωξαν τήν ἀλλοίωση τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καί ἀφετέρου τόν διωγμό τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καί τῶν κατά τόπους ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν, μονῶν, ἐξαρτημάτων, κ.ο.κ. προκρίνοντας τήν Ρωμαιοκαθολική πίστη καί ἐπιβάλλοντάς την μέ αἰχμή τοῦ δόρατος τήν ὑποχρεωτική ἐκπαίδευση στήν ἰταλική παιδεία, γλῶσσα καί θρησκεία. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Δωδεκανήσου ἀντιστάθηκε μέ ἕνα ὑγιές δυναμικό σῶμα πνευματοφόρων πατέρων. Ἀνάμεσά τους καί σέ προεξάρχουσα θέση, ὁ Ἅγιος Ἀμφιλόχιος.

Γι' αὐτό καί ἡ μέλλουσα παρέλασις πρό τοῦ βασιλέως Χριστοῦ, θά ἀποτελεῖται ἀπό νεανικά πρόσωπα ἀπό ὅλας τάς πόλεις τῆς ἑλληνικῆς γῆς. Καί ὅταν σκεφτῶ ὅτι ἡ πρώτη ἐπίσκεψις τοῦ Ἀναστάντος Κυρίου ἦταν σέ σπίτι ἑλληνικό μέ κάνει νά συγκινοῦμαι. Διότι τί ἦτο ὁ Κλεόπας κι ὁ Λουκᾶς; Ἕλληνες.

Ἔπειτα ἀπ' ὅλα αὐτά ἔχω σχηματίσει τήν γνώμην ὅτι ἡ ἑλληνική καρδιά θυσιάζεται γιά κάθε ὑψηλή ἰδεολογία καί ἰδίως γιά τήν ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ, γιά τήν ἄνω ἀλλά καί τήν κάτω Πατρίδα. Γι' αὐτό τόν λόγο ὁ Χριστός τήν ἀγαπᾶ καί πάρα πολύ τήν προτιμᾶ. Κι ἐγώ ὡς Πνευματικός πού εὑρίσκομαι πολύ πλησίον τῆς τόσο εὐγενικῆς καρδιᾶς, τῆς ἑλληνικῆς, δέν ἠμπορῶ παρά νά ὁμολογήσω ὅτι εὑρίσκω μεγάλες καρδιές στολισμένες μέ ἀρετές καί κατάλληλες νά ἔχουν ὡς κάτοικον τόν Βασιλέα Χριστόν»[5].

Τό ἔτος 1912, ἔτος τῆς ἀπαρχῆς τῆς τραγικῆς ἰταλικῆς κατοχῆς τῆς Δωδεκανήσου[6] βρίσκει τόν Ἅγιο μοναχό στήν ἱστορική Μονή τοῦ Θεολόγου.

---

5. Ἀρχιμ. Παύλου, ὅ.π., σελ. 123 (ἐπιστολή π. Ἀμφιλοχίου εἰς Μαρίκα Κουφάκη, Ἰούλιος 1955).

6. *«Ἡ Ἰταλία κατέλαβε τήν Ρόδο τό 1911 κατά τήν διάρκεια τοῦ τουρκοϊταλικοῦ πολέμου, γιά νά ἐπιτηρεῖ τίς τουρκικές νηοπομπές πού ἔφευγαν γιά τήν Λιβύη ὅπου οἱ δύο χῶρες μάχονταν. Ὁ ἰταλός ναύαρχος διαβεβαίωσε τόν πληθυσμό ὅτι ἡ χώρα του θά μείνει προσωρινά στό νησιωτικό σύμπλεγμα γιά τίς ἀνάγκες τοῦ πολέμου καί μετά θά τό παραχωρήσουν στήν Ἑλλάδα. Στήν συνέχεια ὅμως στρογγυλοκάθισαν καί ἄρχισαν μιά συστηματική προσπάθεια ἐξιταλισμοῦ τῶν Ἑλλήνων πού ἀποτελοῦσαν τήν συντριπτική πλειοψηφία τῶν κατοίκων. Μετά τό 1922 πού ἀνέβηκε ὁ Μουσολίνι, ἡ προσπάθεια ἀφελληνισμοῦ τῶν Δωδεκανησίων πῆρε βίαιες καί τεράστιες διαστάσεις. Ἀρχικά ὁ Μάριο Λάγγο καί στήν συνέχεια ὁ στενός συνεργάτης τοῦ Μουσολίνι Ντέ Βέτσι, ὡς διοικητές καί ἀπόλυτοι ἄρχοντες τῶν νησιῶν, ἐπέβαλαν φρικτά μέτρα ἀποκόλλησης τῶν Δωδεκανησίων ἀπό τήν ἑλληνική τους συνείδηση. Ἔκλεισαν τά ἑλληνικά σχολεῖα, οἱ μαθητές ὑποχρεωτικά πήγαιναν σέ ἰταλικά, ἀπαγορεύτηκε αὐστηρά ἡ ὁμιλία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἰδιωτικῶς καί δημοσίως μέ ποινή φυλάκισης, ἐνῶ ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία τέθηκε οὐσιαστικά ὑπό διωγμό κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση τῶν καθολικῶν τοῦ Βατικανοῦ. Ἄρχισαν νά ἐπιβάλλουν συστηματικά τούς γάμους Ἰταλῶν μέ Δωδεκανήσιες, ἔδιναν κίνητρα στούς μεγαλύτερους νά μάθουν τήν ἰταλική γλῶσσα σέ φροντιστήρια, ἔδιναν ὑποτροφία σέ ὅποιον νέο ἤθελε νά σπουδάσει σέ Ἰταλικά λύκεια ἤ σέ πανεπιστήμια στήν χώρα τους. Ὅποιος δέν μάθαινε ἰταλικά δέν μποροῦσε νά κάνει μεροκάματα στά δημόσια ἔργα, οὔτε νά πιάσει δουλειά σέ ἐργοστάσια. Γιά νά πάρει κανείς ἄδεια νά ἀνοίξει μαγαζί, νά γίνει πλανόδιος πωλητής ἤ νά ἀσκήσει ἐλεύθερο ἐπάγγελμα (π.χ. γιατρός) ἔπρεπε νά πάρει ἰταλική ὑπηκοότητα, νά στέλνει τά παιδιά του στό ἰταλικό σχολεῖο*

Ἡ ἀνήσυχη ψυχή καί ὁ θεῖος ἔρως τόν εἶχαν ὁδηγήσει σέ πνευματική περιήγηση στό Ἅγιον Ὄρος καί στούς Ἁγίους Τόπους. Συνδέεται πνευματικά καί βαθιά μέ τόν Ἅγιο Νεκτάριο καί γνωρίζει τήν ἀδελφότητα Ζωή. Χειροτονεῖται Διάκονος τό 1919 καί ἐντός τοῦ ἔτους Πρεσβύτερος.[7] Ὁ θεῖος πόθος ἄναβε στήν καρδιά Του ἐκεῖνα τά χρόνια τῆς πνευματικῆς ἀναζήτησης. Ταυτόχρονα ὅμως ἀρχίζει νά ἀναζητᾶ συνεργάτες γιά νά ὀργανώσει τήν ἀντίσταση παιδείας καί ἀφύπνισης τῆς Δωδεκανήσου ἀπέναντι στόν κατακτητή.

Καταγράφει στό Ἡμερολόγιό Του τήν συνάντηση μέ τήν πρώτη πνευματική του κόρη καί συνεργάτιδά Του, παιδαγωγό ἀπό τήν Κάλυμνο, Καλλιόπη Γούναρη, τό 1920: *«Ἀπό τῆς στιγμῆς ταύτης ἐπίστευσα ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτός θά εἶναι ἐκεῖνος τόν ὁποῖον ἐζήτουν διά νά μέ βοηθήση νά ἐνεργήσω μίαν ἱεραποστολήν εἰς Δωδεκάνησον, ἥτις κατεῖχετο ὑπό τῶν Ἰταλῶν καί ἐν συνεχείᾳ εἰς τάς ἑπτά Ἐκκλησίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας»*[8].

Ἔτσι ἀρχίζει κατά τό 33ο ἔτος τῆς ἡλικίας του νά τονώνη τό θρησκευτικό καί ἐθνικό φρόνημα τῶν Δωδεκανησίων ἐξομολογώντας καί κηρύττοντας. Βλέποντας, ὅμως, τήν ἔντονη προπαγάνδα τῶν Ἰταλίδων καλογραιῶν γιά νά προσελκύσουν τήν νεολαία, ἀντιστάθηκε μέ τόν πιό ἐκκλησιαστικό καί παραδοσιακό τρόπο: Ἵδρυσε ἀδελφότητα μέ νέες κοπέλλες, εὐσεβεῖς καί μορφωμένες, καί, γιά πρώτη φορά στόν Ἑλλαδικό χῶρο, ἵδρυσε κατηχητικά καί κύκλους Ἁγίας Γραφῆς γιά τήν ἀφύπνιση τοῦ λαοῦ. Γράφει στό ἡμερολόγιό του: *«Κατά τάς συναντήσεις μας μετά τῆς εὐσεβοῦς διδασκαλίσσης Καλλιόπης Γούναρη ἐφανέρωσα αὐτῇ τούς ἱεραποστολικούς σκο-*

καί νά γραφτεῖ στό φασιστικό κόμμα. Κάθε πρωΐ καί βράδυ πού μιά κανονιά ἀπ' τό φρούριο ἀνήγγελλε τήν ἔπαρση καί τήν ὑποστολή τῆς ἰταλικῆς σημαίας, ἔπρεπε ὅλος ὁ πληθυσμός νά σταθεῖ ἀκίνητος ὅπου βρισκόταν. Χαιρετοῦσαν ὑποχρεωτικά μέ τόν φασιστικό χαιρετισμό τοῦ ὑψωμένου χεριοῦ, ἀπαγορεύτηκαν οἱ χειροτονίες νέων ἱερέων, διορίστηκαν δήμαρχοι καί κοινοτάρχες πού ντύνονταν μέ τήν φασιστική στολή. Τά νησιά γέμισαν μέ καθολικές ἐκκλησίες, κάθε πρωΐ στά σχολεῖα γινόταν ἡ ἔπαρση τῆς ἰταλικῆς σημαίας καί τά παιδάκια τραγουδοῦσαν τόν ὕμνο τοῦ Μουσολίνι, ἐνῶ κάθε Δωδεκανήσιος πού συναντοῦσε Ἰταλό στόν δρόμο του ἔπρεπε νά χαμηλώνει τά μάτια του. Ἂν ἦταν πάνω σέ ἄλογο ἤ γαϊδούρι, ἔπρεπε νά ἀφιππεύσει ἀμέσως. Οἱ μισθοί γιά ὅσους γίνονταν Ἰταλοί πολίτες ἦταν δεκαπλάσιοι ἀπ' τούς ἄλλους» (Δ. Καμπουράκης: *Μιά σταγόνα ἱστορία,* ἐκδ. Πατάκης σελ. 32).

7. π. Ἰγν. Τριάντη, ὅ.π., σελ. 35-39.

8. π. Ἰγν. Τριάντη, ὅ.π., σελ. 41.

πούς μου. Αὕτη δέ μετά προθυμίας καί μεγάλου ζήλου ἤρχισε τά κατηχητικά μαθήματα καί κύκλους κυριῶν –σχεδόν πρώτη ἐν Ἑλλάδι– διότι οὔτε ἡ Ἀδελφότης Θεολόγων "Ζωή" δέν εἶχεν ἀρχίσει νά κάμνη κατηχητικά κατά τά ἔτη ἐκεῖνα.[9] *Μέ τάς ἐπιτυχεῖς θρησκευτικάς διδασκαλίας της πολύ γρήγορα ἀπέκτησε τήν ἀγάπην καί ἀφοσίωσιν τῶν παιδιῶν, δεσποινίδων καί κυριῶν. Μέ πρωτοφανῆ ἐνθουσιασμόν παρηκολούθουν ταύτας, ἡ δέ πνευματική ἐργασία προέκοπτε κατά πολύ. Τῇ ὑποκινήσει μου ἐπεδόθη εἰς τήν ἐκμάθησιν τῆς τουρκικῆς γλώσσης, ἡ ὁποία εἶναι ἀρκετά δύσκολος. Ἀφοῦ εἰργάσθη ἐπί ἑπτά συναπτά ἔτη εἰς Κῶ μέ πλουσίους πνευματικούς καρπούς, μετετέθη εἰς Κάλυμνον, ἔνθα καί ἐκεῖ εἰργάσθη ὁμοίως. Καί ἀπό τάς δύο αὐτάς νήσους ἐδημιουργήθησαν τά πρῶτα στελέχη διά τήν ἱεραποστολήν. Κατηχητικά σχολεῖα συνεστήθησαν ἐν συνεχείᾳ εἰς Νίσυρον καί Λέρον, ἵνα στηρίζωνται αἱ νεάνιδες καί αἱ κυρίαι εἰς τήν Ὀρθοδοξίαν καί τόν ἐθνισμόν των. Ἐγίνοντο δέ εἰς αὐτάς συστάσεις νά μήν ἔχουν ἐπικοινωνίαν μέ τά πρόσωπα τῆς Ἰταλικῆς προπαγάνδας»*[10].

Ὁ Ἅγιος βιώνει μέ σπαραγμό ψυχῆς τήν μεγάλη τραγωδία τοῦ Ἔθνους, τήν Μικρασιατική καταστροφή. Συγκλονίζεται. Δρᾶ ὅμως ἀστραπιαῖα. Ἱδρύει ἄμεσα φιλόπτωχον ἀδελφότητα κυριῶν στήν Κῶ ἐπ' ὀνόματι τῆς Ὁσίας Ξένης, πρός βοήθεια καί ἀνακούφιση τῶν προσφύγων.

Γράφει τά ἑξῆς πρός τήν ὑπεύθυνη τῆς ἀδελφότητος: *«Εἶδον ἐν τῇ ἐπιστολῇ σου τά τῶν προσφύγων καί ἐλυπήθην τά μέγιστα. Εἶμαι σάν τρελλός. Οὔτε τρώγω, οὔτε κοιμοῦμαι σκεπτόμενος τά μαρτύρια τῶν ἀδελφῶν μας Χριστιανῶν. Εἶμαι γεμᾶτος θυμό. Οὐχί ἐναντίον τῶν Τούρκων τῶν ἀγρίων, ἀλλ' ἐναντίον τῶν ψευδοπολιτισμένων ἄθεων Εὐρωπαίων. Ὁ Χριστός θά νικήση. Ἔχε ἐλπίδας καί θάρρος. Πόσον καλόν θά ἦτο, ἐάν ὁ σύνδεσμός μας "Στρατός σωτηρίας" ἦτο καλῶς διοργανωμένος. Θά ἔκαμνε θαύματα. Θά ἐσύναζε πολλά παιδιά ὀρφανά καί θά τά ἀνέτρεφε κατά τάς ἀρχάς του.*

9. Τό 1926 ἡ «Ἀδελφότης Ζωή» ὀργάνωσε τά πρῶτα της κατηχητικά σχολεῖα, παράλληλα, ὀργανώθηκαν κατηχητικές συνάξεις γιά ὅλες τίς ἡλικίες, μέ κυριότερες τούς κύκλους μελέτης Ἁγίας Γραφῆς Ἰ[ωάννης] Θ. [Κολιτσάρας], «Ζωή (Ἀδελφότης, περιοδικόν)», στό: Μεγάλη Παιδαγωγική Ἐγκυκλοπαιδεία, ἐκδ. Ἑλληνικά Γράμματα, τόμ. 3 (1968), σελ. 38-40.

10. π. Ἰγν. Τριάντη, ὅ.π., σελ. 42.

Σκέπτομαι πολλά, ἀλλά δυστυχῶς εἶμαι κλεισμένος εἰς μονήν καί εἰς μικράν νῆσον. Σοῦ καθιστῶ γνωστόν ὅτι 22-24 τοῦ αὐτοῦ μηνός –Ὀκτωβρίου 1922– ἀναχωρῶ διά τάς Ἀθήνας. Ὁ σκοπός μου εἶναι νά ἀναλάβω καί νά φέρω εἰς Πάτμον 10-15 ὀρφανά»[11].

Τό 1924 ἕνα ἄλλο πλῆγμα δημιουργεῖται στήν πολύπαθη Δωδεκάνησο: Μετά τήν συνθήκη τῆς Λωζάννης προσαρτῶνται ὁριστικά στήν Ἰταλία. Οἱ στόχοι τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ εἶναι δύο καί συνδυάζονται σέ μιά κοινή γραμμή: Ἡ ἐκπαίδευση νά γίνει ἰταλική καί ἡ Ἐκκλησία τῆς Δωδεκανήσου νά γίνει Αὐτοκέφαλη, μέ ἀπώτερο στόχο νά ἀποκοπεῖ ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί νά προσχωρήσει στόν Παπισμό. Οἱ Ἰταλοί συνδέουν ἄμεσα τό ἐκπαιδευτικό μέ τό ἐκκλησιαστικό θέμα.

Εἶναι ἡ σκληρότερη περίοδος τῆς ἰταλοκρατίας. Χαρακτηρίζεται ἀπό τήν στυγνή μετατροπή τῶν διοικητικῶν δομῶν ἀπό πολιτικές σέ στρατιωτικές, τόν πλήρη ἐκλατινισμό καί ἰταλοποίηση τῆς δημόσιας ζωῆς, ἀπό τίς συστηματικές προσπάθειες ἐθνολογικῆς ἀλλοίωσης τῶν νησιῶν μέ τόν διωγμό τῆς γλώσσας, τῆς θρησκείας, τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καί παιδείας, ἀπό τήν φορολογική καταπίεση καί οἰκονομική ἐξαθλίωση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, πού ὁδήγησε σέ μαζικές μεταναστεύσεις, τήν ὁλοκληρωτική κατάργηση τῆς τοπικῆς κοινοτικῆς αὐτοδιοίκησης, τήν δημιουργία γεωργικῶν κέντρων μέ ἰταλική ἐποίκιση κ.λπ.

«Ἤθελαν οἱ τότε τύραννοι Ἰταλοί νά ἀλλάξουν πάσῃ θυσίᾳ τό ὀρθόδοξον φρόνημα τῶν νησιῶν καί νά ἐπιβάλουν τόν Παπισμόν. Καί σάν Δούρειον Ἵππον μετεχειρίσθησαν τά τυφλά ὄργανα τοῦ Πάπα, τούς Οὐνίτες[12].

Τότε οἱ ἱερεῖς τῆς Καλύμνου ἐκήρυξαν, τῇ συστάσει τοῦ τότε ἐν Ἀθήναις ἀειμνήστου Τραπεζοῦντος Χρυσάνθου, καί τῇ προτροπῇ τοῦ Γέροντος Ἀμφιλοχίου, τήν Ἐκκλησίαν ἐν διωγμῷ. Ἤθελαν νά μείνουν ὑπό τήν ἡγεσίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Νά μήν προδώσουν τήν Ὀρθοδοξία, νά μήν παύσουν τήν Ἑλληνικήν γλῶσσα, νά μήν λέγουν τό "Πιστεύω" μέ τό Φιλιόκβε... Δέν παραλείπω νά ἀναφέρω τό κλείσιμο τῶν περισσοτέρων σχολείων καί Γυμνασίων (ἀπό τούς Ἰταλούς). Τά πάντα εἶχαν ἰταλικοποιηθεῖ. Ἡ Ἑλλη-

11. π. Ἰγν. Τριάντη, ὅ.π., σελ. 45

12. Θεμελίνας Καπελλᾶ, *Ὁ ἀγώνας τῶν γυναικῶν τό 1935 καί ὁ πετροπόλεμος,* «Καλυμνιακά Χρονικά», τ. Στ΄, σελ. 88.

νική γλώσσα ἦταν δευτερεῦον μάθημα, δύο ὧρες τήν ἑβδομάδα ἐδιδάσκετο. Οἱ καθηγηταί, οἱ διδάσκαλοι καί οἱ ἱερεῖς εἶχον ἐξορισθεῖ...»[13] Ἡ ἑλληνορθόδοξη παιδεία πάσχει, πεθαίνει. Μέ ἕνα πρωτόγνωρο μηχανισμό ἐλέγχου καί τρομοκρατίας ἀλλά καί χειραγώγησης οἱ δάσκαλοι γίνονται ὄργανα αὐτοῦ τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ.[14]

Σ' αὐτές τίς δύσκολες στιγμές δέν πτοεῖται ὁ Ἅγιος Ἀμφιλόχιος, ἀλλά δίδει κοινή γραμμή στίς διορισμένες δασκάλες πού ἦταν πνευματικά του παιδιά, τήν Γερόντισσα Εὐστοχία, τήν Γερόντισσα Μαριάμ καί τήν ἀδελφή Ἐμμέλεια, νά διδάσκουν περισσότερες ὧρες. Τίς δασκάλες τους τίς φύλαγαν οἱ ἴδιοι οἱ μαθητές ὡς φρουροί, γιά νά τίς εἰδοποιοῦν.

Εἶχε καί ἄλλους πού δίδασκαν συστηματικά μαθήματα, καί δημιούργησαν κανονικά κρυφά σχολειά. Σ' αὐτό πρωτοστατεῖ ὁ τότε νεαρός μοναχός καί μετέπειτα Προηγούμενος τῆς Γερᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ὁ Γέροντας Παῦλος Νικηταρᾶς πού γι' αὐτό τόν λόγο θά μετατρέψει τό ὑπόγειο τοῦ πατρικοῦ του σπιτιοῦ σέ σχολική αἴθουσα. Μαθητές του εἶναι ὁ ἐπίτιμος λυκειάρχης Βασίλειος Οἰκονόμου, ὁ μακαριστός Μητροπολίτης Κυθήρων Ἱερόθεος, ὁ συνταξιοῦχος διδάσκαλος Θεολόγος Οἰκονόμου.

Ἄς ἀκούσουμε ὅμως τόν ἴδιο τόν Ἅγιο Ἀμφιλόχιο νά διηγεῖται τό ἔργο του στόν καθηγητή τότε (τό 1951) Παναγιώτη Μπρατσιώ-

---

13. Ἀρχιμ. Παύλου Νικηταρᾶ, *Οὐνία καί Παπισμός* (στό περιοδ. «Ἐνορία», ἄνοιξη 1995).

14. *«Οἱ δάσκαλοι Δωδεκανήσιοι πού ἔβγαιναν ἀπό τό Ἰταλικό Διδασκαλεῖο –Istituto Magistrale– ἐδίδασκαν καί τά Ἰταλικά, ἐκτός ἀπό τούς γνωστούς Ἰταλούς καί Ἰταλίδες δασκάλισσες πού εἶχαν σκορπιστεῖ σ' ὅλα τά νησιά γιά νά ἐφαρμόσουν μέ ἄγριο φανατισμό τήν ἰταλοποίηση τῶν νησιῶν. Γιά νά μήν μποροῦν ὅμως μερικοί ἀνυπόταχτοι δάσκαλοι νά διδάξουν ἑλληνικά, ἀκόμη καί στά κρυφά, ἔβαλαν σέ ἐνέργεια ἕνα πιεστικό καί καθημερινό σύστημα ἐπιθεωρήσεως. Ἐκτός δηλ. ἀπό τόν γενικό ἐπιθεωρητή Ρόδου καί τήν περιοδεύουσα κατά χρονικά διαστήματα ἀκολουθία του (δυστυχῶς ἦταν καί μερικοί ἑλληνόφωνοι ἐπιθεωρητές ἰταλόδουλοι καί ἀνάξιοι Γραικύλοι) ἐγκατέστησαν σέ κάθε νησί ἐπιτόπιους Ἰταλούς διευθυντές τῆς παιδείας καί κάθε μέρα ἔπαιρναν τά αὐτοκίνητα κι ἐγύριζαν διαρκῶς τά χωριά κι ἐπέβλεπαν αὐστηρά τήν καθημερινή διδασκαλία, ὥστε νά μήν εἶναι δυνατό, κάτω ἀπό τά μάτια τῶν καραμπινιέρων, τῶν κατασκόπων καί τῶν δημάρχων –ἰταλικῶν, τώρα πιά, διορισμένων ὑπαλλήλων– νά τολμήσει κανένας δάσκαλος ἔστω καί γιά μιά ὥρα τήν βδομάδα νά μιλήσει ἤ νά διδάξει κάτι ἑλληνικό στούς μαθητές του…»* Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, *Γιά νά γνωρίσουμε τή Δωδεκάνησο,* Ἀθήνα 1945, σελ. 33.

τη καί στούς φοιτητές τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν: *«Ἦλθεν ἡ Ἰταλική κατοχή τό 1912, ἡ ὁποία ἦτο ἀνεκτή ἕως τό 1920. Κατόπιν μέ τήν παρουσίαν τοῦ Μουσολίνι ἤρχισεν ἡ μεγάλη τραγωδία τῆς Δωδεκανήσου. Τά γράμματα τά ἑλληνικά δέν διδάσκονται. Οἱ διδάσκαλοι καί οἱ ἱερεῖς καταδιώκονται. Τότε ἦλθεν εἰς ἐμέ τόν ταπεινόν ἡ σκέψις νά σχηματίσω ἕνα ὅμιλον παρθένων μορφωμένων καί μέ τό ράσον νά ἀντιδράσουν ἐναντίον τοῦ ὀργανωμένου Καθολικισμοῦ εἰς Δωδεκάνησον.*

Αἱ μοναχαί ὡς διδασκάλισσαι ἐδημιούργησαν ἐδῶ τό "κρυφό σχολειό" ὅπου ἤρχοντο τά παιδιά τῆς Πάτμου καί ἐνεψυχώνοντο πνευματικῶς. Κατεδιώχθημεν διαφοροτρόπως, ἀλλά κατωρθώσαμεν νά κρατηθῶμεν ἕως τήν ἀπελευθέρωσιν τῆς Δωδεκανήσου. Ὁ πρῶτος διοικητής Δωδεκανήσου ἀντιναύαρχος Ἰωαννίδης μέ καλεῖ καί μέ παρακαλεῖ νά δεχθῶ νά παραλάβω 80 ὀρφανά καί νήπια ἀπό τάς χεῖρας τῶν καθολικῶν καλογραιῶν.

Μέ δισταγμόν δέχομαι, διότι ἦτο τότε περιωρισμένος ὁ ἀριθμός τῶν Ἑλληνίδων μοναζουσῶν. Ἀνέλαβον αἱ μοναχαί καί ἔφεραν εἰς πέρας τό ἱερόν ἔργον, καί τώρα τό ὀρφανοτροφεῖον θηλέων ἀριθμεῖ ὑπέρ τά 150 ὀρφανά κορίτσια τά ὁποῖα μορφώνονται ἑλληνορθοδόξως. Δι' αὐτόν τόν λόγον θά δῆτε ἐδῶ τάς ὀλίγας μοναχάς πού κρατοῦν αὐτό τό ὀχυρόν τοῦ ἀξιωματικοῦ τῆς Ἐκκλησίας Νικηφόρου τοῦ Κρητός. Ὁ σκοπός τῆς ἀδελφότητος ταύτης εἶναι νά ἐπανέλθη ἡ Ἑλληνίς μοναχή εἰς τήν πρώτην της θέσιν, ὅπως τήν θέλει ὁ Μέγας Βασίλειος, εἰς τήν ἄσκησιν καί τήν κοινωνικήν δρᾶσιν»[15]. Τό 1935 πρίν ἐκλεγεῖ Καθηγούμενος ἱδρύει στήν Νίσυρο ἀδελφότητα μέ τήν ἐπωνυμία Ἅγιος Νικήτας ὁ Νισύριος.

Κατά τό ἔτος 1935 ἐκλέγεται Καθηγούμενος Πάτμου. Ἤδη ἀπό τίς πρῶτες ἡμέρες τῆς ἡγουμενίας του ὁ γενικός διοικητής Ρόδου Μάριο Λάγγο ἀποδοκιμάζει τήν ἐκλογή του. Ὁ Ἅγιος ὅμως κινεῖται δυναμικά: Ἀνεγείρει τήν Ἱερά Μονή τῆς Μητρός τοῦ Ἠγαπημένου, προσπαθεῖ νά ἀνορθώσει τήν μεγάλη Μονή τοῦ Θεολόγου πνευματικά καί οἰκονομικά, καί ὑποστηρίζει ἕως θανάτου τόν Πάνσεπτο Θρόνο τοῦ Πατριαρχείου. Γιά νά ἐνισχύσει τήν Μονή κάνει τήν κουρά κρυφά τεσσάρων μοναχῶν ἐν μίᾳ νυκτί, καί συνιστᾶ ἐπιτροπή στήν Ἀθήνα γιά τήν περιουσία τῆς Μονῆς ὑπό τήν προεδρία

15. Ἀρχιμ. Παύλου Νικηταρᾶ, *Ὁ Ἅγιος Ἀμφιλόχιος τῆς Πάτμου,* ἕβδομη ἔκδοση ἐπηυξημένη καί ἀναθεωρημένη ὑπό τοῦ Ἀρχιμ. Ἀντίπα Νικηταρᾶ, ὅ.π., 59-60.

τοῦ Τραπεζοῦντος Χρυσάνθου. Φροντίζει γιά τήν συντήρηση τῶν σχολείων, τήν ἰατρική περίθαλψη καί τήν ὑλική βοήθεια τῶν κατοίκων τῆς ἁγίας νήσου. Ἐπινοεῖ κρυφό μοναχισμό. Κείρει μοναχούς καί μοναχές χωρίς ράσα διά νά κινοῦνται ἐλεύθερα κατά τήν περίοδο τῆς σκλαβιᾶς, συνεχίζει ὅμως αὐτήν τήν τακτική καί μετά τήν ἀπελευθέρωση.

Οἱ Ἰταλοί ἀρχίζουν νά βλέπουν τόν Ἅγιο καί τήν ἀδελφότητα τῆς Μονῆς ἐχθρικά. Ὁ διοικητής τῆς Ἀστυνομίας Καλύμνου κατά τρόπο προκλητικό λέγει στόν Γέροντα: *«πληροφοροῦμαι ὅτι διδάσκεις τήν ἐξέγερση τοῦ λαοῦ»* καί ὁ Ἅγιος ἀποκρίνεται: *«Ἐγώ διδάσκω τήν εἰρήνη εἰς τάς καρδίας τῶν ἀνθρώπων καί ὄχι τόν πόλεμο»*[16].

Κατά τήν δεύτερη ἐκλογή Του ὡς Ἡγουμένου (Αὔγουστος 1937) δέν ἐγνωστοποίησε ἡ Μονή τήν ἐπανεκλογή του. Αὐτό οἱ Ἰταλοί τό θεώρησαν περιφρόνηση πρός τίς πολιτικές ἀρχές. Ἡ δυσμένεια ἐναντίον τοῦ Ἁγίου φουντώνει καί πάλι, ὥστε μαζί μέ ἄλλες ἀφορμές νά προκαλέσουν τό ἔτος 1937 τήν πτώση του ἀπό τήν ἡγουμενία καί τήν ἐξορία του ἀπό τήν Πάτμο. Ὁ γενικός στρατιωτικός διοικητής Δωδεκανήσου Γκρασσίνι μέ καραμπινιέρηδες καταλαμβάνει τήν Μονήν. Δύο χωροφύλακες Ἰταλούς τοποθετεῖ στήν μεγάλη εἴσοδο τῆς Μονῆς, δύο στήν εἴσοδο τοῦ Συνοδικοῦ καί δύο ἐντός τοῦ Συνοδικοῦ τῆς Μονῆς. Ἐνεργεῖ προγραμματισμένα καί ἀναθέτει τήν ἡγουμενία στόν π. Ἐπιφάνιο Καλογιάννη. Ὁ Ὅσιος Γέροντάς μας Ἀμφιλόχιος ἀρνεῖται νά παραδώση τήν ἡγουμενική ράβδο, ἐπικαλεῖται τόν κανονισμό τῆς Μονῆς. Τότε ἀπειλεῖται μέ ἐξορία. Ἡ ἀπόφαση δέν τόν πτοεῖ. Ἀτάραχος δέχεται νά ἐξορισθῆ μπροστά στήν ἀπειλή τῶν ὅπλων[17]. Ἀλησμόνητη θά μείνει ἡ ἀπάντηση στόν Γκρασσίνι, ὅταν τοῦ εἶπε: *«Πρώτη φορά μοῦ ἀντιστέκεται κληρικός ἔτσι»* καί ὁ Ἅγιος τοῦ ἀπαντᾶ: ***«Ἴσως διότι πρώτη φορά συναντᾶτε Ὀρθόδοξο μοναχό»***[18].

Ἔτσι ἀποφάσισαν στήν ἀρχή νά ἐξορισθεῖ στό Κασσίνο τῆς Ἰταλίας. Τελικά ὅμως τόν ἐξόρισαν στήν Ἀθήνα, καί διέλυσαν τήν Μονή Εὐαγγελισμοῦ ἀφήνοντας τέσσερεις μοναχές ὑπό ἀστυνομική ἐπι-

16. π. Ἰγν. Τριάντη, ὅ.π., σελ. 66

17. Ἀρχιμ. Παύλου, ὅ.π., σελ. 31-32. Βλ. περισσότερα στήν ἀνέκδοτη ἐπιστολή τοῦ Γέροντος πρός τήν Α.Θ.Π. τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Βενιαμίν (1937).

18. Ἀρχιμ. Παύλου Νικηταρᾶ, *Ὁ Ἅγιος Ἀμφιλόχιος τῆς Πάτμου,* ἕβδομη ἔκδοση ἐπηυξημένη καί ἀναθεωρημένη ὑπό τοῦ Ἀρχιμ. Ἀντίπα Νικηταρᾶ, ὅ.π., σελ. 6.

τήρηση. Ἡ ἐξορία του διήρκεσε δύο ἔτη. Μέ τήν μεσολάβηση τοῦ μοναχοῦ Λαυρεντίου τῆς Ἱ. Μονῆς Κρυπτοφέρρης τῆς Ἰταλίας, τοῦ γραμματέως τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας στήν Ἰταλία, Γκίκα ἀπό τήν Κῶ, κ.ἄ., ἀνακαλοῦνται καί ὁ Ἅγιος καί ἡ Γερόντισσα Εὐστοχία. Ἐπανῆλθε λοιπόν στήν Πάτμο *«προσκαρτερῶν καί θλιβόμενος»*. Κατά τά ἔτη 1939-1940 ἐχρημάτισε ἐφημέριος τοῦ ἱεροῦ Προσκυνήματος Παναγίας Διασωζούσης, ὅπου ἀξιοποίησε τόν χῶρο καί ἔκανε οἰκοδομικές ἐργασίες[19].

Κατά τόν πόλεμο τοῦ 1940 ὁ Ἅγιος ἀναλαμβάνει ὡς Προϊστάμενος τό ἱερό Σπήλαιο. Ἐκεῖ θυσιάζεται στήν κυριολεξία. Στερεῖται καί τόν ἐπιούσιο ἄρτο, γιά νά τόν προσφέρει στίς πεινασμένες οἰκογένειες. Ἡ Πάτμος τό ’40 δέχεται 2.000 Λέριους πρόσφυγες πού ἔφυγαν ἀπό τόν τόπο τους λόγῳ τῶν συνεχῶν βομβαρδισμῶν. Δημιουργεῖ ἐπιτροπή βοηθείας μέ τόν π. Παῦλο, τόν ἰατρό Παρίση Καστῆ καί τήν Μαρία Βέστη. Τακτοποιεῖ τόν κόσμο σέ σπίτια καί μοναστήρια καί στό ἱερό Σπήλαιο φιλοξενεῖ 70 ἄτομα. Κατά τήν διάρκεια αὐτῶν τῶν χρόνων ὁ Ἅγ. Ἀμφιλόχιος στάθηκε ὁ πραγματικός πατέρας τῶν πεινώντων καί τῶν ὀρφανῶν ὁ προστάτης. Τελείωσε ὁ πόλεμος καί ὁ Ἅγιος συνεχίζει νά βρίσκεται στίς ἐπάλξεις τοῦ ἀγῶνος γιά τήν ἀνόρθωση τῶν ἐρειπίων τῆς φιλτάτης Δωδεκανήσου[20].

«Ἐπιλείψει με ὁ χρόνος διηγούμενον» τά μετά τήν Ἰταλοκρατία καί τόν πόλεμο θαυμαστά…

Ὡς μεγάλη παρακαταθήκη καί στάση ζωῆς ἐγχαράσσεται στήν καρδιά μας ἡ Ἀντίστασή Του. Ἀντίσταση Ἁγίου ἀνδρός. Ἀντίσταση ὑποδειγματική. Χωρίς φανατισμούς, μίση καί ὅπλα. Ἕνας εἰρηνικός πόλεμος μέ τήν ἀνωτερότητα τοῦ Ρωμιοῦ καί τό ὑψηλό βίωμα τοῦ Ὀρθοδόξου Χριστιανισμοῦ. Ὁ Ἅγιος ὡς ἐνεργούμενο τῆς Χάριτος κατόρθωσε ὅσα δέν θά κατόρθωνε ἕνας ὁλάκερος στρατός: Κράτησε ἰσορροπίες Βυζαντινοῦ τρόπου ἀντιλήψεως γιά τό ἔθνος, πρᾶγμα πού πρέπει νά παραδειγματίσει ἐμᾶς τούς Νεοέλληνες, γιά νά ξεφύγουμε ἀπό τίς ἀρρωστημένες ἐθνικιστικές τάσεις. Εἶναι ὁ Διαφωτιστής τῆς «καθ’ ἡμᾶς Ἀνατολῆς» πού παρηγόρησε καί ἐνδυνάμωσε τόν λαό μας κατά τήν δουλεία. Εἶναι ὁ Ἀγωνιστής πού ἀπέτρεψε τόν κίνδυνο τοῦ ἐκλατινισμοῦ, τόν μεγαλύτερο καί πιό ὕπουλο κίνδυνο καί ἀπό τόν ἐξισλαμισμό λόγῳ τοῦ ὑψηλοῦ πολιτιστικοῦ ἐπι-

19. π. Ἰγν. Τριάντη, ὅ.π., σελ. 74-77. Ἀρχιμ. Παύλου, ὅ.π., σελ. 47-48.

20. Ἀρχιμ. Παύλου, ὅ.π., σελ. 34-36.

πέδου τῶν Δυτικῶν καί τῶν ὑλικῶν παροχῶν πού διευκόλυναν τήν ἀφομοίωση. Εἶναι ὁ ἐκκλησιαστικός Πατριαρχικός πνευματικός πού ἀγάπησε τό Φανάρι, τήν Μητέρα τοῦ Γένους Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, τό παρελθόν, τό παρόν καί τό μέλλον τῆς ἱστορικῆς μας ὑπάρξεως. Ὁ μαχητής πού πολέμησε τό Αὐτοκέφαλο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Δωδεκανήσου μέχρι θανάτου. Εἶναι ὁ ἀγαπητικός, ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, πού ἀγαπᾶ καί τούς ἐχθρούς του, χωρίς νά προδώσει οὔτε τό Γένος οὔτε τήν Ἐκκλησία του. Εἶναι Αὐτός πού διδάσκει τόν τρόπο τῆς ἀντίστασης τῆς Ἐκκλησίας ἀνά τούς αἰῶνες χωρίς αἵματα καί χωρίς Σταυροφορίες. Διδάσκει τήν ὑπεροχή τῆς πνευματικῆς ἀντίστασης.

ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΩΟΥ ΚΑΙ ΝΙΣΥΡΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΟΡΤΗ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

Τό ἀπόγευμα τῆς Κυριακῆς τῆς Ὀρθοδοξίας, 8 Μαρτίου 2020, ἐψάλη στόν Ἱερό Ναό Ἁγίου Παύλου πόλεως Κῶ ὁ Κατανυκτικός Ἑσπερινός χοροστατοῦντος τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Κώου καί Νισύρου κ. Ναθαναήλ.

Ἀμέσως μετά τήν ὁλοκλήρωση τῆς κατανυκτικῆς ἀκολουθίας, τόν λόγο ἔλαβε ὁ Ἐντιμολογιώτατος κ. Μηνᾶς Ἀλ. Ἀλεξιάδης, Ὁμότιμος Καθηγητής τοῦ Ἐθνικοῦ καί Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί Ἄρχων Ὑπομνηματογράφος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος ἦλθε στήν Κῶ προσκεκλημένος τοῦ Σεβασμιωτάτου Ποιμενάρχου μας, εἰδικά γιά τήν ἐκδήλωση αὐτή, καί ὁμίλησε μέ θέμα «ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ ΚΑΙ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ. Η ΚΥΡΙΑΚΗ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ».

Στήν, κατά γενική ὁμολογία ἰδιαιτέρως ἐπιτυχημένη, ὁμιλία του ὁ Ἐντιμολογιώτατος Ἄρχων ἀναφέρθηκε στή σημασία τῆς Κυριακῆς τῆς Ὀρθοδοξίας καί τῆς Ἀναστηλώσεως τῶν Εἰκόνων, καί τόνισε ἐμπεριστατωμένα καί μέ σειρά ἱστορικῶν ἀναφορῶν τήν ἐπί δύο χιλιάδες χρόνια ζωντανή σχέση τῶν Δωδεκανήσων, καί ἐν προκειμένῳ τῆς Κῶ καί τῆς Νισύρου, μέ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, τόν κορυφαῖο θεσμό τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ὁ Ἐντιμολογιώτατος παρουσίασε πολλά στοιχεῖα πού ὑπογραμμίζουν τόν στενότατο δεσμό τους καί δείχνουν ὅτι, κάτω ἀπό τήν προστασία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἡ τοπική Ἐκκλησία ἔζησε καί ἀναπτύχθηκε προστατευμένη καί ἀσφαλής παρά τίς πολλές συνεχόμενες καί μακροχρόνιες κατακτήσεις πού ὑπέστη.

Ἰδιαίτερη νότα στήν ἐκδήλωση ἔδωσαν οἱ καταληκτήριες ἀναφορές τοῦ ὁμιλητή στίς οἰκολογικές πρωτοβουλίες τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου, ὁ ὁποῖος μέ τήν ἄκρως εὐαίσθητη οἰκολογική του συνείδηση, ἡγεῖται παγκοσμίως τοῦ Οἰκολογικοῦ Κινήματος καί προσφέρει σέ ὅλο τόν κόσμο

τόν σχετικό ὀρθόδοξο λόγο γιά σεβασμό καί προστασία τοῦ περιβάλλοντος.

Μέ τήν ὁλοκλήρωση τῆς ὁμιλίας ὁ Σεβασμιώτατος εὐχαρίστησε θερμά τόν ὁμιλητή γιά τήν ἀποδοχή τῆς προσκλήσεως καί ἐπεσήμανε τήν πολύπλευρη συνεισφορά του στήν ἀνάπτυξη τῶν λαογραφικῶν σπουδῶν στήν Ἑλλάδα γενικότερα καί στή Δωδεκάνησο, τήν ἰδιαιτέρα πατρίδα του, εἰδικότερα. Μάλιστα, τονίζοντας τήν ἀνάγκη νά ἀξιοποιηθοῦν οἱ ἐξειδικευμένες γνώσεις καί ἡ μακρά ἐμπειρία τοῦ Καθηγητοῦ Μηνᾶ Ἀλ. Ἀλεξιάδη καί στήν Κῶ, πρότεινε στόν παριστάμενο κ. Θεοδόσιο Νικηταρά, Δήμαρχο Κῶ, ὁ Δῆμος Κῶ, σέ συνεργασία μαζί του, νά ἱδρύσει, στό πρότυπό τοῦ «Ἰνστιτούτου Λαϊκοῦ Πολιτισμοῦ Καρπάθου», τό ὁποῖο λειτουργεῖ ἐπί σειρά ἐτῶν μέ ἀπόλυτη ἐπιτυχία, φορέα μέ σκοπό τήν καλλιέργεια τῶν σπουδῶν Λαογραφίας στήν Κῶ καί τήν προαγωγή τῆς μελέτης τῆς πλούσιας τοπικῆς λαογραφικῆς παραδόσεως.

Ἡ ἐκδήλωση ὁλοκληρώθηκε μέ τή φήμη τοῦ Παναγιωτάτου, ἡ ὁποία ἐψάλη ἀπό τόν Σεβασμιώτατο, τόν Ἐντιμολογιώτατο Ἄρχοντα, τούς Ἱεροψάλτες καί τό σύνολο τοῦ παρισταμένου κλήρου καί λαοῦ.

Παρέστησαν ὁ κ. Θεοδόσιος Νικηταρᾶς, Δήμαρχος Κῶ, ἡ κ. Σέβη Βλάχου, Ἀντιδήμαρχος Πολιτισμοῦ καί Ἀθλητισμοῦ, ἐκπρόσωποι τοῦ Ταξιάρχου καί ἄλλων φορέων καθώς καί πολλοί πιστοί.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΓΕΡ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ
Θεολόγος–Φιλόλογος
Διδάκτωρ Θεολογίας ΕΚΠΑ

ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ
Ὁμότιμος Καθηγητής Φιλοσοφικῆς Σχολῆς
Ἐθνικοῦ καί Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
Ἄρχων Ὑπομνηματογράφος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ ΚΑΙ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ
Η ΚΥΡΙΑΚΗ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

Εὐχαριστῶ θερμά καί ἀπό τή θέση αὐτή τόν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Κώου καί Νισύρου Κύριο Ναθαναήλ γιά τήν πρόσκλησή του, νά ἔλθω στήν Ἀποστολική Σας Μητρόπολη, καί νά μιλήσω μέ θέμα «ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ ΚΑΙ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ. *Η ΚΥΡΙΑΚΗ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ*»[1]. Θέμα ὄχι μόνο ἐπίκαιρο λόγῳ τοῦ Πανορθόδοξου ἑορτασμοῦ τῆς σημερινῆς ἡμέρας, ἀλλά καί ἱστορικά ἑλκυστικό, ἀφοῦ σχετίζεται μέ τήν Ἁγιωτάτη Ἀρχιεπισκοπή Κωνσταντινουπόλεως, τό Οἰκουμενικό μας Πατριαρχεῖο, καθώς ἐπίσης καί τόν «μακρόκοσμο τῶν μικροκόσμων» τῆς Δωδεκανησιακῆς πολυνησίας, πού ἀποτελεῖ κάστρο τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Τά Δροσοδωδεκάνησά μας, ὅπως τά χαρακτήρισε εὔστοχα ὁ ἐθνικός μας ποιητής Κωστής Παλαμᾶς, εἶναι τό τμῆμα ἐκεῖνο τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικράτειας, πού δέν ἀποχωρίστηκε ποτέ ἀπό τή Μητέρα Ἐκκλησία καί γι' αὐτό ἑορτάζουν πανηγυρικά σήμερα τόν θρί-

1. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τόν ἀγαπητό φίλο κ. Ἀθανάσιο Μουστάκη, διδάκτορα Θεολογίας τοῦ Ἐθνικοῦ καί Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, γιά τή δακτυλογράφηση τοῦ κειμένου καί τίς πολλαπλές φροντίδες του στό ταξίδι μου στήν Κῶ.

αμβο τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας ἐναντίον τῆς γνωστῆς καί ἀστήρικτης αἵρεσης τῆς Εἰκονομαχίας, πού ἀναδύθηκε σέ μία περίοδο τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

Καί ἐδῶ στήν Ἀποστολική Μητρόπολη τῆς Κῶ ὁ ἐμπνευσμένος Ἱεράρχης της εἶναι ἡ συνισταμένη τῶν Πανηγυρικῶν Ἑορτασμῶν.

Δέν θά ἤθελα νά σᾶς κουράσω μέ γνωστές ἱστορικές εἰδήσεις γύρω ἀπό τήν Εἰκονομαχία, τίς ὁποῖες μπορεῖτε νά ἀναζητήσετε σέ γνωστά ἐγχειρίδια τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας. Θά ἤθελα μόνο νά σᾶς πῶ, ὅτι οἱ εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες, γιά πολιτικούς κυρίως λόγους, προσπάθησαν νά ἀλλοιώσουν τά δόγματα πού θεσπίστηκαν ἀπό τίς Οἰκουμενικές Συνόδους, μέ στόχο τόν πολιτικό ἐξευμενισμό αἱρετικῶν των ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. Αὐτή ἡ τάση ὁρισμένων ἡγετῶν τοῦ Βυζαντίου ὁδηγήθηκε στό ἀπόγειό της μέ τή δυναστεία τῶν Ἰσαύρων (8.-9. αἰ.) καί ἀποκλήθηκε Εἰκονομαχία, ὅπως ὅλοι γνωρίζουμε. Ἔτσι κατέστρεφαν τίς εἰκόνες καί ἀπέρριπταν τή δυνατότητα πού ἔχει ἡ ἄκτιστη χάρη τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία μέ τά Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας διαχέεται στή Δημιουργία, νά ἁγιάζει τόν ἄνθρωπο καί τήν ἄλογη κτίση.

Τεκμηριωμένα παρουσιάζει αὐτή τή διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας ὁ Λεωνίδας Οὐσπένσκη (1902-1987), καθηγητής τῆς Εἰκονογραφίας στό Ὀρθόδοξο Ρωσικό Ἰνστιτοῦτο τῆς Γαλλίας, σημειώνοντας τά ἑξῆς: «Ἡ εἰκόνα εἶναι μία ἁγιογραφία καί ὄχι μία «ζωγραφιά θρησκευτική». Ἔχει τόν δικό της χαρακτήρα, τούς ἰδιαίτερους κανόνας της, καί δέν προσδιορίζεται ἀπό τήν τέχνη ἑνός αἰῶνος ἤ μιᾶς ἐθνικῆς ἰδιοφυΐας, ἄλλ' ἀπό τό ἄν μένει πιστή στόν προορισμό της, πού εἶναι παγκόσμιος. Ἡ εἰκόνα εἶναι μιά ἔκφραση τῆς θείας οἰκονομίας πού συνοψίζεται στή διδασκαλία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, πού λέγει: «Ὁ Θεός ἔγινε ἄνθρωπος γιά νά γίνει ὁ ἄνθρωπος Θεός». Ἡ Ἐκκλησία ἔδωσε τόση σημασία στήν Εἰκόνα, ὥστε κήρυξε πώς ἡ νίκη κατά τῶν εἰκονομάχων στάθηκε θρίαμβος τῆς Ὀρθοδοξίας, θρίαμβος πού ἑορτάζεται κατά τήν πρώτη ἑβδομάδα τῆς μεγάλης Τεσσαρακοστῆς» (σ. 15).

Σέ ἄλλο σημεῖο, στό σημαντικό αὐτό βιβλίο, τονίζει ὅτι «Ἡ Ἐκκλησία καθόρισε σαφῶς τή δογματική σημασία τῆς Εἰκόνας κατά τούς χρόνους τῆς Εἰκονομαχίας τῶν η΄ καί θ΄ αἰώνα. Ὑπερμαχώντας γιά τίς Εἰκόνες ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία δέν ἀγωνιζότανε μονάχα γιά τόν διδακτικό προορισμό τους, οὔτε γιά τόν αἰσθητικό χαρακτήρα

τους, ἀλλά γιά τό ἴδιο τό θεμέλιο τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, πού εἶναι τό δόγμα τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ. Πράγματι, ἡ εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος εἶναι ἡ μαρτυρία τῆς ἐνσαρκώσεώς Του καί μαζί ἡ ἀπό μέρους μας ὁμολογία τῆς θεότητός Του. «Εἶδα τήν ἀνθρώπινη εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καί ἡ ψυχή μου ἐσώθη», λέγει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. (α΄ Πρῶτος λόγος ὑπέρ τῶν εἰκόνων. κεφ. 22)» (σ. 40).

Ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο, ἡ ἀντίδραση τῆς Ἐκκλησίας ἦταν ἄμεση καί δυναμική. Οἱ μοναχοί, πολλοί ἀπό τούς ὁποίους ἦταν φορεῖς τῆς θείας χάριτος, δηλαδή Ἅγιοι, πρωτοστάτησαν σέ αὐτή. Πῶς ἦταν δυνατό νά μήν ἀπεικονίζουν τόν Χριστό, τόν Σαρκωμένο Λόγο, πού ἔγινε ἄνθρωπος καί μέ τόν θάνατο καί τήν Ἀνάστασή Του μᾶς ἔσωσε ἀπό τή φθορά;

Πῶς ἦταν δυνατό νά ἀρνηθοῦν τή δυνατότητα τοῦ δημιουργημένου ἀπό τόν Θεό κόσμου νά μετέχει στή Χάρη τοῦ Ἄκτιστου Θεοῦ;

Τή στάση τῶν ἀσκητῶν καί τῶν Ἁγίων σύντομα ἀκολούθησε ὁ πιστός λαός τοῦ Θεοῦ ἀντιδρώντας στήν πλάνη καί διακηρύσσοντας τήν ὀρθή διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία, τελικά, ἐθριάμβευσε. Στόν θρίαμβο αὐτόν τῆς Ἀλήθειας, στήν ὁριστική Ἀναστήλωση τῶν Εἰκόνων, τό ἔτος 843, ἀφοῦ πέρασαν περισσότερα ἀπό ἑκατό χρόνια προβλημάτων καί διωγμῶν (726-843), πρωτοστάτησε ὁ θεματοφύλακας τῆς Ἀλήθειας, τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, μέ τόν τότε Οἰκουμενικό Πατριάρχη, καί μετέπειτα Ἅγιο, Μεθόδιο, καί ἡ Ἁγία Θεοδώρα, ἡ Αὐτοκράτειρα.

Ἔκτοτε, σέ ἀνάμνηση τῆς ἀναστήλωσης τῶν Ἱερῶν Εἰκόνων, γινόταν, στή Βασιλίδα τῶν Πόλεων καί σέ ἄλλες πόλεις τῆς Αὐτοκρατορίας, πανηγυρική τελετή μέ πρωτοστάτες τούς κληρικούς καί τούς μοναχούς ἡ λεγόμενη «παννύχιος ὑμνολογία», δηλαδή μία δοξολογική καί χαρμόσυνη ἀκολουθία, στήν Παναγία τῶν Βλαχερνῶν καί λαμπρή λιτανεία μέ τήν παρουσία τοῦ Αὐτοκράτορα.

Σήμερα, γιά τό σημαντικό αὐτό θεολογικό γεγονός, ἑορτάζεται σέ ὅλες τίς Ἐκκλησίες ἡ ἐπονομαζόμενη Κυριακή τῆς Ὀρθοδοξίας. Αὐτό συμβαίνει τήν Α΄ Κυριακή τῶν Νηστειῶν, 42 ἡμέρες δηλαδή πρίν ἀπό τό Πάσχα.

Στήν Ἑλλάδα καθιερώθηκε ἀπό τήν ἐποχή τῆς Βασιλείας τοῦ Γεωργίου τοῦ Α΄, τήν Κυριακή τῆς Ὀρθοδοξίας νά προσέρχεται ὁ Ἀρχηγός τοῦ Κράτους στή Μητρόπολη τῶν Ἀθηνῶν καί νά ἀναγιγνώσκει τό Σύμβολο τῆς Πίστεως.

Ὁ Καθηγητής κ. Μηνᾶς Ἀλ. Ἀλεξιάδης κατά τή διάρκεια τῆς ὁμιλίας του.

Τό μήνυμα πού στέλλει ἡ Ἐκκλησία μέ τή σημερινή Ἑορτή εἶναι ὅτι πρέπει, μέ κάθε τρόπο, νά ἀποφεύγουμε τήν ἀλλοίωση τῆς θεϊκῆς Ἀποκάλυψης, τήν ὁποία ἡ Ἐκκλησία θεωρεῖ καί διαφυλάσσει ὡς πολύτιμο θησαυρό.

Πρῶτο καί κύριο ρόλο στόν ἀγώνα τῆς Ἐκκλησίας γιά τή διαφύλαξη τῆς πίστης της διαδραματίζει, αἰῶνες τώρα, τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, ἡ Μητέρα Ἐκκλησία, πού σέ ὅλη τή μακρόχρονη ἱστορική πορεία διακηρύσσει τόν λόγο τοῦ Χριστοῦ.

Μέ κάθε τρόπο, μέ κάθε μέσον, σέ ἀντίξοες καί σκληρές συνθῆκες, πάντοτε διωκόμενο, προστατεύει τά τέκνα του καί μεριμνᾶ γιά τήν πνευματική τους πορεία καί ἀνάταση!

* * *

Ἄν ἀνατρέξουμε τήν ἱστορία τῶν Δωδεκανήσων τώρα, θά διαπιστώσουμε ὅτι ἡ μέριμνα καί ἡ φροντίδα αὐτή εἶναι ἰδιαίτερα ἔντονη καί ἐμφανής!

Παρά τό γεγονός ὅτι τό Πατριαρχεῖο ὑποδουλώθηκε καί αὐτό τό 1453, συνέχισε νά φροντίζει μέ πατρική ἀγάπη τίς ἐπαρχίες του. Τά ἐμπόδια ὡστόσο ἦταν πολλά, πού προκαλοῦσαν οἱ κατά καιρούς κατακτητές τῶν Δωδεκανήσων, τά ὁποῖα ἤδη ἀπό τό 1309 πέρασαν στήν ἡγεμονία (ὁρισμένα ἀπό αὐτά) τοῦ Τάγματος τῶν Ἱπποτῶν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη.

Τό Πατριαρχεῖο συνέχισε νά ἐκλέγει Ἐπισκόπους, τούς ὁποίους ἔστελλε στά ὑπόδουλα νησιά. Ὅταν αὐτό δέν ἦταν πάντοτε δυνατό, παραχωροῦσε «κατ' ἐπίδοσιν» τίς ἐπαρχίες του, γιά παράδειγμα ἐδῶ στήν Κῶ, σέ ἐπισκόπους ἄλλων περιοχῶν γιά τή διαποίμανσή τους, τήν ἄσκηση τοῦ λατρευτικοῦ ἔργου τους καί, κυρίως, τή χειροτονία κληρικῶν γιά τίς πόλεις καί τά ἀπομακρυσμένα χωριά.

Αὐτή ἡ προσπάθεια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἶχε δύο προφανεῖς καί ἰδιαιτέρως σημαντικούς στόχους: πρῶτα νά διατηρηθεῖ ἡ πίστη τῶν Ὀρθοδόξων, καθώς οἱ Ἱππότες μεθόδευαν τόν ἐκλατινισμό τους, καί κατόπιν νά διατηρηθεῖ ἡ Ἑλληνική συνείδηση τῶν κατοίκων. Καί οἱ στόχοι αὐτοί εἶχαν ἀπόλυτη ἐπιτυχία!

Στά τέλη τοῦ 1522 καί ἐξῆς ἕνα ἕνα τά Δωδεκάνησα πέρασαν στήν Ὀθωμανική κυριαρχία. Ἀλλαγή κατακτητή, τά ἴδια ὅμως προβλήματα. Παρότι δέν ὑπῆρχε πλέον ὁ κίνδυνος τοῦ ἐκλατινισμοῦ, οἱ διωγμοί ὅμως ἐντάθηκαν. Ἀπό τήν πρώτη στιγμή τό ὑπόδουλο

Ὁ Σεβασμιώτατος μέ τόν κ. Θεοδόσιο Νικηταρά, Δήμαρχο Κῶ, ἀμέσως μετά τό πέρας τῆς ὁμιλίας τοῦ κ. Μηνᾶ Ἀλ. Ἀλεξιάδη. Διακρίνονται καί κληρικοί τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κώου καί Νισύρου.

Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο συνέχισε νά ἀγωνίζεται γιά τίς ἐπαρχίες του. Ὁ ἑκάστοτε Οἰκουμενικός Πατριάρχης, ἐπικεφαλῆς τῶν Ὀρθοδόξων τῆς Αὐτοκρατορίας, καί ἡ Σύνοδος τοῦ Πατριαρχείου μποροῦσαν πλέον νά ἐκλέγουν, νά χειροτονοῦν καί νά ἀποστέλλουν Ἐπισκόπους στά νησιά μας, οἱ κάτοικοι τῶν ὁποίων εἶχαν νά ἀντιμετωπίσουν σοβαρότατα προβλήματα: ἀπηνεῖς διωγμούς, φτώχεια, πειρατεία, βαρύτατη φορολόγηση.

Πάντοτε ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης λειτούργησε ὡς κυματοθραύστης γιά τά προβλήματα αὐτά, προσπαθώντας, ὅπου ἦταν δυνατό, νά τά ἐπιλύσει ἤ τουλάχιστον νά περιορίσει τίς συνέπειές τους στό ποίμνιό του. Σέ αὐτό τό πλαίσιο, καί παρά τίς ἐξαιρετικά δυσχερεῖς συνθῆκες διόριζε ἐπισκόπους, οἱ ὁποῖοι πέρα ἀπό τό καθαρά πνευματικό τους ἔργο, εἶχαν ἀναλάβει καί τή φροντίδα τῆς ἐκπαίδευσης τῶν κληρικῶν.

Τό δύσκολο, ἀλλά τόσο σημαντικό, ἔργο τῆς καλλιέργειας τῆς Παιδείας ἐνισχύθηκε μέ τή συνεχῆ ἵδρυση σχολείων, τήν ἔκδοση βιβλίων στό Πατριαρχικό Τυπογραφεῖο καί ἀλλοῦ, τή δημιουργία βιβλιοθηκῶν στίς Μονές, στίς Μητροπόλεις καί στά σπουδαιότερα σχολεῖα, τήν κατάρτιση καί ἀποστολή ἱεροκηρύκων, ὡς καί τήν οἰκονομική ἐνίσχυση νέων νά ἐπισκεφθοῦν τά μεγάλα μορφωτικά κέντρα τῆς Ἑσπερίας γιά νά μορφωθοῦν καί ἔπειτα, ἐπιστρέφοντας στήν ὑπόδουλη πατρίδα, νά μεταφέρουν τίς γνώσεις πού εἶχαν ἀποκτήσει στούς συμπατριῶτες τους.

Πολλοί ναοί προσέφεραν μέρος ἀπό τά ἔσοδά τους γιά τή λειτουργία σχολείων καί γιά τήν πρόσληψη διδασκάλων. Ἀπό συζητήσεις μέ τόν Σεβασμιώτατο, γνωρίζω, ὅτι αὐτό συνέβαινε καί ἐδῶ στήν Κῶ. Ναοί, ὅπως ἡ Ἁγία Μαρίνα, διέθεταν τά ἔσοδα ἀπό τήν καλλιέργεια τῶν κτημάτων τους γιά τή λειτουργία τῶν σχολείων τῆς Κῶ.

Αὐτή ἡ πρακτική δέν θά εἶχε εὐδοκιμήσει καί δέν θά ἔφερνε οὐσιαστικά ἀποτελέσματα, ἐάν δέν εἶχε τόν συντονισμό ἀπό τήν Πατριαρχική Ἀρχή!

Μέ τήν ἴδια φροντίδα καί διάκριση κινήθηκε ἡ Μητέρα Ἐκκλησία καί κατά τήν περίοδο τῆς Ἰταλοκρατίας. Οἱ Ἰταλοί, ἀρχικά, ἀντιμετωπίστηκαν ὡς ἀπελευθερωτές, ἀλλά σύντομα ἔγινε σαφές ὅτι τά πράγματα δέν ἦταν ἔτσι. Ὁ στόχος καί αὐτῶν ἦταν ἡ ἀλλοίωση τῆς Ὀρθόδοξης συνείδησης τῶν Δωδεκανησίων καί, σέ βάθος χρόνου, ὁ ὁλοκληρωτικός ἀφελληνισμός τῶν νησιῶν. Καί πάλι ὅμως,

Στιγμιότυπο ἀπό τήν ὁμιλία τοῦ Καθηγητῆ.

οἱ Δωδεκανήσιοι δέν ἦταν μόνοι τους. Εἶχαν προστάτη καί φρουρό ἀκοίμητο τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, τό ὁποῖο ἀναπτέρωνε συνεχῶς τήν ὀρθόδοξη συνείδηση τῶν κατοίκων καί ἐτόνωνε τήν Ἑλληνικότητά τους.

Ἀπό τά πρῶτα χρόνια της Ἰταλικῆς Κατοχῆς ἐτέθη ἀπό τόν Κυβερνήτη τῆς Δωδεκανήσου, Mario Lago (1922-1936), ὁποῖος ἀκολουθοῦσε τίς ἐντολές τῆς Ἰταλικῆς Κυβέρνησης, τό θέμα τοῦ Αὐτοκεφάλου τῶν Μητροπόλεων τῆς Δωδεκανήσου. Μέ αὐτόν τόν τρόπο θά δημιουργοῦσε στά Δωδεκάνησα ἕνα ἐκκλησιαστικό μόρφωμα, τό ὁποῖο θά ἦταν ἀδύναμο καί εὔκολα θά ἀντιμετώπιζε ἡ Ἰταλική Κυβέρνηση, ἀφοῦ θά ἦταν ἀποκομμένο ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο.

Μέ πολιτικές πιέσεις, παρελκυστικές τακτικές καί ὑποσχέσεις, ἀλλά καί εὐθεῖες ἀπειλές, οἱ Ἰταλοί προσπάθησαν νά ἀποσπάσουν τή σύμφωνη γνώμη τῶν ἐπισκόπων των νησιῶν τοῦ Δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος, μέ ἀπώτερο στόχο νά παρουσιαστεῖ ἡ ἀνακή-

ρυξη τοῦ Αὐτοκεφάλου ὡς αἴτημα τῶν Μητροπολιτῶν καί τοῦ Δωδεκανησιακοῦ λαοῦ. Τό ἐγχείρημα ὅμως αὐτό ἀπέτυχε.

Οἱ Μητροπολίτες ἔμειναν πιστοί στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, τό ὁποῖο μέ σύνεση κατόρθωσε ἐπιτυχῶς, γιά πολλά χρόνια, νά ὀργανώσει τήν ἀπάντησή του. Ὅταν, μετά ἀπό ἀρκετές περιπέτειες καί πολλά προβλήματα, ἡ κατάσταση ἔφτασε στό ἀπροχώρητο, τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ὑποστήριξε ὅτι γιά μιά τέτοια ἀπόφαση ἐπιβάλλεται νά γίνει δημοψήφισμα. Οἱ Ἰταλοί, τότε, πού γνώριζαν ποιά θά ἦταν ἡ ἀπόφαση τῶν Δωδεκανησίων, κατάλαβαν ὅτι τό σχέδιό τους εἶχε ἀποτύχει καί τό ἐγκατέλειψαν. Στή συνέχεια διέκοψαν κάθε συζήτηση μέ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, ἐνῶ, μέ κυβερνητικά διατάγματα, κατάργησαν ὅλα τά προνόμια πού διατηροῦσαν μέχρι τότε οἱ Μητροπολίτες.

Οἱ Ἰταλοί ἀπροκάλυπτα πλέον ἄρχισαν τούς διωγμούς καί τίς πιέσεις, γιά νά ἐπιτύχουν τόν ἐξιταλισμό τῶν νησιῶν μέ εἰσηγήσεις τοῦ στυγνοῦ Διοικητῆ Cesare Maria De Vecchi (1936-1941). Ἔτσι, τήν περίοδο 1938-1943, ἔλαβαν πολλά καί σκληρά μέτρα. Ἐπέβαλαν τήν Ἰταλική γλώσσα, διόρισαν Ἰταλούς δασκάλους στά σχολεῖα καί ἀπαγόρευσαν τή χειροτονία Ἐπισκόπων. Ξανά ἐδῶ, καί πάλι, ἀναδύθηκαν τά Κρυφά Σχολειά! Ἐδῶ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἦταν πάντα μπροστά καί εἶχε τίς ἀπαντήσεις του!

Μάλιστα, ἐδῶ στήν Κῶ, ὅπως γνωρίζετε κι ἐσεῖς, τό καλοκαίρι τοῦ 1924 ἀπεβίωσε ὁ Μητροπολίτης Ἀγαθάγγελος καί οἱ Ἰταλοί κατακτητές, γιά νά πιέσουν τούς Ὀρθοδόξους πρός τήν υἱοθέτηση τῆς λύσης τοῦ Αὐτοκεφάλου, δέν ἐπέτρεψαν τήν τοποθέτηση νέου Ἐπισκόπου. Γι' αὐτό ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Γρηγόριος Ζ΄ ὅρισε Πατριαρχικό Ἐπίτροπο τόν Ἀρχιμανδρίτη Φιλήμονα Φωτόπουλο ἐξασφαλίζοντας ἔτσι τήν ἀπρόσκοπτη λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κῶ. Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Φιλήμων, πού γιά ἕνα διάστημα, διετέλεσε Πατριαρχικός Ἐπίτροπος καί τῆς Μητροπόλεως Λέρου καί τῆς Μητροπόλεως Ρόδου, ἀντιμετώπιζε κάθε πρόβλημα.

Ἔτσι πέρασαν περισσότερα ἀπό 23 χρόνια μέχρι τή χειροτονία καί τήν ἄφιξη, τό ἔτος 1947, τοῦ πρώτου μετά τήν Ἀπελευθέρωση Ἐπισκόπου, τοῦ Μητροπολίτου Κώου Ἐμμανουήλ Καρπαθίου, ὁ ὁποῖος καταγόταν ἀπό τήν ἰδιαίτερη πατρίδα μου Κάρπαθο καί τή Νίσυρο.

* * *

Στιγμιότυπο ἀπό τήν ὁμιλία τοῦ κυρίου Καθηγητοῦ.

Μερική ἄποψη τοῦ ἐκκλησιάσματος.

Μετά τήν Ἅλωση, τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, πέρα ἀπό τά Ἐκκλησιαστικά του καθήκοντα καί τίς πνευματικές του ἁρμοδιότητες, ἀνέλαβε καί τόν ρόλο τοῦ ὑπερασπιστῆ καί προστάτη τῶν ὑπόδουλων ὀρθοδόξων καί ὁ ἑκάστοτε Οἰκουμενικός Πατριάρχης τόν καίριο, γιά τήν ἐπιβίωσή μας, ὅπως διαπιστώνουμε μελετώντας τήν ἐκκλησιαστική ἱστορία τῆς Δωδεκανήσου καί τῆς Κῶ, ρόλο τοῦ ἡγέτη τοῦ Γένους.

Ἀναμφίβολα, ἡ Πρωτόθρονη Ἐκκλησία πλήρωσε μέ διώξεις καί πόνο αὐτόν τόν ρόλο καί τή γενναία στάση της γιά τήν προστασία τοῦ Γένους μας.

Ἄν ἔχουμε σήμερα παιδεία, ἄν μιλᾶμε ἀκόμη τήν Ἑλληνική γλώσσα καί γνωρίζουμε τήν ἱστορία μας τό ὀφείλουμε στήν ὀμπρέλα προστασίας πού ἅπλωσε καί ἁπλώνει τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἐπάνω ἀπό τά νησιά μας!

Εἶναι μάλιστα, πολύ σημαντικό ὅτι ἡ μητρική αὐτή στάση ἀπέναντί μας συνεχίζεται μέχρι σήμερα, καθώς στόν Οἰκουμενικό Θρόνο βρίσκεται μία μεγάλη μορφή τῆς Παγκόσμιας Ὀρθοδοξίας, ἡ Αὐτοῦ Θειοτάτη Παναγιότης, ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Κύριος Βαρθολομαῖος, ὁ ὁποῖος συνεχίζει ἐπαξίως τό ἔργο τῶν προκατόχων του καί στηρίζει, εὐλογεῖ καί ἁγιάζει τόν λαό τοῦ Θεοῦ μέ σύνεση καί σοφία.

Μέ πολλή φρόνηση καί διορατικότητα δραστηριοποιεῖται, ἀπό τά πρῶτα ἔτη τῆς Πατριαρχίας του, δυναμικά στήν προσπάθεια εὐαισθητοποίησης τῶν λαῶν σχετικά μέ τήν ἀνάγκη προστασίας τοῦ περιβάλλοντος καί διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στήν Οἰκουμενική καταλλαγή καί στήν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων πού βασανίζουν τόν σύγχρονο κόσμο.

Σᾶς διαβάζω ἐδῶ ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό Λόγο τοῦ Πατριάρχου τοῦ Γένους πού ἀναδεικνύει πτυχές τοῦ μεγάλου ἔργου τοῦ Παναγιωτάτου. Ἀναφερόμενος στό οἰκολογικό πρόβλημα ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ κόσμος μας ἀποτελεῖ ἑνότητα, ὅτι τά προβλήματά μας εἶναι παγκόσμια καί κοινά καί προσθέτει: «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι εὐρέως γνωστή γιά τίς οἰκολογικές της πρωτοβουλίες. Μία ἀπό τίς πιό ἔντονες ἀγωνίες μας κατά τή διάρκεια τῆς σχεδόν τριακονταετοῦς Πατριαρχικῆς διακονίας μας, ἦταν ἡ εὐαισθητοποίηση κάθε ἀνθρώπου γιά τήν προστασία τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καί γιά τίς συνέπειες πού προκύπτουν ἀπό τή συνεχι-

Ὁ Σεβασμιώτατος μέ τόν ὁμιλητή κ. Μηνᾶ Ἀλ. Ἀλεξιάδη, τόν κ. Θεοδόσιο Νικηταρά, Δήμαρχο Κῶ, καί ἄλλους παρισταμένους στήν ἐκδήλωση μετά τό πέρας τῆς ὁμιλίας.

ζόμενη ὑποβάθμιση τῆς φύσης, ἀλλά καί ἡ καλλιέργεια οἰκολογικῆς συνείδησης. Ἡ οἰκολογική μας δέσμευση ἀπορρέει ἀπό τήν ἴδια τήν οὐσία τῆς πίστης μας. Εἴμαστε πεπεισμένοι ὅτι ἡ θεολογική μας διδασκαλία γιά τή σχέση μεταξύ τοῦ Ἀνθρώπου καί τῆς Δημιουργίας μπορεῖ ὄχι μόνο νά βοηθήσει στήν ἀνακάλυψη κρυφῶν διαστάσεων τῆς οἰκολογικῆς κρίσης, ἀλλά καί νά ἀποκαλύψει δυνατότητες ἀντιμετώπισής της. Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἦταν τό πρῶτο πού ὑπογράμμισε τίς πνευματικές καί ἠθικές διαστάσεις τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος, ἐπισημαίνοντας τή σημασία τῆς θρησκείας στήν ἀντιμετώπισή τους.»

* * *

Θά ἤθελα νά ὁλοκληρώσω τή σημερινή ὁμιλία μέ ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό τόν πατερικό λόγο τοῦ Ἁγίου Νικολάου Βελιμίροβιτς (1881-1956), Ἐπισκόπου Ἀχρίδος, γιά τήν Κυριακή της Ὀρθοδοξίας: «Ἡ

ὀρθόδοξη πίστη ἀποτελεῖ τό μεγαλύτερο θαῦμα στήν ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Δίχως πλοῦτο, δίχως ἐξωτερική ὑποστήριξη, δίχως στρατό καί ὅπλα, δίχως δουλική ὀργάνωση καί πολιτικούς ἐλιγμούς, διήνυσε μέ ἐπιτυχία ἕνα μακρύ καί φοβερό δρόμο 19 αἰώνων. Γι' αὐτό καί δέν ὑπάρχει μεγαλύτερη τιμή κάτω ἀπό τόν οὐρανό ἀπό τό νά εἶναι κανείς μέλος τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Μήτε καί ὑπάρχει ἀσφαλέστερος δρόμος ἀπό αὐτόν πού ἐκείνη βαδίζει καί ὁδηγεῖ τούς πιστούς της. Ὑπάρχουν δρόμοι εὔκολοι μά ὀλισθηροί καί ὁδηγοῦν στήν ἀπώλεια. Ὑπάρχουν σκάφη πιό φανταχτερά, μεγαλύτερα καί πιό ἄνετα ἀλλά ἔχουν πολύ πιό ἀδύναμο σκαρί. [...] Ἄς σᾶς θυμίζει ἡ ἡμέρα τούτη πώς ἡ πίστη μας εἶναι ἡ πίστη ἡ νικήσασα τόν κόσμο. Ἄς σᾶς θυμίζει ὅτι ἡ Ὀρθοδοξία στή γῆ κρατιέται ἀπό τήν Ὀρθοδοξία τῶν οὐρανῶν πού σημαίνει πώς ἕνα λαμπρό καί ἀνίκητο στράτευμα ἀπό τόν ἀόρατο κόσμο, στράτευμα πολυάριθμο σάν τούς ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ, στέκει δίπλα καί γύρω μας καί μᾶς βοηθᾶ. Μπροστά ἀπό αὐτό τό στράτευμα τῶν ἀμέτρητων νικητῶν ἵσταται ὁ Νικητής τῶν νικητῶν, ὁ Βασιλεύς τῶν βασιλευόντων! Αὐτῷ ἡ δόξα καί ἡ εὐχαριστία σύν Πατρί καί Ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τούς αἰῶνες τῶν αἰώνων. Ἀμήν.»

Καταλήγω μέ σύντομη ἀναφορά στή σημασία τῆς χθεσινῆς ἱστορικῆς ἡμερομηνίας τῆς 7. Μαρτίου 1948. Πέρασαν ἤδη 72 χρόνια ἀπό τήν Ἐνσωμάτωση στόν Ἐθνικό κορμό. Ἔκτοτε οἱ Δωδεκανήσιοι ἀναπτύχθηκαν σέ ὅλους τούς τομεῖς μέ κορυφαία περίπτωση τόν τουρισμό καί τήν ἐπιστήμη. Καί τό μέλλον τούς ἀνήκει μαζί μέ τούς φωτοδότες Ἱεράρχες τοῦ Πρωτόθρονου Πατριαρχείου.

Μέ αὐτές τίς σκέψεις, καί ἔχοντας παρουσιάσει μέ κάθε συντομία τή μακραίωνη παράδοση καί τούς στενότατους προαιώνιους δεσμούς ἀνάμεσα στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί στά νησιά μας, ἐπιτρέψτε μου νά σημειώσω πώς νιώθουμε τή βεβαιότητα ὅτι καί στό μέλλον θά εἴμαστε ἑνωμένοι μέ τήν Ἀρχιεπισκοπή Κωνσταντινουπόλεως, ὡς γνήσια τέκνα της, καί θά προσφέρουμε χαρά στή Μητέρα Ἐκκλησία μέ τόν σεβασμό, τήν πρόοδο καί τήν ἀνυπόκριτη ἀγάπη μας!

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἅγιος Νικόλαος Βελιμίροβιτς, Ἐπίσκοπος Ἀχρίδος, Κυριακή Α΄ Νηστειῶν, στό βιβλίο *Ὁμιλίες καί μελέτες γιά τά σύμβολα καί σημεῖα,* Ἐκδόσεις Ὀρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη χ.χ.

Βαρθολομαῖος, Οἰκουμενικός Πατριάρχης, «Παρεμβάσεις στό Παγκόσμιο Οἰκονομικό Φόρουμ στό Νταβός: Τό οἰκολογικό πρόβλημα δέν μπορεῖ νά ἀντιμετωπιστεῖ μεμονωμένα». Ἐφ. *Ἠχώ τῆς Κωνσταντινούπολης,* Σάββατο: 8 Φεβρουαρίου 2020, σ. 9.

Ἰωάννης Καραγιαννόπουλος, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους (δεύτερος τόμος). *Ἱστορία μέσης βυζαντινῆς περιόδου (565-1081),* Ἐκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.

Λεωνίδας Οὐσπένσκη, *Ἡ Εἰκόνα: Λίγα λόγια γιά τή δογματική ἔννοιά της.* Μετάφραση Φώτης Κόντογλου, Ἐκδοτικός οἶκος «Ἀστήρ» Ἀλ. καί Ε. Παπαδημητρίου, Ἀθῆναι 1952.

Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλῆς, *Ἡ Ρόδος καί οἱ Νότιες Σποράδες στά χρόνια τῶν Ἰωαννιτῶν ἱπποτῶν (14ος-16ος αἰ.).* Συλλογή ἱστορικῶν μελετῶν. Ἔκδοση Γραφείου Μεσαιωνικῆς Πόλεως Ρόδου, Ρόδος 1991.

Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλῆς, *Ἰταλοκρατία στά Δωδεκάνησα: 1912-1943.* Ἔκδοση Γραφείου Μεσαιωνικῆς Πόλεως Ρόδου, Ρόδος 1998.

Βλάσιος Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Α΄.* Ἀθήνα 1994.

Βασίλης Σ. Χατζηβασιλείου, *Ἱστορία τῆς νήσου Κῶ. Ἀρχαία, Μεσαιωνική, Νεότερη.* Ἔκδοση Δήμου Κῶ, 1990.

Ἀνδρέας Ἰ. Χατζημιχαήλ, Ἱερά Μητρόπολις Κώου καί Νισύρου. *Παρελθόν καί Παρόν.* Ἔκδοση Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κώου καί Νισύρου, Κῶς 2016.